224

ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ

ΤΗΣ

ΠΑΡ ΗΜΙΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ ΜΟΥΣΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΟΡΦΕΩΣ»

ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ

ΤΗΣ

ΠΑΡ ΗΜΙΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΑΧΡΙ ΤΩΝ ΗΜΕΡΩΝ ΗΜΩΝ ΑΚΜΑΣΑΝΤΕΣ
ΕΠΙΦΑΝΕΣΤΕΡΟΙ ΜΕΛΩΔΟΙ, ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΙ, ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΟΙ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ
ΚΟΥΣΟΥΛΙΝΟΥ & ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ
ΠΑΡΑ ΤΩ ΝΑΩ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ

1890

Πᾶν γνήσιον ἀντίτυπον φέρει τὴν ὑπογραφήν μου.

Γ. Ι. Παπαδόπουλος

ΤΗ,

ΙΕΡΑ, ΤΕΤΡΑΚΤΥΣ ΤΩΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΩΝ

ΤΩ, ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΩ, ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ, ΔΙΟΝΥΣΙΩ,

ΤΩ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΣΩΦΡΟΝΙΩ,

ΤΩ, ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ ΓΕΡΑΣΙΜΩ,

ΚΑΙ ΤΩ, ΠΡΩΗΝ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΝΙΚΟΔΗΜΩ,

ΑΡΙΖΗΛΟΙΣ ΠΡΟΣΤΑΤΑΙΣ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΩΝ ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ

ΥΙΙΚΟΥ ΣΕΒΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΦΟΣΙΩΣΕΩΣ

ΕΛΑΧΙΣΤΟΝ ΔΕΙΓΜΑ

ΤΟ ΛΙΤΟΝ ΤΟΥΤΟ ΠΟΝΗΜΑ

ΕΥΣΕΒΑΣΤΩΣ ΑΝΑΤΙΘΗΣΙΝ

Ο ΠΟΝΗΣΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
17689

ΠΙΝΑΞ
ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος Σελ. θ′—λϛ′

Προεισαγωγὴ (Ἱστορικὴ καὶ τεχνικὴ ἄποψις τῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων μουσικῆς). » 1— 32

ΜΕΡΟΣ Α′.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων μέχρις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. » 33—153

Ἡ Ἑλληνικὴ μουσικὴ ἐν τῇ ἀρχεγόνῳ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ. » 33— 36

Ἀναίρεσις τῆς δοξασίας ὅτι ἡ μουσικὴ ἡμῶν εἶναι ἑβραϊκῆς ἢ ρωμαϊκῆς καταγωγῆς. » 36— 44

Πηγαὶ διὰ τὴν μουσικὴν ἱστορίαν τῶν πρώτων αἰώνων. » 44— 46

Περὶ τῆς δυνάμεως καὶ ὠφελείας τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μουσικῆς κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς πατέρας. » 46— 50

Ἡ μουσικὴ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπὸ τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς. » 51— 55

Ψάλται καὶ Ἰσοκράται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ. » 56— 60

Χρῆσις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ μονῳδικοῦ εἴδους τῆς Ψαλμῳδίας. » 60— 65

Ἡ φωνητικὴ μουσικὴ ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ. » 65— 71

Τὰ ἄσματα τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας. » 71— 82

Οἱ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας ἀκμάσαντες μελῳδοὶ καὶ ὑμνογράφοι. » 83— 89

Συστηματικὴ διοργάνωσις τῆς μουσικῆς κατὰ τὸν Δ′ αἰῶνα. » 89— 93

Δύο τρόποι ψαλμῳδίας κατὰ τὸν Δ′ αἰῶνα. » 93— 98

Ὁποία ἡ παρὰ τοῖς μοναχοῖς ψαλμῳδία καὶ μετὰ τὸν Δ′ αἰῶνα. » 98—103

Αἱ κατὰ τῆς θυμελικῆς μουσικῆς μομφαὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων. » 103—110

Οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καινοτομοῦντες κατ' ἀνάγκην περὶ τὴν μουσικήν. » 110—118

Οἱ κατὰ τῶν αἱρέσεων ὀρθόδοξοι ὕμνοι. » 119—123

Οἱ μελοποιοὶ καὶ ὑμνογράφοι τοῦ Δ′, Ε′, Ϛ′ καὶ Ζ′ αἰῶνος. » 123—153

ΜΕΡΟΣ Β′.

Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ὁ τῆς ἱερᾶς βυζαντινῆς μουσικῆς διαρρυθμιστής. » 154—230

Βίος Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. » 154—162

Γένη, συστήματα καὶ ἤχοι ἐν τῷ ὀκτωήχῳ ὑμνῳδίᾳ τοῦ Δαμασκηνοῦ. Σελ. 162—167
Ἡ σημειογραφία ἐν τῷ ὀκτωήχῳ ὑμνῳδίᾳ τοῦ Δαμασκηνοῦ. » 168—180
Ὁ ρυθμὸς ἐν τοῖς ᾄσμασι τοῦ Δαμασκηνοῦ. » 180—196
Περὶ τῆς Ὀκτωήχου τοῦ Δαμασκηνοῦ. » 196—201
Οἱ ᾀσματικοὶ Κανόνες. » 202—214
Τροπάρια καὶ στιχηρὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ. » 214—216
Ἀργὰ μελῳδήματα τοῦ Δαμασκηνοῦ. » 216—220
Τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Τυπικόν. » 220—224
Ἡ μουσικὴ χειρονομία καὶ ἐπὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ. » 224—227
Ἡ μουσικὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐν Ρωσσίᾳ. » 227—230

ΜΕΡΟΣ Γ΄.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἀπὸ τοῦ ὀγδόου μ.Χ. αἰῶνος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων » 231—496

Οἱ μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν ἄχρι τῆς ἁλώσεως ἀκμάσαντες ᾀσματογράφοι καὶ ὑμνογράφοι. » 231—278
Ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μουσικὴ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν αἰῶνας. » 278—291
Οἱ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἄχρις ἡμῶν ἀκμάσαντες ὑμνογράφοι, μουσικοὶ καὶ μουσικολόγοι. » 291—369
Αἱ κατὰ τοὺς κάτω χρόνους ἀκμάσασαι σχολαὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. » 370—393
Οἱ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας λειτουργήσαντες Μουσικοὶ Σύλλογοι. » 394—432
Οἱ σύγχρονοι ἄξιοι μνείας μουσικοδιδάσκαλοι, μουσικολόγοι καὶ ἱεροψάλται. » 433—496

Τὸ συμπέρασμα. (Ἀδύνατος ἡ ἀντικατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς τετραφωνίας). » 497—538

Πίναξ Ἀλφαβητικὸς τῶν ἐν τῇ παρούσῃ βίβλῳ περιεχομένων κυρίων ὀνομάτων καὶ πραγμάτων. » 539 ἑφξ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἀπὸ τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων ἡ πάτριος μουσικὴ διαβιοῦσα ἐν τῇ θεοτεύκτῳ ἱερᾷ ὁλκάδι τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν σὺν τῇ λοιπῇ προγονικῇ κληρονομίᾳ, καὶ ἐν μέσῳ πολλάκις δεινῶν πειρατηρίων ἀσινὴς διαδραμοῦσα, διασέσωσται, θείᾳ συνάρσει, μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Κατὰ τὸν παρόντα ὅμως αἰῶνα, ὅτε ὁ ἐκ Δυσμῶν δίκην χειμάρρου λάβρως εἰσρέων ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολιτισμός, πάσας τρεπόμενος τροπὰς ὥσπερ ὁ Πρωτεὺς ἐκεῖνος, ἤρξατο κατακλύζων πᾶσαν εὐγενῆ τοῦ Γένους κληρονομίαν, ἀνεφύη παρ' ἡμῖν ζήτημα σπουδαιότατον, ἐθνικὸν ἅμα καὶ ἐκκλησιαστικόν, ἀπαύγασμα πάντως τυγχάνον τῆς νέας εὐρωπαϊκῆς παιδεύσεως καὶ ἀνατροφῆς ἡμῶν, ἀφορῶν δὲ εἰς τὸ τιμαλφὲς τῶν μακαρίων πατέρων ἡμῶν κειμήλιον, τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν. Τὸν σάλον ἤγειραν τινὲς τῶν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας εἰς τὴν Ἑσπερίαν παροικησάντων ματαιοσόφων ὁμογενῶν, οἵτινες ἐν πολλοῖς μὴ διακρίνοντες τὰ ὀθνεῖα καὶ ἀλλότρια τῶν ἰδίων καὶ πατρίων, μηδὲ τὴν δύναμιν καὶ σημασίαν τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν θησαυρῶν, κατηγοροῦσι τῆς χρόνῳ πρεσβυτάτης καὶ δόξῃ κλεινοτάτης ἱερᾶς ἡμῶν μουσικῆς, —ἣν παρ' αὐτῶν τῶν Ἀποστόλων παραλαβοῦσα διακρατεῖ ἀρρότως ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία, ἥτις ἔστηκεν ἀκράδαντος ἐπὶ τῆς ἀσαλεύτου πέτρας τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἐφ' ἧς αὐτὴν ᾠκοδόμησεν ὁ αἰώνιος αὐτῆς Νυμφίος καὶ κραταιὸς δομήτωρ—, καὶ ἀποφαίνονται ἐκ πλάνης ἐν τῇ ἀκράτῳ δημοκρατίᾳ τῶν σκέψεων αὐτῶν ὅτι αὕτη ὅλως παρεφθάρη διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ὀθνείων μελῶν, προτείνοντες ἅμα ἵνα ἀποσκορακισθῇ αὕτη ἐκ τοῦ ἱεροῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας, ἢ περιβληθῇ διὰ τοῦ μανδύου τῆς τετραφώνου ἁρμονικῆς μουσικῆς. Καὶ πολλὰ ἐπὶ τούτῳ ἐγράφησαν ἐν ἐφημερίσι καὶ φυλλαδίοις ὑπὸ εὐρωπαϊ-

ζόντων ὁμογενῶν, στερούμενα ἱστορικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ κύρους, οὐκ ὀλίγα δὲ ἐδημοσιεύθησαν ἐμβριθῆ καὶ ἄξια μελέτης εἰς ἀναίρεσιν τῶν δοξασιῶν τῶν νεωτεριστῶν ὑπὸ σοφῶν ὁμογενῶν καὶ ξένων μουσικολόγων.

Ἐπειδὴ δὲ ταυτῦν ὁ κατὰ τῆς μουσικῆς ἡμῶν πόλεμος μετὰ μείζονος δραστηριότητος διεξάγεται, σύνισμεν ὅτι ἀνάγκη παρίσταται, εἴπερ ποτέ, ὅπως, ἅμα μὲν, ἀνεγερθῶσι φρούρια καὶ φραγμοὶ ἔναντι τοῦ καινοθρόου τούτου χειμάρρου, τοῦ καταλύζοντος παρά τισι τῶν ἡμετέρων καὶ θρησκείαν καὶ γλῶσσαν καὶ μουσικήν, ἅμα δέ, ἑδραιότερον οἰκοδομηθῶσιν οἱ εἰς τὰ πάτρια ἐρριζωμένοι καὶ ἐρρωμένοι περὶ τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἱστορίας τῆς ἱερᾶς τέχνης διὰ καταλλήλου συγγραφῆς, εἰς ἣν νὰ ἐνορῶσιν ὡς ἐν κατόπτρῳ τὴν ἱστορικὴν εἰκόνα τοῦ πατρῴου τούτου κειμηλίου, καὶ ἐξ ἧς νὰ μάθωσι πότε καὶ ὑπὸ τίνων ἐκαλλιεργήθη ἡ μοῦσα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μελῳδίας, καὶ πῶς οἱ πατέρες ἡμῶν μεριμνῶντες περὶ ταύτης συνεβάλλοντο πρὸς πιστὴν διαφύλαξιν αὐτῆς ἐν ἡμέραις δόξης ἢ ἐν ἡμέραις χαλεπαῖς. Ἡ ἱστορία τῆς μουσικῆς ἀναμφιβόλως ἐστὶ χρησιμωτάτη, ἀλλ' ἡ σύνταξις τοιαύτης δυσχερής, ἐργώδης, πολύπονος καὶ λαβυρινθώδης τυγχάνει. Καὶ χρησιμωτάτη μὲν, διότι πρὶν ἢ εἰς τὰ καθέκαστα ἐπιστήμης τινὸς ἢ τέχνης χωρήσῃ τις, ἀνάγκη νὰ ἀνιχνεύσῃ ὡς οἷόν τε ἐπιμελῶς τὰ ἴχνη τῆς ἱστορικῆς πορείας, ἣν αὕτη διήνυσεν ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς μέχρις ἐσχάτων· ἡ ἀκριβὴς ἀνίχνευσις τῆς πορείας ταύτης τοσούτῳ μᾶλλον ἀναγκαία ἐστί, καθόσον συνεπάγεται τὴν γνῶσιν τῶν διαφόρων τῆς ἐπιστήμης ἢ τέχνης ἐκείνης φάσεων, ἃς τυχὸν ἔλαβε κατὰ διαφόρους ἐποχὰς καὶ αἰῶνας, τοῦθ' ὅπερ τὰ μάλιστα καὶ κράτιστα συντελεῖ εἰς τὴν περαιτέρω πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῆς. Δυσχερὴς δὲ τὰ μάλα ὁ λεπτομερὴς καταρτισμὸς τοιαύτης ἱστορίας, διότι ὁ τῆς μουσικῆς ἡμῶν ἀγρὸς, χέρσος καὶ ἀγεώργητος τυγχάνει, ἄλλαις λέξεσι, τὰ βοηθήματά εἰσιν ὀλίγιστα καὶ εἰς πολλοὺς συγγραφεῖς σποράδην κείμενα, ἅπερ οἱ κατὰ καιροὺς γνώσεων παντοδαπῶν πλουτοῦντες καὶ δυνάμενοι ταῦτα ἐρευνῆσαι, τῇ ῥαστώνῃ καταθύοντες ἢ τὸν πόνον πρὸς διάσωσιν τῶν μουσικῶν ἱστορικῶν εἰδήσεων ὀρρωδοῦντες, ἄλλοις τὴν δόξαν κατελίμπανον. Ἀληθὲς δὲ εἰπεῖν ὅτι οὐκ ἔστιν εὐχερὲς τὸ βαδίζειν τὴν δύσβατον ταύτην τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας χώραν, ἐφ' ᾧπερ καὶ στερούμεθα ἄχρι τοῦδε ἱστορίας τῆς ἱερᾶς ἡμῶν μουσικῆς

εἴτε ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ εἴτε ἐν εὐρωπαϊκῇ γεγραμμένης, δηλωτικῆς δὲ τῶν κατὰ καιροὺς διαφόρων φάσεων καὶ τυχῶν αὐτῆς μετὰ τῶν διαπρεψάντων ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς ὁρίζοντι ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἄχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων κορυφαίων μελῳδῶν, ὑμνογράφων, μουσικῶν καὶ μουσικολόγων, ὧν ἡ δόξα ἄδυτος καὶ ἀειλαμπής, ἡ δὲ μνήμη ἀΐδιος καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας πανέντιμος καὶ ἀποστίλβουσα.

Τῇ εὐγενεῖ διακονίᾳ τῶν Ἑλικωνιάδων καὶ Ἱεροσολυμιτίδων Μουσῶν ἐκ παίδων ἑμαυτὸν καθιερώσαντες καὶ τῇ ἱερᾷ μουσικῇ προσκείμενοι καὶ κομῶντες, πρὸς δὲ καὶ ὑπὸ θερμοτάτου ἐθνικοῦ ζήλου διαπυρούμενοι καὶ ὑπεκκαιόμενοι, ἱερὸν ἐνομίσαμεν καθῆκον καὶ χρέος ὀφειλόμενον πρός τε τὴν Μητέρα Ἐκκλησίαν καὶ πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους ὁμογενεῖς νὰ διευκρινήσωμεν, τό γ' ἐφ' ἡμῖν, τὰ περὶ τοῦ μουσικοῦ ζητήματος, συνεισφέροντες τὸ εὐαγγελικὸν λεπτὸν τῆς χήρας εἰς τὸν ἐθνικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν Κορβανᾶν, εἰ καὶ ὁμολογοῦμεν τὸ ἀτελὲς τῶν ἡμετέρων δυνάμεων καὶ τὴν σμικρότητα τῆς ἡλικίας ἡμῶν εἰς ἐπιχείρησιν ἔργου, πολιὰν ἀπαιτοῦντος τὴν κόμην καὶ ἄπλετον τὴν σοφίαν καὶ μουσικὴν παίδευσιν, ἔργου, ἀπαιτοῦντος ἄνδρας, οἵτινες θείᾳ τε καὶ ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ κομῶντες καὶ τὸν περὶ τὴν ἱερὰν μουσικὴν ἔνθεον ζῆλον τῶν ἀοιδίμων ἁγίων ἡμῶν πατέρων ἐπαξίως διαδεξάμενοι, καταγλαΐζουσι τὸ τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας στερέωμα καὶ τιμῶσι τὸ τοῦ Γένους ὄνομα. Ὁμολογοῦμεν καὶ αὖθις ὅτι δὲν ἀγνοοῦμεν τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἔργου οὗ ἐπελήφθημεν, οὐδὲ ἐπιλανθανόμεθα τῆς ἡμετέρας ἀδυναμίας περὶ τὸ ζήτημα, ἀλλ' ὁρμώμενοι ἐκ τῆς σκέψεως ὅτι καὶ λιθάριόν τι προστιθέμενον εἰς τὸ ἐθνικὸν μουσικὸν οἰκοδόμημα συμβάλλεται κατὰ τὸ ἐνὸν εἰς τὴν προαγωγὴν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ περὶ μουσικῆς σοβαροῦ ζητήματος, τὸ δὲ «καδδύναμιν ἔρδειν καὶ Θεῷ φίλον», εἰς τὸν προκείμενον ἀγῶνα ἀπεξεδύθημεν.

Ἐπιμελῶς ἐπὶ ὅλην δωδεκαετίαν ἐν τῷ μέτρῳ τῶν σμικρῶν δυνάμεων ἡμῶν τὸ περὶ τῆς πατρίου μουσικῆς θέμα εἰς μελέτην προστησάμενοι πρὸς κατανόησιν τῶν ὑπὲρ καὶ κατ' αὐτῆς γραφομένων, ἀνελεξάμεθα μετὰ πολύπονον ἐργασίαν καὶ ἐργώδεις ἐρεύνας τὰς τῇδε κἀκεῖσε ἐσπαρμένας γνωστάς τε καὶ τέως ἀγνώστους ἱστορικὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ μουσικοῦ ἀντικειμένου, πολλὰ πρὸς τοῦτο συγγράμματα ἀρχαῖά τε καὶ νεώτερα, ἀκριβῶς καὶ συντετελεσμένως ἐκμελετήσαντες, καθάπερ μαρ-

τυροῦσιν αἱ πολυάριθμοι ἐν ὑποσημειώσεσι παραπομπαὶ αἱ ἐν τῷ συγγράμματι ἐγκατεσπαρμέναι, αἵτινες παρέχουσι πάντως εἰς αὐτὸ κῦρος ἀναμφισβήτητον, τιμῶσι τὴν φιλοπονίαν καὶ εἰλικρίνειαν τοῦ συγγραφέως, ἱκανοποιοῦσι δὲ καὶ εὐρυτέρας ἐπιθυμίας τῶν φιλιστόρων καὶ μουσικολόγων. Ὥστε, ἡ παροῦσα ἱστορικὴ σκιαγραφία τῆς πατρίου μουσικῆς κατηρτίσθη καὶ συνυφάνθη διὰ τῆς συναρμολογήσεως τῶν διαφόρων περὶ μουσικῆς εἰδήσεων, ὡς διὰ τῶν ἐπιμελῶς περισυναγομένων καὶ συναρμολογουμένων συντριμμάτων ἀρχαίου μνημείου σκιαγραφεῖται κατὰ τὸ ἐνὸν ὑπὸ τῶν δεξιῶν ἀρχαιολόγων ἡ ἀρχικὴ τοῦ ἐρειπίου ὑπόστασις. Τοῦ ἔργου ἀρξάμενοι ἐχωροῦμεν πρὸς τὰ πρόσω· ἀλλὰ χαλεπὸν τὸ ἀναζητεῖν ἐξ ἀτελῶν πηγῶν ἐντελῆ προϊόντα· ἡ καταβολὴ παντὸς οἰκοδομήματος δυσχερὴς τυγχάνει, πολλάκις δὲ καὶ ἐπισφαλής· ἐντεῦθεν καὶ τὴν παροῦσαν συγγραφὴν δὲν ἐτολμήσαμεν νὰ τιτλοφορήσωμεν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, ἀλλὰ Συμβολὴν εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, διότι σύνισμεν ὅτι οὐκ ἐσμὲν ὁ νέος Οἰδίπους ὁ λύσας τὸ τῆς Σφιγγὸς αἴνιγμα, οὐδ' ἐπαγγελλόμεθα ὅτι διηκριβώσαμεν καθ'ὅλα τὰ σημεῖα τὴν τῆς μουσικῆς ἱστορίαν, ἥτις πρὸς ἀπαρτισμὸν ἐντελῆ δεῖται τῆς συνεργασίας ἀνδρῶν μουσικωτάτων, δαημόνων τῆς σημασίας καὶ δυνάμεως τῆς παρασημαντικῆς οὐ μόνον τῆς ἤδη ἐν χρήσει, ἣν πάντες γνωρίζομεν, ἀλλ' ἀναδρομικῶς τῆς τοῦ Ἰακώβου τοῦ Πρωτοψάλτου, Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, Παναγιώτου τοῦ Χαλάτζογλου ἢ Ἰωάννου τοῦ Τραπεζουντίαυ, Ἰωάννου τοῦ Κουκκουζέλη καὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Τοιούτων μουσικωτάτων ἀνδρῶν στερούμεθα ἀληθῶς, καυχᾶται ὅμως τὸ Γένος ἀριθμοῦν ἔτι ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ δύο ἴσως ἢ τρεῖς γηραιοὺς μουσικοδιδασκάλους διατεινομένους ὅτι ἀναγινώσκουσι τὴν παρασημαντικὴν Ἰακώβου τοῦ Πρωτοψάλτου, Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου καὶ Παναγιώτου τοῦ Χαλάτζογλου, ὧν εἷς, ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει φιλοπονώτατος Παναγιώτης Κηλτζανίδης ὁ Προυσαεὺς καὶ μεθοδικὴν πρὸς τοῦτο ὀγκωδεστάτην συγγραφὴν συνύφανε, μήπω ἐκδοθεῖσαν, δι' ἧς ὡς διὰ Κλειδὸς θὰ κατορθώσωμεν ἡμεῖς οἱ νεώτεροι ἵνα ἀνοίξωμεν τὴν πύλην τοῦ παμπλούτου ἀνακτόρου τῆς βυζαντινῆς τῶν πατέρων ἡμῶν μουσικῆς καὶ ἐντρυφήσωμεν ἐς τοὐπιὸν ἐν αὐτῷ, προσομιλοῦντες τοῖς ἀρχαίοις μουσικοῖς χειρογράφοις, ἅτινα τανῦν ἀπροσπέλαστα καὶ ἀκοι-

νώνητα ἡμῖν τυγχάνουσιν. Ἐκ τῶν εἰρημένων κατάδηλον γίγνεται, ὅτι τὸ κενὸν διὰ τῆς παρούσης συγγραφῆς ἡμῶν τελείως δὲν ἐπληρώθη, ἀλλ' ἀληθὲς ὅτι καὶ τὸν σμικρὸν ἡμῶν λύχνον οὐδόλως ἀπεκρύψαμεν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλὰ, καίπερ ἀμυδρὸν φῶς ἐκπέμποντα, ἐθέσαμεν ἐπὶ τὴν λυχνίαν, ὅπως φωτίζῃ, εἰ καὶ ἀμυδρῶς, τοὺς ἐν τῇ μεγάλῃ ἐθνικῇ οἰκίᾳ, καὶ διανοίξῃ τὸ στάδιον εἰς ἔργον, ὅπερ τελειοποιούμενόν ποτε δυνατὸν εἰς φῶς ἀγαγεῖν πλήρη καὶ αὐτοτελῆ τὴν ἱστορίαν τῆς ἱερᾶς ἑλληνικῆς μουσικῆς. Τὸ ἡμέτερον πόνημα περιέχον συλλήβδην ἱκανὰς ἱστορικὰς εἰδήσεις ἀναγομένας εἰς τὴν ἱερὰν ἡμῶν μουσικὴν ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, εἰς φῶς ἄγομεν πρὸς ἄμυναν τῆς ἰταμῶς προσβαλλομένης θείας τέχνης, θεωροῦντες τοῦτο ὡς ἀποχρῶσαν ἀπάντησιν κατὰ τῶν κατασοφιζομένων τὴν ἀλήθειαν ξενομανούντων ὁμογενῶν, ἐγκόλπιον ἀλεξιτήριον τοῖς περὶ πλείστου ποιουμένοις τὸν πάτριον τοῦτον θησαυρόν, ὑπέρεισμα ὀνήσιμον καὶ τοῖς κραδαινομένοις καὶ ὑποσκελισθῆναι κινδυνεύουσιν, ὁρμητήριον δέ, ἐξ οὗ οἱ περὶ τὰ τοιαῦτα σοφώτεροι καὶ εἰδημονέστεροι κριτικωτέρας καὶ μᾶλλον ἐμβριθεῖς μελέτας φιλοπονήσουσι, συντελοῦντες οὕτω πρὸς διάλυσιν τῆς ἀχλύος τῆς περικαλυπτούσης τὰς ἀγνοουμένας σελίδας τῆς ἱστορίας τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν μουσικῆς διὰ τῆς προσηκούσης συναρμολογήσεως καὶ συναπαρτίσεως τελείου σχετικῶς μουσικοῦ ἱστορικοῦ ἔργου εἰς ἓν ὅλον ἁρμονικόν. Ὥστε τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἱστορικῆς ταύτης σκιαγραφίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς παρ' ἄλλων ἀπεκδεχόμεθα, καὶ τὴν κρείττονα δόξαν καταλείπομεν ἐκείνοις ὅσοι εἰσὶ «τῶν ἐξηντασμένων καὶ διαβεβηκότων ἐν θεωρίᾳ», ὡς λέγει πρὸς Εὐνόμιον ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος Γρηγόριος. Τὴν παρατήρησιν ἡμῶν ταύτην ἐχέτωσαν ὑπ' ὄψιν οἱ ἐθάδες εἰς τὸ αὐστηρῶς ἐπικρίνειν πᾶν σύγγραμμα, οἱ θέλοντες τὰ πάντα ἐξ ὑπαρχῆς τέλεια, οἱ ἀγνοοῦντες ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ βελτιοῦνται τὰ προϊόντα τῆς διανοίας, καὶ ὅτι πᾶν σχόλιον ἄκαιρον καὶ πᾶσα ἐκ προοιμίων ἐπίθεσις τοὺς εὐγενῶς ἀθλοῦντας ἐν τῷ καλῷ ἀγῶνι ἐκνευρίζει καὶ ἀποθαρρύνει. «Ἡμῖν δὲ παρ'ὅλην τὴν ἱστορίαν τὰ μὲν γραφέντα καλῶς, μὴ μετεχέτω φθόνου· τὰ δὲ ἀγνοηθέντα τυγχανέτω διορθώσεως ὑπὸ τῶν δυνατωτέρων. Διελπλυθότες δὲ ὑπὲρ ὧν προῃρούμεθα τὴν ἐπαγγελίαν τῆς γραφῆς βεβαιοῦν ἐγχειρήσομεν» (Διοδ. Σικελ. Α΄ α΄. 5). Σοφῶς συμβουλεύει τοὺς

τοιούτους ἐπικριτὰς ὁ πολὺς Πολύβιος διὰ τῶν ἑπομένων «Δεῖ τὸν ἀγαθὸν κριτὴν οὐκ ἐκ τῶν παραλειπομένων δοκιμάζειν τοὺς γράφοντας, ἀλλ' ἐκ τῶν λεγομένων· κἂν μὲν ἐν τούτοις λαμβάνει τι ψεῦδος, εἰδέναι ὅτι κἀκεῖνα παραλείπεται δι' ἄγνοιαν· ἂν δὲ πᾶν τὸ λεγόμενον ἀληθὲς ᾖ, συγχωρεῖν, διότι κἀκεῖνα παρασιωπᾶται κατὰ κρίσιν, οὐκ ἄγνοιαν ».

Πρὸς ἀπαρτισμὸν τοῦ πονήματος τοῦδε, ἀσμένως καὶ εὐγνωμόνως ἔσχομεν συμμάχους πάντας τοὺς ἐγκύψαντας μετ' ἐξαιρέτου ζήλου εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς καὶ εἰς θέματα σχετικὰ πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν μουσικῆς· λέγομεν δὲ σχετικὰ πρὸς τὴν ἱστορίαντῆς μουσικῆς, διότι, ὡς ἔφθημεν εἰπόντες, ἱστορία τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ, οὔτε ἐν εὐρωπαϊκῇ τινι. Καὶ ἐκ μὲν τῶν ξένων εἴχομεν πλείστους ὑπ' ὄψιν, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν μόνον τοὺς κυριωτέρους, οἷον, τὸν ἐκ Χίου δυτικὸν ἱερέα Λέοντα 'Αλλάτιον (De libris ecclesiasticis Græcorum, ἐν Παρισίοις 1645.—De Ecclesiæ orientalis perpetua Consensione, ἐν Κολωνίᾳ 1648.—Græciæ orthodoxæ Scriptores, ἐν Ρώμῃ 1652—59), τὸν Καβέον (Cave, Scriptorum Ecclesiasticorum Historia Litteraria, Genevae. 1705) τὸν Γοὰρ (Goari Euchologium, Paris, 1647. Venet. 1730) τὸν 'Ασσεμάνην (Bibliotheca orientalis εἰς 4 τόμους, ἐν 'Ρώμῃ 1719), τὸν Δουκάγγιον (Ducangii graec. Glossarium) τὸν Γερβέρτον (De cantu et Musica sacra a prima Ecclesiæ ætate etc. Τομ. Α' καὶ Β'), τὴν 'Ελληνικὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Φαβρικίου (Fabricii, Bibliotheca Græca, ἔκδ. 'Αρλεσίου), τὸν "Αγγελον Μάϊον (Maii, Spicilegium Romanum, Romæ 1841) τὸν Πασχάλην (Pascal, Origines de la liturgie Gatholique, Petit-Montrouge 1844), τὸν A. J. H. Vincent (Notice sur divers manuscrist grecs, relatifs à la musique, comprenant une traduction française et des commentaires. Paris 1847. imprimerie royale, 1 vol in 4 pag. 600) τὸν Fr. Aug. Gervert (Histoire et théorie de la musique Grecque. tom. II) τὸν Κίρχερον (Musurgia universalis, Rom. 1850 τομ. 1), τὸν Πίτραν (Cardinal Pitra, Hymnographie de l' Eglise Grecque, Paris 1867), τὸν Βιλλεμαῖνον (Tableau de l'éloquence chrétienne au IV siecle), τὸν ἐκδότην τῶν Πλατωνικῶν Διαλόγων Σταλβάουμ (Musica ex Platone), τὸν ἐπὶ τῶν Εὐαγγελίων κριτικὴν μελέτην γράψαντα Michel Nicolas, τὸν 'Αλέξανδρον 'Ελλάδιον (Sta-

tus præsens Ecclesiæ græcæ), τὸν F. S. Fétis (Histoire générale de la Musique. 5 vol. 1869—1876. —Résumé philosophique de l'histoire de la Musique, 1er vol. de la Biographie des Musiciens. 1 édition), τὸν ἐν Μονάχῳ καθηγητὴν Χρίστιον («Συμβολαὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν φιλολογίαν τῶν Βυζαντινῶν» ἢ ἐπὶ μέρους «Περὶ τῆς ἁρμονικῆς Μανουὴλ τοῦ Βρυεννίου καὶ τοῦ συστήματος τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς») τὸν ἐκδόντα μετὰ τοῦ ἡμετέρου Ματθαίου Παρανίκα Συλλογὴν ἐκκλησιαστικῶν χριστιανικῶν ᾀσμάτων (Anthologia græca carminum christianorum adornaverunt W. Christ et M. Paranikas. Lipsiæ 1871), τὸν Bourgault Ducoudray (Études sur la Musique Ecclésiastique Grecque.—Mélodies populaires de Grèce·—Mondalité dans la musique grecque), τὸν Miller (Journal des Savants. 1876 σ. 420 καὶ ἑξῆς), τὸν Στεβένσονα (Du rhythme dans l' Hymnographie de l' Église Grecque par Henry Stevenson, Paris 1876), τὸν Felix Nève (L'arménie Chrétienne et sa litterature. Louvain 1886), τὸν καθηγητὴν τῆς ἐν Μόσχᾳ μουσικῆς σχολῆς Δημήτριον Ραζουμόβσκην, γράψαντα περὶ τῆς ἡμετέρας μουσικῆς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Μεγάλου Θεωρητικοῦ τοῦ ἡμετέρου Χρυσάνθου, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἐν Ρωσσίᾳ» Α΄ τεύχους (τῶν λοιπῶν δύο τευχῶν ἁπλῶς περὶ τῆς θεωρίας καὶ μελοποιΐας τῆς ρωσσικῆς μουσικῆς πραγματευομένων), ὅπερ μεταφράσας ἐπέδωκεν ἡμῖν ὁ φίλος καθηγητὴς τῆς ρωσσικῆς γλώσσης ἐν τῇ ἐν Χάλκῃ Θεολογικῇ σχολῇ πανοσιολογιώτατος Ἀπόστολος Χριστοδούλου, ᾧ καὶ πολλὰς χάριτας οἴδαμεν ἐπὶ τούτῳ, ὡς καὶ τῷ γλωσσομαθεῖ φίλῳ Πέτρῳ Ἀλεξιάδῃ τῷ ἐξ Ὑψωμαθείων, τῷ προθύμως μεταφράσαντι ἐκ τῆς ρωσσίδος εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς φωνὴν τεμάχιά τινα ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Τσερνιγοβίας Φιλαρέτου, ὅπερ πραγματεύεται κυρίως περὶ τῆς θείας λατρείας τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐπὶ μέρους δὲ περὶ τῆς ὑμνῳδίας καὶ τῶν ὑμνῳδῶν τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Τῇ συμβουλῇ τοῦ σοφοῦ Κοραῆ εὐλαβῶς στοιχοῦντες, πολλὰς προσπαθείας κατεβάλομεν πρὸς εὕρεσιν ἐν Εὐρώπῃ τῶν ἑξῆς τεσσάρων συγγραμμάτων «Histoire général de la musique, par Blainsille, Paris, 1767», «Dictionnaire de Musique, par J. J. Rousseau, Paris, 1768», «Eléments de musique par d'Alember, Paris, 1772», «Mémoires sur la musique des anciens par Roussier, 1774»· ἀλλὰ

πᾶσαι αἱ πρὸς τοῦτο προσπάθειαι ἡμῶν ἀπέβησαν εἰς μάτην.

Ἐκ δὲ τῶν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς φωνὴν συγγραμμάτων εἴχομεν ὑπ' ὄψιν πάντας τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς (Ὅμηρον κ.λ.π), τὸν περὶ Μουσικῆς διάλογον τοῦ Πλουτάρχου, τὴν Συλλογὴν τῶν Ἑλλήνων μουσικῶν τοῦ Μεϊβωμίου (Antiquæ Musicæ auctores septem. Græce et Latine. Marcus Meibomius ἐν Ἀμστελοδάμῳ 1652), τὸ ἐγκώμιον τῆς Μουσικῆς τοῦ Λουκιανοῦ, τὰ περὶ Μουσικῆς τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ καὶ Μανουὴλ Βρυεννίου, πάσας τὰς ἐκδοθείσας κατὰ καιροὺς Ἀρχαιολογίας, τὰς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας ἢ Γραμματολογίας, τὴν Ἑλληνικὴν Πατρολογίαν τοῦ Migne (græce et latine, τόμοι 161), τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἱστορίας ἀπὸ τοῦ Εὐσεβίου μέχρι τῆς τοῦ συγχρόνου Φιλαρέτου Βαφείδου (τανῦν μητροπολίτου Καστορίας), τοὺς ἱεροὺς Κανόνας τῶν θείων Ἀποστόλων καὶ Πατέρων, τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς χρονογράφους, πάσας τὰς ἐκδοθείσας ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, πάσας τὰς κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας δημοσιευθείσας διατριβὰς περὶ μουσικῆς ἐν ἰδιαιτέροις φυλλαδίοις ἢ ἐν ταῖς διαφόροις ἐφημερίσι καὶ τοῖς περιοδικοῖς συγγράμμασι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἀθηνῶν, Τεργέστης, Ἀλεξανδρείας καὶ Σμύρνης, τὸ Τυπικὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερᾶς Λαύρας τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Σάββα (Ἐνετίησι 1685), τὸν Χρονογράφον (ἔκδ. τοῦ 1806), τὸ Μέγα Θεωρητικὸν τῆς Μουσικῆς ὑπὸ Χρυσάνθου Προύσης (ἐν Τεργέστῃ, 1832), τὸ τοῦ Νικοδήμου Ναξίου Θεοτοκάριον (ἔκδ. Γ. Μουσαίου. ἐν Κ]πόλει, 1849) τὸ Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ὑπὸ Κυριακοῦ Φιλοξένους Ἐφεσιομάγντος, ἐν Κ]πόλει, 1869) τὰ Προλεγόμενα τῆς κατὰ τὸ 1868 ἐκδοθείσης ἐν Κ]πόλει Μουσικῆς Βιβλιοθήκης, τὸ Ἱστορικὸν Δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν ἤτοι τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ Κρητικὸν θέατρον (ἐν Βενετίᾳ 1871), τὰ Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα, τὴν Μεσαιωνικὴν Βιβλιοθήκην καὶ τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν τοῦ Κ. Ν. Σάθα, τὴν Δωδεκάβιβλον τοῦ Δοσιθέου, τὴν Πραγματείαν περὶ τῆς τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων ἐκφωνήσεως ὑπὸ Ἀναστασίου Γεωργιάδου Φιλιππουπολίτου, (ἐν Παρισίοις 1812), τὰ ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, οἷον τὸν Σιωνίτην προσκυνητήν, περὶ τῆς γνησίας προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης (ἐν Πετρουπόλει 1830) καὶ περὶ τῶν Ο' ἑρμηνευτῶν τῆς Παλαιᾶς θείας Γραφῆς

('Αθήνησι 1844), τὸ 'Εορτοδρόμιον (ἐν Βενετίᾳ 1836), τὴν Νέαν Κλίμακα καὶ τὸν Συναξαριστὴν ('Αθήνησι 1868) Νικοδήμου τοῦ 'Αγιορείτου, τὸ Σχεδίασμα κατόπτρου νεοελληνικῆς φιλολογίας ὑπὸ 'Ιωσὴφ Δεκιγάλλα (ἐν 'Ερμουπόλει 1846), τὴν Βυζαντίδα τοῦ Σκαρλάτου, τὴν 'Ιεροσολυμιάδα Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ (ἐν 'Ιεροσολύμοις 1862), τὰς κατὰ τὸ 1864 ἐκδοθείσας Φιλοσοφικὰς Μελέτας τοῦ Π. Βράϊλα 'Αρμένη, τὸ ὑπὸ τοῦ Δ. Πανταζῆ μεταφρασθὲν ἀρχαιολογικὸν Λεξικὸν τοῦ **W. Smith,** τὸ ἐν Σμύρνῃ κατὰ τὸ 1867 μεταφρασθὲν ὑπὸ τοῦ Π. Γερακάκη παράρτημα Λεξικοῦ 'Εγκυκλοπαιδικοῦ, τὰς Βυζαντινὰς Μελέτας τοῦ Σπυρίδωνος Ζαμπελίου (ἐν 'Αθήναις 1857), τὴν Φιλολογικὴν καὶ κριτικὴν ἱστορίαν τῶν ἁγίων πατέρων τῆς 'Εκκλησίας (ἐν 'Αθήναις 1851) τοῦ Κ. Κοντογόνου, τὰ τοῦ Γ. Σερουΐου Φιλολογικὰ Σκαλαθύρματα, τὴν Βιογραφίαν Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου καὶ ἐλάσσονας συγγραφὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ φιλολογικὰς ὑπὸ Θεοδώρου 'Αριστοκλέους (ἐν Κωνσταντινουπόλει 1866), τὰ 'Εκπαιδευτικὰ καὶ 'Εκκλησιαστικά, τὸ 'Εκκλησιαστικὸν Δελτίον καὶ τὴν 'Εκκλησιαστικὴν 'Επιθεώρησιν τοῦ Β. Δ. Καλλίφρονος, τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν τοῦ Βρετοῦ, τὸν Ψαλτῆρα τοῦ Διονυσίου Κλεόπα, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ 'Αθανασίου Κομνηνοῦ 'Υψηλάντου ἐκδιδόντος Γερμανοῦ 'Αφθονίδου Σιναΐτου (ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870), τὴν 'Ορθόδοξον ἑλλάδα τοῦ 'Ανδρονίκου Δημητρακοπούλου (ἐν 'Αθήναις 1872), τὰ Καππαδοκικὰ Παύλου Κ. Καρολίδου (ἐν Κωνσταντινουπόλει 1874), Περὶ ἑνώσεως τῶν 'Αρμενίων ὑπὸ Γρηγορίου μητροπολίτου Χίου, τὸ Λεξικὸν τῆς 'Ιστορίας καὶ Γεωγραφίας ὑπὸ Σ. Ι. Βουτυρᾶ, Περὶ χριστιανικῆς ποιήσεως τῶν 'Ελλήνων ὑπὸ Ματθαίου Παρανίκα (ἐν Κωνσταντινουπόλει 1873), τὴν περὶ τῶν ἑλλήνων Μουσικῶν μεταφρασθεῖσαν ὑπὸ Π. Κουπιτώρη πραγματείαν τοῦ 'Ιωάννου Φραντζίου, τὰς περὶ τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ (γερμαν. ἐν Μονάχῳ 1874) καὶ περὶ τῆς κατὰ τὸν μεσαίωνα μουσικῆς τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας (ἐν 'Αθήναις, 1882) μελέτας τοῦ Ι. Δ. Τζέτζη, τὸ περὶ ρυθμοῦ ἐν τῇ ὑμνογραφίᾳ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ὑπὸ Π. Κουπιτώρη (ἐν 'Αθήναις 1878), τὴν φιλοσοφίαν τῶν πατέρων τῆς 'Εκκλησίας (ἐν 'Αθήναις 1880) καὶ τὰς μελέτας περὶ τῶν Χριστιανῶν 'Απολογητῶν τοῦ Β' καὶ Γ' αἰῶνος (ἐν 'Αθήναις 1876) ὑπὸ 'Ιγνατίου Μοσχάκη, τὰς διατριβὰς περὶ 'Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ὑπὸ Μισαὴλ μητροπολίτου 'Αθηνῶν, περὶ Γρηγορίου

τοῦ Θεολόγου ὑπὸ Νικηφόρου Καλογερᾶ, περὶ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ὑπὸ Κωνσταντίνου Στρατούλη, περὶ Συνεσίου τοῦ Κυρηναίου ὑπὸ Α. Διομήδους Κυριακοῦ, τὴν Χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν (ἐν Ἀθήναις 1883) ὑπὸ Διονυσίου Λάτα, τὸ Ἱεροτελεστικὸν τεῦχος ὑπὸ Ἱερωνύμου Βογιατσῆ (ἐν Πάτραις 1881), τὴν Μαυροκορδάτειον Βιβλιοθήκην τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου ὑπὸ Ἀθ. Π. Κεραμέως (ἐν Κωνσταντινουπόλει 1884), τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑπτανήσου ὑπὸ Π. Χιώτου, καὶ τὰ Τυπικὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τὰ ὑπὸ τῶν Πρωτοψαλτῶν Κωνσταντίνου τοῦ Βυζαντίου (1874) καὶ Γεωργίου Βιολάκη (1888) ἐκδοθέντα, καὶ πλεῖστα ἄλλα συγγράμματα.

Ἐκ τῶν εἰς χειρόγραφα φιλοπονημάτων ἀνέγνωμεν τὸ ὑπὸ τοῦ Κυριακοῦ Φιλοξένους τοῦ Ἐφεσιομάγνητος Λεξικὸν τῶν μουσικῶν, εἰς ὃ εὑρηνται αἱ βιογραφίαι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων μουσικῶν, τῶν Ἑβραίων καί τινων Εὐρωπαίων καὶ Βυζαντινῶν ᾀσματογράφων· ἐκ τούτου δὲ οὐχὶ μεγάλως ὠφελήθημεν, διότι εἴχομεν λίαν πρόχειρα τὴν δίτομον Ἑλληνικὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ, τὸ Μυθοϊστορικὸν Λεξικὸν Ἰωσὴφ τοῦ Μάγνητος, τὴν Φιλολογικὴν καὶ Κριτικὴν Ἱστορίαν τοῦ Κ. Κοντογόνου καὶ ἄλλα συγγράμματα, τὰ ὁποῖα εἶχεν ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ Φιλοξένης συγγράφων τὸ Λεξικὸν αὐτοῦ. Ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Φιλοξένους ἀναφέρονται καὶ ὀνόματα μελῳδῶν ἀγνώστου ἐποχῆς. Ἐκ τοῦ εἴδους δὲ τῶν ποιημάτων αὐτῶν εἰκάζομεν ὅτι Ἀνδρέας ὁ Τυφλὸς ποιητὴς στιχηρῶν ἰδιομέλων, δοξαστικῶν καὶ ἄλλων, Καλλίνικος ὁ Ἡρακλείας ποιητὴς κανόνων εἰς τὴν Θεοτόκον, Μαυρολέων ποιητὴς τῶν εἰς τοὺς Αἴνους στιχηρῶν καὶ τοῦ Δοξαστικοῦ τῶν ἁγίων μαρτύρων Κηρύκου καὶ Ἰουλίττης, Μελέτιος ἱερομόναχος ὁ Βλαστὸς ποιητὴς ᾀσματικῶν κανόνων, στιχηρῶν καὶ ἰδιομέλων, Νικόλαος ὅσιος ὁ Κατασκεπνὸς ποιητὴς κανόνων εἰς τὴν Θεοτόκον, καὶ Προκόπιος Χαρτοφύλαξ ποιητὴς στιχηρῶν ἰδιομέλων ὡς καὶ τοῦ Δοξαστικοῦ τῶν στίχων τοῦ ἁγίου Προκοπίου (ἰουλίου κη'), ἤκμασαν πιθανῶς πρὸ τοῦ δωδεκάτου μ.Χ. αἰῶνος, οἱ δὲ μουσουργοὶ Γεώργιος Κουτροῦκας ὁ Ἀθηναῖος, Δημήτριος ὁ ἐκ Χίου μελοποιὸς δύο χερουβικῶν τῶν Προηγιασμένων τοῦ μὲν εἰς ἦχον Α' τετράφωνον, τοῦ δὲ εἰς ἦχον Δ', καὶ ἑνὸς κοινωνικοῦ «Γεύσασθε» εἰς ἦχον Δ', Κάλλιστος ἱερομόναχος ὁ ἐκ Νικαίας ποιητὴς χερουβικῶν καὶ κοινωνικῶν τῶν Κυριακῶν,

Μακάριος μοναχὸς ὁ ἐκ Βερροίας μελοποιὸς χερουβικῶν καὶ κοινωνικῶν τῶν Κυριακῶν, Μανουὴλ Θεσσαλονικεὺς μελοποιὸς Καλοφωνικῶν Εἱρμῶν μετὰ Κρατημάτων, Μανουὴλ ὁ Γαζῆς ποιητὴς διαφόρων μελοποιημάτων καὶ ἑνὸς ἀργοῦ Πασαπνοαρίου, Σεραφεὶμ Λαυριώτης μελοποιὸς δοξολογιῶν, πολυελέων καὶ ἄλλων, Σταυρῆς ὁ καλλιγραφεὺς μουσουργήσας Δοξολογίας τὸ Χερουβικὸν καὶ Κοινωνικὸν τῆς Μ. Πέμπτης εἰς ἦχον Πλ. β΄ καὶ τοῦ Μ. Σαββάτου «Σιγησάτω» εἰς ἦχον Πλ. Α΄, καὶ Χουρμούζιος ἱερεὺς μελοποιήσας Δοξολογίας καὶ μαθήματα τοῦ Κρατηματαρίου καὶ Μαθηματαρίου εἴδους, ἤκμασαν πιθανῶς κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους. Χρήσιμα λίαν ἐθεωρήσαμεν καὶ μετεγράψαμεν εἰς τὸ ἔργον ἡμῶν καλλύναντες τὴν κοινὴν τοῦ Φιλοξένους λέξιν καὶ τὰς ἐπαναλήψεις περιστείλαντες, τὰ ἐν τῷ Λεξικῷ αὐτοῦ βιογραφικὰ περί τινων μουσικῶν ἀκμασάντων κατὰ τὸν ΙΗ΄ αἰῶνα, ἅπερ ὑπερηυξήσαμεν διὰ πολλῶν προσθηκῶν ἐπὶ τῇ βάσει αὐθεντικῶν πληροφοριῶν, ἃς ἠρύσθημεν παρὰ τῶν συγχρόνων γηραιῶν μουσικοδιδασκάλων, οἵτινες θεωροῦνται οἱ πιστοὶ ταμίαι πάσης ἱστορικῆς εἰδήσεως περὶ τῶν ἀποιχομένων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος μουσικῶν. Ταῦτα δὲ σημειούμεθα μὴ τολμῶντες νὰ σφετερισθῶμεν ἀλλοτρίους πόνους. Ἐνταῦθα προσθετέον ὅτι, πολλῶν ἀναφερομένων μουσικῶν καὶ ὑπὸ τοῦ Χρυσάνθου, ἀλλ' ἀγνώστου ἐποχῆς, τοὺς βίους ἐξηκριβώσαμεν, ἄλλων δὲ μόνον τὸ εἶδος τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν ἐσημειώσαμεν· π. χ. εἰς τὴν Παπαδικὴν ἔχουσι μαθήματα Ἀλύπιος ὁ Ἀμπελοκηπιώτης, Ἄνθιμος ἱερομόναχος Δομέστικος τῆς ἐν ἁγίῳ ὄρει Λαύρας, Γαβριὴλ ἱερομόναχος ἐκ τῆς μονῆς Ξανθοπούλου (ἔχει μαθήματα καὶ εἰς τὸ Μαθηματάριον καὶ Κρατηματάριον), Γεννάδιος Παλαμᾶς ὁ ἐξ Ἀγχιάλου, Γεώργιος ὁ Πλαγιώτου, Διονύσιος μοναχὸς ὁ κατόπιν μητροπολίτης Ἡρακλείας, Δούκας ὁ Σιρόπουλος, Δούκας ὁ Λαοσυνάκτης, Θεόδωρος Ἀργυρόπουλος, Θεοφύλακτος Ἀργυρόπουλος Δομέστικος, Θωμᾶς ἱερεὺς ὁ ἐκ Ραιδεστοῦ (ἔχει ἀνὰ ἓν μάθημα καὶ εἰς τὸ Στιχηράριον καὶ Κρατηματάριον), Ἰωάννης πρωτοψάλτης Ραιδεστοῦ, Κορνήλιος μοναχὸς ἁγιορείτης, Κωνσταντῖνος ὁ ἐξ Ἀγχιάλου (ἔχει ἱκανὰ μαθήματα καὶ εἰς τὸ Οἰκηματάριον, Κρατηματάριον καὶ Μαθηματάριον), Λέων Ἀλμυριώτης (ἔχει καὶ εἰς τὸ Κρατηματάριον), Λογγῖνος μοναχός, Μανουὴλ Ἀγαλλιανὸς πρωτοψάλτης Ἁγίας Σοφίας (ἔχει μαθήματα οὐ μόνον εἰς τὴν παπαδικὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ Κρατηματάριον), Μανουὴλ ὁ

Φωκιανός, Μανουὴλ ὁ Θηβαῖος (καὶ εἰς τὸ Στιχηράριον), Νικόλαος Ἀσσὰν ὁ Κύπριος, Παΐσιος μοναχός, Παγκράτιος ἱερομόναχος, Στυλιανὸς ἱερεύς, Χαλιβοῦρις, καὶ Χριστοφόρος ὁ Μυστάκων. Εἰς τὸ Κρατηματάριον εὕρηνται μαθήματα Ἀργυροῦ τοῦ Ροδίου, Γαβριὴλ ἐπισκόπου Ἱερισσοῦ, Γεωργίου Σγουροπούλου τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν (καὶ εἰς τὸ Μαθηματάριον), Λασκάρεως Πηγωνίτου, Μανουὴλ Γούτα τοῦ Χίου κεκραγάρια ὀκτὼ κατ' ἦχον καὶ εἰς Εἱρμὸς Καλοφωνικὸς μετὰ Κρατήματος, Ματθαίου Βατοπαιδινοῦ μία Δοξολογία καὶ εἰς Εἱρμὸς Καλοφωνικὸς μετὰ Κρατήματος, Νικολάου Πετροπούλου στίχοι τοῦ «Μακάριος ἀνὴρ» ἐκτεταμένοι μετὰ Κρατημάτων, Φιλίππου Γαβαλᾶ (καὶ εἰς τὸ Μαθηματάριον καὶ Στιχηράριον). Εἰς τὸ Μαθηματάριον ἔχουσι μουσουργήματα Γερμανὸς μοναχὸς ὁ Ἀργυρόπουλος (καὶ ἐν Κοινωνικὸν «Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν»), Ἰωάννης Οὐρανιώτης πρωτοψάλτης, καὶ Νικόλαος Δομέστικος. Εἰς δὲ τὸ Στιχηράριον Δαβὶδ ὁ μοναχός, Θεόδωρος ὁ Κλαβᾶς, Θεόδωρος ὁ Θαλασσηνός, Θεόδωρος Καλλικρατίας Δομέστικος, Ἰωάννης Κάλλιστος ὁ Μαγίστωρ, Κωνσταντῖνος Μαγουλᾶς Δομέστικος εἶτα καὶ πρωτοψάλτης, Νικόλαος ἱερεὺς καὶ χαρτοφύλαξ τῆς μητροπόλεως Αἴνου, Φωκᾶς ὁ Δομέστικος. Ἐν τοῖς χειρογράφοις ἁπαντᾷ καὶ μάθημα ὀκτάηχον «Τὴν τιμιωτέραν» κατ' ἀναγραμματισμὸν Δαμασκηνοῦ τοῦ Βατοπαιδινοῦ, προσέτι καὶ τὸ ὄνομα Μανουὴλ ἱερέως τοῦ Κρητὸς Μανουγρᾶ, τοῦ κατὰ Χρύσανθον ἑρμηνεύσαντος τὰς ἀσημάντους λέξεις τῶν κρατημάτων καὶ τῶν τερετισμῶν καὶ τῶν νενανισμῶν, καὶ τὸ ὄνομα Παχωμίου ἱερομονάχου τοῦ γράψαντος «Περὶ φθορῶν».

Ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενοι, νομίζομεν δίκαιον, μᾶλλον δὲ ἱεροῦ καθήκοντος ἐκπλήρωσιν νὰ ὁμολογήσωμεν πολλὰς τὰς χάριτας τοῖς κατὰ τὴν τελευταίαν δωδεκαετίαν ἀντιπροσωπεύσασιν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν Σιωνίτιδα Ἐκκλησίαν, Πολυκάρπῳ ἀρχιμανδρίτῃ τῷ ἐκ Κρήνης καὶ Δαμιανῷ ἀρχιμανδρίτῃ τῷ ἐκ Σάμου, κατ' ἐξοχὴν δὲ τῷ περιδόξῳ ἐκείνῳ καὶ εὐμαθεστάτῳ φίλῳ ἱεράρχῃ Φιλαδελφείας καὶ εἶτα Σκυθοπόλεως (τανῦν πατριάρχῃ Ἀντιοχείας) Γερασίμῳ, οἵτινες προθύμως καὶ πάνυ προφρόνως συνεβάλοντο πρὸς ἐπέκτασιν τῶν μελετῶν καὶ τοῦ ὁρίζοντος τῶν γνώσεων ἡμῶν, τὴν εἴσοδον ἐλευθέραν παρασχόντες ἡμῖν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ ἐν Φαναρίῳ Κωνσταντινουπόλεως ἁγιοταφιτικοῦ μετοχίου, ἔνθα ἀνέτως ἐξεμελετήσαμεν τὰ ἀμίμητα τῆς διανοίας προϊόντα τῶν

θείων τῆς Ἐκκλησίας πατέρων καὶ ἄλλων πολυμαθῶν ἀνδρῶν τῆς θύραθεν σοφίας. Πολλὰς ὡσαύτως μελέτας ἐποιησάμεθα ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἐν Χάλκῃ σχολῶν Θεολογικῆς καὶ Ἐμπορικῆς, καὶ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἀνωτάτου τῶν ἐν Τουρκίᾳ σωματείων, τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, οὗ καὶ μέλος τυγχάνομεν ἀπὸ τοῦ 1881, ὅτε τὰ τοῦ Συλλόγου διηύθυνε προεδρεύων ὁ πολυσέβαστος ἡμῖν ἀρχίατρος τῶν ἀνακτόρων καὶ ἰδιαίτερος ἰατρὸς τῆς Α. Α. Μ. τοῦ Σουλτάνου Σπυρίδων Μαυρογένης πασᾶς. Χάριτας οἴδαμεν καὶ ἄλλοις σοφοῖς φίλοις, οἵτινες εὐγενοφρόνως πάνυ πολλὰ συγγράμματα ἐκ τῶν ἰδιωτικῶν αὐτῶν βιβλιοθηκῶν ἐχορήγησαν ἡμῖν πρὸς μελέτην, καὶ ὧν τὰ ὀνόματα ἀποφεύγομεν νὰ ἀποκαλύψωμεν διευλαβούμενοι μὴ προσκρούσωμεν εἰς τὸ σεμνοπρεπὲς τῆς πρὸς τὸ ἐπιδεικτικὸν ἀποστροφῆς αὐτῶν.

Καίτοι πλῆθος συγγραμμάτων, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω δεδήλωται, ἐξεμελετήσαμεν πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς παρούσης συγγραφῆς, ἀλλ' ὅμως φρονοῦντες ὅτι ἡ ἱστορία τῆς καθ'ἡμᾶς μουσικῆς οὐκ ἔστι δυνατὸν νὰ συγγραφῇ πρὶν ἢ ἐξιχνευθῶσι πᾶσαι αἱ πηγαί, ὧν οὐκ ὀλίγαι εἰσὶν ἀποτεθησαυρισμέναι ἐν τοῖς χειρογράφοις τῶν ἐν Ἀνατολῇ μοναστηριακῶν βιβλιοθηκῶν, οὐκ ἄπο σκοποῦ ἠγησάμεθα νὰ ἐπισκεφθῶμεν καὶ τὰς ἱερὰς μονὰς τοῦ Ἁγιωνύμου Ὄρους Ἄθω καὶ μετὰ εὐρυτέρας μελέτας νὰ συμπληρώσωμεν τὸ ἔργον ἡμῶν. Πρὸς τοῦτο ἐξητησάμεθα παρὰ τῆς Α. Θ. Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τῆς περὶ Αὐτὸν ἁγίας καὶ ἱερᾶς Συνόδου δι' αἰτήσεως ἀπὸ 24 ἰουνίου 1887 χρονολογουμένης, ὅπως ἐφοδιασθῶμεν διὰ καταλλήλου συστατηρίου τῆς Μ. Ἐκκλησίας γράμματος πρὸς τοὺς πανοσιωτάτους ἐπιστάτας καὶ ἀντιπροσώπους τῆς Ἱ. Κοινότητος τοῦ Ἄθω· ἡ αἴτησις ἡμῶν ἐλήφθη ὑπὸ σπουδαίαν ἔποψιν ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἐξεδόθη δέ, συνοδικῇ ἀποφάσει, ἡ ἑξῆς πατριαρχικὴ ἐπιστολή:

Διονύσιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

† *Ὁσιώτατοι ἐπιστάται καὶ ἀντιπρόσωποι τῆς Κοινότητος τοῦ Ἁγιωνύμου Ὄρους Ἄθω, τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητὰ τῆς ἡμῶν Μετριότητος, χάρις εἴη ὑμῖν καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ. Ὁ ἐπιδιδοὺς τῇ ὑμῶν ὁσιότητι τὴν παροῦσαν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν ἐπιστολὴν ἐλλογιμώτατος κ. Γεώργιος Παπαδόπουλος, εὐδοκίμως πάνυ ἀπὸ ἱκανοῦ ἀσχολούμενος*

εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικὴν καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς, ἔρχεται αὐτόσε ἐπισκεψόμενος τὰς ἱερὰς Μονὰς ὅπως μετὰ εὐρυτέρας καὶ λεπτομερεῖς μελέτας ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις αὐτῶν συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, οὗτινος ἀγγέλλει τὴν προσεχῆ ἔκδοσιν. Τὴν αὐτοῦ ἐλλογιμότητα συνιστάντες θερμῶς τῇ ὑμῶν ὁσιότητι ὡς νέον χρηστὸν καὶ εὐπαίδευτον ἀξιεπαίνως ἀσχολούμενον εἰς ἔργον, ὅπερ μεγάλως θέλει συμβάλει εἰς τὴν γνῶσιν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, προτρεπόμεθα καὶ ἀξιοῦμεν ἵνα οὐ μόνον συστήσητε δεόντως ταῖς αὐτόθι ἱεραῖς Μοναῖς καὶ διευκολύνητε τὰς ἐπωφελεῖς αὐτοῦ μελέτας, ἀλλὰ καὶ προθυμηθῆτε ἐνεργῆσαι τὴν ἐγγραφὴν ὅσον οἷόν τε πλειόνων συνδρομητῶν ἐν τῇ ἐκδοθείσῃ Ἀγγελίᾳ, ἐνθαρρύνοντες οὕτω τὸν νέον τοῦτον εἰς ἐκπόνησιν καὶ ἑτέρων ἔργων τῆς αὐτῆς σπουδαιότητος καὶ ὠφελείας. Ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος εἴη μεθ' ὑμῶν. *α ω π ζ. ἰουνίου κε.*

† Ὁ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ *καὶ ἐν Χριστῷ εὐχέτης.*

Διὰ τῆς ἀνωτέρω σεπτῆς πατριαρχικῆς ἐπιστολῆς καθωπλισμένοι, ἀπήλθομεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῇ 4 ἰουλίου 1887 εἰς Ἅγιον Ὄρος, ἐκεῖ δὲ ἀφικόμενοι καὶ τιμητικῶς δεκτοὶ γενόμενοι ὑπό τε τοῦ σεβασμίου τότε πρωτεπιστάτου Μελετίου τοῦ Ἰβηρίτου καὶ τοῦ παιδείᾳ, συνέσει καὶ εὐγενείᾳ τρόπων κομῶντος ἀξιολόγου ἀρχιγραμματέως τῆς Ἱερᾶς Συνάξεως Ἰακώβου Δημοπούλου τοῦ Βατοπαιδινοῦ, ἐπεδώκαμεν ταύτην πρὸς τὴν Ἱερὰν Κοινότητα, ἥτις ἀμέσως συνελθοῦσα εἰς ἔκτακτον συνεδρίασιν, ἐξέδωκε συνῳδὰ τῇ πατριαρχικῇ παρακελεύσει, τὸ ἑπόμενον ἱεροκοινοσφράγιστον γράμμα :

Πρὸς τὰς εἴκοσιν ἱερὰς καὶ σεβασμίας Μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω

(Τ. Σ.)

Ἀριθ. 62.

Ὁ ἐπιδιδοὺς τὸ παρὸν ἱεροκοινοσφράγιστον Ἡμῶν γράμμα ἐλλογιμώτατος κ. Γεώργιος Παπαδόπουλος ἀπὸ πολλοῦ μετ' ἰδιαζούσης ἀγάπης, ἐξασφαλιζούσης αὐτῷ ἐπιτυχίαν ἐν τῷ ἔργῳ, ἀσχολούμενος εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικὴν καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς συνιστᾶται τῇ καθ' ἡμᾶς Ἱ. Κοινότητι διὰ σεπτῆς ἐπιστολῆς τῆς Α. Θ. Παναγιότητος τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ὡς ἐπισκεψόμενος τὰς ἱερὰς Μονάς, ὅπως μετὰ εὐρυτέρας καὶ λεπτομερεῖς μελέτας ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις συμπληρώσῃ τὸ ἔργον τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, οὗτινος ἀγγέλλει τὴν προσεχῆ ἔκδοσιν.

Ἐπισυνιστῶντες διὰ τοῦ παρόντος τὴν αὐτοῦ ἐλλογιμότητα ταῖς Ἱ. Μοναῖς παρακαλοῦμεν Αὐτὰς ἀδελφικῶς ἵνα χορηγήσωσι τὴν δυνατὴν συνδρομὴν καὶ περιποίησιν, δι' ἧς ἔσται αὐτῷ δυνατὸν ἐπιτυχεῖν τοῦ φιλολογικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ, ὑπὲρ οὗ καὶ ἐξαιτήσεται τὴν ἐγγραφὴν συνδρομητῶν διὰ τὸ ἐκδοθησόμενον βιβλίον. Διευκολυνθήτω δ' ἅμα καὶ ἡ μετάβασις αὐτοῦ ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην Ἱ. Μονήν.

Ἐν Καρυαῖς τῇ 7 *Ἰουλίου* 1887.

Ἅπαντες οἱ ἐν τῇ Ἱερᾷ Συνάξει ἀντιπρόσωποι καὶ προϊστάμενοι τῶν εἴκοσιν Ἱ. Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω.

Ἐπὶ ἕνα μῆνα ἀκριβῶς διετρίψαμεν ἐν Ἄθωνι ἀτρυτοπόνως ἐνασκούμενοι εἰς ἐνδελεχεῖς μελέτας, ὧν τὸ πολύπονον ὑπεγλύκαινον ὁμολογουμένως αἱ θερμόταται καὶ δαψιλεῖς πρὸς ἡμᾶς περιποιήσεις τῶν ἁγιορειτῶν πατέρων ἐν πάσαις ταῖς Μοναῖς καὶ Σκήταις, ἰδίᾳ δὲ τῶν ἐξῆς διαπρεπῶν κληρικῶν, Νικάνδρου προηγουμένου τοῦ Βατοπαιδινοῦ, Ἀλεξάνδρου Εὐμορφοπούλου καὶ Κοσμᾶ τοῦ ἐξ Ἀδριανουπόλεως τῶν Λαυριωτῶν, Συμεὼν ἀρχιμανδρίτου καὶ Εὐστρατίου ἀρχιμανδρίτου τῶν Φιλοθεϊτῶν, Χαρίτωνος τοῦ Κουτλουμουσιανοῦ, Ἀγαθαγγέλου ἀρχιμανδρίτου τοῦ Ξηροποταμινοῦ, Γεωργίου τοῦ Ἁγιοπαυλίτου, Δωροθέου ἱερέως τοῦ Σεραγιώτου, καὶ τοῦ ἐν τοῖς μακαριστοῖς τανῦν ἀριθμουμένου καὶ ὁσίας μνήμης ἡγουμένου τῆς ἱερᾶς ρωσσικῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος Μακαρίου, ὅστις οὐ μόνον ἐξόχους τιμὰς ἀπένειμεν ἡμῖν, ἀλλ' εὑρεστήθη ἅμα νὰ ἐγγράψῃ ἐν τῇ φάλαγγι τῶν συνδρομητῶν τοῦ ἡμετέρου πονήματος διὰ πεντήκοντα σώματα τὴν εὐαγῆ ἱερὰν Μονήν, ἣν δεξιώτατα διηύθυνεν, ἅτε ὢν ἀνὴρ πεπροικισμένος δι' ἐξόχου νοημοσύνης καὶ περινοίας, διὰ σπανίας πείρας καὶ ἐκτάκτου διοικητικῆς ἱκανότητος.

Καὶ ἀληθὲς ὅτι ἐκ τῶν εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν εἴκοσι ἁγιορειτικῶν μονῶν μελετῶν ἡμῶν ὠφέλειαν οὐχὶ μεγάλην ἐκαρπωσάμεθα, διότι τὰ ἐν Ἄθῳ μουσικὰ χειρόγραφα ἐγνώρισαν μὲν ἡμῖν ὀνόματα ἀγνώστων τέως μελῳδῶν καὶ τὰ διάφορα μελουργήματα αὐτῶν, καλλιτεχνικώτατα γεγραμμένα διὰ καλλιγραφούσης χειρὸς ἀκαμάτων μουσουργῶν ἢ ἀντιγραφέων, οὐχὶ δὲ καὶ σπουδαίαν ἱστορικήν τινα εἴδησιν, διαλευκαίνουσαν ἀφεγγεῖς σελίδας τῆς μουσικῆς ἱστορίας. Ἐν τοῖς ἁγιορειτικοῖς μουσικοῖς χειρογράφοις εὕρομεν ὀνόματα μουσικῶν τέως

ἄγνωστα τοῖς μουσικολόγοις, οἷον Γεράσιμον τὸν Χαλκιόπουλον, Λαλοῦτζον, Γεράσιμον ἱερομόναχον, Δαμιανὸν ἱερομόναχον, Παναγιώτην δομέστικον, Ἰωάννην Ξηρόν, Ἰωάννην Λάσκαριν, Σωζόμενον ἱερέα, Γρηγόριον τὸν λεγόμενον Πούζαν, Ἱερώνυμον τὸν Τρανόν, Πέτρον ἱερομόναχον τὸν Βασᾶν, Ἐλευθέριον ἱερέα, Σταυρινὸν τὸν Λαζόν, Δημήτριον Μιτυληναῖον, Δαμασκηνὸν μοναχὸν Ἰβηρίτην, Ἰάκωβον ἐπίσκοπον Σίδης τὸν κατόπιν μητροπολίτην Γάνου καὶ Χώρας, καὶ Σῖμον ἱερομόναχον. Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος ἐποίησε μαθήματα εἰς τὴν Παπαδικήν, οἱ δὲ λοιποὶ εἰς τὸ Στιχηράριον καὶ Εἱρμολόγιον. Προσέτι ἀνεύρομεν καὶ μουσικούς, περὶ τῶν ὁποίων ἀλλαχοῦ ἀναφέρομεν, καὶ ὧν τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἤκμασαν καὶ βιογραφικάς τινας εἰδήσεις ἐξηκριβώσαμεν, τό γ' ἐφ' ἡμῖν.

Καίτοι τὸ ἡμέτερον πόνημα ἦν συντετελεσμένον, ἐθεωρήσαμεν ὅμως οὐκ ἀλυσιτελὲς ἐκ πόθου ὅπως ἀναδείξωμεν αὐτὸ τελειότερον νὰ ἔλθωμεν καὶ εἰς τὴν κλεινὴν τῆς Παλλάδος πόλιν· διὸ καθοπλισθέντες διὰ θερμῶν συστατηρίων πρὸς τὴν ἐνταῦθα Κυβέρνησιν παρὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολυτιμήτου καὶ ἐπιφανοῦς πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος πρίγκηπος Νικολάου Α. Μαυροκορδάτου, καὶ πρὸς ἄλλους διαπρεπεῖς ἄνδρας παρὰ τοῦ ἀξιολόγου καὶ ἀμερίστου ἀπολαύοντος ἀγάπης καὶ τιμῆς ἐν Κ|πόλει γενικοῦ προξένου Ἐπαμεινώνδα Μαυρομμάτη, τὸ χαίρειν ἐάσαμεν τῇ 18 ἰουνίου ἐ. ἔ, τῇ γενετείρᾳ Κων|πόλει ἀφικόμενοι εἰς Ἀθήνας, ἔνθα τὰς διατριβὰς ἐπὶ πεντάμηνον περίπου ποιησάμενοι ἐκαρπωσάμεθα ὠφελείας οὐ σμικράς, ἀναγομένας εἰς τὸ προσφιλὲς ἡμῖν ὑπὸ μελέτην θέμα. Καὶ α'.) τακτικῶς ἐφοιτῶμεν ἐν τῇ πλουσίᾳ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ, ἧς ἐφορεύει ὁ πολιὸς τῶν γραμμάτων σκαπανεὺς Ἰωάννης Σακκελίων, ὡς καὶ ἐν τῇ τῆς Βουλῆς, πρὸς μελέτην συγγραμμάτων δυσευρέτων ἐν τῇ βασιλευούσῃ· β'.) ἐξηκριβώσαμεν, τὸ γ' ἐφ' ἡμῖν, τὰ κατὰ τὸν βίον καὶ τὴν μουσικὴν ἐμπειρίαν τῶν πρὸ μικροῦ ἀποιχομένων ἐν Ἑλλάδι μουσικοδιδασκάλων ὡς καὶ τῶν ἐπιζώντων τοιούτων· γ'.) ἐξηκριβώσαμεν ἐκ μελετῶν ἐπὶ τῶν ἐκδεδομένων καὶ ἀνεκδότων ἐγγράφων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὅτι ἄλλοις δέον ν' ἀποδοθῇ ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἡ μομφὴ περὶ τῆς νῦν καταστάσεως τῆς ἱερᾶς μουσικῆς ἐν Ἀθήναις καὶ οὐχὶ τῷ μακαρίτῃ μητροπολίτῃ Προκοπίῳ, ὡς ἐν Κωνσταντινουπόλει πιστεύεται. ἢ τῷ νῦν διϊθύνοντι τὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος Γερ-

μανῷ, ὅστις ὡς ἱεράρχης διαπρεπέστατος καὶ τῶν πατρώων ἔνθερμος ζηλωτὴς καὶ ἰδίᾳ ἡμᾶς διεβεβαίωσε καὶ δημοσίᾳ περιτράνως διεκήρυξεν ἐν τῷ ἐναρκτηρίῳ λόγῳ αὐτοῦ κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ΛΗ' συνοδικῆς περιόδου ὅτι οὐκ εἰς μακρὰν ἓν καὶ μόνον σύστημα μουσικῆς ἱερᾶς θὰ βασιλεύῃ ἐν Ἀθήναις, τὸ πατροκληρονόμητον ἐκεῖνο, δι' οὗ ἐπὶ ΙΘ' αἰῶνας τὸ ὀρθόδοξον ἡμῶν Γένος καὶ ἐν εὐτυχίαις καὶ ἐν δυσπραγίαις ἐδοξολόγει ἐν τοῖς ἱεροῖς σκηνώμασι τοῦ Θεοῦ Ἰακὼβ τὸν Θεάνακτα καὶ γλυκύτατον Ἰησοῦν κτλπ. δ'.) ἁρμοδίως ἀναφερθέντες εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος περιεβάλομεν τὸ πόνημα ἡμῶν διὰ μείζονος ἐκτιμήσεως, ὡς δηλοῦται καὶ ἐκ τῆς παρὰ πόδας ἀπολυθείσης Ἐγκυκλίου.

Ἀριθ. $\frac{\text{Πρωτ. } 77}{\text{Διεκπ. } 980}$

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἡ ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

Πρὸς τοὺς ἀνὰ τὸ Κράτος σεβασμιωτάτους ἱεράρχας.

Ὁ κ. Γ. Ἰω. Παπαδόπουλος, δημοσιογράφος ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ πρόεδρος τοῦ ἐκεῖ Μουσικοῦ Συλλόγου «Ὀρφέως», ἀείποτε θείῳ ζήλῳ φλεγόμενος ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἀρχαιοτάτης Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου ἐνέκυψεν εἰς τὴν μελέτην τῶν περὶ τὴν πάτριον ἱερὰν Μουσικὴν ἀναφερομένων ζητημάτων καὶ οὐδενὸς φεισθεὶς κόπου μετὰ δωδεκαετεῖς συνεχεῖς μελέτας ἐφιλοπόνησε τὴν ἱστορικὴν σκιαγραφίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς. Τὸ πρωτότυπον τοῦτο σύγγραμμα θεωρήσασα ἡ Σύνοδος αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἀξιοσύστατον διά τε τὴν σπουδαιότητα καὶ πρωτοτυπίαν καὶ ἡγησαμένη τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρον οὐ μόνον παντὶ τῷ ἱερῷ τῆς Ἑλλάδος κλήρῳ, παντὶ ἱεροψάλτῃ, ἀλλὰ καὶ παντὶ φιλομούσῳ Ἕλληνι, διότι ὁ φιλόπονος συγγραφεὺς νέαν ὅλως ταμὼν ὁδὸν ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν ἱερῶν Ἀποστόλων ἐκτίθησι τὴν βιογραφίαν τῶν κατὰ καιροὺς ἀκμασάντων διαπρεπῶν μελῳδῶν, ὑμνογράφων, μουσικῶν τε καὶ μουσικολόγων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, θερμότατα συνίστησι τοῦτο πᾶσιν ὑμῖν, ἐντελλομένη ἵνα καὶ ὑμεῖς συστήσητε καὶ θερμότατα ὑποστηρίξητε αὐτὸ παντὶ τῷ ὑφ' ὑμᾶς ἱερῷ Κλήρῳ τῷ ἐγκοσμίῳ καὶ τῷ ἐν ταῖς εὐαγέσι Μοναῖς, πᾶσι τοῖς ἱεροψάλταις καὶ παντὶ φιλομούσῳ, ἐγκλείουσα ἅμα καὶ Ἀγγελίας τοῦ κ. Παπαδοπούλου, ὅπως διὰ τῆς ὑμετέρας συντόνου ἐνεργείας ἐγγραφῶσι συνδρομηταὶ ἐν αὐταῖς πρὸς εὐόδωσιν τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ἐκκλη-

σιαστικοῦ συγγράμματος, λίαν δαπανηροῦ ὄντος· αἱ δὲ Ἀγγελίαι δέον νὰ ἐπιστραφῶσι τῷ συγγραφεῖ ἐνταῦθα διαιρίβοντι.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἡ Σύνοδος ἀκραδάντως πέποιθεν ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ κ. Παπαδοπούλου, ἅτε περιλαμβάνον τὰ τῆς γεραρᾶς καὶ πολιᾶς ἱερᾶς Μουσικῆς ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτῆς μέχρι τῶν χρόνων ἡμῶν, θέλει τύχει παρ' ὑμῖν τῆς γενναίας καὶ ἐκθύμου ὑποστηρίξεως, καθ' ὅσον παντομολογούμενον εἶνε ὅτι ἡ ἱερὰ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσική, εἴπερ τι καὶ ἄλλο, συμβάλλεται καὶ συντελεῖ εἰς τὴν λάμπρυνσιν τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ ἀνύψωσιν τῆς διανοίας τῶν πιστῶν πρὸς λατρείαν τοῦ ἁγίου Θεοῦ ἡμῶν.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 23 *Ἰουλίου* 1890.

† *Ὁ Ἀθηνῶν* ΓΕΡΜΑΝΟΣ *πρόεδρος*,
† *Ὁ Μεσσηνίας* ΠΑΝΑΡΕΤΟΣ
† *Ὁ Ζακύνθου* ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
† *Ὁ Νάξου* ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ
† *Ὁ Ναυπακτίας καὶ Εὐρυτανίας* ΔΑΒΙΔ

Ὁ Γραμματεὺς
Ἀρχιμανδρίτης Γ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ἐνταῦθα χάριτας ὀφείλομεν ὁμολογῆσαι πᾶσι τοῖς ἐν Ἀθήναις λόγῳ καὶ ἔργῳ ἐνθαρρύνασι καὶ ὑποστηρίξασιν ἡμᾶς εἰς τὸ ἐμπεδόμοχθον ἡμέτερον ἔργον, ἐξαιρέτως δὲ κηρύττομεν τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν τῷ περινουστάτῳ καὶ μεγαλεπηβόλῳ τῆς Ἑλλάδος πρωθυπουργῷ Χαριλάῳ Τρικούπῃ, πᾶσιν ἐν γένει τοῖς πεπνυμένοις ὑπουργοῖς, τῷ περὶ τοὺς τρόπους ἐξαιρέτως ἀβρόφρονι καὶ τὰ αἰσθήματα εὐγενόφρονι πρεσβευτῇ τοῦ σεπτοῦ, φιλομούσου καὶ φιλοπροόδου ἡμῶν Ἄνακτος Σουλτὰν Ἀπδοὺλ Χαμὶτ Χὰν ἐξοχωτάτῳ Μαχμοὺτ Νεδὴμ βέη, τῷ γεραρῷ Μεγάλῳ Αὐλάρχῃ τῶν Ἀνακτόρων Ἀνδρέᾳ Κουντουριώτῃ, τῷ μουσοτραφεῖ δημάρχῳ Ἀθηναίων Τιμολέοντι Φιλήμονι, τῇ ἐριτίμῳ κυρίᾳ Σοφίᾳ Τρικούπῃ, τῷ σεβαστῷ προέδρῳ τῆς Βουλῆς Ἀνδρέᾳ Αὐγερινῷ, τῷ σεβασμιωτάτῳ μητροπολίτῃ Ἀθηνῶν καὶ πᾶσι τοῖς μέλεσι τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, τῷ σοφῷ καὶ τρισεβάστῳ φίλῳ Ἀλεξάνδρῳ Ρ. Ραγκαβῇ, τῷ πρυτάνει Γεωργίῳ Μιστριώτῃ καὶ τοῖς πλείστοις τῶν καθηγητῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, πρὸς δέ, τῷ ἐπιτίμῳ διευθυντῇ τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης Μάρκῳ Ρενιέρῃ ὡς καὶ τῷ τακτικῷ διευθυντῇ Π. Καλλιγᾷ καὶ τῷ ὑποδιευθυντῇ Π. Σημηριώτῃ, τῷ προέδρῳ τοῦ πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων

Συλλόγου καὶ κλεινῷ βυζαντιολόγῳ Ἀλεξάνδρῳ Πασπάτῃ ἰατρῷ, καὶ ἄλλοις, ἐπὶ τῇ ἐνθέρμῳ ὑποδοχῇ καὶ ἐγκαρδίῳ δεξιώσει, ἧς οὐχ ἅπαξ ἐτύχομεν παρ' αὐτοῖς. Ἄξιον εὐφήμου μνείας κρίνομεν ἐνταῦθα καὶ τὸν ἐν Ἀθήναις προσφιλῆ τοῖς Ἕλλησι πρεσβευτὴν τῆς Ῥωσσίας Μιχαὴλ Ὀνοῦ, τὸν ἐπιφανῆ τοῦτον διπλωμάτην καὶ εὐγενέστατον τοὺς τρόπους, ὅστις, φιλίως καὶ συμπαθέστατα ἡμῖν διακείμενος ἐξ ὅτου Σύμβουλος διετέλει τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ῥωσσικῆς πρεσβείας, μετ' ἀνυποκρίτου εἰλικρινείας ἐδεξιοῦτο ἡμᾶς ἑκάστοτε ἐν τῇ Ἀθήνησι ρωσσικῇ πρεσβείᾳ, ἀναλαβὼν ἅμα προθύμως καὶ ἀξιοζήλως ἵνα ἐνεργήσῃ ὅπως μέγας ἀριθμὸς ἀντιτύπων τοῦ ἡμετέρου συγγράμματος κυκλοφορήσῃ ἐν τῇ ὁμοδόξῳ Ρωσσίᾳ, ἧς τὰ σοφὰ καὶ εὐσεβόφρονα τέκνα οἴδασιν ἐκτιμᾶν καὶ ὑποστηρίζειν ἔργα ἀφορῶντα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος. Ἔχομεν ὄντως πολλοὺς λόγους νὰ πιστεύωμεν ὅτι κατὰ ἑκατοντάδας θὰ διατεθῶσι τὰ ἀντίτυπα τοῦ λιτοῦ πονήματος ἡμῶν ἐν Ῥωσσίᾳ, ἀφοῦ εὐγενοφρόνως πρὸς τοῦτο θὰ συντελέσωσιν ἥ τε ἐν Κωνσταντινουπόλει Ῥωσσικὴ πρεσβεία, ἧς προΐσταται ὁ μουσοτραφὴς καὶ φιλομουσικώτατος Ἀλέξανδρος Νελίδωφ, ὁ ἐν Ἀθήναις θεολόγος τῆς Α. Α. Μ. τῆς βασιλίσσης Ὄλγας Γεώργιος Λαμπάκης, ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολύτιμος φίλος καὶ εὔελπις ἀρχαιοδίφης Γεώργιος Βεγλερῆς, καὶ ἄλλοι.

Πρὶν δὲ ἢ θῶμεν κατακλεῖδα εἰς τὴν πρὸς διαφόρους ἐκδήλωσιν τῆς εὐγνωμοσύνης ἡμῶν ἀπονέμομεν τὰ ἐγκάρδια καὶ ζωηρὰ ἡμῶν εὐχαριστήρια καὶ πρὸς τὴν ἐν Κερκύρᾳ Φιλαρμονικὴν Ἑταιρίαν, τὴν Μουσικὴν ταύτην Ἀκαδημίαν τῆς Ἑλλάδος,—ἧς προεδρεύει τακτικῶς μὲν ὁ μουσοτραφὴς Κ. Βούλγαρης, ἐπιτίμως δὲ ὁ πεπνυμένος πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος Χαρίλαος Τρικούπης—ἥτις εὐπρεστήθη πρότριτα νὰ πέμψῃ πρὸς ἡμᾶς ἐνταῦθα τὸ εἰς ἀνάμνησιν τῆς πρὸ μηνὸς τελεσθείσης πανηγύρεως ἐπὶ τῇ πεντηκονταετηρίδι αὐτῆς κοπὲν ἀργυροῦν μετάλλιον εἰς μέγεθος ταλλήρου ἢ μετζητιέ, ὡς καὶ τὸ καλλιτεχνικώτατα τετυπωμένον φυλλάδιον τὸ περιέχον «Τὰ κατὰ τὴν Φιλαρμονικὴν Ἑταιρίαν ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς μέχρι τῆς σήμερον 1840—1890».

Ἐὰν ἀληθεύῃ ὅτι συνήθως τὰ οἰκεῖα τοῖς οἰκείοις προσκομίζονται, δικαιότερον πρὸς οὐδένα ἕτερον ἠδυνάμεθα νὰ ἀφιερώσωμεν εὐλαβῶς τὸ λιτὸν τοῦτο φιλοπόνημα ἡμῶν ἢ τῇ ἱερᾷ καὶ

θεοστέπτῳ τετρακτύϊ τῶν Πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς· καὶ ἐν πρώτοις ἀφιέρωται τῷ γεραρῷ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας πρωθιεράρχῃ καὶ τοῦ μεγαλωνύμου Γένους ἡμῶν προϊσταμένῳ Διονυσίῳ Ε' τῷ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως, Ὅστις, ὡς ἐπάξιος διάδοχος τῶν μακαρίων ἐκείνων καὶ εὐσεβοφρόνων πατριαρχῶν τῶν ἐν ἡμέραις χαλεπαῖς καὶ θρησκείαν καὶ μουσικὴν στερεμνίως τηρησάντων, οὐ παύεται ἐμπνέων εἰς τοὺς στρατιώτας τοῦ λόγου τὸν ζῆλον καὶ διεγείρων αὐτῶν τὴν φιλοτιμίαν εἰς κοινὴν τῶν ὁμογενῶν ὠφέλειαν, καὶ Ὅστις, μόλις ἐνωτισθεὶς ὅτι εἰς πέρας ἄγεται τὸ ἐπὶ ἔτη ὅλα ὑπὸ σύνταξιν φιλοπόνημα ἡμῶν, μετ' ἀξιοζηλώτου προθυμίας ἀπέλυσε πατριαρχικὰ γράμματα πρὸς τρία ζάπλουτα καὶ εὐσεβῆ τῆς Ἐκκλησίας τέκνα, συνιστῶν αὐτοῖς τὸ συνυφανθὲν ἔργον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θὰ διέθετον πρὸς ἔκδοσιν αὐτοῦ ὡρισμένον τι ποσόν· ἀλλ' ἄνευ ἀτυχῶς εὐαρέστου πρακτικοῦ ἀποτελέσματος· διὸ καὶ ἐγκατελείφθημεν εἰς τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν ἡμετέρων δυνάμεων, ἐπιρρωσθέντες ἁπλῶς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων φίλων συνδρομητῶν. Ἰδοὺ τὰ πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς πατριαρχικὰ γράμματα:

Διονύσιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Εὐγενέστατε κύριε . . . . . ἡμέτερε κατὰ πνεῦμα υἱὲ λίαν ἀγαπητέ, τὴν περισπούδαστον Ἡμῖν αὐτῆς εὐγένειαν ἐκ ψυχῆς εὐχόμενοι εὐλογοῦμεν πατρικῶς. Ὁ ἐλλόγιμος κύριος Γ. Παπαδόπαυλος ἐκπονήσας ἐκδίδωσι προσεχῶς ἱστορίαν τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἐπειδὴ δὲ πᾶσαν ἔχομεν πεποίθησιν ὅτι τὸ πόνημα τοῦτό ἐστιν ἄξιον τοῦ σπουδαίου ἀντικειμένου, περὶ οὗ πραγματεύεται, καὶ ὅτι μεγάλως συντελέσει εἰς τὴν σπουδὴν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, συνιστῶμεν θερμῶς τοῦτο τῇ φιλομουσοτάτῃ αὐτῆς εὐγενείᾳ ἀξιοῦντες πατρικῶς ἵνα καὶ τοῦτο ὑπ' ὄψει λάβῃ ἐν ταῖς ὑπὲρ τῆς προόδου τῶν παρ'ἡμῖν γραμμάτων γενναιοδωρίαις αὐτῆς, ἐνθαρρύνουσα οὕτω τὸν φερέπονον συγγραφέα εἰς ἐκπόνησιν καὶ ἄλλων ὁμοίων ἔργων, ὧν ἀπόλυτον ἔχει ἀνάγκην ἡ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία. Ἐπὶ τούτοις καταστέφοντες ταῖς πατρικαῖς ἡμῶν εὐλογίαις τὴν περισπούδαστον Ἡμῖν αὐτῆς εὐγένειαν αἰτούμεθα τὸν ἀγαθοδότην Θεὸν ἐπιδαψιλεύειν αὐτῇ ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν Γένους πλούσια τὰ ἐλέη αὐτοῦ σὺν ἔτεσιν ὅ,τι πλείστοις, ὑγιεινοῖς καὶ ὀλβίοις. ᾳωπζ, Σεπτεμβρίου κγ.

† *Ὁ* ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ *ἐν Χριστῷ εὐχέτης.*

Διονύσιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Ἀριθ. πρωτ. 5509.

✝ *Εὐγενέστατε κύριε . . . . . ἡμέτερε κατὰ πνεῦμα υἱὲ λίαν ἀγαπητέ, τὴν περιπόθητον Ἡμῖν αὐτῆς εὐγένειαν ἐκ ψυχῆς εὐχόμενοι εὐλογοῦμεν πατρικῶς. Ὁ ἐνταῦθα ἑλλόγιμος μουσικολόγος κ. Γ. Παπαδόπουλος ἀπὸ πολλοῦ ἐγκύψας εἰς τὴν μελέτην πάντων τῶν ζητημάτων τῶν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἱερὰν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν ἀναφερομένων ἐκδίδωσι προσεχῶς τὴν λίαν ἐνδιαφέρουσαν ἱστορίαν αὐτῆς, σπουδαιοτάτην παρέχων συμβολὴν εἰς τὴν γνῶσιν αὐτῆς· ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐκτύπωσις τοῦ ἔργου ἔχει ἀνάγκην τῆς γενναίας ἀρωγῆς τῶν μεγατίμων ὁμογενῶν, θάρρει πατρικῷ ἀπευθυνόμενοι τῇ ἐν Χριστῷ λίαν Ἡμῖν περιποθήτῳ αὐτῆς Εὐγενείᾳ, συνιστῶμεν τὸ ἔργον καὶ τὸν φερέπονον συγγραφέα τῇ ἐγνωσμένῃ αὐτῆς φιλομουσίᾳ καὶ φιλογενείᾳ καὶ ἀξιοῦμεν πατρικῶς ἵνα ἀγαθυνθῇ ἐλθεῖν ἐπίκουρος εἰς ἐκτύπωσιν οὕτω λυσιτελοῦς ἔργου, ἐνθαρρύνουσα διὰ γενναίας αὐτῆς ἀρωγῆς τὸν φιλότιμον συγγραφέα εἰς ἐκπόνησιν ὁμοίας σπουδαιότητος καὶ ὠφελείας ἔργων. Ἐπὶ τῇ πεποιθήσει πρόφρονος ἀποδοχῆς τῆς ἡμετέρας ἀξιώσεως ἐκφράζομεν αὐτῇ τὰς θερμοτάτας Ἡμῶν εὐχαριστίας, ταῖς δὲ πατρικαῖς Ἡμῶν καταστέφοντες αὐτὴν εὐλογίαις, αἰτούμεθα θεόθεν τὰ ἔτη αὐτῆς ὡς πλεῖστα, ὑγιεινὰ καὶ πανόλβια.*

αωπζ' Δεκεμβρίου ις'.

✝ Ὁ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ *καὶ ἐν Χριστῷ εὐχέτης.*

Ὁμοίᾳ τῇ ἀνωτέρω ὑπὸ ἡμερ. 28 ἰανουαρίου 1888 ἐστάλη καὶ εἰς ἄλλον μεγάτιμον ὁμογενῆ.

Διονύσιος ὁ Ε', ὁ εὐσεβόφρων οἰακοστρόφος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, τῆς ἀκροπόλεως ταύτης τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ κιβωτοῦ τοῦ Γένους ἡμῶν, πολυειδῶς κατὰ τὴν πατριαρχείαν Αὐτοῦ ὑπεξέκαυσε τὸν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν προγονικῶν κειμηλίων διάπυρον ἡμῶν ζῆλον, εὐδοκήσας, πρὸς τοῖς ἄλλοις τεκμηρίοις τῆς πρὸς ἡμᾶς ἐξιδιασμένης Αὐτοῦ εὐνοίας καὶ εὐμενείας, τοῦτο μέν, τὴν 6 αὐγούστου 1887 ἤτοι τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἐκ τοῦ Ἁγιωνύμου Ὄρους Ἄθω ἐπανόδου ἡμῶν εἰς τὴν βασιλεύουσαν αὐτοπροσώπως νὰ ἐπισκεφθῇ ἡμᾶς κατ' οἶκον, συνεχίσας οὕτωσὶ τὴν κατὰ τὴν 23 ἀπριλίου τοῦ 1880 τιμητικὴν πρὸς ἡμᾶς ἐπίσκεψιν τοῦ τανῦν ἀοιδίμου ἐκείνου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἱεροθέου τοῦ Α' παρεπιδημοῦντος τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει, τοῦτο δέ, ἰδίαις χερσὶ νὰ εὐλογήσῃ

ἐν τοῖς πατριαρχείοις τὰ μνῆστρα τῶν ἀρραβώνων ἡμῶν μετὰ τῆς μελλονύμφου τῇ 13 ἰουνίου τοῦ 1889. Λόγοι λοιπὸν οὐ μόνον βαθυτάτου σεβασμιοῦ καὶ ἀφοσιώσεως ἀλλὰ καὶ ἄκρας καὶ εἰλικρινεστάτης εὐγνωμοσύνης πρὸς τοιοῦτον προσφιλέστατον ἐθνάρχην ἐπέβαλον ἡμῖν τὸ καθῆκον νὰ ἀφιερώσωμεν ἐν πρώτοις Αὐτῷ τὸ παρὸν πόνημα, ὅπερ μετὰ τῆς συνήθους Αὐτῷ θεουργοῦ ταπεινώσεως δεξάμενος σὺν τῇ ὑπὸ ἡμερ. 28 μαΐου 1889 καὶ ὑπ' ἀριθ. Πρωτοκόλλου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου 2434 νενομισμένῃ Ἀφιερώσει, καὶ τὴν σμικρὰν αὐτοῦ ἀξίαν δεόντως ἐκτιμήσας ἐκ τῆς εὐμενοῦς κρίσεως τοῦ ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐπὶ τούτῳ ἐξ ὁφφικίου ὁρισθείσης τετραμελοῦς ἐπιτροπῆς εὐρυμαθεστάτου καθηγητοῦ Ἀνδρέου Σπαθάρη, τῆς διαβιβασθείσης Αὐτῷ διὰ τοῦ σεβασμιωτάτου προέδρου αὐτῆς μητροπολίτου Σισανίου καὶ Σιατίστης Ἀθανασίου Μεγακλέους, ἠγαθύνθη νὰ καταστέψῃ αὐτὸ ταῖς παναγίαις Αὐτοῦ εὐχαῖς καὶ εὐλογίαις διὰ τοῦ πιττακίου τοῦδε:

Διονύσιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Ἐλλογιμώτατε κύριε Γεώργιε Παπαδόπουλε, τέκνον ἐν Κυρίῳ λίαν ἀγαπητὸν τῆς ἡμῶν Μετριότητος, χάρις εἴη σοι καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ. Διὰ τοῦ Πατριαρχικοῦ ἡμῶν τοῦδε πιττακίου προαγόμεθα ἐκδηλῶσαι τῇ σῇ ἐλλογιμότητι τὴν ἄκραν Ἡμῶν εὐαρέσκειαν ἐπὶ τῇ νεικῇ προθυμίᾳ, μεθ' ἧς προήχθης ἀφιερῶσαι εἰς τὸ ἡμέτερον ὄνομα τὸ ὑπὸ τῆς σῆς ἐλλογιμότητος φιλοπονηθὲν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς». Ἐπαινοῦντες οὖν τὸν ζῆλόν σου, ἐπιδαψιλεύομέν σοι τὰς πατρικὰς ἡμῶν εὐλογίας, εὐχόμενοι τῇ σῇ ἐλλογιμότητι ἐνίσχυσιν καὶ πᾶν ἀγαθὸν παρὰ Θεοῦ, οὗ ἡ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος εἴη μετὰ σοῦ.

ᾳωπθ' ὀκτωβρίου ις'

† Ὁ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ *ἐν Χριστῷ εὐχέτης.*

Οὐ μόνον τῷ γεραρῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ, ἀλλ' εἰς ἔνδειξιν ἀκραιφνοῦς ὑπολήψεως καὶ σεβασμοῦ τὸ παρὸν φιλοπόνημα ἀνατέθειται καὶ τοῖς λοιποῖς πατριάρχαις τῆς Ἀνατολῆς, ἤτοι τῷ παναγιωτάτῳ καὶμακαριωτάτῳ πατριάρχῃ Ἀλεξανδρείας Σωφρονίῳ, τῷ ἐθνοσεβάστῳ καὶ δεξιώτατα διαπηδαλιουχοῦντι τὴν ἱερὰν ὁλκάδα τοῦ ἁγιωτάτου ἀποστολικοῦ πατριαρχικοῦ

θρόνου τῆς Μεγάλης Θεουπόλεως Ἀντιοχείας Γερασίμῳ τῷ Α', καὶ τῷ ἀρτίως παραιτησαμένῳ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλὴμ μακαριωτάτῳ Νικοδήμῳ τῷ Α', ὧν ὁ ὑπὲρ τῶν πατρώων κειμηλίων ἔνθεος ζῆλος ἀρίγνωτος τυγχάνει ἀνὰ σύμπαντα τὸν ὀρθόδοξον κόσμον. Ἐκ τῶν κομισαμένων ἡμῖν σεπτῶν εὐχαριστηρίων πιττακίων τῶν πατριαρχῶν παρατίθεμεν ἐνταυθοῖ τὸ τοῦ μακαριωτάτου Ἀντιοχείας, ἔχον ὡς ἑξῆς :

Γεράσιμος ἐλέῳ Θεοῦ Πατριάρχης τῆς Μεγάλης Θεουπόλεως Ἀντιοχείας καὶ πάσης Ἀνατολῆς.

Ἀριθ. 1679.

† *Ἐλλογιμώτατε Πρόεδρε τοῦ ἀξιοτίμου Μουσικοῦ Συλλόγου «Ὀρφέως», νιὲ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ λίαν ἀγαπητὲ καὶ ἐπιπόθητε τῆς Ἡμῶν Μετριότητος, κύριε Γεώργιε Ι. Παπαδόπουλε. Τὴν πεφιλημένην Ἡμῖν Ἐλλογιμότητά σου πατρικῶς ἐν Κυρίῳ εὐχόμεθα καὶ ἀπὸ ψυχῆς εὐλογοῦμεν.*

Ἐξ ὧν κατὰ Λύγουστον μῆνα τοῦ σωτηρίου ἔτους αωπζ ἐπέστειλας Ἡμῖν, φίλε νιέ, γνόντες ὅτι ἡ φιλόμουσος Ἐλλογιμότης σου περὶ τὴν σύνταξιν φιλοπόνως κατεγίνετο Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν Μουσικῆς, καὶ ταύτην τύποις ἐκδοῦναι παρεσκευάζετο, μετὰ περιχαρείας ἐσπεύσαμεν εὐθὺς τότε τὴν πατρικὴν Ἡμῶν εὐαρέσκειαν ἐπὶ τῷ ἀγαθῷ τούτῳ ἀγγέλματι ἑρμηνεῦσαι, καὶ τὸν δίκαιον τῇ φερεπονίᾳ σου ἀποδοῦναι ἔπαινον, ταχεῖαν καὶ εὐμαρῆ τὴν συντέλεσιν καὶ ἔκδοσιν τοῦ πολλὴν τὴν ὠφέλειαν προκαταγγελλομένου τούτου πονήματος ἐπευξάμενοι. Ταῦν δὲ συντετελεσμένον εὐτυχῶς καὶ ἕτοιμον εἰς ἐκτύπωσιν τὸ φιλοπόνημά σου ἐκεῖνο μανθάνοντες, ἐξ ἧς ἔναγχος ἐδεξάμεθα νιϊκῆς σου ἐπιστολῆς, καὶ τοῦτο ἄξιον τοῦ σπουδαίου ἀντικειμένου, περὶ οὗ πραγματεύεται, ὑπὸ τῆς πεφωτισμένης καὶ ἀδεκάστου κρίσεως τῆς πρὸς μελέτην αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ὁρισθείσης Ἐπιτροπῆς κηρυττόμενον, συγχαίρομέν σοι ἀπὸ μέσης καρδίας, πεφιλημένε Ἡμῖν ἐν Κυρίῳ νιέ, καὶ ἀγάμεθα καὶ ὑπερεπαινοῦμέν σου καὶ αὖθις τὴν ἔργοις μαρτυρουμένην διάπυρον ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν Μουσικῆς ζέσιν, ἐπαινοῦμεν δέ σου καὶ τὴν καρτερίαν καὶ τοὺς χρονίους ἀγῶνας καὶ πόνους, οὓς ἡ φιλόπονος ὅσῳ καὶ φιλότιμος Ἐλλογιμότης σου ἀκαμάτως κατεβάλλετο, δι' ὅλων ἑαυτῶν δώδεκα συντόνως ὑπὲρ τοῦ πολυτίμου τούτου χρήματος καὶ προγονικοῦ Ἡμῶν κειμηλίου ἐργαζομένη, καὶ τὰ συντεταγμένα αὐτῇ περὶ τούτου καὶ πεπονημένα ἐπιμελῶς,

κατὰ Πλάτωνα ἐξορυχίζουσα καὶ βοστρυχίζουσα, ὥστε ἀρτιμελῆ καὶ καλλίμορφον τὸν πρωτογενῆ αὐτῆς τοῦτον πνευματικὸν ἀποδεῖξαι γόνον, καὶ τὸ ἔργον αὐτῆς χρονίᾳ ἐξηκριβωμένον σχολῇ καὶ ἐκμελετημένον τοῖς ἐντυγχάνουσι παραδοῦναι. Τὴν δὲ γενναιόδωρον τῆς νεότητός σου ἀγάπης προαίρεσιν καὶ ἀπόφασιν τοῦ ἀφιερῶσαι τὰς φιλτάτας ταύτας τῆς σῆς φερεπονίας ἀπαρχὰς καὶ τῇ Ἡμῶν Μετριότητι μετὰ πατρικῆς θυμηδίας στέργομεν, καὶ εὐγνωμόνως ἀποδεχόμεθα, χάριτας ὅ,τι πλείστας ἀνθομολογοῦντές σοι ἐπὶ τῷ εὐπροσδέκτῳ δωρήματι, καὶ εὐλογίας ἀπὸ σπλάγχνων πατρικῶν τὴν φιλόμουσον καταστέφοντες νεότητά σου κορυφήν. Ἠβουλόμεθα δὲ καὶ ἄλλως τὴν χάριν ἀντιμετρῆσαί σοι, λίαν Ἡμῖν πεφιλημένε υἱέ, συνεπίκουροι κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ συγγράμματός σου προσερχόμενοι διὰ γενναίας τινὸς χορηγίας, εἰδότες μάλιστα ὅσῳ πολυδάπανος ἡ τῶν τοιούτων συγγραμμάτων τυγχάνει ἐκτύπωσις· πρόσεστι δὲ καὶ τὸ πρόθυμον εἰς ἀντίληψιν· ἀπολείπει δ' ὅμως εὐπορία, ἡ τῶν καλῶν τούτων κατορθωμάτων συνέμπορος, οὗ δὴ ἕνεκα καὶ εἰς εὐχάς, τό γε νῦν, καὶ εὐλογίας μόνας τὸ ὀφειλόμενον ἀντιμετροῦμέν σοι, εἰς πεντήκοντα προβιβάζοντες τὰς ἡμετέρας συνδρομάς, ἀνθ' ὧν ἄλλοτε ἐνεγράφημεν εἴκοσι καὶ πέντε.

Δεόμενοι δὲ τοῦ παντὸς ἀγαθοῦ δοτῆρος καὶ συντελεστοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα οὐκ εἰς μακρὰν κοινὸν ἴδωμεν κτῆμα τὸ ἀγαπητόν σου τοῦτο φιλοπόνημα, καὶ προσεπευχόμενοι ἵνα ὁ Πατὴρ τῶν Φώτων, καὶ ἄλλων τοιούτων ὠφελίμων συγγραμμάτων τὴν φιλόπονον Ἐλλογιμότητά σου ἀποδείξῃ πατέρα, πανέσιον καὶ αὖθις αὐτὴν ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶν εὐλογοῦμεν, καὶ δαψιλεῖς ἐπ' αὐτὴν τὰς θείας δωρεὰς καὶ χάριτας ἐπικαλούμεθα.

Ἐν Δαμασκῷ, ᾳωϟ, Μαΐου ιε'.

† Ὁ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ καὶ ἐν Χριστῷ διάπυρος εὐχέτης.

Ἔγραφον ἐν Ἀθήναις τῇ 12 ὀκτωβρίου 1890.

Γ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ.

ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ
ΤΗΣ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

Α'. Ἱστορικὴ ἄποψις.

Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς[1] πολλοὶ κατὰ καιροὺς ἐπεχείρησαν γράψαι, καὶ ἄλλοι μὲν ἀρχαιολογικῶς ἱστοροῦντες εὐστόχως ἑλληνικὴν τὴν καταγωγὴν αὐτῆς λέγουσιν, ἄλλοι δὲ κατὰ τοὺς κάτω χρόνους μὴ διακρίνοντες τὴν δύναμιν τῆς προσότητος καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ποιότητος αὐτῆς, τὴν μαθηματικὴν καὶ ἁρμονικὴν ἀναλογίαν, τὴν δύναμιν τῶν τόνων, τῶν χαρακτήρων, τῶν φθόγγων, καὶ τὴν καθόλου συμμετρίαν ἣν κέκτηται, θεωροῦσιν αὐτὴν ἀλλοίας καταγωγῆς. Ἐφ' ᾧπερ, πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν ὅτι ἡ ἱερὰ μουσική, ἣ ἐχρήσατο τὸ ἡμέτερον ἔθνος κατὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἔκτοτε καθ' ὅλην τὴν ἐν τῷ Βυζαντίῳ αὐτοκρατορίαν καὶ κατὰ διαδοχὴν μέχρι τῆς σήμερον διακρατεῖ, οὐκ ἔστι ξένη τις καὶ ἀλλοτρία, οὐδ' ἐπείσακτος Ἑβραϊκὴ ἢ ἄλλης φύσεως, ἀλλὰ γνησία ἑλληνική, λείψανον τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, οὐκ ἀλυσιτελὲς κρίνομεν ἵνα ἐπισκοπήσωμεν ἱστορικῶς τε καὶ τεχνικῶς τὴν Μουσικὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐπὶ τῇ βάσει αὐθεντικῶν πηγῶν καὶ μαρτυριῶν[2].

---

1) Ἡ Μουσικὴ ἡμῶν καλεῖται Ἐ κ κ λ η σ ι α σ τ ι κ ὴ διότι περιστρέφεται κυρίως ἡ περὶ τὴν σπουδὴν αὐτῆς διδασκαλία εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ᾄσματα· Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τοὺς κανόνας αὐτῆς ᾄδονται πλὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ᾀσμάτων (ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ῶ ν συνήθως καλουμένων ὑπὸ τῶν μουσικοδιδασκάλων) καὶ οἱ κῶμοι, τὰ ἐν συμποσίοις καὶ χοροῖς (ἐ ξ ω τ ε ρ ι κ ὰ καλούμενα), τὴν εἰς αὐτὴν ἀποδοθεῖσαν προσηγορίαν παρὰ σοφῶν Εὐρωπαίων ΝΕΩΤΕΡΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ κρίνομεν οὐκ ἀπρόσφορον.

2) Ὡς πηγαὶ πρὸς συναρμολογίαν τῆς περιγραφῆς τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς

Ἡ *Μουσικὴ* [3] ὑπῆρξεν ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν ὡραίων τεχνῶν, διότι ἡ ἰδέα αὐτῆς ἐνεφύη τῷ ἀνθρώπῳ ἅμα τῇ πλάσει αὐτοῦ· φυσικὸν δὲ τὸ νὰ ἑρμηνεύωμεν τὰ διάφορα αἰσθήματα τῆς καρδίας ἡμῶν διὰ τῆς φωνῆς. Οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι ἐχρήσαντο τὸ πρῶτον ἁπλοῖς τισι φθόγγοις πρὸς ἔκφρασιν τῶν ἑαυτῶν διαφόρων ἐντυπώσεων, ἃς ἐπενήργουν ἐπ' αὐτῶν αἱ ποικίλαι καὶ μυστηριώδεις τῆς φύσεως δυνάμεις· ὥστε ἡ παραχθεῖσα τεχνικὴ μουσικὴ ἀπομίμησις τυγχάνει τῆς μουσικῆς τῆς φύσεως. Ὀρθῶς ἐκλήθη ἡ Μουσικὴ *γλῶσσα τῆς καρδίας* καὶ θεωρεῖται ἡ πρώτη μετὰ τὸ γάλα πνευματικὴ τροφή, ὡς ἐπενεργοῦσα εἰς τὴν ψυχὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐν σπαργάνοις βρέφους, ὅπερ διὰ τοῦ βαυκαλίσματος τῆς μητρὸς ἢ τῆς τροφοῦ ἐκ τῶν δακρύων εἰς γλυκὺν

τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων Μουσικῆς ἐχρησίμευσαν ἡμῖν αἱ ἑξῆς: Θέωνος Σμυρναίου βιβλίον περὶ Μουσικῆς ὑπὸ Βουλλιάλδου ἔκδ. 1644 — Autores septem antiquae Musicae ὑπὸ Μεϊβωμίου (Meibonius) ἐν Ἀμστελοδάμῳ 1652 — Ἁρμονικὰ Πτολεμαίου ὑπὸ Οὐαλλισίου ἔκδ. Ὀξων. 1682. Πορφυρ. Βρυενν. ἔκδ. ἐν συγγράμμ. μαθηματ. τόμ. γ' ἐν Ὀξων. 1699 — Πλουτάρχου Διάλογος περὶ Μουσικῆς — Λουκιανοῦ ἐγκώμιον Μουσικῆς. — Μιχαὴλ Ψελλοῦ ἐπιτομὴ Μουσικῆς — Μανουὴλ Βρυεννίου περὶ Ποσότητος καὶ περὶ Ἤχων. — Ἡ Παγκόσμιος Ἔκθεσις δημοσιευθεῖσα εἰς τὴν Ἀλήθειαν καὶ Ἀθηνᾶν τῷ 1851 ὑπὸ Στεφάνου Θ. Ξένου — Αἱ καθ' Ὅμηρον ἀρχαιότητες. Βιβλ. Δ', κεφ. Δ', σελ. 250 — Ἀρχαιολογίαι Ἀθ. Ῥουσοπούλου, Μ. Καλοποθάκη, Δ. Στυλιανοῦ — Λεξικὸν Ἀρχαιολογικὸν W. Smith, μετάφρ. Δ. Πανταζῆ — Παράρτημα Λεξικοῦ Ἐγκυκλοπαιδείας μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ γαλλικοῦ ὑπὸ Π. Γερακάκη καὶ ἐκδοθὲν ὑπὸ Παρθενίου Καισαρέως. Ἐν Σμύρνῃ 1867 — Ὠδή, μουσική, χορὸς καθ' Ὅμηρον, μετάφρ. ἐκ τοῦ γερμανικοῦ ὑπὸ Ἰωάννου Πετρίτση. Περιοδικὸν Παρθενών. Ἐν Ἀθήναις, σελ. 687—Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως πραγματεία περὶ Μουσικῆς, γραφεῖσα κατ' αἴτησίν τινος ἵνα προταχθῇ βιβλίου μουσικοῦ, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐκ χειρογράφου τῆς ἐν Κιέβῳ βιβλιοθήκης ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἀνδρονίκου Δημητρακοπούλου καὶ κατεχωρίσθη ἐν ἐπιφυλλίδι εἰς σειρὰν φύλλων τῆς ἐν Τεργέστῃ ἐφημερίδος Ἡμέρας καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελικῷ Κήρυκι· Ἐν Ἀθήναις, 1870. Περίοδος Β'. ἔτος 6'. ἀριθ. 2. σελ. 112—142—Histoire et Théorie de la Musique de l'Antiquité par Fr. Aug. Gervert. τομ. Α'. ἐν Γάνδῃ 1875.—Περὶ παιδείας τὸ πάλαι καὶ νῦν, Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν τῇ 26 Ὀκτωβρίου 1866 ὑπὸ Α. Ρ. Ραγκαβῆ κτλ. κτλ. κτλ.

3) Παράγεται πιθανῶς ἡ λέξις ἐκ τοῦ μάω =ἐπινοῶ, ζητῶ διανοητικῶς (Πλάτ. Κρατυλ. 406), κατὰ δὲ τὸν Πλούταρχον ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν Μουσῶν (ὁμοῦ οὖσαι), αἵτινες ἐννέα οὖσαι ἐδοξάζοντο ὡς θεαὶ καὶ ἔφοροι τῶν ἐλευθέρων καὶ ὡραίων τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, ἐξαιρέτως δὲ τῆς μουσικῆς καὶ ποιητικῆς (Ἡσιόδ. Θέογ. 76. 915. 1—2. Ὁμηρ. Ἰλ. Α, 603). Ἡ μουσικὴ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις θεόσδοτος ἐθεωρεῖτο «Ἡ γὰρ Μουσικὴ θεῶν μὲν εἶναι δῶρον ὁμολογεῖται» (Πλουτ. ἐκ τοῦ Πλατ. περὶ Δεισιδαιμ. ΣΤ'. 138. καὶ Ἀθην. ΙΔ.).

ὕπνον ὑπολισθαίνει. Ἀπὸ δὲ τῆς ἡλικίας ταύτης ἄχρι γήρως βαθυτάτου θεωρεῖται ἓν τῶν ἐντρυφημάτων τοῦ βίου, ζωηρὰ ἔκφρασις τῶν αἰσθημάτων τοῦ ἀνθρώπου, εἴτε ἐν λύπῃ εἴτε ἐν χαρᾷ. Οὐδὲν δὲ ἀκριβέστερον τὴν εὐφυΐαν καὶ ζωηρὰν φαντασίαν ἔθνους τινος χαρακτηρίζει, ὅσον ἡ πρώτη τῶν ὡραίων τεχνῶν, ἡ Μουσική, ἥτις σχοῦσα κοιτίδα αὐτὴν τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν συναισθητικὴν τῆς ψυχῆς δύναμιν, παράγεται ἐκ τῶν βαθυτάτων αὐτῆς αἰσθημάτων, καὶ ἐν ᾗ «τὸ πνεῦμα ἐκφράζει ὑποκειμενικῶς ἐυυτὸ δι' ἑαυτοῦ» [4]. Εἶναι δὲ δύσκολον ἐν τῇ ἱστορίᾳ νὰ εὕρωμεν ἔθνος ἄνευ μουσικῆς [5], διότι τὸ αἴσθημα τοῦ καλοῦ περί τε τὰ ἄλλα καὶ περὶ τὴν Μουσικὴν εἶναι σύμφυτον αὐτῷ τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι, λαμβάνει δὲ ποικίλας καὶ διαφόρους ἐκφάνσεις, ἀναπτυσσόμενον οὕτως ἢ ἄλλως κατὰ τόπους καὶ χρόνους. Τὴν ὡραίαν ταύτην τέχνην, τὴν διὰ τοῦ πραγματικοῦ ἐκφράζουσαν τὸ ἰδανικόν, τεχνικῶς διεμόρφωσαν καὶ ἀνέπτυξαν ἐν τῇ ἀρχαιότητι οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι ὡς πεπροικισμένοι ὑπὸ τῆς φύσεως δι' ἐξόχου φαντασίας καὶ ἐνθουσιῶντες πρὸς πᾶν ὡραῖον καὶ ὑψηλόν. Ἡ πρώτη δὲ πηγὴ πρὸς ταχεῖαν ἀνάπτυξιν καὶ ἀκμὴν τῆς Μουσικῆς ἐν Ἑλλάδι ἔγκειται ἀναμφιλόγως εἰς τὴν ἡδονήν, ἣν παράγει ἡ θεία τέχνη, θέλγουσα τὴν ἀκοήν, ὑψοῦσα τὸ φρόνημα, γοητεύουσα τὴν καρδίαν, τέρπουσα ἐν γένει καὶ ὠφελοῦσα. Τὴν ἀνάκρασιν τοῦ ἡδέος ἅμα καὶ τοῦ συμφέροντος ὁ Λατῖνος ποιητὴς ἔκρινεν ὡς κολοφῶνα τῆς ἀρίστης διδασκαλίας, εἰς ὃν, μόνον ἐκεῖνος ἀναβαίνει, qui miscuerit utile dulci. Λελυμένον λοιπὸν θεωρητέον καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ Ἀριστοτέλους «Πότερον θετέον τὴν μουσικὴν παιδείαν ἢ παιδιάν» [6], ἀφοῦ ἡ μουσικὴ καὶ ἡδύνει (μετέχει δηλονοῦν τῆς παιδιᾶς) καὶ ὠφελεῖ τὸν ἄνθρωπον (μετέχει τῆς παιδείας).

Εἰ καὶ αἱ περὶ τῆς Μουσικῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων γνῶσεις εἰσὶν ὀλίγισται, οὐχ ἧττον παραδεχόμεθα ὅτι ἡ θεία τέχνη ἤκμασεν ἐν Ἑλλάδι, διότι εἶναι ἀδύνατον εἰς ἔθνος τι νὰ ὑπάρχῃ ποίησις ἄνευ μουσικῆς, πολλῷ δὴ μᾶλλον εἰς λαούς, οὓς οἱ νόμοι καὶ τῶν φιλοσόφων τὰ παραγγέλματα προέτρεπον ἵνα θεραπεύωσιν αὐτὴν καὶ πάντα

---

4) Φιλοσοφικαὶ μελέται Π. Βράϊλα Ἀρμένη. 1864. Κεφ. περὶ Μουσικῆς. 164.

5) Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Σαικσπῆρος, ὁ μὴ ἔχων μουσικήν, καὶ ὅστις δὲν συγκινεῖται ὑπὸ τῆς ἁρμονίας τῶν ἡδέων ἤχων ἐπλάσθη διὰ προδοσίαν καὶ δόλον· αἱ αἰσθήσεις τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἰσὶ ζοφώδεις ὡς νύξ, πᾶν δὲ φίλτρον αὐτοῦ μέλαν ὡς ἔρεβος. Δικαίως δὲ καὶ ὁ Λούθηρος λέγει· «μετὰ τῶν θηρευόντων τὴν μουσικὴν συναναστρέφου ἀφόβως· οἱ κακοὶ δὲν ἔχουσιν ἄσματα».

6) Πολιτ. Βιβλ. Η' Κεφ. ε'.

κατὰ μουσικὸν ρυθμὸν ποιῶσιν[7]. Ἐκ τῆς πρὸ τοῦ Ὁμήρου ἐποχῆς οὐδὲν ὑπάρχει σύγγραμμα μαρτυροῦν κατ' εὐθεῖαν περὶ τῆς μουσικῆς τῶν χρόνων ἐκείνων ἀναπτύξεως, γινώσκομεν ὅμως τοὺς περὶ τὴν Μουσικὴν ἐμπειροτάτους Θρᾷκας, οἵτινες κατῴκουν πρὸς βορρᾶν καὶ τὴν μέσην Ἑλλάδα, ἰδίᾳ δὲ ἐν Πιερίᾳ τῆς Μακεδονίας, παρὰ τὸν Ὄλυμπον, τὸν Παρνασσὸν καὶ τὸν Ἑλικῶνα. Τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους διαδέχονται οἱ ἡρωϊκοί, ὅτε ἀναφαίνεται ἡ ἡρωϊκὴ ποίησις, οἱ ἀοιδοὶ (ραψῳδοί)[8], οἵτινες τὴν μουσικὴν μορφοῦσιν ἐπὶ τὸ τεχνικώτερον, καὶ οἱ κατόπιν τούτων Ὁμηρίδαι, οἱ διαδόντες τὰ ἄσματα ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι. Ἐπιστεύετο ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων ὅτι ὁ ἀοιδὸς ἐμπνέεται, ὡς καὶ ὁ μάντις, ὑπό τινος θεότητος, τῆς Μούσης[9], τῆς καὶ εἰσπνεούσης αὐτῷ ὅ,τι ἂν μέλλῃ νὰ ψάλλῃ[10], καὶ

7) «Μουσικὴ γάρ τις, κατὰ Διονύσιον Ἁλικαρνασσέα, ἦν καὶ τῶν πολιτικῶν λόγων ἐπιστήμη τῷ ποσῷ διαφέρουσα τῆς ἐν ᾠδαῖς καὶ ὀργάνοις, οὐχὶ τῷ ποιῷ. Καὶ γὰρ ἐν ταύτῃ καὶ μέλος ἔχουσιν αἱ λέξεις, καὶ ρυθμόν, καὶ μεταβολήν, καὶ πρέπον, καὶ ἐπὶ ταύτης ἡ ἀκοὴ τέρπεται τοῖς μέλεσιν».—Οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι καὶ αὐτὰ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν ἐποίουν νὰ ᾄδωσιν ὕμνους. Τὸ κολοσσαῖον ἄγαλμα τοῦ Μέμνωνος πρωΐαν τε καὶ ἑσπέραν αὐτομάτως ἤδεν.

8) Οἱ καθ' Ὅμηρον ἀοιδοί, ἐγυμνάζοντο εἰς πᾶν εἶδος σοφίας, ὅπερ γίνεται σαφὲς ἐκ τοῦ Φημίου, περὶ οὗ ἡ Πηνελόπη εἶπεν ὅτι πάντα ἐπίσταται «ἔργα ἀνδρῶν τε θεῶν τε, τά τε κλείουσι ἀοιδοί»· διὸ καὶ ὁ Εὐστάθιος καλεῖ αὐτὸν «θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἐπιστήμονα». Τὸ πάλαι οἱ ἀοιδοὶ καὶ Φιλόσοφοι ἀπεκαλοῦντο, ὡς ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ὁ Σχολιαστὴς «Τὸ ἀρχαῖον οἱ ἀοιδοὶ φιλοσόφων τάξιν ἐπεῖχον» (Ὁμ. Ὀδυσ. Γ. 270)· ὁ Αἰσχύλος καλεῖ αὐτοὺς Σοφιστὰς καὶ Σοφούς, διότι, κατὰ τὸν Ἀθήναιον, ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν Ἑλλήνων σοφία ἐν τῇ Μουσικῇ μᾶλλον ὑφίστατο «Τὸ δὲ ὅλον ἔοικεν ἡ παλαιὰ τῶν Ἑλλήνων σοφία τῇ Μουσικῇ μᾶλλον δεδομένη». Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Μουσικὸς ἐκαλεῖτο ὁ παρ' ἡμῖν πεπαιδευμένος, διότι ἡ λέξις Μουσικὴ ἐδήλου πάσας συλλήβδην τὰς γνώσεις, τὴν καθολικὴν δηλονοῦν ἐπιστήμην, ἐνίοτε δὲ μόνον τὴν φωνητικὴν καὶ ὀργανικὴν μελῳδίαν, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν νῦν. Ὅ,τι ὀνομάζομεν ἡμεῖς σήμερον Μουσικὴν ἐπιστήμην, οἱ ἀρχαῖοι, λέγει ὁ W Smith, ὠνόμαζον Ἁρμονικὴν καθόλου. (Λεξικὸν Ἀρχαιολ. μετάφρ. Δ. Πανταζῆ ἐν λ. Μουσικὴ σελ. 1161—1174).

9) Ὁ ἀοιδὸς Δημόδοκος ἐνεπνεύσθη πρὸς ᾠδὴν ὑπὸ θεοῦ τινος:

«Καλέσασθαι δὲ θεῖον ἀοιδὸν
Δημόδοκον· τῷ γάρ ῥα θεὸς πέρι δῶκεν ἀοιδήν,
τέρπειν ὅππῃ θυμὸς ἐποτρύνῃσιν ἀείδειν» (Ὁμ. Ὀδ. Θ. 43)

Καὶ ὁ Ὅμηρος ἄρχεται τῆς Ἰλιάδος ἐπικαλούμενος τὴν Μοῦσαν. Τοῦτο δὲ πράττει ὁσάκις πρόκηται νὰ διηγηθῇ τι ἀκριβῶς καὶ πιστῶς. Ἴδε Ἰλ. Β'. 484 καὶ 761. — Ἰλ. Λ. 218 — Ἰλ. Ξ. 508.

10) «Μοῦσ' ἄρ' ἀοιδὸν ἀνῆκεν ἀειδέμεναι κλέα ἀνδρῶν» (Ὁμ. Ὀδ. Θ. 73.)

Καὶ κατωτέρω (αὐτόθι 480)

«Πᾶσι γὰρ ἀνθρώποισιν ἐπιχθονίοισιν, ἀοιδοὶ

δυναμένης ν' ἀφαιρέσῃ παρ' αὐτοῦ τὸ δῶρον τῆς ᾠδῆς, καὶ δὴ ὅταν καυχᾶται διὰ τὴν περὶ τὸ ᾄδειν τέχνην αὐτοῦ [11]. Ἱεροὶ καὶ ἀπαραβίαστοι ἐθεωροῦντο οἱ ἀοιδοί [12], παρῆσαν πανταχοῦ, ἔνθα ἡ χαρὰ ἐνυπῆρχε καὶ ἡ εὐφροσύνη συνέδεε τοὺς βροτούς [13], ἐγεραίροντο ὑπὸ πάντων [14] καὶ δὴ καὶ ὑπὸ βασιλέων καὶ ἡγεμόνων, οἵτινες ἐτίμων αὐτοὺς διὰ τῆς φιλίας καὶ ἐμπιστοσύνης αὐτῶν [15].

τιμῆς ἔμμοροί εἰσι καὶ αἰδοῦς, οὕνεκ' ἄρα σφέας
οἵμας μοῦσ' ἐδίδαξε, φίλησε δὲ φῦλον ἀοιδῶν» ('Ομ. 'Οδ. Θ. 480.)

'Ομοίως ἐν 'Ιλιάδ Β' 484 λέγει ὁ ποιητὴς

«Ἔσπετε νῦν μοι, μοῦσαι 'Ολύμπια δώματ' ἔχουσαι,
ὑμεῖς γὰρ θεαί ἐστε, πάρεστέ τε, ἴστε τε πάντα,
ἡμεῖς δὲ κλέος οἷον ἀκούομεν, οὐδέ τι ἴδμεν
οἵτινες ἡγεμόνες Δαναῶν καὶ κοίρανοί ἦσαν».

'Εν 'Οδ. Θ'. 487 προστίθησι

«Δημόδοκ' ἔξοχα δή σε βροτῶν αἰνίζομ' ἁπάντων.
ἢ σέ γε μοῦσ' ἐδίδαξε Διὸς παῖς, ἢ σὲ γ' 'Απόλλων
λίην γὰρ κατὰ κόσμον 'Αχαιῶν, οἷτον ἀείδεις
ὅσσ' ἔρξαν τ' ἔπαθόν τε καὶ ὅσσ' ἐμόγησαν 'Αχαιοί,
ὥς τε που ἢ αὐτὸς παρεὼν ἢ ἄλλου ἀκούσας.»
«Αὐτοδίδακτός δ' εἰμι θεὸς δέ μοι ἐν φρεσὶν οἵμας
παντοίας ἐνέφυσεν κτλ ('Ομ. 'Οδ. Χ. 347.) Ἴδε καὶ Ἡσιοδ. Θεογ. ς. 94.

11) «Καὶ Πτελεὸν καὶ Ἕλος καὶ Δώριον, ἔνθεν τε Μοῦσαι,
ἀντόμεναι Θάμυριν τὸν Θρήϊκα παῦσαν ἀοιδῆς,
Οἰχαλίηθεν ἰόντα παρ' Εὐρύπου Οἰχαλιῆος·
στεῦτο γὰρ εὐχόμενος νικησέμεν, εἴπερ ἂν αὐταὶ
μοῦσαν ἀείδοιεν, κοῦραν Διὸς αἰγιόχοιο,
αἱ δὲ χολωσάμεναι πηρὸν θέσαν, αὐτὰρ ἀοιδὴν
θεσπεσίην ἀφέλοντο καὶ ἐκλέλαθον κιθαριστήν».

('Ομ. 'Ιλ. Β. 594.)

12) Καὶ ὁ ἀοιδὸς Φήμιος κατὰ τὸν φόνον τῶν μνηστήρων παρακαλῶν τὸν 'Οδυσσέα νὰ μὴ φονεύσῃ καὶ αὐτὸν ἐπάγεται τάδε:

«αὐτῷ τοι μετόπισθ' ἄχος ἔσσεται, εἴκειν ἀοιδὸν
πέφνης, ὅς τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισιν ἀείδω» ('Ομ 'Οδ. Χ. 345.)

13) «Ὡς δ' ὅτ' ἀοιδὸν ἀνὴρ ποτιδέρκεται ὅς τε θεῶν ἐξ
ἀείδῃ δεδαὼς ἔπε' ἱμερόεντα βροτοῖσιν» ('Ομ. 'Ιλ. Ρ. 518.)

14) «Τὴν δὲ ἀοιδὴν μᾶλλον ἐπικλείουσ' ἄνθρωποι» ('Ομ. 'Οδ. Α. 351.)

15) Ἐν ταῖς αὐλαῖς δὲ τῶν Λυδῶν καὶ Φρυγῶν ἡγεμόνων ἀπήγγελλον οἱ ραψῳδοὶ τὰ ἡρωϊκὰ ᾄσματα. (Β. Κοππίου 'Εγχειρίδιον ἑλλ. Γραμματολογίας μεταφρασθὲν ὑπὸ 'Εμμ. Γαλάνη. 'Εν 'Αθήναις 1880. 12). Πρβλ. τὰ ὑπὸ τοῦ Terpstra antiquitas homerica. Βιβλ 4. Κεφ. 4. εἰρημένα «Troicis temporibus regem unumquem que in familia poetam a luisse constat, qui hospites et amicos in conviviis delectaret, ac civium amicos ad pictatem et virtutem accenderet, dum deorum laudos et majornm res fortiter

Ἐν τῇ ἀρχαιότητι πάντες σχεδὸν ἦσαν μουσικοί, διότι ἀναπόσπαστον μέρος τῆς ἐγκυκλίου παιδείας καὶ ἀπαραίτητον συστατικὸν τῆς ἀγωγῆς ἦν ἡ Μουσική, ὅπερ εὐστόχως ἐξέφρασεν ὁ πολὺς Στράβων εἰπὼν ὅτι, καὶ τοὺς παῖδας αἱ τῶν Ἑλλήνων πόλεις πρώτιστα διὰ τῆς Μουσικῆς παιδεύουσιν· ὥστε πᾶσα ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς παρίστατο ὡς μουσική τις συμφωνία. Καὶ ὁ Χαιρωνεὺς φιλόσοφος βεβαιοῖ τοῦτο λέγων «Τοῖς παλαιοῖς τῶν Ἑλλήνων εἰκότως μάλιστα πάντων ἐμέλισε πεπαιδεῦσθαι Μουσικήν. Τῶν γὰρ νέων τὰς ψυχὰς ὤοντο δεῖν διὰ μουσικῆς πράττειν τε καὶ ρυθμίζειν ἐπὶ τὸ εὔσχημον, χρησίμης δηλονότι τῆς μουσικῆς ὑπαρχούσης πρὸς πάντα καὶ πρὸς πᾶσαν ἐσπουδασμένην πρᾶξιν, προηγουμένης δὲ πρὸς τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους». Πανταχοῦ δὲ σχεδὸν ἐν ταῖς ἐπισημοτέραις πόλεσι καὶ κατὰ τοὺς ἀρίστους καιροὺς ἦν ὁμοιόμορφος ἡ ἐγκύκλιος παιδεία, πάντων ὁμοίως παιδευομένων, κατὰ Θεόφραστον, καὶ περιελάμβανε πρωτίστως τρία τινά, τὴν γραμματικήν, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν γυμναστικήν. Περὶ τῶν Ἀθηναίων μάλιστα λέγει ὁ Πλάτων «Ὁρῶντες γράμματα καὶ μουσικὴν καὶ γυμναστικὴν ὑμᾶς τε αὐτοὺς καὶ παῖδας ὑμῶν ἱκανῶς μεμαθηκότας, ἃ δὴ παιδείαν ἀρετῆς τελείαν εἶναι ἡγεῖσθε». Καὶ περὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, μὴ ἐξαιρουμένων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν [16] ὁ Ξενοφῶν φησὶ «Τῶν μὲν τοίνυν ἄλλων Ἑλλήνων, οἳ φαίνονται κάλλιστα τοὺς υἱεῖς παιδεύειν....πέμπουσιν εἰς διδασκάλων μαθησομένους καὶ

---

gestas carminibus ad lyram cantatis, celebraret. Poëtae item singuli, qui arte et ingenio caeteris precellerent, et quorum fama jam latius perezeduisset, haud unius principis patrocinio vel uuius gentis aestimatione contenti, longin quis peregrinationibus gloriam captabant, minura experientia ornabant augebantque. Prineipum igitur domicilia, regum aedes, populi conciones obibant ἀοιδοὶ deorum homi numque res gentas carmine caledrantes», ἤτοι, «Βεβαιοῦται ὅτι ἤδη ἐπὶ τῶν τρωϊκῶν χρόνων ἕκαστος τῶν βασιλέων ἔτρεφεν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ αὐτοῦ ποιητὴν ὅπως τέρπῃ οὗτος τοὺς ξένους καὶ φίλους ἐν τοῖς συμποσίοις, τὰς δὲ τῶν πολιτῶν ψυχὰς εἰς εὐσέβειαν καὶ ἀρετὴν διαφλογίζῃ, ἐξυμνῶν πρὸς λύραν τὰ κλέα τῶν θεῶν καὶ τὰς τῶν προγόνων γενναίας πράξεις. Οἱ ποιηταί, ὅσοι τῶν λοιπῶν ἐξεῖχον κατά τε τὴν τέχνην καὶ τὴν εὐφυΐαν, καὶ ὧν ἡ φήμη εὐρύτερον εἶχε διαδοθῆ, μὴ ἀρκούμενοι τῇ προσαασίᾳ ἑνός τινος ἡγεμόνος ἢ τῇ ὑπολήψει ἑνός τινος ἔθνους, διὰ μακρῶν ἀποδημιῶν δόξαν ἐθήρευον, τὴν δὲ τέχνην ἦν ἐξήσκουν διὰ τῆς πολλαπλῆς χρήσεως τῶν πραγμάτων καὶ διὰ τῆς τῶν ἀνθρώπων πείρας διεκόσμουν καὶ ηὔξανον. Τὰ τῶν ἡγεμόνων λοιπὸν δώματα, τὰ τῶν βασιλέων ἀνάκτορα, καὶ τοὺς τῶν ἀνθρώπων συλλόγους μετήρχοντο οἱ ἀοιδοί, τὰς τῶν θεῶν καὶ ἀνθρώπων ἐξυμνοῦντες πράξεις».

16) Ἡ πνευματικὴ παιδεία τῶν Σπαρτιατῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐκ τριῶν μερῶν συγκειμένη, τῆς βραχυλογίας, ὀρχηστικῆς καὶ τῆς μουσικῆς.

γράμματα καὶ μουσικὴν καὶ τὰ ἐν παλαίστρᾳ». Ὁ Πλούταρχος εἰς τό, *Περὶ παίδων ἀγωγῆς*, συμβουλεύει πάντα γεννήτορα νὰ διδάσκῃ τὴν Μουσικὴν εἰς τὰ τέκνα αὐτοῦ τρία ἔτη. Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀκμῇ τῆς Ἑλλάδος, ὅτε ἤνθουν μετὰ τοὺς ἐπικοὺς οἱ λυρικοὶ μουσικοὶ [17] κύριον καὶ περισπούδαστον μέλημα παρ ἅπασι τοῖς φιλοσόφοις καὶ τοῖς ἐν ταῖς ἀρχαῖς ἦτο καὶ ἡ περὶ τὴν μουσικὴν σπουδὴ καὶ συζήτησις, ὅπερ βεβαιοῦται ἐκ τοῦ Θεμιστοκλέους, ὅστις παραλιπὼν τὴν χρῆσιν τῆς λύρας ἐλογίσθη ἀπαίδευτος. «Τῶν τε γὰρ Πλατωνικῶν οἱ πλεῖστοι καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ Περιπάτου φιλοσόφων οἱ ἄριστοι, περί τε τῆς ἀρχαίας μουσικῆς συντάξαι ἐσπούδασαν, καὶ περὶ τῆς αὐτῇ γεγενημένης παραφθορᾶς, ἀλλὰ γὰρ καὶ γραμματικῶν καὶ ἁρμονικῶν οἱ ἐπ' ἄκρου παιδείας ἐληλακότες πολλὴν σπουδὴν περὶ τοῦτο πεποίηνται» [18]. Καὶ ὁ Παυσανίας λέγει «Καμοὶ δὲ διὰ τοῦτο φαίνεται φιλοσοφητέον εἶναι περὶ Μουσικῆς, καὶ γὰρ Πυθαγόρας ὁ Σάμιος τηλικαύτην δόξαν ἔχων ἐπὶ φιλοσοφίᾳ, καταφανές ἐστιν ἐκ πολλῶν οὐ παρέργως ἀψάμενος Μουσικῆς· ὅς γε καὶ τὴν τοῦ Παντὸς οὐσίαν διὰ Μουσικῆς ἀποφαίνει συγκειμένην». Τὴν μουσικὴν ἐθεράπευον καὶ ἄλλοι μεγάλοι ἄνδρες τῆς ἀρχαιότητος, ὡς ὁ Ἰσμηνίας, ὁ Τυρταῖος, ὁ Πλάτων, ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ αὐτὸς ὁ Σωκράτης, ὁ ἐξηκοντούτης διδαχθεὶς τὴν κιθάραν. Ὁ Ἀριστοφάνης ἐν ταῖς Νεφέλαις λέγει, οἱ τῆς αὐτῆς συνοικίας παῖδες μετέβαινον παρὰ τῷ κιθαριστῇ ὁμοῦ, καὶ ἐν τάξει βαδίζοντες, γυμνοὶ δὲ τοὺς πόδας καὶ εἰ νιφετὸς ἄπλετος ἔπιπτεν· ἐκεῖ ἐμάνθανον τοὺς θρησκευτικοὺς καὶ ἐθνικοὺς ὕμνους, οἷον «Τὴν Παλλάδα Περσάπολιν δεινάν» ἢ, «Τηλέπορόν τι βόαμα», οὓς ἔψαλλον μεθ' ἁρμονίας ἀπαραμίλλου, ἥτις οἴκαδε μετεδίδετο αὐτοῖς ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτῶν, τὸν δὲ παραφωνοῦντα οἱ λοιποὶ παῖδες ἔπαιον ὡς ἐχθρὸν τῶν Μουσῶν. Καὶ τῆς Πυθαγορείου σχολῆς ἓν τῶν πρωτίστων μαθημάτων ἦν ἡ Μουσική, ἣν θεωρῶν ὁ Σάμιος

17) Ἡ διαμόρφωσις τοῦ μέλους ἀνήκει εἰς τὴν ζωηρὰν καὶ ὀξύρροπον αἰολικὴν φυλήν, ἀνεπτύχθη δὲ κατὰ τὰς πολιτικὰς ἔριδας καὶ στάσεις τοῦ ς' καὶ ζ' αἰῶνος π. Χ. Τὸ κέντρον, ἐν ᾧ ὁ πνευματικὸς βίος τῶν Αἰολέων ἀνεπτύχθη ἦτον ἡ ὡραία Λέσβος, ἥτις ἐγέννησε τὸν πατέρα τῆς ἑλληνικῆς Μουσικῆς Τέρπανδρον (τῷ 666 π. Χ.) τὸν ἐξ Ἀντίσσης, Ἀλκαῖον τὸν ἐκ Μιτυλήνης (τῷ 612 π. Χ), Σαπφὼ τὴν ἐκ Μιτυλήνης ἢ ἐξ Ἐρεσσοῦ τῆς Λέσβου (τῷ 600 π. Χ), τὴν σύγχρονον καὶ φίλην τῆς Σαπφοῦς Λεσβίαν Ἥρινναν (600 π. Χ). (Ἀνθολ. Ἑλλ. Λυρ. Stoll. Μυλλέρ. Ἱστορ. Φιλολ.). Ἀλλ' ὡς μέγιστον τῶν Λυρικῶν οἱ Ἕλληνες ἐξελάμβανον τὸν Θηβαῖον Πίνδαρον (522 π. Χ.), ὃν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐπίσης ἀνεγνώριζον ὡς τοιοῦτον (Κυντιλ. Χ. Α'. 61. Ὁρατ. ᾠδ. Δ. 2).

18) Πλουταρχ. Μουσ. Γ.

φιλόσοφος κυριώτατον τῆς ἀνατροφῆς μέσον, ἐχρῆτο ταύτῃ καὶ πρὸς περιστολὴν τῶν παθῶν καὶ ἐξάψεων καὶ πρὸς κάθαρσιν τῆς ψυχῆς καὶ τῆς αἰσθήσεως ἐξευγένεσιν· ἐπίστευεν ὁ Πυθαγόρας δ' ἅμα ὅτι διὰ καταλλήλου μελῳδίας καὶ ἁρμονίας οἱωνδήποτε αἴσθημα καὶ οἱαδήποτε τοῦ σώματος διάθεσις καὶ ποιότης, οἷον, δειλία, μῖσος καὶ τὰ τοιαῦτα, εἰς τὸ ἀντίθετον μετατρέπονται· ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος τὰς ἀσθενείας ὡς τὰς τοῦ πνεύματος ἐφρόνει ὅτι εἶναι δυνατὸν δι' ἐπὶ τούτῳ μουσικῆς νὰ θεραπεύσωσιν[19]. Ἦσαν δὲ καὶ ὡρισμένα ἐν τῇ

19) Ἡ Μουσικὴ οὐ μόνον δύναται νὰ καταστήσῃ τινὰ εὔθυμον ἢ δύσθυμον, ἀλλ' ἐπιφέρει καὶ διαφόρους νευρικὰς διαθέσεις ἀναλόγως τῆς εὐαισθησίας τῶν νεύρων τοῦ ἀνθρώπου, νευρικὰ πάθη θεραπεύουσα καὶ αὐτὰ τὰ ἤθη προαύνουσα, ὡς τὸ πῦρ μαλάττει τὸν σίδηρον, διότι ὁ ἦχος προσβάλλων τὰ νεῦρα τοῦ ὠτὸς παράγει ἐν αὐτοῖς δονήσεις, αἵτινες διαδίδονται εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἐκ τούτου εἰς πάντα τὰ νεῦρα. Τούτου ἕνεκα θαυμασίως ἡ μουσικὴ ἐνήργει καὶ ἐπὶ τῶν ἀσθενειῶν. Οἱ υἱοὶ τοῦ Αὐτολύκου παρ' Ὁμήρῳ θεραπεύοντες τὸν Ὀδυσσέα, πληγέντα ἀπὸ τὸν σύαγρον εἰς τὸν μηρόν, ἐσταμάτησαν τοῦ αἵματος τὴν ροὴν διὰ τῆς μουσικῆς «ἐπαοιδὴ αἷμα κελαινὸν ἔσχεθον» (Ὁμ. Ὀδυσ. Τ 457). Ὁ Θεόφραστος ἱστόρησεν ὅτι ἡ μουσικὴ ἐθεράπευε καὶ τὴν νόσον ἰσχιάδα καὶ τὴν ἐπιληψίαν. (Παρ' Ἀθην. Βιβλ. ΙΔ.) Ὁ Γαληνὸς ἐθεώρει τὴν μουσικὴν ὠφέλιμον εἰς τοὺς φθισικούς, καὶ εἰς τοὺς πάσχοντας ἐκ δηγμάτων ζώων ἰοβόλων, ὁ δὲ Ὅμηρος καὶ ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν λοιμόν. Τὴν εἰς πολλὰς νόσους βοήθειαν τῆς μουσικῆς μαρτυρεῖ καὶ ἡ ποιητικὴ ἀλληγορία ὅτι ὁ Ἀπόλλων ἦν θεὸς τῆς μουσικῆς ἅμα καὶ ἔφορος τῆς ἰατρικῆς. Παρ' Ἑβραίοις ἡ μουσικὴ ἐθεωρεῖτο ὡς δυναμένη ν' ἀπομακρύνῃ καὶ τὰ πονηρὰ πνεύματα «Καὶ ἐγεννήθη ἐν τῷ εἶναι πνεῦμα πονηρὸν ἐπὶ Σαούλ, καὶ ἐλάμβανε Δαβὶδ τὴν κινύραν, καὶ ἔψαλλεν ἐν χειρὶ αὐτοῦ, καὶ ἀνέψυχε Σαούλ. Καὶ ἀγαθὸν ἦν αὐτῷ καὶ ἀφίστατο ἀπ' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρόν». (Κριτῶν Κεφ. Δ'). Ἡ αὐτὴ ἰδέα ἐπεκράτει καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησι.

Τ' ἀποτελέσματα, ἅπερ ἡ μουσικὴ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐπενεργεῖ εἶναι ἀναμφισβήτητος ἀπόδειξις τῆς ἐπιρροῆς, ἣν ἐπιφέρει ἐπὶ τοῦ πλείστου μέρους τῶν ἐνοργάνων ὄντων «Ὁρῶ μὲν γὰρ ὅτι καὶ μουσικῇ πολλὰ κηλεῖται τῶν ἀλόγων» (Πλούταρχ. Συμπ. Βιβλ. Ζ' προβλ. ε) Περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῶν μουσικῶν ἤχων ἐπὶ τῶν ζώων, ὑπάρχουσι πολλὰ παραδείγματα, ὧν ἱκανὰ ὁ περίεργος ἀναγνώστης εὑρίσκει καὶ ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι ὁ Μέλης ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Μουσικὴ καὶ τὰ ζῶα». (Ἔτος Β, φυλ. Μ. 1874 σελ. 89). Οἱ ἀδάμαστοι καὶ ἄγριοι ἵπποι τῶν Λιβύων διὰ τοῦ αὐλοῦ τιθασσεύονται, οἱ δὲ πολεμιστήριοι διὰ τῆς σάλπιγγος παρορμῶνται εἰς μάχην. Αἱ κάμηλοι ἐν Ἀνατολῇ διὰ τοῦ μουσικοῦ ἤχου, ὃν παράγει ὁ εἰς αὐτὰς κρεμάμενος κώδων τερπόμεναι, ἀστοχοῦσι τὸν κόπον τοῦ ἐπιφορτισμοῦ καὶ ἀνακουφίζονται ἐκ τῆς σωματικῆς ἀχθηδόνος. Ἡ δύναμις τῆς μουσικῆς ἐπενεργεῖ πρὸς τούτοις καὶ εἰς αὐτὰ ἔτι τὰ θηρία· δι' εἰδικοῦ μουσικοῦ ὀργάνου τιθασσεύεται ἡ θηριωδία τοῦ ἐλέφαντος (Αἰλιαν. Περὶ ζώων ἰδιότητος. Βιβλ. Β'. Κεφ. ια. καὶ Βιβλ. ΙΒ' κεφ. μδ' καὶ Πλιν. Βιβλ. Η'. κεφ. 6) καὶ τῆς ἄρκτου. Ἐρρῖκος ὁ Στέφανος κατέ-

σχολῇ αὐτοῦ ἄσματα, ἁρμόδια πρὸς τὰ διάφορα πάθη τοῦ σώματος,

---

θελξε διὰ μουσικῶν ὀργάνων ἐν Ἀγγλίᾳ ἀγριώτατον λέοντα. Οἱ ἀρχαῖοι ἐφρόνουν ὅτι τὸ πρόβατον μᾶλλον παχύνεται διὰ τῆς μουσικῆς ἢ διὰ τοῦ χόρτου «Πιαίνεται ὑπὸ μουσικῆς μᾶλλον ἢ τοῦ χιλοῦ» (Αἰλιαν. Περὶ ζώων ἰδιότητος. Βιβλ. Ζ'. κεφ. κζ). Καὶ αὐτὰ τὰ ἑρπετὰ καὶ τὰ ἔντομα αἰσθάνονται ποικιλοτρόπως τὴν ἐντύπωσιν, ἣν αὕτη παράγει εἰς τὰ αἰσθητήρια αὐτῶν. Αὐτόπται μάρτυρες βεβαιοῦσιν ὅτι αἱ ἀράχναι κατέρχονται καὶ ἵστανται μετέωροι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἤχου τοῦ μουσικοῦ ὀργάνου, ἀνέρχονται δὲ μετὰ τὴν παῦσιν αὐτοῦ. Πλὴν τῶν ᾠδικῶν ὀρνέων, ἅτινα περιηχοῦσι τὸν ἀέρα διὰ γλυκυτάτου κελαδίσματος, σαλπίζουσι λιγυρῶς ἐκ τῶν ἐντόμων οἱ κώνωπες, τρύζουσιν αἱ ἀκρίδες καὶ οἱ τρύλλοι, βομβοῦσιν αἱ μηλολόνθαι, τερετίζουσιν οἱ τέττιγες. Ὁ Κίρχερος διηγεῖται ὅτι τὸ μικρὸν ζωΰφιον, ὅπερ βραδύπους καλεῖται τονίζει τοὺς ἑπτὰ τόνους τῆς μουσικῆς, προχωροῦν ἀπὸ τῆς νήτης εἰς τὴν ὑπάτην καὶ ἀναποδίζον πάλιν ἀπὸ τῆς ὑπάτης εἰς τὴν νήτην εὐκρινέστατα. Ἡ πεῖρα ἀπέδειξεν ὅτι ἅπαντα σχεδὸν τὰ ζῶα αἰσθάνονται συμπάθειάν τινα πρὸς τὴν μουσικήν· παρετηρήθη ὅτι τιθασσεύεται καὶ ὁ θηριωδέστατος ὄφις κροταλίας ἐν Γουϊάνῃ· διὰ τοῦ αὐλοῦ σύρουσι τὴν ἔλαφον πρὸς τὸν κυνηγὸν, διὰ δὲ τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς συλλαμβάνουσι τὴν θήλειαν ἔλαφον. (Πλουτ. Συμπ. Βιβλ. Ζ)· διὰ τῆς κιθάρας καθηδύνεται ὁ κύκνος, ἡ ἀηδὼν καὶ τὸ κανάριον, καὶ διὰ τοῦ κυμβάλου ἀνακαλοῦσιν οἱ σμηνουργοὶ τὰς πλανηθείσας μελίσσας. Ὑπάρχουσι ζῶα ἅτινα διὰ σκιρτημάτων ἢ κινήσεων ρυθμικῶς γινομένων, ἐκφράζουσι τὴν ἐσωτερικὴν χαρὰν, ἣν εἰς αὐτὰ διήγειρεν ἡ μουσική· διηγοῦνται περὶ ὄνου, ὅστις ἐχόρευεν εἰς τὸν ἦχον τῶν ὀργάνων, καὶ ἐξ οὗ κατεδείχθη ὅτι οἱ ἀρχαῖοι δὲν εἶχον δίκαιον λέγοντες τὴν παροιμίαν «ὄνος πρὸς λύραν.»

Ὁ μῦθος τοῦ δελφῖνος, ὅστις ἔφερε τὸν Ἀρίωνα, εἶναι ἀλληγορία δι' ἧς ἠθέλησαν νὰ δείξωσιν οἱ ἀρχαῖοι καὶ τὴν ἐπὶ τῶν ἰχθύων ἐπιρροὴν τῆς μουσικῆς. Διάσημος δὲ μουσικὸς γράφει τάδε «Εἰς σκεῦος ὑάλινον ἀνεψγμένον ἄνωθεν ὑπῆρχον μικροὶ ἰχθῦς, οἵτινες ἀκούοντες τοὺς ἤχους τῆς λύρας ἀνέβαινον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος προβάλλοντες τὴν κεφαλὴν καὶ ἱστάμενοι ἀκίνητοι. Τὸ πείραμα τοῦτο εἰκοσάκις ἐπανέλαβα καὶ πάντοτε παρετήρησα τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα» Οἱ ἰχθύες οὐ μόνον καθηδύνονται ἐκ τῆς μουσικῆς ἀλλὰ καὶ ἄδουσιν. Περὶ τοῦ ἄσματος τῶν ἰχθύων ἀναγινώσκομεν τὰ ἑξῆς ἐν τῇ **Revue politique et litteraire**. «Ἡ γερμανικὴ ἐπιθεώρησις **Fels zum Meer** δημοσιεύει ἄρθρον φυσικῆς ἱστορίας τοῦ κ. **Carus Sterne** περὶ τοῦ ἄσματος τῶν ἰχθύων. Ἡ παροιμία «ἄφωνος ὡς ἰχθὺς» («ἰχθύος ἀφωνότερος» ἐλέγετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις) εἶναι ψευδὴς λέγει ὁ κ. **Sterne**. Ὁ γέρων Αἰλιανὸς ἀνεγνώρισε τοῦτο· «Φύσεις ἰχθύων εἰσὶν ἀμαθεῖς, λέγει, ὅσοι παρ' οὖν τελέως ἁπάντων καταψηφίζονται σιωπὴν αὐτῶν· ἐπεὶ καὶ συρίττουσί τινες καὶ γρυλλίζουσι»· πάντες οἱ ἁλιεῖς γνωρίζουσι τὸν γρυλισμὸν τοῦ ἰχθύος, ὅστις ὀνομάζεται **Χελιδὼν θαλασσία** (**Trigla hirundo**). Οἱ ἄγγλοι περιηγηταὶ ὅσοι προέβησαν μέχρι τῆς Σικελίας ἤκουσαν τὸν γρυλισμὸν τῆς **ἱπταμένης χελιδόνος** (**Trigla volitans**) ἣν οἱ τῆς Μεσσήνης ἀγοραῖοι προσφέρουσι τοῖς ξένοις. Ἡ **Scioena aquila**, ἥτις ζῇ ἐπίσης ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἰταλίας κατὰ τὴν ὠοτοκίαν ἀποτελεῖ συναυλίαν, ἐξ ἧς πιθανῶς προῆλθεν ὁ μῦθος τῶν Σειρήνων. Ἀ

τὴν ὀργὴν καὶ τὰ τοιαῦτα[20]. Οἱ Πυθαγόρειοι τὴν πρωΐαν ἡδὺν ὠδὰς

λέξανδρος ὁ Οὐμβόλδος ἔν τινι τῶν ὀξειδίων αὐτοῦ ἐδυσκολεύθη νὰ καθησυχάσῃ τοὺς ναύτας τοῦ πλοίου του, ἐκπεπληγμένους ἐπὶ τοῖς ἄγμασι πληθύος ἰχθύων ἀνηκόντων εἰς τὴν οἰκογένειαν τῆς Scioena. Ὁ κ. Sterne μνημονεύει καὶ ἄλλων παραδειγμάτων συναυλιῶν, ἀναφερομένων ὑπὸ ἀξιοπίστων μαρτύρων. Τὸ συμπέρασμα αὐτοῦ εἶναι ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν τῆς θαλάσσης πρέπει νὰ ἦναι διὰ τὰ ἐν αὐτῇ ζῶντα συμφωνία ἐκτεταμένη.» Καὶ ταῦτα μὲν ἀναφέρει ἡ Revue Ἡ δὲ Πολιτικὴ καὶ Φιλολογικὴ Ἐπιθεώρησις ἥτις ἐξεδίδετο πρὸ ὀκταετίας ἐν Ἀθήναις λέγει ὅτι ὁ Αἰλιανὸς ἀναφέρων περὶ συριττόντων ἢ γρυλλιζόντων ἰχθύων μνημονεύει τοῦ Ἀριστοτέλους λέγοντος: «λύρα μὲν γρυλλίζει καὶ χρόμις καὶ κάπρος, ὡς Ἀριστοτέλης φησὶ» (Αἰλιαν. Περὶ ζώων φύσεως Ι'. ΙΙ) Κατὰ τὸν Πατρέα Μνασέα ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει ὡς φθεγγομένους ἰχθῦς τὸν σκάρον καὶ τὸν ποτάμιον χοῖρον (Ἀθην. Η'. 331. Δ'.) Ἰδοὺ δὲ τί ὁ Ἀριστοτέλης λέγει καὶ πῶς ἐξηγεῖται τὸν ἐκφερόμενον περί τινων ἰχθύων ἦχον. «Οἱ δὲ ἰχθύες ἄφωνοι μὲν εἰσιν (οὔτε γὰρ πνεύμονα, οὔτε ἀρτηρίαν καὶ φάρυγγα ἔχουσιν) ψόφους δέ τινας ἀφιᾶσι καὶ τριγμοὺς οὓς λέγουσι φωνὴν, οἷον λίρα καὶ χρομὶς (οὗτοι γὰρ ἀφιᾶσι ὥσπερ γρυλισμὸν) καὶ ὁ κάπρος ἐν τῷ Ἀχελώῳ, ἔτι δὲ χαλκεὺς καὶ κόκκυξ· ὁ μὲν γὰρ ψοφεῖ οἷον συριγμὸν, ὁ δὲ παραπλήσιον τῷ κύκκυγι ψόφον, ὅθεν καὶ τοὔνομα ἔχει. Πάντα δὲ ταῦτα τὴν δοκοῦσαν φωνὴν ἀφιᾶσι, τὰ μὲν τῇ τρίσει τῶν βραγχίων (ἀκανθώδεις γὰρ οἱ τόποι,) τὰ δὲ τοῖς περὶ τὴν κοιλίαν, πνεῦμα γὰρ ἔχει τούτων ἕκαστον, ἃ προστρίβοντα καὶ κινοῦντα ποιεῖ τοὺς ψόφους. Καὶ τῶν σελαχῶν δ' ἔνια δοκεῖ τρίζειν. Ἀλλὰ ταῦτα φωνεῖν μὲν οὐκ ὀρθῶς ἔχει φάναι, ψοφεῖν δέ· καὶ γὰρ οἱ κτένες, ὅταν φέρωνται ἐπερειδόμενοι τῷ ὑγρῷ, ὃ καλοῦσι πέτεσθαι, ροιζοῦσι, καὶ αἱ χελιδόνες αἱ θαλάττιαι ὁμοίως .. .. ὥσπερ οὖν τῶν ὀρνίθων πεττομένων ὁ γινόμενος τοῖς πτέρυξι ψόφος οὐ φωνὴ ἐστίν, οὕτως οὐδὲ τῶν τοιούτων οὐδενός. Ἀφίησι δὴ καὶ ὁ δελφὶν τριγμὸν καὶ μίζει ὅταν ἐξέλθῃ ἐν τῷ ἀέρι, οὐχὶ ὁμοίως δὲ τοῖς εἰρημένοις· ἔστι δὲ τούτῳ φωνὴ, ἔχει γὰρ καὶ πνεύμονα καὶ ἀρτηρίαν, ἀλλὰ τὴν γλῶσσαν ἀπολελυμένην, οὐδὲ χείλη, οὔτε ἄρθρον τι τῆς φωνῆς ποιεῖν» (Ἀριστ. περὶ ζώων ἱστορ. Δ'. 9.) Ἐκ τῶν ποταμίων ὁ γλάνις ἀπομακρύνων τὰ ἰχθύδια «ἄττει καὶ ἦχον ποιεῖ καὶ μιγμὸν» (αὐτόθι Θ. 37.) Οὐ μόνον ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι τῶν ἀρχαίων παρετήρησαν ὅτι ἰχθῦς ἐφθέγγοντο· οὕτως ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς Μνασέας λέγει, ὅτι οἱ ἐν τῷ ποταμῷ τῆς Ἀρκαδίας Κλείτορι ἰχθῦς ἐφθέγγοντο. Φιλοστέφανος ὁ Κυρηναῖος ἐν τῷ Περὶ παραδόξων ποταμῶν ἀπολεσθέντι συγγράμματί του λέγει, ὅτι οἱ ἐν τῷ Ἀροανίῳ ποταμῷ τῆς Ἀρκαδίας, διὰ τῆς Φενεοῦ, ὑπῆρχον ἰχθῦς φθεγγόμενοι. Καὶ ὁ Κλέαρχος δὲ ὁ περιπατητικὸς ἀναφέρει περὶ ἰχθύων φθεγγομένων. «Τοιοῦτοι δὲ εἰσιν οἱ περὶ τὸν Κλείτορα τῆς Ἀρκαδίας ἐν τῷ Λάδωνι καλουμένῳ ποταμῷ. Φθέγγονται γὰρ καὶ πολὺν ἦχον ἀποτελοῦσιν».

20) Κλεινίας ὁ Πυθαγορικὸς ὀργιζόμενος ἐκιθάριζε, καὶ πρὸς τὸν ἐρωτῶντα, διατὶ τοῦτο; ἔλεγε· πραΰνομαι· (Παρ' Ἀθηναίῳ, Βιβλ. ΙΔ' κεφ. ιη'). Καὶ αὐτὸς ὁ Πυθαγόρας διά τινος μέλους, καλουμένου σπονδείου, ἐκράτησε τὴν ἄφρονα ὀργὴν νεανίσκου τινός. Ἐν γένει οἱ Πυθαγορικοὶ τά τε ἑαυτῶν πάθη καὶ τὰ τῶν ἄλλων διὰ τῶν αὐλῶν καὶ κιθαρῶν μετεῖγον ἐπὶ τὸ ἡμερώτερον. «Μέγας, ᾧ μακάριοι, λέγει καὶ Ἀθήναιος ὁ Δειπνοσοφιστὴς θησαυρός ἐστι καὶ βέβαιος ἡ

καὶ ὕμνους, τὸ δ' ἑσπέρας πρὸ τοῦ ὕπνου ἐκαθαίροντο ἐκ τῶν παθῶν τῆς ἡμέρας δι' ἀσμάτων προσφόρων. Τῆς μουσικῆς παιδείας ἀρχὴ ἐγίνετο ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας Οἱ Ἀρκάδες ἐκ παίδων μέχρι τριάκοντα ἐτῶν ἠναγκάζοντο ὑπὸ εἰδικοῦ νόμου νὰ καλλιεργῶσι τὴν μουσικήν, διὸ καὶ καθίσταντο ἥμεροι καὶ φιλάνθρωποι κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πολυβίου[21]. Τὸ θηριῶδες δὲ τῆς Ἀρκαδικῆς πόλεως τῶν Κυναιθέων, ἀποδίδει ὁ Πολύβιος εἰς τὸ ὅλως ἄμουσον τῶν πολιτῶν αὐτῆς. Συνελόντι δ' εἰπεῖν, τοσοῦτον σπουδαῖον μέρος τῆς ἀγωγῆς ἐθεωρεῖτο μετὰ τῶν γραμμάτων ἡ μουσική, ὥστε, κατ' Αἰλιανόν, οἱ Μιτυληναῖοι ἀτιμωτικὴν ποινὴν ἐπέβαλον εἰς τοὺς ἀφισταμένους τῶν συμμάχων τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ διδάσκεσθαι γράμματα καὶ μουσικὴν «πασῶν κολάσεων ἡγησάμενοι βαρυτάτην εἶναι ταύτην, ἐν ἀμαθίᾳ καὶ ἀμουσίᾳ καταβιῶναι». Προσθετέον δ' ἐνταῦθα ὅτι καὶ πλεῖσται πόλεις διετήρουν εἰδικὰς μουσικὰς σχολάς· ἐκ τῶν περιφημοτέρων σχολῶν ἦσαν, ἡ τῶν Θηβῶν, ἡ τῆς Περγάμου, ἡ τοῦ Ἄργους, ἡ τῆς Λέσβου, ἡ τῆς Σάμου, ἡ τῆς Τέω καὶ ἄλλαι.

Ἡ εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν τῆς καρδίας διάπλασιν ἐπιρροὴ

μουσικὴ ἅπασι τοῖς μαθοῦσι παιδευθεῖσί τε· καὶ γὰρ τὰ ἤθη παιδεύει, καὶ τοὺς θυμοειδεῖς, καὶ τὰς γνώμας διαφόρους καταπραΰνει».

21) «Παρὰ γοῦν Ἀρκάδων οἱ παῖδες ᾄδειν ἐθίζονται ἐκ νηπίων κατὰ Νόμον τοὺς ὕμνους καὶ παιᾶνας, οἷς ἕκαστος κατὰ τὰ πάτρια τοὺς ἐπιχωρίους ἥρωας καὶ θεοὺς ὑμνοῦσι ... Καὶ τῶν μὲν ἄλλων μαθημάτων ἀρνηθῆναί τι μὴ εἰδέναι οὐδὲν αὐτοῖς αἰσχρόν ἐστι, τὸ δὲ ᾄδειν ἀποτρίβεσθαι αἰσχρὸν παρ' αὐτοῖς νομίζεται.... Μουσικὴν γάρ, τήν γε ἀληθῶς μουσικήν, πᾶσι μὲν ἀνθρώποις ὄφελος ἀσκεῖν, Ἀρκάσι δὲ καὶ ἀναγκαῖον». Καὶ ἀλλαχοῦ «Οὐ γὰρ ἡγετέον μουσικὴν.... ἐπ' ἀπάτῃ καὶ γοητείᾳ παρεισῆχθαι τοῖς ἀνθρώποις, οὐδὲ τοὺς παλαιοὺς Κρητῶν καὶ Λακεδαιμονίων αὐλὸν καὶ ῥυθμὸν εἰς τὸν πόλεμον ἀντὶ σάλπιγγος εἰκῇ νομιστέον εἰσαγαγεῖν, οὐδὲ τοὺς πρώτους Ἀρκάδων εἰς τὴν ὅλην πολιτείαν τὴν μουσικὴν παραλαβεῖν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε μὴ μόνον παισὶν οὖσιν, ἀλλὰ καὶ νεανίσκοις γενομένοις ἕως τριάκοντ' ἐτῶν κατ' ἀνάγκην σύντροφον ποιεῖν αὐτήν, τἄλλα τοῖς βίοις ὄντας αὐστηροτάτους. Ταῦτα γὰρ πᾶσίν ἐστι γνώριμα καὶ συνήθη, διότι σχεδὸν παρὰ μόνοις Ἀρκάσι πρῶτον μὲν οἱ παῖδες ἐκ νηπίων ᾄδειν ἐθίζονται κατὰ νόμους τοὺς ὕμνους καὶ παιᾶνας.... μετὰ δὲ ταῦτα τοὺς Φιλοξένου καὶ Τιμοθέου νόμους μανθάνοντες πολλῇ φιλοτιμίᾳ χορεύουσι κατ' ἐνιαυτὸν τοῖς Διονυσιακοῖς αὐληταῖς ἐν τοῖς θεάτροις, οἱ μὲν παῖδες τοὺς παιδικοὺς ἀγῶνας, οἱ δὲ νεανίσκοι τοὺς τῶν ἀνδρῶν λεγομένους, ὁμοίως γε μὴν καὶ παρ' ὅλον τὸν βίον τὰς ἀγωγὰς τὰς ἐν ταῖς συνοικίαις οὐχ οὕτω ποιοῦνται διὰ τῶν ἐπεισάκτων ἀκροαμάτων ὡς δι' αὐτῶν, ἀνὰ μέρος ᾄδειν ἀλλήλοις προστάττοντες.... καὶ τῶν ἄλλων μαθημάτων ἀρνηθῆναί τι μὴ γινώσκειν οὐδὲν αἰσχρὸν ἡγοῦνται, τήν γε μὴν ᾠδὴν οὔτ' ἀρνηθῆναι δύνανται διὰ τὸ κατ' ἀνάγκην πάντας μανθάνειν.... σπεύδοντες τὸ τῆς ψυχῆς ἀτέραμνον διὰ τῆς τῶν ἐθισμῶν κατασκευῆς ἐξημεροῦν καὶ πραΰνειν» (Πολυβ. Ἱστορ. Βιβλ. Δ').

τῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων ἀρξαμένη ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων. Τὴν τεράστιον ἐπενέργειαν τῆς μουσικῆς ἐπὶ τὸν καθόλου βίον τῶν ἡμετέρων προγόνων μαρτυροῦσι τὰ περὶ τῶν πρώτων διδασκάλων τῆς γοητευτικῆς ταύτης τέχνης, οἷον, τοῦ Ὀρφέως[22], Μουσαίου[23], Εὐμόλπου[24], Θαμύριδος[25], Λίνου[26], Ἀμφίωνος[27], καὶ Ἀρίωνος[28] ἀρχαιότατα μυθεύματα, δι' ὧν εἰκονίζονται οἱ ρηθέντες μουσικοὶ ὡς ἐξάγοντες ἐκ τῆς λύρας τόνους, πρὸς οὓς οὐ μόνον ἔμψυχα ἀλλὰ καὶ ἄψυχα ὄντα μεθ' ἡδονῆς ἔτεινον τὸ οὖς. Τὴν θείαν τέχνην ὡς τὸν δραστήριον μοχλὸν τοῦ ἤθους καὶ τῆς ἀρετῆς πολλαχοῦ ἐξεθείασε καὶ ὁ θεῖος Πλάτων, ὁτὲ μὲν διδάξας ὅτι «ἡ κακία εἶναι ἀναρμοστία, ἡ δὲ ἀρετὴ ἁρμονία», ὁτὲ δὲ εἰπὼν ὅτι «πᾶς ὁ τοῦ ἀνθρώπου βίος εὐρυθμίας τε καὶ εὐαρμοστίας δεῖται» καὶ ἄλλα

---

22) Ὁ ποιητὴς οὗτος ὁ κατὰ Πίνδαρον υἱὸς Οἰάγρου τοῦ τῆς Θράκης βασιλέως καὶ τῆς Μούσης Καλλιόπης, τοσοῦτον ἁρμονικῶς ἔκρουε τὴν παρὰ τοῦ Ἀπόλλωνος δωρηθεῖσαν αὐτῷ λύραν, ὥστε συνεκίνει καὶ τοὺς ἀγριωτέρους καὶ μᾶλλον ἀναισθήτους τῶν ἀνθρώπων. Ἐντεῦθεν μυθολογεῖται ὅτι ἐκίνει τοὺς βράχους καὶ τὰ δένδρα, ἀνεχαίτιζε τὴν ροὴν τῶν ποταμῶν, συνεκίνησε δὲ ἐν τῷ Ἅιδῃ τὰς Ἐριννῦς, κατεκοίμισε τὸν Κέρβερον καὶ κατώρθωσε ὅπως ἐπιτραπῇ παρὰ τοῦ Πλούτωνος καὶ τῆς Περσεφόνης ἡ ἄδεια ἵνα ἀναζήσῃ ἡ προσφιλὴς αὐτῷ σύζυγος Εὐρυδίκη ἐπὶ ρητῷ ὅρῳ, ὃν ἀθετήσας ἐστερήθη αὐτῆς, ὅτε καὶ ἐν ἀπελπισίᾳ αὐτόχειρ ἐγένετο, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου. Ὁ Ὀρφεὺς μετασχὼν καὶ τῆς Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας ἔσωσε τοὺς Ἀργοναύτας κατὰ τὴν διὰ τοῦ Σικελικοῦ πορθμοῦ διάβασιν ἐκ τῶν Σειρήνων, τῶν μελωδικώτατα ᾀδουσῶν, κρούων ἐντόνως τὴν λύραν αὐτοῦ· ἐξημέρωσε δὲ διὰ τῆς μουσικῆς καὶ τὸν ἐν Κολχίδι φυλάσσοντα τὸ χρυσόμαλλον δέρας δράκοντα.

23) Ὁ καθ' Ἡρόδοτον υἱὸς τοῦ Ὀρφέως. Ἔλεγον ὅτι ἦτον ὁ ποιητὴς τῶν κατὰ τὰς ἑορτὰς καὶ τοὺς καθαρμοὺς ψαλλομένων ᾀσμάτων καὶ ὕμνων.

24) Υἱὸς τοῦ Μουσαίου καὶ καθιδρυτὴς τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων.

25) Θρᾷξ ἀοιδός, ἐρίσας περὶ μουσικῆς πρὸς τὰς Μούσας (Ὁμ. Ἰλ.Β. 594).

26) Υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Καλλιόπης, διδάξας τὴν κιθαρῳδίαν εἰς τὸν Ἡρακλέα, παρ' οὗ καὶ ἐφονεύθη διὰ τοῦ πλήκτρου τῆς κιθάρας Ὅτι δὲ τὸ τοιοῦτον πλῆκτρον ἦτο οὐχὶ λεπτὸν γίνεται δῆλον ἐξ ὅσων ὁ Αἰλιανὸς γράφει «Τῷ πλήκτρῳ τὸν Λῖνον Ἡρακλῆς διεχρήσατο, ὑφ' οὗ τὴν μουσικὴν ἐδιδάσκετο».

27) Θηβαῖος τὴν πατρίδα, υἱὸς δὲ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀντιόπης. Κρούων τὴν λύραν αὐτοῦ ἐσκίρτων καί αὐτοὶ οἱ λίθοι, ὁ δὲ μύθος προστίθησιν ὅτι ἔκτισε τὰ τείχη τῶν Θηβῶν, συσσωρευομένων τῶν λίθων ὑπὸ τοὺς γλυκεῖς ἤχους τῆς λύρας. Ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ ἀπαντῶμεν ἔντεχνον ἔμβλημα τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου καὶ τῆς ποιήσεως ἐπὶ τῶν διεσπαρμένων εἰς τὰ δάση πρώτων ἀνθρώπων.

28) Ὁ Μηθυμναῖος Ἀρίων, ὁρμῶν εἰς τὴν θάλασσαν ἵνα διαφύγῃ τὸν κίνδυνον τῶν καταποντιστῶν συνεκάλει διὰ τῆς λύρας αὐτοῦ πρὸς βοήθειαν τοὺς φιλανθρώπους δελφῖνας, καὶ ὑπ' αὐτῶν ἀναβασταζόμενος καὶ διανειχόμενος ἀσφαλῶς τὰ κύματα, εὗρεν εἰς τὸ Ταίναρον τὴν σωτηρίαν.

τούτοις παραπλήσια[29]. Ὁ αὐτὸς φιλόσοφος ὀνομάζει αὐτὴν καὶ τροφὴν τῆς ψυχῆς[30] καὶ πρόξενον τῆς ἐν αὐτῇ εὐσχημοσύνης καὶ εὐταξίας καὶ ἁρμονικῆς καταστάσεως[31] καὶ δῶρον ἁπλῶς ἐξαίρετον τῶν Μουσῶν, δι' οὗ μεταβάλλοντες τὰς ἐν ἡμῖν ἀτάκτους καὶ δυσαρμόστους εἰς ἐκτάκτους καὶ ἁρμονικὰς περιόδους, φεύγομεν τὰς ἀλόγους τῶν παθῶν ὁρμὰς καὶ ζῶμεν βίον σύμφωνον τῷ ὀρθῷ λόγῳ. Ἐν δὲ τῷ Γ'. τῆς Πολιτείας[32] θεωρεῖ ἀναγκαίαν συγχρόνως τὴν μουσικὴν κεκραμένην μετὰ τῆς γυμναστικῆς, διότι ἡ μὲν ἐμποιεῖ σωφροσύνην, ἡ

29) Ἰδοὺ Πλατωνικά τινα χωρία, ἐν οἷς ἐκθειάζεται ἡ ἐπὶ τοῦ ἤθους ἐπιρροὴ τῆς Μουσικῆς. «Μουσικὰ δέ, καὶ ὁ ταύτας ἡγεμὼν φιλοσοφία, ἐπὶ τᾷ τὰς ψυχὰς ἐπανορθώσει ταχθεῖσαι ὑπὸ θεῶν τε καὶ νόμων, ἐθίζοντι καὶ πείθοντι, τὰ δὲ καὶ ποταναγκάζοντι, τὸ μὲν ἄλογον τῷ λογικῷ πείθεσθαι, τῷ δὲ ἀλόγῳ θυμὸν μὲν πρᾷον εἶμεν, ἐπιθυμίαν δὲ ἐν ἠρεμώσει» (Πλατ. Τιμ. Λουκ.).—Καὶ πάλιν «Πρὸς δὲ τούτοις ἐπειδὰν κιθαρίζειν μάθωσιν, ἄλλων αὖ ποιητῶν ἀγαθῶν ποιήματα διδάσκουσι μελοποιῶν εἰς τὰ κιθαρίσματα ἐντείνοντες, καὶ τοὺς ῥυθμούς τε καὶ τὰς ἁρμονίας ἀναγκάζουσιν οἰκειοῦσθαι ταῖς ψυχαῖς τῶν παίδων, ἵνα ἡμερώτεροί τε ὦσι, καὶ εὐρυθμότεροι καὶ εὐαρμοστότεροι γιγνόμενοι, χρήσιμοι ὦσιν εἰς τὸ λέγειν τε καὶ πράττειν». — «Δοκεῖ μοι, ὡς ἄρα παιδεία μὲν ἔσθ' ἡ τῶν παίδων ὀλκὴ καὶ ἀγωγὴ πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου λόγον ὀρθὸν εἰρημένον, καὶ τοῖς ἐπιεικεστάτοις καὶ πρεσβυτάτοις δι' ἐμπειρίαν ξυνδεδογμένον, ὡς ὄντως ὀρθός ἐστιν· ἵνα οὖν ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς μὴ ἐναντία χαίρειν καὶ λυπεῖσθαι ἐθίζηται τῷ νόμῳ καὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ νόμου πεπεισμένοις, ἀλλὰ ξυνέπεται χαίρουσά τε καὶ λυπουμένη τοῖς αὐτοῖς τούτοις, οἵσπερ ὁ γέρων, τούτων ἕνεκα, ἃς ᾠδὰς καλοῦμεν, ὄντως μὲν ἐπῳδαὶ ταῖς ψυχαῖς αὗται νῦν γεγονέναι, πρὸς τὴν τοιαύτην ἣν λέγομεν συμφωνίαν ἐσπουδασμέναι, διὰ τὸ σπουδὴν μὴ δύνασθαι φέρειν τὰς τῶν νέων ψυχάς, παιδιαί τε καὶ ᾠδαὶ καλεῖσθαι καὶ πράττεσθαι· καθάπερ τοῖς κάμνουσί τε καὶ ἀσθενῶς ἴσχουσι τὰ σώματα, ἐν ἡδέσι τισὶ σιτίοις καὶ πόμασι τὴν χρηστὴν πειρῶνται προσφέρειν, οἷς μέλει τούτων. τὴν δὲ τῶν πονηρῶν ἐν ἀηδέσιν, ἵνα τὴν μὲν ἀσπάζωνται, τὴν δὲ μισεῖν ὀρθῶς ἐθίζωνται, ταὐτὸν δὴ καὶ τὸν ποιητικὸν ὁ ὀρθὸς νομοθέτης ἐν τοῖς καλοῖς ῥήμασι καὶ ἐπαινετοῖς πείσει τε καὶ ἀναγκάσει μὴ πείθων, τὰ τῶν σωφρόνων τε καὶ ἀνδρείων καὶ πάντως ἀγαθῶν ἀνδρῶν ἔν τε ῥυθμοῖς, σχήματα καὶ ἐν ἁρμονίαις μέλη ποιοῦντα ὀρθῶς ποιεῖν» Οὐχὶ δὲ μόνον τοὺς παῖδας, ἀλλὰ καὶ πάντα, λέγει, ἄνδρα δεῖν ἐλεύθερον καὶ δοῦλον, θῆλυ καὶ ἄρρενα, καὶ ὅλῃ τῇ πόλει ὅλην τὴν πόλιν αὐτὴν ἑαυτῇ ἐπᾴδουσαν, μὴ παύεσθαί ποτε ταῦτα ἃ διεληλύθαμεν, ἀμωσγέπως ἀεὶ μεταβαλλόμενα καὶ πάντως παρεχόμενα ποικιλίαν ὥστε ἀπληστίαν εἶναί τινα τῶν ὕμνων τοῖς ᾄδουσι καὶ ἡδονήν.—Καὶ ἀλλαχοῦ λέγει «Καταδύεται εἰς τὸ ἐντὸς τῆς ψυχῆς ὁ ῥυθμὸς καὶ ἡ ἁρμονία, καὶ ἐρρωμενέστατα ἅπτεται αὐτῆς, φέροντα τὴν εὐγνωμοσύνην καὶ ποιεῖ εὐσχήμονα, ἐάν τις ὀρθῶς τραφῇ. Εἰ δὲ μὴ τοὐναντίον».

30) Πολιτ. Γ.

31) Πλατ. ἐν Τιμαίῳ.

32) 410, 6.

δὲ εὐεξίαν· ἄνευ δὲ τῆς μουσικῆς οὐδὲν ὠφελεῖ ἡ τοῦ σώματος εὐεξία, ἅτε μὴ διεγειρομένων, μηδὲ διακαθαιρομένων τῶν αἰσθήσεων[33]. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, εἰ καὶ διατείνεται ὅτι «ἡδονῆς χάριν οἱ πλεῖστοι μετέχουσιν αὐτῆς», λέγει ὅμως ὅτι δέον νὰ διδάσκηται

33) «Ἆρ' οὖν, ἦν δ' ἐγώ, ὦ Γλαύκων, καὶ οἱ καθιστάντες μουσικῇ καὶ γυμναστικῇ παιδεύειν οὐχ οὗ ἕνεκά τινες οἴονται καθιστᾶσιν, ἵνα τῇ μὲν τὸ σῶμα θεραπεύοιντο, τῇ δὲ τὴν ψυχήν; οὐκ ἐννοεῖς, εἶπον, ὡς διατίθενται αὐτὴν τὴν διάνοιαν, οἳ ἂν γυμναστικῇ μὲν διὰ βίου ὁμιλήσωσι, μουσικῆς δὲ μὴ ἅψωνται; ἢ ὅσοι ἂν τοὐναντίον διατεθῶσιν; τίνος δέ, ἦ δ' ὅς, πέρι λέγεις; ἀγριότητός τε καὶ σκληρότητος, καὶ αὖ μαλακίας τε καὶ ἡμερότητος, ἦν δ' ἐγώ... ὅτι οἱ μὲν γυμναστικῇ ἀκράτῳ χρησάμενοι ἀγριώτεροι τοῦ δέοντος ἀποβαίνουσιν, οἱ δὲ μουσικῇ μαλακώτεροι αὖ γίγνονται ἢ ὡς κάλλιον αὐτοῖς. Καὶ μήν, ἦν δ' ἐγώ, τό γε ἄγριον τὸ θυμοειδὲς ἂν τῆς φύσεως παρέχοιτο, καὶ ὀρθῶς μὲν τραφὲν ἀνδρεῖον ἂν εἴη, μᾶλλον δ' ἐπιταθὲν τοῦ δέοντος σκληρόν τε καὶ χαλεπὸν γίγνοιτο ἄν, ὡς τὸ εἰκός... Τί δέ; τὸ ἥμερον οὐχ ἡ φιλόσοφος ἂν ἔχοι φύσις; καὶ μᾶλλον μὲν ἀναθέντος αὐτοῦ μαλακώτερον ἂν εἴη τοῦ δέοντος, καλῶς δὲ τραφέντος ἡμερόν τε καὶ κόσμιον... Οὐκοῦν ὅταν μέν τις μουσικῇ παρέχει κατ-αυλεῖν καὶ καταχεῖν τῆς ψυχῆς διὰ τῶν ὤτων ὥσπερ διὰ χώνης, ἃς νῦν δὴ ἡμεῖς ἐλέγομεν τὰς γλυκείας τε καὶ μαλακὰς καὶ θρηνώδεις ἁρμονίας, καὶ μινυρίζων τε καὶ γεγανωμένος ὑπὸ τῆς ᾠδῆς διατελεῖ τὸν βίον ὅλον, οὗτος τὸ μὲν πρῶτον, εἴ τι θυμοειδὲς εἶχεν, ὥσπερ σίδηρον ἐμάλαξε καὶ χρήσιμον ἐξ ἀχρήστου καὶ σκληροῦ ἐποίησεν, ὅταν δ' ἐπέχων μὴ ἀνίῃ ἀλλὰ κηλῇ, τὸ μετὰ τοῦτο ἤδη τήκει καὶ λείβει, ἕως ἂν ἐκτήξῃ τὸν θυμόν, καὶ ἐκτέμῃ ὥσπερ νεῦρα ἐκ τῆς ψυχῆς καὶ ποιήσει μαλθακὸν αἰχμητήν... Καὶ ἐὰν μέν γε ἐξ ἀρχῆς φύσει ἄθυμον λάβῃ, ταχὺ τοῦτο διεπράξατο· ἐὰν δὲ θυμοειδῆ, ἀσθενῆ ποιήσας τὸν θυμὸν ὀξύρροπον ἀπειργάσατο, ἀπὸ σμικρὸν ταχὺ ἐρεθιζόμενόν τε καὶ κατασβεννύμενον· ἀκρόχολοι οὖν καὶ ὀργίλοι ἀντὶ θυμοειδοῦς γεγένηνται, δυσκολίας ἔμπλεοι. Τί δέ; ἂν αὖ γυμναστικῇ πονῇ καὶ εὐωχῆται εὖ μάλα, μουσικῆς δὲ καὶ φιλοσοφίας μὴ ἅπτηται, οὐ πρῶτον μὲν εὖ ἴσχων τὸ σῶμα φρονήματός τε καὶ θυμοῦ ἐμπίπλαται καὶ ἀνδρειότερος γίγνεται αὐτὸς αὑτοῦ; Τί δέ; ἐπειδὰν ἄλλο μηδὲν πράττῃ μηδὲ κοινωνῇ Μούσης μηδαμῇ, οὐκ εἴ τι καὶ ἐνῇ φιλομαθὲς ἐν τῇ ψυχῇ, ἅτε οὔτε μαθήματος, γενόμενον οὐδενὸς οὔτε ζητήματος, οὔτε λόγου μετίσχον οὔτε τῆς ἄλλης μουσικῆς, ἀσθενές τε καὶ κουφον καὶ τυφλὸν γίνεται, ἅτε οὐκ ἐγειρόμενον οὐδὲ τρεφόμενον, οὐδὲ διακαθαιρομένων τῶν αἰσθήσεων αὐτοῦ;... Μισολόγος δή, οἶμαι, ὁ τοιοῦτος γίγνεται καὶ ἄμουσος, καὶ πειθοῖ μὲν διὰ λόγων οὐδὲν ἔτι χρῆται, βίᾳ δὲ καὶ ἀγριότητι ὥσπερ θηρίον πρὸς πάντα διαπράττεται, καὶ ἐν ἀμαθίᾳ καὶ σκαιότητι, μετὰ ἀρρυθμίας τε καὶ ἀχαριστίας. Ἐπειδὴ δὲ ὄν τε τούτῳ, ὡς ἔοικε, δύο τέχνας θεὸν ἔγωγ' ἄν τινα φαίην δεδωκέναι τοῖς ἀνθρώποις μουσικήν τε καὶ γυμναστικήν, ἐπὶ τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ φιλόσοφον, οὐκ ἐπὶ ψυχὴν καὶ σῶμα, ὅπως ἂν ἀλλήλοιν ξυναρμοσθῆτον ἐπιτεινομένω καὶ ἀνιεμένω μέχρι τοῦ προσήκοντος... Τὸν κάλλιστα ἄρα μουσικῇ γυμναστικὴν κεραννύντα καὶ μετριώτατα τῇ ψυχῇ προσφέροντα, τοῦτον ὀρθότατα ἂν φαῖμεν εἶναι τελέως μουσικώτατον καὶ εὐαρμοστότατον, πολὺ μᾶλλον ἢ τὸν τὰς χορδὰς ἀλλήλαις ξυνιστάντα».

«πρὸς τὴν ἐν τῇ σχολῇ διαγωγὴν» καὶ χάριν τοῦ καλῶς κολάζειν». Καὶ ἀλλαχοῦ ὁ Σταγειρίτης φιλόσοφος λέγει ὅτι ἐκ τῆς μουσικῆς ἤρτηται ἡ τῆς ψυχῆς κάθαρσις[34]. Τὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρημένα μαρτυροῦσι σαφῶς ὅτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ Μουσικὴ ἦν πράγματι *παιδεία ψυχῆς*, ὡς ἡ γυμναστικὴ *παιδεία σώματος*.

Ὅτι δὲ οἱ μουσικοδιδάσκαλοι τῆς ἀρχαιότητος διαμορφωταὶ τῶν ἠθῶν καὶ σωφροσύνης καὶ ἀρετῆς ἁπάσης καθηγηταὶ ὑπῆρχον, μαρτυρεῖ ὁ Ἀθήναιος λέγων «Σῶφρον δέ τι ἦν τὸ τῶν ἀοιδῶν γένος, καὶ φιλοσόφων διαθεσιν ἐπέχον». Διὸ καὶ ὁ Ἀγαμέμνων ἀπερχόμενος εἰς Τροίαν ἐπίστευεν ὅτι οὐ δύναται κάλλιον ἀσφαλισθῆναι περὶ τῆς ἀρετῆς τῆς ἑαυτοῦ συζύγου Κλυταιμνήστρας ἢ παραλείπων αὐτῇ «ἀοιδὸν φύλακα καὶ παραινετῆρα», ὅστις τὰς ἀρετὰς τῶν γυναικῶν διηγεῖτο καὶ μετ' αὐτῆς συνδιατρίβων ἀπήλλασσεν αὐτὴν τῶν φαύλων λογισμῶν καὶ ἐνθυμήσεων[35]. Ἡ σύζυγος τοῦ Ἀγαμέμνονος οὐδεμίαν ἀκρόασιν ἔδιδεν εἰς τὴν ἀπαγωγικὴν φωνὴν τοῦ Αἰγίσθου, εἰμὴ ἀφοῦ ἐπεβλήθη σιγὴ εἰς τοὺς γλυκεῖς καὶ πειστικοὺς φθόγγους τοῦ διδασκάλου τῆς ἀρετῆς.

Ἡ μουσικὴ ἔχει σχέσιν τινὰ πρὸς τὸ ἄπειρον, εἶναι ἡ μόνη γλῶσσα, ἣν δύναται νὰ μεταχειρισθῇ ὁ ἄνθρωπος ἀναφερόμενος εἰς τὸ θεῖον· ἐντεῦθεν καὶ τὸ ᾄσμα ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν πανταχοῦ ἀχώριστον ἐκ τῆς θείας λατρείας, ὑπαγορευόμενον ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις πολλάκις ἀναγκάζεται ἵν' ἀτενίζῃ τὸ ὄμμα εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπικαλούμενος τὴν βοήθειαν τοῦ παντοδυνάμου ἢ καὶ εὐχαριστῶν αὐτῷ ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς δωρήμασιν, ὧν καθ' ἑκάστην ἀπολαύει. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πρώτιστα μετεχειρίσθησαν τὴν μουσικὴν εἰς

---

34) « Οἱ ἐξ ἀρχῆς ἔταξαν ἐν παιδείᾳ διὰ τὸ τὴν φύσιν αὐτὴν ζητεῖν, ὅπερ πολλάκις εἴρηται, μὴ μόνον ἀσχολεῖν ὀρθῶς ἀλλὰ καὶ σχολάζειν δύνασθαι καλῶς» (Πολιτικ. Η' κεφ. Ζ). καταλήγει δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ χρῆσις τῆς μουσικῆς τὴν ἡδονὴν φυσικὴν ἐχούσης, πάσαις ἡλικίαις καὶ πᾶσιν ἤθεσίν ἐστι προσφιλὴς καὶ ὅτι πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα αὐτήν, οὐχὶ μόνον ἕνεκεν μιᾶς ὠφελείας, ἀλλὰ καὶ πλειόνων χάριν. Ἀληθῶς δὲ «οὐκ ἔνεστιν, πρᾶξις ἐν ἀνθρώποις, ἥτις ἄνευ μουσικῆς τελεῖται. Θεῖοι μὲν ὕμνοι καὶ τιμαὶ μουσικῇ κοσμοῦνται, ἑορταὶ δὲ ἴδιαι καὶ πανηγύρεις πόλεων ἀγάλλονται· πόλεμοι δὲ καὶ ὁδῶν πορεῖαι διὰ μουσικῆς ἐγείρονταί τε καὶ καθίστανται, ναυτιλίας τε καὶ εἰρεσίας, καὶ τὰ χαλεπώτατα τῶν χειρωνακτικῶν ἔργων ἀνεπαχθῆ ποιεῖ, τῶν πόνων γινομένη παραμύθιον. Παρὰ δέ τισι τῶν βαρβάρων κἂν τοῖς κήδεσι παρείληπται, τῆς κατὰ τὸ πάθος ἀκρότητος τῇ μελῳδίᾳ παραθραύσουσα ».

35) « Πὰρ δ' ἄρ ἦην καὶ ἀοιδὸς ἀνήρ, ᾧ πολλ' ἐπέτελλεν
Ἀτρείδης Τροίηνδε κιὼν εἴρυσθαι ἄκοιτιν » (Ὁμ. Ἰλ. Γ. 267).

τὰς ἱερὰς αὐτῶν ἁγιστείας[36], ὅπερ συνεβάλετο τὰ μάλιστα διὰ τῆς τῶν αἰσθημάτων ἐξεγέρσεως εἰς τὸν ἐξευγενισμὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν τῶν ἠθῶν ἡμερότητα. Τὸ ἡμέτερον ἔθνος θρησκευτικὸν ὂν καὶ κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ οὐρανοβάμονος Παύλου «δεισιδαιμονέστατον κατὰ πάντα ἄλλων ἐθνῶν», θερμότερον ἐλάτρευε τὸ θεῖον δι' ἰδίας ἁρμονίας, εἰς τοῦτο καθιερωμένης, τῆς Λυδιστί, τὰς δὲ λοιπὰς ἁρμονίας, ἃς ἐξ Ἀσίας παρέλαβεν εἰς κοσμιωτέραν χρῆσιν μετεχειρίζετο, ὥστε δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι εἶχεν αὐτὸ διακεκριμένην ἱερὰν καὶ κοσμικὴν μουσικήν, ἥτις διεκρίνετο εἰς φωνητικὴν καὶ ὀργανικήν[37].

---

36) Πλούταρχ. Περὶ Μουσικῆς. Κεφ μϐ'.

37) Τὰ μουσικὰ ὄργανα διηροῦντο εἰς ἐ μ π ν ε υ σ τ ὰ καὶ ἔ ν τ α τ ά. Κυριώτερα τῶν ἑλληνικῶν ὀργάνων ἦσαν ἡ λ ύ ρ α, ὁ α ὐ λ ὸ ς καὶ ἡ σ ύ ρ ι γ ξ, ἅπερ καὶ περιγράφομεν διὰ βραχέων. Τὰ δ' ἕτερα εἶναι ἀσιατικὰ ἢ ἀνήκουσι τῇ παρηκμακυίᾳ ἐποχῇ.

Ἡ Λύρα ἦν ἔγχορδον ὄργανον: Οἱ Ἕλληνες. εὑρέτην τῆς λύρας ἔλεγον τὸν Ἑρμῆν, τὸν κατασκευάσαντα τοιαύτην ἐκ τοῦ κύτους τῆς ὑπ' αὐτοῦ φονευθείσης χελώνης. Διὸ καὶ ἐλέγετο αὕτη Χ έ λ υ ς καὶ Χ ε λ ώ ν η, ὡς λέγει ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ὁμήρου Εὐστάθιος. Ἡ λύρα ἦν τὸ πρῶτον ἐν χρήσει ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ ἐπικῶν ποιημάτων. Συνήνουν δὲ οἱ ἀοιδοὶ σὺν τῇ ἠχοῖ τῶν ὀργάνων καὶ τὴν ἐκ τῆς φωνῆς, ὅπερ μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ Ὁμήρου ἐν τῷ εἰς Ἑρμῆν ὕμνῳ λέγοντος « Τάχα δὲ λιγέως κιθαρίζων (ὁ Ἑρμῆς), γηρύετ' ἀμβολάδην, ἐρατὴ δὲ οἱ ἕσπετο φωνή». Ὁμοίως καὶ ὅταν ἔπλησσεν ὁ Ἀπόλλων τὴν φόρμιγγα, αἱ Μοῦσαι «ἄειδον ἀμειβόμεναι ὀπὶ καλῇ» (Ἰλ. Α. 603). Καὶ εἰς τοὺς Ἀργοναύτας ὁ Ὀρφεὺς « Ἑλὼν φόρμιγγα λιγείην, ἐκ στόματος μελίγηρυν ἰεὶς ἀπέπεμπεν ἀοιδήν ». Περὶ τοῦ πρώτου ἀριθμοῦ τῶν χορδῶν τῆς λύρας τὰ λεγόμενα ὑπὸ τῶν ἀρχαίων διαφέρουσι τοσοῦτον πρὸς ἄλληλα, ὥστε ἀδύνατος ἀποβαίνει ἡ ἐκ τούτων ἐξαγωγὴ θετικοῦ συμπεράσματος· ἐντεινόμενα δὲ ἦσαν τὰ τοιαῦτα ὄργανα διὰ χορδῶν, αἵτινες ἦσαν συνήθως ἐξ ἐντοσθίων προβάτων, ὅθεν καὶ ὁ Ὅμηρος ἀποκαλεῖ τὴν χορδὴν «εὐστρεφὲς ἔντερον οἰὸς » (Ὀδ. Φ. 408). ὁ δὲ Εὐστάθιος διηγεῖται ὅτι καὶ ἐκ λίνου χορδὴ ἐγίνετο « λίνον δ' ὑπὸ καλὸν ἄειδε» (Ἰλ. Σ. 570) Ἡ λύρα ἐθεωρεῖτο ὡς ἀνδρικώτερον τῆς κιθάρας ὄργανον, διότι ἡ κιθάρα ἕνεκα τοῦ μικροῦ αὐτῆς κύτους δὲν ἐξέπεμπε τελείους καὶ βαθεῖς τόνους, ἦν δὲ μᾶλλον κατάλληλος εἰς μέσους τόνους. Κρουομένη ἡ λύρα ἐτίθετο ὀρθία μεταξὺ τῶν γονάτων τοῦ ἀοιδοῦ, ἡ δὲ κιθάρα ἐπ' αὐτῶν. Ἀμφότερα δὲ τὰ ὄργανα ἐκρατοῦντο διὰ τῆς δεξιᾶς χειρός, καὶ ἐκρούοντο πλήκτρῳ διὰ τῆς ἀριστερᾶς, ὅπερ μαρτυρεῖται διὰ τοῦ εἰς τὸν Ἑρμῆν ὕμνου «πλήκτρῳ ἐπειρήτιζε κατὰ μέρος, ἡ δ' ὑπὸ χειρὸς σμερδαλέον κονάβησε». Ἀπῃτεῖτο δὲ μεγίστη προσοχὴ ἵνα μὴ ἐγγίσωσιν αἱ χεῖρες ἢ οἱ δάκτυλοι ἐπὶ τοῦ ὀργάνου, μάλιστα δὲ προσεῖχον οἱ Λακεδαιμόνιοι, ὡς ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει « Ψάλτην ἐπιδημήσαντα ἐζημίωσαν, ὅτι δακτύλοις κιθαρίζει ». Ὅτι δὲ ἡ μεταξὺ λύρας, κιθάρας καὶ φόρμιγγος διαφορὰ δὲν φυλάσσεται πάντοτε δεικνύει ἀριδήλως ὁ Ὅμηρος λέγων « φόρμιγγι κιθαρίζειν » (Ἰλ. Σ. 570) καὶ «λύρῃ κιθαρίζειν», ὡς εὑρηται ἐν τῷ εἰς τὸν Ἑρμῆν ὕμνῳ (423). Τὴν κιθάραν θεωρεῖ ὁ Ὅμηρος σύντροφον

Ἀπὸ τῶν μυθικῶν χρόνων ἡ Μουσικὴ ἦτο ἐν χρήσει καθιερωμένη διὰ

τῶν εὐωχουμένων. Ἡ κιθάρα ἐθεωρεῖτο ἠθοποιητική, οὐ μόνον ὡς ἐντείνουσα τὴν ψυχὴν εἰς καθαρωτέραν ἁρμονίαν, ἀλλὰ καὶ διότι πρὸς αὐτὰς ἐψάλλοντο αἱ μεγάλων καὶ εὐγενῶν πράξεων ποιητικαὶ διηγήσεις. Ἐκ τῆς λύρας ὠνομάσθη καὶ ἡ ποίησις Λυρική. Παρομοία σχεδὸν τῇ λύρᾳ ἦτο ἡ βάρβιτος, ἣν ἔκρουον ὁ Ἀνακρέων καὶ ἡ Σαπφώ. Ἀλλὰ καθόλου ἀσιατικὴ ἦτο ἡ μεγάλη μάγαδις, ἡ προσεγγίζουσα τῇ τῶν Ἀσσυρίων καὶ Αἰγυπτίων· εἶχε δὲ κατ' ἀνώτατον ὅρον 35 χορδάς, καὶ τοῦτο ἐπέτρεπε τὸ μαγαδίζειν εὐκόλως, ἤτοι τὸ κρούειν ταὐτοχρόνως δύο διαπασῶν, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα μάγαδις. Μετὰ τὰς ἐκστρατείας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, οἱ Ἕλληνες ἐγνώρισαν καὶ ἕτερα ἀνατολικὰ ὄργανα, οἷα τὴν πανδουρίδα, τὸ μονόχορδον.

Ὁ αὐλὸς (ἡ λέξις ἐκ τοῦ ἄω=φυσῶ) ἦτο τὸ κοινότερον μουσικὸν ὄργανον καὶ παρ' Ἕλλησι καὶ παρ' ὅλοις τοῖς ἀρχαίοις ἔθνεσι· διότι οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι λαβόντες κάλαμον καὶ διατρήσαντες αὐτὸν εἰς ἁρμόδια μέρη ἐσχημάτισαν τὸν αὐλόν, ὃν κατεσκεύαζον μεταγενεστέρως καὶ ἐξ ὀστῶν διαφόρων ζώων. Τὰ χυριώτερα εἴδη τῶν ἀρχαίων αὐλῶν ἦσαν ὁ κυρίως αὐλὸς ὁ καὶ μόναυλος, ὁ πλαγίαυλος ἢ πλάγιος αὐλός, οὕτω καλούμενος ὡς ἔχων γλωσσίδα ὀρθογωνίως εἰς αὐτὸν ἐμβεβλημένην, καὶ ὁ βαρύαυλος οὕτως ὀνομασθεὶς ἕνεκα τοῦ βαρέος τόνου ὃν ἐξέπεμπεν. Εἰς παραγωγὴν δωρίου, λυδίου καὶ φρυγίου τόνου ἦσαν ἐν χρήσει τρία εἴδη αὐλῶν. Ὁ διὰ τὸ δώριον αὔλημα, ἀπολήγων εἰς κέρας πρὸς τὰ ἄνω νεῦον, ἦν ὅμοιος τῷ σχήματι τῆς σάλπιγγος καὶ ἐξέπεμπε τόνον βραδύν, βαρὺν καὶ κατανυκτικόν. Ὁ διὰ τὸ λύδιον αὔλημα τόνος ἦτο πολὺ ταχύτερος τοῦ δωρίου καὶ μᾶλλον ποικίλος καὶ ζωηρός. Ὁ Φρύγιος αὐλὸς ἐξέπεμπε τόνον βαρύφωνον καὶ κατανυκτικόν. Οἱ αὐληταὶ ηὔλουν δένοντες τὰ χείλη καὶ τὰς παρειὰς αὐτῶν διὰ δέρματος ὅπως σύμμετρον τὸ πνεῦμα πεμπόμενον, γλυκύτερος καθίσταται ὁ ἦχος. Εὑρέτης τοῦ τοιούτου δέρματος, ὅπερ καλεῖται φορβειά, στομὶς καὶ χειλωτὴρ λέγεται ὁ Μαρσύας. Οἱ Ἕλληνες μετεχειρίζοντο τὸν αὐλὸν εἰς θυσίας, εὐωχίας, κηδείας καὶ πρὸς ρύθμισιν τῆς κωπηλασίας. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐθεώρουν τὸν αὐλὸν ὡς ἀγενὲς ὄργανον καὶ πολλῷ ὑποδεέστερον τῆς λύρας, οἱ δὲ Θηβαῖοι μεγάλως ἐτίμων αὐτὸν καὶ μεγάλας προόδους ἐποιήσαντο εἰς τὴν αὐλητικὴν τέχνην, ὡς καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι. Ὁ Ἀλκιβιάδης χλευάζων τῶν Θηβαίων τὴν ἔξοχον περὶ τὸ αὐλεῖν δεξιότητα ἔλεγεν «Αὐλήτωσαν οὖν Θηβαίων παῖδες· οὐ γὰρ ἴσασι διαλέγεσθαι». Μέχρι τῶν Περσικῶν πολέμων, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἰς τὴν αὐλητικὴν ἐνησχολοῦντο οἱ ἐκ τῆς κατωτέρας τάξεως τοῦ λαοῦ ἄνδρες, ὡς καὶ αἱ γυναῖκες (αὐλητρίδες)· μετὰ ταῦτα δὲ καὶ αἱ ἀνώτεραι τῆς κοινωνίας τάξεις ηὔλουν, εὐγενὲς τοῦτο θεωροῦντες. Οἱ Ἕλληνες ἐγίνωσκον καὶ μετεχειρίζοντο τὰς σάλπιγγας, τὰς ὁποίας κατεσκεύαζον ἐξ ὀστοῦ, ὀρειχάλκου ἢ ἀργύρου.

Ἡ Σύριγξ. Τὴν εὕρεσιν τοῦ ὀργάνου τούτου ἀποδίδουσιν οἱ Ἕλληνες εἰς τὸν θεὸν τοῦ ἀγροῦ Πᾶνα, τὸν ἀγωνισθέντα διὰ τούτου καὶ νικήσαντα τὸν τὴν λύραν φέροντα Ἀπόλλωνα. Τὴν σύριγγα κατεσκεύαζον ἐκ τεμαχίων καλάμων ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ συνδεδεμένων καὶ πεφραγμένων κατὰ τὴν ἑτέραν ἄκραν διὰ κηροῦ ἢ ἄλλης ὕλης, κόπτοντες τοὺς καυλοὺς πρότερον εἰς ἀνάλογον μέγεθος καὶ προσαρμόζοντες αὐτοὺς οὕτως ὥστε νὰ ἀποτελῶσιν ὀκταφωνίαν. Ἐσυρίζετο δὲ

τὴν τοῦ θεοῦ λατρείαν, ὡς βεβαιοῖ ὁ Ὅμηρος «Οἱ δὲ πανημέριοι μολπῇ θεὸν ἱλάσκοντο, καλὸν ἀείδοντες παιήονα, κοῦροι Ἀχαιῶν, μέλποντες ἑκάεργον· ὁ δὲ φρένα τέρπετ' ἀκούων». Εἰς τὰς ἐπιφανεστέρας τῶν θεῶν ἱεροτελεστίας ᾖδον οἱ ἀρχαῖοι, ὡς βλέπομεν ἐν τῷ Ὕμνῳ τῷ εἰς τὸν θεὸν Ἀπόλλωνα, ὃν ἐν μολπαῖς ὕμνουν οἱ Ἴωνες μετὰ γυναικῶν καὶ παίδων συναθροιζόμενοι εἰς Δῆλον. Τὸ τοιοῦτον εἶδος τῶν ᾀσμάτων ἐκάλουν Ὕμνους, οὓς ὁ Θεόκριτος ἐπονομάζει *ἀθανάτων γέρας* [38]. Οἱ ἀρχαῖοι ἔψαλλον ᾄδοντες περὶ διαφόρων πραγμάτων θείων καὶ ἀνθρωπίνων. Ὁ Ἑρμῆς ἀνύμνει θεοὺς ἀθανάτους καὶ γῆν καὶ πάντα τὰ δημιουργήματα. Ἡ Ἑλένη παρὰ Θεοκρίτῳ [39] ἐγέραιρε τὰς θεὰς «Ἄρτεμιν ἀοίδοισα καὶ εὐρύσθενον Ἀθάναν.» Ὁ Ὀρφεὺς ἔψαλλε περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων καὶ περὶ ἄλλων. Ὁ Δημόδοκος [40] μέλπει τὴν Ἄρεως καὶ Ἀφροδίτης κλεψιγαμίαν, τὴν Ἔριν τοῦ Ὀδυσσέως καὶ Ἀχιλλέως [41], καὶ τὰ περὶ ἐπὶ Τροίας δουρείου ἵππου [42]. Ὁ Φήμιος ἔψαλλε τὰ περὶ τῆς τῶν Ἀχαιῶν ἐπανόδου [43], ὁ δὲ Ἀχιλλεὺς ἔψαλλε κιθαρίζων *κλέα ἀνδρῶν* [44]. Ἐν γένει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐπεκράτει ἡ συνήθεια τοῦ συντιθέναι μολπὰς ἐπὶ τῶν ἀξίων μνήμης πραγμάτων. Οἱ πρόγονοι ἡμῶν ἐπενόησαν καὶ διάφορα ᾄσματα, δι' ὧν ᾔδυνον τὴν περὶ τὴν ἐργασίαν ἐπιμονὴν, προθυμίαν καὶ ἐπιμέλειαν τῶν ἐργατῶν [45].

κατὰ μῆκος, φυσωμένων τῶν ἀνοικτῶν ἄκρων Ἡ σύριγξ διέφερε τοῦ αὐλοῦ, διότι αὕτη εἶχε μὲν λεπτὸν ὀξὺν ἦχον, ἐνῷ ὁ ἦχος τοῦ αὐλοῦ ἦτο πλήρης καὶ βαρύς. Χρῆσις τοῦ ὀργάνου τούτου ἐγίνετο ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ποιμένων εἰς τοὺς ἀγροὺς (Ὅμ. Ἰλ. Σ 526. Ἀπολλ. Ροδ Α. 577) καὶ τοὺς χορούς (Ἡσιοδ. Ἀσπ. 278)

38) Ἕκαστος θεὸς εἶχεν ἰδιαίτερον ὕμνον μετὰ ἰδιαιτέρου ὀνόματος. Παιᾶνες π. χ. ἐκαλοῦντο οἱ εἰς Ἀπόλλωνα ὕμνοι, ὕπιγγοι ἢ οὔπιγγοι οἱ εἰς τὴν Ἄρτεμιν, Διθύραμβοι οἱ εἰς τὸν Διόνυσον, Ἴουλοι οἱ εἰς τὴν Δήμητραν κτλ Διεκρίνετο δὲ ἐν τοῖς ὕμνοις ὁ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐξ οὗ ὠνομάσθησαν καὶ οἱ λοιποὶ ὕμνοι Παιᾶνες. Οἱ Ἀχαιοὶ μετεχειριζοντο τὸν Παιᾶνα εἰς τὴν δημοτελῆ θυσίαν, ἣν προτέρερον εἰς τὸν Ἀπόλλωνα «Εὖ τε πανημέριοι μολπῇ θεὸν ἱλάσκοντο, καλὸν ἀείδοντες παιήονα» (Ἰλ. Α. 472).

39) Εἰδ. Η.

40) Ὁμ. Ὀδ Θ. 265.

41) αὐτόθι 75.

42) αὐτόθι 502.

43) Ὀδ. Α 325.

44) Ὁμ. Ἰλ. Ι 189.

45) Εἶχον ὁδοιπορικὰ μέλη διὰ τοὺς ὁδοιπόρους· ποιμενικὰ καὶ συβωτικὰ καὶ τοὺς καλουμένους βουκολιασμοὺς διὰ τοὺς βόσκοντας· ἐρετικὰ διὰ τοὺς κωπηλάτας· μυλωθρικὰ ἢ ἐπιμύλια ἢ καὶ ἰμαῖα λεγόμενα διὰ τοὺς ἀλήθοντας· ἐπιλήνια, διὰ τοὺς πατοῦντας τοὺς βότρυας ἐν τοῖς ληνοῖς· πτιστικά, διὰ τοὺς

Αἱ ἑλληνικαὶ πανηγύρεις, αἱ θυσίαι, αἱ λιτανεῖαι, οἱ ἀγῶνες, πάντα φαίνονται συγκεκεντρωμένα ἐπὶ τῆς μουσικῆς τέχνης. Καὶ εἰς τὸ ἑλληνικὸν θέατρον ἐὰν ἀποβλέψωμεν, θὰ μάθωμεν ὅτι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τραγῳδίᾳ τοῦ Αἰσχύλου αἱ χορῳδίαι παριστῶσι τὸ μουσικὸν στοιχεῖον. Ἐν τῇ τραγῳδίᾳ τοῦ Σοφοκλέους βλέπομεν ἀναφαινόμενα τὰ ὄργανα καὶ τὴν ὄρχησιν. Ὁ Εὐριπίδης ὑπῆρξεν ὁ ποιητὴς ὁ περὶ πολλοῦ ποιησάμενος τὴν Μουσικὴν ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, ὁ δ' Ἀριστοφάνης ἔσκωψεν αὐτὸν ὡς ἄγαν μουσικόν. Δώδεκα ἀοιδοὶ ἐπήρκουν διὰ τὸν Αἰσχύλον, ὁ Σοφοκλῆς ὅμως καὶ ὁ Εὐριπίδης μετεχειρίζοντο εἴκοσι πέντε, ἐνίοτε δὲ καὶ πεντήκοντα. Καὶ ἡ κωμῳδία αὐτὴ ἐν τῇ γενέσει αὐτῆς συνετέλεσεν εἰς τὴν πρόοδον τῆς Μουσικῆς, ὅπερ μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ χοροῦ τῶν *Ὀρνίθων* τοῦ Ἀριστοφάνους, τοῦ ἀναπολοῦντος τὸ μιμητικὸν ᾆσμα. Τῆς κωμῳδίας καταστάσης πολιτικῆς, ἡ μουσικὴ ἐξέλιπεν ἐκ ταύτης βαθμηδόν.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ δὴ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἦσαν περὶ τὴν Μουσικὴν τὰ μάλιστα συντηρητικοί, διαφυλάττοντες τὴν παράδοσιν μεθ' ὑπερμέτρου θρησκευτικῆς εὐλαβείας. «Διετήρησαν δὲ μάλιστα τῶν Ἑλλήνων Λακεδαιμόνιοι τὴν Μουσικήν, πλείστῃ αὐτῇ χρώμενοι· καὶ συχνοὶ παρ' αὐτοῖς ἐγίνοντο μελῶν ποιηταί· τηροῦσι καὶ νῦν τὰς ἀρχαίας ᾠδὰς ἐπιμελῶς πολυμαθεῖς τε εἰς ταύτας εἰσὶ καὶ ἀκριβεῖς»[46]. Ἐφ' ᾧπερ καὶ ἡ μουσικὴ αὐτῶν διέμεινε πάντοτε ἡ ἀρχαία καὶ πάτριος Δωρική, ἥπερ μόνη ἑλληνική ἐστιν ἁρμονία, κατὰ Πλάτωνα, γενναία οὖσα καὶ διεγερτικὴ θυμοῦ καὶ φρονήματος μετὰ λέξεως ἀφελοῦς[47]. Οὐδέποτε οἱ Λακεδαιμόνιοι μετεχειρίσθησαν εἰς τὴν κιθάραν αὐτῶν πλείους τῶν ἑπτὰ χορδῶν[48], τὸν δὲ Τιμόθεον ἐλθόντα εἰς Σπάρτην μετὰ λύρας ἑνδεκαχόρδου ἐξέωσαν διὰ ψηφίσματος[49]

ζυμόνοντας· προσέτι ἦν ἐν χρήσει καὶ εἰς τὴν ἐξάντλησιν τοῦ ὕδατος ἡ ᾠδὴ ἡ ἱμονιοστρόφος καὶ ὁ ὑδατηγὸς ἱμαῖος, καὶ εἰς τὴν ὑφαντικὴν ἱστουργίαν ὁ ἔλινος, καὶ εἰς τὴν τῶν νηθουσῶν ἐριουργίαν ὁ ἴουλος, καὶ ἡ ᾠδὴ τῶν θεριζόντων ὁ λιτυέρσης.

46) Ἀθην. ΙΔ'. 33.

47) Ἐν Λαχ. 188. πρβλ. Πλουτ. Λακ. Ἐπιτ. 256. ἐν δ' Λυκούργ. κἀ περὶ Μουσικ. κεφ. μδ'. Αἰλιαν. π. Ἱστ. ΙΒ' ν'. Ἀθην. ΙΔ' 40.

48) «Ἐμηρεπὴς Ἔφορος, λέγει ὁ Πλούταρχος, Φρύνιδος τοῦ Μουσικοῦ σκεπάρνῳ τὰς δύο τῶν ἐννέα χορδῶν ἐξέτεμεν εἰπὼν Μὴ κακοῦργει τὴν Μουσικήν» (Ἀποφθεγμ. Λακεδ. Ἀριστοφ. Νεφ. 967).

49) «Ἐπειδὴ Τιμόθεος ὁ Μιλήσιος παραγενόμενος ἐττὰν ἀμετέραν πόλιν, τὰν παλαιὰν Μῶσαν ἀτιμάσδη, καὶ τὰν διὰ τᾶν ἑπτὰ χορδῶν κισάριξιν ἀποστρεφόμενος, πολυφωνίαν εἰσάγων, λυμαίνεται τὰν ἀκοὰν τῶν νέων, διά τε τᾶς πολυφωνίαν εἰσάγων, λυμαίνεται τὰν ἀκοὰν τῶν νέων, διά τε τᾶς πολυχορδίας

ὡς καινοτομήσαντα [50]. Ὁ Πλούταρχος ἱστορεῖ ὅτι καὶ οἱ Ἀργεῖοι ἐπέθηκαν κόλασιν εἰς πᾶσαν περὶ τὴν Μουσικὴν καινοτομίαν, καὶ ἔταξαν ζημίαν πρὸς τὸν πρῶτον παρ' αὐτοῖς μεταχειρισθέντα πλείονας τῶν ἑπτὰ τόνων. Καὶ ὅμως καινοτομίαι ἐγένοντο μεγάλαι, καὶ τὸ ἔθνος ἐνεκολπώθη ταύτας, ἀφοῦ διέγνω ὅτι αὗται ἦσαν καὶ ἀναγκαῖαι καὶ λογικαί. Εἰσήγοντο δὲ ὑπὸ ἐμπείρων καὶ ὀνομαστῶν μουσικῶν. Ἀναμφίβολον ὅτι αἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Τερπάνδρου, τοῦ Ἀρχιλόχου, τοῦ Πολυμνάστου, τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ Μελαννιπίδου, προήγαγον ἐπὶ μέγιστον τὴν ἀρχαίαν Μουσικὴν καὶ ἀνέδειξαν αὐτὴν ὄντως θειοτάτην τέχνην, ὅπερ μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν θαυμασίων ἀποτελεσμάτων τῶν μουσικῶν ἀγώνων ἐν Ἑλλάδι.

Β'. Τεχνικὴ ἄποψις.

Ἐπισκοπήσαντες ἐπὶ τὸ ἱστορικώτερον τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν Μουσικὴν, ἐπισκοπήσωμεν νῦν καὶ τὴν τεχνικὴν διασκευὴν αὐτῆς. Ἀμυδράν τινα ἔννοιαν τοῦ μουσικοῦ συστήματος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἐκ τῶν ἑξῆς, ἅπερ καταληπτά εἰσι καὶ τοῖς ἄκρῳ δακτύλῳ ἁψαμένοις τῶν πρώτων στοιχείων τῆς νῦν θεωρίας. Ἑπτὰ μέρη τῆς μουσικῆς ἐπιστήμης [51] ἀριθμεῖ ὁ Εὐκλείδης· εἰσὶ δὲ ταῦτα: Φθόγγοι, διαστήματα, γένη, συστήματα, τόνοι, μεταβολὴ καὶ μελοποιία.

Οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν μουσικὴν ἀνάγνωσιν μετεχειρίζοντο τὰ γράμ-

---

ταῖρ καινότατορ τῷ μέλεορ, ἀγεννέα, καὶ ποικίλαν, ἀντὶ ἁπλᾶρ, καὶ τεταγμέναρ ἀμφιέννυται τὰρ Μῶαν, ἐπὶ χρώματορ συνιστάμενορ τὰν τῷ μέλεορ δίεσιν ἀντὶ τᾶρ ἐναρμονίῳ, ποττὰν ἀντίστροφον ἀμοιβάν· παρακληθεὶς δὲ καὶ εἰς τὸν ἀγῶνα τᾶρ Ἐλευσίνιαρ Δάματρος, ἁπρεπέα διάσατο τὰν τῷ μύσω διασκευὰν τὰρ τᾶρ Σεμέλεαρ, ὠδῖναρ, οὐκ ἔνδικα τώρ νέῳρ διδάσκῃ, δεδόχσαι φὰν περὶ τούτων τώρ βασιλέαρ, τώρ ἐφόρωρ μεψάσαι, Τιμόθεον, ἐπαναγκάσαι δὲ καὶ τᾶν ἕνδεκα χορδᾶν ἑκταμόντα τὰρ περιττάρ, ὑπολίπην μόναρ τὰρ ἑπτά· ὅπως ἕκαστορ τὸ τᾶρ πόλιορ βάρορ ὁρῶν, εὐλάβηται ἑττὰν Σπάρταν ἐπιφέρην τι τῶν ἠθῶν, μὴ ποττᾶρ ἀρετᾶρ κλέορ, ἀγόντων» (Παρὰ Ζηνοβίῳ Κ. Πώπ. πρβλ. καὶ Σουΐδαν. Πλουτ. Ἀθην. Λουκ. Στεφ. Βυζ.).

50, «Εἶδος γὰρ καινὸν μουσικῆς, λέγει ὁ Πλάτων, μεταβάλλειν εὐλαβητέον, ὡς ἐν ὅλῳ κινδυνεύοντα· οὐδαμοῦ γὰρ κινοῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων, ὡς φησί τε Δάμων καὶ ἐγὼ πείθομαι».

51) Καθ' ὕλην ἐξεταζομένη ἡ Μουσικὴ εἶναι ἐ π ι σ τ ή μ η φυσικομαθηματική, ἐπειδὴ τὸ μὲν κύριον στοιχεῖον αὐτῆς, ὁ ἦχος, ἀνήκει εἰς τὴν Φυσικήν, οἱ δὲ ὑπολογισμοὶ καὶ αἱ παντὸς εἴδους συναρμολογίαι αἱ παραγόμεναι ὑπὸ τῶν ἠχητικῶν δονήσεων, καθυποβάλλουσιν αὐτὴν εἰς τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας.

ματα τοῦ Ἀλφαβήτου, ἅπερ ἐκάλουν *φθόγγους*, διαιρουμένους εἰς διαστήματα, συστήματα καὶ τόνους. Τὴν διάρκειαν δὲ τῶν τόνων ἐκάλουν *τάσιν*. Μουσικοὶ φθόγγοι [52] ἐκαλοῦντο οἱ ἔχοντες ὡρισμένην τάσιν, οἵτινες κατὰ Εὐκλείδην, εἰσὶ τὸ ὑποκείμενον ἢ ἡ ὕλη τῆς Μουσικῆς Δύο φθόγγων διαφερόντων ἀλλήλοις κατὰ τὴν τάσιν, ὁ μὲν τούτων καλεῖται ὀξὺς (ὑψηλότερος) ὁ δὲ βαρὺς (χαμηλότερος).— Ἡ μεταξὺ δύο φθόγγων διαφόρου τάσεως διαφορὰ ἢ μᾶλλον διάστασις καλεῖται *διάστημα*. Μεταξὺ δὲ δύο ζευγῶν φθόγγων τὸ διάστημα γίνεται μεῖζον ὅταν ὁ ὀξὺς φθόγγος τοῦ ἑτέρου αὐτῶν ὑψωθῇ. Τὰ διαστήματά εἰσι *σύμφωνα ἢ διάφωνα* ὅταν οἱ δύο φθόγγοι δύνανται ἢ μὴ νὰ ἀκούωνται συγχρόνως ἄνευ δυσαρέστου ἐντυπώσεως εἰς τὴν ἀκοὴν [53]. Καὶ σύμφωνα διαστήματα ἦσαν ἐν ἀρχῇ τὸ *διαπασῶν*, τὸ *διὰ πέντε ἢ δι' ὀξειῶν*, καὶ τὸ *διὰ τεσσάρων ἢ συλλαβὴ* [54], καὶ πᾶν διάστημα παραγόμενον διὰ τῆς προσθήκης ἑνὶ τούτων τοῦ διαπασῶν. Πάντα δὲ τὰ ἥττω τοῦ διὰ τεσσάρων ἢ τὰ μεσολαβοῦντα μεταξὺ δύο ἐκ τῶν προμνησθέντων, ἤτοι ἕκτον, δέκατον κτλ. ἐθεωροῦντο ὡς διάφωνα. Τὰ κυριώτερα διαστήματα ἐλάσσονα τῶν διὰ τεσσάρων ἦσαν τὸ *δίτονον*, τὸ *τριημιτόνιον*, ὁ *τόνος*, ὁ *τόνος* τὸ *ἡμιτόνιον* καὶ τὸ τέταρτον τοῦ τόνου, καλούμενον *δίεσις*. Ὁ Γαυδέντιος θεωρεῖ τὴν *παραφωνίαν* οὖσαν μέσην μεταξὺ συμφωνίας καὶ διαφωνίας.—Ἡ διαφορὰ δὲ ἡ μεταξὺ τῶν *διὰ τεσσάρων* καὶ *διὰ πέντε* καλεῖται *τόνος*.— Ἡ ἀρχαία Μουσικὴ εἶχε καὶ πολλὰ *συστήματα*· σύστημα δ' ἐκαλεῖτο σύνθεσις δύο ἢ πολλῶν διαστημάτων, ἢ σειρὰ φθόγγων διαχωριζομένων διὰ διαστημάτων Τὰ συστήματα ὠνομάζοντο ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν αὐτοῖς ἐμπεριεχομένων φθόγγων. Πρῶτον καὶ ἀρχαιότατον σύστημα ἦτο τὸ *τετράχορδον ἢ τετράγηρυς ἀοιδή*, σύστημα τεσσά-

---

52) Ὁ μὴ εἰς παραγωγὴν μέλους ἀφορῶν φθόγγος λέγεται ψόφος.

53) Εὐκλ. σ. 8.

54) Ὁ Πυθαγορικὸς Νικόμαχος ὁ Γερασηνὸς βεβαιοῖ ὅτι «Ἁρμονίαν ἐκάλουν οἱ παλαίτατοι τὴν διαπασῶν. Συλλαβὴν δὲ τὴν διὰ τεσσάρων, πρώτη δὲ σύλληψις φθόγγων συμφώνων. Διοξεῖαν δὲ τὴν διὰ πέντε· συνεχὴς γὰρ τῇ πρωτογενεῖ, τῇ διὰ τεσσάρων ἐστὶν ἡ διὰ πέντε, ἐπὶ τὸ ὀξὺ προχωροῦσα· σύστημα δὲ ἀμφοτέρων, Συλλαβῆς καὶ Διοξείας, ἡ διαπασῶν. . . . . Ἁρμονίας δὲ μέγεθος, Συλλαβὰ καὶ Διοξεῖα· τὸ δὲ Διοξείας μεῖζον τᾶς Συλλαβᾶς ἐπογδόῳ· ἔστι γὰρ ἀπὸ ὑπάτας εἰς μέσαν, Συλλαβά· ἀπὸ δὲ μέσας ποτὶ νεάταν, Διοξεῖα· ἀπὸ δὲ νεάτας εἰς τρίταν συλλαβά· ἀπὸ δὲ τρίτας εἰς ὑπάταν, διοξεῖα. Τὸ δ' ἐν μέσῳ τρίτας καὶ μέσας, ἐπόγδοον· ἃ δὲ Συλλαβά, ἐπίτριτον· τὸ δὲ διοξείας ἡμιόλιον· τὸ δὲ διαπασῶν, Διπλόον· ὥστε ἁρμονία πέντε ἐπογδόων καὶ δυοῖν διέσεων. Διοξεῖα δέ, τριεπόγδοα καὶ δίεσις. Συλλαβὰ δέ, δι' ἐπόγδοα καὶ δίεσις».

ρων φθόγγων, οὗτινος τὰ πέρατα ἀπεῖχον μίαν συλλαβήν. Οἱ φθόγγοι τοῦ τετραχόρδου διεκρίνοντο ὡς ἑξῆς: Ὑπάτη (χορδὴ) ἐκαλεῖτο ἡ κατωτάτη φωνή, *παρυπάτη*, ἡ ἀμέσως μεγαλειτέρα, *παρανήτη* ἢ *λιχανὸς* καὶ *τρίτη*, ἡ ὑψηλοτέρα τῆς παρυπάτης, καὶ *νήτη* ἢ *νεάτη*, ἡ ἀνωτάτη. Ἡ μουσικὴ θεωρία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ τετραχόρδου, καὶ αἱ μὲν τελευταῖαι φωναὶ ἐν ἑκάστῳ τετραχόρδῳ ἐθεωροῦντο φωναὶ ἀμετάβλητοι, αἱ δὲ μέσαι μεταβληταί. Ἡ εὐκινησία τῶν μέσων φωνῶν παρέσχε τὸ μέσον εἰς τοὺς Ἕλληνας μουσικοὺς ἵνα προσδιορίσωσι θεωρητικῶς τὰ διάφορα γένη τῆς μουσικῆς. Ἕκαστον τετράχορδον ἐμπεριεῖχε τρία ζεύγη φωνῶν καὶ ἑπομένως τρία διαστήματα μεταξὺ τῶν φωνῶν. Ἡ θεωρητικὴ διάταξις τῶν διαστημάτων τούτων ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν ἑξῆς δύο κανόνων· 1) τὸ σύνολον πάντων τῶν διαστημάτων ἐν ἑκάστῳ τετραχόρδῳ πάντοτε ἔδει νὰ ἰσοδυναμῇ πρὸς $2\ ^1/_2$ διαστήματα. 2) τὰ δύο διαστήματα ἐν ἑκάστῳ τετραχόρδῳ ἔδει νὰ ἦναι ἰσοδύναμα πρὸς ἄλληλα, τὸ δὲ τρίτον διάστημα, ὅπερ διακρίνεται ἀπὸ τῶν πρώτων κατὰ τὸ μικρότερον ἢ μεγαλείτερον μέγεθος αὐτοῦ, πρέπει νὰ χρησιμεύῃ τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τοῦ τετραχόρδου. Ἐντεῦθεν προῆλθον τρία γένη τετραχόρδων, ἅτινα ἐχρησίμευσαν ὡς βάσις διὰ τὰ τρία διάφορα γένη τῆς μουσικῆς. Ἐν μὲν τῷ διατονικῷ τετραχόρδῳ διακριτικὸν διάστημα ἦν τὸ ἥμισυ τοῦ διαστήματος, ἐν δὲ τῷ χρωματικῷ τὸ $1\ ^1/_2$, καὶ ἐν τῷ ἐναρμονίῳ τὸ διπλάσιον. Τὰ τετράχορδα τὰ ἀνήκοντα εἰς ἓν γένος, π. χ. εἰς τὸ διατονικόν, διεκρίνοντο ὡς ἐκ τῆς θέσεως τοῦ διακριτικοῦ αὐτῶν διαστήματος, ὅπερ ἠδύνατο νὰ κατέχῃ ἐν τῷ τετραχόρδῳ· ἐκ τῆς διαφόρου θέσεως τοῦ διακριτικοῦ διαστήματος ἐν τῷ τετραχόρδῳ προῆλθον τὰ μέλη, ἢ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ὀνομασίαν, αἱ ἁρμονίαι· ἓν καὶ τὸ αὐτὸ διατονικὸν τετράχορδον ἐκαλεῖτο μέλος δώριον, ὅταν τὸ διακριτικὸν διάστημα αὐτοῦ εὑρίσκετο ἐν τῷ μέσῳ δύο ὁλοκλήρων διαστημάτων, φρύγιον δέ, ὅταν τὸ αὐτὸ διάστημα εὑρίσκετο κάτω, καὶ μιξολύδιον, ὅταν τὸ ἥμισυ τοῦ διαστήματος εὑρίσκετο ὑπεράνω δύο ὁλοκλήρων διαστημάτων. Ὅταν τὰ δύο κατώτερα διαστήματα τοῦ τετραχόρδου ἐλαμβάνοντο ὁμοῦ εἰς ὀλιγώτερον διάστημα τοῦ ἐναπολείποντος τὰ δύο ταῦτα, ἐσχηματίζετο ἓν *πυκνὸν* διάστημα· οἱ τρεῖς φθόγγοι ἑνὸς πυκνοῦ συχνάκις ἐκαλοῦντο *βαρύπυκνοι*, *μεσόπυκνοι*, *ὀξύπυκνοι*, καὶ οἱ τρεῖς φθόγγοι οἱ μὴ ἀνήκοντες εἰς πυκνὸν ἐκαλοῦντο *ἄπυκνοι*. Τὸ τετράχορδον ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐθεωρεῖτο παρὰ τοῖς Ἕλλησι μουσικοῖς ὡς πλῆρες καὶ ἐξαίρετον μουσικὸν σύστημα. Ἡ ἐπέκτασις τοῦ συστήματος τούτου ἀπηγορεύετο αὐστηρῶς ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν νόμων.

προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου, ὅτε καὶ οἱ πολιτικοὶ νόμοι μᾶλλον ἐπιεικεῖς ἐδείκνυντο πρὸς τὴν Μουσικήν, τὸ τετράχορδον σύστημα ηὐξήθη κατὰ μίαν φωνήν, καὶ ἐντεῦθεν προῆλθε τὸ *πεντάχορδον σύστημα*. Ὁ προστεθεὶς φθόγγος ὠνομάσθη *προσλαμβανόμενος*. Τὸ μικρὸν μέγεθος τῶν τόνων παρεκίνησε τὸν Τέρπανδρον νὰ κατασκευάσῃ διὰ τῆς συνενώσεως δύο τετραχόρδων τὸ *ἑπτάχορδον*, τὴν *ἑπτάτονον φόρμιγγα*[55], ρυθμίσας αὐτὸ κατὰ τὸ σχῆμα τῶν ἑπτὰ πλανητῶν[56]. Ὅταν τὰ δύο τετράχορδα συνηνώθησαν οὕτως ὥστε ὁ ὑψηλότερος φθόγγος τοῦ ἑνὸς νὰ χρησιμεύῃ ὁμοίως διὰ τὸν χαμηλότερον τοῦ ἄλλου ὠνομάζοντο *συνημμένα*, καὶ ὅταν ὁ ὑψηλότερος φθόγγος τοῦ ἑνὸς ἦτο κατὰ ἕνα τόνον χαμηλότερος τοῦ χαμηλοτέρου τοῦ ἄλλου, ἐλέγοντο *διεζευγμένα*, ὁ δὲ διαζευγνύων αὐτὰ τόνος *διαζευκτικὸς* ὡς ἐξῆς

Β Γ Δ Ε Ζ Η Θ
Ε Ζ Η Θ Β Γ Δ Ε

Ἀλλὰ τὸ συνημμένον σύστημα τῶν δύο τετραχόρδων εἶχεν ἑπτὰ μόνον τόνους, τὸν ἐλλείποντα δὲ ὄγδοον ἀνεπλήρωσεν ὁ Πυθαγόρας, παρεμθεὶς τὴν παραμέσην καὶ διαζεύξας τὰ δύο τετράχορδα, οὕτως ὥστε τὰ πρώην συναφῆ ἐγένοντο διεζευγμένα. Τὸ σύστημα τοῦτο τὸ θεμελιῶδες ὂν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μουσικῇ, περιέχει ἓν διαπασῶν μεταξὺ τῶν ἀκροτάτων φθογγων. Εἰς τὸ σύστημα τοῦτο ἐγράφησαν πάντα τὰ ἑλληνικὰ μέλη. Προϊόντος τοῦ χρόνου ἄλλοι μουσικοὶ διεπλάτυναν τὸ ὑπάρχον σύστημα. Ὁ Θεοφραστος προσέθηκεν εἰς τὸ ὀκτάχορδον τὴν ἐνάτην, Ἱστιαῖος ὁ Κολοφώνιος τὴν δεκάτην, καὶ Τιμόθεος ὁ Μιλήσιος τὴν ἑνδεκάτην χορδήν. Οὕτω δὲ τὸ πρῶτον ὀκτάχορδον σύστημα ἐπεξετάθη εἰς ἑνδεκάχορδον, ἐκ δύο συνημμένων τετραχόρδων καὶ ἑνὸς διεζευγμένου. Τῇ προσλήψει ἑνὸς ἔτι τόνου τὸ ἑνδεκάχορδον ἐγένετο δωδεκάχορδον, ὅπερ καὶ *σύστημα διεζευγμένον* καλεῖται πρὸς διαστολὴν τοῦ ἑνδεκαχόρδου ἤτοι τοῦ *συνημμένου συστήματος*. Τῇ προσθήκῃ τριῶν τόνων παρήχθη ἐκ τοῦ δωδεκαχόρδου τὸ *δὶς διαπασῶν*, ἐν ᾧ οἱ μὲν παλαιοὶ τόνοι σώζουσι τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν ὀνόματα, οἱ δὲ προστιθέμενοι ὀνομάζονται *ὑπερβολαῖαι* (χορδαί), ὡς ὑπερβαλλόμενοι ὑπεράνω τῶν ὑπαρχόντων τόνων. Τὸ πεντεκαιδεκάχορδον τοῦτο σύστημα, ὡς ὁ Πτολεμαῖος ἀποκαλεῖ τὸ δὶς διαπασῶν, εἶναι τὸ τέλειον μουσικὸν σύστημα. Ἔννοιαν οὐχὶ καθαρὰν τῆς θαυμαστῆς ἄλλως ἀναπτύξεως

55) Εὐκλ σ. 19.

56) Ὑπῆρχον ἑπτὰ μουσικαὶ φωναὶ ἀφιερωμέναι εἰς τοὺς ἑπτὰ πλανήτας 1) ἡ ὑπάτη (εἰς τὴν Σελήνην), 2) ἡ παρυπάτη (εἰς τὸν Δία), 3) ὁ λιχανὸς (εἰς τὸν Ἑρμῆν), 4) ἡ μέση (εἰς τὸν Ἥλιον), ἡ παραμέση (εἰς τὸν Ἄρην), 6) ἡ τρίτη (εἰς τὴν Ἀφροδίτην) καὶ 7) ἡ Νήτη (εἰς τὸν Κρόνον).

τοῦ μουσικοῦ τῶν Ἑλλήνων συστήματος εὑρίσκομεν εἰς τὸ ἐν εἴδει διαλόγου πονημάτιον τοῦ Χαιρωνέως φιλοσόφου «Περὶ μουσικῆς», ἠρανισμένον ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοξένου, Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ καὶ ἄλλων, καὶ ὅπερ ἐστὶν ἡ μόνη σωζομένη ἱστορικὴ πηγὴ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Μουσικῆς.

Τὸ Γένος συστήματος ἐξήρτητο ἐκ τῆς κατανομῆς τῶν δύο μεσολαβούντων φθόγγων τοῦ τετραχόρδου. Οἱ ἀρχαῖοι μετεχειρίζοντο τρία γένη μουσικῆς, τὸ *διατονικόν*, οὗτινος τὰ διαστήματα (κατιόντα) τὰ μεταξὺ τῶν τεσσάρων φθόγγων ἦσαν τὸ ἡμίτονον, ὁ τόνος, καὶ ὁ τόνος, τὸ *χρωματικόν*, οὗτινος τὰ μεταξὺ τῶν τεσσάρων φθόγγων διαστήματα ἦσαν τὸ ἡμίτονον, ἡμίτονον, ὁ τόνος, καὶ ὁ ἥμισυς τόνος, καὶ τὸ *ἐναρμόνιον*, οὗτινος ἦσαν ἡ δίεσις, δίεσις καὶ διπλοῦς τόνος. Πλὴν τῶν γενῶν τούτων ἀριθμοῦνται κατὰ τὸν Εὐκλείδην καὶ ἄλλα εἴδη γενῶν αἱ *χρόαι*· καθόσον μετὰ μεγάλης ἀκουστικῆς ὀξύτητος ἐπεχείρουν νὰ ὁρίσωσι πᾶσαν τυχαίαν ἢ μεμελετημένην μεταβολὴν ἑκάστου φθόγγου, καταλογίζοντες αὐτὴν εἰς ἰδιαίτερον διάστημα, ἔστω καὶ δυσκατάληπτον τοῖς πολλοῖς ἕνεκα τῆς λεπτοτάτης αὐτοῦ διαστάσεως. Οὕτω ὁ μέγας μαθηματικὸς Κλαύδιος ὁ Πτολεμαῖος κατώρθωσε νὰ ὁρίσῃ ὀκτὼ χρόας, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν τριῶν γενῶν. Τὸ διατονικὸν εἶχε δύο χρόας, τὸ *διάτονον σύντονον*, τὸ ἴδιον ὡς τὸ γένος, καὶ τὸ *διάτονον μαλακόν*· τὸ χρωματικὸν τρεῖς, τὴν *τονιαίαν* ὁμοίαν τῷ γένει, τὴν *ἡμιολίαν*, εἰς ἣν διαστήματα τριῶν ὀγδόων τοῦ τόνου διήρκουν ἀντὶ δύο ἡμιτόνων, καὶ τὴν *μαλακήν*, εἰς ἣν παρεισήγοντο διαστήματα ἑνὸς τρίτου τοῦ τόνου. Τὸ ἐναρμόνιον εἶχε μίαν χρόαν ἐπονομαζομένην *ἁρμονίαν*. Τὰ τρία γένη Ἀριστείδης ὁ Κυντιλιανὸς [57] χαρακτηρίζει ὡς πρὸς τὸ ἦθος μὲν οὕτω «Τὸ μὲν διατονικὸν γένος ἐστὶ σεμνὸν καὶ μεγαλοπρεπές, τὸ χρωματικὸν τερπνὸν καὶ βακχικόν, καὶ τὸ ἐναρμόνιον χαῦνον καὶ παθητικόν»· ὡς πρὸς τὸν χρόνον δὲ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν οὕτωσι «Τούτων τῶν τριῶν γενῶν φυσικώτερον μὲν ἐστὶ τὸ Διάτονον, πᾶσι γὰρ καὶ τοῖς ἀπαιδεύτοις παντάπασι μελῳδητόν ἐστι· τεχνικώτατον δέ, τὸ χρῶμα· παρὰ γὰρ μόνοις μελῳδεῖται πεπαιδευμένοις· ἀκριβέστερον δὲ τὸ ἐναρμόνιον· παρὰ γὰρ τοῖς ἐπιφανεστάτοις ἐν Μουσικῇ τετύχηκε παραδοχῆς· τοῖς δὲ λοιποῖς ἐστὶν ἀδύνατον» [58]. Καὶ ὁ Ἀριστόξενος λέγει [59] «Πρῶτον μὲν οὖν καὶ πρεσβύτατον αὐ-

57) Περὶ Μουσικῆς βιβλ. Γ'. κεφ. η'.
58) Ἀριστείδ. 19.
59) Ἁρμον. Στοιχ. α'.

τῶν θετέον τὸ Διάτονον· πρῶτόν τε αὐτοῦ ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις προτυγχάνει· δεύτερον δέ, τὸ Χρωματικόν· τρίτον δὲ καὶ ἀνώτατον τὸ Ἐναρμόνιον· τελευταίῳ γὰρ αὐτῷ καὶ μόλις μετὰ πολλοῦ πόνου συνεθίζεται ἡ αἴσθησις». Καὶ ἀλλαχοῦ ὁ Ἀριστόξενος ὀνομάζει τὸ ἐναρμόνιον γένος [60] «φιλότεχνον καὶ πολλῆς δεόμενον συνηθείας».

Αἱ διάφοροι κλίμακες ἐσχημάτιζον τοὺς ἤχους ἢ τρόπους, ἕκαστος δὲ τούτων, λόγῳ καταγωγῆς, συνεδέετο τῷ ὀνόματι περιφήμου τινὸς μυθικοῦ μουσικοῦ. Ὁ *Δώριος* ἀπεδίδετο εἰς Πολύμνηστον τὸν Θρᾷκα, ἢ εἰς τὸν Θάμυριν, ὁ *ἰώνιος* εἰς Πίθερμον τὸν Μιλήσιον, ὁ *αἰόλιος* εἰς Λᾶσον τὸν Ἑρμιονέα, ὁ *λύδιος* καὶ *φρύγιος* εἰς τὰς θεότητας καὶ τοὺς ποιητὰς τῆς ἀσιατικῆς Ἑλλάδος, τουτέστι εἰς τὸν Ὕαγνιν, τὸν Μαρσύαν, τὴν Κυβέλην καὶ τὸν Ὄλυμπον. Μεταξὺ τῶν δευτερευόντων καὶ συνθέτων ἤχων περίφημος ἦν ὁ *μιξολύδιος*, ἀποδοθεὶς τῇ Σαπφοῖ καὶ τῷ Πυθοκλείδῃ. Καὶ τὸ μὲν Δώριον μέλος ἐκαλεῖτο καὶ Δωριστὶ ἁρμονία, τὸ Ἰώνιον Ἰαστὶ ἁρμονία κτλ. Ἡ Δωριστὶ ἁρμονία διήγειρε μεγαλοπρεπὲς καὶ ἀνδρῶδες ἦθος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἡ Αἰολιστί, ἦθος γαῦρον καὶ ὀγκῶδες, ἀλλ' εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ ὑπόχαυνον καὶ οὐχὶ τοσοῦτον ἀνδρικὸν ὡς ἡ Δωριστί, ὅθεν καὶ ὠνομάσθη ἡ τοιαύτη ἁρμονία Ὑπερδώριος διὰ τὴν μετὰ ὑφέσεως πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἐγγύτητα· ἡ Ἰαστὶ ἐκίνει τὸ πρῶτον ἦθος αὐστηρὸν καὶ σκληρόν, ὕστερον δ' ἐξέκλινε καὶ ἡ κατὰ τοὺς Ἴωνας μουσικὴ εἰς ἦθος τρυφηλὸν καὶ μαλακὸν καὶ χαλαρὸν καὶ ἐκλελυμένον, οὐχὶ ὅμως ἄμοιρον τῆς ποικιλίας καὶ γλαφυρότητος. Εἰς τὰ τρία ταῦτα εἴδη προσετέθησαν βραδύτερον καὶ αἱ ξενικαὶ ἁρμονίαι: ἡ Λυδιστί, ἥτις, κατὰ τὴν Ἰαστί, ἐξετρέπετο καὶ αὐτὴ εἰς τὸ χλιαρὸν ἦθος καὶ ἡδονικὸν καὶ τετριμμένον· ἡ Φρυγιστί, ἥτις διήγειρεν εἰς τὴν ψυχὴν ἐνθουσιασμόν «Ἐνθουσιαστικοὺς δ' ἡ Φρυγιστὶ ἁρμονία ποιεῖ· ἔχει γὰρ τὴν αὐτὴν δύναμιν ἡ Φρυγιστὶ τῶν ἁρμονιῶν, ἥνπερ αὐλὸς ἐν τοῖς ὀργάνοις, ἄμφω ὀργιαστικὰ καὶ παθητικά» [61]· ἡ Μιξολυδιστὶ καὶ Συντονολυ-

60) Ὁ Πλούταρχος τὸ ἐναρμόνιον γένος ἀποκαλεῖ κ α λ ὴ ν μ ο υ σ ι κ ή ν «Φαίνεται, λέγει, Ὄλυμπος (ἀκμάσας πρὸ τῶν Τρωϊκῶν) αὐξήσας μουσικήν..... καὶ ἀρχηγὸς γενέσθαι τῆς ἑλληνικῆς καὶ καλῆς μουσικῆς». Ὅτι δὲ ὁ Ὄλυμπος εἶναι ὁ ἐφευρέτης τοῦ ἐναρμονίου γένους αὐτὸς ὁ Ἀριστόξενος ὁμολογεῖ «Ὄλυμπος ὑπολαμβάνεται ὑπὸ τῶν μουσικῶν τοῦ ἐναρμονίου γένους εὑρέτης». Οἱ Ἕλληνες οἱ πρὸ τοῦ Πλουτάρχου τὸ ἐναρμόνιον γένος φιλοτεχνοῦντες λίαν ἐκαυχῶντο, διότι, κατ' Ἀριστοτέλην, «παρὰ τοῖς ἐμφανεστάτοις ἐν μουσικῇ τετύχηκε παραδοχῆς».

61) Ἀριστοτέλης Πολιτ. Η. 6.

Οἱ Φρύγες δὲ πρωίμως ἐπεδόθησαν εἰς τὴν μουσικήν. Κατὰ τὴν 7 π. Χ. ἑ-

διστί, ἁρμονίαι θρηνώδεις καὶ ὀδυρτικαί, καὶ ἄλλαι ἔτι τινές, ὑπερφρύγιος, ὑπερλύδιος, ὑπολύδιος [62]).

Μεταβολὴν ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι τὴν μετάβασιν ἐξ ἑνὸς γένους εἰς

κατ' ὀνταετηρίδα ὁ Ὄλυμπος εἰσήγαγεν ἐκ Φρυγίας τὸν αὐλὸν καὶ τὴν κιθάραν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἤνοιξεν οὕτω νέον στάδιον εἰς τὴν ἑλληνικὴν μουσικήν.

Φρυγικὴν καταγωγὴν εἶχε, κατὰ τὸν σοφὸν καθηγητὴν Παῦλον Κ. Καρολίδην (Ἴδε Καππαδοκικά. τομ. Α', κεφ. Ζ'. ἐν Κ/πόλει. 1874, σ. 151) καὶ τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων εἰς τοὺς Καππαδόκας ἰδίως ἀποδιδόμενον μουσικὸν ὄργανον Νάβλας «Καππαδόκαι πρῶτοι εὗρον τὸν καλούμενον Νάβλαν» (Κλημ. Ἀλεξανδρ. Στρωμματ. Βιβλ. Α'. σ 307). Κατὰ Ἰώσηππον (παρὰ Bochart Phalec σ. 808) «ἡ Νάβλα δώδεκα φθόγγους ἔχουσα τοῖς δακτύλοις κρούεται». Καὶ κατὰ Σώπατρον τὸν παρῳδὸν (παρ' Ἀθηναίῳ, Βιβλ. Α'. σ. 88).

«Νάβλας ἐν ἄρθροις γραμμάτων ουκ ἐμμελής.
ὦ λωτὸς ἐν πλευροῖσιν ἄψυχος παγὶς
ἔμπνουν ἀνίει μοῦσαν ἐγρέτου δότις,
τὸν ἡδονῆς μελῳδὸν εὐάζων χορόν».

Καὶ Φιλήμων (αὐτόθι παρὰ τῷ αὐτῷ) λέγει περὶ τοῦ Νάβλα «ὁ δὲ Νάβλας τίς ἐστίν, οὐκ οἶδας ἐμβρόντητε σύ; Μὰ Δι' οὔ, τί φής; οὐκ οἶσθα Νάβλαν, οὐκ οἶσθα Νάβλαν, οὐδὲν οὖν οἶσθ' ἀγαθόν».

Ἔστι δὲ ἡ Νάβλα συνώνυμος τῷ ψαλτηρίῳ, καθὰ δῆλον ἐκ τῆς τῶν Ο' μεταφράσεως, οἵτινες ἀντὶ τῆς αὐτῆς ἑβραϊκῆς λέξεως ὁτὲ μὲν γράφουσι νάβλαν, ὁτὲ δ' ἑρμηνεύουσι ψαλτήριον. Ψάλμ. νς', 9. πά, 3. Ἡσαΐας έ, 12. Μαρτυροῦσι τὴν συνωνυμίαν ταύτην καὶ πολλοὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων (Διονυσίου Κλεόπα Προλεγομ. εἰς Ψαλτῆρα, σελ. μη, καὶ Ἱεροσολυμιάδα Γρηγορίου Παλαμᾶ 1862 σελ. λθ' καὶ μ' ἐν σημειώσει).

62) Ἰδοὺ τὰ εἴδη τῆς ἁρμονίας τῶν ἀρχαίων.

Δώριον,	ὑπερδώριον,	ὑποδώριον
Αἰόλιον,	ὑπεραιόλιον,	ὑποαιόλιον
Ἰάστιον,	ὑπεριάστιον,	ὑποϊάστιον
Φρύγιον,	ὑπερφρύγιον,	ὑποφρύγιον
Λύδιον,	ὑπερλύδιον	ὑπολύδιον

Ἐκ τούτων τῶν διαφόρων τῆς ἁρμονίας εἰδῶν Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς παρ' Ἀθηναίῳ τῷ Δειπνοσοφιστῇ (Βιβλ. ΙΔ'. κεφ. ιθ') μόνας τὰς τρεῖς, τὴν Δωριστί, τὴν Αἰολιστὶ καὶ τὴν Ἰαστὶ ἐνέκρινεν. Ὁ Λάχης παρὰ τῷ Πλάτωνι (ἐν διαλόγῳ περὶ ἀνδρείας) τὴν Δωριστί μόνον ὠνόμαζεν ἑλληνικὴν ἁρμονίαν, τῆς Ἰαστὶ καὶ Φρυγιστὶ καὶ Λυδιστὶ προκρίνων αὐτήν· ὁ Πλάτων ἀποκλείων τὰς λοιπὰς ἁρμονίας, εἰσῆγε τὰς Δωριστὶ καὶ Φρυγιστὶ ἁρμονίας (Πολιτικ. Γ). Ὁ Ἀριστοτέλης προτιμᾷ μὲν τὴν Δωριστί, δὲν ἀποκλείει ὅμως καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἄλλων. (Πολιτικ. Η', κεφ έ καὶ ζ').

Ἐκ τῶν νόμων ἦ ἦχων τῶν ἀρχαίων ὁ Δώριος ἦτο πολεμικός, ὁ Λύδιος πένθιμος καὶ κατάλληλος διὰ τὰς τελετάς, καὶ ὁ Ἰώνιος χαρμόσυνος. Καὶ Ἀριστείδης ὁ Κυντιλιανὸς λέγει «Καὶ τῆς ἁρμονίας ἑκάστης διαφυλάττειν τὸ ἴδιον, Φρυγίου τὸ ἔνθεον, τῆς Λυδίου τὸ βακχικόν, τῆς Δωρίου τὸ σεμνόν, τῆς Ἰωνικῆς τὸ γλαφυρόν».

ἄλλο (ἐκ συνεζευγμένου εἰς διεζευγμένον), ἢ ἐξ ἑνὸς τόνου εἰς ἄλλον ἢ ἐκ μιᾶς μελοποιΐας εἰς ἄλλην. Μελοποιΐα δὲ ἐκαλεῖτο ἡ ἐφαρμογὴ ἢ χρῆσις τῶν ἐν τοῖς προηγουμένοις ἐκτεθέντων μερῶν τῆς μουσικῆς ἐπιστήμης. Αἱ μελοποιΐαι διαιροῦνται κατὰ γένος εἰς διατόνους κτλ., κατὰ τόνον εἰς δωρίας κτλ. κατὰ σύστημα εἰς ὑπατοειδεῖς, νητοειδεῖς, μεσοειδεῖς κτλ., κατὰ τὸ ἦθος εἰς διασταλτικόν, συσταλτικὸν καὶ ἡσυχαστικόν. Περὶ τῶν τυπικῶν ἰδιοτήτων τῆς μελοποιΐας ἐν γένει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις οὐδεμία ὑπάρχει ἀφήγησις, διότι οἱ μουσικοί, ὧν τὰ συγγράμματα διεσώθησαν, καταναλίσκονται ἑρμηνεύοντες τὰ στοιχεῖα τῆς ἐπιστήμης, καὶ τῶν προγενεστέρων τὰς δοξασίας ἀνασκευάζοντες. Ταύτην τὴν εἰκασίαν ἐπικυροῖ αὐτὸς ὁ Ἀριστόξενος, ὅστις ὡς ἐκ τῆς μουσικῆς αὐτοῦ φήμης μεγίστην ἐκτήσατο δόξαν, ὥστε καὶ γενεᾶς μουσικῶν ἐγένετο ἐπώνυμος, τῶν *Ἀριστοξενείων*[63], ἀλλ' ἀπεπειράθη ἵν' ἀμαυρώσῃ τῶν προγενεστέρων τὴν δόξαν ἰσχυριζόμενος ὅτι οἱ πρὸ αὐτοῦ μουσικοὶ παρέλειψαν τὰ σπουδαιότερα, ἢ συγκεχυμένα τινὰ ἐξέθηκαν.

Γνωστὸν ὅτι χρῆσις ἐγίνετο ἐν τῇ μελοποιΐᾳ πρὸς δήλωσιν τῶν διαφόρων φθόγγων τῆς κλίμακος τῶν μεγάλων γραμμάτων τοῦ Ἀλφαβήτου, εἴτε ἀκεραίων, εἴτε ἠκρωτηριασμένων, εἴτε ἀνεστραμμένων. Ἦτο δὲ ἁπλοῦν τὸ σύστημα, διὸ καὶ ἐξήρκουν τὰ ὀλίγα γράμματα τοῦ Ἀλφαβήτου. Ἀλλ' ὅτε τὸ μουσικὸν σύστημα τῶν Ἑλλήνων ἐτελειοποιήθη διά τε τὴν ὀργανικὴν καὶ φωνητικὴν μουσικήν, ὡς σημεῖα μουσικὰ μετεχειρίζοντο πλὴν τῶν μεγάλων ἀλφαβητικῶν γραμμάτων, τῶν εὑρισκομένων παρὰ τοῖς μουσικοῖς Ἀριστείδῃ καὶ Ἀλυπίῳ, καὶ τὰ μικρά, ὧν χρῆσις ἐγίνετο καὶ ἐν συνθέσει αω, βψ, γχ, δφ, ευ, ζτ, ησ, θρ, ιπ, κο, λξ, μν. Πλὴν τῶν διπλῶν ἢ συνθέτων γραμμάτων ἐπενοήθησαν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐκ τῶν αὐτῶν στοιχείων τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀλφαβήτου, ἅτινα ἐγράφοντο συντετμημένως, κατ' ἔκτασιν, κατ' εὐθεῖαν, πλαγίως καὶ ἀντιστρόφως καὶ μετὰ διαφόρων τόνων. Κατὰ τὰς μαρτυρίας δὲ διαφόρων Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ἀλυπίου μεγίστη περιπλοκὴ συνέβαινεν ἐκ τῆς χρήσεως δύο διαφόρων σημείων δι' ἕκαστον φθόγγον, τοῦ μὲν διὰ τὴν φωνὴν καὶ τοῦ ἑτέρου διὰ τὸ ὄργανον, ἅπερ ἐγράφοντο τὸ μὲν ὕπερθεν τοῦ ἄλλου ἀμέσως ἄνωθεν τῆς

63) Ὁ Πορφύριος διηγεῖται ὅτι πολλαὶ καὶ πρὸ τοῦ Ἀριστοξένου ἤκμασαν γενεαὶ Μουσικῶν, ὡς ἡ Ἐπιγονεία, ἡ Δαμωνεία, ἡ Ἡρατοκλεία, ἡ Ἀγηνορεία (ἐκ τοῦ Μιτυληναίου μουσικοῦ Ἀγήνορος, περὶ οὗ ἀναφέρει καὶ ὁ τῆς Λεσβιάδος ἱστορικὸς συγγραφεὺς ἐν σελίδι 213). Μετὰ δὲ τὸν Ἀριστόξενον διέπρεψαν, ἡ Ἀρχιστρατεία, ἡ Ἀμυνεία, ἡ Φιλισκεία, ἡ Ἑρμιππεία· δύο δὲ ὑπερῆραν τὰς ἄλλας κατὰ τὴν φήμην, ἡ Πυθαγορικὴ καὶ ἡ Ἀριστοξένειος.

συλλαβῆς. Τὰ ὀρθὰ γράμματα ὑπερίσχυον ἐν τῇ φωνητικῇ παρασημαντικῇ, τὰ δὲ πλάγια ἢ ἀνεστραμμένα ἐχρησίμευον ἐν τῇ ὀργανικῇ. Ἵνα ἐκφράσωσι πάντας τοὺς ἤχους τῆς μουσικῆς κλίμακος, συμπεριλαμβανομένης τῆς τε ὀργανικῆς καὶ φωνητικῆς μουσικῆς, μετεχειρίζοντο πλείονα τῶν 150 σημείων, ἅτινα εἰς τὴν πλοκὴν ἀπήτουν καὶ μνήμην πιστὴν καὶ ὄμμα ἐξησκημένον· ὥστε εἶχε δίκαιον ὁ Ἀριστόξενος λέγων ὅτι ἡ ἐπιστήμη τῆς μουσικῆς ἐνέκειτο ἰδίᾳ ἐν τῇ παρασημαντικῇ. Ἡ δύναμις τῶν γραπτῶν μουσικῶν σημείων ἀγνοεῖται ἤδη. Καὶ ὡς οὐ διεσώθη ἄχρις ἡμῶν ἡ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις προφορὰ τοῦ μακροῦ καὶ βραχέος χρόνου καὶ τῶν διφθόγγων, τῶν ψιλουμένων καὶ δασυνομένων λέξεων [64], οὕτως ἄγνωστός ἐστιν ἡμῖν καὶ ἡ ἀπαγγελία τῶν σημείων τῆς ἀρχαίας Μουσικῆς. Τὰ σημεῖα τῆς ἀρχαίας Μουσικῆς ἐδήλουν τὸ ὕψος καὶ τὸ βάθος τῶν τόνων, ἡ δὲ διάρκεια ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς φύσεως τῆς ποιότητος τῶν συλλαβῶν τοῦ κειμένου, τοῦθ' ὅπερ ἐδηλοῦτο ἢ ἐκ τῶν ἀριθμῶν 1, 2, ἢ διὰ τῶν γραμμάτων Α, Β, ἐξ ὧν τὸ μὲν πρῶτον ἐδείκνυε βραχεῖαν συλλαβήν, τὸ δὲ δεύτερον μακράν. Τ' ἀνωτέρω ἐξ ἱστορικῆς μόνον περιγραφῆς διεσώθησαν διὰ συγγραφῶν, ἃς κατέλιπον ἡμῖν οἱ μετά τινος ἀκριβείας διερευνήσαντες τὸ μουσικὸν σύστημα τῆς ἑλληνικῆς μελῳδίας καὶ δὴ ὁ Ἀριστόξενος [65], ὁ Εὐκλεί-

64) «Οὐ μέντοι γε δοκεῖ μοι ἀδύνατον καὶ αὐτὴν ἡμᾶς ἀμωσγέπως ἀνακαλέσαι καὶ τὴν τῶν ἀρχαίων ἀπαγγελίαν ὡς ἐφικτὸν μιμηθῆναι, τὰ μὲν ψιλούμενα τῶν στοιχείων ἄκροις τοῖς χείλεσι προσφέροντας, ἐν δὲ τοῖς δασυνομένοις ἐκ βάθους τοῦ θώρακος τὸ πνεῦμα ἐκφέροντας, ἐν δὲ τοις περισπωμένοις ἐπιτείνοντας ἅμα τοῦτο καὶ ἀνιέντας· ὥς που νῦν Μουσικῶν παῖδες ἐν τοῖς δε τοῖς σημείοις <> ποιοῦσι» Πραγματεία περὶ τῆς τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων ἐκφωνήσεως ὑπὸ Ἀναστασίου Γεωργιάδου Φιλιππουπολίτου. Περὶ τῆς κατὰ προσῳδίαν τῶν στοιχείων ἐκφωνήσεως. Ἐν Παρισίοις 1812 κεφ. Ε' σ. 176).

65) Πρῶτος καὶ κορυφαῖος τῶν σωζομένων τοιούτων συγγραφέων θεωρεῖται ὁ Ἀριστόξενος, ὁ κατ' ἐξοχὴν μουσικὸς ἐπονομαζόμενος, γεννηθεὶς περὶ τὸ 350 π. Χ., μαθητὴς τοῦ φιλοσόφου Ἀριστοτέλους, υἱὸς Μνησίου, κατ' ἄλλους Σπινθάρου, μουσικοῦ ἀπὸ Τάραντος τῆς Σικελίας, κατὰ Σουΐδαν, ἀκουστὴς γενόμενος οὐ μόνον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ κατὰ τὴν μουσικήν, ἀλλὰ καὶ Λάμπρου τοῦ Ἐρυθραίου Ξενοφίλου, Πυθαγορείου φιλοσόφου, φιλοσοφήσας δὲ καὶ αὐτὸς καὶ συγγράψας πάμπολλα μουσικὰ καὶ ἱστορικὰ καὶ φιλοσοφικά. Ἰδίως συνέγραψε πλεῖστα ἀναγόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν θεωρίαν τῆς Ἑλληνικῆς Μουσικῆς, ἐξ ὧν σώζονται μόνον ἡ ἀρχὴ τοῦ δευτέρου βιβλίου τῶν Ρυθμικῶν Στοιχείων αὐτοῦ, δημοσιευθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀββᾶ Μορέλλη (ἐν Βενετίᾳ, 1785), καὶ τρία πολλαχοῦ ἠκρωτηριασμένα βιβλία τῶν Ἁρμονικῶν Στοιχείων. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον μὲν λατινιστὶ ὑπὸ Gogavinus (ἐν Λεύδῃ 1562), εἶτα δὲ ἑλληνιστὶ ὑπὸ Meursius (αὐτόθι 1616)

δης [66], ὁ Ἀλύπιος [67], Νικόμαχος ὁ Γερασηνός [68], Βακχεῖος ὁ Γέρων [69],

---

εἰς τὸ τέλος ἐν τῇ Συλλογῇ τῶν Ἑλλήνων μουσικῶν τοῦ Meibonius, (ἐν Ἀμστελοδάμῳ, 1652), καὶ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Μαρκουάρδου μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως καὶ σημειώσεων κριτικῶν ἐπιδιορθωμένον τῷ 1868. Ὁ Ἀριστόξενος ἀντικρούει τὸ μουσικὸν τῶν ὀπαδῶν τοῦ Πυθαγόρα σύστημα, οἵτινες ὡς πρωτίστην τῆς μουσικῆς βάσιν παραδέχονται τὸν λόγον (τοὺς μαθηματικοὺς ὑπολογισμούς) κατὰ τὴν ἐν τῷ Πλατωνικῷ Τιμαίῳ ἔννοιαν, τὴν δὲ μουσικὴν θέλοντες νὰ συγχωνεύσωσι μετὰ τῆς φιλοσοφίας, ἐκάλουν ἑαυτοὺς κανονικούς. Ὥστε κατὰ τοὺς Πυθαγορείους, οὐδὲν εἰμὴ πλάναι προέρχονται ἐκ τῶν αἰσθήσεων (τῆς ἀκοῆς). Ὁ Ἀριστόξενος δὲν ἀποκλείει παντελῶς τὸν λόγον, ἀλλὰ παραδέχεται ὅτι διὰ μὲν τῶν αἰσθήσεων κρίνονται τὰ μεγέθη τῶν διαστημάτων, διὰ δὲ τοῦ λόγου σταθμίζονται αἱ ποικίλαι δυνάμεις φθόγγων τε καὶ διαστημάτων. Οἱ Ἀριστοξένειοι οἱ ὡς βάσιν τὴν ἀκοὴν παραδεχόμενοι, ἐκάλουν ἑαυτοὺς ἁρμονικούς. Ὁ πόλεμος τῶν Ἀριστοξενείων καὶ Πυθαγορείων ἐπὶ μακροὺς διαρκέσας αἰῶνας, δὲν ὑπῆρξεν ὅλως ἄγονος ἐν τῇ ἐπιδόσει τῆς μουσικῆς θεωρίας, διότι πλεῖστα καὶ ἀξιόλογα ἐφιλοπονήθησαν συγγράμματα, ἐν οἷς καὶ ἱστορία τῆς ἔριδος, οἵα ἡ τοῦ κατὰ τὴν Α΄ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσαντος Διδύμου «Περὶ τῆς διαφορᾶς Ἀριστοξενείων τε καὶ Πυθαγορείων», καί τινος ἐκ Κυρήνης λογίας γυναικός, τῆς Πτολεμαΐδος, ἥτις συνέταξε κατ' ἐρωταπόκρισιν «Πυθαγορικὴν τῆς μουσικῆς στοιχείωσιν». Μεταξὺ τῶν συγχρόνων τοῦ Ἀριστοξένου μουσικῶν ἐφημίζετο Δικαίαρχος ὁ Μεσσήνιος.

66) Εἷς τῶν ἑπτὰ Ἑλλήνων μουσικῶν εἶναι καὶ Εὐκλείδης ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας τῆς Αἰγύπτου ἢ κατ' ἄλλους ἐκ Γέλας πόλεως τῆς Σικελίας· ἤκμασε τῷ 300—322 π. Χ. Μαθηματικὸς καὶ μουσικὸς ἄριστος, πατὴρ κληθεὶς τῆς Γεωμετρίας, ἐδίδαξεν εἰς τὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας τὰ μαθηματικά. Ἐν τοῖς διαφόροις μαθηματικοῖς αὐτοῦ συγγράμμασι σώζονται ἔτι καί τινα περὶ Μουσικῆς, ἐν οἷς καὶ Εἰσαγωγὴ τῆς Ἁρμονικῆς, ἔνθα καταλέγει τὰς χορδὰς τῶν τριῶν γενῶν, καὶ εἴκοσι θεωρήματα πρὸς Κατατομὴν τοῦ Κανόνος, ὅστις ἦν τὸ ὄργανον τὸ τὴν σήμερον καλούμενον μονόχορδον, ἀποτελούμενον ἐκ μιᾶς χορδῆς τεταμένης ἐπὶ σανίδος, ἧς τὸ μῆκος διῃρεῖτο οὕτως ὥστε νὰ διακρίνωνται εὐκόλως πάντα τὰ διαστήματα Τὰ σωζόμενα τοῦ Εὐκλείδου συγγράμματα περιέχονται ἐν τῇ Συλλογῇ τῶν Ἑλλήνων Μουσικῶν τοῦ Μάρκου Meibonius. Ὁ Εὐκλείδης καταγίνεται μόνον εἰς τὸ ἐν τῇ Μουσικῇ ποσόν, μὴ ἀναφέρων τι περὶ ποιοῦ. Ἐκτίθησι δὲ καὶ σημεῖα τῶν φθόγγων ἐκτοῦ ἑλληνικοῦ Ἀλφαβήτου.

67) Ἀλέξανδρος ὁ Ἀλύπιος περιώνυμος μουσικός, ἀβεβαίου ἐποχῆς, ἔγραψεν Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Μουσικήν, ἔνθα ἐκτίθησι τὰ σημεῖα, ἅτινα διὰ τοὺς φθόγγους μετεχειρίζοντο οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἰς τὰ τρία τῆς Μουσικῆς γένη.

68) Γερασηνὸς ἐπωνυμεῖται ὡς καταγόμενος ἐκ Γεράσων, πόλεως ἑλληνίδος ἐν τῇ Ἀραβίᾳ, οὕτω δὲ ὀνομασθείσης παρὰ τῶν αὐτόθι ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου οἰκισθέντων γερόντων Ἑλλήνων ἀπομάχων Ἤκμασε πιθανῶς μετὰ τὸν Αὔγουστον (120 μ. Χ.), συνέταξε δὲ Ἁρμονικῆς Ἐγχειρίδιον κατὰ τὰ δόγματα τῶν Πυθαγορικῶν.

69) Ὁ μουσικὸς οὗτος ἔγραψεν Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Μουσικὴν κατ'ἐ-

'Αριστείδης ὁ Κυντιλιανός[70], Γαυδέντιος[71], Πτολεμαῖος ὁ Κλαύδιος[72], Θέων ὁ Σμυρναῖος[73], ὁ Πλούταρχος[74], ὁ Λουκιανός[75], ὁ Πορφύριος[76],

---

ρωταπόκρισιν, ἔνθα ὁμιλεῖ περὶ Συμφωνιῶν δι' ἀλγεβρικῶν σχημάτων καὶ περί τινων σημείων τῶν φθόγγων ἐκ τοῦ 'Ελληνικοῦ 'Αλφαβήτου εἰς διαφόρους τρόπους καὶ σχήματα.

70) Ἦκμασε περὶ τὰ 120 μ. Χ. Συνέγραψε περὶ Μουσικῆς πλατύτερον καὶ πληρέστερον τῶν πρὸ αὐτοῦ μουσικῶν, ἔνθα ὁμιλεῖ περὶ μελῳδίας, ρυθμῶν καὶ περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς Μουσικῆς, καὶ περὶ τῶν μονοσυλλάβων φθόγγων τῆς μουσικῆς παραλλαγῆς τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων τε, τα, τη, τω, ἑρμηνεύων τήν τε ἐκλογὴν τῶν φωνηέντων ε, α, η, ω καὶ τὴν ἐκ πάντων τῶν στοιχείων προτίμησιν τοῦ τ.

71) Γαυδέντιος, φιλόσοφος καὶ μουσικός, λατινικὸν ἔχων τὸ ὄνομα ἀλλ' ἑλληνιστὶ γράψας Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν 'Αρμονικήν, ἔνθα πραγματεύεται περὶ φθόγγων, διαστημάτων, τρόπων καὶ μουσικῶν σημείων. Ἔζη περὶ τὸ 120 μ. Χ.

72) Ἦν Αἰγύπτιος, γεννηθεὶς ἐν Πτολεμαΐδι τῆς ἄνω Αἰγύπτου. Εὐδόκιμος μουσικός, ἀστρονόμος, γεωγράφος καὶ μαθηματικός, αὐτὸς πρῶτος ἐκδοὺς καὶ πίνακας γεωγραφικοῦ μήκους καὶ πλάτους, οἵτινες ὑπῆρξαν ἡ πρώτη δοκιμὴ τῆς γεωγραφικῆς Πινακογραφίας. Ἔγραψε τρία βιβλία περὶ Μουσικῆς, τὰ 'Αρμονικά, ἐκθεὶς ἐν αὐτοῖς τὰς ἀρχὰς τῆς ἁρμονίας ἐπὶ τὸ μαθηματικώτερον, πραγματεύεται δὲ πλατύτατα καὶ περὶ τῆς κατατομῆς τοῦ Κανόνος. Τὰ 'Αρμονικὰ σχολιάζει ὁ Πορφύριος ἐν τοῖς ἑαυτοῦ βιβλίοις. 'Εξεδόθησαν ὑπὸ 'Εράσμου ἐν Βασιλείᾳ τῷ 1533, ἐν 'Αμστελοδάμῳ δὲ καὶ ἐν Φραγκφόρτῃ τῷ 1605, πρὸ διακοσίων δὲ ἐτῶν καὶ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Οὐαλλισίου μετὰ τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Πορφυρίου καὶ ἄλλων πονημάτων Ἦκμασε κατὰ τὰ 125—161 μ. Χ. ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μάρκου Αὐρηλίου 'Αντωνίνου. Προσεπάθησε νὰ συμβιβάσῃ τούς διαφερομένους 'Αριστοξενείους καὶ Πυθαγορείους περὶ τοῦ πότερον ἡ αἴσθησις ἢ ὁ λόγος ἔδει νὰ ἐκληφθῇ ὡς κριτήριον ἁρμονικῆς.

73) Τοῦ Πλατωνικοῦ φιλοσόφου, μαθηματικοῦ καὶ μουσικοῦ Θέωνος σώζεται βιβλίον περὶ Μουσικῆς (Φαβρ. 'Ελλ. Βιβλ. IV). Ἦτο σύγχρονος Νικομάχου τοῦ Γερασηνοῦ.

74) 'Ο Χαιρωνεὺς φιλόσοφος καὶ ἱστοριογράφος ἔγραψε σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ Διάλογον περὶ Μουσικῆς, ὅστις τυγχάνει ἡ μόνη περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ κλασικῆς περιόδου τῆς 'Ελληνικῆς Μουσικῆς ἱστορικὴ πηγή. Πρόσωπα τοῦ Διαλόγου, γενομένου ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ 'Ονησικράτους (διδασκάλου τοῦ Πλουτάρχου) εἶναι δύο τῆς μουσικῆς ἐπιστήμονες ἄνδρες, ὁ Λῦσίας καὶ ὁ Σωτήριχος, ὧν ὁ μὲν ἐξαίρων κατ' ἐξοχὴν τὰ ὀνόματα τῶν μεγάλων μουσικῶν ἀφηγεῖται διὰ βραχέων τὰς ἀρχαιοτέρας τῆς μουσικῆς καταστάσεις μέχρι τῶν χρόνων τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὁ δὲ ἐρευνᾷ τὴν μουσικὴν ἀπὸ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἀπόψεως. Ἤκμασεν ἀπὸ τοῦ 50—130 μ. Χ.

75) 'Εκ Σαμωσάτων τῆς Συρίας ὁρμώμενος, ἤκμασε περὶ τὸ 170 μ.Χ. Ἔγραψεν 'Εγκώμιον Μουσικῆς.

76) 'Εκ Βατάνων πόλεως τῆς Συρίας, 'Ιουδαῖος τὸ γένος, πλατωνικὸς φιλόσοφος, μουσικὸς καὶ μαθηματικός. 'Απέθανε περὶ τὸ 300 μ. Χ. Μαθητὴς ἐγέ-

καὶ ὁ Ἀθήναιος[77], οἵτινες ἤκμασαν οὐχὶ κατὰ τὴν κυρίως κλασικὴν περίοδον τῆς μουσικῆς, τὴν περιλαμβάνουσαν τὴν δημιουργίαν καὶ ἀκμὴν τοῦ μουσικοῦ συστήματος, ἀλλὰ κατὰ τὴν δευτέραν, ἥτις ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, διήκει μέχρι τῆς ἀλεξανδρινῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἐκπροσωπεῖ τὴν παρακμὴν καὶ τὴν ἐν τῇ παρακμῇ παραχθεῖσαν τῆς ἀρχαίας μουσικῆς τέχνης θεωρητικὴν ἐπεξεργασίαν, τὴν οὐδόλως συμβαλλομένην εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ μουσικοῦ τῶν Ἑλλήνων συστήματος ἐν τῇ πρακτικῇ αὐτοῦ μελῳδίᾳ. Εὑρισκόμεθα δλδ. ἡμεῖς οἱ νεώτεροι Ἕλληνες εἰς ἀνάλογον κατάστασιν πρὸς ἐκείνην, εἰς ἣν μετὰ εἴκοσιν αἰῶνας θὰ εὑρίσκωνται οἱ ἀπόγονοι ἡμῶν, ἐὰν ἐξαφανισθῶσιν αἴφνης τὰ μουσικὰ ἔργα τῶν συγχρόνων μελῳδῶν καὶ ἀπολειφθῶσι μόνον ἐκείνοις θεωρητικαί τινες πραγματεῖαι μετὰ τινων ὑποδειγμάτων. Ὅ,τι κατέχομεν ἐκ τῆς ἀρχαίας μουσικῆς περιορίζεται εἰς τρεῖς ᾠδάς, ὧν ἡ μὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν Καλλιόπην, ἡ δὲ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ ἡ τρίτη εἰς τὴν Νέμεσιν. Τούτων, αἱ δύο πρῶται ἀποδίδονται Διονυσίῳ τινί, ἡ δὲ τελευταία τῷ Μεσομήδει, μουσικῷ τοῦ Β' μ. Χ. αἰῶνος. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονεύομεν καὶ τῶν τριῶν πρώτων στίχων τῆς ἐν τοῖς *Πυθιονίκαις* τοῦ μεγάλου Θηβαίου ποιητοῦ Πινδάρου Α' ᾠδῆς, οὓς ἐδημοσίευσεν ὁ Ἰησουίτης Κίρχερος ἐν τῇ *Μουσουργίᾳ* αὐτοῦ τῷ 1650.

Τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Μουσικῆς ἡ ρυθμικὴ ἀκρίβεια ἦν ἀπαράμιλλος. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις εἶχε τηλικαύτην ἰσχὺν ἡ ρυθμοποιΐα, ὥστε ὁ ρυθμὸς ὑπελαμβάνετο ἡ οὐσιωδεστάτη ἀρχή, ἡ ἀληθὴς πλαστικὴ τῆς Μουσικῆς δύναμις. Καὶ ὄντως, ἡ Μουσικὴ ἔχει δύο κύρια καὶ συστατικὰ στοιχεῖα, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ, τὸ μέλος καὶ τὸν ρυθμόν· τὸ μέλος ἢ ἦχος εἶναι ἡ ὕλη, ὁ δὲ ρυθμὸς τὸ πνεῦμα τῆς Μουσικῆς· ὁ ρυθμὸς δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ ᾠδῆς, ἀλλ' ἀδύνατον καὶ ᾠδὴ ἄνευ ρυθμοῦ τινός. Ὅπως ἀνεύρωσι τὴν ρυθ-

---

νετο τοῦ Ὠριγένους, μεθ' οὗ μετέβη εἰς Ἀθήνας, ἔνθα ἐδιδάχθη τὴν ρητορικὴν παρὰ τοῦ Λογγίνου. Συνέγραψε πολλὰ συγγράμματα, ἐν οἷς καὶ τὸ εἰς τὰ Ἁρμονικὰ τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου ὑπόμνημα περὶ Μουσικῆς.

77) Ἐγεννήθη ἐν Αἰγύπτῳ, ἔζησε δὲ περὶ τὸ 200 μ. Χ. Περὶ τὸ 228 ἐξέδωκε περιεκτικήν τινα συλλογήν: Δειπνοσοφισταὶ εἰς 15 βιβλία, ἐξ ὧν τὸ μέγιστον μέρος διεσώθη ἡμῖν πλῆρες. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο συνεγράνισθὲν ἐκ 1500 περίπου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπολεσθεισῶν μικροτέρων ἢ μεγαλειτέρων ἄλλων συγγραφῶν, διέσωσεν ἡμῖν πληθὺν εἰδήσεων, ἐν αἷς καὶ περὶ τῆς Μουσικῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἱστορικῶς ἀναφέρον περὶ τῶν εὐδοκιμησάντων ἢ ἐφευρόντων τι περὶ τῆς θείας ταύτης τέχνης.

μικὴν συμμετρίαν τῶν ἀρχαίων, ἐλλείψει μελῳδιῶν, διενοήθησαν νὰ ἐφαρμόσωσι τὴν ρυθμικὴν μουσικὴν ἐπὶ τῆς προσῳδίας τῶν ἑλληνικῶν στίχων. Τὸ μέσον ὃν εὐφυὲς παρήγαγεν αἴσια ἀποτελέσματα.

Ἰδοὺ ἐν συντόμῳ ἡ σκιαγραφία τῆς Ἑλληνικῆς Μουσικῆς, οἵαν ἐδίδαξαν ἡμᾶς οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καὶ μουσικογράφοι καὶ οἱ νεώτεροι σχολιασταί. Ὀφείλομεν ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν εἰλικρινῶς ὅτι ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων ἀμυδράν τινα ἰδέαν σχηματίζομεν περὶ τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ κλασικῆς μουσικῆς τέχνης τῶν Ἑλλήνων.

ΜΕΡΟΣ Α'.

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΕΝ ΤΗι ΑΡΧΕΓΟΝΩι ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗι ΕΚΚΛΗΣΙΑι

Ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς διαρρεύσας ἁπλέτως διὰ τῆς ἀπεράντου κυριαρχίας τοῦ μεγαλεπηβόλου Μακεδόνος μονάρχου ἀπὸ τῶν ὀρέων τῆς Μακεδονίας ἄχρι τῶν ποταμῶν τῆς Ἰνδίας, δαψιλεῖς καρποὺς ἰδίᾳ παρήγαγεν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Παλαιστίνῃ, ἔνθα ἐξηπλώθη ἅμα καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ βαθμηδὸν ἐπαγιώθη, ἣ ἐχρῶντο οἱ διάδοχοι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ δὴ Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανής, καὶ οἱ ὕστερον κοσμοκράτορες Ρωμαῖοι, θεωροῦντες ταύτην ὡς γλῶσσαν τοῦ πολιτισμοῦ, τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν· καὶ συνελόντι εἰπεῖν «χεῖλος ἓν καὶ μία φωνὴ πᾶσι» τοῖς λαοῖς γέγονεν ἡ Ἑλληνική. Σὺν τῇ ἑλληνικῇ δὲ γλώσσῃ, καὶ πᾶσαι αἱ τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι μετὰ τῆς *Ἑλληνικῆς Μουσικῆς*, ἥτις ἦν ἐκ τῶν κυριωτέρων μοχλῶν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, μετεφυτεύθησαν εἰς τὰς ἀσιατικὰς χώρας, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε, καθάπερ ἱστορεῖ ὁ Πλούταρχος «καὶ Περσῶν καὶ Σουσιανῶν καὶ Γεδρωσίων παῖδες τὰς Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους τραγῳδίας ᾖδον». Ἱστορικὴ ἄρα ἀλήθεια τυγχάνει ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Μουσικὴ ἦσαν εἰσηγμέναι καθ' ὅλην τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Συρίαν, τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Αἴγυπτον, καὶ τοσοῦτον ἐκαλλιεργοῦντο ἐν ταῖς χώραις ταύταις, ὥστε ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ἀλεξάνδρεια καὶ ἡ Ταρσὸς ἠμιλλῶντο πρὸς τὴν Ἔφεσον καὶ τὰς Ἀθήνας, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ Στράβων[78] «Τοσαύτη δὲ τοῖς ἐνθάδε (ἐν Ταρσῷ) ἀνθρώποις σπουδὴ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἄλλην παιδείαν ἐγκύκλιον ἅπασαν γέγονεν, ὥσθ' ὑπερβέβληνται καὶ Ἀθήνας καὶ Ἀλεξάνδρειαν καὶ εἴτινα

78) ΙΔ' 673.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ἄλλον τόπον δυνατὸν εἰπεῖν, ἐν ᾧ σχολαὶ καὶ διατριβαὶ φιλοσόφων γεγόνασιν». Ὁ πολὺς Οὐέστφαλος ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Μουσικῆς» παριστῶν τὴν ἐπενέργειαν τῆς Μουσικῆς ἐν τῷ ἐξελληνισμῷ τῆς Ἀσίας ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἰσχυρὰν καὶ τελεσφόρον, ἱστορεῖ ὅτι οἱ διάδοχοι τῶν Ἀρσακιδῶν καὶ τῶν Σασσανιδῶν ἐθεράπευσαν μετὰ πλείστου ζήλου τὴν μουσικὴν τῶν Ἑλλήνων, ὡς βραδύτερον καὶ οἱ πρῶτοι Καλίφαι παρέλαβον οὐκ ὀλίγους μουσικοὺς καὶ ἀοιδούς, διαδώσαντες καὶ παρὰ τοῖς Ἄραψι τὴν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀκμάζουσαν αὐτόθι ἑλληνικὴν μουσικήν.

Μετ' οὐ πολὺ ἀναφαίνεται ὁ Χριστιανισμός, ἡ δὲ Ἑλληνικὴ γλῶσσα χρησιμεύει ὡς τὸ κράτιστον ὄργανον πρὸς διάδοσιν τῆς νέας θρησκείας «Σοφὴ μὲν ὑπῆρχεν ἡ γλῶσσα τῆς Αἰγύπτου —λέγει ὁ σοφὸς Οἰκονόμος—καὶ ἀρχέγονος καὶ παντοδαπή. Σοφὴ δὲ λίαν καὶ ἡ τῶν Ἰνδῶν καὶ ἡ τῶν πάλαι Περσῶν, καὶ εἴ τις ἄλλη τῶν διαπεπονημένων ἀρχαίων τῆς Ἀσίας γλωσσῶν· ἀλλ' οὐκ ἠὐδόκησεν ἐν αὐταῖς ὁ Κύριος. Μόνην τὴν ἑλληνικὴν ἐξελέξατο φωνήν, ἐκφαντορικώτερον καὶ παγκόσμιον ἑρμηνέα τῶν θείων αὐτοῦ Διαθηκῶν καὶ βλάστημα ζῶφυτον καὶ καρπογόνον τῶν ψυχοτρόφων καὶ σωτηρίων ἐννοιῶν τῆς θεογνωσίας. Καὶ γίνεται τῷ ὄντι καὶ πραγματικῶς ὅ,τι φιλογενέστερον μᾶλλον ἔγραψε μὲν ὁ Πλάτων, ἐπανέλαβε δὲ καὶ Φίλων αὐτὸς ὅτι «Μόνη ἡ Ἑλλὰς ἀψευδῶς ἀποτίκτει φυτὸν οὐράνιον, καὶ βλάστημα θεῖον, ἠκριβωμένον λογισμόν, οἰκειούμενον ἐπιστήμῃ»[79]. Ἀλλ' ὁ Χριστιανισμός, ἅμα τῇ συστάσει αὐτοῦ ἐνεκολπώθη καὶ τὴν Ἑλληνικὴν Μουσικήν, τὴν τοσοῦτον ἐπενεργήσασαν εἰς τὰ ἀσιατικὰ ἔθνη καὶ παρ' αὐτοῖς διασωθεῖσαν. Τὸ δὲ ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὅλως θερμουργὸν πρὸς τήρησιν τῶν πατροπαραδότων ἀρχαίων ἠθῶν καὶ ἐθίμων, πρῶτον πάντων ἐναγκαλισθὲν καὶ περιθάλψαν καὶ ἀναπτύξαν τὸν Χριστιανισμόν, διατηρῆσαν δὲ τὴν γλῶσσαν, τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα αὐτοῦ, δὲν ἀπηρνήθη καὶ δὲν ἐγκατέλιπε τὸ προσφιλέστατον πάντων, τὴν Μουσικὴν αὐτοῦ. Καθάπερ δὲ τὸ ἡμέτερον ἔθνος καὶ ἡ πάτριος γλῶσσα διέσωσαν διατηρήσαντα τὴν ὀρθὴν καὶ γνησίαν μορφὴν τοῦ χριστιανισμοῦ, οὕτω καὶ ἡ νέα θρησκεία διέσωσεν ὡς ἐν Κιβωτῷ τὴν ἡμετέραν ἐθνότητα καὶ τὴν γλῶσσαν σὺν τῇ ἀδελφῇ αὐτῆς, τῇ Μουσικῇ, ὡς μηδαμῶς δυναμένας ἀμφοτέρας ἀπ' ἀλλήλων διίστασθαι.

Ὅτι ἡ ἐν τῇ ἀρχεγόνῳ Ἐκκλησίᾳ εἰσαχθεῖσα μουσικὴ ἦν ἡ Ἑλ-

79) Περὶ τῶν Ο' ἑρμηνευτῶν τῆς Παλαιᾶς θείας Γραφῆς. τόμ. Α' Ἀθήνησι. 1844 ἐν Προλόγῳ σ. ιδ'—ιέ.

λληνική, μαρτυρεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἐκ τῶν ἑξῆς. Α'. Αἱ χῶραι ἐν αἷς οἱ τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ χριστιανισμοῦ μελῳδοὶ ὑπῆρξαν, καὶ τὰς πρώτας βάσεις τῆς μουσικῆς μελοποιίας ἔθηκαν, ἦσαν χῶραι, εἰς ἃς αἱ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι μεταφυτευθεῖσαι διὰ τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ καλλιεργηθεῖσαι ὑπὸ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, τῶν Πτολεμαίων καὶ Σελευκιδῶν, διέμενον πάντοτε ἐν δράσει καὶ προόδῳ· συνεπῶς καὶ ἡ μουσικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶχε καταστῆ ἐν ταῖς χώραις ταύταις βαθμηδὸν ἐπιτόπιος. Β'. Πάντες οἱ μουσικοὶ καὶ ὑμνογράφοι ἀπὸ τοῦ Α' ἄχρι τοῦ Ζ' αἰῶνος, ὅτε ἀνεφάνη ὁ μουσικώτατος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὄντες ἐγκρατέστατοι τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ὡς μαρτυροῦσι τὰ πολλὰ αὐτῶν συγγράμματα, ἦσαν ἀναμφιβόλως εἰδήμονες καὶ τῆς ἀρχαίας μουσικῆς, καθὰ βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν ποιημάτων καὶ μελουργημάτων αὐτῶν, ὧν ὁ κανονικὸς καὶ μουσικὸς ρυθμὸς ἀπαράμιλλός ἐστι. Γ'. Οἱ ἱστοριογράφοι Ἕλληνές τε καὶ Εὐρωπαῖοι συμφώνως παραδέχονται ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἦχοι καὶ ἐν γένει τὸ σύστημα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς εἶχεν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ ἀρχαῖον τῆς Ἑλληνικῆς Μουσικῆς σύστημα. Καὶ ὄντως· ἡ θεωρία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς στρέφεται κυρίως εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ πενταχόρδου, ὅπερ ἐκάλουν *τροχὸν* ἕνεκα τοῦ κύκλου, οὗτινος τὰς τέσσαρας διασταυρουμένας διαμέτρους, μετεχειρίζοντο πρὸς εὐκολωτέραν κατάληψιν τῆς θεωρίας· ἐκ τούτου δὲ ἐγεννῶντο οἱ τέσσαρες κύριοι ἦχοι καὶ οἱ τέσσαρες τούτων πλάγιοι κτλ. Βάσιν λοιπὸν κυρίαν ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ εἶχε τὸ ἑλληνικὸν *πεντάχορδον*, εἴτε διὰ τεσσάρων εἴτε τροχὸν καλούμενον, ἐκ τούτου δὲ ἐσχημάτιζον καὶ τὸ διαπασῶν τῶν τε διαζευγμένων καὶ συνημμένων καὶ τὰ τούτων διάφορα σχήματα, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰ ἀρχαῖα, ὁποῖά εἰσιν αἱ ἰδιάζουσαι κλίμακες εἰς ἕκαστον ἦχον, ἐν αἷς παρατηρεῖται ὅτι τὰ πεντάχορδα ἐξ ὧν αἱ κλίμακες συγκροτοῦνται εἶναι πάντοτε ἴσα καὶ ὅμοια. Οἱ ἀρχαῖοι ἐν τῇ μελῳδίᾳ μετεχειρίζοντο τέσσαρα μονοσύλλαβα τε, τα, τη, τω διὰ τοὺς τέσσαρας φθόγγους τοῦ πενταχόρδου, τέσσαρας ὁμοίως φθόγγους εἶχον καὶ οἱ μουσικοὶ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς ἄχρι τῶν χρόνων Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτου. Ἐν γένει, ἡ τεχνικὴ διασκευὴ τῆς Ἑλληνικῆς Μουσικῆς ἐχρησίμευσεν ὡς βάσις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, ἄλλοις λόγοις, ἡ παρ' ἡμῖν ἱερὰ Μουσικὴ θυγάτηρ γνησία τυγχάνει τῆς ἀρχαίας, καὶ ὅ,τι ἔχει αὕτη ἐκ τῆς ἀρχαίας γενεαλογεῖται [80], καθὰ ἱστοροῦσι καὶ τὰ συγγράμματα τῶν

80) Ἐσφαλμένη εἶναι, κατὰ τὸν σοφὸν ρῶσσον καθηγητὴν Γεώργιον Ἀρνόλδον, ἡ γνώμη ὅτι ἡ ἡμετέρα μουσικὴ εἶναι παρεφθαρμένη ἀρχαία ἑλληνική·

πρώτων πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, ὡς θέλομεν δείξει παρακατιόντες, ἐκτὸς ἐνίων διαφορῶν· διότι δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι τὰ συστήματα, τὰ γένη, οἱ ἦχοι, αἱ χρόαι κτλ. τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Μουσικῆς διεσώθησαν ὡς εἶχον ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, οὐχ ἧττον ἀναμφίβολον τυγχάνει ὅτι ἡ Μουσικὴ ἡμῶν διέσωσε, κατ' ἀδιάλειπτον παράδοσιν, τρία συστήματα (τὸ ὀκτάχορδον ἢ διαπασῶν, τὸ πεντάχορδον καὶ τὸ τετράχορδον), τρία γένη, ὀκτὼ ἤχους καὶ πολλοὺς χρωματισμοὺς ἑκάστου τόνου, ἡμιτόνια, τριτημόρια καὶ τεταρτημόρια τόνων, ὡς καὶ τὴν κλίμακα, ἥτις ἀπὸ τῆς ὑπάτης μέχρι τῆς νήτης ἔχει ἀκριβῶς, κατὰ τὴν σοφὴν παρατήρησιν τοῦ Οὐεστφάλου, τὸ μέγεθος τοῦ πρὸ τοῦ Τερπάνδρου δωρικοῦ ὀκταχόρδου, τῶν βυζαντινῶν μελοποιῶν ἐπανελθόντων οὕτως εἰπεῖν εἰς τὴν ἀρχικὴν περίοδον τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλληνικῆς Μουσικῆς.

ΑΝΑΙΡΕΣΙΣ ΤΗΣ ΔΟΞΑΣΙΑΣ ΟΤΙ Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΗΜΩΝ ΕΙΝΑΙ ΕΒΡΑΪΚΗΣ Η ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ

Τὸ περὶ γνησιότητος καὶ συγγενείας ζήτημα τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν εἶναι βεβαίως ἐκ τῶν ζωτικωτάτων, καθόσον μάλιστα ὑπῆρξαν καί τινες θεωρήσαντες τὴν ἡμετέραν μουσικὴν καθαρῶς Ἑβραϊκὴν Μουσικὴν[81] ὡς ὁ

ἡ Βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ εἶναι, κατὰ τὸν εἰρημένον ἱστορικὸν μουσικολόγον, ἡ διάδοχος καὶ κληρονόμος τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς τέχνης, καὶ ἡ θεωρία αὐτῆς κατ' οὐδὲν διαφέρει. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ὁ Ἀρνόλδος ἔδωκε λεπτομερῆ χαρακτηρισμὸν τῶν ὀκτὼ διαφόρων μουσικῶν τύπων, τοῦ δωρικοῦ, φρυγικοῦ, λυδικοῦ, μιξολυδικοῦ, ὑποδωρικοῦ, ὑποφρυγικοῦ, ὑπολυδικοῦ καὶ ὑπομιξολυδικοῦ. (Λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῆς ὁμιλίας τοῦ καθηγητοῦ Ἀρνόλδου ἴδε ἐν τῷ ἀξιολόγῳ περιοδικῷ «Ἑσπέρῳ» τῆς Λειψίας καὶ ἐν τῷ «Ἀνατολικῷ Ἀστέρι» τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔτος ΚΓ' ἀριθ. 5 σ. 16—17

81) Περὶ τῆς ἰδιαιτέρας φύσεως καὶ ποιότητος τῆς μουσικῆς τῶν Ἑβραίων οὐδὲν βέβαιον καὶ ὡρισμένον γινώσκομεν, λέγει καὶ ὁ Κ. Κοντογόνης, διότι ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἑκατονταετηρίδων παντάπασιν ἐξέλιπεν. Ὅθεν καὶ πρέπει νὰ περιορισθῶμεν εἰς ἁπλᾶς μόνον εἰκασίας. Ἴσως δὲν ἐγνώριζον εἰσέτι οἱ Ἑβραῖοι τὰς διαφόρους συμφωνίας καὶ τὸν κομψὸν συνδυασμὸν τοσούτων καὶ ποικίλων φωνῶν καὶ ἤχων· ἴσως ἠκούετο σύμμιγμά τι πολλῶν φωνῶν, ψαλλουσῶν πρὸς ἕνα ἦχον καθ' ὡρισμένον τι ὕψος, ὅπερ ἦτο ἐπιτήδειον εἰς ἑκάστην αὐτῶν. Ὑπάρχει δὲ βέβαιον ὅτι συγχρόνως πρὸς τὴν ψαλμῳδίαν ἐκροῦοντο συνήθως καὶ μουσικὰ ὄργανα. Ἐὰν δ' ἐπιτρέπεται ἡμῖν ἔκ τε τῶν θαυμαστῶν ἐνεργειῶν τῆς μουσικῆς τῶν Ἑβραίων καὶ ἐκ τοῦ ὕψους καὶ τῆς μεγαλειότητος τῶν ἐν τοῖς ψαλμοῖς αὐτῶν περιεχομένων ὑποθέσεων, νὰ συνάξωμεν πόρισμά τι περὶ τοῦ

Ἐννίκιος καὶ Βόσσιος, ὧν τὰ ὀνόματα διέσωσεν ἡμῖν ὁ πολὺς Κ. Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων[82]. Εἶναι δὲ οὐχὶ εὔκολον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες οἱ πιστῶς τηρήσαντες τὰ πατρῷα, ὡς ἔφθημεν εἰπόντες, ἀναλλοίωτα κατὰ τὸ δυνατὸν καὶ ἀπαραμείωτα, ἀποφυγόντες ἐπιμελῶς τὰ ξένα, ἀπέβαλον ἄνευ λόγου μόνην τὴν πάτριον Μουσικήν, ἀφοῦ δὲν ἀπέβαλον τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν τῆς εἰδωλολατρείας, ἀλλὰ διεφύλαξαν ταύτην ἐν ταῖς χριστιανικαῖς προσευχαῖς, πρὸς δὲ καὶ πλεῖστα ἤθη καὶ ἔθιμα ἱερὰ τῆς εἰδωλολατρείας, καὶ αὐτὰς ἔτι τὰς διατυπώσεις τῆς τῶν ἀρχαίων ἱεροτελεστίας[83]. Εὐλό-

---

κάλλους τῆς μουσικῆς ταύτης, πρέπει πάντως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι κατὰ τὸ εἶδος αὐτῆς ἦτο ἐξαίρετόν τι καὶ τέλειον. Ἂν ἡ Ἑβραϊκὴ μουσικὴ εἶχεν ἰδιαίτερά τινα σημεῖα, καὶ πόσα ἦσαν ταῦτα, δὲν εἶναι γνωστόν· διότι τὴν σήμερον σώζεται μὲν ἓν μόνον, τὸ σελὰ ἑβραϊστὶ καλούμενον, διάψαλμα δὲ ὑπὸ τῶν Ο' ἑρμηνευόμενον, ἀλλὰ δὲν συμφωνοῦσι καὶ πάντες ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς σημεῖον μουσικῆς. Τὰ δὲ σημεῖα τῶν τόνων, τὰ εὑρισκόμενα ἐν τῷ ἑβραϊκῷ τῆς Π. Δ. κειμένῳ, καὶ ὑπό τινων ὡς μουσικὰ σημεῖα νομιζόμενα, εἰσήχθησαν πολὺ μετὰ ταῦτα ὕστερον ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Ἰουδαίων (ἴδε Εὐαγγ. Κήρυκα 1857 ἐν Ἀθήναις· ἔτος Α' ἀριθ. 2 σ. 92—93).

82) Περὶ προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης 434. Τμῆμ. Γ Κεφ. Α. Περὶ προσῳδίας δόξ. Ἐράσμου ἔκδ. Πετρουπόλεως 1830.

83) Ὁ κράτιστος μουσικολόγος Π. Κουπιτώρης θέλων νὰ δείξῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύσαντες δὲν ἀπέπτυσαν μετὰ τῆς εἰδωλολατρείας πᾶν ὅ,τι ἑλληνικὸν ὡς μυσαρὸν καὶ βέβηλον καὶ εἰδωλολατρικόν, παραβάλλει ὀλίγα τινὰ τῶν ἱερῶν εἰδωλολατρικῶν ἐθίμων, τῶν τηρηθέντων καὶ ἐν τῷ χριστιανισμῷ. Α') Πρὸ πάσης ἱεροπραξίας, οἱ ἀρχαῖοι ἀπένιπτον τὰς χεῖρας· «χερνίψαντο δ' ἔπειτα καὶ οὐλοχύτας ἀνέλοντο» (Ἰλ. Α. 449), καὶ «χέρνιβα τ' οὐλοχύτας τε κατήρχετο» (Ὀδ. Γ. 445), καὶ «χέρνιβα δὲ σφ' Ἄρητος ἐν ἀνθεμόεντι λέβητι ἦλυθεν ἐκ θαλάμοιο φέρων» (Ὀδ. Γ. 440). Ὁμοίως καὶ νῦν ποιοῦσιν οἱ ἱερεῖς πρὸ τῆς λειτουργίας ἀπονιπτόμενοι πρῶτον τὰς χεῖρας. Β.') Ἐπὶ τοῦ σταθμοῦ ἱερεὺς ἵστατο πάλαι κλάδῳ καλλιελαίας τοὺς εἰσιόντας ἐπιρραντίζων, καὶ καθὰ παρὰ Σωζομένῳ ἀναγινώσκεται« θαλλούς τινας διαβρόχους κατέχων ὁ ἱερεὺς νόμῳ ἑλληνικῷ περιέρραινε τοὺς εἰσιόντας». Ἀπαραλλάκτως ὡς καὶ νῦν κλάδῳ βασιλικοῦ ὁ ἱερεὺς διαβρόχῳ ἐπιρραντίζει τοὺς πιστοὺς μετὰ τὸν ἁγιασμόν. Γ') Ἡγίαζον δὲ τὸ ὕδωρ καὶ εἰς ὕδωρ καθάρσιον αὐτὸ μετέβαλλον οἱ ἀρχαῖοι, ἐμβάπτοντες καὶ ἀποσβεννύντες εἰς αὐτὸ δαυλὸν ἀνημμένον, ὃν ἐλάμβανον ἐκ τῶν καιομένων ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, ἐφ' οὗ τὴν θυσίαν ἐπετέλουν « μέλλων δὲ δαλὸν χειρὶ δεξιᾷ φέρειν ἐς χέρνιβ' ὡς βάψειεν Ἀλκμήνης γόνος » (Εὐριπ. Ἡρακλ. Μαινόμενος στ. 910). Πᾶς δ' ἐναγὴς ἠγνίζετο περιρραινόμενος καὶ ἐκαθαίρετο χερνιπτόμενος τῷ καθαρσίῳ ὕδατι τούτῳ, ὅπερ ἐκαλεῖτο χέρνιψ. «ἔστι δὲ χέρνιψ ὕδωρ, εἰς ὃ ἀπέβαπτον δαλὸν ἐκ τοῦ βωμοῦ λαμβάνοντες, ἐφ' οὗ τὴν θυσίαν ἐπετέλουν, καὶ τοῦτο περιρραίνοντες τοὺς παρόντας ἥγνιζον » (Ἀθην. Θ' 409). Οὕτω καὶ νῦν ἁγιάζει τὸ ὕδωρ ὁ ἱερεὺς καὶ εἰς ὕδωρ ἀπολυτρώσεως αὐτὸ μεταβάλλει, ἐμβάπτων εἰς αὐτὸ τὸν τίμιον

γως λοιπὸν συμπεραίνομεν ὅτι οὐδὲ τὴν πάτριον Μουσικὴν ἀπηρνή-

---

Σταυρόν, καὶ τῷ ἡγιασμένῳ τούτῳ ὕδατι περιρραντίζων ἁγιάζει τοὺς πιστούς. Δ') Ἀπὸ τοῦ πρὸς θυσίαν ἱερείου ἀπέτεμνον τρίχας τινὰς τῆς κεφαλῆς, ἃς ἐνέριπτον εἰς τὸ πῦρ « πολλὰ δ' Ἀθήνῃ ηὔχετ' ἀπερχόμενος, κεφαλῆς τρίχας ἐν πυρὶ βάλλων » (Ὀδ. Γ. 445), καὶ «ἀλλ' ὁ γ' ἀπαρχόμενος, κεφαλῆς τρίχας ἐν πυρί βάλλεν » (Ὀδ. Ξ, 422). Οὕτω καὶ νῦν ὁ ἱερεὺς ἀποκείρει τρίχας τινὰς ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τοῦ βαπτιζομένου παιδός, καὶ ρίπτει αὐτὰς εἰς τὴν κολυμβήθραν. Ε') Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ τύπος τῆς ἱκεσίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἰς οὐρανὸν τὰς χεῖρας ἀνατεινόντων, ὅτε ἐδέοντο, διατηρεῖται ἀμετάβλητος, «τοῖσιν δὲ Χρύσης μεγάλ' εὔχετο χεῖρας ἀνασχών» (Ἰλ. Α. 450), καὶ «πάντες ἄνθρωποι (λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ περὶ Κόσμου) ἀνατείνομεν τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανόν, εὐχὰς ποιούμενοι». Οὕτω ποιοῦσι καὶ νῦν οἱ ἱερεῖς ἡμῶν καὶ ἡμεῖς οἱ χριστιανοὶ μέχρι τῆς σήμερον, εἰς οὐρανὸν ἀνατείνοντες τὰς χεῖρας ἐν ταῖς ἱκεσίαις ἡμῶν. Ϛ') Ἐν ταῖς ἱεραῖς σπονδαῖς καὶ ταῖς θυσίαις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὁ οἶνος ἦν ἐν τιμιωτάτῃ χρήσει, «ἐπὶ δ' αἴθοπα οἶνον λείβε» (Ἰλ Α. 462 Ὀδ. Γ. 459), καὶ μάλιστα καθαρὸς καὶ ἄκρατος, ἐξ οὗ καὶ αἱ σπονδαὶ «ἄκρητοι» προσονομάζονται, «σπονδαὶ τ' ἄκρητοι» (Ἰλ. Β'. 341. Δ. 159). ὁμοίως καὶ παρ' ἡμῖν τοῖς χριστιανοῖς οἱ ἱερεῖς διὰ τοῦ οἴνου τοῦ καθαροῦ καὶ ἀδόλου τελοῦσι τὴν θείαν μυσταγωγίαν. Ζ') Οἱ Ἕλληνες ἐφρόνουν ὅτι πολὺ ἴσχυον πρὸς ἐξιλέωσιν τῶν θεῶν καὶ τὰ «ἐπιθυμιάματα»· ὅθεν ὁ Ἕκτωρ παρορμᾷ τὴν μητέρα αὐτοῦ λέγων «πρὸς νηὸν Ἀθηναίης ἔρχεο σὺν θυέεσσιν» (Ἰλ. Ζ' 269). Ὁ δὲ Ἡσίοδος προτρέπει πρωΐας καὶ ἑσπέρας τοὺς θεοὺς «θυέεσσιν ἱλάσκεσθαι» (Ἔργων 336). Συνάπτονται δὲ πολλάκις τὰ θυμιάματα ταῖς σπονδαῖς καὶ ταῖς ἱκεσίαις «θυέεσσι καὶ εὐχωλῇς ἁγανῇσι λοιβῇτε» (Ἰλ. Ι 499) Οὕτω καὶ παρ' ἡμῖν τοῖς Χριστιανοῖς ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς ἱεροτελεστίαις τὸ θυμίαμά ἐστιν ἐν συχνῇ χρήσει, πλὴν ὅτι ἡμεῖς πάντοτε διὰ λιβανωτοῦ θυμιῶμεν, ὃν ὁ μὲν Ὅμηρος ἀγνοεῖ, ὁ δὲ Πλάτων ξενικὸν θυμίαμα λέγει, «λιβανωτὸν δὲ καὶ ὅσα πρὸς θεοὺς τὰ τοιαῦτά ἐστι ξενικὰ θυμιάματα» (Νόμων 8, 847). Ἐπὶ δὲ τῶν χρόνων τοῦ Οὐϊργιλίου, ἤτοι τὸν Α' πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, ἦτο λίαν συνήθης ὁ λιβανωτός, «centumque Sapaeo thure calent arae» ἤτοι «ἑκατὸν βωμοί τε Σαβαίῳ εὐώδεις λιβανωτῷ» (Αἰνειάδος 1, 416). Ἀλλ' ἴσως εἴποι μοί τις, καὶ ποῦ εἰσι τῶν Ἑλλήνων οἱ σφαγιασμοὶ τῶν ἱερείων καὶ αἱ ἑκατόμβαι, δι' ὧν ἐπλήρουν τοὺς βωμοὺς τῶν αἱμάτων; Αἱμάτων οἱ Χριστιανοὶ ἡμεῖς, ἀποκρίνομαι, οὐ χρῄζομεν, οὔτε ὡς οἱ Ἕλληνες οὔτε ὡς οἱ Ἑβραῖοι, διότι «ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ (τοῦ Χριστοῦ) τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν» (Παῦλ. πρὸς Κολασσαεῖς Α'. 14), καὶ οὐδόλως πιστεύομεν ὅτι «τὸ αἷμα ταύρων καὶ τράγων καὶ σποδὸς δαμάλεως ραντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους ἁγιάζει» (Παῦλ. πρὸς Ἑβραίους Θ' 13), ἀλλὰ τοὐναντίον ὅτι « ἀδύνατον αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας» (Παυλ. πρὸς Ἑβραίους Ι. 4). Ἀλλὰ γνωστὸν ὑμῖν ποιῶ ὅτι αἱ ἀναίμακτοι θυσίαι, ἃς οἱ Χριστιανοὶ ἐπετάχθημεν προσάγειν τῷ Θεῷ ἡμῶν, εἰσὶ καὶ αὐταὶ ἑλληνικὸν ἔθιμον, καὶ μάλιστα πολὺ ἀρχαιότερον τῆς τῶν ἐμψύχων ζώων θυσίας, ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Πυθαγόραν, καθ' ἃ Πλούταρχος λέγει, «κομιδῇ δὲ καὶ τὰ τῶν θυσιῶν ἔχεται τῆς Πυθαγορικῆς ἁγιστείας· «ἀνείμακτοι γὰρ ἦσαν αἵ γε πολλαὶ

θησαν οἱ πρῶτοι Ἕλληνες Χριστιανοί, ἀλλὰ διετήρησαν καὶ διέσωσαν ταύτην καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς οὖσαν τὸ ἐπικόσμημα τῶν ἐθνικῶν ἱεροπραξιῶν. Εἶναι δὲ οὐχὶ λογικὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀποπτύσαντες τὴν πάτριον αὐτῶν μουσικὴν κατὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἐκκλησίας, παρέλαβον τὴν τῶν Ἑβραίων, ἔθνους τότε ζῶντος ἐν διασπορᾷ καὶ ἔκτοτε μισουμένου καὶ περιφρονουμένου. Προσέτι ἐκ τῆς ἱστορίας γνωρίζομεν ὅτι ἡ Ἑβραϊκὴ Μουσικὴ χρῆσιν ἐποιεῖτο ἐν ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς τῶν ὀργάνων. Ποῦ δὲ ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ τὰ ὄργανα; Ἂν δὲ μέλη τινὰ τῆς Ἐκκλησίας ὡμοίαζον πρὸς τὰ τῆς πάλαι Ἑβραϊκῆς Μουσικῆς, ἐκ τούτου δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν εἰσαχθεῖσα Μουσικὴ ἦτον ἡ Ἑβραϊκή, ἀφοῦ μάλιστα περιώνυμος ἐκκλησιαστικὸς πατήρ, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ φωνητικὴ Μουσικὴ τῶν Ἑβραίων ὡμοίαζε μόνον πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Μουσικὴν τοῦ δωρίου μέλους.[84].

Καὶ ὁ φιλέλλην ρῶσσος μουσικοϊστοριοδίφης Δημήτριος ὁ Ραζουμόβσκης, τὴν ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ Μουσικὴν τῆς ἀρχεγόνου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας Ἑλληνικὴν ὁμολογεῖ, καὶ τὴν ἐπιρροὴν ταύτης ἐπὶ τῆς μουσικῆς τῶν Ρωμαίων καὶ Ἑβραίων ἐμβριθῶς ἀποδεικνύει διὰ τῶν ἑπομένων, στηριζόμενος εἰς μαρτυρίας ἐξόχων ἀρχαιοτέρων αὐτοῦ μουσικῶν. «Καθ ὃν χρόνον, λέγει, ἐπὶ τῆς γῆς ἐτίθετο ἡ ἀρχὴ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ ἁρμονικῶς ἀνεπτύσσετο ὁ ἐσωτερικὸς διοργανισμὸς πάντων τῶν μερῶν αὐτῆς, ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν θεωρητικῶν Μουσικῶν ἀρχῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἡ τῆς Μουσικῆς ἱστορία προβάλλει οὐκ ὀλίγας καὶ λίαν

(θυσίαι) δι' ἀλφίτου καὶ σπονδῆς καὶ τῶν εὐτελεστάτων πεποιημέναι» (Ἐν βίῳ Νουμᾶ κεφ. 8). Ἐπιβεβαιοῖ δὲ τὸ ἱερὸν τοῦτο ἔθος καὶ Παυσανίας λέγων ὅτι Κέκροψ ὁ ἀρχαιότατος τῶν Ἀθηναίων βασιλεὺς οὐδὲν ἔμψυχον ἔθυε καὶ ὁπόσα ἔχει ψυχήν, τούτων μὲν ἠξίωσεν οὐδὲν θῦσαι, πέμματα δὲ ἐπιχώρια ἐπὶ τοῦ βωμοῦ καθήγισεν, ἃ πελάνους καλοῦσιν ἔτι καὶ ἐς ἡμᾶς Ἀθηναῖοι» (ἐν Ἀρκαδικοῖς κεφ. 2). Οἱ δὲ πέλανοι οὗτοι καὶ τὰ πέμματα ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰς παρ' ἡμῖν προσκομιδὰς εἴτε προσφορᾶς, ἃς προσφέρομεν τοῖς ἱερεῦσι πρὸς ἐπιτέλεσιν τῆς ἀναιμάκτου θυσίας τῆς θείας μυσταγωγίας (Λόγος πανηγυρικὸς περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, συνταχθεὶς κατ' ἐντολὴν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου καὶ ἀπαγγελθεὶς ἐν τῇ αἰθούσῃ αὐτοῦ τῇ 4 Δεκεμβρίου 1874 ὑπὸ Π. Κουπιτώρη. Ἀθήνησι. 1876 σ. 14—18).

84) Στρωματ. ΣΤ'. κεφ. Β'. 88. Καὶ ἀλλαχοῦ (Παιδαγ. Β. 4) Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συνέθετον ἐνίοτε μελῳδίας αὐτῶν κατὰ τὸν τύπον τῶν Ἑβραϊκῶν ψαλμῶν «Ἐν τοῖς παλαιοῖς Ἕλλησιν Ἑβραϊκῶν κατ' εἰκόνα ψαλμῶν ᾆσμα τὸ καλούμενον σκολιὸν ἤδετο, κοινῶς ἁπάντων ἅμα φωνῇ παιανιζόντων.

ἀξιοπίστους μαρτυρίας περὶ τούτου. Ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἡ Ἑλλὰς καίπερ στερηθεῖσα τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἀνεξαρτησίας, ἐν τούτοις διετέλει ὁ μόνος παιδαγωγὸς ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν τεχνῶν. Οἱ Ρωμαῖοι καὶ Ἑβραῖοι ἐν τῇ μουσικῇ αὐτῶν τέχνῃ ὑπετάσσοντο ὁλοσχερῶς εἰς τὴν καλαισθησίαν (Goût) τῶν Ἑλλήνων. —Ἡ ἐπιρροὴ τῆς Ἑλληνικῆς Μουσικῆς ἐπὶ τῆς τῶν Ρωμαίων ὑπῆρχε πολλῷ πρὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ Γεννήσεως. Ὁ Ὕπατος Μάνλιος (250 π. Χ.) ἵνα ἑορτάσῃ ἐπισήμως τὰς κατὰ τῶν Γάλλων νίκας αὐτοῦ ἠναγκάσθη νὰ προσκαλέσῃ ἐξ Ἑλλάδος τοὺς καλλιτέρους μουσικούς. Ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ὅτε οἱ Ρωμαῖοι διετέλουν τὸ ἰσχυρότερον κράτος ἐν τῷ κόσμῳ, οἱ Ἕλληνες μουσικοὶ εἶχον ἐπίσης μεγάλην σημασίαν ἐν Ρώμῃ. Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Αὐγούστου ἡ Ρώμη ἐνθέρμως ἐπροστάτευε τὴν Ἑλληνικὴν Μουσικήν. Ὁ Τιβέριος μετὰ ἰδιαιτέρας ἐπιμελείας ἐνησχολεῖτο περὶ τὴν Ἑλληνικὴν Μουσικὴν ἐν Κύπρῳ. Ὁ Καλλιγούλας καὶ ὁ Κλαύδιος κατὰ τὰς ἐπισημοτέρας ἑορτὰς προσεκάλουν μουσικοὺς ἐξ Ἑλλάδος, καὶ δαψιλῶς ἀντήμειβον αὐτούς. Ὁ Νέρων, ἡ μάστιξ αὕτη τοῦ χριστιανισμοῦ, καλὸς δὲ ἀοιδὸς καὶ μουσικός, ἐδείκνυε μεγάλην κλίσιν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Μουσικήν, καὶ οὐχὶ ἅπαξ παρίστατο ἐν πᾶσι τοῖς δημοσίοις μουσικοῖς ἀγῶσι. Τοιουτοτρόπως οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅσον ἀφορᾷ τὴν μουσικὴν αὐτῶν, ἀμέσως τε καὶ ἐμμέσως ἐξηρτῶντο ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἤρχοντο εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸ ἀληθὲς τοῦτο βασίλειον τῆς μουσικῆς τέχνης. — Ἡ ἐπιρροὴ τῆς Ἑλληνικῆς Μουσικῆς καὶ ἐπὶ τῆς τῶν Ἑβραίων ἦτο ἐπίσης σπουδαιοτάτη, ἐν δὲ τῇ ἱστορίᾳ παρίσταται αὕτη ὡς φαινόμενον ἀρκούντως ἀρχαῖον. Ἤδη ἐπὶ τῆς αἰχμαλωσίας ὑπὸ τῶν Βαβυλωνίων οἱ Ἑβραῖοι μουσικοὶ λαμβάνουσι γνῶσιν τοιούτων μουσικῶν ὀργάνων, ἅτινα, ὡς δύναταί τις νὰ κρίνῃ ἐκ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν (συμφωνία, ψαλτήριον, σαμβύκη) δεικνύουσι σαφῶς τὴν ἑλληνικὴν αὐτῶν καταγωγήν. Ἡ τῶν Μακεδόνων δυναστεία, ἡ βασιλεία τῶν Πτολεμαίων καὶ Σελευκιδῶν διηνεκῶς ἀπήλειφον τὸν δημόσιον καὶ οἰκογενειακὸν βίον τοῦ ἑβραϊκοῦ λαοῦ. Ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν ταύτην ἐπιρροὴν καὶ οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἑβραῖοι ἀπώλεσαν σχεδὸν τὴν ἰδίαν ἐθνικότητα κατὰ τὸ ἥμισυ ἐξελληνισθέντες. Ὑπὸ τὴν αὐτὴν δὲ ἐπιρροὴν ἐν αὐτῇ τῇ Παλαιστίνῃ διεδόθη ἡ τάσις μεταξὺ προσώπων ἐχόντων ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ βαθμοῦ, νὰ συμφωνήσωσι τὴν θρησκείαν καὶ τὰς τελετὰς τοῦ ἔθνους αὐτῶν πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ τὰς τελετὰς τῶν Ἑλλήνων[85], καὶ ἐν γένει νὰ ὑποτά-

85) Πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἐμβριθῶν μελετῶν τοῦ σοφοῦ Ραζουμόβσκη, πα-

ξωσιν ὑπὸ τὴν πολιτικὴν πᾶν θρησκευτικόν[86]. Ἡ βραχυχρόνιος δυναστεία τῶν Μακκαβαίων ὡς μὴ προλαβοῦσα ν' ἀνακτήσηται τὴν λάμψιν τοῦ θρόνου τοῦ Δαυίδ, φυσικῶς δὲν ἠδύνατο νὰ ζωοποιήσῃ καὶ τὴν ἐθνικὴν μουσικὴν τέχνην. Ἡ δὲ Ρώμη, ἥτις ἔδωκε πέρας εἰς τὴν πολιτικὴν ὕπαρξιν τῆς Ἰουδαίας, ἔτι ὀλιγώτερον ἠδύνατο νὰ ἐπιθυμῇ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης παρὰ τοῖς Ἑβραίοις. Ἡ ἔνδοξος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Δαβὶδ καὶ Σολομῶντος μουσικὴ τέχνη τῶν Ἑβραίων, περιωρίσθη λίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην· οἱ Ἑβραῖοι εἶχον, ὡς καὶ πρότερον, τεχνίτας μουσικούς, ἀλλ' οὗτοι ἦσαν μᾶλλον πρακτικοὶ ἢ θεωρητικοὶ μουσικοί. Ἡ σπουδὴ καὶ ἀνάπτυξις τῆς μουσικῆς τέχνης παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἐγίνετο μᾶλλον πρακτικῶς ἐξ ἀκοῆς, ἢ διὰ τῆς θεωρίας, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν θεμελιώδη βάσιν τῆς μουσικῆς παιδεύσεως. Ἀλλ' ὅ,τι διηνεκῶς καὶ ἀπαρατηρήτως ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἐσωτερικῶν πολιτικῶν ταραχῶν ἐξησθένει, ἀκολούθως δὲ καὶ ὁλοσχερῶς ἐξέλιπε παρὰ τοῖς Ἑβραίοις, τοῦτο ἐγένετο ἀποδεκτὸν καὶ ἀνεπτύχθη ἐπὶ μᾶλλον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες, ὡς ἐρασταὶ τῆς Μουσικῆς ἐγίνωσκον τὴν Ἑβραϊκὴν Μουσικήν, ἐπεξειργάζοντο αὐτὴν κατὰ τὰς θεωρητικὰς αὐτῶν ἀρχὰς καὶ ἐν πολλοῖς ἐμιμοῦντο αὐτήν[87]. Ἐκ τινος χωρίου Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως[88] δείκνυται ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον θεωρητικὴν γνῶσιν τῆς Ἑβραϊκῆς μελῳδίας»[89].

Ἰδοὺ δὲ τί πρεσβεύει περὶ τῆς ἐν τῇ ἀρχεγόνῳ Χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ εἰσαχθείσης μουσικῆς καὶ ὁ μουσικολόγος ἱεράρχης τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου μητροπολίτης Μιτυλήνης Κωνσταντῖνος ὁ Βαλιάδης.

ρατιθέμεθα καὶ ἡμεῖς μαρτυρίαν, ἐξ ἧς κατάδηλον γίγνεται ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς οἱ Ἰουδαῖοι ἑλληνίζον κατὰ πάντα «Μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον ἐξαπέστειλεν ὁ βασιλεὺς γέροντα Ἀθηναῖον, ἀναγκάζων τοὺς Ἰουδαίους μεταβαίνειν ἐκ τῶν πατρῴων νόμων, καὶ τοῖς τοῦ Θεοῦ νόμοις μὴ πολιτεύεσθαι, μολῦναι δὲ καὶ τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις νεών, καὶ προσονομάσαι Διὸς Ὀλυμπίου, καὶ τὸν ἐν Γαριζίν, καθὼς ἐτύγχανον οἱ τὸν τόπον οἰκοῦντες, Διὸς Ξενίου .... Ἦν δὲ οὔτε σαββατίζειν, οὔτε πατρῴας ἑορτὰς διαφυλάττειν, οὔτε ἁπλῶς Ἰουδαῖον ὁμολογεῖν εἶναι· ἤγοντο δὲ μετὰ πικρᾶς ἀνάγκης εἰς τὴν κατὰ μῆνα τοῦ βασιλέως γενέθλιον ἡμέραν ἐπὶ σπλαγχνισμόν. Γενομένης δὲ Διονυσίων ἑορτῆς, ἠναγκάζοντο οἱ Ἰουδαῖοι κισσοὺς ἔχοντες πομπεύειν τῷ Διονύσῳ κτλ.» (Μακκαβ. κεφ. 5).

86) Σλόσσερος. Ἱστορία τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Πετρούπολις. 1862. Τόμ. Γ'. 542.

87) Musurgia Kircher. Rom. 1650. τομ. Α. 67.

88) Παιδαγ. Β'. 4.

89) Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἐν Ρωσσίᾳ. τεῦχος Α'. ἐν Μόσχᾳ 1867. σελ. 1—3. (ρωσσιστί).

ὡς δηλοῦται ἐξ ὅσων ἔγραψεν ἐκ Γερμανίας τῷ 1870 ἐν περισπουδάστῳ διατριβῇ, δημοσιευθείσῃ εἰς τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως «Νεολόγον»[90]. «Ἡ μουσική, λέγει, πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἐθεωρήθη ὡς ἡ παθητικωτέρα φωνὴ τῆς καρδίας, ὡς ἡ ζωηροτέρα ἔκφρασις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, καὶ ἐπομένως ὡς ἡ μᾶλλον εὐάρεστος καὶ εὐπρόσδεκτος Θτῷ εῷ προσφορά. Ἐντεῦθεν καὶ κατὰ τὰς ἑλληνικὰς ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις ἦτο ἐν χρήσει, καὶ κατὰ τὰς Ἰουδαϊκὰς τελετὰς ἦτο ἀνέκαθεν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καθιερωμένη. Ἐντεῦθεν καὶ αἱ Ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ ἅμα συνιστάμεναι παρελάμβανον βεβαίως καὶ μουσικήν τινα πρὸς αἶνον καὶ δοξολογίαν τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου οἱ Χριστιανοὶ εἶχον ἤδη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς *ψαλμοὺς* καὶ *ὕμνους* καὶ *ᾠδὰς πνευματικάς*. Ἡ ἐν Ἱερουσαλὴμ συστᾶσα πρώτη Ἐκκλησία, ἡ ἀπαρτιζομένη ἐξ Ἰουδαίων μόνον, ἐτήρησεν ὁμολογουμένως τὴν Ἰουδαϊκὴν μουσικήν, οὐδὲ ἦτο δυνατὸν γενέσθαι ἄλλως· αἱ δὲ λοιπαὶ ἐκκλησίαι καὶ ἰδίως αἱ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα συνιστάμεναι, εἴτε ἐξ Ἑλλήνων μόνον συνέκειντο, εἴτε ἐξ Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων τῶν λεγομένων τῆς *διασπορᾶς*, δύναταί τις μετὰ πάσης βεβαιότητος νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι καθιέρωσαν διὰ τὴν δημόσιον λατρείαν μέλη τῆς ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων μουσικῆς, οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦτο αὕτη τότε· διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ ἐν τῇ *διασπορᾷ* Ἰουδαῖοι γινώσκομεν καλῶς ὅτι εἶχον ἤδη πολὺ πρότερον ἐξελληνισθῇ, ἀφοῦ καὶ τὴν Ἁγίαν Γραφὴν ἀνεγίνωσκον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ — ἡ πεῖρα δὲ καὶ αὐτὰ τὰ νῦν παρ' ἡμῖν συμβαίνοντα μαρτυροῦσι τρανῶς ὅτι τὸ πρωτίστην ἐξασκοῦν ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον ἐπιρροὴν ἐκ μέρους τοῦ ὑπερισχύοντος στοιχείου ἐστὶν αὐτὴ ἡ Μουσική, καὶ ὅτι ἐπομένως οἱ ἐν τῇ *διασπορᾷ* Ἰουδαῖοι εἶχον ἤδη παραδεχθῇ καὶ τὴν ἑλληνικὴν μουσικήν, καθ' ὅσον αὕτη καὶ μόνη ἦτο ἡ καθ' ἡμέραν ἠχοῦσα εἰς τὰ ὦτα αὐτῶν — ἀφ' ἑτέρου δὲ πάλιν οἱ Ἕλληνες οὐδόλως δύναταί τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι εἰσῆλθον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ χωρὶς νὰ συνεισαγάγωσι καὶ τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν μουσικήν, ἀφοῦ μουσική τις ἀπῃτεῖτο ἐν ταῖς δημοσίαις συνάξεσι διὰ τοὺς *ψαλμοὺς* τοὺς *ὕμνους* καὶ τὰς *ᾠδάς*. Ἀσφαλῶς περὶ τούτου ἐχέγγυα ἔχομεν οὐ μόνον τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, τὴν ἔξοχον καλαισθησίαν καὶ τὸν πρὸς τὰ πατρῷα ἐμμανῆ ζῆλον αὐτῶν, ἐφ' ὅσον δὲν ἀντέκειντο εἰς τὴν ἁγιότητα τοῦ εὐαγγελικοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ὡς πρὸς τὰ *ἀδιάφορα* ἀνεκτικὸν πνεῦμα τοῦ μεγάλου τῶν ἐθνῶν ἀποστόλου Παύλου, καὶ τὸν ὅλον αὐτοῦ χαρακτῆρα ὁποῖος πιστῶς ἀπεικονίζεται ἐν

90) Ἔτος Δ', Ἰουλίου 9/21 ἀριθ. 648.

ταῖς ἀθανάτοις αὐτοῦ ἐπιστολαῖς. Οὕτως, ἂν πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἀπεδοκίμαζε καὶ κατήργει τὰς νομικὰς διατυπώσεις, ἂν ἐγίνετο τοῖς πᾶσι τὰ πάντα ὡς πρὸς τὰς ἑκάστων ἐθνικὰς καὶ πατρογονικὰς παραδόσεις, ἂν ἐν τῇ Α΄ πρὸς Κορινθίους αὐτοῦ ἐπιστολῇ προτιμᾷ διὰ τὴν κοινὴν ἐν τῷ ναῷ προσευχὴν ἑλληνικὸν ἔθος ἀντὶ Ἰουδαϊκοῦ, δὲν ἔχομεν οὐδένα λόγον ὅπως ὑποθέσωμεν ὅτι ἀπέκλεισε τοῦ ναοῦ τὴν Ἑλληνικὴν Μουσικήν, πολλῷ μάλιστα ἀνωτέραν οὖσαν πάσης ἄλλης κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν δύναμιν. Ἀπ' ἐναντίας ὑπάρχουσι χωρία ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ τρανῶς συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς ἑτέρας γνώμης καὶ πᾶσαν ἄλλην ἀποκλείοντα ὑπόθεσιν «ὅταν συνέρχησθε, ἕγραφε πρὸς τοὺς Κορινθίους, ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν ἔχει. . . πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γενέσθω». Οἱ δὲ Κορίνθιοι καὶ λοιποὶ Ἕλληνες δὲν ἠδύναντο νὰ ψάλλωσι εἴτε τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαβὶδ εἴτε τοὺς ὕμνους καὶ τὰς πνευματικὰς ᾠδὰς ἄλλως, ἢ διὰ τῆς μόνης αὐτοῖς συνήθους ἐθνικῆς Ἑλληνικῆς Μουσικῆς. Ὡσαύτως ὁ εἰς Χριστὸν *ὕμνος*, τοῦ ὁποίου ποιεῖται μνείαν ὁ Πλίνιος πρὸς Τραϊανόν, καὶ οἱ *ψαλμοὶ* καὶ αἱ *ᾠδαὶ* περὶ τῶν ὁποίων λέγει ὁ Εὐσέβιος ὅτι ἐποιήθησαν *ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ τῶν πιστῶν εἰς ὕμνον τοῦ Χριστοῦ*, ἔργα βεβαίως διανοίας ἑλληνικῆς ὄντα, δυσκολευόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι δὲν ἦσαν καὶ κατὰμέλη Ἑλληνικῆς Μουσικῆς τονισμένα· οὕτως, ἐν ἐλλείψει ἱστορικῶν μαρτυριῶν, αἱ ὑποθέσεις εἰς τὰς ὁποίας ἀναγκάζεται τις νὰ καταφύγῃ θέλων νὰ μελετήσῃ τὸ περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν Μουσικῆς ζήτημα, παρουσιάζουσιν ἰσχυροὺς λόγους περὶ τοῦ ὅτι αὕτη ἐστὶν ἑλληνικῆς καταγωγῆς, διότι ἂν ἅπαξ εἰσήχθη ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ἐκκλησίαις Ἑλληνική τις Μουσική, οὔτε τὸν χρόνον οὔτε τὴν αἰτίαν εὑρίσκομεν, διὰ τὴν ὁποίαν νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ἐξεβλήθη ἢ ὑπεχώρησεν εἰς ἄλλην τινά, ἀφοῦ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῶν πρώτων αἰώνων παριστᾷ ἡμῖν τὴν Ἐκκλησίαν κατὰ πάντα Ἑλληνικήν, δυνάμει τῶν φώτων, τῆς ἠθικῆς ὑπεροχῆς καὶ τῆς εἰς τὴν πίστιν ἀφοσιώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου». Τοιαῦται αἱ περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς μουσικῆς ἡμῶν ἐμβριθεῖς σκέψεις τοῦ μητροπολίτου Μιτυλήνης. Πρὸς δέ, καὶ ἐν τῷ πολυμαθεῖ καθηγητῇ Δημητρίῳ τῷ Βερναρδάκῃ[91] ὑπάρχει ἐρριζωμένη πεποίθησις ὅτι ἡ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικὴ εἶναι αὐτὴ ἡ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων Μουσική, ὡς καὶ ἐν τῷ σοφῷ καὶ σεβαστῷ μοι φίλῳ Ἀλεξάνδρῳ τῷ Ραγκαβῇ. Ἐντεῦθεν ἔστιν εἰκά-

91) Λόγος αὐτοσχέδιος περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς· ἐν Τεργέστῃ, 1876. σελ. 12.

σαι καὶ δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι λογικὴ καὶ δικαία τυγχάνει ἡ ἡμετέρα πεποίθησις περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, ὡς Ἑλληνικῆς.

ΠΗΓΑΙ ΔΙΑ ΤΗΝ ΜΟΥΣΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

Ὁ ἐπιχειρῶν τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ, δικαίως ἀπορεῖ διὰ τὴν σπάνιν συγχρόνων μαρτυριῶν καὶ διὰ τὸν σμικρὸν ἀριθμὸν εἰδήσεων, αὐθεντικῶν. Τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἑρμηνεύει ὁ πολὺς Michel Nicolas εἰς σπουδαιοτάτην *κριτικὴν μελέτην ἐπὶ τῶν Εὐαγγελίων*, ἀποδεικνύων ὅτι οἱ ἄμεσοι διάδοχοι τῶν Ἀποστόλων, ὡς ὁ Πολύκαρπος, Κλήμης, Ἰγνάτιος καὶ ἄλλοι, ὀλίγα ἔγραψαν, ἀρκούμενοι εἰς τὴν διὰ ζώσης χριστιανικὴν παράδοσιν· πρὸς κύρωσιν δὲ τῶν λόγων αὐτοῦ ἐπικαλεῖται χωρίον τι ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Σμύρνης Πολυκάρπου, διασωθὲν παρὰ τῷ ἱερῷ ἱστοριογράφῳ Εὐσεβίῳ [92]. Ἀλλ' οὔτε ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν τῶν πρώτων αἰώνων τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς εὑρίσκομεν πληροφορίας περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου. Ὁ Ἰώσηππος καὶ ὁ Φίλων οὐδεμίαν οὐσιώδη βοήθειαν παρέχουσιν εἰς τὰς ἐρεύνας ἡμῶν. Ὡσαύτως καὶ οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἱστορικοὶ οὐδὲν φῶς ἐπιρρίπτουσιν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου θέματος. Ἐν γένει πᾶν τὸ περισωθὲν ἡμῖν περὶ τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ χριστιανισμοῦ μένει ἀτελές, διότι πᾶσα ἀρχὴ ἔν τε τῷ φυσικῷ καὶ ἠθικῷ κόσμῳ παρίσταται σκοτεινή, διαφεύγουσα τὴν ἔρευναν ἡμῶν.

Τὴν μουσικὴν ἱστορίαν τῶν πρώτων αἰώνων πληροῦσι χωρία τινὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης καί τινα βραχέα ἀποσπάσματα, διατηρηθέντα παρὰ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἱστορικοῖς Εὐσεβίῳ, Σωκράτει, Σωζομένῳ, Θεοδωρήτῳ καὶ ἄλλοις, ἐξ ὧν καταδείκνυται ὅτι μεταξὺ πασῶν τῶν τεχνῶν τοῦ καλοῦ μόνη ἡ Μουσικὴ συνιστᾶται τοῖς χριστιανοῖς. Μουσικολόγοι εὐρωπαῖοι καὶ ὁμογενεῖς λόγιοι πολλὰς κατὰ καιροὺς προσπαθείας κατέβαλον πρὸς διευκρίνησιν καὶ μελέτην τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐθνικῆς ἡμῶν μουσικῆς, καὶ πολλαὶ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εὐφυεῖς εἰκασίαι ἐπροτάθησαν, ἀλλ' οὔτε πρὸς ἀλλήλας συμφωνοῦσαι, οὔτε ἐπὶ ἱστορικῶν ἐνδείξεων στηριζόμεναι. Ὁ Χρίστιος (W. Christ), καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου, πραγματευόμενος περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐν ἰδίᾳ διατριβῇ γράφει [93] «Ἀλλ' οὔτε τὸ ἀναγκαιότατον ὑλικὸν περὶ τοιαύ-

92) Ἐκκλησιαστ. Ἱστορία, Γ' 39.

93) Ἡ διατριβὴ ἐκδοθεῖσα τῷ 1870 ἐπιγράφεται καθόλου μὲν «Συμβολαὶ

της ἱστορίας τῆς ἱερᾶς ἑλληνικῆς μουσικῆς συνελέγη μέχρι τοῦδε καὶ διὰ τοῦ τύπου προσιτὸν ἐγένετο τοῖς ἐρευνηταῖς»· καὶ ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς εὐλόγως παρατηρεῖ ὅτι «σήμερον, ὅτε μεγάλη καταβάλλεται σπουδὴ περὶ τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, ἡ ἱστορία τῆς ἱερᾶς ἑλληνικῆς μουσικῆς εἶναι ὅλως ἠμελημένη, οὐδὲ ἐφρόντισέ τις πώποτε ἵνα ἐκδῷ διὰ τοῦ τύπου ἔστω καὶ τὰς στοιχειωδεστάτας τῶν σωζομένων πηγῶν» [94], ἐκφράζει ὅμως τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ θεωρήσωσιν ὡς ἐθνικὴν τιμὴν νὰ ἐκδώσωσι τὰς σωζομένας πηγὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῶν μουσικῆς, καὶ θὰ καταβάλωσιν οὕτω τὸν πρῶτον καὶ σημαντικώτατον θεμέλιον λίθον εἰς συγγραφὴν τῆς ἱστορίας μιᾶς τέχνης, ἣν αὐτοὶ κάλλιον τῶν ἄλλων ἐπίστανται, καὶ ἐφ' ᾗ δέον νὰ σεμνύνωνται ὡς ἀποτελούσῃ ἐκ τῶν λαμπροτάτων δημιουργημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος». Εἰς τ' ἀνωτέρω προστίθησιν ὁ Χρίστιος καὶ ταῦτα. «Δὲν ἀρκεῖ ν' ἀντλήσῃ τις τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἐκ τῶν θεωρητικῶν βιβλίων, δέον προσέτι — τοῦτο δὲ εἶναι τὸ κυριώτατον—νὰ ἀναδιφήσῃ καὶ τοὺς κώδηκας ἔνθα ὑπάρχουσιν ἀποτεθησαυρισμέναι πολλαὶ καὶ ἀξιολογώταται μελῳδίαι, δι' ὧν καὶ μόνων καθίσταται δυνατὴ ἡ διευκρίνησις τῶν κατὰ καιροὺς γενομένων μεταβολῶν εἰς τὰ μουσικὰ σημεῖα καὶ ἡ ἱστορικὴ ἀκρίβωσις τῶν διαφόρων μουσικῶν συστημάτων. Ἐφ' ὅσον δὲ ἐλλείπουσιν αἱ πηγαὶ αὗται, ἐφ' ὅσον δὲν προπαρασκευάζεται προσηκόντως τὸ ἀπαιτούμενον ὑλικόν, μάταιον τὸ ἐλπίζειν ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ συνταχθῇ πλήρης ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς καὶ νὰ ἐξετασθῶσιν αἱ βαθμηδὸν ἐπενεχθεῖσαι μεταπτώσεις εἰς τὸ ἀρχικὸν σύστημα» [95]. Καὶ ὄντως, ἐκ

εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν φιλολογίαν τῶν Βυζαντινῶν», ἐπὶ μέρους δὲ «Περὶ τῆς ἁρμονικῆς Μανουὴλ τοῦ Βρυεννίου καὶ τοῦ συστήματος τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς».

94) Σημειωτέον ὅτι εἰ καὶ περὶ τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς ἐλλείπουσι πηγαί, περὶ τῆς κατὰ τὸν μεσαίωνα ὅμως μουσικῆς τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας ὑπάρχουσιν ἤδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐκδεδομέναι πολυτιμότατα τοιαῦται, ὧν προεξάρχει ἡ τοῦ Γερβέρτου συλλογὴ Scriptores ecclesiastici de musica sacra.

95) Τὴν ὀρθὴν γνώμην τοῦ σοφοῦ Χριστίου ἀπαντῶμεν καὶ παρὰ τῷ φιλοπόνῳ ἀρχαιοδίφῃ Ἀθ. Π. Κεραμεῖ. «Ἐρευνῶν τὰς ἐν Λέσβῳ βιβλιοθήκας δὲν ἠμέλησα νὰ λαμβάνω καὶ σημειώσεις περὶ χειρογράφων ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς φρονῶν ὅτι καὶ τὸν σκοπὸν τῆς Μαυροκορδατείου Βιβλιοθήκης συμπληρῶ καὶ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις ἐξαρκῶ τῶν παρ' ἡμῖν περὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς περιπετείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀσχολουμένων, ὧν οἱ πλεῖστοι, μετὰ ματαίας θεωρητικὰς συζητήσεις, φαίνονται ἤδη παραδεχόμενοι ὅτι ἡ τοῦ θέματος τούτου λύσις μόνον διὰ τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης καὶ τῆς κατ' ἐποχὰς με-

τῆς ἀγνοίας ταύτης προέρχονται αἱ σήμερον δεσπόζουσαι συγκεχυμέναι δοξασίαι καὶ εἰκασίαι περὶ τῆς ἱερᾶς ταύτης τέχνης, ὑποθαλπόμεναι δι' ἐπὶ τούτῳ πραγματειῶν ἐν φύλλοις καὶ φυλλαδίοις ἐν φθίνοντι ΙΘ' αἰῶνι ὑπό τινων φασματολόγων, οἵτινες τὸν οἶκτον προκαλοῦσι τῶν ἐμβριθῶν μουσικολόγων καὶ δαημόνων τῆς ἡμετέρας μουσικῆς.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΥΝΑΜΕΩΣ ΚΑΙ ΩΦΕΛΕΙΑΣ ΤΗΣ ΕΝ ΤΗι ΕΚΚΛΗΣΙΑι ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥΣ ΠΑΤΕΡΑΣ

Ἐὰν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς τῆς πρώτης ταύτης ἐποχῆς οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες δὲν ποιοῦνται ἰδιαιτέρως λόγον[96], περὶ τῆς σημασίας ὅμως καὶ δυνάμεως τῆς Μουσικῆς ἐν γένει ἐν τῇ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐκκλησίᾳ πραγματεύεται ὁ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα ζήσας μέγας ἐκκλησιαστικὸς πατὴρ Τίτος Φλάβιος Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς[97] λέγων «Ἔτι τῆς μουσικῆς παράδειγμα ψάλλων ὁμοῦ καὶ προφητεύων ἐκκείσθω Δαβίδ, ὑμνῶν τὸν θεὸν ἐμμελῶς· προσήκει δὲ εὖ μάλα τὸ ἐναρμόνιον γένος τῇ δωριστὶ ἁρμονίᾳ καὶ τῇ φρυγιστὶ τὸ διάτονον, ὡς φησὶν Ἀριστόξενος· ἡ τοίνυν ἁρμονία τοῦ βαρβάρου ψαλτηρίου, τὸ σεμνὸν ἐμφαίνουσα τοῦ μέλους ἀρχαιοτάτη τυγχάνουσα, ὑπόδειγμα Τερπάνδρῳ μάλιστα γίνεται πρὸς ἁρμονίαν τὴν δώριον ὑμνοῦντι τὸν Δία ὧδέ πως:

«Ζεῦ πάντων ἀρχὰ πάντων
ἀγήνωρ Ζεῦ σοι πέμπω
ταύτην τῶν ὕμνων ἀρχάν».

καταλήγει δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα· «Ἀπτέον ἄρα μουσικῆς καὶ κατακόσμησιν ἤθους καὶ καταστολήν». Ἀλλαχοῦ δὲ λέγει «Ἀμέλει καὶ τῷ παρὰ πότον ψάλλειν ἀλλήλοις προπίνομεν κατεπᾴδοντες ἡμῶν τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ τὸν θεὸν δοξάζοντες»[98]. Τὰς ἐκ τῆς μουσικῆς ὠφελείας ἀπαριθμεῖ καὶ ὁ Μ. Βασίλειος διὰ τῶν ἑξῆς «Ψαλμὸς γαλήνη

λέτης τῶν μουσικῶν κωδίκων δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ». (Ὁ ἐν Κ/πόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. Μαυροκορδάτειος Βιβλιοθήκη, παράρτημα τοῦ ΙΕ' τόμου. Ἐν Κ/πόλει, 1884, σ. ιζ).

96) Περὶ τῆς κατὰ τὸν μεσαιῶνα μουσικῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ Ι. Τζέτζη, ἐν Ἀθήναις, 1882 σ. 20.

97) Στρωματ. κεφ. ΙΑ' § 88.

98) Παραβαλλομένης τῆς θέσεως ταύτης πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους περὶ μουσικῆς γραφόμενα, καταφαίνεται ἀρκούντως ὁ πλατωνισμὸς καὶ ἀριστοτελισμὸς τοῦ Κλήμεντος περὶ τῆς ἰδέας τῆς δυνάμεως καὶ σημασίας τῆς μουσικῆς ἔν τε τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ.

ψυχῶν, βραβευτὴς εἰρήνης, τὸ θορυβοῦν καὶ κυμαῖνον τῶν λογισμῶν καταστέλλων· μαλάσσει μὲν γὰρ τῆς ψυχῆς τὸ θυμούμενον, τὸ δὲ ἀκόλαστον σωφρονίζει· ψαλμὸς φιλίας συναγωγός, ἕνωσις διεστώτων, ἐχθραινόντων διαλλακτήριον. Τίς γὰρ ἔτι ἐχθρὸν ἡγεῖσθαι δύναται μεθ' οὗ μίαν ἀφῆκεν πρὸς θεὸν τὴν φωνήν; Ὥστε καὶ τὸ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν, τὴν ἀγάπην, ἡ ψαλμῳδία παρέχεται, οἱονεὶ σύνδεσμόν τινα πρὸς τὴν ἕνωσιν τὴν συνῳδίαν ἐπινοήσασα, καὶ εἶτα ἑνὸς χοροῦ συμφωνίαν τὸν λαὸν συναρμόζουσα. Ψαλμὸς νηπίοις ἀσφάλεια, ἀκμάζουσιν ἐγκαλλώπισμα, πρεσβυτέροις παρηγορία, γυναιξὶ κόσμος ἁρμοδιώτατος, ἀνάπαυσις κόπων ἡμερινῶν, ἐκκλησίας φωνή. Οὗτος τὰς ἑορτὰς φαιδρύνει, οὗτος τὴν κατὰ θεὸν λύπην δημιουργεῖ, ψαλμὸς τὸ τῶν ἀγγέλων ἔργον, τὸ οὐράνιον πολίτευμα καὶ τὸ πνευματικὸν θυμίαμα. Ὦ τῆς σοφῆς ἐπινοίας τοῦ διδασκάλου ὁμοῦ τε ᾄδειν ἡμᾶς καὶ τὰ λυσιτελῆ μανθάνειν μηχανομένου. Ὅθεν καὶ μᾶλλον ἐντυποῦται ταῖς ψυχαῖς τὰ διδάγματα .... οὔτε γὰρ ἀποστολικόν τις οὔτε προφητικὸν παράγγελμα τῶν πολλῶν καὶ ῥᾳθύμων ῥαδίως ποτὲ τῇ μνήμῃ κατασχὼν ἀπῆλθε. Τὰ δὲ τῶν ψαλμῶν λόγια καὶ κατ' οἶκον μελῳδοῦσι, καὶ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς περιφέρουσι κτλ[99]». Καὶ ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς Πατὴρ περὶ τῆς σημασίας καὶ ὠφελείας τῆς ἐκ τῆς μουσικῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ κοινωνικῷ βίῳ πραγματευόμενος λέγει « Ἀτενοῦσα γὰρ ἡ διάνοια πάντων ὁμοῦ περιδράξεσθαι, ὅμοιον πάσχει γαστρὶ διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ κόρου, εἰς πέψιν περιαγαγεῖν τὰ πεφθέντα μὴ δυναμένη. Βίαιον μὲν μάθημα οὐ πέφυκε παραμένειν, τὸ δὲ μετὰ τέρψεως καὶ χάριτος εἰσδυόμενον μονιμώτερον ταῖς ψυχαῖς ἐνιζάνει. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐκ τῆς μελῳδίας τερπνὸν τοῖς δόγμασιν ἐγκατέμιξεν, ἵνα τῷ προσηνεῖ καὶ λείῳ τῆς ἀκοῆς τὸ ἐκ τῶν λόγων ὠφέλιμον ὑποδεχώμεθα .... Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἐναρμόνια μέλη τῶν ψαλμῶν ἡμῖν ἐπινενόηται, ἵνα, ὡς οἱ παῖδες τὴν ἡλικίαν, ἢ καὶ ὅλως νεαροὶ τὸ ἦθος, τῷ μὲν δοκεῖν μελῳδῶσι, τῇ δ' ἀληθείᾳ τὰς ψυχὰς ἐκπαιδεύωνται .... Καὶ πού τις τῶν σφόδρα ἐκτεθηριωμένων ὑπὸ θυμοῦ, ἐπειδὰν ἄρξηται τῷ ψαλμῷ κατεπᾴδεσθαι, ἀπῆλθεν εὐθὺς τὸ ἀγριαῖνον τῆς ψυχῆς τῇ μελῳδίᾳ κατακοιμίσας». Ὁ δὲ ἱερὸς Πρόκλος «Σωτήριος ἀεὶ ἡ ψαλμῳδία, τὰ πάθη κοιμίζουσα τῇ μελῳδίᾳ· ριζοτομεῖ τὰς λύπας· ἀποσπογγίζει τὰ πάθη· κοιμίζει τοὺς θρήνους· χειρουργεῖ τὰς φροντίδας· ψυχαγωγεῖ τοὺς ἐν ὠδίναις· ἁμαρτωλοὺς κατανύγει· ἐξυπνίζει πρὸς εὐσέβειαν· ἐρημίας πολιτεύει· τὰς πό-

99) Ὁμιλία εἰς ψαλμ. Α'. Καὶ ὁ ἱερὸς Ἀμβρόσιος λέγει «Domi psalmus canitur, foris recensetur» (Prefat. in Psalm.).

λεις σωφρονίζει[100]». Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ ἅγιος Νεῖλος παρατηρεῖ ὅτι «ἡ μὲν ψαλμῳδία τὰ πάθη κατευναζει καὶ τὴν ἀκρασίαν τοῦ σώματος ἠρεμεῖν ἀπεργάζεται».

Διεξοδικώτερον δὲ ἐξαίρων τὴν δύναμιν αὐτῆς καὶ ὠφέλειαν ὁ χρυσορρήμων Ἰωάννης ἀποφαίνεται ὡς ἑξῆς «Ἔχει γάρ τινα καὶ καθ' ἑαυτὸ τὸ ᾄδειν ἡδονὴν μετὰ τῆς ὠφελείας. Τὸ μὲν γὰρ κέρδος αὐτοῦ τὸ προηγούμενον, τὸ εἰς τὸν θεὸν ὕμνους λέγειν, τὸ τὴν ψυχὴν ἐκκαθαίρειν, τὸ μετάρσιον ποιεῖν τὸν λογισμόν . . . . ἔχει δὲ μετὰ τούτων διὰ τῆς μελῳδίας καὶ ἡδονὴν πολλὴν καὶ παραμυθίαν τινὰ καὶ ἄνεσιν καὶ σεμνὸν ποιεῖ τὸν ᾄδοντα . . . . Κἂν γὰρ μυριάκις ἀσελγὴς ὁ ψάλλων ᾖ, αἰδούμενος τὸν ψαλμὸν κατακοιμίζει τῆς ἀσελγείας τὴν τυραννίδα· κἂν μυρίοις ᾖ κακοῖς βεβαρημένος, καὶ ὑπὸ ἀθυμίας κατεχόμενος, κατακηλούμενος ὑπὸ τῆς ἡδονῆς, κουφίζει τὸν λογισμόν, πτεροῖ τὴν διάνοιαν, καὶ μετάρσιον ἐργάζεται τὴν ψυχήν»[101]. Ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν ἡ χρυσῆ τῆς Ἀντιοχείας ἀηδὼν φησὶν «Ἐπειδὴ γάρ ....μνήμην δὲ οὐδὲν οὕτω μόνιμον ὡς μελῳδία ποιεῖ...τῷ μέλει τῆς ᾠδῆς ὑποκλέπτων τὴν ἀπὸ τῆς μνήμης αἰσχύνην, καὶ τὴν ἀφόρητον ἀθυμίαν παραμυθούμενος ᾄσματα αὐτὰ πεποίηκεν, ἵνα τῷ πόθῳ μελῳδίας ἀναγκαζόμενοι συνεχῶς αὐτὰ φθέγγεσθαι, συνεχῶς αὐτῶν ὧσι μεμνημένοι, καὶ διηνεκῶς ἔχωσί τινα διδασκαλίαν ἀρετῆς τὴν διηνεκῆ τῶν ἁμαρτημάτων μνήμην. Ἴστε γοῦν, ὅτι καὶ νῦν τὰ μὲν ἄλλα οὐδ' ἐξ ὀνόματος τοῖς πολλοῖς ἐστι βιβλία γνώριμα· τὴν δὲ τῶν ψαλμῶν πραγματείαν ἐπὶ στόματος ἅπαντες φέρουσι καὶ αὐτὰς ταύτας τὰς ᾠδάς· οὕτω δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων δείκνυται, πόσον ἀπὸ τῆς μελῳδίας τὸ κέρδος ἐστίν». Καὶ ἐν ἑτέρῳ μέρει περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μουσικῆς πραγματευόμενος ἀναφωνεῖ «Οὐδὲν γὰρ οὐδὲν οὕτως ἀνίστησι ψυχήν, καὶ πτεροῖ, καὶ τῆς γῆς ἀπαλλάττει, καὶ τῶν τοῦ σώματος ἀπολύει δεσμῶν, καὶ φιλοσοφεῖν ποιεῖ, καὶ πάντων καταγελᾶν τῶν βιωτικῶν, ὡς μέλος συμφωνίας, καὶ ρυθμῷ συγκείμενον θεῖον ᾆσμα. Οὕτω γοῦν ἡ φύσις ἡμῶν πρὸς τὰ ᾄσματα καὶ τὰ μέλη ἡδέως ἔχει καὶ οἰκείως, ὡς καὶ τὰ ὑπομάζια παιδία κλαυθμηριζόμενα καὶ δυσχεραίνοντα οὕτω κατακοιμίζεσθαι . . . Διὰ τοῦτο καὶ ὁδοιπόροι πολλάκις κατὰ μεσημβρίαν ἐλαύνοντες ὑποζύ-

100) Λόγ. Β' εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν. Πρβλ. καὶ Χρυσοστ. Τόμ. Ε' σ. 120. Βασιλ. ἐπιτομ. σοθ—τζ. Ὅρα καὶ τὸ ἀπὸ 6' Δεκεμβρίου αψιη' ἐν τῷ ἱερῷ Κώδηκι τοῦ πατριαρχείου συνοδικὸν γράμμα περὶ διαρκοῦς καὶ ἐπιμελοῦς διδασκαλίας καὶ καλλιεργείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.

101) Εἰς ψαλμ. ΡΛΔ'.

για, ᾄδοντες τοῦτο ποιοῦσι, τὴν ἐκ τῆς ὁδοιπορίας ταλαιπωρίαν ταῖς ᾠδαῖς ἐκείναις παραμυθούμενοι, οὐχ ὁδοιπόροι δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ γηπόνοι ληνοβατοῦντες καὶ τρυγῶντες, καὶ ἀμπέλους θεραπεύοντες, καὶ ἄλλο ὁτιοῦν ἐργαζόμενοι, πολλάκις ᾄδουσιν. Καὶ ναῦται κωπηλατοῦντες τοῦτο ποιοῦσιν. Ἤδη δὲ καὶ γυναῖκες ἱστουργοῦσαι, καὶ τῇ κερκίδι τοὺς στήμονας συγκεχυμένους διακρίνουσαι πολλάκις μὲν καθ' ἑαυτὴν ἑκάστη, πολλάκις δὲ καὶ πᾶσαι μίαν τινὰ μελῳδίαν ᾄδουσι. Ποιοῦσι δὲ τοῦτο καὶ γυναῖκες καὶ ὁδοιπόροι καὶ ναῦται καὶ γηπόνοι τῷ ᾄσματι τῶν ἐκ τῶν ἔργων πόνον παραμυθήσασθαι· σπεύδοντες, ὡς τῆς ψυχῆς ῥᾷον ἅπαντα· δυναμένης ἐνεγκεῖν τὰ ὀχληρὰ καὶ ἐπίπονα, εἰ μέλους ἀκούσειε καὶ ᾠδῆς. Οὕτως οἰκείως ἡμῖν ἔχει πρὸς τοῦτο τὸ εἶδος τῆς τέρψεως ἡ ψυχή. Τὰ δὲ ἀσελγέστερα καὶ παρανομώτερα τῶν ᾀσμάτων τούτων τοῖς τῆς ψυχῆς μέρεσι ἐγγινόμενα, ἀσθενεστέραν αὐτὴν καὶ μαλακωτέραν ποιοῦσιν, ἀπὸ δὲ τῶν ψαλμῶν τῶν πνευματικῶν, πολὺ μὲν τὸ κέρδος, πολλὴ δὲ ἡ ὠφέλεια, πολὺς δὲ ὁ ἁγιασμός, καὶ πάσης φιλοσοφίας ὑπόθεσις γένοιτ' ἄν, τῶν τε ῥημάτων τὴν ψυχὴν ἐκκαθαιρόντων, τοῦ τε ἁγίου πνεύματος τῇ τὰ τοιαῦτα ψαλλούσῃ ταχέως ἐφιπταμένου ψυχῇ...Ταῦτα λέγω οὐχ ἵνα ἐπαινῆτε μόνον, ἀλλ ἵνα καὶ παῖδες καὶ γυναῖκες τὰ τοιαῦτα διδάσκητε ᾄσματα ᾄδειν οὐκ ἐν ἱστοῖς μόνον, οὐδὲ ἐν τοῖς ἄλλοις ἔργοις, ἀλλὰ μάλιστα ἐν τραπέζῃ...ἐὰν εἰς ταύτην ἑαυτοὺς καταστήσωμεν τὴν συνήθειαν οὐδὲ ἑκόντες οὐδὲ ῥᾳθυμοῦντές ποτε προησόμεθα τὴν καλὴν ταύτην λειτουργίαν, τοῦ ἔθους καὶ ἄκοντας ἡμᾶς ἀναγκάζοντος καθ' ἑκάστην ἡμέραν τὴν καλὴν ταύτην ἐπιτελεῖν λατρείαν· ἐπὶ τῆς μελῳδίας ταύτης κἂν γεγηρακώς τις ᾖ, κἂν νέος, κἂν δασύφωνος, κἂν ῥυθμοῦ παντὸς ἄπειρος, οὐδὲν ἔγκλημα γίνεται... ἐνταῦθα οὐ χρεία κιθάρας, οὐδὲ νεύρων τεταμμένων, οὐδὲ πλήκτρου καὶ τέχνης....οὐ χρεία τέχνης ἐνταῦθα μακρῷ χρόνῳ κατορθουμένης, ἀλλὰ προαιρέσεως δεῖ γενναίας μόνον καὶ δεξόμεθα τὴν ἐμπειρίαν ἐν βραχείᾳ χρόνου ροπῇ» [102].

Θεοδώρητος δὲ ὁ ἐπίσκοπος Κύρου ἐν τῷ Ε' αἰῶνι ἀνθήσας, λέγει τάδε« Ἐπειδὴ καὶ τῆς εὐσεβείας οἱ τρόφιμοι, καὶ ἀστοὶ καὶ χωρικοί, διαφερόντως ταύτῃ (τῇ τοῦ Δαυὶδ προφητείᾳ) προσέχειν ἐσπουδάκασιν ἅπαντες· οὐχ ἥκιστα δὲ οἱ τὸν ἀσκητικὸν ἀσπαζόμενοι βίον νύκτωρ ταύτην καὶ μεθ' ἡμέραν διὰ τῆς γλώττης προφέρουσι τὸν τῶν ὅλων ὑμνοῦντες Θεόν, καὶ τὰ τοῦ σώματος κατευναζοντες πάθη. Τῇ μὲν ἡδονῇ τῆς μελῳδίας τὴν ὠφέλειαν ἡ θεία χάρις κεράσασα τριπό-

102) Χρυσοστ. Τομ. V. 133. πρβλ. καὶ σ. 138, 384, 427, 611. XII,349.

θητόν τε καὶ ἀξιέραστον τοῖς ἀνθρώποις διδασκαλίαν προτέθηκε. Καὶ ἔστιν ἰδεῖν τῶν μὲν ἄλλων θείων Γραφῶν ἢ οὐδαμῶς ἢ ὀλίγα τῶν ἀνθρώπων μεμυημένων τοὺς πλείστους· τῶν δὲ πνευματικῶν τοῦ θεσπεσίου Δαβὶδ πολλοὺς πολλάκις καὶ ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ ἐν ταῖς ἀγυιαῖς, καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς ἀπομεμνημένους, καὶ τῇ τοῦ μέλους ἁρμονίᾳ σφᾶς αὐτοὺς καταθέλγοντας, καὶ διὰ ταύτης τῆς θυμηδίας καρπουμένους τὴν ὠφέλειαν». Ὁ γεωργός, λέγει ὁ Ἱερώνυμος, κρατῶν τὸ ἄροτρον ψάλλει *ἀλληλούϊα*, ὁ θεριστὴς κάθιδρος ἀνακουφίζεται διὰ τῶν ψαλμῶν, ὁ δὲ ἀμπελουργὸς μετὰ τοῦ μαχαιρίου αὐτοῦ ψάλλει στίχους τινὰς τοῦ Δαβίδ[103]. Ἰσίδωρος δὲ ὁ Πηλουσιώτης ὁμολογεῖ, ὅτι «ἡ Μουσική, ἡ διὰ κιθάρας καὶ ψαλτηρίου τελουμένη θεραπεύει τὰ πάθη τὰ ψυχικά, ἐξημεροῖ δὲ τὸν θυμόν, καὶ κουφίζει τὰ πένθη διὰ τῶν δακρύων». Ἀλλὰ καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης λέγει «Ἐπεὶ οὖν τὸ κατὰ φύσιν φίλον τῇ φύσει, ἀπεδείχθη δὲ κατὰ φύσιν ἡμῖν οὖσα ἡ Μουσική, τούτου χάριν ὁ μέγας Δαβίδ, τῇ περὶ τῶν ἀρετῶν φιλοσοφίᾳ τὴν μελῳδίαν κατέμιξεν, οἱόν τινα μέλιτος ἡδονήν, τῶν ὑψηλῶν καταχέας δογμάτων». Καὶ Εὐσέβιος δὲ ὁ Παμφίλου ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ αὐτοῦ Προπαρασκευῇ, περὶ τῆς σημασίας καὶ δυνάμεως τῆς μουσικῆς πραγματευόμενος ἐπαναλαμβάνει αὐτολεξεὶ ὅσα ὁ Πλάτων ἐν τῇ Πολιτείᾳ καὶ τοῖς Νόμοις περὶ ταύτης ἀπεφήνατο, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι παραδέχεται ἄνευ ἐλαχίστης ἐξαιρέσεως τὰ τῆς πλατωνικῆς σχολῆς περὶ τῆς δυνάμεως καὶ σημασίας τῆς Μουσικῆς. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν περικοπῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων ἀριδήλως δηλοῦται ὁ σκοπός, δι' ὃν ἡ Μουσικὴ εἰσήχθη ἐν τῷ χριστιανικῷ Ναῷ, καὶ ἡ ὑψηλὴ ἀποστολὴ ἣν εἶχεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ καὶ κοινωνίᾳ. Ἐκ δὲ τῆς συμφωνίας τῶν γνωμῶν τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων (Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους, Στωικῶν καὶ Πυθαγορικῶν), εὐκόλως κατανοοῦμεν ὅτι ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ προσληφθεῖσα μελοποιΐα καὶ ρυθμοποιΐα ἦτον ὅλως ἑλληνική, διότι μόνον αὕτη ἱκανοποίει τὸν θηρευόμενον διὰ τῆς Μουσικῆς σκοπόν.

---

103) Epist. Athanasii ad Marcellinum.

Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΕΝ ΤΗι ΕΚΚΛΗΣΙΑι ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Ἡ εἰσαγωγὴ τῆς Μουσικῆς εἰς τοὺς εὐκτηρίους οἴκους τῶν Χριστιανῶν εἶναι, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ἀρχαιοτάτη· ὡς δὲ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς ἀνέκαθεν ἐν ταῖς συνάξεσιν αὐτῶν πλὴν τῶν εὐχῶν καὶ δεήσεων χρῆσις ἐγίνετο καὶ τῆς Μουσικῆς, ἥτις διά τε τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς χάριτος τοῦ μέλους, συγκινεῖ μᾶλλον τὴν καρδίαν καὶ συντελεῖ πρὸς διέγερσιν καὶ διατήρησιν τῆς ἀπαιτουμένης εὐλαβείας καὶ προσοχῆς ἐν τῇ ἐκτελέσει τῆς θείας λατρείας. Τὸ παράδειγμα ἐδόθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς θρησκείας ἡμῶν ἐν τῷ Μυστικῷ Δείπνῳ, ἐπισφραγισθέντι δι' ἱερᾶς ὑμνῳδίας[104]. Καὶ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος θέλων νὰ παραστήσῃ ὅτι τὸ τελειότατον πρότυπον καὶ ἡ θεμελιώδης βάσις διὰ τὴν ὑμνῳδίαν ἁπάσης τῆς ἐκκλησίας τῆς Καινῆς Διαθήκης ὑπῆρξεν ὁ Ἰησοῦς, λέγει ὅτι «ὁ Σωτὴρ ὕμνησεν ὅπως καὶ ἡμεῖς ὑμνῶμεν ὁμοίως». Ἀκολούθως τὸ αὐτὸ βλέπομεν καὶ ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων γινόμενον[105]. Ἐπειδὴ δὲ ὅ,τι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ τελεῖ στηρίζεται ἐπὶ τοῦ παραδείγματος τῶν θεσπεσίων Ἀποστόλων, τούτου ἕνεκα καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς χριστιανικῆς ψαλμῳδίας τὴν πρώτην θέσιν κατέχουσιν οἱ ἔνδοξοι μαθηταὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, οἵτινες πρότερον ἀμαθεῖς ὄντες, τῇ ἐπιφοιτήσει τοῦ Παναγίου Πνεύματος ἀνεδείχθησαν οὐ μόνον θεολόγοι καὶ κήρυκες τῆς νέας θρησκείας, ἀλλὰ καὶ μουσουργοὶ καὶ ὑμνολόγοι, ὑμνολογοῦντες τὸν Κύριον ἱεροπρεπῶς, καθὰ μαρτυρεῖ ὁ θεηγόρος Λουκᾶς «Καὶ ἦσαν διὰ παντὸς ἐν τῷ ἱερῷ αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν Θεόν»[106]. Ἐν ταῖς Πράξεσιν ἀπαντῶμεν ὅτι οἱ Ἀπόστολοι συνηθροίζοντο πρὸς ψαλμῳδίαν καὶ προσευχὴν τὴν τρίτην, ἕκτην καὶ ἐννάτην ὥραν[107], καὶ ἐν ὥρᾳ νυκτός, ὡς οἱ Ἀπόστολοι Παῦλος καὶ Σίλας, οἵτινες κατὰ τὸ μεσονύκτιον προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν Θεόν[108]. Οἱ Ἀπόστολοι δι' ὕμνων καὶ προσευχῶν ἐτέλουν τὸν ἐνταφιασμὸν τῶν νεκρῶν. Ἐπιτάφιοι ὕμνοι ἐψάλησαν ἐπὶ τῇ

104) Ματθ. κς. 30.
105) Πράξ. 6' 42—47 ις'. 25.
106) Λουκ. κεφ. ΚΔ. 53.
107) Πραξ. κεφ. Γ. 1. κεφ. Ι'. 9.
108) αὐτόθι κεφ. ις'. 25.

Κοιμήσει τῆς Θεοτόκου, ὡς καὶ ἐν τῷ ἐνταφιασμῷ τοῦ πρωτομάρτυρος καὶ ἀρχιδιακόνου Στεφάνου. Καὶ ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς δὲ Διατάξεσιν ὁρίζεται ὅπως ὁ ἐνταφιασμὸς τῶν χριστιανῶν τελῆται ἐν ὕμνοις καὶ προσευχαῖς[109]. Ἀλλ' ὥσπερ ἡ ἀποστολικὴ ἱερουργία ὡς ὅλως ὑψηλοτέρα τῆς ἱερουργίας τῶν Ἰουδαϊκῶν συναγωγῶν ἐτελεῖτο ἐν πνεύματι, οὔτε ἐν Ἱερουσαλὴμ οὔτε ἐν τῷ ὄρει τῆς Σαμαρείας περιοριζομένη[110], οὕτω καὶ οἱ ὑπηρέται τῆς νέας πνευματικῆς Διαθήκης, οἱ Ἀπόστολοι, ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς χάριτος ἐλλαμπόμενοι νέους ὕμνους τῷ Θεῷ ἐποίουν, ὕμνους ὑψηλοὺς καὶ καθαρῶς πνευματικοὺς κατά τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἔκφρασιν ὥστε κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους καὶ τοὺς μετέπειτα, ὅτε τηλικαύτη δαψίλεια τῶν δωρεῶν τοῦ Πνεύματος παρετηρεῖτο, δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ἦν ὁ ἄριστος καὶ τέλειος ὑμνῳδὸς τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς καρδίαις τῶν πιστῶν καὶ ὁ μόνος κανὼν ὅπως τὰ πάντα τελῶνται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν[111]. Ἡ δὲ ἀμέσως μετὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους χριστιανικὴ Ἐκκλησία στερρῶς διέσωζε τὴν τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς παράδοσιν, διὸ καὶ ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ ἐδοξάζετο ὁ Κύριος δι' εὐπρεποῦς μουσικῆς.

Ὅτι δὲ ἡ Μουσικὴ ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἦν ἐν χρήσει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ὅτι ταύτης ἐγκρατεῖς ἦσαν ὅ τε Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν Παῦλος καὶ οἱ λοιποὶ Ἀπόστολοι, ἔκ τε τῶν Ἀπο-

---

109) Βιβλ. ΣΤ' 30 Η', 41. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Θεοφόρου Ἰγνατίου ἱστορεῖται ὅτι ἱκανὰς νύκτας διῆλθον μετὰ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τοῦ θείου πατρός, ᾄδοντες ὕμνους καὶ ψάλλοντες τὸν βίον καὶ τὰς βασάνους αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἐκήδευσαν αὐτὸν ψάλλοντες. Καὶ ὁ ἱερὸς Ἱππόλυτος ὁρίζει ὅπως χάριν τῶν τετελευτηκότων ἀδελφῶν ἡμῶν διερχώμεθα τρεῖς ἡμέρας ἐν ψαλμοῖς καὶ προσευχαῖς πρὸς τιμὴν τοῦ τὴν τρίτην ἡμέραν ἀναστάντος Σωτῆρος ἡμῶν (Τερτυλλ. Oblationes prodefunctis pro nataliciis annua die facimus. De corona milit. c. 3). Καὶ ὁ Θεολόγος Γρηγόριος περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίου γράφει ὅτι ἐκεῖνος προπέμπεται πανηγυρικῶς διὰ παγκοσμίων αἴνων καὶ ἐγκωμίων, καὶ ἐν παννυχίοις ᾠδαῖς (Orat. 4 p. 118). Γρηγόριος ὁ Νύσσης περιγράφων τὴν κηδείαν τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Μακρίνης λέγει ὅτι, ἱερεῖς τε καὶ διάκονοι συνώδευσαν τὴν νεκρὰν ἐν ὑμνῳδίαις ψαλμῶν σχηματίσαντες χορούς· ὅτε δ' ἀφίχθησαν εἰς τὸν ναόν, ἡ ψαλμῳδία ἀντικατέστη δι' εὐχῆς καὶ εἶτα ἐψάλησαν ψαλμοί (De vita S. Macrinae, Op. T. 2, 201). Ἄλλαι μαρτυρίαι περὶ τοῦ τύπου τῆς κηδείας ὑπάρχουσι παρ' Ἱερωνύμῳ (Ep. 27), παρὰ Σωκράτει (Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Ζ', 46), παρ' Εὐσεβίῳ (Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Δ', 70) καὶ παρὰ τῷ Ἐπιφανίῳ (Haer. 71).

110) Ἰω. κεφ. Δ' στίχ. 21—23.

111) Α. Κορινθ. κεφ. ΙΔ' στίχ. 40.

στολικῶν Διαταγῶν βεβαιοῦται καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ θεσπεσίου Παύλου, ὅστις λέγει «Ἄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ» [112]. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς προτρέπει τοὺς πιστοὺς ἵνα «πληρῶνται ἐν πνεύματι, ἐν πάσῃ σοφίᾳ, διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς ἐν χάριτι ᾄδοντες τῷ Κυρίῳ» [113]. Τίνας ὅμως ᾠδὰς ἐνόει ὁ Ἀπόστολος καὶ τίνα διαφορὰν ποιεῖται μεταξὺ τῶν τριῶν εἰδῶν τῶν ᾀσμάτων, περὶ τούτου ἐπὶ πολὺ ἤρισαν οἱ σοφοί [114]. Ἡμεῖς δὲ οὐκ ἄτοπον κρίνομεν θεωροῦντες *ψαλμοὺς* μέν, τοὺς δαυϊτικούς, οὕτως ὀνομασθέντας διότι ἐψάλλοντο, *ὕμνους*, [115] τὰς εἰς τὰ ἀρχαιότατα ψαλτήρια, ἤτοι εἰς τὸ

---

112) Κολασσ. Γ', 16. Ἑρμηνεύων ὁ Θεοδώρητος τὸ ρητὸν λέγει «τῇ καρδίᾳ ψάλλει ὁ μὴ μόνον τὴν γλῶσσαν κινῶν ἀλλὰ καὶ τὸν νοῦν εἰς τὴν τῶν λεγομένων κατανόησιν διεγείρων». Τούτοις συνῳδὰ καὶ ὁ Θεοφύλακτος ἐσημειώσατο «ψάλλειν ἐν τῇ καρδίᾳ, τοὐτέστι μετὰ συνέσεως καὶ μὴ ρεμβομένης τῆς καρδίας· ὁ γὰρ προσέχων, ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ ψάλλει»· καὶ ὁ Ἱερώνυμος δὲ τελευταῖον, ἐκ τῶν τοῦ Ἀποστόλου λόγων ἀφορμὴν λαβών, παραγγέλλει τοῖς πιστοῖς νὰ μὴ ψάλλωσι τῷ Θεῷ διὰ τῆς φωνῆς, ἀλλ' ἀπὸ τῆς καρδίας, μηδὲ τραγῳδῶν δίκην νὰ λεπτύνωσι τὸν λάρυγγα διὰ γλυκέος φαρμάκου ὅπως ἀκούωνται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ θεατρικὰ μέλη καὶ ᾄσματα, ἀλλὰ διὰ τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ, διὰ τῶν ἔργων καὶ διὰ τῆς ἐπιστήμης τῶν Γραφῶν.

Μεγάλη δὲ χρῆσις τῶν πνευματικῶν ὕμνων ἐγίνετο ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Ἀποστόλων, ὅπερ μαρτυρεῖ καὶ ἡ πρὸς τοὺς Κορινθίους ἐπιστολὴ τοῦ θεσπεσίου Παύλου (Α. Κορινθ. ΙΔ'. 9—10). Τινὲς τῶν Κορινθίων Χριστιανῶν ἤρξαντο συντάσσειν διὰ τὰς ἱερὰς συναθροίσεις ᾠδὰς ἐν ξέναις γλώσσαις· ὁ δὲ Ἀπόστολος γράφει αὐτοῖς ὅτι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὰ πάντα δέον νὰ συντελῶσι πρὸς οἰκοδομὴν αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ «λαλουμένων μὴ εὐσήμων λόγων» ἐν ξέναις γλώσσαις οἱ πιστοὶ ὡς μὴ ἐννοοῦντες τὸν ὕμνον τῆς ξένης γλώσσης οὐδόλως ὠφελοῦνται, δέον αἱ τοιαῦται ᾠδαὶ νὰ μὴ ἔχωσι χώραν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλ' αἱ καταληπταὶ τῷ νοΐ· διὸ καὶ λέγει περὶ ἑαυτοῦ ὁ Ἀπόστολος εἰς ὑπόδειγμα τὰ ἑξῆς «Τί οὖν ἐστι; προσεύξομαι τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοΐ, ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοΐ» (Α. Κορινθ. κεφ. ΙΔ', 15). Διὰ τῶν ῥημάτων τούτων ἐδίδασκε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Παῦλος τοὺς πιστοὺς νὰ ψάλωσι οὐ μόνον διὰ τοῦ στόματος καὶ τῶν χειλέων, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ νοὸς καὶ τῆς ψυχῆς, διότι ἡ ψαλμῳδία εἶναι προσευχή, καὶ ὡς τοιαύτη καὶ τὸ εἶδος αὐτῆς δέον νὰ ᾖ σεμνόν, ταπεινὸν καὶ συγκινητικόν. Καὶ Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης λέγει «Ἡ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ψαλμῳδία παράκλησίς ἐστι πρὸς τὸν Θεὸν πρὸς ἐξιλέωσιν τῶν ἡμετέρων ἁμαρτιῶν».

113) Ἐφεσ. Ε', 18. 19.

114) Περὶ τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ Μ. Παρανίκα. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος· σύγγραμμα περιοδικόν, 1873—1874. Ἐν Κ/πόλει, 1874 σ. 180.

115) Ὕμνος ἐστίν, κατὰ τὸν Μέγαν Βασίλειον, ἡ ἐπιτεταμένη πρὸς Θεὸν

βιβλίον τῶν ᾀσμάτων εὑρισκομένας ἐν τῷ Ἀλεξανδρινῷ κώδηκι τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Π. Διαθήκης μετὰ τοὺς ψαλμοὺς ᾠδάς, (οἷον, ὕμνος α΄) ᾠδὴ Μωϋσέως ἐν τῇ Ἐξόδῳ [116], ὕμνος β΄) ᾠδὴ Μωϋσέως ἐν τῷ Δευτερονομίῳ [117], ὕμνος γ΄) προσευχὴ Ἄννης μητρὸς Σαμουὴλ [118], ὕμνος δ΄) προσευχὴ Ἡσαΐου [119], ὕμνος ε΄) προσευχὴ Ἰωνᾶ [120], ὕμνος ς΄) προσευχὴ Ἀββακοὺμ [121], ὕμνος ζ΄) προσευχὴ Ἐζεκίου [122], ὕμνος η΄) προσευχὴ Μανασσῆ [123], ὕμνος θ΄) προσευχὴ Ἀζαρίου [124], ὕμνος ι΄) προσευχὴ τριῶν Παίδων [125], ὕμνος ια΄) προσευχὴ Μαρίας τῆς Θεοτόκου [126], ὕμνος ιβ΄) προσευχὴ Συμεὼν [127], ὕμνος ιγ΄) προσευχὴ Ζαχαρίου [128], ὕμνος ιδ΄) ὕμνος Ἑωθινὸς «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ»), *ᾠδὰς δὲ πνευματικὰς* τὰ ὑπὸ τῶν πρώτων χριστιανῶν ποιητῶν ποιηθέντα καὶ ᾀδόμενα ᾄσματα, πρὸς διάκρισιν τῶν ἐθνικῶν ἑλληνικῶν ᾠδῶν. Ἀτυχῶς οὐδὲν τῶν ἱερῶν ἐκείνων ᾀσμάτων τῆς ἀρχαιότητος διεσώθη. «Ἡ περίπτωσις ὅτι οἱ ψαλμοὶ καὶ οἱ ὕμνοι τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας οὐδόλως περιῆλθον μέχρις ἡμῶν, δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς διαφόρους αἰτίας, λέγει ὁ λόγιος ἀρχιεπίσκοπος Ζακύνθου Διονύσιος Λάτας [129]. Οὗτοι ἦσαν σχετικῶς ὀλίγοι τὸν ἀριθμόν, συνιστάμενοι μόνον εἰς ὀλίγους ὕμνους, οἵτινες ἐτηροῦντο εἰς τὴν μνήμην τῶν νέων, καὶ πάντων ἐκείνων, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποστῶσι τὴν δαπάνην χειρογράφου κειμένου. Οὗτοι δὲ βεβαίως θὰ κατεστράφησαν ὁλοσχερῶς κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν». Ἐν τῇ

δοξολογία, ἥτις ἐψάλλετο ὑφ' ἑνὸς δίχα ὀργάνου. Ἡ συνήθεια αὕτη καὶ παρ' Ἑβραίοις ὑπῆρχεν, ὡς βεβαιοῖ καὶ ὁ Ἀνώνυμος λέγων «Μετὰ τῶν ἄλλων ψαλτῶν καὶ ἀρχῳδῶν ἔψαλλε μετὰ τοῦ ψαλτηρίου ὁ Δαβίδ· ἕκαστος δὲ πνεύματι ἁγίῳ κινούμενος ὕμνει τὸν Θεόν οἱ δὲ λοιποὶ ἡσυχίαν ἦγον, ὑπεφώνουν δὲ τῷ ψάλλοντι τό, ἀλληλούϊα. Ἡνίκα δὲ ἐπ' ἄλλον ἐπεπήδα τὸ πνεῦμα, οἱ λοιποὶ ἠρέμουν».

116) Ἡσ. ΙΕ. 1—19.
117) Δευτερ. ΛΒ΄ 1—43.
118) Α. Βασιλ. Γ΄. 1—10.
119) Ἡσ. ΚΣΤ΄ 9—17.
120) Ἰων. ΚΓ. 10.
121) Ἀββακ. Γ. 2—19.
122) Ἡ σ. ΛΗ΄ 10—12.
123) Β. Παραλειπ. ΚΓ.
124) Δανιὴλ Γ΄ 26—45.
125) αὐτόθι Γ΄. 52—88.
126) Λουκ Α΄. 46—54.
127) αὐτόθι Β΄. 29—32.
128) αὐτόθι Α΄. 68—79.
129) Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογία. τόμ. Α΄ ἐν Ἀθήναις σ. 338—339.

Ἐκκλησιαστικῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Εὐσεβίου ἀνέγνωμεν ὅτι ἐπὶ Δεκίου, Διοκλητιανοῦ καὶ Ἰουλιανοῦ πολλὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία ἀπωλέσθησαν. Καὶ παρ' Ἀρνοβίῳ [130] ἀναγινώσκομεν ὅτι οἱ ἐθνικοὶ ἐν τοῖς διωγμοῖς κατέκαιον τὰ τῶν χριστιανῶν βιβλία. Τὸ αὐτὸ ἔπραττον καὶ οἱ ἀρειανοί, βραδύτερον δὲ καὶ οἱ εἰκονομάχοι.

Οἱ Χριστιανοὶ κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἀποστόλων, καθάπερ ἱστορεῖ ἡ τῆς Ἐκκλησίας ἱστορία, ἀπὸ τοῦ Α' μ. Χ. αἰῶνος συνερχόμενοι ἰδίᾳ τὴν ἑσπέραν τοῦ Σαββάτου καὶ τὴν πρωΐαν τῆς Κυριακῆς [131] ἐπὶ προσευχὴν εἰς ταπεινοὺς τινὰς καὶ αὐτοσχεδίους ναούς, ἔστιν ὅτε καὶ ἐν σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς ἕνεκα τῶν γνωστῶν διωγμῶν [132] ἔψαλλον ἐκείνους τοὺς ψαλμοὺς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, οἵτινες διὰ τοῦ Προφητάνακτος ἀνήγγελλον τὴν ἔλευσιν καὶ τὰς χάριτας τοῦ Μεσίου [133], τοῦ μεσίτου μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ὅστις ἥνωσεν αὐτοὺς ἐν τῇ πίστει καὶ ὁμονοίᾳ διὰ τοῦ οὐρανίου αὐτοῦ Πατρός, καὶ οὕτως ἀνύμνουν τὸν Θεὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, τελετουργοῦντες τὰ κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν Ἀποστόλων, ἀναγινώσκοντες τὰς Γραφὰς [134], καὶ πολλάκις ἀκροώμενοι τοῦ θείου λόγου παρὰ τοῦ προϊσταμένου τοῦ εὐκτηρίου οἴκου [135].

---

130) Arnobii adversus gentiles IV 36.

131) Ψαλμοὶ τινὲς ἐψάλλοντο ὡρισμένως ἔν τισι περιστάσεσιν· ὑπῆρχον ἑπομένως πρωϊνοὶ καὶ ἑσπερινοὶ ψαλμοί, καὶ ψαλμοὶ ὡρισμένοι ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων ἵνα ψάλλωνται κατά διαφόρους θρησκευτικὰς ἑορτὰς (Ἀποστολ. Διαταγ. Βιβλ. Η'. κεφ. 37. Βιβλ. Β'. κεφ. 59. Ἀθαν. ἐπιστ. πρὸς Μαρκελλ. τόμ. Α'. καὶ περὶ Παρθεν. σελ. 1057 Κασσιαν. Institut. lib. III. 3)—Ἐν τῇ ΝΣΤ' Ὁμιλίᾳ εἰς Ματθαῖον ὁ Χρυσόστομος ἐκτίθησι δύο εὐχαριστηρίους ὕμνους («ἱερὰς ᾠδὰς» καὶ «μελῳδίαν πνευματικὴν»), ψαλλομένους εἰς γενικὰς συναθροίσεις ὑπὸ τῶν μοναχῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ πρὸ τοῦ γεύματος καὶ μετὰ τὸ γεῦμα «Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ διατρέφων σε ἐκ νεότητός μου» καὶ «Δόξα σοι, Κύριε δόξα σοι ἅγιε, δόξα σοι βασιλεῦ ὅτι δέδωκας ἡμῖν» Ἐν δὲ τῇ Ὁμιλίᾳ εἰς τὸν ΜΑ' ψαλμὸν ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος παραγγέλλει ὅπως μετὰ τὴν τράπεζαν ἀντὶ βαλσάμου πληρῶσιν οἱ χριστιανοὶ τὰ χείλη αὐτῶν πνευματικῆς μελῳδίας ἀνακράζοντες πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοφώνως «Εὔφρανας ἡμᾶς Κύριε ἐν τοῖς ποιήμασί σου» (Ψαλμ. ΙΘ').

132) Περὶ τὰ τέλη τοῦ Β' μ. Χ. αἰῶνος ἀπαντῶμεν ναούς.

133) Πράξ. Α'. 16—20. Β'. 25—35. Δ'. 25—27. ΙΓ'. 33—36.

134) Κολασ. Δ'. 16. Α' Θεσσαλ. Ε, 27. Ἰουστίν. Ἀπολογ. Α, Κεφ. 67 «Συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ Ἀπομνημονεύματα τῶν Ἀποστόλων ἢ τὰ συγγράμματα τῶν Προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ.»

135) Ἰουστίν. Ἀπολογ. Α'. κεφ. 67 «Εἶτα, παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος ὁ προεστὼς τοῦ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόσκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται» Καὶ ὁ Σωκράτης ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ Βιβλ. Ζ'. κεφ. 2, περὶ τοῦ ἐπισκόπου τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἀττικοῦ λέγει «Πρό-

ΨΑΛΤΑΙ ΚΑΙ ΙΣΟΚΡΑΤΑΙ ΕΝ ΤΗι ΑΡΧΑΙΑι ΕΚΚΛΗΣΙΑι

Κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν ταῖς συνάξεσι τῶν Χριστιανῶν πρὸς προσευχήν, ἕκαστος ἠδύνατο νὰ ψάλλῃ ἐλευθέρως, τηρῶν ὅμως τὴν τάξιν αὐτοῦ καὶ πειθόμενος εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ προεστῶτος, ὡς μαρτυρεῖ περὶ τούτου ὁ Τερτυλλιανός [136], σαφέστερον δὲ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος «Ἰδοὺ γὰρ ὁ ψαλμὸς ἐπεισελθὼν τὰς διαφόρους ἐκέρασε φωνάς, καὶ μίαν παναρμόνιον ᾠδὴν ἀνενεχθῆναι παρεσκεύασε· καὶ νέοι καὶ γέροντες, καὶ πλούσιοι καὶ πένητες, καὶ γυναῖκες καὶ ἄνδρες, καὶ δοῦλοι καὶ ἐλεύθεροι, μίαν τινὰ μελῳδίαν ἀνηνέγκαμεν ἅπαντες .... φθέγγεται ὁ Προφήτης, καὶ πάντες ἀποκρινόμεθα καὶ πάντες συνεπηχοῦμεν ... Ἐκ ποδῶν ἅπασα ἡ τοῦ βίου ἀνωμαλία ἀπελήλαται, καὶ εἰς χορὸς ἐξ ἁπάντων συγκεκρότηται .... Οὐδὲ γάρ ἐστιν εἰπεῖν ὅτι ὁ μὲν δεσπότης μετὰ πολλῆς ψάλλει τῆς παρρησίας, ἐπιστομίζεται δὲ ὁ οἰκέτης, οὐδ' αὖ ὁ πλούσιος μὲν κινεῖ τὴν γλῶσσαν, ἀφωνίᾳ δὲ ὁ πένης καταδικάζεται· οὐδὲ αὖ ἀνὴρ μὲν παρρησιάζεται, γυνὴ δὲ σιγᾷ καὶ ἄφωνος ἕστηκεν· ἀλλὰ πάντες τῆς αὐτῆς ἰσοτιμίας ἀπολαύοντες, κοινὴν ἀναφέρομεν τὴν θυσίαν· οὐδ' ἔχει τὸ πλέον οὗτος ἐκείνου, οὐδὲ ἐκεῖνος τούτου, ἀλλὰ πάντες ἐν τῇ αὐτῇ τιμῇ καὶ φωνῇ μιᾷ ἐκ διαφόρων γλωττῶν πρὸς τὸν τῆς οἰκουμένης ἀναπέμπομεν δημιουργόν» [137]. Ὁ αὐτὸς θεῖος πατὴρ ἀλλαχοῦ [138]) γράφει «Καὶ γὰρ γυναῖκες καὶ ἄνδρες καὶ πρεσβύται καὶ νέοι διῄρηνται μὲν κατὰ τὸν ὑμνῳδίας λόγον· τὴν γὰρ ἑκάστου φωνὴν τὸ πνεῦμα κεράσαν, μίαν ἐν ἅπασιν ἐργάζεται τὴν μελῳδίαν». Ἡ περὶ τὸ ψάλλειν ἐλευθερία εἶχε κυρίως τὴν βάσιν αὐτῆς εἰς τὰ θεῖα ἐκεῖνα χαρίσματα, περὶ ὧν λέγει καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος «Ὅταν συνέρχησθε, ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, ἑρμηνείαν ἔχει, πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γενέσθω» [139]. Τὴν τοῦ λαοῦ ψαλμῳδίαν περιγράφει καὶ Φίλων ὁ Ἰουδαῖος, παρ'

τερον μέν, ἡνίκα, ἐν τῷ πρεσβυτερίῳ ἐτάττετο, ἐκμαθὼν οὓς καὶ ἐπόνει λόγους, ἐπ' ἐκκλησίας ἐδίδασκε » Ἴδε καὶ Σύνοδ. Λαοδικ. Καν. 17. Αὐγουστ. Λογ. 10 De nerbis Apost. τόμ. I. σ. 112.

136) Ἀπολ. κεφ. ΛΘ'.

137) Τομ XII σ. 349.

138) Ὁμιλία εἰς τὸν 145 Ψαλμόν.

139) Α' Κορινθ. ΙΔ', 24.

οὐ μανθάνομεν ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἐν ταῖς ἀγρυπνίαις ἐγειρόμενοι πάντες, διηροῦντο εἰς δύο χορούς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ, οἱ ἄνδρες μετὰ τῶν ἀνδρῶν, καὶ αἱ γυναῖκες μετὰ τῶν γυναικῶν[140]. Οἱ χοροὶ δὲ διηυθύνοντο ὑπὸ τοῦ λεγομένου *πρωτοψάλτου* ἢ *χορολέκτου* καὶ *χοράρχου*· ἔψαλλον δὲ ὁτὲ μὲν *εἷς μόνον*, ὁτὲ κατ' ἀντιφώνησιν μετὰ τῶν προσφόρων Ἀκροτελευτίων. Ἐπὶ τέλους ἀμφότεροι οἱ χοροὶ οἱονεὶ καταλαμβανόμενοι ὑπὸ θείας ἀγάπης, συνηνοῦντο ὁμοθυμαδὸν εἰς ἕνα κοινὸν χορόν[141]. Ὥστε πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ψαλτῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάντες οἱ ἐν τῷ οἴκῳ τῆς προσευχῆς προσευχόμενοι χριστιανοὶ συνέψαλλον κρατοῦντες ἐν τῇ μνήμῃ τὰ ἐν χρήσει ἐν τῇ κοινῇ θείᾳ λατρείᾳ ᾄσματα, ἅτινα προσόμοια ἦσαν κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν συλλαβῶν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐννοίας, ἐξ οὗ καὶ προῆλθεν ἡ τε χρῆσις τῶν εἱρμῶν καὶ τροπαρίων καὶ τῶν προσομοίων στιχηρῶν.

Ἡ τάξις τῶν ψαλτῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρωϊμώτατα ἐγκατέστη. Ἐν τοῖς ἀποστολικοῖς κανόσι καὶ ταῖς λειτουργίαις Ἰακώβου καὶ Μάρκου[142] πολλάκις μνεία γίνεται περὶ ψαλτῶν ὡς κατωτέρας τάξεως[143]. Ἐν δὲ τῇ ἐν Λαοδικείᾳ τοπικῇ Συνόδῳ ὡρίσθη (+367) ἵνα μηδεὶς πλὴν τῶν καθιερωμένων ψαλτῶν ψάλλῃ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ «Περὶ τοῦ μὴ δεῖν πλὴν τῶν κανονικῶν ψαλτῶν τῶν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ἀναβαινόντων καὶ ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων, ἑτέρους τινὰς ψάλλειν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ»[144], διότι φαίνεται, εἰς τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ τινὲς ἐκ τοῦ ὄχλου περιφρονοῦντες τοὺς κληρικοὺς

---

140) Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ χρονογράφοι διηγοῦνται ὅτι ἐπὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, ὅταν κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Δαφναίου Ἀπόλλωνος ἐξεβλήθη τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου Βαβύλα, οἱ Χριστιανοί, ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες διαιρεθέντες εἰς χοροὺς μετήγαγον ψάλλοντες τὸν ἄστεγον τῆς Ἀντιοχείας μάρτυρα. Τοὺς ᾀδομένους ψαλμοὺς ἀκούσας ὁ αὐτοκράτωρ διέταξε νὰ συλληφθῶσιν οἱ πρωτοστάται τῶν χορῶν καὶ μαστιγωθῶσι. (Σωκράτους Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Γ' κεφ. 18. Θεοδωρητ. Βιβλ. Γ', 923. Καλλίστου Βιβλ. Χ. κεφ. 28).

141) Ἀποστολικαὶ Διαταγαὶ Βιβλ. Β' κεφ. 57 Σωκρ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Ε' κεφ. 22. Βασιλ. Ἐπις. 63. Σωζομ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Ε' κεφ. 19. Διονυσίου Ἀρεοπαγ. Περὶ Ἐκκλ. Ἱεραρχίας κεφ. 3.

142) Κανὼν ΚΣΤ', μγ. Ἀποστολ. Διαταγαί, Βιβλ. Γ', κεφ 11. Λειτουργ. ἁγ. Μάρκου ἐν κώδ. Φαβρικ. Ψευδ. ἐπιγρ. Ν. Δ. μερ. Γ' σ. 288. Ἰγνατίου Ἐπ πρὸς Ἀντιοχ § 12. Ἐφραὶμ Σύρ. λογ. 93 Ἰουστιν. Νεαρ. Γ' κανὼν Α'.

143) Ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ οἱ Ψάλται δὲν ἀποτελοῦσιν ἰδιαιτέραν τάξιν, ἐν ἄλλαις ἐκκλησίαις λογίζονται ἐν τοῖς Ἀναγνώσταις. (Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογία Διονυσίου Λάτα. Ἐν Ἀθήναις. Τόμ. Α'. σελ. 180).

144) Κανὼν ΙΕ'. Gonsilia Sacrosanta, ed. Coleti. τόμ. Α'. σ. 1728. πρβλ. καὶ τόμ. Β' σ. 240.

ἔψαλλον ἀσέμνως καὶ δὴ τὰ ἀσυνήθη, τὰ ἄχρηστα. Οἱ πατέρες λοιπὸν ἀπαγορεύοντες τὰ τοιαῦτα, λέγουσιν ὅτι, ἐκτὸς τῶν κληρικῶν τῶν ἐν τῷ χορῷ ψαλλόντων οὐδεὶς νὰ ἔχῃ τὸ δικαίωμα τοῦ ἄρχεσθαι τῆς ψαλμῳδίας. Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω κανόνος μαρτυρεῖται ὅτι οἱ ψάλται ἵσταντο ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος, ὅστις ἦτο ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ· μεταγενεστέρως δέ, τοῦ ἄμβωνος ἀρθέντος ἐκ τοῦ μέσου καὶ μόνον εἰς τὸ κήρυγμα ὁρισθέντος, οἱ χοροὶ ἵσταντο ἑκατέρωθεν, ὡς καὶ σήμερον, καὶ ἔψαλλον ἐξ ἑνὸς βιβλίου καὶ ἐπὶ ὡρισμένου κειμένου, ὅπως, κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον, μετὰ τοῦ ἡδονικοῦ καὶ εὐήχου διὰ τὴν ἀκοὴν ἀνεπαισθήτως παραλαμβάνωμεν καὶ τὸ ἐν ταῖς λέξεσιν ὠφέλιμον[145]. Τὰ θέματα τῆς ψαλμῳδίας τῶν ψαλτῶν ὑπεβάλλοντο ὑπὸ τὴν ἐξέλεγξιν τῶν ἐπισκόπων ἢ τῶν πρεσβυτέρων· πᾶν δ' ὅ,τι ἀνεφέρετο εἰς τὴν τέχνην τῆς μουσικῆς ἀφίετο ὅλως εἰς τοὺς ψάλτας. Διὰ δὲ τῆς Δ' ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου ὁ πρεσβύτερος δικαιοῦται νὰ διορίζῃ τοὺς ψάλτας ἄνευ τῆς γνώσεως ἢ ἀδείας τοῦ ἐπισκόπου. Τὸν διορισμὸν ἐχορήγει ὁ πρεσβύτερος διὰ τῶν ἑξῆς λέξεων «vide ut quod ore cantes, corte cretas, et quod corde credis, operibus comprobes» ἤτοι «Ὅρα, πίστευε καὶ ἀποδέχου ἐν τῇ καρδίᾳ σου πᾶν ὅ,τι ᾄδεις τῷ στόματι, καὶ ὅ,τι διὰ τῆς πίστεως ἀποδέχῃ τοῦτο πραγματοποίει διὰ τῶν ἔργων[146]». Ἀλλὰ καί τοι οἱ ψάλται δὲν ἐτάχθησαν μεταξὺ τοῦ κλήρου, ἀείποτε ὅμως ἀπήλαυον μεγάλης ὑπολήψεως, ὡς εἰκάζει καὶ ὁ εὐμαθὴς ἀρχιεπίσκοπος Ζακύνθου Διονύσιος Λάτας[147], ἐκ τῆς καθιδρύσεως σχολῶν τῆς ἱερᾶς μουσικῆς, καὶ ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας ἐπ' αὐτῶν προσοχῆς, ἰδίᾳ δὲ ἐπὶ τῶν διδασκάλων αὐτῶν. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Χρυσοστόμου οἱ ψάλται ἀπετέλουν ἐν τοῖς ναοῖς χορὸν παρεμφερῆ πρὸς τὸν σημερινόν. Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἄχρι τῆς σήμερον μέμνηται τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ψάλτου Μαρκιανοῦ, μαρτυρήσαντος τῷ 355 μ. Χ. Ἐν δὲ τοῖς πρακτικοῖς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου (+ 536), λέ-

---

145) Συμφωνῶ μετὰ τοῦ Πλάτωνος, ἔλεγεν ὁ Κικέρων, ὅτι οὐδὲν τοσοῦτον εὐκόλως διεγείρει ἐντύπωσιν ἐν ταῖς ἀπαλαῖς ψυχαῖς, ὅσον αἱ διάφοροι φωναὶ τῆς μουσικῆς· εἶναι δύσκολον σχεδὸν νὰ παραστήσῃ τις ὁποίαν δύναμιν ἔχουσιν αὗται ἐπὶ τῆς ψυχῆς. (De legibus, Βιβλ. Β') Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἀναπτύσσει καὶ ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος (Consess. Βιβλ. Γ'. 50). Παραδέχομαι, λέγει, ὅτι ἡ διάταξις τῆς μουσικῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἶναι λίαν ὠφέλιμος, ἰδίως ὅταν τὸ ᾀδόμενον μεταδίδηται διὰ καθαρᾶς φωνῆς καὶ δονήσεων τῶν τόνων, ἀκριβῶς ἀνταποκρινομένων εἰς τὰς λέξεις τοῦ κειμένου.

146) Κανὼν ἰ.

147) Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογία. Ἐν Ἀθήναις, τόμ. Α'. 1883, σ. 180.

γεται ὅτι πρὸς τέλεσιν τῆς θείας λειτουργίας ἦλθον ψάλται. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ψαλτῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ δὲν ἦτον ὡρισμένος. Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὁ ναὸς τῆς ἁγίας Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει εἶχεν 25 ψάλτας, πλὴν τῶν 100 ἀναγνωστῶν, οἵτινες ἐξεπλήρουν καὶ καθήκοντα ψαλτῶν [148]. Οἱ ψάλται ἐμορφοῦντο μουσικῶς ἐν ταῖς σχολαῖς. Ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου ὑπῆρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰδιαίτεροι μουσικοδιδάσκαλοι. Οἱ ψάλται τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, βουλήσει καὶ τῆς αὐτοκρατείρας, ἐδιδάσκοντο παρ' ἰδιαιτέρων μουσικῶν.

Ἡ Ἐκκλησία διὰ κανόνων καὶ παραινέσεων τῶν θείων πατέρων ἀποδοκιμάζει τὰς ἀτάκτους κραυγὰς τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς ψαλλόντων. Οὕτως ὁ ΟΕ' κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ' οἰκουμενικῆς Συνόδου (+553) διακελεύεται «Τοὺς ἐπὶ τὸ ψάλλειν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις παραγενομένους βουλόμεθα μήτε βοαῖς ἀτάκτοις κεχρῆσθαι καὶ τὴν φύσιν πρὸς κραυγὴν ἐκβιάζεσθαι, μήτε τι ἐπιλέγειν τῶν μὴ τῇ Ἐκκλησίᾳ ἁρμοδίων τε καὶ οἰκείων, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ κατανύξεως τὰς ψαλμῳδίας προσάγειν τῷ τῶν κρυπτῶν ἐφόρῳ Θεῷ». Ὁ δὲ τούτου ἑρμηνευτὴς Βαλσαμὼν [149] σημειοῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τάδε «Αἱ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαι οἶκοι προσευχῆς λέγονται, ὅθεν καὶ οἱ προσευχόμενοι παρακαλεῖν τὸν Θεὸν ὀφείλουσι μετὰ δακρύων καὶ ταπεινώσεως, οὐ μὴν μετὰ ἀτάκτου καὶ ἀναιδοῦς σχήματος. Διωρίσαντο οὖν οἱ πατέρες μὴ γίνεσθαι τὰ ἱερὰ ψαλμῳδήματα διὰ βοῶν ἀτάκτων καὶ ἐπιτεταμένων καὶ τὴν φύσιν παραβιαζομένων μήτε διά τινων καλλιφωνιῶν ἀνοικείων τῇ ἐκκλησιαστικῇ καταστάσει καὶ ἀκολουθίᾳ, οἷά εἰσι τὰ θυμελικὰ μέλη καὶ αἱ περιτταὶ ποικιλίαι τῶν φωνῶν, ἀλλὰ μετὰ κατανύξεως καὶ θεαρέστου τρόπου προσάγειν τῷ Θεῷ τὰς εὐχάς.... Ἐπεὶ δὲ παρὰ διαφόροις ἁγιωτάτοις πατριάρχαις ἐλαλήθη μὴ μόνον ἐν ταῖς ἑορταῖς γίνεσθαι τοιαῦτα παρὰ τῶν ψαλτῶν ἀλλὰ καὶ παννυχίσι καὶ μνημοσύνοις τεθνεώτων, γεγόνασι διάφορα σημειώματα συνοδικὰ ἀφορισμῷ καθυποβάλλοντα τοὺς τοιαῦτα ποιοῦντας καὶ μὴ διὰ ψαλμῳδημάτων καὶ ἀλληλουαρίων λιτῶν καὶ ψαλλομένων κατὰ τὸ θεμέλιον τῆς ἐκκλησίας ἐκπληροῦντας τὴν παννύχιον ψαλμῳδίαν [150]». Ἀκολούθως ὅμως δι' ἅπαντας τοὺς ψάλτας

148) Τὸ κυριώτερον καθῆκον τῶν ψαλτῶν ἦτο νὰ ἄρχωνται τῆς ψαλμῳδίας ἐν τῷ ναῷ καὶ νὰ διευθύνωσιν αὐτήν. Καὶ ὁ Χρυσόστομος λέγει «ὁ ψάλλων ψάλλει μόνος· κἂν πάντες ὑπηχῶσιν, ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος ἡ φωνὴ φέρεται» (Ὁμιλ. λστ' τῆς πρὸς Κορινθίους. Α'.)

149) Ἤκμασε τῷ 1170 μ. Χ.

150) Patrologia Migne τόμ. 137 σ. 769. Ὅρ. καὶ Ἀριστην. καὶ Ζωναρᾶ αὐτόθι σ. 772.

ὡρίσθησαν ἰδιαίτεροι κανόνες ἐν τῷ Ἐκκλησιαστικῷ Τυπικῷ τοῦ ἁγίου Σάββα· διωρίσθησαν δὲ καὶ ἐπόπται πρὸς ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν ψαλλομένων, καὶ ὡς τοιοῦτοι ἐχρησίμευον οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ προεστῶτες τῶν ἐκκλησιῶν, πρὸς δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὑμνογράφοι [151].

Ὅτι δὲ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ καὶ *Ἰσοκράται* ὑπῆρχον δηλοῦται ἔκ τινος χωρίου τῆς ἐν λιμῷ καὶ αὐχμῷ Ὁμιλίας τοῦ οὐρανοφάντορος Βασιλείου «Ὀλίγοι λοιπὸν μετ' ἐμοῦ καὶ τῆς προσευχῆς, καὶ οὗτοι ἱλιγγιῶντες, χασμώμενοι, μεταστρεφόμενοι συνεχῶς καὶ ἐπιτηροῦντες πότε ὁ ψαλμῳδὸς τοὺς στίχους συμπληρώσει, πότε ὡς δεσμωτηρίου τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς προσευχῆς ἀφαιρεθήσονται. Οἱ δὲ δὴ παῖδες οἱ σμικρότατοι οὗτοι, οἱ τὰς δέλτους ἐν τοῖς διδασκαλείοις ἀποθέμενοι καὶ συμβοῶντες ἡμῖν, ὡς ἄνεσιν καὶ τέρψιν τὸ πρᾶγμα μετέρχονται, ἑορτὴν ποιούμενοι τὴν ἡμετέραν λύπην, ἐπειδὴ τῆς ἐπαχθείας τοῦ παιδευτοῦ καὶ τῆς φροντίδος τῶν μαθημάτων πρὸς ὀλίγον ἐλευθεροῦνται». Καὶ ὁ θεῖος Χρυσόστομος λέγει περὶ Ἰσοκρατῶν ἐν τῇ σζ' ἐπιστολῇ αὐτοῦ.

ΧΡΗΣΙΣ ΕΝ ΤΗΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ ΤΟΥ ΜΟΝΩΔΙΚΟΥ ΕΙΔΟΥΣ ΤΗΣ ΨΑΛΜΩΔΙΑΣ

Ἐκ τῶν προεκτεθέντων δῆλον γίγνεται ὅτι ἀνέκαθεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπῆρχε τὸ μονῳδικὸν εἶδος τῆς ψαλμῳδίας, ἢ ὅπερ ταὐτόν, πᾶσαι αἱ φωναὶ ὁσαιδήποτε καὶ οἱαιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν πάντοτε ταὐτοχρόνως, ὁμοφώνως καὶ ὁμοτόνως ὡρισμένην τινὰ μελῳδίαν ἐξετέλουν, ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος, παρεμφερῶς πρὸς τοὺς χοροὺς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, οἵτινες συγκείμενοι ἐνίοτε ἐξ ἑκατοντάδος καὶ πλειόνων μουσικῶν ἔψαλλον ἐν μιᾷ φωνῇ, ἄνευ τῆς προσθήκης ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων τόνων. «Τὸ εἶδος τῆς ἱερᾶς ἡμῶν ψαλμῳδίας, λέγει Κωνσταντῖνος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μονῳδικόν, νῦν μὲν ἑνός, νῦν δὲ καὶ πολλῶν ἅμα συναδόντων ὁμοφθόγ-

151) Ἡ ἱστορία διηγεῖται ὅτι ὁ ἱερὸς Κοσμᾶς ποιήσας τὸν Κανόνα εἰς τὸν Τίμιον Σταυρόν, ἦλθέ ποτε εἰς Ἀντιόχειαν καὶ ἔστη ἐν τῷ ναῷ, ὅλως ἀγνώριστος, ἀκροώμενος τοῦ ψαλλομένου μουσουργήματος αὐτοῦ, ὅπερ δὲν ἐψάλλετο κατὰ τὸ μέλος τὸ ὑπ' αὐτοῦ ὁρισθέν, διὸ καὶ ὁ θεῖος μελῳδὸς ἐποιήσατο πικρὰς παρατηρήσεις πρὸς τοὺς ψάλτας. Πρὸς βεβαίωσιν μάλιστα ὅτι αὐτὸς ὄντως εἶναι ὁ ποιητὴς τοῦ Κανόνος τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἐποίησεν ἐνώπιον τῶν Ἀντιοχέων ψαλτῶν καὶ δευτέραν Θ' ᾠδὴν «Ὁ διὰ βρώσεως τοῦ ξύλου».

γως καὶ ὁμοτόνως, ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος τῆς αὐτῆς ἐξηχούσης φωνῆς, καθὰ καὶ παρ' ἡμῖν τὴν σήμερον»[152].

Ὁ ἐξ Ἠπείρου καταγόμενος καὶ ἐν Ἀθήναις τὰς διατριβὰς ποιούμενος λόγιος μουσικολόγος Ἰωάννης Τζέτζης[153] πειρᾶται ἵν' ἀποδείξῃ ὅτι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων ἄχρι τῆς ἁλώσεως ἦν ἐν χρήσει ἡ πολύφωνος ἁρμονία. Πρὸς τοῦτο ἐπικαλεῖται χωρία τινὰ τοῦ Ἁγιοπολίτου, ὡς καὶ τὴν ἐξῆς περικοπὴν τῆς Νεαρᾶς τοῦ Ἰουστινιανοῦ «θεσπίζομεν μὴ περαιτέρω μὲν ἑξήκοντα πρεσβυτέρων κατὰ τὴν ἁγιωτάτην Μεγάλην Ἐκκλησίαν εἶναι, διακόνους δὲ ἄρρενας ἑκατόν, τεσσαράκοντα δὲ θηλείας καὶ ὑποδιακόνους ἐννενήκοντα, ἀναγνώστας δὲ ἑκατὸν δέκα καὶ ψάλτας εἴκοσι πέντε, ὡς εἶναι τὸν πάντα ἀριθμὸν τῶν εὐλαβεστάτων κληρικῶν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐν τριακοσίοις εἴκοσι πέντε προσώποις καὶ ἑκατὸν πρὸς τούτοις τῶν καλουμένων πυλωρῶν». Αἱ μαρτυρίαι αὗται δὲν ἀρκοῦσι, παρ' ἔμοιγε κριτῇ, πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος, καθόσον μάλιστα εἶναι βεβαιότατον ὅτι ὁ χορὸς ἔψαλλεν ἐν ὁμοτόνῳ καὶ οὐχὶ ἐν ἑτεροτόνῳ πολυφωνίᾳ. Ἐκ τῆς χριστιανικῆς δὲ ἀρχαιότητος οὐδὲν διεσώθη μνημεῖον γραπτὸν τοιούτου εἴδους πολυτόνου ψαλμῳδίας, γεγραμμένης δηλονοῦν ἐπὶ τεσσάρων γραμμῶν καὶ οὐχὶ ἐπὶ μιᾶς. Πλὴν τοῦ εἰρημένου μουσικολόγου καὶ ὁ λόγιος Κωνσταντῖνος Σάθας στηριζόμενος εἰς τὸ παρατεθὲν χωρίον τῆς Νεαρᾶς, εἰκοτολογεῖ ὅτι «ἡ Μουσικὴ τῶν Βυζαντινῶν ἦν πολύφωνος καὶ πολύτονος, διότι τοσοῦτοι ψάλται ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐκβάλλωσιν ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν τόνον»[154]. Ἀλλ' οὐδόλως ἄπορον πῶς καὶ ὁ εἰρημένος ἱστορικὸς τοιαύτας περὶ τοῦ μουσικοῦ θέματος εἰκασίας διατυποῖ, ἀφοῦ ὁ αὐτὸς λέγει τάδε «Λέγων ταῦτα ὁρμῶμαι ἐξ ἁπλῆς ἐπιστημονικῆς περιεργείας, καὶ οὔτε νὰ ἐπιβάλλω εἰς τινα τὰς ἰδέας μου ἀξιῶ, οὔτε ἰσχυρίζομαι νὰ λύσω ὁριστικῶς ζήτημα τόσον περίπλοκον»[155]. Ὥστε αἱ γνῶμαι τοῦ τε Τζέτζη καὶ Σάθα οὐδὲν κῦρος ἱστορικὸν φέρουσι, διὸ καὶ ἐξακολουθοῦμεν διατεινόμενοι ὅτι ἡ Μουσικὴ ἡμῶν ἦν ἀνέκαθεν πολύφωνος, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πολύτονος ὡς ἡ νῦν τετράφωνος εὐρωπαϊκή. Τῇ ἡμετέρᾳ γνώμῃ ἕχομεν στοιχοῦντας τὸν μακαρίτην συγγραφέα τῶν *Βυζαντιῶν Μελετῶν* Σπυρίδωνα Ζαμπέλιον, τὸν σο-

152) Περὶ τῶν Ο' ἑρμηνευτῶν, τομ. Δ' σ. 766.

153) Περὶ τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐν Μονάχῳ 1874.

154) Ἱστορικὸν Δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν. Ἐν Βενετίᾳ, 1879, σ. σνη' ἐν σημειώσει.

155) αὐτόθι σ. σμη'.

φον Ἀλέξανδρον Ρ. Ραγκαβῆν[156], τὸν ἐν τοῖς μακαριστοῖς ἀριθμούμενον Παναγιώτην Κουπιτώρην[157], καὶ πολλοὺς ἄλλους σοφούς.

Ἐσφαλμένη ὅλως καὶ ἡ δοξασία ὅτι ἡ *ἁρμονία* εἰσεπήδησεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Μουσικῆς, ἀφοῦ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν εἶχον τὴν ἁρμονίαν ὡς σύστημα, διότι τὸ πᾶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Μουσικῇ συνίστατο εἰς τὴν *μελῳδίαν*[158]. Πολλαὶ προσπάθειαι κατεβλήθησαν ὅπως εὑρεθῇ τὸ κῦρος τοῦ ὁρισμοῦ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἁρμονίας παρά τινι ἀρχαίῳ συγγραφεῖ, ἵνα ἐπ' αὐτοῦ θεμελιώσωσι τινὲς τὴν ἁρμονικὴν Μουσικὴν ὡς δῆθεν ἐν χρήσει οὖσαν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ἐδράξαντο δὲ τοῦ ἑξῆς Ἀριστοτελικοῦ χωρίου «Ἡ διὰ πασῶν συμφωνία ᾄδεται μόνη, μαγαδίζουσι δὲ ταύτην, ἄλλην δὲ οὐδεμίαν» Ἀλλὰ τὸ χωρίον τοῦτο λαλεῖ περὶ συμφωνίας καὶ μαγαδίσεως καὶ οὐχὶ περὶ ἁρμονίας. Τὸ δὲ μαγαδίζειν δὲν σημαίνει *κρᾶσιν πολλῶν φθόγγων*, ἀλλὰ συνᾴδειν κατ' ἀντιφωνίαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πρώτης καὶ τῆς ὀγδόης τοῦ συστήματος δὶς διαπασῶν, ὡς γίνεται καὶ νῦν παρ' ἡμῖν, ὅταν συνᾴδοντας ἔχωμεν παῖδας ἢ γυναῖκας. Ὥστε μαγαδίζειν σημαίνει τὸ συμψάλλειν κατὰ μίαν διαπασῶν βαρύτερον ἢ ὀξύτερον. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἠγνόουν τὴν ἁρμονίαν, καθ' ἣν αὕτη ἔχει τανῦν ἔννοιαν παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις[159], διότι οὗτοι ἁρμονίαν λέγοντες νοοῦσι τὴν ἐπιστήμην τῆς ἐν συμφωνίᾳ ἐφαρμογῆς διαφόρων τόνων, ἐνῷ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἡ καλουμένη ἁρμονία ἦτο ἐν γένει ἡ κατ' ἴσα διαστήματα εὔτακτος καὶ ἐπάλληλος ἑνὸς ἢ πλείονων τόνων ἀκολουθία. Ὅτι δὲ ἡ λέξις ἁρμονία, ἄλλην σημασίαν εἶχε παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἄλλην παρὰ τοῖς νεωτέροις δηλοῦται καὶ ἐξ ὅσων γράφει ὁ ἐκδότης τῶν Πλατωνικῶν Διαλόγων Σταλβάουμ ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ Musica ex Platone «Nam quam nostri vocare solent harmoniam, n. e. vocum et sonorum complurium concentum uno eodemque tempore auribus accidenten, eam Graeci dixerunt potius symphoniam,

156) Πρβλ. Περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἑστία, ἔτος ΙΓ', τομ. ΚΕ', ἀριθ. 642. 17 Ἀπριλίου 1888 σ. 243.

157) Λόγος πανηγυρικὸς περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, 1876. σ. 30—31.

158) Οἱ Εὐρωπαῖοι διαιροῦσι τὴν μουσικὴν εἰς Μελῳδίαν καὶ Ἁρμονίαν, καὶ Μελῳδίαν μὲν καλοῦσι τὸ ὑφ' ἑνὸς ψαλλόμενον μέλος, Ἁρμονίαν δὲ τὸ ὑπὸ πολλῶν μουσικῶν, οἵτινες δὲν κρατοῦσι τὸ αὐτὸ ἴσον, ἀλλ' ἄλλοι μὲν βαρύτερον, ἄλλοι ὀξύτερον, καὶ ἄλλοι ἔτι ὀξύτερον.

159) Περὶ τῆς μουσικῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑπὸ Εὐσταθίου Θερειανοῦ, ἀρχιμανδρίτου. Ἐν Τεργέστῃ, 1875, σελ. 17.

harmoniam, quippe intelligentes, aptam concinnamque variorum sonorum consecutionem secundum tonorum genera ex artis legibus factam, qualis in melodia cernitur.» ἤτοι, «Ἥνπερ γὰρ οἱ ἡμέτεροι καλεῖν εἰώθασιν *ἁρμονίαν* ἤτοι φωνῶν καὶ φθόγγων πλειόνων συνῳδίαν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ χρόνῳ τοῖς ὠσὶ προσγινομένην, ταύτην οἱ Ἕλληνες *συμφωνίαν* μᾶλλον ἐκάλεσαν, ἁρμονίαν γε δὴ ἐννοοῦντες τὴν ἁρμοδίαν καὶ εὔρυθμον ποικίλων φθόγγων ἀκολουθίαν, τὴν κατὰ τὰ γένη τῶν τόνων ἐκ τῶν τῆς τέχνης νόμων γινομένην, οἵα τις ἐν τῇ μελῳδίᾳ καθορᾶται». Τοῦτο ἀποδεικνύει καὶ ὁ διάσημος ἀρχαιολόγος καὶ μουσικὸς τῆς Δύσεως Ἰωάννης ὁ Φράντζιος ἐπαγόμενος τὰ ἑξῆς «Τοσαύτη ὑπῆρξε τῶν νεωτέρων συγγραφέων ἡ κουφότης, ὥστε ἱκανὸν ἐνόμισαν τὸ ὅτι ἀντέγραψαν τὰς γνώμας τῶν πρὸ αὐτῶν περὶ Μουσικῆς γραψάντων, ἐνῷ οὐδὲν μέγα συνεισήνεγκον εἰς διαφώτισιν τῆς ὑποθέσεως....Τῶν ὀνομάτων, τῶν ἐκ τῆς τέχνης ὑπολειφθέντων, τοιαύτην ἐποιήσαντο κατάχρησιν, ὥστε ἐφήρμοσαν αὐτὰ εἰς νέα ἐφευρήματα, εἰς οὐδὲν λογισάμενοι τὴν προτέραν σημασίαν, ὥστε ἐκ τούτου οὐ μόνον ἠλλοιώθη ἑκάστης λέξεως ἡ δύναμις, ἀλλὰ καὶ παντελῶς διεστράφη. Καὶ τίς ἀγνοεῖ, π. χ· ὅτι μουσική, μελῳδία, ἁρμονία, εἰσὶ μὲν λέξεις ἑλληνικαί, ἐν δὲ τοῖς νεωτέροις χρόνοις πολὺ διάφορον ἔχουσι σημασίαν, παρ' οἵαν εἶχον ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς Ἑλλάδος, ἢ καὶ ἐν τῇ παρακμῇ....Ὥστε μᾶλλον ἐπίψογός ἐστιν ἡ δοξασία ἐκείνων, οἵτινες εἰς τὰ ἤθη τῶν ἡμετέρων χρόνων παιδευθέντες, νομίζουσιν ὅτι ἀρκούντως δύνανται νὰ κρίνωσι περὶ τῆς ἀρχαίας ἐκείνης Μουσικῆς»[160].

Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πολλάκις διαφόρως ἡρμηνεύετο ἡ λέξις ἁρμονία. Ὁ Σουΐδας καὶ ὁ Ἡσύχιος ἑρμηνεύουσι τὴν λέξιν διὰ τοῦ *εὔτακτος ἀκολουθία*, ὁ Πλούταρχος διὰ τοῦ *τρόπος* ἢ *τόνος*, Παρ' Ἀριστοξένῳ δηλοῖ τὸ ἐναρμόνιον γένος τῆς μουσικῆς. Ἐν γένει δὲ ἀναντίρρητον τυγχάνει ὅτι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἡ ἁρμονία οὐδαμῶς εἶχε τὴν ἔννοιαν τῆς ἁρμονίας τῶν Εὐρωπαίων, ἅτε δὴ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Μουσικῆς οὔσης ὁμοτόνου (μελῳδικῆς), καὶ οὐχὶ πολυτόνου ἐν ἑτεροτονίᾳ (ἁρμονικῆς). Ὁμότονος δὲ ἦτο, διότι ἡ σύστασις τῆς ἑλληνικῆς κλίμακος ἐτύγχανεν ἀκαταλληλος πρὸς ἁρμονίαν, ἥτις ἀπῄτει οὐσιωδῶς τὸ *διὰ τριῶν*. Οὕτω τοὐλάχιστον ἑρμηνεύεται καὶ χωρίον τι τοῦ Ἀριστοξένου[161] περὶ ἥττονος τόνου. Ἀλλὰ καὶ τὸ νῦν

160) Περὶ Ἑλλήνων μουσικῆς, διατριβὴ λατινιστὶ γραφεῖσα ὑπὸ Ι. Φραντζίου μεταφρ. Κουπιτώρη. Ὅρ. Ἐφημερίδα Φιλομαθῶν ἀριθ. 623 καὶ Νέαν Ἑπτάλοφον σελ. 253.

161) Πρβλ. ΙΘ', 18.

σύστημα τῆς ἁρμονίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπινοηθῇ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἄνευ τῆς βοηθείας τῶν κλειδωτῶν ὀργάνων. Ἐν ταῖς χορῳδίαις ὑπῆρχον βεβαίως καὶ ὀξύφωνοι, βαρύφωνοι καὶ μεσόφωνοι, ἀλλ' ἅπαντες ἔψαλλον τὸ μέλος ἐν τῇ *διαπασῶν* καὶ οὐχὶ ἐν τῇ *διὰ τεσσάρων ἢ συλλαβῆς* καὶ *διὰ πέντε ἢ δι' ὀξειῶν*. Τοῦ Σταγειρίτου φιλοσόφου ἡ μαρτυρία ὅτι «διὰ πέντε οὐκ ᾄδουσιν ἀντίφωνα» εἶναι ἀπόδειξις ἀναμφήριστος ὅτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι δὲν ὑπῆρχεν ἡ πολυφωνία τοῦ μέλους, ἡ σήμερον λεγομένη ἁρμονία. «Τοῦτο δ' εἶναι λίαν ἄλλως φυσικόν, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Βερναρδάκης[162], διότι ἡ ἁρμονία εἶναι τὸ ἔσχατον ἐπακολούθημα τῆς ἐν Εὐρώπῃ Μουσικῆς ἀναπτύξεως». Λοιπὸν κατὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν τῆς λέξεως ἔννοιαν, ἁρμονίαν, ὡς ἔφθημεν εἰπόντες, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν εἶχον· διότι ἡ ἐκ τῶν τριῶν ἀντιφωνιῶν, τῆς τοῦ μεσοειδοῦς, ὑπατοειδοῦς καὶ νητοειδοῦς μέλους καταρτιζομένη πολύφωνος συνῳδία, συμφωνία ἐστὶ τῶν δι' ὀκτὼ εἴτε διαπασῶν συναδόντων καὶ βάσιν ἔχει τὸν αὐτὸν φθόγγον. ἤτοι τὸ ὁμόφωνον ἐν ἀντιφωνίᾳ εἴτε κατ' ὀγδόην, ἡ δὲ διὰ τεσσάρων συμφωνία καὶ ἡ διὰ πέντε ἦσαν στοιχεῖα τῆς ἁρμονίας, οὐχὶ ἁρμονία. «Τὸ ζήτημα, ἂν ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ Μουσικὴ ἐγίνωσκε τὴν ἁρμονίαν, ἤ, σαφέστερον εἰπεῖν, ἂν ἦτο ὁμότονος ἢ πολύφωνος ἐν ἑτεροφωνίᾳ δύναται νὰ θεωρηθῇ λελυμένον, ὡς πρεσβεύει καὶ ὁ μακαρίτης ἀρχιμανδρίτης Εὐστάθιος ὁ Θερειανός. Ἡ ὁμοφωνία ἐν ὁμοτονίᾳ εἶναι ἡ βάσις τῆς μελῳδίας, ὅπως ἡ πολυφωνία ἐν ἑτεροφωνίᾳ εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς καθ' ἡμᾶς ἁρμονίας.....Ἐὰν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ Μουσικὴ ἦτο πολύφωνος, κατὰ τὰ δόγματα τῆς καθ' ἡμᾶς ἁρμονικῆς, τοῦτο μὲν τὸ εὕρημα θὰ ἦτο βεβαίως οὐχὶ μικρόν, οἱ δὲ συνηγοροῦντες ὑπὲρ τῆς ἁρμονικῆς πολυφωνίας τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, θὰ ἐδικαιοῦντο νὰ παραλάβωσιν ἐπίκουρον ἀρχαιοτάτην παράδοσιν, οὕτω δὲ ἀπαλλαγῶσι τῆς ὀνειδιζομένης αὐτοῖς νεωτεριστικῆς ὀρέξεως. Οὐδὲν ἧττον ὑπάρχουσι μελῳδίαι, αἵτινες ἁρμοζόμεναι κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἁρμονικῆς ἀποβάλλουσιν οὐ μόνον τὴν καλλονὴν ἀλλὰ καὶ τὸ φυσικὸν καὶ ὅλως ἰδιοφυὲς αὐτῶν μέλος, ἀλλοιούμεναι παντάπασι καὶ διαστρεφόμεναι. Ὁ ἀνατολίτης, φύσει ἐπιρρεπὴς ὢν εἰς τὴν μονότονον μελῳδίαν, ἀγαπᾷ πρὸ πάντων τὴν ἥρεμον ἐκείνην τῆς ψυχῆς ἔκχυσιν, ἥτις ἐξαγγέλλεται διὰ γλυκέος μελῳδήματος, πρὸς ὃ ὅλως ἀπᾴδει ἡ πολυόργανος τοῦ Εὐρωπαίου πολυφωνία. Οὕτω πολλὰ τῶν δημοτικῶν

162) Δόγος αὐτοσχέδιος περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς Ἐν Τεργέστῃ. 1876, σ. 25.

ᾄσμάτων τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἀνεπίδεκτα ἁρμονίας»[163]. Ἐκ τῶν λεχθέντων οὐκ ἀπεοικότως συνάγομεν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες μὴ ἔχοντες τὴν ἁρμονίαν ὡς σύστημα, ἦτο ὅλως ἀδύνατον νὰ ἐχορήγουν τοιαύτην εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας.

Η ΦΩΝΗΤΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΕΝ ΤΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Ὅτε ἀνεφάνη ὁ Χριστιανισμός, δύο μέθοδοι ψαλμῳδίας ὑπῆρχον ἐν χρήσει, ἡ καθαρῶς φωνητική, καὶ ἡ φωνητικὴ συνοδευομένη διὰ τῶν φωνῶν τῶν μουσικῶν ὀργάνων, ὡς ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν Ἰουδαίων[164]. Οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀπορρίψαντες τὴν πολύθρουν καὶ ποικιλόκροτον χρῆσιν τῶν τεχνικῶν ὀργάνων, ἐθέσπισαν κατὰ τὸ

163) Περὶ τῆς μουσικῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίως τῆς Ἐκκλησιαστικῆς. Ἐν Τεργέστῃ, 1875, σ. 19—20.

164) Λίαν πρωΐμως εἰσήχθη ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις, διὸ καὶ πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἀναφέρονται μουσικοὶ καὶ μουσικὰ ὄργανα «Καὶ ὄνομα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ Ἰουβάλ· οὗτος ἦν ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κιθάραν» (Γενεσ. Κεφ Δ΄ 21). Καὶ μουσικαὶ γυναῖκες ὑπῆρχον, ἀλλ' αὗται κατὰ τὴν πιθανωτέραν γνώμην, δὲν συνέψαλλον μετὰ τῶν ἀνδρῶν ἐν τῷ ναῷ, ἀλλ' ἐπὶ θρησκευτικῶν πομπῶν καὶ παρατάξεων, ἔξω τοῦ ναοῦ τελουμένων. Περὶ μουσικῶν ὀργάνων γίνεται μνεία καὶ ἀλλαχοῦ (Γεν. κεφ. ΛΑ΄, 26 καὶ 27. Ἐξόδ. κεφ. ΙΕ΄, 1. 20 καὶ 21. Ἀριθ. κεφ. Ι. 1—4 καὶ 9—10. αὐτόθι κεφ. ΛΑ΄, 6 καὶ 7. Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, κεφ ς΄. 1—9). Ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ λίαν ἐκαλλιεργήθη ἐπὶ τοῦ Δαβίδ, τοῦ δεξιῶς κρούοντος τὸ ψαλτήριον καὶ εἰσαγαγόντος ταύτην εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου, διετηρήθη δὲ καὶ μέχρι τῆς τελείας τῶν Ἰουδαίων διασπορᾶς ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐν τοῖς Παραλειπομένοις (Α΄ κεφ. ις΄. 14. ΚΓ΄, 5 καὶ 6) ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ θεοσεβὴς Προφητάναξ κατέστησε τετρακισχιλίους ψάλτας, οὓς διαιρέσας εἰς 24 τάξεις, ἀπετέλεσεν ἐξ αὐτῶν χορούς, προωρισμένους νὰ ψάλλωσιν ἐνώπιον τοῦ Κυρίου ὑπὸ τὸν ἦχον μουσικῶν ὀργάνων χορηγούντων τῶν τριῶν μουσικῶν, Ἀσάφ, Αἰμὰν καὶ Ἰδιθοὺν (αὐτόθι, κεφ. ς΄. 31—34, κεφ. ΚΕ΄, 1—13), ὧν ὁ μὲν πρὸς τὴν νάβλαν ἢ τὸ ψαλτήριον ἔψαλλεν, ὁ δὲ πρὸς τὰ κύμβαλα, καὶ ὁ τρίτος πρὸς τὴν κινύραν. Οἱ Λευῖται οὗτοι ἐφημίζοντο ὡς ἔξοχοι καὶ ἄριστοι μουσικοὶ καὶ παρ'αὐτοῖς τοῖς ξένοις ἔθνεσι. (Ψαλμ. ρλς΄. 1 καὶ ἐφεξῆς). Μετὰ τὸ ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ Σολομῶντος προελθὸν σχίσμα, ἡ μουσικὴ τοῦ λαοῦ ἀπώλεσε τὴν μεγαλοπρέπειαν αὐτῆς. Γνωστὰ δὲ εἰσὶ τὰ ἔξοχα ἄσματα, δι' ὧν οἱ ἐν αἰχμαλωσίᾳ Ἑβραῖοι, ἐπὶ τὰς ἰτέας «τὰ ὄργανα κρεμάσαντες», ἐξέχεον τοὺς κλαυθμοὺς αὐτῶν «ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος».

παράδειγμα τῆς ψαλμῳδίας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ τῶν θείων Ἀποστόλων ὅπως χρῆσις γίνεται ἐν τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ τῆς φωνητικῆς μουσικῆς, ἕνεκα τῆς φυσικότητος καὶ κομψότητος τοῦ φωνητικοῦ ὀργάνου. Ὁ θεσμὸς οὗτος θεωρητέος ἐξόχως σπουδαῖος, διότι ἡ ἀνθρωπίνη φωνή, κατὰ τὸν σοφὸν Βραΐλαν, κρᾶσις ἐγχόρδου καὶ πνευστοῦ ὀργάνου οὖσα διὰ τὴν ἐλαστικότητα αὐτῆς, τὴν καθαρότητα, τὴν ἔκτασιν, τὴν γλυκύτητα, τὴν ἄμεσον πρὸς τὸ αἴσθημα σχέσιν, καὶ δι' ἣν ὡς ἐκ τούτου διεγείρει συμπάθειαν, εἶναι τὸ ἐντελέστατον τῶν ὀργάνων[165]. Ἕκαστος καὶ σμικρὰν ἔχων γνῶσιν τῆς μουσικῆς ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ καλὴ φωνὴ ὑπερβάλλει πᾶν ὄργανον κατὰ τὴν ἡδύτητα καὶ εὐστροφίαν. Καὶ ἔξοχος μουσικός[166] ἐξυμνῶν τὴν ἀνθρωπίνην φωνὴν λέγει «Οὐδὲν ὑπάρχει ἡδύτερον καὶ καταπληκτικώτερον τῆς γυναικείας φωνῆς· οὐδὲν συγκινητικώτερον καὶ καθαρώτερον τῆς παιδικῆς φωνῆς· οὐδὲν ἰσχυρότερον καὶ εὐγενέστερον τῆς ἀνδρικῆς φωνῆς, καὶ οὐδὲν ἁρμονικώτερον, πληρέστερον καὶ ἐνθουσιαστικώτερον τοῦ ἐξ ἀνδρικῶν, γυναικείων καὶ παιδικῶν φωνῶν συγκειμένου χοροῦ». Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ λοιπὸν τοῦ ἐντελεστάτου ὀργάνου χρῆσις ἐγίνετο «ἡμῖν δὲ πρὸς θεῖον ὕμνον οὐδέν τι μουσικὸν παραλαμβάνεται ὄργανον, ἀλλὰ διὰ ζωσης μόνης φωνῆς ἐναρμονίου ᾄδομεν τῷ Θεῷ»[167], οὐδαμοῦ δὲ τῆς ὀργανικῆς μουσικῆς, διότι, τὰ ὄργανα, κατὰ Θωμᾶν τὸν Ἀκινάτην [168], μᾶλλον χαυνοῦσι τὴν καρδίαν ἢ διεγείρουσιν αὐτὴν προς τὴν ἀρετήν· διὸ καὶ ὁ Θεὸς λέγει τῷ Προφήτῃ Ἀμώς «Ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ ἦχον ᾠδῶν σου, καὶ ψαλμὸν ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι»· κατὰ δὲ τὸν φιλόσοφον καὶ μάρτυρα Ἰουστῖνον «Τὸ ᾄδειν δι' ἀψύχων ὀργάνων καὶ συρίγγων ἐμπρέπει παισίν, εἰς ἔννοιαν μηκέτι ἐλθοῦσιν (ἤτοι τοῖς Ἰουδαίοις), διὰ τοῦτο οὐκ ἐπιτρέπεται ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἡ δι' ὀργάνων χρῆσις τῆς ὑμνῳδίας, ὡς καὶ πᾶν τοῖς ἀτελέσι τὸν νοῦν ἁρμόδιον, ἀλλ' ᾄδειν προσήκει ἁπλῶς»[169]. «Ὑπέρμετρος μουσική, λέγει Μελέτιος ὁ Πηγᾶς καὶ τῷ ἡδεῖ παρὰ τὸ μέτρον ἐνασχολουμένη, οὐχ ἡδύνει, ἀλλ' ἐκλύει ... διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φωνὰς μόνον τῶν ἀνθρώπων ἀποδεχόμενοι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς φύσει ἐνυπαρχούσας καὶ ἀπεριέργους, τὰ δι' ὀργάνων

165) Φιλοσοφία. Περὶ Μουσικῆς, σ. 166.

166) Nouvelle encyclopedie theologique. Migne. Dictionaire de plain—chant 1860. pag. 1541.

167) Ζωναρᾶ ἐξήγησις τῶν ἁσματικῶν Κανόνων Migne Patrologia Graeca. τομ. 135 σ. 425.

168) Ἤκμασε κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα.

169) Πρβλ. Ἀρνοβ. l. VIII κατ' ἐθνικῶν.

κρούματα καὶ ἐμπνεύματα ἀποδιοπομποῦσιν ὡς περιεργωδέστερα οἱ θεῖοι Πατέρες»[170]. Ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς διατάξεσιν ἀπαγορεύεται παντὶ Χριστιανῷ ἡ ἐνόργανος μουσικὴ καὶ ρητῶς ὁρίζεται νὰ μὴ βαπτίζωσι τοὺς παίζοντας κιθάραν καὶ βάρβιτον. Ἐπετράπη δὲ ἡ χρῆσις τῆς ὀργανικῆς μουσικῆς εἰς τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος διὰ νὰ ἀπομακρυνθῇ ἐκ τῶν θορυβωδῶν ἐθνικῶν ἑορτῶν, καθὰ μαρτυρεῖ καὶ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος «Ὁ θεὸς ἐπέτρεψε τοῖς Ἰουδαίοις τὴν τῶν ὀργάνων χρῆσιν ἕνεκα ραθυμίας καὶ τῆς ἀμορφώτου αὐτῶν αἰσθήσεως· ἐβούλετο δὲ διὰ τούτου ὑποβοηθῆσαι τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν καὶ ἀφελκύσαι αὐτοὺς τῶν εἰδώλων· ἀλλά γε νῦν ἀντὶ δι' ὀργάνων ἠὐδόκησε δοξολογεῖσθαι διὰ τοῦ σώματος»[171]. Ὁ αὐτὸς χρυσορρήμων πατὴρ λόγον ποιούμενος περὶ τῆς παρ' Ἑβραίοις καὶ Ἕλλησι χρήσεως τῶν ὀργάνων λέγει. «Καὶ τὰ ὄργανα δὲ ἐκεῖνα διὰ τοῦτο ἐπετέτραπτο τότε, διὰ τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν καὶ διὰ τὸ κιρνᾷν αὐτοὺς εἰς ἀγάπην καὶ συμφωνίαν, καὶ ἐγείρειν αὐτῶν τὴν διάνοιαν μεθ' ἡδονῆς ποιεῖν τὰ τὴν ὠφέλειαν παρεχόμενα, καὶ εἰς πολλὴν βούλεσθαι αὐτοὺς ἄγειν σπουδὴν διὰ τῆς τοιαύτης ψυχαγωγίας. Τὸ δὲ βάναυσον αὐτῶν καὶ ῥάθυμον καὶ ἀναπεπτωκὸς σοφιζόμενος ὁ Θεός, ἀφυπνίζων αὐτοὺς ταύτῃ μεθώδευσε τῇ σοφίᾳ, ἀνακεράσας τῷ πόνῳ τῆς προσεδρίας τὸ ἡδὺ τῆς μελῳδίας»[172]. Ἀλλαχοῦ δὲ λαμβάνων θέμα «τὸ ἐν τυμπάνῳ καὶ ψαλτηρίῳ ψαλλάτωσαν αὐτῷ» λέγει «Ἐγὼ δὲ ἐκεῖνο ἂν εἴποιμι, ὅτι τὸ παλαιὸν οὕτως ἤγοντο διὰ τῶν ὀργάνων τούτων, διὰ τὴν παχύτητα τῆς διανοίας αὐτῶν, καὶ τὸ ἄρτι ἀπεσπᾶσθαι ἀπὸ τῶν εἰδώλων· ὥσπερ οὖν τὰς θυσίας συνεχώρησεν, οὕτω καὶ ταῦτα ἐπέτρεψε συγκαταβαίνων αὐτῶν τῇ ἀσθενείᾳ».

Καὶ αὐτὸς ὁ μέγας τῆς ἀρχαιότητος φιλόσοφος Πλάτων, ὡς καὶ ὁ Ὁράτιος, ἀποδοκιμάζουσι τὸ ἄνευ λόγου μέλος, τὸ ἄνευ κειμένου, τὴν ὀργανικὴν μουσικήν, ὡς ἔχουσαν μόνον τὸ ἡδὺ ἄνευ τοῦ ὠφελίμου[173]. Τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ ἑπόμενοι καὶ οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐδείχθησαν πρὸς τὴν ὀργανικὴν μουσικὴν αὐστηρότεροι. Τὸν λόγον δὲ δι' ὃν ἀπεκλείσθη ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ ἐκ τῆς Ἐκκλησίας διέσωσεν ἀκριβέστερον πάντων Νικήτας ὁ Σερρῶν ἐκ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ὡς ἑξῆς «Καὶ φησίν, ὅτι ὥσπερ ἐκ τῶν μουσικῶν ὀργάνων μόνος ὁ ἦχος τῆς μελῳ-

170) Περὶ Χριστιανισμοῦ Γ'.
171) Ὁμιλ. εἰς ψαλμ. 144—149. Ὁμιλ. Δ' εἰς Ἀντιοχ.
172) Εἰς τὸν ΡΝ' ψαλμόν.
173) Τὴν τέρψιν μετὰ τῆς ὠφελείας ἀπαντῶμεν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν θέατρον, οὗ αἱ τραγῳδίαι ὤφειλον νὰ ὦσι «μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας δι' ἡδυσμένου λόγου», δλδ. δι' ἁρμονίας ρυθμοῦ καὶ μέλους.

δίας προσπίπτει ταῖς ἀκοαῖς, αὐτὰ δὲ τὰ μελῳδούμενα ῥήματα οὐ διαρθροῦνται τοῖς φθόγγοις, ἐν δὲ τῇ ᾠδῇ τὸ συναμφότερον γίγνεται καὶ ὁ τοῦ μέλους ρυθμός, καὶ τῶν ῥημάτων ἡ δύναμις συνδιεξαγομένη μετὰ μέλους, ἣν ἀγνοεῖσθαι ἀνάγκη, ὅταν διὰ μουσικῶν ὀργάνων ἡ μελῳδία γίγνηται». Ὑπὸ τῶν πατέρων οὐ μόνον ἀπεκλείσθη τῆς Ἐκκλησίας ἡ ὀργανικὴ μουσική, ἀλλὰ καὶ ἡ μετὰ τῆς φωνητικῆς συνένωσις δὲν ἐπετράπη, τοῦτο μέν, ὅπως μὴ ἡ ὀργανικὴ κατακλύσῃ τὴν διάνοιαν τῶν μελῳδουμένων ῥημάτων, ἅτε διεγείρουσα μᾶλλον θυμικὰς καταστάσεις καὶ διαθέσεις, τοῦτο δέ, διότι ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ ἠδύνατο νὰ διαταράττῃ τὰ ἐν τῷ ναῷ διεγειρόμενα αἰσθήματα, ὡς φέρουσα χαρακτῆρα κοσμικὸν καὶ ἡδονικόν. Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ Χρυσόστομος λέγων« Ἀλλὰ καὶ σύριγγες συνηχοῦσιν ἐκείνοις ἀσήμῳ φωνῇ καὶ ἀτερπεῖ τῇ ὄψει, τῶν γνάθων αὐτοῖς φυσωμένων καὶ τῶν νεύρων διασπωμένων. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἡ τοῦ πνεύματος ἐνηχεῖ χάρις, ἀντὶ αὐλοῦ καὶ κιθάρας καὶ σύριγγος τοῖς τῶν ἁγίων στόμασι κεχρημένη». Γρηγόριος δὲ ὁ Θεολόγος ἀναφωνεῖ «Ἀναλάβωμεν ὕμνους ἀντὶ τυμπάνων, ψαλμῳδίαν ἀντὶ τῶν αἰσχρῶν λυγισμάτων καὶ ᾀσμάτων, κρότον εὐχαριστήριον ἀντὶ κρότων θεατρικῶν». Διόπερ καὶ εἰσήχθη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μόνη ἡ *χορῳδία*, δηλοῦσα τὴν πνευματικὴν ἡμῶν συμφωνίαν καὶ τὴν τοῦ σύμπαντος ἁρμονίαν, καὶ μὴ ἔχουσά τι ἀναμιμνῆσκον ἡμᾶς βιωτικὰς σχέσεις καὶ καταστάσεις, κοσμικὰς ὑποθέσεις τοῦ καθημερινοῦ βίου.

Οἱ Δυτικοὶ εἰς οὐδὲν λογισάμενοι τὰς περὶ ἀπαγορεύσεως τῶν ὀργάνων διατάξεις τῶν θείων πατέρων εἰσήγαγον ὄργανόν τι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὁποίου ὁ ῥῶσσος μουσικολόγος Δημήτριος Ραζουμόβσκης λέγει τάδε· «Ἡ φωνητικὴ ψαλμῳδία τῶν ἱερῶν ᾀσμάτων ἄχρι τοῦ νῦν ἀκριβῶς τηρεῖται ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις, τῇ Ἑλληνικῇ, τῇ Ρωσσικῇ, τῇ Σλαυϊκῇ ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ Σερβίᾳ, τῇ Ἀρμενικῇ, ἐν μέρει δὲ καὶ αὐτῇ τῇ Λατινικῇ. Διὰ τοὺς ψάλτας τῆς Ρωμαϊκῆς ἡ ψαλμῳδία ἀρκούντως διευκολύνεται σήμερον διὰ τοῦ ὀργάνου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἡ φωνὴ δύναται, οὕτως εἰπεῖν, νὰ στηριχθῇ· Ἐν ταῖς σημεριναῖς Ἐκκλησίαις, ταῖς ὑπαγομέναις ὑπὸ τὸν Πάπαν, ὑπάρχει πάντοτε ὄργανον (orgue), ἐν ἐκτάκτοις δὲ περιστάσεσι καὶ ὁλόκληρος ὀρχήστρα ἐξ ὀργάνων ἐντατῶν καὶ ἐμπνευστῶν, ἅτινα πάντοτε συνοδεύουσι τὴν φωνὴν ἑνὸς ἢ πολλῶν ψαλτῶν. Κατ' ἀρχὰς τὸ accompagnimento τοῦ ψάλτου ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ ἐγίνετο δι' ἑνὸς ὀργάνου,καὶ ἦτον αὐθαιρεσία ναῶν τινων μόνον ἐν Γαλλίᾳ. Ἡ ἀπόκλισις τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ἀπὸ τῆς ἀρχαίας τάξεως ἐν τῇ ἐκκλησ. μουσικῇ ἦν ὀφθαλμοφανὴς καὶ ἀξία τῆς ἐκκλησιαστικῆς τιμωρίας.

Αἱ ἐκκλησίαι τῆς Γαλλίας ἐξητήσαντο καὶ ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ μεταχειρίζωνται κατὰ τὴν θείαν λειτουργίαν ὄργανον. Ἡ μερικὴ ἄδεια δοθεῖσα εἰς Ἐκκλησίας τινάς, ἀνέπτυξε τὴν τάσιν πρὸς μίμησιν, ἥτις προϊόντος τοῦ χρόνου ἐγένετο καθολική. Μάτην Πάπαι τινὲς (Βενέδικτος ὁ ΙΔ΄) προσεπάθουν δι'ἐγκυκλίων νὰ περιορίσωσι τὴν δύναμιν τοῦ τοσοῦτον διαδοθέντος ἐθίμου, ἐπαινοῦντες τὴν φωνητικὴν Μουσικὴν καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς Ῥωσσικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ παπικὴ ἀπαγόρευσις οὐδὲν κατώρθωσεν. Ἡ ἐν Τριδέντῳ Σύνοδος ὥρισεν ὅτι ἡ ἐνόργανος μουσικὴ δύναται νὰ ἦναι ἀνεκτή, ὅτι ἐν ταῖς ἱερατικαῖς σχολαῖς πρέπει νὰ διδάσκωσι τοὺς παῖδας τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Μουσικήν, ὅτι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δὲν πρέπει νὰ ἦναι εἰσηγμένον ἕτερον ὄργανον πλὴν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργάνου (orgue). Ἀλλὰ τὸ ὄργανον τοῦτο τὸ κανονισθὲν μεταξὺ τῶν Δυτικῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων διὰ συνοδικῆς ἀποφάσεως καὶ σήμερον ἔτι α΄) δὲν εἶναι ἐν γενικῇ χρήσει ἐν ταῖς ἐκκλησίαις Λυών, β΄) καθ' ὅλην τὴν εὐρεῖαν δικαιοδοσίαν τοῦ Πάπα οὐδέποτε εἶναι ἐν χρήσει ἐν καιρῷ τῆς νηστείας, καὶ γ΄) ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ οὐδέποτε ὑπάρχει ἐν χρήσει ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τοῦ Σίξτου, καὶ ἐν παντὶ ἑτέρῳ ναῷ ἱερουργοῦντος τοῦ Πάπα» [174].

Οὐκ ἄπο δὲ σκοποῦ ἡγούμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ ἡμεῖς ὀλίγα περὶ τοῦ παρὰ τοῖς Δυτικοῖς ἐν χρήσει ἐκκλησιαστικοῦ ὀργάνου (orgue) καὶ τῆς κατὰ τῶν μουσικῶν ὀργάνων καταφορᾶς πολλῶν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας θεολόγων. Τοῖς Ἕλλησι μουσικοῖς καὶ τῷ Κτησιβίῳ (περὶ τὰ 145 π. Χ.) ὀφείλεται τὸ ὄργανον τοῦτο. Ἀτελὲς ἐν ἀρχῇ, ἐτελειοποιήθη ὑπὸ τοῦ περιφήμου Ἥρωνος υἱοῦ τοῦ Κτησιβίου. Πρῶτον περὶ τοῦ ὀργάνου τούτου ἀπαντῶμεν ἔν τινι περιγραφῇ τοῦ αὐτοῦ Ἥρωνος, βραδύτερον δὲ ἕνα σχεδὸν αἰῶνα π.Χ. ἀναφέρεται τὸ ὄργανον ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου· μετὰ τρεῖς αἰῶνας ὁ Ἀθήναιος περιέγραψεν αὐτό· τέλος, ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος ὁμιλεῖ ἐκτενῶς περὶ τοῦ *ὑδραύλου ἢ ὑδραυλικοῦ ὀργάνου*. Τὸ orgue κάλλιστα περιγράφεται ἐν ἐπιγράμματι τοῦ Ἰουλιανοῦ αὐτοκράτορος [175]. Τοῦτο λαβὼν ὡς θέμα τοῦ Γ΄ λόγου

174) Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἐν Ῥωσσίᾳ. Τεῦχος Α΄. ἐν Μόσχᾳ 1867. σ. 27—29.

175) «Ἀλλοίην ὁρόω δονάκων φύσιν, ἧπου ἀπ' ἄλλης
Χαλκείης τάχα μᾶλλον ἀνεβλάστησαν ἀρούρης
Ἅγιοι· οὐδ' ἀνέμοισιν ὑφ' ἡμετέροις δονέονται
Ἀλλ' ἀπὸ ταυρείης προθορὼν σπήλυγγος ἀήτης
Νέρθεν εὐτρήτων καλάμων ὑπὸ ρίζαν ὀδεύει
Καί τις ἀνὴρ ἀγέρωχος, ἔχων θοὰ δάκτυλα χειρὸς

περὶ Προνοίας Θεοδώρητος ὁ Κύρου, εὐφυῶς συγκρίνει αὐτὸ πρὸς τὸν μηχανισμὸν τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς καὶ ἐπαινεῖ τοὺς χριστιανοὺς ὡς προτιμῶντας τοῦ μηχανικοῦ τὸ φυσικὸν ὄργανον εἰς ὕμνον τοῦ Θεοῦ «Μουσική, ἧς ἔργον κατακηλεῖν τὴν ἀκοὴν καὶ μεταφέρειν καὶ τὰς τῆς ψυχῆς διαθέσεις πρὸς ὃ βούλεται μεταβάλλειν, καὶ τὴν μὲν ἀθυμοῦσαν εἰς θυμηδίαν χαλᾷν, τὴν δὲ κεχαλασμένην, σύντονον καὶ ἀνδρείαν ἐργάζεσθαι» [176]. «Ἐξ αὐτῶν τῶν βλασφημεῖν ἐπιχειρούντων (τῶν θυμελικῶν) ληψόμεθα· στόμα γὰρ εἰληφότες παρὰ τοῦ κτίσαντος, ἵν' ὑπὲρ ὧν ἀπολαύουσιν ἀγαθῶν τῷ δοτῆρι τὸν ὕμνον προσφέρωσιν, οὐ μόνον ὑμνεῖν οὐκ ἐθέλουσιν, ἀλλὰ καὶ βλασφημίαις τὴν γλῶσσαν μιαίνουσι, καὶ τὸ λογικὸν ἀτιμάζουσιν ὄργανον· ἀρκεῖ δὲ καὶ τοῦτο μόνον τὸ μόριον δεῖξαι τοῦ πεποιηκότος οὐ τὴν σοφίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἁπλετον φιλανθρωπίαν. Ὀργάνῳ γὰρ ἔοικεν (ἡ γλῶσσα) ἀπὸ χαλκῶν συγκειμένων καλάμῳ καὶ ὑπ' ἀσκῶν ἐμφυσωμένῳ καὶ κινουμένῳ ὑπὸ τῶν τοῦ τεχνίτου δακτύλων, καὶ ἀποτελοῦντι τὴν ἐναρμόνιον ἐκείνων ἠχήν» [177]. «Οὕτω λύρα καὶ κιθάρα καὶ τὸ ἐκ χαλκῶν καλάμων ὄργανον, ἐναρμόνιον μὲν ἠχὴν καὶ ρυθμὸν διὰ τῶν ἐμφυσημάτων ἢ κρουσμάτων ἀποτελεῖ, ἔναρθρον δὲ φωνὴν μόνον ἀποτελεῖ τὸ ἀρχέτυπον ὄργανον» [178]. Τὸ μουσικὸν τοῦτο ὄργανον ἐχρησίμευε τότε ἐν μόνῳ τῷ ἱπποδρόμῳ. Ἐδωρήθη δὲ ὑπὸ τοῦ εἰκονομάχου Κωνσταντίνου Ε' τοῦ Κοπρωνύμου (+757) εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῶν Φράγκων Πιπῖνον, καὶ κατόπιν εἰσήχθη ἐν ταῖς Λατινικαῖς Ἐκκλησίαις. «Ἡ ἡδεῖα μελῳδία τοῦ ὀργάνου τούτου, γράφει ὁ **Walefride Strabo**, προὐξένησε τοιαύτην ἐντύπωσιν εἰς τὰς εὐαισθήτους ψυχάς, ὥστε μία γυνὴ παραδοθεῖσα εἰς ἔκστασιν ἀπεβίωσεν ἀκροωμένη τῆς ἀσυνήθους γλυκύτητος τῶν ἁρμονικῶν τούτων ἠχων» [179]. Πολλοὶ ὅμως κατὰ καιροὺς ἐκ τῶν θεολόγων τῆς Δύσεως ἀπεδοκίμαζον τὴν εἰσαγωγὴν τῶν μουσικῶν ὀργάνων ἐν ταῖς δυτικαῖς Ἐκκλησίαις. Ὁ Βαλλερμῖνος [180], ὁμολογεῖ ὅτι ὁ τῶν μουσικῶν ὀργάνων θροῦς, ὀψὲ εἰσήχθη εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν ἐπὶ Βιταλιανοῦ τοῦ

Ἵσταται ἀμφαφόων κανόνας συμφράδμονας αὐλῶν
οἵ δ' ἀπαλὸν σκιρτῶντες ἀποθλίβουσιν ἀοιδήν.»
(Juliani Opera, II, σ. 611. ἐκδ. Hertlein.)

176) Θεοδωρ. Ἅπαντα, τομ. IV, σ. 545—546. ἔκδ. Schulze.

177) αὐτόθι τομ. IV, σ. 513.

178) ἔνθ ἀνωτ. σ. 516.

179) Pascal, Origines dela liturgie Catholique, Petit—Montrougé, 1844 ἐν λ. orgue.

180) Περὶ τῶν ἁγαθῶν ἔργων, Βιβλ. Α', κεφ. ιζ'.

Ποντίφηκος περὶ τὰ μέσα τοῦ Ζ' αἰῶνος. Κατὰ Ἀϊμώνιον τὸν Μοναχόν [181], ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ εἰσήχθη εἰς τὴν Λατινικὴν Ἐκκλησίαν πολὺ ὕστερον. Ὁ παρὰ Λατίνοις ἔγκριτος θεολόγος Γαϊετάνος καταφέρεται κατὰ τῶν μουσικῶν ὀργάνων, ἀπόβλητα κρίνων αὐτὰ καὶ ἐν ταῖς πνευματικαῖς πρὸς θεὸν ἐντεύξεσί τε καὶ ἱκεσίαις πάντη ἀνάρμοστα. Ἔρασμος δὲ ὁ Ροτερδάμος [182], ἀσχάλλει ὅτι εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν εἰσεχώρησε μουσικὴ περίεργος, πολύθρους καὶ πολυτάραχος ἐκ πολλῶν καὶ παντοίων ὀργάνων συγκροτουμένη, καὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἀκροωμένων περιττῶς κατακλῶσα. Ἀνδρέας Ριβέτης, διάσημος θεολόγος, ὀπαδὸς τοῦ Καλβίνου, ἀπκρέσκεται καὶ αὐτὸς ὁμοίως κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα εἰς τὸν ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς κροτοθόρυβον τῶν μουσικῶν ὀργάνων, ἅπερ, κατ' αὐτόν, ἀνεκτὰ γίνονται ἵνα διευθύνωνται αἱ παρηχήσεις καὶ παραφωνίαι τοῦ λαοῦ τοῦ συμψάλλοντος «Tolerari potest . . . . . ne ex multorum ignorantia oriatur dissonantia» [183].

ΤΑ ΑΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΕΓΟΝΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, ὅτε κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας διέταττε τὰς πανηγύρεις τῶν μεγάλων ἑορτῶν [184], πρὸς ἀνάμνησιν τῶν μεγίστων δωρεῶν καὶ χαρίτων τῶν ἐπιδαψιλευθεισῶν τῇ ἀνθρωπότητι διὰ τῆς ἐνσάρκου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν οἰκονομίας, ἀνέδειξε συνάμα καὶ οὐκ ὀλίγους διδασκάλους αὐτῆς, ἐγκρατεῖς πρὸς τῇ ἑλληνικῇ παιδείᾳ καὶ τῆς Μουσικῆς, οἵτινες κατὰ μίμησιν τῶν Ἀγγέλων τῶν ἐν τῇ Γεννήσει τοῦ Ἰησοῦ αἰνούντων τὸν Θεὸν καὶ λεγόντων «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ» καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Δαβιτικῶν ψαλμῶν καὶ τῶν πρώτων χριστιανικῶν ᾠδῶν, ἐποίησαν πλὴν τῶν πανηγυρικῶν λόγων καὶ ᾄσματα ἔμμετρα καὶ ᾠδὰς λίαν ἐκφραστικὰς τοῦ εὐαγ-

181) Περὶ τῶν πεπραγμένων τοῖς Φράγκοις, Βιβλ. Δ', κεφ. ριδ'.

182) Σημειώσεις εἰς τὸ ΙΔ' κεφ. τῆς Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς.

183) Proleg. géneral. de psalmis.

184) Πρὸ τοῦ Πρόκλου πατριάρχου Κ/πόλεως ἦσαν καθιερωμέναι αἱ ἑξῆς μεγάλαι Δεσποτικαὶ καὶ Θεομητορικαὶ ἑορταί, ἡ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἡ τῆς Γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος, τῆς Βαπτίσεως, τοῦ Πάσχα, τῆς Ἀναλήψεως, τῆς Πεντηκοστῆς, τῆς Μεταμορφώσεως, τῶν Βαΐων, τῆς Μ. Πέμπτης κτλ. Ἐν ταῖς πρώταις ἑορταῖς ἀριθμεῖται καὶ ἡ τῆς Ὑπαπαντῆς, ἥτις ἑορταζομένη εἴς τινα μέρη τῇ 16 Φεβρουαρίου, ὥρισται ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ νὰ ἑορτάζηται εἰς πάσας τὰς ἐκκλησίας ἀνεξαιρέτως τῇ 2 Φεβρουαρίου.

γελικοῦ πνεύματος, δι' ὧν ὑμνολόγουν, ὡς ποικιλογήρεις λογικαὶ ἀηδόνες καταφωνοῦσαι τὸν παράδεισον τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ, πρῶτον μὲν τὴν ἁγίαν Τριάδα ἢ τὸν Χριστὸν[185] εἶτα δὲ τὴν Θεοτόκον, τοὺς εἰς δόξαν Χριστοῦ μαρτυρήσαντας ἁγίους ἄνδρας, καὶ τοὺς Ἀρχαγγέλους[186]. Τὰς ἐν τῇ μουσικῇ τέχνῃ εὑρείας γνώσεις τῶν πρώτων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων μαρτυρεῖ καὶ συγγραφεὺς τοῦ Α'. μ. Χ. αἰῶνος Φίλων ὁ Ἰουδαῖος τό τε γένος καὶ τὸ θρήσκευμα, λέγων «ὥστ' οὐ θεωροῦσι μόνον, ἀλλὰ καὶ ποιοῦσιν ᾄσματα καὶ ὕμνους εἰς τὸν Θεὸν διὰ ποικίλων μέτρων καὶ μελῶν, ρυθμοῖς σεμνοτέροις ἀναγκαίως χαράσσοντες»[187]. Οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας λίαν ἠγάπων ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ νὰ γίνηται δι' ᾄσματος ἐγκωμιαστικοῦ. Ὁ ὕμνος ἀληθῶς εἶναι ἡ ὑψηλοτέρα πρᾶξις τῆς λατρείας· εἰ δὲ καὶ κατὰ τύπον ἡ προσευχὴ καὶ ὁ ὕμνος διαφέρουσι, κατ' οὐσίαν ὅμως εἰσὶν ἓν καὶ τὸ αὐτό, διότι ἓν πνεῦμα διήκει δι' αὐτῶν καὶ ἓν πνεῦμα ἐμπνέει ἀμφότερα.

Κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ Χριστιανισμοῦ αἰῶνας ὡς ὕμνοι ἐν τῇ ψαλμωδίᾳ ἐχρησίμευον τὸ ψαλτήριον[188] ἢ οἱ ψαλμοὶ τοῦ Δαβίδ, καὶ

---

185) Ὁ Ὠριγένης λέγει εἰς τὸν Κέλσον ὅτι ἡμεῖς οἱ Χριστιανοὶ ψάλλομεν ὕμνους πρὸς τὸν ἕνα Θεὸν τοῦ σύμπαντος καὶ εἰς τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Λόγον, δοξάζομεν τὸν Θεὸν καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ, ὡς δοξάζουσιν ἐπίσης αὐτοὺς ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, οἱ ἀστέρες καὶ πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῶν Οὐρανῶν, (Lib. 8. Contra Cel. n. 37. lib. 6. p. 433—435. 792).

186) Ἡ Ἐκκλησία τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀγγέλων ὀνομάζει Σύναξιν τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ καὶ τῶν λοιπῶν ἀσωμάτων δυνάμεων. Ἡ ἑορτὴ αὕτη λίαν βραδέως καθιερώθη ἐν τῷ κύκλῳ τῆς χριστιανικῆς ἑορτολογίας, διότι, εἰ καὶ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἀπαντῶμεν τὸν πρῶτον ναὸν τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν (Μιχαήλιον), εἰς ὃν πλεῖσται ἀγγελοφανεῖαι καὶ θαύματα ἀπεδίδοντο, βραδύτερον δὲ Ἰουστινιανὸς ὁ Α' ἓξ εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον ναοὺς ἀνήγειρεν· οὐχ ἧττον πρὸ τοῦ Θ' αἰῶνος ἡ ἑορτὴ αὕτη δὲν ἦτο καθολικὴ ἁπάσης τῆς Ἐκκλησίας, τοῦτο δὲ προήρχετο ἐκ φόβου, ὃν εἶχεν ἡ Ἐκκλησία μὴ οἱ Χριστιανοί, τῆς μεγάλης τιμῆς ἕνεκα, ἣν τοῖς ἀγγέλοις ἀπέδιδον, ἐμπέσωσι τῇ ἀγγελολατρείᾳ, ὥς τινες τότε δεινῶς εἶχον ἐμπέσει.

187) Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορία. Βιβλ. Β, 17.

188) Λέγεται ψαλτήριον τὸ βιβλίον τὸ περιέχον τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαβίδ, διότι ἐμμελῶς διὰ τοῦ ψαλτηρίου μουσικοῦ ὀργάνου καὶ διὰ τῆς κιθάρας ἔψαλλεν αὐτοὺς ὁ Προφητάναξ—Κατὰ τὰς παραδόσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς τὸ ψαλτήριον ἐπενοήθη πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰουβάλ, ἦτο δὲ μουσικὸν ὄργανον ἐντατόν, ἔχον δώδεκα χορδὰς ἀντιφώνους, τελειοποιηθὲν δὲ ὑπὸ τοῦ Δαβίδ, ὅστις μετέφερε τὴν χρῆσιν αὐτοῦ ἐκ τῶν ποιμνίων εἰς λατρείαν τοῦ Θεοῦ.— Ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν δὲ χρόνων ἄχρι σήμερον τὸ βιβλίον τὸ τοὺς

ἰδίᾳ ὁ ρλδ' καὶ ρλέ, ὁ ργ' ὁ καὶ Προοιμιακὸς[189] λεγόμενος, ὁ ρμ' *Κύριε ἐκέκραξα* καὶ ρμη', ὧν οἱ δύο πρῶτοι Πολυέλεοι καλοῦνται διὰ τὸ πολλάκις ἐν αὐτοῖς προσᾴδόμενον τὸ Ἀκροτελεύτιον «ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ *ἔλεος* αὐτοῦ», ἢ κατ' ἄλλους, διὰ τὴν γινομένην ἐν τῷ ψάλλεσθαι αὐτοὺς φωταψίαν, ἀναπτομένου τοῦ πολυελαίου (πολυκηρίου). Πλὴν τῶν τοῦ Δαβὶδ ψαλμῶν ἔψαλλεν ἡ Ἐκκλησία καὶ τὰς ἐννέα ᾠδὰς τῆς Γραφῆς[190], ἅμα δὲ καὶ ἰδιαιτέρους ὕμνους συνταξσομένους παρὰ τῶν πρώτων Χριστιανῶν[191], ὅπερ δείκνυται καὶ ἐκ πολ-

---

ψαλμοὺς περιέχον πρόκειται ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας, διότι «ψαλμοὶ δὲ ὅσοι, καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι, τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν Χριστὸν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες (Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστ. Βιβλ. Ε', 28.) Τὸ ψαλτήριον εἰς ἁπάσας σχεδὸν τὰς τελετὰς ψάλλεται· ἡ δὲ Ζ'. Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ὁρίζει ὅτι ὀφείλουσιν οἱ κληρικοὶ νὰ γινώσκωσι καλῶς τὸ θεῖον τοῦτο βιβλίον «ὁρίζομεν πάντα τὸν προάγεσθαι μέλλοντα εἰς τὸν τῆς ἐπισκοπῆς θρόνον, πάντας τὸν ψαλτῆρα γινώσκειν, ἵνα ὡς ἐκ τούτου καὶ πάντα τὸν κατ' αὐτὸν κλῆρον οὕτω νουθετῇ μυεῖσθαι» (Καν. 6'). Τὸ ψαλτήριον ὑπὸ τοῦ ὑπερλάμπρου φωστῆρος τῆς Ἐκκλησίας καὶ οὐρανοφάντορος Βασιλείου καλεῖται φωνὴ τῆς Ἐκκλησίας (Ὁμιλ. εἰς ψαλμ. Α'). Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἐθεωρεῖτο ἡ προσφιλὴς βίβλος πάντων, διότι ἐξ αὐτοῦ ἐν ταῖς ψυχαῖς ἐθησαυρίζετο πολυειδὴς ὠφέλεια. Ἕνεκα δὲ τῆς καθημερινῆς ἀναγνώσεως τῶν ψαλμῶν, καὶ αὐτοὶ οἱ ἁπλοϊκοὶ κοσμικοὶ ἀπήγγελλον αὐτοὺς ἐκ στήθους (Augustini Enarr. in Ps. 83).

Διαιρεῖται ἡ βίβλος εἰς εἴκοσι Καθίσματα, οὕτως ὀνομασθέντα, διότι ἐν τῇ ἀναγνώσει αὐτῶν συνήθως κάθηνται. Ἡ εἰς καθίσματα διαίρεσις κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν γνώμην, καθιερώθη διὰ τοῦ ΙΖ' Κανόνος τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου. Ὁ Βαλσαμὼν ἑρμηνεύων τὸν Κανόνα τοῦτον γράφει ὅτι, κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθιμον οἱ ψαλμοὶ ἀνεγινώσκοντο κατὰ σειρὰν ἄνευ διαστάσεων, ὁ δὲ λαὸς καταβαλλόμενος ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ἠκροάζετο ραθύμως καὶ ἐξήρχετο τῆς Ἐκκλησίας ἄνευ οὐδεμιᾶς ὠφελείας· ἕνεκα τούτου οἱ πατέρες διώρισαν νὰ ψάλλωνται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις οἱ ψαλμοὶ μετὰ διαστάσεων, ὥστε ὁ λαὸς ν' ἀναπαύηται ἐπὶ μικρὸν καὶ ἔπειτα πάλιν νὰ ψάλλῃ· ἔκτοτε τὸ ψαλτήριον διῃρέθη εἰς διάφορα καθίσματα. Ὁ Μ. Βασίλειος (ἐπιστολὴ 63 πρὸς Νεοκαισαρεῖς) ὁ Χρυσόστομος (Ὁμ. ΙΔ' εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Τιμόθεον) καὶ ὁ Αὐγουστῖνος (Sermo 3 εἰς Ψαλμ. 36) λέγουσιν ὅτι τὸ ψαλτήριον ἠκροάζοντο ὄρθιοι. Πρῶτοι οἱ ἐρημῖται τῆς Αἰγύπτου ἤρξαντο ἀκροώμενοι αὐτοῦ καθήμενοι, ἕνεκα τῶν πανημερίων καὶ παννυχίων κόπων.

189) Ὠνόμασται οὕτως ὡς ὢν προοίμιον τοῦ ἑσπερινοῦ, ὑμνεῖται δὲ δι' αὐτοῦ ἡ πανσοφία καὶ ἡ παντοδυναμία τοῦ Ὑψίστου. Ὁ θαυμάσιος οὗτος ψαλμὸς καλεῖται ἐν τοῖς Ἀποστολικοῖς Κανόσι Φωταγωγικὸν ᾆσμα.

190) Τῶν Θ' ᾠδῶν τοὺς ποιητὰς ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω ἐν σελίδι 54.

191) Πρβλ. Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Ε' κεφ. 28—Ὠριγ. κατὰ Κέλσον Η', 67—Τερτυλ. de spectac, 29.

λῶν τῆς Γραφῆς χωρίων[192]. Ἐκ τῶν ὕμνων τούτων εἶναι καὶ ὁ ἑξῆς:

« ὃς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι
ὤφθη Ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν,
ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ»[193].

Καὶ Πλίνιος ὁ Νεώτερος, ὃς ἦν διοικητὴς τῆς Βιθυνίας ἐν ἔτει 103 μ. Χ. ἱστορεῖ ἐν τῇ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Τραϊανὸν 97 ἐπιστολῇ αὐτοῦ ὕμνον εἰς Χριστὸν ὡς εἰς Θεὸν ψαλλόμενον ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν ἐξ ὑπαμοιβῆς «Adfirmabant autem hanc fuisse sumam vel culpae suae, vel erroris, quod esset soliti stato die ante lusem convenire carmenque Crhisto, quasi deo dicere secum invicem»[194]. Ἀρχαιότατος τοιοῦτος ὕμνος εἶναι καὶ ὁ σωζόμενος πινδαρικὸς Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέων φωστῆρος, ἀναγόμενος εἰς τοὺς κοινοὺς ὕμνους, οὓς συνήθως ἀπὸ στήθους ἐγνώριζεν ὁ λαὸς καὶ ἔψαλλεν ἀπὸ κοινοῦ ἐν ταῖς ἱεραῖς συνάξεσι. Τοῦτον συγκείμενον ἐκ στίχων 62 παρατιθέμεθα ὧδε ἐκ τοῦ *Παιδαγωγοῦ* τοῦ θείου πατρός:

Στόμιον πώλων ἀδαῶν,
Πτερὸν ὀρνίθων ἁπλανῶν,
Οἴαξ νηπίων ἀτρεκής,
Ποιμὴν ἀρνῶν βασιλικῶν·
Τοὺς σοὺς ἀφελεῖς
Παῖδας ἄγειρον,
Αἰνεῖν ἁγίως,
Ὑμνεῖν ἀδόλως,
Ἀκάκοις στόμασι
Παίδων ἡγήτορα Χριστόν.
Βασιλεῦ ἁγίων,
Λόγε πανδαμάτωρ
Πατρὸς ὑψίστου,
Σοφίας πρύτανι,
Στήριγμα πόνων
Αἰωνοχαρές,
Ἴχνια Χριστοῦ,
Ὁδὸς οὐρανία,
Λόγος ἀέναος,
Αἰὼν ἄπλετος,
Φῶς ἄϊδιον,
Ἐλέους πηγή,
Ρεκτὴρ ἀρετῆς·
Σεμνὴ βιοτή,
Θεὸν ὑμνούντων, Χριστὲ Ἰησοῦ,
Γάλα οὐράνιον,
Μαστῶν γλυκερῶν,
Νύμφης χαρίτων,
Σοφίας τῆς σῆς ἐκθλιβόμενον.
Οἱ νηπίαρχοι
Ἀταλεῖς στόμασιν
Ἀτιταλλόμενοι,

192) Β' Τιμοθ. β', 12—Ἐφες. Β', 14—Ἰακωβ. Α, 17—Ἀποκαλ. Α, 4. Δ', 11. Ε, 9. ΙΑ, 15. ΙΕ, 3. ΚΑ, 1. ΚΒ, 10.

193) Α, Τιμοθ. Γ. 16.

194) Plin. Epist. L'. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Πλινίου πρὸς τὸν Τραϊανὸν ἀποτελεῖ τὸ σπουδαιότατον χρονικὸν τὸ ὑπάρχον ἀμέσως μετὰ τοὺς Ἀποστόλους. Ἐν μεταφράσει τὴν ἐπιστολὴν ταύτην καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Τραϊανοῦ πρὸς τὸν Πλίνιον ἴδε εἰς Χριστιανικὴν Ἀρχαιολογίαν Διονυσίου Λάτα ἀρχιεπισκόπου Ζακύνθου. Τόμ. Α', σελ. 2—6.

Βροτέας γενεᾶς,
Σῶτερ Ἰησοῦ,
Ποιμήν, ἀροτήρ,
Οἶαξ, στόμιον,
Πτερὸν οὐράνιον,
Παναγοῦς ποίμνης·
Ἁλιεῦ μερόπων,
Τῶν σωζομένων,
Πελάγους κακίας
Ἰχθῦς ἁγνούς,
Κύματος ἐχθροῦ
Γλυκερῇ ζωῇ δελεάζων·
Ἡγοῦ, προβάτων
Λογικῶν ποιμήν·
Ἅγιε, ἡγοῦ,
Βασιλεῦ, παίδων ἀνεπάφων.
Θηλῆς λογικῆ,
Πνεύματι δροσερῷ
Ἐμπιπλάμενοι,
Αἶνους ἀφελεῖς,
Ὕμνους ἀτρεκεῖς
Βασιλεῖ Χριστῷ,
Μισθοὺς ὁσίους
Ζωῆς διδαχῆς,
Μέλπωμεν ὁμοῦ,
Μέλπωμεν ἁπλῶς,
Παῖδα κρατερόν·
Χορὸς εἰρήνης
Οἱ Χριστόγονοι,
Λαὸς σώφρων·
Ψάλωμεν ὁμοῦ θεὸν εἰρήνης

Ἀρχαιότατον ἆσμα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι καὶ ὁ *ἑωθινὸς ὕμνος* ἢ ἡ λεγομένη *ἑωθινὴ δοξολογία* «Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία». Τὴν ἀγγελικὴν ταύτην δοξολογίαν ἔψαλλον αἱ ἄνω δυνάμεις κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἐπήκοον τῶν ποιμένων τῆς Βηθλεέμ. Ὅτι ἡ δοξολογία καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις τοῦ χριστιανισμοῦ ἦν ἐν μεγάλῃ χρήσει, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι προσήρτηται εἰς τὸ ἀρχαιότατον ψαλτήριον τῶν Χριστιανῶν, τὸ διατηρηθὲν ἐν τῷ Ἀλεξανδρινῷ κώδικι τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης[195]. Εὕρηται καὶ ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς Διατάξεσι[196]. Τὸν ὕμνον τοῦτον ἀναφέρουσι Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, Ἀθανάσιος ὁ Μέγας καὶ Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων· ὁ Χρυσορρήμων Ἰωάννης εἰς τὴν πρὸς Κολασσαεῖς Γ΄ ὁμιλίαν λέγει «Οὐρανὸς ἡ γῆ γέγονεν, ἐπειδὴ τὰ τῆς γῆς ἔμελλεν οὐρανὸς δέχεσθαι· καὶ διὰ τοῦτο εὐχαριστοῦντες λέγομεν, Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία». Καὶ εἰς τὴν πρὸς Κολασσαεῖς Θ΄ ὁμιλίαν λέγει «Τίς ὁ ὕμνος τῶν ἄνω; Τί λέγει τὰ Χερουβίμ; Ἴσασιν οἱ πιστοὶ τί ἔλεγον οἱ Ἄγγελοι κάτω, Δόξα ἐν Ὑψίστοις Θεῷ· διὰ τοῦτο μετὰ τὰς ψαλμῳδίας ὕμνοι, ἅτε τελειότερόν τι πρᾶγμα». Ἡ ἑωθινὴ Δοξολογία θεωρεῖται εἷς τῶν λαμπρο-

195) Ἐν τῷ Ψαλτηρίῳ τούτῳ τὸ μέγιστον μέρος ἀποτελοῦσιν οἱ ψαλμοὶ τοῦ Δαβίδ, αἱ δεκατρεῖς ᾠδαί, ἐν τέλει δὲ προσήρτηται καὶ ἡ ἑωθινὴ δοξολογία.

196) Βιβλ. Ζ΄ κεφ. μη΄ καὶ μθ΄.

τέρων ὕμνων, αἶνος δὲ ἐστὶ Θεῷ τῷ Πατρί, τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, ἡ δὲ στιχολογία αὐτῆς ἄχρι τοῦ «Παράτεινον τὸ ἔλεός Σου τοῖς γινώσκουσί Σε» συνερράφη ἔκ τινων χωρίων τῶν Δαβιτικῶν ψαλμῶν, τῶν Προφητῶν καὶ Εὐαγγελιστῶν καὶ ἔκ τινων ἀρχαιοτάτων ᾠδῶν. Κατανυκτικωτάτη δ' ἐστὶν ἰδίᾳ ἡ ἐπίκλησις πρὸς τὸν Ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ.

Ἐν τῇ Ζ' Βίβλῳ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν ἀναφέρεται καὶ ὁ *ἑσπερινὸς ὕμνος* τοῦ πρεσβύτου Συμεών «Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν Σου δέσποτα[197], ὅστις κατ' ἀρχὰς ἐψάλλετο μέχρι τοῦ Ε' αἰῶνος, ὅτε ἀντ' αὐτοῦ προσετέθησαν νεώτερα ᾄσματα τὰ καλούμενα. *Ἀπολυτίκια*[198].

Εἰς τὰ ψαλλόμενα κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους δέον νὰ κατατάξωμεν καὶ τὸ εὐκτήριον ᾆσμα «Κύριε ἐλέησον», περὶ οὗ ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς Διατάξεσιν ἀναγινώσκομεν «Ἐν τῇ λειτουργίᾳ εἰς τὴν ἐκφώνησιν τοῦ Διακόνου ὁ λαὸς καὶ πρὸ πάντων οἱ παῖδες ἐκφωνοῦσι «*Κύριε ἐλέησον*»[199]. Κατ' ἀρχὰς ὁ λαὸς ἐξεφώνει τὸ «Κύριε ἐλέησον», «Οἱ λαοὶ τὸ *ἐλέησον* ἔκραζον» λέγει καὶ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, βραδύτερον δὲ ἀντικατέστησεν ὁ χορός. Ἡ ἐπίκλησις αὕτη τοσοῦτον καθιερώθη μετὰ ταῦτα, ὥστε καὶ ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν Δυτικῶν συγγραφέων, ἐπανελάμβανεν αὐτὴν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἑλληνιστί, καὶ πάντες ἀπέδιδον αὐτὴν τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ[200]. Κατὰ τὸν Αὐγουστῖνον[201] ἐγίνετο χρῆσις τοῦ εὐκτηρίου τούτου ᾄσματος ἐν τῇ συριακῇ, ἀρμενικῇ καὶ ἄλλαις ἀνατολικαῖς γλώσσαις. Γρηγόριος ὁ Μέγας εἰσήγαγε τριπλοῦν τύπον, α') Κύριε· β') Κύριε ἐλέησον· γ') Χριστὲ ἐλέησον· ἕκαστος δὲ

---

197) Λουκ. ΙΑ' 29—32.

198) Τὸ Ἀπολυτίκιον Τροπάριον οὕτως ὠνόμασται ὡς ψαλλόμενον μετὰ τὸ προηγούμενον ρητὸν τοῦ Προφήτου καὶ Θεοδόχου Συμεὼν ἐν τῇ Ἀπολύσει τοῦ Ἑσπερινοῦ, ὅτε καὶ ὁ λαὸς ἐκ τοῦ ναοῦ ἀπολύεται. Ψάλλεται δὲ καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ Ὄρθρου, μετὰ τὴν Δοξολογίαν (πλὴν τῶν Κυριακῶν), εἰς τὸ Γ' Ἀντίφωνον, καὶ ἀντὶ τοῦ «εἴδομεν τὸ φῶς» ἐν ταῖς Δεσποτικαῖς ἑορταῖς.

199) Βιβλ. Η', 9. 10 Ἡ ἐπίκλησις αὕτη ἦτο κοινὴ καὶ παρ' ἄλλοις ἔθνεσιν. Οὕτω παρ' Ἕλλησιν «Ἀλλ' ἄνασσ' ἵληθι» (Ὁμ. Ὀδυσ Γ' 330) «Ἀλλ' ἐλέερε» (αὐτόθι 450). Καὶ παρὰ Λατίνοις Miserere «Magne pater divum miserere»= Πάτερ μέγιστε Θεῶν ἐλέησον. «Faune precore miserere»=Θεὲ Φαῦνε δέομαί σου ἐλέησον» (Βιργιλ. Αἰν. Θ' 495 καὶ ΙΒ' 777).

200) Ἀναστάσιος Σιναΐτης. Βιβλ. Ζ' Λόγος εἰς Ἑξαήμερον.

201) Ἐπιστ. 178.

τούτων ἔπρεπε νὰ ἐπαναλαμβάνηται τρὶς ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἁγίαν Τριάδα[202].

Ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων ᾠδῶν εἶναι καὶ ὁ *ἐπινίκιος ὕμνος*[203] «Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαώθ», ὅστις ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς Διατάξεσι περιέχεται μεταξὺ τῶν ᾀσμάτων τῆς λειτουργίας. Ἐκ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ὁ χρυσορρήμων Ἰωάννης ἐνθουσιωδῶς περὶ τοῦ ὕμνου τούτου πολλαχοῦ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἀναφέρει[204]. Τὸ ψάλλειν τὸν ἀγγελικὸν τοῦτον ὕμνον θεωρεῖ ὁ Χρυσόστομος μεταξὺ ἐκείνων τῶν πλεονεκτημάτων, ἅτινα ἀνήκουσι μόνον τοῖς Χριστιανοῖς κατὰ χάριν[205]. Εἰς πάσας τὰς ἀρχαίας Λειτουργίας, οἷον, ἐν ταῖς τοῦ Κλήμεντος, τοῦ Ἰακώβου καὶ ἄλλαις, ἀναφέρεται ὡς ψαλλόμενος μετὰ μέλους σοβαροῦ ὑπὸ τῶν πιστῶν. Τοῖς ἀρχαίοις λειτουργογράφοις ἠκολούθησαν καὶ οἱ κατόπιν Βασίλειος ὁ Μέγας καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

Ἀρχαῖον ᾆσμα τῆς ἐκκλησίας εἶναι τὸ αἰνετικὸν[206] «Σὲ ὑμνοῦμεν, σὲ εὐλογοῦμεν, σοὶ εὐχαριστοῦμεν Κύριε, καὶ δεόμεθά σου ὁ Θεὸς ἡμῶν», τὸ ἄχρι τοῦδε ψαλλόμενον ἐν τῇ λειτουργίᾳ. Ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Ἀμβροσίου τοῦ Μεδιολάνων μετὰ τὸν ἐντελῆ αὐτοῦ θρίαμβον κατὰ τῶν Ἀρειανῶν, ἐψάλη δὲ τὸ πρῶτον ἐν πλήρει συναθροίσει τῶν πιστῶν, ὅτε ἐβαπτίζετο ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος παρὰ τοῦ θείου τῶν Μεδιολάνων ἱεράρχου[207], οἱ δὲ παρόντες ἀκούσαντες τοῦ ᾄσματος τούτου, ἐθαύμαζον. Ἔκτοτε εἰσήχθη εἰς γενικὴν ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν, τὸν δ' ἕκτον αἰῶνα ἐψάλλετο εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῶν Ἀντιφωναρίων Γρηγορίου τοῦ Δια-

---

202) Epist. lib. VII, 12. lib. II, 63.

203) Ὠνόμασται Ἐπινίκιος διότι δοξάζεται ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ ὡς Κύριος πασῶν τῶν δυνάμεων. Τὸν ὕμνον τοῦτον ἤκουσεν ὁ μεγαλοφωνότατος τῶν Προφητῶν Ἡσαΐας ψαλλόμενον ὑπὸ τῶν οὐρανίων δυνάμεων «Εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου καὶ πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης αὐτοῦ. Καὶ Σεραφεὶμ εἱστήκεσαν κύκλῳ αὐτοῦ, ἓξ πτέρυγες τῷ ἑνὶ καὶ ἓξ πτέρυγες τῷ ἑνί, καὶ ταῖς μὲν δυσὶ κατεκάλυπτον τὸ πρόσωπον, ταῖς δὲ δυσὶ κατεκάλυπτον τοὺς πόδας, καὶ ταῖς δυσὶν ἐπέτοντο καὶ ἐκέκραγεν ἕτερος πρὸς ἕτερον καὶ ἔλεγον Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαὼθ πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ καὶ ἐπήρθη τὸ ὑπέρθυρον ἀπὸ τῆς φωνῆς ἧς ἐκέκραγον, καὶ ὁ οἶκος ἐνεπλήσθη καπνοῦ» (Ἡσαΐας, κεφ. ΣΤ).

204) Ὁμιλ. ΙΗ' εἰς τὴν Β' πρὸς Κοριθ. ἐπιστολ. 10.568.

205) Ὁμιλ. περὶ Σεραφεὶμ τομ. Γ. σ. 141. Ὁμιλ. ΚΓ' εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολήν, τομ. ΙΑ' 3.

206) Χρυσοστόμ. Ὁμιλ. ΚΕ εἰς Ματθαῖον.

207) Vita August. aut incerto. ed. 1832. r. Kiliu p. 35—38.

λόγου, τὸν δὲ ὄγδοον ἐψάλη ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὴν στέψιν τῶν βασιλέων.

Ἐν τοῖς ἀρχαίοις ᾄσμασιν ἀριθμεῖται καὶ ἡ εὐχαριστήριος ᾠδὴ «Δόξα σοι Κύριε δόξα σοι», ἥτις ἐψάλλετο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ πρὸ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου ὑπὸ τοῦ Διακόνου [208], καὶ καθάπερ ἱστορεῖ καὶ ὁ Χρυσόστομος[209], καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς εὐαγγελικῆς περικοπῆς [210].

---

208) Ἀποστολικοὶ Κανόνες 2, 57. Καὶ ὁ Ἱερώνυμος λέγει Evangelium Christi quasi diaconus lectitabam. Ep. 147 ad Sabinium. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σωζομένου (Ἐκκλ. Ἱστορ. Ζ' 19) εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα αὐτὸς ὁ Ἐπίσκοπος ἀνεγίνωσκε τὸ Εὐαγγέλιον.

209) Ὁμιλ. ΝΒ' τομ. ς' σ. 591.

210) Τὸ ἀρχαιότατον τοῦτο ᾄσμα, ὅπερ ἔκφρασίς ἐστι περιληπτικὴ καὶ σύντομος εὐχαριστίας πρὸς τὸν Θεὸν ἐκ μέρους τῶν πιστῶν δι' ὅσα ἀκούουσιν ἐκ τῶν ἁγίων Γραφῶν, καὶ δι' ἣν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν οἰκοδομὴν καρποῦνται ἐξ αὐτῶν, ψάλλεται ἤδη μόνον ἅπαξ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἂν δὲ τυχὸν χοροστατῇ ἡ λειτουργῇ ἀρχιερεύς, τότε παραθέσμως ἀντικαθίσταται τὸ ᾆσμα τοῦτο διὰ τοῦ «εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα», ἀσχέτου ὄντος ὅλως πρὸς τοὺς λόγους τοῦ Θεανθρώπου τοὺς ἐν τῇ ἀναγινωσκομένῃ εὐαγγελικῇ περικοπῇ. Ἀληθὲς εἰπεῖν ὅτι ἡ ἐν οὐ δέοντι χρῆσις τοῦ «εἰς πολλὰ ἔτη» λίαν ὀχληρὰ ἀποβαίνει καὶ οὐχὶ εὐάρεστον ἐντύπωσιν ἐμποιεῖ. Περὶ τῆς ἤδη γινομένης καταχρήσεως τοῦ συνεχῶς ἐν τῇ λειτουργίᾳ ψαλλομένου «εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα», οὐχὶ ἅπαξ ἐγράψαμεν πρὸ ὀκταετίας ἐν τῇ ἐφημερίδι «Βυζαντίδι», ἧς συνεργάτης τότε διετελοῦμεν. Καθ' ἡμῶν δέ, ὁ ὑπὸ τὸν Ἀντιοχειακὸν θρόνον διατελῶν μητροπολίτης Πελμύρας Κύριλλος (τανῦν ἐν τοῖς μακαριστοῖς ἀριθμούμενος), λάβρως ἐπετέθη, δημοσιεύσας ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» (ἔτος Γ' τεῦχος γ' σ. 39—41) μακρὰν ἐπιστολιμαίαν διατριβὴν «περὶ τοῦ εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα, ἐξ ἧς παρατιθέμεθα ὧδε τὴν περικοπὴν ταύτην. «Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς αὐτὸ τὸ εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα, ὅπερ ἀντικείμενον ἐγένετο σήμερον μελέτης ὑπό τινων καὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀποσχορακιστέον τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν καὶ τῆς θείας λειτουργίας κρίνεται, καὶ ἡ προσοχὴ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος συγκεντροῦται εἰς τὴν ἀποσκοράκισιν αὐτοῦ ὡς οὐσιῶδες μέρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως ἀποτελοῦντος, τολμῶμεν πάλιν ἄκρῳ τῷ σεβασμῷ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐσφαλμένη ὅλως ἐστὶν ἡ ἰδέα, ἀφ' ἧς ὁρμῶνται εἰς τὴν τάχα διόρθωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως διὰ τῆς ἀποσκορακίσεως αὐτοῦ. Τοῦτο φαίνεται καθωρισμένον ἀπ' ἀρχῆς τῆς συστάσεως καὶ τῆς διαρρυθμίσεως τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν, τῆς θείας λειτουργίας καὶ ἐν γένει τῆς ἱεραρχίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὅτε καὶ τὸ τοῦ Ἐπισκόπου μνημόσυνον ἐν πάσαις ταῖς ἐκτενέσι δεήσεσι καὶ ἄλλοις ὡρισμένοις καιροῖς, ὅτε ὁμοίως καὶ τὸ εἰρηνεύειν τὸν ἀρχιερέα διατέτακται διὰ τοῦ εἰρήνη πᾶσι, ὅτε καὶ παραδέδεκται ὁμοίως τὸ ἀποκρίνεσθαι τὸν λαόν, καὶ ἀντὶ τοῦ λαοῦ τοὺς ψάλλοντας διὰ τοῦ καὶ τῷ πνεύματί σου· καὶ ἂν καὶ τούτου πολλάκις παραλείπεται ἐξ ἀπροσεξίας ἡ ἐκφώνησις ὑπὸ τῶν ψαλλόντων μετὰ τὸ εἰπεῖν τὸν ἀρ-

Πρὸς δέ, καὶ ὁ ἐκ τοῦ 94 Ψαλμοῦ τοῦ Δαβὶδ εἰλημμένος Εἰσο-

χιερέα τὸ εἰρήνη πᾶσι, ἄρα καὶ τοῦτο ἀποσκορακιστέον καὶ ἐξοβελιστέον; Πρόσχωμεν. Οἱ θέλοντες νὰ διορθώσητε τὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ τῆς τάξεως αὐτῆς, οὐχ ἁπλῶς τὰ θεσπισθέντα καὶ καθορισθέντα ἐθεσπίσθησαν καὶ καθωρίσθησαν· καὶ μὴ σήμερον ἀποπειρώμενοι ν' ἀποσκορακίσητε τὰ ὡς περιττὰ φαινόμενα προξενήσητε σύγχυσιν ἀδιόρθωτον ἔν τε τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ εὐσεβεῖ λαῷ· εὔχεται ὁ λαὸς τῷ ἀρχιερεῖ πολυετεῖν, δεχόμενος τὰς εὐλογίας του καὶ δι' αὐτοῦ τὰς τοῦ μεγάλου Θεοῦ, διότι ἠκροάσατο μετὰ προσοχῆς τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου, ἢ διότι παρέστη εἰς τὴν εἴσοδον τῶν τιμίων δώρων, ἢ ἐν καιρῷ χειροτονίας εἰς τὴν τοῦ ὑψηλοῦ τούτου ἱεροῦ μυστηρίου τελείωσιν. Τί λαμπρότερον τούτου; Τί κατανυκτικώτερον; Ἔπειτα εὐλογοῦντος τοῦ ἀρχιερέως, διὰ τῆς ψαλμῳδίας τοῦ «εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα» ἐξεγείρεται καὶ ἡ προσοχὴ τῶν ῥαθυμούντων ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ ἀλλαχοῦ τυχὸν ἐχόντων ἐστραμμένην τὴν προσοχὴν ἵνα γρηγορήσωσι καὶ δεχθῶσι τὰς τοῦ Θεοῦ εὐλογίας διὰ τοῦ εὐλογοῦντος ἀρχιερέως· καταργητέον λοιπὸν καὶ τὸ εὐλογεῖν τὸν ἀρχιερέα; ἄπαγε! Μή τίς ποτε διανοηθῇ ὅτι ὡς ἀρχιερεὺς προσκείμεθα καὶ γλιχόμεθα εἰς ἐξωτερικὰς ἐπιδείξεις καὶ ματαίας κενοπρεπεῖς μεγαλοπρεπείας· μακρὰν ὅλως τῶν τοιούτων ἀπέχομεν, ἓν δὲ καὶ μόνον ἐκ νεότητος ἡμῶν κύριον μέλημα ἔχομεν τὴν ὅσον οἷόν τε ἀκριβεστέραν τῶν ὑψηλῶν ἡμῶν καὶ ἱερωτάτων καθηκόντων ἐκπλήρωσιν. Ἔθνος μέγα ὁμόδοξον, ἀείποτε μετὰ καυχήσεως ἀνομολογοῦν τὴν παρ' ἡμῶν παραλαβὴν τῆς ὀρθοδόξου θρησκείας, ἐν τῷ ἀρχιερατικῷ αὐτοῦ λειτουργικῷ, ἤ φυλλάδι καθ' ἡμᾶς, ἔχει μεγάλοις σλαυικοῖς γράμμασιν, ἀλλ' ἑλληνιστὶ τετυπωμένον τὸ εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα ὁσάκις ὡρισμένον ἐστὶ τοῦτο ψάλλεσθαι· ἀείποτε δὲ ψάλλεται ὑπὸ τῶν χορῶν ἑλληνιστί, οὐδέποτε δὲ σλαυϊστί, ὡς καὶ τὸ τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα καὶ τὸ ἄξιος ἐν ταῖς χειροτονίαις. Ὅταν λοιπὸν ἀπευθυνθῇ πρὸς ὑμᾶς ἡ ἐρώτησις, διατὶ παρ' αὐτοῖς μὲν ἐν πλήρει χρήσει τὸ ἔθος τοῦτο τὸ ἱερόν, παρ' ἡμῖν δὲ κατήργηται; ποίαν δώσωμεν αὐτοῖς ἀπολογίαν καὶ πῶς δικαιολογήσωμεν τὰ ἀδικαιολόγητα; .... Εἰς τὸ ἔμφυτον τῶν ἱερῶν τελετῶν μεγαλοπρεπές, οὐ σμικρὸν συντελεῖ καὶ ἡ τοῦ «εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα» ψαλμῳδία ἐν ταῖς ἀρχιερατικαῖς λειτουργίαις».

Οἷαν δὲ ἐντύπωσιν ἐνεποίησεν εἰς τὸ δημόσιον ἡ διατριβὴ τοῦ ἱεράρχου Παλμύρας, θὰ πεισθῇ ὁ βουλόμενος ἀναγινώσκων τὰ τότε ὑπὸ τῆς συντάξεως τοῦ «Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος» πρὸς ἀπάντησιν γραφέντα (Περίοδος Β', ἔτος ΚΒ, ἀριθ. 5 σ. 33—34), καὶ τὰ ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι ὁ «Κόσμος» (ἔτος Α' τεῦχος Ζ' σ. 117, φύλλ. τῆς 23 ὀκτωβρίου 1883) μετὰ δηκτικῆς εἰρωνείας σημειωθέντα. Τὸ καθ' ἡμᾶς, καλὸν νομίζομεν οἱ ἁρμόδιοι λίαν περιεσκεμμένως καὶ μετὰ λόγου νὰ περιορίσωσι τὸ εἰς πολλὰ ἔτη, καθάπερ τοῦτο οἴκοθεν περιώρισαν τινὲς τῶν ἱεραρχῶν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, ἐν οἷς μνημονεύομεν τοῦ πολυμαθεστάτου μητροπολίτου Νικομηδείας Φιλοθέου Βρυεννίου, εὐλογοῦντος μὲν τὸν λαὸν μηδόλως δὲ ἐπιτρέποντος διακόπτεσθαι τὴν ἀναίμακτον θυσίαν διὰ τῶν ὡς ἐν ἀλαλαγμῷ κραυγῶν τῶν χορῶν τοῦ εἰς πολλὰ ἔτη. Παρ' ἔμοιγε δὲ κριτῇ, τρὶς πρέπον νὰ ψάλληται τὸ «εἰς πολλὰ ἔτη». Α') ὅταν ὁ ἱεράρχης εἰ-

δικὸς ὕμνος «Δεῦτε προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν Χριστῷ».

Ὡσαύτως ἀρχαιότατός ἐστι καὶ ὁ *Τριαδικὸς ἢ Ἐπιλύχνιος ὕμνος*[211] «Φῶς ἱλαρόν», ὅστις ἀποδίδεται ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Καλλίστου[212] εἰς τοὺς ἀποστολικοὺς ἄνδρας, κατ' ἄλλους δέ, εἰς τὸν μάρτυρα Ἀθηνογένην, ὃν ἔψαλλεν ὁ θεῖος πατὴρ ὁρμῶν εἰς τὸν διὰ πυρὸς θάνατον. Ἀλλ' ἐκ τῆς κατωτέρω παρατιθεμένης ῥήσεως τοῦ οὐρανοφάντορος Βασιλείου ἐξάγεται ὅτι ἄγνωστός ἐστιν ὁ ποιητὴς τοῦ ὕμνου. «Ἔδοξε τοῖς πατράσιν ἡμῶν μὴ σιωπῇ τὴν χάριν τοῦ ἑσπερινοῦ φωτὸς δέχεσθαι, ἀλλ' εὐθὺς φανέντος εὐχαριστεῖν· ἀλλ' ὅστις μὲν ὁ πατὴρ τῶν ῥημάτων ἐκείνων τῆς ἐπιλυχνίου εὐχαριστίας εἰπεῖν οὐκ ἔχομεν· ὁ μέντοι λαὸς ἀρχαίαν ἀφίησι τὴν φωνὴν καὶ οὐδενὶ πώποτε ἀσεβεῖς ἐνομίσθησαν οἱ λέγοντες: Αἰνοῦμεν Πατέρα, Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα Θεόν. Εἰ δέ τις καὶ τὸν ὕμνον Ἀθηνογένους ἔγνω, ὃν ὥσπερ τι ἄλλο ἐξιτήριον τοῖς συνοῦσιν αὐτῷ καταλέλοιπεν ὁρμῶν ἤδη πρὸς τὴν διὰ πυρὸς τελείωσιν, οἶδε καὶ τὴν τῶν μαρτύρων γνώμην, ὅπως εἶχον περὶ τοῦ Πνεύματος»[213]. Ἐκ τῶν λόγων τοῦ Μ. Βασιλείου καταδηλον πρὸς τοῖς ἄλλοις γίγνεται ὅτι ὁ ἐπιλύχνιος ὕμνος εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων, καὶ ὅτι ὁ ἱερὸς Ἀθηνογένης πρὸ τῆς μαρτυρικῆς αὐτοῦ τελευτῆς κατέλιπεν εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ὕμνον εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, μὴ διασωθέντα μέχρις ἡμῶν. Τῇ ἡμετέρᾳ γνώμῃ ἔχομεν στοιχοῦντα καὶ τὸν εὐμαθέστατον Ματθαῖον Παρανίκαν, λέγοντα ἐπὶ λέξει τάδε «Ἐκ τῆς προσεκτικῆς ἀναγνώσεως τοῦ χωρίου τούτου ἐξάγεται, ὅτι ὁ Ἀθηνογένης εἶχε ποιήσει ἕτερον ὕμνον, ἐν ᾧ μνεία ἐγίνετο τοῦ ἁγίου Πνεύματος»[214]. Ἐν τῷ

σερχόμενος εἰς τὸν ναὸν καὶ εὐλογῶν ἀνέρχηται εἰς τὸν δεσποτικὸν θρόνον· Β) ὅταν εὐλογῇ τὸν λαὸν ἀφοῦ λάβῃ καιρόν, καὶ Γ) μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Διακόνου ἀπαγγελλομένην εὐαγγελικὴν ῥῆσιν «Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ἡμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων». Ἐν ταῖς κηδείαις ἰδίᾳ προκειμένου τοῦ νεκροῦ ἄτοπον θεωρεῖται νὰ ψάλληται ὁ πολυχρονισμὸς τοῦ ἀρχιερέως· διὸ καὶ θεωροῦμεν ἀξίους ἰδίας μνείας τόν τε λαμπρὸν μητροπολίτην Μιτυλήνης Κωνσταντῖνον καὶ τὸν μουσοτραφῆ ἱεράρχην Φιλιππουπόλεως Φώτιον, τοὺς μὴ ἐπιτρέποντας, ὡς ἡμεῖς καλῶς γινώσκομεν, νὰ ψάλληται ἐν ταῖς κηδείαις, ὧν αὐτοὶ προΐστανται, τὸ πολύκροτον εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα.

211) Ὠνόμασται ἁρμοδίως ἐπιλύχνιος ὡς ψαλλόμενος μετὰ τὰς λυχνικὰς εὐχὰς τοῦ ἑσπερινοῦ.

212) Ἐκκλησιαστ. Ἱστορ. Βιβλ. ΙΗ. 51.

213) Περὶ τοῦ Πνεύματος, κεφ. κθ'.

214) Περὶ τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων. (Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος· σύγγραμμα περιοδικὸν 1873—1874 σ. 182).

ὕμνῳ «Φῶς ἱλαρὸν» διακρίνομεν τὸν προκελευσματικὸν πόδα, τὸν ἀνάπαιστον, τὸν σπονδεῖον, τὸν δάκτυλον καὶ τὸν ἀμφίβραχυν. Ὁ ἐπιλύχνιος ἀναπληρωθεὶς βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ τοῦ Ἱερουσολύμων Σωφρονίου (+633), ψάλλεται ἄχρι τῆς σήμερον διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐρρύθμου μουσικοῦ τετραμέτρου, κατὰ τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ μέλος.

Εἰς τὰ ἀρχαῖα ἄσματα καταλέγεται καὶ τὸ «Σιγησάτω πᾶσα σάρξ», ὅπερ ψαλλόμενον ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ τοῦ Ἀδελφοθέου Ἰακώβου μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀντικατέστη κατόπιν διὰ τοῦ Χρυσοστομικοῦ χερουβικοῦ ὕμνου. Ἔκτοτε δὲ ὡρίσθη νὰ ψάλληται ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ τῷ Μ. Σαββάτῳ κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ λόγου «Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία», διότι ἡ ἡμέρα αὕτη θεωρεῖται καταπαύσεως ἡμέρα[215].

Ἀπ' αὐτῶν τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων ψάλλεται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὁ αἰνετικὸς ὕμνος «Ἀλληλούϊα», ἑρμηνευόμενος ὑπὸ Ἰουστίνου «ὑμνήσατε μετὰ μέλους τὸν Θεόν»[216]. Ἐλήφθη ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς ὑμνολογίας, καὶ θεωρεῖται ἐκ τῶν ἱερωτάτων ὕμνων. Εὕρηται δὲ καὶ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει.[217] Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης λέγει[218] ὅτι τὸ Ἀλληλούϊα ἐψάλλετο ἐν τῷ ἁγιάζεσθαι τὸ μῦρον κἀν τῷ τελεσιουργεῖσθαι τὴν χρῆσιν. Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ὀρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ὁ αἰνετικὸς οὗτος ὕμνος ἐκφράζει λύπην καὶ μετάνοιαν[219], ὅθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον χρῆσις γίνεται αὐτοῦ μᾶλλον ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς νηστείας.

Ἡ Κυριακὴ Προσευχὴ «Πάτερ ἡμῶν» ἐν τοῖς Ἀποστολικοῖς Κανόσι[220] ὁρίζεται ἵνα ψάλληται τρὶς καθ' ἑκάστην[221]. Ὁ Τερτυλλιανός[222],

---

215) Καὶ ἡ λειτουργία τοῦ Ἰακώβου ψάλλεται ἔκτοτε ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ Ζακύνθῳ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἀδελφοθέου (23 Ὀκτωβρίου).

216) Ὅρ. καὶ Ἀρνόβ. εἰς ψαλμ. πδ' Ἀμβροσ. περὶ Δαβίδ.

217) Κεφ. ΙΘ' στιχ. 1—7.

218) Ἐκκλ. ἱεραρχ. κεφ. Δ

219) Αὐγουστ. in Psalm. 118.

220) Βιβλ. Ζ.

221) Αἱ ἀρχαῖαι λειτουργίαι τῆς καθ' ἡμᾶς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας συνδυάζουσι μετὰ τῆς Κυριακῆς προσευχῆς καί τινα Δοξολογίαν, ἥτις ἀπεδόθη εἰς τὸν Μ. Βασίλειον καὶ τὸν Χρυσόστομον, καὶ ἐν ᾗ ἀναγνωρίζεται καὶ ἐκφράζεται τὸ δόγμα τῆς Ἁγίας Τριάδος ὡς ὑπονοούμενον ἐν τῇ προσευχῇ «ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων».

222) De Oratione Dominica caput. 1—9.

ὁ Κυπριανός[223], καὶ ὁ Ὠριγένης[224], ὁμολογοῦσιν ἐκ συμφώνου τὴν χρῆσιν τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας ὑπὸ τῶν πιστῶν, οὐχὶ δὲ καὶ ὑπὸ τῶν κατηχουμένων[225].

Ἡ μικρὰ Δοξολογία «Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι» παρεδόθη τῇ Ἐκκλησίᾳ κατὰ μὲν τὸν Θεοδώρητον[226] ὑπὸ τῶν θείων Ἀποστόλων, κατὰ δὲ τὸν νεώτατον ἐκκλησιαστικὸν χρονογράφον Νικηφόρον τὸν Ξανθόπουλον[227] καὶ Συμεὼν τὸν Θεσσαλονίκης[228] ὑπὸ Φλαβιανοῦ τοῦ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας[229], κατὰ Ἀρείου καὶ Σαβελλίου, ἀναφέρεται δὲ παρὰ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ, Βασιλείῳ τῷ Μεγάλῳ καὶ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου[230]. Κατὰ τὸν τύπον τοῦτον ἄρχεται καὶ ἡ ἀρχαιοτάτη λειτουργία τοῦ Ἀδελφοθέου Ἰακώβου «Δόξα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, τῷ τριαδικῷ καὶ ἑνιαίῳ φωτὶ τῆς θεότητος, τῆς ἐν Τριάδι μοναδικῶς ὑπαρχούσης καὶ διαιρουμένης ἀδιαιρέτως κτλ.» Καὶ ὁ Μ. Βασίλειος θέλων ἵνα βεβαιώσῃ ὅτι ἡ Δοξολογία αὕτη εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαίων, ὑποδείκνυσι τὴν χρῆσιν αὐτῆς ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Νεοκαισαρείας.

---

223) ἔνθα ἀνωτέρω σ. 139.

224) Opp. edit. Oberth. Τομ. Γ. σ. 408—593.

225) Χρυσος. Ὁμιλ. Β' εἰς Β' Κορινθ. σ. 740. Ὁμιλ. 62. σ. 934. Αὐγους. Λογ. 42.

226) Ἐκκλ. Ἱστορία Βιβλ. Δ'.

227) Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. ΙΧ.

228) Περὶ νυχθημερινῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν, ἐν Κεφ. ΙΔ' σ. 209.

229) Τῷ 23 ἔτει τῆς βασιλείας Κωνσταντίου (+ 358) πατριάρχης Ἀντιοχείας ἦν ὁ Λεόντιος, ὁ δὲ Φλαβιανός, ἁπλοῦς τότε μοναχὸς ὢν ἐπατριάρχευσε μετὰ 23 ἔτη, ἤτοι ἐπὶ τῆς βασιλείας Θεοδοσίου τοῦ Α' (+381) (ἴδε Κεδρηνόν, Βιβλ. Α'. σ. 531. ἔκδ. Παρισίων). Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος διηγεῖται ὅτι ἐνῷ οἱ μουσικοὶ χοροὶ ἀποτελούμενοι ἐξ Ἀρειανῶν ἔψαλλον ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν ἰδίαν αἵρεσιν Δόξα Πατρὶ δι' Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, ὁ Φλαβιανὸς «στῖφος μοναχῶν συναγαγών, διαρρήδην ἐξεφώνησε Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι, ὅπερ ὡς οὐδεμίαν ἔχον ὑπόνοιαν ταῖς ἐκκλησίαις Θεοῦ ἐπεκράτησεν· ἃ δῆτα ὁρῶν Λεόντιος (ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας) κωλύειν οὐκ ἐτόλμα» (Ἐκκλ. ἱστορ. ΙΧ. 24).

230) «Τὴν ἁγίαν καὶ ὁμοούσιον Τριάδα δοξάσωμεν... τῷ Πατρὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι πρέπει δόξα καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν» (τομ. Β' 305).

Οι κατα τους τρεις πρωτους αιωνας ακμασαντες μελωιδικοι και υμνογραφοι

Παρὰ τοῖς πρώτοις ἱεροῖς ἱστορικοῖς οὐκ ὀλίγα ἱστοροῦνται περὶ τῶν πρώτων μελῳδῶν καὶ ὑμνογράφων τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ μελοποιεῖν ἦν ἴδιον τοῦ ἀνωτάτου κλήρου, διὸ καὶ ὡς μελοποιοὶ ἀναφέρονται οἱ ἀνώτατοι τῆς Ἐκκλησίας ἱεράρχαι. Οὐχὶ ἄσκοπον θεωροῦμεν τὸ ἀπαριθμῆσαι τοὺς κορυφαίους τῆς Ἐκκλησίας μελῳδούς, διότι κατὰ τὸν σοφὸν Βάκωνα, οὗτινος τὴν γνώμην πληρέστατα ἀσπαζόμεθα, ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἄνευ τοῦ Λεξικοῦ τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν εἶναι ὡσεὶ ἄγαλμα τοῦ Πολυφήμου, ἀφ' οὗ, ἀφαιρουμένου τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἀπόλλυται τὸ ζωὴν καὶ ἔκφρασιν παρέχον τῇ φυσιογνωμίᾳ. Καὶ πρῶτον θὰ ἐξετάσωμεν, ὅσον ἔνεστι συντόμως, τὸν βίον τῶν κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀκμασάντων διασήμων μελῳδῶν, ὅτε καὶ ἡ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μουσικὴ ἦν σχετικῶς ἁπλουστέρα, ἅτε συστηματικῶς καὶ τεχνικῶς διοργανωθεῖσα, ὡς ἀλλαχοῦ διὰ μακρῶν ἐροῦμεν, κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα καὶ ἐφεξῆς.

Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης ἀριθμεῖται ἐν τοῖς μελῳδοῖς τῆς Ἐκκλησίας[231], ἤκμασε κατὰ τὸν Α' μ. Χ. αἰῶνα· καὶ χριστιανὸς μὲν

---

231) Τὸ ὄνομα τοῦ ὑμνῳδοῦ Διονυσίου εὑρηται παρὰ Φαβρικίῳ, ἐλλείπει δὲ ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ ρώσσου ἀρχιεπισκόπου Τζερνιγόβου Φιλαρέτου, ὅπερ ἐπιγράφεται «Ἱστορικὴ ἐπιθεώρησις τῶν ὑμνῳδῶν καὶ τῆς ὑμνῳδίας τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας» (ρωσσιστί)· ὡσαύτως ἐλλείπουσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος καὶ τὰ ὀνόματα Ἱεροθέου Ἀθηνῶν, Πολυκάρπου Σμύρνης, Εἰρηναίου, Ὠριγένους, Γαΐου, Ἀνατολίου τοῦ ἱερωτάτου, Μεθοδίου Πατάρων, Εὐσεβίου Παμφίλου, Ἱλαρίου τοῦ Πικτώνων, Φαβίου Μαρίου Βικτωρίνου, Ἐπιφανίου τοῦ Κύπρου, Ἀμφιλοχίου, Διδύμου Ἀλεξανδρέως, Διοδώρου Ἀντιοχέως, Ἱερωνύμου, Ρουφίνου τοῦ πρεσβυτέρου, Αὐγουστίνου, Παλλαδίου, Συνεσίου, Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου, Νείλου, Θεοδωρήτου τοῦ Κύρου, Ἀνδρέου τοῦ Πυρρου, Δωροθέου Παλαιστινοῦ, Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, Κοσμᾶ Ξένου τοῦ Ἱκέτου, Ἠλία Κρήτης, Νικηφόρου Πατριάρχου Κ/πόλεως, Ἰωσὴφ Θεσσαλονίκης, Θεοφίλου αὐτοκράτορος, Μιχαὴλ Συγκέλλου, Βασιλείου Μακεδόνος, Γεωργίου Ἀμάστριδος, Ἰωάννου Καμενιάτου, Ἰωάννου Μαυρόποδος, Ἀρσενίου, Σεργίου Ἁγιοπολίτου, Συμεὼν μοναχοῦ, Ἰωάννου Ζωναρᾶ, Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Νικήτα Σερρῶν, Θεοφάνους Κεραμέως, Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, Θεοδώρου Βαλσαμῶνος, Γερμανοῦ πατριάρχου, Νικηφόρου Βλεμμίδου, Νικηφόρου Καβάσιλα, Γρηγορίου Παλαμᾶ, Μανουὴλ αὐτοκράτορος καὶ πολλῶν καὶ ἄλλων μελῳδῶν.

ἐγένετο τὸ 52 σωτήριον ἔτος, ὅτε εἰς Ἀθήνας μετέβη ὁ Ἀπόστολος Παῦλος [232], τὸν μαρτυρικὸν δὲ στέφανον εἴληφε τὸ 95 ἔτος μ. Χ. Περὶ αὐτοῦ ὁ μὲν Καισάριος αὐτάδελφος Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ λέγει ὅτι ἐγεννήθη ἐν Θράκῃ, ὁ δὲ χρυσορρήμων Ἰωάννης ἐν Ἀθήναις[233]. Τοῦ Διονυσίου τὰ συγγράμματα[234] ἐπισταμένως ἐκμελετήσας Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις διατριβὴν αὐτοῦ καὶ ἐκπλαγεὶς διὰ τὸ ἐν αὐτοῖς ὕψος τῶν ἐννοιῶν, ὠνόμασεν αὐτὸν *Πετεινὸν τοῦ Οὐρανοῦ*.[235]. Ὅτε ἡ Θεοτόκος ἐκοιμήθη καὶ πρὸς τὸν Υἱὸν αὐτῆς ἐξεδήμησεν, ὁ ἱερὸς Διονύσιος ἐπέστη εἰς τὴν Κοίμησιν αὐτῆς, ἁρπαγεὶς καὶ αὐτὸς ἐν νεφέλαις μετὰ τῶν ἱερῶν Ἀποστόλων καὶ θείων ἱεραρχῶν.

Ἱερόθεος Ἀθηνῶν ἐπίσκοπος συνεχρόνησε τῷ Διονυσίῳ. Γεννηθεὶς δ' ἐν Ἀθήναις, ὑπῆρξε βουλευτὴς ἐν τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ. Ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου τοῦ κηρύξαντος τὸ εὐαγγέλιον ἐν Ἀθήναις, ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος τῆς πόλεως ταύτης. Ὁ θεόληπτος ἀποστολικὸς οὗτος ἀνὴρ παραγέγονε διὰ νεφέλης εἰς τὴν τῆς Θεοτόκου Κοίμησιν, ὡς καὶ οἱ Ἀπόστολοι, ὅτε καὶ ἐγένετο ἔξαρχος τῶν θείων ὑμνῳδιῶν. «Ὅλως ἐκδημῶν, ὅλος ἐξανιστάμενος ἑαυτοῦ, καὶ τὴν πρὸς τὰ ὑμνούμενα κοινωνίαν πάσχων, καὶ παρὰ πάντων, ὧν ἠκούετο καὶ ἐωρᾶτο, γνωρίμων τε καὶ μή, θεόληπτος εἶναι καὶ θεῖος ὑμνολόγος κρινόμενος», ὡς Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης μαρτυρεῖ [236]. Καὶ ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς λέγει ὅτι «ὁ ἀποστολικὸς πατὴρ Ἰγνάτιος (ἐν τῇ Κοιμήσει τῆς Θεοτόκου), ἣν θεῖος ὑμνολόγος καὶ ἐνθουσιαστικώτατος ὑμνῳδιῶν μελοποιός».

Ἰγνάτιος ὁ θεοφόρος [337] ἐπονομασθείς, διότι κατά τινας αὐτὸς ἦτο τὸ παιδίον, ὅπερ ὁ Ἰησοῦς ἔστησεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, εἰπὼν ὅτι ἐκεῖνος θέλει εἶσθαι ἐξ αὐτῶν μέγας ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, ὅστις ἂν ταπεινώσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸ παιδίον

---

232) Πράξ. ΙΣΤ', 22.

233) Πρβλ. Migne, τομ. 3—4.

234) Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διονυσίου σώζονται τέσσαρες πραγματεῖαι καὶ ἐπιστολαὶ πρὸς διαφόρους (Περὶ τῶν Ο' ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου. τομ. Δ'. σ. 421).

235) Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης ἀναφέρει (Συναξαριστὴς, τομ. Α'. Ἀθήνησι 1868, σ. 95 ἐν σημειώσει) ὅτι ἐφιλοπόνησεν εἰς τὸν Ἀρεοπαγίτην Κανόνα ᾄσματικὸν καὶ τὰ ἐλλείποντα Τροπάρια τῆς ἑορτῆς αὐτοῦ.

236) Περὶ τῶν θείων ὀνομάτων, κεφ. Γ'.

237) Τὸ ἐπίθετον Θεοφόρος ἔφερον καὶ πολλοὶ ἕξοχοι Χριστιανοί. (Ἴδε Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. Ζ'. σ. 748. Πρβλ. Pearsonii Vindic. Ignat. 11. c. 12).

τοῦτο[238]. Ἰουδαῖος ἦν τὸ γένος, ὑπῆρξε μαθητὴς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ἐποίμανε τὴν ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας ἔτη 32, συγγραφεὺς δὲ τυγχάνει ἑπτὰ διασωθεισῶν ἐπιστολῶν[239]. Ἀπέθανε μαρτυρικῶς τῷ 107 ἢ κατ' ἄλλους τῷ 116 ἐν Ρώμῃ ἐπὶ Τραϊανοῦ βορὰ τῶν λεόντων γενόμενος, εἰπὼν τὸ ἀξιομνημόνευτον ἐκεῖνο. «Σῖτος Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰμί, καὶ εὔχομαι τοῖς ὀδοῦσι τῶν θηρίων ἀλεσθῆναι, ἵν' ἄρτος καθαρὸς εὑρεθῶ». Συνανεστράφη μετὰ τῶν θείων Ἀποστόλων κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Χρυσοστόμου[240], τοῦ Θεοδωρήτου[241] καὶ Ὠριγένους[242], παρ' ὧν καὶ ἐδιδάχθη τὰ μυστήρια τῆς πίστεως ἡμῶν. Ὁ ἱσαπόστολος οὗτος ἱεράρχης εἰσήγαγεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὴν Ἀντίφωνον ψαλμῳδίαν καὶ τοὺς δύο χορούς. Ὁπόσην δὲ ἀγάπην ᾐσθάνετο πρὸς τὴν Μουσικὴν καταδείκνυται ἔκ τε τῆς πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῆς αὐτοῦ, δι' ἧς προτρέπει τοὺς πρεσβυτέρους ἐν ὁμονοίᾳ καὶ ἀληθεῖ ἀγάπῃ ἵνα ὑμνῶσι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ψάλλοντες ὁμοθύμως διὰ μιᾶς μόνης φωνῆς, καὶ ἐκ τῆς πρὸς Ρωμαίους, ἐν ᾗ παραινεῖ τοὺς πιστοὺς ἵνα σχηματίσωσι μουσικοὺς χοροὺς καὶ νὰ ὑμνῶσιν ἐν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ τὸν Θεόν. Οὐδόλως δὲ ἀπίθανον ὅτι ὁ ἱερὸς Ἰγνάτιος ὁ τοσοῦτον φίλος καὶ ἐγκρατὴς τῆς Μουσικῆς συνέταξε καὶ ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους, κατὰ τὸ ἔθος τῶν προεστώτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Πολύκαρπος ὁ Σμύρνης, προχειρισθεὶς ἐπίσκοπος ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ὡς βεβαιοῖ ὁ Τερτυλλιανὸς[243] καὶ ὁ Ἱερώνυμος[244]. Ἑώρακεν ἐπὶ τῆς γῆς τὸν Ἰησοῦν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Εἰρηναίου[245] καὶ τοῦ Εὐσεβίου[246], ἀπέθανε δὲ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τῷ 169 ἐπὶ τοῦ ἀνθυπάτου τῆς Ἀσίας Στατίου Κυδράτου. Καταλέγεται μεταξὺ τῶν μελῳδῶν τῆς Ἐκκλησίας.

Ἰουστῖνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς, ὑπῆρξε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Β' μ. Χ. αἰῶνος κατὰ τὸ 105 σωτήριον ἔτος, ἀπέθανε τῆς καρατομίας τὸν θάνατον τῷ 165 ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ Λουκίου Οὐήρου. Ἐγεννήθη ὑπὸ γονέων τῆς εἰδωλολατρείας ὀπαδῶν

238) Ματθ. κεφ. ΙΗ', 1—5.

239) Οἱ Ἰακωβῖται ἔχουσιν ἐπ' ὀνόματι τοῦ μάρτυρος Ἰγνατίου λειτουργίαν, ἀλλ' αὕτη δὲν εἶναι ἔργον αὐτοῦ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν κριτικῶν.

240) Hom. in S. Ignat. 499.

241) Dialog. 1. p. 33.

242) Hom. 6. in Luc.

243) De praesctipt c. 32.

244) De scriptorib. ecclesiast. c. 17.

245) Κατὰ αἱρες. Βιβλ Γ'. κεφ. 3.

246) Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Γ. κεφ. 36.

ἐπὶ Φλαβίας πόλεως τῆς Παλαιστίνης, ὡς ἀναφέρει ὁ ἴδιος[247] εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ συντεταγμένην *Ἀπολογίαν ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν*. Ὁ Ἰουστῖνος εἶναι ὁ πρῶτος τῶν Ἀπολογητῶν[248], ἐν ᾧ συγχρόνως ἐκδηλοῦται σαφῶς ἡ τάσις εἰς συστηματοποίησιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, καὶ ὅστις τούτου ἕνεκα καταλέγεται εἰς τοὺς θεμελιωτὰς τῆς δογματικῆς[249]. Μεταξὺ τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων συγγραμμάτων αὐτοῦ συνέταξε καὶ βιβλίον καλούμενον *Ψάλτης*, ὅπερ ἀπωλέσθη, καὶ περὶ οὗ ἀναφέρει ὁ Φώτιος εἰς τὴν Μυριόβιβλον[250] «Ἔστι δὲ αὐτῷ..... καὶ ὃ ἐπιγράφεται Ψάλτης», ὡς καὶ ὁ Εὐσέβιος «Ἐπὶ τούτοις (εἰς ἡμᾶς ἐλήλυθεν αὐτοῦ σύγγραμμα) ἐπιγεγραμμένον *Ψάλτης* καὶ ἄλλο σχολικὸν περὶ ψυχῆς» [251]. Ἀποβλέποντες εἰς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ ἔθιμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, εἰκάζομεν ὅτι ὁ *Ψάλτης* τοῦ Ἰουστίνου περιεῖχε σύνοψιν ὕμνων χριστιανικῶν, συντεταγμένων ἵνα ψάλλωνται καθ' ὡρισμένας ὥρας ἐν τῇ λειτουργίᾳ πρὸς δόξαν τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, πιθανὸν δὲ νὰ περιεῖχε καὶ ὁδηγίας περὶ τοῦ πῶς καὶ κατὰ ποίαν τάξιν ἔδει νὰ ψάλλωνται οἱ ὕμνοι οὗτοι εἰς τὰς κοινὰς συνάξεις· τὴν ἔλλειψιν τοῦ ἀπολεσθέντος *Ψάλτου* ἀναπληροῖ ἔν τισιν ἡ *Ἀπολογία* αὐτοῦ, ἔνθα περιγράφονται ἐν μέρει αἱ ἱεροτελεστίαι τοῦ Β' αἰῶνος. Ἐν τῇ 6' αὐτοῦ Ἀπολογίᾳ ὁμιλεῖ περὶ τῶν ψαλλομένων ὕμνων καὶ τῆς ἰδιότητος αὐτῶν. Ἐν γένει ἐκ τῶν Ἀπολογιῶν τοῦ Ἰουστίνου καταδείκνυται σαφῶς ὅτι ἡ λειτουργία κατὰ τὸν Β' αἰῶνα ἐτελεῖτο μετὰ ψαλμῶν καὶ ὕμνων.

Εἰρηναῖος ὁ θεσπέσιος μαθητὴς Πολυκάρπου τοῦ Σμύρνης καὶ τοῦ Παπίου, γεννηθεὶς πιθανῶς ἐν Ἑλλάδι περὶ τὸ 120, ὑπέστη κατὰ τὸ 202 τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Ἐν ἔτει 157 ἐπέμφθη ὑπὸ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ εἰς Γαλλίαν, ἔνθα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Λουγδούνου, πρῶτον μὲν προεχειρίσθη πρεσβύτερος, εἶτα δὲ διεδέχθη τὸν ἐπίσκοπον Ποθεινόν, μαρτυρήσαντα ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου τῷ 178. Ἐν

247) Διάλ. πρὸς Τρύφωνα, κεφ. Β—Η.

248) Περὶ Ἰουστίνου καὶ τῶν λοιπῶν Ἀπολογητῶν ἴδε Κ. Κοντογόνου Φιλολογικὴ καὶ κριτικὴ ἱστορία τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἐν Ἀθήναις, 1851, καὶ Ἰγνατίου Μοσχάκη Μελέται περὶ τῶν Χριστιανῶν Ἀπολογητῶν τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου αἰῶνος. ἐν Ἀθήναις, 1876.

249) «Ἡ φιλοσοφία τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας» ὑπὸ Ι. Χοῦβερ. μετάφρ. ὑπὸ Ἰγνατίου Μοσχάκη ὑφηγητοῦ ἐν τῷ ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ, ἴδε ἐν τῇ Θρησκευτικῇ Φωνῇ, ἐφημερ. ἐκκλησιαστικὴ· ἔτος Α, ἀριθ. 6. ἐν Ἀθήναις, 1880 σ. 68.

250) Βιβλ. κώδ. 125.

251) Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Δ', κεφ. ΙΗ'.

ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἀνδρὸς τούτου σώζεται, τὰ δ' ἀπολεσθέντα ἐσημειώθησαν ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Εὐσεβίου[252] καὶ τοῦ θείου Ἱερωνύμου[253]. Ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Εἰρηναίου εἰς τὴν σειρὰν τῶν μελῳδῶν ὑπὸ τῶν πρώτων ἱστορικῶν τῆς Ἐκκλησίας.

Κλήμης Τίτος Φλάβιος ὁ Ἀλεξανδρεὺς ὀνομαζόμενος ὡς διατρίψας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Κατηχητὴς γενόμενος τῆς σχολῆς τῆς πόλεως ταύτης. Ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις, ἦτο δὲ κατ' ἀρχὰς ἐθνικὸς φιλόσοφος, ἀλλ' ἀσπασθεὶς τὸν χριστιανισμὸν ἐγένετο εἷς τῶν σπουδαιοτέρων διδασκάλων αὐτοῦ. Περιῆλθε διαφόρους πόλεις ἐν Ἑλλάδι, Ἰταλίᾳ, Αἰγύπτῳ καὶ Ἰνδίαις, ἔνθεν πολλὰς γνώσεις ἀπεκόμισεν. Ἕνεκα δὲ τῆς μεγάλης ἀρετῆς καὶ πολυμαθείας αὐτοῦ πλῆθος προσείλκυσε μαθητῶν, ἐν οἷς καὶ τὸν μέγαν Ὠριγένην. Συνέγραψε τρεῖς βίβλους ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Παιδαγωγός», διότι τὴν τελευταίαν ἐξ αὐτῶν ἐπισφραγίζει δι' εὐχῆς πρὸς τὸν Λόγον τὸν Παιδαγωγόν[254]. Ὡς ποιητὴς καὶ μουσικὸς ἐποίησε καὶ ᾄσματικὰς ᾠδὰς καὶ ὕμνους, οἵτινες ἀνήκουσιν εἰς τὰ ἀρχαιότατα μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως. Ὁ ἱερὸς Κλήμης ὑποδεικνύων τίνας ὕμνους θεωρεῖ ἁρμόζοντας εἰς τὴν χριστιανικὴν ψαλμῳδίαν, πρέπει, λέγει, ἵνα μεταχειριζώμεθα μουσικὴν κοσμίαν καὶ ταπεινήν, ἀποφεύγοντες τὴν ἔκλυτον, ἥτις διὰ τῶν ἐλιγμῶν τῆς φωνῆς ὠθεῖ ἡμᾶς εἰς βίον μαλθακόν. Ἀπέθανε περὶ τὸ 220 μ. Χ.

Ἱππόλυτος ἱερομάρτυς, εἷς τῶν ἐπισημοτέρων πατέρων τοῦ Β' αἰῶνος, διακρινόμενος διὰ τὴν ποικίλην αὐτοῦ παιδείαν, τὴν συγγραφικὴν ἱκανότητα καὶ τοὺς ὑπὲρ τῆς πίστεως ἄθλους· διετέλεσε μαθητὴς τοῦ Εἰρηναίου καὶ ἐπίσκοπος τοῦ ἐν τῇ Ὠστίᾳ ρωμαϊκοῦ Πόρτου. Ἐτελεύτησε μαρτυρικῶς ἐπὶ Δεκίου τῷ 250 μ. Χ. καταλιπὼν σπουδαῖα συγγράμματα, ὧν λείψανα περιεσώθησαν. Ἔγραψε καὶ διαφόρους ὕμνους κατὰ τῶν συγχρόνων αἱρετικῶν πρὸς δόξαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ, ἀλλὰ δυστυχῶς ἀπωλέσθησαν. Ὡσαύτως συνέταξεν ᾠδὰς εἰς πᾶσαν τὴν Γραφήν[255].

Ὠριγένης ὁ μέγας ὁ καὶ Ἀδαμάντινος καὶ Χαλκέντερος ὑπὸ

252) Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Ε' κεφ. 20.26.

253) De scriptorib. eccles. c. 35.

254) Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κλήμεντος τὸ μείζονος λόγου ἄξιον εἶναι τὰ ὀκτὼ βιβλία, τὰ κατὰ μεταφορικὴν ἔννοιαν Στρωματεῖς ἐπιγραφόμενα, ἀπὸ τῶν στρωμάτων τῶν ποικίλων ταπήτων, δι' ἣν περιέχουσι ποικίλην καὶ σύμμικτον ὕλην.

255) Περὶ τῶν Ο' ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου, τομ. Δ' σ. 763 ἐν σημειώσει.

τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ἐπονομασθείς, καὶ διδάσκαλος τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τοὺς Ἀποστόλους ὑπό τε Διδύμου καὶ Ἱερωνύμου[256]. Ἐγεννήθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῷ 185 μ. Χ., τῷ δὲ 254 ὑπέστη τὸν μαρτυρικὸν θάνατον ἐν Τύρῳ ἐπὶ Δεκίου. Ὁ πολυμαθέστατος Ὠριγένης ὑπῆρξε γονιμώτατος συγγραφεύς, λέγεται δ' ὅτι ἔγραψε κατὰ Ἱερώνυμον 2600, κατὰ δὲ τὸν Ἐπιφάνιον 6000 συγγραφάς, ἐξ ὧν ὀλίγιστα διεσώθησαν. Δεκαοκταέτης ἐδίδασκεν ἐν τῇ κατηχητικῇ τῆς Ἀλεξανδρείας σχολῇ, προσεκλήθη ἀκολούθως ὑπὸ ἡγεμόνος τινὸς τῆς Ἀραβίας ἵνα διδάξῃ ἐκεῖ τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἐκήρυξεν καὶ ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης, ἔνθα καὶ πρεσβύτερος προεχειρίσθη καὶ διέμενε τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου διδάσκων καὶ συγγράφων. Ἀριθμεῖται ἐν τοῖς μελῳδοῖς τῆς Ἐκκλησίας.

Γάϊος πρεσβύτερος Ρώμης, μαθητὴς τοῦ Εἰρηναίου, ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τοῦ Β' μ. Χ. αἰῶνος. Κατὰ τὸν Φώτιον ὑπῆρξε καὶ ἐθνῶν Ἀπόστολος. Ὁ ἱστοριογράφος Εὐσέβιος[257] ὀνομάζει αὐτὸν *ἄνδρα λογιώτατον* καὶ ἀναφέρει ὅτι ὁ Γάϊος ἔγραψεν ὅτι διὰ τῶν ἐν χρήσει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ ὕμνων ὑμνολογεῖτο ἡ θεότης τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, πρὸς δέ, καὶ ὅτι οἱ ὕμνοι οὗτοι ἐπιδοκιμαζόμενοι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐνεγράφοντο εἰς τὰ ἐπὶ τούτῳ βιβλία.

Γρηγόριος θαυματουργός, Νεοκαισαρείας ἐπίσκοπος, μαθητὴς τοῦ Ὠριγένους, μέγα ἀράμενος ὄνομα ἐπὶ παιδείᾳ, ἀρετῇ καὶ ἐπὶ προσηλυτισμῷ πολλῶν εἰδωλολατρῶν εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, διὸ καὶ Ἀπόστολος ὑπὸ τοῦ οὐρανοφάντορος Βασιλείου ἀποκαλεῖται. Ὁ Γρηγόριος θεωρεῖται καὶ ὡς θεμελιωτὴς τῶν τύπων τῆς λειτουργίας. Ἐτελεύτησε τῷ 250 μ. Χ. Γρηγόριος ὁ Νύσσης περιγράφων τὸν βίον τοῦ θαυματουργοῦ προστίθησιν ὅτι ὁ Νεοκαισαρείας ἔθεσεν ὡς κανόνα εἰς τὸ ποίμνιον αὐτοῦ νὰ ἑορτάζωσι τὰς ἡμέρας τῶν μαρτύρων μετὰ πομπῶν καὶ πνευματικῶν ᾠδῶν. Περιώρισε δὲ συνάμα καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἱερῶν ὕμνων τῶν πρὸ αὐτοῦ πρὸς δόξαν Θεοῦ συντεταγμένων.

Ἀνατόλιος ὁ ἱερώτατος (+270) ὁ κατὰ τὸν Εὐσέβιον[258] «λόγων ἕνεκα καὶ παιδείας ἑλληνικῆς καὶ φιλοσοφίας τὰ πρῶτα τῶν τότε δοκιμωτάτων ἀπενεγκάμενος», ὑπῆρξεν ἐπίσκοπος Λαοδικείας

256) Hieron. Praef. in Ezech. καὶ Περὶ τῶν Ο' ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου, τομ. Δ' σ. 445.

257) Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Ε' κεφ. 28.

258) Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Ζ'.

καὶ εἰς τῶν λαμπρῶν τῆς Ἐκκλησίας φωστήρων[259]. Συναριθμεῖται εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους ποιητὰς τῶν τροπαρίων, ἐξ ὧν οὐκ ὀλίγα δεκτὰ ἐγένοντο ἐν τοῖς κανονικοῖς βιβλίοις τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀθηνογένης ὁ ἱερομάρτυς, πατρίδα ἔσχε τὴν ἐν Καππαδοκίᾳ Σεβάστειαν, ἀναδειχθεὶς καὶ ἐπίσκοπος αὐτῆς. Ὁ Μ. Βασίλειος[260] ὁμιλεῖ εὐφήμως περὶ αὐτοῦ. Ἐπὶ τῶν διωγμῶν διῆγε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἔνθα ἠσκεῖτο ἐν νηστείαις, προσευχαῖς καὶ ψαλμῳδίαις. Ἀπέθανε τῷ 290 μ. Χ. ἐπὶ Διοκλητιανοῦ.

Νέπως ὁ Πενταπόλεως ἐπίσκοπος, ὑπῆρξε περὶ τὰ μέσα τοῦ Γ' μ. Χ. αἰῶνος. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ συγχρόνου αὐτῷ Ἀλεξανδρείας Διονυσίου[261] ἐποίησε πολλοὺς ὕμνους προσφιλεῖς τοῖς Χριστιανοῖς τῶν τότε χρόνων, ψαλλομένους οὐ μόνον ἐντὸς τῆς περιφερείας τῆς ἐπισκοπῆς Πενταπόλεως, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς. Ὁ μακάριος Νέπως ἀντέστη καὶ κατὰ τῶν κακοδόξων ὕμνων τοῦ ἐν Ἀφρικῇ αἱρετικοῦ Οὐαλεντίνου, καὶ κατὰ τοῦ Αἰγυπτίου Ἱέρακος τοῦ μὴ παραδεχομένου τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν[262] ποιήσας ὕμνους ὀρθοδόξους, μὴ σωζομένους.

ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ Δ' ΑΙΩΝΑ[263]

Ἡ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ εἰσαχθεῖσα μουσικὴ ἦτο κατὰ τὸν θεμελιώδη αὐτῆς χαρακτῆρα ὁμοιόμορφος σχεδὸν πανταχοῦ καὶ τοσοῦτον ἁπλῆ, ὅσον ἁπλοῦς ἦτο καὶ ὁ Χριστιανισμὸς τῶν πρώτων αἰώ-

259) Cave Script. Eccles. histor. literar. N. 71 —Περὶ τῶν Ὀ'ρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου τυμ. Α' Βιβλ. Α' κεφ. ΙΒ'.

260) Περὶ ἁγίου Πνεύματος, κεφ 29.

261) Ἐκκλ. Ἱστορ. Εὐσεβίου, Βιβλ. Γ', 24.

262) Ἐπιφανίου haeres. 67.

263) Τὸ κεφάλαιον τοῦτο μετὰ τῶν ἑφεξῆς τεσσάρων κεφαλαίων ἀνέγνων ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ ἐν Φαναρίῳ Μουσικοῦ Συλλόγου «Ὀρφέως» εἰς δύο συνεδριάσεις, ὧν ἡ μὲν ἐγένετο τῇ 5 νοεμβρίου 1889, ἡ δὲ τῇ 17 δεκεμβρίου. Ἐν τῇ Α' διαλέξει ἐν μέσῳ τοῦ πολυπληθοῦς ἀκροατηρίου διεκρίνοντο ὁ ἐν Κ]πόλει γενικὸς πρόξενος τῆς Ἑλλάδος Ἐπαμεινώνδας Μαυρομμάτης, οἱ ἱεράρχαι Νικοπόλεως (νῦν Νικαίας) Ἱερώνυμος, Σωζουαγαθουπόλεως Παρθένιος, Ξάνθης Διονύσιος, ὁ μητροπολίτης πρώην Κώου Παῦλος, ὁ ἐπίσκοπος πρώην Ἐλευθερουπόλεως Μακάριος, ὁ ἐπίτροπος τοῦ Παναγίου Τάφου ἀρχιμανδρίτης Νικόδημος Ἀλεξανδρίδης, ὁ πρωτοψάλτης τῆς Μ. ἐκκλησίας μετὰ τοῦ Λαμπαδαρίου καὶ τῶν δομεστίκων καὶ ἄλλοι τῶν διαπρεπῶν λογίων. Ἐν δὲ τῇ Β' διαλέξει παρί

νων· δύσκολον δὲ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ Μουσικὴ εἶχεν οὐσιώδη σημασίαν, καθ' ὃν χρόνον ἡ Ἐκκλησία ἦν ἔτι ἀδιοργάνωτος καὶ ἄνευ σταθεροῦ κέντρου, καταδιωκομένη ἀπηνῶς ἕνεκα τῶν δημοκρατικῶν αὐτῆς ἀρχῶν. Κανονικὴν μόρφωσιν ἔσχεν ἡ μουσικὴ ἰδίᾳ μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ὡς ἐπικρατούσης θρησκείας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους[264], ὅτε καὶ ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία μᾶλλον πομπώδης καὶ ἐπιδεικτικὴ κατέστη, διότι πρότερον τὸν περὶ τῶν ὅλων κίνδυνον ἀγωνιζομένης τῆς ἐκκλησίας καὶ μετ' ἀπαραμίλλου ἐγκαρτερήσεως τοὺς φρικτοτάτους ἐκείνους διωγμοὺς ὑπὸ τῶν ρωμαίων αὐτοκρατόρων ὑφισταμένης, φροντιζούσης δὲ περὶ τῶν κυριωτάτων καὶ ὑψίστων ζητημάτων, ὀλιγίστη ἄνεσις ὑπελείπετο αὐτῇ περὶ συστηματικῆς χρήσεως τῆς μουσικῆς. Ἀφ' ἧς λοιπὸν ἐποχῆς ἡ ἐκκλησία συνεφιλιώθη στενῶς μετὰ τῆς πολιτείας, ἡ Μουσικὴ προσέλαβε χαρακτῆρα οὐσιώδη, τὸ δὲ ᾄδειν ἐθεωρήθη ὡς ἓν τῶν ἀπαραιτήτων καθηκόντων τοῦ χριστιανοῦ πρὸς δοξολογίαν τοῦ Ὑψίστου, καὶ ἐν γένει ἡ Μουσικὴ καθίσταται συστηματικωτέρα καὶ τεχνικωτέρα ἵνα ἐπαρκῇ εἰς τὰς εἰσαχθείσας τελετάς, ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις, αἵτινες ἐκοσμοῦντο διὰ λειτουργιῶν, λιτανειῶν, παννυχίδων μεθ' ὁλονυκτίων ψαλμῳδιῶν καὶ ὑμνῳδιῶν. Πλὴν τοῦ σπουδαίου τούτου λόγου, ἰδιαίτερος ζῆλος ἀνεπτύχθη καὶ μεγάλαι ἐνέργειαι κατεβλήθησαν κατὰ τὸν Δ' μ. Χ, αἰῶνα ὑπὸ τῶν θείων Πατέρων τῶν διαφόρων χριστιανικῶν κοινοτήτων πρὸς συστηματικὴν διοργάνωσιν τῆς Μουσικῆς, ἕνεκα τῶν αἱρετικῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, οἵτινες ἀπεπει-

---

σταντο πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλοῖς ἐξ ἀμφοτέρων τῶν φύλων, ὁ ἐξοχώτατος Σπυρίδων Μαυρογένης πασᾶς, ἀρχίατρος καὶ ἰδιαίτερος ἰατρὸς τῆς Α. Α. Μ. τοῦ Σουλτάνου, ὁ ἐξοχώτατος Κωστάκης Ἀδοσίδης πασᾶς πρώην ἡγεμὼν τῆς Σάμου, ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει τότε παρεπιδημῶν γενικὸς πρόξενος τῆς Ἑλλάδος ἐν Κρήτῃ Νικόλαος Γεννάδης, ὁ μητροπολίτης πρώην Κώου, ὁ μητροπολίτης πρώην Ἀμίδης Διονύσιος, ὁ ἐπίτροπος τοῦ Παναγίου Τάφου, ὁ ἐπίτροπος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Θεοδόσιος Ἰβηρίτης, οἱ ἱεροψάλται τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ὁ γηραιὸς πρώην Λαμπαδάριος Νικόλαος Στωγιάννου καὶ ἱκανοὶ λόγιοι καὶ μουσικοί. Περὶ τῶν διαλέξεων τούτων εὐφήμως ἔγραψε καὶ ἡ δημοσιογραφία. Περὶ τῆς Α', ὅρα Κωνσταντινούπολιν ἔτος ΚΑ', ἀριθ. 250, φύλλον τῆς 7 νοεμβρίου.—Βυζαντίδα ἔτος ΛΘ', ἀριθ. 3494 φυλλ. 9 νοεμβρίου.—Ἀνατολικὸν Ἀστέρα, ἔτ. ΚΘ. Περίοδος Β'. ἀριθ. 6 σ. 48.—Ἐπιθεώρησιν, ἔτ. Γ' ἀριθ. 699 φύλλ. τῆς 10 νοεμβρίου. — Περὶ δὲ τῆς Β' διαλέξεως ὅρα Ἐπιθεώρησιν ἔτος Γ' ἀριθ. 730, φύλλ. τῆς 19 δεκεμβρίου.—Βυζαντίδα, ἔτος ΛΘ', ἀριθ. 3511, φύλλ. τῆς 19 δεκεμβρ.—Ἀνατολὴν, ἔτος ΜΘ' ἀριθ. 4137 φύλλ. τῆς 19 δεκεμβρίου.

264) Ἐκκλ. Ἱστορ. Κ. Κοντογόνου, τομ. Α. σ. 476.

ρῶντο διὰ τῆς μουσικῆς νὰ μεταδώσωσι παρὰ τῷ ὀρθοδοξοῦντι λαῷ τὰ κακόδοξα αὐτῶν φρονήματα. Ὥστε ὁ τεχνικὸς διοργανισμὸς τῆς μουσικῆς ἦτο καρπὸς τῶν μεγάλων περὶ μουσικῆς ἐνεργειῶν τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας τοῦ Δ΄ αἰῶνος. Κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν θεοφόρων Πατέρων τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐν τῇ μουσικῇ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν χρῆσις ἐγίνετο, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, τῶν τριῶν γενῶν, τοῦ διατονικοῦ, χρωματικοῦ καὶ ἐναρμονίου, μάλιστα δὲ ἐν μείζονι μοίρᾳ διετέλει ἡ διατονικὴ μελῳδία, διότι οὐχὶ πάντα τὰ μέλη τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς ἐθεωροῦντο ἁρμόζοντα εἰς τὴν χριστιανικὴν εὐσέβειαν. Εἰς τὰ προσήκοντα τῷ Χριστιανῷ μέλη ἀνάγεται τὸ δώριον μέλος, ὅπερ ἐστὶ καὶ τὸ ἀρχαιότερον πάντων τῶν μελῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Μουσικῆς, τιμώμενον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, διὰ τὴν ἁπλότητα, σεμνότητα καὶ μεγαλοπρέπειαν αὐτοῦ [265], τιμώμενον καὶ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν ὡς σπουδαίως ὑπηρετῆσαν ἕνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἀρετῶν τῷ πνεύματι καὶ ταῖς ἐννοίαις τοῦ χριστιανισμοῦ, διὸ καὶ οἱ ἐκ τοῦ ἐθνισμοῦ προσερχόμενοι εἰς τὴν νέαν θρησκείαν εὕρισκον οἰκεῖα αὐτοῖς μέλη, ὡς καὶ οἱ ἐκχριστιανιζόμενοι Ἰουδαῖοι, ἅτε κατὰ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα [266] τῆς φωνητικῆς μουσικῆς τῶν Ἰουδαίων μεγίστην ἐχούσης ὁμοιότητα πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Μουσικὴν τοῦ δωρίου μέλους. Πλὴν τοῦ δωρίου μέλους, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἐν κοινῇ χρήσει ἦσαν καὶ τὸ φρύγιον, λύδιον, μιξολύδιον κτλ. κατ' ἐξοχὴν δὲ τὸ φρύγιον, ὅπερ ἥρμοζε καὶ εἰς τὴν ἐπὶ γῆς στρατευομένην χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, ὡς ἐμπνέον καὶ διεγεῖρον θάρρος πρὸς τελείαν αὐταπάρνησιν.

Σπουδαίως περὶ τῆς μουσικῆς εἰργάσθησαν Ἐφραὶμ ὁ Σῦρος ἐν Συρίᾳ, Ἀθανάσιος ὁ Μέγας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ ἱερὸς Ἀμβρόσιος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Μεδιολάνων. Μεγάλας ἐνεργείας κατέβαλε καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος [267] ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ· ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος τὴν δύναμιν τοῦ ᾄσματος καὶ τῆς λειτουργίας ἐν γένει ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου θέλων ἐξεικονίσαι ἀφηγεῖται ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Οὐάλης, ὁ δεινὸς καὶ ἐμμανὴς ὑπέρμαχος τοῦ Ἀρειανισμοῦ καὶ ἄσπονδος ἐχθρὸς τοῦ οὐρανοφάντορος θείου πατρός, εἰσελθὼν τῇ ἑορτῇ τῶν Θεοφανείων μετὰ τῶν ἀκολούθων αὐτῷ εἰς τὸν ναὸν διὰ νὰ ἴδῃ τὸν ἀρχι-

---

265) Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἐν Ῥωσσίᾳ ὑπὸ Δημητρίου Ραζουμόβσκη τεῦχος Α΄ σ. 10.

266) Στρωμ. ΣΤ΄ κεφ. Β΄ § 88.

267) Βασιλείου Ἅπαντα, τομ. Γ΄, σ. 309—311. ἔκδ. Galtier (ἐπιστολὴ τοῖς κατὰ Νεοκαισάρειαν κληρικοῖς ἐν ἔτει 375.)

ποίμενα τῆς Καισαρείας τελοῦντα τὴν ὑπ' αὐτοῦ ποιηθεῖσαν λειτουργίαν, καὶ ἀκούσῃ τῆς ἐναρμονίου μελῳδίας τῶν ψαλμῶν, ἐκτελουμένης ἐν αὐστηρᾷ εὐταξίᾳ καὶ ἀγγελικῇ μεγαλοπρεπείᾳ, ἐξέστη, διότι παρομοίαν λαμπρότητα ἐν τῇ λειτουργίᾳ οὐδέποτε εἶχεν ἴδει. Ἐπιμελῶς εἰργάσθη περὶ τῆς μουσικῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος. Ὁ μέγας Φώτιος μνημονεύει εἰς τὴν Μυριόβιβλον αὐτοῦ χωρίου τινὸς ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Θεοδωρήτου, μὴ διασωθέντος, ἐν ᾧ ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἴδιον τύπον ψαλμῳδίας, τηρηθέντα καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Εἰς τί δὲ συνίστατο ὁ ῥηθεὶς τύπος, οὔτε ὁ Θεοδώρητος, οὔτε ὁ Φώτιος ἐξηγοῦσι. Πιθανὸν δὲ ὁ τύπος οὗτος νὰ ἦναι οὐχὶ διάφορος τοῦ μνημονευομένου ὑπὸ τοῦ Σωκράτους, τοῦ Σωζομένου καὶ Νικηφόρου τοῦ Καλλίστου.

Καὶ αὐτοὶ οἱ Χριστιανοὶ πρὸς ἀλλήλους συνεζήτουν περὶ Μουσικῆς, ἐνησχολοῦντο δὲ καὶ περὶ τὴν ἀνάλυσιν τῶν λεπτῶν ἐλιγμῶν τῆς φωνῆς. Ἱστορικῶς εἶναι γνωστὴ μία τοιαύτη συζήτησις, προελθοῦσα μεταξὺ δύο πλησιοχώρων ἐκκλησιῶν, τῆς Καισαρείας καὶ Νεοκαισαρείας, ἕνεκα τῶν ἑξῆς λόγων. Οἱ Νεοκαισαρεῖς, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μ. Βασιλείου[268], σεβόμενοι τὸν ἄλλοτε ποιμένα αὐτῶν ἱερὸν Γρηγόριον δὲν παρεδέχοντο εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐτῶν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἱεροπραξίας καὶ τύπους διαφόρους ἐκείνων οὓς κατέλιπεν αὐτοῖς ὁ μακάριος ἐκεῖνος ἱεράρχης· διὸ καὶ κατεμέμφοντο οὗτοι τοῦ Μ. Βασιλείου ὡς εἰσάγοντος τὴν χρῆσιν τῆς ἀντιφώνου ψαλμῳδίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Καισαρείας, μὴ οὔσης ἐν χρήσει ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ θαυματουργοῦ Γρηγορίου ἐν Νεοκαισαρείᾳ. Ἐν ἐπιστολῇ δὲ πρὸς τοὺς Νεοκαισαρεῖς ὁ Μ. Βασίλειος οἱονεὶ ἀπολογούμενος ἑρμηνεύει ὅτι ἡ ἀντίφωνος ψαλμῳδία, ἡ εἰσαχθεῖσα κατὰ διάταξιν αὐτοῦ, πρὸ πολλοῦ εἰσήχθη εἰς πολλὰς ἐκκλησίας. «Κἂν τὴν αἰτίαν ἐρωτῶσι τοῦ ἀκηρύκτου τούτου καὶ ἀσπόνδου πολέμου, ψαλμοὺς λέγουσι καὶ τρόπον μελῳδίας, τῆς παρ' ἡμῖν κεκρατηκυίας παρηλλαγμένην.... Πρὸς δὲ τὸ ἐπὶ ταῖς ψαλμῳδίαις ἔγκλημα, ᾧ μάλιστα τοὺς ἁπλουστέρους φοβοῦσιν οἱ διαβάλλοντες ἡμᾶς, ἐκεῖνο εἰπεῖν ἔχω· ὅτι τὰ νῦν κεκρατηκότα ἔθη πάσαις ταῖς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαις συνῳδά ἐστι καὶ σύμφωνα»[269], καὶ ὅτι ἡ ἐκκλησία Νεοκαισαρείας ἱκανὰς τοιαύτας καινοτομίας ἔχει, ἰδίως εἰς προσευχὰς καὶ εὐχάς τινας, καὶ συνελόντι

268) Περὶ ἁγίου Πνεύματος, κεφ. 29.

269) Τομ. Γ' σ. 309—311. πρβλ. Ἑρμηνείαν εἰς τὸν 114 ψαλμ. τομ. Α', 199

εἰπεῖν, καταδεικνύει αὐτοῖς ὅτι τὸ ἀντικείμενον τοῦ σκανδάλου καὶ τῆς ἔριδος αὐτῶν δὲν κέκτηται τοσαύτην σπουδαιότητα ὥστε νὰ διαρρηχθῶσιν οἱ δεσμοὶ τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης καὶ ὁμονοίας[270]. Καὶ ἐν ἄλλῳ δὲ αὐτοῦ συγγράμματι λέγει ὅτι πολλὰ τῶν ὑπὸ τῶν Νεοκαισαρέων τελουμένων εἰσὶν ἐλλιπῆ διὰ τὸ τῆς καταστάσεως ἀρχαιότροπον[271].

Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες εἶχον ὡρισμένα γνωρίσματα, δι' ὧν διέκρινον τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν τῆς μὴ τοιαύτης, ἤτοι τῆς ἐθνικῆς, θεατρικῆς, αἱρετικῆς κλπ. δυνάμεθα ἵνα συμπεράνωμεν ὅτι ὑπῆρχεν ὡρισμένος κανὼν διὰ τὴν μουσικήν, μὴ διασωθεὶς ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν Πατέρων. Διεσώθησαν ὅμως εἰδήσεις ὀλίγισται περὶ τῆς τεχνικῆς διατάξεως αὐτῆς ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον γίγνεται ὅτι κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα διωργανώθη, εἰ καὶ οὐχὶ ἐν πᾶσιν, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν μουσική. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἀπαιτῶν παρὰ τοῦ Χριστιανοῦ ὅπως φυλάττῃ τοιαύτην ἁρμονικὴν συμφωνίαν ἐν ταῖς ψυχικαῖς αὐτοῦ διαθέσεσιν, οἵα ὑπάρχει ἐν τῇ *μουσικῇ κλίμακι*, βεβαίως προτείνει εἰς τὸν Χριστιανὸν πρότυπον λίαν καταληπτόν, καθόσον μάλιστα ἐν τῇ πρώτῃ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ ἡ μελῳδία τῆς μουσικῆς συνίστατο οὐχὶ ἐκ τῆς αὐθαιρέτου διακυμάνσεως τῆς φωνῆς, ἀλλ' ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν συγχρόνων τότε νόμων τῆς μουσικῆς.

ΔΥΟ ΤΡΟΠΟΙ ΨΑΛΜΩΙΔΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ Δ' ΑΙΩΝΑ

Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα δύο ἦσαν οἱ τρόποι τοῦ ψάλλειν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὁ *ἀντιψαλλόμενος ἢ ἀντίφωνος*[272] καὶ ὁ *καθ' ὑπακοήν*[273], ὅπερ καταδείκνυται καὶ ἔκ τινος ἐπιστολῆς τοῦ οὐρανοφάντορος Βασιλείου

270) Ἐπιστολ. 207. Ἔργα Μ. Βασιλείου VII, 76—79.

271) De spiritu S. c. 29. Ἔργα Μ. Βασιλείου III, 347.

272) Εὐαγγελικὸς Κήρυξ. Ἔτος Α', σ. 506—511.

273) Ἐντεῦθεν παρῆκται καὶ ὁ εἰς τὴν ἱερὰν ἀκολουθίαν ὕμνος ὑπακοή. Οὕτω δὲ λέγεται τὸ μετὰ τὰ Καθίσματα ἐν τοῖς Ἀναστασίμοις τῶν ἡμερῶν ἢ καὶ ἐν ταῖς Δεσποτικαῖς ἑορταῖς ἀναγινωσκόμενον ἢ ἀδόμενον Τροπάριον διὰ τὴν ὑπακοὴν τοῦ νέου Ἀδάμ, Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ τὸν παρακούσαντα τὸ τοῦ Θεοῦ πρόσταγμα παλαιὸν Ἀδὰμ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἐπαναγαγόντος ἀξίωμα.

πρὸς τὸν κλῆρον τῆς Νεοκαισαρείας[274]. «Τὰ νῦν κεκρατηκότα ἔθη πάσαις ταῖς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαις συνῳδά ἐστι καὶ σύμφωνα· ἐκ νυκτὸς γὰρ ὀρθρίζει παρ' ἡμῖν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς, καὶ ἐν πόνῳ καὶ ἐν θλίψει καὶ ἐν συνοχῇ δακρύων ἐξομολογούμενος τῷ Θεῷ. Τελευταῖον ἀναστάντες τῆς προσευχῆς, εἰς τὴν ψαλμῳδίαν καθίστανται, καὶ νῦν μὲν διχῇ διανεμηθέντες, ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις ... ἔπειτα ἐπιτρέψαντες ἑνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους, οἱ λοιποὶ ὑπηχοῦσι, καὶ οὕτως ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῆς ψαλμῳδίας τὴν νύκτα διανεγκόντες μεταξὺ προσευχόμενοι»[275]. Ὁ Σωκράτης ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ λέγει ὅτι ὁ Ἀποστολικὸς πατὴρ Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος ἔταξεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοὺς δύο μουσικοὺς χορούς[276], τὸν α' (δεξιὸν) καὶ β' (ἀριστερόν), καὶ συνέταξε τὰ *Ἀντίφωνα*[277] καὶ τὰ εἰς αὐτὰ ψαλλόμενα «Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου», «Σῶσον ἡμᾶς Υἱὲ Θεοῦ», ἅπερ *Ἀκροστίχια*[278] καὶ *Ἀκροτελεύτια* καλούμενα ὑπέψαλλε τότε ὁ

274) Ἐπιστολ. ξγ'.

275) Ἐκ τοῦ ρητοῦ τοῦ Μ. Βασιλείου μανθάνομεν ὅτι ἡ τάξις τῆς ἑωθινῆς λειτουργίας παρὰ τῷ θείῳ ἱεράρχῃ ἦτο τοιαύτη. Α) Οἱ Χριστιανοὶ προσηύχοντο πρὸς ἰδίαν σωτηρίαν καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. Β) Χρῆσις ἐγίνετο τῆς ἀντιφώνου ψαλμῳδίας, ἣν ἐθεώρουν οἱ πατέρες ὠφέλιμον, διότι διὰ τοῦ μέλους ἐχορηγεῖτο ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος εἰς τοὺς ἀκροωμένους πρὸς κατανόησιν τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς ἐννοίας τῶν ψαλλομένων, καὶ Γ) ὅτι ὁ λαὸς ὑπέψαλλε τὰ Ἀκροστίχια.

276) «Χορός· τὸ σύστημα τῶν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ᾀδόντων· διηρέθησαν δὲ οἱ χοροὶ τῶν ἐκκλησιῶν ἐπὶ Κωνσταντίου υἱοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου καὶ Φλαβιανοῦ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας, διχῇ τοὺς ψαλμοὺς τοὺς Δαβιτικοὺς ᾄδοντες· ὅπερ ἐν Ἀντιοχείᾳ πρῶτον ἀρξάμενον εἰς πάντα περιῆλθε τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα». Σουΐδας λ. χορός. βλ. καὶ Θεοδωρήτου Ἐκκλησ. Ἱστορίαν, σ. 530, ἔκδ. Παρισίων.

Τὸ ὄνομα χορὸς ἐλήφθη ἐκ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν δραμάτων. Οἱ χοροὶ οὐ μόνον προγονικὸν καὶ καλόν, ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικὸν παρ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ δεδιδαγμένον· πλεῖσται δ' εἰσὶν αἱ περὶ τούτου μαρτυρίαι ἔν τε τῇ Παλαιᾷ καὶ Νέᾳ Διαθήκῃ. Αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν μετὰ τοῦ χοροῦ τῶν Ἀποστόλων ἔψαλλε μετὰ τὴν θείαν εὐχαριστίαν τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον «Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν» (Μαρκ. κεφ. ΙΔ', 26). Καὶ ἐν τῇ Γεννήσει τοῦ Κυρίου ἡμῶν χοροὶ Ἀγγέλων ἤνουν λέγοντες «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία» (Λουκ. κεφ. Β', 13, 14).

277) Ἀντίφωνος (ἐκ τοῦ ἀντιφωνέω=ἀνταποκρίνομαι, ψάλλω καταντικρὺ τὰ αὐτά, ἃ καὶ ἄλλος τις) καλεῖται ὁ ὁμιλῶν, ὁ ἀποκρινόμενος τὰ αὐτά, ἢ ὁ ψάλλων κατ' ἐπανάληψιν τὰς αὐτὰς λέξεις μετὰ τοῦ αὐτοῦ ἤχου. Ἀντίφωνα δέ, τὰ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν χορῶν κατ' ἐπανάληψιν ᾀδόμενα ὁμοτόνως (ἐναλλὰξ ἀντεπαδόμενα).

278) «Μέσος δὲ ὁ ἀναγνώστης ἐφ' ὑψηλοῦ τινος ἑστὼς ἀναγινωσκέτω τὰ

λαός. «Ἰγνάτιος τρίτος ἀπὸ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου ἐπίσκοπος, ὃς καὶ τοῖς Ἀποστόλοις αὐτοῖς συνδιέτριψεν, ὀπτασίαν εἶδεν Ἀγγέλων, διὰ τῶν Ἀντιφώνων ὕμνων τὴν Ἁγίαν Τριάδα ὑμνούντων. καὶ τὸν τρόπον τοῦ ὁράματος τῇ ἐν Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησίᾳ παρέδωκεν, ὅθεν καὶ ἐν πάσαις ταῖς Ἐκκλησίαις αὕτη ἡ παράδοσις ἐδόθη»[279]. Τὴν ἰδέαν τοῦ Σωκράτους παραδέχεται καὶ Φώτιος ὁ μέγας «Ἀρχὴν δέ, φησί, τῶν Ἀντιφώνων, Ἰγνάτιον γενέσθαι τὸν Θεοφόρον». Καὶ Κάλλιστος ὁ Νικηφόρος λέγει «Τὴν δὲ τῶν Ἀντιφώνων συνήθειαν ἄνωθεν ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων ἡ Ἐκκλησία παρέλαβε. Καὶ γάρ φασι τὸν Θεοφόρον Ἰγνάτιον... καὶ τὸν τύπον πρῶτος τῇ Ἀντιοχέων Ἐκκλησίᾳ ἐδίδου. ὅθεν ὡς ἀπὸ πηγῆς καὶ ἐπὶ τὰς ἄλλας ἐκκλησίας Θεοῦ ἡ τοιαύτη διεδόθη παράδοσις»[280]. Ἐπίσης περὶ τοῦ τρόπου τῶν Ἀντιφώνων καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος λέγει «Ὦ τῶν ἀντιφθόγγων καὶ ἀντιφώνων ᾀσμάτων τοῖς ἑκατέρωθεν θιασώταις καὶ λατρευταῖς τῆς θείας ἐν κρότοις μεγαλειότητος». Κατ' ἄλλας ἱστορικὰς εἰδήσεις, οἱ δύο Ἀντιοχεῖς πρεσβύτεροι Φλαβιανὸς καὶ Διόδωρος οἱ ἐν Ἀθήναις ἐκμαθόντες τὴν μουσικήν, ἐστήριξαν τὸν τρόπον τοῦ ἀντιψάλλειν ἀλλήλοις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Ἀντιοχείας καὶ Κωνσταντινουπόλεως, ἀποσπάσαντες τὰ πλήθη ἐκ τῶν ἀρειανιζόντων ναῶν εἰς τὰ παρεκκλήσια ἢ *μαρτύρια* καὶ συγκροτήσαντες τοὺς δύο μουσικοὺς χορούς «Φλαβιανὸς καὶ Διόδωρος, λέγει ὁ Θεοδώρητος, διελόντες τοὺς τῶν ψαλλόντων χορούς ἐκ διαδοχῆς ᾄδειν τὴν δαβιτικὴν ἐδίδαξαν μελῳδίαν· καὶ τοῦτο ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀρξάμενον πάντοσε διέδραμε καὶ κατέλαβε τῆς οἰκουμένης τὰ τέρματα». Ἐκτὸς τοῦ Θεοδωρήτου καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ Σωζόμενος καὶ Νικηφόρος ὁ Ξανθόπουλος διηγοῦνται ὅτι ὁ σύγχρονος τῶν πρεσβυτέρων Φλαβιανοῦ καὶ Διοδώρου πατριάρχης Λεόντιος θέλων ἵνα συμβιβάσῃ τοὺς ὀρθοδόξους καὶ ἀρειανοὺς ἀντὶ ἑνὸς μουσικοῦ χοροῦ ἐπέτρεψε τὴν συγκρότησιν δύο, ὧν τὸν μὲν ἀπήρτιζον οἱ Ὀρθό-

---

Μωσέως καὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, τὰ τῶν Κριτῶν καὶ τῶν Βασιλέων, τὰ τῶν Παραλειπομένων, καὶ τὰ τῆς ἐπανόδου, πρὸς τούτοις τὰ τοῦ Ἰὼβ καὶ τὰ τοῦ Σολομῶντος καὶ τὰ τῶν δεκαὲξ προφητῶν, ἀνὰ δύο λεγομένων ἀναγνωσμάτων, ἕτερός τις τοῦ Δαβὶδ ψαλλέτω ὕμνους καὶ ὁ λαὸς τὰ Ἀκροστίχια ὑποψαλλέτω» (Ἀποστολ. Διατάξ. ΙΑ. 57. πρβλ. Ἱππολύτου κανν. XXI. καὶ Θεοδωρήτου Ἐκκλ. Ἱστορ. ΙΑ. 24.

279) Σωκράτους Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. ΣΤ' κεφ. η', 715. πρβλ. καὶ Βασίλ. τὸν Μέγαν ἐν τῇ πρὸς τὸν Νεοκαισαρείας κλῆρον ἐπιστολῇ, καὶ Νικηφόρου τοῦ Καλλίστου Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Γ'. 8.

280) Βιβλ. XIII. κεφ. 8.

δοξοι, τὸν δὲ οἱ Ἀρειανόφρονες[281]. Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα, λέγει ὁ Μ. Βασίλειος ἐν τῇ ΞΓ' ἐπιστολῇ πρὸς Νεοκαισαρεῖς, ἡ ἀντίφωνος ψαλμῳδία ἣν ἐν χρήσει ἐν Αἰγύπτῳ, Λιβύῃ, Παλαιστίνῃ, Ἀραβίᾳ, Φοινίκῃ καὶ Συρίᾳ, ἐν Μεδιολάνοις διὰ τοῦ ἱεροῦ Ἀμβροσίου καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Χαλδέων διὰ τοῦ ζήλου τοῦ μάρτυρος Συμεών[282].

Ὁ καθ' ὑπακοὴν τρόπος τοῦ ᾄδειν καὶ ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς Διατάξεσιν ἀναφέρεται[283]. Φίλων ὁ Ἰουδαῖος διηγεῖται ὅτι ἐν ταῖς χριστιανικαῖς συνάξεσιν εἷς ψάλτης διὰ τακτικῆς καὶ εὐήχου ψαλμῳδίας κατήρχετο τοῦ ψαλμοῦ, οἱ δὲ λοιποὶ προσεῖχον αὐτῷ σιγῶντες, καὶ μόνον κατὰ τοὺς τελευταίους στίχους συνήνουν τὰς φωνὰς αὐτῶν. Καὶ ἔστιν ὅτε μὲν ὁ ψάλτης ἔψαλλε τὸ ἓν μέρος τοῦ στίχου, ὁ δὲ λαὸς ἐτελείωνε τὸ ἕτερον, ἄλλοτε δὲ ὁ ψάλτης ἔψαλλεν ὁλόκληρον τὸν στίχον, ὁ δὲ λαὸς ἢ ἐπανελάμβανεν αὐτὸν ἢ ἔψαλλε τὸ *Ἀμήν*[284]. καὶ ἄλλοτε ὁ μὲν ψάλτης ἔψαλλε τὸν ψαλμόν, ὁ δὲ λαὸς ἐν ἑκάστῳ στίχῳ αὐτοῦ ἐπανελάμβανεν ὡρισμένας τινὰς λέξεις, καθὰ μανθάνομεν παρὰ τοῦ Ἀθανασίου[285], Χρυσοστόμου[286] καὶ Θεοδωρήτου[287]. Καὶ ὁ Εὐσέβιος δὲ ἐπιμαρτυρεῖ τὸν τρόπον τοῦ καθ' ὑπακοὴν ᾄδειν, λέγων «Τοὺς εἰωθότας λέγεσθαι πρὸς ἡμῶν (ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ) ὕμνους, ἑνὸς μετὰ ρυθμοῦ κοσμίως ἐπεψάλλοντο, οἱ λοιποὶ καθ' ἡσυχίαν ἀκροώμενοι, τῶν ὕμνων τὰ Ἀκροτελεύτια συνεξηχοῦσιν»[288]. Ὁ δὲ Μεθόδιος ὁ μάρτυς καὶ Πατάρων ἐπίσκοπος, ὁ καὶ Εὔβουλος κατ

---

281) Θεοδώρητ. Βιβλ. Γ', 889.

282) Σημειωτέον ὅτι ὁ ἀντιψαλλόμενος τρόπος τοῦ ᾄδειν διασώζεται ἄχρι τοῦδε ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ.

283) Β, 57.

284) Τὸ Ἀμήν λέξις ἑβραϊκὴ α μ ε ν δηλοῦσα πᾶν σταθερὸν καὶ ἀληθές, ἐν ταῖς Ἁγίαις Γραφαῖς ἀναφέρεται ὡς ἐπίθετον (Ἀποκαλ. Γ, 14) «Τάδε λέγει ὁ Ἀμήν, ὁ μάρτυς, ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινός». Συνήθως ὅμως ἀναφερεται ὡς ἐπιφώνημα εὐχῆς, ὅτε οἱ Ο' μεταφρασταὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης μεταφράζουσι γ έ ν ο ι τ ο (Δευτερ. κζ' 15—26. Ψαλμ. μ', 14. οα', 19. πη', 53) καὶ ἀ λ η θ ῶ ς (Ἱερεμ. κη', 6). Ἀναφέρεται καὶ ὡς ἐπίρρημα βεβαιωτικὸν ν α ὶ ἀ λ η θ ῶ ς (Ματθ. ε', 18) «ἀμὴν λέγω ὑμῖν»· καὶ κατ' ἐπανάληψιν (Ἰω. Ε', 24) «Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν». Ἰουστῖνος ὁ μάρτυς εἶναι ὁ πρῶτος τῶν πατέρων ὅστις λαλεῖ περὶ τῆς χρήσεως τῆς ἀπαντήσεως ταύτης· λαλῶν περὶ τῆς Μεταλήψεως λέγει ὅτι κατὰ τὸ τέλος τῆς εὐλογίας καὶ προσευχῆς πᾶσα ἡ ὁμήγυρις ἀποκρίνεται, ἀμήν. (Ἀπολογ. Α' § 65. 67).

285) de fuga 24, 265, A.

286) Ἔκθεσις εἰς ψαλμὸν μα', τομ. V. p. 131, B.

287) Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ Β'. κεφ 13.

288) Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. ις'. 6'. 17. Ὅρα καὶ Μ. Ἀθανασίου τομ. Α' σ. 558. Com.

Ἐπιφάνιον λεγόμενος, ἐν τῷ *Συμποσίῳ τῶν δέκα Παρθένων*[289] λέγει «Ὡς οὖν ἀνέστησαν τὴν Θέκλην μέσην τῶν παρθένων, ἐκ δεξιῶν δὲ τῆς Ἀρετῆς στᾶσαν, κοσμίως ψάλλειν· τὰς δὲ λοιπὰς ἐν κύκλῳ, καθά-

289) Δέκα παρθένοι, Μαρκέλλα, Θεοφίλα, Θάλεια, Θεοπάτρα, Θάλλουσα, Ἀγαθή, Προκίλλα, Θέκλα, Τυσιανὴ καὶ Δομνίνα, προσκαλοῦνται εἰς τὸ Συμπόσιον ἐν τῷ ὡραίῳ κήπῳ τῆς Ἀρετῆς, θυγατρὸς τῆς Φιλοσοφίας. Κύριον τοῦ συμποσίου θέμα ἦν τὸ περὶ παρθενίας ζήτημα. Ἐν τέλει δ' ἀποφαίνονται πᾶσαι ὅπως, τοῦ θείου πνεύματος ἐπιπνοίᾳ, ἀφοσιώσωσι τὸν βίον αὐτῶν τῷ Χριστῷ, οἱονεὶ τῷ κρατίστῳ τῶν νυμφίων. Τὸν ὕμνον τοῦτον οἱ εὐμαθεῖς ἐκδόται τῆς Χριστιανικῆς Ἀνθολογίας (Anthologia Graeca carminum christianorum adornaverunt W. Christ et M. Paranikas Lipsiae, 1871, σ. 33—37. Ἴδε καὶ «Περὶ Χριστιανικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων» ὑπὸ Μ. Παρανίκα. Ὁ Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. Σύγγραμμα περιοδικόν. Ἐν Κ/πόλει. 1873—1874. σ. 178—179) ἀποκαλοῦσι καὶ Παρθένιον ὡς ψαλλόμενον ὑπὸ Παρθένων· ἐποιήθη δὲ κατὰ μίμησιν τῶν λαμπρῶν ὑποδειγμάτων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων Ἀλκμάνος καὶ Πινδάρου, τῶν Παρθένια ᾄσματα μελισάντων. Τὸ Παρθένιον τοῦτο ποίημα δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ γαμήλια ᾄσματα τοῦ Θεοκρίτου, δι' ὧν χοροὶ ἐκ μικρῶν παίδων καὶ παρθένων προέπεμπον τοὺς συζύγους οἴκαδε. Σύγκειται δὲ τοῦτο ἐξ εἰκοσιτεσσάρων στροφῶν, οὕτω προβαινουσῶν, ὥστε τὰ ἀρκτικὰ γράμματα αὐτῶν ἀποτελοῦσιν ἀκροστιχίδα κατ' Ἀλφάβητον (Pitra Hymnographie Grecgue p. 40).

Ἰδοὺ καὶ ἡ πρώτη Ἀκροστιχὶς μετὰ τῆς Ὑπακοῆς ἢ ἐπῳδοῦ:

ΨΑΛΜΟΣ. «Ἄνωθεν, παρθένοι, βοῆς ἐγερσίνεκρος ἦχος
ἦλθεν νυμφίῳ πασσυδὶ ὑπαντάνειν λευκαῖσι τε στολαῖς
καὶ λαμπάσι πρὸς ἀνατολάς. Ἔγρεσθε, πρὶν φθάσῃ μολεῖν
εἴσω θυρῶν ἄναξ».

ΥΠΑΚΟΗ. «Ἀγνεύω σοι καὶ λαμπάδας φαεσφόρους κρατοῦσα
νυμφίε, ὑπαντάνω σοι».

(Μεθοδίου Συμπόσιον τῶν δέκα παρθένων ἐν Combefis Auctarium Novissmum. τομ. 1, σ. 64—142). Ἐκ τῶν μαρτυριῶν τούτων καταδείκνυται ὅτι καὶ αἱ γυναῖκες οὐκ ὀλίγον περὶ τὴν μουσικὴν ἠσχολοῦντο καὶ ἰδίᾳ αἱ μοναχαί. Ἡ ἱστορία διηγεῖται ὅτι ἡ Ποπλία διάκονος τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ καὶ μήτηρ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου διετήρει μουσικοὺς χοροὺς παρθένων ἐκγυμνάζουσα αὐτὰς ἐν τῇ μουσικῇ. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς διέταξε τὴν κατὰ κόρρης μαστίγωσιν αὐτῆς «ἔχουσα χορὸν παρθένων ἐδοξολόγει τὸν Θεόν· ἐν μιᾷ οὖν τῶν ἡμερῶν μεγάλῃ τῇ φωνῇ στιχολογούσης τὸν ψαλμὸν—τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον . . . . . —διήρχετο ὁ Ἰουλιανὸς καὶ προσέταξε σιγῆσαι, ἡ δὲ Ποπλία μᾶλλον μείζονα ἔψαλλε· τότε ὀργισθεὶς ὁ Παραβάτης καὶ ἀγαγὼν αὐτὴν ἐνώπιον αὐτοῦ, προσέταξε τοῖς στρατιώταις τύπτειν κατὰ τοῦ προσώπου». (Βασιλειανὸν Μαρτυρολόγιον, Γ'. 104) «ἡ ὡς ἄκραν τιμὴν δεξαμένη τὴν ἀτιμίαν ἀνελήλυθε μὲν εἰς τὸ δωμάτιον, συνήθως μὲν αὐτὸν ταῖς πνευματικαῖς ἔβαλλε μελῳδίαις, καθάπερ ὁ τῆς μελῳδίας ἐκείνης συγγραφεὺς καὶ διδάσκαλος τὸ πονηρὸν ἐκεῖνο κατέπαυε πνεῦμα τὸ τῷ Σαοὺλ ἐνοχλοῦν» (Θεοδώρητος, Ἐκκλ. Ἱστορία, Βιβλ. Γ'. σ. 935, 936).

περ ἐν χοροῦ σχήματι συστάσας ὑπακούειν αὐτῇ». Ὁ δὲ Θεοδώρητος περὶ τοῦ Μ. Ἀθανασίου λέγει «Καθεσθεὶς ἐπὶ τοῦ θρόνου προέτρεπε τὸν διάκονον ἀναγινώσκειν ψαλμόν, τοὺς δὲ λαοὺς ὑπακούειν, *ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ*». Καὶ ὁ περὶ τὰ μέσα τοῦ Δ΄ μ. Χ αἰῶνος ἀκμάσας Εὐόδιος ὁ ἐκ Ταγάστης πόλεως τῆς Ἰταλίας, ἀνὴρ εὐσεβὴς καὶ ἐνάρετος, ἐπὶ τῇ τελευτῇ τῆς μητρὸς αὐτοῦ λαβὼν Ψαλτήριον ἤρξατο ψάλλειν παρὰ τῇ νεκρᾷ τὸν Ρ΄ ψαλμὸν «Ἔλεον καὶ κρίσιν ᾄσωμέν σοι Κύριε, ψαλῶ καὶ συνοίσω ἐν ὁδῷ ἀμώμῳ», οἱ δὲ λοιποὶ ὑπέψαλλον[290]. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ ψάλλειν λέγεται καὶ *ὑπάδειν*, *ὑποψάλλειν* καὶ *ὑποψαλμός*, *ἀκροτελευτεῖν*, *ὑπακούειν* extrema versuum succinere[291]. Χρῆσις τούτου γίνεται κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ Ἀρμενικῇ Ἐκκλησίᾳ.

ΟΠΟΙΑ Η ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΜΟΝΑΧΟΙΣ ΨΑΛΜΩΙΔΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΟΝ Δ΄ ΑΙΩΝΑ

Μετὰ τοὺς διωγμοὺς τῆς Ἐκκλησίας, οἱ χριστιανοὶ μὴ φοβούμενοι πλέον τὴν διαφθορὰν τῆς καθαρότητος τῆς πίστεως, ἐποίουν καὶ ἔντεχνα ᾄσματα, ἅπερ οὐκ ὀλίγοι ἐκ τοῦ λαοῦ ἐπεδοκίμαζον οὐχὶ δὲ καὶ

290) Κ. Κοντογόνου. Εὐαγγελικὸς Κήρυξ. ἔτος Α΄ σ. 506.

291) Τοιοῦτος τοῦ ᾄδειν τρόπος ὑπῆρχεν ἐν χρήσει καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὡς τὰ σχόλια εἰς Πίνδαρον Ὀλυμπ. Υ ἀναφέρουσι λέγοντα «Ὁ Ἀρχίλοχος πρὸ τούτων τῶν λυρικῶν γενόμενος, ἐλθὼν εἰς Ὀλυμπίαν θελήσας ὕμνον ἀναβαλέσθαι εἰς Ἡρακλέα ἐν τῇ Ὀλυμπίᾳ, ἀπορήσας κιθαρῳδοῦ διά τινος λέξεως θρετταναλὸ μιμήσασθαι τὸν ρυθμὸν καὶ τὸν ἦχον τῆς κιθάρας ἐπεχείρησε· συντάξας οὖν τοῦτο τὸ κομμάτιον Τήνελλα, οὕτω καὶ τὰ ἑξῆς ἀνεβάλλετο, καὶ αὐτὸς μὲν τὸν ἦχον τῆς κιθάρας ὑποκρινόμενος ἔλεγεν ἐν μέσῳ τῷ χορῷ τὸ Τήνελλα Τήνελλα, ὁ δὲ χορὸς τὰ ἐπίλοιπα, οἷον, Καλλίνικε χαῖρε ἄναξ Ἡράκλεις, αὐτός τε καὶ Ἰόλαος αἰχμητὰ δύο». Τὸ καθ' ὑπακοὴν ᾄδειν ἦν ἐν χρήσει καὶ ἐν Αἰγύπτῳ παρὰ τοῖς θεραπευταῖς, ὡς λέγει ὁ Φίλων ἐν τῷ περὶ βίου θεωρητικοῦ p. 901, ἔκδ. Παρισίων 1640 «Καὶ ἔπειτα ὁ ἀναστὰς ὕμνον ᾄδει πεποιημένον εἰς τὸν Θεὸν ἢ καινὸν αὐτὸς πεποιηκὼς ἢ ἀρχαῖόν τινα τῶν πάλαι ποιητῶν· μέτρα γὰρ καὶ μέλη καταλελοίπασι ποιηταὶ ἐπῶν, τριμέτρων, προσῳδίων, ὕμνων, παρασπονδείων, παραβωμίων, στασίμων, χορικῶν στροφαῖς πολυστρόφοις εὖ διαμεμετρημένων, μεθ' οὗ καὶ οἱ ἄλλοι κατὰ τάξεις ἐν κόσμῳ προσήκοντι, πάντων κατὰ πολλὴν ἡσυχίαν ἀκροωμένων, πλὴν ὁπότε τὰ ἀκροτελεύτια καὶ ἐφύμνια ᾄδειν δέον· τότε γὰρ ἐξηχοῦσι πάντες τε καὶ πᾶσαι». Ἐν τῷ Monum. juris eccles. graecorum τοῦ Πίτρα ὑπάρχει κατάλογος τῶν ψαλμῶν τῆς ἐνιαυσίου ᾀσματικῆς ἀκολουθίας μετὰ τῶν Ὑπακοῶν αὐτῶν, ὡς ἐψάλλετο ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ.

οἱ διαφυλάττοντες τὴν σεβαστὴν ἁπλότητα τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Ἐκκλησίας ὕμνων. Ἡ μεγίστη ἁπλότης ἐν τῇ ἱερᾷ μουσικῇ μετὰ τὸν Δ' αἰῶνα διετηρήθη ἰδίᾳ παρὰ τοῖς εὐσεβέσι καὶ ἐναρέτοις ἀναχωρηταῖς, τοῖς διατελοῦσιν ἀείποτε τῆς ἁπλότητος καὶ τῆς ἱερᾶς ἀρχαιότητος ζηλωταῖς. Τοῦτο ἀριδήλως δείκνυται ἐκ τῶν ἱστορουμένων παρὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστοριογράφων, καὶ ἔκ τινος διαλόγου τοῦ ὁσίου ἀββᾶ Παμβὼ (+390) μετὰ τῶν μετ' αὐτοῦ συνασκουμένων μαθητῶν ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς Νιτρίας καὶ ἐξ ἄλλων ἱερῶν διηγήσεων. Ὁ Παμβὼ ἔπεμψεν ἕνα τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς Ἀλεξάνδρειαν πρὸς πώλησιν τῶν ἐργοχείρων αὐτῶν· ὁ μαθητὴς διαμείνας ἡμέρας δεκαὲξ ἐν τῇ πόλει διενυκτέρευεν ἐν τῷ νάρθηκι τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Μάρκου, ἔνθα ἀκούων ἔμαθε τὰ κατὰ τὴν ἀκολουθίαν ψαλλόμενα γοητευτικὰ τῆς Ἀλεξανδρείας ᾄσματα, ἐπανελθὼν δ' εἰς τὸ κελλίον αὐτοῦ ἐδείκνυτο περίλυπος. Τὸν λόγον τῆς βαρυθυμίας τοῦ μαθητοῦ ἀγνοῶν ὁ Παμβὼ, ἠρώτησεν αὐτὸν μή τι δυσάρεστον συνέβη αὐτῷ καθ' ὁδόν, ὁ δὲ μαθητὴς εἶπεν «Ἀββᾶ, ἡμεῖς ἐν ἀμελείᾳ δαπανῶμεν τὰς ἡμέρας ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτῃ, καὶ οὔτε κανόνας, οὔτε τροπάρια ψάλλομεν· ἀπελθόντος γάρ μου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, εἶδον τὰ τάγματα τῆς ἐκκλησίας πῶς ψάλλουσι, καὶ ἐν λύπῃ γέγονα πολλῇ διατὶ καὶ ἡμεῖς οὐ ψάλλομεν κανόνας καὶ τροπάρια.» Ὁ ἀββᾶς ἀπεκρίνατο αὐτῷ «Οὐαὶ ὑμῖν τέκνον, ἐλεύσονται ἡμέραι, ἐν αἷς ὑπολείψουσιν οἱ μοναχοὶ τὴν στερεὰν τροφὴν τὴν διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ῥηθεῖσαν, καὶ ἐκζητήσουσιν ᾄσματα καὶ ἤχους. Ποία γὰρ κατάνυξις, ποῖα δάκρυα τίκτονται ἐκ τῶν τροπαρίων; Εἰ δὲ ἐνώπιον παριστάμεθα τοῦ Θεοῦ, ὀφείλομεν ἱστασθαι ἐν πολλῇ κατανύξει καὶ οὐχὶ ἐν μετεωρισμῷ· καὶ γὰρ οἱ μοναχοὶ οὐκ ἐξῆλθον ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτῃ ἵνα παρίστανται τῷ Θεῷ καὶ μετεωρίζωνται καὶ μελῳδῶσιν ᾄσματα καὶ ῥυθμίζωσιν ἤχους, καὶ σείουσι χεῖρας καὶ κροτοῦσι πόδας»[292]. Ἐν τῷ αὐτῷ αἰῶνι κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ σοφοῦ Πίτρα[293], ὡς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, οὕτω καὶ ἐν ταῖς μοναῖς τῆς Καππαδοκίας ὑπῆρχε τὸ ἔθος τοῦ ψάλλειν γοητευτικὰ ᾄσματα. Ὁ ἀββᾶς Παῦλος, ὅτε εἰσέβαλον οἱ Πέρσαι εἰς τὴν Καππαδοκίαν, κατέφυγεν εἰς τὴν Κων/πολιν, ἐκεῖθεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, καὶ τελευταῖον εἰς τὴν ἔρημον τῆς Νιτρίας. Ἐνταῦθα δὲ ἐθλίβη διαταχθεὶς ὑπὸ τοῦ συναναχωρητοῦ αὐτοῦ ἵνα μὴ ψάλλῃ τὰ ἐν Καππαδοκίᾳ ἐθιζόμενα ψάλλεσθαι τροπάρια· οὐδ' ἐν τῷ κελλίῳ ἐπετράπη

292) Πρβλ. Εὐεργετινόν. Βιβλ. Β'. ὑπόθεσις ΙΑ'. Περὶ ψαλμῳδίας καὶ προσευχῆς καὶ τῆς ἐν αὐταῖς εὐταξίας. Ἐν Κ/πόλει, 1861 σ. 31.

293) Cardinal Pitra, Hymnographie de l' Eglise Graecque. Paris. 1867.

αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου ἵνα ψάλλῃ τοιαῦτα, ὅπως μὴ ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θελγόμενος ὑπὸ τῶν θελγήτρων τῶν ᾀσμάτων[294]. Ὅτι δὲ οἱ ἀναχωρηταὶ ἦσαν πιστοὶ φύλακες τῆς ἁπλῆς καὶ σεμνοπρεποῦς μουσικῆς μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς ἱστορικοῦ: Δύο μοναχοὶ ζῶντες κατὰ τὸν ς΄ αἰῶνα, Ἰωάννης καὶ Σωφρόνιος, ἀνέβησαν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Σινᾶ, ἔνθα διέτριβεν ὁ γέρων ἀββᾶς Νεῖλος μετὰ δύο μαθητῶν αὐτοῦ. Οἱ μοναχοὶ παραστάντες ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἑσπερινοῦ κατηγόρησαν εἶτα τοῦ Νείλου ὡς μὴ τηροῦντος τὴν τάξιν τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας, καὶ ὡς ἀποφεύγοντος τὴν ἡδύτητα τῶν ᾀσμάτων καὶ τῶν ἤχων, καθότι ὁ ἀββᾶς ἤρξατο τοῦ ἑσπερινοῦ ἐκ τοῦ «Δόξα πατρὶ καὶ υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι·» ἀναγνόντες δὲ τὸν Α΄ ψαλμὸν «Μακάριος ἀνὴρ» καὶ τὸ «Κύριε ἐκέκραξα» ἄνευ τροπαρίων, εἶτα τὸ «Φῶς ἱλαρὸν» καὶ τὸ «Καταξίωσον» κατέληξαν εἰς τὸ «Νῦν ἀπολύεις» τοῦ Θεοδόχου Συμεών· μετὰ ταῦτα δειπνήσαντες ἤρξαντο ἵνα ἐκτελῶσι τὴν μεγάλην τελετὴν ἢ ἀκολουθίαν. Καὶ πρῶτον μὲν ἀνέγνωσαν τὸν *ἑξάψαλμον*[295], τὸ «Πάτερ ἡμῶν» τοὺς ψαλμοὺς διελόντες εἰς τρεῖς στάσεις καὶ τὰς καθολικὰς ἐπιστολὰς Ἰακώβου Πέτρου καὶ Ἰωάννου· ἀκολούθως ἀνεγίνωσκον τὰς ἐννέα ᾠδάς, τοὺς Αἴνους[296], τὴν δοξολογίαν, τὸ «Πιστεύω», τὸ «Πάτερ ἡμῶν» καὶ τὸ «Κύριε ἐλέησον·» διὰ τῆς ἐπικλήσεως δὲ τοῦ «Υἱὲ καὶ Λόγε τοῦ Θεοῦ» ἐπερατοῦτο ἡ ἀκολουθία[297].

Τὴν μουσικὴν τῶν μοναχῶν διέκρινε πρὸς τῇ ἁπλότητι καὶ τὸ μέτρον ἐν τῷ ἀνακράζειν κατὰ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς. «Τὸ ᾄδειν ὁμοφώνως, λέγει ὁ κατὰ τὸν Ε΄ αἰῶνα ἀκμάσας πατὴρ Νεῖλος, καὶ αἰνεῖν Κύριον τὸν Θεόν ἐστιν ἔργον καλὸν καὶ λίαν ἐμπρέπον, ἔξω ὅμως τοῦ μέτρου ἀνακράζειν ἐν καιρῷ τῆς εὐχῆς εἶναι ἀνάρμοστον τῷ μοναχῷ, οἱ δὲ συστήσαντες τὴν τάξιν τῆς προσευχῆς, λίαν ἁπρεπὲς τοῦτο ἐθεώρησαν»[298]. Καὶ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος οὕτως περιγράφει τὴν

---

294) Εἰς τὰς διηγήσεις τοῦ Παμβὼ καὶ Παύλου τοῦ ἐκ Καππαδοκίας προσθέτουσί τινες τὴν χρῆσιν παρὰ τοῖς ἀναχωρηταῖς καὶ κανόνων ᾀσματικῶν. Ἀλλ' ὡς γνωστὸν ἱστορικῶς, οὐδεὶς ἐποίησε κανόνας πρὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς Κρήτης Ἀνδρέου.

295) Ψαλμοὶ ν, λζ, ξϐ, πζ, ρϐ, ρμϐ.

296) Ψαλμ. ρμη, ρμθ, καὶ ρν.

297) Ἡ ὑπὸ τοῦ ἀββᾶ Νείλου κατὰ τὴν ϛ΄ ἑκατονταετηρίδα τελουμένη ἀκολουθία, μικρὸν διαφέρει τοῦ σήμερον τελουμένου ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ Ὄρθρου.

298) Εὑρίσκομεν καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ὁσίου Σίμωνος κτίτορος τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονῆς τοῦ Σίμωνος Πέτρας τὰς ἑξῆς ὁδηγίας, ἃς ἐν τῷ τέλει τῆς ζωῆς ἐκληροδότει τοῖς μοναχοῖς «Εἰς τὰς ἀκολουθίας τῆς ἐκκλησίας νὰ ψάλλητε μὲ

ψαλμῳδίαν τῶν μοναχῶν. Ἅπαντες μετὰ εὐλαβείας τὸν ὕπνον ἀποθέμενοι διανίστανται, τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοὺς διεγείροντος, καὶ ἑστήκασι τὸν ἅγιον ποιησάμενοι χορόν, καὶ τὰς χεῖρας εὐθέως ἀνατείναντες, τοὺς ἱεροὺς ᾄδουσι ὕμνους..... ὕμνους ᾄδοντες προφητικοὺς μετὰ πολλῆς τῆς συμφωνίας μετ' εὐρύθμων μελῶν· οὔτε κιθάρα, οὔτε σύριγγες, οὔτε οὐδὲν ἄλλο ὄργανον μουσικὸν τοιαύτην ἀφίησι φωνήν, οἵαν ἔστιν ἀκοῦσαι ἐν ἡσυχίᾳ βαθείᾳ καὶ ἐν ἐρημίᾳ ᾀδόντων τῶν ἁγίων ἐκείνων»[299]. Ὅτι δὲ ἀνέκαθεν καὶ πάντοτε σχεδὸν οἱ μοναχοὶ ἦσαν φίλοι τῆς σεμνοπρεποῦς ψαλμῳδίας καὶ ἔψαλλον πραείᾳ τῇ φωνῇ μαρτυροῦσι διάφοροι διηγήσεις μέχρις ἡμῶν διασωζόμεναι, ἐν αἷς ἀριθμεῖται καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ εὐπαιδεύτου καὶ ζηλωτοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐπρεπείας μητροπολίτου Ἀγχιάλου Βασιλείου Γεωργιάδου εὑρεθεῖσα ἐν τῷ 58 ἑλληνικῷ θεολογικῷ κώδηκι τῆς ἐν Βιέννῃ αὐτοκρατορικῆς βιβλιοθήκης κατὰ τὴν τοῦ Nessel ἀρίθμησιν, καὶ τῷ 1883 ἐν τῇ *Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ*[300] δημοσιευθεῖσα[301]. Οἱ ἐ-

---

σεμνότητα καὶ εὐλάβειαν καὶ ὄχι μὲ βοαῖς ἀτάκταις» (Βίος Σίμωνος ὁσίου ἐν Νέῳ Λειμωναρίῳ § η').

299) Τομ. XI. σ. 629, 630.

300) Ἔτος Γ', τεῦχ. Γ' σ. 341, 342.

301) Ἡ ἐν λόγῳ διήγησις ἔχει ὡδέ πως:

Θαῦμα γενόμενον εἰς τὴν μονὴν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τὴν λεγομένην ἡ μεγάλη Ἀντίληψις.

Ἐν τοῖς μέρεσι τοῖς ἀνατολικοῖς μοναστήριον ὑπῆρχεν ἐπονομαζόμενον ἡ μεγάλη Ἀντίληψις. Ἐν τῷ ταύτης οὖν παναγίῳ ναῷ ἐτελεῖτο θαῦμα παράδοξον. Ἐν αὐταῖς γὰρ ταῖς δεσποτικαῖς ἑορταῖς ἐπεφαίνετο ἡ ὑπεραγία Θεοτόκος βαστάζουσα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν ταῖς ἁγίαις αὐτῆς καὶ πανάχραντοις ἀγκάλαις. Καὶ πολλάκις μὲν ἐφαίνετο κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ὄρθρου ἅμα τοῦ ἄρξασθαι τοῦτον, ἄλλοτε δὲ ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν κανόνων, ἔστι δ' ὅτε καὶ μᾶλλον ἐν τῇ ἐννάτῃ τῶν κανόνων ᾠδῇ. Ἡ δὲ παρουσία αὐτῆς ὑπῆρχε μετὰ πλήθους ἁγίων ἀγγέλων δορυφορούντων κύκλῳ αὐτῆς μετὰ πολλοῦ φόβου καὶ τρόμου, ἐπιφερόμενοι καὶ θρόνων δόξης μεγάλης ἐξαστράπτοντα ὑπὲρ τὸν ἥλιον. Ἐφαίνετο δὲ ὡς ἀπὸ ἁγίου θυσιαστηρίου ἐξερχομένη καὶ τὸν θρόνον ἐκεῖνον τὸν ὑψηλὸν ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου θεῖναι παρακελευομένη, ἐν ᾧ θρόνῳ καὶ προσκαθεζομένη ἅμα τῷ ἁγίῳ βρέφει, ἐφαίνετο συμψάλλουσα ἐφ' ἑκάστῳ τούτων χορῷ ἠρέμα πως τῇ παναγίᾳ αὐτῆς φωνῇ καὶ θεϊκῇ μελῳδίᾳ· μετὰ πάσης εὐταξίας καὶ κατανύξεως. Τὸ δὲ πανάγιον βρέφος ἦν ὡς ἐπαγαλλόμενον καὶ τοῖς δυσὶ χοροῖς τῶν μοναχῶν συχνοτέρως ἐνατενίζον, ὅτε καὶ ἔψαλλον. Καὶ ἦν ἰδεῖν θαῦμα παράδοξον καὶ πολλῆς γέμον ἐκπλήξεως· ὅτε μὲν ἠρέμα καὶ πραείᾳ τῇ φωνῇ καὶ ἀδιάστως ἔψαλλον οἱ μοναχοί, ὥστε ψάλλειν ὁμοῦ δυναμένους, συνέψαλλε καὶ αὐτὴ ἡ ὑπεράμωμος καὶ ἦν παραμένουσα ἄχρι τοῦ τέλους

ρημῖται λοιπὸν πατέρες ἐπεδοκίμαζον τὴν ἁπλῆν, τὴν τακτικὴν καὶ σεμνοπρεπῆ ψαλμῳδίαν, ἥτις ἐστὶν ἐξομολογουμένης τῷ Θεῷ τῆς καρδίας καρπός, ἀνυψοῦσα εἰς Θεὸν τὴν διάνοιαν, καὶ συνενοῦσα νοῦν καὶ καρδίαν πρὸς εὔτακτον λειτουργίαν τῷ Θεῷ· τοὐναντίον δὲ ἀπεστρέφοντο καὶ ἀπεδοκίμαζον τὴν θορυβώδη, τὴν ἔκλυτον, τὴν μὴ φυσικήν, τὴν ἀνειμμένην, τὴν πορνικὴν καὶ χαῦνον, ἥτις διὰ τῆς ἡδυπαθείας καὶ τῆς ἐκλύσεως τῆς μελῳδίας ἐκθηλύνει τῆς ψυχῆς τὴν ἀνδρείαν καὶ συνελκύει τὴν τοῦ πνεύματος εὐγένειαν. Καὶ ὅμως ὁ λαὸς ὑπερβαλλόντως ἠγάπα τὴν ἀνειμμένην μουσικήν, ἣν ἀκούων ἐν τοῖς ἱπποδρομίοις καὶ τοῖς θεάμασιν, ἐπεθύμει νὰ ἀκούῃ καὶ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ὡς ἱκανοποιοῦσαν τὸν σαρκικὸν ἄνθρωπον. Καὶ αὐτοὶ οἱ ψάλται δὲν ἦσαν ἀπηλλαγμένοι τοῦ γενικοῦ μιάσματος, διὸ καὶ ἐμιμοῦντο τὴν ἐν τοῖς θεάτροις ἐν χρήσει μουσικὴν ἵνα εὐαρεστήσωσι πρὸς τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν μεγιστάνα ἢ ἄρχοντα ἢ καὶ τὸν λαόν. Κατὰ τὸν Πορφυρογέννητον, πολλάκις μετὰ τῶν φατριῶν τοῦ ἱπποδρό-

---

τῆς ἀκολουθίας καὶ αὐτῆς τῆς εὐχῆς· ἐφαίνετο δὲ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ θυμιάματος τῆς ἐννάτης ᾠδῆς πλεῖον ἀγαλλομένη καὶ τοῖς ἁγίοις ἀγγέλοις ὡς ἀποδέσμους διδοῦσα δῆθεν νομισμάτων, οἵ καὶ τοῖς μοναχοῖς ταῦτα διένεμον, καί τινα εὐώδη ὡς ἐξ ἀνθέων, ὧν τὸ ἡδύπνοον οὐκ ἔστι διηγήσασθαι, ἐπαλείφοντες αὐτοὺς ὡς καὶ μυρεψικοῖς δῆθεν ἐλαίοις. Καί τισι μὲν παρεῖχον τὰ πλείονα, τισὶ δὲ τούτων ἐλάσσω. Καὶ τῶν μὲν ἀπολειπομένων ἀδελφῶν ἐν τῇ συνάξει τῶν μὲν ἤλειφον τοὺς τόπους, τῶν δὲ οὐχί. Καὶ ταῦτα μὲν παρεῖχον αὐτοῖς, ὅτε πραεῖα τῇ φωνῇ, ὡς εἶπον, καὶ ἀμετεωρίστως καὶ μετὰ κατανύξεως ἔψαλλον οἱ χοροί, οἷς καὶ συμψάλλουσα ὑπῆρχεν ἡ ὑπεράμωμος. Ὅτε δὲ ὑψοῦν ἐπεχείρουν ταῖς φωναῖς καὶ τοὺς μὲν ψάλλειν τοὺς δὲ σιγᾶν μὴ δυναμένους φθάνειν ταῖς κραυγαῖς τῶν ἑτέρων, ἐσιώπα κἀκείνης τὸ ἄχραντον στόμα ὡς δῆθεν μὴ φθάνουσα. Ἀπεστρέφετο οὖν αὐτοὺς στυγνάζουσα καὶ ὥσπερ ὀργιζομένη προσέταττε τοίνυν κατὰ τοῦτο τοῖς παρεστῶσιν ἁγίοις ἀγγέλοις ἆραι τὸν θρόνον καὶ ὑποχωρῆσαι καὶ ἀπελθεῖν. Τούτων οὕτω γινομένων ἦν τις ἐκεῖ μέγας γέρων διορατικὸς καὶ τὸ παράδοξον τοῦτο θαῦμα βλέπων διηγήσατο τοῖς ἀδελφοῖς ἀκριβῶς ἀναδιδάξας. Πρὸς δὲ πληροφορίαν καὶ βεβαίωσιν τελείαν ταῖς πρὸς Θεὸν αὐτῶν ἱκεσίαις καὶ συχναῖς εὐχαῖς τισι τῶν εὐλαβῶν ἀδελφῶν διήνοιξεν ὁ Θεὸς τὸ νοερὸν αὐτῶν τῆς ψυχῆς, καὶ εἶδον καὶ αὐτοὶ τὸ παράδοξον, καὶ ἀξίως πληροφορηθέντες, μετὰ φόβου καὶ τρόμου καὶ πάσης κατανύξεως τὴν ἀκολουθίαν ἐπετέλουν. Ἔκτοτε οὖν εἶχον αὐτὴν τὴν Θεοτόκον συχνάζουσαν καὶ φαινομένην τοῖς ἀξίοις καὶ εἰς τὸ διηνεκές, τετράδι, φημί, καὶ παρασκευῇ, καὶ τῇ ἁγίᾳ κυριακῇ ὡσαύτως καὶ ταῖς δεσποτικαῖς ἑορταῖς καὶ ταῖς ἁγίαις αὐτῆς πανηγύρεσι καὶ ἐν ταῖς τῶν μεγάλων ἁγίων μνήμαις, ἧς καταξιωθείημεν καὶ ἡμεῖς οἱ ἁμαρτωλοὶ τῆς ἁγίας ἐγγύτητος, τῇ σκέπῃ καὶ βοηθείᾳ καὶ ἀντιλήψει αὐτῆς διαφυλαττόμενοι ἐκ πάσης ἐπινοίας τοῦ ἀντικειμένου· ὅτι οἱ μακρύνοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ τῆς ἁγίας αὐτῆς χάριτος ἀπολοῦνται· τῷ δὲ Θεῷ πρέπει δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

μου συνέψαλλον καὶ αὐτοὶ οἱ ψάλται τῶν ναῶν τῆς ἁγίας Σοφίας καὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων «Ἀλλὰ καὶ οἱ ψάλται Ἀποστολῖται καὶ Ἁγιοσοφῖται συνῆσαν τοῖς δήμοις ἐν ταῖς δοχαῖς εὐφημοῦντες..... Ἔστησαν ἔσωθεν τοῦ βήματος.....δι' ὅλου τοῦ κλητωρίου ᾄδοντες βασιλίκια μόνον ἐν ταῖς εἰσόδοις τῶν μινσῶν ἠρεμοῦντες διὰ τὸ τὰ ὄργανα αὐλεῖν»[302]. Ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος δεικνύει ναοὺς προσευχῆς ὀρθοδόξων, μετατραπέντας εἰς σκηνὴν θεάτρου[303].

ΑΙ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΘΥΜΕΛΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΜΟΜΦΑΙ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ

Κατὰ τῆς ἐντέχνου μουσικῆς, τῆς καὶ *θυμελικῆς* καλουμένης, μετὰ πεισμονῆς σφοδροτάτης ἐπετέθησαν οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ κατὰ τοῦ θεάτρου[304], διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ζωηρὰ καὶ ἀνεπίλη-

---

302) Πορφυρογ. ἐν τῇ δοχῇ τῶν Σαρακηνῶν.

303) Σημειωτέον ὅτι ὑπὲρ τῆς θυμελικῆς μουσικῆς (τῶν θεατρικῶν ὕμνων καὶ τῶν ἀσέμνων ἐθιμοτυπιῶν) εἰργάσθη ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις ὁ πατριάρχης Θεοφύλακτος, υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ τοῦ Λ' καὶ γυναικάδελφος Κωνσταντίνου τοῦ Η', διακρινόμενος ἐπὶ νεανικῇ ζωηρότητι καὶ εἰσαγαγὼν πανηγυρικῶς εἰς τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας τὴν σκηνικὴν ὀρχήστραν. Ἐν τούτοις ὁ Κεδρηνὸς ὁ ἀναφέρων τοῦτο (τομ. Β'. σ. 333) παραλείπει νὰ ἐξηγήσῃ σαφῶς εἰς τί συνίσταντο αἱ καινοτομίαι αἱ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Θεοφυλάκτου ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ὑμνῳδίᾳ παρεισφρήσασαι. Οἱαδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἦτο ἡ καινοτομία αὕτη ἐξέλιπε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφυλάκτου ὡς ἄσεμνος καὶ ἀκατάλληλος.

304) «Τοὺς σκηνικοὺς καὶ μίμους. . . . οἱ πάλαι πατέρες ἐν τοῖς ἀποτροπαίοις ἐλογίζοντο» (Ζωναρᾶ ἑρμηνεία εἰς τὸν 66 Κανόνα τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου). Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ὁ θυμελικὸς ἦν συνώνυμος τῷ αἱρετικῷ· οὕτω Ἀναστάσιος ὁ πρεσβύτερος ἀποκαλεῖ τὸν μὲν ἀρειανίζοντα Εὐνόμιον «πρωτοστάτην τῆς Ἀρείου θυμελικῆς ὀρχήστρας», τὰ δὲ συγγράμματα ἁπάντων τῶν ἀρειανιζόντων «θυμελικὰς βίβλους» (ἐν Maii, Collectio Nova Sriptorum Veterum. τομ. VII. σ. 202 καὶ 203). Τὸ ἐπάγγελμα τοῦ σκηνικοῦ ἐπὶ τοσοῦτον ἐθεωρεῖτο ἀτιμωτικόν, ὥστε ὁ μετερχόμενος τοῦτο, ἐπὶ μισθῷ μάλιστα ἐστερεῖτο καὶ τῶν εὐτελεστέρων ἀστικῶν δικαιωμάτων. Οὔτε κληρονομικὰ εἶχε δικαιώματα, οὔτε ὡς μάρτυς δικαστηρίου ἠδύνατο νὰ παραστῇ (Θεοφίλου Ἀντικήνσωρος Ἰνστιτοῦτα, II, 18,1. Βασιλικοὶ Νόμοι, Βιβλ. 21. τιτλ. 6'), οὔτε ἡ κοινωνία τῶν χριστιανικῶν μυστηρίων τῷ ἐπετρέπετο Codex theodosianus, de Scoenicis «Ganones sacerdotales continent non baptizari meretricem» λέγει ὁ ἐπίσκοπος Ἐδέσσης Νόννος πρὸς τὴν μιγάδα Μαργαριτώ, τὴν Πελαγίαν (Acta Sanctorum, October tom. IV σ. 262 Θεοφάνης 5925. Νικηφό-

στος ἐπέζησεν ἡ παράδοσις τοῦ ἐπὶ Νέρωνος διαδραματισθέντος κατὰ τῶν Χριστιανῶν φρικώδους ἐκείνου θεατρικοῦ μαρτυρίου[305], ἀφ' ἑτέρου δέ, διότι ἔβλεπον κατ' ἐξακολούθησιν ἀπὸ τῆς σκηνῆς διακωμωδούμενα τά ἱερώτερα τῆς πίστεως μυστήρια ὡς τὸ βάπτισμα καὶ τὰς ἐπιθανατίους κραυγὰς τῶν Χριστιανῶν μαρτύρων[306]. Ἂν καὶ οἱ δύο οὗτοι λόγοι ἀρκοῦσιν εἰς ἀποχρῶσαν δικαιολόγησιν τοῦ πρὸς τὴν θυμέλην ἀσπόνδου τῶν τότε Χριστιανῶν μίσους, οὐχ ἧττον δύναται νὰ προστεθῇ καὶ τρίτος τις, ὅτι δηλαδὴ πολλάκις ἀποπειραθέντες οἱ πρῶτοι Χριστιανοὶ τὴν ἐκχριστιάνισιν τῆς σκηνῆς, ἀπέτυχον[307]. Ὑπὸ τῶν πατέρων ἡ θυμελικὴ μουσικὴ καλεῖται καὶ *διακεκλασμένη* καὶ *ἡδυπαθεστάτη*, διότι, κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον «Πολλάκις καὶ μέλος διακεκλασμένον τὸ τῆς ψυχῆς ἔντονον κατεμάλαξεν». Ὁ μέγας τῆς βασιλείας ἐπώνυμος πατὴρ κακίζων τὴν κεκλασμένην μουσικὴν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἐκτίθησι τὰ ἐξ αὐτῆς πηγάζοντα κακὰ διὰ τῶν ἑξῆς «Εἰσί τινες πόλεις παντοδαποῖς θεάμασι θαυματοποιῶν ἀπὸ βαθέως ὄρθρου μέχρις ἑσπέρας αὐτῆς ἑστιῶσαι τὰς ὄψεις· καὶ μέντοι καὶ μελῶν τινων κεκλασμένων καὶ διεφθαρμένων καὶ παντάπασι πολλὴν ἀκολασίαν ταῖς ψυχαῖς ἐντικτόντων, ἐπὶ πλεῖστον ἀκούοντες οὐκ ἐμπίπλανται..... οὐκ εἰδότες ὅτι ὀρχήστρα εὐθυνομένη θεάμασιν ἀκολάστοις κοινὸν καὶ δημόσιον ἀσελγείας τοῖς συγκαθημένοις ἐστί, καὶ τὰ παναρμόνια τῶν αὐλῶν μέλη καὶ ᾄσματα πορνικά, ἐγκαθιζόμενα ταῖς τῶν ἀκουσάντων ψυχαῖς οὐδὲν ἕτερον ἢ πάντας ἀσχημονεῖν ἀναπείθει, τὰ τῶν κιθαριστῶν κρούματα μιμουμένους». Ὁ αὐτὸς θεηγό-

---

ρου Καλλ. ἐκκλ. ἱστορ. XIV, κεφ. 30 Βασιλειανὸν Μαρτυρολόγιον, I, 102· Συμεὼν Μεταφρ. τομ. Γ'. σ.907—910 ἐν Migne Patrologia Graeca, τομ. 116. Ἴδε καὶ Κανόνα 66 τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου καὶ ἑρμην. εἰς αὐτὸν Βαλσαμῶνος, Ζωναρᾶ, καὶ Ἀριστηνοῦ).

305) Ern. Renan, l' Antichrist σ. 164—174. Ch. gidel, histoire de la lettrérature Française, Paris 1875, σ. 366.

306) Θεοδωρήτου λόγος Η' περὶ τῆς τῶν μαρτύρων τιμῆς· Parisiis 1642, tom. IV, σ. 606. Νικοδήμου Συναξαρ. Α' σ. 226, ἔκδ. Βενετίας. Πρβλ. καὶ Νέον Παράδεισον. Μηναῖον Νοεμβρίου, σ. 29, 30, ἔκδ. Βενετίας, Βασιλειανὸν Μαρτυρολόγιον I, 165. Χρονικὸν Πασχάλιον, I. σ. 513, ἔκδ. Βόννης, καὶ Μαλαλᾶς σ. 57, 58 ἔκδ. Βενετίας. Βασιλειανὸν Μαρτυρολόγιον, III, 59. Μηναῖον Σεπτεμβρίου σ. 108. Νικοδήμου Συναξαριστὴς, Α', σ. 53. Βασιλειανὸν Μαρτυρολόγιον I, 43. Acta Sanctorum, Augustus, V. σ 122, 123 καὶ τομ. VIII, σ. 751 καὶ 895. Μηναῖον Αὐγούστου, σ. 100. Βασιλειανὸν Μαρτυρολόγιον, III σ. 206. Νικοδήμου Συναξαρ. Β', σ. 279.

307) Κ. Ν. Σάθα. Ἱστορικὸν Δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν, ἤτοι εἰσαγωγὴ εἰς τὸ Κρητικὸν θέατρον· ἐν Βενετίᾳ 1879 σ. ς'.

ρος πατὴρ καὶ συγγραφεὺς τοῦ πρὸς τοὺς νέους Παραινετικοῦ ἀπαγορεύει τὴν τὰς ψυχὰς διαφθείρουσαν μουσικὴν καὶ συνίστησι τὴν ὑγιᾶ καὶ σεμνήν, τὴν τὸν νοῦν πρὸς τὸν Θεὸν ἀνυψοῦσαν, διὰ τῶν ἑπομένων. «Κάθαρσις δὲ ψυχῆς, ὡς ἀθρόως τε εἰπεῖν καὶ ὑμῖν ἱκανῶς, τὰς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἡδονὰς ἀτιμάζειν..... μὴ διὰ τῶν ὤτων διεφθαρμένην μελῳδίαν τῶν ψυχῶν καταχεῖν. Ἀνελευθερίας γὰρ δὴ καὶ ταπεινότητος ἔκγονα πάθη ἐκ τοῦ τοιούτου τῆς μουσικῆς εἴδους ἐγγίγνεσθαι πέφυκεν. Ἀλλὰ τὴν ἑτέραν (Μουσικὴν) μεταδιωκτέον ὑμῖν τὴν ἀμείνω καὶ εἰς ἄμεινον φέρουσαν. Τοσοῦτόν ἐστι τὸ διάφορον ὑγιοῦς ἢ μοχθηρᾶς μελῳδίας ἀναπλησθῆναι· ὥστε τῆς νῦν δὴ κρατούσης ταύτης ἧττον ὑμῖν μεθεκτέον ἢ ἡστινοσοῦν τῶν αἰσχίστων».

Ὁ δὲ τῆς θυμελικῆς μουσικῆς δεινὸς πολέμιος μετὰ τῆς χαρακτηριζούσης αὐτὸν χρυσορρήμονος εὐγλωττίας περιγράφων τὸ ἐπιβλαβὲς τῆς ἐκλύτου δημώδους καὶ θυμελικῆς μουσικῆς τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, προσκαλεῖ τοὺς πιστοὺς νὰ ἀντεπεξέλθωσι κατ' αὐτῆς διὰ τῆς ἱερᾶς μουσικῆς «Ταῦτα δὲ λέγω οὐχ ἵνα ἐπαινῆτε μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ παῖδας καὶ γυναῖκας τὰ τοιαῦτα διδάσκητε ᾄσματα ᾄδειν, οὐκ ἐν ἱστοῖς μόνον, οὐδὲ ἐν τοῖς ἄλλοις ἔργοις, ἀλλὰ μάλιστα ἐν τραπέζῃ. Ἐπειδὴ γὰρ ὡς τὰ πολλὰ ὁ διάβολος ἐφεδρεύει μέθην καὶ ἀδηφαγίαν ἔχων αὐτῷ συμμαχοῦσαν, καὶ γέλωτα ἄτακτον καὶ ψυχὴν ἀνειμμένην, μάλιστα τότε δεῖ καὶ πρὸ τραπέζης, καὶ μετὰ τράπεζαν, ἐπιτειχίζειν αὐτῷ τὴν ἀπὸ τῶν ψαλμῶν ἀσφάλειαν, καὶ κοινῇ μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν παίδων ἀναστάντες ἀπὸ τοῦ συμποσίου τοὺς ἱεροὺς ᾄδειν ὕμνους τῷ Θεῷ[308]. Ὥσπερ γὰρ οἱ μίμους καὶ ὀρχηστάς, καὶ πόρνας γυναῖκας εἰς τὰ συμπόσια εἰσάγοντες, δαίμονας καὶ τὸν διάβολον ἐκεῖ καλοῦσι καὶ μυρίων πολέμων τὰς αὐτῶν ἐμπιπλῶσιν οἰκίας· οὕτως οἱ τὸν Δαβὶδ καλοῦντες μετὰ τῆς κιθάρας ἔνδον τὸν Χριστὸν δι' αὐτοῦ καλοῦσι. . . . Ἐχόμεθα τοίνυν τῆς ἀρετῆς, μὴ μέχρι τέρψεως τὰ λεγόμενα ἔστω, μηδὲ μέχρι παραμυθίας τινός. Οὐκ ἔστι τὸ θέατρον τοῦτο ἀγαπητοί μου κιθαρῳδῶν οὐδὲ τραγῳδῶν, ἔνθα μέχρι τέρψεως ὁ καρπός, καὶ τῆς ἡμέρας παραδραμούσης, παρῆλθεν ἡ τέρψις. Καὶ εἴθε ἦν τέρψις μόνη, καὶ μὴ καὶ βλάβη μετὰ τῆς τέρψεως ἀλλ' ὅμως ἄπεισιν ἐκεῖθεν οἴκαδε ἕκαστος, καθάπερ ἀπό τινος λύμης ἀναμαζάμενος πολ-

308) Ἐκ τῆς ἀνωτέρω περικοπῆς καὶ ἐξ ἄλλων δηλοῦται ὅτι ἡ αὐστηρότης τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπενέβη καὶ εἰς αὐτὰ ἀκόμη τὰ δημοτικὰ ᾄσματα, διότι ἀπηγόρευσε ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία ὡς ἀνάρμοστα τοῖς χριστιανοῖς τὰ ἐρωτικὰ καὶ ἐπιτραπέζια ᾄσματα. Ὁ χριστιανὸς ἔδει καὶ εὐθυμῶν νὰ ψάλλῃ μόνον εἰς Θεὸν ὕμνους καὶ οὐχὶ ὕμνους ἀσελγείας καὶ τρυφῆς.

λὰ αὐτόθι· καὶ ὁ μὲν νέος ἀπολαβών τινα τῶν σατανικῶν ἀσμάτων μέλη, ὅσα ἴσχυσε τῇ μνήμῃ καταθέσθαι συνεχῶς ἐπὶ τῆς οἰκίας ᾄδει· ὁ δὲ πρεσβύτης τοῦτο μὲν οὐ ποιεῖ, τῶν δὲ ἐκεῖσε λεγομένων ρημάτων μέμνηται πάντων. Καὶ οἱ μὲν νόμοι οἱ παρ' Ἕλλησι γραφέντες ἀτίμους αὐτοὺς εἶναι βούλονται· σὺ δὲ ὅλῃ τῇ πόλει δέχῃ, ὥσπερ πρεσβύτας καὶ στρατηγούς, καὶ ἅπαντας καλεῖς ἵνα δέξωνται κόπρον ταῖς ἀκοαῖς. . . . Καὶ γὰρ τὸν βόρβορον ἅπαντα τὸν ἐκχυθέντα ὑμῖν ἐκεῖ διὰ τῶν ρημάτων, διὰ τῶν ᾠδῶν, διὰ τοῦ γέλωτος, εἰς τὴν οἰκίαν ἕκαστος συνάγοντες φέρετε. . . . Καὶ γὰρ καὶ ρήματα αἰσχρὰ αὐτόθι, καὶ σχήματα αἰσχρότερα, καὶ κουρά τοιαύτη, καὶ βάδισις, καὶ στολή, καὶ φωνή, καὶ μελῶν διάκλασις, καὶ ὀφθαλμῶν ἐκστροφαί, καὶ σύριγγες, καὶ αὐλοί, καὶ δράματα, καὶ ὑποθέσεις, καὶ πάντα ἁπλῶς τῆς ἐσχάτης ἀσελγείας ἀνάμεστα. . . . . Καὶ γὰρ καὶ μοιχεῖαι, καὶ γάμων ἐκεῖ κλοπαί, καὶ γυναῖκες ἐκεῖ πορνευόμεναι, ἄνδρες ἡταιρικότες, νέοι μαλακιζόμενοι, πάντα παρανομίας μεστά, πάντα τερατωδίας, πάντα αἰσχύνης. Οὐκ ἄρα γελᾷν ἐπὶ τούτοις τοὺς καθημένους ἐχρῆν, ἀλλὰ δακρύειν καὶ στένειν πικρόν. Τί οὖν; ἀποκλείσομεν τὴν ὀρχήστραν φησί, καὶ τῷ λόγῳ τῷ σῷ πάντα ἀνατραπήσεται; Νῦν δὲ οὖν πάντα ἀνατέτραπται. . . . Καὶ ἡμεῖς τοίνυν, φέρε παρεξετάσωμεν τὸν χορὸν τὸν ἐκ τῶν πορνευομένων γυναικῶν καὶ τῶν ἑταιρικότων νέων συνεστῶτα ἐν τῇ σκηνῇ καὶ τοῦτον αὐτὸν τῶν μακαρίων τούτων εἰς ἡδονῆς λόγον, δι' ἣν μάλιστα πολλοὶ τῶν ραθύμων νέων ἁλίσκονται ταῖς ἐκείνων παγῖσι. Τοσοῦτο γὰρ τὸ μέσον εὑρήσομεν ὅσον εἰ ἀγγέλων τις ἤκουσεν ᾀδόντων ἄνω τὴν παναρμόνιον μελῳδίαν ἐκείνην, καὶ κυνῶν καὶ χοίρων ἐπὶ τῆς κοπρίας κατωρυομένων καὶ γρυζόντων».

Ὁ αὐτὸς χρυσορρήμων πατὴρ ἰδοὺ πῶς καταδικάζει τὴν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἐπὶ τὸ θεατρικώτερον προσκλίνουσαν Μουσικήν. «Μετὰ προσηκούσης εὐλαβείας ἐνταῦθα (εἰς τὸν ναὸν) παραγινώμεθα, ὅπως μὴ ἀντὶ ἁμαρτημάτων ἀφέσεως προσθήκην τούτων ποιησάμενοι οἴκαδε πορευσόμεθα. Τί δέ ἐστι τὸ ζητούμενον, καὶ ὃ παρ' ἡμῶν ἀπαιτεῖται; Τὸ τοὺς θείους ἀναπέμποντας ὕμνους φόβῳ πολλῷ συνεσταλμένους καὶ εὐλαβείᾳ κεκοσμημένους, οὕτω προσφέρειν τούτους. Καὶ γὰρ εἰσί τινες τῶν ἐνταῦθα, οὓς οὐδὲ τὴν ὑμετέραν ἀγάπην ἀγνοεῖν οἶμαι, οἵτινες καταφρονοῦντες μὲν τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ τοῦ Πνεύματος λόγια κοινὰ ἡγούμενοι, φωνὰς ἀτάκτους ἀφιᾶσι, καὶ τῶν μαινομένων οὐδὲν ἄμεινον διάκεινται, ὅλῳ τῷ σώματι δονούμενοι καὶ περιφερόμενοι, καὶ ἀλλότρια τῆς πνευματικῆς καταστάσεως ἐπιδεικνύμενοι τὰ ἤθη. Ἄθλιε καὶ ταλαίπωρε· δέον σε δεδοικότα καὶ τρέμοντα τὴν ἀγγελικὴν δοξολογίαν ἐκπέμπειν, φόβῳ τε καὶ ἐξομολογήσιν τῷ

Κτίστῃ ποιεῖσθαι, καὶ διὰ ταύτης συγγνώμην τῶν ἐπταισμένων αἰτεῖσθαι· σὺ δὲ τὰ μίμων καὶ ὀρχηστῶν ἐνταῦθα παράγεις ἀτάκτους μὲν τὰς χεῖρας ἐπανατείνων, καὶ τοῖς ποσὶν ἐφαλλόμενος, καὶ ὅλῳ περικλώμενος τῷ σώματι. Τί συντείνουσι πρὸς ἱκεσίαν χεῖρες ἐπὶ μετεωρισμῷ συνεχῶς ἐπαιρόμεναι καὶ ἀτάκτως περιφερόμεναι κραυγή τε σφοδρὰ καὶ τῇ βιαίᾳ τοῦ σώματος ὠθήσει τὸ ἄσημον ἔχουσα; ..... Τοῦτό ἐστιν ἐν φόβῳ δουλεύειν τὸ διακεχύσθαι τε καὶ διατείνεσθαι καὶ μηδὲ σεαυτὸν ἐπίστασθαι περὶ τίνων διαλέγει τῇ ἀτάκτῳ τῆς φωνῆς ἐνηχήσει; ..... Ἀλλ' ὁ προφήτης φησίν, ἀλαλαγμῷ ποιεῖσθαι τὴν δοξολογίαν προτρέπεται· ἀλαλάξατε γὰρ τῷ Θεῷ πᾶσα ἡ γῆ. Ἀλλ' οὐδ' ἡμεῖς τὸν τοιοῦτον διακωλύομεν ἀλαλαγμὸν ἀλλὰ τὴν ἄσημον βοήν, οὐδὲ τὴν φωνὴν τῆς αἰνέσεως ἀλλὰ τὴν φωνὴν τῆς ἀταξίας. Ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς θεάτροις ἀκουσμάτων τὸν νοῦν συνεσκοτίσθης, καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἐκεῖσε πραττόμενα τοῖς τῆς Ἐκκλησίας ἀναφέρεις τύποις· διὰ τοῦτο ταῖς ἀσήμοις κραυγαῖς τὸ τῆς ψυχῆς ἄτακτον δημοσιεύεις. Πῶς οὖν τολμᾷς τῇ ἀγγελικῇ ταύτῃ δοξολογίᾳ τὰ τῶν δαιμόνων ἀναμιγνύειν παίγνια»[309]. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν λέγει ὁ Χρυσόστομος «Καὶ σατανικὰς μὲν ᾠδὰς καὶ ὀρχήσεις αἱροῦσιν οἱ παῖδες οἱ ἡμέτεροι, ψαλμὸν δὲ οὐδεὶς οὐδένα οἶδεν, ἀλλὰ καὶ αἰσχύνη τὸ πρᾶγμα δοκεῖ εἶναι καὶ γέλως». Πρὸς τοὺς ἀσέμνους δὲ ψάλτας ὁ αὐτὸς κλεινὸς Ἰωάννης, ὁ κατὰ τῆς θυμέλης καὶ τῆς θυμελικῆς Μουσικῆς ἐκσφενδονίσας τοὺς φιλιππικούς, οὑτωσὶ ἀποτείνεται «Δύστηνε πτωχέ, προσῆκέ σοι, ἵνα μετὰ φόβου καὶ εὐλαβείας ἐπαναλαμβάνῃς τὴν ἀγγελικὴν δοξολογίαν, ἀλλὰ σὺ εἰσάγεις εἰς αὐτὴν ἔθη χορευτῶν, ἀνακινῶν τὰς χεῖρας, κροτῶν τοὺς πόδας, κινούμενος δι' ὅλου τοῦ σώματος. Ὁ νοῦς σου ἐζοφώθη ὑπὸ τῆς θεατρικῆς σκηνῆς καὶ πᾶν τὸ ἐκεῖ γενόμενον μεταφέρεις εἰς τὴν Ἐκκλησίαν»[310].

Ὁ θεῖος Ἱερώνυμος ἑρμηνεύων τὸ ρητὸν τοῦ θεσπεσίου Παύλου «ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ» φησὶν «Ἀκουσάτωσαν ταῦτα οἱ καθῆκον ἔχοντες τοῦ ψάλλειν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· γνώτωσαν ὅτι ὀφείλομεν ψάλλειν τῷ Θεῷ οὐχὶ φωνῇ, ἀλλ' ἐν τῇ καρ-

309) Λόγος εἰς Ὡσηὲ ἔκδ. Migne. τομ. ΣΤ, σ. 99—102. ὅρ. καὶ τομ. Ε', 158. Ζ', 200. Θ' 90. ΙΑ', 129, 145, 362, 576. Ἴδε καὶ Hieronym. Com. Ephes. v. 19. καὶ Θεοδώρ. εἰς Ἐφεσ. Ε', 19. Migne 82, 5456. Θεοφυλάκτ. αὐτόθι, μ'. Βασιλ. Ἐπιστολ. 207. §. 3. 4, Migne 32, 764. Ἰσιδ. Πηλουσ. Βιβλ. Α' Ἐπιστολ. 90. Migne 78, 244, 245.

310) Ὁμιλ. ΣΤ' εἰς Ὀζίαν Ἑρμην. Ἐφεσ. κεφ Ε' καὶ Ὁμιλ. εἰς 6' ψαλμόν.

δίᾳ, καὶ οὐχ οὕτως ὥσπερ ἐν τραγῳδίᾳ ἐπιτηδεύεσθαι, διαθρύπτεσθαι, παρέχοντες ᾄσματα ἀκούειν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θεατρικά. Τοὐναντίον προσήκει ᾄδειν μετὰ μέλους καὶ συνέσεως· ἔστω τις ὡς αὐτοὶ αἰτιῶνται, κακόφωνος, ἐὰν αὐτὸς ἔχῃ ἐναρέτους πράξεις, οὗτός ἐστιν ἡδὺς παρὰ τῷ Θεῷ ἀοιδός»[311]. Τοιαύτην δὲ μομφὴν ἀπέτεινε καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Χρυσοστόμου Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης τοῖς συγχρόνοις αὐτοῦ ψαλταις γράφων. «Καὶ τοῦτο εἰς ἔκλυσιν καὶ ἁμαρτίας ὑπόθεσιν τοῖς πλείοσι γέγονε· καὶ κατάνυξιν μὲν ἐκ τῶν θείων ὕμνων οὐχ ὑπομένουσι· τῇ δὲ τοῦ μέλους ἡδύτητι, εἰς ἐρεθισμὸν παθημάτων χρώμενοι, οὐδὲν αὐτὴν ἔχειν πλέον τῶν ἐπὶ σκηνῆς ᾀσμάτων λογίζονται» [312].

Καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἑπόμενος τῇ πλατωνικῇ καὶ ἀριστοτελικῇ περὶ μουσικῆς ἰδέᾳ, ἀποκλείει τὴν ἔκλυτον, συμποτικὴν καὶ χαλαρὰν μουσικὴν διὰ τῶν ἑξῆς πλατωνιζόντων ἀξιοσημειώτων παραγγελμάτων, λέγων «Περιττὴ μουσικὴ ἀποπτυστέα, ἡ κατακλῶσα τὰς ψυχὰς καὶ εἰς ποικιλίαν ἐμβάλλουσα, τοτὲ μὲν θρηνώδη, τοτὲ δὲ ἀκόλαστον καὶ ἡδυπαθῆ, τοτὲ δὲ ἐκβεβακχευομένην καὶ μανικήν. Μελῶν γὰρ κατεαγότων καὶ ρυθμῶν γοερῶν τῆς μούσης τῆς Καρικῆς αἱ ποικίλαι φαρμακεῖαι διαφθείρουσι τοὺς τρόπους ἀκολάστῳ καὶ κακοτέχνῳ μουσικῇ εἰς πάθος ὑποσύρουσαι τοῦ κώμου τούτου. Αἱ μὲν ἐρωτικαὶ ᾠδαὶ μακρὰν ἐρώντων· ὕμνοι δὲ ἔστων τοῦ Θεοῦ αἱ ᾠδαί. Ἁρμονίας δὲ παραδεκτέον τὰς σώφρονας, ἀπωτάτω ὅτι μάλιστα ἐλαύνοντες ἐκ τῆς ἐρρωμένης ἡμῶν διανοίας τὰς ὑγρὰς ὄντως ἁρμονίας, ἃς περὶ τὰς καμπὰς τῶν φθόγγων κακοτεχνοῦσαι εἰς θρύψιν καὶ βωμολοχίαν ἐνδιαιτῶνται· τὰ δὲ αὐστηρὰ καὶ σώφρονα μέλη ἀποτάσσεται ταῖς τῆς μέθης ἀγερωχίαις. Καταληπτέον οὖν τὰς χρωματικὰς ἁρμονίας ταῖς ἀχρώμοις παροινίαις καὶ τῇ ἀνθοφορούσῃ καὶ ἑταιρούσῃ μουσικῇ» [313]. Ἐν ἐπιστολῇ δὲ τοῦ Νείλου πρὸς Θεόδωρον τὸν Τριβοῦνον ἀναγινώσκομεν τάδε «Πῶς οὐ δέδοικας εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ κόπρον εἰσφέρων πορνικῶν ᾀσμάτων καὶ γελοίων ρυπαρῶν καὶ συρφετίας πολλῆς καὶ λόγων ψυχοβλαβῶν;». Ὁ Ζωναρᾶς δὲ ὑπομνηματίζων τὸν ΟΕ΄ Κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου «Τοὺς ἐπὶ τῷ ψάλλειν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις παραγενομένους βουλόμεθα μήτε βοαῖς ἀτάκτοις κεχρῆσθαι καὶ τὴν φύσιν πρὸς κραυγὴν ἐκβιάζεσθαι, μήτε τι ἐπιλέγειν τῶν μὴ τῇ ἐκκλησίᾳ ἁρμοδίων τε καὶ οἰκείων, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ κατανύξεως τὰς ψαλμῳδίας προσάγειν τῷ τῶν

311) Hieronym Comm Ephes V. 19.
312) Βιβλ. Α΄, ἐπιστολ. 90.
313) Στρωμ. Ζ΄, 474.

χρυπτῶν ἐφόρῳ Θεῷ», λέγειὅτι «Ἀπαγορεύει ὁ κανὼν οὗτος τὸ ἐπιλέγειν ἀνοίκειόν τι καὶ ἀνάρμοστον τῇ ἐκκλησίᾳ, ὁποῖα εἶναι τὰ κεκλασμένα μέλη καὶ μινυρίσματα καὶ ἡ περιττὴ τῶν μελῶν ποικιλία. ἐκτρεπομένη εἰς ᾠδὰς θυμελικὰς καὶ εἰς ᾄσματα πορνικά, τὰ νῦν ἐν ψαλμῳδίαις ἐπιτηδευόμενα μάλιστα». Καὶ Ματθαῖος δὲ ὁ Βλάσταρις ἑρμηνεύων τὸν ἀνωτέρω κανόνα τῆς ΣΤ' Συνόδου ἐπιλέγει «Μηδὲ τοῖς κεκλασμένοις καὶ ἀσέμνοις μέλεσι χρῆσθαι, καὶ τῇ περιττῇ τῇ τῶν ᾀσμάτων ποικιλίᾳ καὶ ᾠδῶν τερετίσμασιν, ἃ θυμελικαῖς οὐχ ἥκιστα, καὶ τοῖς ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἡ ἐκκλησία προσήκει Θεοῦ· πολλάκις δὲ ταῦτα καὶ πρὸς πολλῶν κεκώλυται πατριαρχῶν μετὰ σφοδρῶν τῶν ἐπιτιμίων· παρήγγελται δὲ τὸ ἁπλοῦν καὶ ἀποίκιλον τῆς ψαλμῳδίας ἀσπάζεσθαι, ἐν δὲ ταῖς παννυχίσι καὶ ταῖς τελεταῖς τῶν ἀποιχομένων ὡς τὸ ἀρχαῖον ἔθος καὶ θεοφιλὲς εἶχεν, ἀλλ' οὐδὲν γέγονε πλέον» [314]. Πλὴν δὲ τῶν ἀνωτέρω περὶ τῆς θυμελικῆς μουσικῆς μνημονευθέντων χωρίων καὶ ὁ μέγας καὶ θερμὸς λάτρης τοῦ Χριστοῦ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος πρὸς Σέλευκον γράφων λέγει:

Ναὶ μὴν ἐκεῖνο σφόδρα σοι τηρητέον
Μίσει θεάτρων, θηρίων, ἱπποδρόμων
Ἄσεμνον ᾠδὴν, δύσεριν κακῶν θέαν·
Τί δ' ἂν λέγοι τις ᾀσμάτων αἰσχρῶν νόσους
Μέλη τε θηλύνοντα καρδίας τόνον
Αὐλοὺς, χορείας πορνικῶν βοσκημάτων
Οἷς καὶ γέρας νέμουσιν οἱ τρισάθλιοι;
Ταῦτ' οὖν ἐπαίνων καὶ θέας καὶ τέρψεως
Ἢ δακρύων τε καὶ στεναγμῶν ἄξια;

Πικρῶς κατελέγχει καὶ ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος τὴν πρὸς τὸ θεατρικὸν ὕφος προσκλίνουσαν μουσικὴν τῶν ἐν Ἀφρικῇ Δονατιστῶν[315]. Ὁ Τερ-

---

314) Σημειωτέον ὅτι καὶ ἡ ἐν Νικαίᾳ συνελθοῦσα Ζ' οἰκουμενικὴ Σύνοδος λέγει ὅτι οἱ εἰκονομάχοι εἶχον ἐκβακχεύσει καὶ τὴν Ἐκκλησίαν εἰσαγαγόντες ἐν αὐτῇ «πορνικὰ καὶ σατανικὰ μελῳδήματα καὶ ὀρχηστικὰ λιγύσματα» (Mansi, XIII. σ. 329).

315) Οὕτω καλοῦνται ἐκ τοῦ ἐπισκόπου Δονάτου, ὃν ἐξελέξαντο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐπισκόπου αὐτῶν Μαγιορίνου. Ἐφρόνουν δὲ ὅτι αὐτοὶ μόνοι ἀπετέλουν τὴν ἀληθῆ Ἐκκλησίαν, οἱ δὲ λοιποὶ χριστιανοὶ ὅτι εἶναι μεμολυσμένοι. διὸ καὶ ἀνεβάπτιζον τοὺς εἰς τὸ σχίσμα αὐτῶν ἐκ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας προσερχομένους. Εὗρον δὲ πολλοὺς ὁμόφρονας ἐκ τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀφρικῆς, οὕτως ὥστε ἔν τινι ἐν Καρχηδόνι γενομένῃ τῷ 411, κελεύσει τοῦ Ὀνωρίου, δημοσίᾳ συνδιαλέξει μεταξὺ Δονατιστῶν καὶ Ὀρθοδόξων, παρευρέθησαν 279 ἐπίσκοποι Δονατισταί. Μετὰ μεγάλου ζήλου ὑπερήσπισε τότε τὴν ὀρθόδοξον Ἐκ-

τυλλιανὸς, σύγχρονος τοῦ Κλήμεντος, γράφει [316] τῷ 209, ἐὰν τέρπῃ τινὰ ἡ ἐπὶ τῆς σκηνῆς μουσική, ἡμεῖς ἔχομεν ἀρκετὴν τοιαύτην, ἀρκετοὺς στίχους, πολλοὺς ὕμνους, πολλοὺς ψαλμούς, καὶ μάλιστα ὄχι μύθους ἀλλ' ἀληθείας [317]. Ἀλλ' οὔτε αἱ φωναὶ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οὔτε οἱ ἐκδοθέντες συνοδικοὶ κανόνες, οὔτε οἱ νόμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἠδυνήθησαν νὰ τηρήσωσιν ἀλώβητον τὴν ἱερὰν μουσικὴν ἐκ τῶν ἐπιθέσεων τῆς θυμελικῆς κοσμικῆς μουσικῆς, οὐδὲ νὰ κωλύσωσι τὴν εἰσβολὴν αὐτῆς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, καθότι ἐξ ἀνάγκης ἀναποδράστου αὐτοὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες ἐκαινοτόμησαν περὶ τὴν μουσικήν, ὡς ὁ λόγος ἐν τοῖς ἑφεξῆς δείξει.

ΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΟΥΝΤΕΣ ΚΑΤ' ΑΝΑΓΚΗΝ ΠΕΡΙ ΤΗΝ ΜΟΥΣΙΚΗΝ

Οἱ κατὰ καιροὺς ἀναφανέντες αἱρετικοὶ ἐχρήσαντο τῇ ἱερᾷ μουσικῇ πρὸς ὄλεθρον τῶν ψυχῶν τῶν πιστῶν, συντάξαντες πρὸς τοῦτο νεωτερικούς τινας καὶ τῷ Δαβὶδ ἀντιφθόγγους ψαλμοὺς καὶ αἱρετικοὺς ὕμνους πρὸς τὴν οἰκείαν δόξαν [318]. Μεταξὺ τῶν διασήμων αἱρετικῶν μουσικῶν διακρίνεται ὁ κατὰ τὸ 323 μ. Χ. ἀνθήσας ἱερεὺς τῆς ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας Ἄρειος, ποιήσας ὑπὸ τὸν αὐτὸν ρυθμὸν τῶν ὀρθοδόξων ᾄσματων [319] ᾄσματα ναυτικά, ὁδοιπορικὰ καὶ ἄλλα, δι' ὧν ἐλιτάνευε νυκτός [320]. Οὗτος πρὸς ταῖς ἄλλαις καινοτομίαις ἐφαντά-

---

κλησίαν ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος καὶ κατώρθωσε μέγα μέρος αὐτῶν νὰ προσελκύσῃ εἰς τὴν ἀλήθειαν (Αὐγουστ Ἐπιστολ. 119). Περὶ τοῦ σχίσματος τῶν Δονατιστῶν ἐπὶ τῇ βάσει ἀσφαλῶν πηγῶν γράφει ἐμβριθῶς ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ (Τομ. Α'. Ἐν Κ)πόλει. 1884. σ. 269—272) καὶ ὁ πεπαιδευμένος ἱερὸς ἱστοριογράφος Φιλάρετος Βαφείδης (τανῦν μητροπολίτης Καστορίας).

316 De spectac. 29.

317) Cm. bib. 2. ad uxor. et de Virgin.

318) Φιλοστοργ. Ἐκκλησ. Ἱστ. Βιβλ. Β', 2. Σωκρ. Βιβλ. ΣΤ', 8. Σωζομεν. Βιβλ. Η', 8. Γρηγ. Ναζιανζ. λογ. ΝΑ. Αὐγουστ. Ἐπιστ. 119.

319) Ἡ τῶν Ἀρειανῶν παρὰ τοῖς ἱεροῖς ἱστορικοῖς Σωκράτει καὶ Σωζομένῳ σωζομένη ᾠδὴ «Ποῦ εἰσιν οἱ λέγοντες τὰ τρία μίαν δύναμιν» (Σωκρ. Βιβλ. ΣΤ', 8. καὶ Σωζομ. Βιβλ. Η', 8) φρονεῖται ὅτι ἐψάλλετο ἀκριβῶς πρὸς τὸ τοῦ Β' ἦχου Τροπάριον τοῦ Κανόνος «Ἐξήνθησεν ἡ ἔρημος ὡσεὶ κρῖνον Κύριε».

320) Φωτίου Πατριάρχου ἐπιτομὴ ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστοριῶν Φιστοργίου Β, 2 (ἐν Scriptores Historiae Ecclesiae, Amstelodami. τομ. Γ'. σ. 471).

σθη ἵνα εἰσαγάγῃ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ καὶ πλῆρες θεατρικὸν σύστημα, συγγράψας τὰ ἀναγκαῖα δράματα καὶ τοὺς διὰ τὸν λαὸν θεατρικοὺς ὕμνους, κατὰ μίμησιν, ὡς λέγεται, ἑνὸς τῶν ἀκολαστοτέρων Ἀλεξανδρινῶν ποιητῶν, τοῦ Κρητὸς Σωτάδου. Μεταξὺ τῶν ὕμνων αὐτοῦ διακρίνεται ἡ *Θάλεια*, οὕτως ὀνομασθεῖσα ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς κατ' ἐξοχὴν σκηνικῆς Μούσης. Κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον ἡ Θάλεια ἀποτελεῖ τὸ Εὐαγγέλιον τῶν ἀρειανιζόντων [321]. Ταύτην δὲ παρέστησαν οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀρειανίζοντες τῷ 380 μ. Χ. ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ μετὰ τοῦ ἀρειανίζοντος πατριάρχου Λουκίου «Θυσιαστήρια καθυβριζόμενα σχήμασιν ἀσελγέσι καὶ ᾄσμασιν, ὡς δὲ καὶ ἀκούω (τί τοῦτο ἡ τολμηρὰ γλῶσσα φλέγξεται;) καὶ τοῖς ὑπὲρ ὀρχήμασι καὶ λιγύσμασι, δημηγορούσας ἐπὶ τῶν ἱερῶν θρόνων· γλώσσας βλασφήμους, μυστήρια κωμῳδούμενα, σιωπωμένας ψαλμῳδίας [322]. Ὁ δὲ ἐκδιωχθεὶς ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου διάδοχος τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου Παῦλος, οὕτως περιγράφει τὴν τότε ψαλεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐκβεβακχευμένων αἱρετικῶν λειτουργίαν «ἐν τῇ καλουμένῃ ἐκκλησίᾳ Θεωνᾶ ἐπεισελθόντα τὰ πλήθη, ἀντὶ ρημάτων σεμνῶν, εἰδώλων εὐφημίας ἐπήφιον, ἀντὶ θείων Γραφῶν ἀναγνώσεως, κρότους χειρῶν ἀσέμνους καὶ κεκλασμένας μετ' αἰσχρότητος φωνὰς κατὰ τῶν τοῦ Χριστοῦ παρθένων ὕβρεις, ἃς ἡ γλῶττα προσφέρειν οὐκ ἀνέχεται. . . . ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θυσιαστηρίου ἐπετέλουν οἱ δυσσεβεῖς· ὡς γὰρ ἐν κρηπῖδι σκηνῆς ἀτάκτου, παῖδα ἄρρενα τὴν φύσιν ἐξαρνησάμενον καὶ τὴν γυναικείαν πυθήσαντα, στοιβῇ κατὰ τὸ γεγραμμένον τοὺς ὀφθαλμοὺς διαχρισάμενον, καὶ φύκει τὰς ὄψεις ἐρυθήναντα, ὡς τὰ παρ' αὐτοῖς εἴδωλα, θηλυμόρφῳ τῷ σχήματι ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου, ἔνθα κάθοδον τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπικαλούμεθα, εὐκύκλῳ τῇ στροφῇ ᾠδὲ κἀκεῖσε τὼ χεῖρε σχηματιζόμενον, ὀρχεῖσθαι παρεσκεύασαν, πλατὺ μὲν γελῶντες, ἀθέσμους δὲ ἐπαφιέντες φωνάς. Οἱ δὲ πάλιν, καὶ τοῦτο πρὸς ἀταξίαν ἡγησάμενοι καὶ τὰ παρῳχηκότα εὐπρεπῆ μᾶλλον ἢπερ ἄθεσμα λογισάμενοι ἐξ αὐτῶν ἕνα γνωριμώτατον ἐν αἰσχρότητι, ὁμοῦ τὴν ἐσθῆτα καὶ τὴν αἰδῶ γυμνωσάμενον, ὡς ἡ φύσις ἔχει σχήματος, τῷ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιβιβάσαντες θρόνῳ, δημηγόρον αἰσχρὸν κατὰ Χριστοῦ προσηγόρευσαν· ἀντὶ δὲ θείων ρημάτων αἰσχρότατα προὐβάλλετο» [323]. Ἡ Θάλεια τοῦ

321) Cancti Athanasii opera, Parisiis 1698, τομ. Α'. σ. 406. πρβλ. καὶ σ. 247, 277, 290, 408. καὶ τομ. Β' σ. 221, 409, 505, 728.

322) Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Λόγος 23 εἰς Ἥρωνα τὸν φιλόσοφον, τομ. Α', σ. 418, ἔκδ. Morelli.

323) Θεοδωρ. Ἐκκλ. Ἱστορία (ἐν Opera omnia, ἔκδ. Schulze, τομ. Γ', σ. 999).

'Αρείου παραδοθεῖσα εἰς τὸ πῦρ οὔτε ὑπὸ τῶν λογίων τῆς Ε'· ἑκατονταετηρίδος ἐγινώσκετο[324]. Λείψανά τινα ἠκρωτηριασμένα τῆς Θαλείας σώζονται παρ' 'Αθανασίῳ τῷ Μεγάλῳ[325]. Ὡς Θάλεια τῶν 'Ορθοδόξων θεωρεῖται ἡ 'Οκτάηχος τοῦ Δαμασκηνοῦ[326]. Οἱ 'Αρειανοὶ ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου στερηθέντες ἐν Κωσταντινουπόλει τῶν ναῶν αὐτῶν συνηθροίζοντο εἰς τὰς τριόδους πρὸς ἐκτέλεσιν νυκτερινῶν ἀκολουθιῶν, ὅτε καὶ διηρροῦντο εἰς δύο χοροὺς ψάλλοντες ἀντίφωνα, εἰς δὲ τὸ τέλος τῶν ᾀσμάτων προσέθετον ὑποψάλματα ἀρειανά, δι' ὧν ὕβριζον τοὺς πιστοὺς λοιδοροῦντες τὴν θρησκείαν αὐτῶν. Ταῦτα περιγράφει οὐτωσὶ καὶ ὁ Σωκράτης ἐν τῇ 'Εκκλησιαστικῇ αὐτοῦ 'Ιστορίᾳ « Οἱ ἀρειανίζοντες ἔξω τῆς πόλεως τὰς συναγωγὰς ἐποιοῦντο· ἡνίκα οὖν ἑκάστης ἑβδομάδος ἑορταὶ κατελάμβανον, φημὶ δὴ τότε Σάββατον καὶ ἡ Κυριακή, ἐν αἷς αἱ συνάξεις κατὰ τῆς 'Εκκλησίας εἰώθασι γίνεσθαι, αὐτοὶ ἐκτὸς τῶν τῆς πόλεως πυλῶν περὶ τὰς στοὰς ἀθροιζόμενοι, καὶ ᾠδὰς ἀντιφώνους πρὸς τὴν ἀρειανὴν δόξαν συντιθέντες ᾖδον καὶ τοῦτο ἐποίουν κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς νυκτός· ὑπὸ δὲ ὄρθρον τὰ τοιαῦτα ἀντίφωνα ψάλλοντες διὰ πάσης τῆς πόλεως ἐξῄεσαν τῶν πυλῶν, καὶ τοὺς τόπους ἔνθα συνῆγον κατελάμβανον»[327].

Ἡ 'Εκκλησία δὲ πρὸς συγκράτησιν τῶν ἐν τῇ πίστει ἀστηρίκτων ἐπέτρεψεν ὅπως οἱ μουσικοὶ ποικίλλωσι τὰ ᾄσματα αὐτῶν ἐπὶ τὸ ἐντεχνικώτερον καὶ ἐμμελέστερον, κατὰ τὴν αὐθεντικὴν μαρτυρίαν τοῦ πολυγραφικωτάτου 'Ωριγένους[328]. Καὶ αὐτὸς ὁ θεῖος Χρυσόστομος ὁ πολέμιος τῆς θυμελικῆς μουσικῆς, ζήλῳ ἐνθέῳ κινούμενος καὶ τῇ ἀνάγκῃ ὑπείκων παρέδωκεν εἰς τὴν 'Εκκλησίαν ὀρθόδοξα μὲν ἀντίφωνα, πλὴν γοητευτικά, ἵνα ψάλλωνται κατὰ τῶν αἱρετικῶν ἐκείνων ᾠδῶν καὶ οὕτω προφυλάττωνται οἱ πιστοὶ ἐκ τῆς ἀποπλανήσεως. «'Επειδὴ δὲ ἐρεθισμούς, λέγει ὁ Σωκράτης, κατὰ τῶν τὸ ὁμοούσιον φρονούντων λέγοντες οὐκ ἐπαύοντο (πολλάκις δὲ καὶ τοιαύτην ἔλεγον «Ποῦ εἰσιν οἱ λέγοντες τὰ τρία μίαν δύναμιν») τότε δὴ καὶ 'Ιωάννης ὁ Χρυσόστομος εὐλαβηθεὶς μή τις τῶν ἁπλουστέρων ὑπὸ τῶν τοιούτων ᾠδῶν ἀφελκυσθῇ τῆς 'Εκκλησίας, ἀνατίθησιν αὐτοῖς τὰς τοῦ

---

324) Σωζομ. 'Εκκλ. 'Ιστορ. κεφ. 26 (Scriptores Hist. Eccles ἔκδ. Volsis. τομ. Α'. σ. 486).

325) S Athanasii opera, Parisiis 1698. τόμ. Α'

326) Journal des Savants, 1876 (ἄρθρον τοῦ Miller περὶ ἑλληνικῆς ὑμνογραφίας, σ. 420).

327) Βιβλ. ΣΤ' κεφ. ή.

328) Ὑπόμν. εἰς ψαλμ. νδ'.

ἰδίου, ὅπως ἂν καὶ αὐτοὶ ταῖς νυκτεριναῖς ὑμνῳδίαις σχολάζοντες ἀμαυρῶσι μὲν τὴν ἐκείνων περὶ τούτου σπουδήν, βεβαίως δὲ τοὺς οἰκείους πρὸς τὴν ἑαυτῶν πίστιν ἐργάσωνται. Ἀλλ' ὁ μὲν σκοπὸς Ἰωάννου ἐδόκει χρηστός, σὺν ταραχῇ δὲ καὶ κίνδυνος τὸ τέλος ἐδέξατο. Ὡς γὰρ λαμπρότεροι οἱ τοῦ ὁμοουσίου ὕμνοι ἐδείκνυντο (ἐπενενόηντο γὰρ παρ' αὐτοῦ σταυροὶ ἀργυροῖ φέροντες φῶτα, ἐκ τῶν κηρίνων λαμπάδων, τῆς βασιλίδος Εὐδοξίας παρεχούσης τὴν εἰς αὐτὰ δαπάνην) πλῆθος ὄντες οἱ ἀρειανίζοντες καὶ ζηλοτυπίᾳ ληφθέντες, ἀμύνεσθαί τε καὶ συμπληγάδας ἐπεχείρουν»[329]. Καὶ ὁ Ἀνώνυμος συγγραφεὺς τοῦ βίου τοῦ χρυσορρήμονος ἀρκούντως εἰκονίζει διὰ τῶν ἑξῆς τὰς ἐνεργείας τῶν ἀρειανῶν, καθ' ὧν ἀντεπεξῆλθεν ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος «Οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ, καί τινες τῶν ἐν τῷ Παλατίῳ Ἀρειανόφρονες πάλαι τυγχάνοντες, κρύφα καὶ καθ' ἑαυτοὺς τὴν αἵρεσιν ὑποθάλποντες εἰσῆγόν τε αὐτοὺς (τοὺς ἔξω δηλονότι τῆς Κωνσταντινουπόλεως διατρίβοντας Ἀρειανοὺς ἐξορισθέντας διὰ τὴν αἵρεσιν) κατά τε Σάββατα καὶ Κυριακὰς καὶ τὰς τῶν ἑορτῶν ἐπισήμους ἔγδον τῆς πόλεως, καὶ μετ' αὐτῶν τὰς ὑπ' αὐτῶν συνταχθείσας κατὰ τὴν αὐτῶν αἵρεσιν ᾠδὰς ἰταμῶς ἐμελῴδουν. Καί γε κατὰ μικρὸν εἰς τοσοῦτον πάλιν ἀναιδείας καὶ θράσους οἱ ἀναιδεῖς προεχώρησαν, ὡς καὶ τὸ ὀρθόδοξον ἐν τοῖς ἑαυτῶν ἐπιχλευάζειν ψαλμοῖς, καὶ μέντοι καὶ εἰς αὐτὸ ἐξυβρίζειν τὸ ὁμοούσιον, τὴν μοναδικὴν φύσιν καὶ δύναμιν εἰς τρεῖς ἐμφύλους οἱ ἀσεβεῖς κατατέμνοντες. Ψάλλοντες οὖν οὕτω παρρησίᾳ κατ' οἴκους ἔωθεν ἀνεχώρουν. Ταῦτα τὸν μέγαν (Χρυσόστομον) ἀκούσαντα ζῆλος κατέφαγεν ἀσεβής. Ἐδεδίει καὶ γάρ, μὴ τὸ ὀρθόδοξον ταῖς αὐτῶν μελῳδίαις δελεασθέν, τῇ πλανήσει οἷα φιλεῖ συμβαίνειν, συνενεχθῇ. Ὅθεν καὶ αὐτὸς τέως μὲν τῷ λαῷ ἀντιφώνους ᾠδὰς τροπάριά τε καὶ ὑπακοάς, ἃ δὴ λέγεται, ἀναταξάμενος ἐν τῷ Πνεύματι, ᾄδειν ἐμμελῶς παραδέδωκαν, εὐμεθόδως ἄγαν πρός τε Θεοῦ συνεχῆ μνήμην καὶ ἀρετὴν συνωθῶν. Φιλεῖ γάρ πως τὸ πλῆθος τῷ τῆς φωνῆς εὐήχῳ καὶ μελιχρῷ προστρέχειν μᾶλλον καὶ συνεφέλκεσθαι· τοῖς δέ γε ἱερεῦσιν εὐχὰς προσαναφέρειν μετὰ γονυκλισιῶν διετάξατο, ἃς αὐτὸς ἐφ' ἑκάστῳ τῶν Ἀντιφώνων ἐξέθετο, ὧν Ἀντιφώνων τὴν παράδοσιν ὑπὸ Ἰγνατίου τοῦ θεοφόρου καὶ μάρτυρος παραδεδόσθαι τὸ κατ' ἀρχὰς λέγεται»[330]. Οἱ Ἀρειανοὶ ἐξεμάνησαν διὰ τὰς ἐνεργείας τοῦ Χρυσοστόμου, καὶ πολυάριθμοι ὄντες ἀπεφάσισαν τὴν ταπείνωσιν αὐτῶν νὰ ἐκδικηθῶσι διὰ τῆς βίας, ὅθεν καὶ στασιάσαντες ἐφόνευσάν τινας ἐκ τῶν

329) Ἐκκλ. Ἱστορ. ΣΤ', ή.

330) Σωκράτους Ἐκκλησ. Ἱστορ. Βιβλ. ΣΤ'. κεφ. 3.

ὀρθοδόξων, ἐν οἷς καὶ τὸν διδάσκαλον τῶν ψαλτῶν· τούτου ἕνεκα ἀπηγορεύθη αὐτοῖς νὰ ψάλλωσιν ὕμνους δημοσίᾳ, οἱ δὲ ὀρθόδοξοι ἐξηκολούθουν τελοῦντες τὰς λειτουργίας καὶ λιτανείας αὐτῶν κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Χρυσοστόμου[331].

Πλὴν τῶν ὕμνων τῶν Ἀρειανῶν, πρὸς ἀποπλάνησιν τῶν πιστῶν ᾠδάριά τινα συνέγραψε καὶ ὁ ἐν Λαοδικείᾳ τῆς Συρίας γεννηθεὶς καὶ ἐκπαιδευθεὶς Ἀπολλινάριος ὁ νεώτερος, υἱὸς Ἀπολλιναρίου τοῦ πρεσβυτέρου τοῦ καὶ Γραμματικοῦ, ὁ βραδύτερον χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος (370), κάτοχος δὲ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τῆς συριακῆς καὶ τῆς ἑβραϊκῆς[332]. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς αἱρέσεως τῶν Ἀπολλιναριστῶν τὸ πρῶτον ἀνῆκε τῇ Ὀρθοδοξίᾳ, ὕστερον δὲ παρεξέκλινε ταύτης[333], καὶ ἔγραψε τὸ ὑπὸ τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου λεγόμενον *ψαλτήριον καινόν*, μηδὲν κοινὸν ἔχον πρὸς τὸ τοῦ Δαβίδ. Ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης περὶ τῶν ᾠδαρίων τοῦ αἱρετικοῦ Ἀπολλιναρίου καὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν ἀναφέρει ταῦτα «Παρὰ τὰς νενομισμένας ἱερὰς ᾠδὰς ἔμμετρά τινα μελύδρια ψάλλοντες, παρ' αὐτοῦ τοῦ Ἀπολλιναρίου εὑρημένα· πρὸς γὰρ τῇ ἄλλῃ παιδεύσει καὶ ποιητικὸς ὤν, καὶ παντοδαπῶν μέτρων εἰδήμων, καὶ τοῖς ἐντεῦθεν ἡδύσμασι τοὺς πολλοὺς ἔπειθεν αὐτῷ προσέχειν· ἄνδρες τε παρὰ τοὺς πότους, καὶ ἐν ἔργοις, καὶ γυναῖκες παρὰ τοὺς ἱστοὺς τὰ αὐτὰ μέλη ἔψαλλον, σπουδῆς γὰρ καὶ ἀνέσεως καὶ ἑορτῶν καὶ τῶν ἄλλων πρὸς τὸν ἑκάστου καιρὸν εἰδύλλια αὐτῷ πεπόνητο, πάντα εἰς εὐλογίαν Θεὸν τείνοντα[334]». Κατὰ τῆς αἱρέσεως τοῦ Ἀπολλιναρίου ἠγωνίσθη μάλιστα πάντων ὁ τῆς Θεολογίας φερώνυμος Γρηγόριος ὁ Μέγας, διανείμας κατὰ τοῦ δηλητηρίου τῶν ἐθνικῶν ᾀσμάτων ὡς ἀντιφάρμακον πρὸς θεραπείαν τῶν ἀποπλανωμένων τὰ ᾄσματα αὐτοῦ[335].

Ὁ ἱερὸς Ἐπιφάνιος ἱστορεῖ εἰς τὸ κατὰ Αἱρέσεων περὶ τοῦ αἱρετικοῦ Ἱέρακος ὅτι «ψαλμοὺς πολλοὺς νεωτερικοὺς ἐπλάσατο». Καὶ ὁ κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα (+ 267) ἀκμάσας αἱρεσιάρχης τῆς αἱρέσεως τῶν Παυλικιανῶν καὶ Σαμωσαταίων Παῦλος ὁ Σαμωσατεύς, ἐτόνισε τοὺς εἰς Χριστὸν ὕμνους τῶν Ὀρθοδόξων κατ' ἴδιον μουσικὸν σύστημα καὶ

331) Σωζομένου Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Η'. κεφ. 8. Βιβλ. Γ'. 19.20. Σωκρ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. ς' Θεοδωρήτου Βιβλ. Β', Νικηφόρου Καλλίστου ΙΓ'. καὶ ΙΘ'.

332) Φιλοστοργίου Ἐκκλ. Ἱστορ. Η'. πρβλ. Σωκρ. Γ', 16.

333) Σωζομένου Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. ΣΤ' κεφ. 25.

334) Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. ΣΤ', κεφ. 6.

335) Ὅρ. εἰς τὴν Α' ἐπιστολὴν πρὸς Νεκτάριον καὶ Κληδόνιον Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου.

διέταξε νὰ ψαλμῳδῶσιν αὐτοὺς αἱ γυναῖκες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἀντιοχείας, ἧς ἦν ἐπίσκοπος. Ἡ κατ' αὐτοῦ ὅμως συγκροτηθεῖσα ἐν Ἀντιοχείᾳ Σύνοδος, ἐξήλεγξεν αὐτὸν ὡς βλάσφημον, τῆς ἐπισκοπῆς ἀπέβαλε καὶ κατεδίκασε τὸ ἄτοπον τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Μουσικῇ ἀναμίξεως γυναικείων φωνῶν. «Ψαλμοὺς δὲ τοὺς μὲν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν παύσας, ὡς δὴ νεωτέρους καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα· εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐν μέσῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ, τῇ μεγάλῃ τοῦ Πάσχα ἡμέρᾳ ψαλμῳδεῖν γυναῖκας παρασκευάζων, ὧν καὶ ἀκούσας ἄν τις φρίξειεν»[336]. Ἐκ τῶν αἱρετικῶν ὕμνων καὶ πολλὰ ἀποσπάσματα διεσώθησαν[337].

Ἐκ τῆς αἱρετικῆς λύμης διέσωσαν διὰ τῆς ἐντέχνου Μουσικῆς τὰ ποίμνια αὐτῶν καὶ ἄλλοι ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας. Μεθόδιος ὁ Πατάρων ἐπίσκοπος δριμέως ἐπετέθη κατὰ τῶν αἱρετικῶν διὰ διαλόγων, — ὧν ὁ μὲν πρῶτος ἐπιγράφεται «Περὶ αὐτεξουσίου» ὁ δὲ «Συμπόσιον τῶν δέκα παρθένων ἢ περὶ ἁγνείας»—γεγραμμένων χάριν τοῦ λαοῦ ἐν γλώσσῃ ρεούσῃ καὶ δι' ὕφους ἁπλοῦ καὶ χαρίεντος, κατορθώσας οὕτω ν' ἀνασκευάσῃ τὸ κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπολεσθὲν σύγγραμμα τοῦ Πορφυρίου, ὅπερ ἀπετελεῖτο ἐκ δεκακισχιλίων στίχων[338].

Ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας διδάσκει ὅτι ὁ Μέγας Ἀθανάσιος εἰσήγαγεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ λίαν ἐπιτετηδευμένην Μουσικὴν ὅπως στηρίξῃ ἐν τῇ πίστει τοὺς Μελετιανούς, οἵτινες ἔψαλλον τοὺς ὕμνους χορεύοντες[339]. Οἱ Ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ Σωκράτης[340], Σωζόμενος[341] καὶ Θεοδώρητος[342] ἀφηγοῦνται ὡς παράδειγμα τῆς ἰσχύος τῆς Μουσικῆς τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου καθιερωθείσης τὸ ἑξῆς: Ἡ ἀρειανίζουσα τότε πολιτεία ἔπεμψε στρατιώτας πρὸς σύλληψιν τοῦ Ἀθανασίου καὶ ἀπαγωγὴν εἰς τὸ δικαστήριον. Τούτους ἰδὼν ὁ ποιμὴν τῆς Ἀλεξανδρείας εἰσβαλόντας εἰς τὸν ναὸν διέταξε τὸν διάκονον νὰ καλέσῃ τὸν λαὸν εἰς προσευχήν, ὅτε καὶ ἐψάλησαν ψαλμοί, τοῦ λαοῦ ὑποψάλλοντος τὰ Ἀκροτελεύτια «ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ

336) Ἐπιστολὴ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ Συνόδου, παρ' Εὐσεβίῳ Ἐκκλ. Ἱστορία Βιβλ. Ζ', κεφ. 20.

337) Ὅρα καὶ τὸ ἀξιόλογον σύγγραμμα τοῦ σοφοῦ καρδιναλίου Pitra, Hymnographie del' Eglise Grecque, σ. 40, 41.

338) Fabricius VII, 262.

339) Pitra Hymnographie, σ. 44, 45.

340) Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Β'. κεφ. 12.

341) Βιβλ. Γ'. κεφ. ς'.

342) Βιβλ. Β', κεφ. ιγ'.

τὸ ἔλεος αὐτοῦ». Ἡ εὔρυθμος ψαλμῳδία ἀντηχήσασα εἰς τὸν ναὸν κατεκήλησε τοὺς στρατιώτας, οἵτινες κατενθουσιασθέντες δὲν ἐτόλμησαν νὰ διακόψωσι τὴν θείαν ἀκολουθίαν, καί οὕτως ἐσώθη ὁ Ἀθανάσιος ἐκ τῶν χειρῶν τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Ἀλεξανδρέων ἦν ἐν χρήσει ἡ χρωματικὴ μελῳδία[343]. Ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος λίαν ηὐφράνθη μαθὼν ὅτι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἰσήχθη μουσικὴ ἐπιτετηδευμένη, δι' ἧς ἐψάλλοντο οἱ ψαλμοὶ καὶ ὕμνοι ἐρρύθμως καὶ μελῳδικῶς· ὁ θεῖος δὲ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος οἱονεὶ ὑπεραπολογούμενος διὰ τὴν κατ' ἀνάγκην καινοτομίαν ἀποκρίνεται ὅτι ὁ Θεὸς ἐπιθυμῶν ὅπως ἡ ἁρμονία τῶν λέξεων ἦναι τὸ σύμβολον τῆς πνευματικῆς ἁρμονίας τῆς ψυχῆς διέταξε νὰ ψάλλωνται οἱ ψαλμοὶ ἐρρύθμως καὶ νὰ ἀναγινώσκωνται μελῳδικῶς.... Τὸ διὰ τῆς μελῳδίας συνοδεύειν τοὺς ψαλμοὺς δὲν σημαίνει ὅτι φροντίζομεν ἵνα ἐπιδιώκωμεν τὴν εὐφωνίαν, ἀλλὰ τοὐναντίον ἀποδεικνύωμεν τὴν ἁρμονικὴν κατάστασιν καὶ διάθεσιν τῶν ψυχικῶν ἡμῶν σκέψεων καὶ λογισμῶν. Ὁ καλῶς ψάλλων, ὡς δογματίζει ὁ Ἀθανάσιος, γυμνάζει καὶ προετοιμάζει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ προτρέπει αὐτὴν ἐκ τῆς ἀνισότητος εἰς τὴν ἰσότητα οὕτως ὥστε νὰ καταντήσῃ εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῆς κατάστασιν· ἡ ψυχὴ καταγοητευομένη ἐκ τῆς μελῳδίας τῶν λόγων λησμονεῖ εὐχαρίστως τὰς ἡδονὰς καὶ ἐμβαθύνουσα εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ σκέπτεται μόνον περὶ παντὸς ἀγαθοῦ.

Τὴν ἐπιτετηδευμένην ψαλμῳδίαν εἰσήγαγον ἐν Συρίᾳ Ἐφραὶμ ὁ Σῦρος, καὶ κατόπιν Ἰσαὰκ ὁ μέγας καὶ Ἰάκωβος ἐπίσκοπος ἐν Μεσοποταμίᾳ. Ὁ ὅσιος Ἐφραὶμ βλέπων ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Συρίας ὑφίστατο δοκιμασίας ἐκ τοῦ δηλητηρίου τῆς ψευδοδιδασκαλίας τῆς εἰσαχθείσης ὑπὸ τοῦ κατὰ τὸν Γ'. αἰῶνα ἀκμάσαντος Γνωστικοῦ αἱρετικοῦ Ἁρμονίου[344] υἱοῦ Βαρδεσάνου[345] καὶ τῆς γοητευτικῆς μουσικῆς

---

343) Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς θεωρῶν τὸ χρωματικὸν γένος τῆς μουσικῆς λίαν ἄβρὸν καὶ ἡδὺ διὰ τὴν ἀκοὴν συνεβούλευσε τοὺς Χριστιανοὺς ν' ἀποφεύγωσι τὰς χρωματικὰς μελῳδίας καὶ ἐν αὐτῇ τῇ οἰκιακῇ ἀσκήσει.

344) Ὁ Ἁρμόνιος πρότερον ἐκαλεῖτο Ἀμμόνιος (Ἐκκλ. Ἱστορία Σωζομένου. Βιβλ. Γ'. ις'.) ἦν ἐκ τῆς πόλεως Ἐδέσσης τῆς Μεσοποταμίας, ἐξεπαιδεύθη δὲ ἐν Ἀθήναις (Ἐπιφαν. ἐν Αἱρες. νς'. ά.).

345) Ὁ Βαρδεσάνος ἐκαλεῖτο καὶ Βαδησάνος (Νικηφόρου Καλλίστου Ἐκκλ. Ἱστορία, Βιβλ. IX, κεφ. ις'.) Περὶ Βαρδεσάνου Ἴδε U. L'anclois collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie. Paris 1867. Τομ. Α' σ. 57—72. Ὁ Βαρδεσάνος ἐποίησεν κατὰ τὸν ὅσιον Ἐφραὶμ (ὕμν. 53), ἰσαρίθμους τοῖς ψαλμοῖς κακοδόξους ὕμνους (ἤτοι ΡΝ'.) μιμούμενος τὸν Δαβὶδ (Fabricii Bibliotheca Graeca VII σ. 177, 178).

αὐτοῦ, ἐνεδύθη τὴν πανοπλίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατ' αὐτοῦ, συντάξας ὕμνους κατὰ τὸ μουσικὸν σύστημα τῶν Γνωστικῶν[346], συμφώνους τῇ δογματικῇ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας διδασκαλίᾳ, οὓς ἔψαλλον οἱ Σῦροι ἀπομαθόντες τοὺς αἱρετικοὺς ὕμνους. «Καὶ ἐπειδὴ Ἁρμόνιος ὁ Βαρδεσάνου, λέγει ὁ Θεοδώρητος, ᾠδάς τινας συντεθήκει πάλαι, καὶ τῇ τοῦ μέλους ἡδονῇ τὴν ἀσέβειαν κεράσας, κατεκήλει τοὺς ἀκούοντας, καὶ πρὸς ὄλεθρον ἤγρευε, τὴν ἁρμονίαν τοῦ μέλους ἐκεῖθεν λαβὼν ὁ ἅγιος Ἐφραίμ, ἀνέμιξε τὴν εὐσέβειαν καὶ προσενήνοχε τοῖς ἀκούουσιν ἥδιστον καὶ ὀνησιφόρον φάρμακον. Ταῦτα νῦν τὰ ᾄσματα φαιδροτέρας τῶν νικηφόρων μαρτύρων τὰς πανηγύρεις ποιεῖ»[347]. Ἱστορεῖ δὲ καὶ Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος ὅτι «ὁ Ἁρμόνιος, μέτροις νόμων καὶ μουσικοῖς ῥυθμοῖς τὰς πατρίους ἐπῆγε φωνάς, ὅπερ ὁ θεῖος Ἐφραὶμ συνεγνωκὼς καίπερ ἑλληνικῆς παιδείας ἄμοιρος ὤν, τοῖς μέτροις Ἁρμονίου ἐπιστατήσας, καὶ τοῖς ἐκείνου μέλεσι συμφώνους ᾠδὰς τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς δόγμασι παραθέμενος, εἰς δεῦρο Σύροις παρέδωκε ψάλλειν· θείους γὰρ ὕμνους πλείστους ἐπόνησε Θεῷ τὸν αἶνον ἀνατεθείς· καὶ ἐγνώμια ἀνδρῶν ἀγωγῇ βίου εὐαρεστούντων Θεῷ, κατὰ νόμον τῆς Ἁρμονίου ᾠδῆς, ἀφ' ὧν πρὸς ζῆλον, οἶμαι, καὶ οἱ μετέπειτα τῆς ἐκκλησίας μελοποιοί, τὰς ἀφορμὰς τῶν μελῶν πορισάμενοι, ἐπὶ μᾶλλον αὐξῆσαι ταῦτα καὶ ἐπιδοῦναι παρεσκευάσαντο»[348]. Ὁ ἱερὸς Ἐφραὶμ προσπαθῶν ἵν' ἀποσπάσῃ τοὺς Χριστιανοὺς ἐκ τῶν ψαλμῶν τοῦ τε Ἁρμονίου καὶ Βαρδεσάνου, τῶν μάλιστα ἐπικινδύνων ὡς γεγραμμένων διὰ λαμπρῶν στίχων[349], κηρύττει ὅτι μόνα ᾄσματα ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία ἀναγνωρίζει τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαβὶδ «Τίς ἐκ πάντων τούτων δύναται ἀποδεῖξαι ὅτι ἁρμόζει χριστιανοῖς κιθαρίζειν ἢ ὀρχεῖσθαι, ἢ βαλλίζειν, ἢ χοραυλεῖν, ἢ ἐπιφωνεῖν;. . . Ποία Γραφὴ μακαρίζει τοὺς αὐλοῦντας, ἢ κιθαρίζοντας, ἢ τοὺς γελῶντας, ἢ τοὺς τρυφῶντας καὶ μεθύοντας, ἢ τοὺς βαλλίζοντας καὶ ὀρχουμένους; . . . . Εἴ ποτε κηρυχθῇ νηστεία ἢ ἀγρυπνία, πτοοῦνται πάντες καὶ ἀποδύρονται καὶ ὡς νεκροὶ γίνονται, ἐὰν δὲ μηνυθῇ ποτε ἄριστα, ἢ δεῖπνα ἢ κιθάραι, ἢ ᾄσματα δαιμονικά, πάντες ἱλαροὶ γίνονται, εὔδρομοι καὶ ἐγρήγοροι, καὶ ἀλλήλοις προσφωνοῦσι καὶ συντρέχουσι τὸν κακὸν δρόμον καὶ ἀγωνίζονται τὸν ἐλεεινὸν ἀγῶνα»[350].

346) Ὅρα τὸν θρῆνον τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ σταυρωθέντι Ἰησοῦ III, 551—575.
347) Ἐκκλ. Ἱστορία, Δ', 26.
348) Βιβλ. Θ', κεφ. ΙΕ'.
349) Assemani, Βιβλ. Ori t. p. 132.
350) Sancti Ephraemi Opera, τόμ. Γ', σ. 52,381,383, πρβλ. «ὅτι οὐ δεῖ

Διὰ νὰ συγκρατήσῃ δὲ ἀσφαλέστερον ὁ ὅσιος ἀνὴρ τὴν γνωστικίζουσαν πόλιν τῆς Ἐδέσσης εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν διέταξε νὰ ψάλλωσιν ἡδέως τὰς διαφόρους ὀρθοδόξους αὐτοῦ ᾠδὰς εἰς τὸν ναὸν κατὰ τὰς Κυριακὰς παρθένοι ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ[351].

Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Μεδιολάνων εἰσήχθη ἡ ἐπιτετηδευμένη μουσικὴ ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Ἀμβροσίου. Ὁ πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν ζῆλος τοῦ ποιμένος τῶν Μεδιολάνων ὑπέδειξεν αὐτῷ τὴν ἀνάγκην νέας καινοτομίας, διὸ καὶ διδαχθεὶς ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ποιμένων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας παρεδέχθη ὡς ἀσφαλὲς μέσον πρὸς ὑποστήριξιν τῶν Ὀρθοδόξων εἰς τὴν πίστιν, τὴν συνεχῆ ψαλμῳδίαν ὕμνων, συναδόντων εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς[352]. Τοιούτους ὕμνους δογματικοὺς πρὸς δόξαν τῆς ἁγίας Τριάδος ἐποίησεν, οἵτινες καὶ ἐχρησίμευον πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ὀρθοδοξίας καὶ κατὰ τοῦ Ἀρειανισμοῦ[353], τοῦ ἀναγνωρίσαντος τὴν ἰσχὺν τῶν ὕμνων τοῦ ἱεροῦ ποιητοῦ[354]. Ὁ τῆς Ἱππῶνος ἱεράρχης ἱερώτατος Αὐγουστῖνος ἐπαινεῖ τὴν συμμετρίαν τῆς σεμνοπρεποῦς καὶ ἐντέχνου μουσικῆς τῆς ἐν Μεδιολάνοις ἐκκλησίας, ἧς αὐτήκοος ἐγένετο. «Ὅσάκις, λέγει πρὸς τὸν Ἀμβρόσιον, ἀναμιμνήσκωμαι τὰ δάκρυα ἐκεῖνα ἅπερ ἔχυσα ἀκούων τὴν ὑμνῳδίαν τῆς σῆς Ἐκκλησίας καὶ νῦν ἔτι κατανύγομαι· κατανύγομαι οὐχὶ ἐκ τῆς ὑμνῳδίας, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐννοιῶν ταύτης, ὑπὸ τῆς διαπρυσίου δηλονότι φωνῆς καὶ τῆς σεμνοπρεποῦς τέχνης. Αἰσθάνομαι ὅτι διακαέστερον διεγειρόμεθα πρὸς τὴν εὐσέβειαν διὰ τῶν ἱερῶν λόγων, ὅταν οὗτοι ᾄδωνται δι' εὐαρέστου καὶ ἐντέχνου φωνῆς[355].

παίζειν χριστιανοὺς» ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ, σ. 51—56, 381—385, 398—401, ἔκδ. Assemani, Romae 1732.

351) Oper. Ephraemi. T. VI Ed. Romae 1732. Vita S. Epbraemi n. XXXIII. Περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἀναφέρουσι καὶ οἱ Ἐκκλησιαστικοὶ χρονογράφοι Σωζόμενος, Θεοδώρητος καὶ Θεοφάνης.

352) August. Confession. libr. B', c. 7.

353) Augustini retract. lib. 1. c. 21. IX, 12. De natura et grat 63. Cassiodori in Ps. 91, 6. 74, 8.

354) August. Ἐν τῷ κατὰ Αὐξεντίου λόγῳ, τομ. V. p. 109.

355) Ἐξομολ. Βιβλ. ί, κεφ. 35.

ΟΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΑΙΡΕΣΕΩΝ ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ ΥΜΝΟΙ

Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν αἱρέσεων, ὅτε ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν διάφοροι ὕμνοι πρὸς τὴν οἰκείαν αὐτοῖς δόξαν ἐποιοῦντο, οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας θέλοντες νὰ διασώσωσι τοὺς πιστοὺς ἐκ τῆς αἱρετικῆς λύμης ἐποίησαν διαφόρους ὀρθοδόξους ὕμνους, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν τοὺς ἐπισημοτέρους, σωζομένους ἄχρι τοῦδε.

Εἰς ἀναίρεσιν τῶν αἱρέσεων τοῦ τε Νεστορίου καὶ Εὐτυχοῦς ἐποιήθη ὁ ὕμνος «Ὁ μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ» κατὰ μὲν Συμεὼν τὸν Θεσσαλονίκης ὑπὸ τοῦ θείου Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας, κατ' ἄλλους δὲ καὶ ἰδίᾳ κατὰ Κεδρηνὸν καὶ Θεοφάνην[356] ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ τοῦ αὐτοκράτορος, εἰς τιμὴν καὶ δόξαν τοῦ σταυρωθέντος δι' ἡμᾶς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ[357]. «Ἀνεκαίνισεν ἐκ θεμελίων Ἰουστινιανὸς τὴν τοῦ Θεοῦ μεγάλην Ἐκκλησίαν κάλλος καὶ μέγεθος ὑπὲρ τὸ πρότερον, παραδοὺς καὶ τροπάριον αὐτῇ ὑπ' αὐτοῦ μελισθὲν ψάλλεσθαι *Ὁ μονογενὴς Υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ*»[358]. Ἕτεροι ἀποδίδουσιν αὐτὸν εἰς τοὺς δύο ἐνταφιαστὰς τοῦ Ἰησοῦ, τὸν Ἰωσὴφ καὶ Νικόδημον, ὡς ὁ θεῖος Γερμανὸς εἰς τὸ περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας λέγει «ἐμυήθησαν αὐτὸ ὁ Ἰωσὴφ καὶ ὁ Νικόδημος ἀπὸ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σώματος τοῦ Κυρίου καὶ τῆς ἐν αὐτῷ ἀχωρίστου Θεότητος, ἀπαίροντες αὐτῷ πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι». Καὶ ἀληθὲς ὅτι ἄγνωστος τυγχάνει ὁ ποιητὴς τοῦ λαμπροῦ τούτου ὕμνου, μετά τινος ὅμως πιθανότητος δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ εὐσεβεστάτου Ἰουστινιανοῦ εἰσήχθη ἐν τῇ λειτουργίᾳ εἰς γενικὴν χρῆσιν, ὅτε ἡ Ε' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος κατεδίκασε τοὺς Εὐτυχιανούς, τοὺς ὀνομάζοντας τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἁπλοῦν υἱὸν τῆς Μαρίας. Ὥρισται δὲ νὰ ψάλληται κατὰ τὸ εἱρμολογικὸν εἶδος εἰς τὸ τέλος τῶν Τυπικῶν τῆς Β' στάσεως ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ μετὰ μέλους[359].

Ἐπὶ τῆς εὐσεβοῦς βασιλείας Ἰουστίνου τοῦ Πρεσβυτέρου εἰσήχθη καὶ ὁ *Χερουβικὸς ὕμνος* «Οἱ τὰ Χερουβίμ»[360], ὅστις ἐψάλλετο μελῳδικῶς[361], ὡς καὶ τὴν σήμερον κατ' ἀντιστροφήν, ἀλλ' εἰς ἓξ περιόδους:

356) Chronicon p. 183.
357) Ἐκκλησ. Ἱστορία Α. Λασκάρεως, σ. 130.
358) Κεδρην. Ἱστορ. 371. Πρβλ Σωφρόνιον ἐν A. Mai Spicil Rom. IV, 41.
359) Ἴδε Βυζαντίδα Σκαρλάτου, τομ. Γ.
360) Κεδρην. H. E. de Justino, σ. 390.
361) Ἡ ἀνάγκη ἀπήτησεν ἵνα εἰσαχθῶσιν οἱ Χερουβικοὶ ὕμνοι ἐν τῇ Ἐ-

Ἡ α΄ περίοδος «Οἱ τὰ Χερουβὶμ μυστικῶς εἰκονίζοντες
Ἡ β΄ Καὶ τῇ ζωοποιῷ Τριάδι, τὸν Τρισάγιον ὕμνον προσᾴδοντες
Ἡ γ΄ Πᾶσαν τὴν βιωτικὴν ἀποθώμεθα μέριμναν
Ἡ δ΄ Ὡς τὸν βασιλέα τῶν ὅλων ὑποδεξάμενοι
Ἡ ε΄ Ταῖς ἀγγελικαῖς ἀοράτως δορυφορούμενον τάξεσι
Ἡ ς΄ Ἀλληλούϊα». Ἡ ποίησις τοῦ ὑμνῳδίου τούτου Τροπαρίου ἀποδίδεται ὑπό τινων μὲν εἰς τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον, ὑπ' ἄλλων δὲ εἰς Ἰωάννην τὸν Σχολαστικὸν τὸν μετὰ ταῦτα πατριάρχην Ἀντιοχείας καὶ κατόπιν πατριάρχην Κων/πόλεως (565-578), ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ὁποίου καθωρίσθη νὰ ψάλληται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ Μ. Πέμπτῃ ὁ Χερουβικὸς ὕμνος «Τοῦ δείπνου σου τοῦ μυστικοῦ[362]».

Ἡ ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ ψαλμῳδία τοῦ Συμβόλου πρὸ τοῦ θείου Χρυσοστόμου διατέτακται, ὡς ὁ ἴδιος λέγει ἐν τῇ Ὁμιλίᾳ «ὅτι αὐτὸς ἑαυτὸν ἕκαστός ἐστιν ὁ βλάπτων», ὅπερ μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν πρακτικῶν τῶν Συνόδων[363]. Ἐψάλλετο δὲ τὸ Σύμβολον διότι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ ὑπῆρχε συνήθεια αἱ χαρμόσυνοι προσευχαὶ αἱ σκοποῦσαι ν' ἀναπτύξωσι καὶ ἐκφράσωσιν ἁρμόζοντα αἰσθήματα εὐσεβείας νὰ μὴ ἀναγινώσκωνται ἀλλὰ νὰ ψάλλωνται[364]. Κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ἐκκλησίας Ἀντιοχείας πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὸν ς΄ αἰῶνα ἔψαλλον ἐν πάσῃ λειτουργίᾳ τὸ Πιστεύω[365], κελεύσει τοῦ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου (+515) ἀκμάσαντος πατριάρχου Κων/πόλεως Τιμοθέου, ὅστις διαπηδαλιουχῶν τὸ σκάφος τῆς Ἐκκλησίας Κων/πόλεως, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐταράσσετο αὕτη ὑπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Μονοφυσιτῶν, καὶ θέλων ἵνα περιφρουρήσῃ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ ἐκ τοῦ σκανδάλου τῶν αἱρέσεων καὶ καινοτομιῶν, διώρισεν εἰς τὰς ὀρθοδόξους ἐκκλησίας κατὰ πᾶσαν λειτουργίαν νὰ ψάλ-

---

ρουργίᾳ, διότι τὸ πάλαι οἱ διάκονοι ἢ οἱ ἱερεῖς μετὰ τὸ τέλος τῆς ὑπὲρ τῆς πίστεως ἐκτενοῦς, ἐδέχοντο τὰς ὑπὸ τῶν πιστῶν προσφερομένας προσφοράς, ἃς κατόπιν μετέφερον ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου. Ἐπειδὴ δὲ ἱκανὸς πρὸς τοῦτο ἀπῃτεῖτο χρόνος, κατὰ δὲ τὸ διάστημα τοῦτο ὁ λαὸς ἔμενεν ἀνάσχολος, ἕνεκα τούτου ἐκρίθη ἐπάναγκες ἵνα κατὰ τὸ διάστημα ἐκεῖνο ὕμνος τις παρασκευάζῃ τοὺς πιστοὺς εἰς κατάλληλον ὑποδοχὴν τοῦ Κυρίου.

362) G. Cedrenus de Justino p. 390.

363) Τόμ. Β΄, σ. 305, 306.

364) Γρηγορ. Ναζιανζ. Ὅροι παχυμερεῖς σίχ. 142. καὶ Χρυσοστ Ὁμιλ. Θ΄. εἰς Κολασσαεῖς.

365) Σημειωτέον ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ «Πιστεύω» μόνον κατὰ τὴν Μ. Παρασκευὴν ἢ μᾶλλον τὴν Μ. Πέμπτην ἀνεγινώσκετο ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἔνθα ὡμολόγουν αὐτὸ καὶ οἱ κατηχούμενοι (Θεοδωρήτου Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Β΄. 32, 42).

ληται τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως, τὸ ὅπλον τοῦτο τῆς θρησκείας, ὅπερ οἱ θεῖοι Πατέρες, κατὰ τὸν ὑμνογράφον «ἐν βραχεῖ ῥήματι καὶ πολλῇ συνέσει θεογράφως διεχάραξαν». Ἐκ τῶν πρακτικῶν δὲ τῆς ἐν Κων/πόλει Συνόδου (+536) μανθάνομεν ὅτι τὸ Σύμβολον ἐψάλλετο κατὰ τὴν λειτουργίαν μετὰ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ μετὰ τὸ κλείσιμον τῶν ἐκκλησιαστικῶν θυρῶν[366], καθ' ἣν ὥραν καὶ σήμερον ἀναγινώσκεται. Κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Ἐκκλησίας Κων/πόλεως ἐψάλλετο καὶ εἰς τὰς Ἐκκλησίας τῆς Συρίας καὶ Ἱερουσαλήμ[367], ὡς καὶ εἰς τὰς Ἐκκλησίας τῆς Δύσεως, εἰς ἃς ὅμως συνήθως δὲν ἐψάλλετο ἀλλ' ἀνεγινώσκετο. Τὸν ις' αἰῶνα μ. Χ. καθιερώθη ἐν τῇ Ρωσσικῇ Ἐκκλησίᾳ μετὰ μακρὰς συζητήσεις νὰ ψάλληται τὸ Σύμβολον, ὡς ἠκούσαμεν τοῦτο ψαλλόμενον κατανυκτικῶς καὶ ἐν τῇ ἐν Ἄθωνι ἱερᾷ ρωσσικῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος[368]. Τὸ Σύμβολον μεμελισμένον, κατ' ἀρχαῖον μέλος, εὑρηται ἔν τινι μεγάλῃ Παπαδικῇ, διατηρουμένῃ εἰς τὴν ἐν Φαναρίῳ Κων/πόλεως Βιβλιοθήκην τοῦ πατριαρχικοῦ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου, ἀλλ' ἀνεπίγραφον, διὸ καὶ ἀγνοοῦμεν τὸν μελίσαντα αὐτό.

Προσέτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πρόκλου ἀρχιεπισκόπου Κων/πόλεως, μαθητοῦ δὲ καὶ διαδόχου τοῦ Χρυσοστόμου, ἡ Ἐκκλησία ὥρισε ψάλλεσθαι ἐν τῇ λειτουργίᾳ καὶ τὸν ἀγγελικὸν *Τρισάγιον ὕμνον*[369], ἀνυμνοῦσα δι' αὐτοῦ εὐσεβοφρόνως τὴν μίαν τρισυπόστατον θεότητα, τὴν ὅλως ἀπαθῆ καὶ ἀσώματον, ἐναντίον τῆς βλασφήμου προσθήκης

366) Consil T. V. 5. 185.

367) Assemani Βιβλ. orient. τόμ. 1. p. 487.

368) Τὸ πάλαι καὶ τὸ Προκείμενον τῶν Ἀποστόλων ἐψάλλετο ὑπὸ τῶν δύο χορῶν εἰς ὡρισμένον ἦχον. Ἡ συνήθεια αὕτη τηρεῖται ἐν τῇ ὁμοδόξῳ ρωσσικῇ Ἐκκλησίᾳ, πρὸ πολλοῦ δ' ἔπαυσε ψαλλόμενον ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν αὐτῷ ἔτι τῷ τυπικωτάτῳ Ἁγίῳ Ὄρει Ἄθωνι.

369) Καλεῖται Τ ρ ι σ ά γ ι ο ς διότι ἐν τῷ ὕμνῳ τούτῳ τρὶς ἐπαναλαμβάνεται τὸ ἅ γ ι ο ς, δι' ἕκαστον δηλονοῦν πρόσωπον τῆς Τριαδικῆς θεότητος. Καὶ τὸ μὲν «ἅγιος ὁ Θεὸς» ἀναφέρεται εἰς τὸν Πατέρα, τὸ «ἅγιος ἰσχυρὸς» εἰς τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Πατρός, ὃν ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἀποκαλεῖ «θεοῦ δύναμιν» (Α΄ Κορινθ. Α. 24), τὸ δὲ «ἅγιος ἀθάνατος» ἀναφέρεται εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, διότι αὐτὸ ἀποκαλεῖται ἐν ταῖς ἁγίαις Γραφαῖς «Πνεῦμα ζωοποιοῦν» (Ἰω. ΣΤ΄, 63. Β΄ Κορινθ. Γ΄, 6). Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν καὶ ἑρμηνείαν ταύτην ὁ πατριάρχης Ἀκάκιος ὠνόμασε τὸν ὕμνον τοῦτον «Τρισάγιον ὑμνολογίαν», ὁ Πάπας Φῆλιξ «Χερουβικὸν ὕμνον» «Τρισάγιον αἶνον» καὶ «Ἀγγέλων ὑμνῳδίαν», ἡ δὲ ἐν Τρούλλῳ Σύνοδος «Τρισάγιον ὕμνον» (Ζωναρᾶ Καν. p. 529. 544. Κανὼν 81 τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου).

«ὁ Σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς»[370], ἣν ἐπειρᾶτο ἵνα ἐπιπροσθῇ δυσσεβῶς ἀντὶ τοῦ «ἐλέησόν ἡμᾶς» Πέτρος ὁ Κναφεὺς Πατριάρχης Ἀντιοχείας. Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Τρισαγίου ὕμνου ἱστοροῦσιν ὅτι τῷ 438 μ. Χ. βασιλεύοντος Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ καὶ ἐπισκοπεύοντος τῆς Κων/πόλεως τοῦ Πρόκλου ἐν ὥρᾳ λιτανείας, ἥτις ἐγίνετο ἐν πεδιάδι κατὰ τὴν συνοικίαν τῶν Ὑψωμαθείων τῆς βασιλευούσης, πρὸς κατάπαυσιν τῶν σεισμῶν, οἵτινες ἀνενδότως ἐσάλευον τὴν πόλιν, ἄφνω παῖς εἰς οὐρανὸν ἀρθεὶς ὑπό τινος δυνάμεως καὶ κατενεχθεὶς ἀπήγγειλεν αὐτὸν ὡς ἐδιδάχθη[371]. Ὁ δὲ λαὸς διὰ τῆς τοιαύτης ὑμνῳδίας ἐξευμενισάμενος τὸν θεόν, ἐλυτρώθη τῆς ἐπικειμένης ὀργῆς τοῦ σεισμοῦ[372].

---

370) Οἱ Μονοφυσῖται καὶ οἱ Ἀρμένιοι διετήρησαν τὴν προσθήκην ταύτην, ἐπιθυμοῦντες δὲ νὰ φαίνωνται ὀρθόδοξοι προσεπάθησαν νὰ δικαιολογηθῶσι λέγοντες ὅτι τὸν ὕμνον ἐκεῖνον ἀναφέρουσιν εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Περὶ Ἀρμενίων ὁ Νίκων de relig. Armenorum καὶ ἀλλ. περὶ Μονοφυσιτῶν. Ὁ Θεοφάνης ad an. 5 Copronimi. Assemani Βιβλ. or. T. 2 p. 36. 60. Renodoti Liturg. Orient. τ. 1. p. 209, 210. Οἱ πατέρες τῆς ς' οἰκουμενικῆς Συνόδου ὠνόμασαν τὴν προσθήκην ταύτην βλάσφημον.

371) Δαμασκην. περὶ ὀρθοδ. πίστεως, Βιβλ. Γ', κεφ. ί.

372) Οὕτως ἱστορεῖ τὰ περὶ τοῦ ὕμνου τούτου ὁ Θεοφάνης ἐν τοῖς Χρονικοῖς αὐτοῦ «Ἐπὶ τοῦ ἐν ἁγίοις Πρόκλου σεισμοὶ γεγόνασι μεγάλοι ἐν Κ/πόλει ἐπὶ τέσσαρας μῆνας, ὥστε φοβηθέντες οἱ Βυζαντινοί, ἔφυγαν ἔξω τῆς πόλεως ἐν τῷ λεγομένῳ Κάμπῳ καὶ ἦσαν προσκαρτεροῦντες μετὰ τοῦ ἐπισκόπου ἐν ταῖς Λιταῖς, κλαίοντες πρὸς τὸν Θεόν· ἐν μιᾷ οὖν κυμαινομένης τῆς γῆς, καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ κράζοντος τό, «Κύριε ἐλέησον», ἐκτενῶς, περὶ ὥραν τρίτην ἄφνω, πάντων ὁρώντων, συνέβη ὑπὸ θείας δυνάμεως ἁρθῆναί τινα νεανίσκον εἰς τὸν ἀέρα καὶ ἀκοῦσαι θείας φωνῆς παραινούσης αὐτὸν ἀναγγεῖλαι τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τῷ λαῷ λιτανεύειν οὕτως: Ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς, μηδὲν ἕτερον προστιθέντες. Ὁ δὲ ἐν ἁγίοις Πρόκλος ταύτην δεξάμενος τὴν ἀπόφασιν, ἐπέτρεψε τῷ λαῷ ψάλλειν οὕτω, καὶ εὐθέως ἀπέστη ὁ σεισμός». (Θεοφάνης περὶ Πουλχερίας σ. 281). Οὕτω διηγοῦνται καὶ οἱ σύγχρονοι, πατριάρχης Ἀκάκιος, Πάπας ὁ Φῆλιξ, Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὁ Κεδρηνός, ὁ Κωδηνὸς καὶ ἄλλοι. Τὴν διήγησιν ταύτην ἔχων ὑπ' ὄψει καὶ ὁ διάκονος ταννῦν, ἀφοῦ ψαλῇ ὁ Τρισάγιος διὰ χαμηλῆς φωνῆς τρίς, διδάσκει τὸν χορὸν διὰ τοῦ Δύναμις νὰ ψάλῃ δι' ἰσχυροτέρας φωνῆς τὸ «ἅγιος ὁ Θεὸς» ὅπερ σημαίνει τὴν ἐπὶ γῆς ψαλμῳδίαν, ἐνῷ τὸ προηγουμένως ψαλλόμενον τρίς, σημαίνει τὴν μελῳδίαν τῶν Ἀγγέλων.—Περὶ τοῦ ἀνωτέρω θαύματος γράφει καὶ ὁ πολὺς Κ. Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων ἐν τῇ περὶ τῶν Ο' ἑρμηνευτῶν σοφῇ πραγματείᾳ. (Τομ. Γ' σ. 621 καὶ 625). Ὁ δὲ Μ. Γεδεὼν νομίζει ὅτι ἀποκαθαιρομένης τῆς διαληφθείσης παραδόσεως, οὐδαμῶς ζημιούμεθα ἐὰν πεισθῶμεν ὅτι ἀρχαιοτέρα ἡ τοῦ Τρισαγίου ὕμνου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδοχὴ (Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια. Ἔτος Η', ἀριθ. 26. σ. 208—212), διότι τούτου μνημονεύουσι Θεόδωρος ὁ Ἡρακλείας (+336) καὶ ὁ Θεολόγου Γρηγορίου ἀδελφὸς Καισάριος (+360).

Ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἐντεῦθεν τὸν θεόσδοτον τοῦτον ὕμνον παραλαβοῦσα, χρῆσιν ποιεῖται αὐτοῦ καθ' ἑκάστην[373] καὶ ἐν τῷ Ἑσπερινῷ, Κατανυκτικῷ, Δοξολογίᾳ καὶ τῇ Λειτουργίᾳ[374]. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ ὁ Τρισάγιος δὲν ἐψάλλετο ὑπὸ τοῦ χοροῦ τῶν ψαλτῶν διχῇ διηρημένων, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος[375], ὡς μαρτυροῦσι καὶ τὰ Πρακτικά[376], οἱ Συνοδικοὶ Κανόνες[377] καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς[378].

ΟΙ ΜΕΛΟΠΟΙΟΙ ΚΑΙ ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΙ ΤΟΥ Δ', Ε', ΣΤ' ΚΑΙ Ζ' ΑΙΩΝΟΣ

Ἤδη ἐξετάσωμεν τίνες οἱ ἐργασθέντες ἀκαμάτως καὶ ζηλωτῶς ὑπὲρ τῆς ἱερᾶς μουσικῆς κατὰ τὸν γονιμώτατον ὑπὸ μουσικὴν ἔποψιν τέταρτον μ. Χ. αἰῶνα καὶ κατὰ τοὺς κατόπιν μέχρις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Μεθόδιος ὁ Πατάρων ἐπίσκοπος, ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καρατομηθεὶς (+300—310)[379]. Οὗτος διετέλεσεν ἀλληλοδιαδόχως ἐπίσκοπος τοῦ Βιθυνικοῦ Ὀλύμπου, τῶν Πατάρων (Λυκιακὴ πόλις) καὶ τῆς Τύρου. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὡς Πατάρων ἐπίσκοπος συνέγραψε τὰ γνωρίσαντα αὐτὸν πονήματα[380], ἐπετέθη κατὰ τοῦ Ὠριγέ-

373) Ἀντὶ τοῦ Τρισαγίου ψάλλομεν πρὸ τοῦ Ἀποστόλου τὸ «Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε» τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα, καὶ κατὰ τὰς ἑορτὰς τῆς Πεντηκοστῆς, τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανείων, διότι τὸ πάλαι οἱ κατηχούμενοι κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν ἑορτῶν τούτων ἐβαπτίζοντο. (Tertullian. de baptismo c. 19 Σωκρ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Ε' κεφ. 22). Τὸ «Ὅσοι εἰς Χριστόν» ψάλλεται καὶ κατὰ τὸ Μέγα Σάββατον, διότι ἡ νὺξ αὐτοῦ κεῖται μεταξὺ τῆς ταφῆς καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, μετέχουσα ἀμφοτέρων τούτων τῶν θυσιῶν, ὧν τύπος εἶναι αἱ τρεῖς ἀναδύσεις καὶ καταδύσεις. (Ζωναρᾶ εἰς Καν. μέ τῆς ἐν Λαοδικ. Συνόδου).

374) Ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ τῇ Μ. Παρασκευῇ ἑλληνιστὶ ἐκφωνεῖ τὸν Τρισάγιον ὕμνον.

375) Γρηγορίου μητροπολίτου Χίου (εἶτα Ἡρακλείας), Περὶ ἑνώσεως τῶν Ἀρμενίων, σ. 76.

376) Τρ. Συνοδ. τομ. Β', σ. 305.

377) Καν. ιέ τῆς ἐν Λαοδικ. πρβλ. λγ' τῆς στ'.

378) Σωκράτους Ἐκκλ. Ἱστορία Βιβλ. Η'.

379) Βασιλειανὸν Μαρτυρολόγιον, III, 138. Fabricius VII, 260.

380) Ἅπαντα τὰ σωζόμενα τοῦ ἱεροῦ Μεθοδίου ἐξεδόθησαν εἰς ἕνα τόμον μετὰ τῶν τοῦ ἱεροῦ Ἀμφιλοχίου καὶ Ἀνδρέου Κρήτης. Paris, 1644, βλέπε καὶ τὴν τοῦ Ἀλλατίου de Methodiorun scriptis σοφὴν διατριβήν.

νους ὡς μὴ ὀρθοδόξου δῆθεν, ὁτὲ μὲν ὑπὸ τὸ κύριον ὄνομα, ὁτὲ δὲ ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον τοῦ Κενταύρου[381]. Ἐποίησε διαφόρους ὕμνους κατὰ τῶν αἱρετικῶν, εἰς δὲ τὸ τέλος τοῦ Διαλόγου τῶν ἐννέα Παρθένων, προσέθηκεν ὕμνον τῶν Παρθένων πρὸς τὸν Χριστὸν ὡς εἰς Θεόν, σωζόμενον ἄχρι τοῦδε[382] ἐν ταῖς περιλήψεσι τοῦ Ἐπιφανίου[383] καὶ Φωτίου[384].

Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου ἐγεννήθη ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης τῷ 261 καὶ ἀπέθανε τῷ 340 μ. Χ.[385]. Τὸν βίον τοῦ Παμφίλου ἐν ἐκτάσει γράφει ὁ ἱερὸς ἱστορικὸς Εὐσέβιος[386]. Ἐγένετο πρῶτον πρεσβύτερος τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Καισαρείας, εἶτα δὲ καὶ ἐπίσκοπος τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Συνέδεσε φιλίαν μετὰ τοῦ περιωνύμου Παμφίλου, συνέστησεν ἐν Καισαρείᾳ χριστιανικὴν βιβλιοθήκην[387] καὶ σχολήν, εἰς ἣν αὐτὸς ἐδίδασκε τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἐπιστήμας. Εἶναι ὁ πατὴρ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, καὶ θεωρεῖται εἰς τῶν κορυφαίων ὑμνῳδῶν τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀθανάσιος ὁ Μέγας ὁ ἐνθερμότερος προστάτης τῆς Ὀρθοδοξίας κατὰ τὰς ἀρειανὰς ἔριδας, γεννηθεὶς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῷ 296, ἐγένετο ἐπίσκοπος τῷ 326 καὶ ἀπέθανε τῷ 374[388]. Οὗτος εἶχε τὰ πρωτεῖα μεταξὺ τῶν Διακόνων ἐν τῇ Α΄ ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ, ἧς ἐν μέρει καὶ τοὺς κανόνας συνέταξεν. Εἰς τὸν ἱερώτατον Ἀθανάσιον ἀποδίδει ἡ παράδοσις τὴν μυστικὴν προσευχὴν τὴν ἀναγινωσκομένην μετὰ τὴν μεταφορὰν τῶν Προηγιασμένων δώρων εἰς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν. Κριτικοί τινες οὐδόλως ἀμφιβάλλουσιν ὅτι ὁ θεῖος

---

381) Βλεπε Ἐπιφανίου τὰ Σωζόμενα, Coloniae 1682, σ. 590. Φωτίου Βιβλιοθήκη, Κώδηξ 235.

382) Migne Patrologiae, τόμ. ΙΗ΄, σ. 207—212.

383) ΞΔ΄. 12.

384) Ἀναγν. 234. 250 καὶ 257.

385) Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Εὐσεβίου ἴδε τὴν ὑπὸ Κ Κοντογόνου Φιλολογικὴν καὶ Κριτικὴν ἱστορίαν τῶν ἁγίων Πατέρων. τομ. Α. σ. 555—558.

386) Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων, Ζ΄, 11.

387) Περὶ τῶν χριστιανικῶν βιβλιοθηκῶν καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης ἴδε Εὐαγγελικὸν Κήρυκα ἐν Ἀθήναις, ἔτος Γ΄ ἀριθμ. 9 σ. 390—399.

388) Λαμπρὰ βιογραφικὴ κριτικὴ διήγησις περὶ τοῦ ἱεροῦ Ἀθανασίου ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ συγγράμματι «Tableau de l' éloquence chrétienne au IV siècle» ὑπὸ τοῦ σοφοῦ Γαλάτου Βιλλεμαίνου. Μετάφρασις ταύτης ἐγένετο ὑπὸ Γεωργίου Κ. Τυπάλδου καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Εὐαγγελικῷ Κήρυκι ἐν Ἀθήναις. Ἔτος Δ΄. ἀριθ. 3. σ. 97—116. ἀριθ. 4 σ. 145—155.

Ἀθανάσιος μετέσχε καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων. Γράφει πολλὰ καὶ χρήσιμα περὶ τῆς δυνάμεως καὶ σημασίας τῆς ψαλμῳδίας ἐν τῇ βίβλῳ αὐτοῦ τῇ ἐπιγραφομένῃ «Περὶ ψαλμῶν εἰς Μαρκελλῖνον». Ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου εἰσήχθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ μουσικὴ ἐπιτετηδευμένη.

Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη εἰς Ἱεροσόλυμα, ἔνθα διετέλεσε πρεσβύτερος ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον. Διὰ ψηφίσματος δὲ τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἀνεδείχθη ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων τῷ 350 μ. Χ. ἀπέθανε δὲ τῷ 386, πολλὰ παθὼν ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν, καθ' ὧν εἰργάσθη γενναίως ὡς ἀκατάβλητος ὑπερασπιστὴς τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας[389]. Ἐποίησε διαφόρους ὀρθοδόξους ὕμνους μὴ σωζομένους. Τὸ κάλλιστον αὐτοῦ ἔργον εἶναι αἱ *Κατηχήσεις*.

Ἱλάριος ὁ Πικτώνων ἢ Ποατείρων ἐπίσκοπος, ὅστις θεωρεῖται ὁ Ἀθανάσιος τῆς Δύσεως. Ἦτο ἐθνικός, βραδέως δὲ ἐβαπτίσθη εἰς Χριστόν. Ἕνεκα τῶν κατὰ τῶν Ἀρειανῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ ἐξωρίσθη εἰς Φρυγίαν, ὅθεν ἐπανῆλθε μετὰ μικρόν. Θεωρεῖται ἐγκρατέστατος τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς παιδείας[390], καὶ ἐκ τῶν πρώτων μελῳδῶν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας[391] διαδεξάμενος τὸν Λακτάντιον (+303).

Φάβιος Μάριος Βικτωρῖνος ὁ ἱερομάρτυς, Ἄφρος τὸ γένος, ἐπίσκοπος Πεταβίων τῶν κατὰ τὴν ἄνω Παννονίαν παρὰ τὸν Δράβον ποταμόν, μαρτυρήσας τῷ 362 καὶ γράψας διάφορα συγγράμματα κατὰ τῶν αἱρέσεων καὶ ὑπομνήματα εἰς τὰς θείας Γραφάς, καὶ λαμπροὺς ὕμνους[392]. Ἐγνώριζε πολὺ πλέον τὸν ἕλληνα λόγον ἢ τὴν λατινίδα φωνήν[393]. Τούτου τὴν ἐξ ἐθνικῶν εἰς Χριστὸν ἐπιστροφὴν περιέγραψε λαμπρῶς ὁ Αὐγουστῖνος[394].

Ἐπιφάνιος ὁ Κύπρου, γεννηθεὶς τῷ 310 ἐν Παλαιστίνῃ ἐξ Ἰουδαίων ἐπέστρεψεν εἰς Χριστὸν κατὰ τὸ 16 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Τῷ 367 ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Σαλαμῖνος ἐν Κύπρῳ, ἔνθα διετέλεσε μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (+403). Εἰργάσθη ζηλωτῶς ὑπὲρ τῆς Ὀρ-

389) Θεοδωρήτου Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Ε', θ'. Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου τομ. Δ'. σ. 527.

390) Περὶ τῶν Ο' ἑρμ. Οἰκονόμου τομ. Δ' σ. 122.

391) ἔνθ. ἀνωτέρω σ. 764 ἐν σημειώσει.

392) Βλ. Hieronym. De Scriptor. c. 74 καὶ εἰς Ἡσαΐαν προοιμ. καὶ κεφ. λς'. Cassiodorus De div. Lect. c. 5, 7—9.

393) Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου τομ. Δ' σ. 764 ἐν σημειώσει.

394) S. August. Confess. VIII. c. 2.

θοδοξίας· ἦν δὲ πενταγλωσσος ὡς ὠνόμασεν αὐτὸν ὁ Ἱερώνυμος, τῆς Ἑβραΐδος καὶ Συριακῆς καὶ Αἰγυπτίας Ἑλληνίδος τε καὶ Λατινίδος γλώσσης ἐγκρατής[395]. Ἐποίησε καὶ ὕμνους ἐκκλησιαστικούς.

Ἐφραὶμ ὁ Σῦρος τὸ γένος, ἡ εὔλαλος καὶ πολυφωνοτάτη τῆς Ἐκκλησίας ἀηδών[396]. ἐτελεύτησε περὶ τὰ 378 μ. Χ. εἶναι εἷς τῶν ἐπισημοτέρων διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, ὀνομασθεὶς *Προφήτης τῶν Σύρων* ἕνεκα τῶν μεγάλων αὐτοῦ πρὸς τοὺς Σύρους ὑπηρεσιῶν. Ἐγεννήθη ἐν Μεσοποταμίᾳ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ Δ΄ αἰῶνος, ἦν δὲ κάτοχος τῆς Συριακῆς, Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς γλώσσης. Περιεβλήθη τὸ μοναχικὸν τριβώνιον καὶ μόλις ἔφθασεν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ Διακόνου Ἐδέσσης ἕνεκα τῆς βαθείας αὐτοῦ ταπεινοφροσύνης· ἐνησχολεῖτο δὲ καθ' ἅπαντα τὸν βίον αὐτοῦ εἰς προσευχήν, διδαχάς, μελέτην καὶ συγγραφάς· οἱ Σῦροι ἀποδίδουσιν εἰς τὸν μακάριον Ἐφραὶμ ὕμνους τετρασυλλάβους πεντασυλλάβους, ἑξασυλλάβους καὶ ἑπτασυλλάβους, καὶ ᾠδὰς πολυαρίθμους (12,000), δι' ὧν ἀντικατέστησε τοὺς τῶν αἱρετικῶν ὕμνους, καὶ παρθένους μοναχὰς διδάξας ψάλλειν. Ὁ Σωζόμενος καὶ ὁ Θεοδώρητος ἀναφέρουσιν ὅτι αἱ ᾠδαὶ τοῦ ἱεροῦ Ἐφραὶμ εἰς τὴν Θεομήτορα, εἰς τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς ἁγίους ἦσαν ἐν χρήσει ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐν τῇ συριακῇ λειτουργίᾳ. Τὰ ποιήματα τοῦ ὁσίου Ἐφραὶμ ἐχρησίμευσαν ὡς ὕλη τοῖς μεταγενεστέροις ὑμνογράφοις καὶ ᾀσματογράφοις. Ἐκ τοῦ πρὸς τὴν Θεοτόκον ὕμνου «Τιμιωτέρα τῶν Χερουβὶμ καὶ ἀσυγκρίτως πασῶν τῶν οὐρανίων στρατιῶν» [397] τοῦ Ἐφραίμ, ὁρμηθεὶς ὁ μελῳδὸς Κοσμᾶς ἐποίησε τὸν Εἱρμὸν καὶ τοὺς λοιποὺς στίχους τῆς Θ΄ ᾠδῆς, οὓς ἐρραψῴδησεν εἰς τὰ Διῴδια ἢ Τριῴδια τῆς Μ. Παρασκευῆς «Τὴν τιμιωτέραν τῶν Χερουβίμ». Τοῦ πατρὸς τούτου τῆς Ἐκκλησίας σώζονται πολλὰ συγγράμματα γεγραμμένα ἑλληνιστί, συριαστὶ καὶ λατινιστί, ἅπερ ἐξέδωκε τῷ 1732 ὁ Ἀσσεμάνης [398] ὡσαύτως καὶ εὐχαί, ἐν αἷς διακρίνεται ἡ εἰς τὴν Θεοτόκον «Ἄσπιλε, ἀμόλυντε, ἄφθορε, ἄχραντε, ἁγνὴ παρθένε θεόνυμφε».

Βασίλειος ὁ Μέγας ὁ τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Καισαρείας ἱεράρχης, εἷς τῶν ἐπισημοτάτων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οὗ τὸν μὲν ἁγιώτατον βίον ὁ φίλος καὶ ὁμότροπος αὐτοῦ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐζωγρά-

395) Περὶ τῶν Ο΄ Ἑρμ. Οἰκονόμου τομ. Δ΄. σ. 533.

396) ἔνθα ἀνωτ. σ. 535.

397) Boissonadi Analecta Vol. 4. p. 45. not. 2 ed. Paris 1831.

398) Διάσημος συγγραφεὺς τοῦ συγγράμματος Bibliotheca orientalis εἰς 4 τόμους. Ἐξεδόθη ἐν Ρώμῃ, τῷ 1719.

φησεν[399], τὸ δὲ καθαρὸν καὶ εὔσημον τοῦ λεκτικοῦ καὶ τῆς ὅλης φράσεως τὴν λαμπρότητα καὶ γλυκύτητα διέγραψεν ὁ κριτικώτατος Φώτιος[400]. Ἐγεννήθη τῷ 329 μ. Χ. ἐξ οἴκου εὐγενοῦς καὶ εὐσεβεστάτου, ὑπὸ γονέων Βασιλείου καὶ Ἐμμελείας. Ἐπὶ τέσσαρα ἔτη (+351—455) ἐσπούδασεν ἐν Ἀθήναις διδαχθεὶς πᾶσαν τὴν θύραθεν καὶ ἔσω σοφίαν καὶ αὐτὴν τὴν μουσικήν, σχὼν συμμαθητὰς Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν καὶ τὸν ὕστερον αὐτοκράτορα γενόμενον Ἰουλιανὸν τὸν Παραβάτην. Ἐπανελθὼν εἰς Καισάρειαν μετήρχετο ἐπιτυχῶς τὸ τοῦ δικηγόρου ἐπάγγελμα, εἶτα δὲ ἀπεχώρησεν εἰς ὄρος τι πλησίον τῆς Νεοκαισαρείας καὶ παρέμεινεν ἐκεῖ μονάζων ἐπὶ δεκατρία ἔτη καὶ διανύων τὸν βίον αὐτοῦ σὺν τοῖς λοιποῖς ἀσκηταῖς εἰς ψαλμῳδίας, προσευχάς, ἀγρυπνίας καὶ εἰς μελέτην τῶν θείων Γραφῶν. Ἀφοῦ ἀνῆλθε πάντας τοὺς ἱερατικοὺς βαθμοὺς ἐψηφίσθη ἐν τέλει καὶ ἐπίσκοπος Καισαρείας. Ἐξεδήμησε πρὸς Κύριον τῇ 1 Ἰανουαρίου τοῦ 379 μ. Χ. ἔτους, καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς ἀσκητικῆς διαίτης. Ὁ οὐρανοφάντωρ Βασίλειος ἐκαλλιέργησε τὴν μουσικήν, ὡς καὶ πάντες οἱ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ πατέρες[401]. Κατέλιπεν ἡμῖν σπουδαιότατα συγγράμματα καὶ εὐχὰς διαφόρους, ἐκτὸς τῶν εἰς τὴν λειτουργίαν καθωρισμένων[402].

---

399) Ἐπιταφ. εἰς Μ. Βασίλειον.

400) Ἀναγν. ρμέ. Πρβλ. καὶ περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου τόμ. Δ' σ. 536.

401) Εἰς τὴν Μουσικὴν ἐνησχολεῖτο καὶ ἡ ἀδελφὴ τοῦ Μ. Βασιλείου Μακρίνη ὡς βεβαιοῦται ἐκ τοῦ Ἐπιταφίου λόγου τοῦ ἐκφωνηθέντος εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς Γρηγορίου τοῦ Νύσσης. Τοῦτο μαρτυροῦσι καὶ οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ἐκκλησίας συγγραφεῖς μηδ' αὐτοῦ τοῦ Κ. Κοντογόνου ἐξαιρουμένου (Ἴδε Φιλολογικὴν καὶ Κριτικὴν Ἱστορίαν, τόμ. Β'. ἐν λ. Βασίλειος ὁ Μέγας, σ. 355). Ὡσαύτως καὶ ἡ μήτηρ τοῦ ποιμένος τῆς Καισαρείας διέτριβε τὸ πλεῖστον τοῦ βίου αὐτῆς ᾄδουσα παννυχίους καὶ ἡμερησίας ψαλμῳδίας, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Νύσσης Γρηγόριος «Τίς δὲ μᾶλλον νηστείαις καὶ ἀγρυπνίαις τὰς σάρκας ὑπέσπασεν ἢ ψαλμῳδίαις ἑαυτὴν ἐστήλωσε παννύχοις τε καὶ ἡμερησίαις; ....ἔδοξεν, ὃ μήπω πρότερον, καίτοι πολλάκις τῆς γυναικὸς ἱκετευούσης καὶ δεομένης, ᾄλλειν ἐκ τῶν τοῦ θείου Δαβὶδ» (S. Gregorii Nysseni Opera, ed. Moreli, τόμ. Α' σ. 291 καὶ 293).

402) Ἐν τῷ συνόλῳ τῆς καθημερινῆς ἀκολουθίας ἀναγινώσκονται αἱ ἑξῆς εὐχαὶ τοῦ Μ. Βασιλείου. 2 εὐχαὶ Μεσονυκτικαί. 2 εὐχαὶ εἰς τὸ μεσώριον τῆς Α' ὥρας. 1 εὐχὴ εἰς τὸ τέλος τῆς Γ'. ὥρας. 1 εὐχὴ εἰς τὸ τέλος τῆς Θ' ὥρας καὶ ἑτέρα ἑσπερινὴ (Ἴδε Fabricii bibl. graec. 8. 94. Oudini Comm. 1.573). Ἐκτὸς αὐτῶν εἰσὶ γνωσταὶ αἱ 2 πρὸ τῆς Μεταλήψεως, 1 εἰς τὸ Εὐχέλαιον, 2 παραμυθητικαὶ εἰς τοὺς θλιβομένους, 2 μετὰ τὴν βεβήλωσιν καὶ 1 διὰ τοὺς μισοῦντας καὶ ἀγαπῶντας (Fabricii bibl. gr. ed. Harles IX, 63), καὶ 3 ἐξορ-

Πρεσβύτερος ὢν ἐποίησεν ἴδιον τύπον λειτουργίας συντομωτέρας[403] κατὰ διαταγὴν τοῦ προκατόχου αὐτοῦ ἐπισκόπου, ὡς ἐξάγει τὸ συμπέρασμα ὁ Τσερνιγοβίας Φιλάρετος[404] ἐκ τῶν λεγομένων Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, καὶ τοῦτο, καθὰ μαρτυρεῖ ὁ θεῖος Πρόκλος, χάριν τοῦ λαοῦ, ὅστις ἐλαττώσας τὸν πρὸς τὴν θρησκείαν ζῆλον αὐτοῦ καὶ ἐνασχολούμενος εἰς τὰς φροντίδας τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἐβαρύνετο ἐκ τῶν μακρῶν καὶ ἐκτενῶν προσευχῶν τῆς ἀρχαίας λειτουργίας[405].

Γρηγόριος ὁ Νύσσης τῆς Καππαδοκίας, αὐτάδελφος τοῦ Μ. Βασιλείου τὴν δ' ἡλικίαν νεώτερος, πρῶτος ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ποιμαντορικῶν θεολόγων, ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς καὶ ὑμνογράφος δοκιμώτατος. Περὶ αὐτοῦ ὁ κριτικώτατος Φώτιος λέγει «Τὴν μὲν φράσιν

χιστικάς. Ὁ Μ. Βασίλειος συνέταξε καὶ τὰς εὐχὰς τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς Πεντηκοστῆς, καὶ διέταξε κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῶν ὁ λαὸς νὰ γονυπετῇ μετ' εὐλαβοῦς αἰσθήματος (De Spiritu S. c. 27). Καὶ εἰς μὲν τὴν Α' εὐχὴν οἱ πιστοὶ ἐξομολογοῦνται τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν, ἀναγνωρίζοντες ἑαυτοὺς ἀναξίους δικαιολογίας ἐνώπιον τῆς θείας δικαιοσύνης, ἐλπίζοντες ὅμως εἰς τὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς καὶ εἰς τὴν δύναμιν τῆς σωτηρίου θυσίας, τῆς ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ προσενεχθείσης. Εἰς τὴν Β' εὐχὴν ἀναφέρουσιν τὴν διάχυσιν τῶν δωρεῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τοὺς Ἀποστόλους καὶ παρακαλοῦσι τὸν μεσίτην τὸν λαβόντα τὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ Παρακλήτου ὅπως καταπέμψῃ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἵνα μὴ καταθελγόμενοι ἐκ τῶν προσκαίρων ἀγαθῶν τοῦ κόσμου τούτου στερηθῶσι τῆς ἀπολαύσεως τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν. Εἰς τὴν Γ' εὐχὴν μνημονεύοντες τῶν κεκοιμημένων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν, καθικετεύομεν τὸν ἔχοντα τὴν ἐξουσίαν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου ὅπως διὰ τῶν εὐχῶν τῆς Ἐκκλησίας χορηγήσῃ εἰρήνην καὶ ἡσυχίαν τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτήν. Εἰς τὰς τρεῖς ταύτας εὐχὰς προστίθενται καὶ αἱ λοιπαὶ ἑσπερινὰι τοῦ ἁγίου Πατρός, δι' ὧν δέονται τοῦ Κυρίου οἱ πιστοὶ ὅπως καταξιώσῃ αὐτοὺς ἵνα διέλθωσι τὸ ἑσπέρας καὶ τὴν νύκτα ἀναμαρτήτως.

403) Ὅτι δὲ συνέταξε τύπον λειτουργίας ὁ Μ. Βασίλειος τοῦτο μετὰ τὸν Ναζιανζηνὸν μαρτυροῦσιν ὁ ἱερὸς Πρόκλος (Tractatus de tradit. Βιβλ. Μ. Τ. 6.617) ὁ Λεόντιος (Cont. Nestorium Bibl. M. Pat. T. 4 P. 2 1006), ὁ Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος, ἡ τῷ 691 συνελθοῦσα ἐν Τρούλλοις Σύνοδος (κανὼν 32), Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς (περὶ ὁμολ. τῆς πίστεως. Βιβλ Δ', κεφ. 14) καὶ ἡ Ζ'. οἰκουμενικὴ Σύνοδος.—Ἡ λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου κατὰ τὸν ς' αἰῶνα ἦν ἐν Ἀνατολῇ εἰς γενικὴν χρῆσιν.

404) Ἱστορικὴ ἐπιθεώρησις τῆς ὑμνῳδίας καὶ τῶν ὑμνῳδῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. 1860. σ. 76.

405) Ἐκδόσεις τῆς λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου ὑπάρχουσιν Α) in Auctario Ducaeano Biblioth. Patr. T. 2. Paris. 1624. Β) in Goari Euchologio, Paris. 1647, Venet. 1730. Γ') in Renaudoti collect. liturg. Orient. Paris. 1876. T. 1. 571. Δ') H. Maii Biblioth. Uffenbachiana ex cod. Soec. IX. 497—522.

εἴ τις ἄλλος ρητόρων λαμπρός, καὶ ἡδονῆς ὠσὶν ἀποστάζων, πλεονάζει δὲ καὶ τοῖς ἐνθυμήμασι, καὶ τοῖς παραδείγμασιν»[406]. Ἀπέθανε μετὰ τὸ 394.

Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς ὁ κατ' ἐξοχὴν θεολόγος ἐπωνυμούμενος, εἷς τῶν κορυφαίων πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς καθόλου Ἐκκλησίας καὶ συγγραφεὺς γονιμώτατος, σύγχρονος καὶ συμμαθητὴς τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ υἱὸς τοῦ ἐπισκόπου Ναζιανζοῦ Γρηγορίου καὶ τῆς Νόννης· ἐθαυμάσθη ὡς ποιμαντορικὸς θεολόγος[407] καὶ μουσικός. ἐμαθήτευσε τὸ πρῶτον εἰς Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης, εἶτα εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ τέλος εἰς Ἀθήνας, ἔνθα ἠσχολήθη ἐπιμελῶς εἰς τὴν σπουδὴν πάσης μαθήσεως καὶ δὴ καὶ τῆς μουσικῆς[408]. Ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος τῆς τῶν Ναζιανζηνῶν Ἐκκλησίας ὑπὸ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πατρὸς, ἐπίσκοπος δὲ Σασίμων τῆς ἐπαρχίας Καισαρείας ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου. Ἐπὶ τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου ἐψηφίσθη καὶ ἐπίσκοπος Κ]πόλεως, παραιτησάμενος δὲ τὸν θρόνον ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ Ναζιανζόν. Συνέγραψε 35 ὁμιλίας, 244 ἐπιστολὰς καὶ διάφορα ἄλλα συγγράμματα εὐμοιροῦντα ζωηρότητος νεανικῆς, δυνάμεως καὶ ὕψους[409]. Ἐπολέμησε κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ ἐμελούργησε πολλοὺς ὕμνους κατὰ τῶν αἱρετικῶν καὶ μάλιστα κατὰ τοῦ Ἀπολλιναρίου, οὓς ὀνομάζει, «Τὰ ἀπόρρητα»[410], διότι ἐπιμελῶς ἀπεκρύπτοντο ἐκ τῶν μὴ ἀνηκόντων εἰς τὴν χορείαν τῶν πιστῶν. Ὁ Τερτυλλιανός, ὁ Ὠριγένης καὶ ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐνεπιστεύοντο τὰ ἀπόρρητα εἰς τοὺς πιστοὺς ἐπὶ συμφωνίᾳ αὐστηρᾶς ἐχεμυθίας[411]. Οἱ πλεῖστοι τῶν σωζομένων ὕμνων φαίνονται πρὸς ἰδιαιτέραν χρῆσιν πεποιημένοι ὡς ἀκατάλληλοι εἰς τὸ ᾄδεσθαι, διότι, ὡς τὰ πολλά, εἰσὶ συντεθειμένοι οὐχὶ ἐκ στίχων μα-

406) Ἀναγν. ς'.

407) Ὁ ἐν Ἀθήναις λόγιος ἱεράρχης Καλογερᾶς ἐξετάζει μετὰ σπανίας ἐμβριθείας τὸνΓρηγόριον ὡς ποιμαντορικὸν θεολόγον ἐν τῷ Εὐαγγελικῷ Κήρυκι. Περίοδος Β'. ἔτος 6'. 1870 ἀριθ. 2 σ. 97—111. ἀριθ. 4 σ. 289—300.

408) Ὁ Ναζιανζηνὸς ὡς σπουδαστὴς ἐν Ἀθήναις ἐξετάζεται ὑπὸ τοῦ Ν. Καλογερᾶ ἐν ἰδίᾳ μελέτῃ δημοσιευθείσῃ εἰς τὸν Εὐαγγελικὸν Κήρυκα 1869. Περίοδος Β', ἔτος Α'. ἀριθ. 1 καὶ 2. σ. 26—42. ἀριθ. 3 καὶ 4 σ. 115—148 ἀριθ. 9 καὶ 10 σ. 385—404. ἔτος Γ' 1871. ἀριθ. 2 σ. 97—116.

409) Αἱ συγγραφαὶ τοῦ Γρηγορίου ἐξεδόθησαν τρίς, ἡ δὲ τελευταία ἔκδοσις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Migne Patrologia l. 35—37. Κοσμᾶς ὁ Μαϊουμᾶ ἐπίσκοπος θαυμάζει τὰ τοῦ Γρηγορίου ποιήματα, εἰς ἃ καὶ συνέγραψεν ὑπομνήματα ἐκτενῆ ὑπὸ Μαΐου ἐν Spicilegio Romano Tom. II.

410) Oper. τομ. Β' σ. 162—174.

411) Tert. Apolog. c. 7 de praefer c. 41. Ὠριγένης Hom. 9. in cap. 16 Leuit. n. 10. Ἀθανασίου Apol. 2. 1. 2. p. 133.

κρῶν λυρικῶν καὶ εἰς ᾄσμα καταλλήλων, ἀλλ' ἐκ μακρῶν στίχων δακτυλικῶν ἑξαμέτρων ἢ τροχαϊκῶν ἑπταμέτρων (καταληκτικῶν τριμέτρων). Ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα φέρει τὸ ἐν στίχοις μικροῖς ἀνακρεοντείοις ᾄσμα *περὶ ἑαυτοῦ* καὶ *ὁ Χριστὸς πάσχων*, κατὰ μίμησιν τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Εὐριπίδου ποιηθὲν[412]. Ἐν αὐτοῖς περιλαμβάνεται καὶ ὁ *ἑσπερινὸς ὕμνος*, περιέχων τὸ ἀρχαιότατον παράδειγμα τῆς λεγομένης ρυθμικῆς καὶ τονικῆς ποιήσεως, ὡς βασιζόμενος οὐχὶ ἐπὶ τῶν μακρῶν καὶ βραχειῶν συλλαβῶν, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ τόνου. Ἰδίως δὲ οἱ πανηγυρικοὶ λόγοι τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου συνετέλεσαν εἰς τὴν μετὰ ταῦτα ὑμνογραφίαν. Ἀπεβίωσε τῷ 391 μ. Χ.

Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου ἐπίσκοπος, σύγχρονος τῶν ἀνωτέρω, πρὸς οὓς καὶ παραβάλλει αὐτὸν ὁ Ἱερώνυμος[413], ἐκ Καππαδοκίας ὁρμώμενος. Ἀνδρείως ἠγωνίσθη κατὰ τοῦ Ἀρείου, ἀπέθανε δὲ τῷ 394· ἔγραψε πολλά, ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα ἀπωλέσθησαν, ὀλίγων ἀποσπασμάτων διασωθέντων παρά τε τῷ ἱερῷ Θεοδωρήτῳ[414] καὶ τῷ θείῳ Δαμασκηνῷ[415]. Συναριθμεῖται εἰς τοὺς ἀρχαίους ὑμνολόγους τῆς Ἐκκλησίας.

Δίδυμος Ἀλεξανδρεύς, ἔξοχος μελῳδός, ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τοῦ Δ' μ. Χ. αἰῶνος, ἦτο τυφλὸς ἀπολέσας τὴν ὅρασιν τεταέτης, ὑπῆρξε δὲ ἐπὶ 50 ἔτη προϊστάμενος τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περιφήμου Κατηχητικῆς σχολῆς, καὶ ἀπέθανε τῷ 395. Αὐτοῦ ἠκροάσατο καὶ ὁ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐπισκεψάμενος μέγας Ἱερώνυμος, πρὸς δὲ καὶ ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος[416]. Περὶ τοῦ πολυμαθεστάτου Διδύμου ὁ ἱερὸς ἱστοριογράφος Σωζόμενος εὐφήμως γράφει[417]. Καὶ ὁ Σωκράτης λέγει[418] «Γραμματικῆς τοὺς κανόνας ραδίως κατώρθου (ὁ τυφλὸς Δίδυμος) καὶ ρητορικῆς πάλιν θᾶττον ἐλάμβανεν· ἐλθὼν δὲ ἐπὶ τὰ φιλόσοφα μαθήματα θαυμαστῶς πως καὶ τὴν διαλεκτικὴν ἐξέμαθε, καὶ ἀριθμητικήν τε καὶ *Μουσικὴν* καὶ τὰ ἄλλα τῶν φιλοσόφων μαθήματα ἐν τῇ ψυχῇ κατέθετο, ὡς προθύμως αὐτὸν ἁπάντων καὶ τοὺς

412) Opera S. Gregorii Nazianzin. τομ. 2. p. 185. ed. colom. 1690. τομ. 3. p. 508—510. ed. Migne, Paris. 1857. Rambach—s Anthologie th. 1. S. 48—51.

413) Ἐπιστολ. πρὸς Μάγνον.

414) Διαλ. α' καὶ β' καὶ γ'.

415) Καὶ ἐν ταῖς εἰς Λουκᾶν καὶ Ἰωάννην Σειραῖς.

416) Γρηγ. Πρεσβύτ. ἐν βίῳ Γρηγορ. τοῦ Θεολ.. τομ. Α. σ. 247 ἔκδ. Migne.

417) Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Γ' κεφ. ιε'.

418) Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Δ', κεφ. κε'.

ταῦτα δι' ὀφθαλμῶν κατορθώσαντας». Καὶ ὁ Ρουφῖνος[419] «Ita factum est, ut non solum vetus novumque testamentum ad verbum interpretaretur (Didymus), sed etiam dialecticam, grammaticam, rhetoricam, geometriam, artem poëticam, arithmeticam, astronomian et musicam eximie calleret.»

Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων ἐπίσκοπος, ἐκ τῶν σοφῶν τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ καὶ μουσικός, ἐγεννήθη εἰς Γαλλίαν τῷ 340 μ. Χ., ἀπεδήμησε δὲ τῷ 397. Ἐλθὼν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ εἰς τὴν Ρώμην ἐτιμήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Οὐαλεντιανοῦ διὰ διαφόρων ἀξιωμάτων, γενόμενος καὶ βουλευτὴς τῆς ἐν Ρώμῃ Συγκλήτου. Τῷ 374 ἀνεβιβάσθη εἰς τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον, διορισθεὶς ἐπίσκοπος Μεδιολάνων, καθ' ὃν χρόνον ὑπῆρχον ἐκεῖ οὐκ ὀλίγοι ἀρειανοί, οἵτινες ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς αὐτοκρατείρας Ἰουστίνης παρρησίᾳ ἐτέλουν τὴν θείαν αὐτῶν λειτουργίαν ἐν ἑνὶ τῶν ὀλίγων ναῶν ἐν Μεδιολάνοις. Τὸ ὀρθόδοξον ποίμνιον τοῦ Ἀμβροσίου, κατὰ τὸν Αὐγουστῖνον, ὑπέφερεν οὐκ ὀλίγας καταπιέσεις, εὗρισκε δὲ παραμυθίαν μόνον εἰς τὰς ἐκτενεῖς ἀγρυπνίας καὶ προσευχάς[420]. ὁ ἱερὸς Ἀμβρόσιος τῷ 386 πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τῆς ποίμνης αὐτοῦ διέταξε νὰ ᾄδωνται ψαλμοὶ καὶ ὕμνοι κατὰ τὸ ἔθος τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν ἐξ ὑπαμοιβῆς. Τοῦτο μαρτυρεῖ ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος[421] καὶ εἶναι λίαν σπουδαῖον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς διότι καταφαίνεται ὅτι τὰ ἐν τῇ μουσικῇ πρωτεῖα ἔχει ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία πρὸ τῆς Δυτικῆς καὶ τίθησι ταύτην ἐν φυσικῇ ἐξαρτήσει ἀπὸ τῆς πρώτης. Συνέγραψε λατινιστὶ διάφορα συγγράμματα ἐκκλησιαστικὰ καὶ 12 ὕμνους ἐκκλησιαστικούς. Διερρύθμισε διὰ νέου Τυπικοῦ καὶ τὴν λειτουργίαν τῆς Δύσεως κατὰ τὸν τύπον τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, διορίσας εἰς πάσας τὰς ἑορτασίμους ἡμέρας, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Κυριακῶν, ἀναγνώσματα οὐ μόνον ἐκ τῆς Καινῆς ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἔγραψε καὶ περὶ Μουσικῆς. Ἐγίνωσκε καλῶς τὸν μουσικὸν τονισμὸν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς, ἐποιήσατο δὲ χρῆσιν καὶ τῆς μονοσυλλάβου Παραλλαγῆς τε, τα, τη, τω, ἐφεῦρε τὴν μονοσύλλαβον Παραλλαγὴν διὰ τὴν διαπασῶν, Νε, ου, τως, ουν, α, να, βαι, νε, ου, τως, και, κα, τα, βαι, νε. Τούτους τοὺς φθόγγους ἐφαρμόσας καὶ ἐπὶ τῶν κοινῶν τετραχόρδων

419) Histor. eccles. XI, 7.

420) Ἴδε Vita S. Ambrosii ex ejus sctipt. collecta. n. 74. Vita Ambrosii p. 4 c. 13.

421) Conf. lib. IX. c. 7.

τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς ἡρμήνευσε τὴν μέθοδον αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῆς δὶς διαπασῶν, μορφώσας τὸ Santus Ambrosianus. Ὁ ρυθμὸς ἦτο ἐν γένει ὁ διακριτικὸς χαρακτὴρ τοῦ Ἀμβροσιανοῦ ᾄσματος. Ἡ μονοσύλλαβος Παραλλαγὴ τῆς μεθόδου τοῦ ἱεροῦ Ἀμβροσίου σώζεται γεγραμμένη εἰς τὰ πρῶτα φύλλα πολλῶν μουσικῶν χειρογράφων τῆς Παππαδικῆς τοῦ παλαιοῦ συστήματος. Ἐκ τῆς μεθόδου τοῦ Ἀμβροσίου ἔλαβον οἱ Εὐρωπαῖοι τὸ σύστημα τῆς μουσικῆς αὐτῶν. Ἡ μουσικὴ τοῦ ἱεροῦ Ἀμβροσίου καθὰ μαρτυρεῖ καὶ τὸ μουσικὸν αὐτοῦ Ἀντιφωνάριον ἐστηρίζετο ἐπὶ τεσσάρων ἑλληνικῶν διατονικῶν μελῶν ἢ ἤχων, οἷον, τοῦ δωρίου, φρυγίου, λυδίου καὶ μιξολυδίου. Οἱ τοῦ Ἀμβροσίου ἦχοι ἐπὶ δύο αἰῶνας ἐχρησίμευσαν ἡ βάσις διὰ τὴν μουσικὴν ἁπάσης τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, διότι ἱκανοποίουν τὰς τότε ἀπαιτήσεις, κυρίως ὅμως διότι προσήγγιζον πρὸς τὴν περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀρχαίαν παράδοσιν.

Διόδωρος Ἀντιοχεὺς ὁ καὶ διδάσκαλος τοῦ Χρυσοστόμου καὶ Θεοδώρου ἐπισκόπου Μυψουεστίας ἐν Κιλικίᾳ, τὸ πρῶτον μοναχὸς καὶ πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ κατόπιν ἐπίσκοπος Ταρσοῦ παρῆν καὶ εἰς τὴν Β΄ οἰκουμενικὴν Σύνοδον [422]. Ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων σήμερον ἐσώθησαν μόνον τεμάχια. Ἤκμασε τὸ 378. Ἀριθμεῖται εἰς τὴν τάξιν τῶν μελῳδῶν τῆς Ἐκκλησίας.

Ἱερώνυμος ὁ μακάριος θεωρεῖται ὁ πολυμαθέστατος τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων τῆς Δύσεως, καὶ ἐπίσημος ὑμνῳδὸς καὶ ὑμνογράφος. Ἐγεννήθη τῷ 330 ἢ τῷ 340 ἐν Στριδῶνι πόλει ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς Δαλματίας καὶ Παννονίας. Ἐσπούδασεν ἐν Ρώμῃ ἔνθα ἔλαβε καὶ τὸ βάπτισμα διὰ τοῦ ἐπισκόπου Λιβερίου κατὰ τὸ 360 μ. Χ. Περιῆλθε διαφόρους πόλεις τῆς Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, ἐν τῇ Ἀντιοχείᾳ δὲ ἐχειροτονήθη καὶ πρεσβύτερος μετὰ μακρὸν ἀσκητικὸν βίον. Ἐν Ρώμῃ δ' ἐπιστρέψας συνήθροισε περὶ αὐτὸν ὅμιλον εὐσεβῶν, ἐν οἷς ὑπῆρχον καὶ γυναῖκες ἔγγαμοι, χῆραι καὶ παρθένοι, οἷαι, ἡ Μάρκελλα Πριντσίπια, Φαβιόλα, Ἄσελλα, Μελανία, Φιλίτσιτας καὶ Παῦλα μετὰ τῶν δύο θυγατέρων αὐτῆς, εἰς ἃς ἡρμήνευε τὰς Γραφὰς καὶ τὴν ψαλμῳδίαν ἐδίδασκεν[423]. Ὁ Ἱερώνυμος ἐπεσκέψατο εἶτα τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἀπέθανε δὲ τὸ 420 καὶ ἐτάφη ἐν Βηθλεέμ. Ἡ κυριωτέρα ὑπηρεσία ἣν προσήνεγκεν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ ἐπιστήμῃ αὐ-

422) Φώτ. Ἀναγν. ρβ΄ καὶ σχγ. Θεοδωρ. 6΄, 19. δ΄, 22. Σωζομ. ζ, 8. Σωκρ. Ε΄ 8. Ϛ΄. 3. πρβλ. καὶ Σουϊδ. ἐν λ. Διόδωρος.

423) Αἱ πρὸς τὰς εὐσεβεῖς γυναῖκας καὶ πρὸς ἄλλους ἐπιστολαὶ τοῦ Ἱερωνύμου κρίνονται σπουδαιότατα.

τῆς εἶναι ὅτι ἐφιλοπόνησεν ὡς ἄριστος γνώστης τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἑβραϊκῆς γλώσσης λαμπρὰν λατινικὴν μετάφρασιν τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τὴν κληθεῖσαν μετὰ ταῦτα *Βουλγάταν* [424].

Ρουφῖνος πρεσβύτερος τῆς Ἀκυληίας, Ἰταλὸς τὸ γένος, γεννηθεὶς περὶ τὸ 345 καὶ βαπτισθεὶς τῷ 371, ἀπέθανε τῷ 410 εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν μεταφύτευσιν τῶν ἑλληνικῶν θησαυρῶν εἰς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν μεταφράσεων διαφόρων συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους, Μ. Βασιλείου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ ἄλλων [425]. Ὁ Ρουφῖνος ἐπεσκέψατο καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, 27 δὲ ὅλα ἔτη διετέλεσε μετὰ τῆς ὁσίας Μελάνης τῆς Ρωμαίας προϊστάμενος κοινοβίου πεντήκοντα παρθένων μοναζουσῶν, μεθ' ὧν ἐνησκεῖτο εἰς τὰς ἱερὰς μελέτας καὶ τὴν Μουσικήν [426].

Αὐγουστῖνος Ἱππῶνος ἐπίσκοπος, ὁ μέγιστος τῶν πατέρων τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας. Ἐγεννήθη τῷ 353 ἐν Ταγέστῃ τῆς Νουμιδίας, ἀπέθανε δὲ τῷ 430. Τῷ 387 λαβὼν τὸ βάπτισμα, ἤρξατο τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Μανιχαίων. Ἡ ἱστορία διηγεῖται ὅτι αἱ ἐκκλησιαστικαὶ μελῳδίαι τῆς Ἀμβροσιανῆς μουσικῆς ἤγειραν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Αὐγουστίνου τὰς γλυκυτάτας ἐντυπώσεις· ἕνεκα τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς θεολογικῆς αὐτοῦ παιδείας ἀνεδείχθη τῷ 391 πρεσβύτερος, καὶ τῷ 395 ἐπίσκοπος εἰς Ἱππῶνα. Ὁ θεῖος πατὴρ πολλὰ καὶ σπουδαιότατα συγγράμματα συνέγραψεν, ἅπερ ἀνήκουσιν εἰς τὴν θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν [427]. Ὁ Αὐγουστῖνος διέπρεψεν ὡς ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ ὑπερβὰς τὸν Ἀμβρόσιον Μεδιολάνων, διεκρίθη δὲ καὶ ὡς μελῳδός.

Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπικληθεὶς ἕνεκα τῆς ἀπαραμίλλου αὐτοῦ στωμυλίας καὶ πειθοῦς, ἐγεννήθη ἐξ ἐθνικῶν γονέων ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας τῷ 345 καὶ ἐκοιμήθη τῷ 407 [428]. Τῷ 374 ὁ Ἰω-

---

424) Ἡ πρώτη ἔκδοσις τῶν ἔργων τοῦ Ἱερωνύμου ἐγένετο τῷ 1516 ἐν Βασιλείᾳ ὑπὸ τοῦ Ἐράσμου, ἡ δὲ τελευταία ὑπὸ τοῦ Migne ἐν Παρισίοις τῷ 1845.

425) Πρβλ. Migne, τομ. 21.

426) Cave, p. 156, καὶ Du-Pin Biblioth. τ 3 p. 140 καὶ Εὐγενίου σημ. εἰς Ζοιρνικάβιον τομ. Α' σ. 355.

427) Τὸν ἱερὸν Αὐγουστῖνον ὡς φιλόσοφον καὶ θεολόγον ἐξετάζει ὁ πεπαιδευμένος κληρικὸς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος Κωνσταντῖνος Στρατούλης (ἐπίσκοπος Κυθήρων). Ἴδε Εὐαγγελικὸν Κήρυκα. Ἐν Ἀθήναις. Ἔτος Δ', ἀριθ. 8. σ. 337—354. ἀριθ. 9 σ. 385—401. ἀριθ. 10 σ. 433—445. ἀριθ. 11 σ. 481—495.

428) Fabric. Bibl. Graec. T. VIII p. 455 Harl.

άννης Ἀναγνώστης προχειρισθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀντιοχείας Μελετίου, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ ἐγγὺς τῆς Ἀντιοχείας ὄρη, ἔνθα διῆγε ἐπὶ τέσσαρα ἔτη μετὰ τῶν αὐστηρῶν ἐρημιτῶν, προσευχόμενος, ψάλλων ἱερὰ ᾄσματα, ἀναγινώσκων τὰς θείας Γραφὰς κτλ. Ἀκολούθως τὸ μοναχικὸν τριβώνιον περιεβλήθη καὶ ἀλληλοδιαδόχως ἐχειροτονήθη πρῶτον μὲν διάκονος, εἶτα δὲ πρεσβύτερος. Τόσον δὲ περιώνυμος κατέστη ὡς ἱεροκήρυξ, ὥστε πανταχόθεν συνέρρεον οἱ πιστοὶ ἵνα ἀκούσωσι τὸν μεγαλόφωνον κήρυκα τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ ρέον ζῶν καὶ ἁλλόμενον ὕδωρ τῆς θείας διδασκαλίας ἀκορέστως πίωσιν· ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἄμβωνος θαυμασίως προχεομένη καὶ πελαγίζουσα αὐτοῦ ρητορεία ζωοπαρόχως κατήρδευε τὰς εὐσεβεῖς ψυχὰς τῶν ἀκροωμένων. Ἀποθανόντος τοῦ Νεκταρίου ἀρχιεπισκόπου Κων/πόλεως, ἐκλήθη εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῷ 377. Δὶς ἀδίκως ἐξωρίσθη ὑπὸ τῆς βασιλίσσης Εὐδοξίας, ἧς τὰς πράξεις ἤλεγχε συνεχῶς, ἀπέθανε δὲ εἰς τὰ Κόμανα τῆς Μ. Ἀσίας. Ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος ἔγραψε πολλὰ συγγράμματα, καὶ πολλὰς εὐχὰς [429] ἐποίησε δὲ καὶ τὴν γνωστοτάτην Λειτουργίαν, ἧς τὴν γνησιότητα πολλοὶ τῶν σοφῶν τῆς Δύσεως ματαίως διεφιλονείκησαν [430]. Τὰ σωζόμενα αὐτοῦ εἰσὶ 1447 λόγοι καὶ 249 ἐπιστολαί. Κατὰ τῶν ἀσεβῶν Ἀρειανῶν ἀντέταξεν ὕμνους καὶ ᾠδὰς εὐσεβεῖς καὶ εἶδος Τροπαρίων ὡς ἐγκρατὴς τῆς μουσικῆς καὶ ἄριστος ὑμνογράφος. Εἰς τὸν Χρυσόστομον ἀποδίδεται ἡ αὔξησις καὶ ἐπέκτασις τῶν ἀναστασίμων ἀντιφώνων ἀναβαθμῶν. Ὁ ἱερὸς πατὴρ κανονίσας τὴν Λειτουργίαν καὶ ἐπιμεληθεὶς

---

429) Εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία ἀναγινώσκονται διάφοροι εὐχαὶ τοῦ Χρυσοστόμου (ἴδε Goar Euchol. 67). Ἐκτὸς τῶν πρὸ τῆς Μεταλήψεως εὐχῶν, ὑπάρχει μία εὐχὴ εἰς τὸ εὐχέλαιον, μία εἰς τὰς κηδείας «ὁ Θεὸς τῶν πνευμάτων», καὶ τέσσαρες ἐξορκιστικαὶ διὰ τὸν τύπον τοῦ βαπτίσματος. (Maii collect. vet. auct. T. 2 p. 563). Καὶ αὐτὸς ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος εἰς τὰς πρὸς τὸν λαὸν ὁμιλίας αὐτοῦ μνείαν ποιεῖται εὐχῶν. (Ὁμιλ. ΙΗ' εἰς τὰς Πράξεις Τ. 9. 150—158. Πρβλ. καὶ ὁμιλ. ΣΤ. εἰς τὴν Α΄ πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολήν).

430) Αὐτὸς ὁ μαθητὴς τοῦ Χρυσοστόμου, ὁ ἀπὸ Κυζίκου ἀρχιεπίσκοπος Κ]πόλεως Πρόκλος γράφει ὅτι ὁ ἱερὸς αὐτοῦ διδάσκαλος ὑποδεικνύων τὴν ἀπειρον αὐτοῦ ἀγάπην πρὸς τὸν λαὸν συνέτεμε τὸν τύπον τῆς λειτουργίας, ὃν πρὸ αὐτοῦ Βασίλειος ὁ Μέγας εἶχε καταστήσει συντομώτερον τοῦ ἀρχαίου τύπου τῆς Ἱερουσαλήμ. (Procl. de liturg). Καὶ ὁ Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος μαρτυρεῖ ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἦσαν ἐν χρήσει αἱ λειτουργίαι Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἡ τῶν Προηγιασμένων. Καὶ αἱ λειτουργίαι τῶν μὴ ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἤτοι τῶν Ἰακωβιτῶν, τῶν Αἰγυπτιομονοφυσιτῶν ἢ Κοπτῶν κτλ. συνετάχθησαν κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου.

τὴν διατήρησιν τῆς τάξεως ταύτης, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἅμα καὶ εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας, ὁμιλῶν δὲ [431] περὶ τῆς ψαλμῳδίας τῆς κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐθιμοτυπίαν τελουμένης ὑφ' ὅλων ὁμοῦ τῶν προσευχομένων, παραπονεῖται διὰ τὸ ἄτακτον καὶ ἀκανόνιστον ταύτης, διὸ καὶ συνιστᾷ χοροὺς ψαλτῶν διὰ τὰς τελετὰς τῆς παννυχίου ἀκολουθίας, εἰ καὶ οἱ ψάλται πολὺ πρὸ τοῦ ἱεροῦ τούτου πατρὸς εἶχον εἰσαχθῆ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, χρώμενοι μάλιστα καὶ μελῳδίαις θεατρικαῖς [432]· ὁ Χρυσόστομος ἐκτὸς τῆς συστάσεως τῶν λιτανειῶν καθιέρωσε καὶ παννυχίδας [433], δι' ἃς συνέταξε σύντομά τινα ᾄσματα πρὸς τιμὴν τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὅμοια τοῖς ἀρχαίοις αἴνοις, μὴ σωζόμενα [434]. Ἀναφέρει δὲ εἰς τὰς Ὁμιλίας αὐτοῦ καὶ ἑωθινοὺς καὶ ἑσπερινοὺς ὕμνους, πρὸς δὲ καὶ πνευματικούς, ψαλλομένους κατὰ τὸ Ἅγιον Πάσχα [435].

Παλλάδιος ὁ θαυμάσιος[436] ἐγεννήθη ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸ 368, ἀφοῦ δὲ ἐπεσκέφθη τοὺς μοναχοὺς τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Νιτρίας, ἀκολούθως ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, στενοῦ αὐτοῦ φίλου, ἐπίσκοπος Ἑλενουπόλεως ἐν Βιθυνίᾳ, καὶ μετὰ ταῦτα διωρίσθη ἐπίσκοπος τῆς ἐν Γαλατίᾳ Ἀπαμείας (+431)· ἔγραψε ἱστορίαν τῶν ἀναχωρητῶν, ἐπιλεγομένην Ἱστορίαν Λανσιακὴν, ὡς ἀφιερωθεῖσαν τῷ ἐπάρχῳ Λάνσῳ. Ἐποίησε καὶ ὕμνους ἐκκλησιαστικούς.

Συνέσιος ὁ Κυρηναῖος[437] καὶ Κυρήνης τῆς Αἰγύπτου ἐπίσκοπος, σύγχρονος τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων μουσικῶν καὶ ὑμνογράφων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ· ἐγεννήθη ἐξ ἐθνικῶν γονέων περὶ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος, κατήγετο δὲ ἐξ ἐπισήμου παναρχαίου

---

431) Εἰς τὸ Γ' βιβλίον περὶ Ἱερωσύνης.

432) Περὶ Ψαλτῶν κατὰ τὰς κηδείας. Ἴδε Ὁμιλ. Χρυσοστ. εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολήν, τομ. 12, σ. 28. Ὁμιλ. εἰς Λάζαρον τομ. 5, σ. 419.

433) Ὁμιλ. ΚΣΤ' εἰς τὰς Πράξεις. τομ. Θ' σ. 212—214. Ὁμιλ. εἰς τὸν λόγον τοῦ Ἡσαΐου καὶ Ὁμιλ. ΝΘ' εἰς τοὺς Μάρτυρας.

434) Goar Euchol. p. 35.

435) Op. τ. 2 p. 440.

436) Περὶ Παλλαδίου ἴδε Σωκρ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Δ', κεφ. 23, καὶ Ζ', 36 Νικηφ. Καλλ. Βιβλ. ΚΔ', κεφ. 39. καὶ ΙΑ', 46. Cave p. 204. Fabric. Biblioth. Graec. vol X. p. 106. Harl. Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας ὑπὸ Σ. Ι. Βουτυρᾶ, τομ. Ε'. ἐν Κ]πόλει. 1888. σ. 35.

437) Ὅρα Εὐαγρίου Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Α' κεφ. 15. Φωτίου Μυριόβιβλ. 26. Πρβλ. καὶ διατριβὴν περὶ Συνεσίου ὑπὸ Διομήδους Κυριακοῦ, δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ Ἀθηναίῳ (τομ. Β', τεῦχ. Α) καὶ τῇ Θρησκευτικῇ Φωνῇ (ἔτος Γ', ἀριθ. 56).

οἴκου, ὡς αὐτὸς λέγει ἐν τῇ 57 ἐπιστολῇ αὐτοῦ[438]. Αὐτὸς ὁ Συνέσιος λέγει ὅτι παιδιόθεν «ἔζη ἐπὶ τῶν βιβλίων»[439] καὶ ὅτι «οὐδὲν ἀφεῖλκεν αὐτὸν τῆς φιλοσοφίας»[440]. Τῷ 404 κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Εὐαγρίου[441] ἐχειροτονήθη ὁ Συνέσιος καὶ ἐπίσκοπος Πτολεμαΐδος. Συνέγραψε πλεῖστα συγγράμματα, τὰς σωζομένας 155 ἐπιστολὰς,[442] καὶ τοὺς λυρικοὺς δέκα ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους, δι' ὧν ἐξύμνει τὰ μυστήρια τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ, τὴν ἄρρητον αὐτοῦ δύναμιν, τὴν ἐν Τριάδι ἑνότητα αὐτοῦ, τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν ψυχῶν, τὸ τέλος τῶν ἐν αἵματι θυσιῶν, καὶ τὴν ἀρχὴν νόμου γλυκυτέρου εἰς τὸν κόσμον. Ἀλλ' οἱ ὕμνοι τοῦ Συνεσίου κατεδικάσθησαν ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ὡς μὴ ἔχοντες τὴν ἁπλότητα τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως καὶ δὴ ὡς ἀσεβεῖς[443]· ὅτι ὅμως ᾄδοντο καὶ ἡρμόζοντο εἰς τὰς χορδὰς τῆς λύρας, ἐξάγεται ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ ἐπικλήσεως αὐτῶν *μελῶν*[444], *ᾠδῶν*[445], *μολπῆς*[446], *νόμων*[447]· πολλάκις δὲ μνημονεύει τῆς φωνῆς τῶν ἀοιδῶν[448], τῆς φόρμιγγος καὶ τῆς κιθάρας[449] καὶ ἄλλων τοιούτων[450]. Μεταξὺ πάντων τῶν ὕμνων διακρίνεται ὁ εἰς Χριστὸν, ὅστις ἐψάλλετο ἄλλοτε ἐν πολλαῖς τῆς Ἀνατολῆς ἐκκλησίαις, καὶ ἐν ᾧ ἡ αὐστηρότης τοῦ δόγματος διατηρεῖται πλήρης ὑπὸ τὴν ἔξαρσιν τῶν ποιητικῶν εἰκόνων[451].

Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης, μαθητὴς τοῦ Χρυσοστόμου, τὸ γένος Ἀλεξανδρεύς,[452], μοναχὸς ἐπίσημος διὰ τὴν τοῦ βίου ἁγιότητα

---

438) «Ἀπ' Εὐρυσθένους τοῦ καταγαγόντος Δωριέας εἰς Σπάρτην μέχρι τοῦ μοῦ πατρὸς αἱ διαδοχαὶ ταῖς δημοσίαις ἐνεκολάφθησαν κύβερσιν».

439) Ἐπιστολ. 57.

440) αὐτόθι καὶ ἐπιστολ. 91, 105.

441) Ἐκκλ. Ἱστορ· Βιβλ. Α΄ κεφ. 15.

442) Φαίνεται ὅτι ὁ Συνέσιος ἔγραψε πλείους, διότι ὁ Φώτιος ὁμιλεῖ περί τινος ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς Θεόφιλον, μὴ σωζομένης μέχρις ἡμῶν.

443) Migne τόμ. 66.

444) Α΄, 51. Ζ΄, 9,42. Η΄, 51.

445) Α, 5.

446) Δ΄, 40. Ε΄, 50.

447) Ζ΄. 1.

448) Β΄, 4. Δ΄, 7. Η΄, 3.

449) Α΄, 1, 13. Η΄, 52.

450) Περὶ τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ Ματθαίου Παρανίκα. (Ὁ ἐν Κ/πόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. σύγγραμμα περιοδικόν. τομ. Η΄. 1873—1874. Ἐν Κ]πόλει. 1874 σ. 175).

451) Ἴδε τὸν ὕμνον ἐν τῇ «Θρησκευτικῇ Φωνῇ» ἔτος Β΄, ἀριθ. 45. ἐν Ἀθήναις. 1881 σ. 248.

452) Ἐφραίμιος παρὰ Φωτίῳ, Ἀναγν. σκη΄.

καὶ ἰδίᾳ τὴν ἐπιστημονικὴν ἱκανότητα, ἣν μαρτυροῦσι καὶ αἱ 2012 ἐπιστολαί, ἐν αἷς λύονται διάφορα ζητήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν χριστιανικὸν βίον [453]. Ὁ Εὐάγριος [454] λέγει περὶ τοῦ Ἰσιδώρου «οὗ κλέος εὐρύ, κατὰ τὴν ποίησιν». Διεκρίθη καὶ ὡς μελῳδός.

Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας, ἐκ τῶν φωστήρων τῆς Ἐκκλησίας. Συνδιέτριβε κατ' ἀρχὰς μετὰ τῶν ἐν Νιτρίᾳ μοναχῶν, δὶς ἐποίμανε τὴν τῶν Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίαν, ὑπῆρξεν ἔξαρχος τῆς ἐν Ἐφέσῳ ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ συγκροτηθείσης τῷ 431 Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐκ διακοσίων πατέρων, συνέγραψε δὲ καὶ ἀπειροπληθῆ συγγράμματα [455]. Ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων ἀποδίδονται εἰς αὐτὸν τὸ Τριαδικὸν ὑμνολόγιον ἢ τυπικὸν ἐπῴδιον «Ὁ μονογενὴς υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ», τὸ ὑμνολόγιον ἐγκώμιον τῆς Θεοτόκου «Ἄξιόν ἐστιν ὡς ἀληθῶς», τὸ χαριστήριον Ἀπολυτίκιον «Θεοτόκε Παρθένε», καὶ ἄλλα ἄσματα. Αὐτὸς ἐποίησε καὶ τὸν ἰδιαίτερον καὶ ἐξαιρετικὸν τύπον τῶν Ὡρῶν τῆς Μ. Παρασκευῆς, ὃν βραδύτερον ἀνεθεώρησεν ὁ Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος.

Νεῖλος, μαθητὴς καὶ θερμὸς ὀπαδὸς τοῦ θείου Χρυσοστόμου. Κατήγετο ἐξ ἐπισήμου οἰκογενείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐμόναζε δὲ εἰς τὸ ὄρος Σινᾶ. Ἐποίησε ὡς μουσικὸς καὶ μελῳδὸς διαφόρους ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους [456]. Ἀπέθανε τῷ 450.

Θεοδώρητος ὁ Κύρου ἐπίσκοπος (†457), ἀντιοχεὺς τὴν πατρίδα καὶ μαθητὴς τοῦ Χρυσοστόμου. Πολλὰ συνέγραψε [457] ἐν οἷς

---

453) Πρβλ. Migne, τομ. 78.

454) Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. ΙΔ', κεφ. νγ'.

455) Πολλοὶ τῶν κριτικῶν τὴν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου λειτουργίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας ἀποδίδουσιν εἰς τὸν διάσημον τοῦτον πατέρα, ἕτεροι δὲ παραδέχονται ὅτι ὁ ἱερὸς Κύριλλος ἐσχημάτισεν αὐτὴν παρενθεὶς εἰς τὸν ἀρχαῖον τύπον τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἱεροπραξίας τινὰ ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ ἁγίου Μάρκου.

456) Πρβλ. Migne τομ. 79. Φωτίου Ἀναγν. σα. Θεοτόκ. εἰς Ὀκτάτευχ. προλ. σ. κγ. Cave p. 241. Du-Pin, Biblioth. τομ. 4 p. 26. Fabricii Bibl. τομ. X. p. 3—17 Harles.

457) Τὰ ἅπαντα τοῦ ἱεροῦ Θεοδωρήτου ἐξεδόθησαν καὶ ἀλλαχοῦ καὶ ἐν Παρισίοις τῷ 1642, ἐν τόμοις τέσσαρσιν, οἷς προσετέθη καὶ πέμπτος, τῷ 1684. Ἐξέδωκε δὲ τὰ σωζόμενα τοῦ μακαρίου Θεοδωρήτου καὶ Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις ἐν τόμοις πέντε (Χάλλη, 1768—1775) καὶ τὸν βίον δὲ τοῦ ἱεροῦ τούτου πατρὸς πληρέστατα συγγράψας προσέθετο. (Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου, τομ. Δ', σ. 654—661).

καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν καὶ 179 ἐπιστολάς[458], αἵτινες ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Καλλίστου ἦσαν πλείους τῶν 500[459]. Οὗτος φημίζεται ἰδίως διὰ τὰ ἐπιγράμματα αὐτοῦ, ἅπερ ἀφιεροῖ εἰς τοὺς ἁγίους καὶ ἐπέχουσι τόπον Τροπαρίων.

Πρόκλος, ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, ἔζη ἐν ἡμέραις Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ, ὑπῆρξε μαθητὴς καὶ γραφεὺς Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ διάδοχος αὐτοῦ ἐγένετο ἕνεκα τῆς πολυμαθείας αὐτοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἐκ τῆς ἐπισκοπῆς Κυζίκου τῷ 435 μ. Χ. Εἰς τὸν θεῖον Πρόκλον ἀποδίδουσι τὸν Τρισάγιον ὕμνον. Πλὴν τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, ἐποίησε καὶ ᾄσματα, ἐφ' ὧν εὑρηται τὸν ὄνομα αὐτοῦ[460].

Ἄνθιμος καὶ Τιμοκλῆς, (+460). Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κεδρηνοῦ[461] εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων ποιητῶν τῶν Τροπαρίων. Ὁ Ἄνθιμος ἦτο βασιλικὸς ἀξιωματικός, κατόπιν δὲ ἐγένετο μοναχός, διάκονος καὶ πρεσβύτερος. «Ἄνθιμος καὶ Τιμοκλῆς οἱ τῶν Τροπαρίων ποιηταί, κατὰ φατρίας διηρέθησαν· ἀλλ' ὅσοι μὲν ἔχαιρον τῇ ἐν Χαλκηδόνι συνόδῳ παρὰ τῷ Ἀνθίμῳ συνήρχοντο· αὐτὸς γὰρ καὶ τὰς παννυχίδας παρεσκεύασε γίνεσθαι· ὅσοι δὲ ταύτης ἐχθροὶ τῷ Τιμοκλεῖ προσέκειντο»[462].

Ἀνατόλιος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἐποίησε καὶ ἐμέλισε πολλὰ στιχηρὰ εἰς διαφόρους ἑορτάς. Ὁ Ἀλλάτιος καὶ ἄλλοι εἰς αὐτὸν ἀποδίδουσι τὰ ἐν τῇ Ὀκτωήχῳ Ἀναστάσιμα στιχηρὰ τὰ καλούμενα Ἀνατολικά, ὧν ποιητὴν ὁ Βαρθολομαῖος οὐκ ἀτόπως θεωρεῖ Ἀνατόλιον τὸν Στουδίτην. Εἰς τοὺς ὕμνους αὐτοῦ ὁ Ἀνατόλιος δοξάζει τὴν τροπαιοφόρον τοῦ Ἰησοῦ κατάβασιν εἰς τὸν Ἅδην καὶ ἐλέγχει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Νεστορίου. Ἐτελεύτησε τῷ 458, ὑπῆρξε πρεσβύτερος τῆς τῶν Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας καὶ ὑπότροφος Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας, διεδέχθη δὲ τῷ 449 εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν ἱερὸν Φλαβιανόν. Παρέστη καὶ εἰς τὴν ἐν Χαλκηδόνι Δ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, ἥτις πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας εἰς κανόνας τριάκοντα ὥρισεν, ἐξέδωκε καὶ

---

458). Πρβλ. Migne τομ. 80—84.

459) Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. ΙΔ' κεφ. 54.

460) Σωκρ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Ζ', 28, 40, 45. Νικηφ. Καλλ. Βιβλ. ΙΔ', 29, 37. Γεωργ. Ἀλεξανδρ. καὶ Συμεὼν Μεταφρ. (ἐν βίῳ Χρυσοστόμου). Θεοφαν. σ. 75. πρβλ. καὶ Fabric. Biblioth. Graec. vol. IX. p. 504. ed Harles

461) p. 349. c.

462) Θεοδώρου Ἀναγνώστου, Ἐκκλ. Ἱστορία 19. Θεοφάνης, 5957.

ἄλλας διατάξεις σχετικὰς πρὸς τὸν κλῆρον, τοὺς ψάλτας καὶ τοὺς ἀναγνώστας.

Ἀνδρέας ὁ Πυρρός, ἤκμασε περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε΄ αἰῶνος. Ἐποίησε τὰ αὐτόμελα ἑσπέρια στιχηρὰ προσόμοια εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου (29 ἰουνίου) πρὸς ἦχον Β΄ «Ποίοις εὐφημιῶν στέμμασι», τὸ στιχηρὸν ἰδιόμελον δοξαστικὸν τῆς λιτῆς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ (1 ἰουλίου) εἰς ἦχον πλ. τοῦ Β΄, τοὺς Αἴνους τῆς Ἰνδίκτου (1 σεπτεμβρ.), τὰ στιχηρὰ τῶν Αἴνων τοῦ μεγαλομάρτυρος Εὐσταθίου (20 σεπτεμβρ.) τὰ τρία στιχηρὰ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου (26 σεπτεμβρ.), τὰ εἰς ἦχον Β΄ στιχηρὰ εἰς τὰ προεόρτια τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως, καὶ ἄλλα.

Γεώργιος Χοιροβοσκὸς καλούμενος ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ. Ἦν ἄριστος γραμματικὸς καὶ μουσικός. Ἤκμασε κατὰ τὸν Ε΄ αἰῶνα.

Κύρος Σμύρνης ἐπίσκοπος, ἀνθήσας κατὰ τὸν Ε΄ αἰῶνα καὶ ποιήσας τὰ στιχηρὰ μετὰ τῶν εὐχῶν καὶ ἅπασαν τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἁγιασμοῦ τῶν Θεοφανείων.

Αὐξέντιος ὁ ἀββᾶς τῆς Βιθυνίας καὶ καθηγεμὼν τοῦ μοναχικοῦ βίου, συνεχρόνησε τῷ κατὰ τὸν Ε΄ αἰῶνα ἀνθήσαντι Ἀνατολίῳ Πατριάρχῃ Κων/πόλεως. Ὁ ἐνάρετος καὶ πολυμαθὴς ἀνὴρ ἀπομακρυνθεὶς ἐκ τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς προείλετο τὸ μοναχικὸν τριβώνιον καὶ ἠσκήτευσεν ἐν ἀφανείᾳ ἐπὶ πολὺ εἴς τι σπήλαιον κείμενον ἀπέναντι τοῦ κόλπου τῆς Βιθυνίας ὄρους. Τῇ προσκλήσει τοῦ αὐτοκράτορος Μαρκιανοῦ παρέστη εἰς τὴν Δ΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, ὅτε καὶ συνέστησε πᾶσι τοῖς παρ' αὐτῷ νὰ ἐνασχολῶνται εἰς τὴν μουσικὴν καὶ εἰς πνευματικὰ ᾄσματα. Μετὰ τὴν Σύνοδον ἀποσυρθεὶς εἰς τὸ σπήλαιον αὐτοῦ συνέταττεν ἐκ γραφικῶν ῥητῶν ψυχοσωτήρια Τροπάρια καὶ ἐδίδασκε τὸ πλῆθος ἵνα ψάλλῃ αὐτὰ διὰ σεμνῆς φωνῆς ἄχρι τῆς τρίτης ὥρας καὶ τῆς ἕκτης, ὅτε ἀνεχώρει ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια ἐν ψυχικῇ εὐθυμίᾳ καὶ εὐφροσύνῃ. Ὁ ἴδιος ἔψαλλε τὸν ὕμνον τῶν τριῶν Παίδων Ἀνανίου, Ἀζαρίας καὶ Μισαὴλ «Εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα Κυρίου τὸν Κύριον», τὸ δὲ πλῆθος ἀπεκρίνετο «Αἰνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας». Οἱ ὕμνοι οὗτοι ἐψάλλοντο πιθανῶς ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τὰς ἱερὰς μονὰς τὰς διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ ἱδρυθείσας[463].

---

463) Ἱστορικὴ ἐπιθεώρησις τῆς ὑμνῳδίας καὶ τῶν ὑμνῳδῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ Φιλαρέτου ἀρχιεπισκόπου Τσερνιγόβου 1860. σ. 149.

Ρωμανός ὁ Μελῳδὸς καὶ ποιητὴς τῶν Κοντακίων, ἤκμασεν ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀναστασίου τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὸ 496 μ. Χ, ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἔμεσσαν πόλιν τῆς Συρίας, ὑπῆρξε δὲ καὶ διάκονος τῆς ἐν Βηρυττῷ ἐκκλησίας. Ἐκ τῆς Συρίας ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰς τὸ Μοναστήριον τῆς Θεοτόκου τὸ ἐπονομασθὲν τοῦ Κύρου, ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ ἐπάρχου[464]. Οὗτος συνέταξεν ὕμνους εἰς τὰς Δεσποτικάς, Θεομητορικάς καὶ τὰς τῶν ἐπιφανῶν ἁγίων ἑορτάς. Ὡς ἔξοχος ποιητὴς καὶ ἁσματογράφος ἐποίησεν πρῶτος ὑπὲρ τὰ χίλια[465] *Κοντάκια*[466] ἐν οἷς διακρίνονται τὸ «Ἡ

464) «Εἰδήσεως ἄξιον εἶναι εἰς τοὺς φιλομαθεῖς τὸ διήγημα, ὅπερ ἀναφέρει ὁ σοφὸς Νικηφόρος ὁ Ξανθόπουλος περὶ τοῦ ναοῦ τούτου τῆς Θεοτόκου γράφων πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα περὶ τοῦ Κοντακίου καὶ περὶ τοῦ ποιητοῦ τῶν Κοντακίων. Λέγει λοιπὸν οὗτος ἐκεῖ, ὅτι ὁ ἅγιος Ρωμανός, πρῶτον μὲν ἦτο ἄμουσος παντελῶς καὶ ἀηδὴς κατὰ τὴν φωνὴν καὶ τὰ ἄσματα, διὰ τοῦτο καὶ ἐπεριπαίζετο ἀπὸ τοὺς πολλούς, ἂν καὶ ἦτο δόκιμος ἐργάτης τῆς ἀρετῆς· ὅθεν ἀπελθὼν εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου τὸν ἐν τοῖς Κύρου, παρεκάλει τὴν Θεοτόκον νὰ χαρίσῃ εἰς αὐτὸν τὸ χάρισμα τῆς μελῳδίας, διότι ἦτο εἰς τὸν ναὸν ἐκεῖνον μία εἰκὼν τῆς Θεοτόκου τελοῦσα μυρία θαυμάσια, ἥτις πάλαι μὲν ἐκρύφθη ἀπὸ ἕνα εὐλαβῆ εἰς τὴν ἐκεῖ πλησίον εὑρισκομένην κυπάρισσον, ὕστερον δὲ ἐφανερώθη, λαμπάδος ἐν τῇ κυπαρίσσῳ φαινομένης. Ταύτης λοιπὸν φανερωθείσης, οἰκοδομεῖται ἐκεῖ ναὸς τῆς Θεοτόκου, παρά τινος ἀνδρὸς Κύρου ὀνομαζομένου, ἀφ' οὗ καὶ ἔλαβε τὴν ἐπωνυμίαν τὸ νὰ λέγηται ναὸς τῆς Θεοτόκου ἐν τοῖς Κύρου. Ἐκεῖ λοιπὸν ὁ θεῖος Ρωμανὸς σχολάζων, ἔτυχε κατὰ τὴν νύκτα τῆς τῶν Χριστουγέννων ἑορτῆς νὰ ὑπνώσῃ ἐν τῇ ς' ᾠδῇ, πλησίον εἰς τὸν ἄμβωνα. Καὶ βλέπει τὴν Θεοτόκον βαστάζουσαν ἓν τειλιγμένον χαρτίον (τὸ ὁποῖον καὶ κόντος καὶ κοντάκιον ὀνομάζεται) καὶ δίδουσαν τοῦτο εἰς αὐτὸν διὰ νὰ τὸ φάγῃ· ὅθεν τοῦτο ἐκεῖνος φαγὼν τοῦ ποθουμένου ἠξιώθη χαρίσματος καὶ τὰ ἄλλα γέγονεν ὅσα γράφεται ἐν τῷ παρόντι Συναξαρίῳ. Κοντάκιον μὲν οὖν ὠνόμασεν ὁ θεῖος Ρωμανὸς τὸ πρῶτον διὰ τὸ τείλιγμα τοῦ χάρτου, ὅπερ ἡ Θεοτόκος δέδωκεν αὐτῷ. Ἐν τῇ ἕκτῃ δὲ ᾠδῇ λέγεται, διατὶ κατ' αὐτὴν ὁ ἅγιος τὸ χάρισμα ἐδέξατο». (Συναξαριστὴς Νικοδήμου Ἁγιορείτου, ἐπεξεργασθεὶς ὑπὸ Θ. Νικολαΐδου Φιλαδελφέως. τομ. Α' Ἀθήνησι 1868. σ. 91, 92 ἐν σημειώσει).

465) Ἀγαπίου μοναχοῦ Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία, σ. 24.

466) Κοντάκιον ὠνόμασται ἐκ τοῦ κόντον, ὅ δηλοῖ, ὡς καὶ ἐν τῇ 464 σημειώσει εἴρηται, εἰλιγμένον χαρτίον· τοιοῦτον γὰρ χαρτίον, ὡς φησὶ Νικηφόρος ὁ Ξανθόπουλος, ἐπέδωκεν ἡ Θεοτόκος τῷ ποιητῇ τῶν Κοντακίων ἁγίῳ Ρωμανῷ κατ' ὄναρ ἐν τῇ νυκτὶ τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως, ὅπερ φαγὼν αὐτὸς, εὐθὺς ἐξεφώνησε μελῳδῶν τό, «Ἡ παρθένος σήμερον». Κατ' ἄλλους δὲ Κοντάκιον ἐκλήθη ὡς περικλεῖον εἰς ὀλίγας λέξεις τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἑορτῆς. (Ἴδε καὶ Ἱεροτελεστικὸν Τεῦχος ὑπὸ Ἱερωνύμου Βογιάτση, ἐν Πάτραις 1881, σ. 12. καὶ Τυπικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου, ἐν Κων/πόλει σ. 270.)

Τὰ Κοντάκια κατὰ τὸν ΣΤ' αἰῶνα ἀντικατέστησαν ἐν μέρει τὰς βιογραφίας αἵτινες μέχρι τῆς ἐποχῆς Ρωμανοῦ τοῦ μελῳδοῦ ἀπετέλουν τὸ οὐσιῶδες μέρος

παρθένος σήμερον», «Ἐπεφάνης σήμερον», «Τὰ ἄνω ζητῶν», «Τὴν ἐν πρεσβείαις ἀκοίμητον Θεοτόκον», «Ὡς ἀπαρχὰς τῆς φύσεως» καὶ ἄλλα. Ἐκ τούτων δὲ πρῶτον ἐποίησε καὶ ἐμελῴδησε κατὰ τὴν μαρτυρίαν Μάρκου τοῦ Ἐφέσου[467] τὸ τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως, ὅπερ καὶ ἔψαλλεν ἀπ' ἄμβωνος, θαυμαζόντων πάντων τῶν εὐσεβῶν ἀκροατῶν[468]. Ὁ Ρωμανὸς ἐποίησε πρῶτος καὶ τοὺς *Οἴκους*[469]. Ὡς πηγαὶ δὲ πρὸς σύνθεσιν τῶν Κοντακίων καὶ Οἴκων ἐχρησίμευσαν τῷ Ρωμανῷ, αὐταὶ αἱ βιογραφίαι τῶν μαρτύρων μετ' ἄλλων ὑπομνημάτων. Ἐποίησε προσέτι καὶ τὰ πλήρη ὑψηλῶν καὶ εὐφροσύνων αἰσθημάτων αὐτόμελα προσόμοια στιχηρὰ εἰς ἦχον πλ. τοῦ Β' «Αἱ ἀγγελικαὶ προπορεύεσθαι δυνάμεις»[470], ψαλλόμενα εἰς τὰ Προεόρτια τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως. Ὁ διάσημος καθηγητὴς γυμνασίου καὶ ὑφηγητὴς ἐν Μονάχῳ Κρουμβάχερος, ἀνήγγειλεν ἤδη, ὅτι θὰ ἐκδώσῃ πολλὰ ἀνέκδοτα ᾄσματα τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ἄλλων, ἐκ χειρογράφων τῆς ἐν Πάτμῳ βιβλιοθήκης τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Καὶ ὁ Τζερνιγόβου Φιλάρετος[471] ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Μόσχας εὗρεν ἑλληνικὴν περγαμηνὴν

τῆς θείας λατρείας· Ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος συνεχῶς ἀναφέρει εἰς τὰ συγγράμματα αὐτοῦ περὶ τῶν βίων τῶν ἁγίων, ὡς ἀποτελούντων μέρος τῆς γενικῆς ἱερουργίας· in passione, quae nobis hodie re citata est. etc. serm. 93 p. 564. Serm. 101. 102. 105. 109. Ὁ ἅγιος Λέων εἰς τὸν λόγον αὐτοῦ περὶ Μακκαβαίων γράφει· Causam solemnitatis hodiernae dilectis simi plenissime sacrae hisroriae lectionae didicistis. Bibl. Patr. T.7. p. 1053. Καὶ ἡ ἐν Καρθαγένῃ Σύνοδος (+111) διορίζει· liceat etiam legi passiones Martyrum quum anni versarii dies eorum celebrantur (Καν. 2). Ὁ Θεοδώρητος εἰς τὸν Η' αὐτοῦ λόγον κατὰ τῶν ἐθνικῶν ὁμιλεῖ περὶ ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων, ἔνθα κατεχωροῦντο ὑπὸ τῶν συγχρόνων καὶ οἱ ἆθλοι τῶν ἁγίων καὶ τὰ θαύματα τὰ διὰ τῶν προσευχῶν αὐτῶν γιγνόμενα.

467) Περὶ Κοντακίων ὑπόμνημα.

468) Σημειωτέον ὅτι οὐδὲν Κοντάκιον οὔτε οἶκός τις φέρει ἐπιγραφήν τινα εἰς τὰς σημερινὰς ἀκολουθίας.

469) Οἶκος λέγεται τὸ μετὰ τὸ Κοντάκιον ἀναγινωσκόμενον Τροπάριον, κατὰ μεταφορὰν ἐκ τοῦ Οἴκου, περιέχοντος τὴν περιουσίαν· περιληπτικῶς δὲ καὶ τοῦτο ὡς πνευματικὴ οἰκοδομὴ ἐξ ὕμνων συγκειμένη περιέχει ἐν ἑαυτῷ ἅπασαν τὴν τοῦ ἁγίου καὶ τῆς ἑορτῆς ὑπόθεσιν (ἴδε καὶ Μουσικὴν Βιβλιοθήκην, ἐν Κ]πόλει 1868, σ. μς'. Ἱεροτελεστικὸν τεῦχος, σ. 12. Σιών, θρησκευτικὴ ἐφημερὶς ἐν Ἀθήναις 1881 ἔτος Α' ἀριθ. 12).

470) Ἐκ τῶν Προεορτίων τούτων ἐννοοῦμεν ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ Ε'. αἰῶνος προηγοῦντο τῶν μεγάλων ἑορτῶν πνευματικαὶ πανηγύρεις.

471) Ἱστορικὴ ἐπιθεώρησις τῆς ὑμνῳδίας καὶ τῶν ὑμνῳδῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. 1860, σ. 152.

χειρόγραφον ὑπὸ τὸν τίτλον «Κοντακάριον»[472] περιέχουσαν Κοντάκια καὶ Οἴκους δι' ὅλον τὸν ἐνιαυτόν. Ἀναμφίβολον δ' ὅτι τὸ Κοντακάριον δὲν περιέχει πάντα τὰ Κοντάκια τοῦ ἱεροῦ Ρωμανοῦ. Ἤδη δὲν ἀναγινώσκομεν τὰ πολλὰ τοῦ Ρωμανοῦ Κοντάκια, διότι ταῦτα διεδέχθησαν οἱ Κανόνες.

Συμεὼν ὁ Θαυμαστορείτης ἐπωνυμούμενος ἐκ τοῦ παρὰ τὴν Ἀντιόχειαν Θαυμαστοῦ ὄρους, ἔνθα ἤσκησε, προσέτι δὲ καὶ *Στυλίτης* ὡς διατρίψας ὀκτωκαίδεκα τοῦ βίου αὐτοῦ ἔτη ἐπὶ στύλου, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ Εὐαγρίου, τοῦ ἐκ τοῦ σύνεγγυς γνωρίσαντος τὸν θαυμάσιον ἀθλητήν. Ἐγεννήθη ἐν Ἀντιοχείᾳ τῷ 527 καὶ ἐτελεύτησε τῷ 595. Συνέταξεν εὐχάς, διαφόρους λόγους[473], πολλὰ στιχηρὰ προσόμοια καὶ ἰδιόμελα ὡς καὶ τὸ λαμπρὸν Τροπάριον ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ σεισμοῦ τῇ 26 ὀκτωβρίου[474] «Τῆς γῆς συνταρασσομένης τῷ τῆς ὀργῆς σου φόβῳ»· ἀλλ' ὁ σεισμός, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Συναξαριστοῦ (24 μαρτίου) ἐγένετο τῷ 740 ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου, καὶ ἐπομένως τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος τροπάριον δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν Θαυμαστορείτην[475]. Ἐποίησεν ὅμως καὶ ὁ πατὴρ οὗτος ἱκετήριον ὕμνον εἰς σεισμόν τινα, διότι εἰς τὸν βίον τῆς ὁσίας Μάρθας τῆς μητρὸς αὐτοῦ γίνεται μνεία ὕμνου συντεθέντος ὑπ' αὐτοῦ πρὸς κατάπαυσιν σεισμοῦ[476]. Μεγάλως δὲ καὶ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἠγωνίσθη ὁ ὅσιος τοὺς αἱρετικοὺς κατατροπωσάμενος[477].

Γρηγόριος ὁ Διάλογος πάπας Ρώμης, ἤνθησε τῷ 535 μ. Χ., ἀνὴρ μουσικώτατος, γινώσκων τὸ μουσικὸν σύστημα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Συνέγραψε πολλὰ συγγράμματα ἐκκλησιαστικὰ εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Οὗτος καλλωπίσας, καὶ διαρρυθμίσας τὴν ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ὑπάρχουσαν θείαν λειτουργίαν τῶν Προηγιασμένων εἰσήγαγε ταύτην εἴς τε τὴν Δύσιν καὶ Ἀνατολήν[478]. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ᾆσμα

---

472) Ἡ ἐν τῷ Κοντακαρίῳ τάξις τῶν Κοντακίων εἶναι τοιαύτη, ὥστε μετὰ τὸ πρῶτον Κοντάκιον ἕπεται Οἶκος καὶ μετ' αὐτὸν ἕπονται πάλιν Κοντάκια.

473) Fabricii Biblioth. Graeca, V 524. 525.

474) Λέων Ἀλλάτιος ἐν τῇ περὶ Συμεώνων διατριβῇ, σ. 21,22.

475) Περὶ τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ Μ. Παρανίκα. (Ὁ ἐν Κ]πόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, σύγγραμμα περιοδικόν. 1873—1874. σ. 189).

476) Acta Sanct. Maii, 5, 348.

477) Νικηφ. Καλλ. Ἐκκλ. Ἱστορία, Βιβλ. ΙΗ', 14. πρβλ. καὶ Ζ' οἰκουμ. Συνόδου Πράξ. Δ. καὶ Δαμασκηνοῦ περὶ Εἰκόν. λόγ. γ'.

478) Τινὲς ἐσφαλμένως ἀποδίδουσιν εἰς τὸν πατέρα τοῦτον τῆς Ἐκκλησίας τὴν λειτουργίαν τῶν Προηγιασμένων (δώρων), διότι κατὰ τὴν παρατήρησιν

τοῦ Ἀμβροσίου Μεδιολάνων ἐκινδύνευε νὰ διαφθαρῇ, ὁ ἱερὸς Γρηγόριος

τοῦ σοφοῦ Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων «μακροῖς χρόνοις πρὸ τοῦ ἱεροῦ τούτου πατρὸς εἶχεν ἡ Ἐκκλησία τὰς ἐπὶ τῆς Προηγιασμένης εὐχάς, παραδεδομένας ὑπὸ τῶν διαδόχων τῶν Ἀποστόλων. Οὐδαμοῦ δὲ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Διαλόγου εὕρηται ἡ καθ' ἡμᾶς Προηγιασμένη (θυσία)· ἠγνόει δὲ ὁ ἅγιος καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὡς αὐτὸς ὁμολογεῖ (ὅρα περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν. τομ. Δ' σ. 712 ἐν σημ.).

Ἡ λειτουργία αὕτη κατ' ἀρχαῖον ἔθιμον τῆς Ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας ἐτελεῖτο τὰς Τετάρτας καὶ Παρασκευάς, ὡς ἡμέρας πένθους καὶ νηστείας, ὅτε οἱ χριστιανοὶ ἀπέχοντες τροφῆς ἀπὸ πρωΐας ἄχρις ἑσπέρας, προσήρχοντο τὴν ἑσπέραν καὶ μετελάμβανον τῶν ἀχράντων μυστηρίων καὶ τῶν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τραπέζης κειμένων προηγιασμένων δώρων ἀπὸ τῆς προηγουμένης Κυριακῆς. Ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν τελοῦσα τὴν λειτουργίαν τῶν Προηγιασμένων δώρων ἀκολουθεῖ τῷ παραδείγματι τοῦ Μ. Βασιλείου, ὅστις ἐτέλει ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ τὴν αὐτὴν λειτουργίαν. Ἤδη ἡ λειτουργία αὕτη τελεῖται οὐχὶ τὸ ἑσπέρας ἀλλὰ τὴν πρωΐαν ὡς ἐκλιπούσης τῆς ἑσπερινῆς μεταλήψεως. Εἰσήχθη δὲ εἰς κοινὴν χρῆσιν διὰ τοῦ ΝΒ' Κανόνος τῆς ΣΤ' οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ὁ τύπος τῆς ἀρχαίας λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων κατὰ τὰ ἀρχαῖα ὑπομνήματα παρίσταται ὡς ἀκολούθως :

Τῆς λειτουργίας προηγεῖτο ὁ Ἑσπερινὸς ψαλλόμενος ἄνευ ὕμνων πρὸς τιμὴν τῶν ἁγίων, διότι κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴν ἀπηγορεύοντο τὸ πάλαι καὶ αὐταὶ αἱ πρὸς τιμὴν τῶν ἁγίων ἑορταί, αἵτινες ἐτελοῦντο, δυνάμει ἰδιαιτέρου κανόνος, πρὸ τῆς ἑβδομάδος τῆς Τυρινῆς. Εἶτα εἵπετο ὁ ὕμνος «Φῶς ἱλαρὸν» ἐγίνοντο ἀναγνώσεις ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (Σωκρ. Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. Ε' κεφ. 25) διὰ τοὺς κατηχουμένους, οἵτινες ἐποίουν τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ δι' ἀνημμένης λαμπάδος ἀναφωνοῦντες «Φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσι». Μετὰ τὰς ἀναγνώσεις εἵπετο τὸ κήρυγμα, καὶ κατόπιν τὸ «Κατευθυνθήτω» (Χρονικὸν Ἀλεξανδρινόν, 705) ὁ δὲ λαὸς προσηύχετο κλίνων τὰ γόνατα. Μετὰ τὸ τέλος τῆς ψαλμῳδίας ὁ διάκονος ἀνεφώνει τὴν Ἐ κ τ ε ν ῆ περὶ τῶν Κατηχουμένων καὶ τῶν πιστῶν, ὁ δὲ λαὸς ἀπεκρίνετο ψάλλων «Κύριε ἐλέησον». Ὁ ἱερεὺς ἀνεγίνωσκεν εὐχὴν ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων «Ὁ Θεός, ὁ Θεὸς ἡμῶν», εἶτα ἑτέραν εὐχὴν ὑπὲρ τῶν πρὸς τὸ ἅγιον Φώτισμα εὐτρεπιζομένων «Ἐπίφανον Δέσποτα τὸ πρόσωπόν σου», κατόπιν δύο εὐχὰς περὶ τῶν πιστῶν, ὧν ἡ Α' «Ὁ Θεὸς ὁ μέγας καὶ αἰνετός», ἡ ἑτέρα «Δέσποτα, ἅγιε ὑπεράγαθε» ἥτις λήγει διὰ τῆς ἐκφωνήσεως «Διὰ τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ σου». Τὰ προηγιασμένα δῶρα μετεφέροντο ἐπὶ τῆς ἱερᾶς Τραπέζης ψαλλομένου τοῦ «Ἀλληλούϊα», εἰς ὃ τῷ 612 προσετέθη καὶ ὁ ὕμνος «Νῦν αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν». Μετὰ τὸ τέλος τοῦ ρηθέντος ὕμνου ὁ ἱερεὺς εὔχεται ὑπὲρ τῶν ἀῤῥήτων καὶ ἀθεάτων τοῦ Θεοῦ μυστηρίων. Εἶτα ἀναγινώσκει τὴν εὐχὴν ἐκείνην, ἥτις εἰς τὰ ἀρχαῖα ὑπομνήματα ἀποδίδεται τῷ Μ. Ἀθανασίῳ· ὁ ἱερεὺς «Εἰρήνη πᾶσι», ὁ λαὸς «Καὶ τῷ πνεύματί σου», ὁ Διάκονος «πρόσχωμεν», ὁ ἱερεὺς «Τὰ προηγιασμένα ἅγια τοῖς ἁγίοις». Μετὰ τὴν Μετάληψιν ἡ εὐχὴ «Εὐχαριστοῦμέν σοι τῷ Σωτῆρι τῶν ὅλων Θεῷ», ἡ ἀναγινωσκομένη καὶ εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ Ἀδελφοθέου Ἰακώβου. Τότε ὁ διάκονος «Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν», ὁ δὲ λαὸς «ἐν ὀνόματι Κυρίου».

ἀνεμόρφωσεν αὐτὸ ὡς Santus Romanus καὶ παρέσχεν αὐτῷ μεγαλοπρέπειάν τινα, ἧς ἐστερεῖτο τὸ ἀμβροσιανόν. Εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν μουσικὸν σύστημα καὶ τοὺς τέσσαρας πλαγίους ἤχους, ἵνα πλατύνῃ τὴν ᾄσματικὴν ὑμνολογίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ψαλμῳδίας. Συνέταξε συλλογὴν τῶν παραδεδεγμένων μελῳδιῶν, ἥτις ἐμπεριέχουσα ἅπαντα τὰ λειτουργικὰ ᾄσματα, ἐκλήθη *Ἀντιφωνάριον*. Οὕτως ἐμορφώθη τὸ Ἀντιφωνάριον τῶν Ρωμαίων, ὅπερ χρησιμεύει ὡς βάσις διὰ τὴν μουσικὴν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Διὰ νὰ προφυλάξῃ δὲ τὸ σύστημα αὐτοῦ ἀπὸ πάσης διαφθορᾶς συνέστησεν ἐν Ῥώμῃ καὶ σχολὴν πρὸς διδασκαλίαν τῆς ψαλμῳδίας [479], ἥτις ὑφίστατο τριακόσια ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτῆς, συμβάντα τῷ 604, καὶ καθ' ὅλον τοῦτον τὸν χρόνον παρεῖχε ψάλτας εἰς διαφόρους χριστιανικὰς ἐκκλησίας. Ἐν τῇ σχολῇ ἐσώζετο προσέτι καὶ ἡ κλίνη τοῦ ἁγίου Γρηγορίου, τὸ πρωτότυπον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ αὐτοῦ Τυπικοῦ, καὶ ἡ μάστιξ, δι' ἧς ἐτιμώρει τοὺς νέους κληρικοὺς τοὺς ἀδεξίως ψαλμοὺς ψάλλοντας ψάλτας [480] καὶ τοὺς παῖδας τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὸν μουσικὸν

---

479) Πρὸ τοῦ Γρηγορίου μουσικὴν σχολὴν ἐν τῇ Δύσει διωργάνωσε τῷ 360 μ. Χ. ὁ Σίλβεστρος.

480) Αἱ λέξεις ψάλλω, ψαλμός, ψάλτης ὑπὸ τρεῖς διαφόρους σημασίας εὑρηνται ἐν τῇ Γραφῇ καὶ τοῖς συγγράμμασι τῶν θείων Πατέρων. Α) σημαίνουσιν ἦχον ὀργάνων· Β) ᾠδὴν ἢ φωνητικὴν μελῳδίαν συνημμένην μετὰ τοῦ ἤχου τῶν ὀργάνων· καὶ Γ) ᾠδὴν ἄνευ συνηχήσεως ὀργάνου. Καὶ ἡ μὲν πρώτη σημασία πηγάζει ἐξ αὐτῆς τῆς παραγωγῆς τῆς λέξεως, καθότι τὸ ψάλλω παράγεται ἐκ τοῦ ψάω=ψαύω διὰ τοῦ δακτύλου, ψηλαφῶ, ἅπτομαι. Τοῦτο μαρτυροῦσι καὶ αἱ φράσεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων «χορδὴν ψάλλειν» ἤτοι διὰ τοῦ δακτύλου ἅπτεσθαι τῆς χορδῆς. Καὶ παρ' Ἀθηναίῳ εὑρηται «ψάλλειν εἴκοσι χορδαῖς» (ΙΔ', 37). Ὅμοιαι φράσεις διετηρήθησαν καὶ εἰς τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν, ὡς chordam tangere ἤτοι τὴν χορδὴν ἐγγίζειν, ψαύειν, ψηλαφεῖν. Ἀλλὰ καὶ μόνον τὸ ψάλλω, ἄνευ τῆς λέξεως, χορδῆς, σημαίνει τὸ ἅπτεσθαι τῆς χορδῆς διὰ τοῦ δακτύλου, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ Σουίδας λέγων «Κυρίως δὲ ψάλλειν τὸ τῷ ἄκρῳ τῶν δακτύλων, τῶν χορδῶν ἅπτεσθαι». Πολλάκις ὅμως ἐν τῇ ἱερᾷ Γραφῇ σαφηνείας χάριν προσθέτουσι τὰς λέξεις «ἐν χειρί, ταῖς χερσί», ὡς, «ψάλλειν ἐν χειρί» (Α' Βασιλ. ις'. 23), «ψάλλειν ταῖς χερσί» (Α' Βασιλ. ιθ' 9), ἤτοι κρούειν τὸ ὄργανον διὰ τῶν χειρῶν. Ἐντεῦθεν καὶ αἱ φράσεις «ψάλλειν ἐν κιννύρᾳ» (Α. Βασιλ. ις', 16'), ἤτοι κρούειν διὰ τῶν χειρῶν ἐπὶ τῆς κιννύρας, «ψάλλειν ἐν κιθάρᾳ» (ψαλμ. ϟζ, 5), «ψάλλειν ἐν ψαλτηρίῳ» (ψαλμ. λϛ', 2). Ἐκ τῆς σημασίας ταύτης τοῦ ψάλλω, καὶ ἡ λέξις ψαλμὸς σημαίνει τὸν ἦχον τῶν ὀργάνων. Τοῦτο μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Προφήτου Ἀμὼς λέγοντος «ψαλμὸν ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι» (Ε', 23)· καὶ παρ' Ἀθηναίῳ (ΙΔ', 625) εὑρηται «ψαλμὸς πηκτίδος». Ἀλλ' εἰδικώτερον ψαλμὸς λέγεται ἡ τοῦ ψαλτηρίου ὀργάνου μουσουργία. Ἐκ ταύτης τῆς σημασίας καὶ σκεύη ψαλμοῦ

χορόν. Σχολεῖα μουσικῆς ὑποστηριχθέντα πάσῃ δυνάμει ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου[481] καθιδρύθησαν εἰς διάφορα μέρη τῆς Εὐρώπης, ἰδίᾳ δὲ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, καὶ οὕτω τὸ γρηγοριανὸν ᾄσμα ἐπεκράτησεν ἐφ' ὅλης τῆς Δύσεως[482]. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον Καρόλου τοῦ Μεγάλου τὸ γρηγοριανὸν ᾄσμα παρήκμασε, καὶ ἐκ τῆς μονοφωνίας προῆλθεν ἡ πολυφωνία ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐκκλησίαις[483]. Ἡ ἑλληνολατινικὴ ὅμως μουσικὴ οὐδέποτε ἐξέλιπεν ὁλοτελῶς ἐκ τῆς Δύσεως· ἦτο πάντοτε ἀριστοκρατικὴ τέχνη διὰ τὰς ὑψηλὰς τῆς κοινωνίας τάξεις· οὕτω, περὶ τὰ 500, ὁ Κλόβις ἐζήτησε παρὰ τοῦ Θεοδωρίχου ἕλληνα κιθαρῳδόν. Εἰς τὸν ἱερὸν Γρηγόριον ἀποδίδουσι τὴν ἐν τῇ μου-

---

(ψαλμ. Ο', 22) καλοῦνται τὰ μουσικὰ ὄργανα, ψ ά λ τ η ς δὲ ὁ κρούων ὄργανόν τι.—Ἐκ τῆς Β' σημασίας τῶν λέξεων πηγάζουσι καὶ τά, ᾠ δ ὴ ψ α λ μ ο ῦ, ὅπερ λέγεται ὅταν ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ προηγῆται τῆς φωνητικῆς, καὶ ψ α λ μ ὸ ς ᾠ δ ῆ ς, ὅταν ἡ φωνητικὴ μελῳδία προηγῆται τῆς ὀργανικῆς—Κατὰ τὴν Γ' σημασίαν λαμβάνονται αἱ λέξεις ἀντὶ τοῦ ᾄδω, ᾠδὴ καὶ ἀοιδός, καὶ σημαίνουσι τὴν φωνητικὴν μελῳδίαν· ὅθεν καὶ ὁ Ἡσύχιος λέγει «ψάλλειν, ᾄσματα ᾄδειν». Ἡ σημασία αὕτη εἶναι ἡ συνηθεστάτη, εὑρισκομένη πολλαχοῦ ἐν τῇ Νέᾳ Διαθήκῃ (Ρωμ. ιέ, 9. Ἐφεσ. έ, 19. Κορινθ. Δ', 15), καὶ μέχρι τῆς σήμερον σώζεται παρ'ἡμῖν καὶ σημαίνει, τό, ψάλλειν, δ ι ὰ φ ω ν ῆ ς μ ε λ ῳ δ ε ῖ ν τ ὰ ἱ ε ρ ὰ ᾄ σ μ α τ α ἄ ν ε υ ὀ ρ γ α ν ι κ ῆ ς σ υ ν ε ν ε χ ή σ ε ω ς· ὀρθῶς δὲ καὶ ὁ Bescherelle ἑρμηνεύει τὴν λέξιν «ψάλλω σημαίνει σχηματίζω διὰ τῆς φωνῆς διαφόρους καὶ εὐδιακρίτους μουσικοὺς ἤχους, εὐχαρίστους εἰς τὴν ἀκοὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παραδεδεγμένων ἐν τῇ μουσικῇ ἐπιστήμῃ διαστημάτων καὶ κανόνων τῆς παραλλαγῆς».

481) Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογία Διονυσίου Λάτα, ἐν Ἀθήναις, τόμ. Α'. σ. 180.

482) Κάρολος ὁ Μέγας συνέστησε περιφήμους μουσικὰς σχολὰς ἐν Μεδιοματρίκῳ, Σουεσσιῶνι, Αὐρηλίᾳ, Παρισίοις καὶ Λουγδούνῳ, καὶ προσεκάλεσε ψάλτας ἐκ Ρώμης, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς σχολείοις εἰσήγαγε τὴν μουσικήν. (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Φιλαρέτου Βαφείδου, Τόμ. Β'. 1886. σ. 176, 177). Ἰστέον δ' ὅτι ὁ μέσος αἰὼν τοῖς καθιδρύμασι τούτοις ὀφείλει τινὰς τῶν πρώτων θεωρητικῶν μουσικῶν, ὧν αἱ πραγματεῖαι διαχέουσι ζωηρὸν φῶς ἐπὶ τῆς μουσικῆς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

483) Ἐκτὸς τῆς ἀρχαίας μουσικῆς παρεδέχθησαν αἱ κατὰ τόπους δυτικαὶ ἐκκλησίαι, λέγει ὁ Ἰωάννης Βελούδης, καὶ τὴν πολυφωνίαν, βομβούσας παρεισάγουσαι συμφωνίας καὶ γαργαλισμοὺς μουσικῶν ὀργάνων πολυειδῶν, ἀπ' ὀρχήστρας παταγούντων, καὶ θεατρικῶν ᾀσμάτων ἀναιδῆ ποικιλότητα, κείσθω καὶ αὕτη μετὰ πολλῶν καὶ ἄλλων ἡ κατάχρησις τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας, τῆς περὶ τὰ ὑλικὰ μᾶλλον τυρβαζομένης, καὶ πρὸς τὰ ἄστατα καὶ μωρὰ τῶν ἀνθρώπων ὑπτίας χεῖρας, ὡς πλεῖστα, διαπετώσης. (Περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, μεταφρασθὲν ὑπὸ Εὐγενίου ἱερέως Περδικάρη· ἐν Βενετίᾳ 1874 σ. γ'.).

σικῇ εἰσαγωγὴν τοῦ Στιχηραρικοῦ εἴδους, ὅπερ ἐκάλλυνε κατόπιν ὁ Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος. Ὁ Διάλογος ἐξέλεξεν ἐκ τῶν ψαλμῶν στίχους τινὰς διὰ τὰ ἀντίφωνα ἑκάστης ἑορτῆς, προσθεὶς ἐν αὐτοῖς καὶ συντόμους τινὰς χριστιανικὰς ἀναφωνήσεις[484].

Δωρόθεος καθηγούμενος ἰδίου κοινοβίου, ὃ συνέστησεν ἐν Παλαιστίνῃ (+601). Συνέγραψεν ἐπιστολάς τινας καὶ τὰς μέχρις ἡμῶν διασωθείσας ἀσκητικὰς καὶ ἠθικὰς διδασκαλίας[485]. Ἐν τῇ κϐ΄ Διδασκαλίᾳ γέγραπται *Ἑρμηνεία τινῶν ῥητῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ψαλλομένων μετὰ τροπαρίων εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα*, καὶ ἐξηγεῖ τό, «Ἀναστάσεως ἡμέρα.....Πάσχα Κυρίου Πάσχα»[486]. Ὁ δὲ Κ. Οἰκονόμος[487] εἰκάζει ὀρθῶς ὅτι ἐπὶ Δωροθέου καὶ ἀρχαιότερον τό τε ὄνομα καὶ ἡ χρῆσις τῶν Τροπαρίων ὑπῆρχον ἐν ταῖς ἱεραῖς τῆς Ἐκκλησίας ἀκολουθίαις.

Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων πατριάρχης, ΝΘ΄ ἐν τῷ τῶν Πατριαρχῶν τῆς Ἱερουσαλὴμ καταλόγῳ καταριθμούμενος, ὅστις λόγῳ τε καὶ πράξει τὴν ἐμπιστευθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παναγίου Πνεύματος Σιωνίτιδα Ἐκκλησίαν κατεκόσμησεν[488]. Ἔζη κατὰ τὸν Ζ΄ αἰῶνα, ἐγεννήθη δὲ ἐν Δαμασκῷ τῆς Συρίας. Σοφιστὴς τὸ πρῶτον εἶτα μοναχὸς καὶ τέλος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων[489]. Ὡς ἄριστος μουσικὸς καὶ ὑμνογράφος διακριθεὶς ἐποίησε πολλοὺς ὕμνους, ἐξ ὧν ἄλλοι μὲν ὑπὸ τοῦ ἰδίου Σωφρονίου καθιερώθησαν ἐν τῇ κοινῇ ἱερουργίᾳ, ἄλλοι δὲ συνεγράφησαν κατὰ τὸ παράδειγμα Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου διὰ μερικὰς καὶ ἰδιωτικὰς ἱεροπραξίας· ὡσαύτως ἐποίησε καὶ διάφορα Τροπάρια[490], τὰ στιχηρὰ ἰδιόμελα τῶν Μεγάλων Ὡρῶν τῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν (Χριστουγέννων καὶ Θεοφανείων), τοῦ Μεγάλου ἁγιασμοῦ «Φωνὴ Κυρίου» καὶ τῆς Μ. Παρασκευῆς[491]. Θεωρεῖται ὁ πρῶτος ποιητὴς τῶν Τριῳδίων καὶ Τετραῳδίων· ταῦτα δὲ ἦσαν τόσον πολυάριθμα ὥστε ἤρκουν δι' ὅλας τὰς ἡμέρας τῆς Τεσσαρακοστῆς· βαθμιαίως δὲ παρελείφθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ χρῆσις αὐτῶν καὶ μάλιστα ἐκ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἡ μονὴ τῶν Στουδιτῶν ἐθέσπισεν ἵνα χρῆσις γίνηται τῶν ὑπὸ τῶν Στουδιτῶν πατέρων συντασσομένων Τριῳδίων

484) Honorius lib.1, 87. Antifonarium Gregorii mag.
485) Ὅρα τὰς Διδασκαλίας ταύτας ἐν Biblioth. Patr. T. I. p. 744—849.
486) Γρηγορ. Ναζιανζ. λογ. μα, μϐ.
487) Περὶ τῶν Ο΄ Ἑρμηνευτῶν τομ. Δ΄, σ. 729.
488) Ἱεροσολυμιὰς Γρηγορίου Παλαμᾶ· ἐν Ἱεροσολύμοις, 1862. σ. τπθ.
489) Βλ. Fabricii Bibl. graec. T. XI. p. 162 Harles.
490) Migne, τομ. 86.
491) Αὐτὸς συνέταξε καὶ τὸν τύπον τῶν Μεγάλων Ὡρῶν.

καὶ Τετραῳδίων. Πρὶν ἡ πατριαρχεύσῃ ὁ Σωφρόνιος ἀνεθεώρησε τὸ παλαιὸν Τυπικὸν τοῦ ἁγίου Σάββα, συνεπλήρωσε τὸν Ἐπιλύχνιον Ὕμνον καὶ κατέστησεν αὐτὸν κρείττω κατά τε τὸ μέλος καὶ τὸν ρυθμόν. Ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἱεροῦ τούτου ἁσματογράφου σώζεται μουσικὸν ἀργὸν Στιχηράριον, ἑρμηνευθὲν εἰς τὴν νέαν μέθοδον ἐκ τῆς παλαιᾶς ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ πρωτοψάλτου.

Γεώργιος Συρακουσῶν ἐπίσκοπος, ὁ ἐν τῷ Μηναίῳ Σικελιώτης καλούμενος, ὑπὸ δὲ τοῦ Ἀλλατίου Σικελός. Ἤκμασε περὶ τὰ μέσα τοῦ Ζ' αἰῶνος, τὸ γένος Ἕλλην τῆς Σικελίας, ἀνετράφη καὶ ἐξεπαιδεύθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐτελεύτησε δὲ μαρτυρικῶς τῷ 669. Ἐποίησε στιχηρὰ εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα Δημήτριον τό, «Εὐφραίνου ἐν Κυρίῳ πόλις Θεσσαλονίκη»[492] εἰς Ἰάκωβον τὸν Πέρσην (27 νοεμβρίου) καὶ Πορφύριον τὸν Γάζης (26 φεβρουαρίου), καὶ τροπάρια εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Σωτῆρος καὶ τὰ Θεοφάνεια. Ἀνέκδοτοι μένουσι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μαΐου, καὶ ἀνακρεόντειοί τινες στίχοι αὐτοῦ.

Ἀνδρέας Κρήτης ἐπίσκοπος ὁ καὶ Ἱεροσολυμίτης ὡς χρηματίσας ἁγιοταφίτης μοναχὸς καὶ γραμματεὺς Θεοδώρου τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Εἶναι ἐκ τῶν ἐξοχωτάτων τῆς Ἐκκλησίας ὑμνογράφων καὶ ἁσματογράφων. Ἐγεννήθη ἐν Δαμασκῷ τῆς Συρίας ὑπὸ Γεωργίου καὶ Γρηγορίας, ἤκμασε τὸν Ζ' αἰῶνα[493]. Παρέστη κατ' ἐντολὴν τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων καὶ εἰς τὴν ἐν Κων]πόλει τὸ δεύτερον συγκροτηθεῖσαν ἕκτην οἰκουμενικὴν Σύνοδον ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου. Πρὶν ἡ διορισθῇ ἐπίσκοπος Κρήτης ὑπηρέτησεν ὡς διάκονος ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ[494]. Πλὴν τῶν ἱερῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων, ἐμουσούργησε τοὺς Αἴνους τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως (25 δεκεμβρίου) καὶ τὰ δοξαστικὰ εἰς τὴν Λιτὴν τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου (29 ἰουνίου), τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Κυρίου (2 φεβρουαρίου), Ἀνδρέου τοῦ Ἀποστόλου (30 νοεμβρίου), τοῦ τιμίου Σταυροῦ (14 σεπτεμβρ.) καὶ τῶν μεθεόρτων τοῦ Σταυροῦ (17 σεπτεμβρ.). Κανόνας δὲ ἁσματικοὺς[495] εἰς διαφόρους δεσποτικὰς καὶ θεομητορικὰς ἑορτὰς καὶ εἰς μνήμας ἁγίων, ἐμπεριεχομένους ἐν τῷ Τριῳδίῳ, Πεντηκοσταρίῳ, καὶ ἐν τοῖς 12 Μηναίοις τοῦ ἐνιαυτοῦ· ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἀνδρέου Ἱε-

---

492) De Georgiis p. 337. Fabricii bibl. graec. XII, 34.

495) Ἐσφαλμένως ὁ Παρανίκας θεωρεῖ τὸν Ἀνδρέαν μεταγενέστερον. (Περὶ τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων· ὁ ἐν Κ]πόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, σύγγραμμα περιοδικόν. 1873—1874. σ.191).

494) Eabricii Bibl. graec. T. XI. p. 62 Harles.

495) Migne, τομ. 97.

ροσολυμίτου» καὶ «Ἀνδρέου Κρήτης» εὑρίσκομεν τὰ Τριῴδια εἰς τοὺς ἑσπερινοὺς τῆς τῶν Βαΐων ἑβδομάδος, εἰς τὴν Δευτέραν, Τρίτην, Τετάρτην καὶ Πέμπτην τῆς ἑβδομάδος τῶν Παθῶν, τὸν Κανόνα εἰς τὴν ἔγερσιν τοῦ Λαζάρου, εἰς τὴν Γέννησιν τῆς Θεοτόκου (8 σεπτεμβρίου), εἰς τὴν σύλληψιν τῆς ἁγίας Ἄννης (9 δεκεμβρ.), εἰς τοὺς ἁγίους Μακκαβαίους (1 αὐγούστου), εἰς τὴν ἀποτομὴν τῆς κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου (29 αὐγούστου), εἰς τοὺς μάρτυρας Τρύφωνα καὶ Θεόφιλον (23 ἰουλίου), εἰς Ἰγνάτιον τὸν Θεοφόρον (20 δεκεμβρίου), εἰς τὰς Μυροφόρους γυναῖκας (ἦχος Β' πρὸς τὸ «τὴν Μωσέως ᾠδὴν ἀναλαβοῦσα»), τὸν δεύτερον Κανόνα τῆς Μεσοπεντηκοστῆς εἰς ἦχον πλ. Δ' πρὸς τό, Θάλασσαν ἔπηξας, καὶ ἄλλους. Κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐποίησεν εἰς ὀκτὼ ἤχους Κανόνας παρακλητικοὺς εἰς τὴν Θεοτόκον, διὸ καὶ ἀριθμεῖται ἐν τοῖς Θεοτοκαριογράφοις ὁ πρῶτος. Κατὰ τὴν ἐν Κ|πόλει διαμονὴν αὐτοῦ ἐποίησεν ὁ ἱερὸς Ἀνδρέας καὶ τὸν λαμπρὸν ἐκεῖνον καὶ κατανυκτικώτατον ἐννεαῴδιον *Μέγαν Κανόνα*[496] «Βοηθὸς καὶ σκεπαστής», ὅστις συγκείμενος ἐκ 280 τροπαρίων ψάλλεται τῇ πέμπτῃ τῆς Ε' ἑβδομάδος τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς[497] καὶ ἐν ᾧ ἐξιστορεῖ τὴν Παλαιὰν καὶ Νέαν Διαθήκην συλλέξας παραδείγματα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας, τῆς μὲν πρώτης ἀμειβομένης, τῆς δὲ δευτέρας τιμωρουμένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, χορηγεῖ ἀρίστας συμβουλὰς καὶ διδαχὰς πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἁμαρτίας καὶ ἀπομίμησιν τῆς ἀρετῆς ἐπὶ ψυχικῇ σωτηρίᾳ[498].

Γεώργιος Πισίδης, ὡς καταγόμενος ἐκ Πισιδείας, ἐχρημάτισε Διάκονος καὶ Χαρτοφύλαξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἀπήλαυε δὲ τῆς εὐνοίας Ἡρακλείου τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ Σεργίου τοῦ Πατριάρχου. Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος[499] ἀποκαλεῖ αὐτὸν θαυμάσιον ποιητήν· ὡς τοιοῦτος δ' ἐποίησε διάφορα ποιήματα εἰς Ἰαμβικοὺς στίχους, ὧν

---

496) Τὸ ἔξοχον τοῦτο ἔργον τοῦ μελιρρύτου ἁσματογράφου ἐκλήθη Μέγας Κανὼν καὶ διὰ τὴν ποσότητα τῶν Τροπαρίων καὶ διὰ τὸ θαυμάσιον καὶ σπουδαῖον καὶ κατανυκτικὸν αὐτοῦ.

497) Ὁ Σάθας λέγει ὅτι τῷ 1796 ἡρμήνευσε τὸν Κανόνα τοῦτον Ἰωάννης Λίνδιος ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μύρων (Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σ. 613).

498) Ἰστέον ὅτι καθ' ἣν ἡμέραν ἐψάλλετο ὁ Μέγας Κανὼν οἱ εὐσεβεῖς αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου μετέφερον τὴν ὑπὸ Λουκᾶ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ζωγραφισθεῖσαν εἰκόνα τῆς Ὁδηγητρίας ἐκ τοῦ ναοῦ εἰς τὰ ἀνάκτορα, τὴν δὲ τρίτην τῆς Διακαινησίμου ἐπανέφερον αὐτὴν λιτανεύοντες, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κωδηνοῦ καὶ τοῦ Δούκα (Codinus de Orig. c. 12. n. 11. Ducas Hist. c. 38) εἰς τὸν ναὸν αὐτῆς ἔνθα ὁ Πατριάρχης ἐτέλει καὶ λειτουργίαν. Εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην ἐποίησεν Ἀκολουθίαν ὁ Πατριάρχης Ἰγνάτιος.

499) Ἐκκλ. Ἱστορ. Βιβλ. ΙΗ'. κεφ. 48

μνημονεύει ὁ Σουΐδας[500], τὸν βαθέως ἐνθουσιασμοῦ καὶ δι' ἐκλεκτῶν λέξεων συντεταγμένον Ἀκάθιστον Ὕμνον[501] τῆς Θεοτόκου, ὅστις σύγκειται ἐξ εἴκοσι τεσσάρων Οἴκων, ἀκολουθούντων κατὰ τάξιν τὰ 24 γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου[502]. Ὁ ἱερὸς ᾀσματογράφος ἐποίησε διαφόρους ᾀσματικοὺς Κανόνας, ἐν οἷς διακρίνονται ὁ τοῦ ὁσίου Γερασίμου τοῦ ἐν Ἰορδάνῃ (4 μαρτίου) εἰς ἦχον Δ' πρὸς τό, Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον πέλαγος, ὁ τῆς ἁγίας Γλυκερίας (13 μαρτίου), ὁ τοῦ

---

500) Ἐν λ. Γεώργιος.

501) Ἀκάθιστος ὠνόμασται ὁ ὕμνος οὗτος, διότι ὅτε ἐψάλη τὸ πρῶτον εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν, πᾶς ὁ λαὸς συνέρρευσε καὶ ηὐχαρίστησε τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ, τῇ θεομήτορι, ὀρθοστάδην. Ἐποιήθη τῇ προσταγῇ τοῦ Πατριάρχου Σεργίου, τῷ 626 μ.Χ. ὅτε βασιλεύοντος τοῦ Ἡρακλείου οἱ Ἀβάροι, γένος Σκυθικόν, καὶ οἱ Πέρσαι μετὰ πολυαρίθμου στρατοῦ ἠπείλουν τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ ἀνθίσταντο, τὴν τῆς Θεοτόκου βοήθειαν ἐπικαλούμενοι, διὸ καὶ ἠγέρθη φοβερὰ τρικυμία καὶ λαῖλαψ, κατασυντρίψασα τὰ πλοῖα τῶν βαρβάρων, τὰ δὲ σώματα αὐτῶν ἐξέβρασε παρὰ τῷ ἐν Βλαχέρναις ἱερῷ ναῷ τῆς Θεοτόκου Ὁδηγητρίας, εἰς ὃν συνελθὼν ὁ λαός, μετὰ τὴν καταδίωξιν καὶ τῶν ἐν τῇ ξηρᾷ ἐχθρῶν, δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἐδοξολόγησε τὴν Παναγίαν, μὴ καθήσας παντάπασι.

502) Ὁ Φαβρίκιος, Λέων ὁ Ἀλλάτιος καὶ ὁ Καβέος βιογραφοῦντες τὸν Γεώργιον Πισίδην δὲν λέγουσί τι περὶ αὐτοῦ ὡς ποιητοῦ τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου. Ἄλλοι παραδέχονται ὅτι ὁ ὕμνος οὗτος ἐποιήθη κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρέως Ἀπολλιναρίου· κατ' ἄλλους ἐγένετο μετὰ τὸν θάνατον Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, τοῦτο δ' εἰκάζουσιν ἐκ τῶν ἑξῆς στίχων «Χαῖρε τῆς ἀπάτης τὴν κάμινον σβέσασα», «Χαῖρε τύραννον ἀπάνθρωπον ἐκβαλοῦσα τῆς ἀρχῆς», «Χαῖρε τῆς ἀπάτης τὴν πλάνην πατήσασα, χαῖρε τῶν εἰδώλων τὸν δόλον ἐλέγξασα». Ὁ Κ. Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων ἀποδεικνύει σοφῶς ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ ὕμνου ἦν ἐγκρατὴς τῆς ἀρχαίας μετρικῆς, μιμηθεὶς τὸν Εὐριπίδην. ὡς «Ἄγγελος πρωτοστάτης—οὐρανόθεν ἐπέμφθη—εἰπεῖν τῇ Θεοτόκῳ τό, χαῖρε—καὶ σὺν τῇ Ἀσωμάτῳ φωνῇ—σωματούμενόν σε θεωρῶν Κύριε—ἐξίστατο καὶ ἵστατο—κραυγάζων πρὸς αὐτὴν τοιαῦτα», κατὰ τὸ Εὐριπίδειον «Πέμπετε τῶν δ' ἀπ' οἴκων—ἢ πνοιαῖοι ζεφύρου—θοάς, ἀκάτους ἐπ' οἶδμα λίμνας—δεῦρο καλεῖν νόμος ἐς χορόν—ἀσπίσι καὶ λόγχαις Ἀχαιῶν, ἄνακτος—Ἑλλάδος ἐνναέτησιν—Ἁλίου προσέβαλεν ἅρμα». Οἱ στίχοι τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου εἶναι τρίμετροι Ἰαμβικοί, ἕκαστος δὲ ὕμνος σύγκειται ἐκ δεκατριῶν τοιούτων, ὧν οἱ δύο πρῶτοι εἶναι δεκασύλλαβοι, οἱ δεύτεροι δεκατρισύλλαβοι, οἱ τρίτοι δεκαεξασύλλαβοι, οἱ τέταρτοι δεκατετρασύλλαβοι, οἱ πέμπτοι καὶ οἱ ἕκτοι ἑνδεκασύλλαβοι, καὶ ὁ τελευταῖος ὀκτασύλλαβος. Ὅλος ὁ ὕμνος σύγκειται ἐκ δώδεκα Οἴκων, ἕκαστος δὲ στίχος ἄρχεται ἀπὸ τῆς λέξεως χαῖρε, ἥτις ἐν ὅλῳ τῷ ὕμνῳ ἐπαναλαμβάνεται 132 φοράς. Ἐν τῷ ὕμνῳ τούτῳ διακρίνομεν τὸ ὑψηλόν, τὴν σαφήνειαν, τὸ κομματικὸν μετὰ τοῦ περιοδικοῦ ὕφους, μεταφοράς, προσωποποιΐας, ἀντιθέσεις, ἀναφωνήσεις, καὶ τὴν καταλληλίαν τῶν κοσμητικῶν ἐπιθέτων δι' ὧν ὁ ποιητὴς ἔπλεξε τὸν στέφανον τῆς Θεομήτορος.

ἱερομάρτυρος Μάρκου ἐπισκόπου Ἀρεθουσίων (29 μαρτίου) εἰς ἦχον πλ. Δ΄ πρὸς τό, Ὑγρὰν διοδεύσας, ὁ δεύτερος κανὼν τῶν γενεθλίων τοῦ Προδρόμου (24 ἰουνίου) εἰς ἦχον Δ΄, πρὸς τό, Ἀνοίξω τὸ στόμα μου, ὁ πρῶτος κανὼν ἐπὶ τῇ καταθέσει τῆς Τιμίας Ζώνης τῆς Θεοτόκου (31 αὐγούστου) εἰς ἦχον Δ΄ πρὸς τό, Θάλάσσης τὸ ἐρυθραῖον πέλαγος, ὁ τοῦ ἁγίου Αὐτονόμου (11 σεπτεμβρίου διὰ τὸ ἀποδίδοσθαι τὴν ἑορτὴν τῆς Θεοτόκου) εἰς ἦχον Δ΄ πρὸς τό, Ἅρματα Φαραώ, ὁ πρῶτος Κανὼν τῶν Εἰσοδίων (21 νοεμβρίου) εἰς ἦχον Δ΄ πρὸς τό, Ἀνοίξω τὸ στόμα μου, ὁ τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου εἰς ἦχον πλ. Β΄ πρὸς τό, Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας ὁ Ἰσραήλ, ὁ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ (β΄ Κυριακὴ Νηστειῶν) εἰς ἦχον Δ΄ πρὸς τό, Ἀνοίξω τὸ στόμα μου. Ἐποίησε πρὸς τούτοις καὶ στιχηρά, ὡς τὸ εἰς τὰ ἑσπέρια τῆς μάρτυρος Χριστίνης (24 ἰουλίου). Δοξαστικὸν τῶν Ἀποστίχων εἰς ἦχον Β΄, καὶ ἄλλα πολλὰ [503]. Ἔζησε κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ Ζ΄ αἰῶνος.

Μάξιμος Ὁμολογητής, ἐγεννήθη τῷ 580 ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξ ἐπισήμου οἰκογενείας, ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν ἰδιαίτερος γραμματεὺς τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου, εἶτα δὲ ἐμόνασεν ἔν τινι ἐν Χρυσοπόλει μονῇ, ἧς καὶ ἡγούμενος ἀνεδείχθη. Ἐθαυμάσθη διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ παιδείαν καὶ τὰς περὶ τὴν μουσικὴν γνώσεις αὐτοῦ· ἔγραψε πολλὰ καὶ διάφορα· ἐξεδήμησε δὲ πρὸς Κύριον δέσμιος ἐν τῇ Λαζικῇ τῷ 662.

Γερμανὸς Ὁμολογητής Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, υἱὸς Ἰουστινιανοῦ τοῦ πατρικίου, γεννηθεὶς ἐν Κ]πόλει, μεσοῦντος τοῦ Ζ΄ μ. Χ. αἰῶνος. Ὑπῆρξεν ἐκ τῶν διασήμων ὑμνῳδῶν τῆς Ἐκκλησίας[504]. Τῷ 715 προεβιβάσθη εἰς τὸν θρόνον Κ]πόλεως πρότερον

---

503) Περὶ τῶν ἔργων τοῦ Πισίδου ἴδε τὸν Φαβρίκιον Biblioth. graeca T. VIII. p. 612 Harles.

504) Ἐν τῷ ἀρχαίῳ Τριῳδίῳ (Triodium graecum. Ven. 1601) ἔνθα ὑπάρχουσιν ἐζωγραφισμένοι οἱ τὰ μέλη πλέξαντες θεῖοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἡ εἰκὼν τοῦ θείου Γερμανοῦ κατέχει τὴν πρώτην θέσιν. Ὑπὸ ἐνδύματα ἐπισκόπων ὑπάρχουσιν ὁ Γερμανός, ὁ Σωφρόνιος, ὁ Μεθόδιος, ὁ Φιλόθεος, Ἀνδρέας ὁ Κρήτης, Ἰωάννης Εὐχαΐτων, Γεώργιος Νικομηδείας, ὁ Κυπριανὸς καὶ ὁ Ἀνατόλιος. Ὑπὸ μοναχικὴν περιβολὴν Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὁ Κοσμᾶς, Ἰωσὴφ ὁ ὑμνογράφος, Θεοφάνης ὁ Γραπτός, ὁ Βύζας, Στέφανος ὁ ἁγιοπολίτης, Γεώργιος ὁ Σικελιώτης, ὁ Συμεών, ὁ Ἀρσένιος, ὁ Βαβύλας, Ἐφραὶμ ὁ Καρίας, Ἀνδρέας ὁ Πυρρός, Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, Κασσία ἡ μοναχή. Ἐν κοσμικῇ περιβολῇ Λέων ὁ αὐτοκράτωρ, Λέων ὁ Μαγίστωρ, Βασίλειος ὁ Πηγοριώτης, ὁ Ἰουρτῖνος καὶ ὁ Σέργιος.

ὢν ἐπίσκοπος Κυζίκου· ζήσας δὲ 95 ἔτη ἐτελεύτησε τῷ 740 μ. Χ. Συνέγραψε πολλά, ἐν οἷς καὶ τὸ περὶ τῶν ἓξ οἰκουμενικῶν Συνόδων. Ἐποίησε δὲ καὶ ἐμελῴδησε τοὺς στίχους καὶ τὰ εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν ἑσπέρια στιχηρὰ «Λέγε Συμεών», τὸ Δοξαστικὸν εἰς τὰ μεθέορτα (πέμπτην) τῆς Μεσοπεντηκοστῆς, τοὺς Αἴνους τῶν μαρτύρων Κυρίκου καὶ Ἰουλίττης (15 ἰουλίου), τὰ ἑσπέρια στιχηρὰ τοῦ ἁγίου Συμεὼν τοῦ Στυλίτου ὡς καὶ τὸ Δοξαστικόν, τοὺς Αἴνους τῆς Ἰνδίκτου (1 σεπτεμβρίου), τὰ στιχηρὰ εἰς τὴν Γέννησιν τῆς Θεοτόκου (8 σεπτεμβρίου), τὰ στιχηρὰ εἰς τὴν μνήμην τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως (13 σεπτεμβρίου) καὶ τὸ εἰς ἦχον Β΄ Δοξαστικὸν τῶν Ἀποστίχων, τὸ εἰς ἦχον πλ. Δ΄ Δοξαστικὸν τῶν Αἴνων τοῦ μεγαλομάρτυρος Εὐσταθίου (20 σεπτεμβρίου)· τὰ στιχηρὰ ἰδιόμελα τῆς Θ΄ ὥρας, τὰ ἑσπέρια, τὴν Λιτήν, τὰ Ἀπόστιχα καὶ ἅπασαν σχεδὸν τὴν ἀκολουθίαν τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως· στιχηρὰ εἰς τοὺς ἀποστόλους (Ἀνδρέαν, Πέτρον, Παῦλον καὶ Φιλήμονα), εἰς τοὺς ἱεράρχας (Βασίλειον τὸν Μέγαν, Νικόλαον, Ἀθανάσιον Ἀλεξανδρείας καὶ Παῦλον Κ]πόλεως), καὶ εἰς τοὺς ὁσίους (Εὐθύμιον τὸν Μέγαν καὶ εἰς Μαρίαν τὴν Αἰγυπτίαν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀλλατίου). Προσέτι ἐποίησε τὴν Λιτὴν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου (8 μαΐου) καὶ τὴν λοιπὴν ἀκολουθίαν αὐτοῦ (26 σεπτεμβρίου), τὴν Λιτὴν τῶν ἁγίων Ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ (1 ἰουλίου), τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ (20 ἰουλίου), τοῦ μεγαλομάρτυρος Παντελεήμονος (27 ἰουλίου), τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (15 αὐγούστου), τῆς Ἀποτομῆς τοῦ Προδρόμου (29 αὐγούστου), καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (13 νοεμβρίου). Ὁ θεῖος Γερμανὸς εἶναι ὁ ποιητὴς τῶν ἑξῆς ἀσματικῶν Κανόνων, τοῦ εἰς τὴν ἀχειροποίητον εἰκόνα (16 αὐγούστου) εἰς ἦχον πλ. Β΄ πρὸς τό, Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας ὁ Ἰσραήλ, τοῦ εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Νηστευτὴν (2 σεπτεμβρίου) εἰς ἦχον πλ. Δ΄ πρὸς τό, Τῷ ἐκτινάξαντι Φαραώ», τοῦ προεορτίου κανόνος τοῦ Τιμίου Σταυροῦ (13 σεπτεμβρίου) εἰς ἦχον Δ΄, πρὸς τό, Τριστάτας κραταιούς, καὶ ἄλλων πολλῶν κανόνων, φερόντων τὴν ἐπιγραφὴν «Γερμανοῦ». Ἐν τοῖς ᾀσματικοῖς κανόσι τοῦ Γερμανοῦ διακρίνεται ὁ εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου, συνιστάμενος εἰς εἶδός τι συνομιλίας μεταξὺ τοῦ Ἀρχαγγέλου καὶ τῆς Μαρίας, μὴ ὑπάρχων ὅμως ἐν ταῖς σημεριναῖς ἐκκλησιαστικαῖς ἀκολουθίαις. Τινὲς τῶν κριτικῶν εἰς αὐτὸν ἀπέδωκαν τὴν λειτουργίαν τῶν Προηγιασμένων[505].

505) Goari Euchologium. p. 200.

Λέων Βούζας ἢ Βυζάντιος ὁ καὶ Σχολαστικός, ἐκ τῶν ἐπισήμων ὑμνογράφων καὶ ἁσματογράφων τῆς Ἐκκλησίας, ἀνθήσας κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ζ' ἑκατονταετηρίδος. Εἰς τὰ Μηναῖα ἀπαντῶμεν πολλὰ στιχηρὰ φέροντα τὸ ὄνομα «Βύζαντος» ἢ «Βυζαντίου»· οἷον, εἰς τὴν Περιτομὴν τοῦ Χριστοῦ (1 ἰανουαρίου), εἰς τὸν ἀπόστολον Βαρνάβαν, τὴν Γέννησιν τοῦ Προδρόμου καὶ τοὺς ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον (11, 24, 29 ἰουνίου), εἰς τὸν προφήτην Ἠλιοὺ καὶ τὸν μάρτυρα Παντελεήμονα (20, 27 ἰουλίου), εἰς τοὺς μάρτυρας Μάμαντα καὶ Εὐθύμιον, εἰς τὸν Πρόδρομον καὶ Ἰωάννην τὸν Θεολόγον (2, 16, 24, 26 σεπτεμβρίου), εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον Μιχαήλ, εἰς τοὺς μάρτυρας Μηνᾶν καὶ Βίκτορα, εἰς τὸν ἀπόστολον Φίλιππον (8, 11, 14 νοεμβρίου), εἰς τὴν μάρτυρα Βαρβάραν, ἱεράρχην Νικόλαον καὶ προφήτην Δανιήλ (4, 6, 17 δεκεμβρίου). Ἐποίησε τὰ στιχηρὰ τῆς Λιτῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (25 μαρτίου) καὶ τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης (21 μαΐου), τὸ εἰς ἦχον πλ. Δ' Δοξαστικὸν τῶν Ἀποστίχων Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς (22 ἰουλίου), τὸ εἰς ἦχον πλ. Δ' Δοξαστικὸν τῶν Αἴνων τῆς Μεταμορφώσεως (6 αὐγούστου), τὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στιχηρὸν Ἰδιόμελον «Ὅτε ἡ Μετάστασις», τὰ προεόρτια τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως στιχηρὰ Δοξαστικὰ «Σπήλαιον εὐτρεπίζου» εἰς ἦχον πλ. Β' καὶ τὸ εἰς τὸν αὐτὸν ἦχον «Ἀνύμφευτε Παρθένε», τὸ τῆς ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας Δοξαστικὸν καὶ τὸ «Καὶ νῦν» τῶν Ἀποστίχων (22 δεκεμβρίου), ἀμφότερα εἰς ἦχον πλ. Α'. Ὁ αὐτὸς ἐποίησε καὶ ἄλλα παρόμοια Τροπάρια.

Θεόδωρος Συκεώτης συνεχρόνησε τῷ ἁσματογράφῳ Γεωργίῳ τῷ Πισίδῃ. Χρηματίσας μοναχός, περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου αὐτοῦ ἀνεδείχθη ἐπίσκοπος τῆς ἐν Γαλατίᾳ Ἀναστασιουπόλεως, ἐτελεύτησε δὲ ἐπὶ Ἡρακλείου[506]. Αὐτῷ ἀνήκουσι τὰ στιχηρὰ εἰς τὴν μάρτυρα Ἁγάθην (5 φεβρουαρίου), καὶ εἰς τὸν ὅσιον Ἀντώνιον (17 ἰανουαρίου)[507]. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Συκεώτου ἐπιγράφεται στιχηρὸν εἰς τοὺς ἐν Ἀμορίῳ μάρτυρας (6 μαρτίου), ἀλλὰ τὸ ποίημα τοῦτο δέον νὰ ἀποδοθῇ εἰς μεταγενέστερον Συκεώτην, καθόσον μάλιστα οἱ ἐν λόγῳ μάρτυρες ἤθλησαν δύο αἰῶνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Συκεώτου.

Κοσμᾶς Ξένος ἢ Ἱκέτης ἐκ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων καταγόμενος[508]. Καὶ *Ξένος* μὲν καλεῖται διότι μετὰ καὶ ἄλλων Χριστια-

506) Ἴδε Συναξαριστὴν Νικοδήμου Ἁγιορείτου, τῇ 22 ἀπριλίου.

507) Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Μελετίου, τομ. Β' σ. 140.

508) Οἱ τὴν Μουσικὴν Βιβλιοθήκην συντάξαντες ἐν σελίδι μή' συγχέουσι τὸν Κοσμᾶν τοῦτον μεθ' ἑτέρου συγχρόνου Κοσμᾶ, μαθητοῦ τοῦ πρώτου.

νῶν αἰχμαλώτων ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν κυριευθείσης Ἰταλίας μετηνέχθη καὶ αὐτὸς εἰς τὴν τῶν κρατούντων πρωτεύουσαν πόλιν Δαμασκόν. Ἐξηγόρασε δ' αὐτὸν ἐκ τῶν φυλακῶν, ἕνεκα τῆς πολυμαθείας αὐτοῦ, ὁ εὐσεβὴς Σέργιος πατὴρ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, μεγάλης φήμης καὶ ἐπιρροῆς ἀπολαύων παρὰ τοῖς Καλίφαις, καὶ διετήρει ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτοῦ· ἐπειδὴ δὲ εἰς ἀντιμισθίαν τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἱκέτευε νυχθημερὸν τὸν ὕψιστον ὑπὲρ τοῦ εὐεργέτου αὐτοῦ Σεργίου ἐκλήθη καὶ *Ἱκέτης*. Ὁ Κοσμᾶς ἐδίδαξε τὰ ἱερὰ γράμματα καὶ τὰς λοιπὰς ἐπιστημονικὰς γνώσεις τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τὴν Μουσικὴν εἰς τὸν γνήσιον υἱὸν τοῦ Σεργίου, Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, καὶ τὸν θετὸν υἱόν, Κοσμᾶν τὸν Ἁγιοπολίτην ἢ Ἱεροσολυμίτην καὶ Μελῳδὸν ἐπωνυμούμενον. Κατέλυσε τὸν βίον τῷ 740 μ. Χ.[509].

509) Τοῦ σοφωτάτου τούτου ἀνδρὸς τὰ συγγράμματα ἀπωλέσθησαν ἐπὶ τῇ ἐκπορθήσει τῆς πατρίδος αὐτοῦ.

ΜΕΡΟΣ Β'.

ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

Ο ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΔΙΑΡΡΥΘΜΙΣΤΗΣ

ΒΙΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ

Εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι οἱ πατέρες τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος σφοδρῶς ἐπετέθησαν κατὰ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰσαχθείσης μουσικῆς, τῆς ἐπὶ τὸ θεατρικώτερον προσκλινούσης. Ἀλλ' εἰς οὐδὲν ἴσχυσεν ἡ φωνὴ αὐτῶν, τοὐναντίον ἡ περὶ τὴν μουσικὴν κατάχρησις ἐπηύξησε προϊόντος τοῦ χρόνου. Ἐπέστη λοιπὸν ἀνάγκη ἵνα τεθῇ φραγμὸς πρὸς περιφρούρησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἦτο ἀνάγκη νὰ παρουσιασθῇ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ κόσμου εἷς βαθὺς μουσικὸς ἐπιστήμων ἵνα μεταδώσῃ τῇ μουσικῇ καὶ τὴν κανονικὴν ὁμορρυθμίαν καὶ τὰ ἄξια τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ αἰσθήματα, ἀποκαθαίρων οὕτω τὸ ἐκκλησιαστικὸν ᾄσμα ἐκ τῆς θυμελικῆς κοσμικῆς μουσικῆς καὶ περιορίζων αὐτὸ εἰς μόνην τὴν φωνὴν τῶν ψαλτῶν. Ὁ τὴν περιττὴν τῆς θυμελικῆς μουσικῆς τέχνην ἀναλαβὼν μετριάσαι καὶ τὰς ἀτόπους τῶν ἀμαθῶν κραυγὰς παρακωλῦσαι ἦν ὁ περιώνυμος καὶ μέγιστος τῆς Ἐκκλησίας πατὴρ καὶ διδάσκαλος **Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός**[510], «ἀνὴρ ἐλλογιμώτατος, κατὰ Σουΐδαν, καὶ οὐδενὸς δεύτερος τῶν κατ' αὐτὸν ἐπὶ παιδείᾳ λαμψάντων»[511], διακριθεὶς ὡς μέγας ἀριστοτελικὸς φιλόσοφος[512], ὡς διάσημος θεολόγος[513] τὰς βάσεις θέμενος τῆς δογ-

---

510) Περὶ Δαμασκηνοῦ πρβλ. Migne, τόμ. 94—96. Φαβρίκιον τομ. 9. σ. 682. Cave σ. 410.

511) Ἐν λέξει Ι. Δαμασκηνός.

512) Θεωρητέος μᾶλλον ἀριστοτελικὸς φιλόσοφος, εἰ καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν προσαγορεύει ἐκλεκτικὸν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς Διαλεκτικῆς αὐτοῦ «Ἐρῶ τοιγαροῦν ἐμὸν οὐδέν· τὰ δὲ σποράδην θείοις τε καὶ σοφοῖς ἀνδράσι λελεγμένα συλλήβδην ἐκθήσομαι».

513) Τὸν Δαμασκηνὸν ὡς φιλόσοφον καὶ θεολόγον ἐξετάζει ὁ εὐπαίδευτος

ματικῆς θεολογίας [514], καὶ ὡς ἄριστος μουσικὸς τὴν ἱερὰν μουσικὴν διαρρυθμίσας καὶ ἀναδειχθεὶς διαπρεπέστατος ἐν τοῖς ἱεροῖς τῆς ἐκκλησίας μελῳδοῖς· διὸ καὶ δικαίως ὑπὸ τῶν μετέπειτα μελῳδῶν ἐκλήθη *Μαΐστωρ* [515]. Καὶ ὡς ὁ μεσαίων δὲν εἶναι μεμονωμένη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐποχή, ἀλλὰ βυθίζει τὰς ρίζας εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ ἐπεκτείνει τοὺς κλάδους αὐτοῦ μέχρι τῶν χρόνων ἡμῶν, οὕτω καὶ ὁ Δαμασκηνὸς τὸ μεταίχμιον ὢν τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, παρέχει ἡμῖν ἰδιαζόντως τὸ φιλοσοφικὸν διαφέρον τῆς μουσικῆς ἱστορίας κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Τὸν βίον τοῦ Δαμασκηνοῦ περιγράφουσιν ὁ ἀρχαιότερος τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων Θεοφάνης ὁ Ὁμολογητής, ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰωάννης[516], Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης ὁ μέγας Λογοθέτης[517], Σουΐδας καὶ Κεδρηνός. Ὁ πανευκλεὴς Ἰωάννης κατὰ τοὺς βιογραφήσαντας αὐτόν, γεννηθεὶς περὶ τὸ 676 σωτήριον ἔτος, μετέστη πρὸς Κύριον τῷ 756. Ὁ ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Παλαμᾶς ὁμιλῶν ἐν ὀλίγοις ἐν τῇ *Ἱεροσολυμιάδι* [518] περὶ τοῦ Χρυσορρόα τῆς Ὀρθοδοξίας

κληρικὸς Κωνσταντῖνος Στρατούλης (ἐπίσκοπος Κυθήρων) ἐν ἰδίᾳ διατριβῇ δημοσιευθείσῃ εἰς τὸν Εὐαγγελικὸν Κήρυκα. Ἐν Ἀθήναις 1860. ἔτος Ε', ἀριθ. 1, σ. 1—12. ἀριθ. 2 σ. 49—54. ἀριθ. 3 σ. 97—108. ἀριθ. 4 σ. 167—171. ἀριθ. 5 σ. 193—199. ἀριθ. 7 σ. 289—297. ἀριθ. 8 σ. 337—341. ἀριθ. 9 σ. 385—390. ἀριθ. 11 σ. 481—495. ἔτος Ϛ' ἀριθ. 8 σ. 406—418. Ἔτος Ζ' 1863 ἀριθ. 3 σ. 152.

514) Καὶ Μακάριος ὁ Ἀγκύρας ἐπίσκοπος φησὶ «Δαμασκηνὸν μέντοι εἰπών, πάντας τοὺς διδασκάλους συμπεριλαβὼν ἐδήλωσα· στόμα γὰρ καὶ διερμηνεὺς οὗτος ὁ πάνυ πάντων τῶν θεολόγων, οὐ χάριν, καὶ οἷς γράφει, οὐ λέγω, ἀλλὰ λέγομεν φησίν· οὗ γε ἡλίκον τὸ τῶν λόγων ὕψος καὶ ἡ τῶν δογμάτων ἀκρίβειά τε καὶ στάθμη καὶ ὅσον τὸ ἐν ἅπασι μέγιστον κλέος, ἡ τῶν οἰκουμενικῶν ἁγίων συνόδων ἑβδόμη παρίστησι. (Κατὰ Βαρλαάμ, κεφ 35. Ὅρα καὶ πρᾶξιν τῆς ΣΤ' Οἰκουμ. Συνόδου).

515) Ὁ Μαΐστωρ τοῦ κλήρου ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς βαθμοῖς ὠνομάζετο καὶ Δομέστικος, ὢν διδάσκαλος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χοροῦ. Ἡ ἐπωνυμία τοῦ Μαΐστορος δέδοται εἰς ἐκείνους μόνον τοὺς διδασκάλους οἵτινες ἦσαν γνωστοὶ ἐπὶ ἐξόχοις προτερήμασι καὶ μουσικοῖς συγγράμμασιν· ὁ Μαΐστωρ διέθετε τὰ ἱερὰ ἄσματα εἰς τοὺς ψάλτας, καὶ ὥριζε τὸ μέτρον καὶ τὴν τάξιν τῶν ἀσμάτων. Ἐκτὸς τοῦ πρώτου Δομεστίκου ἐνίοτε διωρίζοντο καὶ ἕτεροι δύο διά τε τὸν δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν χορόν, ἐν καιρῷ δὲ τῆς θείας λειτουργίας περιεβάλλοντο λευκὰ στιχάρια, ὡς καὶ ὁ Πρωτοψάλτης (Βλέπε Λεξικὸν Δουκαγγίου ἐν λέξει Δομέστικος).

516) Acta Sanctorum, Maius, τομ. Β'.

517) Migne Patrologia Graeca. Τομ. 140, σ. 812—886.

518) Ἐν Ἱεροσολύμοις. 1862. σ. υά.

Νείλου, τοῦ θείου Δαμασκηνοῦ, προστίθησιν ὅτι ὁ ἱερὸς αὐτοῦ τάφος ἐς δεῦρο καινὸς σώματος περισώζεται [519]. Πατρίδα ἔσχε τὴν τότε περιφανῆ καὶ λαμπρὰν καὶ τῆς ἑώας προκαθημένην Δαμασκόν, ἐξ ἧς καὶ *Δαμασκηνός*[520], καὶ ἀφ' ἧς τοσαῦτα ἐβλάστησαν καὶ εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους μυρίπνοα ἄνθη τὸν λειμῶνα τῆς ἐκκλησίας καθωραΐσαντα· εἶλκε τὸ γένος ἐξ ἐπιφανεστάτου οἴκου, καθὰ μαρτυρεῖ καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Ἀκροπολίτης, ἀναιρῶν τοὺς αἱρετικοὺς τοὺς τὴν δόξαν τοῦ ἡμετέρου Δαμασκηνοῦ ἀγωνιζομένους ἀμαυρῶσαι «Οὕτω μὲν οὖν ἐκ διαδοχῆς οἱ τοῦ ἁγίου γεννήτορες εὐσεβεῖς καὶ τὸν κατ' ἀρετὴν βίον ἐπιφανεῖς· μὴ γὰρ δὴ δεξώμεθά τινας ἑτεροῖα τὰ περὶ αὐτὸν ἱστορηκότας ἀπερισκέπτως καὶ τὰ τῆς ἀληθείας μὴ διηκριβωκότας, καὶ τὰ τῶν ἁγίων προγόνων· καὶ γὰρ ἀληθῶς ἅγιοι, μέσον ἀσεβῶν εἰλικρινῆ τὴν πίστιν τηρήσαντες, τῶν ἁγίων ὄντων φυτοσπόρων, τοῦ ἁγιωτάτου τοῦδε καὶ θειοτάτου καταψευδομένους ἀνδρός, καὶ οἷον ὑπὲρ αὐτοῦ τοὺς ἐξ ὧν προελήλυθε στηλιτεύοντας· ἀλλ' εὐσεβεῖς μὲν οἱ γενάρχαι τῷ μακαρίῳ, ὡς ἡ ἀληθὴς ἀνέκαθεν ἱστορία παραδέδωκεν, εὐσεβεῖς δὲ οἱ πατέρες καὶ ἀρετῆς διὰ πάσης ἀντιποιούμενοι βιοτῆς».

Ὁ βιογράφος τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰωάννης[521] διηγεῖται ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ νεαροῦ τῆς Ἐκκλησίας Ὀρφέως[522] Σέρ-

---

519) Ἴδε καὶ Συναξαρ. Δεκεμβρ. δ' καὶ Σιωνίτ. Προσκυνητ. Κ. Οἰκονόμου σ. 28.

520) Πολλοὶ τῶν νεωτέρων συνέχεον τὸν ἐκ Δαμασκοῦ Ἰωάννην πρὸς ἄλλους συνωνύμους Δαμασκηνούς, ἀφ' ὧν δέον ἵνα διακρίνηται. Α') ὑπῆρξεν Ἰωάννης Δαμασκηνὸς τοὐπίκλην Μεσουέ, ἀκμάσας ἐπὶ Θεοφίλου αὐτοκράτορος τὸν ἰατρὸν μετερχόμενος καὶ ὀπαδὸς τοῦ Μωάμεθ. Β') ὁ Δαμασκηνὸς Στουδίτης μοναχὸς Θεσσαλονικεύς, ὃς συνέγραψε διαφόρους πανηγυρικοὺς λόγους εἰς τὰς μνήμας τῶν ἁγίων εἰς ὕφος κοινότατον· ἡ δὲ βίβλος ἐπιγράφεται «Θησαυρὸς Δαμασκηνοῦ μοναχοῦ τοῦ ὑποδιακόνου καὶ Στουδίτου». Τὸ κύριον ὄνομα αὐτοῦ εἶναι Δαμασκηνός. Γ') ὁ ἐπίσκοπος Δαμασκηνός, ὁ τὰ Ποικίλα συντάξας εἰς κοινὴν γλῶσσαν, ἔκ τε τοῦ Αἰλιανοῦ καὶ Ἀριστοτέλους καὶ ἄλλων περὶ τῆς τῶν ζώων φύσεως, εἰς κεφάλ. 90. Δ') Ὁ Ρονδίνης ἐπίσκοπος Δαμασκηνός, ὅστις ἔχει καὶ σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον «Δαμασκηνοῦ ἐπισκόπου Ρονδίνης διάλογος μετὰ τοῦ ἡγουμένου τῆς ἁγίας Ἀναστασίας» ταλανισμὸς κατὰ τῶν νῦν τῆς Ἑλλάδος ἐπισκόπων (Φαβρ. Ἑλλ. Βιβλ. Βιβλ. Ε' κεφ. 25, σ. 683).

521) Migne Patrologia curs. compl. τομ. 94 σ. 430—490. Τὸν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου συνυφανθέντα βίον Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, οὗ ἡ ἀρχὴ «Τοῖς τετηρηκόσι» ἀνέγνωμεν καὶ εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 173 βίβλον ἐκ μεμβράνης ἐν τῇ ἐν Ἁγίῳ ὄρει ἱερᾷ μονῇ τοῦ Διονυσίου· ἀλλ' ἀβλεψίᾳ πάντως τοῦ ἀντιγραφέως, ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰωάννης ὀνομάζεται ἐν τῷ χειρογράφῳ Πατριάρχης Ἀντιοχείας.

522) Τὸν Δαμασκηνὸν Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος (Συνόψει τῆς Γραφῆς) ἐν

γιος τοὔνομα διοικητὴς ὢν τῆς εἰς τοὺς Σαρακηνοὺς ὑποτεταγμένης Δαμασκοῦ, κατ' ἄλλους δὲ θησαυροφύλαξ τοῦ Καλίφου Ἀβδοὺλ Μελὶκ τοῦ Α'[523], ἐξηγόρασε τὸν ὑπ' αὐτοῦ αἰχμαλωτισθέντα πολυμαθῆ Ἰταλὸν[524] μοναχὸν Κοσμᾶν, τὸν καὶ *Ἀσύγκριτον* ἐπιλεγόμενον, ὡς μὴ δυνάμενον ἵνα συγκριθῇ κατὰ τὴν παιδείαν καὶ ἀρετὴν μετὰ τῶν ἑαυτοῦ συγχρόνων, σοφὸν ὄντα τὸν λόγον, διαπρεπῆ τὴν εὐσέβειαν, ἁπλοῦν τὸν τρόπον, τὰ ἤθη αἰδέσιμον καὶ πόνοις τῶν ἀρετῶν ἐγγεγυμνασμένον, ὑφ' ὃν καὶ ἐξεπαιδεύθη ὁ ἱερὸς Ἰωάννης ἐπιμελῶς καὶ εὐλαβῶς[525], ὡς καὶ ὁ ὁμώνυμος τῷ διδασκάλῳ, ὁ ὕστερον χρηματίσας Μαϊουμᾶ ἐπισκοπος[526] καὶ διάσημος τῆς Ἐκκλησίας ἁσματογράφος. Ἐν τῷ εὐανθεῖ λειμῶνι τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἱερῶν μαθημάτων περιηγούμενος τὰ κράτιστα συνελέξατο καὶ εἰς ἄκρον ἦλασε παιδείας θύραθέν τε καὶ ἔσω. Φησὶ δὲ καὶ ὁ Κεδρηνὸς «Ἦν τῷ τε βίῳ καὶ τῷ λόγῳ διδάσκαλος ἄριστος, πάσης γνώσεως θείας τε καὶ ἀνθρωπίνης ἐμπεπλησμένος»[527]. Τοιοῦτος γενόμενος οὐκ ἐλάνθανε τοὺς ἐν τῇ Σιὼν προεστῶτας, οὐδὲ συγκρύψαι ἠδύνατο τὴν τηλαυγῶς ἀπαστράπτουσαν λάμψιν τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ καὶ συνέσεως καὶ παιδείας· διὸ καὶ προ-

---

ἰαμβείοις στίχοις ἀριθμεῖ κεφαλαιωδῶς τοὺς ἐξόχους μελῳδοὺς ἀποκαλεῖ Ὀρφέα νεαρόν.

« Οἱ τὰ μέλη πλέξαντες ὕμνων ἐνθέων,
Ἡ λύρα τοῦ Πνεύματος Κοσμᾶς ὁ Ξένος,
Ὀρφεὺς νεαρὸς ἡ Δαμασκόθεν χάρις·
Καὶ Θεόδωρος Ἰωσὴφ οἱ Στουδῖται,
Ὄργανα τὰ κράτιστα τῆς μουσουργίας
Ξένη τε Σειρὴν Ἰωσὴφ ὑμνογράφος
Μέλος παναρμόνιον Ἀνδρέας Κρήτης.
Καὶ Θεοφάνης ἡ μελιχρὰ κιννύρα
Γεώργιος Λέων τε, Μάρκος, Κασσία».

523) Ἴδε Εὐαγγελικὸν Κήρυκα. Ἐν Ἀθήναις 1862, ἔτος ΣΤ' ἀριθ. 8 σ. 338. Διατριβὴ περὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ὑπὸ Μισαὴλ μητροπολίτου Ἀθηνῶν.

524) Ἐκ τῶν ἐν Καλαβρίᾳ τῆς Ἰταλίας κατοικούντων Ἑλλήνων.

525) Βλ. Fabricii Biblioth. Graeca T. IX. p. 685 Harles.

526) Ὁ ἱερὸς Δαμασκηνὸς διετήρει πιστῶς τὰς μετὰ τοῦ Κοσμᾶ ἀδελφικὰς σχέσεις καὶ μετὰ τὸν διορισμὸν αὐτοῦ εἰς τὴν εἴκοσι στάδια ἀπέχουσαν τῆς Γάζης ἐπισκοπὴν Μαϊουμᾶ. Ὁ μοναχὸς Ἰωάννης ἔγραφε πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Κοσμᾶν «Τῷ ὁσιωτάτῳ καὶ θεοφιλεστάτῳ πατρὶ Κοσμᾷ, τῷ παναγιωτάτῳ ἐπισκόπῳ Μαϊουμᾶς, Ἰωάννης ὁ ἀχρεῖος μοναχὸς καὶ πρεσβύτερος ἐνΚυρίῳ χαίρειν».

527) Ἐν ἔτει ι' Λέοντος Ἰσαύρου.

τροπῇ καὶ παρακλήσει τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἰωάννου[528] ἐνδύεται τὸ μοναχικὸν τριβώνιον καὶ χειροτονεῖται ὑπ' αὐτοῦ πρεσβύτερος[529]. Ἐκλεξάμενος δὲ ὡς διαμονητήριον τὴν οὐ πόρρω τῶν Ἱεροσολύμων μονὴν τοῦ ἁγίου Σάββα, διῆλθεν ἐν αὐτῇ τὸν βίον συγγράφων καὶ μελετῶν, ἐξ οὗ καὶ Ἱεροσολυμίτης λέγεται. «Καὶ ἀπιὼν— λέγει ὁ Ἱεροσολύμων Ἰωάννης—εἰς Ἱερισόλυμα καὶ τὴν προσήκουσαν προσκύνησιν ποιησάμενος ἐν τόποις τούτοις τοῖς σεβασμίοις, ὡς ἔλαφος διψῶσα, διὰ τὸν Θεὸν εἰς τὴν ἔρημον ἔξεισι, καὶ τὴν τοῦ θεοφόρου Σάββα Λαύραν καταλαμβάνει». Ἐν τῇ μονῇ διατελῶν ἐπολέμησεν ἰσχυρῶς κατὰ τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων Λέοντος Γ' τοῦ Ἰσαύρου καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου καὶ δι' ἐπιστολῶν παρήνει τοὺς

528) Ὁ Ἰωάννης οὗτος εἶναι ἕτερος καὶ οὐχὶ ὁ βιογράφος τοῦ φωστῆρος τῆς Δαμασκοῦ, διότι ὁ βιογράφος εἶναι μεταγενέστερος τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀκμάσας περὶ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου αἰῶνος, καὶ εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος, ὅστις, κατὰ τὸν Ἰωάννην Σκυλίτσην ἑκάη ζῶν ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν, ὅτε καὶ ὁ περικαλλὴς ναὸς τοῦ Κυριακοῦ τάφου ἐπυρπολήθη, ἐν ἔτει 967, ὡς συμβουλεύσας δῆθεν τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Συρίαν καὶ Κιλικίαν, κατεχομένην ἤδη ὑπ' αὐτῶν. (Μελετίου Ἐκκλ. Ἱστορία).

529) Τινὲς ἠθέλησαν νὰ στερήσωσι τὸν Δαμασκηνὸν τῆς ἱερωσύνης, ἀρνούμενοι ὅτι ὑπῆρξε καὶ πρεσβύτερος. Τὴν ἀλήθειαν μαρτυροῦσιν οἱ βιογράφοι τοῦ ἁγίου ἀνδρὸς καὶ ἄλλοι· ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων γράφει «Ἰωάννην δὲ ὁ τοὺς τῶν Ἱεροσολύμων ἰθύνων οἴακας ἐκ θεοπνευστίας μεταστειλάμενος, ἐν καθέδρᾳ πρεσβυτέρων αἰνεῖν τὸν Κύριον τοῦτον χειροτονεῖ». Στέφανος δὲ ὁ Βυζάντιος ἐν τῷ βίῳ Στεφάνου τοῦ νέου μάρτυρος, τοῦ ἐπὶ τοῦ Κοπρωνύμου τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου δεξαμένου, φησὶν «ἐν οἷς καὶ ὁ τιμιώτατος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς θεοφιλὴς πρεσβύτερος». Καὶ αὐταὶ δὲ πᾶσαι σχεδὸν τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ αἱ ἐπιγραφαὶ τοιοῦτον αὐτὸν κηρύττουσι, τὸ αὐτὸ μαρτυροῦσι καὶ αἱ σωζόμεναι αὐτοῦ Ὁμιλίαι, καὶ τὰ Μηναῖα οὕτω γράφουσι «Μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου τοῦ Δαμασκηνοῦ». Ἐν τῇ λαμπρᾷ βιβλιοθήκῃ τῆς ἱερᾶς ἁγιορειτικῆς μονῆς τῆς μεγίστης Λαύρας, εἰς ἣν εὑρεστήθη νὰ ὁδηγήσῃ ἡμᾶς ὁ λόγιος μοναχὸς Ἀλέξανδρος Εὐμορφόπουλος ὁ Λαυριώτης, εὕρηται εἰς μουσικήν τινα Ἀνθολογίαν ἡ εἰκὼν τοῦ Δαμασκηνοῦ κεχρωματισμένη ἐν περιβολῇ πρεσβυτέρου. Ἐν τῇ αὐτῇ βίβλῳ εὕρηνται καὶ αἱ εἰκόνες Πέτρου τοῦ Φυγᾶ, Δανιήλ, Ἰωάννου τοῦ Πρωτοψάλτου, Ἰακώβου τοῦ Πρωτοψάλτου, Χρυσάφου τοῦ νέου, Πέτρου τοῦ Μπερεκέτου, Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, Μανουὴλ τοῦ Χρυσάφου, Ἰωάννου τοῦ Κουκκουζέλη, Βαλασίου τοῦ ἱερέως καὶ Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν. Ἐν ἑτέρᾳ μουσικῇ βίβλῳ τῆς αὐτῆς βιβλιοθήκης εἴδομεν ἐν εὐμεγέθει σχήματι τὴν εἰκόνα Ἰωάννου τοῦ Γλυκέως φέροντος ἱερατικὴν στολήν. Ἐνταῦθα εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ὅτι καὶ εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς μονῆς Ξηροποτάμου ὑπ' ἀριθ. 302 εὕρηται βιβλίον, ἐν ᾧ ὑπάρχει Πολυέλαιος «Δοῦλοι Κύριον» Πέτρου τοῦ Μπερεκέτου μετὰ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ ἐν μεγάλῳ σχήματι καὶ μετὰ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐκείνης περιβολῆς.

ἐν Κ/πόλει προασπίζων τὴν τιμὴν καὶ προσκύνησιν τῶν εἰκόνων. «Ὁ δὲ χαριτώνυμος οὗτος ἀνὴρ — λέγει ὁ Ἱεροσολύμων Ἰωάννης—οὐ τὴν Θρᾴκην τότε οἰκῶν εἰς Σαυρομάτας ἀπέτρεχεν, οὐδὲ ἐκ τῆς Βύζαντος εἰς Ἡρακλείας στήλας ἀπέφευγεν, ἀλλ' ἐν Δαμασκῷ τὸ πρότερον, ἐν Παλαιστίνῃ τὸ δεύτερον τὰς διατριβὰς ποιούμενος, καὶ ἐν ἐρήμῳ τόπῳ ἀσκούμενος, ἀντεπαλαμᾶτο πρὸς τὸν Λέοντα γενναιότατα». Καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀπονέμουσα αὐτῷ τὸν ἔπαινον ψάλλει εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ τὸ ἑξῆς Τροπάριον «Τῷ ζήλῳ πυρούμενος, τῶν θεομάχων αἱρέσεων ἅπασαν κακόνοιαν ἀνέτρεψας συντόνως, συγγράμμασι λευκάνας πᾶσι τρανῶς πάλαι τὰ σποράδην τοῖς σοφοῖς, ὦ Ἰωάννη, συγγεγραμμένα ἰσχνῶς». Οἱ δὲ ἀνένδοτοι καὶ καρτερικοὶ αὐτοῦ ἀγῶνες οὐκ ἔμειναν ἄκαρποι, ἀλλὰ καλοὺς καὶ ἀφθόνους παρήγαγον τοὺς πεποθημένους καρπούς, οὓς καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐβράβευσε τιμητικῶς.

Ὁ θεῖος Ἰωάννης ἕνεκα τῆς περὶ τὸ λέγειν δεινότητος καὶ τῆς ἀφθονίας τῆς παραπλησίως χρυσῷ ρεούσης χάριτος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καὶ τῷ βίῳ αὐτοῦ ἐπωνομάσθη *Χρυσορρόας ἢ Χρυσόστομος*[530]. Ὑπὸ δὲ τῶν πολεμίων αὐτοῦ ἐκλήθη *Μανσοὺρ* καὶ *Ἀρκλᾶς*. Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος περὶ τοῦ ἐπωνύμου Μανσοὺρ ἐπάγεται τάδε «Ὡς καὶ ἡμᾶς ἡ πεῖρα ἐδίδαξε περιτετυχηκότας δράματι ἐκείνου (Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ) πεποιημένου μὲν εἰς τὰ κατὰ τὴν μακαρίαν σώφρονα Σωσάνναν, παρασεσημειωμένῳ δὲ ἐκ πλαγίων ποίημα εἶναι Ἰωάννου Μανσούρ, ἦν δὲ ὁ Μανσοὺρ ἐπώνυμον, ᾧ δὴ ὁ ἐπάρατος Κοπρώνυμος ἐκακολόγει σκώπτων ἐκεῖνον οἷα γένους ὡρμημένον Συριακοῦ, καὶ ἐσκευώρει τὴν διάθεσιν ἐκείνου τοῦ δράματος Εὐριπίδειος αὐτόχρημα μέθοδος»[531]. Καὶ Συμεὼν δὲ ὁ Μεταφραστὴς φησί «Μεθ' ὧν καὶ ὁ τὴν γλῶτταν εὔχαρις Ἰωάννης ὁ θεοφιλὴς πρεσβύτερος, ὃν ἡ λοίδορος ἐκείνη γλῶσσα, καὶ στενή μὲν τὴν παίδευσιν, περιττὴ δὲ καὶ εὔθικτος τὴν κατηγορίαν, Μανσοὺρ ἀπεκάλει» Τὴν παρωνυμίαν Ἀρκλᾶς καὶ ὁ Ἀλλάτιος[532] ἀποδίδωσι τῷ Δαμασκηνῷ, θεωρεῖ δὲ προερχομένην ἐκ τῆς οἰκογενείας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου. Καὶ Βαρθολομαῖος ὁ Κουτλουμουσιανὸς ὁ Ἴμβριος ταυτίζει τὸν Δαμασκηνὸν πρὸς τὸν Ἀρκλᾶν, ἑρμηνεύων τὸ ἐπίθετον ὡς ἑξῆς ἐν τῷ Πεντηκοσταρίῳ «Τὸ δὲ Ἀρκλᾶς τοῦτο ἐσχηματίσθη μὲν εἰς ἀρσενικοῦ ὀνόματος τύπον ἐκ

530) «Διὰ τὴν ἐπανθοῦσαν αὐτῷ, ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης, τοῦ πνεύματος ἔν τε λόγῳ καὶ βίῳ χρυσαυγῆ χάριν» (Χρονικ. ἔτει ιγ' Λέοντος Ἰσαύρου).

531) Migne Patrologia Craeca, τομ. 136 σ. 508.

532) Leon Allatii de Joanne Damasceno ἐν ἐκδ. τῶν Ἁπάντων Ἰω. τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὑπὸ Lequien (Parisiis, 1712) τομ. Α', VIII.

τοῦ θηλυκοῦ Ἄρκλα, κατὰ συγκοπὴν γενομένου ἐκ τοῦ λατινικοῦ «Ἀρκουλα» τὸ ὁποῖον ὡς ὑποκοριστικὸν τοῦ Ἄρκλα σημαίνει κιβώτιον ἢ ἀποθήκην. Ἐδόθη δὲ εἰς τὸν Δαμασκηνὸν ἢ ἁπλῶς εἰς τὸν ποιητὴν τοῦ Κανόνος τῆς Πεντηκοστῆς, ἐπωνυμικῶς πρὸς χλεύην, καθὼς πάλιν λέγει ἐν τῷ αὐτῷ εἰς τὴν Πεντηκοστὴν ὑπομνήματι· ὅστις ὅμως χωρὶς νὰ εἴπῃ πότε καὶ ὑπό τινων ἢ ποίαν ἔννοιαν χλευαστικὴν ἔχει τὸ Ἀρκλᾶς, μέμφεται μόνον, μᾶλλον δὲ καταρᾶται τοὺς χλευάζοντας τοιούτους ὀνομαστοὺς ἄνδρας, οὕτω λέγων «Ὅσοι δὲ χοιροβοσκόν, τὸν τὴν λογιότητα τοσοῦτον συλλαίνουσιν, εἶεν ὑπὸ σιβώτην ἀγόμενοι· καὶ οἱ τὸν Ἀρκλᾶν δὲ λαλοῦντες τοιαύτης εἶεν ἐπάξιοι, ἐὰν πλαττόμενοι τὰ τοιαῦτα, ἐπιγράφουσιν ἀνδρᾶσι περιωνύμοις». Ἀλλὰ δοθέντος ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς ἐπωνομάσθη τοιουτοτρόπως, ἐὰν ἦτο συγκεχωρημένον, ἤθελεν εἰπῆ τις ὅτι, ἐπειδὴ τὸ «Ἄρκλα» λέξις τῆς λατινομίκτου γλώσσης τῶν Βυζαντινῶν, ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω σημασίας σημαίνει προσέτι καὶ τοὺς ἐπὶ τῶν τειχῶν τῶν πόλεων ἐν εἴδει κιβωτίου ὀρθοῦ κατεσκευασμένους πυργίσκους ἢ οἰκίσκους ὅπου ἵστανται σκοπεύοντες οἱ πρὸς φύλαξιν τεταγμένοι στρατιῶται· διὰ τοῦτο ἴσως ἐπωνομάσθη Ἀρκλᾶς ὁ θεῖος οὗτος πατὴρ ὡς ἱστάμενος τρόπον τινὰ ἐπί τινος Ἄρκλας καὶ σκοπιᾶς· τοὐτέστιν ὡς ἄγρυπνος φύλαξ καὶ φρουρὸς τῶν πατρικῶν παραδόσεων καὶ προμαχῶν τῶν τῆς πίστεως δογμάτων ἀκαταμάχητος καὶ ἀπρόσβλητος εἰς τῶν αἱρετικῶν τὰς ἐφόδους· καὶ ἐπομένως ἡ τοιαύτη ἐπωνυμία ἐδόθη εἰς αὐτὸν πρὸς εὐφημισμὸν μᾶλλον καὶ ἔπαινον, ἀντὶ ὕβρεως καὶ χλεύης[533].

Τὸ λάθος τοῦ Ἀλλατίου καὶ τῶν ἄλλων ἐπηνώρθωσεν ὁ μακαρίτης Βελούδης ἔφορος τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης[534], στηριχθεὶς πάντως εἰς Γρηγόριον τὸν Κορίνθου σχολιαστὴν τῶν Κανόνων τοῦ Δαμασκηνοῦ, Μάρκον Ἐφέσου τὸν Εὐγενικὸν καὶ Νικόδημον τὸν Ἁγιορείτην, οἵτινες διακρίνουσι τὸν Ἀρκλᾶν ἀπὸ τὸν Δαμασκηνόν, ὁ δεύτερος ῥητῶς γράφει περὶ τοῦ Κανόνος τῆς Πεντηκοστῆς «Ἕτερος κανὼν ὅμοιος, ὥς τινες λέγουσιν, Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἕτεροι δὲ Ἰωάννου μοναχοῦ τοῦ Ἀρκλᾶ, οἷς καὶ ἐγὼ συντίθεμαι». Καὶ ὁ εὐμαθέστατος κληρικὸς Βασίλειος Γεωργιάδης (νῦν μητροπολίτης Ἀγχιάλου) στοιχῶν τῇ γνώμῃ τοῦ πολυμαθοῦς Βελούδου γράφει ἐν τῇ *Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ*[535] τάδε «Ὅτι ἄλλος ὁ Ἀρκλᾶς καὶ ἄλλος ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάν-

533) Προλεγόμενα Πεντηκοσταρίου, 1884, ἔκδ. ἐν Βενετίᾳ σ. στ'.
534) Πεντηκοστάριον, 1875 σ. ε'.
535) Περίοδος Β', ἔτος Α. τεῦχος 6' σ. 69, 1885.

νης οὐδόλως ἀμφιβάλλοντες, παρατηροῦμεν ὅτι καὶ ἡ εἰς τοὺς κανόνας τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανείων ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀπαντῶσα γενικωτέρα σημείωσις «Ἰωάννου μοναχοῦ» εἶναι γνησιωτέρα καὶ σημαίνει οὐχὶ τὸν Δαμασκηνόν, εἰς ὃν ρητῶς ἀποδίδοται ἐν τοῖς ἐκδεδομένοις Μηναίοις ὁ κανὼν τῶν Θεοφανείων τοῦ Σωτῆρος ἀλλὰ τὸν Ἀρκλᾶν τοῦτον Ἰωάννην, ὅστις ἦν μοναχὸς καὶ ἤκμαζε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Θ΄ ἑκατονταετηρίδος, ἐὰν ἀληθεύῃ διήγησίς τις περὶ τῆς δολοφονίας Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου, ὅστις ὡς γνωστόν, ἐδολοφονήθη τῇ 25 δεκεμβρίου τοῦ 820 ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ βήματι τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν ὄρθρον τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Μιχαὴλ τὸν Τραυλὸν μεταμφιεσθέντων εἰς ἱερεῖς, ἐνῷ ἔψαλλε τὸν εἱρμὸν τῆς Ζ΄ ᾠδῆς τοῦ ἰαμβικοῦ κανόνος «Τῷ παντάνακτος κτλ». Τὴν γνώμην τοῦ ἐφόρου τῆς μαρκιανῆς βιβλιοθήκης παραδέχεται καὶ ὁ μεσαιωνολόγος Κωνσταντῖνος Σάθας[536], ὅστις μάλιστα εἰκάζει ὅτι ὁ Ἰωάννης Ἀρκλᾶς ὁ γράψας καὶ τὸν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Δαμασκηνοῦ φερόμενον ἰαμβικὸν κανόνα τῆς Πεντηκοστῆς, εἶναι ὁ ὀλίγον μετὰ τὸν Πατριάρχην Φώτιον ἀκμάσας πολυμαθὴς λόγιος Ἰωάννης ὁ Γεωμέτρης ὁ καὶ Φιλόπονος ὀνομαζόμενος, οὗ τινος τὸ ὄνομα ἀναφέρει δὶς καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ἐν τῷ εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν ὑπομνήματι αὐτοῦ «Τὸ πόνημα ὡς φασιν οἱ ἴδιμονες Ἰωάννου τοῦ Ἀρκλᾶ· οὐδὲ σεμνὸν γοῦν τι αὐτοὶ ὄνομα χαριζόμενοι τῷ καὶ *φιλοπόνῳ* ἐκείνῳ καὶ μεγαλοφώνῳ φιλοσόφῳ ἀνδρί· οὓς ἐγὼ μισῶ, καθὰ καὶ ἄλλους οἳ καί τινα σοφὸν διδάσκαλον παλαιὸν πολλοὺς καὶ πολλαχῶς ἐν λόγοις ὀμματώσαντα καὶ φερόμενοι φθόνῳ Χοιροβοσκὸν ἐπωνόμασαν» [537]. καὶ ἀνωτέρω «πρὸ δὲ αὐτῶν εἰς ὅμοιον ἔργον πονησάμενος ὁ σοφώτατος Ἰωάννης ὁ Γεωμέτρης ἐπὶ τῇ πανσέπτῳ τῆς τοῦ Χριστοῦ Γεννήσεως ἑορτῇ» [538]. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Σάθα δεῖται ἐπιβεβαιώσεως, καθόσον μάλιστα ὁ Ἰωάννης ὁ διὰ τὸ φιλόπονον ἐπικληθεὶς Φιλόπονος, ἀλεξανδρεὺς τὸ γένος, ὑπῆρξε κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Καβέου καὶ Φαβρικίου [539] προγενέστερος τοῦ ἱεροῦ Φωτίου ὡς ἀκμάσας τῷ 601, καὶ οὐχὶ μεταγενέστερος ὡς φρονεῖ ὁ Σάθας, ἀφοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ σοφωτάτου Πατριάρχου μνημονεύονται πολλὰ συγγράμματα τοῦ Φιλοπόνου [540].

536) Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ θεάτρου καὶ μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν, ἐν Βενετίᾳ, 1879, σ. ρπδ.

537) σ. 509.

538) σ. 508 (ἐν Migne Patrologia Graeca. τομ. 136).

539) Βλ. Fabricii bib. graec. T. X. p. 640. Harles. Cave p. 311.

540) Ἀναγν. κα΄, κδ΄, μγ΄, νε΄, οε΄, σιε΄.

Τοῦ πολυμαθεστάτου τούτου θείου πατρὸς τὰ συγγράμματα εἰς πέντε ἀνάγονται τάξεις : εἰς καθαρῶς φιλοσοφικὰ ἢ διαλεκτικά, εἰς θεολογικά, εἰς ἑρμηνευτικὰ ἤτοι κριτικά, εἰς ποιητικά, καὶ εἰς ᾄσματα ἤτοι μουσικά. Τὸν θεῖον τῆς Ἐκκλησίας μελῳδὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν ὡς μουσικὸν καὶ ὑμνογράφον σκοποῦντες νὰ ἐξετάσωμεν, καὶ τὴν ἐν τῇ μουσικῇ ὑπέροχον ἀξίαν αὐτοῦ νὰ ἀνεύρωμεν, ἀρχόμεθα τῆς ἐρεύνης ἡμῶν ἀπὸ τῆς *ὀκτωήχου ὑμνῳδίας* αὐτοῦ, δι' ἧς ἐπήνεγκεν οὗτος ἀλλοίωσιν οὐσιώδη εἰς τὸ κείμενον τῶν ἐκκλησιαστικῶν ᾀσμάτων, μηδαμῶς ἀπορρίψας τὰ προγενέστερα, ἅτε ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος καθιερωμένα. Πρὸς μείζονα δὲ ἐκτίμησιν τοῦ ἔργου τοῦ θείου τῆς Ἐκκλησίας Ὀρφέως δέον νὰ ἐπισκοπήσωμεν τὸ καθόλου σύστημα τῆς ὀκτωήχου ὑμνῳδίας.

ΓΕΝΗ, ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΗΧΟΙ ΕΝ ΤΗι ΟΚΤΩΗΧΩι ΥΜΝΩΙΔΙΑι ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ

Ἐπειδὴ εἰς τὴν Μουσικὴν ὡς συστατικὰ αὐτῆς ἀπαραίτητα κατὰ Πλάτωνα[541] καὶ Εὐκλείδην[542] διακρίνονται τὰ γένη, οἱ ἦχοι, τὰ συστήματα, διαστήματα, ὁ ρυθμός, ἡ μελοποιία καὶ ἄλλα, ἴδωμεν ἂν χρῆσιν τούτων ἐποιήσατο ὁ θεῖος Δαμασκηνός. Πρώτιστον ἐξόχως καὶ κυριώτατον ἐν τῇ μουσικῇ ὑπάρχει ἀναμφισβητήτως ἡ μελῳδία, ἧς συστατικὰ λέγονται δύο, τὸ *ποσὸν* καὶ *ποιόν*. Ἡ ποσότης εἶναι ἡ ἀνάβασις ἢ κατάβασις φθόγγων ψαλλομένων δι' ὡρισμένων λέξεων ἢ συλλαβῶν. Ἡ τῶν φθόγγων τάξις καλεῖται *κλίμαξ*· αὕτη δὲ συγκροτεῖται ἐκ φθόγγων, περικλειόντων διαστήματα, ὧν ἕκαστον καλεῖται τόνος. Καὶ πρῶτον θὰ πραγματευθῶμεν διὰ βραχέων περὶ τῶν Γενῶν, ἅτινα μετὰ τῶν συστημάτων ἐκφράζουσι τοὺς ἐν τῇ μουσικῇ ἤχους.

Οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι τρία Γένη τόνων εἶχον τὸ *διατονικόν*, τὸ *χρωματικόν*, καὶ τὸ *ἐναρμόνιον*, ὡς ἐπιμαρτυρεῖ ὁ Εὐκλείδης, ἅτινα διεμορφώθησαν ὑπὸ τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν λαῶν κατὰ τὸν χαρακτῆρα ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν. Τὰ τρία Γένη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων παρεδέξατο καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐν τῇ μουσικῇ. Τὸ διατονικὸν χωρεῖ κατὰ τὴν διαπασῶν κλίμακα, ἔχουσαν δύο τετράχορδα ὅμοια διεζευγμένα, ἅτινα περιλαμβάνουσι τρία διαστήματα ἤτοι τόνους. Τὸ χρωματικὸν γένος

541) Πολιτ. Βιβλ. ι'.
542) Εἰσαγωγ. ἁρμον. μέρ. 1.

ἔχει δύο κλίμακας, μίαν τοῦ δευτέρου ἤχου, καὶ ἑτέραν τοῦ πλαγίου δευτέρου· ἡ τοῦ δευτέρου ἤχου κλίμαξ εἶναι δύο τετράχορδα διεζευγμένα, περιέχοντα τρία διαστήματα, ἡ δὲ τοῦ πλαγίου Β' περιέχει καὶ αὕτη δύο τετράχορδα διεζευγμένα. Τὸ ἐναρμόνιον γένος διακρίνεται διὰ κλίμακος περιεχούσης τριτημόρια καὶ τεταρτημόρια· ἡ ἐναρμόνιος κλίμαξ ἔχει δύο τετράχορδα διεζευγμένα, ὧν ἕκαστον περιλαμβάνει τρεῖς τόνους. Καὶ τὸ μὲν διατονικὸν σύγκειται ἀπὸ μείζονα, ἐλάσσονα καὶ ἐλάχιστον· τὸ χρωματικόν, ἀπὸ μείζονα τεταρτημόριον, ἡμιόλιον, ὅ ἐστι τριημιτόνιον καὶ ἡμιτόνιον, ὅ ἐστιν ἐλάχιστος τόνος· τὸ δὲ ἐναρμόνιον γένος σύγκειται ἀπὸ μείζονα, μείζονα καὶ τεταρτημόριον. Τὰ τρία ταῦτα γένη ἐν χρήσει ὄντα καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, δεκτὰ ἐγένοντο καὶ ὑπὸ τοῦ διαρρυθμιστοῦ τῆς θείας τέχνης Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Ἐκ τῶν παλυαρίθμων εἰδῶν τῶν μελῶν ἤτοι τῶν ἤχων τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς ἐξελέξατο ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία μόνον ὀκτώ, «τοὺς προσφυεῖς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν θείαν αὐτῆς μελῳδίαν, δηλαδὴ ἐκείνους, ὅσων τὸ αἴσθημα συνεβιβάζετο πρὸς τὰ σεμνὰ καὶ ἱερὰ τῆς Ἐκκλησίας αἰσθήματα καὶ συνήργει εἰς ὕψος θεῖον καὶ εἰς κατάνυξιν, εἰς δοξολογίαν τοῦ Θεοῦ καὶ εὐχαριστίαν, ἀπέκλεισε δὲ πάντας ἐκείνους, ὧν τὰ αἰσθήματα ἦσαν ἀκόλαστα καὶ τῶν σαρκικῶν ἡδονῶν ἐξεγερτικά, εἴτε ἄγαν ἐνθουσιαστικά, θούρια καὶ πολεμιστήρια, εἴτε χαρᾶς ἐξάλλου καὶ κορυβαντιώσης ἀνάπλεα, εἴτε ἄσεμνα καὶ ἀπρεπῆ, οἷα τὰ ἐν κώμοις καὶ πότοις, ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ παροίστρῳ σκολιὰ καὶ παροίνια»[543]. Οὕτω λοιπὸν ὁ θεμελιώδης νόμος τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς συνίστατο εἰς ὀκτὼ ἤχους, οἷς ἐχρήσαντο καὶ Ἀμβρόσιος ὁ Μεδιολάνων καὶ Γρηγόριος ὁ Διάλογος, οἱ μετονομάσαντες αὐτοὺς διὰ προσφορωτέρων ὀνομάτων. Κυριακὸς Μελίρρυτος ὁ Θεσσαλονικεὺς ἐν τῷ περὶ Μουσικῆς κεφαλαίῳ τῆς Ἀρχαιολογίας αὐτοῦ λέγει ὅτι, Ἀμβρόσιος ὁ Μεδιολάνων ἀντεισήγαγεν εἰς τοὺς ὀκτὼ ἤχους πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐθνικῶν ὀνομασιῶν ἑτέρας ὀνομασίας, εἰ καὶ ἕτεροι διατείνονται ὅτι ὁ ἐκκλησιαστικὸς οὗτος πατὴρ ἀφῄρεσε μόνον τὰ ὀνόματα τῶν τεσσάρων πρωτοτύπων ἢ κυρίων ἤχων, τῶν δὲ λοιπῶν τεσσάρων παραγώγων τὰ ὀνόματα, ἅπερ διακρίνονται διὰ τῆς ὑπὸ προθέσεως ἀντικατεστάθησαν παρὰ Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου διὰ τῆς λέξεως *Πλάγιος*[544]. Οὕτω λοιπὸν τὸν *Δώ-*

543) Λόγος πανηγυρικὸς περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ὑπὸ Π. Κουπιτώρη. Ἐν Ἀθήναις, 1876, σ. 34, 35.

544) Ἐκ τούτου μαρτυρεῖται ὅτι ὁ μουσικὸς τονισμὸς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἦν ἐν χρήσει καὶ διετηρεῖτο ἐν ἀκμῇ μέχρι τοῦ Ε' μ. Χ. αἰῶνος.

ριον ἦχον, τὸν ἐκ τῶν Δωριέων τὴν ἀρχὴν ἔχοντα καὶ παρ' αὐτῶν διδαχθέντα, ἐκάλεσαν *Πρῶτον*· χαρακτηρίζεται δὲ οὗτος διὰ τὸ ἀξιωματικόν, τὸ μεγαλοπρεπές, τὸ χαρμόσυνον καὶ κόσμιον ἦθος[545]. Τὸν *Λύδιον*, τὸν ἐκ τῆς Λυδίας ἐλθόντα εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ διδαχθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀλκμᾶνος[546] ἐκάλεσαν *Δεύτερον*· χαρακτηρίζει δ' αὐτὸν τὸ λιγυρόν, συγκινητικὸν καὶ χαῦνον. Τὸν *Φρύγιον* τὸν ἐκ Φρυγίας ἐλθόντα διὰ τοῦ Μαρσύου[547] ἐκάλεσαν *Τρίτον*, χαρακτηρίζει δ' αὐτὸν τὸ ἀλαζονικόν, τὸ ἀνδρικὸν καὶ τὸ ὁρμητικόν. Ὁ *Μιξολύδιος*, οὗτινος ἡ εὕρεσις ἀποδίδεται τῇ Λεσβίᾳ Σαπφοῖ, καθὰ λέγει ὁ Ἀριστόξενος καὶ ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος, ἐκλήθη *Τέταρτος*· διακρίνει δ' αὐτὸν τὸ πανηγυρικόν, τὸ χορευτικόν, τὸ φαιδρὸν καὶ ἡδονικόν. Ὁ *Ὑπερδώριος* ὠνομάσθη *Πλάγιος τοῦ Πρώτου*, ὡς παραγόμενος ἐκ τοῦ Πρώτου, διακρίνεται δὲ διὰ τὸ φιλοικτίρμον αὐτοῦ, τὸ θρηνῶδες, τὸ διεγερτικόν, τὸ χορευτικὸν καὶ τὸ χαῦνον. Ὁ *Ὑπολύδιος* ἐκλήθη *Πλάγιος τοῦ Δευτέρου*, ὡς παραγόμενος ἐκ τοῦ Δευτέρου, κατάλληλος δὲ τυγχάνει εἰς ᾄσματα ἐπικήδεια καὶ ἡδονικά. Ὁ *Ὑποφρύγιος* ὠνομάσθη *Πλάγιος τοῦ Τρίτου*, ἢ *Βαρὺς* ὡς ἐκ τοῦ ἀρρενωποῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ καὶ τῆς δυνάμεως τῆς μελῳδίας. Τὸν *Ὑπομιξολύδιον*, ἐκάλεσαν *Πλάγιον τοῦ Τετάρτου*, ὡς ἐκ τοῦ Τετάρτου παραγόμενον· διακρίνει δ' αὐτὸν τὸ σεμνοπρεπές, τὸ ἡδονικὸν καὶ ἰδίᾳ τὸ ἐλκυστικὸν εἰς τὰ πάθη[548].

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ εἰ καὶ ὀκτὼ ἤχους περιλαμβάνουσα καὶ ἐδραζομένη ἐπὶ στερρῶν μουσικῶν ἀρχῶν δὲν ἠδύνατο ὅμως ἵνα ὀνομασθῇ *σύστημα*, διότι ἡ γνῶσις τῆς μελῳδίας τῶν ἤχων περιωρίζετο μόνον ἐν τῇ πράξει, ἡ δὲ θεωρητικὴ διάταξις τῆς μελῳδίας καὶ ἡ ἀμοιβαία σχέσις τῶν ἤχων διετέλουν παρημελημένα ὡς ἀντικείμενον λίαν

---

545) Ἐν τέλει ἑκάστου ἤχου τῆς Ὀκτωήχου εὕρηται ἑξάστιχον ἐπίγραμμα ἑρμηνεῦον σαφῶς τὸ ἐν τῇ ψυχῇ διεγειρόμενον αἴσθημα ὑφ' ἑκάστου ἤχου. Ἴδε καὶ *Χρυσάνθου Μέγα Θεωρητικὸν τῆς Μουσικῆς. Ἐν Τεργέστῃ, 1832, σ. 142—168.*

546) Ἤκμασε τῷ 670 π. Χ. Ἐγεννήθη εἰς Σάρδεις πόλιν τῆς Λυδίας ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Οὗτος ἐφεῦρε τὸν Λύδιον τρόπον, ὃν ἐδίδαξε καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἔγραψε δέ, κατὰ τὸν Πλούταρχον, καὶ περὶ Μουσικῆς.

547) Οὗτος ἦν υἱὸς Ὑάγνιδος τοῦ ἐκ Φρυγίας, ἔνδοξος μουσικὸς καὶ αὐλῳδός. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται ἡ εὕρεσις τοῦ Φρυγίου τρόπου. Ἀπέθανε δὲ διὰ τραγικοῦ θανάτου κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον «Ἀπέκτεινε δὲ ὁ Ἀπόλλων τὸν Μαρσύαν, κρεμάσας αὐτὸν ἔκ τινος ὑπερτενοῦς πίτυος, καὶ ἐκτεμὼν τὸ δέρμα παρὰ τὸν ποταμόν, ὃς ἐκ τούτου Μαρσύας ὠνόμασται».

548) Ὁ Πλάγιος τοῦ Δ' ἕνεκα τῆς τελευταίας ἰδιότητός του ἐλήφθη ὡς βάσις τῆς εὐρωπαϊκῆς τετραφώνου μουσικῆς.

ἀπομεμακρυσμένον τῶν ὁρίων τῆς ἐκκλησιαστικῆς πράξεως. Ἄλλοις λόγοις, «ἡ ὀκτωηχία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν εὔστοχον παρατήρησιν τοῦ μουσικολόγου Δημητρίου Ραζουμόβσκη[549], ἦν παρεμφερὴς πρὸς γλῶσσαν λαλουμένην μὲν ὑπὸ τοῦ λαοῦ, μὴ ἔχουσαν δὲ τὴν γραμματικὴν αὐτῆς». Ὁ ἱερὸς λοιπὸν Δαμασκηνός, ὡς ἐντριβέστατος περὶ τὴν θεωρίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, πρῶτος ἐσυστηματοποίησε τὴν ἀρχαίαν ὀκτωηχίαν συγγράψας θεωρίαν διὰ τὴν πρᾶξιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ σώζεται ἐπὶ περγαμηνῆς Γραμματικὴ μουσικῆς, ἢ Κανόνιον, κατὰ τοὺς ὁρισμοὺς καὶ κανόνας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἔνθα πραγματεύεται περὶ διαιρέσεως τῶν ὀκτὼ ἤχων, περὶ παραγωγῆς τῶν πλαγίων ἤχων ἐκ τῶν κυρίων, περὶ τῶν ὀνομασιῶν τῶν ὀκτὼ ἤχων καὶ τῶν ἀντιστίχων αὐτῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ μουσικῇ κτλ. Εἶναι γεγραμμένη ἡ Γραμματικὴ κατ' ἐρωταπόκρισιν, εὑρίσκεται δὲ ἐν τοῖς παλαιοῖς στιχηραρίοις τοῖς ἐπὶ μεμβράνης γεγραμμένοις· ἀποσπάσματα δὲ ταύτης εὑρηνται καὶ ἐν τοῖς μεταγενεστέροις τῆς Παπαδικῆς χειρογράφοις, ὡς ἐγὼ αὐτὸς εἶδον ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους Ἄθω. Ἐπιγράφεται δὲ «Ἀρχὴ τῶν σημείων τῆς ψαλτικῆς τέχνης τῶν ἀνιόντων καὶ κατιόντων σωμάτων καὶ πνευμάτων καὶ πάσης χειρονομίας», καὶ ἄρχεται ὧδέ πως «Ἐγὼ μὲν ὦ παῖδες ἐμοὶ ποθεινότατοι ἠρξάμην βουληθεὶς γράψαι ἃ ὁ δοτὴρ τῶν ἀγαθῶν χορηγήσει διὰ τῆς τοῦ παρακλήτου ἐπιπνεύσεως, τῇ μεσιτείᾳ τῆς ὑπεράγνου Θεομήτορος κτλ.»[550]. Προσέτι δὲ ὁ ἱερὸς Δαμασκηνὸς συνέταξε καὶ θεωρητικὸν τεμάχιον, ὑπὸ τὴν ἐπιγράφὴν *Ἁγιοπολίτης*[551], ὅπερ περιέχει μουσικάς τινας μεθόδους[552].

---

549) Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἐν Ρωσσίᾳ, ἐν Μόσχᾳ. Τεῦχος Α, 1867. σ 43.

550) Τὸ θεωρητικὸν τοῦτο τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀνέγνωμεν εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 570 βίβλον τῆς ἐν Ἄθῳ βιβλιοθήκης τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Διονυσίου.

551) Συγγραφέα τοῦ Ἁγιοπολίτου ὁ *Φαβρίκιος θεωρεῖ Ἀνδρέαν τὸν Κρήτης*, ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη ἐθεωρήθη σφαλερά. Τεμάχιά τινα ἐκ τοῦ Ἁγιοπολίτου μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως ἐδημοσιεύθησαν ἐν Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du roi T. XVI 1847 an. Ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας ἐν τῷ Ἱστορικῷ Δοκιμίῳ περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς Μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν (ἐν Βενετίᾳ, 1879 σ. ρμζ' καὶ ρμη' ἐν σημειώσει) λέγει ὅτι ὁ φίλος αὐτοῦ κ. Ruelle, ὅστις μετὰ τοσούτου ζήλου ἀσχολεῖται περὶ τὴν ἑλληνικὴν μουσικὴν προτίθεται νὰ ἐκδώσῃ καὶ τὸ χειρόγραφον τοῦ Ἁγιοπολίτου, ὅπερ κεῖται ἐν τῇ Ἐθνικῇ τῶν Παρισίων Βιβλιοθήκῃ (ἀριθ. 360).

552) Μετὰ τὸν ἱερὸν Δαμασκηνὸν οἱ περὶ τῆς θεωρίας τῆς ἐκκλησιασια-

Ἡ ἡμετέρα μουσικὴ ἔχει τρία συστήματα, δι' ὧν ἐκφράζει τοὺς ὀκτὼ ἤχους. Τὸ μὲ Α΄ καλεῖται *ὀκτάχορδον* καὶ *διαπασῶν* καὶ περιέχει ἑπτὰ διαστήματα ἢ τόνους. Τὸ Β΄ καλεῖται *πεντάχορδον* καὶ *τροχὸς* καὶ περιέχει τέσσαρα διαστήματα, ἅπερ πολλάκις ἐπαναλαμβάνει σχηματίζον ἑτέραν κλίμακα, πάντη διάφορον τῆς διατονικῆς. Τὸ δὲ Γ΄ καλεῖται *τετράχορδον* ἢ *τριφωνία* καὶ περιέχει τρία διαστήματα, ἅτινα πολλάκις ἐπαναλαμβάνει σχηματίζον ὅλως ἰδιαιτέραν καὶ διάφορον τῆς τε τοῦ ὀκταχόρδου καὶ τοῦ πενταχόρδου. Τῶν κλιμάκων τούτων ἡ ποικιλία μεταβάλλει τὴν ποιότητα τῶν τόνων καὶ ἀποτελεῖ ἐν τοῖς διαφόροις ᾄσμασι πολυειδεῖς μελῳδίας. Ἡ διὰ τὴν πρᾶξιν θεωρία τῆς μουσικῆς ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πενταχόρδου· ἐν αὐτῷ ὑπῆρχον τέσσαρα διαστήματα χρησιμεύσαντα ὡς θεμελιώδης μονὰς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἤχων. Τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πενταχόρδου κατάταξιν τῶν ἤχων λεπτομερῶς ἐκτίθησιν ὁ συγγραφεὺς τοῦ Μεγάλου Θεωρητικοῦ Χρύσανθος ὁ Προύσης μητροπολίτης, ὅστις καὶ γνωματεύει ὅτι τὰ τοῦ πενταχόρδου διαστήματα, ὡς ἰδιότης τῶν ἀνωτέρων φθόγγων, ἔθηκαν τὴν ἀρχὴν τῶν κλιμάκων διὰ τοὺς τέσσαρας κυρίους ἤχους· τὰ αὐτὰ δὲ διαστήματα, ὡς ἰδιότης τῶν κατωτέρων φθόγγων, ἐχρησίμευσαν ὡς βάσις τῶν κλιμάκων διὰ τοὺς λοιποὺς τέσσαρας ἤχους τοὺς δευτεροβαθμίους ἢ παραγώγους ἢ καὶ πλαγίους λεγομένους. Τῆς μουσικῆς θεωρίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἤχων ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογή ἐστιν ἡ τοῦ Δαμασκηνοῦ Ὀκτώηχος, ἥτις ἀπετελέσθη ἐξ ὀκτὼ διακεκριμένων μερῶν, ὧν ἕκαστον ἐπιγράφεται τῷ ὀνόματι ἑνὸς τῶν ὀκτὼ ἐκκλησιαστικῶν ἤχων, καὶ οὕτως ἡ κατάταξις τῶν ὕμνων ἐν τῇ Ὀκτωήχῳ ὑπήχθη ὑπὸ μουσικὰς ἀρχὰς καὶ ἐμορφώθη μουσικὸν σύστημα. Ὁ ἱερὸς Δαμασκηνὸς ρυθμίσας καὶ περιορίσας τὰ πρὸ αὐτοῦ πολυάριθμα μέλη ἔθηκεν ὁμολογουμένως τέρμα εἰς τὰ αὐθαίρετα ἐπινοήματα τῆς πρὸ αὐτοῦ ἐκτεθηλυμένης

στικῆς ἡμῶν μουσικῆς γράψαντές εἰσιν ὁ Μανουὴλ Βρυέννιος (ἀνεκδ.), Ἰωάννης ἱερεὺς ὁ Πλουσιαδινὸς καὶ Κουκουμᾶς λεγόμενος (ἀνεκδ.), Ἰωάννης Μαΐστωρ ὁ Κουκκουζέλης (ἀνεκδ.), Ἰωάννης ὁ Κλαδᾶς (ἀνεκδ.), Μανουὴλ ὁ Χρυσάφης (ἀνεκδ.), Δημήτριος ὁ Καντεμίρης (ἀνεκδ.), Κύριλλος ὁ ἀρχιεπίσκοπος Τήνου (ἀνεκδ.), Βασίλειος Στεφανίδης ὁ Βυζάντιος (ἀνεκδ.), Χρύσανθος ὁ μητροπολίτης Δυρραχίου (ἐκδεδομ. 1832), Χουρμούζιος ὁ Χαρτοφύλαξ (ἀνεκδ.), Θεόδωρος ὁ Φωκαεὺς (ἐκδεδομ. 1842), Μαργαρίτης ὁ Δοβριανίτης (ἐκδεδομ. 1851), Γεώργιος ὁ Λέσβιος (ἐκδεδ. 1848), Κυριακὸς Φιλοξένης ὁ Ἐφεσιομάγνης (ἐκδεδομ. 1859) καὶ ἄλλοι. Τὴν ἔκδοσιν Θεωρητικοῦ ἀνήγγειλεν πρὸ διετίας καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις ἔγκριτος λόγιος μουσικὸς Κωνσταντῖνος Σακελλαρίδης, οὗ τὸν σκληρὸν θάνατον ἐθρηνήσαμεν πικρῶς τῇ 20 ἰουλίου τρέχοντος ἔτους.

μουσικῆς τέχνης, ἡ δὲ ἁπλότης τῶν μελῶν τῆς ὀκτωηχίας, ἣν περιέλαβε θαυμασίως ἐν τῇ ὀκτωήχῳ αὐτοῦ ὑμνῳδίᾳ, ἐκφράζουσα τῆς χριστιανικῆς προσευχῆς τὴν ἁπλότητα, ἀπέσπα τὰς ψυχὰς ἐκ τῶν ἐψιμυθιωμένων μουσικῶν καλλονῶν καὶ τῶν κραυγῶν καὶ τῆς ὕλης [553]. Ἐξ ὅσων λέγει καὶ ὁ Μανουὴλ Βρυέννιος περὶ τῶν ἤχων, καταδηλοῦται ἡ ἱστορικὴ συνάφεια τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς· ἡ θεωρία αὐτοῦ πληρέστατα συμφωνεῖ πρὸς τὴν τῶν νεωτέρων θεωρητικῶν.

Διαλαβόντες ἀνωτέρω περὶ τῆς ταυτότητος τῶν ἤχων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, οὐκ ἄπο σκοποῦ κρίνομεν νὰ προσθέσωμεν ὅτι οἱ περὶ τὴν θεωρίαν τῆς μουσικῆς ἐντριβεῖς παραδέχονται μὲν τὸν Δώριον ὡς Πρῶτον ἦχον, ἀλλὰ τὴν ὁμοιότητα αὐτοῦ θέλουσι μόνον κατὰ τὴν τάξιν τῶν βαθμῶν τῶν φθόγγων, οὐχὶ δὲ ἀκριβῶς καὶ κατὰ τὸ μέλος, ὅπερ οὐκ ἀπίθανον, διότι ὁ σκοπὸς τῶν ἤχων τῶν ἀρχαίων ἡμῶν προγόνων διαφέρει τοῦ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἤχων. Τοιαύτη καὶ ἡ γνώμη ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου τῶν παρ' ἡμῖν διαπρεπῶν μουσικῶν, τοῦ ἀρχιμανδρίτου Γερμανοῦ Ἀφθονίδου, Γεωργίου Βιολάκη (νῦν πρωτοψάλτου τῆς Μ. Ἐκκλησίας), Νικολάου Στωγιάννου (πρώην Λαμπαδαρίου τῆς Μ. Ἐκκλησίας), καὶ Ἰωάννου Ζωγράφου τοῦ ἀπὸ Κέϊβε (ἐν τοῖς μακαριστοῖς ἤδη ἀριθμουμένου), οἵτινες, ἐντολῇ ἐκκλησιαστικῇ, ἐπιθεωρήσαντες τὸ *Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, ἐν τῇ ἐπὶ τούτῳ κριτικῇ ἐκθέσει αὐτῶν πρὸς τὴν Α. Θ.Π. τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, τῇ δημοσιευθείσῃ ἐν τῷ *Λεξικῷ*, ἀποφαίνονται ὡς ἑξῆς «Δὲν συμμεριζόμεθα τὴν πεποίθησιν μεθ' ἧς ὁ κ. Κ. Φιλοξένης παραδέχεται οὐ μόνον τὴν ταυτότητα τῶν ἤχων τῶν ἀρχαίων πρὸς τοὺς ἡμετέρους, ἀλλ' ὡρισμένως θεωρεῖ αὐτοὺς ἀντιστοιχοῦντας τὸν μὲν *Δώριον* πρὸς τὸν *Πρῶτον*, τὸν *Λύδιον* πρὸς τὸν *Δεύτερον*, τὸν *Μιξολύδιον* πρὸς τὸν *Τέταρτον*. Ἐπὶ τοῦ σπουδαίου τούτου θέματος τινὲς μὲν παραδέχονται τὴν ἀντιστοίχησιν ταύτην *κατ' ἀριθμητικὴν σειρὰν τῶν ἤχων*, ἀλλ' ἅπαντες ἀμφιβάλλουσιν ὡς πρὸς τὴν ταυτότητα τοῦ μέλους» [554].

553) Ὁ Δαμασκηνὸς καὶ τὸ μέλος καθόλου ἐρρύθμισε, λέγει καὶ ὁ φίλος ἐκκλησιαστικοϊστοριογράφος Φιλάρετος Βαφείδης, θεὶς τέρμα εἰς τὰ ἐπινοήματα τῆς ἐξεζητημένης καὶ ἐκθηλυνούσης μουσικῆς τέχνης καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἤχων τούτων ὥρισε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν· ἀλλ' ἵνα ὁρίσῃ ἀκριβῶς καὶ τὴν ἔντασιν καὶ ἀνύψωσιν τῆς φωνῆς, παρέλαβεν ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων πιθανῶς διάφορα μουσικὰ σημεῖα καὶ τοιουτοτρόπως περιθριγκώσας τὸ ἐκκλησιαστικὸν μέλος συνέταξε κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους καὶ διάφορα ᾄσματα, τὴν ὀκτώηχον λεγομένην (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. τομ. Β', σ. 98).

554) Προλεγόμενα, σ. δ'.

Η ΣΗΜΕΙΟΓΡΑΦΙΑ ΕΝ ΤΗι ΟΚΤΩΗΧΩι ΥΜΝΩιΔΙΑι ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ

Ὁ ἱερὸς Δαμασκηνὸς συνέθετο τὴν Ὀκτώηχον ὡς πρακτικὸν χειραγωγὸν πρὸς ἐκμάθησιν τῆς Μουσικῆς διὰ μουσικῶν σημείων ὑπ' αὐτοῦ τὸ πλεῖστον ἐπινοηθέντων πρὸς ἀνάλογον ἐπίτασιν καὶ ἀνύψωσιν τῆς φωνῆς. Πρὶν ἢ περιγράψωμεν τίνων μουσικῶν σημείων χρῆσιν ἐποιήσατο ὁ θεῖος τῆς Ἐκκλησίας Τέρπανδρος μελοποιῶν, θὰ προτάξωμεν ὀλίγα περὶ τῆς παρασημαντικῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἥτις διετηρήθη καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας.

Εἰς ἀπαρτισμὸν ἑκάστου ἤχου ἀπαρτίζονται καὶ σημεῖα πρὸς σαφήνειαν αὐτοῦ καὶ πρὸς ἀνάλογον ἔντασιν τῆς φωνῆς· καὶ ἄλλο μὲν τίθεται ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ποιήματος ὡς Προκέφαλος μαρτυρία τοῦ ἤχου, δι' ἧς διατηρεῖται ἡ ἁρμονία τοῦ ἤχου ἢ αὐτὸς ὁ ἦχος, ἄλλο δὲ διὰ τὸ ποσὸν καὶ ποιόν, καὶ διὰ τὸ μακρὸν καὶ βραχὺ τῆς ἄρσεως καὶ θέσεως καὶ διὰ τὸ ταχὺ καὶ βραδὺ τοῦ χρόνου[555]. Πρὸ τῆς ἐπινοήσεως τῶν προσῳδιακῶν καὶ μουσικῶν σημείων, τὰ μελῳδικὰ ποιήματα τῶν ἀρχαίων μετεδίδοντο ἀμετάβλητα ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, διεκρίνοντο δὲ ὡς πρὸς τὸν ἦχον, ἐκ τῶν μέτρων, τοῦ μήκους καὶ ἐκ τῆς διαλέκτου. Οὕτω λοιπὸν διεκρίνετο ὁ Δώριος, ὁ Ἰώνιος ἢ ὁ Ἰάστιος τρόπος.

Ἐπὶ τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων ἐφευρέθησαν καὶ τὰ ἐν τῇ μουσικῇ ἡμῶν ἐν χρήσει σημαδόφωνα καὶ σημαδόχρονα· ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὡς γνωστόν, οὔτε τόνους οὔτε πνεύματα εἶχε μέχρι τοῦ Γ' π. Χ. αἰῶνος, ἀλλ' ἐγράφετο καὶ ἐλαλεῖτο, ὡς ἡ Λατινική. Ἀπὸ δὲ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ Μουσικὴ ἤρξαντο ἀλλοιούμεναι εἰς στόματα ἀλλοφύλων καὶ ἔδει ἐξαιρέτως ἵνα ληφθῶσι μέτρα πρὸς διατήρησιν καὶ τοῦ τονισμοῦ τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἁρμονίας τῆς Μουσικῆς· ἡ δὲ Ἀλεξανδρινὴ σχολὴ πρὸς διάσωσιν μὲν τῆς τῶν λέξεων προφορᾶς ἐπενόησε τοὺς τόνους καὶ τὰ

---

555) Τὰ προσῳδιακὰ σημεῖα ἐκ τῶν γραμμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀλφαβήτου ἐλήφθησαν, εἰσὶ δὲ τὸ Ο καὶ τὸ Ι, ΟΙ, ἅπερ ἁπλᾶ μὲν ὄντα δηλοῦσι τὸ μὲν Ο τὸ βραχὺ τῆς θέσεως, τὸ δὲ Ι τὸ βραχὺ τῆς ἄρσεως· γραφόμενα δὲ ταῦτα συνθέτως μετὰ τῆς ἁπλῆς ἢ τοῦ στίγματος, οὕτως, ΟΪ, τὸ μὲν Ο̈ δηλοῖ τὸ μακρὸν τῆς θέσεως, τὸ δὲ Ϊ τὸ μακρὸν τῆς ἄρσεως· σχηματίζονται δὲ ἄχρι τοῦ δισπονδείου Ο̈ Ϊ καὶ μέχρι τοῦ ὀρθίου ἰάμβου Ϊ Ο̈ κτλ.

πνεύματα, πρὸς διατήρησιν δὲ τοῦ μουσικοῦ ρυθμοῦ καὶ τοῦ μέλους τῶν ἤχων τὰ σημαδόφωνα καὶ σημαδόχρονα. Ἐκ τῶν μικρῶν γραμμάτων τοῦ Ἀλφαβήτου παρήχθησαν οἱ δέκα χαρακτῆρες τῆς ποσότητος, τὸ Ἴσον —, τὸ Ὀλίγον —, ἡ Ἀπόστροφος 556, τὸ Κέντημα , τὰ Κεντήματα , ἡ Ὑπορροὴ , τὸ Ἐλαφρὸν , ἡ Πεταστὴ , ἡ Ὑψηλὴ καὶ ἡ Χαμηλὴ 557, ὡς καὶ τὰ σημεῖα τῆς μαρτυρικῆς ποιότητος. Καὶ ἐκ τῶν σημείων τῆς μαρτυρικῆς ποσότητος ἄλλα μὲν ἐγράφοντο ὀρθίως καὶ ἀδιαφόρως, ἄλλα δὲ κατὰ τὸ ἴδιον αὐτῶν σχῆμα πλαγίως, ὡς τὸ δ καὶ , τὸ ζ καὶ , τὸ λ καὶ , τὸ S καὶ καὶ τὸ μέγα ἡμίφι . Καὶ τὸ Γορθμικὸν καὶ Πελαστικόν , σημεῖα τῆς μελῳδίας τῶν κρατημάτων καὶ ἄλλων μελῳδικῶν θέσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, εἰσὶν εἰλημμένα, κατ' ἐμέ, ἐκ τῶν στοιχείων μ. ν. Ἐκ τῶν χαρακτήρων τὸ Ὀλίγον, τὸ Κέντημα, τὰ Κεντήματα πιθανῶς ἐσχηματίσθησαν ἐκ τοῦ στοιχείου ἰῶτα Ι, ἡ Ὑπορροὴ ἐκ τοῦ S, ἡ Πεταστὴ καὶ τὸ Ἐλαφρὸν ἐκ τοῦ μεγά-

---

556) Τὰ τρία ταῦτα σημεῖα ἀποδίδονται εἰς Πτολεμαῖον τὸν Φιλάδελφον βασιλέα τῆς Αἰγύπτου καὶ ἄριστον μουσικόν, ἀκμάσαντα κατὰ τὸν Β΄ μ. Χ. αἰῶνα. Περὶ τοῦ Φιλαδέλφου ἴδε καὶ Περὶ τῶν Ο΄ Ἑρμηνευτῶν ὑπὸ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων. τομ. Α΄ βιβλ Α΄, κεφ. Θ΄ καὶ ΙΑ καὶ ἀλλαχοῦ. Ὁ Αἰλιανὸς γράφει «Μουσικώτατον δὲ λέγουσι καὶ Πτολεμαῖον γενέσθαι τὸν δεύτερον (Ποικιλ. Ἱστορ. Δ΄ 15). Διέταξεν ὁ φιλόμουσος οὗτος βασιλεὺς νὰ συνάξωσιν οἱ Ο΄ σοφοὶ ἑλληνισταὶ ραβῖνοι καὶ πάντα τὰ μέλη τῶν ἤχων, ἐξ ὧν συνεκρότησε βιβλίον καλούμενον Μουσικόν, ὅπερ μετὰ τῶν ἄλλων ἐπυρπολήθη φυλαττόμενον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἀλεξανδρείας.

557) Πέντε ἐκ τῶν χαρακτήρων τῆς ποσότητος δεικνύουσι τὴν ἀνάβασιν, τέσσαρες τὴν κατάβασιν, καὶ εἰς τὴν ἰσότητα, ἤτοι τὴν ἐπανάληψιν τῆς αὐτῆς φωνῆς. Προβαίνουσι δὲ οἱ χαρακτῆρες οὗτοι, οἱ μὲν συνεχῶς, οἱ δὲ ὑπερβατῶς· ἅπαντες δὲ τελευταῖον δεικνύουσι πρὸς τούτοις καὶ τὴν ποιότητα τῆς μελῳδίας, ἅτε δὴ ἔχοντες ἰδιαιτέραν ἀπαγγελίαν· οἱ χαρακτῆρες συντίθενται καὶ συμπλέκονται εὐαρμόστως οὕτως ὥστε αὐξάνουσι τὴν ἑαυτῶν ποσότητα ἀπὸ ἑνὸς ἕως πεντεκαίδεκα τόνων. Ἕκαστος τῶν χαρακτήρων εἴτε ἁπλοῦς εἴτε σύνθετος, δηλοῖ ἕνα χρόνον. Ἐὰν δὲ παρουσιασθῇ ἀνάγκη μακροτέρας διαρκείας ἐπιτίθενται ἢ παρατίθενται τὰ χρονικὰ σημεῖα, δεικνύοντα τὴν ἀπαιτουμένην αὐτῶν διάρκειαν. Οἱ μουσικοὶ χαρακτῆρες δεικνύουσιν ἕνα χρόνον ἢ πλείονας. Ὁ χρόνος, ὅστις εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς μελῳδίας, μετρεῖται διὰ τῆς πρὸς τὰ κάτω καὶ τὰ ἄνω κινήσεως τῆς χειρὸς· ψαλλομένου τοῦ ᾄσματος ὁ μουσικὸς κρούει τὴν χεῖρα· ἀπὸ δὲ τῆς μιᾶς ἄχρι τῆς ἑτέρας κρούσεως δαπανᾶται εἷς χρόνος· ὅσοι λοιπὸν οἱ χρόνοι, τοσάκις δέον νὰ γίνωνται καὶ αἱ κρούσεις· ἀπαιτουμένου ἑνὸς χρόνου εἰς δύο χαρακτῆρας, γράφεται ἐπὶ τὸν δεύτερον τούτων Γοργόν· ἀπαιτουμένου ἑνὸς χρόνου εἰς τρεῖς χαρακτῆρας, γράφεται ἐπὶ τὸν δεύτερον Δίγοργον, ἀπαιτουμένου ἑνὸς χρόνου εἰς τέσσαρας, γράφεται ἐπὶ τὸν δεύτερον Τρίγοργον.

λου C. «Τὰ σημάδια τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς—λέγει ὁ σοφὸς Κ. Οἰκονόμος—φαίνεται ὅτι τὰ ἐμόρφωσαν καὶ τὰ ὠνόμασαν οἱ πρῶτοι τῆς Ἐκκλησίας μουσουργοί, μέρος μὲν ἐκ τῶν διαγραμμάτων τῆς παλαιᾶς τῶν Ἑλλήνων μουσικῆς, τὸ δὲ πλεῖστον καὶ ἐκ τῶν γραμματικῶν τῆς προσῳδίας σημείων, ὡς συμπεραίνεται ἔκ τινων ἰδιαιτέρων ὀνομασιῶν των, καὶ τῆς ὄχι μόνον εἰς τόνους, ἀλλὰ καὶ εἰς πνεύματα διαιρέσεως αὐτῶν κτλ».[558]. Ἐντεῦθεν καταδείκνυται τὸ ἄδικον τῆς γνώμης τῶν ἰσχυριζομένων ὅτι τὰ μουσικὰ ἡμῶν σημεῖα εἰσὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ γράμματα τοῦ ἀραβικοῦ ἀλφαβήτου ὡς ἐκ τῆς μεγίστης αὐτῶν ὁμοιότητος πρὸς τοὺς ἀραβικοὺς χαρακτῆρας. Περὶ τῆς ἀμαθίας τῶν λεγόντων καὶ φρονούντων τ' ἀνωτέρω, βεβαιοῦται ὁ ἀναγινώσκων τὸ περὶ εἰσαγωγῆς τέχνης Μουσικῆς σύγγραμμα Βακχείου τοῦ Γέροντος[559].

Οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας προνοοῦντες περὶ τῆς διασώσεως τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων τῆς μουσικῆς, ἐτήρουν βεβαίως τὰ ὅρια τῆς ἱερᾶς τέχνης καὶ προεφύλαττον τὴν ἀκοὴν τῶν ἀκροατῶν ἐκ τῶν θεατρικῶν καὶ ἐθνικῶν μελῳδιῶν διὰ μελῶν γεγραμμένων φωνητικοῖς σημείοις. Οὐχὶ δὲ ἀκριβῶς γνωστὸν τυγχάνει διὰ τίνων σημείων ἔγραφον οἱ ἐκκλησιαστικοὶ μελῳδοὶ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τὰ ποιήματα αὐτῶν, διότι ἀτυχῶς οὐδεμία τοιαύτη βίβλος διεσώθη· ὅτι ὅμως ἐγράφοντο καὶ ἡ ψαλμῳδία ἐτελεῖτο διὰ μουσικῶν βιβλίων, μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ ΙΣΤ' Κανόνος τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου (+364) λέγοντος «Μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν ψαλτῶν τῶν ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβαινόντων καὶ ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων, ἑτέρους τινὰς ψάλλειν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ». Καὶ ἡ ἱστορία διηγεῖται ὅτι οἱ ἐν Συρίᾳ χριστιανοὶ ἐπὶ Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου εἶχον μουσικὴν σημειογραφίαν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ λεγόμενος Ἀμβροσιανὸς ὕμνος «Te Deum laudamus. Te Dominum comfitemur», ὅστις ἐστὶ ποίημα τῶν ἱερῶν Ἀμβροσίου καὶ Αὐγουστίνου, γεγραμμένος ἦτο διὰ τῆς σημειογραφίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἤτοι τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου καὶ τῆς ἀρχαίας Λατινικῆς[560], παραδεχόμεθα ὅτι πρὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐν

558) Περὶ προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. τομ. Γ', σ. 457.

559) Ἔκδοσις ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστί, 1841, σ. 78, 79. Ὅρα καὶ Λεξικὸν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, Κυριακοῦ Φιλοξένους, Κων/πολις 1869 προλεγομ. σ. ζ' καὶ η'.

560) Οἱ Ρωμαῖοι οἵτινες ἐν τῇ μουσικῇ πλέον ἢ ἐν ταῖς λοιπαῖς τέχναις ἐμιμοῦντο τοὺς Ἕλληνας παρίστων τὴν μουσικὴν αὐτῶν πρῶτον μὲν διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, εἶτα δὲ διὰ τοῦ λατινικοῦ. Ὁ Βοέτιος, ζήσας κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἐν ἑνὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἡρμήνευσεν ἤδη τὰ ἑλληνικὰ φωνητικὰ γράμματα διὰ λατινικῶν.

τῇ μελοποιΐᾳ χρῆσις ἐγίνετο τῆς ἑλληνικῆς ἀλφαβητικῆς σημειογραφίας ἢ παρασημαντικῆς. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν τινὲς τῶν μελῳδῶν τῆς Ἐκκλησίας ἐμέλιζον τὰ ποιήματα αὐτῶν διὰ τῆς μουσικῆς παρασημαντικῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Νικηφόρος Κάλλιστος ὁ Ξανθόπουλος ἐποίησε καὶ ἐμέλισε τὴν ἀκολουθίαν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς διὰ τῆς ἀλφαβητικῆς σημειογραφίας, σώζεται δὲ αὕτη εἰς τὴν Καισαρικὴν βιβλιοθήκην τῆς Αὐστρίας, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἰδόντων αὐτήν. Διὰ τοῦ αὐτοῦ τονισμοῦ ἐτονίσθησαν καὶ παρόμοιαι Ἀκολουθίαι Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν, ὡς καὶ Εὐαγγέλια, Ἀπόστολοι, τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως καὶ ἡ Κυριακὴ Προσευχή. Διηγοῦνται ὅτι εἰς τὴν ἐν τῇ νήσῳ Ἄνδρῳ μονὴν τῆς Παναχράντου ὑπάρχουσιν ἐντὸς μυστηριώδους χώρου ἱερὰ σκεύη πολύτιμα ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων καὶ διάφορα βιβλία τῆς ἱερᾶς Ἀκολουθίας διὰ τῶν μουσικῶν χαρακτήρων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὰ ὁποῖα σωζόμενα μέχρι τοῦ 1830 εἶδε καὶ ὁ Θεόφιλος Καΐρης. Ὁ κυβερνήτης Ἰωάννης Καποδίστριας περιερχόμενος τὰς Κυκλάδας εἶδεν εἰς τὴν Ἄνδρον τὰ μουσικὰ βιβλία καὶ εἶπε τὰ ἑξῆς ἀξιομνημόνευτα «Τὰ βιβλία ταῦτα νὰ φυλαχθῶσι καλῶς, διότι θὰ ἔλθῃ καιρὸς ὁποῦ θέλουν χρησιμεύσει μεγάλως»· ἀκολούθως τὰ βιβλία ταῦτα ζητηθέντα ἐστάλησαν εἰς Ναύπλιον πρὸς τὸν Καποδίστριαν, ἀλλ' ἄγνωστον τί κατόπιν ἐγένοντο[561]. Προσέτι μετὰ βεβαιότητος γνωρίζομεν ὅτι διὰ τῆς ἀλφαβητικῆς σημειογραφίας εἶναι γεγραμμένα καὶ τὰ ἑλληνικὰ ποιήματα ὅσα μᾶς ἥρπασεν ὁ Κλάρκιος ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Πάτμου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος[562].

Μετὰ τὸν Δ' αἰῶνα μεγάλως ἀνεπτύχθη ἡ μουσικὴ ταχυγραφία ἢ ἡ τέχνη τοῦ συντέμνειν ἐν τῇ γραφῇ τὸν ἀριθμὸν τῶν φωνῶν διὰ συντετμημένων σημείων, ἀνομοίων πρὸς τὰ γράμματα τοῦ Ἀλφαβήτου, πλὴν διατηρούντων ἀρκούντως σαφῆ ἴχνη τῆς ἀλφαβητικῆς σημειογραφίας. Οὕτω ἀνεφάνησαν μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον τὰ ἀγκιστροει-

561) Κατὰ τὴν τελευταίαν ἐν Ἀθήναις διατριβὴν ἡμῶν σχόντες τὴν τιμὴν νὰ ἐπισκεφθῶμεν τὸν πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος Χαρίλαον Τρικούπην καὶ τὴν ἐρίτιμον ἀδελφὴν αὐτοῦ Σοφίαν Τρικούπη, ἐζητήσαμεν παρ' ἀμφοτέρων πληροφορίας περὶ τῆς τύχης τῶν βιβλίων τούτων, ἅτε τοῦ ἀοιδίμου πατρὸς αὐτῶν Σπυρίδωνος Τρικούπη διατελέσαντος γραμματέως τοῦ Κυβερνήτου Καποδίστρια. Ἡ σεπτὴ ἀδελφικὴ δυὰς οὐδεμίαν εἴδησιν ἐξ παραδόσεως διακρατεῖ περὶ τοῦ σπουδαίου τούτου ἀντικειμένου.

562) Ἴδε Moniteur 25 fevrier 108, et Magazin encyclopédique τομ. V. p. 367 (Κ. Οἰκονόμου περὶ προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. τομ. Γ'. κεφ. Α' περὶ προσῳδίας δόξ. Ἐράσμου κτλ. σ. 434).

δή ἐκεῖνα σημεῖα, ἅτινα, ὡς τὰ ἀλφαβητικά, ἐτίθεντο ἀμέσως ἐπὶ τῶν συλλαβῶν τοῦ ᾀδομένου κειμένου, διηυκόλυνον δὲ καὶ τὴν μουσικὴν γραφήν. Περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν μεγάλων σημείων ἢ ὑποστάσεων ὁ διακεκριμένος μουσικοδιδάσκαλος ἀρχιμανδρίτης Ἰωάσαφ Ρῶσσος γράφει τάδε «Φρονῶ ὅτι ὅλα τὰ ποιότητος σημεῖα δὲν ἐφευρέθησαν ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ ἐκ διαλειμμάτων· διότι, ἐπειδὴ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀναλόγως τῶν ἀκολουθιῶν αὐτῆς ἦσαν ἐν χρήσει μόνα τὰ σύντομα μέλη τὰ λεγόμενα εἱρμολογικὰ καὶ στιχηραρικά, δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη πολλῶν σημείων. Ἕνεκα δὲ τούτου εἰς τὰ μέλη ταῦτα δὲν εὑρίσκονται μεγάλα σημεῖα ἢ ὑποστάσεις (σημεῖα σημαίνοντα ἔκτασιν μελῳδίας καὶ ρυθμικοῦ μέτρου)· ἀλλ' ὅταν αἱ ἀκολουθίαι ἤρξαντο νὰ ἐπεκτείνωνται, ἀπὸ τῆς συστάσεως ἰδίᾳ τῶν μοναστηρίων, καὶ καθιερώθησαν αἱ ἀγρυπνίαι, παννυχίδες καὶ ἑορταὶ διάφοροι, εἰσήχθη δὲ καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τότε ἀνεφάνη καὶ ἐσυστηματοποιήθη ἡ λεγομένη παπαδικὴ τέχνη, εἰς ἣν ἐμπεριέχονται ἅπαντα τὰ ἀργὰ μέλη πρὸς παράστασιν τῶν ὁποίων, ἐπειδὴ τότε ἡ εὐκολία τοῦ χάρτου καὶ τοῦ τύπου δὲν ὑπῆρχε, χάριν οἰκονομίας μεμβράνης καὶ χρόνου ἐφευρέθησαν διάφορα σημεῖα περιληπτικὴν ἔννοιαν ἔχοντα, δι' ἑκάστου τῶν ὁποίων ἐσημείουν θέσεις καὶ γραμμὰς ὁλοκλήρους»[563]. «Τὰ ἐν σμικροῖς καὶ βραχέσι τύποις πολλῶν γραμμάτων δύναμιν ἔχοντα» κατὰ Κ. Οἰκονόμον τὸν ἐξ Οἰκονόμων[564]. Καὶ ὁ θεῖος Δαμασκηνός, ὅστις μετήνεγκεν εἰς ἁπλούστερον εἶδος τὴν ψαλμῳδίαν τῆς πρὸ αὐτοῦ ἐποχῆς, εἰσήγαγε τὴν χρῆσιν αὐτῶν μετὰ σημαντικῶν τροποποιήσεων. Ὥστε ὁ Δαμασκηνὸς δὲν ἐπενόησε τὰ ἀγκιστροειδῆ σημεῖα, ὡς ἐσφαλμένως δοξάζει ὁ ἄλλως πολυμαθὴς ἱεράρχης Τσερνιγοβίας Φιλάρετος[565], ἀλλὰ τροποποιήσας εἰσήγαγε τὴν χρῆσιν αὐτῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Τὴν ἀκρίβειαν τοῦ ἰσχυρισμοῦ μου ἐπικυροῖ καὶ τὸ μουσικὸν Ἀντιφωνάριον τοῦ πρὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀκμάσαντος Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου (+535), ἔνθα εὑρίσκομεν τὰ ἀγκιστροειδῆ σημεῖα. Τὰ μουσικὰ σημεῖα τῆς πρὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐποχῆς μαρτυροῦσιν ὅτι ἦσαν τότε ταῦτα ἄγαν πολυσύνθετα καὶ ἔχρῃζον τροποποιήσεως, ἣν ἐπήνεγκεν ὁ φωστὴρ τῆς Δα-

563) Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. Σύγγραμμα περιοδικόν. τόμ. ΙΑ'. 1876—1877 σ. 152.

564) Περὶ προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. τομ. Γ', σ. 157.

565) Ἱστορικὴ ἐπιθεώρησις τῆς ὑμνῳδίας καὶ τῶν ὑμνῳδῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας 1860. Ἐν λέξει Ἰωάννης Δαμασκηνός.

μασκοῦ. Ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλας τὰς τροποποιήσεις, τὰ πρὸς παράστασιν τῶν μελῳδικῶν θέσεων ἱερογλυφικὰ κατὰ τύπον σημεῖα, ἦσαν σύνθετά τε καὶ ποικίλα[566]. Καλοῦνται δέ, *παρακλητική*, *παρακάλεσμα*, *οὐράνισμα*, *χόρευμα*, *σύναγμα*, *τρομικόν*, *τρομικοσύναγμα*, *ψηφιστοσύναγμα*, *ψηφιστοπαρακάλεσμα*, *ξηρὸν κλάσμα*, *κράτημα*, *σεῖσμα*, *πίεσμα*, *ἔσω θεματισμός*, *ἔξω θεματισμός*, *ἀντικεκωκύλισμα*, *ἀπόδομα*, *ἐκστρεπτόν*, *ἀργοσύνθετον*, *γοργοσύνθετον*, *ἔναρξις*, *ἐπέγερμα*, *ἡμίφθορον*, *ἡμίφωνον*, *θέμα ἁπλοῦν*, *θὲς καὶ ἀπόθες*, *κούφισμα*, *κρατημοϋπόρρυον*, *κύλισμα*, *λύγισμα*, κτλ. καὶ ὧν χρῆσις ἐγίνετο ἐν τοῖς παπαδικοῖς μέλεσι[567]. Διὰ τῶν χαρακτήρων τούτων καὶ πάντες οἱ μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν μελῳδοὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, οὐχὶ δὲ καὶ τῆς Δυτικῆς[568], ἔγραφον τὰ μουσουργήματα αὐτῶν.

---

566) Λυπούμεθα ὡς μὴ δυνάμενοι νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ τὰ σχήματα τῶν ἱερογλυφικῶν τούτων σημείων, ἅτινα ὡς ἄχρηστα τανῦν, δὲν εὑρίσκονται ἐν τοῖς τυπογραφείοις.

567) Τὸ σημειογραφικὸν σύστημα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ὁ γάλλος Villoteau ἀπεκάλεσεν «ἔργον εὐφυῶς πάνυ ἐπινενοημένον καὶ σοφῶς ἐφηρμοσμένον ὑπὸ ἀγχινουστάτων καὶ λογιωτάτων ἀνδρῶν».

568) Ἐν τῇ Δύσει τὸ σύστημα τῆς διὰ τῶν ἀγχιστροειδῶν σημείων παραστάσεως τῶν φωνῶν ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος βαθμηδὸν κατηργήθη καὶ ἀντικατέστη διὰ τοῦ συστήματος τῶν γραμμῶν. Ταῦτα ὡς ἱστορικοὶ ἀναφέροντες οὐδόλως πολυπραγμονοῦμεν οὐδ' ἐξετάζομεν εἰ καλῶς καὶ δικαίως καὶ διά τινας λόγους ἔδοξεν ἃ ἔδοξε παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις, διότι «τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην;». Ἐν ἀρχῇ ἑκάστης γραμμῆς ἐτίθεντο τὰ λατινικὰ γράμματα τοῦ Ἀλφαβήτου, πάντα δὲ τὰ σημεῖα τὰ εὑρισκόμενα εἰς τὸ ὕψος ἑνὸς γράμματος τούτου ἔπρεπε νὰ παριστῶσι τὸν αὐτὸν φθόγγον. Ἔκτοτε ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ γραφὴ ἐθεμελιώθη καὶ τὰ ρωμαϊκὰ γράμματα περιῆλθον μέχρις ἡμῶν ὑπὸ τὸ σχῆμα τῶν Κλειδῶν παρηλλαγμένα. Ὁ Guy d'Arezzo ἐπὶ πέντε ὁριζοντείων γραμμῶν, καλουμένων Γάμμα, ἐσημείωσε πάσας τὰς ἀναβάσεις καὶ καταβάσεις τῶν φωνῶν διὰ τελειῶν (στίξεων). Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ Γάμμα περιέχει ἓν ὀκτάχορδον, τίθενται ὑπὸ τοῦτο ἢ ἐπὶ τοῦτο ἕτεραι μικραὶ γραμμαὶ ἐπέχουσαι τόπον γραμμῶν καὶ διαστημάτων, ὥστε νὰ ἀρκέσωσιν εἰς ὅσον βάθος ἢ ὕψος εἶναι χρεία νὰ ἐκτεθῶσιν. Ἵνα δὲ γνωσθῇ ἀπὸ τίνος φθόγγου τῆς κλίμακος δέον νὰ ὁρμηθῇ ἕκαστον ᾄσμα, τίθεται Κλεὶς ἐν τῇ ἀρχῇ ἐπὶ μιᾶς τῶν πέντε τοῦ Γάμμα γραμμῶν· εἶναι δὲ αἱ Κλεῖδες αὗται ἑπτὰ καὶ ἄρχονται τέσσαρες ἐκ τοῦ Do, μία ἐκ τοῦ Sol, καὶ δύο ἐκ τοῦ Fa.

Σημειωτέον ὅτι οἱ Εὐρωαῖοι πᾶσαν μουσικὴν ἐφεύρεσιν ἀποδίδουσιν εἰς τὸν προμνησθέντα Guy d'Arezzo, γεννηθέντα περὶ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου αἰῶνος καὶ ἀποθανόντα περὶ τὸ 1050, βενεδικτῖνον μοναχὸν τῆς Πομπόζης. Ἐν τοῖς δύο περιφήμοις συγγράμμασιν αὐτοῦ, τῇ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν μοναχὸν Μιχαὴλ καὶ τῷ Προοιμίῳ τοῦ Ἀντιφωναρίου, ἐδήλωσεν ἡμῖν εἰλικρινῶς πᾶν τὸ πρὸ αὐτοῦ ὑπάρξαν· ἀλλ' αἱ ἀπειράριθμοι ἀντιγραφαὶ τῶν

Τῶν μεγάλων μουσικῶν σημαδοφώνων πεντάκις ἐγένοντο ἀναλύ-

χειρογράφων αὐτοῦ αἱ εὑρεθεῖσαι ἐν πάσαις ταῖς μοναῖς, ἐξηγοῦσι τὸν λόγον, δι' ὃν ἐθεωρήθη ἐφευρέτης, ἅμα δέ ἀποδεικνύουσι τὴν μεγάλην αὐτοῦ δημοτικότητα. Αἱ κλεῖδες, τὸ μουσικὸν διάγραμμα, ἡ κλῖμαξ ἦσαν ἐν χρήσει πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἐκ Πομπόζης μοναχοῦ. Ὁ ἕξοχος ὅμως οὗτος μουσικοδιδάσκαλος ἐφεῦρε δύο τινά, πρῶτον ἔγνω καλῶς καὶ εὐκρινῶς νὰ ἑρμηνεύῃ τὴν μουσικὴν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ὅπερ δὲν ἦτο εὔκολον. Ἔπειτα ἔδωκε πρὸς ἀπομνημόνευσιν σαφὲς καὶ βραχὺ ὄνομα ἑκάστῳ τῶν φθόγγων τῆς κλίμακος, οὓς μέχρις αὐτοῦ ἐδήλουν συχνότατα διὰ τῶν γραμμάτων ἢ διὰ τῶν ἐν τῇ κλίμακι ὁρισμῶν τῆς θέσεώς των. Ἡ ἐφεύρεσις αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἔργον ὑψηλῆς τέχνης· συνέστησε δὲ ὅπως ἀποδίδωται ἕκαστος φθόγγος διὰ τῆς πρώτης συλλαβῆς ἑκάστου τῶν στίχων, δι' ὧν ἄρχεται ὁ ὕμνος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου· ἑκάστης τῶν συλλαβῶν τούτων ἀνιούσης κατὰ τόνον, ἓξ στίχοι ἤρχουν νὰ παρέχωσι μέσον, ἐπιτρέπον εὐκόλως τὴν ἀπομνημόνευσιν τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς θέσεως τῶν φθόγγων. Ἰδοὺ οἱ στίχοι οὗτοι:

Ut queant laxis
Resonare fibris
Mira gestorum
Famuli tuorum
Labui reatum
Sancte Jonnanes.

Συγχρόνως τῇ γραφῇ ἐσχηματίζετο ἐκ περιτροπῆς καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ μουσική. Ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ ἦτο συγγενεστάτη πρὸς τὴν ἑλληνικήν, καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἔσχεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς, ὡς ἐκ τῶν τεχνιτῶν αὐτῆς ὅρων ἐξάγεται. Περὶ τὰ μέσα τοῦ Θ' αἰῶνος ἀπαντῶμεν ἴχνη τῆς ἁρμονικῆς μουσικῆς ἐν τῷ Αὐρηλιανῷ, μοναχῷ τῆς Réomé καὶ ἐν τῷ Σκώτῳ Ἐριγένει. Ἐφεξῆς αἱ πρόοδοι τῆς μουσικῆς τέχνης καθίστανται ἐπαισθητότεραι, ἀποδοτέαι δ' αὗται, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, τῷ αὐτοκράτορι Καρόλῳ τῷ Μεγάλῳ, ὅστις μετὰ πλείστης ὅσης προσοχῆς ἐπηγρύπνει ἐπὶ τῆς μουσικῆς καὶ τῶν μουσικῶν αὐτοῦ, ἱδρύσας σχολάς, ἐν αἷς ἡ μουσικὴ κατεῖχε σπουδαίαν θέσιν καὶ καθιερώσας τὴν σπουδὴν αὐτῆς. Κατ' αὐτόν, ἀληθῶς εὐπαίδευτοι ἦσαν μόνον οἱ γινώσκοντες ἀπολύτως ν' ᾄδωσιν· οὐ μόνον δ' ἀπῄτει οἱ ἱερεῖς νὰ ὦσι μουσικοί, ἀλλ' εἶχεν ἀπαγορεύσει τὴν εἰς τὰ ἀνάκτορα εἴσοδον παντὶ ἱερεῖ, ἀγνοοῦντι τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν μουσικήν. Ὁ Κάρολος ἐπροστάτευε πλὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ τὴν θύραθεν.

Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἀνεφάνη ἡ τετράγωνος μουσικὴ γραφή, ἡ χρησιμοποιηθεῖσα καθ' ἅπαντα τὸν μεσαίωνα, καὶ νῦν ἔτι ἐν τῇ ἱερᾷ ψαλμῳδίᾳ. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸν τῶν γραμμῶν, ἄλλοτε ἀπαντῶμεν τρεῖς, ἄλλοτε τέσσαρας, ἄλλοτε πέντε καὶ ἐνίοτε ἕνδεκα, παριστώσας τὴν ἐν τῷ ᾄσματι χρησιμοποιουμένην ἐπέκτασιν. Μόλις περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος, ὁ ἀριθμὸς τῶν γραμμῶν τοῦ μουσικοῦ διαγράμματος ὡρίσθη ἀπολύτως εἰς τέσσαρας διὰ τὴν ψαλμῳδίαν, καὶ πέντε διὰ τὴν θύραθεν ἢ δημώδη μουσικήν. Ἀλλ' ἐὰν ἡ γραφὴ τοῦ ΙΒ' καὶ ΙΓ' αἰῶνος φαίνηται ἁπλουστάτη, παρέχει ἐν τούτοις δυσχερείας ὁπόταν θελήσωμεν νὰ ἐννοήσωμεν ἕκαστον σημεῖον. Δὲν ἤρκει μόνον νὰ

σεις[569]. Α', ἐπὶ Ἰωάννου Μαΐστορος τοῦ Κουκκουζέλη, Β', ἐπὶ Παναγιώτου τοῦ Χαλάτζογλου ἢ μᾶλλον ἐπὶ τοῦ Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Ἰωάννου τοῦ Τραπεζουντίου (+1756), ὅστις τῇ προτροπῇ τοῦ φιλομούσου Πατριάρχου Κυρίλλου, ἐπενόησε μέθοδον τοῦ γράφειν διάφορον τῆς πρὸ αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὸ ἐπεξηγηματικώτερον τείνουσαν, καὶ τοῦτο ἵνα μὴ ἡ μουσικὴ ἡμῶν παντάπασιν ἐξίτηλος γένηται, ἅτε τῶν πλείστων μουσικῶν ψαλλόντων μᾶλλον κατὰ πρᾶξιν ἢ κατ' ἐπιστήμην· καί τινας μὲν τῶν ἀρχαίων χαρακτήρων ἐκράτησε, τινὰς περιεῖλεν, ἄλλους δὲ πάλιν ἐπὶ τὸ εὐληπτότερον ἐπηνώρθωσε. Γ', ἐπὶ Πέτρου Πελοποννησίου τοῦ *Λαμπαδαρίου*[570]. Δ', ἐπὶ Ἰακώβου τοῦ Πρωτοψάλτου ἐν τῇ συνθέσει τοῦ ἀργοῦ Στιχηραρίου. Τὴν μέθοδον ταύτην ἠκολούθησαν πάντες οἱ μεταγενέστεροι μελῳδοὶ μέχρι τῶν τριῶν διδασκάλων Χρυσάνθου, Γρηγορίου καὶ Χουρμουζίου (+1815), τῶν

προσδιορίσωσι τὸ ὕψος τῶν φθόγγων, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ σημειώσωσι καὶ τὴν διάρκειαν αὐτῶν, τοὐτέστι τὸν ρυθμόν. Χάριν τούτου ἐπενοήθη ἰδία γραφή, καλουμένη σύμμετρος παρασημαντική, διότι ἡ δύναμις ἑκάστου τῶν σημείων ἐκείνων ἦτο ἐν συμμετρίᾳ πρὸς τὴν τῶν παρεπομένων ἢ τῶν προηγουμένων. Προσθετέον ὅτι κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα περιπλέκεται αὕτη διὰ νέων σχημάτων καὶ νέων ἐφευρέσεων. Περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος πρὸς διάκρισιν τῶν διαφόρων δυνάμεων τῶν φθόγγων, ἔγραφον αὐτοὺς ὁτὲ μὲν ἐρυθρούς, ὁτὲ δὲ μαύρους· ἀλλὰ τῆς μεθόδου ταύτης οὔσης δυσχεροῦς, ἐκαινοτόμησαν πάλιν γράφοντες διὰ μαύρων καὶ λευκῶν φθόγγων, ἐνίοτε δὲ καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ μόνον μαύρων. Κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα ἡ μουσικὴ ἐπωφελήθη τῆς μεγάλης ἐφευρέσεως τῆς τυπογραφίας, καὶ ἡ ἐκτύπωσις ἐγένετο μία τῶν αἰτιῶν τῆς ἁπλοποιήσεως τῆς παρασημαντικῆς. Οἱ χαρακτῆρες οὕτω κατέστησαν εὐκρινέστεροι καὶ κατ' ἀνάγκην ἡπλοποιήθησαν. Ἐν ἑνὶ λόγῳ, ἡ παρασημαντικὴ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος ἄρχεται προσεγγίζουσα πρὸς τὴν σημερινὴν εὐρωπαϊκὴν παρασημαντικήν.

569) Ἐλλείψει τῶν καταλλήλων χαρακτήρων ἐν τοῖς τυπογραφείοις ἀδυνατοῦμεν παραθέσθαι τὰ πρὸς δημοσίευσιν πρόχειρα μουσουργήματα καὶ ἰδίᾳ τὸ «Ἄνωθεν οἱ Προφῆται», ὅπερ τυγχάνει μεμελοποιημένον διὰ πέντε ἰδιαιτέρων γραφῶν, ἤτοι τῆς Α' λίαν συνεπτυγμένης τῆς Β' μᾶλλον ἀναλελυμένης, τῆς Γ' ἔτι μᾶλλον καὶ οὕτω καθεξῆς.

570) «Λαμπαδάριός ἐστιν ὁ πρῶτος ψάλτης τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ, καὶ ὠνομάζετο οὕτως διότι ἐβάστα τὸ λεγόμενον διβάμβουλον, ποῦ ἦτον ἕνα σκεῦος χρειαζόμενον εἰς τὰ ἅγια, μετὰ λαμπάδος κεχρυσωμένης». (Ἐπιστολὴ Πατριάρχου Κ]πόλεως Παϊσίου τοῦ Α' πρὸς τὸν Πατριάρχην Νίκωνα. Ζήτημα Γ'. Ἀνατολικὸς Ἀστὴρ ἐν Κ]πόλει. Ἔτος Κ', ἀριθ. 48, σ. 372). Ἰστέον ὅτι ὁ δεσποτικὸς θρόνος πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔκειτο εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ ναοῦ, διότι εἰς τὸ δεξιὸν ὑπῆρχεν ὁ θρόνος τοῦ βασιλέως· ὁ Λαμπαδάριος ἵστατο παρὰ τῷ ἐπισκοπικῷ θρόνῳ κρατῶν τὴν λαμπάδα τοῦ Πατριάρχου ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας.

ἀναλυσάντων τὸ Ε΄ ἤδη τὰ σημαδόφωνα μεγάλα τε καὶ μικρὰ καὶ μεταβαλόντων τοὺς μουσικοὺς χαρακτῆρας ἐκ συμβόλων εἰς γράμματα, καὶ ὧν τὸ πολύσεπτον ὄνομα ἀμαράντῳ δόξῃ καὶ εὐκλείᾳ καταγλαίζεται καὶ περιστέφεται, καὶ δι' ἐγκωμίων γεραίρεται καὶ ἀνευφημεῖται δικαίως[571]· διότι γενικῶς εἶναι παραδεδεγμένον ὅτι τὸ νεώτατον τοῦτο σύστημα διηυκόλυνε τὸ πρακτικὸν μέρος τῆς μουσικῆς· ὑπολείπεται ὅμως ὡς πρὸς τὴν θεωρητικὴν σπουδαιότητα τῆς ἀρχαίας μεθόδου, καθότι ἡ μουσικὴ κλίμαξ ὑπὸ θεωρητικὴν ἢ ἐπιστημονικὴν ἔποψιν εἶναι ἐλλιπὴς πράγματι, οὐχὶ δὲ καὶ ὑπὸ πρακτικήν, διότι τῆς φύσεως ἐχούσης μίαν διαπασῶν καὶ μίαν ἀντιφωνίαν, οἱ μουσικοὶ ἐκπληροῦσι πληρέστατα τὴν φυσικὴν διαπασῶν κατὰ τοὺς κανόνας τῆς φύσεως. Καὶ ὄντως ἡ σοφὴ ἄλλως περὶ μουσικῆς πραγματεία τοῦ Χρυσάνθου ἦν ἂν ἐντελεστέρα, εἴπερ ὁ ἀοίδιμος εἶχε πλείονας γνώσεις τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, μείζονα δὲ οἰκειότητα εἰς τοὺς μαθηματικοὺς ὑπολογισμούς· ἐκ μὲν τῶν μαθηματικῶν ἤθελεν ἐννοήσει κάλλιον τοὺς ἀρχαίους καὶ νεωτέρους συγγραφεῖς εἰς τὸ περὶ Κατατομῆς τοῦ Κανόνος καὶ δὲν ἤθελε περιπλέξει τοὺς γεωμετρικοὺς πρὸς τοὺς ἀριθμητικοὺς λόγους, ἐξ οὗ προῆλθε, παρ' ἔμοιγε κριτῇ, ἡ μὴ ὀρθὴ καταμέτρησις τῶν διαστημάτων· ἐκ δὲ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς καὶ εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν θεωρημάτων ἤθελε γίνει σαφέστερος, καὶ πολλὰ ἀνερμήνευτα μείναντα, καὶ ἱστορικῶς καὶ ἐπιστημονικώτερον ἤθελον ἑρμηνευθῆ. Ἀλλ' ὅπως δήποτε τὸ Μέγα Θεωρητικὸν εἶναι φερωνύμως μία βοήθεια πρὸς μελέτην τῆς καθ' ἡμᾶς μουσικῆς, ὁ δὲ συγγραφεὺς αὐτοῦ δικαίως καλεῖται ὑπὸ τοῦ Χριστίου *σπουδαιότατος τῶν Ἑλλήνων μουσικῶν θεωρητικῶν*, ἐὰν ἀποβλέψωμεν ἰδίᾳ εἰς τὸν χρόνον καθ' ὃν συνετάχθη τὸ Θεωρητικόν, καὶ τὰ ὀλίγα βοηθήματα, ἃ ἔσχεν ὑπ' ὄψιν. Ὑπῆρξαν καὶ οἱ δογματίσαντες ὅτι οἱ ἱδρυταὶ τοῦ νέου συςήματος καὶ εἰς τὸ πρακτικὸν μέρος ἀπέτυχον ὡς μεταδόντες ἡμῖν πλημμελῆ δῆθεν καὶ ἐσφαλμένην μετάφρασιν τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν μελῳδιῶν· ἀλλ' ἡ δόξα αὕτη εἶναι ὅλως πεπλανημένη, ἀφοῦ πολλοὶ ἀπὸ τοῦ 1816 μέχρι σχεδὸν τοῦ 1830, ἐν οἷς καὶ ὁ περιώνυμος πρωτοψάλτης Κωνσταντῖνος ὁ Βυζάντιος, ἐπέμενον μὴ παραδεχόμενοι τὸ νέον σύστημα, ὡς μέλλον, καθὰ ἔλεγον, νὰ ἐξευτελίσῃ τὴν μουσικὴν καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὴν *εὐκολομάθητον*. Ἐπὶ ὅλην δὲ εἰκοσαετίαν πολλοὶ τῶν μουσικῶν ἔψαλλον δεξιόθεν ἐκ τῶν παλαιῶν βιβλίων, ἀριστερόθεν δὲ ἐκ τῶν τοῦ νέου συστήματος, καὶ ὅμως οὐ-

571) Τῷ 1850 ὁ Γεώργιος Λέσβιος ἐπεχείρησε νὰ εἰσάξῃ νέον εἶδος μουσησικῆς σημειογραφίας περὶ ἧς ἀλλαχοῦ ἐροῦμεν τὰ δέοντα.

δεὶς αὐτῶν διετύπωσε παράπονα πρὸς τὸν ἕτερον ὡς κακῶς ἀπαγγέλλοντα τὰ μουσικὰ μέλη. Ὑπὸ τῶν τριῶν διδασκάλων ἐφευρέθησαν αἱ ἐν τῇ παραλλαγῇ τῆς ἡμετέρας μουσικῆς ἐν χρήσει συλλαβαί, οὖσαι αὐτὰ τὰ τῆς ἑλληνικῆς ἀλφαβήτου γράμματα, μετὰ τῆς προσθήκης, χάριν εὐφωνίας, ἐν μὲν τῇ πρώτῃ συλλαβῇ τοῦ Π, ἐν τῇ πέμπτῃ τοῦ Κ, καὶ ἐν τῇ ἑβδόμῃ τοῦ Ν.

Ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ μουσικῇ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐγίνετο χρῆσις καὶ ἑτέρου εἴδους μουσικῶν σημείων, κατὰ τὰς παρατηρήσεις μου ἐπὶ τῶν μουσικῆς χειρογράφων διαφόρων βιβλιοθηκῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ἁγιωνύμου Ὄρους, τῆς ἐν Φαναρίῳ Κ/πόλεως ἁγιοταφιτικῆς, καὶ τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς θεολογικῆς καὶ ἐμπορικῆς σχολῆς ἐν Χάλκῃ, πρὸς παρέκκλισιν καὶ μεταβολὴν τῆς φωνῆς, ὡς ἐν τῇ ἀναγνώσει τοῦ Ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου[572]. Ταῦτα λίαν ἁπλᾶ εἰσι κατὰ τὴν μορφὴν αὐτῶν καὶ οὐχὶ πολυποίκιλα, συνιστάμενα ἐκ τόνων καὶ πνευμάτων διὰ κινναβάρεως σημειουμένων ἄνωθεν καὶ κάτωθεν τοῦ κειμένου εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν περικοπῶν, καὶ ἐκ τῶν γραμμάτων γ, τ, ς, τιθεμένων κατὰ διάφορον στάσιν. Καλοῦνται δὲ: *ὀξεῖα πρὸς ὀξεῖαν, βαρεῖαι βαρεῖαι, καθισταὶ καθισταὶ, συρματικὴ καὶ τελεία, παρακλητικὴ καὶ τελεία, ὑπόκρισις, ὑπόκρισις ὑπόκρισις, κρεμασταὶ κρεμασταὶ ἀπέσω ἔξω, ὀξεῖα καὶ τελεία, κεντήματα κεντήματα ἀπόστροφος, ἀπόστροφος ἀπόστροφος, συνέμβα καὶ τελεία ὀξεῖαι διπλαῖ, διπλαῖ βαρεῖαι κεντήματα, καὶ ἀπόστροφοι.* Ἐν

572) Ὁ κατὰ τὴν ις' ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας Ζακύνθιος μοναχὸς Παχώμιος ὁ Ρουσάνος περιγράφει ὅτι ἡ ἐν Κ]πόλει Ἐκκλησία διέταξε ν' ἀναγινώσκωνται (μουσικῶς βεβαίως) τρία συγχρόνως Εὐαγγέλια ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ ἕνεκα τῆς συσσωρεύσεως τῶν ἐκκλησιαζομένων καὶ τοῦ προξενουμένου θορύβου. «Τριχῶς ἀναγινώσκεσθαι τὸ Εὐαγγέλιον ἔν τε τῷ ἁγίῳ βήματι ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως, ἐν δὲ τῷ ἄμβωνι ὑπὸ τοῦ διακόνου, ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ νάρθηκι. Ἐπεὶ δὲ οὐδὲ οὕτως ἦν εἰκὸς ὁμοφωνεῖν τοὺς ἀναγινώσκοντας, τοῦ μὲν προβαίνοντος τοῦ δὲ μένοντος, διὰ τὴν σύγχυσιν τῆς φωνῆς ἐκ διαδοχῆς ἕκαστον στίχον ἀναγινώσκεσθαι καὶ οὕτως ἀκούειν ἅπαντα πάντας· ἀλλ' ἐπειδὴ κυκλικῶς ἡ ἀνάγνωσις ἐτελεῖτο, καὶ ὁ μὲν ἐν τῷ νάρθηκι ἤκουε τοῦ ἐν τῷ ἄμβωνι ἀναγινώσκοντος, οὗτος δὲ τοῦ ἐν τῷ βήματι, ὁ δὲ ἐν τῷ βήματι, οὐκ ἤκουε τοῦ ἐν τῷ νάρθηκι διὰ τὸ μήκοθεν τούτου ἵστασθαι, ἐφεῦρον καὶ διὰ σημαντῆρος μανθάνειν τὸ τέλος τοῦ στίχου, καὶ οὕτω τοῦ ἑτέρου ἄρχεσθαι μέχρις οὗ πληρωθῇ ἡ τούτου ἀνάγνωσις, ὅθεν δῆλον κἂν ταῖς λοιπαῖς ἐκκλησίαις ἐκράτησεν ἀβασανίστως ἡ τοιαύτη συνήθεια» (ἐν χειρογράφῳ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἁγίου Μάρκου cl. II cod. 103, φύλ. 181, 182). Ὁ Παχώμιος ἔγραψε καὶ Ἑρμηνείαν σύντομον εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς μουσικήν, κειμένην εἰς τὴν μαρκιανὴν βιβλιοθήκην κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σάθα (Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν, σ. σιϐ) cl. Β' κώδιξ 103, φυλλ. 259.

τῇ ἐν Ἄθῳ μονῇ τοῦ Βατοπαιδίου οὐ μόνον περικοπὰς ἀποστολικὰς καὶ εὐαγγελικὰς τετονισμένας εἴδομεν, ἀλλὰ καὶ μουσικὸν Εἱρμολόγιον διὰ τῆς σημειογραφίας τῶν τόνων καὶ πνευμάτων ἐπέδειξεν ἡμῖν ὁ συνοδεύσας ἡμᾶς εἰς τὴν πλουσίαν καὶ φιλοκάλως τηρουμένην Βατοπαιδινὴν βιβλιοθήκην λόγιος προηγούμενος Νίκανδρος Βατοπαιδινός. Διὰ τῆς τονικῆς σημειογραφίας γεγραμμένον κώδικα ὑπ' ἀριθ. 55 εὗρεν ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Λειμῶνος ὁ ἡμέτερος λόγιος φίλος Ἀθ. Π. Κεραμεύς, ὃν ἀποκαλεῖ ἀξιολογώτατον διὰ τὸν ἑξῆς λόγον. «Τὸ τεῦχος τοῦτο περιέχον τὰς πράξεις καὶ ἐπιστολὰς τῶν Ἀποστόλων ἔχει ἄνωθεν καὶ κάτωθεν τοῦ κειμένου (ὅπερ γέγραπται μικροῖς χαρακτῆρσι τοῦ Θ'—Ι' ἴσως αἰῶνος) σημεῖα διὰ κινναβάρεως γεγραμμένα τονικά, ἅτινα ὁ Gardthausen[573] ὀνομάζει Liturgische Zeichen ἢ Lesenoten· κατ' αὐτὸν δύσκολον εἶναι νὰ ὁρισθῇ πότε ἤρξατο τὸ τῆς μουσικῆς ταύτης σημαδογραφίας σύστημα, οὗτινος τὴν χρῆσιν εὑρίσκει ὡρισμένως ἐν χρονολογουμένῳ κώδικι τοῦ 835 ἔτους ἀπὸ Χριστοῦ. Τὴν τονικὴν ταύτην σημαδογραφίαν ἀπαντῶμεν καὶ ἐν ἄλλοις χειρογράφοις Εὐαγγελίοις μεταγενεστέροις μικροῖς χαρακτῆρσι γεγραμμένοις ἀπὸ τοῦ ΙΑ' μέχρι τοῦ ΙΓ' ἢ ΙΔ' αἰῶνος, ὁμοίως δὲ ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ διὰ κεφαλαιωδῶν γραμμάτων γεγραμμένα λειτουργικὰ Εὐαγγέλια, ὧν δείγματά τινα ἤδη γινώσκονται»[574].

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ἐπὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ τέσσαρας φθόγγους μετεχειρίζοντο ἐν τῇ μελῳδίᾳ εἷς τε τὸ διὰ τεσσάρων καὶ τὸ διαπασῶν σύστημα. Τοῦ διατονικοῦ γένους ἐπὶ μὲν τὸ ὀξὺ ἦσαν α ϩ η α ϧ ε ς[575], ϧ ε α ϧ ε ς, ϩ α ϩ α, α γ ι α[576], ἐπὶ δὲ τὸ βαρὺ

573) Griech. Palaeogr. σ. 211.

574) Montfaucon. Palaeogr. Graeca, σ. 234, 260—Sabbas, Specimina Palaeographica. πίν. 11, ἀριθ. 42 κτλ. (Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. Μουροκορδάτειος Βιβλιοθήκη. Παράρτημα τοῦ ΙΕ' Τόμου. ἐν Κ/πόλει, 1884 σ. 5).

575) Τὸ ἄ ν ν α ν ε ς γράφεται διὰ τοῦ γορθμικοῦ σημείου καὶ διὰ τῶν διπλῶν σημείων τοῦ πελαστικοῦ.

576) Παράγεται τὸ μὲν ἄ ν ν α ν ε ς ἐκ τοῦ ἄ ν α ἄ ν ε ς, τοὐτέστιν ἄ ν α ξ ἄ φ ε ς, τὸ δὲ ν έ α ν ε ς ἀπὸ τοῦ ν α ὶ ἄ ν ε ς, τοὐτέστι Κ ύ ρ ι ε ἄ φ ε ς· τὸ δὲ ν α ν ὰ ἀπὸ τοῦ ἄ ν α ἄ ν α, τοὐτέστι Θ ε ὲ Θ ε έ. Τὸ δὲ α γ ι α ἐκ τοῦ ἅ γ ι ε· τὸ δὲ ὅλον οὕτως ἔχον, ἄναξ ἄφες, ναὶ ἄφες ἄναξ ἄναξ ἅγιε, εὐχή ἐστι πρὸς Θεὸν ἀναφερομένη (Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς ὑπὸ Χρυσάνθου. Ἐν Τεργέστῃ, 1832, σ. 29 ἐν ὑποσημειώσει). Καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος λέγει ὅτι τὸ ν α ν ὰ σημαίνει Θ ε ὲ Θ ε έ. Παραδόξως δὲ ἀλλαχοῦ ἑβραϊκὸν θεωρῶν ἑξηγεῖ σ ῶ σ ο ν δ ὴ σ ῶ σ ο ν (Περὶ τῆς βασιλείου τάξεως. Α' 83). Εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐν τῷ τέλει τῶν ἀσμάτων καὶ πολυχρονισμῶν

αακες, κεχεακες, ακεακες, κεαγιε.[577]. Σοφῶς δὲ ἔψαλλον ἐφ' ἱκανὴν ὥραν ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ νάνε νανά. Τὸ δὲ αγια (προστακτ. τοῦ λατινικοῦ ρήματος ajuto (aja) =φύλαττε), σῶσον δή· ποιεῖ δε καὶ μίαν λέξιν ἐκ τῶν δύο σύνθετον, ναναΐα. Ὁ μουσικολόγος Villoteau ἰσχυρίζεται ὅτι αἱ ἀνωτέρω ἑρμηνεῖαι εἶναι ἀρκτικαὶ ὕμνων λέξεις (Description de l' Egupte. τόμ. XIV σ. 432,433). Αἱ λέξεις αὗται, ὡς μοι δοκεῖ, εἰσὶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διεφθαρμέναι λατινικαί, ὁ δὲ ἀποπειραθεὶς νὰ ἑρμηνεύσῃ αὐτὰς Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος περιέπεσεν εἰς πολλὰ σφάλματα, ἀποπλανηθεὶς πιθανῶς ὑπὸ ἀμαθοῦς ἑρμηνέως. Ὁ Σάθας ὅμως (Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ θεάτρου καὶ μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν. Ἐν Βενετίᾳ 1879 σ. ρῃγ) τείνει νὰ ἀποδεχθῇ ὅτι τὰ ἐνηχήματα ταῦτα εἶναι λείψανα τῆς παλαιᾶς Ἀρειανῆς μουσικῆς, τοὺς δὲ λόγους τοὺς πείθοντας αὐτὸν εἰς τοῦτο ἐκτίθησιν ἐν τῇ σελίδι ρῃγ, ρῃδ, ρῃε καὶ καθεξῆς. Οἱ ἀσήμαντοι οὗτοι καὶ μυστηριώδεις φθόγγοι ὑποκρύπτουσι, λέγει ὁ Σάθας (ἔνθ. ἀνωτ. σ. ρξθ καὶ ρο), ἀληθῆ σημασίαν, ὡς ἀποτελούμενοι, κατὰ τὸν Villoteau ἐκ τῶν ἀρχικῶν λέξεων ὕμνων ἀποτεινομένων εἰς τὸν Θεόν. Τὰ πρῶτα ἱστορικὰ ἴχνη τῆς τελευταίας τοῦ ἄνανες συλλαβῆς ἔς ἀπαντῶσιν ἐν ἀρχῇ τῆς ς' ἑκατονταετηρίδος. Ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς κατὰ τῶν Ἀκεφάλων αἱρετικῶν Συνήρου καὶ Ἀνθίμου Συνόδου (+ 536) καταχωρεῖται καὶ ἔγγραφον τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου κατὰ λέξιν ἀφηγούμενον ἐν δημοτικὸν ἄκτον, ἤτοι εἶδος κωμικῆς παραστάσεως· οἱ δῆμοι περικυκλώσαντες τὸ πατριαρχεῖον ἔψαλλον τὸ ἄκτον τοῦτο, ἔχον ὡς συνήθη ἐπῳδὸν τὸ ἐές, ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς ἑξῆς περικοπῆς. «Πολλὰ τὰ ἔτη τοῦ Πατριάρχου! πολλὰ τὰ ἔτη τοῦ βασιλέως! πολλὰ τὰ ἔτη τῆς Αὐγούστης! πολλὰ τὰ ἔτη τοῦ Πατριάρχου! ἀκοινώνητοι διατὶ μένομεν; Ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη διατί οὐ κοινωνοῦμεν; Ἐκ τῶν χειρῶν σου κοινωνῆσαι θέλομεν· ὀρθόδοξος εἶ, τίνα φοβεῖσαι;....Ἐὲς (τὸ ε ἐδιπλασιάσθη χάριν μείζονος τόνου), ἄνελθε εἰς τὸν Ἄμβωνα. Ἐές πεῖσον τὸν λαόν σου.....ἔξω βάλλε Σευῆρον τὸν νέον Ἰούδαν, ἔξω βάλλε! τὴν ἁγίαν σύνοδον ἄρτι κήρυξον.. Ἐές, μαρτύρομαι· ἢ κηρύσσεις, ἢ ἐξέρχῃ...,Πίστις ἐστίν, οὐκ ἔνι θεωρεῖν. Ἀδελφοὶ Χριστιανοί, μία ψυχή, Ἰουστῖνε Αὔγουστε tu vincas! εἰ φιλεῖς τὴν πίστιν, Σευῆρον ἀναθεμάτισον. Ἐές, μαρτύρομαι. Ἐές, τὰς θύρας κλείω. Σευῆρον τὸν ἐπίβουλον τῆς Τριάδος ἔξω βάλε· ὁ μὴ λαλῶν Μανιχαῖός ἐστιν. Ἐές, σύναξον τῇ συνόδῳ ἐές, ἄρτι κήρυξον. Μὰ τὸ Εὐαγγέλιον οὐδὲν παρ' ἐμέ. Ἐές, μαρτύρομαι....Ἐές, τάξον, ἐές, τάξον» (Sacrosancta Concilia, τομ. Ε' σ. 177—180. Parisiis 1671). Ἡ πρώτη λέξις ἄνα (κλητικὴ τοῦ ἄναξ) οὐδέποτε φέρεται παρὰ Πορφυρογεννήτῳ μεμονωμένη, ἀλλὰ πάντοτε ἡνωμένη μετὰ τοῦ ναί, τοῦ αγια, οἷον ἀνανὰ καὶ κατὰ συγκοπὴν νανά, ἀνάγια καὶ ἀποβολῇ τοῦ γ, ἀνανάϊα καὶ ἀνάνια. Τὸ δὲ ἅγιε, ἁπανταχοῦ πολλάκις παρὰ τῷ Πορφυρογεννήτῳ ὡς ἐπιφώνημα δηλοῦν παραλλαγὴν μουσικοῦ ἤχου.—Προσθετέον δ' ὅτι καὶ τὸ τρεῖς αἰῶνας πρὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου πρῶτον κοπὲν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν (ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου) ἑλληνικὸν νόμισμα φέρει ὁλοκλήρους τὰς συμβολικὰς μουσικὰς λέξεις Ἄνανες εαές, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν ὑψίστην πρὸς τὸν Θεὸν εὐχήν.

577) Καὶ οἱ νῦν Ἄραβες μεταχειρίζονται τὰς ἑξῆς συνθηματικὰς λέξεις Τανινί, τανινί, βάκυα, τινινί, τανινί, τανινί, βάκυα.

ἐφεῦρον τοὺς φθόγγους τοῦ τροχοῦ πολυσυλλάβους, ἐπειδὴ ἅπαξ ὁ ἀρχάριος ἐκμανθάνων τὸ μέλος τῶν φθόγγων τούτων, διετήρει καὶ ἐξετέλει ἀκριβῶς τὰ διαστήματα τῶν τριῶν γενῶν, ἄνευ τῆς χρήσεως οὐδενὸς ὀργάνου. Αἱ ρηθεῖσαι συνθηματικαὶ λέξεις ἐξεικονίζονται ἐν μὲν τοῖς μουσικοῖς βιβλίοις διὰ συμβολικῶν χαρακτήρων, ἐν δὲ τῇ ἐκτελέσει τοῦ ᾄσματος ὁ διευθύνων τὸν μουσικὸν χορὸν ἐδήλου τὴν ἀλλαγὴν τοῦ τόνου εἴτε προφέρων αὐτὴν τὴν δηλοῦσαν τὴν μελῳδικὴν παραλλαγὴν λέξιν, ἢ συνηθέστερον πρὸς ἀποφυγὴν χασμῳδίας παριστῶν τοῦτο διὰ χαρακτηριστικῆς χειρονομίας. Κατὰ τὸν Πορφυρογέννητον, τὰς προειρημένας λέξεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς μετεχειρίζετο καὶ ἡ θυμελικὴ κοσμικὴ μουσική.

Ο ΡΥΘΜΟΣ ΕΝ ΤΟΙΣ ΑΣΜΑΣΙ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μελῳδία ἀρχῆθεν ὑπήχθη ὑπὸ ρυθμόν, ὅστις θεωρεῖται τὸ ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς ὑμνογραφίας, ὡς καὶ ἡ ἰσοσυλλαβία καὶ ὁμοτονία, ἐφ' ᾧ περ καὶ ἡ ὑμνογραφία θεωρεῖται ποίησις (ἔρρυθμος ἢ ρυθμικὸς λόγος) καὶ οὐχὶ πεζὸς λόγος[578]. Τὴν φύσιν δὲ τοῦ ρυθμοῦ καὶ τοὺς κανόνας αὐτοῦ διέγνωσαν ἐπιτυχῶς ἐν τοῖς κάτω χρόνοις ὁ ἐξ Ἴμβρου Βαρθολομαῖος ὁ Κουτλουμουσιανός, ὁ πολυμαθὴς Μ. Παρανίκας ὁ ἐκδοὺς μετὰ τοῦ Χριστίου τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους, καὶ ὁ σοφὸς Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων[579], οἵτινες παρέβαλον τὸν τονικὸν ρυθμὸν τῶν τῆς Ἐκκλησίας ὕμνων πρὸς τὰ ἀρχαῖα μέτρα, καὶ ἀνεῦρον πλεῖστα γλυκώνεια καὶ φερεκράτεια, δακτυλικὰ καὶ ἀναπαιστικά, λογαοιδικά, ἰαμβικά, τροχαϊκά, μικτὰ καὶ ἄλλα. Ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ ρυθμὸς ἡρμόζετο τοιούτῳ τῷ τρόπῳ πρὸς τὸν ρυθμὸν τοῦ στίχου ἤτοι τῶν συλλαβῶν, ὥστε ἡ μακρὰ συλλαβὴ ἐξετείνετο διπλασίως τῆς βραχείας. Οὕτως ἔψαλλον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, οὕτως ἐγράφησαν τὰ πρὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ θεῖα ποιήματα Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης καὶ ἄλλων, οὕτω καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ, ἅπερ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ρυθμοποιΐας κέκτηνται μεγίστην σπουδαιότητα, θεμελιούμενα ἐπὶ ρυθμικῷ πεζῷ καὶ ποιητικῷ λόγῳ καὶ ψαλλόμενα κατὰ τονικὴν προσῳδίαν ἐρρυθμισμένα.

578) Πραγματεία Ἐρρίκου Στεβένσωνος ἐπιγραφομένη Du Rhythme dans l' Hymnographie de l' Eglise Grecque par Henry Stevenson. Paris 1876.

579) Περὶ γνησίας προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης σ. 668. τομ. Γ' κεφ. Ε', ἐν Πετρουπόλει 1830.

«Πάντα τὰ Προσόμοια λεγόμενα τροπάρια τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς—λέγει ὁ ἐξ Οἰκονόμων Κωνσταντῖνος—καὶ οἱ (πρὸς οὓς τρέπουσι τὸ μέλος) Εἱρμοί, καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων μελῳδρίων τὰ πολλὰ (καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαιότατοι ὕμνοι) σύγκεινται ἐκ κώλων καὶ κομμάτων, ἄλλοτε μὲν ἴσων καὶ ὁμοίων κατ' ἀκολούθους ὁμοζυγίας συντεθειμένα, ἄλλοτε δὲ πάλιν εἰς ἄνισα καὶ ἀνώμαλα κῶλα καὶ στροφὰς ποικίλας διῃρημένα, καὶ συναπαρτίζουσιν οἷον στίχους λογοειδεῖς ἐκ τῶν συλλαβῶν συμμέτρως κατὰ τόνους ρυθμιζομένους. Τούτων τοίνυν ἡ ψαλμῳδία βάσιν ἔχει τὸν ἦχον ἢ τὸν νόμον, καθ' ὃν ἕκαστα διεμελουργήθησαν. Οὐδ' ἂν ψάλλοι τις τοῦτον, φέρ' εἰπεῖν, ἢ ἐκεῖνον τὸν Εἱρμόν, ἢ τὸ προσόμοιον, κατ' ἄλλον διάφορον ἦχον τοῦ, καθ' ὃν ἐρρυθμίσθησαν ὑπὸ τοῦ πρώτου μελοποιοῦ, εἰ δ' οὖν, ὅ,τε ρυθμὸς ἀπόλλυται, καὶ λύεται ἡ ἁρμονία τοῦ μέλους· κατακερματίζονται δὲ καὶ αἱ λέξεις καὶ ἡ προσῳδία καὶ τὸ νόημα»[580].

Ὅτι δὲ πολλὰ ἐκκλησιαστικὰ ᾄσματα σύγκεινται ἐκ ρυθμῶν ὁμοτόνων πρὸς τοὺς τῶν ἐμμέτρων ποιημάτων Ὁμήρου, Ἀριστοφάνους, Εὐριπίδου, Σοφοκλέους, Πινδάρου καὶ ἄλλων, μαρτυρεῖ ἐκτὸς τοῦ μακαρίτου Κυριακοῦ Φιλοξένους[581], τοῦ κλεινοῦ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως[582], τοῦ σοφοῦ Ἀλεξάνδρου Ραγκαβῆ ἐν τῇ διαλέξει αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ ἐν Κ]πόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου καὶ ὁ Κ. Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων[583]. Οὕτω «Τὸν προφήτην Ἰωνᾶν ἐκμιμούμενος βοῶ» ἐποιήθη κατὰ τὸ τοῦ Φερεκράτους «Ἄνδρες πρόσχετε τὸν νοῦν, ἐξευρήματι καινῷ»· καὶ πάλιν, «Οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ, ἡ πόλις ἡ ἁγία, τῶν προφητῶν ἡ δόξα, εὐπρέπισον τὸν οἶκον, ἐν ᾧ τὸ θεῖον τίκτεται», κατὰ τὸ Εὐριπίδειον «Ἄεισον ἐν ρυθμοῖς τὸν πεύκᾳ ἐν οὐρείᾳ, ξεστὸν λόχον Ἀργείων, καὶ Δαρδανίας ἄταν, ἀρθείην δ' ἐπὶ πόντειον»· καὶ αὖθις «Ὁ ὑπερυψούμενος τῶν πατέρων Κύριος» κατὰ τὸ Ἡσιόδειον «Μοῦσαι Πιερίηθεν ἀοιδῇσι κλείουσαι». Καὶ ἀλλαχοῦ ὁ Οἰκονόμος λέγει «Καθόλου δὲ τῶν ἱερῶν τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίας ᾀσμάτων, τὰ μὲν ἰδιόμελα, ἴδιον ἔχοντα μέλος, ἀναλογοῦσι πρὸς τὰς λυρικὰς καὶ κραματικὰς ᾠδὰς τῶν παλαιῶν ποικίλην ἀλλάσσοντα μελῳδίαν, εἰς τὴν ὁποίαν αἱ λέξεις καθυποτάσσονται πολλάκις εἰς τὸ μέλος, ὅταν ψάλλωνται ἀργῶς, καὶ ὡς λέγομεν *μετὰ μέλους*· τὰ δὲ λεγόμενα προσόμοια τροπάρια καὶ οἱ Εἱρμοί, καὶ

580) Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν τομ. Δ' σ. 766.

581) Ἴδε Λεξικὸν αὐτοῦ.

582) Εὐαγγελικὸς Κήρυξ. ἐν Ἀθήναις 1870. Περίοδος Β', ἔτος 6'. σ. 112—162.

583) Περὶ γνησίας προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. τομ. Γ', κεφ. Ε' σ. 688.

τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων μελυδρίων τὰ πλεῖστα, ἐκ κώλων καὶ κομμάτων, ἄλλοτε μὲν ἴσων καὶ ὁμοίων κατ' ἀκολούθους ὁμοζυγίας συντεθειμένα, ἄλλοτε δὲ πάλιν ὡς ἄνισα καὶ ἀνόμοια κῶλα καὶ στροφὰς ποικίλας διῃρημένα, ἀπαρτίζουσι στίχους, ποτὲ μὲν ὁμοειδεῖς καὶ ὁμοιορρύθμους, ἄλλοτε δὲ καταμεμιγμένους μεταξὺ καὶ ἄλλων μεσολαβούντων διαφόρων ρυθμῶν, καὶ εἰς περιόδων ἀνόμοια μεγέθη καὶ λογοειδῆ σχήματα μεταβαλλομένους· ὅθεν παρομοιάζουσι τὰς συμμέτρους στροφὰς τῶν ἀρχαίων μελοποιῶν, αἵτινες σύγκεινται πολλάκις ἐκ μέτρων μικρῶν καὶ στίχων ἀσυναρτήτων»[584]. Ὁ γνωστὸς ἐπὶ φιλολογικῇ καὶ ἐπιστημονικῇ πολυϊδμοσύνῃ Ἀλέξανδρος Ρ. Ραγκαβῆς ἐν τῷ Ε' τόμῳ σ. να—ξδ' τῶν *Φιλολογικῶν Ἀπάντων* ἀνέπτυξε τὴν ἑαυτοῦ πεποίθησιν ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν μουσικὴ διεδέχθη τὰς χορικὰς συνθέσεις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς δραματικῆς μουσικῆς. Καὶ *Τροπάρια* ἐξηκολούθησαν καλούμενοι *οἱ τρόποι*, καὶ αἱ *ᾠδαὶ* ἔμειναν καὶ οἱ *Εἱρμοὶ* καὶ τὰ νῦν *προσόμοια* εἰσὶ τὰ ἀρχαῖα *ὁμοιόστιχα*· *τὰ αὐτόστιχα ἰδιομελῆ* καὶ *ἀπολυτίκια* εἰσὶ τὰ ἀνομοιόστιχα καὶ τὰ *ἀπολελυμένα*· τὰ *Τριαδικά*, ἀνατεθέντα εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα ἕνεκα τοῦ ὀνόματος, εἰσὶ τὰ ἀρχαῖα *Τριαδικά*. Προσέτι ὁ σοφὸς Ραγκαβῆς ἀντιπαραθεὶς ἐκεῖ στροφὰς τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους, κατέδειξεν ὅτι ἡ στιχουργικὴ αὐτῶν προσῳδία ἐστὶν ἐντελῶς ἀνάλογος πρὸς τὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων. «Ἂν τοῦτο ἔχηται δὲν λέγω ἀληθείας, ἀλλά τινος πιθανότητος, τότε θὰ εἶμαι, λέγει, ἐπίσης ἐναντίος εἰς πᾶσαν οἱανδήποτε ἀπερίσκεπτον διόρθωσιν καὶ τελειοποίησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, ὡς θὰ ἦμην κατὰ τῆς ἀνεγέρσεως παντός, καὶ τοῦ μεγαλοπρεπεστάτου μεγάρου ἐπὶ ἐδάφους ὑφ' ὃ ἔχω τινα λόγον νὰ εἰκάσω τὴν ὕπαρξιν λειψάνων ἀρχαίου τινὸς ἀριστουργήματος τῆς γλυπτικῆς ἢ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς»[585]. Καὶ ὁ τρόπος δὲ τοῦ ποιεῖν τοὺς στίχους τῶν Κανόνων ἐκ πολλῶν στροφῶν, τυγχάνει εἰλημμένος ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ μουσικῶν, τῶν τὰ μελικὰ αὐτῶν ποιήματα ἐκ πολλῶν στροφῶν, τεσσάρων, ἕξ, ὀκτὼ καὶ καθεξῆς συγκροτησάντων. Ὅτι δὲ αἱ στροφαὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ Τροπάρια τῶν Βυζαντινῶν, κατέδειξε σαφῶς ὁ ἀείμνηστος μουσικολόγος Π. Κουπιτώρης καὶ διὰ παραδειγμάτων[586].

584) Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν τομ. Δ' σ. 744.

585) Περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς. Ἑστία, ἔτος ΙΓ'. τομ. ΚΕ'. ἀριθ. 642, 17 ἀπριλίου 1888, σ. 242.

586) Περὶ τοῦ ρυθμοῦ ἐν τῇ ὑμνογραφίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν Ἀθήναις. 1878 σ. 13—16.

Α'. Κοντάκιον τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου, ἦχος Πλ. Δ'.

Στροφὴ μετ' ἰάμβων λογαοιδικὴ τετράκωλος ἑξάστιχος.

1. ∪ — | ∪ —´∪ || — | ∪ —´ ∪ — | ∪ —´ ∪ — α
Τῇ ὑ περ μά χῳ στρα τη γῷ τὰ νι κη τή ρι α
2. ∪ — | ∪ —´∪ || — | ∪ —´ ∪ — | ∪ —´ ∪ — α
ὡς λυ τρω θεῖ σα τῶν δει νῶν εὐ χα ρι στή ρι α
3. — ∪ | —´∪ — || ∪ | —´ ∪ ∪ | — ∪ —´ ∪ γ
ἀ να γρά φω σοι ἡ πό λις σου Θε ο τό κε
4. — ∪ | —´ ∪ — || ∪ | —´ ∪ — ∪ | —´ ∪ — ϐ
ἀλλ' ὡς ἔ χου σα τὸ κρά τος ἀπρος μά χη τον
5. — ∪ | —´∪ — || ∪ | —´ ∪ — ∪ | —´ ∪ — ϐ
ἐκ παν τοί ων με κιν δύ νων ἐ λευ θέ ρω σον
6. —´∪ ´ ∪ | — || —´ ∪ —´ ∪ ∪ | —´ ∪ — δ
Ἵ να κρά ζω σοι χαῖ ρε Νύμ φη ἀ νύμ φευ τε.

Β'. Ἐξαποστειλάριον. Ἦχος Β'.

Στροφὴ λογαοιδικὴ πεντάκωλος ἑξάστιχος

1. —´ ∪ ∪ —´ ∪ | —´∪ — || —´∪ — ∪ | —´ ∪ α
Τοῖς μα θη ταῖς συν ἑλ θω μεν ἐν ὄρει Γα λι λαί ας
2. —´∪ ∪ —´ ∪ | —´∪ — || —´∪ ∪ | — ∪ —´∪ ϐ
πί σει Χρι στὸν θε ά σα σθαι λέ γον τα ἐ ξου σί αν
3. ∪ | —´ ∪ | —´∪ ∪ —´∪ || —´∪ ∪ —´ ∪ | —´ ∪ γ
λα ϐεῖν τῶν ἄ νω καὶ κά τω μά θω μεν πῶς δι δά σκει
4. ∪ | —´ ∪ — ∪ | —´∪ ∪ || —´∪ | —´ ∪∪ —´ ∪ δ
βα πτί ζειν εἰς τὸ ὄ νο μα τοῦ πα τρὸς ἔθνη πάν τα
5. —´ ∪ ∪ —´ || — ∪ —´∪ | —´ ∪ ∪ | — ∪ —´∪ ε
καὶ τοῦ υἱ οῦ καὶ ἁ γί ου πνεύ μα τος καὶ συν εῖ ναι
6. ∪ | —´ ∪ — ∪ | —´ ∪ ∪ || —´∪ —´ ∪ ∪ —´∪ δ
τοῖς μύ σταις ὡς ὑ πέ σχε το ἕ ως τῆς συν τε λεί ας.

Γ'. Εἱρμὸς τῆς α' ᾠδῆς τοῦ εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου αὐγ. 15) κανόνος. Ἦχος Δ'.

Στροφὴ λογαοιδικὴ τετράκολας τετράστιχος

1. ∪ | —´∪ ∪ | —´ ∪ — || —´ ∪ ∪ —´∪ ∪ | —´ ∪ — α
Ἀ νοί ξω τὸ στό μα μου καὶ πλη ρω θή σε ται πνεύ μα τος

2. ∪ | —′ ∪ ∪ | —′ ∪ — || —′ ∪ ∪ —′ ∪ ∪ | —′ β
καὶ λό γον ἐ ρεύ ξο μαι τῇ βα σι λί δι μη τρὶ

3. —′ ∪ | —′ ∪ — || ∪ | —′ ∪ —∪ | —′ ∪ δ
καὶ ὁ φθή σο μαι φαι δρῶς παν η γυ ρί ζων

4. ∪ | —′ ∪ ∪ | —′ ∪ — || —′ ∪ ∪ | —′ ∪ — γ
καὶ ᾇ σω γη θό με νος ταύ της τὰ θαύ μα τα.

Δ′. *Εἱρμὸς τῆς ᾱ ᾠδῆς τοῦ εἰς τὰ Θεοφάνεια ἰαμβικοῦ κανόνος. Ἦχος Β′.*

Στροφὴ λογαοιδικὴ τρίκωλος πεντάστιχος.

1. —′ ∪ ∪ | —′ ∪ || — ∪ | —′ ∪ ∪ | —′ ∪ α
Στεί βει θα λάσ σης κυ μα τού με νον σά λον

2. —′ ∪ ∪ | —′ ∪ || — ∪ | —′ ∪ ∪ | —′ ∪ α
ἥ πει ρον αὖ θις Ἰ σρα ὴλ δε δειγ μέ νον

3. —′ ∪ ∪ | —′ ∪ || ∪ —′ ∪ — ∪ | —′ ∪ β
μέ λας δὲ πόν τος τρι σά τας Αἰ γυ πτί ων

4. —′ ∪ ∪ | —′ ∪ || — ∪ | —′ ∪ ∪ | —′ ∪ α
ἕ κρυ ψεν ἄρ δην ὑ δα τό σρω τος τά φος

5. —′ ∪ — ∪ | — .|| ∪ ∪ —′ ∪ ∪ | —′ ∪ γ
ρώ μη κρα ται ᾇ δε ξι ᾶς τοῦ δε σπό του

Ε′. *Τροπάριον Ἀναστάσιμον τοῦ Πάσχα. Ἦχος Πλ. Α′.*

Στροφὴ ἰαμβικὴ καὶ λογαοιδικὴ τρίκωλος τετράστιχος.

1. ∪ —′ | ∪ —′ ∪ — | ∪ —′ α
Χρι σὸς ἀ νέ στη ἐκ νε κρῶν

2. ∪ —′ | ∪ —′ ∪ — | ∪ —′ ∪ α
θα νά τῳ θά να τον πα τή σας

3. —′ ∪ — ∪ | —′ ∪ — β
καὶ τοῖς ἐν τοῖς μνή μα σι

4. ∪ | —′ ∪ ∪ | —′ ∪ — γ
ζω ὴν χα ρι σά με νος.

Ὁ πολὺς βυζαντινολόγος Ζαμπέλιος εἰκάζει ὅτι ὁ ρυθμὸς δὲν ἦτο διωρισμένος εἰς μόνην τὴν ἐκκλησιαστικὴν μελῳδίαν, ἀλλ' ὑπῆρξεν ὡσαύτως ἐν χρήσει καὶ παρὰ τῷ λαῷ. «Ρυθμόν, ὁμοιάζοντα τὸν μελισμὸν τῶν ἐκκλησιαστικῶν τροπαρίων παρετηρήσαμεν καὶ εἰς ἕτερά τινα τεκμήρια τῆς ἑλληνικῆς μούσης πρὸ τῆς εἰκονομαχίας. Τάχα ἐντεῦθεν δὲν πρέπει νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὡς ἔγγιστα μία καὶ ἡ αὐτὴ

ἀρχαιοπαράδοτος μουσικὴ ἐρρύθμισε τὴν δημώδη καὶ τὴν ἱερὰν μετρικὴν, πρὶν ἢ ἀναμορφώσωσι τὴν ἐκκλησιαστικὴν μελοποιίαν ὁ Ἀνδρέας Κρήτης καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. Ἀναφέρομεν ὡς δεῖγμα τοιαύτης δημώδους μετρικῆς τὴν μονῳδίαν, ἣν ἔγραψεν ὁ Σιμοκάττης εἰς τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως Μαυρικίου[587]. «Θέατρον καὶ βῆμα, καὶ παρρησία συμπενθείτω μοι σήμερον· πανηγυριζέτω δὲ τραγῳδία καὶ δάκρυον· ἐξαλλέσθω δὲ κατορχούμενος θρῆνος, τηλικαύτης κατηφείας ἑορτῇ θρησκευόμενος καὶ τιμώμενος· ἀποκειράσθωσαν οἱ λόγοι τὸν κρότον, τὴν εὐφημίαν αἱ μοῦσαι, τὸ λευκὸν Ἀθῆναι τριβώνιον· χηρεύουσι γὰρ ἀρεταὶ καὶ τὸν ἑαυτῶν ἀναζητοῦσιν ἡνίοχον, ραγδαίου φθόνου τινος, τὸν ἐκείνου διαρρήξαντος ἄξονα· ἄνδρες θεαταί· ἀλλ' εἴθε μὴ τηλικούτων κακῶν γεγόνατε μάρτυρες. Ἰλιὰς κακῶν ἡ ὑπόθεσις, Ἐριννύες τῷ λόγῳ χορὸς· ἡ δὲ σκηνή μοι τοῦ δράματος τάφος ἐπίσημος»[588]. Ἀλλαχοῦ δὲ διεξοδικώτερον ἐπάγεται τάδε «Ἐξεφέρομεν τὴν ὑποψίαν, μήπως ὁ ρυθμὸς εἰς ὃν ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων ἐμελίσθησαν τὰ Κοντάκια καὶ Τροπάρια, καὶ ἄλλα τοιαῦτα ᾄσματα τῆς ἐκκλησίας, ρυθμὸς οὗτος κατὰ πάντα λόγον ἀρχαιότερος, καὶ ἀπορρέων εὐλογοφανῶς ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μελοποιΐας, ὡς γνωματεύουσιν, ἄλλως τε, μετὰ κρείττονος ἐμβριθείας οἱ ἐσχάτως περὶ τὰ τοιαῦτα καταγινόμενοι[589]. Μήπως λέγομεν ὁ ρυθμὸς αὐτὸς δὲν ἦτον ἀνέκαθεν εἰς μόνην τὴν ἐκκλησιαστικὴν ψαλμῳδίαν διωρισμένος, ἀλλ' ὑπῆρχεν ὡσαύτως ἐν χρήσει παρὰ τῷ λαῷ, τῷ νομίμῳ τούτῳ συγκληρονόμῳ καὶ συγκατόχῳ παντὸς λειψάνου τῆς προγονικῆς μουσικῆς. Ἐκτὸς ὅτι ἀνυπόστατον αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν δὲν νομίζομεν τὴν τοιαύτην εἰκασίαν, ὅταν οὐχ' ἥκιστα συλλογισθῶμεν τὸ πλῆθος τῶν σεπτῶν συντριμμάτων ὅσα ἐκ τῆς ἀνατροπῆς περιέσωσαν ἡ γλῶσσα καὶ ἡ προφορὰ, καὶ ἡ μετρικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλὰ τὴν εἰκασίαν προσεπισχυρίζουσιν ἔτι τὰ παραδείγματα ἅπερ ἐδώκαμεν ἀνωτέρω, μάλιστα ἡ κατὰ Μαυρικίου σάτυρα τῶν Πρασίνων, καὶ ἡ μονῳδία τοῦ Σιμοκάττα, ἐξ ὧν καὶ ἐπήγασεν ἡ ὑποψία μας. Ἐὰν δέ ποτε ἡ φιλέρευνος κριτικὴ ἐπαληθεύσῃ τὴν τοιαύτην μας εἰκασίαν, τί τὸ πόρισμα; Βέβαια θέλομεν τότε συμπεράνει, καθὰ μέχρι τοῦ νῦν ἐξέθημεν, ὅτι ἀλλοιωθείσης βαθμηδὸν τῆς καθομιλουμένης, ὅ ἐστι μεταποιηθείσης ἐπαισθητῶς τῆς ζώσης οἰκονομίας της, ὁ ἀρχαιότυπος ρυθμὸς τῆς

587) Θεοφ. Σιμοκ. ἱστ. σ. 213.

588) Βυζαντιναὶ Μελέται, ἐν Ἀθήναις 1857 σ πη, πθ ἐν σημειώσει.

589) Βλέπε τὸ σπουδαιότατον σύγγραμμα τῆς ἀρχαίας Μουσικῆς παρὰ τοῦ διασήμου Γάλλου μουσικολόγου Vincent.

ἱερᾶς καὶ δημώδους μουσουργίας, οἱ κανόνες ἐκεῖνοι τῆς μελοποιίας, καθ' οὓς ἡ Ἐκκλησία παραδοσίμως ἐξηκολούθει ρυθμίζουσα τοὺς οἴκους καὶ τὰ τροπάριά της, ἔπαυσαν ἤδη ἁρμόζοντα πρὸς τὴν παντοδαπῶς νεωτερίσασαν γλῶσσαν τῆς κοινῆς συνηθείας, ὥστε ἡμέραν παρ' ἡμέραν περιέπεσαν ἐν ἀχρηστίᾳ μεχρισοῦ καὶ παντελῶς ἐκ τῆς δημοτικῆς μελογραφίας ἀπεβλήθησαν. Ἀλλ' ἐπειδὴ χωρίς τινος μέτρου ποιητικοῦ ἡ καθομιλουμένη δὲν ἠδύνατο νὰ διαιτηθῇ, στίχος δὲ πρὸς τὴν νεοελληνικὴν ἐκείνην πρόσφορος, οἰκεῖος, ἁρμοδιώτατος, καὶ ὑπὲρ πάντα ἄλλον εὐάρμοστος εἰς λόγον ἁπλοϊκόν, αὐτόματος παρουσιάζετο ὁ κατὰ τόνον τροχαϊκὸς, διὰ τοῦτο ἡ δημώδης Πολύμνια παρέλαβε τὴν δεκαπεντασύλλαβον, καὶ ἡγεμόνα κατέστησεν αὐτὸν τῆς χυδαίας μετρικῆς. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μελοποιΐα καὶ ἡ ἀγοραία ἀπεχωρίσθησαν ἔκτοτε. Πρὸς διάκρισιν δὲ τῶν δύο διαφόρων εἰδῶν, ἡ μὲν πρώτη διετήρησε τὴν *ἱερὰν* ὀνομασίαν, ἡ δὲ δευτέρα ὠνομάσθη *πολιτική*, τοὐτέστι λαϊκή, ὡς ἔφημεν, κοσμική, μὴ ἐκκλησιαστική, ἀνίερος»[590].

Καὶ τὰ Τροπάρια τοῦ θείου μουσουργοῦ Δαμασκηνοῦ ἐποιήθησαν κατὰ τὰ μουσικὰ καὶ ποιητικὰ μέτρα, ἅπερ παρέλαβεν οὗτος ἐκ τοῦ Ὁμήρου, Πινδάρου, Εὐριπίδου, Σοφοκλέους, Αἰσχύλου, Ἀριστοφάνους καὶ ἄλλων. Ὡς ἱστορικὴν ἀλήθειαν παραδεχόμεθα ὅτι μελῳδίαι ἀρχαῖαι ἐφηρμόσθησαν ἐπὶ θρησκευτικῶν χριστιανικῶν ᾠδῶν. Ἡ ἱστορία δὲ τῆς μουσικῆς τέχνης ἀποδεικνύει ὅτι ἕκαστος μελοποιὸς ἐρείδεται ἐπὶ τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ. Πράγματι δὲ βλέπομεν τοὺς μελοποιοὺς κατ' ἀρχὰς βαίνοντας ἐπὶ τὰ ἴχνη τῶν πρὸ αὐτῶν ἀκμασάντων, διότι πᾶσα τέχνη γνησία, κατὰ τὴν γνώμην σοφοῦ τινος, ὀφείλει νὰ παραχθῇ ἐκ δεδομένου τινός. Ὥστε καὶ ὁ Δαμασκηνὸς ἐρρύθμισε τὰ ᾄσματα αὐτοῦ κατὰ τοὺς τότε παρακμάσαντας μέν, ἀλλ' ἀείποτε ἑλληνικοὺς ρυθμούς, καὶ ὡς μελῳδὸς ἐμουσούργησε κατὰ τὰ τότε ἐν παρακμῇ ἑλληνικὰ μέλη, προτιμῶν ἑκάστοτε τὰ σεμνὰ καὶ ἱεροπρεπῆ, τὰ κατανύγοντα τὴν καρδίαν καὶ εἰς ὕψος θεῖον τὸν νοῦν ἀναφέροντα[591]. Σπουδαιοτάτην χρῆσιν τῆς ἱερᾶς ποιήσεως ἐποιήσατο ὁ ἱερὸς ᾀσματογράφος Δαμασκηνός, ὑπερβαλὼν πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ ὑμνογράφους καὶ ᾀσματογράφους. Πλεῖστα ὅσα ἐμελούργησεν ἐν ἰάμβῳ. Καὶ τῶν μὲν

590) Βυζαντιναὶ Μελέται Σ. Ζαμπελίου, ἐν Ἀθήναις 1857 σ. 636, 647.

591) Περὶ τοῦ ρυθμοῦ ἐν τῇ ὑμνογραφίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ Παναγιώτου Κουπιτώρη σ. 12 ἐν Ἀθήναις 1878. Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 19 ἀπριλίου (1 μαΐου) 1877 ἐπὶ τῆς ὑπὸ Ἐρρίκου Στεβένσωνος, ἐν Παρισίοις ἐκδοθείσης Πραγματείας, ἐπιγραφομένης Du Rhythme dans l' Hymnographie de l' Eglise Grecque, par Henry Stevenson, Paris 1876.

ἰαμβικῶν στίχων ἢ Εἱρμῶν τὰ μέτρα ὡς καὶ τῶν Προλόγων αὐτῶν ἐλήφθησαν ἐκ τῶν τοῦ Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου καὶ Αἰσχύλου, τῶν δὲ πεζῶν στίχων[592] ἐκ τῶν τοῦ Ὁμήρου, Πινδάρου, Ἀριστοφάνους καὶ ἄλλων. Ὥστε καὶ ὁ Δαμασκηνὸς κατὰ μίμησιν τῶν μελικῶν ποιημάτων ἐσχημάτισε τοὺς Προλόγους ἢ Εἱρμοὺς τῶν ποιημάτων αὐτοῦ. Παραλληλισμὸς δὲ ἁπλοῦς τῶν κατὰ Πρόλογον στίχων μελικῶν τινων ποιημάτων τοῦ τε Δαμασκηνοῦ καὶ ἄλλων δείξει ἡμῖν, ὡς φρονεῖ καὶ ὁ ἀείμνηστος Κυριακὸς Φιλοξένης, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ μελοποιοὶ μελίζοντες τὰ διάφορα ποιήματα αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχαίων ἐτήρησαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰ ἀρχαῖα μέτρα[593]. Εἰδικώτεροι δὲ ἀποφανθήτωσαν εἴπερ σὺν τῇ συντηρήσει τοῦ μέτρου ἐτηρήθη καὶ τὸ ἀρχαῖον μέλος.

Πρόλογοι ὑπαγόμενοι εἰς τὸν Α΄ ἦχον

Τὸ «Ἔσωσε λαὸν θαυματουργῶν Δεσπότης»[594]
κατὰ τὸ «Ποῦ τὰς φίλας δῆτ' εὐφρόνας δείξεις, ἄναξ»[595]
Τὸ «Νεῦσον πρὸς ὕμνους οἰκετῶν εὐεργέτα»[596]
κατὰ τὸ «Σοφοὶ μὲν οὖν εἰσ' οἱ τάδ' ἠκριβωκότες»[597]
Τὸ «Γένους βροτείου τὴν ἀνάπλασιν πάλαι»[598]
κατὰ τὸ «Πέμψον τίν' ἡμῖν ἄγγελον κακὴν φάτιν»[599]
Τὸ «Ἐκ νυκτὸς ἔργων ἐσκοτισμένης πλάνης»[600]
κατὰ τὸ «Εὖ νυν τόδ' ἴσθ', τοῦτονεὶ βαλεῖ τέ που»[601]
Τὸ «Ναίων Ἰωνᾶς, ἐν μυχοῖς θαλαττίοις»[602]
κατὰ τὸ «Ὅτ' οὔτε λοιβῆς ἡμῖν, οὔτε θυμάτων»[603]

---

592) Εὑρέτης τῶν πεζῶν στίχων λέγεται ὁ ἐκ τῶν ἑπτὰ σοφῶν Πιττακὸς ὁ Μιτυληναῖος.

593) Βλέπε καὶ Λεξικὸν Ἑλληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς ὑπὸ Κυριακοῦ Φιλοξένους Ἐφεσιομάγνητος, ἐν Κ]πόλει 1869.

594) Ἰ. Δαμασκηνοῦ. Α΄ ᾠδὴ Κανόνος Χριστουγέννων.

595) Εὐριπ. Ἑκάβη 828.

596) Εἱρμὸς τῆς Γ΄ ᾠδῆς τοῦ Κανόνος Χριστουγέννων.

597) Εὐριπ. Ἑκάβη 1192.

598) Εἱρμὸς Δ΄. ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.

599) Σοφοκλ. Αἴας μαστιγοφ. 826.

600) Εἱρμὸς Ε΄ ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.

601) Σοφοκλ. Αἴας μαστιγοφ. 1308.

602) Εἱρμὸς ΣΤ΄ ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.

603) Σοφοκλ. Φιλοκτήτης 8.

Τὸ «Τῷ παντάνακτος ἐξεφαύλισαν πόθῳ»[604]
κατὰ τὸ «Ὅστις στρατῷ ξύμπαντι βουλεύσας φόνον»[605]
Τό «Μήτραν ἀφλέκτως εἰκονίζουσι Κόρης»[606]
κατὰ τὸ «Ἀλλ' αὐτὸν ἔμπας ὅν τ' ἐγὼ τοιὸν δ' ἐμοί»[607]
Τό «Δεῦτε πόμα πίωμεν καινόν»[608]
κατὰ τὸ «Τοῖς δ' αὖτις μετέειπε βοήν»[609]
Τό «Αὕτη ἡ κλητὴ καὶ ἁγία ἡμέρα»[610]
κατὰ τὸ «Ὡς ἔφατ' Ἀντίνοος, τοῖσι δ' ἐπιήνδανε μῦθος»[611]
Τό «Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζοντες ὑμνοῦμεν σε Χριστέ»[612]
κατὰ τὸ «Μή σε γέρον κοίλῃσιν ἐγὼ παρὰ νηυσί κιχείω»[613]
Τό «Ἐκύκλωσεν ἡμᾶς ἐσχάτη ἄβυσσος»[614]
κατὰ τὸ «Αἱ δ' ὀλολυγῇ πᾶσαι Ἀθήνῃ χεῖρας ἀνέσχον»[615]
Τὸ «Ἐν καμίνῳ παῖδες Ἰσραήλ»[616]
κατὰ τὸ «Οὗτος τοι Διόμηδες, ἀνήρ, οὗτοι δέ τοι ἵπποι»[617]
Τὸ «Ἐν πνεύματι προβλέπων, Προφῆτα Ἀββακούμ»[618]
κατὰ τὸ «Ἀέναοι Νεφέλαι ἀρθῶμεν φανεραί»[619]
Τὸ «Ἐπήρθη Ἥλιος καὶ ἡ Σελήνη»[620]
κατὰ τὸ «Τὸ τρίτον αὖτ', Αἴαντα ἰδὼν ἐρέειν ὁ γεραιός»[621]
Τὸ «Μυστήριον ξένον ὁρῶ καὶ παράδοξον»[622]
κατὰ τὸ «Ἶρις δ' αὖθ' Ἑλένῃ λευκωλένῳ ἄγγελος ἦλθεν»[623]

---

604) Εἱρμὸς Ζ' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
605) Σοφοκλ. Αἴας μαστιγοφ. 1055.
606) Εἱρμὸς Η' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
607) Σοφοκλ. Αἴας μαστιγ. 1338.
608) Ι. Δαμασκ. Εἱρμὸς Γ' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος τοῦ Πάσχα.
609) Ὁμ. Ἰλ. Κ. 241.
610) Εἱρμὸς Η' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος τοῦ Πάσχα.
611) Ὁμ. Ὀδ. Φ. 143.
612) Ι. Δαμασκ. Εἱρμὸς Ε' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος τοῦ Θωμᾶ.
613) Ὁμ. Ἰλ. Α' 26.
614) Εἱρμὸς Ϛ' ᾠδῆς τοῦ Ἀναστασίμου Κανόνος.
615) Ὁμ. Ἰλ. Ζ' 301.
616) Δαμασκηνοῦ Εἱρμὸς Η'. ᾠδῆς τοῦ Ἀναστασίμου Κανόνος.
617) Ὁμ. Ἰλ. Κ' 477.
618) Δαμασκηνοῦ Εἱρμὸς Δ' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος τῶν Εἰσοδίων.
619) Ἀριστοφ. Νεφέλαι, 275.
620) Εἱρμὸς Δ' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος τοῦ Λαζάρου.
621) Ὁμ. Ἰλ. Γ' 225.
622) Κοσμᾶ Μελωδοῦ, Εἱρμὸς Θ' ᾠδῆς Κανόνος Χριστουγέννων.
623) Ὁμ. Ἰλ. Σ, 121.

Πρόλογοι ὑπαγόμενοι εἰς τὸν Β' ἦχον.

Τὸ «Ἐχθροῦ ζοφώδους καὶ βεβορβορωμένου»[624]
κατὰ τὸ «Οὐ σωφρονήσεις ; οὐ μαθὼν ὃς εἰ φύσιν»[625]
Τὸ «Ἱμερτὸν ἐξέφηνε σὺν πανολβίῳ»[626]
κατὰ τὸ «Μὴ νῦν ἔτ' αὐτῶν μηδὲν ἐς θυμὸν βάλῃς»[627]
Τὸ «Ἕφλεξε ῥείθρῳ τῶν δρακόντων τὰς κάρας»[628]
κατὰ τὸ «Ἀλλ' εἰ τὰ θνητῶν μὴ καταισχύνεσθ' ἔτι»[629]
Τὸ «Ἐλευθέρα μὲν ἡ κτίσις γνωρίζεται»[630]
κατὰ τὸ «Ἐγὼ μὲν οὖν τοιόσδε τῷ τε δαίμονι»[631]
Τὸ «Ὦ τῶν ὑπὲρ νοῦν τοῦ τόκου σου θαυμάτων»[632]
κατὰ τὸ «Ὦ προσπολ', οὐχὶ δεσπότῃ τάδ' ὡς τάχος»[633]
Τὸ «Ἐν βυθῷ κατέστρωσε ποτέ»[634]
κατὰ τὸ «Εὗρε Λυκάονος υἱόν, ἀμύμονά τε κρατερόν»[635]
Τὸ «Ἐξήνθησεν ἡ ἔρημος ὡσεὶ κρῖνον Κύριε»[636]
κατὰ τὸ «Τὸν δ' αὖτε προσέειπε γυνὴ καὶ ἀμείβετο μύθῳ»[637]
Τὸ «Μεσίτης θεοῦ καὶ ἀνθρώπων γέγονας»[638]
κατὰ τὸ «Βουκόλε καὶ σύ, συφορβέ, ἔπος τίκε μυθησαίμην»[639]
Τὸ «Ἀκήκοα Κύριε τὴν ἔνδοξόν σου οἰκονομίαν»[640]
κατὰ τὸ «Ἆ δειλοί, τὶ κακὸν τόδε πάσχετε»[641]

---

624) Δαμασκηνοῦ. Εἱρμὸς Ε' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος τῶν Θεοφανείων.
625) Σοφοκλ. Αἴας μαστιγ. 1259.
626) Εἱρμὸς ΣΤ' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
627) Σοφοκλ. Οἰδίπ. Τύραν. 975.
628) Εἱρμὸς τῆς Ζ' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
629) Σοφοκλ. Οἰδιπ. Τυρ. 1424.
630) Εἱρμὸς τῆς Η' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
631) Σοφοκλ. Οἰδ. Τύραν. 244.
632) Εἱρμὸς τῆς Θ' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
633) Σοφοκλ. Οἰδ. Τύρ. 945.
634) Εἱρμὸς Α. ᾠδῆς Ἀναστ. Κανόνος,
635) Ὅμ. Ἰλ. Δ. 89.
636) Εἱρμὸς Γ' ᾠδῆς τοῦ Ἀναστασ. Κανόνος.
637) Ὅμ. Ὀδ. Ο, 434.
638) Εἱρμὸς Ε' ᾠδῆς Ἀναστασίμ. Κανόνος·
639) Ὅμ. Ὀδ. Φ. 193.
640) Κοσμᾶ τοῦ μελῳδοῦ Εἱρμὸς Δ' ᾠδῆς Ἀν. Κανόνος.
641) Ὅμ. Ὀδ. Υ· 351.

Τὸ «Ἀκήκοα Κύριε φωνῆς σου ὃν εἶπας»[642]
κατὰ τὸ «Τηλέμαχ' οὔτις σεῖο κακοξεινώτερος ἄλλος»[643]
Τὸ «Εἰκόνος χρυσῆς ἐν πεδίῳ Δειρᾷ λατρευομένη»[644]
κατὰ τὸ «Ἦ μάλα δή τις ἔγημε πολυμνήστιν βασίλειαν»[645]
Τὸ «Ψυχαῖς καθαραῖς»[646]
κατὰ τὸ «Ἑρμῆς δὲ ψυχὰς Κυλλήνιος ἐξεκαλεῖτο»[647]
Τὸ «Βυθοῦ ἀνεκάλυψε πυθμένα»[648]
κατὰ τὸ «Τὸν δ' αὖτε προσέειπε πολύτλας δῖος Ὀδυσσεύς»[649]
Τὸ «Δεῦτε λαοὶ ᾄσωμεν»[650]
κατὰ τὸ «Αἴκεσε τῷ ἴσκοντες ἀπόσχωνται πολέμοιο»[651]
Τὸ «Γυναῖκες ἀκουτίσθητε, φωνὴν ἀγαλλιάσεως»[652]
κατὰ τὸ «Ὣς ἔφατ', αὐτὰρ ἐγώγε μετὰ φρεσὶ μερμήριξα»[653]
Τὸ «Οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ, ἡ πόλις ἡ ἁγία»[654]
κατὰ τὸ «Ὦ φίλη ὦ ξουθὴ ὦ φίλτατον ὀρνέων πάντων»[655]

Πρόλογοι ὑπαγόμενοι εἰς τὸν Γ' ἦχον.

Τὸ «Ἔθου πρὸς ἡμᾶς κραταιὰν ἀγάπησιν Κύριε»[656]
κατὰ τὸ «Κήρυκες δ' ἀνὰ ἄστυ Θεῶν φέρον ὅρκια πιστά»[657]
Τὸ «Ἄβυσσος ἐσχάτη ἁμαρτιῶν ἐκύκλωσέ με καὶ ἐκλείπει»[658]
κατὰ τὸ «Ὦ φίλοι οὐκ ἂν δή τις ἐπὶ ρηθέντι δικαίῳ»[659]

---

642) Εἱρμὸς Δ' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος Θεοφανείων.
643) Ὁμ. Ὀδ. Υ, 376.
644) Εἱρμὸς Ζ' ᾠδῆς.
645) Ὁμ. Ὀδ. Ψ, 149.
646) Εἱρμὸς Θ' ᾠδῆς.
647) Ὁμ. Ὀδ. Ω', 1.
648) Εἱρμὸς Α' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος τῶν Θεοφανείων.
649) Ὁμ. Ὀδ. Ξ, 148
550) Ἀνδρέου Κρήτης. Εἱρμὸς Α' ᾠδῆς Κανόνος.
651) Ὁμ. Ἰλ. Λ, 798.
652) Πρόλογος Ἐξαποστειλαρίου.
653) Ὁμ. Ὀδ. Κ, 439.
654) Πρόλογος Στιχηροῦ Προσομοίου.
655) Ἀριστοφ. Ὄρνιθ. 676, 677, 678.
656) Δαμασκηνοῦ, εἱρμὸς Δ' ᾠδῆς Ἀναστασίμου Κανόνος.
657) Ὁμ. Ἰλ. Γ, 245.
658) Εἱρμὸς ΣΤ' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
659) Ὁμ. Ὀδ. Υ, 322.

Τὸ «Ἐκάλυψεν οὐρανοὺς ἡ ἀρετή σου Χριστέ»[660]
κατὰ τὸ «Οἱ δ' ἄρα Μηθώνην καὶ Θαυμακίην ἐνέμοντο»[661]
Τὸ «Ἐβόησέ σοι ἰδὼν ὁ πρέσβυς»[662]
κατὰ τὸ «Αὐτὰρ ὁ σῦλα πῶμα φαρέτρης»[663]
Τὸ «Ἀπόστολοι ἐκ περάτων συναθροισθέντες ἐνθάδε»[664]
κατὰ τὸ «Νῦν δεῖξε τον τὼ πισύνω τοῖς περιδεξίοισι»[665]

Πρόλογοι ὑπαγόμενοι εἰς τὸν Δ'. ἦχον

Τὸ «Θείῳ καλυφθεὶς ὁ βραδύγλωσσος γνόφῳ»[666]
κατὰ τὸ «Ὅταν δ' ὁ δαίμων εὑρῇ, πεποιθέναι»[667]
Τὸ «Ἔρρηξε γαστρὸς ἠτεκνωμένης παῖδας»[668]
κατὰ τὸ «Ἕδοξ' Ἀχαιοῖς παῖδα σὴν Πολυξένην»[669]
Τὸ «Ἄναξ ἀνάκτων οἷος ἐξ οἵου μόνος»[670]
κατὰ τὸ «Ἕκτωρ μέν, ᾧ δὴ τοῦδ' ἐδωρήθη πάρα»[671]
Τὸ «Λυτήριον κάθαρσιν ἀμπλακημάτων»[672]
κατὰ τὸ «Βοὸς τ' ἀφ' ἁγνῆς λευκὸν εὔποτον γάλα»[673]
Τὸ «Ἱλασμὸς ἡμῖν Χριστὲ καὶ σωτηρία»[674]
κατὰ τὸ «Ἀλλ' αὐτὸ νὺξ Ἀΐδης τε σωζόντων κάτω»[675]
Τὸ «Λύει τὰ δεσμὰ καὶ δροσίζει τὴν φλόγα»[676]
κατὰ τὸ «Αἰτεῖ δ' ἀδελφὴν τὴν ἐμὴν Πολυξένην»[677]

---

660) Κοσμᾶ μελῳδοῦ, εἱρμὸς Δ' ᾠδῆς τῆς Ὑπαπαντῆς.
661) Ὁμ. Ἰλ. Β, 716.
662) Εἱρμὸς ΣΤ' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος τῆς Ὑπαπαντῆς.
663) Ὁμ. Ἰλ. Δ, 245.
664) Θεοδώρου Λασκάρεως, Ἐξαποστειλάριον τῆς Κοιμήσεως Θεοτόκου
665) Ἀριστοφ. Νεφέλ. 949
666) Δαμασκηνοῦ, εἱρμὸς τῆς Α' ᾠδῆς, Κανόνος τῆς Πεντηκοστῆς.
667) Αἰσχύλ. Πέρσαι, 601.
668) Εἱρμὸς Γ' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
669) Εὐριπίδ. Ἑκάβη, 220.
670) Εἱρμὸς Δ' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
671) Σοφοκλ. Αἴας μαστιγ. 1029.
672) Εἱρμὸς Ε' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
673) Αἰσχύλ. Πέρσαι, 611.
674) Εἱρμὸς τῆς ς' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
675) Σοφοκλ. Αἴας μαστιγοφ. 660
676) Εἱρμὸς Ζ' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ κανόνος.
677) Εὐριπίδ. Ἑκάβη, 40.

«Τὸ «Χαίροις ἄνασσα μητροπάρθενον κλέος»[678]
κατὰ τὸ «Ἀλλ' ὡς τάχιστα, παῖδες ὑμεῖς μὲν βάθεαν[679]
Τὸ «Ὁ καθήμενος ἐν δόξῃ, ἐπὶ θρόνου θεότητος»[680]
κατὰ τὸ «Χώρει πρόβαιν' ἐρρωμμένως»[681]
Τὸ «Ἐξέστη τὰ σύμπαντα ἐπὶ τῇ θείᾳ δόξῃ σου»[682]
κατὰ τὸ «Τὸν αὖτε προσέειπε περίφρων Πηνελόπεια»[683]
Τὸ «Ἐβόησε προτυπῶν τὴν ταφὴν τὴν τριήμερον»[684]
κατὰ τὸ «Αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἔντο»[685]
Τὸ «Ἐβόησαν ἐν εὐφροσύνῃ δικαίων τὰ πνεύματα»[686]
κατὰ τὸ «Αὐτὰρ ἐπεὶ ρ' ἵκοντο κατὰ στρατὸν εὐρὺν Ἀχαιῶν»[687]
Τὸ «Ἐν τῷ θλίβεσθαί με ἐβόησα πρὸς Κύριον»[688]
κατὰ τὸ «Οὕς τινας αὖ μεθιέντας ἴδοι στυγεροῦ πολέμοιο»[689]
Τὸ «Ἔδωκας σημείωσιν τοῖς φοβουμένοις σε Κύριε»[690]
κατὰ τὸ «Μέντορ μὴ σ' ἐπέεσσι παραιπεπίθῃσιν Ὀδυσσεύς»[691]

Πρόλογοι ὑπαγόμενοι εἰς τὸν Πλ. Α' ἦχον.

Τὸ «Ἵππον καὶ ἀναβάτην εἰς θάλασσαν ἐρυθρὰν»[692]
κατὰ τὸ «Ἄλλοι μὲν παρὰ νηυσὶ ἀριστῆες Παναχαιῶν»[693]
Τὸ «Δυνάμει τοῦ Σταυροῦ σου Χριστέ»[694]
κατὰ τὸ «Ὦ πόποι, ὡς τὸν ἄνδρα θεοί»[695]

---

678) Εἱρμὸς Θ' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
679) Σοφοκλ. Οἰδίπ. Τύραν. 142.
680) Κοσμᾶ τοῦ Μελῳδοῦ. Εἱρμὸς Δ' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος Εὐαγγελισμοῦ
681) Ἀριστοφ. Σφῆκες, 230.
682) Εἱρμὸς Ε' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
683) Ὁμ. Ὀδ. Ψ, 256.
684) Εἱρμὸς τῆς ς' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
685) Ὁμ. Ἰλ. Α, 469.
686) Κοσμᾶ μελῳδοῦ, Εἱρμὸς ς' ᾠδῆς Κανόνος Βαΐων.
687) Ὁμ. Ἰλ. Α, 484.
688) Εἱρμὸς τῆς ς' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος τῆς Μεταμορφώσεως.
689) Ὁμ. Ἰλ. Α', 240.
690) Πρόλογος στιχηροῦ Προσομοίου.
691) Ὁμ. Ὀδ. Χ, 213.
692) Δαμασκηνοῦ, Εἱρμὸς Α' ᾠδῆς Ἀναστασίμ. Κανόνος.
693) Ὁμ. Ἰλ. Κ.
694) Εἱρμὸς Γ' ᾠδῆς Κανόνος τῆς Ἀναλήψεως.
695) Ὁμ. Ὀδ. Π, 364.

Τὸ «Εἰσακήκοα τὴν ἀκοὴν τῆς δυναστείας τοῦ Σταυροῦ σου»[696]
κατὰ τὸ «Ἀτρεΐδαι τε, καὶ ἄλλοι εὐκνήμιδες Ἀχαιοὶ»[697]

Πρόλογοι ὑπαγόμενοι εἰς τὸν Πλ. Β' ἦχον.

Τὸ «Ὡς ἐν Ἠπείρῳ πεζεύσας ὁ Ἰσραὴλ»[698]
κατὰ τὸ «Ὤχθησαν δ' ἀνὰ δῶμα Διὸς θεοὶ»[699]
Τὸ «Χριστός μου δύναμις Θεὸς καὶ Κύριος»[700]
κατὰ τὸ «Ἀλλ' ἴτε χαίροντες, ὅποι βούλεσθ'»[701]
Τὸ «Ἄφραστον θαῦμα ὁ ἐν καμίνῳ ρυσάμενος»[702]
κατὰ τὸ «Κτήσιππ' ἦ μάλα τοι τόδε κάρδιον ἔπλετο»[703]
Τὸ «Βοηθὸς καὶ σκεπαστὴς ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν»[704]
κατὰ τὸ «Ὦ φίλοι, Ἀργείων ὅς τ' ἔξοχος ὅς τε μεσήεις»[705]
Τὸ ἐβόησα ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου»[706]
κατὰ τὸ «Ἀτρείδης σὺ δὲ παῦε τεὸν μένος, αὐτὰρ ἐγώγε»[707]
Τὸ «Ἀκήκοεν ὁ Προφήτης τὴν ἔλευσίν σου Κύριε καὶ ἐφοβήθη»[708]
κατὰ τὸ «Ὣς ἔφαθ', οἱ δ' ἄρα πάντες»[709]
Τὸ «Ἀσπόρου συλλήψεως ὁ τόκος ἀνερμήνευτος»[710]
κατὰ τὸ «Τὸν δ' εὖτε προσέειπε περίφρων Πηνελόπεια»[711]
Τὸ «Δροσοβόλον μὲν τὴν κάμινον εἰργάσατο»[712]
κατὰ τὸ «Τὸν δ' αὖ Τηλέμαχος πεπνυμένος ἀντίον ηὔδα»[713]

---

696) Εἱρμὸς Δ' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος
697) Ὁμ. Ἰλ. Α, 17.
698) Δαμασκηνοῦ, Εἱρμὸς Α' ᾠδῆς Ἀν. Κανόνος.
699) Ὁμ. Ἰλ Α, 570.
700) Εἱρμὸς Δ' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ κανόνος.
701) Ἀριστοφ. Σφῆκες, 1009.
702) Εἱρμὸς Ζ' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος τοῦ Μ. Σαββάτου.
703) Ὁμ. Ἰλ. Υ, 304.
704) Ἀνδρέου Κρήτης, Εἱρμὸς Α' ᾠδῆς Κανόνος τῆς Κ. Ἀπόκρεω.
705) Ὁμ. Ἰλ. Μ, 269
706) Εἱρμὸς ΣΤ' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
707) Ὁμ. Ἰλ. Α, 282.
708) Ἀνδρέου Κρήτης. Εἱρμὸς Δ' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος.
709) Ὁμ. Ἰλ. Η, 92.
710) Εἱρμὸς Θ' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ κανόνος.
711) Ὁμ. Ὀδ. Ρ, 528.
712) Εἱρμὸς τῆς Ζ' ᾠδῆς τοῦ Κονόνος εἰς τὴν Κυριακὴν Τελώνου καὶ Φαρισ.
713) Ὁμ. Ὀδ. Ψ, 123.

Τὸ «Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζοντα φιλάνθρωπε, φώτισον δέομαι»[714]
κατὰ τὸ «Ἐνταυθοῖ νῦν ἧσο σύας τε κύνας τ' ἀπερύκων»[715]

Τὸ «Ἐπὶ τὴν ἀσάλευτον Χριστὲ πέτραν τῶν ἐντολῶν σου»[716]
κατὰ τὸ «Ὣς εἰπών, ὁ μὲν ἦρχ' ὁ δ' ἀμ' ἕσπετο ἰσόθεος φώς»[717]

Τὸ «Κύριος ὢν πάντων καὶ κτίστης Θεός»[718]
κατὰ τὸ «Φράζεο, Τυδείδη, καὶ χάζεο»[719]

Τὸ «Ὅλην ἀποθέμενοι τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιστήμην»[720]
κατὰ τὸ «Ἔφριξ' ἔρωτι, περιχαρὴς δ' ἀνεπτόμην»[721]

Τὸ «Αἱ ἀγγελικαὶ προπορεύεσθε δυνάμεις»[722]
κατὰ τὸ «Εὗρον δὲ ψυχὴν Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος»[723]

Πρόλογοι ὑπαγόμενοι εἰς τὸν Βαρὺν ἦχον.

Τὸ «Ὁ πατρικοὺς κόλπους μὴ λιπὼν»[724]
κατὰ τὸ «Ὣς ἄρ' ἔφαν, Πρίαμος δ' Ἑλένην ἐκαλέσσατο φωνῇ»[725]

Τὸ «Οἱ ἐν καμίνῳ τοῦ πυρὸς ἐμβληθέντες ὅσιοι παῖδες»[726]
κατὰ τὸ «Αἴας δὲ πρῶτος Τελαμώνιος, ἔρκος Ἀχαιῶν»[727]

Πρόλογοι ὑπαγόμενοι εἰς τὸν Πλ. Δ' ἦχον.

Τὸ «Ἵνα τί με ἀπώσω ἀπὸ τοῦ προσώπου σου τὸ φῶς τὸ ἄδυτον»[728]
κατὰ τὸ «Ἔνθ' ἄλλοι μὲν πάντες ἐπευφήμησαν Ἀχαιοί»[729]

---

714) Ἀνδρέου Κρήτης, Εἱρμὸς Ε' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος εἰς τὴν Κυρ. Ἀσώτου.
715) Ὁμ. Ὀδ. Σ, 105.
716) Ἀνδρέου Κρήτης, Εἱρμὸς Γ, ᾠδῆς τοῦ Μεγάλου Κανόνος.
717) Ὁμ. Ἰλ. Α, 472.
718) Κοσμᾶ μελῳδοῦ, Εἱρμὸς Γ' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος τῆς Μ. Πέμπτης.
719) Ὁμ. Ἰλ. Ε, 440.
720) Πρόλογος Στιχηροῦ Προσομοίου.
721) Σοφοκλ. Αἴας μαστιγ. 693.
722) Εἱρμολογικὸς Πρόλογος Προσομοίου.
723) Ὁμ. Ὀδ. Ω, 15.
724) Δαμασκηνοῦ, Εἱρμὸς τῆς Δ'. ᾠδῆς τοῦ Ἀναστ. Κανόνος.
725) Ὁμ. Ἰλ. Γ, 161.
726) Εἱρμὸς Ζ' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
727) Ὁμ. Ἰλ. Ζ', 5.
728) Δαμασκηνοῦ, εἱρμὸς Ε' ᾠδῆς τοῦ Ἀναστ. Κανόνος.
729) Ὁμ. Ἰλ. Α, 22.

Τὸ «Ἱλάσθητί μοι σωτὴρ πολλαὶ γὰρ αἱ ἀνομίαι μου»[730]
κατὰ τὸ «Ζώγρει, Ἀτρέος υἱέ, σὺ δ' ἄξια δέξαι ἄποινα»[731]

Τὸ «Ὑγρὰν διοδεύσας ὡσεὶ ξηρὰν καὶ τὴν Αἰγυπτίαν»[732]
κατὰ τὸ «Ὣς ἔφατ' Ἀμφίνομος, τοῖσιν δ' ἐπιήνδανε μῦθος»[733]

Τὸ «Οὐρανίας ἀψῖδος ὀροφουργὲ Κύριε»[734]
κατὰ τὸ «Αὐτὰρ ἐπεὶ κατέδυ λαμπρὸν φάος ἠελίοιο»[735]

Τὸ «Εἰσακήκοα Κύριε τῆς οἰκονομίας σου τὸ μυστήριον»[736]
κατὰ τὸ «Οὐδέ μιν ἐξανάριξε, σεβάσσατο γὰρ τόγε θυμῷ»[737]

Τὸ «Κυρίως Θεοτόκον σὲ ὁμολογοῦμεν»[738]
κατὰ τὸ «Αἰνεία τε καὶ Ἕκτορ, εἰπὲ πόνος ὔμμι μάλιστα»[739]

Τὸ «Ἀλλότριον τῶν μητέρων ἡ παρθενία»[740]
κατὰ τὸ «Ἃ ξύνισμεν τοῖσιν ἵπποις, βουλόμεσθ' ἐπαινέσαι»[741]

Τὸ «Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ τῷ διαγαγόντι τὸν λαὸν αὐτοῦ»[742]
κατὰ τὸ «Ὣς ἔφαθ, οἱ δ' ἄρα πάντες ὑπερφιάλως νεμέσησαν»[743]

(Ταῦτα ἐκ τοῦ Λεξικοῦ Κ. Φιλοξένους τοῦ Ἐφεσιομάγνητος).

Ἐκ τῆς ἐν σκιαγραφίᾳ γενομένης ἐπιθεωρήσεως τοῦ μουσικοῦ συστήματος τῆς Ὀκτωήχου ὑμνῳδίας, ἣν ἐφήρμοσεν ὁ θεῖος Δαμασκηνὸς εἰς τὰ ἁσματικὰ αὐτοῦ προϊόντα, καταδείκνυται ὅτι τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ περιωρισμένου μέλους τῆς ὑπὸ τοῦ ἐξόχου μουσουργοῦ διαρρυθμισθείσης μουσικῆς εἰσὶ τάδε: α) Ἀπέβαλε πᾶν ἀπρεπὲς καὶ ἀνάρμοστον μέλος· β) Ἐποιήσατο εὔτακτον καὶ σεμνὴν σύνταξιν τῶν τόνων εἰς τὰ συστήματα· γ) Ἐκανόνισε διαφόρως τὸν χρωματισμὸν εἰς τοὺς τέσσαρας τρόπους ἑκάστου ἤχου· δ) Μετεχειρίσθη τὸν τρόπον τῆς εὐστροφίας μέτριον καὶ σεμνόν· ε) Μετεχειρίσθη εὐσχήμῳ τῷ τρόπῳ τοὺς διαφόρους σχηματισμοὺς καὶ τὴν προφοράν· ς) Μετεχειρίσθη τὴν βραδύτητα ἢ ταχύτητα εἰς τὴν ἀγωγὴν τῶν διαφόρων

730) Εἱρμὸς ΣΤ' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
731) Ὁμ. Ἰλ. Ζ, 46.
732) Εἱρμὸς τῆς Α' ᾠδῆς τοῦ μ. Παρακλ. Κανόνος.
733) Ὁμ. Ὀδ. Π, 406
734) Εἱρμὸς Γ' ᾠδῆς τοῦ αὐτοῦ Κανόνος.
735) Ὁμ. Ἰλ. Α' 605.
736) Εἱρμὸς Δ' ᾠδῆς.
737) Ὁμ. Ἰλ. Ζ, 417.
738) Εἱρμὸς τῆς Θ' ᾠδῆς.
739) Ὁμ. Ἰλ. Ζ, 77.
740) Εἱρμὸς Θ' ᾠδῆς.
741) Ἀριστοφ. Ἱππεῖς, 595.
742) Εἱρμὸς Α' ᾠδῆς Κανόνος.
743) Ὁμ. Ὀδ. Φ, 285.

ρυθμῶν ἀναλόγως τοῦ μέλους ἑκάστου τρόπου· ζ) Ἐκανόνισε τὸ μέλος ἐκ διαφόρων ρυθμῶν καὶ οὐχὶ ἐξ ἑνός.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΚΤΩΗΧΟΥ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ

Ἐπειδὴ τὸ διακρίνον τὰς διαφόρους ἑορτὰς τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας εἰσὶ κυρίως τὰ ᾄσματα, δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ὁ ἱερὸς Δαμασκηνὸς κατεκόσμησε τὴν ἐνιαύσιον ἀκολουθίαν διὰ τοιούτων ᾀσμάτων, ὧν τὸ ἀντικείμενόν ἐστι πανηγυρικόν δογματικόν, ἱστορικόν, ἠθικὸν καὶ ἐνγένει διδακτικόν, καὶ δι' ὧν θεραπεύει πάσας τὰς ἀνάγκας τῶν εὐσεβῶν, οἰκοδομῶν καὶ παραμυθούμενος. Ὡς ὑπόθεσις δὲ διὰ τὸν θεσπέσιον ᾀσματογράφον ἐχρησίμευσαν ἡ Ἁγία Γραφή, ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, οἱ ἆθλοι τῶν καλλινίκων μαρτύρων, οἱ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἀγῶνες τῶν ἱεραρχῶν, τῶν ἀσκητῶν τὰ παλαίσματα καὶ ἡ ὑπὲρ τῆς πίστεως αὐταπάρνησις τῶν πιστῶν. Ἐν γένει τὰ προϊόντα τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀποτελοῦσι τὸν διάκοσμον τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας[744].

Τὸ πρῶτον ᾀσματικὸν προϊὸν τοῦ Δαμασκηνοῦ τυγχάνει ἡ **Ὀκτώηχος**, ἣν ἐμέλισεν ὁ θεῖος ποιητὴς καὶ μουσουργὸς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὀκτωήχου ὑμνῳδίας, κατὰ τοὺς γενικοὺς καὶ μερικοὺς κανόνας τοὺς ἐν τῇ μελοποιΐᾳ ἐν χρήσει παρὰ τοῖς ἡμετέροις προγόνοις, ἐξυμνῶν ἐξαιρέτως τὴν τοῦ Σωτῆρος φαιδρὰν ἐξανάστασιν. «Κοσμεῖ μὲν οὖν— λέγει Κωνσταντῖνος ὁ Ἀκροπολίτης—τὰ πρῶτα τοῖς στιχηροῖς αὐτοῦ μελῳδήμασι τὴν τοῦ Σωτῆρος φαιδρὰν ἐξανάστασιν.... κἂν ταῖς λοιπαῖς δὲ τῶν πανηγύρεων, ἐφ' αἷς ὁ εὐσεβὴς λαὸς ἐνθεάζομεν, ἕν τι πάντες προτιθέντες τῶν ὅσα περ ὁ Δεσπότης καὶ ῥύστης ἐνανθρωπήσας διατετέλεκε, κάλλιστά τε καὶ πλεῖστα ξυνέθετο. Πρὸς δὲ καὶ μνήμας ἁγίων τοῖς ὁμοίοις λαμπρῶς κατεκόσμησεν»[745]. Ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας[746] δὲν θέλει ὡς συγγραφέα τῆς Ὀκτωήχου τὸν Δαμασκηνὸν διότι οἱ πρῶτοι βιογράφοι τοῦ θείου μουσουργοῦ δὲν λέγουσί τι

744) Πρβλ. Migne Τομ. 94—96. Φαβρίκ. Τομ. 9, σ. 682—Cave, σ. 410.

745. Λόγος εἰς τὸν ἅγ. Ἰω. τὸν Δαμασκηνόν.

«Exornavit (Damascenus) primum concinnis suis melodiis praeclaram Salvatoris resurrectionem. Idque non simpliciter, sed multifarie et diversimode invertione variarum cantionum, alternaque earumden inter se mirabiliter connexarum vicissitudine» Gerbert de cant. et mus. sacr. 1774. Τομ. 2 pag. 5.

746) Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ θεάτρου καὶ μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν σ. ρν' καὶ ρξ'.

περὶ τούτου, ἀκολουθήσας ἀβασανίστως τὴν πρὸ αὐτοῦ ἐξενεχθεῖσαν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ὑπόθεσιν Μιχαὴλ τοῦ Λεκιένου. Ἀλλ' ὁ Σάθας μὴ τολμῶν νὰ καταστρέψῃ οὕτως ἀποτόμως τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν οἱονεὶ μετανοῶν γράφει ἐν ρϟ' σελίδι «Ἀλλ' ἆρά γε εἶναι ὅλως ἀσύστατος ἡ παράδοσις ἡ εἰς τὸν Δαμασκηνὸν ἀποδίδουσα τὴν Ὀκτώηχον; Ἐνῷ ἀπορῶν πειστικοῦ τινος τεκμηρίου ἀπέκλινον μᾶλλον εἰς ἀπόρριψιν τῆς παραδόσεως, ὁ πολυμαθὴς φίλος μου Κ. Μάμουκας τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα διεγείρει ἐν τῇ καρδίᾳ μου τοσαῦτα σεβασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης αἰσθήματα, πληροφορηθεὶς τοὺς ἐνδοιασμούς μου ἐπῆλθεν ἀρωγὸς τῆς περὶ Δαμασκηνοῦ παραδόσεως ταύτης· νέος ποτὲ ὁ ἀξιάγαστος πρεσβύτης μελετήσας καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν τοῦτο ζήτημα κατώρθωσε ν' ἀνακαλύψῃ αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἐκ Δαμασκοῦ ἁγίου ΙΩΑΝΝΟΥ, κρυπτόμενον ἐν τῇ ἀκροστιχίδι τῶν μετὰ τὰ Στιχηρὰ Ἀναστάσιμα παρεντιθεμένων ἐν ἑκάστῳ ἤχῳ Δοξαστικῶν Θεοτοκίων, κατὰ τὴν ἑξῆς τάξιν:

Ἰδοὺ πεπλήρωται ἡ τοῦ Ἡσαΐου πρόρρησις	(ἦχος α΄)
Ὦ θαύματος καινοῦ πάντων τῶν πάλαι	(ἦχος β΄.)
Ἀσπόρως ἐκ θείου πνεύματος	(ἦχος γ΄.)
Νεῦσον παρακλήσεσι σῶν ἱκετῶν	(ἦχος δ΄.)
Ναὸς καὶ Πύλη ὑπάρχεις	(ἦχος πλ. α΄.)
Ὁ ποιητὴς καὶ λυτρωτής μου πάναγνε	(ἦχος πλ. β΄.)
Ὑπὸ τὴν σήν, δέσποινα.	(ἦχος βαρύς).

Ἡ εὐφυὴς αὕτη τοῦ κ. Μάμουκα ἀνακάλυψις ὑποστηρίζεται καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἱστορίας. Ὡς γνωστὸν ὁ εἰκονομάχος βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Ε', πρὸς ὃν τοσοῦτον γενναίως ἐν ὀνόματι τῆς ὀρθοδοξίας ἠγωνίσθη ὁ Δαμασκηνός, διεκρίθη διὰ τὴν πρὸς τὴν Θεοτόκον περιφρόνησιν αὐτοῦ ἀποκαλῶν ταύτην, κατὰ τὸν Νεστόριον *Χριστοτόκον*, καὶ ἀπαλείψας ἐκ τῶν ὕμνων τὸ ὄνομα τῆς Θεομήτορος ὡς *Ἀειπαρθένου*, ἐτιμώρει τοὺς κατὰ συνήθειαν ἁπλῶς τὸ ὄνομα τῆς Θεοτόκου ἐπικαλουμένους. Τὰ Δοξαστικὰ δὲ ταῦτα θεοτοκία τοῦ Δαμασκηνοῦ εἶναι οὕτως εἰπεῖν ἡ ὀρθόδοξος ἀπάντησις πρὸς τὰς αἱρετικὰς ταύτας καινοτομίας καὶ ἐπίκλησις τῆς βοηθείας τῆς Ἀειπαρθένου μητρὸς ὑπὲρ τῶν χάριν Αὐτῆς διωκομένων, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν ἑξῆς περικοπῶν «Ἰδοὺ πεπλήρωται ἡ τοῦ Ἡσαΐου πρόρρησις. Παρθένος γὰρ ἐγέννησας, καὶ *μετὰ τόκον ὡς πρὸ τόκου διέμεινας* . . . — Νεῦσον παρακλήσεσι σῶν ἱκετῶν πανάμωμε, παύουσα δεινῶν ἡμῶν ἐπαναστάσεις, πάσης θλίψεως ἡμᾶς ἀπαλλάττουσα, σὲ γὰρ μόνην ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν ἄγκυραν ἔχομεν καὶ τὴν σὴν προστασίαν κεκτήμεθα. Μὴ αἰσχυνθῶμεν, Δέσποινα, σὲ προσκαλούμενοι. Σπεῦσον εἰς ἱκεσίαν τῶν

σοὶ πιστῶς βοώντων. Χαῖρε Δέσποινα, ἡ πάντων βοήθεια, χαρὰ καὶ σκέπη καὶ σωτηρία τῶν ψυχῶν ἡμῶν».

Ἐκ τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν παρ' ἡμῖν γνωστὴν Ὀκτώηχον διαφόρων *Τροπαρίων*[747] ἤτοι *Στιχηρῶν*[748], *Προσομοίων*[749], *Ἰδιομέλων*[750], *Καθισμάτων*[751], *Ἀπολυτικίων*[752], Κοντακίων[753], *Οἴκων*[754] καὶ *Κανό-*

747) Σημειωτέον ὅτι ἡ ποίησις τῶν Τροπαρίων ἤρξατο κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα· τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ ἱερὸς Ἀμφιλόχιος μεμνημένος «Τροπαρίων καὶ Κανόνων εὐήχων μελισμοῦ». Ἀρχαιότατοι ποιηταὶ Τροπαρίων ἀναφέρονται ὁ πρεσβύτερος Ἄνθιμος καὶ ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ Τιμοκλῆς, ἀκμάσαντες τῷ 460. Μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτάτων ποιητῶν Τροπαρίων ἀριθμοῦνται Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀνατόλιος καὶ ἄλλοι.

748) Τὰ μετὰ στίχου Τροπάρια ὠνομάσθησαν οὕτω, διότι ψάλλονται συνήθως μετ' αὐτῶν ψαλμικοὶ στίχοι. Τὰ ποιητικὰ στιχηρὰ καὶ κατὰ τὸ ὄνομα καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον εἶναι ἀπομίμησις τῶν ποιητικῶν συγγραμμάτων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἅπερ ὠνομάζοντο στιχηρά. Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς γράφει «τὰ δὲ στιχηρὰ πέντε, ὧν πρῶτος Ἰώβ». Τὸ αὐτὸ ἐπίσης ἀναφέρει καὶ ὁ Ἐπιφάνιος περὶ τοῦ Ἰώβ, τῶν ψαλμῶν καὶ ἄλλων τοιούτων βιβλίων, ὁ Ἀμφίλοχος καὶ ὁ Δαμασκηνός.

749) Προσόμοια λέγονται τὰ Τροπάρια ὅσα κατὰ τὸν ρυθμὸν διασώζουσι τὴν πρὸς ἄλληλα ὁμοιότητα κατὰ κόμματα, συλλαβὰς καὶ προσωδιακοὺς τόνους. (Ἀνατολικὸς Ἀστὴρ ἐν Κ/πόλει, ἔτος Κ. ἀριθ. 48, σ. 372).

Ἡ διάταξις τῶν Προσομοίων, ὧν ἡ μελῳδία χρησιμεύει ὡς πρότυπον διὰ τὴν ψαλμῳδίαν ἄλλων ἁσμάτων εἶναι ἀρχαιοτάτη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐν ἑκάστῳ ἤχῳ ὑπάρχουσι Προσόμοια. Ὁ μὲν τῶν ἤχων περιέχει πλείονα Προσόμοια, ἄλλος δὲ ὀλιγώτερα. Ὁ Γ' καὶ ὁ Βαρὺς εἶναι οἱ εἰς Προσόμοια πτωχότεροι.

750) Τὰ Ἰδιόμελα συνετέθησαν καὶ ψάλλονται οὐχὶ κατὰ προσόμοιον ὑπόδειγμα ἤτοι ἐκ μιμήσεως πρὸς ἄλλο παραπλήσιον ᾆσμα, ἀλλὰ κατ' ἴδιον αὐτῶν ἀπόλυτον μέλος. Ὅθεν οὔτε διωρισμένον ἔχουσι τὸ μέτρον τῶν συλλαβῶν, οὐδὲ τὸν τόνον τῆς προσῳδίας. Ἐκ τῶν Ἰδιομέλων τὰ κάλλιστα καὶ κατανυκτικώτατα εἶναι τὰ τῶν Κυριακῶν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καὶ μάλιστα τὰ τῶν Ἀποστίχων τοῦ ἑσπερινοῦ, τὰ ψαλλόμενα ἀργῶς καὶ μετ' ἀρχαϊκοῦ μέλους.

751) Καθίσματα λέγονται τὰ ἐν τῷ Ὀρθρῳ μετὰ τὸ Ἀπολυτίκιον ψαλλόμενα ἢ καὶ ἀναγινωσκόμενα Τροπάρια, καθημένων τῶν ψαλτῶν πρὸς ἄνεσιν μικρὰν ἐκ τῆς προηγηθείσης ἀναγνώσεως τοῦ Ψαλτηρίου. Ἐπὶ τούτῳ διῄρηται τὸ Ψαλτήριον εἰς εἴκοσι καθίσματα ἵνα καὶ οἱ αὐτὸ ἀναγινώσκοντες κάθωνται ἐνίοτε πρὸς ἀνάπαυσιν· ἀλλ' ἤδη τὰ Καθίσματα οἱ ψάλται ψάλλουσιν ἱστάμενοι, ὡς μὴ κεκοπιακότες· ἄλλος γὰρ ἀναγινώσκει τὸ Ψαλτήριον. (Μουσικὴ Βιβλιοθήκη, σ.με'—Ἑορτοδρόμιον Νικοδήμου Ἁγιορείτου σ.ιθ' ἐν σημειώσει).

752) Ἴδε σημείωσιν ὑπ' ἀριθ. 198.

753). Περὶ Κοντακίων ἴδε τὴν ὑπ' ἀριθ. 466 σημείωσιν τοῦ ἀνὰ χεῖρας βιβλίου.

754) Περὶ Οἴκων ἴδε σημείωσιν 469.

ρων[755], εἰς τὸν θεῖον Δαμασκηνὸν ἀνήκουσιν αἱ τῶν Κυριακῶν ἀκολουθιαι καὶ αὐταὶ οὐχὶ πλήρεις, διότι τὰ εἰς τοὺς Ἑσπερινοὺς καὶ τοὺς Αἴνους στιχηρὰ Ἀναστάσιμα, τὰ ἐπιγραφόμενα *Ἀνατολικά*, ὀρθότερον δὲ *Ἀνατολιακά*[756], ἀνήκουσιν εἰς Ἀνατόλιον τὸν Στουδίτην, εἰ καί τινες λέγουσιν ὅτι εἶναι ποιήματα τοῦ κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἀνθήσαντος Ἀνατολίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως· ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι ἂν τὰ Ἀναστάσιμα στιχηρὰ ἦσαν ποιήματα τοῦ Ἀνατολίου Κωνπόλεως, ἔδει τυπικῶς νὰ προταχθῶσιν, ὡς ἔχουσιν ἤδη τὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ· ἄρα ἐποιήθησαν ὑπὸ τοῦ κατόπιν τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ ἀκμάσαντος Ἀνατολίου μοναχοῦ τοῦ Στουδίτου, περὶ οὗ καὶ Βαρθολομαῖος ὁ Κουτλουμουσιανὸς ἐν τοῖς τοῦ Μηνολογίου σημειώσεσι (3 Ἰουλίου) λέγει «Τὰ εἰς τὸν ἑσπερινὸν καὶ εἰς τοὺς Αἴνους τῆς ὀκτωήχου ἐπιγραφόμενα Στιχηρὰ Ἀνατολικὰ τινὲς μὲν ἀποδίδουσι εἰς Ἀνατόλιον τὸν Πατριάρχην, ἕτεροι δὲ καὶ ἴσως πιθανώτερον εἰς ἄλλον ὁμώνυμον ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Στουδίτου, Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου μαθητήν, πρὸς ὃν καὶ ἐπιστολὴ ἐκείνου σώζεται». Τὴν ἡμετέραν γνώμην ἐπικυροῦσι καὶ τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Ζαχαρίου Μαθᾶ[757]. Τὰ εἰς τὴν Ὀκτώηχον ἀπαντῶντα Ἀπόστιχα[758] ἀνήκουσιν εἰς Παῦλον

---

755) Κανών ἐστι κυρίως ἡ στάθμη, ᾗ χρῶνται οἱ ἐργαζόμενοι λίθους ἢ ξύλα καὶ ἄλλα, ἵνα κατασκευάσωσιν αὐτὰ εὐθέα καὶ ἴσα κατὰ τὸ ὡρισμένον μέτρον. Μεταφορικῶς δὲ Κανόνες ὠνομάσθησαν καὶ τὰ πρὸς δοξολογίαν τοῦ Θεοῦ συντεθειμένα ᾄσματα. Περὶ τῆς σημασίας αὐτῶν Ἰωάννης ὁ Ζωναρᾶς ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῶν ὑπὸ τοῦ θείου Δαμασκηνοῦ συντεθέντων εἰς τὰς Κυριακὰς Κανόνων ταῦτα λέγει «Κανὼν λέγεται, ὅτι ὡρισμένον καὶ τετυπωμένον ἔχει τὸ ἔμμετρον ἐννέα ᾠδαῖς συντελούμενον, ᾠδὴ δὲ οὐ δι' ὀργάνου γινομένη, ἀλλὰ διὰ ζώσης φωνῆς ἐναρμονίου ᾀδομένη τῷ Θεῷ. Ὕμνος γάρ ἐστι χαριστήριος καὶ αἴνεσις τῷ Θεῷ· ἐννέα δέ εἰσιν αἱ ᾠδαί, ὅτι τῆς ἐν οὐρανοῖς ἱεραρχίας καὶ ὑμνῳδίας εἰκόνες εἰσί. Καὶ ἄλλως δὲ εἰσὶν ἐννέα ᾠδαί· διὰ τὸ εἰς τύπον εἶναι τῆς ἁγίας Τριάδος συμβολικῶς καὶ εἰς τιμὴν αὐτῆς ὁρισθῆναι παρὰ τῶν πατέρων ἀνέκαθεν. Τρισάκις γὰρ τὰ τρία εἰπών, τὸν ἔννατον ἂν συνάξεις ἀριθμόν· ὡς γὰρ τριττῆς ἔχοντα τριάδα τοῦτον τὸν ἀριθμὸν καὶ δι' αὐτῆς συνιστάμενον εἰς τὸν ὕμνον τῆς ἁγίας Τριάδος τοῦτον ἀπέταξαν».

756) Εὐγενίου Βουλγάρεως πραγματεία περὶ Μουσικῆς, σ. 141. Εὐαγγελικὸς Κήρυξ, ἐν Ἀθήναις 1870 Περίοδος Β'. ἀριθ. 2. Ἴδε καὶ Ἀνατολικὸν Ἀστέρα, ἐν Κ/πόλει, ἔτος Κ' ἀριθ. 58, σ. 389.

757) Ἱστορικὸν ὑπόμνημα τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, 1843.

758) Ἀπόστιχα καλοῦνται Τροπάρια τινα στιχηρὰ ψαλλόμενα πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἑσπερινοῦ, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον ψάλλεται ἄνευ στίχου ὡς ἀρκτικόν, ἐπέχει δὲ τόπον στίχου προτακτικοῦ ὡς Εἱρμοῦ· ἡ ἀπὸ πρόθεσις ἐν τῇ λέξει τέθειται ἀντὶ τῆς μετά. Ἐπειδὴ δὲ κατόπιν τοῦ ἀρκτικοῦ στίχου Τροπαρίου «Τῷ πάθει σου Χριστὲ» ψάλλονται ὡς στίχοι τὰ τῆς Ἀκροστιχίδος κατ' Ἀλ-

τὸν Ἀμμορίου ἢ τῆς Εὐεργέτιδος, οἱ *Τριαδικοὶ Κανόνες*[759] εἰς Μητροφάνην τὸν Σμύρνης ὡς παραδέχεται ὁ Ἀλλάτιος καὶ ἄλλοι ἢ κατ' ἄλλην παράδοσιν, εἰς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Μητροφάνην, ἀκμάσαντα ἐν ἀρχῇ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος[760]. τὰ ἕνδεκα εὐαγγελικὰ στιχηρὰ ἢ *Ἑωθινά*[761] εἰς Λέοντα τὸν σοφόν, τὰ ἕνδεκα *Ἐξαποστειλάρια*[762] εἰς Κωνσταντῖνον τὸν

φάβητον Τροπάρια τῶν 24 γραμμάτων μετὰ τῆς στιχολογίας αὐτῶν «Ὁ Κύριος ἐβασίλευσε, Καὶ γὰρ ἐστερέωσε τὴν οἰκουμένην, Τῷ οἴκῳ σου πρέπει Κύριε ἁγίασμα εἰς μακρότητα ἡμερῶν», διὰ τοῦτο καλοῦνται ἀπόστιχα καὶ οὐχὶ μετάστιχα (Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς ὑπὸ Κυριακοῦ Φιλοξένους, 1869. τόμ. Α' τεῦχος Α, σ. 22).

759) Οὕτω καλοῦνται ὀκτὼ Κανόνες ὡς περιέχοντες ὕμνον ψαλλόμενον εἰς αἶνον τῆς θεαρχικῆς Τριάδος· τὰ δὲ Τροπάρια λέγονται Τριαδικά· ὡς καὶ Ἀναστάσιμα λέγονται τὰ δι' ὧν ἡ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἀνάστασις δοξολογεῖται, Δογματικὰ τὰ ἐξυμνοῦντα τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἢ ἄλλο τι τῶν ὑπερφυῶν τῆς πίστεως δογμάτων· Σταυροαναστάσιμα δι' ὧν τὸ ἐν Σταυρῷ μελῳδεῖται ἑκούσιον πάθος καὶ ἡ ζωηφόρος ἅμα ἀνάστασις, Θεοτοκία, τὰ εἰς ὕμνον τῆς θεομήτορος ἀναφερόμενα, Σταυροθεοτοκία, δι' ὧν ἡ θεομήτωρ τὸ πάθος τοῦ υἱοῦ αὐτῆς καὶ Θεοῦ θρηνῳδοῦσα παρίσταται, Φωταγωγικά, τὰ τὸ φῶς τῆς ψυχῆς ἐπικαλούμενα κτλ.

Ἰδοὺ πῶς διηγεῖται τὴν ἀρχὴν τῶν Τριαδικῶν Κανόνων καὶ ὁ κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας Θεόδουλος ὁ μοναχός, ὁ συγγράψας ἁπλοϊκήν τινα ἱστορίαν περὶ τῆς ἀρχῆς ἁπάντων τῶν τότε γνωστῶν ἐκκλησιαστικῶν ᾀσμάτων «Ἄλλοτε, μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας μετὰ τὸ ψάλλειν τὸν ὄρθρον μου πεσὼν ἐκοιμήθην μικρόν, καὶ ἀφυπνισθεὶς ὁρῶ νοεροῖς ὀφθαλμοῖς ἀετὸν μέγιστον λίαν ἱσάμενον ἐπὶ τὸν ἀέρα, οὗ τὸ κάλλος ἀμήχανον καὶ ἡ δόξα ἀνεκλάλητος, σκιάδιον μετὰ σταυροῦ κείμενον ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ὡς ἐπὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἱκανῶς ἐξαπλοῦντα τὰς πτέρυγας αὐτοῦ, εἶτα καὶ ἀκούω ἐξ αὐτοῦ φωνὴν νοεράν, ἧς ἄφατος ἡ ἡδονή, λέγουσαν οὕτως—Σπεῦσον γράφε με ἐν τρισὶ προσώποις ἕνα Θεόν. Ταῦτα εἰς νοῦν λαβὼν καὶ μνησθεὶς τῶν προειρημένων, εἰλήφειν λίαν τοῦ γράφειν ἐπιμελῶς τε καὶ ἀδιστάκτως» Θεοδούλου μοναχοῦ διήγησις περὶ τῶν ὕμνων πῶς θεόθεν δεδώρηνται (Κῶδιξ ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ, cl. II, cod—Graec. 148 φ. 6—7). Τὸν Θεόδουλον τοῦτον θεωρεῖ ὁ Ἀρλέσιος ὡς τὸν ὁμώνυμον πρεσβύτερον τῆς Κοίλης Συρίας (Fabricii Bibl. Graeca, IX, 716, 717).

760) Mingarelli Cod. Naniani σ. 389.

761) Οὕτως ὠνομάσθησαν ὡς περικλείοντα μετὰ τῶν ἐξαποστειλαρίων τὴν ἔννοιαν τοῦ ἑωθινοῦ Εὐαγγελίου τοῦ ἀναγινωσκομένου ἐν ταῖς Κυριακαῖς.

762) Ἐκλήθησαν οὕτως ἐπειδὴ ἐτέθησαν ἀντὶ τῶν Φωταγωγικῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναγινώσκομεν «ἐξαπόστειλον, Κύριε, τὸ φῶς σου». Πρὸ τῆς ἐπινοήσεως τῶν ἐξαποστειλαρίων ἔψαλλεν ἡ ἐκκλησία μετὰ τὸν Κανόνα τὰ λεγόμενα Φωταγωγικά, καθ' ἣν ὥραν ὑπέφωσκε. Κατ' ἄλλους δὲ καὶ ἰδίᾳ κατὰ Νικηφόρον Κάλλιστον τὸν Ξανθόπουλον ὠνομάσθησαν Ἐξαποστειλάρια, διότι ὁ Χριστὸς ἀναστὰς ἐξαπέ-

Πορφυρογέννητον, καὶ οἱ *Ἀναβαθμοί*[763] εἰς Θεόδωρον τὸν Στουδίτην.

Ἱστορεῖται ὅτι ἡ πρώτη πνευματικὴ ᾠδὴ τῆς Ὀκτωήχου, ἣν ἀνέμελψεν ὁ ἱερὸς ψαλμῳδὸς Δαμασκηνὸς ἦτο ὁ α΄ Εἱρμὸς τοῦ Κανόνος τοῦ Α΄ ἤχου «Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος δεξιὰ θεοπρεπῶς ἐν ἰσχύϊ δεδόξασται», ὅτε θαυματουργικῶς ἰάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ, ἣν προηγουμένως ἀπέτεμεν ὁ Καλίφης τῆς Δαμασκοῦ, τῇ συκοφαντίᾳ τοῦ εἰκονομάχου Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου, πέμψαντος πλαστὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἰωάννου εἰς τὸν Καλίφην, δι' ἧς προσεφέρετο προδοτικῶς ἡ Δαμασκὸς εἰς τοὺς Βυζαντινούς. Τὴν ἀπαράμιλλον ἀξίαν τῆς Ὀκτωήχου ἐσεβάσθησαν καὶ παρεδέξαντο ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ χρήσει πᾶσαι αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, κελεύσει Καρόλου τοῦ Μεγάλου, ζῶντος ἔτι τοῦ οὐρανοφάντορος Δαμασκηνοῦ. Ἰδίᾳ ἡ Ὀκτώηχος θαυμάζεται διὰ τὸν πλοῦτον τῶν ἐν αὐτῇ δογματικῶν ἐννοιῶν. Θεολογεῖ δὲ ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τοῖς ᾄσμασιν αὐτοῦ τοῖς καλουμένοις *δογματικοῖς τροπαρίοις* κατὰ τῶν αἱρέσεων τῶν Μονοθελητῶν, Μονοφυσιτῶν καὶ ἄλλων. Ἀμύθητος δὲ πλοῦτος δογματικῶν ἐννοιῶν, καὶ ἐν γένει ἅπασα ἡ χριστιανικὴ δογματικὴ διδασκαλία εὑρηται ἐν τῷ Ἀναστασίμῳ Κανόνι «Νεύσει σου πρὸς γεώδη».

στειλε τὰς Μυροφόρους γυναῖκας πρὸς τοὺς Ἀποστόλους, καὶ τούτους πάλιν εἰς τὰ ἔθνη.

763) Νικηφόρος Κάλλιστος ὁ Ξανθόπουλος ἑρμηνεύων τοὺς Ἀναβαθμοὺς τῆς Ὀκτωήχου παραδέχεται ὅτι ποιητὴς καὶ μελουργὸς αὐτῶν δὲν εἶναι ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης, ὡς τινες ὑπέλαβον, ἀλλὰ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης· ὠνομάσθησαν δὲ Ἀναβαθμοὶ κατὰ μίμησιν τοῦ προφητάνακτος Δαβίδ, ὅστις διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος ὠνόμασε καὶ τοὺς ἐν τῷ ἰδίῳ ψαλτηρίῳ πεντεκαίδεκα ψαλμοὺς αὐτοῦ. Καὶ οἱ μὲν δαυϊτικοὶ ἐδήλουν τὴν ἐκ τῆς Βαβυλῶνος ἀνάβασιν (Ἀναβαθμοὶ) τῶν Ἰσραηλιτῶν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, οἱ δὲ τῆς Ὀκτωήχου τὴν ἐκ τῆς ἁμαρτίας ἄνοδον τῶν χριστιανῶν εἰς τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ, ἐφ' ᾧπερ καὶ ὥρισται ὅπως ψάλλωνται εἰς μόνας τὰς ἀναστασίμους ἡμέρας, ἤτοι τὰς Κυριακάς, διότι διὰ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος ἀνέβημεν εἰς τὸν οὐρανόν. Πρὸς τούτοις Ἀναβαθμοὶ ὠνομάσθησαν ἐκ τῶν πεντεκαίδεκα βαθμίδων, ἃς εἶχεν ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ ναὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐφ' ὧν ἱστάμενοι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ψαλτῶν, ὁ μὲν ἔναντι τοῦ ἑτέρου μελῳδικῶς τοὺς ψαλμοὺς ἔψαλλον· βεβαιοῖ δὲ τοῦτο καὶ ὁ Εὐσέβιος λέγων «Ἱστέον ὡς ὁ ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ νεὼς Ἀναβαθμοὺς εἶχε πεντεκαίδεκα, καὶ ἐφ' ἕκαστον αὐτῶν ἀναβαίνοντες οἱ εἰς τὸ ὑμνεῖν τεταγμένοι, ᾠδὴν ἔλεγον· ὅθεν ἰσάριθμοι αἱ ᾠδαὶ τοῖς τοῦ ναοῦ Ἀναβαθμοῖς». Εἰς ἕκαστον ἦχον τῆς Ὀκτωήχου τρία Ἀντίφωνα ἐποίησεν ὁ Ποιητὴς εἰς τύπον τῆς ἁγίας Τριάδος, ἐννέα δὲ Ἀναβαθμοὺς διὰ τὰ ἐννέα τάγματα τῶν Ἀγγέλων, ἅτινα ἀκαταπαύστως δοξολογοῦσι τὸν ὕψιστον δι' Ἀντιφώνου μελῳδίας. (Νέα Κλίμαξ ὑπὸ Νικοδήμου Ἁγιορείτου Προλεγομ. α, β, δ, ε, ς).

ΟΙ ΑΣΜΑΤΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ

Ὁ ἐκ Δαμασκοῦ θεῖος μελῳδὸς πάντα τὰ ἀρχαῖα ποιήματα ἐπεσκίασε διὰ τῆς λαμπρότητος ἰδίᾳ τῶν ᾀσματικῶν αὐτοῦ Κανόνων, οἵτινες ὡς ἐκ τῆς εὐρύθμου καὶ τακτικῆς αὐτῶν συστάσεως, ἐκρίθησαν καταλληλότεροι διὰ τὸν ἁρμονικὸν καὶ σεμνοπρεπῆ τύπον τῆς ἱερουργίας. Ὅτε ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν Κανόνων ἐπηυξήθη οὐσιωδῶς, παντα-χοῦ δὲ ἀνεγνωρίσθη ἡ σποραδικότης τῶν νεοφανῶν ὕμνων, τὰ πολλὰ Κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ, ἐξαιρέσει ὀλίγων, περιέπεσαν εἰς ἀχρηστίαν. Οἱ Κανόνες ἐκ Τροπαρίων[764] καὶ Εἱρμοῦ[765] συγκροτούμενοι καὶ τὴν

764) Ἡ λέξις Τροπάριον ἐλήφθη μᾶλλον ἐκ τῶν εἰς τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ δράματα Στροφῶν καὶ Ἀντιστροφῶν τῶν χορῶν. Ὡς γὰρ ἐκεῖνοι ἔλεγον Στροφὴν ἐκ τοῦ Στρέφω, οὕτω κατ' ἀναλογίαν καὶ οἱ ἡμέτεροι ἐκ τοῦ συνωνύμου Τρέπω ὠνόμασαν Τροπάρια οἱονεὶ Στροφάρια, τὰ ἐκκλησιαστικὰ ταῦτα ᾄσματα, ὡς πρὸς τὸ μέλος τοῦ Εἱρμοῦ στρεφόμενα καὶ κατ' ἐκεῖνο ᾀδόμενα. (Ἑορτοδρόμιον Νικοδήμου Ἁγιορείτου, ἐν Βενετίᾳ 1836 σ. ΙΗ' —Μουσικὴ Βιβλιοθήκη, 1868, σ. μδ'). «Τροπάρια λέγονται, κατὰ τὸν Ζωναρᾶν, τὰ ὡς πρὸς τοὺς Εἱρμοὺς τρεπόμενα καὶ τὴν ἀναφορὰν τοῦ μέλους πρὸς ἐκεῖνα ποιούμενα, ἢ καὶ ὡς τρέποντα τὴν φωνὴν τῶν ᾀδόντων πρὸς τὸ μέλος καὶ τὸν ρυθμὸν τῶν ᾠδῶν. Εἰ μὴ γὰρ πρὸς ἐκείνου ὁ τῶν αὐτὰ ψαλλόντων φθόγγος εὐθύνοιτο, οὐκ εὔρυθμον ἔσται τὸ μέλος, οὐδὲ ἐναρμόνιον, οὐδὲ μέλος ἂν λέγοιτο, ἀλλ' ἀπηχὲς καὶ ἀνάρμοστον καὶ ἄρρυθμον φώνημα». Ἄλλοι παράγουσι τὴν λέξιν ἐκ τοῦ Τροπαίου, ὡς οἷον τὸ Τροπαιάριον, ἢ ἀπὸ τῶν τρόπων, τοὐτέστι τῶν ἠθῶν καὶ προαιρέσεων τῶν ἁγίων, οὓς ἐμφαίνει. Κατὰ τὰς ἀκριβεῖς δὲ ἡμῶν παρατηρήσεις ὑπάρχουσι καὶ Τροπάρια μήτε τροπαίων, μήτε τρόπων παραστατικά. Ὁ Γόαρ ἐν τῷ Εὐχολογίῳ αὐτοῦ (σ. 434) ἐτυμολογεῖ τὴν λέξιν ἐκ τοῦ τρόπου τῆς κάμψεως τῆς φωνῆς τοῦ ᾄδοντος, τοὐτέστιν ἀπὸ τοῦ ρυθμοῦ, καθὸ καὶ modulatio ἢ modulamen οἱ Λατῖνοι λέγουσι.

765) Εἱρμὸς λέγεται, κατὰ Ζωναρᾶν, ὡς ἀκολουθίαν τινὰ μέλους καὶ ἁρμονίας διδοὺς τοῖς μετ' αὐτὸν Τροπαρίοις· πρὸς γὰρ τὸ τῶν Εἱρμῶν μέλος κἀκεῖνα ρυθμίζονται καὶ πρὸς ἐκεῖνον ἀναφερόμενα ἁρμόζονταί τε καὶ ψάλλονται καὶ τῇ ἁρμονίᾳ τοῦ μελῳδήματος ἐκείνου ἀκολουθοῦσι».

«Καὶ ὁ μὲν Εἱρμὸς εἶναι μία ἁρμονία συνθεμένη μὲ φωνὴν ἐμμελῆ, καὶ μὲ διωρισμένον μέτρον καὶ ποσότητα λέξεων· ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἦναι προεγνωσμένη, διότι εἰς αὐτὴν ἀναφέρονται τὰ ἀκολουθοῦντα Τροπάρια καὶ κατ' ἐκείνην ψάλλονται· καὶ διὰ νὰ εἰπῶ συντόμως, ὁ Εἱρμὸς εἶναι ἀρχὴ καὶ τῶν Τροπαρίων καὶ ᾠδῶν καὶ ὅλου ἁπλῶς τοῦ Κανόνος. Ἐτυμολογεῖται δ' ὁ Εἱρμὸς ἀπὸ τοῦ Εἴρω ψιλουμένου, ὃ δηλοῖ τό, συμπλέκω· καθότι καὶ ὁ Εἱρμὸς κατὰ τάξιν τινὰ καὶ μελουργίαν συμπλέκεται, καὶ ὄχι ἁπλῶς ὡς τὰ ἄλλα λόγια· ἢ Εἱρμὸς λέγεται ἡ ἀκολούθησις· ὡς λέγομεν κ α θ' Ε ἱ ρ μ ὸ ν ὁ λ ό γ ος π ρ ο β α ί ν ε ι, ἤτοι

ὑπόθεσιν τῆς ἑορτῆς ἀναφέροντες, περιέχουσιν ὀκτὼ ἢ ἐννέα ᾠδὰς[766],

κατ' ἐξακολούθησιν. Τὰ προτεταγμένα λοιπὸν ἑκάστης ᾠδῆς λέγονται Εἱρμοί, διότι δίδουσιν ἀκολουθίαν τινὰ καὶ τάξιν μέλους εἰς τὰ μετ' αὐτὰ Τροπάρια» (Ἑορτοδρόμιον ἤτοι Ἑρμηνεία εἰς τοὺς ἁσματικοὺς κανόνας τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν ὑπὸ Νικοδήμου Ἁγιορείτου. Ἐν Βενετίᾳ 1836, σ. ιη).

«Εἱρμός ἐστι, κατὰ τὸ Ἱεροσολυμιτικὸν Τυπικόν, τὸ πρῶτον ἐν τῇ ᾠδῇ Τροπάριον, καθὸ τὰ λοιπὰ ἁρμόζονται πρός τε τὰς συλλαβὰς καὶ γραμμάς, ὅπως οὕτως ᾖ δυνατόν, ἵνα ψάλλωνται ἐμμελῶς». Καὶ σαφέστερον ὁρίζεται ὁ Εἱρμὸς ὡς ἑξῆς «Εἱρμός ἐστιν ὁ πρῶτος στίχος ἐν τῇ ᾠδῇ, πρὸς τὸν ὁποῖον συμμορφοῦνται οἱ ἑπόμενοι, ὅπως οὕτω ψάλλῃ τις αὐτοὺς ἁρμονικῶς».

«Εἱρμὸς λέγεται σύνταξις ρυθμικὴ ἁσματίου κατὰ διωρισμένον μέτρον, ὅστις οἱονεὶ τύπος γινόμενος, συνείρει τὴν ἀκολουθίαν ἄλλων Τροπαρίων ὁμοιορρύθμων» (Ἀνατολικὸς Ἀστήρ, ἐν Κ/πόλει, ἔτος Κ', ἀριθ. 48, σ. 372).

Οἱ Εἱρμοί, ὡς πρότυπα μελῳδίας ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ, συνελέγησαν ἀκολούθως καὶ ἀπετέλεσαν τὸ γνωστὸν Εἱρμολόγιον. Πλὴν τούτου ὑπάρχει καὶ τὸ Καλοφωνικὸν Εἱρμολόγιον. Οἱ Εἱρμοὶ ὠνομάσθησαν καὶ Καταβασίαι, διότι μετὰ τὸ τέλος ἑκάστης ᾠδῆς ψαλείσης, οἱ δύο χορῶν ψάλται κατερχόμενοι ἀφ' οὗ ἵσταντο τόπου καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ ἱστάμενοι ἔψαλλον συμφώνως τοὺς Εἱρμούς. Τὸ ἀρχαῖον τοῦτο ἔθος πρὸ πολλοῦ ἤδη πέπαυται· νῦν δὲ κατέρχεται ὁ Πατριάρχης εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ἅπαξ δὲ μόνον τοῦ ἐνιαυτοῦ, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, ὅτε ἄρχονται αἱ Καταβασίαι τῆς ἑορτῆς τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως, κατέρχονται ἐκ τοῦ στασιδίου οἱ τῶν δύο χορῶν ψάλται, καὶ ψαλείσης μόνης τῆς πρώτης Καταβασίας «Χριστὸς γεννᾶται» ὑπὸ τοῦ δεξιοῦ χοροῦ, πάλιν ἀναβαίνουσιν. Ὡσαύτως ἅπαξ τοῦ ἔτους μόνον κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς τε Μεγάλης Ἑβδομάδος καὶ τῆς Διακαινησίμου μετὰ τὸ τέλος ἑκάστης ᾠδῆς, ψάλλεται ἀμέσως καὶ ὁ Εἱρμὸς αὐτῆς ἀντὶ Καταβασίας, τὰς δὲ λοιπὰς ἑορτὰς αἱ Καταβασίαι ἄρχονται μετὰ τὸν Κανόνα ψαλέντα ἢ ἀναγνωσθέντα. (Μουσικὴ Βιβλιοθήκη, 1868, σ. μδ'. — Τυπικὸν ἐκκλησιαστικὸν ὑπὸ Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου. Ἐν Κων]πόλει, 1874, σ. 270).

766) Ὠδὴ (ἐκ τοῦ ἀοίδω=ᾄδω, ἀοιδὴ=ᾠδὴ) σημαίνει ᾆσμα διὰ στίχων ἢ ποίημα ψαλλόμενον πρὸς τὸν θεὸν ἢ ἄλλους, κατὰ δὲ τὸν Μ. Βασίλειον «φωνὴ ἐστι μουσικὴ καὶ ἐναρμόνιος, διὰ μόνου προφερομένη τοῦ στόματος χωρὶς συνηχήσεως ὀργάνου». Ὠδὴ δὲ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ λέγεται ἄθροισμα ὕμνων ὑπὸ τὸν αὐτὸν Εἱρμὸν καὶ ἦχον πάντων ὑπαγομένων. Ἐκ τῶν ὕμνων τούτων οἱ ὑμνογράφοι λαμβάνοντες συνήθως τέσσαρας, ἐνίοτε δὲ καὶ τρεῖς, ἄλλοτε πέντε ἢ καὶ περισσοτέρους συνηρμολόγουν τὰς λεγομένας ᾠδὰς· οἱ χριστιανοὶ ὑμνογράφοι ὅπως μὴ ἀπομακρυνθῶσι τῶν ἀποστολικῶν παραδόσεων καὶ τηρήσωσι τὸν σύνδεσμον τῆς Νέας πρὸς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ὥρισαν, αἱ νέαι ᾠδαὶ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας νὰ συμψάλλωνται μετὰ τῶν σπουδαιοτέρων ᾠδῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, εἰς ὀκτὼ συμποσουμένων, εἰς ἃς προσετέθη καὶ ἡ Θ' ἐκ τῆς Νέας Διαθήκης.

Ἰστέον δ' ὅτι ἡ β' ᾠδὴ δὲν εἶναι ὕμνος εἰς τὸν θεὸν, ἀλλὰ προετοιμασία τις καὶ ἔλεγχος κατὰ τῶν Ἰουδαίων, μελλόντων νὰ πάθωσι πολλὰ δεινὰ διὰ τὴν

ὧν αἱ πλεῖσται σύγκεινται ἐκ τριῶν ἢ πλειόνων στροφῶν. Τὰ Τροπάρια δὲ τηροῦσι τὸν προκείμενον ἑκάστοτε ρυθμὸν τοῦ Εἱρμοῦ κατὰ στίχον πρὸς στίχον, συλλαβὴν πρὸς συλλαβήν, τόνον πρὸς τόνον κτλ. «Ἐάν τις θέλῃ ποιῆσαι Κανόνα, πρῶτον δεῖ μελίσαι τὸ Εἱρμόν, εἶτα ἐπαναγαγεῖν τὰ τροπάρια ἰσοσυλλαβοῦντα καὶ ὁμοτονοῦντα τῷ Εἱρμῷ καὶ τὸν σκοπὸν ἀποσώζοντα»[767]. Ὁ Ἐρρῖκος Στεβένσων[768] παρετήρησεν ὀρθῶς ὅτι ὁ ἀνωτέρω κανὼν ὑποβάλλεται εἰς ἐξαιρέσεις. Καὶ ἐκ μὲν τῶν συνδέσμων συχνότερον παραβαίνουσι τὸν τονικὸν ρυθμὸν οἱ *ἀλλά*, *μηδέ*, *οὐδέ*, ἐκ δὲ τῶν προθέσεων αἱ *παρά*, *ὑπέρ*, *ἀπό*, *περί*, *διά*, ἐκ δὲ τῶν ἀντωνυμιῶν αἱ *ἐγώ*, *ἐμοῦ*, *ἡμεῖς*, *ἡμῶν*, *αὐτός* κτλ. Ὡσαύτως ἀνωμαλίαι προκύπτουσιν εἰς λέξεις πολυσυλλάβους προπαροξυτόνους καὶ ὀξυτόνους, ὡς καὶ εἰς περισπωμένας ἐγκλιτικοῦ ἐπιφερομένου, καὶ τοῦτο οὐχὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ἑξῆς Κανόνος «Ὁμοίως εἰ περισπᾶται ἡ προηγουμένη λέξις, ἐγκλιτικοῦ ἐπιφερομένου, ἐγείρει τὴν μετὰ τὴν περισπωμένην βαρεῖαν, οἷον, οἶκός τις, σκῶλόν τι, κνῆμόν τε»[769]. Εὐστόχως δὲ ὁ Χρῖστιος[770] εἰς στίχους διεῖλε τὰ Τροπάρια καὶ τὸν ρυθμὸν αὐτῶν κατέδειξεν. Ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν Κανόνων ὑπῆρχε καὶ τὸ σύνηθες κόσμημα τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως, ἡ *Ἀκροστιχὶς*[771] καὶ τοῦ ποιητοῦ τὸ ὄνομα. Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῶν ποιημά-

---

κακίαν καὶ πονηρίαν αὐτῶν, καὶ ψάλλεται αὕτη τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴν ἵνα ἀκούοντες τὰς ἀπειλὰς αὐτῆς ἀποφεύγωμεν τὴν ἁμαρτίαν (Ἱεροτελεστικὸν τεῦχος Ἱερωνύμου Βογιάτση· ἐν Πάτραις, 1881, σ. 12—Τυπικὸν Ἐκκλησιαστικὸν ὑπὸ Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου, ἐν Κ)πόλει, 1874. σ. 269).

767) Κανὼν περὶ Εἱρμοῦ Θεοδοσίου Ἀλεξανδρέως.

768) Du Rhythme dans l' Hymnographie de l' Eglise grecque Paris. 1876. σ. 27.

769) Ἀρκάδιος ἐν τῇ ἐπιτομῇ τοῦ Ἡρωδιανοῦ περὶ τόνων, σ. 146.

770) Ἀνθολογία τῶν Χριστιανικῶν ὕμνων. Ὁ Χρίστιος περὶ μὲν τῶν ρυθμῶν παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐπραγματεύθη ἐν τῷ γ' βιβλίῳ τῶν προλεγομένων ἐν 37 ὅλαις σελίσι, περὶ δὲ τῆς τῶν Βυζαντινῶν μουσικῆς ἐν τῷ δ'. βιβλίῳ ἐν 16 σελίσι.

771) Οὕτως ὠνόμασται διότι ὅσα στοιχεῖα (γράμματα) περιέχει αὕτη, ταῦτα γίνονται ἄκρα καὶ ἀρχαὶ τῶν πρώτων στίχων τῶν Τροπαρίων τοῦ Κανόνος, οἷον τῆς Ἀκροστιχίδος τοῦ Κανόνος τῆς ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ «Σταυρῷ πεποιθώς, ὕμνον ἐξερεύγομαι», τὸ μὲν Σ γίνεται ἀρχὴ τοῦ πρώτου Τροπαρίου τοῦ Κανόνος «Σταυρὸν χαράξας Μωσῆς», τὸ Τ, γίνεται ἀρχὴ τοῦ δευτέρου Τροπαρίου «Τὸν τύπον πάλαι Μωσῆς» τὸ Α, ἀρχὴ τοῦ τρίτου Τροπαρίου «Ἀνέθηκε Μωϋσῆς», ὁμοίως καὶ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα τῆς Ἀκροστιχίδος ἀρχαὶ γίνονται τῶν λοιπῶν Τροπαρίων Διὰ τῆς χρήσεως τῆς ἀκροστιχίδος οἱ μελῳδοί, τοῦτο μέν, ἐδείκνυον τὴν τέχνην αὐτῶν, τοῦτο δέ, εὐμνημόνευτον καθίστων τὴν ἀρχὴν τῶν τροπαρίων τοῦ Κανόνος. (Ἑορτοδρόμιον Νικοδήμου Ἁγιορείτου, ἐν Βενε-

των ἀναφέρονται καὶ τὰ *μεσῴδια*, ἅπερ ἐτίθεντο εἰς τὴν Γ' καὶ ΣΤ' ᾠδήν, εἰσὶ δὲ πιθανῶς τὰ Καθίσματα τῆς Γ' ᾠδῆς, καὶ τὸ Κοντάκιον καὶ ὁ Οἶκος τῆς ς'.

Ὁ Δαμασκηνὸς συνέταξεν ὑπὲρ τοὺς ἑξήκοντα Κανόνας εἰς τὰς κυριωτέρας ἑορτὰς τῆς Ἐκκλησίας, τὰ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ κενὰ ἀνεπλήρωσαν ἕτεροι ὑμνῳδοὶ μιμούμενοι τὴν τέχνην τοῦ ἐξόχου τούτου ὑμνῳδοῦ. Ἀγάπιος ὁ μοναχὸς ἀποκαλεῖ τοὺς Κανόνας τοῦ Δαμασκηνοῦ *λαμπροτάτους*, τὰ δὲ στιχηρὰ *παναρμόνια*[772]. Ὁ Σουΐδας ὑπερεξαίρων τὴν σπουδαιότητα τῶν Κανόνων τοῦ τε Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ τοῦ μελῳδοῦ προστίθησι ταῦτα «Οἱ γοῦν ᾄσματικοὶ Κανόνες Ἰωάννου τε καὶ Κοσμᾶ σύγκρισιν οὐκ ἐδέξαντο, οὐδὲ δέξαιντο μέχρις ἂν ὁ καθ' ἡμᾶς βίος περαιωθήσεται»[773]. Ἐν δὲ τῷ Ἱεροσολυμιτικῷ Τυπικῷ τοῦ ἁγίου Σάββα ἀναγινώσκομεν «Ἰστέον δὲ καὶ τοῦτο, ὡς εἴπερ ἔχει τὸ Μηναῖον ἐν μνήμῃ ἁγίου τινὸς κανόνας διαφόρων ποιητῶν, εἰ ἐστὶ κανὼν τοῦ κὺρ Ἰωάννου καὶ ἑτέρων, τοῦ Ἰωάννου προκρίνεται[774]». Ἔφη δὲ καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Ἀκροπολίτης διὰ τοὺς ᾄσματικοὺς Κανόνας τοῦ Δαμασκηνοῦ τάδε «Ἐάσω τἄλλα, παρήσω τοὺς ἐγκωμιαστικοὺς λόγους τῶν ἁγίων, τοὺς αἰνετηρίους τῆς Θεομήτορος, τοὺς τὰς σεβασμίας ἑορτὰς περικροτοῦντας, αἳ δὴ πρὸς χορείαν μετακαλοῦνται θειοτέραν ὄντως καὶ κρείττονα».

Ὁ θεῖος Δαμασκηνὸς πλὴν τῶν Κανόνων τῆς Ὀκτωήχου ἐποίησε τὸν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἡμῶν ψαλλόμενον πανηγυρικώτατον, ἡδύτατον καὶ ἀμίμητον ἐκεῖνον Κανόνα τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος[775], τὸν

τία, 1836, σ. 2). Ὁ Χρίστιος (Ἀνθολογία Χριστιανικῶν Ὕμνων ἐν σ. XXVI τῶν προλεγομένων) τὴν ἐκ τῶν ἀρκτικῶν γραμμάτων ἑκάστης στροφῆς εἰς τὸν ὕμνον Ἠλία τοῦ Συγκέλλου καὶ Φωτίου τοῦ Πατριάρχου κατ' ἀλφάβητον ἀκροστιχίδα καλεῖ ἀνωφελές τι καὶ ἄκομψον παίγνιον (inutili et inficeto lusu eae literae in initiis stropharum positae sunt), καὶ ὅτι τὸν κολοφῶνα εἰς τὰ τεχνηέντα ταῦτα παίγνια) (cumulum his artificiosis nugis) ἐπέθηκεν ὁ Σύγκελλος, ὅστις οὐ μόνον τὰς στροφάς, ἀλλὰ καὶ τῶν στίχων τὰς ἀρχὰς περιέκλεισεν εἰς Ἀκροστιχίδα. Αὕτη τίθεται ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Εἱρμῶν τῶν Κανόνων ἐν ἡρωϊκῷ μέτρῳ, ἔστι δὲ στίχος παριστῶν τὸν σκοπὸν τῆς ὑποθέσεως, τίθεται δὲ ἐπὶ κεφαλῆς καὶ τῶν κατὰ λογάδην πεζῶν ποιημάτων καὶ τῶν ἰαμβικῶν.

772) Ἁμαρτωλῶν σωτηρία, σελ. 30.

773) Ἐν λέξει Ἰωάννης Δαμασκηνός.

774) Τυπικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκολουθίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερᾶς Λαύρας τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Σάββα. Ἐνετίησι, 1685 κεφάλ. Ζ' Περὶ τοῦ, Ποίους Κανόνας προτιμητέον.

775) Σημειωτέον ὅτι ὁ μετὰ τὸν Πασχαλινὸν Κανόνα τοῦ Δαμασκηνοῦ ψαλλόμενος κατόπιν τῆς Διακαινησίμου ἑβδομάδος Κανὼν εἰς τὴν Θεοτόκον εἶναι

ὄντα ὁμολογουμένως πρότυπον ἀνθρωπίνης ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως[776]. Ὁ θεσπέσιος ποιητὴς ἐν σκιρτώσῃ ὑπὸ χαρᾶς καρδίᾳ ἀποτείνεται πρὸς ἅπαντας τοὺς λαοὺς τῆς γῆς, ὡς τέκνα τοῦ αὐτοῦ πατρός, καὶ ψάλλει οὕτως «Ἀναστάσεως ἡμέρα, λαμπρυνθῶμεν *λαοί*, Πάσχα Κυρίου Πάσχα». Πάντες οἱ ἐπισταμένως καὶ ἐμβριθῶς μελετῶντες τὸν Κανόνα τοῦτον ὁμολογοῦσι τὸ δίκαιον Κοσμᾶ τοῦ Μαϊουμᾶ, τοῦ καταλιπόντος τὸν παρ' αὐτοῦ εἰς τὴν αὐτὴν ἑορτὴν ποιηθέντα καὶ μελουργηθέντα εἰς ἦχον Β΄ Κανόνα, ὅτε ἤκουσε τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀριστούργημα, καὶ ἐξαιρέτως τὸ θεῖον ἐκεῖνο καὶ ὑπερθαύμαστον Τροπάριον «Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτὸς οὐρανός τε καὶ γῆ καὶ τὰ καταχθόνια» Γνωστὸν δὲ καὶ τὸ ἐν δικαίῳ θαυμασμῷ ἐκφωνηθὲν τότε ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ λόγιον «Καὶ σὺ ἀδελφὲ Ἰωάννη, τὸ πᾶν ὅλον ἐν τοῖς τρισὶ τούτοις συμπεριέλαβες, καὶ οὐδὲν ἀφῆκας ἔξωθεν· ἥττημαι γοῦν ἐγὼ καὶ τὴν ἥτταν ὁμολογῶ· ὅθεν ὁ μὲν σὸς κανὼν ἐχέτω τὰ πρωτεῖα καὶ ἀριστεῖα, καὶ ψαλλέσθω δημοσίως ἐν ταῖς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίαις, ὁ δὲ ἐμὸς ἐν σκότει καὶ γωνίᾳ γενέσθω ὡς μὴ ἐν φωτὶ ἄξιος διά τε τὰ νοήματα καὶ διά τε τὸν πενθικὸν καὶ κλαυθμηρὸν ἦχον, καθ' ὃν ἐμελοποιήθη, ἀνάρμοστον πάντη ὄντα ἐν τῇ λαμπροτάτῃ καὶ κοσμοχαρμοσύνῳ ἡμέρᾳ τῆς τοῦ Κυρίου Ἀναστάσεως»[777]. Ὅ,τι ὑψηλὸν ἦτο ἐφικτὸν εἰς ἔξοχον μελῳδὸν καὶ κορυφαῖον ὑμνογράφον νὰ ἐκφράσῃ διὰ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ, τοῦτο κατώρθωσεν ὁ μέγας Δαμασκηνὸς ἐν τῇ ποιητικωτάτῃ καὶ λαμπροτάτῃ τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ Πάσχα, δι' ἧς ἀγαλλίασις διαχεῖται πλήρης ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν Χριστιανῶν, ἀναλογιζομένων τὸν θρίαμβον τοῦ νικητοῦ τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ᾅδου, καὶ τὴν προσγινομένην ἡμῖν σωτηρίαν διὰ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. «Πάντας τοῦ Δαμασκηνοῦ τοὺς ὕμνους ὑπερβάλλει ὁ ὕμνος τῆς ἀπολύτου ἀγάπης, ἐν ᾧ προτρεπόμεθα οὐ μόνον ὅπως περιπτυξώμεθα ἀλλήλους, ἀλλ' ὅπως

ποίημα Θεοφάνους τοῦ Γραπτοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Κανόνος τούτου τῷ Θεοφάνει ἀνήκουσι τὰ πρῶτα Τροπάρια, τὰ δὲ δεύτερα ἐποιήθησαν ὑπὸ Ἰωσὴφ τοῦ ὑμνογράφου.

776) Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἑρμηνειῶν τῶν διαφόρων ἑρμηνευτῶν τοῦ Κανόνος τούτου καὶ δὴ Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου ποιηθεῖσα ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» (Ἔτος Η΄, ἀριθμ. 24 σ. 190—192) ὑπὸ Μ. Γεδεών μελέτη, ἐν ᾗ ἐξετάζεται ὑπὸ καλλιλογικὴν καὶ ἐποικοδομητικὴν ἔποψιν ὁ πασχαλινὸς Κανών. Ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔποψιν ὁ αὐτὸς ἐξήτασε καὶ τοὺς ἁσματικοὺς Κανόνας τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Σωτῆρος (Ἐκκλ. Ἀλήθεια. ἔτος Η΄, ἀρ. 38 σ. 307—308), καὶ εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου (ἀριθ. 39 σ. 312—313).

777) Νικοδήμου Ἁγιορείτου Ἑορτοδρόμιον σ. 424 ἐν σημειώσει.

συγχωρήσωμεν καὶ αὐτοὺς τοὺς μισοῦντας ἡμᾶς βοῶντας τὸ χαρμόσυνον ἄγγελμα *Χριστὸς ἀνέστη*»[778].

Ὁ Κανὼν τοῦ Πάσχα, τὰ στιχηρὰ τῆς αὐτῆς ἑορτῆς καὶ πλεῖστα μελίρρυτα ἄσματα τῶν μεγάλων ἑορτῶν εἶναι ἀνθολογία εὔρυθμος ἐκ τῶν Πανηγυρικῶν Λόγων τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου καὶ ἄλλων, ἐξ ὧν ὠφελήθη οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ὑμνολογίαν ὁ μελῳδικώτατος Δαμασκηνός. Ὁ εἰς τὸ Πάσχα λόγος τοῦ Ναζιανζηνοῦ Γρηγορίου ἄρχεται οὕτως «Ἀναστάσεως ἡμέρα, μακαρία ψυχή, λαμπρυνθῶμεν τῇ πανηγύρει, ἀλλήλους περιπτυξώμεθα, εἴπωμεν ἀδελφοὶ κτλ.», ὁ δὲ Δαμασκηνὸς διὰ τῶν λέξεων τούτων ἀπετέλεσε τὸ πανηγυρικώτατον Δοξαστικὸν τῶν Αἴνων τῆς ἑορτῆς τῆς Ἀναστάσεως. Ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ εὑρίσκομεν τὰς λέξεις ἃς ἀπαντῶμεν εἰς ἓν τῶν Τροπαρίων τῆς Γ' ᾠδῆς «Χθὲς συνεθαπτόμην σοι Χριστέ, συνεγείρομαι σήμερον ἀναστάντι σοι». Ἰδοὺ δὲ οἱ λόγοι τοῦ θεορρήμονος «Χθὲς συνεσταυρούμην Χριστῷ, σήμερον συνδοξάζομαι· χθὲς συνενεκρούμην, συζωοποιοῦμαι σήμερον· χθὲς συνεθαπτόμην, σήμερον συνεγείρομαι». Τὸ γ' Τροπάριον τῆς Α' ᾠδῆς «Οὐρανοὶ μὲν ἐπαξίως εὐφραινέσθωσαν, γῆ δὲ ἀγαλλιάσθω, ἑορταζέτω δὲ κόσμος, ὁρατός τε ἅπας καὶ ἀόρατος· Χριστὸς γὰρ ἐγήγερται, εὐφροσύνη αἰώνιος», ἐλήφθη ἔκ τε τοῦ εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν λόγου τοῦ Θεολόγου «Καὶ ἵνα συνελὼν εἴπω, εὐφραινέσθωσαν οἱ οὐρανοί, καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ διὰ τὸν ἐπουράνιον εἶτα ἐπίγειον», καὶ ἐκ τοῦ εἰς τὸ Πάσχα λόγου τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ «Σήμερον σωτηρία τῷ κόσμῳ, ὅσος τε ὁρατὸς καὶ ὅσος ἀόρατος». Ὁ Εἱρμὸς τῆς Δ' ᾠδῆς «Ἐπὶ τῆς θείας φυλακῆς ὁ θεηγόρος Ἀββακοὺμ στήτω μεθ' ἡμῶν καὶ δεικνύτω φαεσφόρον Ἄγγελον διαπρυσίως λέγοντα· σήμερον σωτηρία τῷ κόσμῳ ὅτι ἀνέστη Χριστὸς ὡς παντοδύναμος», ἐποιήθη ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου τοῦ εἰς τὸ Πάσχα λόγου τοῦ Γρηγορίου «Ἐπὶ τῆς φυλακῆς σου στήσομαι, φησὶν ὁ θαυμάσιος Ἀββακούμ, κἀγὼ μετ' αὐτοῦ σήμερον τῆς δεδομένης μοι παρὰ τοῦ Πνεύματος ἐξουσίας καὶ θεωρίας, καὶ ἀποσκοπεύσω καὶ γνώσομαι τί ὀφθήσεται, καὶ τί λαληθήσεταί μοι. καὶ ἔστην καὶ ἀπεσκόπευσα. καὶ ἰδού, ἀνὴρ ἐπὶ τῶν νεφελῶν, ... καὶ ἡ ὅρασις αὐτοῦ ὡς ὅρασις Ἀγγέλου .... καὶ ἐβόησε φωνῇ μεγάλῃ καὶ εἶπε. Σήμερον σωτηρία τῷ κόσμῳ, ὅσος τε ὁρατὸς καὶ ὅσος ἀόρατος». Ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ εὑρίσκομεν καὶ τὸ χωρίον «Διὰ τοῦτο λαμβάνεται πρόβατον μὲν διὰ τὴν ἀκακίαν καὶ τὸ

778) Περὶ τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα ὑπὸ Γ. Λαμπάκη. Ἀνατολικὸς Ἀστήρ, ἐν Κ/πόλει, ἔτος ΚΖ', ἀριθ. 32 σ. 249.

ἔνδυμα τῆς ἀρχαίας γυμνώσεως· τοιοῦτον γὰρ τὸ ὑπὲρ ἡμῶν σφάγιον, ἔνδυμα ἀφθαρσίας καὶ ὃν καὶ καλούμενον· τέλειον δέ, οὐ διὰ τὴν θεότητα μόνην, ἧς οὐδὲν τελειότερον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πρόσληψιν, τὴν χρισθεῖσαν θεότητι, καὶ γενομένην, ὅπερ τὸ χρίσαν, καὶ θαρρῶ λέγειν ὁμόθεον· ἄρσεν δέ, ὡς ἐκραγὲν βίᾳ δεσμῶν παρθενικῶν τε καὶ μητρικῶν κατὰ πολλὴν ἐξουσίαν, καὶ τεχθὲν ἄρσεν, ἐκ τῆς Προφήτιδος, ὡς Ἡσαΐας εὐαγγελίζεται· ἄμωμον δὲ καὶ ἀκίβδηλον, ὡς θεραπευτικὸν μώμων καὶ τῶν ἀπὸ καρδίας ἐλαττωμάτων καὶ μολυσμάτων», ἐξ οὗ ἐποιήθη τὸ β΄ Τροπάριον τῆς Δ΄ ᾠδῆς «Ἄρσεν μὲν ὡς διανοῖξαν τὴν παρθενεύουσαν νηδύν, πέφηνε Χριστός, ὡς βρωτὸς δὲ ἀμνὸς προσηγόρευται, ἄμωμος δὲ κτλ.». Καὶ τὸ κατόπιν Τροπάριον «Ὡς ἐνιαύσιος ἀμνὸς ὁ εὐλογούμενος κτλ.» ἐρανίζεται ὁ Δαμασκηνὸς ἐκ τῶν λόγων τοῦ Γρηγορίου. Τὸ τελευταῖον Τροπάριον τῆς ς΄ ᾠδῆς «Σῶτέρ μου τὸ ζῶν τε καὶ ἄθυτον ἱερεῖον, ὡς θεὸς σεαυτὸν ἑκουσίως κτλ.» ἠρανίσθη ὁ Δαμασκηνὸς ἐκ τῶν ἑξῆς λόγων τοῦ Γρηγορίου. «Οὐδὲ ταύτας (τὰς θυσίας τοῦ νόμου) ἀνιέρους παντελῶς ἀφῆκεν, οὐδὲ ἀσυντελεῖς, οὐδὲ μέχρι ψιλοῦ προϊούσας τοῦ αἵματος, ἀλλὰ τὸ μέγα καὶ ἄδυτον ἱερεῖον, ἵν' οὕτως εἴπω, ὅσον ἐπὶ τῇ πρώτῃ φύσει, ταῖς νομικαῖς θυσίαις ἐγκαταμέμικται· καὶ οὐ μικροῦ μέρους τῆς οἰκουμένης, οὐδὲ πρὸς ὀλίγον, ἀλλὰ παντὸς τοῦ κόσμου καὶ διαιωνίζον καθάρσιον». Ὡσαύτως τὸ Δ΄ τροπάριον τῆς Ζ΄ ᾠδῆς «Ὡς ὄντως ἱερὰ καὶ πανέορτος αὕτη ἡ σωτήριος νὺξ καὶ φωταυγής, τῆς λαμπροφόρου ἡμέρας τῆς ἐγέρσεως οὖσα προάγγελος, ἐν ᾗ τὸ ἄχρονον φῶς ἐκ τάφου σωματικῶς πᾶσιν ἐπέλαμψεν», ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ αὐτοῦ πανηγυρικοῦ Λόγου τῆς ρητορικῆς σειρῆνος Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου «Καλὴ μὲν καὶ ἡ χθὲς ἡμῖν λαμπροφορία καὶ φωταγωγία, ἣν ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ συνεστησάμεθα, δαψιλεῖ τῷ πυρὶ τὴν νύκτα καταφωτίζοντες, καὶ τοῦ μεγάλου φωτὸς ἀντίτυπος· καλλίων δὲ ἡ σήμερον καὶ περιφανεστέρα· ὅσῳ χθὲς μὲν πρόδρομον ἦν τοῦ μεγάλου φωτὸς ἀνισταμένου τὸ φῶς, καὶ οἷον εὐφροσύνη τις προεόρτιος· σήμερον δὲ τὴν ἀνάστασιν αὐτὴν ἑορτάζομεν, οὐκ ἔτι ἐλπιζομένην, ἀλλ' ἤδη γεγενημένην». Ὁ δεύτερος εἰς τὸ Πάσχα λόγος τοῦ Γρηγορίου περαίνεται δι' αὐτῶν περίπου τῶν λέξεων δι' ὧν συνηρμολογήθη τὸ τελευταῖον Τροπάριον τῆς Θ΄ ᾠδῆς «Ὦ πάσχα τὸ μέγα καὶ ἱερώτατον Χριστέ, ὦ σοφία καὶ λόγε τοῦ Θεοῦ καὶ δύναμις, δίδου ἡμῖν ἐκτυπώτερον Σοῦ μετασχεῖν ἐν τῇ ἀνεσπέρῳ ἡμέρᾳ τῆς βασιλείας σου». Ἰδοὺ ὁ ἐπίλογος: «Ἀλλ' ὦ πάσχα τὸ μέγα καὶ ἱερὸν καὶ παντὸς τοῦ κόσμου καθάρσιον, ὡς γὰρ ἐμψύχῳ σοι διαλέ-

ξομαι· ὦ Λόγε Θεοῦ, καὶ Φῶς καὶ Ζωὴ καὶ Σοφία καὶ Δύναμις· χαίρω γάρ πᾶσί σου τοῖς ὀνόμασι[779].

Εἰς τὸν ἱερὸν Δαμασκηνὸν τὸν ᾠδικὸν Ὀρφέα τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν ἀποδίδονται καὶ οἱ ἀμίμητοι ἐκεῖνοι ἰαμβικοὶ Κανόνες, ἤτοι ὁ εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Σωτῆρος «Ἔσωσε λαὸν θαυματουργῶν Δεσπότης», ὁ εἰς τὰ Θεοφάνεια «Στείβει θαλάσσης κυματούμενον σάλῳ», καὶ ὁ εἰς τὴν Πεντηκοστήν «Θείῳ καλυφθεὶς ὁ βραδύγλωσσος γνόφῳ», οἵτινες διὰ τοῦ ἰαμβικοῦ τριμέτρου ἢ τοῦ ἑξάποδος ἰαμβικοῦ στίχου λίαν εὐγλώττως ἐκφράζουσι τὴν δύναμιν, τὸ ὕψος καὶ τὴν ζωηρότητα τῶν αἰσθημάτων[780]. Ὑπάρχουσι κριτικοὶ μὴ ἀναγνωρίζοντες ὡς γνήσιον συγγραφέα τῶν τριῶν τούτων ἰαμβικῶν Κανόνων τὸν θεσπέσιον Δαμασκηνόν. Καὶ ὁ πολὺς τῆς Θεσσαλονίκης ἱεράρχης καὶ τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Πινδάρου καὶ Διονυσίου τοῦ περιηγητοῦ κριτικώτατος σχολιαστὴς Εὐστάθιος (+ 1775) τὸν ἰαμβικὸν Κανόνα τῆς Πεντηκοστῆς εὑρίσκει μετρικῶς καὶ γραμματικῶς σόλοικον, καὶ ἀποδίδει αὐτὸν καὶ ἄλλους ὁμοίας φύσεως οὐχὶ τῷ Δαμασκηνῷ, ἀλλ' ἑτέρῳ δημώδει μελῳδῷ. Ἐν ἰδίῳ δὲ ὑπομνήματι ἑρμηνεύων ὁ ἱεράρχης κατ' αἴτησιν ἀδελφοῦ τινος τὸν Κανόνα τοῦ ἁγίου Πνεύμα-

779) Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν λόγων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ὑπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐποιήθησαν τὰ ἑσπερινὰ στιχηρὰ τῆς ἡμέρας τῆς Πεντηκοστῆς «Παράδοξα σήμερον εἶδον τὰ ἔθνη πάντα ἐν πόλει Δαβὶδ κτλ», «Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἦν μὲν ἀεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται», καὶ «Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον φῶς καὶ ζωή, πνεῦμα σοφίας». Καὶ τοῦ γ' Τροπαρίου τῆς Α' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος τῆς Πεντηκοστῆς τὴν ἀρχὴν «Ὅρος βεβηκὼς ἀτρεκέστατος Λόγος κτλ.» ἠρανίσθη ὁ τῆς Δαμασκοῦ φωστὴρ ἐκ τοῦ Περὶ Υἱοῦ δευτέρου λόγου τοῦ Γρηγορίου «Διὰ τοῦτο λέγεται Λόγος ὁ υἱός, ὡς ὅρος πρὸς τὸ ὁριζόμενον, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο λέγεται λόγος· ὁ γὰρ νενοηκώς, φησί, τὸν υἱόν, νενόηκε τὸν Πατέρα· καὶ σύντομος ἀπόδειξις καὶ ῥαδία τῆς τοῦ Πατρὸς φύσεως ὁ υἱός, γέννημα γὰρ ἅπαν τοῦ γεγεννηκότος σιωπῶν Λόγος». Ἐκ τῶν λέξεων τοῦ Α' ἡρωϊκοῦ λόγου τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς «Οἷος καὶ μρύνοιο μονώτατος, ἰσοφέριστος» ἐποιήθη ὁ πρῶτος ἰαμβικὸς στίχος τοῦ Εἱρμοῦ τῆς Δ' ᾠδῆς «Ἄναξ ἀνάκτων, οἷος ἐξ οἵου μόνος».

780) Εἰς τοὺς τρεῖς ἰαμβικοὺς κανόνας ἔγραψεν ἑρμηνείας εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν ὁ Δαμασκηνὸς ἱερομόναχος Παπᾶ Παναγιωτόπουλος Πελοποννήσιος ἐκ Δημητσάνης ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ τῷ ἐπιγραφομένῳ «Τόμος ἐκκλησιαστικὸς ὀνομαζόμενος θησαυρὸς νέος καὶ παλαιὸς τῆς ἁγίας Γραφῆς, πάνυ ὠφέλιμος τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ἁγίων πατέρων ποιήματα ἐκκλησιαστικά, καὶ ἅγια ὠφέλιμα λόγια τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ καὶ τῆς Κυρίας Θεοτόκου, πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν τῶν ψυχῶν καὶ ὀρθοδόξων χριστιανῶν» (Ἐνετίησιν, 1802, σ. 33—73. 157—170). Ὡσαύτως ἔγραψε καὶ ὁ ἀείμνηστος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης ἐν τῷ Ἑορτοδρομίῳ αὐτοῦ, ὅπερ συνταχθὲν τῷ 1806, ἐξεδόθη τῷ 1836 ἐν Βενετίᾳ (ὅρα σελ. 100—124. 157—178. 553—584).

τος, καὶ νομίζων ὅτι ἕτερός ἐστιν ὁ ποιήσας τοὺς ἰαμβικοὺς κανόνας εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν καὶ εἰς τὰ Θεοφάνεια, καὶ ἕτερος ὁ εἰς τὴν Πεντηκοστὴν γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἠθέλησας (ὦ ἀδελφέ) εἰς πρᾶγμα δύσεργον ἐμὲ προκαλέσασθαι, ὅπερ ἐστὶν ἐξήγησις εἴτ' οὖν διευκρίνησις ὕμνου μελῳδικοῦ τοῦ σήμερον ᾀδομένου τῷ ἁγιωτάτῳ Πνεύματι, παρεωραμένου μὲν τοῖς τὰ τοιαῦτα μετελθοῦσιν ἐπιμελέστερον, οὐ μὴν καὶ εἰς τόδε βαθμοῦ καθεστάσθαι ἀξίου πεφυκότος. Ὑποθέσεώς τε γὰρ οὐρανίας ἔχεται ὁ τοιοῦτος ὕμνος διὰ τὸν ὑπερουράνιον Παράκλητον, ὃν ἀποσεμνύνει περιᾴδων, καὶ αὐτὸς ἐκείνῃ συνεξαίρεται εἰς ὅσον οἷόν τε, τὰ μὲν πεζῇ, προϊὼν τῇ φράσει, ὡς εἰ καὶ σεμνὰ ἐβάδιζε, τὰ δὲ καὶ ἔποχος μετρικῷ ὕψει διεκφαινόμενος, ᾧ συσχηματιζόμενος τὰ περὶ τὴν θειοτάτην ἔννοιαν καὶ λέξεσιν ἐγκροαίνων ποιητικώτερον, ἔστι δὲ οὗ καὶ οὐ πάνυ συνηθέστερον τοῖς ἀτριβέσι τὰ τοιαῦτα, οἷς τὸ ἀφελὲς πεφίληται.... Ἐν πρώτοις παρασημαίνομαι, ὅτι πολλῶν ὑπαγόντων τὸ τοῦ προκειμένου ἡμῖν σκέμμα κανόνος εἰς τὸν ἐκθέμενον τοὺς δεσποτικοὺς ἰαμβείους, τὸν εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ καὶ τὸν εἰς τὸ Βάπτισμα, ἐκείνους δὲ αὖθις εἰς τὸν πάμμεγαν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, ἐγὼ οὐκ ἔχων γενέσθαι ῥᾳδίως τοιᾶσδε γνώμης, διὰ τὸ μὴ ἐξακριβώσασθαι, τοῦ τόν τε τὸν κανόνα τῇ φράσει τεκμαιρόμενος, ἀποδιϊστῶ ἐκείνων τῶν δύο ἰαμβικῶν, καὶ ἄλλον τεχνίτην ἐκείνοις ἰδιάζων, ἑτέρῳ τινὶ τοῦτον παραπήγνυμι ὅστις ἂν καὶ εἴη ἐκεῖνος. Καὶ οὐδὲ ἐκείνους τῷ μεγάλῳ Δαμασκηνῷ ἔχω προσνέμειν κατ' αἰτίαν τοιάνδε. Φῶς εἰς τὰς θείας Γραφὰς ἐλθεῖν καὶ τὸν λαμπρὸν τοῦτον Δαμασκηνὸν λέγω. Τὴν δὲ σαφήνειαν αὐτοῦ τίς ἐκμάξεται μιμησάμενος τὴν ἐν ἅπασιν, οἷς γράφει; Τοιαύτης δὲ ἰδέας οἱ εἰρημένοι Κανόνες πάνυ μακρὰν εἰσιν. Εἰ δέ τις εἴποι ἐκεῖνον ἐπίτηδες ἀλλάξαι τὸν οἰκεῖον χαρακτῆρα ἐν οἷς ἰάμβισε, πρῶτα μὲν ἀκούσεται, ὅτι ὁ σαφὴς ῥήτωρ πανταχοῦ τοιοῦτος ἐκβαίνει σχεδόν τι καὶ ἄκων, τυραννούσης αὐτὸν τῆς τοῦ γράφειν φύσεως, καὶ μᾶλλον ἐν τοῖς ἔπεσι τοιοῦτός ἐστιν ἐκεῖνος διὰ τὸ τὴν ποιητικὴν ἡδονῆς εἰς πλέον στοχάζεσθαι, καὶ οὕτως αὐχεῖν μάλιστα τὸ ἐφολκόν· ἡδὺ δὲ τὸ σαφές, οὐ τὸ μὴ σαφές· ὁ γοῦν Πλάτων, ὅτε πρὸς μέτρον γράφει, σαφέστερός ἐστιν ἑαυτοῦ καὶ γλυκύτερος. Εἶτα προσεπακούσεται, ὅτι ὁ μέγας ἐκεῖνος οὐ λέληθεν οὐδὲ ὁποῖος ἦν τὴν ἐποποιίαν. Οὐ γὰρ ἁπλῶς μετρητὰς ἀφῆκε σελίδας ἐπῶν, ἀλλὰ καὶ ἐδραματούργησεν, ὡς καὶ ἡμᾶς ἡ πεῖρα ἐδίδαξε, περιτετυχηκότας δράματι ἐκείνου, πεποιημένου μὲν εἰς τὰ κατὰ τὴν μακαρίαν σώφρονα Σωσάνναν, παρασεσημειωμένῳ δὲ ἐκ πλαγίου ποίημα εἶναι Ἰωάννου Μανσούρ—ἦν δὲ ὁ Μανσοὺρ ἐπώνυμον, ὃ δὴ ὁ ἐπάρατος Κοπρώνυμος ἐκα-

κολόγει σκώπτων ἐκεῖνον, οἷα γένους ὡρμημένον συριακοῦ — καὶ ἐσκευώρει τὴν διάθεσιν ἐκείνου τοῦ δράματος Εὐριπίδειος αὐτόχρημα μέθοδος.' Ἐγενεαλόγει τε γὰρ ἑαυτὴν ἡ Σωσάννα καὶ ἀπεκλαίετο εἰ περιπέσοι κακῷ τηλικούτῳ ἐντὸς κήπου καὶ βιασθείη· ἔνθα καὶ παραδείσῳ τὸν τόπον εἰκάσασα, ἐνῷ ἡ προμήτωρ ὑπὸ τοῦ δαίμονος ἀπατηθείη, φράζει γλυκέως, ὡς ὁ ἀρχέκακος δράκων πάλιν πλανᾷν ἔσπευδε τὴν Εὔαν ἐμέ. Οὕτως ἀστόμφαστος καὶ ἡ ἐποποιία καὶ φωτὶ σαφηνείας διάλευκος καὶ ἀνεπισκότητος φράσει σκληρᾷ τῷ λαμπρῷ Δαμασκηνῷ....Εἰ δέ τις ἐρίζων ἐλέσθαι εἴποι τὸν πνευματικὸν μελῳδὸν λυκοφρονείως ἢ ἄλλως διθυραμβικῶς ποιῆσαι—ἁμάρτυρα μὲν λαλεῖ καί, ὡς εἰπεῖν, εἰκολογεῖ, ἔστω δὲ ὅμως καὶ ἀληθεύων. Ἵνα γὰρ μὴ πεισμονὴν περιέπειν ἐγκληθῶμεν, ἐφ' οἷς οὐκ ἐχρῆν, δίδομεν ἀλλάξαι καὶ τὸν ἅγιον Δαμασκηνὸν μελῳδὸν τὸν οἰκεῖον φθόγγον, οἷα καί τινα φενόμιμον πρὸς μίμησιν οὐ τὴν ἁπλῶς παρὰ πολλοῖς μελετωμένην, ὅτε καιρός, οὐδὲ κατὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ μεμελισμένην ἀποστολικὴν πολύφθογγον ἁρμονίαν γλωσσῶν, ἵνα πρὸς τέχνην εἴη καὶ αὐτὸς ποικιλόφωνος καὶ ἐκ θείας ἐπιπνοίας πολύγλωσσος»[781].

Καὶ ἀληθὲς μὲν ὅτι ὁ συγκρίνων τοὺς τρεῖς ἰαμβικοὺς τούτους κανόνας πρὸς τὰς λοιπὰς γνωστὰς τοῦ λαμπροῦ Δαμασκηνοῦ ποιήσεις, δύναται μὲν νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ τοῦ ποιητοῦ τῶν προκειμένων Κανόνων, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ διακρίνῃ τὸν ποιητὴν τῶν δύο πρώτων κανόνων ἀπὸ τοῦ τελευταίου, διότι πλεῖσται ὁμοιότητες καὶ συμφωνίαι εὑρίσκονται ἐν τῷ κειμένῳ αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Εὐστάθιος οἱονεὶ μετανοῶν διὰ τὰς προσημειωθείσας κρίσεις αὐτοῦ κλίνει νὰ παραδεχθῇ τὴν γενικὴν παράδοσιν, καθ' ἣν ὁ ποιητὴς τοῦ Κανόνος τῆς Πεντηκοστῆς καὶ Ἰωάννης ὁ Ἀρκλᾶς εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, διὸ καὶ γράφει «Τοίνυν ὦ ἁγιώτατε Δαμασκηνέ, χρεώστει χάριτας τοῖς παρρησίασιν ἐπὶ σὲ τοὺς τοιούτους κανόνας καὶ εἰσποιησάμενος τοὺς λόγους τούτους ὡς οἷα καὶ γεννησάμενος αὐτούς, καὶ οὕτω πληθύνας τὰ τέκνα σου, δέξαι καὶ τρίτον κανόνα τὸν εἰς τὸ ἁγιώτατον Πνεῦμα. Τί γὰρ κωλύει ἐπιγράψασθαί σοι καὶ αὐτὸν κατ' ἐκείνους, ἵνα πανάριον, ὅ ἐστι θίβην ἢ ἀρκλίον, εἶτ' οὖν κιβώτιον χαρισώμεθά σοι τῷ μεγάλῳ Ἰωάννῃ τὸ πόνημα τοῦ, ὥς φασιν οἱ ἴδμονες, Ἰωάννου Ἀρκλᾶ....Ἐὰν δὲ οἱ μαρτυρήσοντες καὶ πιστευσόμενοι τὸ ζητούμενον οὐχ εὑρίσκοιντο, προσκυνῶ καὶ οὕτω καὶ τίθεμαι τῇ φήμῃ τῶν

781) Εὐσταθίου Προοίμιον εἰς τὸν ἰαμβικὸν Κανόνα τῆς Πεντηκοστῆς Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (Migne Patrologia Graeca, Τομ. 136, σ. 503—754. Maii, Spicilegium Romanum, Romae 1841. Τόμ. Ε', σ. XXIV).

πολλῶν»[782]· καὶ κατωτέρω προστίθησι ταῦτα «Οἱ τὸν Ἀρκλᾶν λαλοῦντες, ἀποθήκης τοιαύτης εἶεν ἐπάξιοι, ἐὰν πλαττόμενοι τοιαῦτα (οἷον καὶ τὸ χοιροβοσκὸς) ἐπιγράφωσιν ἀνδράσι περιωνύμοις· καὶ οὐκ ἀπαγορεύω εἰς τὸ πᾶν ἄνδρα θετέον ἐκεῖνον *τά τε ἄλλα σοφὸν καὶ μουσικὸν ἐπιστήμονα* προθέσθαι, καὶ οὕτως ἁρμόσασθαι τοὺς θείους ὕμνους πρὸς μέτρον ζήλῳ ἐλλόγῳ».

Ὁ αὐτὸς ἔνθεος μελῳδὸς ἐμουσούργησε καὶ τὸν κατ' Ἀλφάβητον Κανόνα τῆς ἑορτῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ[783] «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου», ποιήσας διὰ τὴν Δ' ᾠδὴν δύο Εἱρμούς «Τὴν ἀνεξιχνίαστον θείαν βουλήν» καὶ «Ὁ καθήμενος ἐν δόξῃ». Παρὰ τῷ Ἀνωνύμῳ Ἑρμηνευτῇ ποιητὴς τοῦ Κανόνος τούτου γράφεται ὁ Θεοφάνης· οὐκ ὀρθῶς δὲ τοῦτο γνωματεύεται, καθότι καὶ ἡ φράσις τοῦ κανόνος τοῦ Δαμασκηνοῦ Ἰωάννου τυγχάνει, καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς βιβλίοις χειρογράφοις τε καὶ ἐντύποις τοῦ Ἰωάννου ἐπιγράφεται ὁ Κανών[784]. Ἔργα τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰσὶ καὶ οἱ Κανόνες εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου «Παρθένοι νεάνιδες σὺν Μαριὰμ τῇ προφήτιδι», εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Σωτῆρος «Μωσῆς ἐν θαλάσσῃ προφητικῶς», εἰς τὴν Ἀνάληψιν «Τῷ Σωτῆρι Θεῷ τῷ ἐν θαλάσσῃ λαόν», εἰς τὴν Ὑπαπαντήν, εἰς τὴν Ὕψωσιν τοῦ Σταυροῦ, εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου, εἰς τοὺς Προφήτας (εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ Προδρόμου 23 σεπτεμβρίου, εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς τιμίας κάρας αὐτοῦ 24 φεβρουαρίου, εἰς τὸν Ἡσαΐαν 9 μαρ-

782) Migne, Τομ. I36 σ. 509.

783) Ἐποιήθη κατ'Ἀλφάβητον ὁ κανὼν οὗτος διότι ἡ ἑορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ κεφάλαιον πασῶν τῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν «Ἑορτὰς μὲν ἁπάσας καὶ ὑμνῳδίας δέον ἡμῖν θυσιῶν δίκην προσφέρειν θεῷ, πρώτην δὲ πασῶν τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου· πάντων γὰρ ἡμῖν τῶν ἀγαθῶν ἀρχὴ γέγονεν ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς κεχαριτωμένης, ἡ πολυύμνητος τοῦ Σωτῆρος οἰκονομία, ἡ ἔνθεος αὐτοῦ καὶ ὑπερκόσμιος διδασκαλία» (Γρηγορ. Νεοκαισαρ. εἰς Εὐαγγελισμόν). Καὶ Ἰωσὴφ δὲ ὁ Βρυέννιος φησὶ «ὡς γὰρ ἡ τοῦ φυτοῦ ῥίζα στελέχους καὶ φύλλων καὶ κλάδων ἀνθέων τε καὶ καρπῶν αἰτία γινώσκεται καὶ οὐδὲν τούτων δίχα ταύτης φαίνεσθαι πέφυκεν, οὕτω τῆς ἑορτῆς δίχα ταύτης, οὐδεμία τῶν ἐξ αὐτῆς φυεισῶν ἐπιφαίνεται· καὶ δὴ σκοπῶμεν. Πεντηκοστὴ γὰρ ἐπιτελεῖται, ὅτι Ἀνάληψις προεώρτασται· καὶ Ἀνάληψις, ὅτι Ἀνάστασις. Ἀνάστασις, ὅτι Σταύρωσις· Σταύρωσις, ὅτι Βαΐα· Βαΐα, ὅτι ἔγερσις τοῦ Λαζάρου· Λαζάρου ἔγερσις, ὅτι Μεταμόρφωσις· Μεταμόρφωσις, ὅτι Θεοφάνεια Θεοφάνεια, ὅτι Ὑπαπαντή· Ὑπαπαντή, ὅτι Χριστοῦ Γέννησις· Χριστοῦ Γέννησις, ὅτι Εὐαγγελισμός» (Λόγ. Α'. εἰς Εὐαγγελισμόν).

784) Ἑορτοδρόμιον ἤτοι Ἑρμηνεία εἰς τοὺς ἁσματικοὺς Κανόνας τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν ὑπὸ Νικοδήμου Ἁγιορείτου. Ἐν Βενετίᾳ 1836 σ. 206 ἐν σημειώσει.

τίου, εἰς τὸν Ἠλιοὺ 20 ἰουλίου, εἰς τὸν Ἐλισσαιὲ 14 ἰουνίου), εἰς τοὺς Ἀποστόλους (Πέτρον καὶ Παῦλον 29 ἰουνίου, Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην 9 μαΐου, Ἀνδρέαν τὸν Πρωτόκλητον 30 νοεμβρίου, καὶ Ἀνανίαν 1 ὀκτωβρίου), εἰς τοὺς δικαίους (Ἰὼβ 6 μαΐου), εἰς τοὺς ἱεράρχας (Βασίλειον τὸν οὐρανοφάντορα 1 ἰανουαρίου, Γρηγόριον τὸν Νύσσης 10 ἰανουαρίου, Ἱππόλυτον τὸν Ρώμης 30 ἰανουαρίου, Ἐπιφάνιον τὸν Κύπρου 12 μαΐου, Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον 27 ἰανουαρίου, Νικόλαον τὸν Μυρέων 6 δεκεμβρίου), εἰς τοὺς μάρτυρας (τὸν πρωτομάρτυρα Στέφανον 27 δεκεμβρίου, Θέκλαν τὴν πρωτομάρτυρα 24 σεπτεμβρίου, Εὐφημίαν τὴν πανεύφημον 16 σεπτεμβρίου, τοὺς ἐν Σεβαστείᾳ 40 μάρτυρας 9 μαρτίου, Λεόντιον καὶ Ἰουλιανὸν 18 καὶ 21 ἰανουαρίου, Φώτιον καὶ Ἀνίκητον 12 ἰουλίου, Κοσμᾶν καὶ Δαμιανὸν 1 νοεμβρίου, Μηνᾶν τὸν μεγαλομάρτυρα 11 νοεμβρίου, Εὐστράτιον 13 δεκεμβρίου, Ἀρτέμωνα 13 ἀπριλίου), εἰς τοὺς ὁσίους (Θεοδόσιον τὸν Κοινοβιάρχην 11 ἰανουαρίου, Παῦλον τὸν Θηβαῖον 15 ἰανουαρίου, Εὐθύμιον τὸν μέγαν 21 ἰανουαρίου, Συμεὼν τὸν Στυλίτην 1 σεπτεμβρίου, Χαρίτωνα τὸν ἀναχωρητὴν 28 σεπτεμβρίου, Ρωμανὸν τὸν μελῳδὸν 1 νοεμβρίου). Εἰς τὸν ἱερὸν Δαμασκηνὸν ἀνήκουσι καὶ οἱ Κανόνες εἰς τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως (13 σεπτεμβρίου), καὶ εἰς τὴν ἀνάμνησιν τοῦ ἐπιφανέντος εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον σημείου τοῦ Σταυροῦ (6 Μαΐου). Πλὴν τῶν μνημονευθεισῶν ᾠδῶν ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι μνημονευόμεναι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ Μαΐου.[785]

Κατὰ τὴν ΙΑ' ἑκατονταετηρίδα ἐπειδὴ ἡ πλουσία ὕλη εἶχεν ἐξαντληθῆ, ἡ ποιητικὴ μουσικὴ φαντασία τῶν ποιητῶν σχετικῶς ἀμβλυνθεῖσα παρῆγεν ἔργα ξηρότερα τῶν προηγουμένων· τότε ἤρξαντο νὰ γράφωσι πολλοὶ ὑπομνήματα καὶ ἑρμηνείας εἰς τοὺς μελιρρύτους Κανόνας τοῦ θείου τῆς Ἐκκλησίας μελῳδοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ ἄλλων. Οὕτω ὁ Ζωναρᾶς ἀκμάσας ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (1081—1108) ἔγραψεν ὑπόμνημα εἰς τοὺς ἀναστασίμους Κανόνας τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐκ δὲ τούτου τοῦ ὑπομνήματος ἔγραψεν ὁ Christ τὴν διατριβὴν περὶ Κανόνος, Εἱρμοῦ καὶ Τροπαρίου. Κατὰ τὴν ἐφεξῆς ΙΒ' ἑκαντονταετηρίδα Θεόδωρος ὁ Πτωχοπρόδρομος ἔγραψεν ἑρμηνείαν εἰς τοὺς ἐν ταῖς θείαις καὶ δεσποτικαῖς ἑορταῖς μελουργηθέντας κανόνας παρὰ τοῦ

785) Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κεδρηνοῦ τὴν ΙΑ' ἑκατονταετηρίδα ἀπηρτίζοντο βίβλοι περιέχουσαι τὰς ᾀσματικὰς ἀκολουθίας τῶν δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν καὶ τῶν ἁγίων, ἐν αἷς ὑπῆρχον καὶ τὰ ᾀσματικὰ προϊόντα τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Δαμασκηνοῦ, Γρηγόριος ὁ Πάρδος ὁ καὶ Κορίνθου ἐπίσκοπος, Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης καὶ Μάρκος ὁ Ἐφέσου[786]. Ἐν τοῖς κάτω δὲ χρόνοις καὶ Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης[787] ἡρμήνευσε ἐκ τῶν τοῦ Δαμασκηνοῦ Κανόνων τὸν εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Σωτῆρος ἰαμβικόν, τὸν εἰς τὰ Θεοφάνεια, τὸν Εὐαγγελισμόν, τὸ Πάσχα, τὴν Ἀνάληψιν, τὴν Πεντηκοστήν, τὴν Μεταμόρφωσιν καὶ εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου. Ὑπ' ἀρ. 522 ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἁγιορειτικῆς μονῆς τοῦ Διονυσίου καὶ ἡμεῖς εἴδομεν παλαιτάτην βίβλον περιέχουσαν Κανόνας τοῦ Δαμασκηνοῦ μετ' ἐξηγήσεων πλουσίων.

ΤΡΟΠΑΡΙΑ ΚΑΙ ΣΤΙΧΗΡΑ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ

Ὁ Δαμασκηνὸς ἐποίησε καὶ ἐμελοποίησεν οὐ μόνον ᾀσματικοὺς Κανόνας ἀλλὰ καὶ Τροπάρια[788]. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδονται καὶ τὰ ἑξῆς Τροπάρια «Ὡς φοβερὰ ἡ κρίσις σου Κύριε», «Τὴν ἀκαταίσχυντον Θεοτόκε ἐλπίδα σου ἔχων σωθήσομαι», «Ὑπερένδοξε ἀειπάρθενε εὐλογημένε Θεοτόκε προσάγαγε», «Ἐλέησον ἡμᾶς Κύριε ἐλέησον ἡμᾶς»[789], «Κύριε ἐλέησον ἡμᾶς ἐπὶ σοὶ γὰρ πεποίθαμεν», «Τῆς εὐσπλαγχνίας τὴν πύλην ἄνοιξον ἡμῖν εὐλογημένη Θεοτόκε», «Πολλὰ τὰ πλήθη τῶν ἐμῶν Θεοτόκε πταισμάτων», «Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου εἰς σὲ ἀνατίθημι», «Τῶν οὐρανίων στρατιῶν Ἀρχιστράτηγε», «Ὡς θεῖον θησαύρισμα ἐγκεκρυμμένον ἐν γῇ, Χριστὸς ἀπεκάλυψε»[790], «Τὴν ἄχραντον εἰκόνα σου προσκυνοῦμεν ἀγαθέ», «Ἐπὶ σοὶ χαίρει κεχαριτωμένη πᾶσα ἡ κτίσις», καὶ τὰ Τροπάρια εἰς τὰς ὥρας καὶ τὰ στιχηρὰ τοῦ Πάσχα[791].

---

786) Fabricii bibl. graec. IX. 743, 744.

787) Ἑορτοδρόμιον. Ἐν Βενετίᾳ, 1836. σ. 100—124, 157—178, 206—254, 417—453, 454—492, 553—584, 620—645, 679—698.

788) Τὰ ὑπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ποιηθέντα ἔργα ἀναγράφει μετά τινος ἀκριβείας ὁ μακαρίτης ρῶσσος ἱεράρχης Τσερνιγοβίας Φιλάρετος ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, τῷ ἐπιγραφομένῳ Ἱστορικὴ ἐπιθεώρησις τῶν ὑμνῳδῶν καὶ τῆς ὑμνῳδίας τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας (ἐν λέξει «Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός»). Ἐπιτυχῆ μετάφρασιν τοῦ σχετικοῦ Κεφαλαίου εὑρίσκει ὁ περίεργος ἀναγνώστης ἐν τῇ Σαββατιαίᾳ Ἐπιθεωρήσει, ἐν Κ]πόλει, 1878, ἀριθ. 31, 34, 39, 40.

789) Τὸ Τροπάριον τοῦτο ὁρίζεται νὰ ψάλληται ἐν τῷ μεσωρίῳ τῆς Α' ὥρας ἐκ διατάξεως τῆς αὐτοκρατείρας Εἰρήνης κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα.

790) Τὸ ἀπολυτίκιον τοῦτο Τροπάριον ψάλλεται τῇ 25 μαΐου, ὅτε ἑορτάζεται ἡ γ' εὕρεσις τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου.

791) Fabricii bibl. graec. IX. 742.

Ὡσαύτως ἐν τοῖς Μηναίοις ἀναγινώσκονται στιχηρὰ ἐπ' ὀνόματι «Ἰωάννου μοναχοῦ» εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου, εἰς τὴν Ὕψωσιν τοῦ Σταυροῦ, εἰς τὸν Ἀπόστολον Πέτρον, εἰς τὴν προσκύνησιν τῆς ἁλύσεως αὐτοῦ, εἰς τὸν δίκαιον Ζαχαρίαν, εἰς τὸν ἀρχάγγελον Μιχαήλ, εἰς τους ἁγίους Ἀβέρκιον καὶ Νικόλαον, εἰς τοὺς μάρτυρας Εὐλάμπιον καὶ Εὐλαμπίαν, Ζηνόβιον καὶ Ζηνοβίαν, Λογγῖνον τὸν ἑκατόνταρχον καὶ Λουκιανόν, εἰς τοὺς Μακκαβαίους, εἰς τὸν ἅγιον Νικηφόρον, εἰς τὴν Πελαγίαν καὶ εἰς τὴν Βαρβάραν[792]. Ἐκτὸς τούτων ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα αὐτοῦ πονήματα ἀνεπίγραφα πρὸς δὲ καὶ εὐχαὶ εἰς τὴν μετάληψιν τῶν ἀχράντων μυστηρίων[793]. Ὑπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐποιήθησαν καὶ τὰ παθητικώτατα 26 νεκρώσιμα Ἰδιόμελα καὶ στιχηρά, καθ' ἣν ἐποχὴν διέτριβεν οὗτος ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Σάββα, πρὸς παραμυθίαν συμμοναστοῦ τινος, στερηθέντος πεφιλημένου ἀδελφοῦ καὶ μεγάλως θλιβομένου ἐπὶ τούτῳ. Ὁ ἱερὸς Ἰωάννης καίπερ φοβούμενος τὸν ἡγούμενον, ρητῶς ἀπαγορεύοντα τοῖς μοναχοῖς τοιαύτας μουσικὰς ἐνασχολήσεις, οὐχ ἧττον ἐνδοὺς εἰς τὴν θερμὴν παράκλησιν «τροπάριον αὐτῷ ἐπὶ νεκρὸν συντίθησιν ἐναρμόνιον, ὃ καὶ μέχρι τοῦ νῦν παρὰ τοῖς πάντων στόμασιν ᾄδεται τό, Πάντα ματαιότης τὰ ἀνθρώπινα». Ἀλλ' ὁ ἄμουσος ἡγούμενος αὐστηρῶς ἐπέπληξε τὸν ποιητήν, ὅστις «ἀντὶ πενθοῦντος καὶ σκυθρωπάζοντος διακεχυμένος ἑκάθητο καὶ θρυπτόμενος τοῖς μελίσμασι[794]. Ὁ Ἱεροσολύμων Ἰωάννης διηγεῖται ὅτι ἡ Θεοτόκος ἐμφανισθεῖσα κατ' ὄναρ εἰς τὸν ἡγούμενον παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ συγχωρήσῃ τῷ μελῳδῷ, λέγουσα τάδε «Οὗτος εἰλήφει τὴν προφητικὴν κιθάραν καὶ τὸ Δαβιτικὸν ἐκεῖνο ψαλτήριον, καὶ ᾄσει ᾄσματα καινά, ᾄσματα Κυρίῳ τῷ Θεῷ· ὑπερβαλεῖται τὴν Μωϋσέως ᾠδὴν τοῖς μελουργήμασι καὶ τὴν χοραυλίαν Μαρίας· μῦθος ἐλεγχθήσεται τὰ τοῦ Ὀρφέως ἀνόνητα μελῳδήματα· τὴν πνευματικὴν καὶ οὐράνιον μελουργίαν οὗτος ᾄσεται, τοὺς χερουβικοὺς ὕμνους οὗτος μιμήσεται καὶ πάσας τὰς Ἐκκλησίας τὰς θυγατέρας Ἱερουσαλὴμ αὐτὸς νεάνιδας τυμπανιστρίας ποιήσεται ᾀδούσας ᾆσμα Θεῷ, τὴν νέκρωσιν Χριστοῦ ἀπαγγέλλων καὶ τὴν ἀνάστασιν. Ἐξ αὐτῆς οὖν ὁ

792) Σημειωτέον ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς ὡς ἄριστα γινώσκων τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰς μεγάλας πράξεις τῶν μεγάλων καὶ ἐνδόξων αὐτῆς ἀνδρῶν, κατήρτισεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κατὰ τόπους Μηνολογίων Κοινὸν Μηνολόγιον τῶν ἐπισημοτέρων τῆς Ἐκκλησίας ἁγίων.

793) Fabricii bibl. graec. IX, 742—743. XII, 122—127.

794) Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ συγγραφεὶς ὑπὸ Ἰωάννου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων (Acta sanctorum, Maius, τομ. Β', σ. 723—730).

Ἰωάννης τῶν θείων μελισμάτων ἀρχὴν ποιησάμενος, ἦσε τὰ μελίρρυτα ᾄσματα ἃ δὴ τὴν ἐκκλησίαν ἐφαίδρυναν καὶ τόπον σκηνῆς τοῦ Θεοῦ ἐποίησαν, ἔνθα ἦχος καθαρὸς τῶν ἑορταζόντων ἀκούεται».

Τοιαῦτα τὰ ἔξοχα καὶ λαμπρὰ ποιητικὰ καὶ μουσικὰ προϊόντα τοῦ θεσπεσίου Δαμασκηνοῦ, ἅπερ ἐχρησίμευσαν ὡς ὑπόδειγμα τοῖς μεταγενεστέροις μελῳδοῖς. Καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐξυμνοῦσα ταῦτα ἀξίως, ψαλμῳδεῖ ἐν τῇ Θ' ᾠδῇ τοῦ Κανόνος τοῦ ἁγίου «Ἁγίων τὰ τάγματα, ὑμνολόγησας ὅσιε, τὴν ἁγνὴν θεοτόκον, Χριστοῦ τὸν Πρόδρομον, αὖθις Ἀποστόλους, Προφήτας σὺν Ἀσκηταῖς, σοφοὺς διδασκάλους, δικαίους καὶ μάρτυρας, ἐν ταῖς τούτων νῦν αὐλίζῃ σκηναῖς». Καὶ πάλιν ἡ Ἐκκλησία ψάλλει «Τί σὲ ὀνομάσωμεν, Ἅγιε; Θεολόγον Ἰωάννην ἢ Δαβὶδ τὸν μελῳδόν; πνευματέμφορον κινυρᾶν, ἢ αὐλὸν ποιμαντικόν; γλυκαίνων ἀκοήν τε καὶ διάνοιαν, εὐφραίνων ἐκκλησίας τὰ πληρώματα, τοῖς μελιρρύτοις σου φθέγμασι, καταγλαίζων τὰ πέρατα, ἱκέτευε τοῦ σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν». Ἐν δὲ τοῖς στιχηροῖς ψαλμῳδεῖ «Πάτερ Ἰωάννη πάνσοφε, τὴν Ἐκκλησίαν Χριστοῦ, κατεφαίδρυνας ᾄσμασιν ἐνθεαστικώτατα, μελῳδῶν παναοίδιμε, τῇ ἐνεργείᾳ πάτερ, τοῦ πνεύματος, τὴν σὴν κιννύραν ἀνακρουόμενος τὴν παναρμόνιον τοῦ Δαβὶδ μιμούμενος, ἣν ἐνηχῶν θείοις μελῳδήμασι πάντας κατέθελξας».

ΑΡΓΑ ΜΕΛΩΙΔΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ περιωνύμου μελῳδοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἄρχεται ἡ δευτέρα περίοδος τῆς μελοποιΐας. Ἡ πρώτη περίοδος ἀρχομένη ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων καὶ ἐξικνουμένη μέχρι τοῦ Η' αἰῶνος περιλαμβάνει τὰ λεγόμενα στιχηρὰ (στιχηραρικὸν μέλος), τοὺς εἱρμοὺς (εἱρμολογικὸν μέλος) κτλ. Ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ οἱ αὐτοὶ ποιηταὶ ἐποίουν καὶ οἱ αὐτοὶ ἐμέλιζον, ἐκαλοῦντο δὲ *μελῳδοί*, ἐπίσης δὲ καὶ *ποιηταί* εἰς δήλωσιν τοῦ συγγραφέως τῶν λέξεων καὶ τοῦ ποιητοῦ τοῦ μέλους[795]. Ἀλλὰ τὸ ἡνωμένον τοῦτο ἔργον τοῦ συγγραφέως

795) Καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν, ἰδίως δὲ ἐν τῇ πολιτικῇ τῶν Ἀθηνῶν ἀκμῇ, μουσικὴ καὶ ποίησις ἦσαν τοσοῦτον ἀδιασπάστως συνεζευγμέναι ἀλλήλαις, ὥστε τὸ ὄνομα ποιητὴς ἐσήμαινεν οὐ μόνον τὸν κυρίως ποιητήν, ἀλλὰ καί τὸν μελοποιόν. Ὁ ἄριστος ποιητὴς ἦτο καὶ ἄριστος μουσικός. Ὁ δραματικὸς καὶ λυρικὸς ποιητὴς ἦσαν ἅμα καὶ μελοποιοὶ τῶν ἑαυτῶν ποιημάτων.

Ἀναντίρρητον δὲ ὅτι, ἐὰν ἡ θεία Πρόνοια ἐδωρήσατο τῷ ἀνθρώπῳ τέρψιν, ἣν ἔχομεν δίκαιον ὀνομάζοντες θείαν, εἶναι ἡ ἐκ τῆς ποιήσεως μετὰ τῆς μουσι-

καὶ μουσικοῦ ἤρξατο νὰ διακρίνηται κατὰ τὴν Β΄ περίοδον, διὸ καὶ

κῆς ἡνωμένης· ἡ ποίησις εἶναι ὁ φαεινότερος καὶ στιλπνότερος τῆς ἀνθρωπίνης ἰδέας ἱματισμός, εἶναι ἡ εἰς τὴν μουσικὴν δανείζουσα τὴν ἁρμονίαν, ἣν καλοῦμεν οὐρανίαν, ἐλλείψει προσφυεστέρας λέξεως. Περὶ τῆς συζυγίας μουσικῆς τε καὶ ποιήσεως ὁ μουσικολόγος Ἰωάννης Τζέτζης ἐν φιλοσοφικῇ ἐπισκοπήσει γράφει ταῦτα «Ἡ μουσικὴ ἅτε ἐκφράζουσα ὅ,τι ἡ γλῶσσα ἀδυνατεῖ νὰ ἐκδηλώσῃ διὰ τῆς λέξεως, ἀρχομένη ἄρα ἔνθα αὕτη παύει, ὑπῆρξε πάντοτε καὶ ἐν τῇ φυσικῇ αὐτῆς καταστάσει, καὶ μετὰ τὴν ἀνύψωσιν αὐτῆς εἰς ἀνεξάρτητον καὶ ἐξ ἀντικειμένου τέχνην ἡ συμπλήρωσις τῆς ποιήσεως καὶ τῆς λέξεως, μεθ' ἧς ἑνοῦται ἢ μᾶλλον εἰπεῖν συγκλώθεται πρὸς ζωηροτέραν καὶ ἐμφαντικωτέραν κοινὴν ἐνέργειαν, ἐπιρρωννύουσα τὰς ἐντυπώσεις καὶ παθήσεις, τὰς ὁποίας ἐμποιεῖ ἡ ἐκ τῆς διανοίας τῶν λόγων προερχομένη διάθεσις ἐν τῇ ψυχῇ δι' ἀναλόγων μελικῶν, παναρμονίων καὶ ρυθμικῶν σχημάτων καὶ εἰδῶν. Ἡ γλῶσσα διὰ λέξεων ψιλῶν ἐκφαίνουσα τὰς διανοίας, δύναται μὲν νὰ σημάνῃ ἅπαντα τὸν πνευματικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου, πάσας τὰς παραστάσεις, πάντα τὰ διανοήματα, αἰσθήματα, βουλήσεις κτλ., οὐχὶ ὅμως καὶ ἐν τῷ αὐτῷ βαθμῷ τῆς ζωηρότητος, ὡς διὰ τῆς συνεργείας τῆς μουσικῆς, ἥτις διὰ τῶν τόνων μετὰ τῶν μελῳδικῶν, παναρμονίων καὶ ρυθμικῶν αὐτῶν σχέσεων, προκαλεῖ ἀκμαιοτέρας καὶ ζωηροτέρας ἐντυπώσεις παρὰ τὰς πάντοτε ἀφῃρημένας τῆς γλώσσης λέξεις, αἱ ὁποῖαι δὲν κινοῦσι πάντοτε πάθος ἄνευ μελῳδίας καὶ ρυθμῶν. Σημεῖον δέ, ὅτε παρίσταται ἀνάγκη νὰ κινήσωμεν κατὰ τὴν ἑρμηνείαν πάθος, τοῦτο δὲν κατορθοῦται, ἐὰν δὲν παρεκκλίνωμέν πως τὴν φωνὴν ἐπὶ τὴν μελῳδίαν, ὅπερ δῆλον καθίσταται καὶ ἐκ τῶν περὶ ὑποκρίσεως τῶν ἀρχαίων. Πλὴν δὲ τούτων ἡ γλῶσσα ἀδυνατεῖ νὰ ἐκφράσῃ ἁπάσας τὰς ψυχικὰς διαθέσεις μετὰ τῶν ποικίλων αὐτῶν βαθμῶν, ὡς ἀδυνατεῖ νὰ ἐκδηλώσῃ καὶ ἅπαντα τὰ ἀντικείμενα, ἅτε στερουμένη ὀνομάτων διὰ τὰς καθ' ἕκαστα (ἀτομικὰς) παραστάσεις, ἔχουσα δὲ τοιαῦτα μόνον διὰ τὰ εἴδη καὶ γένη. Ὅ,τι δὲ συμβαίνει περὶ τὸ διανοητικόν, τὸ αὐτὸ λαμβάνει χώραν καὶ περὶ τὸ θυμικὸν καὶ βουλητικόν, τὰ δὲ ἐπιφωνήματα τῆς γλώσσης εἶναι μικρὸν τούτου τεκμήριον· ἡ μουσικὴ ἄρα ἐκδηλοῖ καὶ ὅ,τι ἡ γλῶσσα καθ' ἑαυτὴν ἀδυνατεῖ νὰ σημάνῃ. Οὐσία ἢ περιεχάμενον τῆς μουσικῆς εἶναι τὸ μουσικὸν καλόν, ἡ δὲ μουσικὴ αὕτη καλλονὴ παντὸς μελουργήματος, ἥτις δὲν ἔγκειται μόνον ἐν τῇ αἰσθητικῇ ἡδονῇ καὶ τέρψει, οὐδὲ μόνον ἐν τῇ κατ' εἶδος τεχνικῇ τελειότητι, εἶναι οὕτως εἰπεῖν ὑπεραισθητόν τι, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν πνευματικόν τι, ἀπερίγραπτον, διῃκον διὰ τῶν μελικῶν σχημάτων καὶ εἰδῶν, ὡς ἡ ψυχὴ διὰ τοῦ σώματος. Παρὰ τῆς μουσικῆς οὐδὲν ἄλλο βεβαίως ἀπαιτοῦμεν, εἰμὴ ἡδέως καὶ ἐμμελῶς ἠχοῦντα μελικὰ σχήματα καὶ εἴδη· ὥσπερ ὁ ποιητὴς διανοεῖται διὰ λόγων καὶ παραστάσεων, οὕτως ὁ μελοποιὸς διὰ τόνων καὶ ρυθμῶν, δι' ὧν καθιστᾷ αἰσθητὰς τὰς ἰδέας αὐτοῦ, τὴν δημιουργικὴν αὐτοῦ δύναμιν, τὸν βαθμὸν τοῦ ἰδεώδους αὐτοῦ καλοῦ. Αἱ τέχναι βεβαίως δὲν συντήκονται, ἀλλὰ μόνον συνενοῦνται, συγκλώθονται πρὸς κοινὴν ἐνέργειαν, ἑκάστη δ' αὐτῶν ἐν τῇ συνενώσει ταύτῃ καὶ συμπράξει λαλεῖ τὴν ἑαυτῆς γλῶσσαν, ἀκολουθεῖ τοὺς ἰδίους νόμους τοῦ ὕφους αὐτῆς· οὔτε ἡ ποίησις, τὸ κείμενον θυσιάζεται χάριν τῆς μουσικῆς, ἐπειδὴ ἀποδοχιμάζεται καὶ ἀπορρίπτεται ἡ λίαν ἡδονικὴ μοῦσα, ἡ διὰ τῆς ἀφθονίας τοῦ

οἱ ποιηταὶ ἐκαλοῦντο *ὑμνογράφοι* καὶ οὐχὶ *μελῳδοί*. Σπανίως ὅμως οἱ αὐτοὶ ἐποίουν ἐκεῖνο ὅπερ ἐμέλιζον, ὡς Μανουὴλ ὁ Χρυσάφης. Ἡ δευτέρα περίοδος περιλαμβάνει διάφορα ψαλτικῆς εἴδη, οἷον, ἀναγραμματισμούς, ἀναποδισμούς, πολυελέους, χερουβικά, κοινωνικά, ἀλληλουάρια, κρατήματα (τερερὲμ[796] καὶ ἄλλα) ἀνήκοντα εἰς τὸ Παπα-

---

μέλους κατακλύζουσα τὸ κείμενον καὶ καθιστῶσα αὐτὸ ἀφανὲς καὶ ἀκατάληπτον, οὔτε πάλιν ἡ μουσικὴ πρέπει νὰ ἐκλαμβάνηται ὡς δορυφόρος καὶ δούλη τῆς ποιήσεως ἢ τοῦ κειμένου, τιθεμένη οὕτως ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ καὶ ἀποβαίνουσα δ ι α λ ε γ ο μ έ ν η μ ο υ σ ι κ ή». (Περὶ τῆς κατὰ τὸν μεσαίωνα μουσικῆς τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἐν Ἀθήναις, 1882 σ. 6—8).

796) Ἐν τοῖς μουσικοῖς κρατήμασιν ἀριθμεῖται, πλὴν τοῦ ν ε ν ὰ καὶ ἄλλων ἀλλαχοῦ διὰ μακρῶν ἑρμηνευθέντων, καὶ τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ψαλλόμενον τ ε ρ ε ρ έ μ, ὅπερ ἔσχε τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν τελετῶν, ἐθιμοταξιῶν καὶ παρατάξεων, τῶν τελουμένων ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ τερερὲμ ἔστι λέξις λατινικὴ παρεφθαρμένη, σημαίνουσα β α σ ι λ έ α. Δι' αὐτοῦ δέ, ἐνισταμένων τῶν πανηγυρικῶν καὶ λαμπροφόρων ἑορτῶν καὶ τῶν ἐπικρότων πομπικῶν ἐκείνων ἐν αὐταῖς τελουμένων βασιλικῶν προελεύσεων, οἱ τῶν ἀνακτόρων ψάλται ὁμοῦ μετὰ τοῦ λαοῦ ἐπευφήμουν τὸν αὐτοκράτορα πολυχρονοῦντες καὶ ψάλλοντες ἐφύμνια ταῖς ἑορταῖς κατάλληλα· οἷον, ἐν μὲν τῇ τῶν Χριστουγέννων ἔψαλλον ἐπὶ τῶν τελετῶν τῆς αὐλῆς ἐν ἤχῳ Γ' τόδε «Τὸν ἐν Ἐδὲμ Παράδεισον ἠνέῳξεν ἐν Βηθλεὲμ ἡ παρθένος, ἐξ ἧς Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν ηὐδόκησε τεχθῆναι», ἐν τῇ τῶν Φώτων ἐν ἤχῳ Πλ. Δ' «Χριστὸς ἐνδύεται φιλανθρώπως ρεῖθρα τοῦ Ἰορδάνου», καὶ ἐν τῇ τοῦ Πάσχα ἐν ἤχῳ Α' «Χριστὸς ἐν τάφῳ νεκρὸς ὥφθη θανάτῳ θάνατον θανατώσας». Ἐν δὲ τῷ τέλει τῶν ᾀσμάτων τούτων παρέτεινον οἱ ψάλται τὸ κράτημα, τερερέμ, ἀνακαλούμενοι διὰ τῆς λατινίδος ταύτης φωνῆς ρε-ρὲμ (βασιλέα) τὴν τοῦ ἄνακτος προσηγορίαν. Καὶ οὐ μόνον ἑλληνιστὶ ἀλλὰ καὶ λατινιστὶ ἔψαλλον οἱ ψάλται πολυχρονοῦντες τοὺς αὐτοκράτορας διὰ τοῦ «Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν φυλάξαι τὴν ὑμῶν αὐτοκρατορίαν ἐπ' ἔτη πλεῖστα καὶ ἀγαθά». Εἶχον δὲ καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὰ τῶν φορμίγγων αὐτῶν ἢ κιθαρῶν τερετίσματα καὶ λιγυρῶς ἑτερέτιζον ᾄδοντες, ἀλλ' οἱ Βυζαντινοὶ ἀοιδοὶ τὰ τῶν ἀρχαίων ταῦτα τερετίσματα μετηλλάξαντο πρὸς εὐαρέστησιν τῶν κρατούντων εἰς τὸ ρε-ρέμ (βασιλέα). Κατὰ τὸ παράδειγμα δὲ τῶν ἀοιδῶν τούτων καὶ οἱ μετὰ τὴν ἅλωσιν μουσικοὶ ἐν ἐνίοις τῶν παρ' αὐτῶν φιλοπονηθέντων μελῳδημάτων προσέθεντο τὰ προμνησθέντα κρατήματα.

Κατὰ τῶν μουσικῶν κρατημάτων σφόδρα ἐπετέθησαν καὶ οἱ σχολιασταὶ τοῦ ἱεροῦ Πηδαλίου, Ἀγάπιος καὶ Νικόδημος, οἵτινες παραδόξως τὴν ἀρχὴν τούτων εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κουκκουζέλη καταβιβάζουσι «Τὰ τερετίσματα καὶ νεανίσματα τὰ ψαλλόμενα, δὲν φαίνονται νὰ ἦναι παλαιὰ ἀλλὰ νεωτερικά· καθότι εἰς τὰ ἐπιγραφόμενα τῷ Δαμασκηνῷ Ἰωάννῃ καὶ τοῖς ἄλλοις παλαιοῖς μουσικοῖς πονήματα, δὲν εὑρίσκονται τοιαῦτα ἄσημα λόγια καὶ κρατήματα. Φαίνονται δὲ νὰ ἄρχισαν ἀπὸ τὸν καιρὸν Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλους. Ἀλλὰ τὰ κρατήματα ὁποῦ οἱ τωρινοὶ ψάλται ψάλλουσιν ἐν ταῖς ἀγρυπνίαις, μὲ τὸ νὰ ἦναι διπλᾶ, πολλάκις δὲ καὶ τριπλᾶ τοῦ κειμένου, ἀηδῆ τῇ ἀληθείᾳ καὶ ὀχληρά γί-

δικὸν μέλος τὸ καὶ διεξοδικώτερον τῶν ἄλλων. Καὶ αἱ μὲν μελῳδίαι τῆς πρώτης περιόδου ἦσαν μᾶλλον λιταὶ καὶ σύμμετροι τηροῦσαι πιστότερον τὸ ἁπλοῦν καὶ σεμνοπρεπὲς ὕφος τῆς μελοποιΐας τῶν πρώτων αἰώνων, ἀνάλογοι πρὸς τὸ ἀπέριττον καὶ ἀφελὲς τῶν πρώτων Χριστιανῶν, σύμφωνοι πρὸς τὰς ὅλως πλατωνιζούσας ἰδέας περὶ ἱερᾶς μουσικῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων τῶν ἑπτὰ πρώτων αἰώνων. Ἡ μελοποιΐα τῆς Β΄ περιόδου εἶναι μᾶλλον σχοινοτενὴς καὶ ποικίλη, ἧττον δὲ σύμφωνος πρὸς τὰς περὶ ἱερᾶς μουσικῆς ἀξιώσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων.

Εἰς τὸν ἱερὸν Δαμασκηνὸν ἀποδίδονται τὰ ὀκτὼ μέγιστα Κεκραγάρια[797], τὰ προῳδικὰ τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου ἢ τὰ προοίμια τοῦ οἰκηματαρίου οἷον τὸ Ἀργὸν *Θεὸς Κύριος* τοῦ Ἀκαθίστου, τό, *Τὸ προσταχθὲν μυστικῶς*, τὸ δίχορον ἀργὸν *Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια*[798] τό, *Ἰδοὺ ὁ Νυμφίος ἔρχεται*, τό, *Ὅτε οἱ ἔνδοξοι μαθηταί*, τὸ εἰς ἦχον Α΄ Κοινωνικὸν *Γεύσασθε καὶ ἴδετε*[799], τὸ εἰς ἦχον πλ. Β΄ Χερουβικὸν *Νῦν αἱ δυνάμεις*[800], καὶ ἄλλα πολλὰ μαθήματα, οἷον

νονται κοντὰ εἰς τοὺς εὐλαβεῖς ἀκροατάς» (ὅρα Πηδάλιον σ. 164). Εἰς τὴν γνώμην τῶν ρηθέντων σχολιαστῶν στηριζόμενος καὶ ὁ Διονύσιος Λάτας (τανῦν ἀρχιεπίσκοπος Ζακύνθου) γράφει ὅτι τὰ κρατήματα ὡς «ἄσκοπα καὶ παράλογα, ἀσύγγνωστα καὶ ὅλως ἀνάρμοστα τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ πρέπει νὰ λείψωσιν ἐκ τοῦ εἶναι πλέον ἐν χρήσει. Ἐπιβαρύνουσι τὸν λαὸν ἱστάμενον ἐπὶ ποδὸς ἐν τοῖς ναοῖς, προξενοῦσιν ἀηδίαν ὡς μὴ διδάσκοντά τι, καὶ ὡς ἀτέχνως καὶ κατοήχως ὑπὸ πολλῶν ψαλλόμενα, καὶ πρὸ πάντων εἶναι ὅλως περιττά, ὡς ἀλλαχόθεν ἐπείσακτα ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς καὶ οὐδένα σκοπὸν ἐν αὐταῖς ὑπηρετοῦντα» (Σιὼν ἐφημερὶς θρησκευτική, ἐν Ἀθήναις. 1883 ἔτος Γ΄, ἀριθ. 107 σ. 4).

797) Σημειωτέον ὅτι Κεκραγάρια λαμπρὰ θεωροῦνται καὶ τὰ τοῦ Βαλασίου ἱερέως τὰ λεγόμενα Ἁγιορείτικα, καὶ τὰ τοῦ Ἰακώβου.

798) Ἰωάννης ὁ Κλαδᾶς ἔχει ἕτερον μετὰ κρατήματος. Ὑπάρχει καὶ συντομώτερον Πέτρου τοῦ Μπερεκέτου.

799) Τὸ «Γεύσασθε» ἐμουσουργήθη καὶ παρὰ Κουκκουζέλη, Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, Γεωργίου Πρωτοψάλτου τοῦ ἐκ Ραιδεστοῦ, Νικηφόρου τοῦ Ἠθικοῦ, Βαλασίου ἱερέως, Ξένου τοῦ Κορώνη, Ἰακώβου Πρωτοψάλτου, Ἰωάννου τοῦ Κλαδᾶ καὶ Γεωργίου τοῦ Κρητός.

800 Πλὴν τοῦ Δαμασκηνοῦ τὸ «Νῦν αἱ δυνάμεις» ἐμελοποίησαν Λογγῖνος ὁ μοναχός, Μανουὴλ ὁ παλαιὸς Χρυσάφης, Μανουὴλ ὁ νέος Χρυσάφης, Παγκράτιος μοναχός, Βαλάσιος ἱερεύς, Ἰωάννης ὁ Κουκκουζέλης, Μάρκος Ἐφέσου ὁ Εὐγενικός, Γεώργιος Πρωτοψάλτης ὁ ἐκ Ραιδεστοῦ, καὶ Ἰάκωβος ὁ Πρωτοψάλτης.

Χερουβικά[801], Κοινωνικὰ *Αἰνεῖτε*[802], ἅπερ ἐπιγράφονται ἐν τοῖς παλαιοῖς χειρογράφοις τοῖς σωζομένοις ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους Ἄθω καὶ τῇ ἐν Φαναρίῳ βιβλιοθήκῃ τοῦ Παναγίου Τάφου «Ἰωάννου τοῦ ἐκ Δαμασκοῦ». Τῶν διαφόρων μουσουργημάτων τοῦ ἱεροῦ μελῳδοῦ Ἰωάννου ἡ τεχνικὴ λεπτομερὴς ἀνάλυσις μακρὰν τῆς ἁρμοδιότητος ἡμῶν κειμένη ἀφίεται τοῖς κατέχουσι τὴν κλεῖδα, δι' ἧς ἀναγινώσκουσι καὶ ἑρμηνεύουσι τὰς ἀρχαιοτέρας μουσικὰς γραφάς. Τὰ μεγάλα μαθήματα τοῦ Δαμασκηνοῦ μετήνεγκεν εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἀναλυτικωτέραν μουσικὴν γραφὴν Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος, εἰς δὲ τὴν νέαν μέθοδον οἱ διδάσκαλοι Γρηγόριος Πρωτοψάλτης καὶ Χουρμούζιος ὁ Χαρτοφύλαξ.

ΤΟ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΤΥΠΙΚΟΝ

Τὸ πλῆθος τῶν νέων ᾀσμάτων, ἅτινα τῇ Ἐκκλησίᾳ παρέδωκαν ὅ τε πρόκριτος πάντων τῶν μελῳδῶν καὶ ὑμνογράφων Δαμασκηνὸς καὶ Κοσμᾶς ὁ Μαϊουμᾶ ἐπίσκοπος, οὐσιωδῶς ηὔρυνον τὸν κύκλον τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας, διὸ καὶ ἐδέησε νὰ ἀναθεωρηθῇ παρὰ τοῦ συγγραφέως τῆς Ὀκτωήχου τὸ τέως στοιχειῶδες Ἱεροσολυμιτικὸν Τυπικὸν[803] Σάββα τοῦ ἡγιασμένου[804], ὅπερ ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ ἁγιοτά-

801) Ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων διδασκάλων ἐποίησαν Χερουβικὰ ἐκτὸς τοῦ Δαμασκηνοῦ ὁ Θεοφάνης πατριάρχης Κ)πόλεως ὁ Καρύκης, Ἀθανάσιος Πατριάρχης Κ)πόλεως, Μάρκος Ἐφέσου ὁ Εὐγενικός, Γερμανὸς Νέων Πατρῶν, Ναθαναὴλ Νικαίας, Βαλάσιος ἱερεύς, Ἰωάννης Κουκκουζέλης (Παλατινόν), Ξένος ὁ Κορώνης (τὸ μέγιστον), Ἰωάννης ὁ Γλυκὺς (τὸ Δυσικὸν λεγόμενον), Ἰωάννος ὁ Κλαδᾶς, Μανουὴλ ὁ Ἀγαλλιανός, Μανουὴλ Χρυσάφης ὁ ἀρχαῖος, Μανουὴλ Χρυσάφης ὁ νέος, Παΐσιος μοναχός, Δούκας ὁ Συρόπουλος, Πέτρος Μπερεκιέτης, Δανιὴλ Πρωτοψάλτης, Γρηγόριος Πρωτοψάλτης, Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ καὶ Κωνσταντῖνος Πρωτοψάλτης.

802) Πλὴν τοῦ Δαμασκηνοῦ ἔχουσι Κοινωνικὰ «Αἰνεῖτε» ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος, Ἰωάννης ὁ Κουκκουζέλης, Ναθαναὴλ Νικαίας, Μάρκος Ἐφέσου ὁ Εὐγενικός, Γερμανὸς Νέων Πατρῶν, Νικηφόρος ὁ Ἠθικός, Ξένος ὁ Κορώνης, Ἀγάθων ἀδελφὸς Ξένου τοῦ Κορώνη, Ἰωάννης ὁ Γλυκύς, Ἰωάννης ὁ Κλαδᾶς, Μανουὴλ ὁ Χρυσάφης, Μανουὴλ Κορώνης υἱὸς τοῦ Ξένου, Βαλάσιος ἱερεύς, Πέτρος Μπερεκιέτης, Μανουὴλ Χρυσάφης ὁ νέος, Δανιὴλ Πρωτοψάλτης, Πέτρος Πρωτοψάλτης ὁ Βυζάντιος, Πέτρος ὁ Λαμπαδάριος καὶ Γρηγόριος Πρωτοψάλτης.

803) Πρβλ. Λέοντα Ἀλλάτιον de libris ecclesiasticis graecis p. 6. ed. Paris a MDCXSV.

804) Ὁ ἅγιος Σάββας ἐγεννήθη ἐν Καππαδυκίᾳ, δεκαοκταέτης δὲ ἐλθὼν εἰς Παλαιστίνην ἀνεδείχθη μέγας πατὴρ τῶν ἐρημιτῶν τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ

του Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Σωφρονίου. Οἱ Τυπικὰ πλὴν τοῦ Σάββα γράψαντες πρὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰσὶν ὁ ὁμολογητὴς Χαρίτων[805] καὶ οἱ ἀναχωρηταὶ Εὐθύμιος καὶ Θεόκτιστος. Ὁ ἱερὸς Δαμασκηνὸς εἰς τὸ Τυπικὸν αὐτοῦ περιέλαβε καὶ τὰ ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος καθιερωμένα ᾄσματα καὶ τοὺς ὑπ' αὐτῶν ποιηθέντας Κανόνας, τὰ Ἰδιόμελα καὶ καὶ τὰ Τροπάρια, κατὰ τὴν μαρτυρίαν Νεκταρίου τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, ἐξέθηκε δὲ καὶ πᾶσαν τὴν τάξιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας, συνῳδὰ πρὸς τὰς τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ περιστάσεις μετὰ πολλῆς τῆς λεπτομερείας καὶ ἀκριβείας. Ἐπειδὴ δὲ πρὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἑκάστη τοπικὴ Ἐκκλησία καὶ ἑκάστη μονὴ εἶχεν ἴδιον Τυπικόν, τὸ ὑπὸ τοῦ ἱερωτάτου πατρὸς συντεθὲν Τυπικὸν συνετέλεσε τὰ μάλιστα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἑνότητα, ἐν τῷ πνεύματι αὐτῆς τῆς πίστεως καὶ εὐσεβείας.

Τὸ ἐκκλησιαστικὸν τυπικὸν εἶναι ὁ ἀναγκαιότερος καὶ χρησιμώτερος διὰ τὸν ψάλτην ὁδηγός· ἐν αὐτῷ ὁρίζεται λεπτομερῶς ὁ χρόνος τῆς θείας λειτουργίας, πότε ψάλλεται ἡ «Τιμιωτέρα» καὶ πότε οὔ, πότε ψάλλεται τὸ «Θεὸς Κύριος» καὶ πότε τὸ «Ἀλληλούϊα», πότε ψάλλει ὁ δεξιὸς χορός, πότε μόνος ὁ ἀριστερός, πότε ἀμφότεροι οἱ χοροὶ συνηνωμένοι, πότε μόνος ὁ πρωτοψάλτης, πότε ἡ ψαλμῳδία ἐκτελεῖται ἐν τῷ χορῷ, πότε ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ καὶ πότε ἐν τῷ νάρ-

---

ἡγούμενος τῆς ὑπ' αὐτοῦ συστηθείσης Λαύρας, εἰς ἣν ἵδρυσε τέσσαρας ναοὺς κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐθνικοτήτων, εἰς ἃς ἀνήκων οἱ ἀσκηταὶ τῆς μονῆς, οὕτως ὥστε ἕκαστον ἔθνος νὰ ἀκροᾶται τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκείᾳ διαλέκτῳ καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ ναΐσκῳ, ὡς οἱ Ἀρμένιοι εἰς τὴν ἀρμενικὴν γλῶσσαν, οἱ Κόπται εἰς τὴν κοπτικὴν κτλ. Διέταξε δὲ τοὺς μὴ Ἕλληνας ἀλλ' ἀλλοεθνεῖς ὀρθοδόξους ἀσκητὰς νὰ ἔρχωνται παρὰ τοῖς Ἕλλησι μόνον κατὰ τὴν ὥραν τῆς προσκομιδῆς. Ἐτελεύτησε τῷ 532 ἐν ἡλικίᾳ 92 ἐτῶν, τὸ ἕκτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ βίος τοῦ θαυματουργοῦ τούτου καὶ ἀθλητοῦ τῆς εὐσεβείας συνεγράφη εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὑπὸ Κυρίλλου τοῦ Σκυθοπόλεως. Τὸ τοῦ πατρὸς Σάββα Τυπικὸν περιέχει τοὺς καὶ νῦν γνωστοὺς κανόνας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας τῆς ἁγίας Λαύρας, τοὺς διατηρουμένους καὶ ὑπ' ἄλλων μονῶν τῆς Ἱερουσαλήμ, συγκειμένους δὲ ἐκ 59 Κεφαλαίων. Τυπικὸν σὺν Θεῷ ἁγίῳ περιέχον πᾶσαν τὴν διάταξιν Venetiis, 1603. 1615. 1643. Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης γράφει περὶ τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ Τυπικοῦ ὅτι καθιέρωσεν αὐτὸ ὁ ἅγιος πατὴρ ἡμῶν Σάββας, παραλαβὼν αὐτὸ ἐκ τῶν ἁγίων Εὐθυμίου καὶ Θεοκτίστου, εἰς οὓς κατέλιπεν αὐτὸ ὁ ἅγιος Χαρίτων ὁ Ὁμολογητής.

805) Ἐγεννήθη ὁ ὅσιος Χαρίτων καὶ ἀνετράφη ἐν Ἰκονίῳ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐρηλιανοῦ· ἐμόνασεν ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει Ἱερουσαλήμ, ἱδρυτὴς γενόμενος τριῶν Λαυρῶν. Κατὰ πλάτος τὸν βίον αὐτοῦ ἴδε εἰς τὸ Νέον Ἐκλόγιον.

θηκι. Ὁμολογουμένως δὲ διὰ τῶν διαταξεων τοῦ Τυπικοῦ ἐτέθη φραγμὸς εἰς τὰς ἀσχημίας τῶν τότε ψαλτῶν· α΄.) ὁ ἐκκλησιαστικὸς ψάλτης ὁρίζεται νὰ ἔχῃ φωνὴν καθαράν, διότι μόνον ὑπὸ τοιαύτην συνθήκην δύναται νὰ ἐκπληροῖ τὸ καθῆκον αὐτοῦ ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς Ἐκκλησίας· β΄.) νὰ διάγῃ αὐστηρὸν χριστιανικὸν βίον, διότι «οὐ καλὸς ὕμνος ἐν στόματι ἀσεβοῦς» κατὰ τὸν σοφὸν Σειράχ[806]· γ΄.) νὰ ψάλλῃ κατὰ τὰ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὁριζόμενα μουσικὰ πρότυπα, διότι ἡ ἀπόκλισις ἐκ τῶν προτύπων καὶ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ψαλμῳδίαν ἀναρμοδίων καὶ μὴ οἰκείων τῇ Ἐκκλησίᾳ, ρητῶς ἀπαγορεύεται ὑπὸ τῆς ΣΤ΄ οἰκουμενικῆς Συνόδου· δ΄.) νὰ ψάλλῃ ἠρέμῳ καὶ ἡσύχῳ φωνῇ εἰς ἐπήκοον πάντων, καὶ δὴ τὴν Μεγάλην Δοξολογίαν εἰς τὸν ὄρθρον τῆς ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, εἰς τὴν εὕρεσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καὶ κατὰ τὴν Γ΄ Κυριακὴν τῶν Νηστειῶν· ὁ δὲ ἱερεὺς ὡσαύτως νὰ ψάλλῃ τὸ Τροπάριον κατὰ τὴν προσκύνησιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. ε΄.) νὰ ψάλλῃ ὁ ψάλτης ὑψιφώνως τὸ «Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον» εἰς τὴν Θ΄ ᾠδὴν τοῦ Κανόνος καὶ τὸ Τροπάριον τῆς Α΄ ὥρας κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστήν, ἀλλ' ἡ ὑψιφωνία δέον νὰ ἐκτείνηται οὐχὶ πέραν τῶν ὁρίων τῆς φωνῆς τοῦ ψάλτου, διότι ἄλλως καθίστανται ἄτακτος βοή, ἀπαγορευομένη ρητῶς ὑπὸ τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου· ς΄.) νὰ ψάλλῃ ἀργῶς καὶ μάλιστα τὸ «Θεὸς Κύριος» ἢ τὸ «Ἀλληλούϊα», τὰ Τριαδικά, τὸ «Τὸ Προσταχθὲν» τὸ «Ἰδοὺ ὁ Νυμφίος ἔρχεται», τὸ «Ὅτε οἱ ἔνδοξοι μαθηταί», καὶ τὸν κατὰ τὴν Τετάρτην τῆς Ε΄ ἑβδομάδος τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ψαλλόμενον Μέγαν Κανόνα Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης. ζ΄.) νὰ ψάλλῃ συνετῶς, ἤτοι νὰ συνενοῖ τὴν προσοχὴν τοῦ νοῦ καὶ τὸ αἴσθημα τῆς καρδίας μετὰ τῶν ἤχων τῆς φωνῆς ἢ ψαλμῳδίας, καὶ νὰ ἐκφράζῃ ἀκριβῶς τὸ κείμενον τῶν ἱερῶν ᾀσμάτων ἵνα μὴ ἄλλως ἁμαρτήσῃ, διότι καὶ ὁ Δαμασκηνὸς λέγει «Πολλάκις τὴν ὑμνῳδίαν ἐκπληρῶν εὑρέθην τὴν ἁμαρτίαν ἐκτελῶν, τῇ μὲν γλώσσῃ ᾄσματα φθεγγόμενος, τῇ δὲ ψυχῇ ἄτοπα λογιζόμενος». η΄.) νὰ ψάλλῃ μετὰ προσοχῆς καὶ κατανύξεως μεγάλης καὶ συντετριμμένης καρδίας καὶ φωνῆς καὶ εὐλαβείας. θ΄.) ὁ ψάλλων νὰ μὴ μορφάζῃ καὶ δονῇ τὸ σῶμα προβάλλων τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ τραχήλου. ι΄.) ὁ ψάλλων νὰ ἐμφανίζηται εἰς τὸν ναὸν ἀρχομένης τῆς ἀκολουθίας, γινώσκων τί θὰ ψάλλῃ.

Μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν ὁ ἔνθερμος ὀπαδὸς τοῦ μοναχικοῦ βίου Θεόδωρος ὁ Στουδίτης συνέταξε διὰ τὴν μονὴν τῶν Στουδιτῶν Τυπικὸν οὗ ἡ φήμη διεδόθη πανταχοῦ, διὸ καὶ ὑπὸ τῶν πέριξ μονῶν

806) Κεφ. ΙΕ΄, 9.

καὶ τῶν ἀπωτέρων ἀντεγράφη καὶ καθιερώθη εἰς χρῆσιν[807]. Ὁ Πατριάρχης Νεκτάριος αὐτόπτης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κώδικος τῶν Στουδιτῶν, θεωρεῖ αὐτὸν διαφέροντα τοῦ Τυπικοῦ τοῦ Δαμασκηνοῦ, διότι ἐν τῷ κώδικι ὁρίζεται ἵνα ἀναγινώσκωνται μόνον οἱ Κανόνες τῶν Στουδιτῶν πατέρων. Προσέτι ὑπάρχουσι καὶ αἱ ἐξῆς διαφοραί: Τὸ Τυπικὸν τῶν Στουδιτῶν δὲν ἐπιτρέπει τὴν τελετὴν τῶν παννυχίδων δι' οὐδεμίαν ἡμέραν τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἀλλὰ διατάσσει καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ ἔτους εἰς τὰς συνήθεις αὐτῶν ὥρας νὰ τελῶνται οἱ ἑσπερινοί, τὰ μεσονυκτικὰ καὶ αἱ ἑωθιναὶ λειτουργίαι, ὅπερ βλέπομεν καὶ εἰς τὸ ἐν Κ]πόλει Τυπικὸν Εἰρήνης τῆς αὐτοκρατείρας. Κατὰ τὸ Τυπικὸν τῶν Στουδιτῶν ἀπὸ τῆς 26 σεπτεμβρίου μέχρι τέλους τῆς Τεσσαρακοστῆς εἰς τοὺς ὄρθρους ἀναγινώσκονται τρία ἀναγνώσματα, ἀπὸ τῆς ἑβδομάδος τῶν ἁγίων Πάντων μέχρι τῆς 26 σεπτεμβρίου, κατὰ τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ, δύο ἀναγνώσματα. Τὸ Τυπικὸν τῶν Στουδιτῶν δὲν ἐπιτρέπει τὴν τελετὴν τῆς Μεγάλης Δοξολογίας, διατάσσει ὅμως κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς νὰ ἀναγινώσκωνται μόνον στιχηρὰ εἰς τοὺς Αἴνους καὶ ἄλλα στιχηρὰ εἰς τοὺς τελευταίους στίχους τῶν ψαλμῶν.

Καὶ Μεθόδιος ὁ ὁμολογητὴς ὁ καὶ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εἶναι γνωστὸς ὡς ἀνιδρυτὴς διαφόρων διατάξεων καὶ τύπων ἐκκλησιαστικῶν· ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ ὑπάρχει τύπος ἀρραβῶνος, γάμου καὶ δευτέρου γάμου. Εἰς τὸ Ἱεροσολυμιτικὸν Τυπικὸν ὁ Μάρκος ἐπίσκοπος Ἰδροῦντος ἐποίησε καὶ προσθήκας γνωστὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα *Κεφάλαια τοῦ Μάρκου*, ἅτινα περιέχουσιν ὁδηγίας εἰς τὰς ἀκολουθίας τῶν ἐξῆς ἑορτῶν α) εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου, ὅταν συμπίπτῃ Κυριακὴν μετὰ τὴν ἑβδομάδα τοῦ Τελώνου[808]. β) εἰς τὴν πρώτην καὶ δευτέραν εὕρεσιν τῆς κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου, ὅταν ἡ ἑορτὴ συμπίπτῃ τὴν ἑβδομάδα τῆς Ἀπόκρεω ἢ κατόπιν· γ) εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν ἁγίων 40 μαρτύρων· δ) εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν· ε) εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον καὶ στ) εἰς Ἰωάννην τὸν Θεολόγον[809]. Καὶ Φιλόθεος ὁ Πατριάρχης Κ/πόλεως συνέγραψε τύπον ἑσπερινῆς καὶ ἑωθινῆς ἱερουργίας, ὃς ἐν πρωτοτύπῳ καὶ λατινικῇ μεταφράσει κατεχωρήθη εἰς τὸ Εὐχολόγιον τοῦ Γοάρ. Ὁ ἱερομόναχος Βαρλαάμ, ὁ ἐκδότης τῶν Ἑλληνικῶν Μη-

807) Τὸ Τυπικὸν τῶν Στουδιτῶν εἰσήχθη εἰς πάντα τὰ μοναστήρια καὶ τοὺς ναοὺς τῆς Ρωσσίας, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Τσερνιγοβίας Φιλαρέτου. (Ἱστορικὴ ἐπιθεώρησις τῶν ὑμνῳδῶν καὶ τῆς ὑμνῳδίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. 1860 σ. 235).

808) 84 κεφάλαιον τοῦ Τυπικοῦ.

809) 49 καὶ 50 κεφάλαια τοῦ Τυπικοῦ.

ναίων, ἐν τῷ Προλόγῳ αὐτοῦ λέγει ὅτι αἱ ἱεραὶ μοναὶ τηροῦσι κατ'ἀπαραίτητον χρέος τὰ ἀρχαῖα Τυπικά, διότι οἱ μοναχοὶ τὸ πλεῖστον τοῦ ἡμερονυκτίου διέρχονται ἐν προσευχαῖς καὶ ἀγρυπνίαις. Ἐν ταῖς πόλεσι δὲ ἐτηρεῖτο ὁ ἔκπαλαι τύπος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας κατὰ τὸ Τυπικὸν τῆς Μ. Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΧΕΙΡΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐκαλλιεργήθη καὶ ἡ *χειρονομία*[810], ἥτις παραλύσασα μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων ἅλωσιν τοῦ Βυζαντίου, ἐσώζετο μέχρι τοῦ 1650 μ. Χ. παρέμεινε δὲ ὡς ἁπλῆ ἀνάμνησις εἰς ἡμᾶς[811]. Ἡ χειρονομία εἶναι λείψανον τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου. Χειρονομεῖν δὲ καὶ χειροσείειν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἐσήμαινε διαφόρους κινήσεις τῆς δεξιᾶς χειρός, διὰ τῆς συστολῆς δὲ τῶν δακτύλων, διὰ τῆς ἀνυψώσεως καὶ καταβάσεως τῆς χειρὸς διηύθυνε τὸ μέλος ὁ πρῶτος ἐν τοῖς ᾄδουσιν, ὅστις ἐν τῇ ὀργανικῇ μουσικῇ ἵστατο ἐπὶ τόπου ὑψηλοτέρου ἔχων ἐν ὄψει ἅπασαν τὴν ὀρχήστραν, διὰ τοῦτο καὶ ἐκαλεῖτο *μεσόχωρος*, *κορυφαῖος*. Ἔδιδε δ' ἐνίοτε τὸν χρόνον καὶ τὸν ρυθμὸν διὰ τῶν χειρῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ διὰ τῶν ποδῶν καὶ ἄλλοτε διὰ τῶν ὀργάνων, ἐφ' ᾧπερ καὶ ἐκαλεῖτο *ποδοψόφος*, *χειρονόμος* κτλ. ἐκράτει δὲ καὶ σιδηρᾶ κρόταλλα ἵνα ἰσχυρότερον κτυπᾷ τὸν χρόνον καὶ τὸν ρυθμὸν τοῦ μέλους.

Τὰ πρῶτα ἴχνη τῆς συνοδευούσης τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν χειρονομίας εὑρίσκομεν ἐν τῇ Α' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ[812]. Ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος διάκονος ὢν τῆς Ἀντιοχείας, σφοδρῶς ἐπετέθη κατὰ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ χειρονομίας,[813] ἥτις ἐθεωρεῖτο βάσις ἐν τῇ μουσικῇ. Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος λέγει «Καὶ σὺν τῇ ἐπινεύσει καὶ εὐλογίᾳ τοῦ ἁγιωτάτου ἡμῶν Πατριάρχου ἀπάρχεσθαι αὐτοὺς (τοὺς τέσσαρας δομεστίκους τῆς Μ. Ἐκκλησίας) τὴν τιμίαν καὶ θεά-

---

810) Περὶ χειρονομίας γράφει τινὰ καὶ ὁ Χρύσανθος ἐν τῷ Θεωρητικῷ, σ. 91—94.

811) Οἱ Πέρσαι εἰς τὴν μουσικὴν αὐτῶν μεταχειρίζονται τὴν χειρονομίαν, ἣν καλοῦσι ο ὐ σ ο ῦ λ ι. Εἰσὶ δὲ τούτου τρόποι γενικώτεροι 24, οὓς καὶ οὐσούλια αὐτοὶ πληθυντικῶς καλοῦσιν, οἱ δὲ μεταγενέστεροι καὶ ἄλλα παρὰ τούτοις προστιθέμενοι, ν ή μ ι α ἤτοι ἡμίση καλοῦσι. Ταῦτα πάντα 28 τὸν ἀριθμὸν κατ' αὐτοὺς γίνονται.

812) Fabricii, Bibliotheca Graeca IX σ. 132.

813) Ι. Χρυσοστόμου τὰ εὑρισκόμενα ἔκδ. Βενεδικτίνων τομ. VI, σ. 97.

ρεστον αἴνεσιν...καὶ ἅμα τῇ αὐτῆς ἐκφωνήσει *καὶ πολυτέχνῳ τῆς χειρονομίας κινήσει* ὁμοθυμαδὸν ἅπαντας τοὺς ἀνακειμένους ᾄδειν καὶ συμψάλλειν τὸ ρηθὲν ἱερὸν ᾆσμα».[814] Ἡ χειρονομία ἰδίᾳ ἀνεπτύχθη ἐπὶ Δαμασκηνοῦ, ὅτε ἤκμασαν καὶ οἱ εἰκονομάχοι βασιλεῖς, οἵτινες οὐ μόνον ἐχορήγουν γενναίας ὑπὲρ αὐτῆς ἀμοιβὰς εἰς τοὺς ψάλτας τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ συνέψαλλον καὶ συνεχειρονόμουν αὐτοῖς, καὶ σχολὴν μουσικὴν πρὸς τοῦτο εἰς τὰ ἀνάκτορα εἶχον, χάριν τῶν καλλιφώνων τῆς αὐτοκρατορίας παίδων. Περὶ τοῦ εἰκονομάχου αὐτοκράτορος Θεοφίλου (+830) ὁ Κεδρηνὸς λέγει τάδε «Ἐφιλοτιμεῖτο δὲ καὶ μελῳδὸς εἶναι· διὸ καὶ ὕμνους ποιῶν τινας καὶ στιχηρὰ μελίζων ᾄδεσθαι προετρέπετο.....Φέρεται δὲ καί τις λόγος ὡς ἔρωτι τοῦ μέλους βαλλόμενος κατὰ τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν ἐν φαιδρᾷ πανηγύρει οὐ παρῃτήσατο τὸ χειρονομεῖν, δοὺς τῷ κλήρῳ ὑπὲρ τούτου χρυσίου λίτρας ἑκατόν»[815]. Καὶ Ἰωάννης δὲ ὁ Καμενιάτης ἐξαίρων τὴν ἡδύτητα τῆς ἱερᾶς μουσικῆς ἀναφέρει καὶ περὶ τῆς χειρονομίας «Τὸ δὲ ἀπὸ τούτου καὶ μάλιστα ὅτι τῆς εὐρύθμου τῶν ᾀσμάτων ἡδυφωνίας ἐμνήσθην, οὐκ οἶδα τὶς γένωμαι, ἢ ποῖ τοῦ λόγου χωρήσω, ποῖον δὲ παραλείπω τῶν ἡδίστων ἐκείνων καὶ εὐτάκτων μελῳδημάτων, οἷς συνέψαλλον καὶ συνεώρταζον ἄνθρωποι ταῖς οὐρανίαις δυνάμεσιν; Εἰ γάρ τις τὴν μοῦσαν ἐκείνην, τὴν ἐκ παντὸς στόματος ὑφ' ἓν τῷ Θεῷ ἀναπεμπομένην τοὺς ὕμνους ἐν ταῖς πανδήμοις συνάξεσι, τῷ ἤχῳ τῶν ἑορταζόντων ἀγγέλων ἐξεικονίσαι θελήσειεν, οὐδὲν τοῦ δέοντος ἁμαρτήσει.....Ἐκεκλήρωτο γὰρ ἐν ἑκάστῳ τῶν ναῶν τάγματα ἱερέων, καὶ ἀναγνωστῶν συστήματα, δι' ὧν ἡ τῶν ᾀσμάτων σπουδάζεται ὑμνῳδία, ἀμοιβαδὸν τοὺς στίχους ἀλαλάζοντες καὶ ταῖς *χειρονομίαις τῶν μελῶν τοὺς φθόγγους διατιθέντες*, καὶ μεγάλην τινὰ καὶ ἀξιοθέατον χορείαν συνιστῶντες, τῷ δε εἴδει τῆς ἀστραπτούσης στολῆς τὰς τῶν ὁρώντων θέλγοντες ὄψεις, καὶ τῇ τεχνωμένῃ τῶν ψαλμῶν λύρᾳ τὴν ἀκοὴν κατατέρποντες».

Ἰδέαν τινὰ τῆς πολυτέχνου χειρονομικῆς ἐπιστήμης παρέχει ὁ ἐξῆς πίναξ καταστρωθεὶς ὑπὸ μουσικοῦ τῆς ΙΔ΄ ἑκατονταετηρίδος. «Κείμενον τοῦ μεγάλου ἴσου. Ἴσον, Ὀλίγον, Ὀξεῖα, Πεταστή, καὶ Διπλῆ, Κράτημα, Κρατημοκατάβασμα, Τρομικόν, Στρεπτόν, Θὲς καὶ Ἀπόθες, Θεματισμός, Ὄρθιον· σὺν τούτοις Οὐράνισμα, Σεῖσμα, Τρίχισμα, Σύναγμα, Κύλισμα, Στραγγίσματα, Κροῦσμα, Ἄλ-

814) Φιλόθεος ὁ πρωτοσπαθάριος παρὰ Πορφυρογεννήτῳ (De Cerimoniis, Β' 438).

815) Κεδρηνὸς Α'. 918. ἔκδ. Παρισίων.

λον Ἀνάβασμα, καὶ Κατάβασμα Ἄλλον, Ψηφιστοκατάβασμα, Παρακάλεσμα, Ἀπορροή, Ἀντικένωμα, Ἀντικενωκύλισμα, Ἀργοσύνθετον, Κολαφισμός, Κούφισμα, Κρατημοκούφισμα, Τρομικοπαρακάλεσμα, καὶ Παρακλητική, Σεῖρμα, καὶ Ἕτερον, Δαρμός, τοῦτο λέγεται Ἀντικούντισμα, Χόρευμα, Ἕτερον, Ὅμοιον, Σύνθεσις τοῦ Μεγάλου Ἄσματος, ἑτέρα Σύνθεσις ἐξ αὐτῶν, Ἕτερον, Βυθόν, Γρόνθισμα, Κλάσμα, ἀμφότερα χαιρετισμός, καὶ Βαρεῖα ὁμοῦ, Πίασμα, Ἠχάδην ὃ λέγεται Διπλοπέλαστον, Θέμα ἁπλοῦν, τέλος στιχηροῦ ἐν αὐτῷ. Βαρύς, ἕτερος Βαρὺς Τετράφωνος, Ἀνάπαυμα, Δαρτά. Ταῦτα ἅπαντα μετὰ Ἐπεγέρματος. Σταυρός, Ἀνάπαυμα σήμερον, Νέ, Γορθμός, Διπλοπέλαστον, Φθορά, Ἔξαρξις, Γοργόν, Ἀργόν, καὶ Πρόχες μαθητά· πνεύματα τέσσαρα, ἑπτὰ φωναί, διπλασμός, καὶ τρία κρατήματα ἐντέχνως συντεθέντα παρὰ Ἰωάννου τοῦ Κουκκουζέλη καὶ Ματστόρος».

Πρὸς ἔρευναν καὶ κατάληψιν τῆς σημασίας καὶ δυνάμεως τῶν χειρονομικῶν σημείων τῆς βυζαντινῆς σημειογραφίας ματαίως πολλοὶ τῶν σοφῶν τῆς Εὐρώπης ἠσχολήθησαν[816]. Ὁ κατὰ τὸν ΙΣΤ΄ αἰῶνα ἀκμάσας Ἰησουίτης Κίρχερος ἐν τῇ Musurgia universalis λόγον ποιούμενος περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς περιορίζεται εἰς μόνην τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν σημείων καὶ ἐνηχημάτων. Ὁ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα διαπρέψας σοφὸς Gerbert ἀναφέρει ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ De cantu et musica sacra, ὅτι πολλὰ ἐρευνήσας κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους ν' ἀνεύρῃ τὴν σημασίαν τῶν σημείων, ἀλλ' αἱ ἐργασίαι αὐτοῦ ἀπώλοντο κατὰ τὸν ἐμπρησμὸν τῆς μονῆς αὐτοῦ, ὥστε οὐδὲ ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ εὑρίσκομεν θετικόν τι. Ὁ περὶ τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν ἐντριβὴς καὶ εἰδήμων Γάλλος Villoteau, ἀκόλουθος τῆς εἰς Αἴγυπτον γαλλικῆς ἐκστρατείας, κατέφυγε πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος εἰς τοὺς ἀρίστους θεωρουμένους Ἕλληνας μουσικούς, ἀλλ' ἀπέτυχε. Γινώσκομεν ὅμως ὅτι τὰ χειρονομικὰ σημεῖα γραφῇ

816) Καὶ ἐν τῇ Δύσει ἀνεφάνη γραφή τις κατὰ τὸν Μεσαιῶνα, καλουμένη χειρονομία (ἢ διὰ νευμάτων), περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς ὁποίας οὐδεὶς ἀμφιβάλλει, ἀλλ' ἧς τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν ἔννοιαν εἶναι λίαν δυσχερὲς νὰ προσδιορίσωμεν. Τινὲς τὴν καταγωγὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς χειρονομίας θέλουσιν προελθοῦσαν παρὰ τῶν Ρωμαίων. Παρουσιάζεται δ' αὕτη ἔχουσα ὡς βάσιν τέσσαρα κύρια σημεῖα, χρησιμεύοντα πρὸς σχηματισμὸν τῶν ἄλλων· α) τὴν στιγμήν, β) τὸ κόμμα, γ) τὴν βαρεῖαν, δ) τὴν περισπωμένην. Τὰ σχήματα ταῦτα εἰσὶ ὁτὲ μὲν τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ ἑτέρου, ὁτὲ δὲ κεῖνται παρ' ἀλλήλοις· καὶ ἄλλοτε μὲν εὑρίσκομεν αὐτὰ ὀξέα καὶ ἀκιδωτὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα σαξωνικά, ἄλλοτε δὲ παχέα καὶ τετράγωνα ὑπὸ τὸ ὄνομα λομβαρδικά. Τὰ πρῶτα εὐρωπαϊκὰ χειρόγραφα, ἐν οἷς εὑρίσκομεν τὰ νεύματα, ἀνάγονται εἰς τὸν Θ΄ αἰῶνα.

οὐκ ἐδιδάσκοντο, καὶ ὡς τὰ σχήματα τῶν ρητόρων, τὰ ἐπιτήδεια εἰς τὸ κινῆσαι τὰ πάθη, μόνον διὰ ζώσης φωνῆς καὶ αἰσθητῶν τοῦ διδασκάλου κινήσεων διδάσκονται, οὕτω καὶ τὰ χειρονομικά.

Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ ΕΝ ΡΩΣΣΙΑι.

Τὸ ἡμέτερον ἔθνος κληθὲν ὑπὸ τῆς θείας Προνοίας ὅπως πρωταγωνιστήσῃ τῶν νεωτέρων ἐθνῶν εἰς τὸ στάδιον τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, συνεκρότησεν, ὡς ἀλλαχοῦ εἴρηται, καὶ ἐκανόνισεν ἴδιον μουσικῆς σύστημα διὰ τῆς Δαμασκόθεν χάριτος εἰς λατρείαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἐκ τῶν σεμνοπρεπεστέρων μελῶν τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ μουσικῆς· τοῦτο καθιερωθὲν καὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας μετεδόθη ἀκολούθως καὶ εἰς τὰ λοιπὰ τῶν χριστιανικῶν ἐθνῶν. Ὁ ὀρθόδοξος χριστιανισμὸς ὀφείλει μνημονεύειν μετὰ σεβασμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς χριστιανικῆς Μουσικῆς, τῆς μέχρις ἡμῶν παρ' ἡμῖν τοῖς ὀρθοδόξοις ἀνατολικοῖς διατηρουμένης, διὰ τὰ μεγάλα αὐτῆς ἱστορικὰ ἀποτελέσματα, τὴν ἐπιστροφὴν δηλονοῦν εἰς τὸν χριστιανισμὸν ὁλοκλήρων ἐθνῶν, καὶ δὴ τῶν Ρώσσων, μαρτυρούσης τῆς ἱστορίας ὅτι τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν κατέπληξε καὶ κατέθελξε μᾶλλον τῶν ἄλλων ἡ θεσπεσία τοῦ Δαμασκηνοῦ μουσικὴ, ὡς ἐψάλλετο τότε ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας.

Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα εἰσήχθη εἰς Ρωσσίαν ἡ τοῦ μελῳδικωτάτου Δαμασκηνοῦ μουσική. Ἐν τῷ *Χρονικῷ* τοῦ Ἰωακείμ, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἀρχαιοτάτη πηγὴ τῆς ρωσσικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, λέγεται ὅτι μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ταυρικῆς χερσονήσου (Κριμαίας) παρὰ τῶν Ρώσσων καὶ μετὰ τὴν βάπτισιν Βλαδιμήρου τοῦ Μεγάλου ἐν Κιέβῳ, ὁ σοφώτατος μητροπολίτης Μιχαὴλ μετεκαλέσατο εἰς Κίεβον, ἐκτὸς πολλῶν Ἑλλήνων λογίων ἐπισκόπων καὶ ἱερέων, καὶ ψάλτας τινάς. Ἐν τῇ *Γενεαλογικῇ βίβλῳ* τοῦ μητροπολίτου Κυπριανοῦ λέγεται ὅτι ἐπὶ Ἱεροσλάβου τοῦ Α' υἱοῦ Βλαδιμήρου, ἀκμάσαντος περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΑ' αἰῶνος (+1051) ἦλθον εἰς Ρωσσίαν τρεῖς Ἕλληνες ψάλται, οἵτινες ἐδίδαξαν τὰς κατανυκτικὰς ἐκκλησιαστικὰς μελῳδίας τὰς ἐν χρήσει ἐν Κων)πόλει. Ἐντεῦθεν ἀποδεικνύεται τρανώτατα ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ εἰσήχθη εἰς Ρωσσίαν ἐκ τοῦ Βυζαντίου. Ὁ ρῶσσος καθηγητὴς μουσικολόγος Γεώργιος Ἀρνόλδος ἔν τινι διαλέξει αὐτοῦ περὶ τῆς σχέσεως τῆς ρωσσικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς πρὸς τὴν βυζαντινὴν καὶ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἀπέδειξε πειστικώτατα τὴν κατ' εὐθεῖαν Βυζαντινὴν καταγωγὴν τῆς ρωσσικῆς ἐκκλησιαστικῆς

μουσικῆς. Ὁ αὐτὸς ἀποδεικνύει μάλιστα ὅτι ἡ λέξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ρωσσικῆς μουσικῆς, Demestweniki παράγεται ἐκ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως *δῆμος* καὶ σημαίνει μουσικὴν τοῦ λαοῦ, ὁμοία τῇ τῆς ἑσπερίας cantus vulgaris. Ρῶσσος δὲ ἱστορικὸς ὁμιλῶν περὶ τῶν μοναχῶν τῆς Καζανείου παρθενικῆς μονῆς γράφει «Ὑπάρχει παρ' αὐταῖς τυπικάρης, πρὸς δὲ δύο ἀρχηγοὶ τῆς ψαλμῳδίας· ψάλλουσι κατὰ τὰ ἀρχαῖα ἀγκιστροειδῆ σημεῖα εἰς ὀκτὼ ἤχους διάφορα μέλη. Δευτέραν δὲ ψαλμῳδίαν ἀποτελοῦσι τὸ «Ἄξιόν ἐστιν», τὰ Κοινωνικά, τὰ Μεγαλυνάρια κτλ. Τρίτη ἡ Δομεστίκειος κατὰ ἀγκιστροειδῆ σημεῖα, ἐπίσης διὰ τὸ «Ἄξιόν ἐστιν», Μεγαλυνάρια, Προκείμενα κτλ. ψάλλουσι τὰς μεγάλας ἑορτὰς καὶ ἡ ψαλμῳδία αὕτη δὲν δεικνύει Πρῶτον ἢ Ἔκτον ἦχον· ψάλλουσι δὲ λίαν τακτικῶς καὶ συμφώνως». Ἡ ἀνωτέρω διήγησις τοῦτο μὲν βεβαιοῖ τὴν διήγησιν τοῦ Χρονογράφου περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς τῆς μετενεχθείσης ἐκ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Ρωσσίαν ἐπὶ Ἱεροσλάβου, τοῦτο δὲ δείκνυσιν οἵα ἦν καὶ ἡ ψαλμῳδία ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Περὶ τοῦ χαρακτῆρος δὲ τῆς πρώτης μουσικῆς παρὰ τοῖς Ρώσσοις, οὐδὲν θετικὸν δυνάμεθα εἰπεῖν, καθόσον καὶ οὐδὲν μνημεῖον περιεσώθη ἄχρις ἡμῶν. Ὡς δὲ ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία μετεχειρίζετο τὸ πρῶτον ὡς μουσικὰ σημεῖα τὰ γράμματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, οὕτω καὶ ἡ Ρωσσικὴ τὰ σλαβωνικά· ἀλλὰ μετὰ μικρὸν μετέβαλον οἱ Ρῶσσοι τὴν μουσικὴν αὐτῶν σημειογραφίαν. Ἐν τῇ ρωσσικῇ ἐκκλησίᾳ ἀνέκαθεν διεκρίνοντο διάφορα μέλη,[817] οἷον, ἑλληνικόν, βουλγαρικόν, κιέβειον, σημαδιακὸν κτλ. Τὸ τελευταῖον τοῦτό ἐστιν ἑλληνοσλαβικόν, δηλ. σχηματισθὲν ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐν σλαβικῇ γῇ, καὶ λαβὸν σημειογραφίαν ἰδίαν, διάφορον τῆς ἀρχαίας καὶ νέας ἡμετέρας. Ἡ ἑλληνικὴ δὲ καταγωγὴ τοῦ μέλους τούτου ἀποδείκνυται ἐκ τῶν χαρακτήρων τῶν πρώτων μουσικῶν βιβλίων, ἐκ τῆς συστάσεως τῶν πρώτων ἐν Ρωσσίᾳ ἀρχιερέων ἐξ Ἑλλήνων, καὶ ἐκ τοῦ χοροῦ τῶν πρώτων ψαλτῶν ἐπίσης Ἑλλήνων. Ἡ μελῳδία τοῦ μέλους τούτου εἰσαχθεῖσα εἰς Ρωσσίαν ὑπὸ Ἑλλήνων, ἐγένετο γνωστὴ ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν αὐτῶν εἰς τοὺς ρώσσους ψάλτας, οἵτινες ἐμελοποίησαν στιχηρὰ πρὸς τιμὴν ρώσσων ἁγίων κατὰ τὸ μέλος τοῦτο ἐπὶ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ὥστε ἐστὶν ἀρχαιότατον. Τοῦ ἑλληνι-

817) Ἐπιστολὴ ὑπὸ ἡμερ. 15 ὀκτωβρίου 1883 Ἀποστόλου Χριστοδούλου ἐκ Κιέβου πρὸς τὸν παναγιώτατον οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Ἰωακεὶμ τὸν Γ', δημοσιευθεῖσα ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ (Ἔτος Δ', τεῦχος ΙΘ', 1884 σ. 268—270 ἐν ὑποσημειώσει).

κοῦ μέλους διακρίνουσι δύο ἐποχάς· ἐπὶ τῆς πρώτης, ἀρχομένης ἀπὸ τοῦ ΙΑ—ΙΔ αἰῶνος· κατὰ τὸ μέλος τοῦτο ἐμελοποιοῦντο τὰ Κοντάκια διὰ διαφόρου ἢ τὰ λοιπὰ μέλη σημειογραφίας· ἀπὸ τοῦ ΙΔ—ΙΖ΄ αἰῶνος δὲν ἀπαντῶσι βιβλία μουσικὰ μετὰ τοῦ μέλους τούτου. Ἡ δευτέρα αὐτοῦ ἐποχὴ ἄρχεται ἀπὸ τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος. Τὸ ἑλληνικὸν μέλος πάντοτε καὶ πρὸ τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος ἦν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς νοτιοδυτικῆς Ρωσσίας, οἵτινες ἐπειρῶντο ὅπως διὰ τῆς γνώσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ μουσικῆς ἀντενεργῶσι τοῖς προσηλυτιστικοῖς σκοποῖς τῶν Οὐνιτῶν. Ἐν τῇ μεγάλῃ δὲ Ρωσσίᾳ ἐγένετο γνωστὸν καὶ πάλιν ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Νίκωνος († 1649), ὅστις οὐ μόνον προσεκάλεσεν ἐκ τῆς κάτω Ρωσσίας ἕλληνας καὶ ρώσσους μουσικοὺς γινώσκοντας τὴν ἑλληνικὴν μουσικήν, ἀλλὰ καὶ ἔπεμψεν εἰς Ἱερουσαλὴμ Ἀρσένιόν τινα Σουχανόβαν, ὅπως σπουδάσῃ τὴν τάξιν καὶ τὴν μουσικὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, καὶ ὅστις ἐπανελθὼν εἰς Ρωσσίαν μετήνεγκεν οὐκ ὀλίγα ἑλληνικὰ μουσικὰ χειρόγραφα. Ἡ ἀρχαία σημειογραφία, ὡς καὶ ἡ πρὸ τοῦ Νίκωνος ὑπάρχουσα ἐν χρήσει ἐκκλησιαστικὴ μουσική, σώζεται νῦν παρὰ τοῖς Ρώσσοις σχισματικοῖς (Ρασκολνίκοις).

Ἐν τῇ μονῇ τῆς Κιεβείου Λαύρας τῆς κατὰ τὸν ΙΑ΄ αἰῶνα ἱδρυθείσης εἶναι ἐν χρήσει ψαλμῳδία, ἥτις κρίνεται διάφορος πάσης ἄλλης ὑφισταμένης ἐν Ρωσσίᾳ. Τὰ περιέχοντα τὴν ψαλμῳδίαν ταύτην μουσικὰ βιβλία εἰσὶ γεγραμμένα ἐπὶ μονοφωνίας, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ εὐμαθεστάτου καθηγητοῦ τῆς ἐν Χάλκῃ θεολογικῆς σχολῆς Ἀποστόλου Χριστοδούλου[818], φέρουσι δὲ σημειογραφίαν ὀλίγον διάφορον τῆς σημερινῆς ἐκκλησιαστικῆς σημειογραφίας ἐν Ρωσσίᾳ. Μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ ἔψαλλον πάντες ἐν μιᾷ φωνῇ, ὡς εἰσὶ συντεταγμένα τὰ μουσικὰ ταῦτα βιβλία, ἀλλὰ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας ἐπὶ τῶν ἐπὶ μιᾶς φωνῆς τούτων βιβλίων ἐφήρμοσαν πιστότατα, ὡς διατείνονται, τριφωνίαν δι' ἰταλικῆς σημειογραφίας. Ἐν ταῖς λοιπαῖς ρωσσικαῖς ἐκκλησίαις τῶν πόλεων, ἔνθα ὑπάρχει συγκεκροτημένος χορὸς ψαλτῶν, ὑπάρχει ἐν χρήσει τετραφωνία, ἐν δὲ ταῖς τῶν κωμοπόλεων καὶ χωρίων μονοφωνία, ὡς ὑπάρχοντος ἑνὸς μόνου ψάλτου. Τὴν ἐν τῇ Λαύρᾳ τοῦ Κιέβου μουσικὴν ἀποκαλοῦσιν οἱ Ρῶσσοι ἑλληνικήν, ἴσως διότι τὸ πάλαι ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ μετεχειρίζοντο καθαρῶς τὴν ἑλληνικὴν βυζαντινὴν μουσικήν, νῦν δέ, καίπερ μετέβαλον αὐτήν, νομίζουσιν ὅτι κατέχουσιν αὐτὴν εἰσέτι.

Ἐνταῦθα προσθετέον ὅτι τὴν Βυζαντινὴν μουσικὴν διετήρησεν ἡ

818) ἔνθ. ἀνωτέρω σ. 269.

ρωσσικὴ Ἐκκλησία μέχρι τῶν μέσων σχεδὸν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτε ἡ Ρωσσία ἐπομένη εἰς λόγους τὸ μὲν τοπικούς, τὸ δὲ ἐθνικῆς φιλοτιμίας εἰσήγαγε τὴν νῦν ἐν χρήσει οὖσαν τετραφωνίαν. Ἡ μουσικὴ αὕτη ἀφισταμένη τόσον τῆς ἡμετέρας ὅσον καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς, ἐκ μὲν τῆς πρώτης διετήρησεν ἀμυδράν τινα διάκρισιν τῶν ἤχων, ἐκ δὲ τῆς δευτέρας παρέλαβε τοὺς μουσικοὺς μόνον χαρακτῆρας.

«Πεπαιδευμένος ἱερεὺς Ρῶσσος, ὃν ἀπήντησα ἐν Βιέννῃ—γράφει ὁ σοφὸς ἡμέτερος φίλος Α. Ρ. Ραγκαβῆς[819]—μοὶ διεβεβαίωσεν ὅτι ἐν Κιέβῳ ὑφίσταται ἀρχαῖον μοναστήριον ἀρνηθὲν σταθερῶς νὰ παραδεχθῇ τὸν ὑπὸ Χερουβίνη καὶ ἄλλων γενόμενον ἐν Ρωσσίᾳ νεωτερισμὸν περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν, καὶ ἐμμένον μετὰ θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ εἰς τὴν ἀπ' ἀρχῆς παραδεδεγμένην, ἥτις ἦν βεβαίως ἡ ἐκ Βυζαντίου μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῶν χριστιανικῶν τελετῶν εἰς Ρωσσίαν μετενεχθεῖσα». Περὶ τῆς σημερινῆς ρωσσικῆς μουσικῆς ὁ σύγχρονος διακεκριμένος τῆς Ρωσσίας μουσικὸς Ν. Ποτούλωβ ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ συνταχθέντι *Χειραγωγῷ* πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ρωσσικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, οὕτως ἀποφαίνεται «Ἐὰν διεσώθη ἐν τοῖς σήμερον ὑπάρχουσι παρ' ἡμῖν ὀκτὼ ἤχοις ἡ αὐτὴ ψαλμῳδία ἢ τὸ αὐτὸ μέλος, ἅτινα ἐτέθησαν ἐπὶ τῶν ὀκτὼ τόνων ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, λίαν δύσκολον ὁρίσαι σήμερον. Ἀξιοπίστως ὅμως δυνάμεθα εἰπεῖν α) ὅτι τὰ διατηρηθέντα μέλη ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς βιβλίοις ἀνάγουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν μέχρι τῶν πρώτων χρόνων τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Ρωσσίᾳ· περὶ τούτου ἐπείσθην παραθεὶς τὰ μέλη τῶν ἀρχαιοτάτων χειρογράφων τοῦ ΙΑ′ αἰῶνος πρὸς τὰ μέλη τοῦ ΙΣΤ′ καὶ ΙΖ′ αἰῶνος· β) ὅτι ἕκαστος τῶν ἤχων περιστρέφεται περὶ τὴν ἰδιάζουσαν αὐτῷ μελῳδίαν· γ) ὅτι ὁ χαρακτὴρ τῶν μελῶν ἐκφράζει πάντοτε τὴν ἔννοιαν τοῦ κειμένου, ὅπερ ᾄδεται, καὶ δ) ὅτι ὁ μουσικὸς ρυθμὸς τοῦ μέλους αὐστηρῶς ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ μέτρον τοῦ κειμένου, τὸ δὲ κείμενον οὐδέποτε ὑποτάσσεται ὑπὸ τὸν μουσικὸν ρυθμόν».

819) Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔτος Δ′, τεῦχος ΙΘ′. σ. 271

ΜΕΡΟΣ Γ'.

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΟΓΔΟΟΥ Μ. Χ. ΑΙΩΝΟΣ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ

ΟΙ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΝ ΑΧΡΙ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΑΚΜΑΣΑΝΤΕΣ ΑΣΜΑΤΟΓΡΑΦΟΙ ΚΑΙ ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΙ

Κοσμᾶς ὁ μελῳδός, Ἱεροσολυμίτης καὶ Ἁγιοπολίτης ἐπικαλούμενος, ὁ καὶ ἐπίσκοπος Μαϊουμᾶ τῆς Γάζης, ἁσματογράφος ἐκ τῶν μάλιστα κρατίστων (+ 750). Τοῦτον ὀρφανὸν ὄντα καὶ πτωχὸν καὶ ἄπορον υἱοθέτησεν ὁ τοῦ Δαμασκηνοῦ Ἰωάννου πατὴρ Σέργιος καὶ συνεσπούδασε μετὰ τοῦ φωστῆρος τῆς Δαμασκοῦ παρὰ τῷ σοφῷ Κοσμᾷ τῷ ἐξ Ἰταλίας Ξένῳ ἢ Ἰκέτῃ. Οὗτος, ὃν ὁ Σουΐδας ὀνομάζει *εὐφυέστατον καὶ πλέοντα μουσικὴν ὅλως τὴν ἐναρμόνιον*[820] «συνέγραψεν, ὡς λέγει ὁ Οἰκονόμος[821], τοὺς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ νῦν ψαλλομένους ἁσματικοὺς κανόνας, ἄλλους τε, καὶ εἰς τὰς Δεσποτικὰς ἑορτάς, ἐν οἷς καὶ ῥήσεις καὶ λέξεις καὶ ἔννοιαι τῶν θείων Γραφῶν διαλάμπουσι, καὶ Θεολογίας ἀκρίβεια θεσμῳδεῖ· ἡ τοῦ μέλους ἡδύτης καὶ τῆς εὐγλωττίας ἡ χάρις, γλυκυτέρα μέλιτος». Οἱ δὲ ἁσματικοὶ αὐτοῦ Κανόνες εἰσὶ κατὰ λογάδην τε καὶ ἰαμβικοί[822],

820) Βλ. Fabricii Biblioth. Graec. T., XI, 173. Harl.

821) Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν, τομ. Δ', σ. 742.

822) Σώζεται ἐν τῇ δημοσίᾳ τῶν Παρισίων Βιβλιοθήκῃ, χειρόγραφον ἐπιγραφόμενον «Ἑρμηνεία τῶν Κανόνων τοῦ σοφωτάτου Κοσμᾶ τοῦ μελῳδοῦ», ὅπερ ἐκ τῆς ἐν Φαναρίῳ βιβλιοθήκης τοῦ Παναγίου Τάφου δωρηθὲν ὑπὸ τοῦ μακαριωτάτου πατριάρχου Ἱεροσολύμων Πολυκάρπου τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς μητροπόλεως Ἀγχιάλου, ἐκεῖθεν ἐκλάπη ἢ ἐπωλήθη. (Ἴδε Εὐαγγελικὸν Κήρυκα 1871. Περίοδος Β', ἔτος Γ, ἀριθ. 5 σ. 459 ἐν σημειώσει).

διὸ καὶ ἐπωνομάσθη οὐ μόνον κατ' ἐξοχὴν μελῳδός, ἀλλὰ καὶ ποιητής. Ὁ τοῦ Δαμασκηνοῦ βιογράφος Ἰωάννης ὁ Ἱεροσολύμων καὶ ὁ Κάλλιστος συμφώνως ὁμολογοῦσιν ὅτι ὁ ἱερὸς Κοσμᾶς συνέγραψε πολλοὺς Κανόνας καὶ πολλὰ Τροπάρια· ὁ Κεδρηνὸς[823] ὀνομάζει αὐτὸν *ὑμνῳδόν*. Μεταξὺ τῶν πανηγυρικῶν κανόνων αὐτοῦ τὴν ὑπέροχον θέσιν κατέχει ὁ κανὼν εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν, οὗτινος τὸ πρῶτον Τροπάριον «Χριστὸς γεννᾶται δοξάσατε, Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν ἀπαντήσατε» ἐλήφθη αὐτολεξεὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ πανηγυρικοῦ λόγου τοῦ Ναζιανζηνοῦ Γρηγορίου, οὗ ἡ ἀρχὴ «Χριστὸς γεννᾶται δοξάσατε, Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν ἀπαντήσατε· Χριστὸς ἐπὶ γῆς ὑψώθητε, ᾄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ». Τὸ τῆς Θ' ᾠδῆς Τροπάριον «Μυστήριον ξένον ὁρῶ καὶ παράδοξον» ἐλήφθη ἐκ τοῦ εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς ἐνανθρωπήσεως λόγου τοῦ χρυσορρήμονος Ἰωάννου, οὗ ἡ ἀρχὴ «Μυστήριον ξένον καὶ παράδοξον βλέπω». Καὶ τὸ Β' Τροπάριον τῆς Α' ᾠδῆς «Ρεύσαντα ἐκ παραβάσεως Θεοῦ τὸν κατ' εἰκόνα γενόμενον» ἠρανίσθη ὁ μελῳδὸς ἐκ τῶν τοῦ Θεολόγου ρημάτων τῶν ἁπαντώντων ἐν τῷ εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν λόγῳ αὐτοῦ «Ἵνα ρεύσαντας ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ εὖ εἶναι διὰ κακίαν, εἰς αὐτὸ πάλιν ἐπαναγάγῃ διὰ σαρκώσεως». Ἐκ τοῦ λόγου τοῦ Θεολόγου ἠρανισμένα εἰσὶ καὶ τὸ β' καὶ γ' Τροπάριον τῆς Γ' ᾠδῆς. Ὡσαύτως ἐκ τῶν εἰς τὰ Φῶτα λόγων τοῦ αὐτοῦ θείου πατρός, ὧν τοῦ μὲν ἡ ἀρχὴ «Πάλιν Ἰησοῦς ὁ ἐμός», τοῦ δὲ «Χθὲς τῇ λαμπρᾷ τῶν Φώτων» ὁ θεσπέσιος μουσουργὸς ἐμελούργησε τὸ α' καὶ β' καὶ γ' Τροπάριον τῆς ΣΤ' ᾠδῆς τοῦ Κανόνος τῶν Θεοφανείων, τὸ γ' Τροπάριον τῆς Ζ' ᾠδῆς καὶ ἄλλα. Ὁ φιλογρηγόριος ἱερὸς μελῳδὸς ἠρανίσθη τὸ γ' Τροπάριον τῆς Δ' ᾠδῆς τοῦ κατὰ λογάδην Κανόνος τῆς Πεντηκοστῆς «Σῆμα Θεότητος φέρον τοῖς Ἀποστόλοις ἐν πυρὶ Πνεῦμα κατεμερίσθη καὶ ξέναις γλώσσαις ἐνέφηνεν, ὡς πατρόθεν θεῖον σθένος ἐρχόμενόν ἐστιν αὐτοκέλευστον», ἐκ τοῦ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἠρωϊκοῦ τούτου λόγου τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου τοῦ ἐν τοῖς Ἀπορρήτοις περιεχομένου:

«Οἷς ῥα καὶ ἐν γλώσσῃσι πυρὸς μετέπειτα μερίσθη
»Σῆμα φέρον θεότητος, ὅτ' ἐκ χθονὸς ἅλτο Σαωτήρ.
»Καὶ γὰρ πῦρ θεὸν οἶδα τακοῖς, ὡς φῶς ἀγαθοῖσιν».

Τὸν εἰς τὴν γενέθλιον τοῦ Κυρίου ἡμέραν κανόνα ἐτόνισεν εὐτάκτως ὁ ἱερὸς ἁσματογράφος εἰς ἦχον Α'. Τῷ Β' ἤχῳ ἐχρήσατο εἰς τὴν

823) Ἐκκλησιαστ. Ἱστορ. σ. 456. — Migne, τομ. 98 Fabricii, σ. 173, Cave σ. 410.

δευτέραν ἑορτὴν τοῦ Κυρίου, ἤτοι τῶν Θεοφανείων[824]. Τῷ Γ' ἤχῳ εἰς τὴν τρίτην ἑορτὴν τοῦ Κυρίου, τὴν Ὑπαπαντήν· τῷ Δ' δέ, εἰς τὴν τετάρτην ἑορτήν, τῶν Βαΐων· ὁ θεῖος μελῳδὸς ἐρχόμενος εἰς τὴν Μεγάλην Ἑβδομάδα τῶν παθῶν, παραλείπει τὸν Πλ. Α' ἦχον ὡς πανηγυρικόν, χρῆσιν δὲ ποιεῖται τοῦ Β' καὶ Πλ. Β' κατακόρως, ὡς ὄντων ἀμφοτέρων πενθίμων ἤχων. Ἐν τῇ ἑορτῇ τῆς Πεντηκοστῆς μεταχειρίζεται τὸν Βαρύν, ἐν δὲ τῇ τελευταίᾳ ἑορτῇ, τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ[825] τὸν Πλ. Δ'[826]. Ὁ θεῖος Κοσμᾶς ἐποίησε καὶ κανόνας εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Σωτῆρος «Χοροὶ Ἰσραὴλ ἀνίκμοις ποσί», εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου «Πεποικιλμένη τῇ θείᾳ δόξῃ» καὶ ἄλλους πολυαρίθμους. Εἰς τοὺς περισσοτέρους τῶν κανόνων αὐτοῦ προσαρμόζει ἐν τοῖς τροπαρίοις ἑκάστης ᾠδῆς τὸ αὐτὸ τέλος, ὅ λέγεται *ἐπῳδός*[827]. Ὡς γνήσια προϊόντα τοῦ ἀθλητοῦ τῆς Παλαιστίνης Κοσμᾶ θεωροῦνται καὶ οἱ ἑξῆς κανόνες, α) εἰς Ἰωσὴφ τὸν Μνήστορα, Δαβὶδ τὸν Βασιλέα καὶ Ἰακὼβ (26 δεκεμβρίου), β) εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα Γεώργιον (23 ἀπριλίου) καὶ γ) εἰς τὸν Θεολόγον Γρηγόριον[828].

824) Ἡ τῆς περιτομῆς ἑορτή, ὡς νομικωτέρα καὶ ἰουδαϊκωτέρα, παρελείφθη. Ὡσαύτως καὶ ἡ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ παρελείφθη ὡς συμπίπτουσα ὁτὲ μὲν πρὸ τῶν Βαΐων, ὁτὲ δὲ μετὰ τὴν Βαϊοφόρον.

825) Ἰστέον ὅτι ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς διηγεῖται, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Νικοδήμου Ἁγιορείτου (Ἑορτοδρόμιον ἤτοι Ἑρμηνεία εἰς τοὺς ἁσματικοὺς Κανόνας τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν, ἐν Βενετίᾳ 1836 σ. 55) ὅτι ὁ θεσπέσιος Κοσμᾶς ἀφοῦ παρέδωκεν εἰς τὰς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τὸν τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ μελισταγῆ Κανόνα αὐτοῦ, παρέστη ποτὲ ἀγνώριστος εἰς τὸν ἐν Ἀντιοχείᾳ ναόν, ἔνθα ἤκουσε ψαλλόμενον αὐτὸν κατὰ διάφορον μέλος καὶ παρεφθαρμένως· ἔψεξε δὲ τότε τοὺς ψάλλοντας. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ψάλται λος καὶ παρεφθαρμένως· ἔψεξε δὲ τότε τοὺς ψάλλοντας. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ψάλται ἐδυσπίστουν ἂν ὁ ψέγων αὐτοὺς ἦτο πράγματι ὁ μουσουργὸς τοῦ Κανόνος, ἀπῄτουν δὲ πρὸς μαρτυρίαν νὰ ποιήσῃ καὶ ἕτερόν τι τοιοῦτον μελῴδημα, ὁ Κοσμᾶς ἐμελούργησε τὴν δευτέραν Θ' ᾠδὴν καὶ ἐτόνισεν αὐτὴν μουσικώτατα, ὡς ἐμπειρότατος τῆς μουσικῆς, μεταχειρισθεὶς ὡς Ἀκροστιχίδα διὰ ταύτην τὸ τελευταῖον Τροπάριον τῆς Η' ᾠδῆς. Περὶ τούτου ἐγράψαμεν καὶ ἐν τῇ 151 Σημειώσει τοῦ παρόντος συγγράμματος.

826) Ἑρμηνείαν εἰς τοὺς κανόνας τούτους ἴδε ἐν τῷ Ἑορτοδρομίῳ τοῦ Νικοδήμου Ἁγιορείτου. Ἐν Βενετίᾳ 1836.—Προσέτι σημειωτέον ὅτι εἰς πάντας τοὺς πλήρεις καὶ ἐλλειπεῖς κανόνας τοῦ θείου Κοσμᾶ Γεώργιος (Γρηγόριος) ὁ Κορίνθου ἐποίησε λεπτομερῆ ἑρμηνείαν, εἰς δὲ τοὺς κανόνας τῶν μεγάλων ἑορτῶν κατέλιπεν ἑρμηνείαν Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος. (Allatius de Georgiis).

827) Ἰστέον ὅτι τὸ αὐτὸ δὲν παρατηρεῖται εἰς τὸν κατ' ἀλφάβητον Κανόνα τῆς Ἀναλήψεως.

828) Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ὁ θεῖος Κοσμᾶς συνέγραψεν ἑρμηνείαν εἰς τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαβὶδ διὰ στίχων, καὶ ἑρμηνείαν τῶν ἱστοριῶν τῶν ἁπαντωσῶν εἰς τοὺς στίχους Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου.

Νικηφόρος ὁ Θεοτόκης ἀναφέρει ὅτι ὁ ἱερὸς Κοσμᾶς ἐποίησε καὶ τὸν εἰς τὴν Θεοτόκον ὕμνον «Τὴν τιμιωτέραν τῶν Χερουβίμ» ὅπερ φαίνεται πιθανόν, διότι ὁ μελῳδὸς οὗτος συνέταξε Τετραῴδιον εἰς τὸ Μέγα Σάββατον, ἔνθα αἱ λέξεις αὗται ἀποτελοῦσι τὸν Εἱρμὸν τῆς Θ' ᾠδῆς, ἢ καὶ διότι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν Νικηφόρου τοῦ Καλλίστου, ὁ ὕμνος οὗτος ἐποιήθη τὴν Μεγάλην Παρασκευήν, ἡμέραν θλίψεως ἰδιαιτέρας διὰ τὴν μητέρα τοῦ Ἰησοῦ[829]. Προσέτι ὁ Κοσμᾶς ἐποίησε δι' ἑκάστην ἡμέραν τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος βραχύτερα ποιήματα ὀνομαζόμενα κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ᾠδῶν Διῴδιον, Τριῴδιον, Τετραῴδιον, καὶ διὰ μὲν τὴν Μ. Δευτέραν ὥρισε Α' Η' καὶ Θ' ᾠδὴν (Τριῴδιον), διὰ τὴν Μ Τρίτην Η' καὶ Θ' ᾠδήν (Διῴδιον), διὰ τὴν Μ. Τετάρτην Γ' Η' καὶ Θ' ᾠδήν, διὰ τὴν Μ. Πέμπτην Δ' Η' καὶ Θ', τὴν Μ. Παρασκευὴν Ε' Η' καὶ Θ' καὶ τὸ Μ. Σάββατον ΣΤ' Ζ' Η' καὶ Θ' (Τετραῴδιον). Εἰς τοῦτο δ' εὗρε μιμητὰς τὸν Θεόδωρον καὶ Ἰωσήφ, οἵτινες εἰς ἄλλας ἡμέρας καὶ ἰδίᾳ τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ἐποίησαν ἐπίσης Τριῴ-

829) Εἰς τὸ Τροπάριον «Τὴν τιμιωτέραν τῶν Χερουβὶμ» προετάχθη βραδύτερον ὁ ὕμνος «" Αξιόν ἐστιν». Περὶ τῆς καθιερώσεως τοῦ ὕμνου τούτου εἰς γενικὴν ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν ὑπὸ τῆς Συνόδου Κων)πόλεως ἀναφέρεται ἐν τῷ «Νέῳ Μαρτυρολογίῳ» (Ἐν Βενετίᾳ 1790) ἡ ἑξῆς διήγησις, γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου Σεραφεὶμ τῷ 1548 : Ἐν Ἁγίῳ Ὄρει πλησίον τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος ὑπάρχει εὐρεῖα κοιλάς, ἐφ' ἧς εὑρίσκοντο διεσπαρμένα κελλία μοναζόντων. Ἔν τινι τῶν κελλίων ἔζη γέρων μοναχὸς μετά τινος δοκίμου, ἀμφότεροι δὲ διῆγον βίον αὐστηρὸν καὶ ἀληθῶς πνευματικόν. Ὁ γέρων Κυριακήν τινα ἀφήσας μόνον ἐν τῷ κελλίῳ τὸν δόκιμον μετέβη εἰς τὸ ἐν Καρεαῖς Πρωτάτον διὰ νὰ ἀκροασθῇ τῆς θείας λειτουργίας. Μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ξένος μοναχὸς κρούει τὴν θύραν τοῦ κελλίου, καὶ γίνεται δεκτὸς ὑπὸ τοῦ δοκίμου μετὰ φιλοφροσυνῶν. Ὅτε δ' ἐπλησίασεν ἡ συνήθης ὥρα τῆς προσευχῆς ἔστησαν ἀμφότεροι προσευχόμενοι, τὸν δὲ ὕμνον «Τὴν τιμιωτέραν τῶν Χερουβίμ» ἔψαλεν ὁ δόκιμος ὡς ἐποίησεν αὐτὸν ὁ Κοσμᾶς Μαϊουμᾶ ἐπίσκοπος, ὁ δὲ ξένος διαφοροτρόπως, προτάξας τὸ «Ἄξιόν ἐστιν». Ὁ δόκιμος κατηυφράνθη ἐκ τοῦ θαυμασίου ὕμνου τοῦ ξένου, διὸ καὶ ἐνθέρμως καθικεύτευσεν αὐτὸν ἵν' ἀντιγράψῃ τὸν ψαλέντα ὕμνον. Ἀλλ' ἐλλείψει χάρτου καὶ μελάνης, ὁ ἄγνωστος ἐζήτησε λιθίνην πλάκα, καὶ διὰ τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ἔγραψε τὸν ὕμνον, καὶ ὢ τοῦ θαύματος, αἱ λέξεις τόσον καθαρῶς καὶ εὐκρινῶς ἐχαράσσοντο, ὡς ἡ πλάξ νὰ συνίστατο ἐξ ἁπαλοῦ κηροῦ. Καὶ ὁ μὲν ἄγνωστος παραδοὺς τὴν πλάκα τῷ δοκίμῳ ἐγένετο ἄφαντος, ὁ δὲ γέρων μοναχὸς ἐπιστρέψας εἰς τὸ κελλίον αὐτοῦ εὗρε τὸν μαθητὴν αὐτοῦ ψάλλοντα νέον ὕμνον ἄγνωστον αὐτῷ. Μαθὼν δὲ τὰ διατρέξαντα, ἀνήγγειλε τὸ θαῦμα τῷ ἡγουμένῳ τῆς μονῆς καὶ τοῖς ἄρχουσι τοῦ Ἁγίου Ὄρους, παρ' ὧν ἡ πλὰξ ἐστάλη εἰς τὰ Πατριαρχεῖα (+980) πατριαρχοῦντος Νικολάου τοῦ Χρυσοβέργη. Τῆς Συνόδου δὲ συνελθούσης, καθιερώθη ὁ ἀγγελικὸς οὗτος ὕμνος εἰς γενικὴν ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν.—Ἀκολουθία εἰς τὸ "Αξιόν ἐστιν συνετάχθη ὑπὸ τοῦ σοφοῦ μοναχοῦ Βενεδίκτου τῷ 1838 καὶ ἐξεδόθη ἐν Ἀθήναις.

δια[830]. Ἱστορεῖται ὅτι ὁ ἱερὸς Κοσμᾶς μετὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ συνέταξαν καὶ Γραμματικὴν τῆς Μουσικῆς, περὶ ἧς ἀλλαχοῦ μνεία ἐγένετο.

Ἰάκωβος Ἐδέσσης ἐπίσκοπος (†710), ἐκ τῶν ὑμνογράφων τῆς Ἐκκλησίας, συντάξας ὕμνους κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους.

Ἠλίας Κρήτης ἐπίσκοπος, ὁ καὶ Ἔκδικος ἐπωνυμούμενος, ἐκ τῶν ἀρίστων θεολόγων καὶ ὑμνογράφων τοῦ Η' αἰῶνος. Παρέστη καὶ εἰς τὴν Ζ' ἐν Νικαίᾳ γενομένην τῷ 787 Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Καλεῖται καὶ Θεοτοκαριογράφος ὡς συντάξας Κανόνας εἰς τὴν Θεοτόκον, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἦχον Δ' πρὸς τὸ «Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον πέλαγος» ἄνευ τῶν ὑστέρων Θεοτοκίων εὕρηται εἰς τὸ Μέγα Θεοτοκάριον Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου. Συνέγραψε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ σχόλια εἰς τοὺς λόγους τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου[831].

Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης (+806) ἐξ ἐπισήμου οἰκογενείας ἕλκων τὸ γένος, μυστικοσύμβουλος πρότερον ὑπῆρξε τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου. Ἐπίσημος διὰ τὸν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ζῆλον αὐτοῦ, διὰ τὰς μουσικὰς γνώσεις καὶ διὰ τὴν συγγραφικὴν αὐτοῦ ἱκανότητα, ἣν ἐκθειάζει ὁ ἱερὸς Φώτιος[832].

Θεόδωρος Στουδίτης[833], ἔξοχος θεολόγος καὶ ὑμνογράφος, υἱὸς τοῦ Φωτίου καὶ τῆς Θεοκτίστης, ἀνεψιὸς Ρωμανοῦ τοῦ μελῳδοῦ καὶ αὐτάδελφος Ἰωσὴφ τοῦ Θεσσαλονίκης· ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ζήσας δὲ 67 ἔτη ἐτελεύτησε τῷ 829. Ἐκλήθη *Στουδίτης* ὡς μονάσας βραδύτερον εἰς τὴν τοῦ Στουδίου μονήν· ἠγωνίσθη ἐνθέρμως ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνων, ὑπερόριος καὶ ἐπὶ τούτῳ γενόμενος τρίς· ἀναφέρεται ὅτι εἰς τοὺς Στουδίτας μοναχοὺς ἐδίδα-

---

830) Ἐκ τῶν Τριῳδίων τοῦ Κοσμᾶ καὶ ἄλλων μουσουργῶν τῶν μελουργησάντων τρεῖς ᾠδὰς καὶ δι' ὅλας τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς Τεσσαρακοστῆς, πλὴν τῶν Κυριακῶν καὶ Σαββάτων, ἐκλήθη καὶ ὁλόκληρος ἡ βίβλος ἡ περιέχουσα τοὺς ὕμνους τῶν ἡμερῶν τῆς Νηστείας μέχρι τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα Τριῴδιον. Καταχρηστικῶς ὅμως ἡ βίβλος αὕτη ἐκλήθη Τριῴδιον, διότι δὲν ἐμπεριέχει μόνον τριῴδια, ἀλλὰ καὶ τετραῴδια καὶ ὀκταῴδια καὶ ἐννεαῴδια καὶ ἄλλους προσέτι ὕμνους ἰδιάζοντος μέλους καὶ μὴ ἀπαρτίζοντας μέρη ᾠδῶν. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὠνομάσθη οὕτως, διότι κατὰ πρῶτον ὅτε ἐγένοντο τὰ Τριῴδια τῆς Μ. ἑβδομάδος τότε ὠνομάσθη Τριῴδιον, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, ἔπειτα δὲ προσετέθησαν τὰ λοιπά, ἐξ ὧν ἡ βίβλος, ἐσχηματίσθη, ὡς ἔχει σήμερον. (Ἴδε καὶ Σιὼν ἐφημερὶς θρησκευτικὴ ἐν Ἀθήναις 1881 ἔτος Α' ἀριθ. 5).

831) Βλ. Fabric. Bibl. Graec. T. VIII p. 430 Harl.

832) Μυριόβιβλος Ἀναγν. 66.—Πρβλ. Migne, 100. Cave, 434. Fabric. Biblioth. Graec. T. VII p. 603—608 Harl.

833) Κατὰ πλάτος τὸν βίον τοῦ Θεοδώρου ὅρα εἰς τὸν «Νέον Παράδεισον».

σχε τὴν ψαλμῳδίαν τῶν ὕμνων. Ἡ κυριωτέρα δὲ ἐνασχόλησις τῶν Στουδιτῶν ἦτο ἡ σύνταξις ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων καὶ ᾀσμάτων. Μεταξὺ τῶν ὑμνογράφων καὶ ᾀσματογράφων ὡς μαθηταὶ τοῦ Θεοδώρου διακρίνονται οἱ Στουδῖται Συμεών, Νικόλαος, Κλήμης, Κυπριανὸς καὶ ἄλλοι. Ἔγραψε διάφορα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα[834], Στιχηρὰ εἰς τὴν 11, 13, 17, 20, 29 ἰανουαρίου, 11 φεβρουαρίου, 23 ἀπριλίου, 23 σεπτεμβρίου, 6, 20 ὀκτωβρίου, 3, 8, 13, 27, 28 νοεμβρίου, 11, 20, 22, 23 δεκεμβρίου. Ἐποίησε πολλοὺς ᾀσματικοὺς κανόνας καὶ ὁλοκλήρους ἀκολουθίας[835]· ἐμελῴδησε κατὰ τὸν Κωδινόν, μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωσήφ, ἐν τοῖς χρόνοις Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου, τοὺς κανόνας τοὺς περιεχομένους εἰς τὸ κατανυκτικὸν βιβλίον τοῦ Τριῳδίου, καθήμενος ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ[836]· διὸ καὶ *ποιητὰς καιρῶν* αὐτοὺς ἀποκαλεῖ· ἐν τοῖς ἐναρμονίοις Τροπαρίοις τοῦ Θεοδώρου τὰ ρητὰ τῆς θείας Γραφῆς πολλαχοῦ κατὰ λέξιν καὶ κατὰ νόημα παραφραστικώτερον ᾀσματολογοῦνται. Τοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου κάλλιστόν πόνημα κρίνονται καὶ οἱ ἐν τῇ Δαμασκηναίᾳ Ὀκτωήχῳ ἱεροὶ Ἀναβαθμοί, καὶ ὁ εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων κανών, περὶ οὗ λέγει Δοσίθεος ὁ Ἱεροσολύμων ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ ὅτι ἐψάλλετο κατὰ τὴν ἑβδομάδα τῆς Ὀρθοξίας εἰς τὴν λιτανείαν, ἥτις ἐτελεῖτο μετὰ τὸν Ὄρθρον, ὡς καὶ ὁ διὰ τὰς ἀγρυπνίας προωρισμένος παρακλητικὸς κανὼν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν. Ὁ ἱερὸς Θεόδωρος ἐποίησε τρεῖς πλήρεις κανόνας τοῦ Τριῳδίου, εἰς τὰ Σάββατα τῆς Ἀπόκρεω καὶ τῆς Τυρινῆς καὶ εἰς τὴν τρίτην ἑβδομάδα τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, ὅτε ἑορτάζεται ἡ προσκύνησις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ· προσέτι δὲ καὶ τὰ Τετραῴδια τῶν Σαββάτων τῆς Β′, Γ′, Δ′ καὶ Ε′ ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται τὸ Τυπικὸν τῆς μονῆς τῶν Στουδιτῶν, καὶ ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος «Ἡ ζωὴ ἐν τάφῳ». Ἀριθμεῖται καὶ εἰς τὴν σειρὰν τῶν Θεοτοκαριογράφων, ὡς ποιήσας παρακλητικοὺς κανόνας εἰς τὴν Θεοτόκον.

Ἰωσὴφ ὁ Θεσσαλονίκης[837], ἀδελφὸς Θεοδώρου τοῦ Στουδί-

834) Τὸν κατάλογον αὐτῶν ἴδε παρὰ Fabric Biblioth. Graec. T. X, p. 434—474 Harl.

835) Migne, 100. Fabric. 10, σ. 434. Cave, 436.

836) Περὶ τῶν Ο′ Ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου, τομ′ Δ′. σ. 750.

837) Ὁ Ἰωσὴφ ἐν τῇ Μουσικῇ Βιβλιοθήκῃ γράφεται Ἰωάννης. Πλὴν τοῦ Ἰωσὴφ Θεσσαλονίκης ὑπάρχει καὶ ὁ ὑμνογράφος Ἰωσήφ· ἕτερος δὲ οὐδείς. Ὁ Φαβρίκιος τοὺς δύο τούτους Ἰωσὴφ (Fabricii Biblioth. Graeca, T. XI, p. 79, Harl.) κατὰ λάθος, εἰς τέσσαρας ἐπολλαπλασίασε.

του. Γενόμενος ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης ἐξωρίσθη ἔπειτα δὶς καὶ τρὶς διὰ τὸν ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνων ἔνθεον ζῆλον αὐτοῦ, ὑπερόριος δὲ ἀπέθανε τῷ 833 μ. Χ. Οὗτος ἐκτὸς ἄλλων[838] ἐποίησε τὸν κανόνα τῆς Κυριακῆς τοῦ Ἀσώτου, Τριῴδια καὶ στιχηρὰ εἰς τὰς πέντε ἡμέρας τῆς Τυρινῆς καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, καὶ Τετραῴδια εἰς τὰ τέσσαρα τῶν Νηστειῶν Σάββατα. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν Νικηφόρου τοῦ Καλλίστου ὁ Ἰωσὴφ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου συλλέξαντες πάντα τὰ μέχρις αὐτῶν ψαλλόμενα Τριῴδια κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς ἐτακτοποίησαν αὐτά, καὶ προσθέσαντες τὰ ἴδια αὐτῶν στιχηρὰ καὶ τροπάρια συνέταξαν Τριῴδιον.

Θεόδωρος καὶ Θεοφάνης οἱ Γραπτοὶ[839] οἱ καὶ Ὁμολογηταὶ καλούμενοι, διετέλεσαν μοναχοὶ τῆς τοῦ ἁγίου Σάββα μονῆς. Ἦσαν κάτοχοι τῆς τε ἀραβικῆς (ὡς γεννηθέντες ἐν Ἀραβίᾳ) καὶ ἑλληνικῆς γλώσσης, διεκρίθησαν δὲ ὡς ᾀσματογράφοι καὶ ποιηταί. Ἀμφότεροι ἐποίησαν πολλοὺς ᾀσματικοὺς κανόνας, στιχηρὰ ἰδιόμελα, καὶ ἄλλα διάφορα ᾄσματα κοσμοῦντα τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀσματικὴν χοροστασίαν. Ἐποίησαν παρακλητικοὺς κανόνας εἰς τὴν Θεοτόκον, διὸ καὶ ἀριθμοῦνται ἐν τοῖς Θεοτοκαριογράφοις. Ἐξορισθέντες ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου εἰς Θεσσαλονίκην οἱ δύο ἀδελφοὶ ἐ-

---

838) Ὁ Ἰωσὴφ καὶ λόγους συνέγραψεν, οἷον, εἰς τὴν Ὕψωσιν τοῦ Σταυροῦ, εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον τὸν Θεσσαλονικέα καὶ ἄλλους ἀνεκδότους. Gave p. 357 καὶ Νικοδήμου Συναξαριστ. Ἰουλ. ιδ'.

839) Οὕτω καλοῦνται διότι ὁ τελευταῖος τῶν εἰκονομάχων βασιλέων ὁ Θεόφιλος ἐνέγραψεν ἐπὶ τοῦ μετώπου τῶν θεοφρόνων αὐταδέλφων διὰ πεπυρακτωμένου σιδήρου 12 στίχους ἰαμβικούς, τοὺς ἑξῆς :

«Πάντων ποθούντων προστρέχειν πρὸς τὴν πόλιν
Ὅπου πάναγνοι τοῦ Θεοῦ Λόγου πόδες
Ἔστησαν, εἰς σύστασιν τῆς Οἰκουμένης,
Ὤφθησαν οὗτοι τῷ σεβασμίῳ Τόπῳ,
Σκεύη πονηρὰ δεισιδαίμονος πλάνης
Ἐκεῖσε πολλὰ λοιπὸν ἐξ ἀπιστίας,
Πράξαντες δεινὰ αἰσχρὰ δυσσεβοφρόνως,
Ἐκεῖθεν ἠλάθησαν, ὡς ἀποστάται.
Πρὸς τὴν πόλιν δὲ τοῦ κράτους πεφευγότες
Οὐκ ἐξαφῆκαν τὰς ἀθέσμους μωρίας.
Ὅθεν γραφέντες, ὡς κακοῦργοι, τὴν θέαν
Κατακρίνονται καὶ διώκονται πάλιν».

Ὅρα Ζωναρᾶ Χρονικ. ΙΕ' σ. 146 Κεδρην. τομ. Β' σ. 521 καὶ Κ. Οἰκονόμου Σιωνίτην Προσκυνητὴν σ. 100.

μέλιζον ᾄσματα, ἐκλέξαντες διὰ τὰ τῆς ἐξορίας δεινοπαθήματα αὐτῶν τὸν ἦχον Πλ. Α΄, ὡς συμπαθητικὸν καὶ φιλοικτίρμονα. Ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐποίησαν τὸ πρὸς τὸν πολιοῦχον ἅγιον τῆς πόλεως Δημήτριον τὸν Μυροβλήτην συμπαθητικὸν προσόμοιον «Δεῦτε μάρτυς Χριστοῦ πρὸς ἡμᾶς, σοῦ δεομένους συμπαθοῦς ἐπισκέψεως καὶ ῥῦσαι κεκακωμένους τυραννικαῖς ἀπειλαῖς καὶ δεινῇ μανίᾳ τῆς αἱρέσεως», καὶ τὸν κανόνα τοῦ Μυροβλήτου ἁγίου. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδώρου, γενόμενον τῷ 838, ὁ Θεοφάνης ἐψηφίσθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κ/πόλεως Μεθοδίου ἐπίσκοπος Νικαίας[840], ἐτελεύτησε δὲ περὶ τὸ 850 μ. Χ. Τὸν Θεοφάνην ὀνομάζει ὁ Σουΐδας ποιητήν, ὁ Κεδρηνὸς μελῳδόν, Νικηφόρος δὲ ὁ Κάλλιστος ἡδύφωνον μουσικὸν αὐλόν. Ἐκ τῶν δύο αὐταδέλφων ὁ Θεοφάνης κατέλιπε κανόνας πολλοὺς ἐν τοῖς Μηναίοις, συμποσουμένους εἰς 150. Ἐκ τούτων διακρίνεται ὁ εἰς τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, ὅστις ἐψάλη τὸ πρῶτον καθ' ἣν στιγμὴν ἐπεσφραγίσθη ὁ θρίαμβος τῆς Ὀρθοδοξίας. «Ἐποίησεν ὁ Θεοφάνης, λέγει ὁ Οἰκονόμος[841], καὶ τὸν εἰς τὴν Κυριακὴν τῆς Ὀρθοδοξίας κανόνα, ἥδιστον πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ὃν εἰς τὸν προτελευτήσαντα Θεόδωρον, τὸν ἀδελφόν, μετὰ πόθου νύσσοντος τὴν καρδίαν ἁγιοπρεπῶς ἐμελῴδησεν». Ὁ Θεοφάνης ἐποίησεν ὀκτὼ κανόνας εἰς τοὺς Ἀγγέλους κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους μετὰ στιχηρῶν, κανόνας ὀκτὼ εἰς τοὺς Κεκοιμημένους διὰ νὰ ἀναγινώσκωνται κατὰ τὰ Σάββατα, ὀκτὼ εἰς τοὺς ἁγίους Ἀποστόλους, πέντε ἢ πλειοτέρους εἰς τὴν Θεοτόκον, κανόνα εἰς τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου (μέχρι τῆς ς΄ ᾠδῆς), εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα διὰ τὸν ἑσπερινὸν τῆς Πεντηκοστῆς, εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου (μέχρι τῆς ς΄ ᾠδῆς), εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Θεόδωρον τὸν Γραπτὸν (27 δεκεμβρίου) καὶ Θεοφάνην τὸν Συγριανὸν (12 μαρτίου), καὶ εἰς τὴν σύναξιν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ (7 ἰανουαρίου). Προσέτι δὲ συνέταξε κανόνας εἰς τοὺς προφήτας Μαλαχίαν (3 ἰανουαρίου), Ἡσαΐαν (9 μαΐου), Ζαχαρίαν (5 σεπτεμβρίου), Ὡσηὲ καὶ Ἰωὴλ (17 καὶ 19 ὀκτωβρίου), Ἀβδιοὺ (19 νοεμβρίου), Ναούμ, Ἀββακούμ, Σοφονίαν, Ἀγγαῖον καὶ Δανιὴλ (1, 2, 3, 16, 17 δεκεμβρίου)· εἰς τοὺς Ἀποστόλους Πέτρον καὶ Τιμόθεον (16, 21 ἰανουαρίου), Ὀνήσιμον (15 φεβρουαρίου), Βαρθολομαῖον, Βαρνάβαν καὶ Ἰούδαν (11, 19 ἰουνίου), Στέφανον, Ματθίαν καὶ Τίτον (2, 9, 25 αὐγούστου), Θωμᾶν, Ἰάκωβον Ἀλφαίου,

840) Οὐκ ὀρθῶς γράφεται ὑπὸ τοῦ Μελετίου (Ἐκκλησιαστ. Ἱστορ. τομ. Β΄ σ. 270) ὅτι ἄλλος εἶναι Θεοφάνης ὁ Γραπτός, καὶ ἄλλος Θεοφάνης ὁ Νικαίας, διότι αὐτὸς ὁ Θεοφάνης Γραπτὸς ὑπῆρξε καὶ ἐπίσκοπος Νικαίας.

841) Περὶ τῶν Ο΄ Ἑρμηνευτῶν, τομ. Δ΄. σ. 751.

Λουκᾶν καὶ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Κυρίου (6, 9, 18, 23 ὀκτωβρίου), Φίλιππον καὶ Ματθαῖον καὶ Κλήμεντα τὸν Ρωμαῖον (14, 16, 25 νοεμβρίου) καὶ Μάρκον τὸν εὐαγγελιστὴν (25 ἀπριλίου). Εἰς τοὺς ἱεράρχας Ἀθανάσιον Ἀλεξανδρείας, Γρηγόριον τὸν Θεολόγον καὶ Ἰγνάτιον τὸν Θεοφόρον (18, 25, 29 ἰανουαρίου) Νικηφόρον, Λέοντα τὸν Ρωμαῖον καὶ Πολύκαρπον Σμύρνης (9, 18, 23 φεβρουαρίου), Σωφρόνιον καὶ Κύριλλον Ἱεροσολύμων (11, 18 μαρτίου), Νικηφόρον καὶ Κύριλλον Ἀλεξανδρείας (2, 9 ἰουνίου), Βαβύλαν (4 σεπτεμβρίου), Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην καὶ Ἱερόθεον (3, 4 ὀκτωβρίου), Παῦλον Κ/πόλεως, Χρυσόστομον, Γρηγόριον τὸν Νεοκαισαρείας, Πρόκλον, Ἀμφιλόχιον, Πέτρον Ἀλεξανδρείας (6, 13, 17, 20, 23, 25 νοεμβρίου), Σπυρίδωνα Τριμυθοῦντος (12 δεκεμβρίου) καὶ Εὐτύχιον (6 ἀπριλίου). Εἰς τοὺς ὁσίους μέγαν Ἀντώνιον, Μακάριον, Ἔφραὶμ (17, 19, 28 ἰανουαρίου), Μαρτινιανὸν (13 φεβρουαρίου), Γερμανὸν (12 μαΐου), Τύχωνα (16 ἰουνίου), Θεόκτιστον (3 σεπτεμβρίου), Ἱλαρίωνα (21 ὀκτωβρίου), Θεόδωρον τὸν Στουδίτην καὶ Νεῖλον (11, 12 νοεμβρίου), Σάββαν τὸν ἡγιασμένον (5 δεκεμβρίου), Νικήταν καὶ Γρηγόριον τὸν Δεκαπολίτην (3, 18 ἀπριλίου). Εἰς τὰς μεγαλομάρτυρας Αἰκατερίναν (25 νοεμβρίου) καὶ Παρασκευὴν (26 ἰουλίου). Εἰς τὰς μάρτυρας Ἀγάθην (5 φεβρουαρίου), εἰς τοὺς 40 Μάρτυρας τοὺς ἐν Σεβαστείᾳ (9 μαρτίου), Σοφίαν μετὰ τῶν θυγατέρων αὐτῆς (17 σεπτεμβρίου) καὶ Εὐγενίαν (24 δεκεμβρίου)· εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα Γεώργιον (23 ἀπριλίου), εἰς τοὺς μάρτυρας Πολύευκτον καὶ Γόρδιον (3, 9 ἰανουαρίου), Νικηφόρον, Αὐξέντιον, Πάμφιλον, Προκόπιον καὶ Βασίλειον (9, 14, 16, 27, 28 φεβρουαρίου), Ἀκάκιον (7 μαΐου καὶ 29 νοεμβρίου), Θεόδωρον (8 ἰουνίου), Παντελεήμονα (27 ἰουλίου), Μάμαντα, Βαβύλαν, Σώζοντα, Νικήταν καὶ Πλακίδαν (2, 4, 7, 15, 20 σεπτεμβρίου), Σέργιον καὶ Βάκχον, Εὐλάμπιον καὶ Εὐλαμπίαν, Ἀρέθαν, Δημήτριον (7, 10, 24, 26 ὀκτωβρίου), Ἀκίνδυνον, Γουρίαν, Πλάτωνα καὶ Βενέδικτον (2, 15, 18, 19 νοεμβρίου) καὶ Θύρσον (14 δεκεμβρίου), Λουκιανὸν τὸν ὁμολογητὴν (15 ὀκτωβρίου), Εἰρηνάρχην (28 νοεμβρίου), Εὐθύμιον, Ἀνυσίαν καὶ Μελάνην (26, 30 καὶ 31 δεκεμβρίου), Κλήμεντα καὶ Ξενοφῶντα (23 καὶ 26 ἰανουαρίου), Θεοφύλακτον, Σαβῖνον καὶ ὁσίαν Ματρώναν (8, 16, 27 μαρτίου), Χριστόφορον καὶ Πατρίκιον (9, 19 μαΐου), πατριάρχην Μεθόδιον, Φεβρωνίαν καὶ 12 Ἀποστόλους (20, 25, 30 ἰουνίου), Ἀκάκιον, Συμεῶνα καὶ Μαρίαν Μαγδαληνὴν (7, 21, 22 ἰουλίου), Δομέτιον καὶ Ποιμένα (7, 27 αὐγούστου), καὶ Κάρπον (13 ὀκτωβρίου). Ὑπάρχουσι δὲ πλὴν τῶν ἀνωτέρω καὶ ἕτερσι κανόνες φέροντες τὸ ὄνομα τοῦ Θεοφάνους καταχρηστικῶς. Ὁ Θεοφάνης συν-

ἔγραψε καὶ στιχηρὰ εἰς τινας ἁγίους[842]. Λαμπρὰ θεωροῦνται καὶ τὰ εἰς τὰ Θεοφάνεια τριάκοντα στιχηρά, τὰ ψαλλόμενα ἀπὸ τῆς 2—6 ἰανουαρίου, ἀνὰ ἓξ καθ' ἑκάστην.

Στέφανος Σαββαΐτης ὡς ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Σάββα μονάσας, ὁ καὶ Ἁγιοπολίτης ἐπωνυμούμενος, ἅτε μοναχὸς διατελέσας τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ[843], σύγχρονος Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ζήσας δὲ ἀσκητικῶς, ἐτελεύτησε τῷ 790[844]. Ἐμελούργησε πολλοὺς κανόνας, τὸν εἰς τοὺς ὁσίους πατέρας τοὺς ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Σάββα ἀναιρεθέντας (20 μαρτίου) εἰς ἦχον Πλ. Δ΄ πρὸς τὸ «Ἆσμα ἀναμέλψωμεν λαοί», τὸν εἰς τὴν ἁγίαν Βαρβάραν καὶ Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν (4 δεκεμβρίου), ἀμφοτέρους εἰς ἦχον Β΄ πρὸς τὸ «Ἐν βυθῷ κατέστρωσέ ποτε», τὸν εἰς τὴν Περιτομὴν τοῦ Κυρίου (1 ἰανουαρίου), τὸν εἰς τὸν ἅγιον Κυριακὸν τὸν Ἀναχωρητὴν (29 σεπτεμβρίου) καὶ ἄλλους. Οὗτος ἐγένετο καὶ ποιητὴς Τροπαρίων ὡς ἀναφέρει ὁ Γραπτὸς Θεοφάνης ἐν τῷ εἰς τὸν ὅσιον τοῦτον μελουργηθέντι παρ' αὐτοῦ κανόνι. Εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Μ. Ἑσπερινοῦ τοῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου ὑπάρχουσι πέντε στιχηρὰ Στεφάνου τοῦ Ἁγιοπολίτου. Συνέγραψε πρὸς τούτοις καὶ πενθίμους ὕμνους εἰς τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ[845].

Ταράσιος Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης (+784), προήδρευσε τῆς Ζ΄ οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἦτο δὲ τοῦ φωτεπωνύμου Φωτίου πατραδελφός· ὁ Κουτλουμουσιανὸς Βαρθολομαῖος ὁ Ἴμβριος καταλέγει καὶ τὸν Ταράσιον μεταξὺ τῶν ἁσματογράφων τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδονται ὁ εἰς τὴν γ΄ εὕρεσιν τῆς κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου κανὼν πρὸς ἦχον Πλ. Δ΄, καί τινες χρησμοὶ εἰς Ἰαμβικὰ μέτρα πρὸς τὰ ποιήματα «Ἔσωσε λαὸν θαυματουργῶν δεσπότης» καὶ «Στείβει θαλάσσης κυματούμενον σάλῳ».

Ἀνατόλιος Στουδίτης, ἤκμασε περὶ τὸ 770 μ. Χ. μαθητὴς γενόμενος Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου· ἀνὴρ λόγιος καὶ ἁσματογράφος. Ἐποίησε τὰ ἐν τῇ Ὀκτωήχῳ ἐν χρήσει Ἀναστάσιμα στιχηρὰ τὰ

---

842) 11 Ἰανουαρίου. 25 μαρτίου. 23 ἀπριλίου. 1 ἰουλίου. 15 αὐγούστου, 15, 26 σεπτεμβρίου. 9 ὀκτωβρίου. 1 νοεμβρίου. 5 δεκεμβρίου.

843) Ὁ Ἀλλάτιος οὐκ ὀρθῶς διακρίνει Στέφανον τὸν Σαββαΐτην ἀπὸ Στέφανον τὸν Ἁγιοπολίτην. (Fabricii Biblioth. graec. 12, 82).

844) Τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐν τῇ μονῇ τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Σάββα ἠσκήτευσε καὶ ἕτερος Στέφανος ὁ θαυματουργός, ὅστις καὶ ἀπέθανε τῷ 786, ἑορταζόμενος ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῇ 13 ἰουλίου.

845) Fabricii bibl. 2. 323. ed. Harl.

ἐπιγραφόμενα «Στιχηρὰ Ἀνατολικὰ[846]» καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα εἰς διαφόρους Δεσποτικὰς καὶ Θεομητορικὰς ἑορτὰς καὶ εἰς ἄλλους ἁγίους, οἷον, τὰ στιχηρὰ ἰδιόμελα τῶν Λιτῶν εἰς τὰς ἁγίας Μυροφόρους γυναῖκας, εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον (23 ἀπριλίου), τὸν ἅγιον Χριστοφόρον (9 μαΐου), τὸν ὅσιον Συμεὼν τὸν ἐν τῷ Θαυμαστῷ ὄρει (24 μαΐου), τὸν ἅγιον Παντελεήμονα (27 ἰουλίου), τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου (15 αὐγούστου), τὸν Τίμιον Σταυρὸν (14 σεπτεμβρίου), τοὺς Ταξιάρχας (8 νοεμβρίου), καὶ τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον (13 νοεμβρίου). Προσέτι ἐποίησε τὰ στιχηρὰ ἰδιόμελα εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Τιμίου Προδρόμου (24 ἰουνίου), τοὺς Αἴνους εἰς τὴν ἰσαπόστολον Θέκλαν (24 σεπτεμβρίου), τὸ εἰς ἦχον Δ΄ δοξαστικὸν εἰς τοὺς μάρτυρας Κηρύκον καὶ Ἰουλίττην (15 ἰουλίου), τὸ εἰς ἦχον Β΄ δοξαστικὸν τῶν ἑσπερίων εἰς τὴν ἁγίαν Χριστίναν (24 ἰουλίου), τὸ εἰς ἦχον Πλ. Β΄ δοξαστικὸν τῆς Μεταμορφώσεως «Προτυπῶν τὴν Ἀνάστασιν τὴν σήν» (6 αὐγούστου), τὸ εἰς ἦχον Α΄ δοξαστικὸν τῶν ἑσπερίων εἰς τὸν ἅγιον Ἀγαθόνικον (22 αὐγούστου), τὸ εἰς ἦχον Β΄ δοξαστικὸν τῶν ἑσπερίων ἀποστίχων εἰς τὸν προφήτην Ζαχαρίαν (5 σεπτεμβρίου) καὶ τὸ στιχηρὸν προσόμοιον αὐτοῦ Θεοτοκίον καὶ Σταυροθεοτοκίον πρὸς τὸ «Ὅτε ἐκ τοῦ ξύλου σε νεκρόν», τὰ εἰς ἦχον Α΄ ἑσπέρια στιχηρὰ Τροπάρια τῶν προεορτίων τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως «Προεορτάσωμεν λαοὶ Χριστοῦ τὰ Γενέθλια», τὸ εἰς ἦχον Πλ. Δ δοξαστικὸν Ἰγνατίου τοῦ θεοφόρου (20 δεκεμβρίου), τὴν Θ΄ Ὥραν καὶ τὰ ἑσπέρια μετὰ τῆς Λιτῆς καὶ τῶν Ἀποστίχων τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως, ὡς καὶ τὸ εἰς τὰ μεθέορτα αὐτῆς (Κυριακὴ μετὰ τὴν Χριστοῦ Γέννησιν) δοξαστικόν «Αἷμα καὶ πῦρ», καὶ τὰ ἑσπέρια δοξαστικὰ εἰς ἦχον Β΄ καὶ τὸ τῶν Ἀποστίχων εἰς ἦχον Πλ. Β΄, καὶ τοὺς Αἴνους τοῦ ἁγίου Στεφάνου (27 δεκεμβρίου).

Θεόφιλος αὐτοκράτωρ ἐβασίλευσε περὶ τὸ 830 μ. Χ., ἐκ τῶν κρατίστων μουσικῶν καὶ ὑμνογράφων τῆς Ἐκκλησίας. Ἐγίνωσκε καλῶς τὴν ρυθμικὴν χειρονομίαν καὶ τὴν τῶν χαρακτήρων χειρονομίαν τῆς ποσότητος. Ὁ Κεδρηνὸς διηγεῖται ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἐφιλοτιμεῖτο εἶναι καὶ μελῳδός, διὸ καὶ ὕμνους ποιῶν καὶ στιχηρὰ μελίζων ᾄδεσθαι προέτρεπεν. Ἐποίησε τὰ στιχηρὰ τῶν Αἴνων τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων[847], καὶ στίχους τινὰς κανόνος τῆς Θ΄ ᾠδῆς ἐπὶ τοῦ Εἱρμοῦ «Ἄκουε κόρη παρθένε ἀγνή».

---

846) Ὀρθότερον τὰ στιχηρὰ ταῦτα νὰ ὀνομάζωνται Ἀ ν α τ ο λ ι α κ ά, ὡς καὶ ἐν σελίδι 199 ἐγράψαμεν.

847) Περὶ τῶν Ο΄ Ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου. τομ. Δ΄ σ. 762 ἐν σημειώσει.

Μιχαὴλ Ἀνανεώτης ὁ καὶ *Σύγκελλος* τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων († 830). Οὗτος θεωρεῖται ὁ πρῶτος ἄριστος μελουργὸς τῶν Οἴκων, ὃν ἐμιμήθησαν καὶ οἱ μεταγενέστεροι Ἰωάννης ὁ Γλυκύς, Νικηφόρος ὁ Ἠθικός, Ἰωάννης ὁ Κουκκουζέλης καὶ Ἰωάννης ὁ Κλαδᾶς, ὡς ἀναφέρει Μανουὴλ ὁ νέος Χρυσάφης· ἐποίησεν ὕμνους, ἐγκώμια καὶ μουσουργήματα τοῦ Μαθηματαρίου κατ' ἀναγραμματισμόν, τοῦ Κρατηματαρίου, καὶ ἄλλα διάφορα κατὰ τὰ ἀρχαῖα μέλη.

Μεθόδιος Ὁμολογητὴς Πατριάρχης Κ/πόλεως, ἐγεννήθη ἐν Συρακούσαις τῆς Σικελίας[848], ἐτελεύτησε δὲ τῷ 846. Οὗτος πρεσβύτερος ὢν ἐξωρίσθη ὡς ἄγαν ζηλωτὴς τῶν ἁγίων εἰκόνων εἰς τὸ φρούριον τοῦ κατὰ τὴν Βιθυνίαν Ἀκρίτα ὑπὸ Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ, καθείρχθη ἐντὸς φυλακῆς διὰ τὸν αὐτὸν ζῆλον ὑπὸ Θεοφίλου τοῦ τελευταίου εἰκονομάχου, ἠλευθερώθη δὲ ὑπὸ Θεοδώρας τῆς βασιλίσσης καὶ ἀναβαίνει εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Κ/πόλεως τῷ 842· διέπρεψε δὲ ὡς θεολόγος καὶ ᾀσματογράφος. Ἐποίησε στιχηρὰ ἰδιόμελα εἰς τοὺς ἰσαποστόλους Κωνσταντῖνον καὶ Ἑλένην (21 μαΐου) καὶ ἄλλους ἁγίους, καὶ στιχηρὰ Θεοτοκία καὶ Σταυροθεοτοκία. Συνέγραψε καὶ Ἀκολουθίαν χάριν τῶν ἀποσκιρτησάντων ἐκ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ εἶτα ἐπανελθόντων εἰς αὐτὴν[849], προσέτι δὲ καὶ λόγους καλλιεπεῖς[850].

Μητροφάνης Σμύρνης ἐπίσκοπος, ἤκμασε περὶ τὰ μέσα τοῦ Θ' μ. Χ. αἰῶνος καὶ παρευρέθη εἰς τὴν κατὰ τοῦ Πατριάρχου Φωτίου Σύνοδον. Ὡς λαμπρὸς ὑμνογράφος καὶ μουσικὸς ἐποίησε τοὺς ἐν τῇ Δαμασκηναίᾳ Ὀκτωήχῳ Τριαδικοὺς Κανόνας ὅλων τῶν ἤχων καὶ ἄλλους ᾀσματικοὺς κανόνας εὑρισκομένους εἰς τὰ Μηναῖα καὶ φέροντας τὴν ἐπιγραφὴν «Μητροφάνους». Ἀριθμεῖται ἐν τοῖς θεοτοκαριογράφοις ὡς ποιήσας κανόνας εἰς τὴν Θεοτόκον, ὧν τινες εὕρηνται ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου.

Φώτιος Πατριάρχης Κωνσταν/πόλεως, ἀνὴρ πολυμαθέστατος, τῆς Ἐκκλησίας μεγαλοφωνότατος διδάσκαλος, διαπρεπέστατος ῥήτωρ, καὶ κατ' ἐξοχὴν ᾀσματογράφος[851]. Περὶ τοῦ Φωτίου λέ-

---

848) Ἔξοχοι μελῳδοὶ ἀνεφάνησαν ἐν Σικελίᾳ πλὴν τοῦ Μεθοδίου καὶ Γεώργιος ὁ Σικελιώτης, καὶ ἐν Ἰταλίᾳ παρὰ τὴν Ῥώμην αὐτὴν ἐν τῷ κοινοβίῳ τοῦ ἁγίου Νείλου, ὧν τὰ ὀνόματα οὐκ ἄγνωστα τυγχάνουσι (Pitra Hymnographie Grecque p. 18 καὶ 62) εἰ καὶ τὰ ποιήματα αὐτῶν ὡς μὴ ἐξελθόντα τοῦ περιβόλου τῆς μονῆς τῆς Γροτταφερράτας δὲν περιελήφθησαν οὔτε ἐν τοῖς Μηναίοις οὔτε ἐν τῷ Τριῳδίῳ.

849) Goari Euchologium p. 876—878. Fabricii bibl. graec. XII, 211.

850) Fabric. Bibl. gr. Τομ. VII, 273.

851) Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου, τόμ. Δ', σ. 752—759.

γει ὁ Cave[852] «ἦν ἀνὴρ ἀπεράντων ἀναγνώσεων, ἐκπληκτικῆς πολυμαθείας, λογιώτατος πάντων οὐ μόνον κατὰ τὸν ἑαυτοῦ ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς αἰῶνας, βιβλιοφαγώτατος, κριτὴς κριτικώτατος· καὶ ὁ ἅπαξ μόνον ἐπισκεπτόμενος τὴν βιβλιοθήκην αὐτοῦ κατανοεῖ τὸν ὕπατον ἱστορικόν, τὸν λογιώτατον φιλόλογον, τὸν ὀξυδερκέστατον κριτικόν. Τὴν ἐπιμεμελημένην αὐτοῦ ἐν τῷ δικαίῳ ἐμπειρίαν, μαρτυροῦσιν αἱ τόσαι ἀκριβεῖς ἀπαντήσεις πρὸς προταθείσας ἐρωτήσεις, τὴν δὲ πολιτικὴν σύνεσιν ἡ πρὸς τὸν Βουλγαρίας Μιχαὴλ ἐπιστολή· ἀνάγνωθι τέλος τὰς ἐπιστολὰς αὐτοῦ καὶ εὑρήσεις αὐτὸν ἀκριβέστατον φιλόλογον, ἰατρόν, μαθηματικόν, θεολόγον». Καὶ ὁ Σ. Ζαμπέλιος ἐπονομάζει αὐτὸν οὐκ ἀστόχως *Θεόφραστον τῆς Θ' ἑκατονταετηρίδος*[853]. Ἐγεννήθη ἐν Κ)πόλει ἐκ γονέων ἐπισήμων καὶ μαρτυρικῷ κοσμηθέντων στεφάνῳ. Ἐτιμήθη παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος διὰ μεγάλων ἀξιωμάτων, σταλεὶς καὶ πρέσβυς εἰς τὴν Συρίαν. Ἀντὶ Ἰγνατίου τοῦ πατριάρχου, ἐξορισθέντος ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ τῆς βασιλίσσης Θεοδώρας Βάρδα, ὁ μέγας Φώτιος ἐψηφίσθη πατριάρχης Κ)πόλεως τῇ 25 δεκεμβρίου τοῦ 858 ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος. Ἐξορισθεὶς δὲ τῷ 886 ἀνεκλήθη καὶ πάλιν· ἀπέθανε δὲ ἐξόριστος τῷ 891. Συνέγραψε τὴν Μυριόβιβλον Βιβλιοθήκην, ἣν οἱ ἀναγινώσκοντες ἐξίστανται βλέποντες ἐν αὐτῇ ἄνδρα σοφώτατον καὶ μεγαλοφυέστατον κριτικόν[854]. Ἐποίησεν ἐκτὸς τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων κανόνων καὶ στιχηρῶν ἰδιομέλων, ἐν οἷς διακρίνονται τὰ εἰς Μεθόδιον τὸν πατριάρχην (14 ἰουνίου), καὶ ἅπερ φέρουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ «Φωτίου», καὶ διαφόρους κανόνας εἰς τὴν Θεοτόκον, εὑρισκομένους εἰς τὸ Μέγα Θεοτοκάριον Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου[855]. Ὁ ἱερὸς Φώτιος εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱερουργίαν τὸν τοῦ ὑμνογράφου Ἰωσὴφ ἀκάθιστον ὕμνον μετὰ τῶν στιχηρῶν, καθιέρωσε τὸν τὴν ἡμέραν τῶν Θεοφανείων τελούμενον ἁγιασμὸν τῶν ὑδάτων, συνέταξε τὸν τύπον τοῦ Μικροῦ Ἁγιασμοῦ, ἐθέσπισε διὰ Συνόδου ἵνα τὴν ἀρχὴν ἑκάστου μηνὸς ἁγιάζηται τὸ ὕδωρ ἐναντίον τοῦ παρὰ τῷ λαῷ τηρουμένου ἄχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰδωλολατρικοῦ ἐθίμου τοῦ νὰ ἀνάπτῃ πυρὰ κατὰ τὴν νουμη-

852) Ἐν σελίδι 463.

853) Βυζαντιναὶ Μελέται, ἐν Ἀθήναις 1857 σ. 480.

854) Μαξ. Μαργούν. Προλόγ. εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Μυριοβίβλου Βιβλιοθήκης (ἔκδ. Hoeschel). Καθόλου δὲ περὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Φωτίου βλέπε Fabric. Biblioth. Graec. T. X. p. 670—770 καὶ XI. p. 1—38 Harl. καὶ τὸν τοῦ Θεοτόκη Πρόλογ. εἰς τὴν ὀκτάτευχον, τομ. Β' σ. ι—ιη.

855) Πρβλ. καὶ Δημητρακοπούλου Ὀρθοδ. Ἑλλάδα ἐν Λειψίᾳ 1872 σ. 1—2.

νίαν ἐνώπιον τῶν οἰκιῶν καὶ νὰ πηδᾷ ὑπεράνω αὐτῶν, διότι ἐπίστευεν, ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐξαγνίζεται διὰ τὸν προσεχῆ μῆνα.

Ἐφραὶμ Καρίας, ἐκ τῶν ἐπισήμων ἁσματογράφων, σύγχρονος τοῦ Φωτίου, ἀνθήσας περὶ τὰ μέσα τοῦ Θ΄ μ. Χ αἰῶνος. Ἐποίησε πολλὰ στιχηρὰ ἰδιόμελα καὶ δοξαστικά, ὡς τὸ εἰς ἦχον Πλ. Β΄ δοξαστικὸν τῶν ἀποστίχων εἰς τοὺς ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον (29 ἰουνίου), τὸ εἰς ἦχον Α΄ δοξαστικὸν τῶν Ἑσπερίων εἰς τοὺς ἁγίους Ἀδριανὸν καὶ Ναταλίαν (26 αὐγούστου), τὸ εἰς ἦχον Δ΄ δοξαστικὸν τῶν ἀποστίχων τῶν Αἴνων εἰς τὸν ἱερομάρτυρα Ἄνθιμον τὸν Νικομηδείας (3 σεπτεμβρίου), τὸ εἰς ἦχον Πλ. Α΄ δοξαστικὸν τῶν ἑσπερίων εἰς τοὺς θεοπάτορας Ἰωακεὶμ καὶ Ἄνναν (9 σεπτεμβρίου), τὸ εἰς ἦχον Β΄ δοξαστικὸν τῶν ἑσπερίων εἰς τὸν ἅγιον Εὐστάθιον (20 σεπτεμβρίου), τὰ εἰς τὴν Λιτὴν τῶν Ταξιαρχῶν (8 νοεμβρίου) τροπάρια καὶ δοξαστικά, καὶ ἄλλα πολλά, ἐν οἷς καὶ τὰ εἰς τὸν μάρτυρα Ἀκεψιμᾶν (3 σεπτεμβρίου), εἰς Κοσμᾶν καὶ Δαμιανὸν (1 νοεμβρίου) κτλ. Ὡσαύτως ἐποίησε καὶ προσόμοια Θεοτοκία καὶ Σταυροθεοτοκία πρὸς τὸ «Ἔδωκας σημείωσιν». Πάντα δὲ ταῦτα ἐπιγράφονται «Ἐφραὶμ Καρίας».

Βασίλειος ὁ Μακεδών, αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου (+867) καὶ ἐκ τῶν ἀρίστων μελῳδῶν. Ἐποίησε λόγους, ἐφρόντισε καὶ τὸ τῶν καθ' ἑκάστην ἑκάστου μηνὸς ἡμέραν μνημονευομένων ἁγίων βίους περιέχον ἐκκλησιαστικὸν Μηνολόγιον[856] ἐκ τῶν ἀρχαίων ὑπομνημάτων καὶ μαρτυρολογίων εἰς ἓν συνταχθῆναι σῶμα, καὶ ταῖς τῶν ἁγίων εἰκόσι λαμπρῶς ἐπικοσμηθῆναι[857].

Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος κατ' ἐξοχὴν καλούμενος, διότι αὐτὸς ὑπὲρ πάντας τοὺς ἱεροὺς μελῳδοὺς περισσοτέρους ἁσματικοὺς κανόνας ἐφιλοπόνησεν. Ὁ βιογράφος αὐτοῦ Ἰωάννης λέγει ὅτι οἱ περισσότεροι τῶν ἀποστόλων, μαρτύρων, ἱεραρχῶν, προφητῶν καὶ αὐτὴ ἡ Θεοτόκος ὑπ' αὐτοῦ διὰ κανόνων ἐκοσμήθησαν[858]· ἐγεννήθη τῷ 840 ἐν Σικελίᾳ παρὰ Πλωτίνου καὶ Ἀγάθης, ἐκοιμήθη δὲ ἐν Κυρίῳ τῷ 883 μ. Χ. ἦτο μοναχὸς καὶ ἱερεὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς ἣν κατέφυγεν ἁλούσης τῆς πατρίδος αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν. Ἐποίη-

856) Allatii De libris Eccles. Graec. p. 65 ed. Fabric.

857) Περὶ τὸ 870 καὶ Ἄδων ὁ Γάλλος ἀρχιεπίσκοπος τῆς ἐν Γαλλίᾳ Βιέννης ἐξέδωκε λατινιστὶ τὸ τῶν ἁγίων Μαρτυρολόγιον.

858) Ἴδε Migne τομ. 105, καὶ Κωνστ. Οἰκονόμου Περὶ τῶν Ο΄ Ἑρμηνευτῶν, ἐν Ἀθήναις 1849. τομ. Δ΄ σ. 761. Πρβλ. καὶ Συναξαριστὴν Νικοδήμου Ἁγιορείτου, Ἀθήνησι. τομ. Β΄ 1868, σ. 74 ἐν σημειώσει.

σεν ὡς ἔξοχος θεοτοκαριογράφος κανόνας εἰς τὴν Θεοτόκον. Ἔργον αὐτοῦ εἶναι καὶ ὁ κανὼν τοῦ ἀκαθίστου ὕμνου, θεωρούμενος μᾶλλον πανηγυρικὸς καὶ μεγαλοπρεπὴς ἢ κατανυκτικός· ὡσαύτως καὶ ὁ εἰς ἦχον Δ΄ δεύτερος κανὼν εἰς τὴν θείαν Ἀνάληψιν. Ἅπαντες δὲ σχεδὸν οἱ ἐν τοῖς δώδεκα τοῦ ἔτους Μηναίοις εἰς τὰς καθ' ἡμέραν μνείας τῶν ἁγίων συντεταγμένοι κανόνες (ἐκτὸς τετάρτου μόλις ἐξκιρουμένου) τῆς ἱερᾶς αὐτοῦ μούσης εἰσὶ μελίσματα. Τοῦ ἱεροῦ τούτου ὑμνογράφου πόνημά ἐστιν ἡ Ὀκτώηχος Παρακλητικὴ[859] (πλὴν ὀλίγων Τροπαρίων) καὶ τοῦ Τριῳδίου καὶ τοῦ χαρμοσύνου Πεντηκοσταρίου τὸ πλεῖστον. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδονται ἐννέα κανόνες εἰς προεόρτια μεγάλων ἑορτῶν (τῶν Θεοφανείων τρεῖς, τῶν Χριστουγέννων δύο, τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἷς, τοῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου εἷς, τῶν Εἰσοδίων εἷς, καὶ τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ εἷς), εἷς εἰς τὸν σεισμὸν (26 ὀκτωβρίου), εἷς εἰς τὸν ἀρχάγγελον Γαβριήλ, εἰκοσι δύο εἰς διαφορους ἀποστόλους (ἐξ ὧν οἱ ἓξ εἰς τιμὴν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου), δεκακοκτὼ εἰς ἱεράρχας, πεντήκοντα καὶ πέντε εἰς μάρτυρας, δέκα καὶ τέσσαρες εἰς ὁσίους. Κατὰ τὰς ἐρεύνας τοῦ ἱεράρχου Τσερνιγοβίας Φιλαρέτου[860] οἱ κανόνες τοῦ Ἰωσὴφ ἀνέρχονται εἰς ὑπερδιακοσίους, ἕτεροι δὲ ἐπιμελέστερον ἀναδιφήσαντες τὰ ἐν διαφόροις βιβλίοις λειτουργικὰ βιβλία ἀναβιβάζουσι τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν εἰς τριακοσίους. Καὶ ἄλλους δὲ πολλοὺς ἀνεκδότους εἰσέτι κανόνας ἐμελῴδησεν ὁ πολυγραφικώτατος οὗτος μελοποιός, πηγὴ πολύκρουνος ἀναδειχθεὶς τοῦ τῶν θείων ὕμνων χαρίσματος. Ἐν πᾶσι δὲ τούτοις τοῖς ἱεροῖς ᾄσμασιν θαυμάζει ὁ κριτικὸς τήν τε μελιχρὰν τῆς λέξεως χάριν, καὶ τὴν εὐρυθμίαν τοῦ μέλους, καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῶν θείων ἐννοιῶν, ἐν αἷς φρυκτωροῦσιν αἱ ῥήσεις τῆς θείας Γραφῆς, καὶ κατὰ λέξιν καὶ περιφραστικῶς ἐνυφασμέναι. Θαυμαστὴ καὶ ἡ ποικιλία τῆς φράσεως τῶν αὐτῶν ἐννοιῶν, ἄλλοτε ἄλλως καὶ ἀείποτε καλῶς ἑρμηνευομένων. Ὁ

---

859) Ἡ Παρακλητικὴ τοῦ Ἰωσὴφ ἐξεδόθη τὸ πρῶτον τῷ 1610 ἐν Βενετίᾳ, κατόπιν τῷ 1640 ἐπίσης ἐν Βενετίᾳ. Ἴδε Allatii de libr. eccl. p. 283. Ἐν τῇ Παρακλητικῇ περιέχονται 48 κανόνες τοῦ Ἰωσήφ. Τῆς Δευτέρας— 8 κανόνες εἰς τὸν Σωτῆρα· τῆς Τρίτης—8 εἰς τὸν Πρόδρομον· τῆς Τετάρτης—8 εἰς τὴν Θεοτόκον· τῆς Πέμπτης—8 εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον· τῆς Παρασκευῆς—8 εἰς τὸν Τίμιον Σταυρόν, τοῦ Σαββάτου—8 εἰς τοὺς ἁγίους Πάντας. Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τῆς Παρακλητικῆς ὁ Ἰωσὴφ προσέθηκεν εἰς τοὺς ἰδίους αὐτοῦ κανόνας 32 ἐκ τῶν ἡμερησίων κανόνων τοῦ Θεοφάνους.

860) Ἱστορικὴ ἐπιθεώρησις τῆς ὑμνῳδίας καὶ τῶν ὑμνῳδῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, 1860 σ. 281.

Κ. Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων[861] παρατηρεῖ ὀρθῶς ὅτι πάντων τῶν κανόνων τοῦ θείου Ἰωσὴφ ὁ τῆς ἁ ὠδῆς Εἱρμὸς ἐκφράζει τὴν διαβατήριον τοῦ Μωσέως ὠδὴν («Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ»), καὶ ὅτι τῶν πολυαριθμων τούτων Εἱρμῶν οὐδεὶς οὐδαμοῦ συμπίπτει πρὸς ἄλλον ἄλλου κανόνος κατὰ τὴν φράσιν, ἀλλὰ πάντες τὸ αὐτὸ νόημα διαφόρως ἐκφέρουσι, καὶ πάντες ἐπίσης ἀκριβῶς καὶ ἐμμελῶς. Τοῦτ' αὐτὸ θεωρεῖται καὶ εἰς τοὺς Εἱρμοὺς τῶν ἄλλων ὠδῶν, οἷον τῆς γ' («Ἐστερεώθη ἡ καρδία μου») καὶ τῶν λοιπῶν.

Γεώργιος Ἀμάστριδος ἐπίσκοπος, ποιητὴς καὶ μουσικός, ἀνθήσας ἐπὶ τῶν πατριαρχῶν Νικηφόρου καὶ Ταρασίου περὶ τὸ 870 μ. Χ. Ἐποίησε στιχηρὰ ἰδιόμελα καὶ διαφόρους ἁσματικοὺς κανόνας, ὧν τινὲς μὲν φέρουσιν ἐπιγραφὴν καὶ ἀκροστιχίδα, τινὲς δ' οὐχί. Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης παρατηρεῖ ὅτι οἱ κανόνες εἰς ἁγίους τινὰς οἱ φέροντες τὸ ὄνομα *Γεωργίου* πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔργα τοῦ ἐπισκόπου τούτου. Τοιοῦτοι κανόνες εἰσὶν ἑπτά.

Ἰγνάτιος Πατριάρχης Κωνσταν/πόλεως, υἱὸς Μιχαὴλ τοῦ Ραγκαβὲ τοῦ καὶ Κουροπαλάτου καὶ τῆς βασιλίσσης Προκοπίας. Τοῦτον διεδέξατο εἰς τὸν θρόνον ὁ ἱερώτατος Φώτιος. Ἐτελεύτησε τῷ 870 μ. Χ. καὶ τ' ἄλλα μὲν τὰ κατ' αὐτὸν διηγεῖται ἡ ἱστορία. Ὡς ὑμνογράφος δὲ καὶ μουσικὸς θεωρούμενος ἐποίησεν ἁσματικοὺς κανόνας, οἷον, τὸν εἰς ἦχον Β' εἰς Ἰάκωβον τὸν Ὁμολογητήν (21 μαρτίου) πρὸς τὸ «Δεῦτε λαοὶ ᾄσωμεν», τὸν εἰς τὸν Γεώργιον ἐπίσκοπον Μιτυλήνης (7 ἀπριλίου) εἰς ἦχον Πλ. Δ' πρὸς τὸ «Ἆσμα ἀναμέλψωμεν λαοί»[862], τὸν εἰς ἦχον Πλ. Δ' πρὸς τὸ «Ὑγρὰν διοδεύσας» εἰς τὸν μάρτυρα Λουκιλλιανόν (3 ἰουνίου), τὸν εἰς ἦχον Δ' πρὸς τὸ «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου» εἰς τὴν ὁσίαν Θεοδώραν τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ πολλοὺς ἄλλους, ὡς εἰς τὸν ὅσιον Νικηφόρον (13 μαρτίου), εἰς Ἰωάννην τὸν τῆς Κλίμακος (30 μαρτίου), εἰς τὴν μάρτυρα Τατιανήν (12 ἰανουαρίου), εἰς τοὺς 42 μάρτυρας τῆς Ἀμορραίας (6 μαρτίου), καὶ εἰς τὸν ὅσιον Θεόδωρον (30 μαρτίου). Ἐποίησε κανόνας καὶ εἰς τὴν Θεοτόκον κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἦχον Πλ. Α' πρὸς τὸ «Ἵππον καὶ ἀναβάτην εἰς θάλασσαν ἐρυθράν» ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου.

Θεοστήρικτος μοναχός, ἤκμασε κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ἀνὴρ

---

861) Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν τῆς Παλαιᾶς θείας Γραφῆς, τομ. Δ', Ἀθήνησι 1849 σ. 765.

862) Ὁ Ἰγνάτιος ἐποίησε καὶ στιχηρὰ εἰς Γεώργιον τὸν Μιτυλήνης μὴ ὑπάρχοντα εἰς τὴν σημερινὴν ἀκολουθίαν.

πεπαιδευμένος, ἔγκριτος ὑμνογράφος καὶ μουσικός. Σώζεται αὐτοῦ εἰς Παρακλητικὸς Κανὼν πρὸς τὴν Θεοτόκον εἰς ἦχον Πλ. Δ΄ πρὸς τὸ «Ὑγρὰν διοδεύσας» ὁ λεγόμενος Μικρὸς Παρακλητικὸς Κανών, οὗτινος τὸ μετὰ τὸν Α΄ Εἱρμὸν Τροπάριον ἄρχεται οὕτω «Πολλοῖς συνεχόμενος πειρασμοῖς». Ἐκ τοῦ ὕφους καὶ τῆς λέξεως κρίνοντες δὲν ἀφιστάμεθα τῆς ἀληθείας, ἐὰν εἴπωμεν ὅτι ὁ Μικρὸς Κανὼν εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ Μεγάλου, ὅπερ τεκμαιρόμεθα καὶ ἐκ τῆς χρήσεως αὐτοῦ, διότι οὗτος ψάλλεται κατὰ πᾶσαν ὥραν τοῦ ἔτους, καὶ ἐν πάσῃ περιστάσει καὶ θλίψει ψυχῆς. Πλήρη δὲ ποιήσεως καὶ ἁγίας συντριβῆς εἶναι τὰ ἐν τέλει ψαλλόμενα Μεγαλυνάρια.

Γεώργιος Νικομηδείας ἐπίσκοπος, πρότερον δὲ Χαρτοφύλαξ καὶ Ρήτωρ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἀνὴρ λογιώτατος καὶ διαπρεπὴς ὑμνογράφος καὶ μουσικός. Ἐποίησε πολλὰ καλλιεπῆ ἁσματικὰ Τροπάρια, ὡς τὰ εἰς τὴν Λιτὴν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (13 νοεμβρίου), τῶν Εἰσοδίων (21 νοεμβρίου) καὶ νῦν ἔτι ψαλλόμενα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ[863], διάφορα στιχηρὰ δοξαστικά, ἐν οἷς διακρίνονται τὸ δοξαστικὸν εἰς τὴν μνήμην τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων «Τῶν ἁγίων πατέρων ὁ χορός», καὶ τὸ εἰς ἦχον Α΄ δοξαστικὸν τῶν προεορτίων τῶν Εἰσοδίων, καὶ ἄλλα φέροντα τὸ ὄνομα «Γεωργίου Νικομηδείας.» Ὁ Ἀλλάτιος[864] λέγει ὅτι ὁ Γεώργιος ἐποίησε προσέτι πολλοὺς κανόνας, προσέθηκε δὲ καὶ εἰς κανόνας ἄλλων ὑμνογράφων Θεοτοκία μετ' ἀκροστιχίδος, συμποσούμενα εἰς 18. Ἀναμφισβήτητα ἔργα αὐτοῦ εἰσὶν οἱ κανόνες εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, εἰς τὰ προεόρτια τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, καὶ εἰς τὴν μετάθεσιν τῆς Τιμίας Ζώνης τῆς Θεοτόκου· ὀνομάζεται καὶ συγγραφεὺς ὕμνων τινῶν τοῦ Τριῳδίου. Φημίζονται οἱ εἰς τὴν Θεοτόκον κανόνες αὐτοῦ, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἦχον Β΄ πρὸς τὸ «Δεῦτε λαοί» εὑρηται εἰς τὸ Μέγα Θεοτοκάριον Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου.

Θεόκτιστος Στουδίτης, ἐκ τῶν μαθητῶν Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, ἤκμασε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ΄ αἰῶνος· ἀνὴρ δόκιμος ἐν λόγοις καὶ ἐν τῇ ὑμνογραφίᾳ. Ἐποίησε στιχηρὰ ἰδιόμελα εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου καὶ ἁσματικοὺς κανόνας εἰς τὸν γλυκύτατον Ἰησοῦν καὶ εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον. Ὑπάρχει κανὼν αὐτοῦ εἰς τὰς ἀΰλους καὶ ἐπουρανίους δυνάμεις, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς «πληθύς με σῶσον

863) Περὶ τῶν Ο΄ Ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου, τομ. Δ΄ σ. 767. Ἴδε καὶ Συναξαριστὴν Νικοδήμου Ἁγιορείτου, Ἀθήνησι, τόμ. Α΄, 1868 σ. 350 ἐν σημειώσει.

864) De Georgiis p. 313. Fabricii Bibl. graec. XII. 13, ed. Harl.

ἀγγέλων ἀρχαγγέλων»[865]. Ἀριθμεῖται καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς θεοτοκαριογράφοις ὡς ποιήσας κανόνας εἰς τὴν Θεοτόκον, ὧν δύο, ὁ μὲν εἰς ἦχον Γ΄ πρὸς τὸ «Ὁ τὰ ὕδατα πάλαι νεύματι θείῳ» ὁ δὲ εἰς Δ΄ πρὸς τὸ «Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον πέλαγος», εὑρηνται ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου.

Κλήμης Στουδίτης, δεύτερος ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου μετὰ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ Θεόδωρον τὸν Στουδίτην, θαυμασθεὶς διὰ τὴν ἁγιότητα αὐτοῦ καὶ τοὺς ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας ἀγῶνας. Φημίζεται ὡς διάσημος ὑμνογράφος. Αὐτῷ ἀνήκουσιν ἁσματικοὶ κανόνες, ἐφ' ὧν φέρεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ «Κήμεντος» ἄνευ τοῦ λ. οἷον, ὁ εἰς τὸν ὅσιον Ἰωάννην τὸν συγγραφέα τῆς Κλίμακος (30 μαρτίου) εἰς ἦχον Α΄ πρὸς τὸ «Ὠδὴν ἐπινίκιον ᾄσωμεν πάντες», ὁ εἰς τοὺς ἑπτὰ παῖδας τοὺς ἐν Ἐφέσῳ (22 ὀκτωβρίου) εἰς ἦχον Β΄ πρὸς τὸ «Δεῦτε λαοί», ὁ εἰς τὸν προφήτην Μωϋσέα (4 σεπτεμβρίου) εἰς ἦχον Δ΄ πρὸς τὸ «Θαλάσσης τὸ ἐρυθραῖον πέλαγος», ὁ εἰς τοὺς Ἀρχαγγέλους (8 νοεμβρίου) καὶ εἰς τὴν πρὸ τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως ἑβδομάδα (18 δεκεμβρίου). Ἐποίησε προσέτι καὶ ἄλλους κανόνας ἀνεκδότους, κατακειμένους εἰς διαφόρους βιβλιοθήκας τῆς Εὐρώπης, καὶ διάφορα στιχηρὰ ἰδιόμελα. Κατὰ τὸν Μάϊον[866] εἰς τὸ ἀρχαῖον Τριῴδιον τοῦ Βατικανοῦ εὑρίσκονται καὶ ὕμνοι τοῦ Κλήμεντος, δὲν ἀναφέρει ὅμως ὁποίου εἴδους εἶναι. Εἰς τὸ Θεοτοκάριον τοῦ Νικοδήμου εὑρίσκεται κανὼν ἱκετήριος αὐτοῦ εἰς τὴν Θεοτόκον κατ' ἦχον Βαρὺν πρὸς τὸ «Τῷ ἐκτινάξαντι Θεῷ».

Κυπριανὸς Στουδίτης, ἐκ τῶν μαθητῶν Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, ζήσας κατὰ τὸν Θ΄ αἰῶνα· ὑπῆρξε φίλος Ἰγνατίου τοῦ Πατριάρχου μετασχὼν καὶ τῶν ταλαιπωριῶν αὐτοῦ. Ἔργα τοῦ Κυπριανοῦ θεωροῦνται τὸ εἰς ἦχον Α΄ δοξαστικὸν τῶν ἀποστίχων εἰς τὴν μεγαλομάρτυρα Χριστίναν (24 ἰουλίου), τὸ εἰς ἦχον Β΄ δοξαστικὸν εἰς τὸν ἱερομάρτυρα Φωκᾶν (22 σεπτεμβρίου) καὶ τὸ Θεοτοκίον καὶ Σταυροθεοτοκίον αὐτοῦ προσόμοιον πρὸς τὸ «Ἔδωκας σημείωσιν», τὸ εἰς ἦχον Β΄ δοξαστικὸν τῶν Προπατόρων «Χαίρετε Προφῆται τίμιοι» καὶ τὸ «Καὶ νῦν», «Ἰδοὺ καιρὸς ἤγγικεν», καὶ τὸ ἀπολυτίκιον «Μεγάλα τὰ τῆς πίστεως κατορθώματα», τὸ εἰς ἦχον Β΄ δοξαστικὸν τῶν ἑσπερίων εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ δέκα μάρτυρας (23 δεκεμβρίου), τὸ

865) Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. Μαυροκορδάτειος Βιβλιοθήκη. Παράρτημα τοῦ ΙΖ΄ τόμου. Ἐν Κων)πόλει 1886 σ. 87.

866) Maii Specileg. roman. Τομ. Δ΄ p. 7.

εἰς ἦχον Πλ. Α΄ δοξαστικὸν τῶν Αἴνων καὶ τὸ εἰς ἦχον Πλ. Δ΄ τῶν ἀποστίχων εἰς Στέφανον τὸν ἀρχιδιάκονον (27 δεκεμβρίου), καὶ ἄλλα πολλά, ὡς εἰς Ἐφραὶμ τὸν Σῦρον (28 ἰανουαρίου), εἰς τὸν μάρτυρα Τρύφωνα (1 φεβρουαρίου), καὶ εἰς τοὺς μάρτυρας Προκόπιον καὶ Μαρῖνον (8 καὶ 24 ἰουλίου). Ὡσαύτως ἐποίησε τὰ ἑσπέρια καὶ τὴν λιτὴν τοῦ ἁγίου Συμεὼν τοῦ Στυλίτου (1 σεπτεμβρίου), τὴν λιτὴν τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ (14 σεπτεμβρίου), τὴν λιτὴν τῶν Ταξιαρχῶν (8 νοεμβρίου), ὡς καὶ τὰ εἰς τὸν στίχον στιχηρὰ ἰδιόμελα πρὸς ἦχον Β΄ τῶν προεορτίων τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως.

Νικόλαος Στουδίτης, ἐκ τῶν μαθητῶν καὶ διαδόχων Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, χρηματίσας καὶ ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου. Διεκρίθη ὡς θεοτοκαριογράφος· ἐποίησε δὲ καὶ τὰ εἰς τὸ Τριῴδιον ἑσπέρια στιχηρὰ τῆς Α΄ ἑβδομάδος τῶν νηστειῶν, καὶ ᾄσματικὸν κανόνα εἰς Θεόδωρον τὸν Στρατηλάτην (8 φεβρουαρίου).

Πέτρος Στουδίτης, ἐκ τῶν μαθητῶν Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, ἀκμάσας κατὰ τὸν Θ΄ αἰῶνα. Ἠσχολεῖτο εἰς τὸ ποιεῖν ᾄσματικοὺς κανόνας καὶ μελίζειν στιχηρὰ ἰδιόμελα καὶ ἄλλα[867].

Συμεὼν Στουδίτης, καὶ αὐτὸς μαθητὴς Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, ἤκμασε πρὸ τοῦ 840. Ὁ Ἀλλάτιος[868] ἀνέγνω εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία τροπάρια τοῦ Συμεών, καὶ ἀναφέρει μάλιστα τὰς ἀρχικὰς λέξεις ἐνίων ἐξ αὐτῶν. Μεταξὺ τῶν τροπαρίων αὐτοῦ διακρίνονται τὸ εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος, τὸ στιχηρὸν εἰς τὰς Ὥρας τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, τὰ τρία στιχηρὰ εἰς τοὺς τελευταίους στίχους τῶν ψαλμῶν τῆς αὐτῆς ἡμέρας καὶ ἄλλα.

Θεοδόσιος Συρακουσῶν ἐπίσκοπος, μαρτυρήσας μετὰ τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ τὸν Θ΄ αἰῶνα[869]. Ὅτε οἱ Μαῦροι τῷ 880 ἐκυρίευσαν τὰς Συρακούσας, ὁ αἰχμάλωτος ποιμὴν ὡδηγήθη καὶ ἐκλείσθη εἰς τὰς εἱρκτὰς τῆς Πανόρμου, ἔνθεν ἔγραψεν ἐπιστολὴν εἰς τὸν κλῆρον τῶν Συρακουσῶν. Ὁ Θεοδόσιος ἐποίησε τροπάρια εἰς τὴν Μεγάλην Τεσσαρακοστήν[870].

Λέων ὁ Σοφὸς[871] καὶ φιλόσοφος (†886—911), αὐτοκράτωρ τοῦ

867) Ὁ Πέτρος ἐποίησε καὶ εὐχὴν ἀναγινωσκομένην ὑπὸ τῶν μοναχῶν ὅταν ἀναχωρῶσι πρὸς ὕπνον.

868) De Symeonibus p. 23.

869) Ἱστορικὴ ἐπιθεώρησις τῶν ὑμνῳδῶν καὶ τῆς ὑμνῳδίας τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ὑπὸ Τσερνιγοβίας Φιλαρέτου. 1860 σ. 274.

870) Acta SS Junii T. 2 p. 788. Leo diacon. ed. Hase.

851) Ἐκλήθη Σοφὸς διότι μαθητὴς γενόμενος τοῦ σοφωτάτου Φωτίου θερμὸς προστάτης τῆς σοφίας ἀνεδείχθη.

Βυζαντίου, υἱὸς καὶ διάδοχος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, μαθητὴς δὲ τοῦ πολυμαθεστάτου Πατριάρχου Φωτίου. Διεκρίθη ὡς ἔξοχος ποιητής, μουσικὸς καὶ ᾀσματογράφος. Συνέγραψε περὶ πολλῶν καὶ διαφόρων ἀντικειμένων[872]. Ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων ἐπ' ὀνόματι «Λέοντος τοῦ Σοφοῦ» γνωρίζομεν τὰ ἕνδεκα Ἑωθινά[873], ἅπερ ἐποίησε κατὰ τὴν ἔννοιαν ἑνὸς ἑκάστου ἑωθινοῦ Εὐαγγελίου· προσέτι καὶ τὰ στιχηρὰ ἰδιόμελα τὰ ψαλλόμενα τῷ Σαββάτῳ τοῦ Λαζάρου, καὶ κανόνα εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Βαΐων μὴ ὑπάρχοντα εἰς τὰς σημερινὰς ἀκολουθίας. Πολλὰ ποιήματα τοῦ Λέοντος ἐπιγράφονται «Λέοντος τοῦ Βασιλέως» ἢ «Λέοντος τοῦ Δεσπότου», διότι οὗτος ἐκαλεῖτο Βασιλεὺς καὶ Δεσπότης πρὶν ἢ ἀνέλθῃ εἰς τὸν αὐτοκρατικὸν θρόνον[874]. Τὴν ἐπιγραφὴν «Λέοντος τοῦ Δεσπότου» φέρουσι τὰ ἐν τῷ Τριῳδίῳ στιχηρὰ τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, τὸ εἰς ἦχον Πλ. Δ' δοξαστικὸν τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς Πεντηκοστῆς «Δεῦτε λαοὶ τὴν τρισυπόστατον Θεότητα προσκυνήσωμεν»[875], ὅπερ ἀποκαλεῖ ὁ μὲν σοφὸς Κ. Οἰκονόμος[876] *μελιφραδὲς καὶ θεολογικώτατον*, ὁ δὲ ἐν Ἀθήναις ἡμέτερος φίλος καὶ διαπρεπὴς θεολόγος Γ. Λαμπάκης[877] *μεγαλοπρεπὲς καὶ βυσιλικὴν ἀπαστράπτον λαμπρότητα*. Τὴν δὲ ἐπιγραφὴν «Λέοντος τοῦ Βασιλέως» φέρουσι τὰ εἰς τὸν ὄρθρον τῆς Παρασκευῆς τῶν Βαΐων ψαλλόμενα ἄχρι σήμερον στιχηρὰ ἰδιόμελα. Ὁ ἱεράρχης Τσερνιγοβίας Φιλάρετος[878] παρατηρήσας στιχηρὰ «Βυζαντίου» τινός, ἀπαντῶντα εἰς τὰ σλαβικὰ βιβλία τοῦ ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνος, εἰκάζει ὅτι ὁ ὑμνῳδὸς ὁ ἀποκρύψας τὸ ἀληθὲς αὐτοῦ ὄνομα ὑπὸ τὴν λέξιν «Βυζάντιος» ἤτοι κάτ-

872) Migne 107. Fabric. Biblioth. graec. VII p. 698 XII. 408 s. ed. Harl.

873) Σώζονται τὰ ἑωθινὰ μεμελισμένα εἰς μὲν τὸ Παλαιὸν ἢ Ἀργὸν Στιχηράριον παρὰ Ἰωάννου. Γλυκέως, εἰς δὲ τὸ Νέον ἢ Σύντομον παρὰ Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου.

874) Πεντηκοστάριον Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἰμβρίου. Ἐν Βενετίᾳ 1884 ἐν τῷ Προλόγῳ σ. ε'.

875) Ὡσεὶ νὰ προησθάνετο ἡ βασιλικὴ ψυχὴ τοῦ Λέοντος ὅτι μετά τινα ἔτη (τῇ 11 Ἰουνίου 911) κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς ἔμελλε νὰ παραδώσῃ εἰς χεῖρας τοῦ Πλάστου τὸ ἑαυτοῦ πνεῦμα, ἐφρόντισεν ὅπως διὰ τοῦ δοξαστικοῦ τούτου τοῦ πλήρους ὑψηλῆς δογματικῆς θεολογίας φιλοδωρήσηται τὴν ἀείποτε ἐν τῷ πολυκυμάντῳ καὶ πολυπαθεῖ αὐτοῦ βίῳ παραμυθησαμένην αὐτὸν Ἐκκλησίαν.

876) Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν, τομ. Δ. σ. 768 ἐν σημειώσει.

877) Ἀνατολικὸς Ἀστήρ, ἐν Κ/πόλει. Ἔτος ΚΖ'. Περίοδος Β' ἀριθ. 46. σ. 362.

878) Ἱστορικὴ ἐπιθεώρησις τῆς ὑμνῳδίας καὶ τῶν ὑμνῳδῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας 1860 σ. 289.

οικος τοῦ Βυζαντίου, εἶναι αὐτός ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ γεννηθεὶς εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ἐν αὐτῷ συγγράψας καὶ μελῳδήσας. Ἀλλά, παρ' ἔμοιγε κριτῇ, πλανᾶται ὁ ἄλλως σοφὸς ἱεράρχης, διότι τὰ ἐπ' ὀνόματι «Βυζαντίου» σωζόμενα τροπάρια ἀνήκουσι τῷ κατὰ τὴν Ζ' ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσαντι Λεοντίῳ Βύζαντι ἢ Βυζαντίῳ τῷ Σχολαστικῷ. Ὁ εὐσεβὴς αὐτοκράτωρ Λέων ἐτέρπετο ψάλλων τὰ ποιήματα αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ συμψάλλων μετὰ τῶν ψαλτῶν καὶ χειρονομῶν ἐν τῷ ψάλλειν κατὰ τὰ σχήματα τῆς ρυθμοποιίας, ὡς ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος λέγει[879]. Ἐπὶ τοῦ Λέοντος καθιερώθη νὰ τελῆται ἡ ἑορτὴ τῶν Ἁγίων Πάντων τὴν δευτέραν μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν ἑβδομάδα[880]. Ἐποίησε δὲ καὶ πλῆθος πνευματικῶν ᾠδῶν[881].

Κασσιανὴ μοναχὴ ἡ καὶ Κασ(σ)ία καὶ Ἰκασία καλουμένη, ἤκμασε κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα καὶ θεωρεῖται μία τῶν ἐπισημοτέρων ὑμνογράφων καὶ ᾀσματογράφων τῆς Ἐκκλησίας, παρθένος εὐσεβεστάτη, ὡραιοτάτη καὶ πολυμαθής, εὐγενὴς τὴν καταγωγήν, θερμῶς ἀγαπωμένη ὑπὸ τῶν ἐξόχων οἰκογενειῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, διὸ καὶ διακαῶς ἐπόθουν αὐταί, ὅπως, ἐκ τοῦ προσκληθέντος εἰς τὰ ἀνάκτορα συλλόγου τῶν ὡραίων παρθένων παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου πρὸς ἐκλογὴν συζύγου, προτιμηθῇ ἡ ὀρφανὴ μὲν ἐκ γονέων πλὴν χαριτόβρυτος παρθένος Κασσιανή. Ἀλλ' ὁ πόθος ἦν ἂν ἔργον, εἴπερ ἡ ὡραία παρθένος οὐκ ἀπήντα σοβαρῶς καὶ σωφρόνως εἰς τὴν βασιλικὴν προσβολὴν «Ἐκ γυναικὸς τὰ φαῦλα» (ἐκ τῆς Εὔας δλδ.), διὰ τοῦ γνωστοῦ ἐκείνου «Καὶ ἐκ τῆς γυναικὸς τὰ κρείττω» (ἐκ τῆς Θεοτόκου δλδ). Καὶ τὸ μὲν σύμβολον τῆς μνηστείας δέδοται ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου ἑτέρᾳ νεάνιδι, τῇ ἐκ Παφλαγονίας Θεοδώρᾳ, ἡ δὲ Κασσιανὴ τὸν σταυρὸν ἀραμένη τοῦ οὐρανίου τῆς Ἐκκλησίας νυμφίου, ἐκλείσθη εἰς μοναστήριον Ἰκάσιον καλούμενον[882], μελετῶσα καὶ γράφουσα[883]. Ἐκεῖ ἐμουσούργησε τὸ λαμπρότατον στιχηρὸν δοξαστικὸν «Κύριε ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή», εἰς ὃ καὶ Θεόφιλος ὁ αὐτοκράτωρ προσέθηκεν ἰδιοχείρως δύο μόνον λέξεις, καθ' ἣν ὥραν ἐμου-

879) Τομ. Δ, 429.

880) Μελετίου Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Τομ. Β'.

881) Mai Specil. roman. Τομ. 4. Praefat p. 38, 39.

882) Ὁ Κωδινὸς περιγράφων τὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀρχαιότητας μνείαν ποιεῖται καὶ τοῦ τῆς Ἰκασίας μοναστηρίου, ὅπερ ἔκτισεν ἡ εὐσεβὴς (ὡς γράφει) εὐειδὴς καὶ σοφὴ παρθένος Ἰκασία.

883) Ταῦτα διηγοῦνται ὁ Ζωναρᾶς (Annal. lib. XC. n. 25) καὶ Λέων ὁ Γραμματικὸς ἐν τῇ περὶ Θεοφίλου ἱστορίᾳ αὐτοῦ.

σουργεῖτο ὑπὸ τῆς ὁσίας Κασσιανῆς Ἰδοὺ δὲ πῶς: Ἱστοροῦσιν ὅτι ὁ Θεόφιλος ἐξελθὼν εἰς περιοδείαν πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν διαφόρων τῆς πόλεως μονῶν ἔφθασε καὶ εἰς τὴν μονήν, ἐν ᾗ ἐμόναζεν ἡ σοφὴ Κασσιανή· πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἔσπευσαν πᾶσαι αἱ μονάζουσαι, πλὴν τῆς Κασσιανῆς. Τότε ὁ Θεόφιλος ἤρξατο περιερχόμενος καὶ τὰ διάφορα κελλία τῶν ἐν τῇ μονῇ μοναζουσῶν· παρεγένετο δὲ καὶ εἰς τὸ τῆς Κασσιανῆς κελλίον, αὕτη δὲ ἠχηθεῖσα τὸν κρότον τῶν βασιλικῶνβημάτων, κατέλιπε τὸ γραφεῖον αὐτῆς καὶ ἐπ' αὐτοῦ τὸ ποίημα αὐτῆς καὶ ἐκρύβη εἰς τὸ ἐνδότερον τοῦ κελλίου προσευχητάριον. Ἀλλ' ὁ Θεόφιλος εὑρὼν τὸ ἐπὶ τοῦ γραφείου Δοξαστικὸν τῆς Κασσιανῆς «Κύριε ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις», συντεθειμένον ἄχρι τῆς περιόδου «κρότον τοῖς ὠσὶν ἠχηθεῖσα», καὶ γνοὺς τὴν ἔννοιαν τοῦ ποιήματος, ἔλαβε τὸν Ἰκάσιον κάλαμον καὶ ἔγραψε, συνεχίζων τὸ ᾄσμα, τὰς δύο λέξεις «Τῷ φόβῳ ἐκρύβη» (ἡ Κασσιανὴ δλδ.). Ἀλλ' ἡ μουσικωτάτη ποιήτρια ἐπέρανεν εἶτα τὸ τροπάριον προσθεῖσα ἐν συνεχείᾳ καὶ τὰ «Ἁμαρτιῶν μου τὰ πλήθη καὶ κριμάτων σου ἀβύσσους· τίς ἐξιχνιάσει ψυχοσῶστα σωτήρ μου, μὴ μὲ τὴν σὴν δούλην παρίδῃς, ὁ ἀμέτρητον ἔχων τὸ ἔλεος». Ὁ Κωδινὸς ἀναφέρει ὅτι ἡ Κασσιανὴ συνέγραψε πολλοὺς κανόνας, ἐξ ὧν εἰς φέρει τὸ ὄνομα αὐτῆς, ὁ τοῦ Μεγάλου Σαββάτου «Κύματι θαλάσσης», ποιήσασα τούτου μόνον τοὺς εἱρμοὺς τοὺς ἀπὸ τῆς Α'—Ε' ᾠδῆς[884]· προσέτι ἐποίησε κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κωδινοῦ στιχηρὰ ἄξια θαυμασμοῦ καὶ προσοχῆς, ἐν οἷς ἀριθμοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς: τὸ εἰς ἦχον Β' δοξαστικὸν τῶν ἑσπερίων τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως «Αὐγούστου μοναρχήσαντος», τὸ εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Προδρόμου δοξαστικὸν τῶν ἀποστίχων, τὰ εἰς τὴν πόρνην τὴν ἀλείψασαν μύρῳ τὸν Κύριον στιχηρά, τὸ εἰς τοὺς μάρτυρας Σαμωνᾶ καὶ Ἄβδον στιχηρὸν εἰς ἦχον Β' (15 νοεμβρίου), καὶ δύο στιχηρὰ εἰς Εὐστράτιον καὶ Αὐξέντιον (13 δεκεμβρίου).

Μάρκος μοναχός, ὁ βραδύτερον Ἰδροῦντος τῆς Ἰταλίας ἐπίσκοπος[885], σύγχρονος Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. Ἐμελούργησε τὰ τροπάρια τοῦ κανόνος τοῦ Μεγάλου Σαββάτου ἀπὸ τῆς Α'—Ε' ᾠδῆς ἐκτὸς τῶν Εἱρμῶν, ποιηθέντων ὑπὸ τῆς Κασσιανῆς[886]. Ἰδοὺ πῶς τοῦτο διη-

884) Σημειωτέον ὅτι τὰ μετὰ τοὺς Εἱρμοὺς Τροπάρια τὰ ἀπὸ τῆς Α'—Ε' ᾠδῆς ἐμελούργησε Μάρκος ὁ ἐπίσκοπος Ἰδροῦντος, τὰς δὲ ᾠδὰς ὁλοκλήρους ΣΤ', Ζ', Η' καὶ Θ' ἀποδίδουσιν εἰς τὸν ἱερὸν Κοσμᾶν τὸν Μαϊουμᾶ ἱεράρχην.

885) Σημειωτέον ὅτι ὁ Φαβρίκιος περισσῶς διαιρεῖ τὸν Μάρκον τοῦτον εἰς Μάρκον μοναχὸν καὶ Μάρκον Ἰδροῦντος. Εἶναι εἷς καὶ ὁ αὐτός.

886) Ἑορτοδρόμιον Νικοδήμου. Ἐν Βενετίᾳ, 1836 σ. 372.

γεῖται Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος «Οἱ δὲ ὕστερον τὸ μέλος ἀγασάμενοι, ἀνάξιον δ' ὅμως κρίναντες, γυναικείοις συμμίξαι λόγοις τὰ τοῦ ἥρωος ἐκείνου Κοσμᾶ μουσουργήματα, τὸ μέλος παραδόντες τῷ Μάρκῳ καὶ τοὺς ἱεροὺς ὕμνους ἐγχειρίσαντες, τὴν πλοκὴν τῶν Τροπαρίων τούτῳ μόνῳ ἐπέτρεψαν». Τὸ αὐτὸ μαρτυροῦσιν ὁ Ζωναρᾶς[887] καὶ ὁ Θεοφάνης[888]. ὁ κανὼν οὗτος μετεφράσθη καὶ εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν[889]. Ὁ Μάρκος ἐποίησε καὶ εὐχάς.

Θέκλα μοναχή, ἤκμασε κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα καὶ διεκρίνετο ἐπὶ θεολογικαῖς γνώσεσι. Τὴν ἱκανότητα τῆς ὁσίας ταύτης γυναικὸς ὡς ὑμνογράφου μαρτυροῦσιν αἱ πρὸς τὴν Θεοτόκον ἱκετήριοι κανόνες, ἐξ ὧν εἷς ὁ εἰς ἦχον Β' πρὸς τὸ «Τῷ τὴν ἄβατον κυμαινομένην θάλασσαν»[890] ὑπάρχει εἰς τὸ Μέγα Θεοτοκάριον Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου.

Σέργιος Ἁγιοπολίτης μοναχός, ἀνθήσας κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου, διάσημος ἐπὶ παιδείᾳ, ὑπὸ δὲ τοῦ Ἀλλατίου ὀνομάζεται ὑμνογράφος[891]. Ἐμελούργησε πολλὰ στιχηρὰ ἰδιόμελα, ὡς τὰ ἐν τῷ μεγάλῳ ἑσπερινῷ τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου τρία πρῶτα στιχηρὰ (8 σεπτεμβρίου) εἰς ἦχον Πλ. Β', τὸ στιχηρὸν δοξαστικὸν τῆς λιτῆς καὶ τῶν ἀποστίχων τῆς αὐτῆς ἑορτῆς, τὸ δοξαστικὸν τῶν ἀποστίχων καὶ μεθεόρτων τῆς αὐτῆς (11 σεπτεμβρίου), τὰ στιχηρὰ δοξαστικὰ καὶ τὰ Θεοτοκία αὐτῶν καὶ τὰ Σταυροθεοτοκία προσόμοια πρὸς τὸ «Τριήμερος ἀνέστης Χριστέ» εἰς τὸν ἅγιον Γρηγόριον τῆς μεγάλης Ἀρμενίας (30 σεπτεμβρίου), τὸ στιχηρὸν δοξαστικὸν τῶν ἀποστίχων εἰς τὰ Εἰσόδια (21 νοεμβρίου) εἰς ἦχον Πλ. Β', καὶ ἄλλα παρόμοια. Τοῦ θείου τούτου πατρὸς ὑπάρχουσι καὶ μελουργήματα ἀνέκδοτα, περὶ ὧν μνείαν ποιεῖται ὁ Μάϊος[892].

Συμεὼν μοναχός, ἐκ τῶν ἀρίστων ὑμνογράφων, μαθητὴς Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου. Ἤκμασε κατα τὴν Θ' ἑκατονταετηρίδα ἐπὶ τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. Ἐποίησε στιχηρὰ τροπάρια εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος καὶ εἰς ἄλλας ἑορτάς.

Ἀνατόλιος Θεσσαλονίκης ἐπίσκοπος, θεωρεῖται διάδοχος Παύλου τοῦ Θεσσαλονίκης τοῦ προστάντος τῆς ἐν Κ/πόλει Συνόδου

887) Τομ. Β', 178.
888) Χρονικόν, 225.
889) Bibliotheca Patr. Paris T VIII, 717.
890) Ὁ κανὼν οὗτος φέρει τὸ ὄνομα τῆς ποιητρίας εἰς τὴν Ἀκροστιχίδα τῆς Η' καὶ Θ' ᾠδῆς.
891) De Georgiis p. 318 Photii bibl. cod. 67.
892) Maii Specileg. rom. T. 4. p. 7.

τῷ 879. Ποίημα αὐτοῦ ἀναγνωρίζεται τὸ στιχηρὸν εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα Δημήτριον τὸν Θεσσαλονικέα, διότι ποιητὴς αὐτοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι κάτοικος Θεσσαλονίκης καὶ οὐχὶ τῆς Κ/πόλεως. Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω στιχηροῦ ὁρμώμενος καὶ ὁ Τσερνιγοβίας Φιλάρετος εἰκάζει ὅτι καὶ πάντα τὰ στιχηρὰ τῶν ἀκολουθιῶν τὰ ἀποδιδόμενα εἰς Ἀνατόλιον τὸν Στουδίτην εἶνε ἔργα Ἀνατολίου τοῦ Θεσσαλονίκης. Καί τοι τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ρώσσου ἱεράρχου ἀστήρικτον βλέπομεν, ἀλλ' ὅμως οὐκ ἄπο σκοποῦ κρίνομεν νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν Θεσσαλονίκης Ἀνατόλιον ἀποδιδόμενα ποιήματα. Εἰσὶ δὲ ταῦτα 1) τὰ εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὰ προεόρτια αὐτῆς, εἰς τὰ Θεοφάνεια μετὰ τῶν προεορτίων αὐτῶν, εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν, εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν, εἰς τὴν Γέννησιν καὶ Κοίμησιν τῆς Θεομήτορος· 2) εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον Μιχαήλ, τὸν Πρόδρομον, τοὺς προφήτας Ζαχαρίαν καὶ Δανιήλ· 3) εἰς τοὺς μάρτυρας Γεώργιον, Προκόπιον, Μανουήλ, Παντελεήμονα, Ἀγαθονίκην, Πρόβον, Ἀρέθαν, Κοσμᾶν, Κήρυκα, καὶ εἰς τὰς μάρτυρας Βαρβάραν καὶ Χριστίναν· 4) εἰς τοὺς ἀποστόλους Ἀνδρέαν, Λουκᾶν καὶ Θωμᾶν καὶ τὸν πρωτομάρτυρα Στέφανον, καὶ Μαρίαν τὴν Μαγδαληνήν· 5) εἰς τοὺς ἱεράρχας Ἰωάννην Χρυσόστομον, Βασίλειον τὸν Μέγαν, Γρηγόριον τὸν Θεολόγον, Ἰωάννην τὸν Ἐλεήμονα, Κλήμεντα τὸν Ρωμαῖον, Ἰγνάτιον τὸν Θεοφόρον, Σπυρίδωνα καὶ Παῦλον· 6) εἰς τοὺς ἁγίους Ἀντώνιον, Νικόλαον, Μακάριον, Ἐφραὶμ τὸν Σῦρον, Αὐξέντιον καὶ Ἰλαρίωνα.

Ἀρσένιος μοναχὸς[893] ὁ καὶ ἀρχιεπίσκοπος βραδύτερον Κερκύρας, ἐγεννήθη ἐν Παλαιστίνῃ, σύγχρονος Φωτίου τοῦ Πατριάρχου, πρὸς ὃν ὁ φωτώνυμος ἀνὴρ ἔγραψεν καὶ ἐπιστολὰς δι' ἐνίσχυσιν εἰς τὰ ἔργα τῆς ἀρετῆς. Ἀφιερωθεὶς παιδιόθεν τῷ Θεῷ τὸ μοναχικὸν ἐνεδύσατο τριβώνιον, ἐμαθήτευσε δὲ ἐν Σελευκείᾳ, ἔνθα καὶ τὸ τῆς ἱερωσύνης ἔλαβεν ἀξίωμα. Ἐκ Σελευκείας μεταβὰς εἰς Κ/πολιν προεχειρίσθη Κερκύρας ἀρχιεπίσκοπος. Ὁ Ἀρσένιος διεκρίθη ἐπὶ παιδείᾳ, ὑψηλῷ πνευματικῷ βίῳ καὶ ὑμνογραφικῇ δεξιότητι. Ἐπειδὴ δὲ πάντα τὰ ποιήματα αὐτοῦ ἐπιγράφονται «Ἀρσενίου μοναχοῦ», εἰκάζομεν ὅτι ἐποιήθησαν πρὸ τῆς ἀναδείξεως αὐτοῦ εἰς ἐπίσκοπον. Ὡς θεοτοκαριογράφος ἐποίησε κανόνας εἰς τὴν Θεοτόκον, ἐξ ὧν ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ τοῦ Νικοδήμου ὁ εἰς ἦχον Γ' πρὸς τὸ «Χέρσον ἄβυσσοτόκον». Ἐποίησε διάφορα στιχηρὰ κατὰ διαφόρους ἤχους, ὡς εἰς

893) Ὁ Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανὸς ὁ Ἴμβριος ἐν τῷ Προλόγῳ τοῦ Πεντηκοσταρίου (Ἐν Βενετίᾳ, 1884 σ. ε') ἀναφέρων τὸ ὄνομα τοῦ μοναχοῦ Ἀρσενίου ἀγνοεῖ τὰ κατ' αὐτόν.

τοὺς Ἀρχαγγέλους Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ (8 νοεμβρίου καὶ 6 σεπτεμβρίου), εἰς τοὺς κορυφαίους Ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον (29 ἰουνίου), εἰς τὸν προφήτην Ἠλιού (20 ἰουλίου) κτλ. Ἐποίησε καὶ κανόνας, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν τὸν ψαλλόμενον κατὰ τὸ Σάββατον τῶν Ψυχῶν τὸ πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς, καὶ τὸν εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Εὐχελαίου.

Γαβριὴλ ἱερομόναχος, φιλόσοφος καὶ ὑμνογράφος († 880) ἐποίησεν ὕμνους τῆς ἐκκλησιαστικῆς ψαλμῳδίας, τονίσας αὐτοὺς διὰ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παρασημαντικῆς. Συνέγραψεν ἐγχειρίδιον περὶ μουσικῆς, εἰς ὃ πραγματεύεται κυρίως περὶ τῆς ψαλτικῆς τέχνης καὶ χειρονομίας, καὶ ὅπερ σώζεται ἀνέκδοτον, κατὰ Χρύσανθον τὸν Προύσης[894].

Ἰωάννης Γλυκύς, († 900) αὐτὸς πρῶτος ἐμέλισε τὰ δογματικὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰς τὸ μαθηματάριον εἶδος, καὶ τὰ ἔνδεκα Ἐωθινὰ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ κατὰ τὸ παλαιὸν ἢ ἀργὸν στιχηράριον, προσέτι δὲ *Δύναμις* ἀρχαῖον, Ἀλληλουάριον εἰς ἦχον Πλ. Α΄, Χερουβικὸν Δυσικὸν καλούμενον, καὶ Κοινωνικόν. Ἐκανόνισε τοὺς ὅρους τῆς συνθέσεως τῶν μουσικῶν θέσεων κατὰ τὸ εἶδος τῆς μετροφωνίας, ἐκαλλώπισε τὸ εἶδος τοῦ παλαιοῦ ἢ ἀργοῦ Στιχηραρίου, ἐποίησεν ὕμνους, ᾄσματα, θέματα τοῦ Στιχηραρίου, τοῦ Κρατηματαρίου, τῆς Παπαδικῆς καὶ τοῦ Μαθηματαρίου κατὰ τοὺς ἀναγραμματισμούς[895]. Ὑπῆρξε καὶ ποιητὴς τῶν Οἴκων (κατὰ τὸ μέλος), δεύτερος μετὰ Μιχαὴλ τὸν Ἀνανεώτην, ὡς λέγει Μανουὴλ ὁ νέος Χρυσάφης. Ἐποίησε καὶ μικρὰν Προπαίδειαν κατὰ τὸ ἀργὸν στιχηραρικὸν εἶδος εἰς ἦχον Α΄ πρὸς ἐκγύμνασιν τῶν ἀρχαρίων εἰς τὸ διατονικὸν γένος.

Κτενᾶς δομέστικος, ἀκμάσας κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. Ὁ Χρύσανθος οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τοῦ μουσικοῦ τούτου, οὐδ' οἱ ἀντιγράψαντες αὐτὸν καὶ περὶ τὴν ἱστορίαν καὶ φιλολογίαν τῆς μουσικῆς ἐνασχοληθέντες. Περὶ αὐτοῦ ἐμάθομεν ἐξ ὅσων γράφει ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος «Ἐπὶ τοῦ φιλοχρίστου καὶ ἀοιδίμου αὐτοκράτορος Λέοντος, ἔζη ὁ Κτενᾶς, γέρων ἄξιος, ὅστις ἦτο Δομέστικος τῆς νέας Ἐκκλησίας, ἦτον ἐπίσης ἔμπειρος περὶ τὴν μουσικήν, ὅσον οὐδεὶς ἄλλος ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ». Τὸν μελῳδὸν τοῦτον κρίνομεν ἄξιον μνείας ἕνεκα τῶν

---

894) Μέγα Θεωρητικὸν ἐν ὑποσημειώσει σ. XXXIV. Ἐν Τεργέστῃ 1832.

895) Τὰ μελουργήματα τοῦ ἐξόχου τούτου μουσικοῦ μετηνέχθησαν ἐκ τῆς ἀρχαίας μεθόδου εἰς τὴν νέαν.

διαφόρων ἐκλεκτῶν αὐτοῦ μουσουργημάτων, ἅπερ εἰς διαφόρους βιβλιοθήκας σώζονται εἰσέτι.

Νεῖλος μοναχὸς τῆς Καλαβρίας, ὁ νεώτερος, ζήσας 95 ἔτη ἐτελεύτησε τῷ 1005. Παρακληθεὶς ποτὲ ὑπὸ τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ ἡγουμένου τοῦ Κασσίου ὄρους τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου νὰ λειτουργήσῃ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτῶν ἑλληνιστί, παρεδέξατο τὴν πρότασιν. Ἀφοῦ δὲ συνέταξεν ὕμνους εἰς τὸν ἅγιον Βενέδικτον, συναγείρας κατόπιν τοὺς μουσικοὺς μοναχοὺς τοῦ σπηλαίου αὐτοῦ, συμποσουμένους εἰς ἑξήκοντα ἄνδρας, οὓς εἶχεν ἐκγυμνάσει ὁ ἴδιος, εἰσῆλθεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Κασσίου καὶ ἐτέλεσε παννυχίδα μετὰ μελῳδικῆς ψαλμῳδίας. Ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου ἡ ὑπὸ τοῦ Νείλου ποιηθεῖσα ἐτελεῖτο διαρκῶς εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰς μονὰς τῆς Καλαβρίας. Ἄλλοι ὕμνοι τοῦ Νείλου δὲν εἶναι γνωστοί[896].

Συμεὼν μεταφραστὴς[897] ὁ καὶ Μάγιστρος καλούμενος, Μ. Λογοθέτης χρηματίσας ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, Βυζάντιος τὴν πατρίδα, ὑμνογράφος ἐκ τῶν κρατίστων, ἔζησε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου αἰῶνος. Συνέγραψε τοὺς βίους τῶν ἁγίων τοῦ ἐνιαυτοῦ, λόγους ἠθικούς, ἐπιστολάς, ἐπιτομὴν κανόνων, χρονικὰ ἐκ διαφόρων ἱστορικῶν, εὐχάς τινας τῆς Μεταλήψεως καὶ Εὐχαριστίας ἐν πεζῷ καὶ ἰαμβικῷ μέτρῳ καὶ ἄλλα[898]. Κατὰ τὸν Ἀλλάτιον ὁ Συμεὼν συνέταξε καὶ ὕμνους καλλιεπεῖς, οἷον στιχηρά, καὶ κανόνας εἰς τὴν ὁσίαν Μαρίαν τὴν Αἰγυπτίαν, καὶ κανόνα εἰς τὴν Θεοτόκον προωρισμένον νὰ ψάλληται τὴν Μ. Παρασκευήν[899].

Ἰωάννης Καμενιάτης († 904) Θεσσαλονικεύς, κληρικὸς ἐλλόγιμος καὶ μουσικός. Συνέγραψε λόγον *εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης*, ἔνθα διαγράφει κάλλιστα καὶ τὴν πρὸ τῆς ἁλώσεως εὐημερίαν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὅτι ἐν αὐτῇ «Παῖδες περὶ λόγους ἐσπούδαζον, ἐξ ὧν ἐπιστήμη καὶ τέχνη τὸ κράτος ἔχουσι»· προστίθησι δὲ «Καὶ τῶν τῷ Θεῷ κεκληρωμένων τὰ σπουδάσματα, καὶ τὰ περὶ τῆς ἁρμονίου (ἴσ. γρ. ἐναρμονίου) μουσικῆς (ἐκκλησιαστικῶν) ἀσμάτων, καὶ τῶν ᾀδόντων τὰ ψυχοτερπῆ μέλη, καὶ τὴν μοῦσαν ἐκείνην, τὴν ἐκ παντὸς στόματος ὑφ' ἓν τῷ Θεῷ ἀναπεμπομένην τοὺς ὕμνους»[900].

---

896) Allatii de Nilii p. 47. 51.

897 Εἰς τὸν Συμεὼν ἔχει καὶ Μιχαὴλ ὁ Ψελλὸς λόγον πανηγυρικὸν καὶ ἀσματικὴν ἀκολουθίαν.

898) Migne, 114—116.

899) Περὶ τῶν Ο'. Ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου. τομ. Δ. σ. 768.

900) Ἴδε τὸ βιβλίον παρ' Ἀλλατίῳ, ἐν τοῖς Συμμίκτοις, σ. 180-316

Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου, υἱὸς Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, εὐσεβὴς περὶ τὰ θεῖα[901]. Ἐποίησε τὰ ἔνδεκα ἀναστάσιμα Ἐξαποστειλάρια[902] κατὰ τὴν ἔννοιαν ἑνὸς ἑκάστου ἑωθινοῦ Εὐαγγελίου[903]. Ἔγραψε περὶ Μουσικῆς ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἁρμονικὰ* εἰς τόμους τέσσαρας, ἔνθα πραγματεύεται περὶ τῶν πολυσυλλάβων φθόγγων, ἀπηχημάτων καὶ τῆς παραγωγῆς αὐτῶν θεολογικῶς, οἷον, τοῦ ⲓⲉⲁⲅⲓⲉ, ⲁⲗⲗⲁⲓⲉⲥ, ⲓⲉⲁⲓⲉⲥ, ⲗⲁⲗⲁ, ⲁⲅⲓⲉ κτλ. Ἐτελεύτησεν ὁ Πορφυρογέννητος τῷ 959, δηλητηριασθεὶς ὑπὸ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ υἱοῦ κατὰ τὸ 54 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Περὶ τῶν σοφῶν πονημάτων τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ τοῦ βίου αὐτοῦ ὁ Ζωναρᾶς ἐκφράζεται ἐνθουσιωδῶς.

Βασίλειος Πηγοριώτης ἐπίσκοπος Καισαρείας Καππαδοκίας καὶ σύγχρονος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Ὡς εὐδόκιμος ὑμνογράφος ἐποίησε τὸν δεύτερον κανόνα εἰς τὰ Εἰσόδια (21 νοεμβρίου), κατὰ δὲ τὸν Ἀλλάτιον καὶ κανόνα εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Νικολάου (6 δεκεμβρίου). Τῷ Βασιλείῳ ἀνήκουσι τὰ εἰς τὸν Μ. Βασίλειον στιχηρὰ (1 ἰανουαρίου) καὶ τὸ εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῆς 21 ὀκτωβρίου Κάθισμα, ἀμφότερα φέροντα τὸ ὄνομα «Βασιλείου μοναχοῦ»

Πανάρετος Πατζάδας ὁ Πρασινός, μουσικὸς ἐξοχώτατος, ἤκμασε κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα, ἐποίησεν ὕμνους Τριαδικοὺς τῶν μεγάλων Ἀνοιξανταρίων, θέματα τοῦ Κρατηματαρίου καὶ τοῦ Μαθηματαρίου κατὰ τοὺς Ἀναγραμματισμούς, καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικά, ἐξηγηθέντα εἰς τὴν νέαν τῆς μουσικῆς μέθοδον, καὶ ὑπάρχοντα εἰς διαφόρους μουσικὰς ἀνθολογίας.

Γεώργιος δομέστικος, υἱὸς Παναρέτου Πατζάδα τοῦ Πρασινοῦ, παρ' οὗ καὶ τὰ μουσικὰ ἐδιδάχθη. Μόνον τὸ ὄνομα αὐτοῦ σώζεται παρὰ Χρυσάνθῳ. Ὁ Ἀλλάτιος γράφει ὅτι ἦτο ὁ Γεώργιος διάσημος μουσικὸς μελοποιῶν οὐ μόνον ἐκκλησιαστικά, ἀλλὰ καὶ δημοτικὰ ᾄσματα. Ὁ Γερβέρτος, ὅστις εἶδεν ἐν χειρογράφοις καὶ μελῳδίας τοῦ Γεωργίου, καλεῖ αὐτὸν Λαοσυνάκτην, διότι εἶχε καθῆκον ὁ Γεώργιος νὰ προσκαλῇ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοὺς ἀνωτέρους κληρικοὺς καὶ τοὺς ἀνωτέρους ὑπαλλήλους τοῦ παλατίου. Ἐποίησε διάφορα ᾄσματα καὶ ἐμέλισεν ὕμνους, πάντα δὲ ταῦτα μετηνέχθησαν ἐκ τῆς

---

901) Ζωναρᾶ Χρονικ. γ'. σ. 155.

902) Migne, 112, 113—Φαβρικ Η'. 1.

903) Ταῦτα σώζονται μεμελισμένα ὑπό τε Βαλασίου ἱερέως τοῦ Νομοφύλακος τῆς Μ. Ἐκκλησίας καὶ ὑπὸ Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου εἰς ἦχον Β'.

ἀρχαίας εἰς τὴν νέαν μέθοδον, καὶ ὧν ἐδημοσιεύθησάν τινα εἰς διαφόρους μουσικὰς ἀνθολογίας.

Παῦλος ὁ Ἀμμορίου, ἀββᾶς, καλεῖται καὶ τῆς Εὐεργέτιδος ἕνεκα τῆς ἐν τῇ μονῇ τῆς Θεομήτορος τῆς Εὐεργέτιδος διαμονῆς αὐτοῦ, ἧς ἦτο καὶ ἱδρυτής. Ἤκμασε πιθανῶς κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα[904]. Ἐκ τῶν θεομητορικῶν ὕμνων τοῦ Ἐφραὶμ ἐποίησε στιχηρὰ εἰς τὴν Θεοτόκον, καταχωρηθέντα ἐν τῇ Δαμασκηναίᾳ Ὀκτωήχῳ μετὰ τὰ στιχηρὰ τοῦ Ἀνατολίου. Τοῦ αὐτοῦ ὑπάρχει καὶ κανὼν ἱκετήριος εἰς τὴν ὑπεραγιαν Θεοτόκον[905].

Ἰωάννης Πλουσιαδηνὸς ὁ καὶ Κουκουμᾶς καλούμενος, ἱερεὺς τὸ ἀξίωμα, ἔζησε κατὰ τὸν Ι' περίπου αἰῶνα πρὸ τοῦ μαΐστορος Κουκκουζέλη· ἀνὴρ πολυμαθὴς καὶ μουσικώτατος· ἐμέλισε διάφορα ἀργὰ μουσουργήματα. Συνέγραψε γραμματικὴν τῆς Μουσικῆς, ἀνέκδοτον εἰσέτι, καὶ εἰς ἣν πραγματεύεται περὶ μουσικῶν σημείων, μετροφωνίας καὶ ἤχων. Ἐποίησε καὶ μίαν ραψῳδίαν τοῦ Μεγάλου Ἴσου τῆς Παπαδικῆς, ἔνθα ἀπαριθμεῖ ἐμμελῶς τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὰς θέσεις τῶν κυρίων καὶ ἐπιθέτων ὀνομάτων, ἤτοι τῶν μεγάλων καὶ μικρῶν ἱερογλυφικῶν σημαδίων καὶ τὰς ἐνεργείας καὶ γραμμὰς αὐτῶν, ἃς κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ μετεχειρίζοντο πρὸς παράστασιν τῶν μελῶν· παρισταᾷ δὲ καὶ πολλὰς θέσεις μελῳδικῶς καὶ εἰς τὰ τρία τῆς μουσικῆς γένη. Τὸ Μέγα Ἴσον ἐπιγράφεται «Μέθοδος Ἰωάννου τοῦ Πλουσιαδηνοῦ». Ἐποίησε καὶ ἑτέραν Προπαίδειαν μικροτέραν εἰς ὀκτώηχον πρὸς ἐκγύμνασιν τῶν ἀρχαρίων μαθητῶν, ἥτις φέρει ἐπιγραφὴν «Μέθοδος ἁγιορειτικὴ», προσέτι καὶ ἕνα Τροχὸν τῆς μουσικῆς, καλούμενον «Ἡ σοφωτάτη παραλλαγή»[906].

Νικηφόρος Ἠθικὸς ὁ μοναχός, ἔζη κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα· διεκρίθη ὡς μουσικός, ποιήσας οἴκους καὶ πλατύνας τὸ μέλος τοῦ Οἰκηματαρίου εἴδους μετὰ Μιχαὴλ τὸν Ἀνανεώτην καὶ Ἰωάννην τὸν Γλυκύν. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδονται Κοινωνικὰ τοῦ ἐνιαυτοῦ, θέματα τοῦ Κρατηματαρίου, μαθήματα τοῦ Μαθηματαρίου κατὰ τὸ εἶδος τῶν ἀναγραματισμῶν καὶ ἄλλα διάφορα μουσουργήματα.

Βαρθολομαῖος μοναχὸς ἡγούμενος τῆς μονῆς τῆς ἐν Καλαβρίᾳ Γροτταφερράτης, τῆς φημιζομένης διὰ τὴν παιδείαν τῶν μο-

---

904) Ὁ Ἀμμορίου ἔγραψε βίβλον ἐπιγραφομένην «Περὶ θείων ἐντολῶν».

905) Νικοδήμου Ναξίου Θεοτοκάριον. Ἔκδ. Γ. Μουσαίου. ἐν Κων)πόλει 1849 σ. 181.

906) Καὶ ὁ Τροχὸς τοῦ Πλουσιαδηνοῦ σὺν τοῖς ἄλλοις ἡρμηνεύθη ὑπὸ τῶν τριῶν ἐφευρετῶν τῆς νέας μεθόδου.

ναχῶν αὐτῆς[907]· μαθητὴς ἐγένετο Νείλου τοῦ μοναχοῦ καὶ ἰσότιμος αὐτῷ διά τε τὴν παιδείαν, ἁγιότητα καὶ τὰ ἀσματικὰ ἔργα· ἐτελεύτησε περὶ τὸ 1040. Ἐποίησε δὲ ἀξιολόγους διὰ τὴν μελῳδίαν αὐτῶν ὕμνους, μὴ διασωθέντας, εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ ἄλλους ἁγίους[908]. Ὁ Ἀλλάτιος ἀνέγνω καὶ ἐπῄνεσε τὸν εἰς τὸν ἅγιον Θεόδωρον κανόνα τοῦ Βαρθολομαίου[909].

Ἰωάννης Εὐχαΐτων ἐπίσκοπος, ὁ καὶ Μαυρόπους ἐπικληθείς, ὡς ἐκ τοῦ χρωματος τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ἤκμασε περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΑ΄ ἑκατονταετηρίδος, κατήγετο δὲ ἐκ τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Γαλατίας. Ἀνὴρ μεγάλης παιδείας καὶ ἀρετῆς, διακριθεὶς καὶ ὡς ὑμνογράφος. Τὰ ἔργα τοῦ ἀνδρὸς φέρουσι τὴν ἐπιγραφὴν «Μοναχοῦ Ἰωάννου»[910]. Ἐποίησε πολλοὺς κανόνας, οἷον, τὸν εἰς ἦχον Δ΄ τοῦ Σαββάτου τῆς Α΄ ἑβδομάδος, τὸν εἰς ἦχον Δ΄ εἰς τὸν δίκαιον Ἰὼβ (6 ματου), τὸν εἰς τὸ φανὲν ἐν τῷ οὐρανῷ σημεῖον τοῦ Τιμίου Σταυροῦ πρὸς ἦχον Δ΄ (7 ματου), τὸν εἰς ἦχον Πλ. Δ΄, εἰς τὸν ὅσιον Συμεὼν τὸν ἐν τῷ Θαυμαστῷ ὄρει (24 ματου) ἄνευ τῶν Θεοτοκίων· ἑβδομήκοντα περίπου κανόνας πρὸς τὴν Θεοτόκον εἰς ὀκτὼ ἤχους, ὧν τὸν ἕνα διὰ στίχων ἰαμβικῶν πρὸς ἦχον Α΄ κατὰ τὸ «Ἔσωσε λαόν»· οἱ ἐννέα δὲ ἐκ τούτων περιέχονται εἰς τὸ Μέγα Θεοτοκάριον Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου. Τῷ Ἀλλατίῳ ἦσαν γνωστοὶ ὀκτὼ κανόνες τοῦ ποιμένος Εὐχαΐτων εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον[911]. Εἰς διαφόρους τῆς Εὐρώπης βιβλιοθήκας σώζονται 25 κανόνες εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν μετ' ἀκροστιχίδος. Εἰς τὸ Μέγα Ὡρολόγιον (1784) εὑρηται κανὼν εἰς ἄγγελον τὸν φύλακα. Εἰς τὸν Εὐχαΐτων Ἰωάννην ἀποδίδονται καὶ ἔνδεκα κανόνες εἰς Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον, ἐξ ὧν ὁ τέταρτος ἐσφαλμένως ὑπὸ τοῦ Φαβρικίου ἀποδίδοται τῷ Δαμασκηνῷ[912]. Ὁ ἱερομόναχος Βαρλαάμ, νεώτερος ἐκδότης τῶν Μηναίων, γράφει ἐν τῷ Προλόγῳ ὅτι Ἰωάννης ὁ Εὐχαΐτων συνέταξεν ὀκτὼ κανόνας εἰς Ἰωσὴφ τὸν ὑμνογράφον. Ὁ ποιμὴν τῶν Εὐχαΐτων συνέταξε καὶ τὴν κατὰ συμπλοκὴν ἀκολουθίαν τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν (30 ἰανουαρίου)[913], ἐποίησε δὲ καὶ διάφορα στι-

907) Montfaucon, Palaeogr. Graec p 112, 113.

908) Du Cangii Glossarium Graec. μελῴδημα. Acta SS. ed 26 Septemb. p. 280.

909) De Synodo Photii p. 543.

910) Migne, 120.

911) De Synodo Photii p. 538. Contra Hottingerum p. 183.

912) Bibl. graec. IX. 741.

913) Allatii de syn. Phot. p. 438 καὶ 538. Ἴδε καὶ Περὶ τῶν Ο΄ Ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου, τομ. Δ΄ σ. 762 ἐν σημειώσει.

χηρὰ τροπάρια ἰδιόμελα, ὡς τὴν Λιτὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου (23 ἀπριλίου), τοῦ ἁγίου Χριστοφόρου (7 μαΐου) καὶ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (15 αὐγούστου).

Γεώργιος Σκυλίτσης, ἤκμασε κατὰ τὸν ΙΑ΄ αἰῶνα, γνωστὸς δὲ ἐκ τῶν Χρονικῶν αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Ἀλλάτιον, ἐποίησεν ἐξαίρετον κανόνα εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον (23 ἀπριλίου)[914]. Ὁ αὐτὸς ἐποίησε καὶ τὸν δεύτερον κανόνα εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον.

Λέων Μαγίστωρ, ἤκμασε πιθανῶς κατὰ τὸν ΙΑ΄ αἰῶνα, διεκρίθη δὲ ὡς ὑμνογράφος ποιήσας στιχηρὰ ἰδιόμελα τροπάρια καὶ δοξαστικά, οἷον, εἰς Ἰωάννην τὸν Θεολόγον, καὶ εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, τὸ τῆς Λιτῆς τῶν Εἰσοδίων δοξαστικὸν εἰς ἦχον Πλ. Α΄ καὶ τὸ τῶν Αἴνων εἰς ἦχον Β΄. Τὰ ποιήματα τοῦ μουσουργοῦ τούτου ἐπιγράφονται «Λέοντος τοῦ Μαΐστορος».

Ἰωάννης Ζωναρᾶς, ὑμνογράφος, ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντ/πόλει, ὑπῆρξε δὲ γραμματεὺς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ († 1048). Μετὰ τὸν θάνατον τῆς γυναικὸς καὶ τῶν ἑαυτοῦ τέκνων καταλιπὼν τὰς βασιλικὰς τιμὰς ἀπεχώρησεν εἰς μονήν, ἔνθα ἐκάρη μοναχός· ἀπέθανε δὲ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει. Ἔγραψε ποιήματά τινα περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Λατίνων, ὧν μνείαν ποιεῖται ὁ Cave, καὶ κανόνα δογματικὸν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον εἰς ἦχον Πλ. Δ΄, ὧν ἕκαστον τροπάριον ὑπόθεσιν ἔχει αἱρεσίν τινα, οἷον τοῦ Ἀρείου, τοῦ Σαβελλίου, τοῦ Μακεδονίου, τοῦ Ἀπολλιναρίου κτλ. τὸ δὲ τελευταῖον τροπάριον τῆς Θ΄ ᾠδῆς, τὴν τῶν Λατίνων.

Νικήτας Στηθάτος, ἔζη περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος· ὑπῆρξε μοναχὸς καὶ ἡγούμενος τῆς ἐν Κ/πόλει μονῆς τοῦ Στουδίου, μαθητὴς δὲ Συμεὼν τοῦ μοναχοῦ. Ἔγραψε 15 λόγους καὶ περὶ διαφόρων ἄλλων ἀντικειμένων καὶ ἰάμβους καὶ ᾄσματα[915]. Καὶ κανόνα δὲ ὁ Στηθάτος εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον ἐμελῴδησε καὶ ἄλλα συνέταξε[916].

Μιχαὴλ Ψελλὸς γεννηθεὶς τῷ 1020 καὶ ἀποθανὼν τῷ 1106, πατρίδα ἔσχε τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀνὴρ σοφώτατος καὶ τῶν φιλοσόφων ὕπατος, ἅμα δὲ καὶ πολυγραφικώτατος. Τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐποιήσατο ἐν Ἀθήναις[917], ὁπόθεν ἐπιστρέψας εἰς Βυζάντιον ἐδίδασκε

914) Allatius de Georgiis p. 337, 338. Νικόλαος Κομνηνὸς Praenot. mystag. p. 327. Montfaucon Bibi. Bill. 562. Fabricii Bibl. XII, 37.

915) Migne, 120 καὶ Δημητρακοπούλου Ὀρθοδ. Ἑλλ. σ.7—Allatii de Mussa praesanctif. 2. 16. καὶ advers. Hotiyger. c. II. πρβλ. Cave pag. 423.—Fabric. Bibl. Graec. T. VII. pag. 753 Harl.

916) Περὶ τῶν Ο΄ Ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου. τομ. Δ΄ σ. 771.

917) Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη. Προλεγομ. σ. 54.

τὴν φιλοσοφίαν ἐν τῷ φιλοσοφικῷ τμήματι τῆς Ἀκαδημίας, ὑπῆρξε παιδαγωγὸς καὶ τῶν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Δούκα υἱῶν Ἀνδρονίκου καὶ Μιχαήλ· ἐπειδὴ δὲ ὁ Μιχαὴλ γενόμενος αὐτοκράτωρ καὶ κακῶς διοικῶν τὸν θρόνον, τὴν αἰτίαν τούτου ἀπέδιδεν εἰς τὸν διδάσκαλον τὸν μὴ διδάξαντα αὐτὸν τὴν Πολιτικήν, δυσαρεστηθεὶς ἐπὶ τούτῳ ὁ Ψελλὸς ἀπεσύρθη εἰς μονήν τινά, ἔνθα ἐνησχολεῖτο μελετῶν καὶ συγγράφων[918]. ὁ Ψελλὸς σπουδαῖον περὶ Μουσικῆς ἔργον ἔγραψεν, οὗ τὸ περιεχόμενόν ἐστι συνάθροισις λέξεων ὑπαγομένων εἰς τὴν μουσικὴν ἐπιστήμην, ὁρισμοὶ τῶν κανόνων τῆς μελοποιΐας καὶ διαίρεσις τῶν ἤχων καὶ τῶν κλάδων αὐτῶν[919]. Ἀποσπάσματα τοῦ περὶ Μουσικῆς συγγράμματος τοῦ Ψελλοῦ εὑρὼν ὁ Γάλλος Ruelle ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Ἱσπανίας, ἐξέδοτο ἐσχάτως.

Νικήτας Σερρῶν ἐπίσκοπος καὶ εἶτα Ἡρακλείας, († 1075) ὁ καὶ φιλόσοφος ἐπικληθεὶς διὰ τὴν πολυμάθειαν αὐτοῦ[920]. Πολὺ ἠσχολήθη εἰς τὰς ἑρμηνείας τῆς ἁγίας Γραφῆς. Καλὸν ὕφασμα αὐτοῦ κρίνονται αἱ *Σειραὶ* εἰς τὸν Λουκᾶν[921], αἱ εἰς τὸν Ἰὼβ καὶ αἱ εἰς τοὺς ψαλμούς[922]. Ὁ Ἀλλάτιος[923] συγκαταλέγει αὐτὸν μεταξὺ τῶν μελῳδῶν. Αὐτῷ ἀνήκουσι καὶ κανόνες εἰς τὴν Θεοτόκον, τὸν Ἄγγελον καὶ τὸν μάρτυρα Χριστοφόρον.

Θεοφάνης Κεραμεύς, ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ταυρομενίας ἐν Σικελίᾳ, διάσημος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ τοῦ ΙΒ' αἰῶνος καὶ ἁσματογράφος[924], συνέταξε δὲ καὶ ὁμιλίας ἐξηγητικὰς ῥητῶν εὐαγγελικῶν, ἑορταστικὰς καὶ ἄλλας διδακτικάς.

Ἰωάννης ὁ Κουκκουζέλης, ἐπικληθεὶς καί ὢν τῆς μουσικῆς *Μαγίστωρ*[925], βιώσας κατὰ τὸ 1100 μ. Χ. ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀλε-

---

918) Τὰ παντοίας ὕλης πολυάριθμα συγγράμματα αὐτοῦ μαρτυροῦσι τὴν πολυμάθειάν του.

919) Migne, τομ. 122 καὶ Φαβρίκιον τομ. 10 σ. 62.—Δημητρακοπούλου Ὀρθοδοξ. Ἑλλ. σ. 8—Σάθα, Μεσαιων. Βιβλ. τομ. Δ' καὶ Ε'—Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου τομ. Δ'. σ. 771.

920) Cave Script. eccles. histor. liter—Migne, τομ. 127—Δημητρακοπούλου, Ὀρθόδ. Ἑλλ. σ. 9.

921) Ταύτας ἐξέδωκεν ὁ Μάϊος, ἐν Script. vet. nov. collect. T. IX. p. 626 sp.

922) Ἴδε Φαβρ. Ἑλλ. Τ. 3 καὶ 7 Ἀρλεσίου καὶ Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου τομ. Δ' σ. 774.

923) De libr. eccles. p. 82.

924) Migne, τομ. 132.—Cave, σ. 522—Οἰκονόμου, Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν τομ. Δ' σ. 777.

925) Οἱ μουσικοὶ οἱ μελίζοντες τὰς λέξεις τῶν ψαλμῶν τοῦ Δαβὶδ (καλο-

ξίου τοῦ Κομνηνοῦ, ἐγεννήθη ἐν Δυρραχίῳ τῆς Ἰλλυρίας. Παιδιόθεν μεγάλην κλίσιν ἠσθάνετο πρός τε τὰ γράμματα καὶ τὴν μουσικήν. Στερηθεὶς τοῦ πατρὸς παῖς ἔτι ὤν, ταῖς ἐνεργείαις τῆς μητρὸς αὐτοῦ εἰσήχθη εἰς τὴν ἐν Κων/πόλει αὐτοκρατορικὴν σχολήν, εἰς ἣν ηὐδοκίμησε καὶ ὑπερέβη πάντας τοὺς συμμαθητὰς αὐτοῦ, οἵτινες ἀστεϊζόμενοι ἠρώτων αὐτὸν τί τρώγει, ὁ δὲ πτωχὸς Ἰωάννης ἀπεκρίνετο *κουκκία* καὶ *ζέλια* (χόρτα), διότι δι' αὐτῶν ἐτρέφετο ἕνεκα τῆς ἐνδείας αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν παρῆκται καὶ τὸ ἐπώνυμὸν *Κουκκουζέλης*[926]. Ὁ Ἰωάννης ὅμως διὰ τὸ λιγυρὸν τῆς φωνῆς αὐτοῦ, προσελήφθη καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν μουσικὴν σχολήν, ἀναδειχθεὶς ἄριστος μουσικός, ἐφ' ᾧπερ καὶ ἐφείλκυσε τὴν εὔνοιαν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὴν ἀγάπην πολλῶν μεγιστάνων. Διωρίσθη δὲ καὶ ἀρχιμουσικὸς τῶν αὐτοκρατορικῶν ψαλτῶν, ὅτε καὶ ἀπήλαυε μεγάλης ὑπολήψεως. Ἀλλὰ καὶ τοι ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων ἀπήλαυε πάντων τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου, ἐν τούτοις πᾶσαι αἱ κοσμικαὶ ἡδοναὶ δὲν ηὐχαρίστουν αὐτῷ. Σφόδρα δὲ ἐλυπήθη ὅτε ἔμαθεν ὅτι καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἐπεθύμει νὰ εἰσαγάγῃ αὐτὸν εἰς συγγενικὴν συνάφειαν μετά τινος τῶν μεγιστάνων. Ὁ Ἰωάννης προνοῶν μᾶλλον περὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ διανοούμενος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ παλάτιον ἠπάτησε τὸν αὐτοκράτορα καὶ μετέβη εἰς Δυρράχιον ὅπως λάβῃ τὴν ἐπὶ τῷ γενησομένῳ δῆθεν γάμῳ μητρικὴν εὐλογίαν καὶ συγκατάθεσιν. Ἀλλ' ἐν τῇ γενεθλίῳ χώρᾳ φθὰς στέλλει πρὸς τὴν μητέρα αὐτοῦ φίλους τινάς, οἵτινες ἀναγγέλλουσιν αὐτῇ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Λέγεται δ' ὅτι αὕτη τότε ἤρξατο θρηνῳδοῦσα γοερῶς, ὁ δὲ Ἰωάννης ἐντὸς τῆς οἰκίας ἱστάμενος ἐτόνιζε τὴν θρηνῳδίαν (μυρολόγι), ἥτις καλεῖται *Βουλγάρα*. Ἐπανελθὼν εἰς τὰ ἀνάκτορα ἐσκέπτετο περὶ τῆς ἐκεῖθεν ἀναχωρήσεως αὐτοῦ. Συνέβη δὲ τότε νὰ ἴδῃ παρὰ τῷ αὐτοκράτορι τὸν ἡγούμενον τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μεγίστης Λαύρας, ἕνεκεν ὑποθέσεων τῆς μονῆς ἀφικόμενον εἰς τὸ Βυζάντιον, παρ' οὗ πληροφορηθεὶς καὶ τὰ περὶ τοῦ βίου τῶν ἐν Ἄθῳ ἐρημιτῶν, ἀπεφάσισεν ὁ Ἰωάννης δραπετεύων ἐκ τοῦ παλατίου καὶ τῆς βασιλευούσης νὰ μεταβῇ εἰς Ἅγιον Ὄρος. Τοῦτο δὲ καὶ ἔπραξε, λαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ τὴν ῥάβδον καὶ τὸν χιτῶνα αὐτοῦ. Ἐν σχήματι ξένου ἔφθασε πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Ἀθωνιάδος μονῆς τῆς μεγίστης

φωνικοὺς Εἱρμοὺς ἐκαλοῦντο μαΐστορες (διδάσκαλοι) ἢ πατέρες τῆς μουσικῆς· ἐκ δὲ τοῦ εἴδους τούτου τῆς μουσικῆς ὠνομάσθη καὶ ἡ τέχνη παπαδική.

926) Ἀνωτέρα ἐπισκίασις ἐπὶ τῶν Ἄθω, ἤτοι Διηγήσεις περὶ τῶν ἁγίων καὶ θαυματουργῶν καὶ ἐν Ἄθῳ δοξασθεισῶν εἰκόνων τῆς Θεοτόκου καὶ ἄλλων ἁγίων. ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1861, σ. 7.

Λαύρας, ἐρωτηθεὶς δὲ παρὰ τοῦ θυρωροῦ τίς ἦν καὶ πόθεν ἦλθεν καὶ τί θέλει, ἀπεκρίθη ὁ ξένος ὅτι εἶναι ἄνθρωπος χωρικός, ποιμὴν προβάτων, καὶ ὅτι ἐπιθυμεῖ τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Ὁ θυρωρὸς ὑπέλαβεν «εἶσαι νέος», ὁ δὲ Ἰωάννης ταπεινῶς ἀπήντησεν «Ἀγαθὸν ἀνδρί, ὅταν ἄρῃ ζυγὸν ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ»[927]. Ἐν τῇ Λαύρᾳ λοιπὸν διορίζεται ποιμὴν τῶν τράγων τῆς μονῆς, ἀφοῦ προηγουμένως ἐκάρη μοναχός. Ὁ Ἰωάννης ἐπὶ πολὺν χρόνον ἔμενεν ἄγνωστος ἐν Ἀθωνι, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἀνεζήτει πανταχοῦ τὸν πεφιλημένον αὐτοῦ ᾠδύφωνον μουσικόν. Ἐπὶ τέλους δὲ ἀνευρέθη ὡς ἑξῆς: Μίαν τῶν ἡμερῶν ἐκάθητο φυλάττων τὸ ποίμνιον αὐτοῦ καὶ ἐνθουσιασθεὶς ἤρξατο ψάλλων διὰ τῆς ἀγγελικῆς αὐτοῦ φωνῆς θείους τινὰς ὕμνους. Ἐρημίτης δέ τις ἔκ τινος παρακειμένου σπηλαίου ἐξελθὼν ἤκουσε τὴν γλυκεῖαν αὐτοῦ φωνὴν καὶ μετ' ἐκπλήξεως ἔβλεπεν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ τράγοι ἠτένιζον πρὸς τὸν ποιμένα αὐτῶν, καταθελχθέντες ἐκ τοῦ μέλους τῆς ψαλμῳδίας αὐτοῦ· ἀπελθὼν ὁ ἐρημίτης πάραυτα εἰς τὴν Λαύραν ἀνήγγειλε τοῦτο τῷ ἡγουμένῳ, ὑφ' οὗ προσκαλεῖται ὁ Ἰωάννης, ἀναγνωρίζεται, καὶ ἐπιτιμᾶται, διότι δὲν ἐδήλωσεν ἐγκαίρως ὅτι ἦτο ὁ ἀγαπητὸς τοῦ βασιλέως μουσικός. Ὁ ἡγούμενος τότε μεταβαίνει εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ διηγεῖται τὰ κατὰ τὸν Ἰωάννην τῷ αὐτοκράτορι, λυπηθέντι μὲν ἀλλὰ συγκατανεύσαντι νὰ μὴ διαταράξῃ τὸν Ἰωάννην. Ἔκτοτε ὁ Κουκκουζέλης ἔζη ἐντὸς κελλίου τινὸς τῆς Λαύρας, τὰς δὲ Κυριακὰς καὶ ἑορτὰς ἔψαλλεν εἰς τὸν καθολικὸν ναὸν μετὰ κατανύξεως σὺν τοῖς ἄλλοις ἱεροψάλταις. Οἱ κόποι δὲ αὐτοῦ καὶ ὁ πρὸς τὴν μελῳδίαν ζῆλος ἀντημείφθησαν δι' οὐρανίου ἐπισκέψεως. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ἔν τινι παννυχίδι, τῷ Σαββάτῳ τῆς Ἀκαθίστου, μετὰ τὸ τέλος τοῦ κανόνος ὁ Ἰωάννης κεκοπιακὼς ὑπὸ τῆς ἀγρυπνίας ἀπεκοιμήθη εἰς τὸ στασίδιον, καὶ ἀφυπνισθεὶς εὗρεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὸ δῶρον τῆς Θεοτόκου, ὅπερ ἦτο ἓν χρυσοῦν νόμισμα[928]. Ἔκτοτε ὁ Ἰωάννης ὑπερηύξησε τὸν πρὸς τὴν ψαλμῳδίαν ζῆλον αὐτοῦ καὶ ἔψαλλεν ἐν τῷ ναῷ καθ' ἑκάστην, ὡς ἐκ τῆς συνεχοῦς δὲ στάσεως κατὰ τὴν ψαλμῳδίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἔπαθε τὸν πόδα θεραπευθέντα ὑπὸ τῆς Θεοτόκου. Τὰ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει θαυμάσια Ἰωάννου τοῦ Κουκκουζέλη εὑρίσκει ὁ βουλόμενος ἐν τῷ *Νέῳ Ἐκλογίῳ* καὶ ἐν τῇ βίβλῳ τοῦ ἁγιορείτου Ἀγα-

927) Ἱερεμίου Θρήνων, Γ', 27.

928) Τὸ νόμισμα τοῦτο εὑρισκόμενον παρὰ τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ ναῷ τῆς Μ. Λαύρας, εἴδομεν καὶ ἡμεῖς κατὰ τὴν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει περιοδείαν ἡμῶν τῷ 1887· σώζεται δὲ οὐχὶ ἀκέραιον, διότι, τὸ ἥμισυ αὐτοῦ ζητηθέν, λόγῳ εὐλαβείας, ἐστάλη εἰς τὴν ὁμόδοξον Ρωσσίαν.

πίου *Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία*. Ὁ Κουκκουζέλης ἀπελθὼν πρὸς Κύριον ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἀρχαγγέλων, ἄχρι δὲ τοῦ νῦν τιμᾶται ἐν Ἁγίῳ Ὄρει διὰ τὴν ἁγιότητα τοῦ βίου αὐτοῦ. «Ὁ περιώνυμος μουσικὸς κατετάχθη ἐν τῷ χορῷ τῶν ἁγίων τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, γεραιρόμενος τῇ 1 ὀκτωβρίου, μεθ' ἑτέρου μουσικοῦ τῆς μονῆς Λαύρας Γρηγορίου τοῦ Δομεστίκου .... Ἀμφότεροι ἐθαυμάσθησαν ἐπί τε τῇ τέχνῃ καὶ γλυκύτητι τῆς φωνῆς .... Καὶ τὴν μορφὴν τοῦ Κουκκουζέλη γλυκεῖαν παρίστησιν ἡ σωζομένη τοιχοχραφία ἐν τῇ μονῇ τῆς Λαύρας, ὡς ἡ παράδοσις τὴν φωνὴν»[929]. Τὰς περὶ τῶν ἔργων τοῦ Κουκκουζέλη εἰδήσεις πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν μόνον ἐν τοῖς χειρογράφοις, ἐξ ὧν μανθάνομεν ὅτι συνέγραψε καὶ περὶ μουσικῆς τέχνης[930]. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ συγγράμματος τούτου ἔχει οὕτως «Τέχνη ψαλτικὴ καὶ σημάδια ψαλτικὰ μετὰ πάσης χειρονομίας καὶ συνθέσεως ποιηθέντα παρὰ Ματστορος Ἰωάννου Κουκκουζέλη»[931]. Ἔγραψε καὶ βιβλίον διὰ μουσικῶν σημείων περιέχον ἐκκλησιαστικὰ ᾄσματα καὶ φέρον τὴν ἑξῆς ἐπιγραφὴν «Βιβλίον σὺν Θεῷ ἁγίῳ περιέχον τὴν ἅπασαν ἀκολουθίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως συνταχθεῖσαν παρὰ τοῦ Ματστορος κυροῦ Ἰωάννου Κουκκουζέλη· ἀρχὴ) Δεῦτε προσκυνήσωμεν κτλ». Ὁ δὲ μουσικολόγος Γερβέρτος, ὁ ἐκδοὺς καὶ τεμάχιά τινα ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κουκκουζέλη[932], παρατίθησι καὶ ἀντίγραφον στιχηροῦ μεμελισμένου διὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ ἐξόχου μελοποιοῦ συνταχθέντος συστήματος τῶν μουσικῶν ἀγκιστροειδῶν σημείων. Ὁ Κουκκουζέλης καὶ περὶ τὴν πλοκὴν τῶν μουσικῶν σημείων ἠσχολήθη· τὸ Οὐράνισμα συνίσταται παρ' αὐτῷ ἐξ εἴκοσι ἁπλῶν σημείων· διὸ καὶ αὐτὸς ἠναγκάσθη νὰ ποιήσηται βραχείας ἑρμηνείας εἴς τινα σημεῖα. Ὑπομνήματα τῆς τέχνης, ἣν ἐλάτρευεν ὁ Κουκκουζέλης ἱκανὰ σώζονται. Ἐμουσούργησεν ὕμνους,[933] πολυελέους, δοχάς, καλοφωνικοὺς εἱρμούς[934], πασαπνοάρια, καὶ ἄλλα. Ἐποίησε τὸν Μέγιστον κυκλικὸν Τροχὸν τῆς μουσικῆς, ὅστις ἔχει περὶ αὐτὸν

---

929) Ἄθως, Μ. Ι. Γεδεών, ἐν Κ/πόλει σ. 240.

930) Fabric. Biblioth. Graeca vol. X. p. 499. Montfaucon Bibl. T. 1. p. 557.

931) Lambec. Comm. 5. cod. 308. Fabric. Biblioth Graec. vol. 5. Allatii de lib. Eccles. p. 101.

932) De cantu sacr. T. 2. VIII. n. 2. XII.

933) Ἐκ τοῦ «Ἵνα τί ἐφρύαξαν». Ἐξ αὐτοῦ ἐποίησαν καὶ Ξένος ὁ Κορώνης, ὡς καὶ Μανουὴλ ὁ Χρυσάφης κατ' αἴτησιν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου.

934) Πασαπνοάρια ἔντεχνα ἐποίησαν καὶ Ἰωάννης ὁ Πρωτοψάλτης τὸ μέγιστον, Κλήμης ὁ ἱερεύς, Μελέτιος ὁ Σιναΐτης, καὶ Πέτρος ὁ Λαμπαδάριος τρία.

ἑτέρους τέσσαρας μικροτέρους Τροχούς, ἐξ ὧν οἱ μὲν δύο, ἄνωθεν δεξιὰ καὶ ἀριστερά, οἱ δὲ δύο κάτωθεν, ὁμοίως· ἕκαστος δὲ τούτων διὰ μαρτυριῶν παριστᾷ τὴν πλαγίαν πτῶσιν ἑνὸς ἑκάστου πλαγίου ἤχου πρὸς τὸν ἑαυτοῦ κύριον ἦχον, ἔνθα παραβάλλει ὁ ποιητὴς τοὺς καθ' ἡμᾶς ὀκτὼ ἤχους μετὰ τῶν ὀκτὼ ἤχων τῶν ἀρχαίων. Ἄνωθεν δὲ καὶ κάτωθεν τῶν μικροτέρων τροχῶν φέρει ὁλογράφως τὰ ὀνόματα τῶν κυρίων καὶ πλαγίων ἤχων, ὡς, Δώριος, Λύδιος, Φρύγιος, Μιξολύδιος, Ὑποδώριος, Ὑπολύδιος, Ὑποφρύγιος, Ὑπομιξολύδιος. Ἐποίησε προσέτι μίαν σειρὰν Χερουβικῶν συντόμων, καὶ ἑτέραν μακρῶν ἐντέχνων, ἐξ ὧν σώζεται ἓν εἰς ἦχον Πλ. Β'. (παλατιανόν), ἓν Κοινωνικὸν «Αἰνεῖτε» εἰς ἦχον Πλ. Α', καὶ ἓν «Γεύσασθε» εἰς ἦχον Πλ. Α', τὰ μεγάλα καὶ ἔντεχνα Ἀνοιξαντάρια[935], τὸ ἀργὸν «Μακάριος ἀνήρ»[936], τὸ εἰς τὴν ἀρτοκλασίαν «Χαῖρε κεχαριτωμένη» κατ' ἀναγραμματισμόν, εἰς ἦχον Α' τετράφωνον, ἀλληλουάρια εἰς ἦχον Α' καὶ Πλ. Α', τὸ «Ἄνωθεν οἱ Προφῆται», τὴν φήμην «Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα», καὶ ἄλλα πλεῖστα, ὧν τινά εἰσιν ἐκδεδομένα, καὶ ἄλλα ἀνέκδοτα. Ἐποίησε δὲ καὶ τὸ Μέγα λεγόμενον Ἴσον τῆς Παπαδικῆς, ὅπερ εὑρηται εἰς τὰς παλαιὰς Παπαδικάς[937].

Θεόδωρος ὁ **Πτωχοπρόδρομος** καλούμενος διὰ τὴν πτωχείαν αὐτοῦ († 1150), ἀνὴρ σοφὸς καὶ περὶ τὴν ποίησιν καὶ μουσικὴν ἔμπειρος[938] συνέγραψε ποικίλα καὶ καταλογάδην καὶ διὰ στίχων ἰαμβικῶν[939]. Ὁ πλούσιος ἐν λόγοις καὶ ἱεραῖς ἐννοίαις Πτωχοπρόδρομος συνέγραψεν ἑρμηνείαν εἰς τοὺς ἁσματικοὺς κανόνας τοῦ Κοσμᾶ καὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης ἀρχιεπίσκοπος († 1170) ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑπῆρξε διάκονος τῆς Μ. Ἐκκλησίας, εἶτα ἐ-

935) Ἀνοιξαντάρια μέγιστα πλὴν τοῦ Κουκκουζέλη ἐποίησαν ὁ Ἀγαλλιανός, Γεώργιος ὁ Παναρέτου, Γεώργιος ὁ Κοντοπετρῆς, Ξένος ὁ Κορώνης, Ἰωάννης ὁ Κλαδᾶς, Μανουὴλ ὁ Χρυσάφης. Συντετμημένα ἐποίησαν Χουρμούζιος ὁ Χαρτοφύλαξ, καὶ ἕτερα συντομώτερα ὁ αὐτός.

936) Τό, Μακάριος ἀνήρ, ἐμουσουργήθη καὶ παρὰ διαφόρων ἀρχαίων μουσικοδιδασκάλων, οἷον, Ξένου τοῦ Κορώνη, Ἰωάννου τοῦ Κλαδᾶ, Ἀγαλλιανοῦ, Γεωργίου Κοντοπετρῆ, Μανουὴλ Χρυσάφου. Ὑπάρχει ἕτερον παρὰ Πέτρου Λαμπαδαρίου, ἕτερον τοῦ αὐτοῦ συντμηθὲν παρὰ Μανουὴλ Πρωτοψάλτου, καὶ ἕτερον συντομώτερον Γεωργίου τοῦ Κρητός.

937) Τὸ Μέγα Ἴσον μετηνέχθη ὑπὸ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου εἰς τὴν ἑαυτοῦ μέθοδον, εἰς δὲ τὴν νέαν παρὰ τῶν τριῶν διδασκάλων τοῦ νέου συστήματος.

938) Migne, 133. Cave σ. 585. Κ. Οἰκονόμου Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν σ. 777 καὶ Δημητρακοπούλου Ὀρθοδ. Ἑλλ. 21.

939) Ἴδε Fabricii Bibl. Graec. T. VIII σ. 137.

χειροτονήθη Μυρέων τῆς Λυκίας ἐπίσκοπος, καὶ ἀμέσως κελεύσει τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ἡ πολυμάθεια τοῦ ἀνδρὸς ἐξελέγχεται ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ[940]. Ἐσχολίασε τὴν Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν τοῦ Ὁμήρου καὶ τὸν Πίνδαρον, συνέγραψε καὶ περὶ μουσικῆς προσῳδίας[941] ἠρμήνευσε δὲ καὶ τὸν εἰς τὴν Πεντηκοστὴν ἰαμβικὸν κανόνα Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ[942].

Θεόδωρος Βαλσαμών, Διάκονος, Νομοφύλαξ καὶ Χαρτοφύλαξ τῆς Μ. Ἐκκλησίας, τῷ δὲ 1190 καὶ πατριάρχης Ἀντιοχείας. Ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀνὴρ λογιώτατος, πολλὰ καὶ σπουδαῖα συγγράψας συγγράμματα[943]. Τάσσεται εἰς τὴν σειρὰν τῶν μελῳδῶν τῆς Ἐκκλησίας.

Γεώργιος Κοντοπετρῆς, Δομέστικος, ἀκμάσας κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα μετὰ τὸν Κουκκουζέλην. Ἐμουσούργησε χερουβικά, κοινωνικά, θέματα τοῦ Μαθηματαρίου καὶ ἄλλα πλεῖστα, ἅπερ μετηνέχθησαν καὶ εἰς τὴν νέαν μέθοδον, ἐκδοθέντα εἰς διαφόρους Μουσικὰς Ἀνθολογίας. Ἐν γένει ὁ ἀνὴρ οὗτος ἔχει πολλὰ μουσουργήματα εἰς τὸ Στιχηράριον, Μαθηματάριον, Κρατηματάριον καὶ τὴν Παπαδικήν.

Γρηγόριος Κουκκουζέλης, μοναχός, Δομέστικος τῆς ἐν ἁγίῳ Ὄρει μονῆς τῆς μεγίστης Λαύρας, ἔνθα ἐμόναζε κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα. Ὑπῆρξε μουσικὸς δεξιώτατος μετ' εὐλαβείας καὶ κατανύξεως ψάλλων συνεχῶς ἐν ταῖς ἀγρυπνίαις καὶ οὐδέποτε καθήμενος ἐν τῷ ναῷ· ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἀρετῆς καὶ τοῦ πρὸς τὴν Θεοτόκον ψαλλομένου πεφημισμένου ὕμνου «Ἐπὶ σοὶ χαίρει κεχαριτωμένη πᾶσα ἡ κτίσις» ἔλαβε καὶ αὐτὸς κατὰ τὴν παράδοσιν, παρὰ τῆς Θεοτόκου, ἓν χρυσοῦν νόμισμα. Τὴν πατρίδα τοῦ μουσικοῦ τούτου ἀγνοεῖ καὶ ὁ Μ. Ι. Γεδεών[944].

Ξένος ὁ Κορώνης, ὡς ἐκ τῆς Κορώνης τῆς Πελοποννήσου καταγόμενος, Πρωτοψάλτης τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἤκμασε κατὰ τὴν ΙΑ΄ ἑκατονταετηρίδα, μετὰ τὸν Ἰωάννην Κουκκουζέλην[945]. Ἀνὴρ λογιώ-

940) Ἴδε Fabric. Bibl. Graec. T. XI p. 283 Harl.

941) Migne, τομ. 135, 136. Cave σ. 593 καὶ Κ. Οἰκονόμου Τετράβ. Δ΄. 778.

942) Νικοδήμου, Ἑορτοδρόμιον σ. 553.

943) Migne, τομ. 137, 138. Cave σ. 597. Δημητρακοπούλου, Ὀρθοδ. Ἑλλ. 33, 34 καὶ Οἰκονόμου, Περὶ τῶν Ο΄ Ἑρμηνευτῶν, τομ. Δ΄ σ. 780.

944) Ἄθως, ἐν Κ/πόλει, σ. 240.

945) Ὁ Ξένος εἶχε καὶ ἀδελφὸν μουσικώτατον τὸν Ἀγάθωνα, ὅστις ἐποίησε μαθήματα εἰς τὴν Παπαδικήν, ἐν οἷς καὶ Χερουβικά, ὡς καὶ στιχηρά,

τατος καὶ μουσικὸς ἄριστος ὢν ἀνεδείχθη ὁ ἐξοχώτερος πάντων τῶν θεματογράφων τοῦ Μαθηματηρίου εἴδους τῶν ἀναγραμματισμῶν καὶ τοῦ Κρατηματαρίου. Ἐμέλισε τὸ εἰς ἦχον Β' *Δύναμις* μετὰ τοῦ κρατήματος, τὸ «Ἅγιος ἅγιος ἅγιος Κύριος Σαβαὼθ» τῆς λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου, καὶ τὸ «Ἐπὶ σοὶ χαίρει» εἰς ἦχον Πλ Δ', καὶ ἄλλα τινά. Συνέγραψε καὶ περὶ μουσικῆς ἐγχειρίδιον, εἰς ὃ πραγματεύεται περὶ ἤχων, περὶ φθορῶν κτλ.

Χριστόφορος ὁ **πατρίκιος** καὶ ἀνθύπατος Μιτυλήνης καὶ ἐξ ἀπορρήτων τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς. Μιτυληναῖος τὴν πατρίδα, ἤκμασε κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα, διακριθεὶς ἐπὶ πολυμαθείᾳ καὶ ἀρετῇ καὶ ποιητικῇ τέχνῃ. Εἰς τὴν ἑβδομάδα τῆς Τυρινῆς εὕρηται κανὼν «Χριστοφόρου πρωτασηκρίτου» εἰς ἦχον Πλ. Β' πρὸς τό, «Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας ὁ Ἰσραήλ». Ὁ αὐτὸς ἐποίησε Συναξάριον διὰ στίχων, καὶ ἀνακρεόντεια ἱερὰ ᾄσματα, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀλλατίου καὶ Ματθαίου. Προσέτι δὲ καὶ πολλὰ Προσόμοια εἰς διαφόρους ἁγίους.

Θεόκτιστος μοναχός, ἀνθήσας κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα καὶ τακτοποιήσας τὰ διάφορα ἐκκλησιαστικὰ βιβλία. Κατὰ τὸν Montfaucon[946] εἰς τὴν βασιλικὴν βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων ὑπάρχει τοῦ Θεοκτίστου Μηναῖον τοῦ μηνὸς νοεμβρίου, ἀποκομισθὲν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὅπερ πιθανῶς νὰ ᾖ παρόμοιον πρὸς τὸ γνωστὸν καὶ ἐν χρήσει ἤδη. Ὁ αὐτὸς ἔγραψε καὶ τὸ Μηναῖον τοῦ ἀπριλίου, ἐποίησε καὶ διάφορα στιχηρά. Τὰ Μηναῖα τοῦ Θεοκτίστου, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἱεράρχου Τσερνιγοβίας Φιλαρέτου[947] εἶναι γεγραμμένα διὰ μουσικῶν σημείων· προτρέπει δὲ καὶ συμβουλεύει τοὺς ψάλτας ἐν τοῖς Μηναίοις ὅπως προφυλάττωνται ἐκ τῆς ἀσέμνου καὶ ἀτάκτου ψαλμῳδίας τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ.

Ἰωάννης Βατάτζης, αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου († 1222), Ἀδριανουπολίτης τὴν πατρίδα. Σώζεται τὸ λείψανον αὐτοῦ ἔν τινι κωμοπόλει τῆς Ἐφέσου, ἡ δὲ εἰκὼν αὐτοῦ ἐν τῷ περικαλλεῖ ναῷ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τῆς πόλεως Μαγνησίας. Κατὰ πλάτος τὸν βίον αὐτοῦ ἔγραψεν ὁ καὶ ᾀσματικὴν εἰς αὐτὸν ἀκολουθίαν ποιήσας Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης[948]. Ἡ ἀκολουθία τύποις ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ νῦν διασωζόμενα εἰς τὴν πλουσίαν βιβλιοθήκην τῆς Ἀθωνιάδος ἱερᾶς μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου· ἐν τοῖς δοκίμοις μουσικοῖς ἀριθμεῖται καὶ ὁ υἱὸς Ξένου τοῦ Κορώνου Μανουήλ, μελίσας μαθήματα εὑρισκόμενα εἰς τὸ Μαθηματάριον.

946) Palaeogr. graec. p. 93. 304. 305.

947) Ἱστορικὴ ἐπιθεώρησις τῆς ὑμνῳδίας καὶ τῶν ὑμνῳδῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. 1860, σ. 318.

948) Συναξαριστής, Ἀθήνησι. τόμ. Α' 1868. σ. 192, 193.

κυβερνῶντος τὴν ἐπαρχίαν Ἐφέσου φιλομούσου ἱεράρχου Ἀγαθαγγέλου. Ἐν τοῖς παλαιοῖς μουσικοῖς χειρογράφοις εὕρομεν Πολυελέους καὶ δοξολογίας τοῦ ἑστεμμένου μελῳδοῦ.

Γρηγόριος Σιναΐτης, οὕτω καλούμενος ὡς ἀρξάμενος ἐν Σινᾷ τοῦ μοναχικοῦ αὐτοῦ σταδίου. Διέτριψε βραδύτερον ἔν τινι σπηλαίῳ τῆς Κύπρου, ἀκολούθως καὶ ἐν Ἄθωνι, ἐτελεύτησε δὲ ἐν Μακεδονίᾳ τῷ 1310. Ἦν ὡραῖος τὴν ὄψιν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ βιογράφου καὶ μαθητοῦ αὐτοῦ Νικηφόρου τοῦ Καλλίστου, καὶ ἐκοσμεῖτο διὰ παραστήματος μεγαλοπρεποῦς. Διήρχετο τὰς νύκτας ἐν ψαλμῳδίαις, καὶ τὰς ἡμέρας ἐν συγγραφαῖς. Κατέλιπε καὶ συγγράμματα[949], προσέτι δὲ καὶ τροπάρια εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα, καὶ κανόνας εἰς τὸν Τίμιον Σταυρὸν καὶ τους ἁγίους πατέρας. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται καὶ κανὼν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν.

Θεόδωρος Λάσκαρις αὐτοκράτωρ Νικαίας (1255—1269), ἐκ τῶν μελῳδῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπεβίωσε νεώτατος, ἐν ἡλικίᾳ 36 ἐτῶν[950]. Διακρίνεται ἰδίᾳ ὡς θεοτοκαριογράφος ποιήσας τὸν πρὸς τὴν Θεοτόκον ἐξαίρετον παρακλητικὸν κανόνα εἰς ἦχον Πλ. Δ΄ πρὸς τὸ «Ἁρματηλάτην Φαραώ», ψαλλόμενον κατὰ τὴν δεκαπενθήμερον τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου νηστείαν καὶ συμπεριληφθέντα ἐν τῇ Παρακλητικῇ[951]. Τὸν κανόνα τοῦτον ἐποίησεν ὁ εὐσεβὴς βασιλεὺς γονυκλινὴς ἐνώπιον τῆς εἰκόνος τῆς Θεοτόκου ἀπόβλητος ὢν τοῦ θρόνου ὑπὸ τῶν σταυροφόρων, πράγματι δὲ σταυροφθόρων Λατίνων, καὶ στενάζων ἐν Νικαίᾳ μακρὰν τοῦ θρόνου τῶν προκατόχων αὐτοῦ εὐσεβῶν αὐτοκρατόρων[952]. Ἐν τῷ μεγάλῳ Θεοτοκαρίῳ τοῦ Νικοδήμου

949) Fabricii bibl. Graec. 11. 532 ed. Harl.

950) Νικ. Γρηγορᾶ ἱστορ. λογ. γ΄.

951) Migne, Patrologia Graeca τόμ. 140 σ. 772—780.

952) Τὰ ἐπίθετα ἅτινα ἀποδίδονται εἰς τὴν Θεοτόκον ἐν τῷ Παρακλητικῷ τούτῳ κανόνι ὡς καὶ ἐν τῷ ἑτέρῳ, τῷ Μικρῷ κοινῶς λεγομένῳ, ἀνώτερά εἰσι πάσης ποιήσεως, οἱ δὲ ὕμνοι εἰσὶν ἐφάμιλλοι τοῖς ὡραιοτέροις καὶ τεχνικωτέροις, οὓς εὐσεβὴς καρδία ἠδύνατο νὰ συνθέσῃ καὶ τονίσῃ πρὸς τὴν Μητέρα τῶν Χριστιανῶν καὶ κοινὴν παντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους προστάτιν. Ἀξιοπαρατήρητος δὲ εἶναι ἡ ἀντίθεσις τῶν ἐπιθέτων τούτων πρὸς τὰ ἐν τῷ Ἀκαθίστῳ ὕμνῳ. Ἐκεῖ ἡ Θεοτόκος καλεῖται παρθένος· θεόνυμφος· ῥόδον καὶ ἄνθος τὸ ἀμάραντον· κρῖνον ἡδύπνοον· ὄρθρος ὁ φαεινός· ὄχημα ἡλίου τοῦ νοητοῦ· ἄστρον τὸ ἄδυτον· ἀστὴρ ἐμφαίνων τὸν ἥλιον· αὐγὴ μυστικῆς ἡμέρας· ἄνθος τῆς ἀφθαρσίας· δένδρον τὸ ἀγλαόκαρπον· διάδημα βασιλέων· καὶ νύμφη ἀνύμφευτος. Ἐν τοῖς Παρακλητικοῖς ὅμως κανόσι καλεῖται ἡ Θεοτόκος πρεσβεία θερμὴ καὶ τεῖχος ἀπροσμάχητον· πηγὴ ἐλέους· τοῦ κόσμου καταφύγιον· τῶν χριστιανῶν προστασία ἀκαταίσχυντος· ἀμετάθετος πρὸς τὸν ποιητὴν μεσιτεία·

εὕρηται καὶ ἕτερος κανὼν εἰς τὴν Θεοτόκον πρὸς ἦχον Δ' κατὰ τὸ «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου», οὗτινος οἱ στίχοι τῶν ἐννέα ᾠδῶν ἄρχονται ἐκ τοῦ στοιχείου Χ. ὁ αἰνετικὸς οὗτος κανὼν ἐξεδόθη καὶ εἰς τὴν βίβλον Ἀγαπίου τοῦ μοναχοῦ[953]. Εἶναι οὐχὶ ἀκριβὲς τὸ ὑπὸ τοῦ Κ. Σ. Σάθα σημειούμενον ὅτι ἕτερα μέλη τοῦ ἐστεμμένου μελῳδοῦ δὲν περιεσώθησαν, διότι εἰς αὐτὸν ἀποδίδονται καὶ κοινωνικὰ τοῦ ἐνιαυτοῦ καὶ μαθήματα τοῦ Κρατηματαρίου. Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς συνέγραψε καὶ περίεργόν τινα κατάλογον τῶν εἰς τὸν Θεὸν τῶν Χριστιανῶν δυναμένων ν' ἀποδοθῶσιν ἐπιθέτων, τὸ δὲ σύγγραμμα διεσώθη[954].

Γερμανὸς ὁ **νέος** Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἐκ τοῦ Ἀνάπλου τῆς Προποντίδος ὁρμώμενος, πρότερον μὲν ὑπῆρξε Διάκονος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐπὶ δὲ τῆς βασιλείας Ἰωάννου Δούκα τοῦ Βατάτζη διεδέξατο εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῷ 1222 τὸν φιλόσοφον Μανουὴλ τὸν Σαραντηνόν. Ἐτελεύτησε τῷ 1240. Συνέγραψε πολλὰς ὁμιλίας καὶ ἐπιστολάς[955]. Τούτου δὲ καὶ ᾄσματα ἰδιόμελα φέρονται καὶ ἄλλα, ἐν οἷς καὶ ἡ ἀκολουθία τῆς ΙΑ' ὀκτωβρίου, περὶ ὧν ἴδε τὸν Φαβρίκιον[956].

Νικηφόρος Βλεμμίδης[957], σοφὸς μοναχὸς ὡς μαρτυροῦσι τὰ διάφορα αὐτοῦ συγγράμματα, καὶ ὡς γράφει ὁ Γρηγορᾶς «ἦν ἀνὴρ πολλαῖς περιηνθισμένος ταῖς ἀρεταῖς καὶ πολλῇ τῇ σοφίᾳ ἐξησκημένος, ὑπόσην τε Ἑλλήνων ὑμνοῦσι παῖδες καὶ ὁπόσην οἱ τῆς καθ' ἡμᾶς

δέσποινα τοῦ κόσμου· ἐλπὶς καὶ προστασία τῶν πιστῶν· ἰαμάτων θησαυρὸς ἀδαπάνητος· εὐσπλαγχνίας ἄβυσσος, καὶ θλιβομένων χαρά· προστάτις τῶν ἀδικουμένων· τροφὴ πενομένων· παράκλησις (παρηγορία) ξένων· τυφλῶν βακτηρία καὶ ὀρφανῶν βοηθός. Ἐν τῷ Ἀκαθίστῳ ὕμνῳ οἱ πιστοὶ ὡς νικήτριαν στρατηγόν, δοξολογοῦσι τὴν Θεοτόκον, ἐνταῦθα γονυκλιτῶς ἱκετεύουσιν αὐτήν. Ἐκεῖ ἐν ὕμνοις χαρᾶς τιμῶσι καὶ ἀποδίδουσιν εὐχαριστίας εἰς τὴν μητέρα τοῦ Θεοῦ· ἐνταῦθα τοὐναντίον ἐν συντριβῇ καρδίας τὰ τέκνα αὐτῆς ζητοῦσι τὴν ἀπ' αὐτῆς βοήθειαν, τὴν θερμὴν προστασίαν καὶ ταχεῖαν αὐτῆς ἀντίληψιν (ἴδε καὶ Ἀνατολικὸν Ἀστέρα, ἔτος ΚΕ'. Περίοδος Β', ἀριθ. 48. σ. 377 ὑπὸ Γ. Λαμπάκη).

953) Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία. Ἐνετήνσι. 1641.

954) Τοῦ σοφωτάτου βασιλέως Θεοδώρου λόγος περὶ θεωνυμίας (ἐν Migne, τομ. 140 σ. 764—770). Περὶ τοῦ Λασκάρεως ἴδε καὶ Δημητρακοπούλου Ὀρθοδ. Ἑλλ. σ. 45,46 καὶ Cave Scriptor. eccles. histoc. literar.

955) Βλέπε Migne τομ.140. Δημητρακοπούλου Ὀρθόδ. Ἑλλάδα σ. 38—43. Κ. Οἰκονόμου Τετρ. Δ' σ. 781.

956) Biblioth. Graeca T. XI. σ. 162.

957) Gave τομ. Α' 502 καὶ τομ. Β' σ. 249, καὶ Μελετίου Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τομ. Γ' σ. 134.

Ἐκκλησίας προστάται καὶ ῥήτορες εἰς ἡμετέραν ὠφέλειαν προὔθηκαν». Ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1198, ἐτελεύτησε δὲ τῷ 1272 ἐν τῇ Μονῇ, ἣν αὐτὸς ἐδείματο, ἐν τοῖς παρὰ τῇ Ἐφέσῳ Ἡμαθίοις. Συνέγραψε δὲ ἑρμηνείας εἰς τοὺς ψαλμούς, καὶ συνέταξε τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ψαλμοὺς ἤτοι τοὺς πολυελέους ἐκ στίχων δαυϊτικῶν διὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς πρὸς τιμὴν τῶν ἁγίων ἢ τοῦ Κυρίου ἢ τῆς Θεοτόκου. Ἀριθμεῖται ἐν τοῖς μελῳδοῖς τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀθανάσιος ὁ νέος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ἐκ Πελοποννήσου, τάσσεται εἰς τοὺς ὑμνογράφους καὶ μελῳδοὺς τῆς ΙΓ' ἑκατονταετηρίδος[958] καὶ διακρίνεται ὡς θεολόγος[959]. Ἀριθμεῖται ἐν τοῖς θεοτοκαριογράφοις ὡς ποιήσας κανόνας παρακλητικοὺς εἰς τὴν Θεοτόκον, ἐξ ὧν εἷς εὕρηται ἐν τῷ Θεοτοκαρίῳ τοῦ Νικοδήμου, φέρων τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ ἐν τοῖς ὑστέροις θεοτοκίοις.

Γεωβάσκος ὁ Βλάχος, μελοποιὸς ἀμίμητος, ἤκμασε κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα. Ἐμέλισε διάφορα ᾄσματα, καὶ ἰδίᾳ Δοξολογίας, ἐξ ὧν διακρίνεται ἡ εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ πανηγυρικὴ καὶ χαρμόσυνος Δοξολογία εἰς ἦχον Δ' μετὰ δύο ᾀσματικῶν εἰς τὸν αὐτὸν ἦχον, ὧν τὸ μὲν ἐκτενέστερον, τὸ δὲ συντομώτερον, καὶ ἅπερ μετηνέχθησαν παρὰ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου εἰς τὴν μέθοδον αὐτοῦ, εἰς δὲ τὴν νέαν παρὰ Γρηγορίου τοῦ Πρωτοψάλτου καὶ Χουρμουζίου τοῦ Χαρτοφύλακος. Τὰ ᾀσματικὰ ταῦτα ψάλλονται καὶ ἤδη κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ καὶ τὴν Γ' Κυριακὴν τῶν Νηστειῶν.

Ἰσίδωρος Βουχηρᾶς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἐτελεύτησε τῷ 1349. Ἀνὴρ εὐρείας παιδείας καὶ ὀνομαστὸς διὰ τὴν ἁγιότητα τοῦ βίου αὐτοῦ. Πατριάρχης γενόμενος ἐκ τῆς μητροπόλεως Μονεμβασίας, ὑπεστήριξε διὰ θεσπίσματος συνοδικοῦ τὰς δοξασίας Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, καὶ συνύφανε κατὰ τοῦ Βαρλαὰμ ὕμνους νέους. Ἀλλ' ἐπειδὴ ταραχαὶ ἐπὶ τούτῳ ἠγέρθησαν ἐν τῇ πόλει, κελεύσει τοῦ αὐτοκράτορος, οἱ νέοι Ἰσιδώρειοι ὕμνοι παρεδόθησαν εἰς τὸ πῦρ[960]. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδονται ὕμνοι Ἀκάθιστοι εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον Μιχαήλ, καὶ Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον, εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον,

---

958) Ἴδε περὶ τοῦ Ἀθανασίου καὶ Δημητρακοπούλου Ὀρθόδοξ. Ἑλλ. σ. 67.

959) Εἰς τὸν Ἀθανάσιον ἀποδίδωσιν ὁ Φαβρίκιος (Biblioth. Graec. τομ. 8. σ. 201) τὸ μετὰ τῶν ἁπάντων τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἀθανασίου ἐκδοθὲν σύγγραμμα περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκ μόνου τοῦ Πατρός.

960) Καντακουζηνοῦ Ἱστορ. Βιβλ. ε', 3. — Γρηγορᾶ βιβλ. ΙΕ'. 10. βιβλ. ΙΗ', 1 Natae ad Gregorum p 789. Fabricii Bibl. X 495. XII, 357.

εἰς τὸν Τίμιον Σταυρόν, εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, εἰς τοὺς ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον καὶ εἰς τοὺς ἁγίους Πάντας[961]. Τῷ Ἀλλατίῳ ἦτο γνωστὸς καὶ κανὼν εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον[962], παρὰ δὲ Γερβέρτῳ[963] καὶ κανόνες διῃρημένοι εἰς στίχους καὶ ἡμιστίχους ἵνα ψάλλωνται οἱ ὕμνοι διὰ τακτικοῦ ρυθμοῦ καὶ μέτρου.

Νικηφόρος Καβάσιλας[964] († 1350) ἀδελφιδοῦς τοῦ θεσπεσίου Νείλου τοῦ Θεσσαλονίκης· μεγάλως ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ καὶ μεταγενεστέρων διὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ παιδείαν· πρῶτον εἶχε τὸ τοῦ Σακελλαρίου ἀξίωμα, εἶτα διεδέξατο εἰς τὸν θρόνον τῆς Θεσσαλονίκης Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν, κατ' ἄλλους δὲ τὸν θεῖον αὐτοῦ Νεῖλον[965]. Συνέγραψε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ *Ἑρμηνείαν τῆς θείας Λειτουργίας*, ἐν ᾗ καὶ περὶ τῶν ἱερῶν ψαλμῳδιῶν ἀποφαίνεται ὅτι τὸν «Θεὸν ἡμῖν ἐξιλεοῦσι καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἐπισπῶνται ροπήν· θῦσον γὰρ φησὶ καὶ ὁ προφήτης τῷ θεῷ *θυσίαν αἰνέσεως* καὶ ἐξελοῦμαί σε, καὶ δοξάσεις με»[966].

Νικηφόρος Κάλλιστος, ἀνὴρ πολυμαθὴς[967] καὶ ἔξοχος ἁγιογράφος υἱὸς Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου, ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος. Συνέγραψεν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, κατάλογον τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν στίχοις ἰαμβικοῖς[968], κατάλογον τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἐν στίχοις ἰαμβικοῖς, σύνοψιν πάσης τῆς θείας Γραφῆς, κατάλογον τῶν ἁγίων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, μηνολόγιον ἁγίων ἐν ἰαμβικοῖς στίχοις, κατάλογον διὰ στίχων τῶν ἐξόχων ὑμνογράφων καὶ εὐχὴν ἐξομολογήσεως. Προσέτι σύνταγμα περὶ τοῦ ναοῦ καὶ τῶν θαυμάτων τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, εἰς ὃ εὑρηται καὶ ἡ ἀκολουθία

---

961) Σημειωτέον ὅτι ἐκ τῶν ὕμνων τούτων ἔντυπος εἶναι ὁ εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον.

962) De Synodo Phot. p. 543.

963) De Santu s. 2. 17.

964) Τὸ κύριον ὄνομα τοῦ Καβάσιλα ἀπαντῶμεν πολλαχοῦ οὐχὶ Νικηφόρος ἀλλὰ Νικόλαος.

765) Migne, 150—Καντακουζηνοῦ Ἱστορ βιβλ.δ', κεφ. 16—Γρηγορᾶ ἱστορ. σ. 1025. 1050.—Acta Patriarch. Constantinop. tom. I. p. 564. edid. Miklosich.—Δημητρακοπούλου Ὀρθοδοξ. Ἑλλ. σ. 83,84.

966) Ἴδε τὴν ἑρμηνείαν ἐν τῇ τῶν Πατέρων Βιβλιοθήκῃ Τομ. Β'. σ. 208 καὶ ἑφεξῆς).

697) Ἱερεὺς τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας γενόμενος ἠὔρυνε τὰς θεολογικὰς καὶ ἱστορικάς του γνώσεις μελετῶν ἐν τῇ πλουσιωτάτῃ βιβλιοθήκῃ τοῦ ναοῦ.

968) Fabricii bibl. Graeca VII. 441, 442 ed. Harl.

τῶν ἐγκαινίων αὐτοῦ τοῦ ναοῦ καὶ κανὼν εἰς τὴν Θεοτόκον μελοποιηθεὶς διὰ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παρασημαντικῆς[969]. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω σημειωθέντων, ἐποίησε καὶ διάφορα ᾄσματικὰ προϊόντα, τροπάρια, συναξάρια εἰς τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς τοῦ Τριῳδίου[970], σύνοψιν Τριῳδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, σύνοψιν Τριῳδίου ἀκριβεστάτην, ἑρμηνείαν τῶν Ἀναβαθμῶν τῶν ὀκτὼ ἤχων[971], καὶ ἀκολουθίαν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς καὶ συναξάριον περὶ τῆς ἑορτῆς[972].

Γρηγόριος Παλαμᾶς, ἐγεννήθη ἐν Κ/πόλει τῷ 1296, ἀνεδείχθη δὲ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης τῷ 1347[974]. Ἐκ τῶν περισωθέντων συγγραμμάτων αὐτοῦ ὀλίγα τύποις ἐξεδόθησαν[975], τὰ δὲ πλεῖστα εἰσὶν ἀνέκδοτα, ὧν κώδηκες, κατὰ τὸν Οἰκονόμον[975], σώζονται ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ Ὄρει καὶ ἀλλαχοῦ. Συναριθμεῖται μεταξὺ τῶν ᾀσματογράφων τῆς ἐκκλησίας.

Φιλόθεος πατριάρχης Κων/πόλεως, Ἀθωνίτης μοναχός, τὴν πατρίδα Θεσσαλονικεύς, ἤκμασε περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος, ἀνὴρ διάσημος ἐπὶ παιδείᾳ, ἁγιότητι καὶ μουσικῇ ἐμπειρίᾳ. Ἡγούμενος ὢν τῆς ἐν Ἄθῳ μονῆς τῆς Λαύρας, ἐχειροτονήθη ἐν ἔτει 1347, ὡς ἴδιος μαρτυρεῖ[976] Ἡρακλείας ἀρχιεπίσκοπος, ὅθεν ἐγένετο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως τὸν Κάλλιστον διεδεξάμενος τῷ 1354. Δὶς ἐποίμανε τὴν Ἐκκλησίαν Κ/πόλεως, ἀπέθανε δὲ τῷ 1376, καθὰ λέγει ὁ Καντακουζηνός[977]. Οὗτος ἐποίησεν ᾄσματικὴν ἀκολουθίαν τῶν πατέρων τῶν παραστάντων εἰς τὰς ΣΤ' Οἰκουμενικὰς Συνόδους μεθ' ἑνὸς κανόνος εἰς τοὺς θεοφόρους πατέρας, τὴν ᾄσματικὴν ἀκολουθίαν εἰς τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν (πλὴν τοῦ κανόνος), εἰς τοὺς 630 θεοφόρους πατέρας τῆς Δ' οἰκουμενικῆς Συνόδου (κατὰ μῆνα ἰούλιον), εἰς Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν[978] καὶ διάφορα ἄλλα ποιή-

---

969) Ἴδε καὶ ἐν σελίδι 171 τοῦ παρόντος βιβλίου.

970) Lamii Deliciae Eruditorum, τομ. 14 σ. 109.

971) Περὶ Νικηφόρου τοῦ Καλλίστου ἴδε Fabricii bibl. Graec. T. 7. p. 437—449 ed. Harl.—Α. Δημητρακοπούλου, Ὀρθ. Ἑλλ. σ. 69—Οἰκονόμου, Περὶ τῶν Ο' ἑρμηνευτῶν τομ. Δ' σ. 783.

972) Comment. Uindob. 8. 119—131.

973) Migne 150, 151—Δημητρακοπούλου Ὀρθ. Ἑλλ. 80—83.

974) Ἐν Fabricii Bibl. Graec. T. XI. p. 496. Harl.

975) Περὶ τῶν Ο' ἑρμηνευτῶν τομ. Δ' σ. 785 ἐν σημειώσει.

976) Χειρόγραφον Μαρκιαν. βιβλιοθήκης ἀριθ. 582 σ. 307.

977) Βυζαντινὴ Ἱστορία, Βιβλ. Δ'. Fabricii bibl. Graec. XI. 513.

978) Allatii de Synodo p. 240.

ματα φέροντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ, οἷον κανόνας εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα Γεώργιον[979] καὶ εἰς τὸν μάρτυρα Γολινδούχην (13 ἰουλίου). Ὁ Τσερνιγοβίας Φιλάρετος γράφει[980] ὅτι εἰς τὴν συνοδικὴν βιβλιοθήκην τῆς Μόσχας ὑπάρχει ἑλληνικὸν χειρόγραφον[981], ἐν ᾧ ἐμπεριέχονται διάφοροι κανόνες τοῦ Φιλοθέου, οἷον παρακλητικὸς κανὼν εἰς λιμόν, ἕτερος εἰς ἀνομβρίαν, εἰς τοὺς τρεῖς ἱεράρχας, εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον, καὶ διάφορα τροπάρια εἰς τὴν Θεοτόκον, καὶ εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν αὐτῆς. Κατὰ τὸν αὐτόν, εἰς τὸ σλαβικὸν κανονικὸν τοῦ 1457 ἐμπεριέχονται τὰ ἀκόλουθα ἔργα τοῦ Φιλοθέου, στιχηρὰ καὶ κανὼν ἐν καιρῷ ἀναγκῶν καὶ θλίψεων, κανὼν εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν καιρῷ ἐμφυλίων πολέμων, καὶ ἕτερος ἐν καιρῷ λιμοῦ καὶ ταλαιπωριῶν. Ἐν δὲ τῷ σλαβικῷ χειρογράφῳ τῆς Ἀκαδημίας τῆς Μόσχας, εὑρίσκονται κανόνες καὶ ἀκάθιστοι ὕμνοι, οἷον, παρακλητικὸς κανὼν εἰς τὸν Βαπτιστήν, κανὼν εἰς τοὺς ἁγίους Πάντας μετ' ἀκαθίστου, ἀκάθιστος εἰς τὴν ταφὴν καὶ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἄλλοι[982].

Λέων Βάρταλης ὁ καὶ Ματστωρ ἐπωνυμούμενος, ἀνθύπατος, πατρίκιος ἐπὶ Ἀνδρονίκου τοῦ πρεσβυτέρου. Ἀνὴρ εὐσεβέστατος καὶ λίαν πεπαιδευμένος, καὶ ἐκ τῶν ἀρίστων ὑμνῳδῶν κατ' Ἀλλάτιον[983]. Συνέγραψε πόνημα περὶ Τροπαρίων, ἐποίησε δὲ καὶ τὰ εἰς τὴν Λιτὴν καὶ τοὺς Αἴνους τῆς ἑορτῆς τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου (21 νοεμβρίου) δύο δοξαστικά, ἕτερον στιχηρὸν δοξαστικὸν εἰς Ἰωάννην τὸν Θεολόγον (8 ματου), καὶ ἕτερον εἰς τοὺς Αἴνους τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ (18 ὀκτωβρίου).

Μανουὴλ Παλαιολόγος, ὁ αὐτοκράτωρ[984] (1391—1425)· ἀπέθανεν ἑβδομηκοντούτης καρεὶς μοναχὸς ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ καὶ μετονομασθεὶς Ματθαῖος. Ἔγραψε πολλὰ ἠθικὰ καὶ θεολογικὰ συγγράμματα[985], ἐποίησε δὲ καὶ ᾄσματα ἐκκλησιαστικά.

Συμεὼν Θεσσαλονίκης ἀρχιεπίσκοπος ἀναδειχθεὶς τῷ 1410. Ἐγκρατέστατος τῆς κλασικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας. Ἔ-

---

979) Ὁ κανὼν οὗτος δὲν εὑρίσκεται ἐν τοῖς Μηναίοις ἀλλ' ἐν χειρογράφῳ.

980) Ἱστορικὴ ἐπιθεώρησις τῶν ὑμνῳδῶν καὶ τῆς ὑμνῳδίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. 1868. σ. 347.

981) Τὸ χειρόγραφον τοῦτο εὕρηται ὑπ' ἀριθ. 349.

982) Περὶ τοῦ Φιλοθέου ἴδε Migne 154—Fabricii Bibl. Graec. T. XI. p. 513—518. — Οἰκονόμου, Τετρ. τόμ. Δ', σ. 785 καὶ Δημητρακοπούλου, Ὀρθοδ. Ἑλλ. σ. 85, 86.

983) Fabricii Bibliotheca Graeca, XI. 80.

984) Φραντζῆ Χρονικὸν σ. 62 καὶ 121.

985) Περὶ αὐτοῦ βλέπε Α. Δημητρακοπούλου, Ὀρθόδοξος Ἑλλὰς σ. 86.

γραψε πολλά, ὧν τινὰ μέν εἰσιν ἐκδεδομένα ὑπὸ Δοσιθέου πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἐν Ἰασίῳ († 1683), ἄλλα δὲ ἀνέκδοτα[986]. Συνέγραψε καὶ περὶ τῶν ἐθιμοταξιῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἑρμηνεύσας μάλιστα αὐτάς. Μάρκος ὁ Εὐγενικὸς λέγει περὶ τοῦ Συμεὼν «Ἐτίμησε δι' ἱερῶν ὕμνων τὴν μνήμην ἁγίων»[987]· ἀλλ' ἄγνωστοι ἡμῖν οἱ ὕμνοι οὗτοι.

Ἰωάννης Κλαδᾶς, λαμπαδάριος τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀνὴρ λογιώτατος καὶ μουσικώτατος, καλούμενος *ἡ τρίτη πηγὴ τῆς μουσικῆς*[988]. Ἔγραψε περὶ μουσικῆς, πραγματευσάμενος περὶ μετροφωνίας, μουσικῶν σημείων κτλ. ἐμελοποίησε τὸν Ἀκάθιστον Ὕμνον κατὰ μίμησιν τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀκμασάντων Μιχαὴλ τοῦ Ἀνανεώτου, Ἰωάννου τοῦ Γλυκέως, Νικηφόρου τοῦ Ἠθικοῦ καὶ Ἰωάννου τοῦ Κουκκουζέλη, ὡς ἀναφέρει ὁ ἴδιος «Ἀκάθιστος ποιηθεὶς παρ' ἐμοῦ Ἰωάννου Λαμπαδαρίου Κλαδᾶ». Περὶ τούτου μαρτυρεῖ καὶ Μανουὴλ ὁ Νέος Χρυσάφης «Τῶν οἴκων δέ γε πρῶτος ποιητὴς ὁ Ἀνανεώτης ὑπῆρξε, καὶ δεύτερος ὁ Γλυκὺς τὸν Ἀνανεώτην μιμούμενος, ἔπειτα τρίτος ὁ Ἠθικὸς ὀνομαζόμενος, ὃς διδασκάλοις ἑπόμενος τοῖς εἰρημένοις δυσί, καὶ μετὰ πάντας αὐτοὺς ὁ χαριτώνυμος Κουκκουζέλης, ὃς καὶ μέγας τῷ ὄντι διδάσκαλος ἦν, εἴπετο δ' οὐ ὅμως κατ' ἴχνος αὐτοῖς, καὶ οὐδέν τι τῶν ἐκείνοις δοξάντων καὶ δοκιμασθέντων καλῶς, δεῖν ᾤετο καινοτομεῖν, διὸ οὐδὲ ἐκαινοτόμει· ὁ δὲ Λαμπαδάριος Ἰωάννης τούτων ὕστερος ὤν, καὶ κατ' οὐδὲν ἐλαττούμενος τῶν προτέρων, καὶ ἂν ταῖς λέξεσι γράφων ἰδίᾳ χειρὶ ἔφη· Ἀκάθιστος ποιηθεῖσα παρ' ἐμοῦ Ἰωάννου Λαμπαδαρίου τοῦ Κλαδᾶ μιμουμένη κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν παλαιὰν Ἀκάθιστον· καὶ οὐκ ἠσχύνετο γράφων οὕτως, εἰμὴ μᾶλλον καὶ ἐσεμνύνετο, καὶ τοῖς λοιποῖς ὥσπερ ἐνομοθέτει διὰ τοῦ καθ' ἑαυτὸν ὑποδόξαντα καλῶς ἔχειν αὐτοῖς, καὶ καλῶς γε ποιῶν ἐκεῖνός τε οὕτως ἐφρόνει, καὶ φρονῶν ἔλεγε καὶ λέγων οὐκ ἐψεύδετο, ἀλλὰ τοὺς παλαιοὺς ἐμιμεῖτο τῶν ποιητῶν, τοὺς τῇ ἐπιστήμῃ ἐνδιατρίψαντας». Ἐποίησε διάφορα ᾄσματα, Ἀνοιξαντάρια μεγάλα, μαθήματα τοῦ Μαθηματαρίου εἴδους τῶν Ἀναγραμματισμῶν, Χερουβικὰ ἐκτεταμένα ὀκτώ, ἰσάριθμα κοινωνικὰ τῶν Κυριακῶν «Αἰνεῖτε», τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν τῆς λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων «Γεύσασθε καὶ ἴδετε», τὸ νεκρώσιμον μέγα ᾆσμα «Ἅγιος ὁ Θεὸς» καὶ τὸ «Τὴν γὰρ σὴν μήτραν». Τὰ μου-

986) Migne 155 καὶ Fabric. T. XI σ. 328 καὶ Δημητρακοπούλου ἔνθ. ἀνωτέρω σ. 89.

987) Ap. Allatium, de Symeonibns p. 186.

988) Ἰστέον ὅτι πρώτη πηγὴ τῆς μουσικῆς καλεῖται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μουσικῶν Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, δευτέρα δὲ Ἰωάννης ὁ Κουκκουζέλης.

σουργήματα τοῦ Κλαδᾶ μετηνέχθησαν εἰς τὴν νέαν μέθοδον, καί τινα ἐξ αὐτῶν τύποις ἐξεδόθησαν.

Μανουὴλ Βρυέννιος, ὁ ἐξοχώτερος τῶν θεωρητικῶν διδασκάλων τῆς μουσικῆς κατὰ τὸν μεσαιῶνα, πατρίδα ἔσχε τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἤκμασε δὲ τῷ 1320 μ. Χ. Ἀξιόλογον κρίνεται τὸ περὶ μουσικῆς σύγγραμμα αὐτοῦ, ἐν ᾧ πραγματεύεται περὶ τῆς ἐν τῇ μουσικῇ ποιότητος, περὶ τῶν ὀκτὼ ἤχων, περὶ φθόγγων, περὶ τῶν κοινῶν τετραχόρδων τῶν ἀρχαίων μεθ' ἑνὸς σφαιρικοῦ σχεδίου κατὰ τὸ σχῆμα τῆς διαπασῶν καὶ τῆς δὶς διαπασῶν καὶ συνεχομένου μεθ' ἑνὸς πυθαγορικοῦ πίνακος, ἐφ' οὗ δεικνύονται τὰ ὀνόματα τῶν χορδῶν καὶ αἱ κατὰ κλάδον διαιρέσεις τῶν ἤχων. Ἐκ τοῦ συγγράμματος τούτου καρπούμεθα ὠφέλειάν τινα περὶ τῆς μουσικῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, διότι πολλὰ ἠρανίσατο ὁ Βρυέννιος ἐκ τῶν ἀλεξανδρινῶν μουσικῶν, ἰδίως ἐκ τοῦ Εὐκλείδου καὶ Ἀριστείδου, Πτολεμαίου καὶ ἄλλων, παρενείρει δὲ καὶ οὐκ ὀλίγα ἴδια περὶ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ μελοποιῶν, τὰ πλεῖστα ὅμως σκοτεινὰ καὶ ἀσαφῆ, συμπεπιλημένα μάλιστα μετὰ δυσκαταλήπτων μαθηματικῶν ἀκριβολογιῶν[989]. Ἐν γένει ὁ Βρυέννιος ἐγένετο ἡ κυρία ἀφορμὴ τῶν περὶ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς γενομένων ἐμβριθεστάτων ἐρευνῶν, αἵτινες πρώτιστα καὶ μάλιστα ἀποβλέπουσι πρὸς τὴν διευκρίνησιν τῶν διαφόρων ἱστορικῶν ἀλλοιώσεων τῆς ἀρχαίας, τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, σκοπουμένης τῆς κατὰ παράδοσιν ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ἀλλήλων σχέσεως. Ὁ Βρυέννιος, ὡς γράφει ὁ ἀρχιμανδρίτης Εὐστάθιος Θερειανὸς[990], διαστέλλων τρία γένη ἑρμηνεύει κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἀρχαίων, τὴν σημασίαν τῆς διέσεως, τοῦ τριτημορίου καὶ τοῦ τεταρτημορίου, χωρὶς νὰ μνημονεύσῃ παντάπασι ἐὰν τὰ τρία γένη εἶχον κῦρος ἐν τῇ μουσικῇ τῶν χρόνων αὐτοῦ. Ἐξ ὅσων δὲ λέγει περὶ τῶν ἤχων γίνεται καταφανὴς ἡ ἱστορικὴ συνάφεια τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἡ περὶ τῶν ἤχων θεωρία τοῦ Βρυεννίου πληρέστατα συμφωνεῖ πρὸς τὴν τῶν νεωτέρων θεωρητικῶν, διότι ἀμφότεροι παραδέχονται τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀκτὼ ἤχων καὶ τὴν διάκρισιν αὐτῶν εἰς κυρίους καὶ πλαγίους.

---

989) Ὁ Κυριακὸς Φιλοξένης ἐν σ. 7 τοῦ Λεξικοῦ αὐτοῦ ποιεῖται λόγον περὶ τῶν ἁρμονικῶν τοῦ Βρυεννίου, ὡς περὶ πονήματος μήπω ἐκδεδομένου, ἐνῷ ἐξεδόθη πρὸ δύο ὡς ἔγγιστα αἰώνων.

990) Περὶ τῆς μουσικῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίως τῆς ἐκκλησιαστικῆς. Ἐν Τεργέστῃ, 1876. σ. 39.

Συνέσιος Ἁγιορείτης μοναχός, Μιτυληναῖος τὴν πατρίδα, ζήσας πρὸ τῆς ἁλώσεως. Ἐποίησε Χερουβικὰ καὶ Κοινωνικά, διάφορα μουσουργήματα τοῦ Κρατηματαρίου καὶ Μαθηματαρίου θέματος, ἐν οἷς καὶ τὸ «Καὶ σὲ μεσίτριαν ἔχω πρὸς τὸν φιλάνθρωπον Θεόν».

Θεόληπτος Φιλαδελφείας μητροπολίτης γενόμενος τῷ 1310, προσκληθεὶς ἐξ Ἀθωνος, ἔνθα διήρχετο τὸν μοναχικὸν βίον. Ὁ ἱεράρχης οὗτος συνέγραψεν ὠφέλιμα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα καὶ κατανυκτικοὺς ὕμνους, ἐν οἷς καὶ τέσσαρας κανόνας α) εἰς τὴν φοβερὰν κρίσιν, β) εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, γ) δύο κανόνας εἰς τὴν Θεομήτορα, ἐξ ὧν ὁ ἕτερος κατ' Ἀλφάβητον εἰς ἦχον Πλ. Β' πρὸς τὸ «Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας ὁ Ἰσραὴλ» καὶ ἄνευ ἐπιγραφῆς.

Θεόδουλος Θηκαρᾶς, Θωμᾶς καλούμενος πρὶν ἢ ἐνδυθῇ τὸ μοναχικὸν σχῆμα καὶ ἀναχωρήσῃ εἰς Ἄθωνα. Ἐπὶ Ἀνδρονίκου τοῦ πρεσβυτέρου ὑπῆρξε μάγιστρος καὶ ῥήτωρ τῆς αὐλῆς, φημιζόμενος διὰ τὰς φιλολογικὰς αὐτοῦ γνώσεις. Συνέγραψε πολλὰς ὁμιλίας[991]. Ὁ Γερβέρτος συγκαταριθμεῖ καὶ τὸν Θεόδουλον μεταξὺ τῶν διαπρεπῶν μουσικῶν[992]. Ὁ Μάϊος ἐγνώρισεν ἡμῖν σύγγραμμα αὐτοῦ περιέχον κανόνας περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνῳδίας. Ὁ Θεόδουλος ἔγραψε καὶ Ὡρολόγιον περιέχον ὕμνους καὶ εὐχὰς δαφόρων πατέρων. Ἐποίησε καὶ αὐτὸς ἰδίους ὕμνους καὶ στιχηρά[993]. Τῷ 1342 συνέγραψε καὶ κατέλιπεν εἰς τὴν Μόσχαν ἐντελῆ κατάλογον βιβλίων ἱερουργίας[994]. Ἐκ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ σώζονται ἀποσπάσματά τινα, ἐξ ὧν ἡμεῖς εἴδομεν ἓν Ἀλληλουάριον ἀργὸν εἰς ἦχον Βαρύν. Ἐν τῇ Παπαδικῇ καὶ τῷ Στιχηραρίῳ ὑπάρχουσι μαθήματα φέροντα τὸ ὄνομα «Θεοδούλου μοναχοῦ». Ἐν τῇ ἐν Λέσβῳ μονῇ τοῦ Λειμῶνος σώζεται Θεοτοκάριον Θηκαρᾶ, περιλαμβάνον παρακλητικοὺς κανόνας Θεοκτίστου μοναχοῦ καὶ Κοσμᾶ, Ψελλοῦ, Θεοδώρου Λασκάρεως τοῦ αὐτοκράτορος καὶ Νικολάου Ξανθοπούλου[995].

Μάρκος Εὐγενικὸς ὁ Ἐφέσου μητροπολίτης, ἤκμασε τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ γονέων εὐσεβεστάτων καὶ περιφανῶν τὸ γένος, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπίθετον·

---

991) ἔνθ. ἀνωτέρω VI, 181. 390. VIII, 386.

992) De Cantu s. 2, 19.

993) Fabricii Bibl. Gr. XI, 717.

994) Allatius de libris eccles.

995) Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. Μαυροκορδάτειος Βιβλιοθήκη ὑπὸ Ἀθ. Π. Κεραμέως. Παράρτημα τοῦ ΙΖ' τόμου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1886 σ. 107.

ἀπέθανε δὲ τὸ 52 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἄγων, τῷ 1451. Ὁ Εὐγενικὸς ὑπῆρξεν ἔγκριτος ἀσματογράφος τῆς Ἐκκλησίας, ποιήσας μαθήματα εἴς τε τὴν Παπαδικὴν καὶ τὸ Κρατηματάριον. Ἐμελούργησε καὶ ἀσματικοὺς κανόνας, ἐξ ὧν διακρίνονται οἱ κατ' ἐντολὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου ποιηθέντες ὀκτὼ Παρακλητικοὶ εἰς τὴν Ὁδηγήτριαν κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους[996], καὶ οὓς ὁ πολὺς Οἰκονόμος[997] ἀποκαλεῖ *καὶ μέλει καὶ λέξει καὶ διανοίᾳ διαπρεπεῖς*· ψάλλονται δὲ ἔν τισι τῶ ἱερῶν μονῶν κατὰ τὴν δεκαπενθήμερον νηστείαν τοῦ αὐγούστου[998]. Ὁ Λαμβέκκιος εἰς χειρόγραφα τῆς βιενναίας βιβλιοθήκης ὑποδεικνύει ὕμνους Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, οἷον, κανόνα εἰς τὰ ἐννέα τάγματα τῶν Ἀγγέλων, ἀκολουθίαν εἰς Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν μετὰ Κανόνος καὶ στιχηρῶν, στιχηρὰ εἰς τὴν ἁγίαν Αἰκατερίναν, εἰς τοὺς ἁγίους Κωνσταντῖνον καὶ Ἑλένην, καὶ εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα. Κατὰ Ἀλλάτιον, ὁ Μάρκος ἡρμήνευσε καὶ τοὺς ὕμνους τοῦ Δαμασκηνοῦ[999].

Θεόδωρος Ἀγαλλιανός. Βυζάντιος τὴν πατρίδα, ἤκμασεν ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰωάννου καὶ Κωνσταντίνου τῶν Παλαιολόγων, ἔζη δὲ τῷ 1453, ὡς ὁ Δοσίθεος ἐν τοῖς Προλεγομένοις τοῦ Τόμου τῆς Καταλλαγῆς μαρτυρεῖ. Ἦν ἀνὴρ σοφός, δόκιμος ὑμνογράφος καὶ περὶ τὴν μουσικὴν ἐμπειρότατος γράψας μάλιστα καὶ περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς[1001]. Ἕνεκα τῆς παιδείας καὶ ἀρετῆς αὐτοῦ ἐτιμήθη διὰ τριῶν ὀφφικίων τῶν μὲν δύο ἐκκλησιαστικῶν (Ἱερομνήμων καὶ Οἰκονόμος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας) τοῦ δὲ τρίτου βασιλικοῦ (Δικαιοφύλαξ τοῦ εὐαγοῦς κλήρου τοῦ παλατίου)[1002]. Συνέγραψε πολλά, οὐκ ὀλίγα δὲ καὶ ἐμέλισε. Σώζονται αὐτοῦ δύο σειραὶ χερουβικῶν ἐντέχνων καὶ ἐκτεταμένων. Τὰ μουσουργήματα τοῦ Ἀγαλλιανοῦ ἐκ τῆς ἀρχαίας μεθόδου μετηνέχθησαν εἰς τὴν νέαν.

---

996) Ἰστέον ὅτι ἐπὶ Ἀνδρονίκου ἡ ἑορτὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου διήρκει καθ' ὅλον τὸν μῆνα Αὔγουστον.

997) Περὶ τῶν Ο'. Ἑρμηνευτῶν, τομ. Δ', σ. 793.

998) Βλ. Ὑμνῳδῶν Ἀνέκδοτα Κ. Οἰκονόμου σ. 189.

999) Cod. theol 324.

1000) Περὶ τοῦ Εὐγενικοῦ ἴδε καὶ Migne, τομ. 160, καὶ Δημητρακοπούλου, Ὀρθοδ. Ἑλλ. σ. 98 — 105, τοῦ αὐτοῦ, Ἱστορία τοῦ σχίσματος, σ. 147. Περὶ τῶν κατὰ Λατίνων συγγραφῶν αὐτοῦ ἴδε Fabricii Biblioth. Graeca. XI, 670—677.

1001) Miller Catalogue de l' Escurial, σ. 113.

1002) Περὶ τοῦ Ἀγαλλιανοῦ γράφει καὶ ὁ Δημητρακόπουλος, Ὀρθόδοξος Ἑλλὰς, σ. 108.

Γεράσιμος Χαλκόπουλος, μοναχὸς καὶ Δομέστικος ἐν Ἄθῳ, σύγχρονος Θεοδώρου τοῦ Ἀγαλλιανοῦ. Ὑπῆρξε μαθητὴς Μανουὴλ τοῦ Χρυσάφου, διέπρεψε δὲ ὡς μουσικὸς καὶ μελοποιός. Ἐμέλισε ὀκτὼ χερουβικὰ ἔντεχνα καὶ ἐκτεταμένα, προσέτι δὲ καὶ ἄσματα εἰς τὸ Μαθηματάριον καὶ Στιχηράριον.

Η ΕΝ ΤΗι ΕΚΚΛΗΣΙΑι ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΙΝ ΑΙΩΝΑΣ

Ἐξεταστέον ἤδη ἂν κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ διετηρήθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κατ' οὐσίαν, ἢ ἂν τοὐναντίον παντελῶς ἠλλοιώθη ἐξ ἐπιδράσεως ἢ ἐξ ἐκνικήσεως τῆς τῶν κατακτητῶν. Τὴν ἐξέτασιν ταύτην ποιούμεθα διότι ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσί τινες διϊσχυριζόμενοι ὅτι ἐπειδὴ ἐκκλησιαστικά τινα μέλη ἔχουσιν ὁμοιότητα μεγίστην πρὸς τὰ μέλη τῆς ἀσιατικῆς μουσικῆς, ἄρα ἡ μουσικὴ ἡμῶν ὅλως ἐξηφανίσθη μετὰ τὴν ἅλωσιν, καὶ ὅτι ἡ ἐν χρήσει νῦν παρ' ἡμῖν εἶναι ξένη καὶ παρείσακτος. Οὐδὲν ἀποδεικνύει, παρ' ἔμοιγε κριτῇ, ὁ ῥηθεὶς διϊσχυρισμός, ἀφοῦ οὐδεὶς ὁ ἀρνούμενος ὅτι ἡ μουσικὴ κλίμαξ τῆς Ἀνατολῆς κοινὴ τυγχάνει μετὰ τῆς ἑλληνικῆς, καὶ ἀφοῦ τὸ μέλος τῆς ἀσιατικῆς παραβαλλόμενον πρὸς τὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς συμβιβάζεται κατά τε τοὺς ἤχους καὶ τὰ χρώματα, καὶ ἀφοῦ οἱ ἀρχαιολόγοι ἀποφαίνονται καὶ ἡ ἱστορία διηγεῖται ὅτι ὁ διοργανισμὸς τῆς ἀραβοπερσικῆς μουσικῆς ἐλήφθη ἐκ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ σοφὸς Οὐέστφαλος ἀπέδειξεν ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν μέτρων τῆς περσικῆς ποιήσεως εἶναι ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ὅτι ἀπὸ τοῦ Γ' π. Χ. αἰῶνος οἱ Πέρσαι ἐνέτεινον εἰς ἑλληνικὰ μέτρα τὸν ποιητικὸν αὐτῶν λόγον, καὶ ὅτι οὐδὲ παρ' αὐτοῖς τοῖς Ρωμαίοις ἡ ἑλληνικὴ μετρικὴ εἰσεχώρησε τοσοῦτον καὶ προσέλαβεν ἴδιον ἐθνικὸν χαρακτῆρα ὅσον παρὰ τοῖς Πέρσαις. Οἱ Ἄραβες συγγραφεῖς τοῦ Ι' καὶ ΙΑ' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος ὁμολογοῦσιν ὅτι παρὰ τῶν Βυζαντινῶν ἔλαβον τὴν τέχνην τῆς μουσικῆς, ἡ δὲ μουσικὴ αὕτη, ὡς ἡμεῖς νομίζομεν, εἶναι ἡ δημοτικὴ τῶν Βυζαντινῶν, διότι, καίτοι τῆς μουσικῆς ταύτης ἐν τῇ χριστιανικῇ περιόδῳ οὐδὲν δυστυχῶς ἀποσώζεται γραπτὸν μνημεῖον, οὐδὲ εἰδική τις πραγματεία, δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ Βυζαντινοί, οἱ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν τοσοῦτον θεραπεύσαντες, παρημέλησαν ὅλως τὴν δημοτικὴν μουσικὴν ἐν τῷ κοσμικῷ αὐτῶν βίῳ. Οἱ Ἄραβες διέσωσαν εὐτυχῶς ἐν μετα-

φράσει ποιήματα Ἑλλήνων φιλοσόφων (τοῦ Ἀριστοξένου καὶ Ἀριστείδου), ὧν τὰ πρωτότυπα ἀπώλοντο, διόπερ καὶ κατώρθωσαν νὰ διατηρήσωσιν ἐν τῇ ἐθνικῇ αὐτῶν μουσικῇ πολλὰ σημεῖα καταδεικνύοντα ἐναργέστατα τὸν ἑλληνικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα. Οὕτω, κατ' ἀπομίμησιν τῶν Ἑλλήνων, πρὸς διατήρησιν τῶν ἁρμονικῶν μελῶν τῶν ἤχων καὶ τῶν μέτρων τῶν ποιήσεων, καὶ πρὸς δεῖξιν τῆς ἄρσεως καὶ θέσεως τοῦ μακροῦ καὶ βραχέος χρόνου, ἔθετον ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ποιήματος ρυθμικά τινα σημεῖα ἐκ τῶν ἑλληνικῶν, ὡς προκέφαλον μαρτυρίαν τοῦ ἤχου καὶ τοῦ ποιήματος. Ἐντεῦθεν οὗτοι μεταχειρίζονται τὰ ρυθμικὰ σημεῖα ἐν ἑκάστῳ ἀρτιφανεῖ μελῳδικῷ ποιήματι, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θέτουσι καὶ νέον τι ὄνομα. Πάντες δὲ οἱ ἁπλοῖ καὶ σύνθετοι ρυθμοὶ τῶν Ἀράβων, ὅμοιοί εἰσι κατὰ τὰ σχήματα πρὸς τοὺς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ρυθμούς, ὧν εὑρέτας εἶναι λέγουσιν οἱ συγγραφεῖς τὸν Ἀρχίλοχον, τὸν Ὄλυμπον καὶ ἄλλους. Ἔτι δὲ διατηροῦσιν οἱ Ἄραβες οὐ μόνον τὴν κατὰ συμφωνίαν ἁρμονικὴν ἀναλογίαν τῶν μελῶν τῶν διαφόρων ἤχων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀριθμητικὴν αὐτῶν ἀναλογίαν κατὰ τὸν μουσικὸν λόγον τῶν τόνων, ὡς ἦτο, ὁ διπλάσιος, ὁ τριπλάσιος, ὁ ἐπίτριτος, ὁ τριπλασιεπίτριτος, ὁ ἐπόγδοος, ὁ ἡμιόλιος κτλ. προσέτι δὲ διατηροῦσι καὶ πάντας τοὺς ὁρισμοὺς τῆς ρυθμοποιΐας καὶ μελοποιΐας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Οἱ Ἄραβες παρημέλησαν μόνον τὸ γραπτὸν μέρος τῆς μουσικῆς, δι' οὗ σημειοῦται τὸ ποσὸν καὶ ποιὸν τῆς μελῳδίας, καὶ τοῦτο ἴσως διότι οἱ Ἕλληνες τὸ πάλαι βουστροφηδὸν ἔγραφον, ἢ διότι αὐτοὶ ἐκ δεξιῶν πρὸς τ' ἀριστερὰ χωροῦσι γράφοντες, εἰς ὃ ἀνθίστανται ἡ σύνθεσις τῆς γραφῆς τῆς ἑλληνικῆς μελοποιΐας[1003].

1003) Οἱ Ὀθωμανοὶ καὶ Ἀραβοπέρσαι ὡς μὴ ἔχοντες γραφὴν τῆς μουσικῆς ἔδωκαν κατ' ἀρχὰς εἰς ἕκαστον τόνον καὶ ἓν ὄνομα μέχρι τοῦ δὶς διαπασῶν διαστήματος· εἰς ἕκαστον δὲ ὄνομα τοῦ τόνου βασιζόμενον τὸ μέλος χαρακτηρίζει καὶ ἕνα ἰδιαίτερον ἦχον κατ' αὐτούς· πρὸς διατήρησιν δὲ τῶν διαφόρων ἤχων ἐκανόνισαν ἕτερα διάφορα ὀνόματα, δι' ὧν χαρακτηρίζουσι τῶν διαφόρων ἤχων τὸ μέλος, ὅπερ βασίζεται εἰς ἕκαστον τόνον τοῦ δὶς διαπασῶν διαστήματος. Εἰς ἕκαστον δὲ χρῶμα λαμβάνει ἕτερον ὄνομα ὡς καὶ εἰς ἑκάστην μεταβολὴν τοῦ χρώματος καὶ εἰς ἑκάστην μετάθεσιν. Ὥστε ἕκαστος ἦχος χρωματιζόμενος διαφόρως, λαμβάνει καὶ διάφορα ὀνόματα, καὶ ὅσα τοιαῦτα γίνονται χαρακτηρίζουσι καὶ τόσους διαφόρους ἤχους. π. χ. ἐὰν βασισθῇ τὸ χρῶμα εἰς τὴν βάσιν τοῦ τεταγμένου ἤχου λαμβάνει ἕτερον ὄνομα, ἐὰν εἰς τὸν πρῶτον ἀνιόντα τόνον, λαμβάνει ἕτερον ὄνομα, ἐὰν εἰς τὸν πρῶτον κατιόντα, ἕτερον· ἐπίσης καὶ εἰς τὸν δεύτερον ἀνιόντα εἰ καὶ κατιόντα τόνον ἕτερα ὀνόματα, καὶ οὕτω καθεξῆς, μέχρι τοῦ δὶς διαπασῶν διαστήματος· καὶ οὕτω πολλαπλασιάζονται τὰ ὀνόματα ὡς καὶ οἱ ἦχοι. Οἱ Πέρσαι καὶ Ὀθωμανοὶ καὶ Ἄραβες τοὺς παρ' ἡμῖν ὀκτὼ ἤχους καλοῦσι μακάμια, ὧν τὰ καθολικώτερα καὶ ἀναγκαιό-

Καὶ ἡμεῖς λοιπὸν οὐδόλως ἀρνούμεθα τὸν ἀσιατικὸν χαρακτῆρα τῆς πάλαι καὶ νῦν μουσικῆς ἡμῶν. Ὡς τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς Ἀσίας, οὕτω καὶ ἡ μουσικὴ μετεκομίσθη ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, καθὰ μαρτυροῦσι καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἤχων αὐτῆς. Ὥστε ἡ συγγένεια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς καὶ τῆς σωζομένης πρὸς τὴν ἀσιατικὴν εἶναι ἀναντίρρητος, ὡς καὶ ἡ συγγένεια τῆς γλώσσης ἡμῶν πρὸς τὴν Σανσκρητικὴν τῶν Ἰνδῶν. Καὶ ἡ ἱστορία διηγεῖται καὶ οὐδεὶς ἀρνεῖται ὅτι ἡ ἀρχικὴ μετὰ τῆς Ἀσίας συγγένεια ἡμῶν συνεδέθη στενώτερον διὰ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, κατόπιν διὰ τῆς ἱδρύσεως τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, καὶ τέλος διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς ἔκτοτε ἐπὶ τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας συγχρωτίσεως Ἑλλήνων καὶ Τούρκων.

Ὁ διφήτωρ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν μουσικῆς Ἰωάννης Τζέτζης δογματίζει τολμηρότερον τοῦ Πίτρα[1004] ὅτι «Ἡ νῦν ἐν χρήσει ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μουσικὴ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ κρᾶμα τουρκικῆς, περσικῆς, ἀραβικῆς καὶ εἴ τινος ἄλλης μουσικῆς πᾶν ἄλλο τέλος ἢ ἐκκλησιαστικὴ βυζαντινὴ μουσικὴ καὶ ἔτι μεῖον»· προστίθησι δ' ἅμα ὅτι ἐπείσθη αὐτὸς ὡς πρὸς τοῦτο ἀναγνοὺς διάφορα μουσικὰ χειρόγραφα ἀπὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ οὕτω καταδικάζει τὴν μουσικὴν ἡμῶν εἰς τὸν τάφον τῆς ἀχρηστίας καὶ τῆς γενικῆς λήθης. Ἐν τοῖς ὀπαδοῖς τοῦ μνησθέντος μουσικολόγου ἀριθμοῦνται ὁ ἐν Κερκύρᾳ διατρίβων Σπυρίδων Παπαγεωργίου[1005] (πρὸς ὃν ἀπήντησεν ὁ μακαρίτης πρωτοψάλτης τῆς μητροπόλεως Ἰωαννίνων Γεώργιος Πήλελης)[1006] καὶ ὁ ἐν Κεφαλληνίᾳ ἱεροψάλτης Χαραλάμπης Μοσχόπουλος[1007] (καθ' οὗ ἀντεπεξῆλθεν ὁ ἐν Λη-

---

τερα εἰσὶν 64, ἐν οἷς εὑρίσκονται μπεστρέφια καὶ μπεστέδες. Ἐκ τῶν μακαμίων, ἄλλα μὲν κύρια καλοῦσι, καὶ εἰσὶ ταῦτα δώδεκα, ἄλλα δὲ σοχπέδες καὶ διαιροῦνται εἰς κυρίους 13 καὶ καταχρηστικοὺς 39 (οὕτω καλουμένους διὰ τὸ μὴ ἔχειν αὐτοὺς ἴδιον μπερδὲν εἰς τὸ ταμποῦρι, ἐπειδὴ ἄλλοι μὲν ἐξ αὐτῶν τῶν κυρίων μακαμίων, ἄλλοι δὲ ἐκ τῶν κυρίων σοχπέδων ἐκφύονται). — Οἱ Πέρσαι ἐν τῇ μουσικῇ αὐτῶν τέχνῃ ἕν τι ὀνομαστὸν μεταχειρίζονται ὃ παρὰ τοῖς ἡμετέροις μουσικοῖς καλεῖται χειρονομία, παρ' αὐτοῖς δὲ οὐσοῦλι.

1004) Ὁ Πίτρας φρονεῖ ἁπλῶς ὅτι ἡ καθαρότης τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ βυζαντινοῦ κράτους διεφθάρη κατά τι ὑπὸ τῶν Περσῶν, Ἀράβων καὶ Τούρκων.

1005) Σιών, ἐφημερὶς θρησκευτική, ἐν Ἀθήναις 1882, ἔτος Β' ἀριθμ. 83 καὶ 96.

1006) Σιών, ἔτ. Β', ἀριθ. 87.

1007) Ἡ πραγματεία τοῦ Μοσχοπούλου ἐπιγράφεται «Καὶ πάλιν περὶ τῆς

ξουρίῳ Κ. Α. Φερεντῖνος διὰ τῶν ἐφημερίδων *Θέμις*[1008] καὶ *Ἀδελφοποίησις*[1009]). Κατὰ τῆς θεωρίας τοῦ Τζέτζη ἔγραψαν ἐν Ἀθήναις οἱ ἤδη μακαρῖται Γ. Φωτιάδης Λαρισσαῖος[1010] καὶ Σ. Σ. Κλήμης[1011]. Εὐστοχώτερον δὲ καὶ δι' ἐπιχειρημάτων σοβαρῶν καὶ κρίσεων ὀρθοτάτων ἔγραψεν ὁ ἄρτι ἀποβιώσας ἐν Ἀθήναις ἔγκριτος μουσικολόγος καὶ δημοσιογράφος Κωνσταντῖνος Σακελλαρίδης[1012]. Διὰ μακρῶν ἀνεσκεύασε τὰς θεωρίας τοῦ Τζέτζη καὶ ὁ ἐν Σμύρνῃ μουσικοδιδάσκαλος Μισαὴλ Μισαηλίδης ἀποδεικνύων τὸν ἡμέτερον μουσικολόγον ἐν πολλοῖς πρὸς ἑαυτὸν ἀντιφάσκοντα[1013]. Καὶ ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διατρίβων μουσικὸς Παναγιώτης Γρυτσάνης δὲν παραδέχεται ἐν πολλοῖς τὰς θεωρίας τοῦ Τζέτζη[1014].

Ἡ καινὴ θεωρία τοῦ Τζέτζη καὶ τῶν ἄλλων εἶναι, καὶ καθ' ἡμᾶς, ἀβάσιμος καὶ ἐστερημένη ἱστορικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ κύρους· διότι, σύνισμεν καὶ ἡμεῖς ὅτι οἱ χρόνοι καὶ αἱ περιστάσεις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀφήσωσί τι ὅλως ἀνέπαφον, καὶ ὅτι καὶ ἡ μουσικὴ ἡμῶν παρεφθάρη ἐν μέρει μετὰ τὴν ἅλωσιν· καίτοι δὲ ἐκ τοῦ ὀθνείου κονιορτοῦ ἐξ ἀναποδράστου ἀνάγκης προσέλαβε μόριά τινα, ἀλλ' ὅμως δὲν ἀπεκληρώθη παντάπασι τῆς θεραπείας τῶν ὁμοπατρίδων Μουσῶν. Τῇ ἡμετέρᾳ γνώμῃ ἔχομεν στοιχοῦντα καὶ τὸν σοφὸν Ἀλέξ. Ρ. Ραγκαβῆν, ὅστις πρεσβεύει ὅτι ἴσως κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ψαλμῳδίας οἱ ψάλται ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν ξένης μουσικῆς διατελοῦντες «ἐξέ-

---

ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἀνασκευὴ τῆς ἐπικρίσεως τοῦ ἐκ Ληξουρίου Κ. Α. Φ. εἰς τὸ ἐν τῇ ἐφημερίδι Νέᾳ Κεφαλληνίᾳ καταχωρισθὲν ἄρθρον «Περὶ τῆς ἐν Κεφαλληνίᾳ ἀδομένης ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ τῆς διαφορᾶς αὐτῆς ἀπὸ τῆς λεγομένης Βυζαντινῆς ὑπὸ Χ. Σ. Μοσχοπούλου, ψάλτου ἐν Κεφαλληνίᾳ. Τύποις ἡ Ἠχώ. 1885». Ὁ κ. Μοσχόπουλος ἐδημοσίευσε καὶ ἑτέραν διατριβὴν «Περὶ τῆς ἐν Κεφαλληνίᾳ ἀδομένης ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ τῆς διαφορᾶς αὐτῆς ἀπὸ τῆς λεγομένης βυζαντινῆς» (Νέα Κεφαλληνία. Ἔτος Β', ἀριθ. 37. Ἰουνίου 2 τοῦ 1884).

1008) Ἐν Ἀργοστολίῳ, ἀριθ. 1113. φύλλ. τῆς 18 Ἰουνίου 1884.

1009) Ἐν Ἀργοστολίῳ, φύλλ. τῆς 22 Ἰουνίου τοῦ 1384.

1010) Λαὸς ἐφημερὶς πολιτικὴ ἐν Ἀθήναις, Ἔτος Ζ', ἀριθ. 1928.

1011) Νέαι Ἰδέαι ἐφημ. ἐν Ἀθήναις, Ἔτος ΣΤ', ἀριθ. 1502 καὶ 1554.

1012) Θεσσαλία, ἐφημερὶς ἐν Βώλῳ, 1884. Ἔτος Ε', ἀριθ. 490—497.

1013) Ἀμάλθεια Σμύρνης, ἔτος ΜΖ, ἀριθ. 3164, 3173, 3175.

1014) Σιών, θρησκευτικὴ ἐφημερίς, ἐν Ἀθήναις, ἀριθ. 103. Ἐπειδὴ ὑπὸ τοῦ Γρυτσάνη ἐγράφησαν καί τινα ἐν τῇ αὐτῇ διατριβῇ κατὰ τῆς ἡμετέρας μουσικῆς, εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ ἔγραψεν ὁ μακαρίτης Γεώργιος Πήλελης (Σιών, ἀριθμ 112) ὁ ἐπὶ πεντηκονταετίαν ἀσχοληθεὶς περὶ τὴν καθ' ἡμᾶς μουσικήν, πολλὰ ποιήσας καὶ θεωρητικὸν μουσικῆς συγγράψας (ἔνθ. ἀνωτέρω ἀριθ. 96), ἀνέκδοτον εἰσέτι.

κλιναν εἰς παραμούσους τερετισμούς, καὶ τῆς φωνῆς καμπὰς κακοζήλους», οὐχὶ ὅμως ὅτι ἠλλοιώθησαν οἱ ἦχοι[1015]. Καὶ ὄντως· ἐὰν ἐκκαθάρωμεν καὶ ἀποπλύνωμεν τὸ ἔνδυμα τῆς μουσικῆς ἡμῶν ἐκ τῶν προσαφθέντων αὐτῇ διὰ τοῦ χρόνου ξενικῶν μορίων, θὰ εὕρωμεν αὐτὴν ἔχουσαν ἑλληνικὴν μορφήν, ὑποκρυπτομένην ὑπὸ τὸν λεγόμενον βυζαντινὸν μανδύαν. Τὰ παρείσακτα μέλη ἐν τοῖς Εἱρμολογικοῖς καὶ Στιχηραρικοῖς οὐδαμῶς προσήγγισαν, διότι αἱ μελῳδίαι αὐτῶν οὔτε ν' ἀλλοιωθῶσι δύνανται οὔτε νὰ μεταβληθῶσιν, ἅτε οὖσαι μεμελοποιημέναι κατὰ προσόμοιον τρόπον, καὶ ὧν τὸ μουσικὸν διάγραμμα ἐγένετο ἐπὶ ἑνὸς τροπαρίου, ἵνα κατὰ τὸν ρυθμὸν αὐτοῦ καὶ τὸ μέλος ψαλῶσιν ἀπειράριθμα ἄλλα τροπάρια. Εἰσεχώρησαν ὅμως τὰ παρείσακτα μέλη ἐν τοῖς Παπαδικοῖς, ἀργοῖς οὖσιν, ὑπὸ μουσικῶν ἐγκρατῶν τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς. «Ναὶ μὲν διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῶν Ὀθωμανῶν, λέγει ὁ καλὸς μουσικολόγος Ἀθανάσιος Πετρίδης ὁ ἐκ Δοβριανῆς τῆς Ἠπείρου, καὶ ἐπαφὴς αὐτῶν μετεδόθησάν τινες ἀραβικαὶ καὶ περσικαὶ παραφωνίαι καὶ κατὰ συνέπειαν ὑποδεικνύουσαι τὸ χρῆζον τῆς παλινορθώσεως τῆς καλῆς ταύτης τῶν τεχνῶν, οὐχ ἧττον ὅμως τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους ἔχουσιν ἀπόρροιαν ἐθνικήν, καὶ ἀποτελοῦσι σκελετόν τινα ἐθνικόν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀποβαλόντα μὲν κατ' ἀτυχίαν τὰς σάρκας αὐτοῦ ἀπὸ πολλοῦ χρόνου καὶ τὴν ἐθνικὴν χαρίεσσαν καὶ ζωηρὰν φυσιογνωμίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἤδη ἐκκείμενον ἐν προσδοκίᾳ ἐθνικῆς χειρὸς ἐμπείρου, ἥτις περιβαλοῦσα αὐτὸ ἐν ἐπιστημονικῇ ἐπιτηδειότητι τὰς ἀπολεσθείσας σάρκας, θέλει ἀναζωογονήσει τὰ νεῦρα γαλβανίζουσα, καὶ τὴν ἐθνικὴν φυσιογνωμίαν ἐπαναφέρουσα καὶ μορφήν. Οὕτω δ' ἀποκαθιστώμενον εὐάρεστον τοῖς πᾶσιν, ἡμεδαποῖς τε καὶ ξένοις, θέλει ἐπανέλθει εἰς τὴν ζωήν, ὅπως καὶ πρότερον[1016]».

Ἐκτῶν εἰρημένων ἐξάγεται ὅτι ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων μουσικολόγων καὶ ἡμεῖς δὲν ἀρνούμεθα ὅτι αἱ γνωσταὶ ἱστορικαὶ περιπέτειαι ἐταπείνωσαν μετὰ τῆς γλώσσης καὶ τὴν μουσικὴν ἡμῶν, διότι ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν μεταξὺ γλώσσης καὶ μουσικῆς ὑπάρχει σχέσις τις· καὶ ἐκείνης μὲν λαμπρυνομένης, λαμπρύνεται καὶ αὕτη, τῆς γλώσσης δὲ ταπεινουμένης, συνταπεινοῦται καὶ ἡ μουσική. Ἡ δὲ ὀρθόδοξος ἡμῶν Ἐκκλησία ὡς διέ-

---

1015) Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ἐν Κ/πόλει, ἔτος Δ' τεῦχ. ΙΘ' σ. 271. Ἡ διατριβὴ αὕτη τοῦ σοφοῦ Ραγκαβῆ «Περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς» ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν τῷ Αἰῶνι Ἀθηνῶν, κατόπιν εἰς τὴν Αὐγὴν Κωνσταντινουπόλεως (ἔτος Δ', ἀριθ. 1389) καὶ ἐκ ταύτης εἰς τὸ ἐπίσημον ὄργανον τῶν Πατριαρχείων.

1016) Περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Εὐαγγελικὸς Κήρυξ ἐν Ἀθήναις 1870 Περίοδος Β', ἀριθ. 3, σ. 200, 201.

σωσε τὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν γλῶσσαν[1017], οὕτω διέσωσε μετὰ τὴν ἅλωσιν καὶ τὴν μουσικὴν τοῦ ἔθνους. Καὶ καθάπερ ἡ γλῶσσα, καίπερ ἠμαυρωμένη διασωθεῖσα ὡς ἐκ τῶν παρεισφρησάντων ξενισμῶν, ἀναγνωρίζεται ὡς γνησία ἑλληνικὴ κατ' οὐσίαν, οὕτω καὶ ἡ μουσικὴ κατ' οὐσίαν, ἤτοι κατὰ τὴν σύστασιν τῆς κλίμακος, ἥτις ἐστὶν ἡ βάσις καὶ τὸ πᾶν ἐν τῇ μουσικῇ, οὐδόλως ἠλλοιώθη καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὀθνεία, συνονθύλευμα διαφόρων ἀνατολικῶν φωνῶν ὑπορρίνων καὶ ὑπολαρυγγίων, ἀλλ' ἑλληνική· ἄλλοις λόγοις, ἡ μετὰ τὴν ἅλωσιν καὶ μέχρι σήμερον διασωζομένη ἱερὰ μουσική, εἰ καὶ ταπεινωθεῖσα εἶναι συνέχεια τῆς βυζαντινῆς καὶ θυγάτηρ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι ἐκ πολυτελεστάτης καὶ τεχνικῆς κατέστη πενιχρά, ὡς ἀγνώριστος ἀποβαίνει ὁ πρότερον εὐδαίμων, κατόπιν δὲ πτωχεύσας καὶ ἀπογυμνωθεὶς τῶν ἑαυτοῦ ἀγαθῶν. Οἱ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἀκμάσαντες μουσικοί, εἰς οὓς ὀφείλομεν ὅσα γινώσκομεν περὶ τῆς ἱερᾶς τέχνης, διέσωσαν ἡμῖν τὸν κρίκον τῆς πρὸς τοὺς ἀρχαίους συνδεούσης ἡμᾶς ἀλύσεως. Οὗτοι εἶναι φαινόμενα πολλῆς προσοχῆς ἄξια, διότι εἰκονίζουσι, τοῦτο μέν, τὰς γηραιὰς ἐκείνας δρῦς τὰς ἀνθισταμένας κατὰ παντὸς δεινοῦ τῶν δριμυτάτων χειμώνων, τοῦτο δέ, τοὺς σεπτοὺς ἐκείνους ἱεροφάντας, τοὺς φυλάττοντας ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην τοὺς σπινθῆρας τῆς προγονικῆς κληρονομίας, καὶ παραδιδόντας αὐτὴν εἰς τοὺς διαδόχους αὐτῶν[1018].

Εἰς ἐπίμετρον δὲ προστιθέμεθα καὶ τὰ ἑξῆς: Ἐκ τῆς ἱστορίας μανθάνομεν καὶ ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου διδασκόμεθα ὅτι δανείζει ὁ ἔχων, καὶ δανείζεται ὁ μὴ ἔχων ὅ,τι δὲν ἔχει. Τὸ ἡμέτερον ἔθνος κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δανεισθῇ ξένην μουσι-

---

1017) Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ὡμολόγησαν καὶ πολλοὶ παρά τε τοῖς Εὐρωπαίοις καὶ ἡμῖν, οἵτινες, ὡς ὁ Ἔρασμος καὶ ἄλλοι, κατ' ἀρχὰς νομίσαντες ὅτι ἡ προφορὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἀπωλέσθη ὁλοτελῶς, καὶ συνεπῶς κηρύξαντες τὴν γλῶσσαν νεκράν, ἀνέπλασαν προφορὰν ἰδιόρρυθμον, μὴ λαβόντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ζῇ τὸ λαλοῦν αὐτὴν ἔθνος καὶ ἡ φυλάξασα αὐτὴν Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς. Περὶ τῆς γνησίας προφορᾶς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἔγραψεν τῷ 1830 ἐν Πετρουπόλει ὁ πολὺς Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων. Ἴδε καὶ τὰ γραφέντα παρὰ τῶν σοφῶν Ἀναστ. Λευκίου, Μινωΐδου Μηνᾶ καὶ Ε. Λούντζη ἐν Βερολίνῳ. Τὴν ἐθνικὴν προφορὰν τῆς πατρίου ἡμῶν γλώσσης ἀνεγνώρισεν ἐσχάτως καὶ ἡ σοφὴ Εὐρώπη, ἐπισήμως δὲ καὶ τὸ ἐν Γαλλίᾳ ὑπουργεῖον τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως.

1018) Ἴδε καὶ παρ' Εὐγενίῳ Βουλγ. Λογικ. σ. 39. Τὸ τοῦ Τραπεζουντίου Periere Labores τὸ τοῦ Γαζῆ effugere hinc lubet κτλ.

κήν, ἔχον τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ, τὴν συμβιβαζομένην πρὸς τὸ σεμνὸν καὶ ἱεροπρεπὲς τῆς θείας λατρείας· ἀφοῦ δὲ καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν τῶν κρατούντων, ἥτις ὡς ἐπίσημος ἐπεβλήθη τοῖς κατακτηθεῖσιν ἠγνόουν ἔτι οἱ ἐντεῦθεν τοῦ Ὀλύμπου καὶ οἱ κάτοικοι τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, δύσκολον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἄνευ ἀνάγκης προσελήφθη ἡ μουσικὴ αὐτῶν, ἥτις εἶναι λίαν δύσκολος εἰς τὴν ἐκμάθησιν διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν ρυθμῶν ἐν ταῖς μελῳδίαις καὶ τὴν χρῆσιν τῆς χειρονομίας, καὶ ὡς στερουμένη ἰδίου γραπτοῦ μουσικοῦ συστήματος. Προσέτι δὲ γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἱστορίας ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ παρέλαβον παρὰ τῶν ἀπομεινάντων ἐν τῷ Βυζαντίῳ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν τὸν πολιτισμὸν τῶν Βυζαντινῶν, τὴν μαγειρικήν, καὶ πᾶσαν τὴν ἐθιμοτυπίαν αὐτῶν. Καὶ ἀληθὲς ὅτι τὸ μὲν ἡμέτερον Γένος περιωρίσθη εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ μουσικήν, οἱ δὲ κατακτηταὶ ἐκαλλιέργησαν καὶ διετήρησαν ὅ,τι πρὸ αἰώνων παρέλαβον, ἤτοι πάντα τὰ ἐξωτερικὰ μέλη τῆς κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπικρατούσης μελῳδίας τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς.

Ὁ Ἰωάννης Τζέτζης διατείνεται ὅτι ἐσχημάτισε τὴν τοιάνδε ἢ τοιάνδε περὶ τῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν μουσικῆς ἡμῶν ἰδέαν αὐτοῦ ἐκ τῆς μελέτης πολλῶν μουσικῶν χειρογράφων χρονολογουμένων ἀπὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος μέχρι τῆς ἁλώσεως. Ἀλλ' ἐν τοῖς τοιούτοις σπουδαίοις ζητήμασι τὸ μᾶλλον πεῖθον εἶναι, νομίζομεν, οὐχὶ οἱ λόγοι, ἀλλὰ τὰ πράγματα· ἵνα μὴ δὲ διαμφισβητῶνται αἱ μουσικαὶ γνώσεις τοῦ μουσικολογοῦντος λογίου ἀνδρός, καλὸν ἵνα ἐκδοθῇ εἰς φῶς ἔστω καὶ ἓν τῶν εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Ἑσπερίας ἢ τῆς μονῆς τῶν Μετεώρων ὑπ' αὐτοῦ εὑρεθέντων καὶ κατεχομένων ἀποκρύφων μουσικῶν χειρογράφων ἐν παραβολῇ πρὸς μετάφρασιν εἴτε διὰ τῶν χαρακτήρων τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς, εἴτε τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς. Τὸ καθ' ἡμᾶς, εἶναι μυστήριον πῶς κατέχει τὴν κλεῖδα ἢ πῶς ἀνεκάλυψε τὸν τρόπον τοῦ γινώσκειν καὶ ἑρμηνεύειν καὶ ψάλλειν τὰς πρὸ πολλῶν αἰώνων διὰ συμβολικῆς γραφῆς γεγραμμένας μελῳδίας[1019], ἀφοῦ καὶ οἱ

1019) Μετὰ τὴν ἐπιτυχῆ—γράφει ὁ Τζέτζης ἐν σ. 41 τοῦ ἐν Ἀθήναις περιοδικοῦ συγγράμματος «Παρνασσός». Τομ. ΣΤ', τεῦχος Ϛ'. καὶ η'. σ. 557—ὑφ' ἡμῶν ἀνακάλυψιν τῆς σημασίας καὶ δυνάμεως τῶν σημείων τῆς μεσαιωνικῆς παρασημαντικῆς, ἕνεκα τῆς ἀγνοίας τῆς ὁποίας ἀπέτυχον πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι τῆς συγγραφῆς καὶ ἐρεύνης τῆς ἱστορίας τῆς ἱερᾶς ἡμῶν μουσικῆς, οἱ πιθανοὶ συλλογισμοὶ ἀπέβησαν πεποιθήσεις ἐξ ἀντικει-

δαημονέστατοι τῆς καθ' ἡμᾶς μουσικῆς ἀδυνατοῦσι νὰ ψάλλωσι τὰ πρὸ τοῦ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου μέλη, τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν συμβολικὴν ἐκείνην γραφήν, ἥτις δεῖται ἀρχαίου ὄντως Κάλχαντος. Ἐντεῦθεν δὲν ἔχομεν, νομίζομεν, ἄδικον ἀπορρίπτοντες τὴν θεωρίαν τοῦ Τζέτζη τὴν λέγουσαν ὅτι ἡ μουσικὴ ἡμῶν εἶναι κρᾶμα τουρκικῆς, ἀραβικῆς καὶ περσικῆς, ὡς ἀκουομένων ἐν αὐτῇ ἤχων τινων ἐκ τῶν μουσικῶν τούτων, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀλλαχοῦ ἀναιρεῖ ἑαυτόν, δογματίζων ἐν τῇ «Περὶ Μουσικῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ» γερμανιστὶ γεγραμμένῃ ἐναισίμῳ διατριβῇ αὐτοῦ[1020] ὅτι «ἡ νῦν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ μουσικὴ εἶναι συνέχεια τῆς βυζαντινῆς, δι' αὐτῆς ἀναγομένη εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικήν». Ποία λοιπὸν τῶν θεωριῶν αὐτοῦ τυγχάνει ἡ ὀρθή; Ἡ σημειωθεῖσα ἐν τῇ ἐναισίμῳ διατριβῇ, ἢ ἡ ἐν τῇ δευτέρᾳ πραγματείᾳ τῇ ἀναγνωσθείσῃ ἐν τῷ Συλλόγῳ «Παρνασσῷ» καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ ἐκδοθείσῃ; Παρατιθέμεθα δὲ ὧδε καὶ τὰ σχετικὰ χωρία τῆς Β' πραγματείας αὐτοῦ ἵνα μὴ ἐκληφθῶμεν διαστρέφοντες τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀδικοῦντες τὸν μουσικολόγον ἄνδρα:

«Ἡ σήμερον ἱερὰ μουσική, λέγει,[1021] μηδὲν κοινὸν ἔχουσα πρὸς τὴν πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι κακότεχνος καὶ ἀκόλαστος, ἄτεχνος καὶ ἀτερπής, ἀσεβὴς καὶ ἥκιστα προσήκουσα τῇ θρησκευτικῇ λατρείᾳ. Οἱ δὲ εἰς τοιαύτην ἀρεσκόμενοι μουσικήν, ἀποδεικνύουσιν ὅτι οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην μουσικὴν σύνεσιν κέκτηνται, ἅτε προαιρούμενοι εἰσέτι ἐπιμένοντες νὰ ἀναπέμπωσι τὰς δοξολογίας αὐτῶν καὶ ὑμνῳδίας διὰ μελῶν εἰλημμένων ἐκ τῶν τουρκικῶν . . . . . ἀμανέδων ἢ μεμελοποιημένων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν περσικῶν, ἀραβικῶν, τουρκικῶν κτλ.» Καὶ ἀλλαχοῦ[1022] λέγει τάδε «Κατὰ ταῦτα ἐξεταζομένη ἡ σημερινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ εἶναι κακότεχνος καὶ ἀκόλαστος εἰς πάντα· δικαία δὲ καὶ ὀρθοτάτη ἡ κατ' αὐτῆς καταφορὰ καὶ ἀγανάκτησις, διότι τὰ ἐπὶ τῇ βάσει τουρκικῶν, περσικῶν καὶ ἀραβικῶν μεμελοποιημένα ἱερὰ μέλη διεγείρουσι διαθέσεις ὅλως ἀντιθέτους πρὸς τὰ θρησκευτικὰ αἰσθήματα». Τὸν περίεργον ἀναγνώστην παραπέμπομεν καὶ εἰς τὰς σελίδας 42, 44, 48, 49 τῆς αὐτῆς πραγματείας τοῦ Τζέτζη. Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἠγόρευσεν ὁ Τζέτζης καὶ τὴν ἐσπέραν τῆς 20 ἰανουαρίου 1884 ἐν τῷ Συλλόγῳ «Παρνασσῷ», ὡς καταμένου κτλ». Καὶ ἀλλαχοῦ λέγει «Τὸ δυσχερέστατον μέρος τοῦ ζητήματος, ἡ παρασημαντική, ἐλύθη εὐτυχῶς κτλ.

1020) Ἡ διατριβὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη τῷ 1874.

1021) Ἴδε ἐν σελίδι 15, 16.

1022) Ἐν σελίδι 18.

φαίνεται ἔκ τινος ἀρθριδίου τῆς «Ἐφημερίδος» (ἀριθμ. 21) «... ὁ κ. Τζέτζης ἰσχυρίζεται ὅτι εὗρε τὴν κλεῖδα τῆς ἀληθοῦς βυζαντινῆς μουσικῆς, ὅτι ἀνακάλυψε πλεῖστα ὅσα ᾄσματα διαφόρων αἰώνων, τὰ ὁποῖα ἠδυνήθη νὰ ἀναγνώσῃ διακρίνας τὸν τόνον καὶ ρυθμόν, καθ' ὃν εἰσὶ συντεθειμένα, καὶ ὅτι ἡ νῦν ἐν χρήσει καὶ βυζαντιακὴ ἐπιλεγομένη οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰ ᾄσματα ταῦτα, ἀλλ' εἶναι κρᾶμα ἀραβικῶν, περσικῶν καὶ τουρκικῶν ἤχων». Μετὰ τὴν παράθεσιν τῶν ἀνωτέρω χωρίων καὶ δημοσιεύσεων φρονοῦμεν ὅτι συμβαίνει δυοῖν θάτερον: Ἢ πλήρης ἀσυμφωνία πεποιθήσεων ἐπικρατεῖ ἐν αὐτῷ τῷ Τζέτζῃ, ἢ ἡ ἑτέρα ἐκ τῶν δύο πραγματειῶν δὲν ἀνήκει αὐτῷ.

Παρ' ἔμοιγε λοιπὸν ταπεινῷ κριτῇ, ἡ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἄχρις ἡμῶν σωζομένη μουσικὴ εἶναι ἡ ἐθνική, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἠλλοιωμένη ἐκ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ χρόνου μόνον ἐν τοῖς Παπαδικοῖς μέλεσιν. Ἐξέστω μοι δὲ καὶ ἐνταῦθα ἐπιβεβαιώσασθαι τ' ἀνωτέρω διὰ τῆς βαθυνουστάτης γνώμης τοῦ γεραροῦ μητροπολίτου Μιτυλήνης Κωνσταντίνου Βαλιάδου, ἐχούσης ὡς ἑξῆς: «Ἂν εἰς τὸ Παπαδικὸν λεγόμενον μέλος, ἐν ᾧ ὁ μελοποιὸς ἔχει πολλὴν ἐλευθερίαν, προκύπτῃ ἐπαισθητή τις διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ τῶν νεωτέρων μελουργημάτων, ἂν εἰς τὸ Στιχηραρικὸν καὶ Εἱρμολογικὸν παρουσιάζεται διαφορὰ ἐκφράσεως μεταξὺ τοῦ κρητικοῦ, τοῦ ἑπτανησιακοῦ καὶ τοῦ κωνσταντινουπολιτικοῦ ὕφους, ταῦτα πάντα εἰσὶν ἐξωτερικὰ καὶ ἐπουσιώδη, μηδέποτε δυνάμενα νὰ ἀποδειχθῶσιν ὅτι ἔσχον τοιαύτην ἐπιρροὴν εἰς τὴν φύσιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος μουσικῆς, ὅσην εἰς τὸ ζήτημα τῆς καθομιλουμένης ἡμῶν γλώσσης αἱ παρεισφρήσασαι καθ' ὅλην τὴν σειρὰν τοσούτων αἰώνων παραφθοραὶ καὶ οἱ ἰδιωτισμοί. Ὥστε ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν μουσικὴ μεθ' ὅσας καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὑπέστη μεταβολὰς καὶ ἀλλοιώσεις, δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι δὲν μετέβαλε τὰς ἀρχαίας βάσεις, καὶ τὸν οὐσιώδη χαρακτῆρα αὐτῆς, καὶ ὅτι, ἂν μὴ καθόλου, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτῆς μέρος ἐστὶ γνήσιόν τι ἀπόσπασμα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς, μαρτυρεῖ τοῦτο ἀρκούντως καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ἡμῶν μουσική, ἤγουν ἡ ἐθνικὴ ἡμῶν ᾀσματῳδία, ἥτις ἀπὸ στόματος εἰς στόμα παρὰ τῶν πατέρων ἡμῶν μέχρις ἐσχάτων διατηρηθεῖσα ὡς ἐθνικόν τι κληροδότημα, φέρει πασιφανῶς πάντας τοὺς χαρακτῆρας γνησίου πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν ἀδελφῆς..... Ταῦτα πάντα δεικνύουσιν ἐναργῶς, ὡς ἡμεῖς νομίζομεν, ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν μουσικὴ εἶναί τι πολυτιμότατον λείψανον καὶ ἠχώ τις ἱερὰ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς»[1023].

1023) Νεολόγος, ἔτος Δ', 1870, ἰουλίου 9, 21, ἀριθ. 648.

Πρὸς μείζονα ἐνίσχυσιν τῶν λεγομένων ἡμῶν παρατιθέμεθα, πλὴν τῆς τοῦ μουσικολόγου ἱεράρχου Μιτυλήνης γνώμης, καὶ ἄλλας ὑπὸ σοφῶν ὡσαύτως ἀνδρῶν ἐξενεχθείσας. Ὁ ἔξοχος γάλλος μουσικὸς Ducoubray δογματίζει «*Ἡ νῦν ἐκκλησιαστικὴ τῶν Ἑλλήνων μουσικὴ εἶναι ἀναμφηρίστως ἀπόρροια τῆς τῶν ἀρχαίων, μεθ' ὅσα καὶ ἀν ξενότροπα εἰς αὐτὴν παρεισέφρησαν*, καὶ ὅτι τὸ ἐν πολλαπλοῖς τρόποις τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς ἡδυμελὲς καὶ ἰδιοφυὲς δὲν δύναται νὰ ἐκφρασθῇ ὑπὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, δύο μόνον ἤχους ἐχούσης, ἤγουν, τὴν τῆς τρίτης μείζονος καὶ τὴν τρίτης ἐλάσσονος». Τὴν νῦν μουσικὴν ἡμῶν καὶ ἕτερος γάλλος μουσικολόγος ὁ Ἐρρῖκος Λαβοὰ (H. Lavoix Fils) θεωρεῖ συνέχειαν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς. Ἰδοὺ δὲ τί γράφει πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις τῶν μουσῶν θεράπαιναν κ. Ἀθηνᾶν Ν. Σερεμέτη ζητήσασαν παρ' αὐτοῦ τὴν ἄδειαν ὅπως περιβάλῃ δι' ἑλληνικοῦ ἐνδύματος τὴν συγγραφεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ Ἱστορίαν τῆς Μουσικῆς τῆς Δύσεως: «Ἐάν, κυρία, ἤλπιζον ὅτι θὰ τύχω τῆς τιμῆς, δι' ἧς μὲ περιβάλλετε σήμερον, θὰ ἐπεδιδόμην βεβαίως μετὰ μείζονος ἐπιμελείας εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν κεφαλαίων τῶν *Περὶ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης* πραγματευομένων, ὅπως καταστήσω αὐτὰ μᾶλλον ἄξια τῶν ὑμετέρων ἀναγνωστῶν. Οὐ μόνον δὲ θὰ ἐπεξέτεινον ἐπὶ μᾶλλον τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας μουσικῆς, ἀλλὰ καὶ θὰ προσεπάθουν νὰ ἐπιδείξω αὐτὴν διήκουσαν διὰ τῶν αἰώνων καὶ ἀναφερομένην ἐν τοῖς ᾄσμασι τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ὅπως ἐπανευρίσκεται ἐν ταῖς μορφαῖς τῶν παρθένων καὶ τῶν ἐφήβων τῆς ὑμετέρας πατρίδος ἡ καλλονή, οἱ χαρακτῆρες καὶ τὸ γνήσιον τῶν γραμμῶν, ὑφ' ὧν ἐνεπνεύσθησαν οἱ Φειδίαι καὶ οἱ Πραξιτέλαι».

Ἴσως ὁ μουσικολογῶν Τζέτζης γνωματεύει ὅτι ἡ μουσικὴ ἡμῶν εἶναι ἀσιατικὴ διότι εὑρέθησαν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐξωτερικῇ μουσικῇ λέξεις τινὲς ἀσιατικαί, ὡς ἡ λέξις Ἀ δ ζ έ μ, σημαίνουσα τὸν ἐναρμόνιον ἦχον, καὶ ἄλλαι· ἀλλ' οἱ κατὰ καιροὺς μουσικοδιδάσκαλοι καὶ ἰδίως οἱ κάτοχοι τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς ἐδανείσθησαν μὲν ξενικὰς τινὰς ὀνομασίας ἐκ τῆς κρατούσης ἐν Βυζαντίῳ γλώσσης, ἔπραξαν ὅμως τοῦτο διὰ νὰ ἑρμηνεύσωσι σαφέστερον πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτῶν τοὺς διαφόρους μουσικοὺς ὅρους, τὴν μουσικὴν ἐν γένει ὀνοματολογίαν, τὰ δὲ δ ο υ κ ι ά χ ι α καὶ σ ε π ά χ ι α καὶ χ ι τ ζ ά ζ ι α δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ἱερᾷ μουσικῇ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐξωτερικῇ. Ἐκ τῶν θεωριῶν τοῦ Τζέτζη δέον νὰ μνημονεύσωμεν καὶ ἄλλης. Φρονεῖ οὗτος ὅτι ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ δύο διάφορα μουσικῆς συστήματα ὑπῆρχον, τὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ τῶν ἱερῶν Μονῶν, καὶ ὧν τὸ μὲν πρῶτον μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐξετουρκίσθη, τὸ δὲ

διετηρήθη ἀβλαβές[1024]. Τὸ καθ' ἡμᾶς, καὶ ἡ δοξασία αὕτη εἶναι ὅλως ἀβάσιμος, ἀφοῦ οὐδεμία διαφορὰ ὑφίσταται μεταξὺ τῶν δύο συστημάτων τοῦ, κατ' αὐτόν, διεφθαρμένου καὶ τοῦ, κατ' αὐτόν, ἀβλαβοῦς.

Ἐκ πάντων τῶν εἰρημένων ἐξάγεται ὅτι ὁ ρηθεὶς μουσικολόγος ἀποφανθεὶς ὅτι ἡ μετὰ τὴν ἅλωσιν μουσικὴ ἡμῶν εἶναι ὀθνεία, ἔγραψεν ἐκ προκαταλήψεως, διότι, φαίνεται, οὔτε τὰς ἀναλόγους ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας ἐπ' αὐτῆς ἐποιήσατο, οὔτε τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὰ ἀρχαῖα διαγράμματα ἠρεύνησεν, οὔτε τὸ μουσικὸν σύστημα ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ ἐμελέτησε· πᾶς δὲ ὁ ἀντικείμενόν τι κρίνων ἢ ἐπικρίνων ἢ καὶ κατακρίνων πρέπει νὰ γνωρίζῃ αὐτὸ κατὰ πολλὰς καὶ διαφόρους ἐπόψεις καὶ νὰ σπουδάσῃ αὐτὸ ἐπιστημονικῶς ὅπως μὴ παρασυρθῇ παραπλανώμενος. Ὅτι δὲ ἐκ προκαταλήψεως γράφει ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀνὴρ ἀποδείκνυται καὶ ἀλλαχόθεν. Ἡ ἱστορία διηγεῖται ὅτι ἡ χειρονομία τῶν Βυζαντινῶν ἐπὶ ὁλόκληρον μετὰ τὴν ἅλωσιν αἰῶνα ἦν ἐν κοινῇ χρήσει παρ' ἡμῖν. Προσέτι δὲ γνωστὸν ὅτι τὰ δημοτικὰ ᾄσματα τῶν ὀρεσιβίων Ἑλλήνων, τῶν ἐπὶ τρεῖς ὅλους αἰῶνας πρὸ τοῦ παρόντος εἰς οὐδεμίαν ἐπιμιξίαν ἐλθόντων μετὰ τῶν κατακτητῶν, ἔχουσι τὴν αὐτὴν πρὸς τὰς σωζομένας ἐκκλησιαστικὰς ὑμνῳδίας κλίμακα, τοὺς αὐτοὺς ἤχους, τὰ αὐτὰ ἀπαράλλακτα συστήματα (τὸ διὰ τεσσάρων, τὸ διὰ πέντε καὶ τὸ ὀκτάχορδον) καὶ τὰ αὐτὰ γένη, πλεοναζοντα ἐν τῷ διατονικῷ γένει, μετριάζοντα ἐν τῷ χρωματικῷ, καὶ σπανίζοντα ἐν τῷ μικτῷ ἐναρμονίῳ μετὰ τοῦ διατονικοῦ. Λοιπόν, ἡ ἐθνικὴ ἡμῶν μουσική, ἥ τε ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἡ παρὰ τῷ λαῷ ἐν τοῖς ᾄσμασιν ἐξωτερική, δὲν ἀπώλεσε μετὰ τὴν ἅλωσιν τὴν ἐθνικὴν αὐτῆς μορφὴν καὶ σύστασιν, ἀλλὰ διεσώθη ἡμῖν ὡς παρέλαβον αὐτὴν ἀρχῆθεν οἱ πατέρες ἡμῶν. Τίνων δ' ἕνεκα λόγων ἰσχυρίζεται ὁ Τζέτζης ὅτι ἡ μουσικὴ ἡμῶν εἶναι ξενόφυλος, κάλλιστα, νομίζομεν, πᾶς τις κατανοεῖ. Καὶ ἰδού. Τὴν μετὰ τὴν ἅλωσιν μουσικὴν πειρᾶται ν' ἀποδείξῃ ὡς ὀθνείαν, ἀντ' αὐτῆς δὲ συνιστᾷ τὴν βυζαντινὴν μουσικήν· ἀλλὰ τὴν βυζαντινὴν ταύτην μουσικὴν θέλει μὴ ἔχουσαν τὸ χρωματικὸν καὶ ἐναρμόνιον γένος, ἀλλὰ μόνον τὸ διατονικόν, ἄλλαις λέξεσι, σχεδὸν εὐρωπαϊκὴν ἁρμονίαν, ὡς ἐκφράζεται σαφέστερον διὰ τῶν ἑπομένων: «Ἡ ἐκ πείσματος καὶ γελοίου φόβου ἐκφραγκίσεως ἄλογος ἀντίστασίς τινων κατὰ τῆς εἰσαγωγῆς πολυφώνου καὶ παναρμονίου μουσικῆς προδίδει παντελῆ καὶ παχυλωτάτην ἄγνοιαν ..... διότι ἄνευ τῆς παναρμονίου ᾠδῆς, ἡ μουσικὴ τέχνη

1024) Παρνασσὸς ἐν Ἀθήναις, τομ. ΣΤ', τεῦχ. ς', ζ', η'. σ. 536 ἐν ὑποσημειώσει καὶ 446.

εἶναι ἀτελής». Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου πειθόμεθα ὅτι σκοπίμως κηρύττεται ἡ μετὰ τὴν ἅλωσιν μουσικὴ ἡμῶν ὀθνεία, διὰ νὰ διατεθῇ δηλονοῦν ψυχρῶς τὸ ἔθνος καὶ ἡ Ἐκκλησία πρὸς αὐτὴν καὶ νὰ κατορθωθῇ προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ μελετωμένη ἀντικατάστασις αὐτῆς διὰ τῆς τετραφώνου ἁρμονικῆς.

Ἐπειδὴ δὲ οἱ δογματίζοντες ὅτι ἡ μουσικὴ ἡμῶν κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν αἰῶνας ὡς ἀποβαλοῦσα τὸν ἐθνικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα κατήντησε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ *ρινόφωνος*, οὐδέν, παρ' ἔμοιγε κριτῇ, λέγουσιν οὗτοι ἢ ἀμαθίαν προδίδουσι, τούτου ἕνεκα ἐρχόμεθα νὰ παραθέτωμεν ἐνταῦθα καὶ τὰς ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου σκέψεις ἡμῶν. Οἱ καλοῦντες τὴν μουσικὴν ἡμῶν *ρινόφωνον* λησμονοῦσιν ἴσως ὅτι τὸ ψάλλειν ἢ λαλεῖν ἐρρίνως εἶναι ἴδιον τοῖς καθόλου σχεδὸν τῆς Ἀνατολῆς ἔθνεσι, καὶ αὐτοῖς, διότι οἱ φθόγγοι τῆς μουσικῆς ἀναλογοῦσιν ἀεὶποτε πρὸς τὴν φύσιν τῶν φθόγγων ἑκάστης γλώσσης. Ὁ κατὰ φύσιν ἦχος τῶν φωνηέντων τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου σχηματίζεται οὕτως ὥστε, μὴ πολὺ τοῦ στόματος ἀνοιγομένου ἡ τοῦ φθόγγου πληγὴ μᾶλλον γίνεται περὶ τὴν ῥῖνα ἢ περὶ τὴν τραχεῖαν. Ὅτι δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ πρόγονοι ἡμῶν ἐρρίνως ἐλάλουν καὶ ἔψαλλον μαρτυρεῖ ὁ μικρὸν πρὸ Χριστοῦ ἀκμάσας Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς γράφων τάδε ἐν τῷ *Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων* «Ἔστι δὲ ταῦτα (τὰ φωνήεντα) τὸν ἀριθμὸν ἑπτά· δύο μὲν μακρά, τό τε Η καὶ τὸ Ω· τρία δὲ δίχρονα, τό, τε Α καὶ τὸ Ι καὶ τὸ Υ, ἃ καὶ ἐκτείνεται καὶ συστέλλεται . . . . ἐκφωνεῖται δὲ ταῦτα πάντα, τῆς ἀρτηρίας συνεχούσης τὸ πνεῦμα, καὶ τοῦ στόματος ἁπλῶς σχηματισθέντος, τῆς τε γλώσσης οὐδὲν πραγματευομένης, ἀλλ' ἠρεμούσης . . . . . Αὐτῶν δὲ τῶν μακρῶν, εὐφωνότατον τὸ Α, ὅταν ἐκτείνηται· λέγεται γάρ, ἀνοιγομένου τοῦ στόματος ἐπὶ πλεῖστον, καὶ τοῦ πνεύματος ἄνω φερομένου πρὸς τὸν οὐρανόν. Δεύτερον τὸ Η, ὅτι κάτω περὶ τὴν βάσιν τῆς γλώσσης ἐρείδει τὸν ἦχον ἀκόλουθον, ἀλλ' οὐκ ἄνω, καὶ μετρίως ἀνοιγομένου τοῦ στόματος. Τρίτον δὲ τὸ Ω· στρογγύλλεταί τε γὰρ ἐν αὐτῷ τὸ στόμα, καὶ περιστέλλει τὰ χείλη, τὴν δὲ πληγὴν τὸ πνεῦμα περὶ τὸ ἀκροστόμιον ποιεῖται. Ἔστι δὲ ἧττον τούτου τὸ Υ. περὶ γὰρ αὐτὰ τὰ χείλη συστολῆς γενομένης ἀξιολόγου, πνίγεται καὶ στενὸς ἐκπίπτει ὁ ἦχος· ἔσχατον δὲ πάντων τὸ Ι, περὶ τοὺς ὀδόντας γὰρ ἡ κρότησις τοῦ πνεύματος γίνεται, μικρὸν ἀνοιγομένου τοῦ στόματος, ἀλλ' οὐκ ἐπιλαμπρυνόντων τῶν χειλέων τὸν ἦχον. Τῶν δὲ βραχέων οὐδέτερον μὲν εὔηχον, ἧττον δὲ δυσηχὲς τὸ Ο· διίστησι γὰρ τὸ στόμα κρεῖττον θατέρου, τὴν δὲ πληγὴν λαμβάνει περὶ τὴν ἀρτηρίαν μᾶλλον». Καὶ εἰ καὶ διὰ τῆς ρινὸς ἐφθέγγοντο ἐκεῖνοι, ἄρα πολλῷ μᾶλλον καὶ ἔψαλλον,

ὡς καὶ ἡμεῖς φθεγγόμεθα καὶ ψάλλομεν. Ἐν γένει οἱ μεσημβρινοὶ λαοὶ ἔχουσι φυσικὸν τὸ ᾄδειν διὰ τῆς κεφαλικῆς λεγομένης φωνῆς, ἡ δὲ λαρυγγοφωνία παρὰ τοῖς Ἀνατολίταις ἐμποιεῖ ἀηδίαν. Κατὰ τὸν ἀείμνηστον μουσικολόγον Κ. Σακελλαρίδην, τὸ εἰς τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦτον ἀνῆκον καὶ ἰδιάζον φυσικὸν ἐπακολούθημα θεωροῦσι δι' ἄγνοιαν οἱ ἐπιπόλαιοι νεωτερισταὶ ὡς παράπτωμα καὶ σφάλμα καὶ ὡς θὰ ἔπραττέ τις ἐὰν ἐπίσης θεωρῶν σφάλμα τὸ ἔρρινον τῶν Γάλλων ν' ἀπήτει νὰ ἐξοβελίσωσιν οὗτοι ἐκ τῆς γλώσσης τὸ ἔρρινον τοῦτο, ἢ νὰ ὑποχρεώσῃ τὰς γυναῖκας εὐρωπαίας ἢ μὴ νὰ μὴ ᾄδωσι διὰ τῆς κεφαλικῆς φωνῆς, ἀλλὰ διὰ τοῦ λάρυγγος. Ἀλλ' ἂν ἐπιτρέπηται εἰς πάντα ἄλλον εὐρωπαΐζοντα νά ψέγῃ καὶ κατακρίνῃ τὴν παρατηρουμένην ἑκάστοτε ρινῳδίαν, εἰς τοὺς περὶ τὴν μουσικὴν ἀσχοληθέντας Ἕλληνας οὔτε συγχωρεῖται, ἐὰν ὄντως ἔχωσιν ἐπίγνωσιν τῆς τέχνης ἣν ἐπαγγέλλονται, τοῦτο, διότι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι παρὰ τοῖς μεσημβρινοῖς λαοῖς ἰδιάζει ὡς δύναταί τις νὰ παρατηρήσῃ ἡ κεφαλικὴ λεγομένη φωνή, ὑπάρχει καὶ σημεῖον μουσικὸν ἐπιβάλλον τὴν ρινῳδίαν ἑκάστοτε ὅπου ὁ μελοποιὸς ἠθέλησεν, ὀνομαζόμενον ὡς γνωστὸν *ἐνδόφωνον*. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἀδίκων τούτων ψόγων καὶ μομφῶν, ἃς ἡ ἐπιπολαιότης ἐπιρρίπτει, δὲν νομίζομεν ἀναγκαῖον νὰ ἐκταθῶμεν, διότι ἥ τε ἰδιοσυγκρασία καὶ ὁ χαρακτὴρ τοῦ ἔθνους κεῖνται μαρτύρια εἰς τοὺς θέλοντας νὰ ἐρευνήσωσι καὶ σπουδάσωσι τὸν φυσικὸν αὐτοῦ ὀργανισμὸν ἔν τε τῇ προφορᾷ καὶ ἀπαγγελίᾳ καὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ μελῳδίας. Ἡ γνώμη αὕτη ὅμως ἣν ἐκφέρομεν περὶ τοῦ *ἐνδοφώνου* ἢ περὶ τῆς ἐπικρατούσης ἕξεως καὶ ἰδιοσυγκρασίας τοῦ ἐθνικοῦ ὀργανισμοῦ ἐν τῷ ἀπαγγέλλειν καὶ ᾄδειν, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπόλυτος, ἀλλὰ σχετικὴ καὶ ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ σχηματισθῇ πεποίθησις ὅτι ἡ ρινῳδία εἶναι τὸ ἐπικρατοῦν ἰδίωμα ἐν τῇ ἀνατολικῇ μουσικῇ. Λόγου δὲ γενομένου ἐνταῦθα περὶ ρινῳδίας ἢ ρινοφωνίας ὀφείλομεν νὰ γνωρίσωμεν τοῖς ἡμετέροις ἀναγνώσταις ἔτι, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ πρὸ πάντων ἐπὶ Ἀρείου ἡ αὐτὴ κατηγορία ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ἀπεδίδετο καὶ τότε τοῖς Ὀρθοδόξοις ὡς διὰ τῆς ρινὸς ψάλλουσι, καὶ διὰ τοῦτο οἱ Ἀρειανοὶ διεκωμῴδουν τὰς καλογραίας μάλιστα δι' αἰσχρῶν φωνῶν, ἐκφερομένων ἐπίτηδες διὰ μόνης τῆς ρινός. Ἀλλ' ἐν τούτοις οἱ ἡμέτεροι ὁμογενεῖς χριστιανοὶ ἐπέμενον εἰς τὴν φυσικὴν τῆς Ἀνατολῆς ψαλμῳδίαν, διότι τὴν *δασυφωνίαν* ἐθεώρουν ὡς μὴ συνᾴδουσαν τῇ φύσει, καὶ εἰς τοῦτο καὶ ὁ Χρυσόστομος προέτρεπε τοὺς ὀρθοδόξους νὰ ἐπιμένωσι καὶ *γέρων* καὶ *δασύφωνος* φύσει, ἂν ἦτο τις. Ἐπὶ τοῦ θέματος δὲ τούτου ὁμιλῶν καὶ ὁ ἀείμνηστος ἀρχιμανδρίτης Θερειανὸς λίαν ὀρθῶς

παρατηρεῖ ὅτι «οἱ μὲν Ἀνατολῖται, ἅπαντες σχεδὸν εἶναι ὑψίφωνοι, τῶν δὲ δυτικῶν οἱ πλεῖστοι βαρύτονοι· φυσικώτατον λοιπὸν τοῖς πᾶσι, λέγει, ἔπρεπε νὰ φανῇ ὅτι ψάλλουσιν οἱ μὲν ὑψίφωνοι διὰ τῆς ρινός, οἱ δὲ βαρύτονοι διὰ τοῦ στήθους». Συμπεραίνοντες λοιπὸν ἀποφαινόμεθα ὅτι εἶναι ἄδικος καὶ ἀπρεπὴς ἡ κατὰ τῆς ἡμετέρας μουσικῆς μομφὴ τῶν μουσικολογούντων περὶ τοῦ ἐρρίνου αὐτῆς, ἀφοῦ ἡ ρινοφωνία ἰδιάζει παρὰ τοῖς μεσημβρινοῖς λαοῖς.

ΟΙ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΑΧΡΙΣ ΗΜΩΝ ΑΚΜΑΣΑΝΤΕΣ ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΙ, ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΟΙ

Οἱ συντάκται τῆς *Μουσικῆς Βιβλιοθήκης*[1025] θεωροῦσιν ἀδιαφιλονείκητον ὅτι τὴν Μουσικὴν ἠπίσταντο ἅπαντες οἱ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐπὶ παιδείᾳ διαπρέψαντες ἔκ τε τοῦ ἱεροῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ, καὶ ὀνομαστὶ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, Κωνσταντῖνος ὁ Λάσκαρις, Νικόλαος ὁ Μαλαξός, ὁ ἐπίσκοπος Κυθήρων Μάξιμος ὁ Μαργούνιος, Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, Γαβριὴλ ὁ Φιλαδελφείας, Ἱερεμίας ὁ Β', Γεώργιος ὁ Κορέσιος, Μελέτιος ὁ Συρίγου, Νεκτάριος Δοσίθεος καὶ Χρύσανθος πατριάρχαι Ἱεροσολύμων, Ἀλέξανδρος ὁ Μαυροκορδάτος, Μελέτιος ὁ Ἀθηνῶν, Ἀθανάσιος ὁ Ε' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ἠλίας ὁ Μηνιάτης, Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις, Νεόφυτος ὁ Καυσοκαλυβίτης, Νικηφόρος ὁ Θεοτόκης, Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, Ἄνθιμος ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων καὶ Κωνστάντιος Α' πατριάρχης Κων/πόλεως. Ἡμεῖς δὲ πλὴν τῶν ὑμνῳδῶν τῶν ὑπὸ τῶν συντακτῶν *τῆς Μουσικῆς Βιβλιοθήκης* ἀναφερομένων, παραθέτομεν ὧδε πλῆθος ἐνδόξων μουσικῶν μετὰ τοῦ βίου αὐτῶν, τὸ εὐσύνοπτον, ὅσον ἔνεστι, θηρεύοντες.

Γεννάδιος Σχολάριος ὁ Κουρτέσιος, μαθητὴς Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, ὁ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἀνελθὼν πρῶτος τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀνὴρ ἐπὶ παιδείᾳ καὶ ἀρετῇ διαβεβοημένος. Ἐγεννήθη τῷ 1400. Πρὶν ἢ πατριαρχεύσῃ ὑπῆρξε γραμματεὺς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου[1026]. Μετὰ πενταετῆ πατριαρχείαν παρῃτήσατο τὴν ἀρχὴν καὶ μετέβη εἰς τὴν ἐν Σέρραις μονὴν τοῦ Προδρόμου, ἔνθα καὶ τὸν βίον μετήλλαξεν[1027]. Ἐν τῷ κατα-

1025) σ. γ' §. 33.
1026) Grusii, Turcograecia, σ. 107.
1027) Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου. Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἐκδιδόντος

λόγῳ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἀνδρός, ὃν ἐδημοσίευσεν ὁ Σάθας ἐν τῇ *Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ*, ἀριθμοῦνται ὡς ποιήματα τοῦ Σχολαρίου καὶ «Ἔμμετροι εὐχαὶ» καὶ «Ὕμνος μετὰ δεήσεως», ἐν οἷς καὶ ἔκφρασις τοῦ *Μάρτυρες στεφανῖται* (ἄσματος ἐκκλησιαστικοῦ)[1028], ἅπερ ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Δοσιθέου τοῦ Ἱεροσολύμων ἐν τόμῳ Ἀγάπης.

Γρηγόριος Μπούνης ὁ **Ἁλιάτης**, ὁ ἐπὶ τῆς ἁλώσεως Πρωτοψάλτης τῆς Ἁγίας Σοφίας, μουσικὸς διαπρεπέστατος, οὗ τὰ ποιήματα ὡς ἐκ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔζη δὲν διεσώθησαν σῶα. Τὰ σωζόμενα ἀνήκουσιν εἰς τὸ Στιχηράριον καὶ Μαθηματάριον εἶδος τῶν ἀναγραμματισμῶν. Ἐποίησε δὲ καὶ προπαίδειάν τινα εἰς ἦχον Πλ. Β' πρὸς ἐκγύμνασιν τῶν ἀρχαρίων μαθητῶν εἰς τὸ χρωματικὸν γένος.

Μανουὴλ Χρυσάφης (ὁ ἀρχαῖος), ὁ ἐπὶ τῆς ἁλώσεως Λαμπαδάριος τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Τινὰ τῶν περισωθέντων ἐκλεκτῶν μουσουργημάτων τοῦ καλλίστου μουσικοδιδασκάλου ὑπάρχουσιν εἰς τὰ πλεῖστα μουσικὰ βιβλία τῆς ἀρχαίας καὶ νέας μεθόδου. Ἔχει μαθήματα τοῦ ἀργοῦ Στιχηραρίου καὶ Μαθηματαρίου, πρὸς δὲ καὶ μεγάλα ἀνοιξαντάρια.

Κωνσταντῖνος Λάσκαρις ὁ **Πωγωνιάτης**, Βυζάντιος, ἀνὴρ λόγιος διδάξας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Ἰταλίᾳ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως[1029]. Ὡς μουσικὸς δὲ δόκιμος ἐμέλισε διάφορα ἄσματα καὶ μαθήματα τοῦ Μαθηματαρίου εἴδους.

Νικόλαος Μαλαξός, πρωθιερεὺς Ναυπλίου, ἔνθα καὶ ἐγεννήθη, ἐξεπαιδεύθη δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἀπέθανε πιθανῶς εἰς Κρήτην[1030]. Ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Μαλαξὸς διεκρίθη οὐ μόνον ὡς κληρικὸς εὐμαθέστατος ἀλλὰ καὶ ὡς μουσικὸς ἐκ τῶν κρατίστων, πολλά, κατ' Ἀλλάτιον, ποιήσας καὶ γράψας. Ἐποίησε τὰ εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἱερομάρτυρος Βλασίου (11 φεβρουαρίου) ἀπόστιχα, τοὺς αἴνους καὶ τὸ εἰς τὸν στίχον τῶν αἴνων δοξαστικόν, τὴν λιτὴν εἰς τοὺς Μ' μάρτυρας (9 μαρτίου) δοξαστικὰ εἰς Ἰωάννην τὸν τῆς Κλίμακος (30 μαρτίου), στιχηρὰ εἰς τὸν ὅσιον

ἀρχιμανδρίτου Γερμανοῦ Ἀφθονίδου Σιναΐτου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1870 σ. 6.—Δημητρακοπούλου, Ὀρθόδοξος Ἑλλὰς σ 110—118.—Νεοελληνικὴ Φιλολογία Κ. Ν. Σάθα· ἐν Ἀθήναις, 1868 σ. 12—22.—Allatii de Georgiis (Bibliotheca Fabricii, Tom. XII).—Μαλαξοῦ Πατριαρχικὴ Ἱστορία.—Μαθᾶ κατάλογος Πατριαρχῶν.

1028) Ἴδε καὶ Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου, τομ. Δ, σ. 795.

1829) Συνέταξεν ὁ Λάσκαρις καὶ Γραμματικήν, ἥτις πολλάκις ἐξεδόθη ἐν Βενετίᾳ.

1030) Νεοελληνικὴ Φιλολογία ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα, σ. 184.

Συμεών (27 ἀπριλίου), εἰς τὸν ἀπόστολον Ἀνδρέαν (30 δεκεμβρίου), εἰς τὴν σύλληψιν τῆς ἁγίας Ἄννης καὶ εἰς τὸν Προφήτην Δανιὴλ (9 καὶ 17 δεκεμβρίου), στιχηρὰ καὶ κανόνα εἰς τὸν ἅγιον Μητροφάνην (4 ἰουνίου), τὴν ἀκολουθίαν εἰς τὴν μνήμην Ἀλεξίου τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ (17 μαρτίου), προσέτι δὲ καὶ τροπάρια διάφορα καὶ μεγαλυνάρια καὶ ᾀσματικοὺς κανόνας καὶ εἰς εἴκοσι ἁγίους ὁλοκλήρους ἀκολουθίας· ἐξαιρέτως δὲ εἰς πάσας τὰς ἑορτὰς τοῦ Τιμίου Προδρόμου ἐποίησε Μακαρισμούς, Εὐλογητάρια καὶ ΚΔ' Οἴκους κατ' ἀλφάβητον. Ἔτι δὲ Εὐλογητάρια εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, Τριῴδια εἰς τὰς πρὸ αὐτῆς δεκαπέντε νηστισίμους ἡμέρας, καὶ ἄλλα πολλὰ σωζόμενα κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κουτλουμουσιανοῦ εἰς τοὺς ὑπ' ἀριθμὸν 188 καὶ 198 κώδηκας τῆς ἐν Βιέννῃ τοῦ ἁγίου Μάρκου βιβλιοθήκης[1031]. Εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Μαλαξοῦ ἀνάγονται καὶ τὸ τῆς Περιτομῆς τοῦ Σωτῆρος ἀπολυτίκιον «Μορφὴν ἀναλλοιώτως», ὡς καὶ ἡ ἐν τῷ Εἱρμολογίῳ καὶ Ἁγιασματαρίῳ ἑρμηνεία τῆς εὐλογούσης τοῦ ἱερέως χειρός. Προσέτι συνέταξε καὶ κανόνα ἱκετήριον μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ Φαβρικίου[1032].

Ἱερεμίας ὁ Χαλκηδόνος, ἀκμάσας μικρὸν μετὰ τὴν ἅλωσιν. Τὰ ποιήματα αὐτοῦ ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων δὲν διεσώθησαν.

Ἀντώνιος ὁ Μέγας Οἰκονόμος τῆς Μ. Ἐκκλησίας, κληρικὸς μουσικώτατος, ἀνθήσας μικρὸν μετὰ τὴν ἅλωσιν καὶ μαθητὴς γενόμενος Ἱερεμίου τοῦ Χαλκηδόνος. Ἐποίησε Χερουβικὰ καὶ Κοινωνικά, ἐξ ὧν τὰ Χερουβικὰ ἐδημοσιεύθησαν.

Ἰουστῖνος Δεκάδυος, καλὸς ὑμνογράφος τῆς Ἐκκλησίας, ἐκ Κερκύρας ὁρμώμενος ἤκμασε περὶ τὸ 1520. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδονται ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου (14 ἀπριλίου), οἱ εἰς χειρόγραφον τῆς συνοδικῆς βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας (ἀριθ. 246) ἐμπεριεχόμενοι ὀκτὼ κανόνες εἰς τὴν Θεοτόκον κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀκτὼ ἤχων, καὶ ἄλλα ποιήματα[1033]. Ἐξέδωκε δὲ καὶ Ψαλτήριον, εἰς ὃ ἔθηκε καὶ τὸ ἐπίγραμμα αὐτοῦ «Σίγησον Ὀρφεῦ», καὶ ἐν τῷ Προλόγῳ τοῦ ὁποίου ἀγγέλλει τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ νὰ ἐκδώσῃ καὶ Πεντηκοστάριον[1034],

---

1031) Πεντηκοστάριον· ἐν Βενετίᾳ. 1884 σ. ζ'.

1032) in lactuosissimum ad urde Nauplio discessum.

1033) Fabricii Bibl Graec. Τομ. II p. 661 ed. Harlesii.

1034) Περὶ τοῦ Ἰουστίνου καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ γράφει καὶ Βαρθολομαῖος ὁ Κουτλουμουσιανὸς ὁ Ἰμβριος ἐν τῷ Πεντηκοσταρίῳ (ἐν Βενετίᾳ, 1884 Προλεγόμεν. σ. ς'—ζ') τάδε «Ὁ ἐλλόγιμος οὗτος καὶ φιλόκαλος ἀνὴρ ὅταν ἐξέδωκε τὴν ἱερὰν ταύτην βίβλον (τὸ Πεντηκοστάριον, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐκδώσῃ ἔπειτα καὶ ἄλλα βιβλία ἐκκλησιαστικά, ἐπαινῶν, εἰς τὴν πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς προσφώνησίν

Παρακλητικὴν καὶ Τριῴδιον. Ὡς διάσημος Ἀκολουθιογράφος[1035] ἐποί-

του, τὸν ζῆλον εἰς τὰ καλά, καὶ τὴν πρὸς ἔκδοσιν βιβλίων ἑλληνικῶν ἀγαθὴν προαίρεσιν τοῦ τότε τυπογράφου Ἄλδου Μανουκκίου τοῦ πρεσβυτέρου, οὕτω λέγει περὶ αὐτοῦ «Τοῦτον τοίνυν συνεργὸν εὑρηκὼς πρὸς τὰ κάλλιστα, ἔδοξέ μοι τὴν θεόπνευστον βίβλον τῶν θείων πρῶτον ἐντυπῶσαι ψαλμῶν, τόν τε ἄριστως ταύτην καὶ ἀξίως τοῦ ἐν αὐτῷ Πνεύματος συνθέμενον Προφήτην ἅμα καὶ Βασιλέα, ὥσπερ τινὰ πρόδρομον, καὶ κήρυκα διαπρύσιον τῶν μετ' οὐ πολὺ τυπωθησομένων ἡμῖν θείων προεκπέμψαι Γραφῶν· οὐκ εἰς μακρὰν γὰρ καὶ τὸ Τριῴδιον, καὶ ὃ καλεῖν ἡμῖν ἔθος Πεντηκοστάριον, μεθ' ὃ τὴν Παρακλητικήν, Θεοῦ συναιρομένου, τυπώσομεν· ταυτὶ γὰρ εὖ οἶδ' ὅτι, ταῖς κατὰ τόπον ἁγίαις τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαις πολλήν τε καὶ μεγάλην τὴν χρείαν παρέχεται· κατ' ἐξαίρεσιν δὲ ἡ θεία τῶν ψαλμῶν αὕτη βίβλος». Ἐκ τῶν λόγων λοιπὸν τούτων τοῦ Δεκαδύου φαίνεται ἀναντιρρήτως ὅτι τὸ Ψαλτήριον ἐξεδόθη εἰς τύπον πρὸ παντὸς ἄλλου βιβλίου ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἐπειδὴ ἡ ἔκδοσις αὕτη τοῦ Δεκαδύου, ὡς μὴ ἔχουσα σεσημειωμένην τοῦ χρόνου τὴν ἐποχήν, εἰκάζεται ὅτι ἔγεινε περὶ τὸ 1498 ἔτος, δῆλον, ὡς ἡ πρώτη τοῦ Πεντηκοσταρίου ἔπρεπεν ἀκολούθως νὰ ἐνεργηθῇ, τὸ βραδύτερον, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΣΤ αἰῶνος, κατὰ τὴν τοῦ Δεκαδύου ὑπόσχεσιν. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὁ σκοπὸς αὐτοῦ δὲν ἐπληρώθη· καθότι οὔτε εἰς τὸν κατάλογον τῶν ὑπὸ τοῦ Ἄλδου ἐκδοθέντων βιβλίων συναριθμεῖται καὶ Πεντηκοστάριον, οὔτε οἱ περὶ τῶν ἡμετέρων ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων γράψαντες, ἀναφέρουσι Πεντηκοσταρίου ἔκδοσιν, δι' ἐπιμελείας τοῦ Δεκαδύου γενομένην ὑπ' ἄλλου τυπογράφου τυχόν, ζῶντος τοῦ Ἄλδου ἢ καὶ μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1515 ἀποβίωσιν αὐτοῦ. Ἐξ ἐναντίας ἀναφέρουσι μετὰ τὸ Ψαλτήριον δύο ἐκδόσεις τῆς Ὀκτωήχου, τῷ 1523 καὶ 1543 ἔτει.

1035) Διάσημοι Ἀκολουθιογράφοι ἀκμάσαντες ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἄχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων εἶναι οἱ ἑξῆς, ὧν τὰς βιογραφίας ἀρυόμεθα ἐκ τοῦ Ζαβίρα, Βρετοῦ, Παρανίκα καὶ Σάθα.

Ἀντώνιος Μέγας Ῥήτωρ τῆς Μ. Ἐκκλησίας, καὶ πιθανῶς προστὰς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχικῆς σχολῆς, συνέγραψεν Ἀκολουθίαν τοῦ νεομάρτυρος Ἰωάννου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Ἤκμασε δὲ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα.

Στυλιανὸς Ῥίκης, τὴν πατρίδα Κερκυραῖος καὶ σπουδάσας ἐν Ἰταλίᾳ. Συνέγραψεν Ἀκολουθίαν τοῦ ὁσίου Στυλιανοῦ τοῦ Παφλαγόνος, ψαλλομένην τῇ 26 τοῦ νοεμβρίου. Ἤκμασε τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα.

Μαρῖνος Τζάνες ὁ Πουνιαλῆς, ἄριστος ζωγράφος καὶ στιχουργός, ἐγεννήθη ἐν Ρεθύμνῳ τῆς Κρήτης, ἔνθα καὶ ἐξεπαιδεύθη τὰ ἐγκύκλια καὶ τὴν ἁγιογραφικήν, ἣν ἐπιτυχῶς ἐξήσκει. Χειροτονηθεὶς ἱερεὺς μετωνομάσθη Ἐμμανουήλ. Ἐγεννήθη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος καὶ ἀπέθανε περὶ τὰ τέλη ὑπέργηρως. Συνέγραψε τρεῖς Ἀκολουθίας, 1) εἰς τὴν ἁγίαν μεγαλομάρτυρα Φωτεινὴν τὴν Σαμαρείτιδα, 2) εἰς τὸν ὅσιον πατέρα ἡμῶν Ἀλύπιον τὸν Κιωνίτην καὶ θαυματουργόν, 3) καὶ εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα Γοδελᾶ Πέρσην τὸν πολύαθλον, ψαλλομένην τῇ 29 σεπτεμβρίου, συνεργασθεὶς εἰς ταύτην μετὰ τοῦ ὁσιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις καὶ λογιωτάτου Καλλιοπίου Καλλιέργου τοῦ Κρητός.

Γεώργιος Κορέσσιος, ἐγεννήθη ἐν Χίῳ περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, φιλόσοφος, θεολόγος (οὐχὶ μοναχός), καὶ ἰατρὸς ἔξοχος σπουδάσας ἐν Παταβίῳ καὶ σπουδαίους εἶτα ἀναδείξας μαθητάς. Ἀπεστάλη εἰς τὴν ἐν Κωνσταν-

ησε τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου (18 ἀπριλίου).

τινουπόλει Σύνοδον περὶ τὸ 1635 καὶ συνδιελέχθη πρὸς τὸν καλβινιστὴν Ἀντώνιον Λέγερον. Ἔγραψε πολλὰ κατὰ Λατίνων, συνέταξεν ἁσματικὴν Ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου μάρτυρος Θεοφίλου τοῦ Ζακυνθίου τοῦ ἐν Χίῳ μαρτυρήσαντος. (Δοσιθέου, περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 1179.—Nicol. Comn. Papadop. Histor Gymnas. Patav. L II p. 296.—Fabric. Bibl. Graec. T. XI p. 628 Harlesii —Οἰκονόμου, περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν τομ Δ, σ. 808). (Κωνσταντίου τοῦ ἀπὸ Σιναίου, Ἑλάσσονας Συγγραφάς —Δημητρακοπούλου, Ὀρθ. Ἑλλάδα σ. 153. — Βλαστοῦ, Χιακὰ Β σ.88. — Allatiis de Georgiis. — Νεοελλ. Φιλολ Σάθα, σ. 247).

Μελέτιος Συρίγος, ἐγεννήθη ἐν Ἡρακλείῳ τῆς Κρήτης τῷ 1585 καὶ οὐχὶ τῷ 1624 ὡς ἠμαρτημένως ὁ Κομνηνὸς Παπαδόπουλος τάσσει τὴν γέννησιν τοῦ Συρίγου· ἀνὴρ ἐξόχου παιδείας, ὑπῆρξε Πρωτοσύγκελλος καὶ ἱεροκήρυξ τῆς Μ. Ἐκκλησίας, γενναίως ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας ἀγωνισάμενος. Ἐτελεύτησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν ἡλικίᾳ 77 ἐτῶν. Ὁ Μελέτιος συνέγραψε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ Ἀκολουθίαν τοῦ ὁσίου μάρτυρος Μακαρίου τοῦ ἐκ Κίου μὲν τῆς Βιθυνίας καταγομένου, ἐν Προύσῃ δὲ μαρτυρήσαντος τῷ 1590. Εἰς Κίεβον εὑρισκόμενος συνέγραψε κανόνα εἰς πάντας τοὺς ἁγίους τῆς Λαύρας καὶ εἰς τὴν κατάθεσιν τοῦ χιτῶνος τοῦ Σωτῆρος· προσέτι δὲ καὶ ἑτέρους δύο κανόνας, ἐξ ὧν τὸν μὲν εἰς τὴν Θεοτόκον, τὸν δὲ εἰς τὴν ὁσιομάρτυρα Παρασκευήν. (Μελετίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Τομ Γ' σ. 450,451.—Fabric. Bibl graec T XI p. 474.—Papadop. Histor. Gymn. Patavini Τομ 2 σ. 309.—Δοσιθέου, βίος Συρίγου ἐν προοιμίῳ τῶν Ἀντιρρήσεων. — Δημητρ. Ὀρθοδ. Ἑλλ. σ. 158—Νεοελ Φιλολογία Σάθα σ 255).

Ἀθανάσιος Πάριος, ἱερομόναχος, ἀνὴρ λογιώτατος καὶ ἐνάρετος, ἐκπαιδευθεὶς ἐν Σμύρνῃ καὶ Ἀθωνι. Ἐσχολάρχησεν ἐπί τινα ἔτη ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐπὶ εἴκοσι τοῦ γυμνασίου τῆς νήσου Χίου, ἔνθα καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1813. Συνέγραψε καὶ ἐξέδωκε διάφορα συγγράμματα, πρὸς δὲ καὶ ἁσματικὰς ἀκολουθίας εἰς τὸν ἱερομάρτυρα Ἐλευθέριον, εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα Φανούριον τὸν νεοφανῆ, εἰς τὴν ὁσιομάρτυρα Παρασκευὴν ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τῆς πόλεως Χίου, καὶ εἰς τὸν νεομάρτυρα Δημήτριον τὸν Χῖον τὸν ἀθλήσαντα ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1082 τῇ 29 Ἰανουαρίου. (Δημητρακοπούλου, Ὀρθοδ. Ἑλλάδα σ. 197 —Τὸν ὑπὸ Ἀνδρέου Ζ. Μάμουκα συνταχθέντα βίον τοῦ Παρίου ἐν Σάθᾳ Νεοελλ. Φιλολ. σ. 630.—Οἰκονόμου, Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν Τομ. Δ'σ. 824.)

Μητροφάνης Γρηγοράς, ἱερομόναχος ὁ ἐκ Δωδώνης, ἱεροκήρυξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἤκμασε περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀπέθανε δὲ ἐν Βουκουρεστίῳ ζήσας ὑπὲρ τὰ 100 ἔτη. Ἐποίησε Προσόμοια εἰς πολλοὺς ἁγίους, καὶ θεοτοκάριον, ὡς τὸ τοῦ Ἀγαπίου, συναθροίσας πάντα τὰ θεοτοκία τροπάρια τὰ εὑρισκόμενα εἰς τὰ Μηναῖα, Παρακλητικήν, Τριῴδιον καὶ Πεντηκοστάριον, καὶ ἄλλα θεοτοκία ἔργα αὐτοῦ. Προσέτι ἐποίησε καὶ κανόνας εἰς ἁγίους, ὄντας τοὺς ἑξῆς :

« Ἰανουαρίου ιη' εἰς τὸν ὅσιον Ἰάκωβον ἀκολουθία τελεία δεδοξολογημένη, μὲ τελετὴν καὶ καθίσματα, καὶ αἶνους, αἰτήσει Γεωργίου Μαγιώτα.

» Ἀναπλήρωσις τελείας ἀκολουθίας τοῦ διὰ Χριστὸν σαλοῦ, αἰτήσει τοῦ αὐτοῦ.

Ἀθανάσιος Ραψακέτας ἢ Ραψακιώτης, μουσικὸς καὶ με-

» Ἀναπλήρωσις τελείας ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Ἀνθίμου, αἰτήσει τοῦ Ἀνθίμου Οὐγγροβλαχίας.

» Ἀναπλήρωσις τελείας ἀκολουθίας τοῦ ὁσίου Ἀνδρέου, τοῦ διὰ Χριστὸν σαλοῦ, αἰτήσει τοῦ αὐτοῦ.

» Ἀναπλήρωσις τελείας ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Ἱεροθέου, ἐπισκόπου Ἀθηνῶν, αἰτήσει Ἱεροθέου ἱεροδιακόνου τοῦ Οὐγγροβλαχίας.

» Ἀναπλήρωσις τελείας ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Κλήμεντος Ἀγκύρας μετὰ τοῦ ἁγίου Ἀγαθαγγέλου, αἰτήσει Κλήμεντος Ἀδριανουπόλεως.

» Ἀναπλήρωσις τελείας ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Ἀθηνογένους, αἰτήσει τοῦ αὐτοῦ.

» Ἀναπλήρωσις τελείας ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Ἐλευθερίου, αἰτήσει τοῦ αὐτοῦ.

» Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς φυλακῆς τῶν δεσμῶν καὶ τοῦ θανάτου, ὅπου ἐπιφανεὶς ὁ ἅγιος ἔδωκεν εἰς αὐτόν, ὄντα εἰς Ζίχναν, χωρίον τῆς Δράμας, ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Ἰακώβου τοῦ Χίου, Ὀκτωβρίου κε' ἡμέρᾳ πέμπτῃ, τὴν νύκτα ξημέρωμα τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου, εἰς τοὺς χιλίους ἑξακοσίους ὀγδοήκοντα ἑπτά ».

Νικόλαος Ζερτζούλης ὁ ἐκ Μετσόβου, ἐκ τῶν ἐπισήμων Ἀκολουθιογράφων τοῦ ΙΗ' αἰῶνος· ἐπεσκέφθη πάσας τὰς Ἀκαδημίας τῆς Εὐρώπης (1752—1759) διδαχθεὶς οὐ μόνον τὴν λατινικήν, γαλλικὴν καὶ ἰταλικὴν διάλεκτον, ἀλλὰ καὶ πάσας σχεδὸν τὰς ἐπιστήμας. Διεδέχθη δὲ εἰς τὴν Ἀθωνιάδα Σχολὴν Εὐγένιον τὸν Βούλγαριν, εἶτα δὲ προέστη καὶ τῆς ἐν Ἰασίῳ Ἀκαδημίας καὶ εὐδοκίμως ἐδίδαξε μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1773 συμβάντος θανάτου του. Ἐφιλοπόνησεν Ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ ἐκ Μετσόβου.

Νικόλαος Γαβριηλόπουλος, Ζακύνθιος, συνέθετο Ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Γερασίμου, ἐκδοθεῖσαν ἐν Βενετίᾳ τῷ 1818.

Βίκτωρ Δαράκης ὁ ἐπιλεγόμενος Κλαπατσαρᾶς, ἐγεννήθη ἐν Κερκύρᾳ, καὶ ἐχρημάτισε καλὸς ἱεροκήρυξ. Συνέθετο Ἀκολουθίαν τῆς ἐκ Κερκύρας διαβάσεως τοῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἐκδοθεῖσαν ἐν Βενετίᾳ τῷ 1719, ἀνατυπωθεῖσαν δ' ἐν Κεφαλληνίᾳ τῷ 1851.

Καμπίτης Παπᾶφιλίππου ἐκ Νιούσσης τῆς Μακεδονίας. Συνέγραψεν Ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Θεοφάνους.

Νικόλαος Τριαντάφυλος Κερκυραῖος, συνέγραψεν Ἀκολουθίαν περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1530 γενομένου θαύματος διὰ τῆς Θεοτόκου Κασσιοπίας, καὶ ὁμοίας τῶν μαρτύρων Πίστεως, Ἐλπίδος, Ἀγάπης καὶ τῆς μητρὸς αὐτῶν Σοφίας, ὡς καὶ μεγαλυνάρια εἰς διαφόρους ἑορτάς. Ἐτυπώθησαν πάντα ὑπὸ τὸν τίτλον ὑμνολογίδιον ἐν Βενετίᾳ, 1724.

Σωφρόνιος Πάγκαλος, ἐπίσκοπος Κυθήρων, ἐν ἔτει 1744 συνέθετο Ἀκολουθίαν εἰς τὸ ὑπὸ τῆς Θεοτόκου τῆς Μυρτιδιωτίσσης γενόμενον θαῦμα, ἐκδοθεῖσαν ἐν Βενετίᾳ (1747), ἐν Κωνσταντινουπόλει (1811), ἐν Σμύρνῃ (1847) καὶ Κεφαλληνίᾳ (1849).

Ἀθανάσιος Ἰβηρίτης, συνέγραψε βίον καὶ Ἀκολουθίαν τοῦ νεομάρτυρος Νικήτα, τοῦ ἐν ἔτει 1754 ἀθλήσαντος.

λοποιὸς ἔξοχος, ἀκμάσας μικρὸν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντι-

---

Νικηφόρος Ἱεροδιάκονος, συνέγραψε βίον καὶ Ἀκολουθίαν τοῦ νεομάρτυρος Νικολάου τοῦ νέου, τοῦ ἐν ἔτει 1754 ἀθλήσαντος.

Νικόλαος Κύρκος, συνέθετο Ἀκολουθίαν τοῦ νεομάρτυρος Νικολάου, τυπωθεῖσαν ἐν Βενετίᾳ τῷ 1757 καὶ 1771.

Γρηγόριος ὁ Δυρραχίου, συνέγραψεν Ἀκολουθίαν Κυρίλλου, Κλήμεντος, Μεθοδίου καὶ Ναούμ, ἐκδοθεῖσαν ἐν Μοσχοπόλει, προσέτι δὲ καὶ παρακλητικὸν κανόνα τοῦ ἁγίου Ναούμ.

Ἱερεμίας ὁ Κρής, ἐγεννήθη ἐν Κυδωνίαις, καὶ περιῆλθε χάριν σπουδῆς τὴν Γερμανίαν καὶ Οὐγγαρίαν. Ἦτο ἀρχιμανδρίτης τοῦ Ὄρους Σινᾶ, προτροπῇ δὲ Κυρίλλου τοῦ ἀρχιεπισκόπου συνέγραψε τὴν ἀκολουθίαν τῆς μεγαλομάρτυρος Αἰκατερίνης, τυπωθεῖσαν ἐν Βενετίᾳ τῷ 1768.

Χρύσανθος ὁ Κύπριος, Πρωτοψάλτης τῆς νήσου· Συνέθετο ἀκολουθίαν Μιχαὴλ Συνάδων, τυπωθεῖσαν Ἐνετίῃσιν 1769, καὶ ἐκδοὺς κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου, προτέθετο κανόνα παρακλητικὸν εἰς τὸν τίμιον Σταυρόν, δύο ἀκολουθίας τοῦ ἀποστόλου Φιλίππου καὶ δύο κανόνας τῆς Θεοτόκου.

Γρηγόριος Ἁγιοπαυλίτης, ἀρχιμανδρίτης· συλλέξας ἐκ διαφόρων συνέθετο καὶ ἐξέδωκεν ἐν Βενετίᾳ τῷ 1770 ὑμνολόγιον, περιέχον τὴν Παρακλητικὴν ἀκολουθίαν εἰς τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν Σταυρόν, τοὺς ΚΔ' οἴκους πρὸς τὴν νοητὴν σκάλαν, καὶ ἄλλας τινὰς εὐχάς.

Κύριλλος Σινᾶ, ἀρχιεπίσκοπος, συνέθετο Ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Ἰανουαρίου, ἐκδοθεῖσαν ἐν Βενετίᾳ 1776, καὶ λόγους ἐγκωμιαστικοὺς εἰς τὸν ἅγιον ἐκφωνηθέντας ἐν Νεαπόλει τῷ 1774, καὶ συνεκδοθέντας τῇ Ἀκολουθίᾳ.

Ἰωακεὶμ Πάριος, ἱερομόναχος, ἔγραψε μαρτύριον καὶ ἀκολουθίαν Ἀντωνίου τοῦ νέου τοῦ ἐν ἔτει 1774 ἀθλήσαντος.

Μητροφάνης Ναύπλιος, ἱερομόναχος, συνέγραψεν Ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Γερασίμου τυπωθεῖσαν ἐνετίῃσι 1778 καὶ 1779.

Γεώργιος Βελημᾶς, συνέθετο Ἀκολουθίαν τοῦ ὁσίου Ἰωάννου τοῦ Ἐρημίτου ἐκδοθεῖσαν ἐν Βενετίᾳ τῷ 1782 καὶ 1787.

Ἀνδρέας ὁ Πάργιος, συνέθετο ἐν ἔτει 1788 Ἀκολουθίαν τοῦ ὁσίου Ἀνδρέου τοῦ ἐρημίτου τοῦ ἐκ χωρίου Μονοδένδρου τῆς Ἀκαρνανίας, τυπωθεῖσαν ἐν Βενετίᾳ τῷ 1807.

Γεώργιος Σύπανδρος, Ζακύνθιος, συνέθετο Ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Διονυσίου ἀρχιεπισκόπου Αἰγίνης, ἐκδοθεῖσαν ἐν Βενετίᾳ τῷ 1790.

Ἱερόθεος Αἰτωλός, ἀρχιμανδρίτης καὶ ἡγούμενος τῆς ἐν Ἀγράφοις μονῆς τοῦ Δουσίκου· ἐν ἔτει 1798 ἐπεξειργάσθη τὴν ὑπὸ Παχωμίου Ρουσάνου ποιηθεῖσαν ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, προσθεὶς καὶ παρακλητικὸν κανόνα εἰς Βησσαρίωνα. Ἡ οὕτως ἐπεξεργασθεῖσα Ἀκολουθία ἐξετυπώθη τῷ 1800 ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ τῷ 1856 ἐν Ἀθήναις.

Ἀθανάσιος ὁ ἐκ Ραιδεστοῦ διέτριψε παρὰ τῷ μητροπολίτῃ Μηθύμνης Διονυσίῳ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Συνέγραψε καὶ Ἀκολουθίαν τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου μητροπολίτου Μηθύμνης, ἐκδοθεῖσαν τῷ 1805 ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἄλλα. (Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος,

νουπόλεως. Ἐμέλισε τοὺς ὕμνους τῆς λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου «Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαώθ», «Ἀμήν», «Σὲ ὑμνοῦμεν· ὁ δέ ὕμνος «Τὴν γὰρ σὴν μήτραν», τετράφωνος εἰς ἦχον Α΄ φέρει διάφορον τέχνην εἰς τὰς περιόδους τῶν μελῳδικῶν γοαμμῶν τῶν ἐντελῶν καταλήξεων. Ἐποίησε μίαν σειρὰν μεγάλων Κοινωνικῶν τῶν Κυριακῶν, καὶ ἕνα Πολυέλεον «Δοῦλοι Κύριον» εἰς ἦχον Λέγετον, λίαν ἔντεχνον.

Μανουὴλ ὁ **Μέγας Ῥήτωρ** καὶ Χαρτοφύλαξ τῆς Μ. Ἐκκλησίας[1036] ὁ ἐκ Πελοποννήσου, μαθητὴς Ματθαίου τοῦ Καμαριώτου[1037], ἤκμασε κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ΙΣΤ΄ ἑκατονταετηρίδος, ἐτελεύτησε δὲ ὑπέργηρως τῷ 1851[1038]. Διεκρίθη ὡς λογιώτατος καὶ ὑμνογράφος, συναριθμούμενος ἐν τοῖς θεοτοκαριογράφοις ἅτε ποιήσας κανόνας εἰς τὴν Θεοτόκον εἰς διαφόρους ἤχους, ὧν τινες φέρουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, τινὲς δ' οὐχί. Ὀλίγοι δ' ἐκ τῶν κανόνων τούτων τύποις ἐξεδόθησαν εὑρισκόμενοι εἰς τὸ Θεοτοκάριον τοῦ Νικοδήμου. Ὁ Μανουὴλ ἔχει μαθήματα εἰς τὴν Παπαδικήν, καὶ ἄλλα ἀνέκδοτα πονήματα[1039]. Ἐποίησε προσέτι στιχηρὰ καὶ κανόνας καὶ τὴν ἀκολουθίαν Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ.

Γρηγόριος Σαββαΐτης, ἤκμασε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΣΤ΄ αἰῶνος. Ἐκ τῶν ᾀσμάτων αὐτοῦ διεσώθησαν ἀποσπάσματά τινα, ἐν οἷς καὶ ἓν Πασαπνοάριον τοῦ Ὄρθρου ἀργὸν εἰς ἦχον Δ., ὅπερ ἐκαλλωπίσθη ἀκολούθως ὑπὸ Γερμανοῦ τοῦ Νέων Πατρῶν.

Γρηγόριος Μαλαξός, ὑμνογράφος, ἀνθήσας κατὰ τὸν ΙΣΤ΄.

Μαυροκορδάτειος Βιβλιοθήκη ὑπὸ Ἀθ. Π. Κεραμέως. Παράρτημα ΙΕ΄ τόμου, 1884, σ. ιβ΄ ἐν σημειώσει). Ὁ Σάθας καὶ ὁ Ζαβίρας οὐδὲν ἀναφέρουσι περὶ τοῦ Ἀθανασίου.

1036) Ὁ Φαβρίκιος συγχέει τὸν Μανουὴλ τοῦτον πρὸς ἕτερον πολλῷ ἀρχαιότερον, Μανουὴλ τὸν Ὀλόβορον τὸν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου ἀκμάσαντα.

1037) Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς ἐν **Turcograecia** σ. 90.

1038) Κωνσταντίου Α΄ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Συγγραφὰς Ἐλάσσονας σ. 348. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1866.—Ὥρα καὶ Δημητρακοπούλου, Ὀρθόδοξ. Ἑλλ. σ. 122, 123. —Ἑλληνομνήμων Μουστοξύδου τομ. Α΄, φύλλ. Ε΄. σ. 313.—Νεοελληνικὴ Φιλολ. Σάθα σ. 123.

1039) Περὶ τῶν ἀνεκδότων πονημάτων Μανουὴλ τοῦ Πελοποννησίου διέλαβεν ὁ Φιλητᾶς ἐν τῷ Προλόγῳ τῆς ὑπὸ Στυλιανοῦ Βλασοπούλου τοῦ Κερκυραίου ὑπερασπίσεως τῆς Γραικικῆς ἐκκλησίας, ἣν ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ μεταφράσας καὶ σημειώσεσι πλουτίσας, ἐξέδωκεν ἐν Ἀθήναις τῷ 1848. (Περὶ τῶν Ο΄ ἑρμηνευτῶν, Κ. Οἰκονόμου τομ. Δ΄ σ. 796).

αἰῶνα, Ναυπλιεὺς καὶ συγγενεύων Νικολάῳ τῷ Μαλαξῷ. Ἔγραψε κανόνα εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα[1040].

Παχώμιος Ρουσάνος τὸ ἐπώνυμον καὶ Ρακενδύτης ὡς λιτῶς ἀποζῶν, μοναχὸς Ἀθωνίτης, Ζακύνθιος τὴν πατρίδα[1041], ζήσας περὶ τὸ ἔτος 1530[1042]. Ὑπῆρξεν ἔνθερμος ζηλωτὴς τῶν πατρῴων δογμάτων, ἀλλὰ καὶ γόνιμος καὶ φιλόπονος συγγραφεύς, ὑμνογράφος καὶ μουσικός. Ἐποίησεν ὀκτὼ κανόνας, εἰς τοὺς ἁγίους Ἀθανάσιον καὶ Κύριλλον Ἀλεξανδρείας, εἰς τὸν ἅγιον Παχώμιον, καὶ εἰς ἄλλους πέντε ἁγίους, καὶ Ἀκολουθίας εἰς τοὺς ἐν Στροφάσι φονευθέντας μοναχούς, καὶ εἰς τὸν σύγχρονον αὐτῷ Βησσαρίωνα τὸν Λαρίσσης. Προσέτι ἐφιλοπόνησε καὶ «Ἑρμηνείαν σύντομον εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς μουσικήν»[1043]. Ὁ Οἰκονόμος ἀφηγεῖται[1044] ὅτι ὁ Παχώμιος ἔν τινι πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Μονῇ τοῦ Σταυρονικήτα ἐπιστολῇ καταφέρεται κατά τινων τότε λεγόντων ὅτι *δεῖ τινα τῶν στιχηρῶν τὸν ἕνα τῶν χορῶν ψάλλειν*. «Μηδὲν μεταβάλλειν παρεγγυᾷ, ὡς ἐναντίον ὂν τῇ τῶν Πατέρων παραδόσει, καὶ ἔριδας καὶ μάχας γεννῶν, σχισμάτων παραιτίους....Μηδεὶς ὑμᾶς ὑπεροπτης ἀπατάτω, ἀλλ' ἀκούσωμεν τοῦ Ἀποστόλου πρὸς Κορινθίους[1045] γράφοντος: *Παρακαλῶ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες, καὶ μὴ ᾖ ἐν ὑμῖν σχίσματα*· καὶ πάλιν: *Ὅταν συνέρχησθε ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, ἑρμηνείαν ἔχει, πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γενέσθω*. Μὴ δῆτα ἀποσχιζώμεθα τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἄλλα νοοῦντες καὶ ἄλλα πράττοντες, οὐδὲ γὰρ ἐντεῦθέν τις οἰκοδομή, ὡς δέδεικται, εἰμὴ σκάνδαλα κτλ.»

Μάξιμος Μαργούνιος ἐπίσκοπος Κυθήρων, ἐγεννήθη τῷ 1530 ἐν Κρήτῃ. Ἦν δὲ ἀνὴρ σοφὸς καὶ τὴν θύραθεν παιδείαν διάσημος, λογογράφος τε καὶ ποιητὴς κατὰ τὸν Μοσχοπολίτην, δόκιμος, καὶ ὑμνογράφος δεξιὸς[1046]. Συνέταξε τοὺς ἐκδεδομένους Ἀνακρεοντείους ὕμνους.

1040) Νεοελληνικὴ Φιλολογία Κ. Ν. Σάθα ἐν Ἀθήναις, 1868 σ. 186.

1041) Φιλητᾶ, Φιλολ. Παρέργων φυλ. Α'.—Ἑλληνομνήμων τομ. Α' σ. 623 πρβλ. καὶ σελίδας 442 καὶ 449—Κ. Ν. Σάθα, Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα, τομ. Α' σ. 217.—Π. Χιώτου, Ἱστορία Ζακύνθου Β'.

1042) Πρβλ. Δημητρακοπούλου, Ὀρθοδ. Ἑλλ. σ. 123, 124.

1043) Νεοελλ. Φιλολ. Σάθα, σ. 150.

1044) Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν τῆς Παλαιᾶς θείας Γραφῆς, τομ. Δ' Ἀθήνησι 1849 σ. 800.

1045) Α' Κορινθ. Κεφ. Α' ιδ'.

1046) Δημητρίου Προκοπίου Μοσχοπολίτου Ἀπαρίθμησιν τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα (ΙΖ) λογίων Γραικῶν ἐν Fabricii Bibl. tom. XI. p. 521 καὶ

Μελέτιος Πηγᾶς, Κρὴς τὴν πατρίδα, ἐγεννήθη τῷ 1549. Ἀνὴρ πολυμαθέστατος, πολλὰ γράψας κατὰ τῶν καινοτομιῶν τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ὁ Μελέτιος ἦν ἐγκρατέστατος καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς. Ζήσας 52 ἔτη ἀπέθανε τῷ 1601[1047], διοικῶν τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ἀλεξανδρέων, ἣν ἐποίμανεν ἀπὸ τοῦ 1590[1048].

Γαβριὴλ Σευῆρος[1049], εἷς τῶν λογιωτέρων κληρικῶν τοῦ αἰῶνός του, ἐγεννήθη ἐν Πελοποννήσῳ τῷ 1541. Σπουδάσας ἐν Πάταβίῳ περὶ τὴν θεολογίαν, ἐγένετο εἶτα ἐφημέριος τῶν ἐν Βενετίᾳ ὀρθοδόξων, οὓς ἐποίμανε καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον ἱεράρχης Φιλαδελφείας, ἐτελεύτησε τῷ 1616. Κατὰ τοὺς συντάκτας τῆς *Μουσικῆς Βιβλιοθήκης*, ἦν κάτοχος καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς.

Ἱερεμίας Β΄ ὁ **Τρανός,** ἐξ Ἀγχιάλου, ἐγεννήθη τῷ 1535[1050]. Ἐκ τῆς μητροπόλεως Λαρίσσης ἐγένετο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, τρὶς πατριαρχεύσας· ἀνὴρ ἐπ' ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ πεφημισμένος καὶ τῆς μουσικῆς ἐγκρατής, κατὰ τοὺς συντάκτας τῆς *Μουσικῆς Βιβλιοθήκης*. Παραγενόμενος δὲ εἰς Μόσχαν μεθ' ἑνὸς μητροπολίτου καὶ δύο ἐπισκόπων, κατ' ἀξίωσιν τοῦ τότε αὐτοκράτορος τῆς Ρωσ-

---

ἐξῆς ed. Harlesii. — Κ. Οἰκονόμου, Περὶ τῶν Ο΄ Ἑρμηνευτῶν τῆς παλαιᾶς θείας Γραφῆς τομ. Δ΄ σ. 801.—Δημητρακοπούλου, Ὀρθοδ. Ἑλλ. σ. 212—218.

1047) Ὁ Παπαδόπουλος Κομνηνὸς παρεκτείνει τὸν βίον τοῦ Πηγᾶ μέχρι καὶ τοῦ 1620. Ὡσαύτως καὶ Fabr. Bibl. Graec. T. XI p. 475 Harlesii. Ἀλλ' ὁ μακάριος Πηγᾶς ἐτελεύτησεν ὀλίγῳ πρότερον τοῦ Μαργουνίου (οὗτινος καὶ δύο λόγοι ἐπιτάφιοι σώζονται εἰς τὸν Πηγᾶν), κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τελευτήσαντος, τῷ 1602. Καὶ τοῦτο μαρτυροῦσι, α) Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος, μαθητὴς τοῦ Πηγᾶ ἐν τῇ πρὸς Ματθαῖον ἱερομόναχον ἐπιστολῇ γεγραμμένῃ τῷ αχβ, Γαμηλιῶνος Ζ΄ (Κορυδαλέως Ἔκθ. περὶ ἐπιστολικ. τύπων σ. 74. Ἄλλῃ 1768, δ΄). Κύριλλος ὁ Λούκαρις διεδέχθη Μελέτιον τὸν Πηγᾶν ἐν τῇ πατριαρχικῇ καθέδρᾳ τῆς Ἀλεξανδρείας τῷ 1602. Μελετίου Ἐκκλ. Ἱστορία τομ. Γ΄ σ. 430. (Περὶ τῶν Ο΄ Ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου τόμ. Δ΄ σ. 803 ἐν σημειώσει).

1048) Γερμανοῦ Γρηγορᾶ, βίος Μελετίου Πηγᾶ, ἐν Πανδώρᾳ τομ. Θ΄ σ. 255—Νεοφύτου Καυσοκαλυβίτου, βίος τοῦ αὐτοῦ, ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Ὀρθοδόξου Ὁμολογίας.—Fabricii Bibliotheca Graeca, XI, σ. 475—478.—Κ. Οἰκονόμου, Περὶ τῶν Ο΄ Ἑρμηνευτῶν, τομ. Δ΄ σ. 803.—Νεοελληνικὴ Φιλολογία Σάθα σ. 208.—Κωνσταντίου Α΄ τοῦ ἀπὸ Σιναίου, Ἐλάσσονας συγγραφάς.—Δημητρακοπούλου, Ὀρθ. Ἑλλ. σ. 130.

1049) Βλέπε Δωδεκάβιβλον Δοσιθέου σ. 1180, καὶ Fabricii. Bibl. Graec. T. XI. p. 625.—Turcograecia, σ. 524.—Βελούδου, Χρυσαλλίδα τοῦ ἔτους 1858 σ. 42.—Δημητρακοπούλου, Ὀρθ. Ἑλλ. σ. 143.—Νεοελληνικὴ Φιλολ. Σάθα σ. 218.—Περὶ τῶν Ο΄ Ἑρμηνευτῶν Κ. Οἰκονόμου τομ. Δ΄ σ. 805.

1050) Fabricii, Biblioth. Graeca XI σ. 630, 631. Χρυσαλλὶς φύλλ. 83,84.

σίας Θεοδώρου, τὸν Μόσχας μητροπολίτην Ἰὼβ προεβίβασε τῷ 1588 μ. Χ. εἰς Πατριάρχην πασῶν τῶν Ρωσσιῶν[1051].

Ἀθανάσιος Τορνόβου ἀρχιεπίσκοπος καὶ εἶτα Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἐκ τῆς μητροπόλεως Ἀδριανουπόλεως προεβιβασθείς, ἤκμασε περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδος[1052]. Σώζονται αὐτοῦ Χερουβικὰ καὶ Κοινωνικά. Ἐν Ἁγίῳ Ὄρει εἴδομεν Κοινωνικὸν «Αἰνεῖτε» εἰς ἦχον Α', ἔχον ἀνάμικτον καὶ ὑπέρμετρον κράτημα· προσέτι καὶ ἓν ἐγκώμιον πανηγυρικὸν εἰς ἦχον Δ' κατὰ τὸ εἶδος τοῦ Μαθηματαρίου εἰς ἡγούμενον Ἰβηρίτην· ὑπάρχει ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς μονῆς τοῦ Λειμῶνος[1053] καὶ Πολυχρονισμὸς αὐτοῦ εἰς τὸν αὐθέντην Οὐγγροβλαχίας Σκαρλάτον. Ἐποίησε καὶ Πολυχρονισμὸν εἰς τὸν Νικομηδείας Παρθένιον[1054], ὅστις εὑρίσκεται εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 230 χαρτῶν τεῦχος τὴς ἐν Λέσβῳ μονῆς τοῦ Λειμῶνος[1055].

Θεοφάνης ὁ **Καρύκης**, πατριάρχης Κων/πόλεως († 1595), ἔσχει μαθήματα εἰς τὴν Παπαδικήν, εἰς τὸ Στιχηράριον καὶ Κρατηματάριον. Ἐμέλισεν ἐκτεταμένα χερουβικὰ καὶ κοινωνικὰ μετὰ κρατημάτων· ἐκ σωζομένου δέ τινος μικτοῦ κρατήματος τοῦ Μαθηματαρίου θέματος, εἰκάζομεν ὅτι ἠπίστατο καλῶς τοὺς κανόνας τῆς μελοποιΐας.

Ἀρσένιος ὁ **Μικρὸς**[1056], ἱερομόναχος, ἤκμασε περὶ τὸ 1600 μ. Χ., ὀλίγῳ πρότερος τοῦ νέου Χρυσάφου καὶ Βλασίου, μαθητὴς δὲ Ἱερεμίου τοῦ Χαλκηδόνος. Ὑπῆρξε μελοποιὸς καὶ μουσικοδιδάσκαλος ἐκ τῶν ἀρίστων τῆς ἐποχῆς του. Αὐτὸς ἐμελῴδησεν εἱρμοὺς πρὸς εὐθυμίαν ὀνομάσας αὐτοὺς *Καλοφωνικούς*, προσέτι δὲ καὶ πολλὰ καὶ διάφορα ποιήματα τοῦ Κρατηματαρίου καὶ Μαθηματαρίου καὶ ἄλλα τινά. Ἐκ τῶν σωζομένων ἔργων αὐτοῦ διακρίνονται ὡς πρότυπα μουσικῆς τέχνης δύο θέματα τοῦ Κρατηματαρίου εἰς ἦχον Δ', ὧν τὸ μὲν φέρει ἐπὶ κεφαλῆς Δὶς διαπασῶν, τὸ δὲ Κατ' ἀντιφωνίαν.

1051) Ὅρα τὰ περὶ τούτου εἰς Ζαμπελίου καθίδρυσιν Πατριαρχείου ἐν Ρωσσίᾳ. — Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ὀρθοδ. Ἑλλ. σ. 127.—Οἰκονόμου, Συγγραφὰς Ἐλάσσονας.— Δημητρακοπούλου, Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν τομ. Δ' σ. 806.

1052) Καισαρ. Δαπόντες παρὰ Σάθα. Μεσαιων. Βιβλιοθήκη τομ. Γ' 81,82. 497.520.

1053) Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολ. Σύλλογος. Μαυροκορδάτειος Βιβλιοθήκη ὑπὸ Α. Π. Κεραμέως, 1886 σ. 118.

1054) Μεσαιων. Βιβλ. Σάθα τομ. Γ' σ. 531, καὶ Α. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν σ. 208.

1055) Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλ. Φιλολ. Σύλλογος Μαυροκορδάτειος Βιβλιοθήκη, Παράρτημα ΙΖ' τόμου, 1886 σ. 114.

1056) Μικρὸς καλεῖται πρὸς διάκρισιν τοῦ Μεγάλου.

Μανουὴλ Χρυσάφης (ὁ νέος), Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἀκμάσας τῷ 1600 μ. Χ., ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει. Μελοποιὸς ἐκ τῶν ἀρίστων, συγγράψας καὶ περὶ Μουσικῆς ἐγχειρίδιον, εἰς ὃ πραγματεύεται περὶ χαρακτήρων, ἤχων καὶ ἰδίᾳ περὶ φθορῶν. Ὁ φιλόπονος Ἀθ. Π. Κεραμεὺς ἐρευνῶν τὰς ἐν Λέσβῳ βιβλιοθήκας εὗρε καὶ ἀντίτυπον, ἀλλ' ἀτελές, τῆς ἔτι ἀνεκδότου διεξοδικῆς μουσικῆς συγγραφῆς Χρυσάφου τοῦ Νέου τῆς ἐπιγραφομένης «Ἑρμηνεία περὶ τοῦ τί ἐστι φθορὰ καὶ διατὶ τίθεται, καὶ εἰς ποῖον καταλήγει μία ἑκάστη τῶν φθορῶν»· προσέτι δὲ καὶ πολυχρονισμοὺς εἰς τὸν Ἱεροσολύμων Χρύσανθον καὶ τὸν Μιτυλήνης Ἄνθιμον[1057]. Συνύφανε τὸ Παλαιὸν ἢ Ἀργὸν Ἀναστασιματάριον, εἰς ὃ ἐμέλισε καὶ τὰ ἑωθινὰ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ· ὡσαύτως συνύφανε καὶ τὸ Παλαιὸν ἢ Ἀργὸν Στιχηράριον[1058]. Ἐμελοποίησε χερουβικὰ «Οἱ τὰ Χερουβίμ», τὰ τῆς Μ. Πέμπτης, τοῦ Μ. Σαββάτου καὶ τῶν Προηγιασμένων, κοινωνικὰ τῶν κυριακῶν εἰς τοὺς ὀκτὼ ἤχους καὶ ἄλλα τοιαῦτα τοῦ ἐνιαυτοῦ· προσέτι ἀνοιξαντάρια, πολυελέους, δοξολογίας, πασαπνοάρια ἀργὰ τοῦ ὄρθρου, εἱρμοὺς καλοφωνικούς, κρατήματα, θέματα τοῦ Οἰκηματαρίου καὶ τοῦ Μαθηματαρίου καὶ ἄλλα, ἐν οἷς συγκαταριθμεῖται καὶ ἓν ἀσματικὸν νεκρώσιμον τρισάγιον, ὡς καὶ μία Προπαίδεια κατὰ τὸ Ἀργὸν Στιχηράριον εἶδος πρὸς γύμνασιν τῶν ἀρχαρίων.

Γεράσιμος πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (1623—1643), κάτοχος τῆς ἑλληνικῆς, τῆς λατινικῆς, ἑβραϊκῆς καὶ ἀραβικῆς φωνῆς. Παραιτηθεὶς τὸν θρόνον ἐτελεύτησε μονάζων ἐν τῷ Ἄθωνι[1059]. Συνέγραψε διάφορα συγγράμματα, ἐμελούργησε δὲ κανόνας ἀσματικούς, ἰδιόμελα καὶ στιχηρὰ εἰς τοὺς πατριάρχας Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιον καὶ Κύριλλον.

Μελχισεδὲκ Ραιδεστοῦ ἐπίσκοπος, ἤκμασε τὸν ΙΖ' αἰῶνα[1060]. Ἀποσπάσματα τῶν ποιημάτων αὐτοῦ σῳζονται ἐν τοῖς χειρογράφοις· ἔχει μαθήματα εἰς τὴν Παπαδικὴν καὶ τὸ Κρατηματάριον, καὶ μίαν Δοξολογίαν ἀργὴν εἰς ἦχον Α' τετράφωνον[1061].

1057) Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Μαυροκορδάτειος Βιβλιοθήκη, παράρτημα τοῦ ΙΕ' Τόμου ἐν Κ/πόλει, 1884 σ. ιη, καὶ παράρτημα τοῦ ΙΖ τόμ. 1886 σ. 85 καὶ 118.

1058) Εἰς τὸ Στιχηράριον ἔχει μαθήματα καὶ ὁ συγχρονήσας τῷ Χρυσάφῃ Βαρθολομαῖος μοναχὸς Δομέστικος τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονῆς τῆς Λαύρας.

1059) Μελετίου Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τομ. Β' σ. 448.

1060) Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια ἐν Κ/πόλει τομ. Β', σ. 668.

1061) Δοξολογίας ἀργὰς ἐμελοποίησαν Γερμανὸς ὁ Νέων Πατρῶν εἰς ἦχον Β', Βαλάσιος ἱερεὺς εἰς ἦχον Πλ. Α' τετράφωνον, Πέτρος ὁ Μπερεκλέτης εἰς ἦ-

Γεώργιος Ραιδεστηνὸς ὁ Α΄, Πρωτοψάλτης, μουσικὸς δεξιώτατος, ἀκμάσας περὶ τὸ 1680 μ. Χ. ἐμέλισε πολλὰ μαθήματα τῆς Παπαδικῆς καὶ ἀργὰ Πασαπνοάρια τοῦ Ὄρθρου εἰς διαφόρους ἤχους ἔντεχνα καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ μέλη, εἰς τὸ Κρατηματάριον, Οἰκηματάριον καὶ Στιχηράριον. Ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ φέρεται καὶ Κοινωνικὸν «Αἰνεῖτε» εἰς ἦχον Α΄, ἀλλ' εἶναι ποίημα Μανουὴλ τοῦ Νέου Χρυσάφου, ὡς σημειοῖ ὁ ἐκδοὺς τὴν Μουσικὴν Ἀνθολογίαν, εἰς ἣν εὑρηται καὶ τὸ μάθημα τοῦτο. Τὰ πλεῖστα τῶν μουσουργημάτων τοῦ Ραιδεστηνοῦ ἡρμηνεύθησαν εἰς τὴν νέαν μέθοδον. Ὑπῆρξε μαθητὴς Μελχισεδὲκ ἐπισκόπου Ραιδεστοῦ.

Γερμανὸς Νέων Πατρῶν ἀρχιεπίσκοπος, ἤκμασε περὶ τὸ 1670 μ. Χ., σύγχρονος τοῦ Νέου Χρυσάφου καὶ μαθητὴς ἐν τῇ μουσικῇ Γεωργίου Πρωτοψάλτου τοῦ Ραιδεστηνοῦ. Ὡς ἄριστος ἁσματογράφος συνέγραψεν ἓν Στιχηράριον Ἀργόν, καὶ ἄλλα ἁσματα μετενεχθέντα ἐκ τῆς ἀρχαίας εἰς τὴν νέαν μέθοδον ὑπὸ Χουρμουζίου τοῦ Χαρτοφύλακος. Προσέτι ἐποίησε καὶ ἐμελοποίησε τὸ λαμπρὸν κατά τε τὸ γράμμα καὶ τὸ μέλος ἐπικήδειον ἅσμα τοῦ ἐπιταφίου ὕμνου «Τὸν ἥλιον κρύψαντα». Καὶ τὸ μὲν Τροπάριον ἐποίησε κατάλληλον πρὸς τὸν χρόνον (κατὰ τὸ λυκαυγὲς) καὶ τὴν ὥραν τοῦ ἔτους (τὸ ἔαρ), καθ' ἣν τελοῦνται τὰ τοῦ Ἐπιταφίου, τὸ δὲ μέλος φυσικώτατον πρὸς τὸ θρηνῶδες καὶ φιλοικτίρμον ἦθος τοῦ Πλ. Α΄. Εἰς τὴν Παπαδικὴν ἔχει χερουβικά.

Βαλάσιος ἱερεύς καὶ Νομοφύλαξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἔζη περὶ τὸ 1660, συγχρονήσας Μανουὴλ τῷ Νέῳ Χρυσάφῃ καὶ μαθητὴς γενόμενος Γερμανοῦ τοῦ Νέων Πατρῶν. Διέπρεψεν ὡς ἄριστος μελῳδὸς καὶ μουσικοδιδάσκαλος, συγγράψας Ἀργόν τε καὶ Σύντομον Εἱρμολόγιον[1062]. Ἐν τοῖς μουσικοῖς χειρογράφοις τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους εὕρομεν καὶ Πολυέλεον αὐτοῦ εἰς τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Δοσίθεον, ὁ δὲ φιλόπονος ἀρχαιοδίφης Ἀθ. Π. Κεραμεύς, ἐν τῇ ἐν Λέσβῳ μονῇ τοῦ Λειμῶνος εἶδε Πολυχρονισμοὺς εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικον τὸν Β΄, τὸν Ἀλεξανδρείας Παρθένιον,

---

χον Πλ. Β' νενανώ, Ἰωάννης ὁ Πρωτοψάλτης ὀκτώ, Δανιὴλ ὁ Πρωτοψάλτης μίαν, Πέτρος Πρωτοψάλτης ὁ Βυζάντιος μίαν, Πέτρος Λαμπαδάριος ὀκτώ, Γεώργιος ὁ Κρὴς μίαν, Χουρμούζιος ὁ Χαρτοφύλαξ τὴν ἐναρμόνιον, Γρηγόριος ὁ Πρωτοψάλτης τέσσαρας, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν συγχρόνων μουσικῶν.

1062) Τὸ Ἀργὸν Εἱρμολόγιον συνέτεμε Πέτρος Λαμπαδάριος ὁ Πελοποννήσιος.

τὸν Ἀντιοχείας Νεόφυτον καὶ τὸν Ἱεροσολύμων Δοσίθεον[1063]. Ἐτότισε τὰς Καταβασίας τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν καὶ τὰς τῶν ἁγίων Παθῶν μεθ' ὅλων τῶν στίχων τῶν κανόνων, μεγαλυνάρια ᾠδῶν, ἐπιφωνήματα καλοφωνικῶν εἱρμῶν καὶ εἱρμοὺς καλοφωνικούς, δοξολογίας, κεκραγάρια καὶ τὸ εἰς ἦχον Βαρὺν ἀλληλουάριον, χερουβικὰ καὶ κοινωνικὰ κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους καὶ ἄλλα διάφορα μαθήματα τοῦ Κρατηματαρίου καὶ Μαθηματαρίου.

Ἀθανάσιος Πατελάριος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ὁ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως[1064] διαδεξάμενος εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Κύριλλον τὸν Λούκαριν, ἀνὴρ πολυμαθὴς καὶ μουσικώτατος. «Ἦν, κατὰ Ζαβίραν, ὁ Ἀθανάσιος ἀνὴρ πεπαιδευμένος, εἰδήμων τῆς ἑλληνικῆς, λατινικῆς, ἀραβικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἱερᾶς Γραφῆς καὶ τῆς μουσικῆς ἔμπειρος[1065]. Ἐγεννήθη ἐν Κρήτῃ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἀπεβίωσε δὲ ἐν Κ/πόλει ἰδιωτεύων[1066], κατ' ἄλλους δὲ ἐν Ρωσσίᾳ[1067]. Ὁ Ἀθανάσιος ἐμέλισε καλοφωνικοὺς εἱρμούς, ὑπῆρξε δὲ μαθητὴς Βαλασίου τοῦ ἱερέως.

Νεκτάριος Ἱεροσολύμων, ὡρμᾶτο ἐκ Κρήτης, ἔνθα καὶ τὰ ἐγκύκλια ἐδιδάχθη, τὰ δὲ φιλοσοφικὰ ἐν Ἀθήναις παρὰ Θεοδώρῳ τῷ Κορυδαλεῖ. Γεννηθεὶς τῷ 1602, ἀπεδήμησε πρὸς Κύριον τῷ 1676. Εἰς τὰ συγγράμματα αὐτοῦ καταδείκνυται εὐρυμάθεια σπανία[1068]. Κατὰ τοὺς συντάξαντας τὰ Προλεγόμενα τῆς *Μουσικῆς Βιβλιοθήκης* διεκρίνετο καὶ ἐν τοῖς μουσικοῖς τοῦ αἰῶνός του.

Δοσίθεος Ἱεροσολύμων, († 1669) κατήγετο ἐκ Πελοποννήσου. Τῷ 1666 ἐχειροτονήθη μητροπολίτης Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Νεκταρίου, ὃν καὶ διεδέξατο εἰς τὸν θρόνον, πατριαρχεύσας 38 ἔτη. Ἀνὴρ λογιώτατος καὶ ἁγιώτατος, κάτοχος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἐγκρατὴς τῆς

1063) Ὁ ἐν Κ/πόλει Ἑλλ Φ Σύλλογος. Μαυροκορδάτειος Βιβλιοθήκη. Παράρτημα τοῦ ΙΖ' τόμου 1886 σ. 115.

1064 Σημειωτέον ὅτι ἕτερος εἶναι ὁ Ἀθανάσιος μοναχός, οὗ τὸ ὄνομα ἀναφέρει ὁ Χρύσανθος ἐν τῷ Μ. Θεωρητικῷ αὐτοῦ. Ὁ μοναχὸς Ἀθανάσιος ἦν Θετταλὸς τὴν πατρίδα, εὑρηνται δὲ αὐτοῦ εἰς τὴν παπαδικὴν μαθήματα, ἐν οἷς καί τινα χερουβικά. Ἀγνοῶ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἔζη.

1065) Περὶ τοῦ Ἀθανασίου ἴδε καὶ Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν Σάθα σ. 442.

1066) Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου, Ἑλάσσονας Συγγραφάς.

1067) Δημητρακοπούλου, Ὀρθοδ. Ἑλλάδα. Ἐν Λειψίᾳ 1872 σ. 152.

1068) ἔνθ. ἀνωτέρω σ. 160.—Κωνσταντίου τοῦ ἀπὸ Σιναίου Ἐλασσ. Συγγραφάς. — Ἱεροσολυμιάδα, Γρ. Παλαμᾶ 1862 σ. φκε καὶ ἑφεξῆς. — Νεοελλ. Φιλολ. Σάθα σ.319—Οἰκονόμου, Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν, τομ. Δ', σ. 810.

τουρκικῆς, ἀραβικῆς, ρωσσικῆς, ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φωνῆς. Πολλὰ συνέγραψε, χαρακτῆρας δὲ ἑλληνικοὺς ἐν Ἰασίῳ καὶ Βουκουρεστίῳ κατασκευάσας, βιβλία διάφορα τύποις ἐξέδωκε πρὸς ὠφέλειαν τῶν ὀρθοδόξων καὶ δωρεὰν διένειμε[1069].

Ἀρύσανθος Νοταρᾶς, πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἐγεννήθη ἐν Πελοποννήσῳ, ἀνὴρ πολυμαθέστατος καὶ περὶ τὴν μουσικὴν τέχνην ἐντριβής. Ἐν τῇ νεανικῇ αὐτοῦ ἡλικίᾳ περιηγήσατο τὴν Εὐρώπην, πολλὰ δὲ κατέλιπε φιλολογικὰ καὶ θεολογικὰ συγγράμματα, καὶ ἐπὶ 23 ἔτη προέστη τῆς Σιωνίτιδος Ἐκκλησίας. Ἀπεβίωσεν ἐν Κων/πόλει τῷ 1730[1070].

Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος (1627—1709) ὁ ἐξ Ἀπορρήτων, Βυζάντιος τὴν πατρίδα· ἀνὴρ σοφώτατος καὶ ὀνομαστότατος, ἐγεννήθη ἐξ ἀσήμων γονέων, ἀλλ' ἀνεδείχθη ἐπισημότατος. Ἐξεπαιδεύθη ἐπιμελῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Ἰταλίᾳ καὶ ἰδίᾳ ἐν τῷ τοῦ Παταβίου Πανεπιστημίῳ, ἔνθα καὶ διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας καὶ ἰατρικῆς ἀνηγορεύθη. Ἐξασκῶν τὸ ἰατρικὸν ἐπάγγελμα αὐτοῦ ἐσχολάρχει καὶ τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς. Καὶ ὑπὸ μὲν τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἐτιμήθη διὰ τοῦ ὀφφικίου τοῦ Μ. Λογοθέτου, ὑπὸ δὲ τῆς Ὑψ. Πύλης διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Μ. Διερμηνέως Οἱ συγγράψαντες τὰ Προλεγόμενα τῆς *Μουσικῆς Βιβλιοθήκης* ἀριθμοῦσι καὶ τὸν πολυμαθέστατον τοῦτον ἄνδρα ἐν τοῖς μουσικοῖς τῆς ἐποχῆς του· ἔχουσι δὲ δίκαιον, διότι καὶ ὁ Καισάριος Δαπόντες ἐν τῷ Ἱστορικῷ Καταλόγῳ τῶν ἐπισήμων ἀνδρῶν[1071] γράφει περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὅτι «Πάντοτε προσηύχετο, πολλάκις δὲ ἔψαλλε καὶ εἰς τὸ καΐκι καὶ εἰς τὸ ἄλογο καβαλάρης»[1072].

Μελέτιος Ἀθηνῶν μητροπολίτης, ὁ ἐξ Ἰωαννίνων, ἐγεννήθη τῷ 1661, ἀνὴρ εὐρυμαθέστατος, ἐν Παταβίῳ σπουδάσας, ἔνθα καὶ τὴν λατινικὴν καὶ ἰταλικὴν ἐξέμαθε, καὶ μουσικὸς οὐκ ἀδόκιμος. Ἀπ-

---

1069) Ἀλεξάνδρου Ἑλλαδίου Status praesens Ecclesiae graecae p. 15.—Ἱεροσολυμιάς, Γρ Παλαμᾶ, σ. φλς'.—Κ. Οἰκονόμου ἔνθ. ἀνωτέρω σ. 811.—Δημητρακοπούλου ἔνθ. ἀνωτέρω σ. 165—Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπό Σιναίου ἔνθ. ἀνωτ.—Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη Σάθα τομ. Γ' σ. 90.

1070) Βρετοῦ Νεοελλ. Φιλολ. καὶ Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου ἔνθ. ἀνωτέρω.—Νεοελλ. Φιλολ. Σάθα σ. 431.—Δημητρακοπούλου ἔνθ. ἀνωτ. σ. 17.—Μεσαιωνικὴ Βιβλ. Σάθα τομ. Γ', σ. 95.—Ἱεροσολυμιάς, Παλαμᾶ σ. φξδ.

1071) Παρὰ Σάθᾳ Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τομ. Γ' σ. 171.

1072) Ἴδε περὶ αὐτοῦ καὶ Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου ὑπόμνημα περὶ τῆς Πατριαρχικῆς σχολῆς.—Νεοελλ. Φιλολογία Σάθα σ. 385.—Οἰκονόμου περὶ τῆς Ο' Ἑρμ. τομ. Δ', σ. 815.

εβίωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1714, συνοδικὸν μέλος διατελῶν. Συνέγραψε πολλὰ ἀξιόλογα συγγράμματα[1073].

Ἠλίας Μηνιάτης, ἐγεννήθη ἐν Κεφαλληνίᾳ τῷ 1669, ἐμαθήτευσεν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἀνεδείχθη ἀνὴρ σοφός, ἰδίᾳ διαπρέψας ἐπὶ δεινότητι λόγων καὶ εὐαγγελικῇ εὐγλωττίᾳ καὶ ὑπερακοντίσας πάντας τοὺς συγχρόνους αὐτῷ ἱεροκήρυκας· διὸ καὶ ἐτιμήθη διὰ τοῦ ὀφφικίου τοῦ Μ. ἱεροκήρυκος τῆς Μ. Ἐκκλησίας[1074]. Ἐψηφίσθη ἐπίσκοπος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων, ἐτελεύτησε δὲ τῷ 1714 ἐν Πάτραις ἐν ἡλικίᾳ 45 ἐτῶν, καταλιπὼν ἡμῖν τοὺς μελισταγεῖς αὐτοῦ λόγους καὶ ἄλλα σοφὰ ἔργα[1075]. Οἱ πονήσαντες τὰ Προλεγόμενα τῆς *Μουσικῆς Βιβλιοθήκης* κατατάσσουσι καὶ αὐτὸν μεταξὺ τῶν μουσικῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ.

Ἰωακεὶμ Βιζύης ἀρχιεπίσκοπος ὁ καὶ τοὐπίκλην Ἀλαμπάσης, ὑπῆρξε περὶ τὸ 1670 μ. Χ., μαθητὴς γενόμενος Βαλασίου ἱερέως. Σῳζονται αὐτοῦ χερουβικὰ καὶ κοινωνικὰ τῶν κυριακῶν καὶ ἄλλα τινὰ μουσουργήματα[1076].

Κοσμᾶς Ἰβηρίτης ὁ Μακεδών, ὑπῆρξε Δυμέστικος τῆς Ἀθωνιάδος μονῆς τῶν Ἰβήρων. Ἐκ τῶν σῳζομένων ἔργων αὐτοῦ, ἅπερ καὶ εἴδομεν, μαρτυρεῖται ὅτι ἦν ἐκ τῶν κρατίστων μουσικῶν. Ἐμέλισε Πασαπνοάριον ἀργὸν τοῦ ὄρθρου εἰς ἦχον Πλ. Α΄, ἓν μάθημα τοῦ Μαθηματαρίου ἐγκώμιον ὂν εἰς ἡγουμένους καὶ προηγουμένους πρὸς ἦχον Α΄, τὰς καταβασίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ ἄλλα. Ἤνθησε περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος.

Παρθένιος ὁ ἐκ τῆς νήσου Μήλου, ἔζησε πιθανῶς κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα. Ἐγίνωσκε πλὴν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ τὴν Ἀραβοπερσικήν. Σῳζονται αὐτοῦ δύο δοξολογίαι εἰς ἦχον Πλ. Α΄.

Εὐγένιος Βούλγαρις, ἐγεννήθη τῷ 1716 ἐν Κερκύρᾳ, ἀνὴρ εὐμαθέστατος[1077]. Διεκρίθη καὶ ὡς μουσικὸς κατὰ τοὺς συντάκτας

1073) Ἀνθίμου Γαζῆ, βίος Μελετίου, ἐν 6΄ ἐκδόσει Γεωγραφίας.—Κ. Εὐθυβούλου, Προλεγόμενα Ἐκκλ. Ἱστορίας Μελετίου —Δημητρακοπούλου ἔνθ ἀνωτ. σ. 168.—Μεσαιων. Βιβλ. Σάθα τομ. Γ΄ σ. 100.—Νεοελλ. Φιλολ. Σάθα σ. 390.—Οἰκονόμου ἔνθ. ἀνωτ σ. 817.

1074) Τὸ πατριαρχικὸν γράμμα ἐδημοσιεύθη ἐν Πανδώρ. τομ. ΙΕ΄ σ. 589.

1075) Ἀνθίμου Μαζαράκη Βιογρ. τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν τῆς Κεφαλληνίας.—Μεσαιων. Βιβλ. Σάθα τομ. Γ΄ σ. 100.—Δημητρακοπούλου ἔνθ. ἀνωτέρω σ. 167.

1076) Σώζεται ἐπιστολὴ αὐτοῦ πρὸς Χρύσανθον Νοταρᾶν ἀπὸ 15 δεκεμβρίου 1717. (Κ. Σάθα Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη τομ. Γ΄, σ. 524).

1077) Περὶ τοῦ ἐξόχου τούτου ἀνδρὸς πολλοὶ ἐπεχείρησαν γράψαι, διότι ἐκτὸς τοῦ μακαρίτου συμπολίτου αὐτοῦ Α. Μουστοξυδου καὶ τοῦ Ν. Μαυρομμά-

τῆς *Μουσικῆς Βιβλιοθήκης*. Ἐσχολάρχησε διαφόρων ἐν Ἠπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ σχολείων, προέστη δὲ ἐπὶ πενταετίαν τῆς Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας, διδάξας ἐν αὐτῇ τὰ φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ μαθήματα[1078], εἶτα δὲ καὶ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς. Τῷ 1776 ἀνεδείχθη ἀρχιερεὺς τῆς ἐν Ρωσσίᾳ Χερσῶνος καὶ Σλαβηνίου, ἀπέθανε δὲ τῷ 1806 ἰδιωτεύων ἐν Πετρουπόλει[1079].

Ἀγάπιος ἱερομόναχος ἐκ Μεσολογγίου, ἀνὴρ λόγιος, μουσικώτατος καὶ μεγαλόφωνος· ἐχρημάτισε προεστὼς τῆς ἐν Γαλατᾷ Κων/πόλεως ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἔνθα καὶ ἐκήρυττε τὸν θεῖον λόγον. Ἤκμασε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος[1080].

Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης, Πελοποννήσιος, ὁ ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανός, ἤκμασε τῷ 1760 μ.Χ., ἀνὴρ ἐλλογιμώτατος, ὑμνογράφος καὶ μουσικός, ὑπῆρξε καὶ πρῶτος καθηγητὴς τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας, διδάξας τὰ γραμματικά. Συνέγραψε γραμματικὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ βιβλίον περὶ μουσικῆς, εἰς ὃ πραγματεύεται περὶ προσῳδίας καὶ ἀπηχημάτων. Περὶ τοῦ Καυσοκαλυβίτου ἐμβριθῶς ἔγραψαν ὁ ἐξ Οἰκονόμου Κωνσταντῖνος[1081], Κωνσταντῖνος ὁ Σάθας[1082], Δωρόθεος ὁ Εὐελπίδης[1083], καὶ ὁ λόγιος προηγούμενος τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου Νίκανδρος[1084]. Ὁ Νεόφυτος

του, περὶ ὧν ἀναφέρει ὁ Κ. Ἀσώπιος ἐν προλόγῳ τῆς Β΄ περιόδου τοῦ Συνταχτικοῦ, δευτέρας ἐκδόσεως, Βεντότης, Ζαβίρας, Κούμας, Αἰνιάν, Καλλιγᾶς, Κατραμῆς, Στούρζας, ἔγραψαν ἰδιαιτέρως περὶ αὐτοῦ, καὶ ἄλλοι δὲ ἐνπαρόδῳ. Μετ' αὐτοὺς ὁ Α. Παπαδόπουλος Βρετός, ἐλλείψεις ἀναπληρῶν, ἐπανορθῶν ἡμαρτημένα, καὶ ἐπὶ ἐπισήμων ἐγγράφων στηριζόμενος, ἀκριβέστερον τὸν Βούλγαριν ἐβιογράφησε γαλλιστί, χάριν τῶν ἀλλοεθνῶν. Δεξιῶς ἐβιογραφήθη ὁ Βούλγαρις καὶ παρὰ τοῦ Σάθα καὶ Δημητρακοπούλου.

1078) Οἵας δὲ ὑπολήψεως ἀπήλαυε καὶ παρὰ τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ ὁ πολυμαθὴς τῆς Κερκύρας γόνος καταφαίνεται ἐκ τοῦ σιγιλλίου καὶ ἄλλων πατριαρχικῶν γραμμάτων ἀποτεινομένων πρὸς τὰς ἱερὰς Μονὰς τοῦ Ἄθω, καὶ δημοσιευθέντων ἐν τῷ «Νεολόγῳ» Κων]λεως ὑπὸ τοῦ φιλοπόνου Βατοπαιδινοῦ προηγουμένου Νικάνδρου (ἔτος ΚΒ΄, ἀριθ.5554 «Διδάσκαλοι τῆς Ἀθωνιάδος σχολῆς»).

1079) Κούμα, Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τομ, 12 σ. 559—564· καὶ Λόγιον Ἑρμῆν τοῦ ἔτους 1812. — Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη Σάθα τομ. Γ΄ σ. 110,111.—Νεοελληνικὴ Φιλολογία Σάθα σ. 566 —Κ. Οἰκονόμου, Περὶ τῶν Ο΄ Ἑρμηνευτῶν, τομ. Δ΄ σ. 819.

1080) Ἱστορικὸν Κατάλογον ἀνδρῶν ἐπισήμων ὑπὸ Καισαρίου Δαπόντε, παρὰ Κ. Σάθα.—Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη τομ. Γ΄ σ 123.

1081) Περὶ τῶν Ο΄ Ἑρμηνευτῶν τόμ. Δ΄ σ. 821.

1082) Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σ. 510.

1083) Περὶ ἱερωσύνης λόγοι τοῦ Χρυσοστόμου. Ἐν Ἀθήναις, 1867 σ. ή.

1084) Νεολόγος Κ/λεως, ἔτος ΚΒ΄, ἀριθ. 5554. «Ἡ Ἀθωνιὰς σχολὴ παρὰ

ἐποίησε τὴν ἱερὰν ἀκολουθίαν τῶν ὁσίων Βαρνάβα καὶ Σωφρονίου τῶν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἱεροῦ Χριστοφόρου τοῦ ἐν Μελᾷ ὄρει ἀσκησάντων.

Δημήτριος Δακιανὸς ὁ Δομέστικος, ἔζη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος Ἐγίνωσκε καλῶς τοὺς κανόνας τῆς μελοποιΐας καὶ ἐτόνιζε τὰ ποιήματα αὐτοῦ κατ' ἔννοιαν, ὅπερ μαρτυρεῖται ἐκ τῶν σωζομένων Καλοφωνικῶν αὐτοῦ Εἱρμῶν. Ἐποίησε δὲ καὶ Χερουβικὰ καὶ Κοινωνικά.

Δημήτριος Καντεμίρης, ἤκμασε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, γεννηθεὶς τῷ 1673 ἐν Κριμαίᾳ ἐξ ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας. Ἀπέθανε πεντηκοντούτης τὴν ἡλικίαν. Ἐπὶ Σουλτὰν Μαχμοὺτ τοῦ Δ' διωρίσθη ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας· ὑπῆρξεν ἀνὴρ ἐλλογιμώτατος, γνώστης πολλῶν γλωσσῶν, κάτοχος δὲ πλὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ τῆς ἀραβοπερσικῆς, ἣν ἐντελέστατα ἐσπούδασε περιελθὼν τὴν Τουρκίαν, Περσίαν καὶ Ἀραβίαν· δεξιῶς δὲ ἐχειρίζετο καὶ τὸν ἀραβικὸν πλαγίαυλον (νέϊ) ὡς καὶ τὴν πανδουρίδα. Ὁ Καντεμίρης συνέγραψε πραγματείαν περὶ Μουσικῆς ἑλληνιστὶ καὶ ἀραβοπερσιστί, ἐν ᾗ πραγματεύεται περὶ τῶν διαφόρων συστημάτων τῆς ἀραβοτουρκικῆς μουσικῆς. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται ἡ εὕρεσις τοῦ ρυθμοῦ τοῦ καλουμένου τουρκιστί, «Ζάρ μπεΐν» (κύβος ἡγεμόνος). Τὸν Καντεμίρην ἄριστα ἐβιογράφησαν ὁ εὐμαθέστατος Καραθεοδωρῆς καὶ ὁ τῆς Κωνσταντινιάδος σοφὸς συγγραφεύς.

Νικηφόρος Θεοτόκης ὁ τοῦ Βουλγάρεως ὁμοπάτριος καὶ στενὸς φίλος καὶ τούτου εἰς τὴν ἐπισκοπὴν ἐν Ρωσσίᾳ διάδοχος, Πολταυΐας ἀρχιερεὺς ὀνομασθεὶς καὶ ἀφ' ἧς ἀρχιεπίσκοπος Ἀστραχανίου. Ἐγεννήθη τῷ 1736, ἐτελεύτησε δὲ τῷ 1800 ἐν Μόσχᾳ· διαπρεπὴς θεολόγος, φιλόσοφος καὶ μαθηματικός, ἐπιφανὴς ἱεροκήρυξ, κάτοχος τῆς μουσικῆς καὶ ἐγκρατὴς πολλῶν γλωσσῶν. Διωρίσθη καὶ ἱεροκήρυξ τῆς Μ. Ἐκκλησίας παρὰ τοῦ Πατριάρχου Σαμουήλ. Πολλὰ ἔγραψεν ὁ ἐπιφανὴς οὗτος κληρικός[1085].

Καισάριος Δαπόντες εἷς τῶν δοκίμων μουσικῶν καὶ ὑμνογράφων[1086]. Ἐξ ἀνεκδότου συντάγματος αὐτοῦ ἐπονομαζομένου *Κῆ-*

τῇ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Ἄθῳ ἱερᾷ καὶ σεβασμίᾳ μεγίστῃ μονῇ τοῦ Βατοπαιδίου. Η'. Διδάσκαλοι τῆς Ἀθωνιάδος σχολῆς».

1085) Δημητρακοπούλου, Ὀρθόδοξ. Ἑλλὰς σ. 195.—Πανδώρα, τομ. Δ', σ. 373.—Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη Σάθα, τομ. Γ' σ. 111 ὑπὸ Καισαρίου Δαπόντε. αὐτόθι σ. 275 ὑπὸ Σεργίου Μακραίου —Περὶ Θεοτόκη, πλὴν τοῦ Σάθα καὶ Οἰκονόμου, ἔγραψεν ἀναλυτικώτατα καὶ λεπτομερέστατα ὁ Α. Σ. Βροκίνης ἐν τοῖς «Βιογραφικοῖς Σχεδαρίοις» ἐν Κερκύρᾳ 1884.

1086) Νεοελληνικὴ Φιλολογία Κ. Ν. Σάθα σ. 502.

πος *Χαρίτων* ὁ Σάθας[1087] ἐγνώρισεν ἡμῖν πολλὰ τὰ χρήσιμα περὶ αὐτοῦ. Ἐγεννήθη τὴν πρώτην δεκαετηρίδα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος εἰς τὴν νῆσον Σκόπελον, ἔνθα καὶ ἐξεπαιδεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ διδασκάλων ἀγιορειτῶν, οὓς ἐξ Ἄθωνος ἔπεμψεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν τε τέκνων καὶ συμπατριωτῶν αὐτοῦ. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ νεαρὸς Κωνσταντῖνος (εἶτα Καισάριος) ἐδιδάχθη καὶ τὴν μουσικὴν παρὰ τῶν ἀγιορειτῶν διδασκάλων. Ὁ φιλομαθὴς νέος ἐστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἶτα εἰς Βλαχίαν, ἀκολούθως ἐπεδόθη εἰς τὸ πολιτικὸν στάδιον, ἀλλ' ἕνεκα τῆς φιλοχρημάτου διαγωγῆς αὐτοῦ ὑπέπεσεν ὑπὸ τὴν δυσμένειαν τῆς Πύλης, διὸ καὶ ἐδραπέτευσεν εἰς τὴν Κριμαίαν. Ἐπὶ τῇ ἀνελπίστῳ αὐτοῦ σωτηρίᾳ ὁ Δαπόντες ἐποίησε καὶ Κανόνα εὐχαριστήριον εἰς τὴν Θεοτόκον, ἐν ᾧ ἐλέγχων τὸ ἄστατον τῆς τύχης καὶ τὴν ματαιότητα τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, προσκαλεῖ εἰς χορὸν (κατὰ τὸ *Ἡσαΐα χόρευε*) καὶ φίλους καὶ οἰκείους καὶ αὐτὴν τὴν Σκόπελον «Κανὼν εὐχαριστήριος εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον τὴν παντοδύναμον ἄνασσαν, ἐπὶ ἀπαλλαγῇ ἐχθρῶν ποιηθεὶς παρ' αὐτοῦ, ὅτε ἀπέστειλεν ὁ Τεργικκῆ Χασᾶν πασᾶς ἐπίτροπος τῆς βασιλείας ἐν Γιασίῳ, ἡγεμονεύοντος Ἰωάννου Βοεβόδα Μαυροκορδάτου, πιάσαι αὐτὸν καὶ οὐχ' εὗρεν αὐτόν, προαισθόμενον καὶ ἀπελθόντα εἰς τὸ Κρίμι εἰς τὸν Ταταρχάνην Σαλὴμ Κιρέη, ἐν ἔτει σωτηρίῳ αψμς' τὸν ἰούλιον, καθ' ὃν καιρὸν καὶ τοὺς τριαδικοὺς κανόνας συνέθετο[1088]. Καθειργμένος δὲ ἐθρηνῴδει εἰς ἦχον Πλ. Β' στιχηρόν τι προσόμοιον[1089], καὶ ἄλλοι δὲ ηὔχοντο ὑπὲρ αὐτοῦ· σώζεται μάλιστα κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σάθα «Κανὼν εἰς τὴν Θεοτόκον ἱκέσιος ὑπὲρ Κωνσταντίνου Δαπόντε καμινάρη ἐν εἱρκτῇ ὄντος ἐν ἔτει 1748, ποιηθεὶς ὑπὸ Ἀθανασίου Ῥοδίου ἱερομονάχου τοῦ ἐν Ζαγορᾷ διδασκάλου». Ἐλευθερωθεὶς ἐκ τῆς φυλακῆς ἐνυμφεύθη ὁ Δαπόντες μετ' ἐπισήμου συζύγου, ἧς ἐστερήθη μετὰ διετῆ συμβίωσιν. Ἀκολούθως ἐνεδύθη τὸ μοναχικὸν τριβώνιον μετονομασθεὶς Καισάριος, ἐπὶ τέλους δὲ μετέβη εἰς τὴν ἐν Ἄθωνι μονὴν τοῦ Ξηροποτάμου, ἔνθα μελετῶν καὶ συγγράφων μετήλλαξε τὸν βίον τῇ 4 δεκεμβρίου 1784. Ἐποίησεν ὕμνους διαφόρους εἰς τὸν ὑπερύμνητον Σταυρόν, εἰς τὴν Θεοτόκον, κανόνας εἰς τὸν Σταυρόν, τριαδικούς, κατανυκτικούς, κανόνα εὐαγγελικόν, καὶ χαιρετισμοὺς εἰς τοὺς ἁγίους Κωνσταντῖνον, Καισάριον, Ρηγῖνον, εἰς τὸ Ξηροποτάμου[1090].

1087) Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη τομ. Γ', ἐν Βενετίᾳ 1872 σ. κή καὶ ἑξῆς.
1088) Ἐν τῇ χειρογράφῳ αὐτοῦ Γεωγραφικῇ Ἱστορίᾳ φύλ. 309—316.
1089) Ἐν ἐπιστολαῖς διὰ στίχων Ἑνετίησι 1776, σ. 135.
1090) Χειρόγραφον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς κατὰ τὸ Σταυροδρόμιον Κωνσταν-

Ἄνθιμος πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐκ Συρίας καταγόμενος, ἐγεννήθη τῷ 1717, διέπρεψεν ὡς ἱεροκήρυξ τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ θρόνου. ὡς διδάσκαλος τῆς ἱεροσολυμιτικῆς σχολῆς καὶ ὡς μητροπολίτης Σκυθοπόλεως· τῷ 1788 διαδεξάμενος τὸν Δοσίθεον ἐπατριάρχευσεν ἐπὶ 18 ἔτη, διαπρέψας ἐπὶ ἁγιότητι καὶ φιλοπτωχείᾳ καὶ συγγραφικῇ δεξιότητι[1891]. Ἀριθμεῖται εἰς τοὺς μουσικοὺς τῆς ἐποχῆς του ὑπὸ τῶν συνταξάντων τὰ Προλεγόμενα τῆς *Μουσικῆς Βιβλιοθήκης*.

Δαμιανὸς Βατοπαιδινός, μοναχὸς τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου, ἔνθα καὶ ἔψαλλεν, ἀναδείξας ὡς ἄριστος μουσικοδιδάσκαλος σπουδαίους μαθητάς, ἐν οἷς διακρίνονται καὶ οἱ περιώνυμοι μουσικοὶ Παναγιώτης ὁ Χαλάτζογλους, Πρωτοψάλτης κατόπιν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ Πέτρος Γλυκὺς ὁ Μπερεκέτης. Ἤκμασε περὶ τὸ 1740 μ. Χ. Ἐμέλισεν ὁ Δαμιανὸς ὕμνους, κρατήματα, καλοφωνικοὺς εἱρμοὺς καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ μέλη, ἅπερ ἐκ τῆς ἀρχαίας μεθόδου μετηνέχθησαν εἰς τὴν νέαν· προσέτι τὸ δίχορον «Ἄξιόν ἐστιν» μετὰ τῶν κρατημάτων, κατὰ μίμησιν τοῦ ὁποίου ἐποίησε καὶ Πέτρος ὁ Μπερεκέτης τὸ λαμπρὸν δίχορον ὀκτάηχον τῆς ἀρτοκλασίας «Θεοτόκε παρθένε».

Παναγιώτης Χαλάτζογλους Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, Βυζάντιος τὴν πατρίδα. Ἐδιδάχθη τὰς πρυκαταρκτικὰς γνώσεις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς παρά τινος μοναχοῦ Τραπεζουντίου, συγγενοῦς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, τοῦ ὡσαύτως ἐκ τῆς Ποντικῆς πόλεως ὁρμωμένου. Ἐπειδὴ δὲ διεκρίνετο ἐπὶ εὐφωνίᾳ καὶ πόθῳ πρὸς τελειοτέραν ἐκμάθησιν τῆς μουσικῆς, ὁ Παναγιώτης μετέβη εἰς τὴν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονὴν τοῦ Βατοπαιδίου ὅπως μαθητεύσῃ παρὰ τῷ ὀνομαστῷ μουσικῷ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Δαμιανῷ, ἅτε δὴ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει μὴ ὑπαρχόντων τότε περιωνύμων ψαλμῳδῶν[1892]. Ἀκολούθως ἐκλήθη ὑπό τε τοῦ Πατριάρχου καὶ τῆς ἱερᾶς Συνόδου εἰς τὴν θέσιν τῆς πρωτοψαλτείας τῆς Μ. Ἐκκλη-

---

τινουπόλεως Ἑλληνικῆς σχολῆς. Καὶ ἕτερον χειρόγραφον ὅπερ ἀπέκειτο παρὰ τῷ ἐλλογίμῳ Ι. Βελούδῃ, προθύμως χορηγήσαντι τοῦτο πρὸς μελέτην τῷ Σάθᾳ.

1091) Ὅρα τὸν ὑπὸ Δ. Κλεόπα συνταχθέντα διεξοδικὸν βίον τοῦ Ἀνθίμου καὶ προταχθέντα τῆς ὑπ' αὐτοῦ συνταχθείσης ἑρμηνείας εἰς τοὺς ρ' ψαλμούς.— Ἱεροσολυμιάς, Παλαμᾶ σ. φπή καὶ ἑφεξῆς.—Σάθα Νεοελλ. Φιλολογία σ. 585.

1092) Ὅτι δὲ μετὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ἐν Ἁγίῳ Ὄρει διεσώθη ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ ξενισμῶν, ὅσον ἐνῆν, ἄμικτος, δείκνυσιν ἡ ἱστορία Παναγιώτου τοῦ Χαλάτζογλου, ὅστις εἰς Ἅγιον Ὄρος μετέβη πρὸς ἐκμάθησιν αὐτῆς (Ἄθως ἐν Κ|πόλει Μ. Ι. Γεδεών σ. 331).

σίας. Ὡς πρωτοψάλτης ἀνέδειξε πολλοὺς μαθητάς, παραδίδων τὰ μέλη ποῦ μὲν συντέμνων τινὰς μελῳδίας τῶν θέσεων, ποῦ δὲ μεταβάλλων αὐτάς, εἰς τὸ ἡδονικὸν καὶ καλλωπιστικὸν ἀποβλέπων. Συνέγραψε μικρὸν ἐγχειρίδιον περὶ Μουσικῆς, ἐν ᾧ πραγματεύεται περὶ φθορῶν, θέσεων κτλ. Ἐποίησε ποικίλα μουσουργήματα, ἐξ ὧν σώζονται καλοφωνικὸς εἱρμὸς «Ἔφριξε γῆ» εἰς ἦχον Πλ. Α΄ μετὰ τοῦ κρατήματος, ἕτερον κράτημα εἰς ἦχον Βαρὺν κατὰ τὸ Διατονικὸν γένος, καὶ ἄλλα. Ἀπέθανε τῷ 1748 κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς.

Πέτρος Γλυκὺς ὁ **Μπερεκέτης** ἐπωνυμούμενος, ὡς ἐκ τῆς τουρκικῆς λέξεως *μπερεκὲτ* (ἀφθονία), ἣν μετεχειρίζετο ὅτε ὑπὸ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἠρωτᾶτο, ἂν ἔχῃ καὶ ἄλλους εἱρμοὺς νὰ διδάξῃ Σύγχρονος Παναγιώτου τοῦ Χαλάτζογλου καὶ Ἰωάννου Πρωτοψάλτου τοῦ Τραπεζουντίου, εἷς δὲ τῶν διαπρεπεστέρων μετὰ τὴν ἅλωσιν μελοποιῶν καὶ μουσικῶν. Τὴν μουσικὴν ἐδιδάχθη πρῶτον ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, τῇ Κωνσταντινουπόλει, καὶ εἶτα ἐν Ἁγίῳ Ὄρει παρὰ τῷ ὀνομαστῷ μουσικῷ Δαμιανῷ τῷ Βατοπαιδινῷ. Ὑπῆρξε πρῶτος ψάλτης ἐπὶ μακρὸν τοῦ ἐν Ὑψωμαθείοις Κων/πόλεως ναοῦ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου. Ἐμέλισε πολλὰ καὶ διάφορα ἄσματα, διεκρίθη δὲ εἰς τὴν μέλισιν τῶν Εἱρμῶν, ὑπερβαλὼν πρὸς τοῦτο πάντας τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ, διὸ καὶ ὑπὸ τῶν μελῳδῶν οἱ τοιοῦτοι εἱρμοὶ *Καλοφωνικοὶ* καλοῦνται ἕνεκα τῆς ἀπαραμίλλου αὐτῶν γλυκύτητος, αὐτὸς δὲ ἐκλήθη *πατὴρ τῶν Καλοφωνικῶν Εἱρμῶν*. Ἐμέλισε τὸ δίχορον «Θεοτόκε παρθένε» μετὰ τοῦ κρατήματος, πολυελέους, δοξολογίας, ἀσματικὰ ἔντεχνα, ἓν πασαπνοάριον τοῦ ὄρθρου εἰς ἦχον Δ΄, κοινωνικὰ τῆς ἑβδομάδος, κοινωνικὰ τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς διαφόρους ἤχους, χερουβικά, καὶ τὰς καταβασίας τῆς Κυριακῆς πρὸ τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως. Τὰ μουσουργήματα τοῦ Μπερεκέτου εἰς τὴν νέαν μέθοδον μετενεχθέντα παρὰ τῶν τριῶν ἐκείνων διδασκάλων, ἐδημοσιεύθησαν εἰς διαφόρους Ἀνθολογίας. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ πολλὰ ἀνέκδοτα. Ἔζη περὶ τὸ 1768 μ. Χ.

Ἰωάννης Τραπεζούντιος Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἤκμασε περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος, μαθητὴς γενόμενος Παναγιώτου τοῦ Χαλάτζογλου καὶ ἄριστος ἀναδειχθεὶς μουσικός. Ὡς Λαμπαδάριος συνέψαλλε μετὰ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ, ὃν διεδέξατο ἀκολούθως εἰς τὴν θέσιν τῆς πρωτοψαλτείας. Ἐστίλβωσε τὸ ὕφος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας διὰ τῶν εἱρμολογικῶν αὐτοῦ μελῶν, τῶν κανόνων, καταβασιῶν, συντόμων καὶ ἀργοσυντόμων μαθημάτων. Παρατηρῶν δὲ τὴν πρὸς μετάδοσιν τῆς ψαλμῳδίας παρεμβαλλομένην δυσκο-

λίαν ἕνεκα τοῦ γραφικοῦ συστήματος, προέτρεπε τοὺς συγχρόνους αὐτῷ μουσικοὺς ὅπως ἐξευρεθῇ σύστημα μουσικῆς γραφῆς ἁπλούστερον, μεθοδικώτερον καὶ στοιχειωδέστερον. Τῷ 1756 πατριαρχοῦντος Κυρίλλου τοῦ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως προετράπη ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν ἀργῶν Πασαπνοαρίων, πολυελέων, δοξολογιῶν, χερουβικῶν καὶ κοινωνικῶν, τοῦ ἀλληλουαρίου καὶ ἄλλων, ἐν οἷς νὰ μεταχειρισθῇ τρόπον τοῦ γράφειν διάφορον τοῦ παλαιοῦ καὶ ἐπὶ τὸ ἐπεξηγηματικώτερον τείνοντα. Τὸν τρόπον τοῦτον μετεχειρίσθη ἔτι ἁπλούστερον καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος.

Ἰωακεὶμ Ρόδιος, ἱερομόναχος, μαθητὴς Ἰωάννου τοῦ Τραπεζουντίου, μουσικὸς ἐπίσημος, ἀνθήσας περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ′ αἰῶνος. Ἔχει μαθήματα εἰς τὸ Στιχηράριον καὶ Μαθηματάριον.

Ζαχαρίας πρωτοψάλτης Κυζίκου, ἀνεψιὸς Ἀνανίου τοῦ μητροπολίτου Κυζίκου, μαθητὴς δὲ Ἰωάννου τοῦ Τραπεζουντίου. Ἤκμασε περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ′ αἰῶνος.

Ἰωάσαφ Κουκκουζέλης ὁ νεώτερος, ἤκμασε κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ΙΗ′ αἰῶνος, μουσικὸς ἐκ τῶν ἀρίστων καὶ ἀμιμήτων καὶ καλλιγράφος τῆς μουσικῆς ἀπαράμιλλος. Ἐποίησε διάφορα ἐκκλησιαστικὰ μέλη, ἓν χερουβικὸν «Νῦν αἱ δυνάμεις» εἰς ἦχον Πλ. Β′ καὶ ἄλλα τινά. Ἀντέγραψε μετ' ἀκαταβλήτου φερεπονίας τὴν παλαιὰν Παπαδικὴν εἰς ὀγκωδέστατον τόμον, ἐν τῷ ὁποίῳ περιέχονται τὰ διάφορα σχήματα τῶν τροχῶν, τὸ κείμενον τοῦ Μεγάλου Ἴσου τῆς Παπαδικῆς, ἡ Γραμματικὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ, καὶ ἄλλα ἀποσπάσματα θεωρίας διαφόρων ἑλλογίμων μουσικῶν, ὕμνοι βασιλικοὶ καὶ πατριαρχικοί, ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος, τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως καὶ ἡ Κυριακὴ προσευχή. Ἐκ τῆς ἐγκυκλίου σειρᾶς τῆς μουσικῆς, ἐκτὸς τοῦ Εἱρμολογίου καὶ τοῦ συντόμου Στιχηραρίου ἐμπεριέχει σὺν τούτοις τὸ Κρατηματάριον, τὸ Οἰκηματάριον, τὴν Παπαδικὴν καὶ τὸ Μαθηματάριον μετὰ τῶν ἀναγραμματισμῶν. Ὁ Ἀλλάτιος μαρτυρεῖ περὶ τοῦ Εἱρμολογίου τοῦ Ἰωάσαφ, ἐπιγραφομένου ὡς ἑξῆς «Εἱρμολόγιον καθ' ὅλον τὸν ἐνιαυτόν, ὡς ψάλλεται ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, διορθωθὲν ὀλίγον ὑπὸ τοῦ ταπεινοῦ ἱερομονάχου Ἰωάσαφ Κουκουζέλη τοῦ νεωτέρου»[1093].

Νικόδημος Ἁγιορείτης, Νάξιος τὴν πατρίδα, ὁ τὸν μονήρη βίον διελθὼν ἐν Ἀθωνι· ἀνὴρ πολυμαθής, φιλοπονώτατος, καὶ κράτιστος ὑμνογράφος. Περιῆλθε πολλὰς πόλεις καὶ ἐπεσκέφθη πολλὰς βιβλιοθήκας, ἰδίᾳ δὲ ἠσχολήθη μελετῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν

1093) Allat de lib. Eccl. 101.

μονῶν καὶ τῶν κελλίων τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Συνέγραψε πολλὰ συγγράμματα, ὧν τινὰ ἀνέκδοτα. Ἐκάλλυνε τοὺς ὕμνους καὶ τὰ ἐγκώμια τοῦ Ἐπιταφίου καὶ τοῦ Πάσχα[1094]. Τυγχάνει διορθωτὴς πολλῶν ἁσματικῶν κανόνων καὶ ἰδίᾳ τῶν τοῦ Θεοτοκαρίου, ποιητὴς δὲ διαφόρων κανόνων, καὶ τῶν ἀκολουθιῶν εἰς τὸν νεομάρτυρα Κωνσταντῖνον τὸν Ὑδραῖον, μαρτυρήσαντα ἐν τῇ νήσῳ Ρόδῳ τῇ 14 νοεμβρίου τοῦ 1800, κατ' ἐπιτομὴν δὲ εἰς τὸν Ἡσαΐαν καὶ τὸν ἅγιον Κύριλλον (ἐκδοθεισῶν ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Χίου ἐν Λειμωναρίῳ) καὶ τῆς γλαφυρᾶς ἀκολουθίας εἰς τοὺς ἁγιορείτας ἁγίους ἄνδρας, ὧν ἡ μνήμη τελεῖται τὴν Α΄ κυριακὴν μετὰ τὴν τῶν ἁγίων Πάντων. Μετέστη πρὸς Κύριον ὁ Νικόδημος τῷ 1089[1095].

Δανιὴλ πρωτοψάλτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ὁ ἐκ Τυρνάβου τῆς Θεσσαλίας, μουσικὸς ἔξοχος, σεμνυνόμενος διά τε τὸ εὔφωνον αὐτοῦ καὶ τὸν εὔσχημον τοῦ ψάλλειν τρόπον, μαθητὴς ἐγένετο Παναγιώτου τοῦ Χαλάτζογλου, συνέψαλλε δὲ μετὰ Ἰωάννου Τραπεζουντίου τοῦ Πρωτοψάλτου. Παρέδιδεν ὡς Λαμπαδάριος καὶ Πρωτοψάλτης τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ τὰ διάφορα μουσουργήματα ἀπαραλλάκτως ὡς ἐποιήθησαν παρὰ τῶν ποιητῶν αὐτῶν καὶ ὡς ἐδιδάχθη ταῦτα παρὰ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀλλοιώσεως· ὁ Δανιὴλ ἐδίδαξε καὶ εἰς τὴν Β΄ μετὰ τὴν ἅλωσιν Μουσικὴν Σχολὴν ἀντὶ 400 γρ. τὸ ἔτος[1096]. Περὶ τοῦ μελοποιοῦ τούτου Χρύσανθος ὁ Προύσης λέγει τὰ ἑξῆς «Προτέρημα τοῦ Δανιὴλ εἶναι τὸ ἐμβριθὲς καὶ πλούσιον τῆς εὑρέσεως, διότι ὅταν ἔμβαινεν εἰς φθοράν, ἐπέμενε κατακόρως εἰς τὸ μέλος της, ἐκεῖθεν ταχέως μὴ μεταβαίνων. Τοῦτο δὲ εἶναι μάλιστα τὸ ἀξιέπαινον τοῦ μελοποιοῦ». Ἐμέλισεν ὕμνους, κρατήματα ἐκτεταμένα καὶ ἔντεχνα, δοξολογίαν εἰς ἦχον Βαρὺν ἑπτάφωνον, ἕνα πολυέλεον «Δοῦλοι Κύριον» εἰς ἦχον Δ΄, δέκα μελῳδικώτατα μαθήματα τοῦ Μαθηματαρίου, τὰ εἰς ἦχον Α΄, Β΄ καὶ Γ΄ χερουβικά, κοινωνικὰ τῶν κυριακῶν μετὰ μετρίων κρατημάτων καὶ ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς διαφόρους ἤχους, καὶ ἄλλα. Φίλος δὲ ὢν τοῦ περιωνύμου τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ Ζαχαρίου χανεντὲ (μελῳδοῦ), ἐδιδάχθη παρ'

1094) Νεοελληνικὴ Φιλολογία Σάθα σ. 625.

1095) Βιογραφίαν καλὴν τοῦ Νικοδήμου ἔγραψεν ὁ Ἰβηρίτης Ὀνούφριος καταχωρηθεῖσαν ὑπὸ Θ. Νικολαΐδου τοῦ Φιλαδελφέως ἐν τῷ Συναξαριστῇ αὐτοῦ, σ. ια΄—ιγ΄.

1096) Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἐκδιδόντος ἀρχιμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου Σιναΐτου. 1870 σ. 555.

αὐτοῦ τὴν ἐξωτερικὴν μουσικήν, ἀντιδιδάξας αὐτὸν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικήν. Ἀπέθανε τῇ 23 δεκεμβρίου 1789.

Κύριλλος Τήνου ἀρχιεπίσκοπος, πρότερον χρηματίσας ἱεράρχης τῆς ἐπαρχίας Γάνου καὶ Χώρας, διαπρεπὴς μουσικὸς καὶ μουσικολόγος. Ἐγεννήθη εἰς τὴν κατὰ τὴν Προποντίδα νῆσον τοῦ Μαρμαρᾶ, σύγχρονος δὲ ἦν Δανιὴλ τοῦ Πρωτοψάλτου, μεθ' οὗ καὶ συνέψαλλεν ἐνίοτε εἰς τὸν πατριαρχικὸν ναόν. Ἐγνώριζε πλὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, ἣν ἐδιδάχθη παρὰ Παναγιώτου τοῦ Χαλάτζογλου, καὶ τὴν Ἀραβοπερσικήν. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ τινὰ μὲν ἐπιγράφονται «Κυρίλλου Γάνου καὶ Χώρας», τινὰ δὲ «Κυρίλλου πρώην Τήνου». Ἐμέλισεν ὀκτὼ χερουβικὰ κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους μετὰ κρατημάτων, κοινωνικὰ ἰσάριθμα τῶν κυριακῶν καὶ ἄλλα τοιαῦτα τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ. Συνέγραψε καὶ ἐγχειρίδιον περὶ Μουσικῆς, εἰς ὃ πραγματεύεται οὐ μόνον περὶ τῶν χαρακτήρων, τόνων, φθορῶν καὶ ἤχων τῆς ἡμετέρας μουσικῆς, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν φθόγγων καὶ τῶν ρυθμῶν τῆς ἀραβοπερσικῆς μουσικῆς. «Εἰσαγωγὴ μουσικῆς κατ' ἐρωταπόκρισιν εἰς ῥᾳοτέραν κατάληψιν τῶν μαθητιώντων, ἧς ὁ λόγος περὶ τῶν ἀνιουσῶν ἢ κατιουσῶν φωνῶν σωμάτων τε καὶ πνευμάτων ἢ καθ' ἑαυτὰς καὶ ἢ πρὸς ἄλληλα ἔν τε συντάξει καὶ συνθέσει, καὶ περὶ τῶν λοιπῶν λεγομένων σημαδίων κατ' ἐτυμολογίαν ἤχων τε καὶ φθορῶν καί τινων ἄλλων παρεπομένων αὐτοῖς· πονηθεῖσα παρ' ἐμοῦ Κυρίλλου ἀρχιερέως Τήνου τοῦ Μαρμαρηνοῦ»[1097].

Ζαχαρίας ὁ χανεντές, Βυζάντιος τὴν πατρίδα, φίλος καὶ σύγχρονος Δανιὴλ τοῦ Πρωτοψάλτου, παρ' οὗ ἐδιδάχθη καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν. Ἦν ἐγκρατέστατος τῆς ἀραβοπερσικῆς μουσικῆς καὶ ἄριστος μελοποιός. Εἰ καὶ ἐπηγγέλλετο τὸν χανεντὲ καὶ οὐδέποτε τὸν ἱεροψάλτην, ἐμέλισεν ὅμως καὶ μέλη ἐκκλησιαστικά, ἰδίᾳ δὲ λαμπροὺς καλοφωνικοὺς εἱρμούς οὓς καὶ ἐτόνισε διὰ τῆς ἡμετέρας παρασημαντικῆς. Ἀσιατικὰ ἄσματα ἐμέλισε πολλὰ καὶ ἔντεχνα, ἐποίησε δὲ καὶ συλλογὴν τοιούτων ἀσμάτων, ἅπερ κατὰ τέχνην καὶ ρυθμόν εἰσιν ἀπαράμιλλα, ὡς καὶ συλλογὴν ἑλληνικῶν ἀσμάτων. Τὴν συλλογὴν ταύτην ἣν ἐπέγραψεν *Εὐτέρπη* ὠκειοποιήθησαν, κατὰ τὴν γνώμην Κυριακοῦ τοῦ Φιλοξένους, μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἕτεροι μουσικοί, ἐξεδόθη δὲ ἐξηγηθεῖσα παρὰ Θεοδώρου τοῦ Φωκαέως καὶ Σταυ-

1097) Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. Μαυροκορδάτειος Βιβλιοθήκη ὑπὸ Ἀθ. Π. Κεραμέως. 1886 σ. 118.

ράκη τοῦ Χανεντέ, ἀλλ' οὐδαμοῦ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ γνησίου ποιητοῦ Ζαχαρίου τοῦ χανεντέ (μελῳδοῦ).

Ἰάκωβος πρωτοψάλτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας, Πελοποννήσιος τὴν πατρίδα, λόγιος μουσικός, ὑμνογράφος, καὶ μελοποιὸς κάλλιστος, μαθητὴς Ἰωάννου Πρωτοψάλτου τοῦ Τραπεζουντίου, ἐγεννήθη δὲ περὶ τὸ 1740, ὅπερ εἰκάζομεν ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν Ρ' κώδηκος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου, ἐν τῷ ὁποίῳ μνεία γίνεται ὅτι ὁ μουσικοδιδάσκαλος οὗτος τῷ 1764 δομέστικος ὢν τοῦ δεξιοῦ χοροῦ ἐλάμβανεν ἐτήσιον μισθὸν 120 γρόσια, σιτιζόμενος πιθανῶς ἐν τοῖς πατριαρχείοις[1098]. Ὁ Ἰάκωβος ἐφύλαττε πιςότατα τὸ σεμνοπρεπὲς ἐκκλησιαστικὸν ὕφος, ἐδίδαξε δὲ τὴν Παπαδικὴν καὶ τὸ Στιχηράριον εἰς τὴν τότε ὑπάρχουσαν μουσικὴν σχολήν[1099], διετέλεσε δ' ἅμα καὶ γραμματεὺς τοῦ πατριαρχικοῦ γραφείου. Ἐμέλισε τὸ ἀργὸν Δοξαστάριον μετὰ τῶν ἕνδεκα ἑωθινῶν, τῶν ἰδιομέλων τῶν Μεγάλων Ὡρῶν καὶ τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, περιέχον καὶ τὰ Δοξαστικὰ τῶν ἑσπερίων Ἀποστίχων ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ. Τὸ Δοξαστάριον ἢ Στιχηράριον τοῦ Ἰακώβου, εἰ καὶ συνετμήθη ἐκ τοῦ Παλαιοῦ Στιχηραρίου, ἐφύλαξεν ὅμως πάσας τὰς ἀρχαίας γραμμάς. Συνέταμε τὰ μεγάλα Κεκραγάρια Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τὸν Πολυέλεον Δανιὴλ τοῦ Πρωτοψάλτου «Δοῦλοι Κύριον». Ἐμέλισεν ὀκτὼ δοξολογίας ἐντέχνους καὶ χερουβικά, Πασαπνοάρια τῶν Αἴνων, τὸ «Νῦν αἱ δυνάμεις,» τὸ «Ἀγαπήσω σε Κύριε», ἀπολυτίκια, κοντάκια, ᾠδὰς καὶ ἐγκώμια εἰς Πατριάρχας. Ἐποίησε δύο ἀσματικοὺς κανόνας εἰς ἦχον Δ' καὶ τὸν μὲν πρὸς τὸ «Τριστάτας κραταιούς», τὸν δὲ πρὸς τὸ «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου», καὶ πᾶσαν ἐν γένει τὴν ἀκολουθίαν τῆς μεγαλομάρτυρος Εὐφημίας (11 ἰουλίου), τύποις ἐκδοθεῖσαν ἐν τοῖς πατριαρχείοις τὸ πρῶτον τῷ 1804 ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Γρηγορίου τοῦ Ε'. Κυριακὸς ὁ Φιλοξένης λέγει[1100] ὅτι ὁ Ἰάκωβος πρῶτος ὑπῆρξεν εἰς τὸ κατὰ

1098) Πλὴν δὲ τούτων ἐδίδοντο κατὰ τὰς ἐν τῷ αὐτῷ κώδηκι σημειώσεις τὸ Μ. Πάσχα γρ. «24 τῷ διδασκάλῳ πρωτοψάλτῃ διὰ τὴν Τσόχαν καὶ ψωμί του—12 τῷ διδασκάλῳ λαμπαδαρίῳ διὰ τὴν τσόχαν του» (Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ἐν Κ]πόλει Ἔτος Η' ἀριθ. 4, σ. 36).

1099) « Σχολεῖον μουσικῆς συνεκροτήθη· ὑπεσχέθησαν τῷ Πρωτοψάλτῃ Δανιὴλ γρ. 400 τὸν χρόνον διὰ νὰ παραδίδῃ μαθηματάρι, προσετάγησαν καὶ ὁ λαμπαδάριος Πέτρος καὶ ὁ δομέστικος τοῦ δεξιοῦ χοροῦ Γιακουμάκης νὰ παραδίδουν παπαδικὴν καὶ στιχηράρι» (Ἀθανασίου Ὑψηλάντου Κομνηνοῦ, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἐκδιδόντος ἀρχιμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου Σιναΐτου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870 σ. 555).

1100) Θεωρητικὸν Στοιχειῶδες τῆς Μουσικῆς, σ. 202

νόημα μελοποιεῖν, ὃν ἐμιμήθησαν καὶ οἱ μετὰ ταῦτα μουσικοδιδάσκαλοι· καὶ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων δὲ ὅσοι θέλουσι νὰ ἀναδειχθῶσιν ἄριστοι, αὐτὸν ἰχνηλατοῦσιν». Ἐπειδὴ δὲ ἦν ἄριστος γραμματικός, τῇ προτροπῇ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε', ἐπιθεωρήσας διώρθωσε τὰ εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς βίβλους παρεισφρήσαντα κατὰ καιροὺς λάθη, ἀβλεψίᾳ τυπογραφικῇ. Περὶ τοῦ Ἰακώβου διηγοῦνται ὅτι πολλάκις διὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἔννοιαν λέξεών τινων τῶν Τροπαρίων εἰς τὰ Προσόμοια δὲν ἐτήρει τὸν οἰκεῖον ρυθμόν, ἐφ' ᾧ περ καὶ Πέτρος ὁ Βυζάντιος, Λαμπαδάριος τότε ὤν, ἠγανάκτει μεγάλως. Ὡς Πρωτοψάλτης ὁ Ἰάκωβος ἐπολέμησε σπουδαίως τὸ μεταρρυθμιστικὸν σύστημα Ἀγαπίου τοῦ Παλλιέρμου[1101] καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴν παρασημαντικὴν αὐτοῦ. Ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 326 κώδηκος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου μανθάνομεν ὅτι ὁ Ἰάκωβος ἐλάμβανε 600 γρόσια ἐτησίως καὶ 400 διὰ νὰ διδάσκῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν οὓς ἂν ἐγκρίνῃ ὁ ἴδιος καὶ συστήσῃ αὐτῷ ὁ Πατριάρχης καὶ ἡ Σύνοδος.

Μελέτιος Σηναΐτης ὁ Κρής, ἤκμασε τῷ 1770, διδάσκαλος γενόμενος Γεωργίου τοῦ Κρητός. Ἐμελούργησε Πολυελέους, Δοξολο-

---

1101) Ὁ Ἀγάπιος ἐγεννήθη ἐν Χίῳ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἀπέθανε δὲ τῷ 1815 ἐν Βουκουρεστίῳ. Ἦτο κάτοχος τῆς τετραφώνου μουσικῆς τῆς δύσεως, ἐν μέρει δὲ καὶ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Θέλων δὲ νὰ ἁπλοποιήσῃ τὴν ἐν χρήσει τότε πολυσύνθετον μουσικὴν σημειογραφίαν συνέταξεν Ἐγχειρίδιον Μουσικὸν διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς σημειογραφίας καὶ ἤρξατο διδάσκειν τό σύστημα αὐτοῦ. Παραγενόμενος δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν, παρέστησεν εἰς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν τὰς τῆς γραφῆς ἐλλείψεις (οὐχὶ δὲ καὶ τῆς τέχνης) καὶ ἔπεισε τὸν ἐθνομάρτυρα Γρηγόριον τὸ Ε' καὶ τὴν περὶ Αὐτὸν Ἱερὰν Σύνοδον ὅτι συμφέρει τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς μουσικοῖς νὰ διδαχθῶσι τὸ σύστημα αὐτοῦ, περιλαμβάνον μόνον τὰ προτερήματα οὐχὶ δὲ καὶ τὰς ἐλλείψεις τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, καὶ ὅπερ ἦ ν' ἀσπασθῶσι καὶ κατ' αὐτὸ μεταγράψωσι τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη ἢ νὰ ἐφεύρωσιν οἱ μουσικοὶ ἄλλο νεώτερον γραφικὸν σύστημα διορθοῦντες τὸ τότε ἐν χρήσει. Πράγματι ἐδίδαξεν ὁ Ἀγάπιος ἐν τοῖς πατριαρχείοις τὸ σύστημα αὐτοῦ διὰ τῆς Εὐρωπαϊκῆς σημειογραφίας, ἐπὶ τέλους δὲ κατεῖδε τὸ δίκαιον τῶν σοφῶν παρατηρήσεων τοῦ διαπρεποῦς ἐπὶ παιδείᾳ καὶ μουσικῇ ἐμπειρίᾳ Πρωτοψάλτου Ἰακώβου καὶ ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἑσπερίαν διὰ νὰ ἐκμάθῃ ἐντελέστερον τὴν τῶν Εὐρωπαίων μουσικήν. Ἀρκούντως καταρτισθεὶς ἐν Εὐρώπῃ μετέβη διὰ νὰ διδάξῃ τὸ σύστημα αὐτοῦ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος, ἐκεῖθεν εἰς Ἔφεσον, κατόπιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, μεταχειριζόμενος ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἰς τὸ γραφικὸν σύστημα αὐτοῦ τὸ Ἀλφάβητον. Ἀποτυχὼν δὲ καὶ πάλιν διὰ τὸ ἄκαρπον τοῦ συστήματος, ἀπῆλθεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μεταβὰς εἰς Βλαχίαν, ἔνθα καὶ ἐτελεύτησεν. Ἴδε περὶ τοῦ Ἀγαπίου καὶ Μέγα Θεωρητικὸν Χρυσάνθου, Μέρος Β' § 78.

γίας, Πασαπνοάρια ἀργὰ τοῦ ὄρθρου. Εἱρμοὺς καλοφωνικούς, Ἀλληλουάριον ἀργὸν εἰς ἦχον Βαρύν, μαθήματα τοῦ Μαθηματαρίου, Οἰκηματαρίου, Κρατηματαρίου καὶ ἄλλα τινά, ἐξ ὧν τὰ πλεῖστά εἰσιν ἐκδεδομένα καὶ εἰς τὴν νέαν μέθοδον ἐπεξηγημένα.

Γεώργιος ὁ **Κρής,** περιώνυμος μουσικὸς καὶ μελοποιός, οὐδαμοῦ ἐξασκήσας τὸ τοῦ ἱεροψάλτου ἐπάγγελμα, ἀλλὰ πάντοτε διατελέσας διδάσκων τὴν ψαλμῳδίαν. Μαθητὴς ἐγένετο Μελετίου τοῦ Σιναΐτου καὶ Ἰακώβου τοῦ Πρωτοψάλτου, οὓς ὑπερέβη εἰς τὸ ἀναλυτικῶς γράφειν τὰ μουσουργήματα. Ἐμουσούργησε χερουβικά, κοινωνικὰ ἔντεχνα εἰς διαφόρους τοῦ ἐνιαυτοῦ ἑορτὰς κατὰ διαφόρους ἤχους, ἐτόνισε τὰ στιχηρὰ ἰδιόμελα τοῦ Πάσχα ἤτοι τὰ ἑσπέρια τοῦ Β΄ ἤχου κατὰ τὸ ἀνάμικτον εἶδος, τὸν εἰς ἦχον Βαρὺν ἔντεχνον πολυέλεον «Λόγον ἀγαθόν», τὸ ἐπικήδειον ᾄσμα «Μετὰ τῶν ἁγίων ἀνάπαυσον» εἰς ἦχον Πλ. Δ΄, ὅπερ ψάλλεται ἀντὶ τοῦ «Θρηνῶ καὶ ὀδύρομαι», τὸ εἰς σύντομον εἱρμολογικὸν μέλος «Μακάριος ἀνήρ», τὸ ἀργὸν *Δύναμις* τοῦ Τρισαγίου ὕμνου, τὸν Καλοφωνικὸν Εἱρμὸν «Τὴν δέησίν μου δέξαι τὴν πενιχρὰν» μετὰ ἐκτενεστάτου κρατήματος καὶ τοῦ ἐπιλόγου ἢ ἐπιφωνήματος «Ροήν μου τῶν δακρύων» καὶ ἄλλα, μετενεχθέντα ἐκ τῆς ἀρχαίας εἰς τὴν νέαν μέθοδον. Ἔγραψε καὶ τὸ Ἀργὸν Στιχηράριον Ἰακώβου τοῦ Πρωτοψάλτου, διότι συνήθως ὁ Ἰάκωβος ἔψαλλε οἱονεὶ ὑπαγορεύων τὰ ποιήματα αὐτοῦ, ὁ δὲ Κρὴς ἔγραφεν ἀκριβῶς τὸ μέλος καὶ τὴν μελῳδικὴν γραμμὴν ἑκάστης μουσικῆς θέσεως. Ὁ Γεωργιος Κρὴς ἐδίδαξε τὴν μουσικὴν ἐν τῇ ἐν Φαναρίῳ Κωνσταντινουπόλεως ἀλληλοδιδακτικῇ λεγομένῃ σχολῇ, ἐν Χίῳ καὶ ἐν Κυδωνίαις, ἀνέδειξε δὲ διακεκριμένους μαθητάς, ὡς Γρηγόριον τὸν Πρωτοψάλτην, Χουρμούζιον τὸν Χαρτοφύλακα, Ἀντώνιον τὸν Λαμπαδάριον, Ἀπόστολον τὸν Κρουστάλαν, Ἀθανάσιον τὸν Σελευκείας, Πέτρον τὸν Ἐφέσιον, Κωνσταντῖνον τὸν Πρωτοψάλτην, Πέτρον τὸν Ἁγιοταφίτην, Εὐτύχιον Γεωργίου τὸν Οὐγουρλοῦν, Θεόδωρον τὸν Φωκαέα, Ζωφείριον τὸν Ζαφειρόπουλον καὶ ἄλλους. Αὐτὸς πρῶτος ἐδίδαξε τὸν ἀναλελυμένον καὶ ἐξηγηματικὸν τρόπον τοῦ γράφειν πάσας τὰς μελῳδικὰς γραμμὰς διὰ μόνων τῶν χαρακτήρων τῆς ποσότητος καὶ ἄνευ τῶν ἱερογλυφικῶν μεγάλων σημαδίων. Ἐντεῦθεν ἐμορφώθη κατόπιν ἡ νέα γραφικὴ μέθοδος τῆς μουσικῆς ὑπὸ Γρηγορίου, Χουρμουζίου καὶ Χρυσάνθου. Ὑπὸ τῶν ρηθέντων τριῶν μουσικῶν προσεκλήθη ὁ Γεώργιος Κρὴς διὰ νὰ συνεργασθῇ μετ' αὐτῶν, ἀλλ' ὁ θάνατος προλαβὼν τὸν ἀφήρπασεν ἐν Κυδωνίαις τῷ 1816.

Μανουὴλ Βυζάντιος, Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, μουσικὸς ἐμπειρότατος, μαθητὴς γενόμενος Ἰακώβου τοῦ Πρω-

τοψάλτου καὶ Γεωργίου τοῦ Κρητός. Ἐχρησίμευσεν ὡς ὁδηγὸς εἰς τὸ μελοποιεῖν τὰ ἀνάμικτα καὶ εἱρμολογικὰ μέλη καὶ τὰ σύντομα μελοποιήματα. Ἐκτὸς πολλῶν μαθημάτων τοῦ Μαθηματαρίου ἐμελούργησε τὰ κατ' ἦχον ἀντίφωνα κατὰ τὸ μικτὸν εἶδος, συντόμους Δοξολογίας εἰς διαφόρους ἤχους, τὰς στιχολογίας τῶν κεκραγαρίων τῶν ὀκτὼ ἤχων, τοὺς Μακαρισμοὺς τοῦ Βαρέως ἤχου καὶ τοῦ Πρωτοβαρέως, τρεῖς σειρὰς Χερουβικὰ ἔντεχνα, δύο Κοινωνικὰ τὸ «Σωτηρίαν εἰργάσω» καὶ τὸ «Μακάριοι οὓς ἐξελέξω». Ἐποίησε τὴν κατ' ἀγωγὴν στιχολογίαν τῶν Μεγαλυναρίων τῆς Ὑπαπαντῆς, συνέτεμε τεχνικώτατα τὸ μέγιστον «Μακάριος ἀνὴρ» Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, συνέγραψε δὲ καὶ συλλογὴν τῶν ἰδιομέλων μετὰ διαφόρων κοντακίων καὶ ἀπολυτικίων κατὰ τὸ ὕφος τῆς Μ. Ἐκκλησίας. Ἀπέθανεν ὁ Μανουὴλ κατὰ ἰούνιον τοῦ 1819.

Σταυράκης Β' δομέστικος τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς πρωτοψαλτείας τοῦ Μανουήλ, μαθητὴς δὲ Γεωργίου τοῦ Κρητός. Οὗτος, ὡς φονεύσας τὴν ὑπηρέτριαν αὐτοῦ διὰ γρονθοκοπήματος, ἐπαύθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ. Προσκληθεὶς δὲ ὡς πρωτοψάλτης τῆς ἐν Ταταούλοις ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου μετὰ ζήλου ὑπηρέτησεν ἐπὶ ὅλην εἰκοσαετίαν αὐτόθι, καὶ ἐπὶ εἰκοσαετίαν ἀκολούθως ἐν τῷ ἐν Μεγάλῳ Ρεύματι ἱερῷ ναῷ τῶν Ταξιαρχῶν. Ἀπέθανε δὲ ἐν λιπαρῷ γήρατι καταλιπὼν καλλίστους γόνους. Ἐποίησε διάφορα μουσουργήματα μαρτυροῦντα μουσικὴν δεξιότητα.

Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος, Λαμπαδάριος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, μουσικὸς ἔξοχος, μελοποιὸς θαυμάσιος καὶ μουσικοδιδάσκαλος ἄριστος, θαυμαζόμενος παρὰ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ διὰ τὴν ἔξοχον ἀντίληψίν του. Διηγοῦνται ὅτι ἠδύνατο ἅπαξ ἀκούων μουσούργημά τι νὰ τὸ διαφυλάξῃ πιστότατα διὰ τῆς γραφῆς, ἐφ' ᾧπερ καὶ *χιρσὶζ* (κλέπτης) Πέτρος ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν ἐκαλεῖτο. Ἐμαθήτευσε παιδιόθεν ἐν Σμύρνῃ παρά τινι ἱερομονάχῳ μουσικῷ, εἶτα ἀφικόμενος εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀκουστὴς ἐγένετο τοῦ Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Ἰωάννου τοῦ Τραπεζουντίου, μεθ' οὗ καί συνέψαλλεν ἐν τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ ὡς Β' Δομέστικος. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου, Πρωτοψάλτου διορισθέντος τοῦ Δανιήλ, ὁ Πέτρος προσεκλήθη οὐχὶ κατὰ τὴν τάξιν εἰς τὴν θέσιν τοῦ α' Δομεστίκου, ἀλλ' εἰς τὴν τῆς λαμπαδαρείας, Β' δὲ Δομέστικος διωρίσθη Πέτρος ὁ Βυζάντιος. Ὁ Λαμπαδάριος Πέτρος ἀπέθανε προώρως ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ ἁρπασθείς· ἀνέδειξε δὲ πλείστους μαθητάς, ἐν οἷς, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Fetis, ἐδίδαξε τὴν τουρκικὴν μουσικήν, καὶ δὴ εἰς τὸν

ἄριστον κάτοχον αὐτῆς τὸν Antoine Murat, διερμηνέα τῆς πρωσσικῆς πρεσβείας ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐδίδαξε τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικὴν καὶ εἰς τὴν Β΄ μετὰ τὴν ἅλωσιν Μουσικὴν Σχολὴν (Παπαδικὴν καὶ Στιχηράριον)[1102]. Ὁ Πελοποννήσιος θεωρεῖται ὁ εὐεργετήσας καὶ τὴν Ἀρμενικὴν Μουσικήν, ἅτε διδάξας εἰς τὸν Πρωτοψάλτην τοῦ ἐν Κοντοσκαλίῳ ἀρμενικοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ Τερετζοὺν Χαμπαρτζοὺν τὸν τρόπον τῆς γραφῆς τῶν μουσικῶν μελῶν, μεταχειρισθεὶς πρὸς τοῦτο μέθοδον παραλλαγῆς τῶν φθόγγων τῆς μουσικῆς κλίμακος διὰ τῶν σημείων τῆς μαρτυρικῆς ποιότητος τῶν τριῶν γενῶν τῆς ἡμετέρας μουσικῆς τῆς ἀρχαίας μεθόδου[1103].

Ὑπὸ τοῦ Πέτρου ἐμελουργήθη ἅπασα ἡ σειρὰ τῶν ἐγκυκλίων μουσικῶν μαθημάτων, ἤτοι τὸ Σύντομον Στιχηράριον, τὸ Εἱρμολόγιον, τὸ Κρατηματάριον, τὸ Οἰκηματάριον, τὸ Ἀργὸν Στιχηράριον, ἡ Παπαδική, τὸ Μαθηματάριον κατ' ἀναγραμματισμούς, καὶ ἄλλα ἀναρίθμητα· συνύφανε δηλ. μελοποιήσας δύο Ἀναστασιματάρια, ἀργὸν καὶ σύντομον, Εἱρμολόγιον καταβασιῶν, καὶ Δοξαστάριον ἤτοι τὸ Νέον ἢ Σύντομον στιχηράριον. Ἐποίησε τρεῖς σειρὰς χερουβικὰ ἀργὰ καὶ μίαν σύντομον, τρεῖς σειρὰς κοινωνικὰ τῶν κυριακῶν καὶ μίαν σειρὰν κοινωνικὰ τῆς ἑβδομάδος καὶ ἄλλα χερουβικὰ καὶ κοινωνικὰ εἰς τὰς δεσποτικὰς καὶ θεομητορικὰς ἑορτὰς κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους, εὐλογητάρια ἀργά, σύντομα καὶ συντομώτερα, πολυελέους, δοξολογίας συντόμους καὶ ἀργοσυντόμους εἰς διαφόρους ἤχους, πασαπνοάρια ἀργὰ τοῦ ὄρθρου, ἐξ ὧν τρία εἰς ἦχον Πλ. Β΄, εἱρμοὺς καλοφωνικούς, κρατήματα, καὶ ἄλλα διάφορα μουσουργήματα ψαλλόμενα εἰς τοὺς μικροὺς καὶ μεγάλους ἑσπερινούς, εἰς τὰς παννυχίδας, εἰς τὸν ὄρθρον τῶν διαφόρων ἑορτῶν, εἰς τὰς λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου, Βασιλείου καὶ τῶν Προηγιασμένων, καὶ εἰς ἄλλας τελετάς, οἷον εἰς κηδείας, χειροτονίας, εἰς τὸ βάπτισμα, τὸν γάμον, τὸ εὐχέλαιον κτλ. Ἐμέλισε δὲ καὶ στίχους πολιτικοὺς κατὰ τὰ μακάμια τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τοὺς ρυθμοὺς αὐτῶν. Ἡρμήνευσεν εἰς τὴν μέθοδον αὐτοῦ πολλῶν ἀρχαίων μουσικοδιδασκάλων μαθήματα, οἷον τὰ μεγάλα κεκραγάρια Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τὰ μεγάλα ἑωθινὰ Ἰωάννου τοῦ Γλυκέως, τὰ μεγάλα

1102) Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν· ἐκδιδόντος ἀρχιμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου Σιναΐτου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1870 σ. 555.

1103) Τὴν τῆς μουσικῆς παραλλαγῆς ἑρμηνείαν διαφυλάττουσιν οἱ Ἀρμένιοι ὡς πολύτιμον κτῆμα εἰς τὸ ἐν Κοντοσκαλίῳ ἀρμενικὸν πατριαρχεῖον. Διὰ τῶν εἰρημένων μαρτυριῶν καταγίνονται κατὰ διαδοχὴν οἱ μαθηταὶ τοῦ Χαμπαρτζοῦν εἰς τὸ ἀπαρτίσαι ἐθνικὴν μουσικὴν γραφήν.

Ἀνοιξαντάρια διαφόρων ποιητῶν, ἀργά τινα πασαπνοάρια τοῦ ὄρθρου, τὸ «Ἄνωθεν οἱ προφῆται» καὶ ἄλλα τινὰ τοῦ Οἰκηματαρίου καὶ Μαθηματαρίου μαθήματα. Ταῦτα πάντα ἐποίησεν ὁ Πέτρος, Λαμπαδάριος ὢν τῆς Μ. Ἐκκλησίας.

Περὶ τοῦ διαπρεποῦς τούτου μουσικοῦ, ὅστις ἀνώτερος ἐδείχθη πάντων τῶν ἐξέχων μουσικοδιδασκάλων τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ὑπάρχουσι πολλὰ ἀνέκδοτα ἱστορικά, ἅπερ διέσωσεν ἡμῖν ὁ πολύκλαυστος μουσικολόγος ἱερεὺς Κυριακὸς ὁ Φιλοξένης ἐν τῷ ἀνεκδότῳ αὐτοῦ Λεξικῷ τῶν ἐνδόξων Μουσικῶν, ἐξ οὗ καὶ ἡμεῖς μεταγράφομεν τὰ σπουδαιότερα, μὴ τηροῦντες τὸ τοῦ ἐκείνου γλωσσικὸν ἰδίωμα, ἅτε κοινότατον ὂν καὶ πλουσίως χυδαΐζον.

Α'. Ὑπὸ τῶν ἐγκρατῶν τῆς ἀραβοπερσικῆς μουσικῆς ὁ Πέτρος ἐκαλεῖτο καὶ ἐκηρύττετο *Χότζας* (διδάσκαλος), καὶ ἐκ κοινῆς συμφωνίας οὐδὲν ὑπ' αὐτῶν ποίημα ἐμουσουργεῖτο ἄνευ τῆς ἀδείας αὐτοῦ, διότι ὅ,τι ἐκεῖνοι ἐπὶ μακρὸν μοχθοῦντες ἐμέλιζον, αὐτὸς ἅπαξ ἀκούων ψαλλόμενον εἶχε τὴν δεξιότητα ἀμέσως διὰ τῆς ὀξείας αὐτοῦ ἀντιλήψεως νὰ τὸ ὑποκλέπτῃ διὰ τῆς μουσικῆς γραφῆς καὶ καλλωπίζων νὰ τὸ παραδίδῃ εἰς αὐτὸν τὸν μελοποιήσαντα ὡς νεοφανὲς δῆθεν ποίημα αὐτοῦ. Ἕνεκα δὲ τῆς ἀπαραμίλλου ταύτης ἀντιλήψεως καὶ μιμήσεώς του διέσωσέ ποτε καὶ τὴν ὑπόληψιν τῶν Ὀθωμανῶν τοῦ παλατίου μουσικῶν. Καὶ ἰδού πως. Τῷ 1770 ἀφίκοντο ἐκ Περσίας εἰς Κωνσταντινούπολιν τρεῖς Ὀθωμανοὶ χανεντέδες φέροντες ἓν νέον καὶ ἀνέκδοτον ᾄσμα αὐτῶν, ὅπερ ἐπὶ μακρὸν χρόνον συντάξαντες, προὐτίθεντο νὰ ψάλωσι τὸ πρῶτον ἐνώπιον τοῦ Σουλτάνου τὴν ἡμέραν τοῦ Βαϊραμίου. Τοῦτο ἐθεώρουν ὡς προσβολὴν καὶ ἐδυσθύμουν οἱ αὐλικοὶ μουσικοὶ καὶ πάντες οἱ ἔμπειροι μουσικοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τέλος ἀπεφάσισαν νὰ ζητήσωσι τὰς περὶ τούτου ὁδηγίας τοῦ περιωνύμου μουσικοῦ Πέτρου. Τῇ συμβουλῇ δὲ τοῦ ὁμογενοῦς μουσικοδιδασκάλου τὸ ᾄσμα κατεσχέθη διὰ τοῦ ἀκολούθου τεχνάσματος: Τοὺς τρεῖς ξένους μουσικοὺς προσεκάλεσαν εἰς γεῦμα οἱ δερβίσιδες τοῦ ἐν Πέραν Τεκκὲ (μοναστηρίου), οἵτινες ἀφ' οὗ διηρέθησαν εἰς τρεῖς τάξεις κατὰ τοὺς ἑαυτῶν βαθμούς, πρῶτον ἐνεφανίσθη ἐνώπιον τῶν ξένων ἡ μία τάξις, ἡ προσφέρουσα δῆθεν τὸ γεῦμα, ἥτις ἀφοῦ συνεθύμησε παρεκάλεσε τοὺς ἐκ Περσίας μουσικοὺς νὰ τραγῳδήσωσι κατ' ἀρχὰς μὲν ἐκ τῶν συνήθων ᾀσμάτων μετὰ τῶν μουσικῶν ὀργάνων, εἶτα δὲ καὶ τὸ ᾄσμα, ὅπερ ἔμελλον νὰ ψάλωσι κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Βαϊραμίου ἐνώπιον τοῦ Σουλτάνου. Ἡ παράκλησις τῶν δερβίσιδων εἰσηκούσθη, ὁ δὲ Πέτρος ἐν καταλλήλῳ θέσει διαμένων κεκρυμμένος ὑπέκλεπτε διὰ τῆς μουσικῆς γραφῆς τὸ ᾄσμα. Ἀλληλοδιαδόχως παρέστησαν ἐν τῷ γεύματι

καὶ οἱ ἀποτελοῦντες τὴν δευτέραν καὶ τρίτην τάξιν τῶν Δερβίσιδων, οἱ δὲ μελῳδοὶ πρὸς εὐχαρίστησιν αὐτῶν ἐπανελάμβανον τὸ ᾄσμα· οὕτω λοιπὸν τὸ ᾄσμα ἐψάλη τρίς, ὁ δὲ Πέτρος, ἀφοῦ ἐκαλλώπισε τοῦτο καὶ ἔγραψεν ἐπὶ τοῦ χάρτου, εἶτα ἐφαίνετο ἐρχόμενος ἐκ τοῦ προαυλίου τοῦ Τεκκὲ πρὸς τὸ μέρος τοῦ συμποσίου. Πάντες οἱ συνδαιτυμόνες Δερβίσιδες προεξανέστησαν πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Πέτρου λέγοντες «Χότζα γκελίορ» (ὁ διδάσκαλος ἔρχεται)· ἀμέσως δὲ τὸν μὲν Πέτρον συνέστησαν πρὸς τοὺς τρεῖς ξένους μουσικοὺς ὡς τὸν ἄριστον μουσικόν, τοὺς δὲ ξένους πρὸς τὸν Πέτρον ὡς ἐξόχους μουσικοὺς καὶ ψάλλοντας ᾄσμά τι αὐτῶν ἀμίμητον. Ἀφοῦ δὲ ἐψάλη καὶ πάλιν τὸ ᾄσμα ὑπὸ τῶν ξένων μουσικῶν πρὸς εὐχαρίστησιν καὶ τοῦ ρωμαίου διδασκάλου τῶν Δερβίσιδων, ὁ Πέτρος παρετήρησε μετὰ σοβαρότητος αὐτοῖς ὅτι τὸ ψαλὲν εἶναι μελοποίημα αὐτοῦ, καὶ ὅτι τοῦτο μαθητής τις αὐτοῦ ἐκ τῶν διεσπαρμένων εἰς Ἀραβίαν καὶ Περσίαν ἐδίδαξε πρὸς αὐτοὺς ἀναμφιβόλως οὐχὶ ἐντελῶς καὶ ἀκριβῶς. Ἐπὶ τούτῳ οἱ ξένοι μουσικοὶ ἐταράχθησαν ἰσχυριζόμενοι ὅτι τὸ μουσούργημα εἶναι ἔργον αὐτῶν, ὅτι πρὸς σύνθεσιν αὐτοῦ μεγάλως ἐμόχθησαν, καὶ ὅτι ἀφίκοντο εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅπως ψάλωσιν αὐτὸ τὸ πρῶτον ἤδη ἐνώπιον τοῦ Σουλτάνου κατὰ τὸ Βαϊράμιον· ὁ δὲ Πέτρος ἐξήγαγεν ἐκ τοῦ θυλακίου του τὸ ᾄσμα καὶ ἔψαλεν αὐτὸ κεκαλλωπισμένον πρὸς πανδοῦρίδα. Σοβαρὰ δὲ ἐπὶ τέλους λογομαχία συνήφθη μεταξὺ αὐτῶν, καθ' ἣν, εἷς τῶν ξένων μελῳδῶν κατέθραυσεν ἐν παραφόρῳ ὀργῇ τὴν πανδουρίδα τοῦ Πέτρου, ἕτερος δὲ ἐξ αὐτῶν γινώσκων ὅτι οἱ Γραικοὶ ἔχουσι γραπτὴν μουσικὴν ἐνόησε τὸν δόλον καὶ ὥρμησε νὰ φονεύσῃ τὸν Πέτρον διὰ τοῦ ἐγχειριδίου του. Ἐκ τοῦ τολμήματος τούτου ἐπωφεληθέντες οἱ Δερβίσιδες ἔδησαν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας τῶν τριῶν μελῳδῶν καὶ τοὺς ἐφυλάκισαν εἴς τι μέρος τοῦ Τεκκέ, ἀφοῦ προηγουμένως τοὺς ἐνέπτυσαν καὶ τοὺς ἐξύβρισαν. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐξωρίσθησαν οἱ ξένοι μελῳδοὶ ὡς ἀγύρται, καὶ οὕτω διεσώθη ἡ ὑπόληψις καὶ ἀξιοπρέπεια τῶν μελῳδῶν τῆς Κ|πόλεως. Ταῦτα ἐνέπλησαν χαρᾶς τοὺς αὐλικοὺς μουσικούς, οἱ δὲ Δερβίσιδες εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Πέτρον ἐνέγραψαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ «Χιρσὶζ Πέτρος» εἰς τὸ ἱερὸν δελτίον τῆς παρουσίας τῶν ἐνδόξων αὐτῶν σέχιδων[1104].

Β'. Ὡς ἐκ τοῦ προεκτεθέντος ἱστορικοῦ, ἡ φήμη τοῦ Πέτρου ἔφθασεν εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ φιλομουσοτάτου Σουλτάνου Χαμὶτ τοῦ Α', ὅστις καὶ διέταξεν ὅπως ἐλευθέρως εἰσέρχηται ὁ ἔξοχος μουσικὸς εἰς τὰ ἀ-

1104) Τὸ ὄνομα τοῦ Πέτρου σώζεται ἄχρι τοῦ νῦν εἰς τὸν ἐν Πέραν Κ|πόλεως Τεκκὲν ἐπὶ τοῦ παρὰ τὴν ἐσωτέραν πύλην χειμένου δευτέρου μαυσωλείου.

νάκτορα. Ἀλλὰ τὸ ἐξῆς ἀξιομνημόνευτον γεγονὸς ἐκίνησε τὴν μῆνιν τοῦ Σουλτάνου κατὰ τοῦ Πέτρου : Ἡμέραν τινὰ ὁ Σουλτάνος ἀναχωρήσας ἐκ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Βυζαντίου μετέβη εἰς τὸ κατὰ τὸ Μπαλοὺκ Παζάριον τέμενος (Γενῆ Τζαμί), δειπνήσας δὲ διενυκτέρευσεν εἰς τὸ περίπτερον τοῦ τεμένους. Τὴν αὐτὴν ἑσπέραν κατὰ σύμπτωσιν μετέβη καὶ ὁ Πέτρος πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ ἐν τῷ ρηθέντι τεμένει μεγαλοφωνοτάτου μεϊζίνη (ἱεροψάλτου), παρ' ᾧ καὶ συνεδείπνησε. Κατὰ τὸ δεῖπνον πολὺς λόγος ἐγένετο περὶ τοῦ περιωρισμένου μέλους «σελὰκ» τοῦ ἐπὶ δύο ἤχων ψαλλομένου· ὁ δὲ ἡμέτερος μουσικὸς ἀνέλαβε νὰ ψάλῃ αὐτὸ καὶ εἰς ἄλλον ἦχον πρὸς τὸ λυκαυγές, ἀλλὰ δὲν ἤθελε νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν μιναρέ· ὁ μεϊζίνης διὰ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς τέχνης τοῦ Πέτρου θεὶς κατὰ χώραν πάντα θρησκευτικὸν λόγον ὑπεχρέωσε τὸν μουσικοδιδάσκαλον νὰ ψάλῃ τὸ «σελὰκ» ἀπὸ τοῦ μιναρέ. Ἀφοῦ ἱκανοποιήθη ὁ πόθος τοῦ μεϊζίνη, ὁ Πέτρος εἶτα ἐπορεύθη εἰς Φανάριον. Ἀλλ' ὁ μουσικώτατος Σουλτάνος ἀκούσας τὸ ψαλέν, ἠθέλησε τὴν πρωίαν νὰ μάθῃ τὸν εἰς νεώτερον μέλος ποιήσαντα τὸ «σελάκ». Πληροφορηθεὶς δὲ τὰ καθέκαστα, ἐχολώθη λίαν καὶ διέταξε δύο εἰσαγγελεῖς ὅπως μεταβῶσιν εἰς τὰ ἡμέτερα πατριαρχεῖα καὶ ἀναγγείλωσι τῷ Πατριάρχῃ τὴν ἀσύγγνωστον τόλμην τοῦ μουσικοδιδασκάλου, συλλάβωσι δὲ καὶ ἀπαγάγωσι τὸν τολμητίαν εἰς τὸ σεχουλισλαμάτον διὰ νὰ γείνῃ ἡ ἀνάκρισις αὐτοῦ θρησκευτικῶς. Ἐν τῇ ἀνακρίσει ὁ Πελοποννήσιος μουσικὸς οὐδὲν ἔλεγεν, ἀλλὰ τὸν φρενοβλαβῆ προσποιούμενος ἔβλεπεν ἄνω κάτω, δεξιὰ καὶ ἀριστερά, μᾶλλον δὲ ἐθεώρει τὴν ὁμαλὴν καὶ ἐπίπεδον αἴθουσαν τοῦ κριτηρίου. Εἰς ἐπίμετρον δὲ προσέθηκεν «Ὢ τί ὡραῖος ἐδῶ τόπος διὰ νὰ παίζῃ τινὰς καρύδια» καὶ εὐθὺς ἀναπηδήσας εἰς τὸ μέσον ἐξήγαγεν ἐκ τοῦ θυλακίου του κάρυα καὶ ἤρξατο παίζων, ἀδολεσχῶν καὶ προσβάλλων τοὺς παρακωλύοντας τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ. Τότε πάντες οἱ συνανακείμενοι ἔκραξαν «βάχ, ζάβαλη, γιαζήκ, τιβανὲ ὀλμούς» (ὦ, ὁ ταλαίπωρος ἄδικον, ἐτρελλάθη), καὶ ἐνεκρίθη νὰ ὁδηγηθῇ εἰς τὸ ἐν Ἐγρῆ-καποῦ κείμενον ἐθνικὸν φρενοκομεῖον, ἔνθα τὰ πάντα ἐχορηγοῦντο αὐτῷ, κελεύσει σουλτανικῇ, πλὴν χάρτου καὶ μελάνης. Καὶ τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἐθεράπευσεν ὁ εὐφυὴς Πέτρος, διότι παρὰ μὲν τῶν ἐπισκεψαμένων αὐτὸν μαθητῶν τῆς σχολῆς Ἐγρῆ-καπίου ἔλαβε χάρτην, ἐκ δὲ τῶν προσενεχθέντων αὐτῷ βυσσίνων ἐσχημάτισε μελάνην καὶ διὰ τοῦ μίσχου αὐτῶν ἔγραψεν τὸ ἓν ἐκ τῶν τριῶν εἰς ἦχον Πλ. Β' ἀργῶν πασαπνοαρίων τοῦ ὄρθρου, ὅπερ καὶ *Βυσσινόγραφον* καλεῖται. Μετὰ τεσσαρακονθήμερον δὲ ἐν τῷ ἐθνικῷ φρενοκομείῳ διαμονήν, ἐπετράπη τῷ Πέτρῳ, ὡς ἰαθέντι δῆθεν, νὰ ἐξέλθῃ καὶ νὰ ἐξακολου-

θήσῃ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἔν τε τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τοῖς Ἀνακτόροις.

Ὁ ἀξιύμνητος μουσικοδιδάσκαλος ἐτελεύτησε τῷ 1777, καθ' ἣν δὲ ἡμέραν ἐτελεῖτο ἡ κηδεία αὐτοῦ ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ συνέρρευσαν ἐκ πάντων τῶν Τεκκέδων τῆς βασιλευούσης οἱ Δερβίσιδες, οἵτινες ἐζήτησαν τὴν ἄδειαν παρὰ τοῦ τότε Πατριάρχου Νεοφύτου ὅπως καὶ αὐτοὶ εἰς ἔνδειξιν σεβασμοῦ πρὸς τὸν κηδευόμενον διδάσκαλον ψάλωσιν κατὰ τὴν ἐκφορὰν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τὴν πένθιμον ᾠδὴν μετὰ τῶν πλαγιαύλων. Ὁ δὲ Πατριάρχης ἀπήντησε «Συναισθάνομαι καὶ ἐγὼ τὴν ὑμετέραν μεγίστην λύπην τὴν ὁποίαν προὐξένησεν εἰς ὅλους μας ὁ θάνατος τοῦ μακαρίτου διδασκάλου· δὲν σᾶς λέγω μὲν τὸ ὄχι, ἀλλ' ἵνα μὴ δυσαρεστηθῇ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, παρακαλῶ πάντας ὑμᾶς ὅπως ἀκολουθήσητε ἄχρι τοῦ τάφου, καὶ ἐκεῖ πράξατε τὸ πρὸς αὐτὸν καθῆκον ὑμῶν». Εἰς τοὺς συμπαθεῖς τούτους λόγους τοῦ Πατριάρχου ὑπήκουσαν οἱ Δερβίσιδες καὶ ἠκολούθησαν μετὰ δακρύων τὸν νεκρὸν μέχρι τοῦ ἐν Ἐγρηκαπίῳ νεκροταφείου τῶν Ὀρθοδόξων. Ἀφοῦ δὲ ὁ νεκρὸς ἐτέθη ἐν τῷ τάφῳ καὶ ἐψάλη τὸ νενομισμένον τρισάγιον, κατόπιν περικυκλώσαντες οἱ Δερβίσιδες τὸν τάφον, ἔψαλλον αὐλῳδῶς παθητικώτατα. Εἷς δὲ τῶν μεγάλων Δερβίσιδων καταβὰς εἰς τὸν τάφον καὶ κρατῶν ἀνὰ χεῖρας ὡς λαμπάδα καιομένην τὸν πλαγίαυλόν του, εἶπε τουρκιστὶ τάδε «ὦ μακαρῖτα Διδάσκαλε, λάβε καὶ ἀφ' ἡμῶν τῶν ὀρφανῶν μαθητῶν σου τὸ τελευταῖον τοῦτο δῶρον, ἵνα συμψάλλῃς ᾄσματα δι' αὐτοῦ εἰς τὸν Παράδεισον μετὰ τῶν ἀγγέλων». Τὸν δὲ πλαγίαυλον θεὶς εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ νεκροῦ, ἐξῆλθε τοῦ τάφου ἔνδακρυς. Εἶτα οἱ Χριστιανοί, κατὰ τὰ νενομισμένα, ἔθαψαν τὸν Πέτρον. Περὶ τοῦ τάφου καὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφῆς γράφει Θεόδωρος ὁ Ἀριστοκλῆς ταῦτα «Ἔστι δὲ τεθαμμένος ὁ ἀείμνηστος Πέτρος ὁ Λαμπαδάριος ἐν τῷ ἔξω τῆς Χαρσίας πύλης (Ἐγρῆ καποῦ) κοιμητηρίῳ τῶν Ὀρθοδόξων· πλὰξ δὲ ἡ καλύπτουσα τὸν νεκρὸν αὐτοῦ, ἐφ' ἧς τὸ ἐπίγραμμα ἦν γεγραμμένον, μέχρι μέν τινος ἐσώζετο ἐκεῖ, ἦν ὁ ἐμὸς προστάτης καὶ κηδεμὼν ὁ ἀπὸ Σιναίου Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἀοίδιμος Κωνστάντιος Α' ὁ Βυζάντιος, παῖς ἔτι, ὡς μοὶ ἔλεγε, τὸ δωδέκατον μόλις ἄγων ἔτος τῆς ἡλικίας, καὶ εἶδε καὶ ἀνέγνω, ἀλλ' ὕστερον ἀπώλετο αὕτη ἀμελείᾳ ἢ μᾶλλον κλοπῇ τῶν αὐτόθι νεκροθαπτῶν. Τὸ δ' ἐπίγραμμα ἔστι μὲν κατὰ μέτρον ἰαμβικόν, ἀλλ' ἡμάρτηται κατὰ χρόνον ἔν τισι συλλαβαῖς, πρὸς δὲ καὶ ὁ νοῦς αὐτοῦ ἀτελὴς ὡς μὴ ἔχων ἀπόδοσιν. Καὶ εἴχομεν ἂν ἐντελὲς τὸ ἐπίγραμμα, εἴπερ ἐσώζετο ἡ πλάξ, ἐπειδὴ ὅμως ἀπώλετο, καί τοι πολλάκις ἔπειτα ἀναζητήσαντος τοῦ Κωνσταντίου καὶ μὴ εὑρόντος αὐτήν, χάρις πά-

λιν αὐτῷ τῷ σοφωτάτῳ Πατριάρχῃ, ὅστις ἔσωσεν ἡμῖν τοὺς τέσσαρας τούτους στίχους, παιδιόθεν διὰ μνήμης ἔχων αὐτούς:

« Τὴν ἡδύφωνον μουσικῆς ἀηδόνα,
ἁσματικὸν τέττιγα τῆς Ἐκκλησίας,
τὸν μουσικὸν νοῦν ὃν ἐγνώρισε Τέχνη,
ἄλλον μελῳδὸν Λαμπαδάριον Πέτρον».

(ποίημα Ἰακώβου Πρωτοψάλτου).

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ μέγας οὗτος μουσικὸς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ὁ κεκτημένος τὴν δύναμιν τοῦ μελοποιεῖν καὶ τὴν δεξιότητα τοῦ γράφειν ἐκ πρώτης ἢ δευτέρας ἀκοῆς τὰ δυσκολώτερα μέλη, καὶ τὴν τέχνην τοῦ κλέπτειν διὰ τῆς γραφῆς τὰ ψαλλόμενα ἄσματα, καὶ συνελόντι εἰπεῖν, ὁ ὀξυγράφος κάλαμος πάσης ἐκκλησιαστικῆς καὶ ξενικῆς μελοποιΐας.

Ἀνδρέας Σιγηρός, εἷς τῶν διασημοτέρων μαθητῶν τοῦ μεγάλου διδασκάλου τῆς Μουσικῆς Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου[1105]. Ἐκ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ σώζονται ἓν χερουβικὸν εἰς ἦχον Α', δύο κοινωνικὰ τῶν κυριακῶν, ὧν τὸ μὲν εἰς ἦχον Δ', τὸ δὲ εἰς ἦχον Πλ. Α', καὶ τὸ εἰς ἦχον Πλ. Β' ἀργὸν τοῦ Ὄρθρου Πασαπνοάριον τὸ καλούμενον *Βυσσινόγραφον*, οὗτινος τὸ κείμενον ἔχει οὕτως «Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον· αἰνεῖτε αὐτὸν Ἥλιος καὶ Σελήνη· αἰνεῖτε αὐτὸν πάντα τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς». Ἀπέθανεν ὁ Ἀνδρέας πρὸ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ προσβληθεὶς ὑπὸ τῆς πανώλους.

Πέτρος Βυζάντιος ὁ Φυγάς. Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐγεννήθη ἐν Νεοχωρίῳ τοῦ Βοσπόρου, ἔγκριτος μουσικός. ἰδίως ἐξασκηθεὶς εἰς τὸ εἶδος τῆς μετροφωνίας παρὰ Πέτρῳ Πελοποννησίῳ τῷ Λαμπαδαρίῳ· διὸ καὶ Λαμπαδάριος ὤν, εἰς τὸ εὐτακτον μᾶλλον ἀφορῶν καὶ εὔρυθμον τῆς ψαλμῳδίας, πολλάκις ἐμέμφετο τὸν τότε Πρωτοψάλτην Ἰάκωβον, ὅστις θέλων νὰ ψάλλῃ κατ' ἔννοιαν δὲν ἐτήρει τὸν ρυθμὸν τῶν Προσομοίων καὶ ἄλλων ἐμμέτρων στιχηρῶν. Ἔπαιζε δεξιῶς τὴν πανδουρίδα καὶ τὸν ἀραβικὸν πλαγίαυλον (νέϊ). Ὁ Πέτρος ἀρκούντως ἐμόχθησεν εἰς τὸ γράφειν τὰ ποιήματα αὐτοῦ δι' ἀναλυτικοῦ τρόπου καὶ ἑρμηνεύειν ἀρχαιότερα μαθήματα κατὰ τὴν γραφὴν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ· ἐμέλισε μίαν σει-

---

1105) Δὲν εἶναι ὁ Ἀνδρέας οὗτος ὁ γράψας τὴν Ἑρμηνείαν τῶν περὶ τῶν τερετισμῶν καὶ νενανισμῶν τῶν ἀσημάντων λέξεων καὶ κρατημάτων. Ὁ πατὴρ τῆς Ἑρμηνείας Ἀνδρέας, οὗτινος οὐδὲ τὸ ὄνομα γινώσκει ὁ Χρύσανθος καὶ οἱ μετ' αὐτὸν μουσικολόγοι, ἦτο Κρὴς τὴν πατρίδα καὶ Πρωτοψάλτης τῆς μητροπόλεως Κρήτης.

ρὰν χερουβικὰ εἰς ἐκκλησιαστικώτατον ὕφος, καὶ τρεῖς σειρὰς κοινωνικὰ τῶν κυριακῶν «Αἰνεῖτε». Ἐκ τούτων τὰ χερουβικὰ καὶ μία σειρὰ τῶν κοινωνικῶν τύποις ἐξεδόθησαν εἰς διαφόρους Ἀνθολογίας ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ «Πέτρου τοῦ Βυζαντίου», τὰ δὲ μικρότερα κοινωνικὰ αὐτοῦ ἐπ' ὀνόματι «Ἰωάννου τοῦ Λαμπαδαρίου». Ἐμέλισε τὸ «Ἐπίβλεψον ἐν εὐμενείᾳ» κατὰ τὸ ἀνάμικτον εἶδος τοῦ Μαθηματαρίου θέματος, μίαν δοξολογίαν εἰς ἦχον Πλ. Α', καὶ τὰς ἀναστασίμους καταβασίας τῶν ὀκτὼ ἤχων, τὰς καταβασίας τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου, τῆς Ἀπόκρεω καὶ τῆς Μεσοπεντηκοστῆς, τὸ σύντομον εἱρμολόγιον, κεκραγάριά τινα, «Αἰνεῖτε» τῶν αἴνων ἀργοσύντομα, καὶ ἄλλα διάφορα μαθήματα φέροντα ἐπιγραφὴν «Τοῦ μαθητοῦ» (δλδ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου). Σώζεται αὐτοῦ καὶ μία Παπαδικὴ ἰδιόγραφος εἰς τὴν ἐν Φαναρίῳ Κ/πόλεως Βιβλιοθήκην τοῦ Παναγίου Τάφου. Ὁ Πέτρος ἡρμήνευσε πάντα τὰ ἀρχαῖα μαθήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἅπερ ἠγόρασαν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ οἱ ἔφοροι τῆς τρίτης μετὰ τὴν ἅλωσιν πατριαρχικῆς Μουσικῆς Σχολῆς μετὰ τῶν λοιπῶν σημειωμάτων αὐτοῦ. Ὁ μουσικὸς οὗτος ἐπὶ τῆς Α' πατριαρχείας Καλλινίκου τοῦ ἀπὸ Νικαίας παυθεὶς τῆς θέσεως τῆς Πρωτοψαλτείας ἕνεκα τῆς δευτερογαμίας αὐτοῦ, μὴ ἐπιτρεπομένης εἰς τοὺς κοσμικοὺς ἱεροψάλτας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἔφυγεν εἰς Χερσῶνα, διὸ καὶ Φυγὰς ἀποκαλεῖται, κἀκεῖθεν δὲ εἰς Ἰάσιον τῆς Μολδαυΐας, ὅπου καὶ ἀπέθανε τῷ 1808.

Γεώργιος Χρυσόγονος, ὑμνογράφος, ἐκ Τραπεζοῦντος, ἀνὴρ ἐλλογιμώτατος, ζήσας κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Ἐποίησε κανόνας καὶ τροπάρια εἴς τινας τῶν ἁγίων, ἀκολουθίας τελείας εἰς τὸν ἱερομάρτυρα Χαραλάμπην, διὰ τὴν ἁγίαν κάραν αὐτοῦ, καὶ ἰαμβικὸν κανόνα εἰς τὸν αὐθέντην Νικόλαον[1106].

Γεώργιος Παπαδόπουλος, ἱερεὺς ἐκ Σούδας τῆς Κρήτης, αἰχμαλωτισθεὶς καὶ ἀπαχθεὶς μετ' ἄλλων Κρητῶν καὶ Πελοποννησίων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐρρίφθη εἰς τὸ δεσμωτήριον, ὅπου μεταδοθέντος κατ' ἰούλιον καὶ αὔγουστον τοῦ ἔτους 1718 λοιμοῦ, αὐτὸς ὡς ἐκ θαύματος ἐσώθη. Τούτου ἕνεκα συνέθετο ὡς καλὸς ὑμνογράφος κανόνα παρακλητικὸν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον, ἐκδοθέντα Ἐνετίησι τῷ 1772.

Ἰωάννης Φραγκίσκος Τζουλάτης, ἐγεννήθη ἐν Κεφαλληνίᾳ τῷ 1762, ἐσπούδασε τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἰατρικὴν ἐν Παταυΐῳ·

1106) Καισαρίου Δαπόντε ἱστορικὸς κατάλογος ἐπισήμων ἀνδρῶν, παρὰ Σάθᾳ Μεσαιων. Βιβλιοθ. τομ. Γ' σ. 192.

ἐδημοσίευσε δὲ ἐν Βενετίᾳ τῷ 1787 διατριβὴν «Περὶ δυνάμεως τῆς μουσικῆς εἰς τὰς παθήσεις, τὰ ἤθη καὶ τὰς ἀσθενείας»[1107].

Γερμανὸς Κρητικός, ἱερομόναχος ἐκ τῆς ἐν Ὀλύμπῳ μονῆς τῆς ἁγίας Τριάδος. Ἦν, κατὰ Ζαβίραν, εἰδήμων τῆς ἑλληνικῆς, γαλλικῆς, ἰταλικῆς, ἀραβικῆς, τουρκικῆς καὶ ἀλβανικῆς γλώσσης, προσέτι δὲ καὶ μουσικὸς ἔξοχος. Συνέγραψε δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ *Περὶ Κρητικῆς μουσικῆς*. Ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 1760[1108].

Διονύσιος Τραπεζούντιος, ἀρχιεπίσκοπος Χαλδείας, ἤκμασε περὶ τὸ ἔτος 1760. Ἐποίησεν ὡς δόκιμος ὑμνογράφος ἰδιόμελά τινα εἰς τοὺς ἁγίους Βαρνάβαν καὶ Σωφρόνιον, συνεκδοθέντα τῇ ὑπὸ Καυσοκαλυβίτου συνταχθείσῃ ἀκολουθίᾳ[1109]

Χριστοφόρος Ἀρτινός, μοναχός, ἐγεννήθη ἐν Ἄρτῃ τῷ 1730 καὶ ἤκουσεν Εὐγενίου ἐν Ἀθωνι καὶ Κωνσταντινουπόλει, ὕστερον δ' ἐχρημάτισεν διδάσκαλος ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Ἀκαδημίᾳ. Ἐν τῇ σκήτῃ δὲ τοῦ Προδρόμου μονάσας, συνέγραψε διάφορα μελῳδικὰ ᾄσματα.

Θεοφάνης Μουσαῖος, ὑμνογράφος, ἱερομόναχος. Ζήσας τὸν ΙΗ' αἰῶνα, ἔγραψε Μεγαλυνάρια εἰς τὸ ἱερὸν λείψανον τοῦ ἁγίου Θεοφάνους, τυπωθέντα ἐν τέλει τῆς ἐν Βενετίᾳ τῷ 1764 ἐκδοθείσης ὑπὸ τοῦ συμπατριώτου αὐτοῦ Πολυκάρπου Παπαδημητρίου ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου.

Ἐφραὶμ Ἀθηναῖος, εἷς τῶν καλλίστων θεοτοκαριογράφων τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ποιήσας λαμπρὸν κανόνα παρακλητικὸν πρὸς τὴν Θεοτόκον παρθένον, κατὰ παράκλησιν τῶν μοναχῶν τῆς ἐν Κύπρῳ ἱερᾶς μονῆς τῆς Θεοτόκου τοῦ Κύκκου. Προέστη τῆς ἐν Κύπρῳ σχολῆς, ἐστάλη δὲ τῷ 1760 ὑπὸ τῶν Κυπρίων εἰς Ἄθωνα ἵνα παραλαβὼν μετακομίσῃ εἰς Κύπρον τὴν κάραν τοῦ ἁγίου Μιχαὴλ τοῦ Συνάδων, φημιζομένην ἐπὶ ὀλέθρῳ τῶν ἀκρίδων, αἵτινες τότε κατέφθειρον τὰς ἐν τῇ νήσῳ ἀμπέλους. Ἐλθὼν εἰς Παλαιστίνην προεχειρίσθη μητροπολίτης Ναζαρέτ καὶ τῷ 1766 ἀνεβιβάσθη εἰς τὸν πατριαρχικὸν τῶν Ἱεροσολύμων θρόνον, ὃν ἐπὶ πενταετίαν κλείσας, ἐτελεύτησε τῷ 1771[1110].

Νικόλαος Βελλαρᾶς, ἐξ Ἰωαννίνων, ἤνθησε κατὰ τὸν ΙΗ'

1107) Νεοελληνικὴ Φιλολογία Σάθα σ. 581,582.

1108) ἔνθ. ἀνωτέρω σ. 603.

1109) ἔνθ. ἀν. σ. 605. Ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι ὅρα καὶ περὶ Χριστοφόρου Ἀρτινοῦ καὶ Θεοφάνους Μουσαίου.

1110) Κυπριανοῦ, Ἱστορία Κύπρου, σ. 317.—Ἱεροσολυμιάς, Γρηγορίου Παλαμᾶ, σ. φπδ—φπε.—Νεοελλ. Φιλ. Σάθα σ. 507—510.

αἰῶνα, ἐχρημάτισε δὲ γραμματεὺς τῶν ἡγεμόνων τῆς Οὐγγροβλαχίας Νικολάου καὶ Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτων. Ἐποίησε πρὸς τοῖς ἄλλοις θεοτοκία καὶ κανόνας εἰς τὸν ἅγιον Ἀλέξανδρον, συνεκδοθέντα τῇ ἀκολουθίᾳ αὐτοῦ[1111]. Ἐν ἔτει 1774 διατρίβων ἐν Τρανσυλβανίᾳ συνέθετο παρακλητικὸν κανόνα εἰς τὸν Τίμιον καὶ Ζωοποιὸν Σταυρὸν ψαλλόμενον ἐν πάσῃ θλίψει καὶ περιστάσει, ἐκδοθέντα Ἐνετίῃσι 1776.

Νικηφόρος Χῖος, ἀρχιδιάκονος Ἀντιοχείας, ἀκμάσας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος. Ἐδιδάχθη τὴν μουσικὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ Ἰακώβου τοῦ Πρωτοψάλτου. Ἔμπειρος μουσικὸς ἀναδειχθείς, ἐδίδασκε τὴν ἱερὰν τέχνην εἰς τὴν ἐν Ἰασίῳ τῆς Μολδοβλαχίας ἀκμάζουσαν τότε μουσικὴν σχολήν, ἐπαγγελλόμενος ἅμα ἐκεῖσε καὶ τὸν ἱεροψάλτην.

Ἰ·ὑτύχιος Γεωργίου ὁ **Οὐγουρλοῦς** ἐπωνυμούμενος, ἐγεννήθη ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας, ἐδιδάχθη δὲ τὴν παλαιὰν μέθοδον τῆς μουσικῆς παρὰ Γεωργίου τοῦ Κρητὸς καὶ Μανουὴλ Πρωτοψάλτου, τὴν δὲ νέαν παρὰ Γρηγορίου τοῦ Πρωτοψάλτου. Ὁ μουσικοδιδάσκαλος οὗτος ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη ἔψαλλεν εἰς τὴν ἐν Κοντοσκαλίῳ Κ/πόλεως ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Κυριακῆς, ὑμνῶν τὸν Κύριον ὡς ἐκ τῆς μεγάλης αὐτοῦ εὐλαβείας οὐ μόνον κατὰ τὰς κυριακὰς καὶ ἑορτάς, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος, πλὴν τῶν Παρασκευῶν, καθ' ἃς μετέβαινεν εἰς τὸν κατὰ Βαλουκλῆ ναὸν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ἔνθα οὐχὶ σπανίως καὶ ἔψαλλε. Περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου αὐτοῦ μοναχὸς γενόμενος μετέβη εἰς Χίον, ἔνθα ἀγοράσας ἰδιωτικὸν μοναστήριον δι' ἰδίων χρημάτων, ἐμόναζε τῷ Θεῷ δοξολογῶν ἄχρι τοῦ 1866, ὅτε πρὸς Κύριον μετέστη. Ἐμέλισε τὸ «Τὴν γὰρ σὴν μήτραν θρόνον ἐποίησεν» εἰς ἦχον Πλ. Δ΄ λίαν τεχνικῶς, καὶ ὀκτὼ εἱρμοὺς καλοφωνικοὺς κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους, οἵτινες ἐξηγηθέντες ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Φωκαέως.

Πέτρος Ἐφέσιος, ἐκ τῶν λογίων μουσικῶν, γνώστης τῆς τε παλαιᾶς καὶ νέας μουσικῆς μεθόδου καὶ τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς. Ἐμαθήτευσε παρὰ Γεωργίῳ τῷ Κρητὶ καὶ ἐν τῇ τρίτῃ Πατριαρχικῇ Μουσικῇ Σχολῇ. Ἕνεκα τῆς μεγάλης μουσικῆς αὐτοῦ ἱκανότητος προσελήφθη ὡς διδάσκαλος εἰς τὴν ἡγεμονικὴν Μουσικὴν Σχολὴν τοῦ Βουκουρεστίου, ἔνθα καὶ ἀπέθανε τῷ 1840[1112]. Ἐφεῦρε τὸν μουσικὸν τύπον κατα-

1111) Ἐνετίῃσι, 1771.

1112) Κρηπὶς θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ὑπὸ Θ. Π. Παράσχου Φωκαέως, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1842 σ. 40 τοῦ παραρτήματος.

σκευάσας ἐκ μητρῶν τὰ στοιχεῖα τῶν μουσικῶν χαρακτήρων καὶ ἀπαλλάξας τοὺς μουσικοὺς τοῦ ἀφορήτου κόπου τοῦ ἀντιγράφειν· ἠρμήνευσε καὶ ἐξέδωκε τὸ πρῶτον εἰς φῶς ἐν τῷ ἐν Βλαχίᾳ νεουστάτῳ τυπογραφείῳ τὸ πρωτότυπον 'Αναστασιματάριον[1113] καὶ τὸ πρωτότυπον σύντομον Στιχηράριον ἢ Δοξαστάριον Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου τῷ 1820. Οἵους δὲ κόπους κατέβαλεν ὁ ἀείμνηστος μετὰ τοῦ συνεργάτου αὐτοῦ Σεραφεὶμ Χριστοδούλου τοῦ χρυσοχόου πρὸς κατασκευὴν τῶν μουσικῶν χαρακτήρων μαθέτω ὁ περίεργος φιλίστωρ ἐκ τῶν Προλεγομένων τῶν δύο τούτων βιβλίων. Μεγάλης εὐγνωμοσύνης ἄξιος κρίνεται καὶ ὁ εὐγενέστατος ἄρχων Μέγας Βόρνικος Γρηγόριος ὁ Μπαλλιάνος ὁ λόγῳ τε καὶ ἔργῳ ἀντιλήπτωρ δειχθεὶς τοῦ σπουδαίου ἔργου τοῦ τε Πέτρου καὶ Σεραφείμ[1114]. 'Εμέλισεν ὁ περιώνυμος μουσικὸς Πέτρος χερουβικὰ καὶ κοινωνικὰ τῶν Κυριακῶν κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους, εἰς ἃ εἰσήγαγε καὶ ἐξωτερικὰ μέλη, δοξολογίας καὶ ἁσματικὰ λίαν ἔντεχνα, ὀκτὼ «"Αξιόν ἐστιν», τὰ ὁποῖα ἐδημοσιεύθησαν μετὰ τῶν λοιπῶν ποιημάτων αὐτοῦ μεταπεποιημένα καὶ δι' ἀναλυτικῆς γραφῆς παρὰ Γεωργίου Πρωτοψάλτου Φιλιππουπόλεως, τοῦ καὶ οἰκειοποιηθέντος ταῦτα ἐν τῇ διὰ κοκκίνων χαρακτήρων ἐκτυπωθείσῃ 'Ανθολογίᾳ αὐτοῦ.

Γρηγόριος ἱεροδιάκονος ὁ Χῖος, ἐγεννήθη τῷ 1780 μ. Χ. ἦν ἐγκρατὴς οὐ μόνον τῆς παλαιᾶς ἀλλὰ καὶ τῆς νέας γραφικῆς μουσικῆς μεθόδου, ἣν ἐδιδάχθη ἐν τῇ τρίτῃ Μουσικῇ Σχολῇ ὑπὸ τῶν τριῶν

1113) Νέον 'Αναστασιματάριον, μεταφρασθὲν κατὰ τὴν νεοφανῆ μέθοδον τῆς μουσικῆς ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μουσικολογιωτάτων διδασκάλων καὶ ἐφευρετῶν τοῦ νέου μουσικοῦ συστήματος, νῦν πρῶτον εἰς φῶς ἀχθὲν διὰ τυπογραφικῶν χαρακτήρων τῆς μουσικῆς· ἐπὶ τῆς θεοστηρίκτου ἡγεμονίας τοῦ ὑψηλοτάτου ἡμῶν αὐθέντου πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίου κυρίου 'Αλεξάνδρου Νικολάου Σούτζου Βοεβόδα, ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας κυρίου Διονυσίου. 'Εκδοθὲν σπουδῇ μὲν ἐπιπόνῳ τοῦ μουσικολογιωτάτου κυρίου Πέτρου τοῦ 'Εφεσίου, φιλοτίμῳ δὲ προκαταβολῇ τοῦ πανευγενεστάτου ἄρχοντος μεγάλου Βορνίκου κυρίου Γρηγορίου Μπαλλιάνου. 'Εν τῷ τοῦ Βουκουρεστίου νεοσυστάτῳ τυπογραφείῳ 1820 (σχῆμα 4ον μικρόν, σ. α'—ι'. 1—270).

1114) 'Ο Πέτρος προσφωνῶν τὸ Νέον 'Αναστασιματάριον Γρηγορίῳ Μπαλλιάνῳ, μεγάλῳ Βορνίκῳ, ἀνδρὶ φιλομουσοτάτῳ καὶ φιλοκάλῳ, εὐγνωμοσύνης ἕνεκεν «ἀφίνω (λέγει) εἰς τοὺς δεινοὺς τῶν λόγων δημιουργοὺς νὰ πλέξωσιν ἀξίως τὰ εἰς τὸ μουσόστεπτον ὑποκείμενόν σου ἐπανήκοντα ἐγκώμια. Αὐτοὶ ἂς ἐπαινῶσι τὸν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας θεάρεστον ζῆλόν σου, τοῦ φωτισμοῦ τῶν ὁμογενῶν σου διακαῆ ἔρωτα, καὶ τ' ἄλλα τῆς ἀγαθῆς καὶ φιλομούσου ψυχῆς σου τὰ τρανώτατα δείγματα».

διδασκάλων. Τῷ 1816 προσεκλήθη ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διὰ νὰ ψάλλῃ ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ τοῦ Ἰασίου ὡς Πρωτοψάλτης καὶ νὰ διδάσκῃ ἐν τῇ ἐκεῖσε τότε ἱδρυθείσῃ Μουσικῇ Σχολῇ· ὁ Χρύσανθος γράφων πρὸς τὸν μουσικώτατον Γρηγόριον λέγει «Ἐχάρημεν διὰ τὴν εἰς Μολδαυΐαν εὐδοκίμησίν σου, διὰ τὸν πόθον, ὃν γράφετε ὅτι πολλοὶ τῶν αὐτόθι εὐγενῶν δεικνύουσι πρὸς στερέωσιν τῆς νεοσυστάτου μεθόδου τῆς διδασκαλίας τῆς Μουσικῆς»[1115]. Ὁ Γρηγόριος ἐδίδαξε καὶ μετὰ Πέτρου τοῦ Ἐφεσίου εἰς τὴν ἐν Βουκουρεστίῳ Μουσικὴν Σχολὴν τῷ 1819, ὅτε καὶ ἀνέλαβον ἀμφότεροι νὰ ἐκδώσωσι Μουσικήν τινα Βιβλιοθήκην, χορηγοῦντος τοῦ μεγάλου Βορνίκου Γρηγορίου Μπαλλιάνου.

Γρηγόριος Λευΐτης, Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ Γεωργίου ἱερέως καὶ Ἑλένης, καθ' ἣν ἡμέραν ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν Πέτρος Λαμπαδάριος ὁ Πελοποννήσιος, ἀπέθανε δὲ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, τὸ 45 ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγων. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἐφηβικῇ ἡλικίᾳ αὐτοδιδάκτως εἶχεν ἐκμάθει τὴν γλῶσσαν, τὰ γράμματα καὶ τὴν μουσικὴν τῶν Ἀρμενίων καὶ εἰς τὴν ἀρμενικὴν ἐκκλησίαν ἐφοίτα, ὁ πατὴρ αὐτοῦ διὰ νὰ ἀποσπάσῃ αὐτὸν ἐκ τῶν Ἀρμενίων τὸν παρέδωκεν εἰς τὸν ἡγούμενον τοῦ ἐν Βαλατᾷ σιναϊτικοῦ μετοχίου ἀρχιμανδρίτην Ἱερεμίαν τὸν Κρῆτα, ὑφ' οὗ καὶ γράμματα ἐδιδάχθη καὶ ἀναγνώστης ἀνεδείχθη καὶ ἱεροψάλτης. Ὁ καλλίφωνος Γρηγόριος μέγαν ζῆλον περὶ τὴν μουσικὴν αἰσθανόμενος ἐμαθήτευσε παρὰ Ἰακώβῳ τῷ Πρωτοψάλτῃ, Πέτρῳ πρωτοψάλτῃ τῷ Βυζαντίῳ καὶ Γεωργίῳ τῷ Κρητί, ἀνεδείχθη δὲ εἷς τῶν διακεκριμένων μουσικῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ. Ἰδίᾳ δὲ παρὰ Γεωργίου τοῦ Κρητὸς ἐδιδάχθη τὸν ἀναλυτικὸν καὶ ἐπεξηγηματικὸν τρόπον τοῦ γράφειν τὰς ψαλμῳδικὰς γραμμὰς τῶν μουσικῶν θέσεων διὰ τῶν χαρακτήρων τῆς ποσότητος ἄνευ τῶν ἱερογλυφικῶν καὶ τῶν μεγάλων σημαδίων, ἐκτὸς μικρῶν τινῶν σημείων τῶν κινήσεων καὶ ὑποκινήσεων. Κατὰ τὴν τότε συνεπτυγμένην μουσικὴν γραφὴν († 1805) ἔγραψεν ὁ Γρηγόριος τὴν Παπαδικὴν αὐτοῦ, ὀγκωδέστατον βιβλίον, μεγάλου ὀγδόου σχήματος, ἐκ 1282 σελίδων συγκείμενον· ἔγραψε δὲ ἐν αὐτῇ ἐξ ὅλων τῶν εἰδῶν τῆς ἐγκυκλίου σειρᾶς τῆς μουσικῆς, τῶν μικτῶν καὶ ἀναμίκτων μαθημάτων, τοῦ συντόμου Στιχηραρίου, τοῦ Εἱρμολογίου, τοῦ Κρατηματαρίου, τοῦ Οἰκηματαρίου, τοῦ Ἀργοῦ Στιχηραρίου, τῆς Παπαδικῆς καὶ τῶν μαθημάτων τοῦ Μαθηματαρίου, ἅπερ δύναται νὰ ψάλλῃ πᾶς γνώστης τῆς νέας μουσικῆς μεθόδου. Ἀλλ' ὁ Γρηγόριος εἰς μείζονα ἀνάλυσιν προέβη, κατανοήσας ὅτι εἶναι δυ-

1115) Ἴδε Λόγιον Ἑρμῆν 1817, σ. 225—227.

νατὸν αἱ μελῳδικαὶ γραμμαὶ τῶν θέσεων νὰ γραφῶσιν ἄνευ τῶν μικρῶν ἱερογλυφικῶν τῶν κινήσεων καὶ τῶν ὑποκινήσεων μουσικῶν σημείων. Ὁ μουσικὸς οὗτος εὐδοκίμως ἔψαλλε πρὸς πανδουρίδα, ἐγκρατὴς ὢν καὶ τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς, παρὰ τοῦ περιωνύμου χανεντὲ Ντετὲ Ἰσμαηλάκη διδαχθεὶς ταύτην. Εἶναι εἷς τῶν τριῶν ἐφευρετῶν τῆς νέας μουσικῆς μεθόδου, συστηματοποιήσας μετὰ τῶν συνεταίρων αὐτοῦ τὸν προσδιορισμὸν τῶν κλιμάκων, ὧν συνέγραψε τὰς ἑρμηνείας, καὶ ἔνθα πραγματεύεται συνοπτικῶς καὶ περὶ φθορῶν τῶν τριῶν γενῶν καὶ περὶ τῶν σημείων τῆς γενικῆς ὑφέσεως καὶ διέσεως. Ἐποίησε καὶ ἓν Κανόνιον τῆς Παραχορδῆς ἤτοι τῆς μεταβολῆς τῶν κλιμάκων τοῦ Διατονικοῦ Γένους. Διωρίσθη δὲ ὑπὸ τῆς Μ. Ἐκκλησίας νὰ διδάσκῃ εἰς τὴν ἱδρυθεῖσαν τότε Γ' Μουσικὴν τοῦ Γένους Σχολὴν τὸ πρακτικὸν τῆς Μουσικῆς μέρος.—Ὁ Γρηγόριος ἐκ τῆς ἀρχαίας μεθόδου μετήνεγκεν εἰς τὴν νέαν τὸ Στιχηράριον Σωφρονίου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων τὸ καὶ πρότερον ἐξηγημένον παρὰ Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου εἰς τὴν μέθοδον αὐτοῦ, τὸ Στιχηράριον τοῦ Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν, τὸ Στιχηράριον Μανουὴλ τοῦ Νέου Χρυσάφου, τὰ Ἅπαντα σὺν τῷ καλοφωνικῷ Εἱρμολογίῳ Πέτρου Γλυκέως τοῦ Μπερεκέτου, τὰ Ἅπαντα Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, τὴν Παπαδικὴν Πέτρου πρωτοψάλτου τοῦ Βυζαντίου, τὸ Στιχηράριον Ἰακώβου τοῦ πρωτοψάλτου, καὶ ἄλλα ποιήματα διαπρεπῶν μουσικῶν, χρήσιμα εἰς τὴν ἐνιαύσιον ἀκολουθίαν, ὡς τὰ τοῦ Ἰωάννου πρωτοψάλτου τοῦ Τραπεζουντίου καὶ ἄλλων ποιητῶν ἀπὸ Δαμασκηνοῦ ἄχρι Γεωργίου τοῦ Κρητὸς ἀκμασάντων. Ὁ Γρηγόριος ἐμέλισε καὶ ἴδια αὐτοῦ μελουργήματα, ἐν οἷς ἀριθμοῦνται τρεῖς σειραὶ χερουβικά, μία σειρὰ κοινωνικὰ τῶν κυριακῶν μεγάλα καὶ ἔντεχνα καὶ ἄλλα πολλὰ κοινωνικὰ τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς διαφόρους ἤχους, πολυέλεοι, δοξολογίαι, ὕμνοι, ἐγκώμια, κρατήματα, στιχολογίαι ἢ προῳδικὰ καὶ μεγαλυνάρια. Συνέγραψε ἀργὸν Στιχηράριον πολλοῦ λόγου ἄξιον, περιέχον διάφορα δοξαστικὰ καὶ στιχηρὰ ἰδιόμελα πάντων τῶν ἑορταζομένων καὶ μὴ ἁγίων, ἀποτελούμενον ἐκ πέντε ὀγκωδεστάτων τόμων. Ἐτόνισε διὰ τῶν ἡμετέρων χαρακτήρων καὶ τὸ ἀρχαιότατον μέλος τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Ἀποστόλου[1116]. Ταῦτα δὲ ἔπραξεν ὁ μουσικώτατος Γρηγόριος ἐν βραχεῖ χρονικῷ διαστήματι, μεγάλως εὐεργετήσας

1116) Σώζονται εἰς τὰς σημειώσεις αὐτοῦ τετονισμένα κατὰ τὴν νέαν μέθοδον εἰς ἤχον Δ' ὁ Ἀπόστολος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ «Ὁ ἁγιάζων καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι» καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου «Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ εἰσῆλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς κώμην τινά».

τὴν μουσικὴν ἐπιστήμην διά τε τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς ἀκαταβλήτου φιλοπονίας αὐτοῦ. Διεδέξατο δὲ ἐν τῇ θέσει τῆς πρωτοψαλτείας τὸν κατὰ τὸ 1819 (21 ἰουνίου) ἀποθανόντα Μανουὴλ Πρωτοψάλτην, ἐν ᾗ καὶ διέπρεψεν ἐπὶ τριετίαν ὅλην ἄχρι τοῦ 1822, ὅτε καὶ ἐτελεύτησε.

Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ὁ τοὐπίκλην *Γιαμαλῆς*, ὡς ἔχων περὶ τὸν κρόταφον μέλαν τι κρεατῶδες ἐξοίδημα, ἐγεννήθη εἰς τὴν νῆσον τῆς Προποντίδος Χάλκην. Εἶναι εἷς τῶν μουσικωτάτων τριῶν ἐφευρετῶν τῆς νέας μουσικῆς μεθόδου. Ὑπερέβη τοὺς διδασκάλους αὐτοῦ Ἰάκωβον Πρωτοψάλτην καὶ Γεώργιον τὸν Κρῆτα. Ἐχοροστάτησεν ἱκανὰ ἔτη ὡς πρωτοψάλτης ἐν τῇ ἐν Ταταούλοις ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἐν τῇ ἐν Γαλατᾷ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου καὶ ἐν τῇ κατὰ Βαλατᾶν τοῦ σιναϊτικοῦ μετοχίου, ἐχρημάτισε δὲ καὶ μουσικοδιδάσκαλος εἰς τὴν Γ' πατριαρχικὴν Μουσικὴν Σχολὴν διδάξας ἐπὶ ὅλην ἑξαετίαν ἀπὸ τοῦ 1815—1821. Ὁ κράτιστος μουσικὸς Χουρμούζιος ὀκτωκαίδεκα ὅλα ἔτη ἐνησχολεῖτο εἰς τὸ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὰ μουσουργήματα τῶν ἀρχαίων μουσικῶν, τῶν ἀπὸ Δαμασκηνοῦ μέχρι Μανουὴλ τοῦ Πρωτοψάλτου ἀκμασάντων. Ἡρμήνευσε δὲ πάντα ἐν γένει τὰ ἀποτελοῦντα τὴν ἐγκύκλιον μουσικὴν σειράν. οἷον τὸ σύντομον Στιχηράριον ἐν γένει, τὸ Εἱρμολόγιον ἐν γένει, τὸ Κρατηματάριον, τὸ Οἰκηματάριον, τὸ ἀργὸν Στιχηράριον, τὴν Παπαδικὴν καὶ τὸ Μαθηματάριον. Προσέτι ἡρμήνευσε καὶ ὁλόκληρα μουσικὰ βιβλία, ὡς τὰ Ἅπαντα Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τὰ Ἅπαντα Ἰωάννου τοῦ Γλυκέως, τὰ Ἅπαντα Ἰωάννου τοῦ Κουκκουζέλη, τὰ Ἅπαντα Ἰωάννου τοῦ Κλαδᾶ, τὰ Ἅπαντα Γερμανοῦ τοῦ Νέων Πατρῶν, τὰ Ἅπαντα Μανουὴλ τοῦ Νέου Χρυσάφου, τὰ Ἅπαντα Πέτρου Γλυκέως τοῦ Μπερεκέτου, τὰ Ἅπαντα Δανιὴλ τοῦ Πρωτοψάλτου, τὰ Ἅπαντα Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, τὰ Ἅπαντα Ἰακώβου τοῦ Πρωτοψάλτου, τὴν Παπαδικὴν Πέτρου Πρωτοψάλτου τοῦ Βυζαντίου, τὰ Ἅπαντα Μανουὴλ τοῦ Πρωτοψάλτου καὶ ἄλλα πολυάριθμα, ἅπερ εἰς ἑβδομήκοντα τόμους ἀνερχόμενα, ἠγοράσθησαν τῷ 1838 παρὰ Ἀθανασίου τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, ἔτυχον δὲ φιλοκάλου μερίμνης παρὰ τοῦ Πατριάρχου τῆς Σιὼν Κυρίλλου τοῦ Β', ὅστις εἰς ὀλιγωτέρους τόμους ταῦτα συμπήξας, διέταξε νὰ δεθῶσι πολυτελῶς καὶ νὰ τεθῶσι εἰς τὴν ἐν Φαναρίῳ βιβλιοθήκην τοῦ Παναγίου Τάφου, ἔνθα καὶ σώζονται ἄχρι τοῦδε.

Ὁ χαλκέντερος οὗτος μουσικοδιδάσκαλος συνέγραψε καὶ ἐγχειρίδιον εἰσαγωγῆς εἰς τὸ πρακτικὸν μέρος τῆς Μουσικῆς, καὶ ἕτερον μεγαλείτερον εἰς τὸ θεωρητικόν, καὶ ἓν ὀγκῶδες σημειωματάριον περιέχον κατ' ἐκλογὴν τὰ ἄριστα τοῦ παλαιοῦ καὶ νέου μουσικοῦ συστή-

ματος. Ἐποίησε τὰ μαθήματα «Μακάριος ἀνήρ», «Ῥόδον τὸ ἀμάραντον» ὀκτάηχον, καὶ «Ὁ εὐσχήμων Ἰωσήφ», κρατήματα, πολυελέους, ἀνοιξαντάρια, δοξολογίας, στιχολογίας τῶν ἑσπερίων κατ' ἦχον, στιχολογίας τῶν Αἴνων κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους, ἀντίφωνα ἀργὰ καὶ σύντομα κατ' ἦχον, Τυπικὰ εἰς ἦχον Βαρὺν κατὰ τὸ Διατονικὸν γένος, μίαν σειρὰν χερουβικά[1117] καὶ κοινωνικὰ τῶν Κυριακῶν καὶ ἄλλα κοινωνικὰ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἔντεχνα, τὸ μέγιστον στιχηρὸν «Κύριε ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις», καὶ ἄλλα, ἅπερ χρησιμεύουσι μᾶλλον εἰς μελέτην καὶ ἐγύμνασιν τῶν μουσικῶν ἢ πρὸς τὸ ψάλλειν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὡσαύτως ἐποίησε καὶ τὸ «Εἴδομεν τὸ φῶς» ὀκτάηχον, κατ' αἴτησιν τοῦ ἀοιδίμου Ἀβραμίου Ὁμηρόλου, διευθυντοῦ τότε τῆς ἐν Χάλκῃ ἐν τῇ μονῇ τῆς Παναγίας Ἐμπορικῆς Σχολῆς, ὅπερ καὶ ἐδωρήσατο τῷ μουσικολόγῳ Θεοδώρῳ τῷ Ἀριστοκλεῖ ὁ μελουργός, ὡς ὁμοπατρίῳ αὐτοῦ.

Ἡρμήνευσε δὲ καὶ ἐξέδωκεν εἰς δευτέραν ἔκδοσιν τὸ Ἀναστασιματάριον Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, οὗ τοὺς ἀναστασίμους κανόνας καὶ τὰ κατανυκτικὰ ἐμέλισεν ὁ ἴδιος, ἡρμήνευσε καὶ ἐξέδωκε τὸ ἀργοσύντομον Εἱρμολόγιον τῶν Καταβασιῶν τοῦ αὐτοῦ Πέτρου τοῦ Λαμπαδαρίου, τὸ δίτομον Δοξαστάριον ἢ ἀργὸν Στιχηράριον κατὰ μίμησιν Ἰακώβου τοῦ Πρωτοψάλτου ἐκδοθὲν τῷ 1859, καὶ τὴν συλλογὴν τῶν Ἰδιομέλων Μανουὴλ τοῦ Πρωτοψάλτου· ἐξέδωκε πρῶτος τῷ 1824 τὴν δίτομον Ἀνθολογίαν τῆς Μουσικῆς, ἧς τὰ ἐμπεριεχόμενα εἰσὶν πρωτότυπα, ὡς καὶ τὸ βιβλίον τοῦ ἐξ Ἑβραίων Νεοφύτου· ἐπεθεώρησε διορθώσας τὴν συλλογὴν τῶν ἀραβοτουρκικῶν ἀσμάτων, τὴν καλουμένην «Εὐτέρπην» τοῦ χανεντὲ Ζαχαρίου. Ταῦτα δὲ πάντα ἐποιήσατο ὁ φιλοπονώτατος μουσικὸς μετὰ θαυμασίας ὑπομονῆς καίπερ ὑπὸ πενίας κατατρυχόμενος. Ἀπεβίωσεν ἐν Χάλκῃ τῷ 1840 μ. Χ., ὁ δὲ πολύκλαυστος Ἠλίας Ταντηλίδης ἔγραψεν εἰς τὸν κλεινὸν μουσικὸν τόδε τὸ ἐπίγραμμα:

« Τίς Χουρμουζίου οἶδε τάφον τινὰ τοῦ μελοποιοῦ:
Ὦ Χάλκη, Χάλκη, ποῦ στέφανον σὸν ἔχεις;
Ἁγνὸς ἀκτερέϊστος, ἄτυμβος ἐκεῖνος ὁ κλεινός!
Φεῦ, ὡς οὐδὲ θανεῖν ἄξιον εἶν' ἀσόφοις!

1848, ἰουνίου 21.

Χρύσανθος Προύσης μητροπολίτης, εἷς τῶν τριῶν ἐφευ-

1117) Πλὴν τῶν χερουβικῶν τούτων ἐποίησε καὶ δύο χερουβικὰ εἰς ἦχον Β' καὶ Λέγετον, ἀνέκδοτα ὄντα (Βιογραφία Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου καὶ Συγγραφαὶ Ἐλάσσονες, Ἐκκλησιαστικαὶ καὶ Φιλολογικαί. 1866, σ. 62).

ρετῶν τῆς νέας μουσικῆς μεθόδου, ἀνὴρ εὐμαθέστατος, κάτοχος τῆς ἑλληνικῆς, λατινικῆς καὶ γαλλικῆς γλώσσης, διαπρεπὴς μουσικὸς καὶ μουσικολόγος, ἐγκρατὴς τυγχάνων ἐν μέρει καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ ἀραβοπερσικῆς μουσικῆς, χειριζόμενος δὲ δεξιῶς τὸν εὐρωπαϊκὸν πλαγίαυλον καὶ τὸ ἀραβοπερσικὸν *νέϊ*. Ὁ Χρύσανθος μαθητὴς ἐγένετο Πέτρου Πρωτοψάλτου τοῦ Βυζαντίου, ἐπεσκέφθη διαφόρους βιβλιοθήκας, ἐμελέτησε δὲ τὰ εἰς διαφόρους γλώσσας ἐκδεδομένα τε καὶ ἀνέκδοτα περὶ μουσικῆς συγγράμματα. Ἀρχιμανδρίτης ὢν κατέγινεν ἐπὶ τοῦ μουσικοῦ θέματος ἐφαρμόζων μονοσυλλάβους φθόγγους ἐπὶ τῶν κλιμάκων τῶν ἤχων καὶ γράφων ἐξηγηματικώτατα τὰ παρὰ τῶν ἀρχαίων μεμελισμένα μέλη. Διαβληθεὶς δὲ διὰ τοῦτο εἰς τὰ πατριαρχεῖα ἐξωρίσθη εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ Μάδυτον, ὅπου ἐδίδασκε τὴν μουσικὴν εἰς πολλοὺς διὰ τῆς παραλλαγῆς τῶν μονοσυλλάβων φθόγγων πα, βου. γα, δι, κε, ζω, νη, πα. Καὶ οἱ μὲν διδασκόμενοι κατὰ τὴν μέθοδον αὐτοῦ ἐξεμάνθανον τὴν μουσικὴν ἐντὸς δεκαμήνου διαστήματος, οἱ δὲ ἀκολουθοῦντες τὴν παραλλαγὴν τοῦ ἀρχαίου συστήματος ἐντὸς δεκαετίας[1118]. Ὁ μουσικώτατος κληρικὸς ἀπηλλάγη τῆς ἐξορίας ὡς ἑξῆς: Ὁ τότε μητροπολίτης Ἡρακλείας Μελέτιος μεταβὰς μίαν τῶν ἑορτῶν πρὸς ἐπιθεώρησιν τῆς ἐν τῇ συνοικίᾳ Τζιβαλίου οἰκοδομουμένης οἰκίας αὐτοῦ ἤκουσε τοὺς ἐκ Μαδύτου ὁρμωμένους τέκτονας, ψάλλοντας ἐντέχνως ἐν τῇ ἀνωτάτῃ τῆς οἰκίας ὀροφῇ κοινωνικὰ καὶ εἱρμοὺς καλοφωνικούς, ἐμφανισθεὶς δὲ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπηρώτησεν αὐτούς πόθεν ὁρμῶνται, παρὰ τίνος ἐδιδάχθησαν τὴν μουσικὴν καὶ πῶς δύνανται νὰ ψάλλωσι τόσον ἐντέχνως καὶ τὰ δεινὰ λεγόμενα μαθήματα ἐν τοιαύτῃ νεαρᾷ ἡλικίᾳ· οἱ δὲ ἀπήντησαν ὅτι ἐδιδάχθησαν τὴν μουσικὴν ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν Μαδύτῳ παρὰ τοῦ πατριώτου αὐτῶν Χρυσάνθου τοῦ ἀρχιμανδρίτου, ὅστις ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ἱερᾶς τέχνης χρῆσιν ποιεῖται εὐκολωτάτης μεθόδου, τῆς μονοσυλλάβου παραλλαγῆς. Ὁ ἱεράρχης συναισθανθεὶς τὸ πρὸς τὸν ἀρχιμανδρίτην Χρύσανθον γενόμενον ἀδίκημα, ἐνήργησε τὴν ἀνάκλησιν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἡ δὲ ἱερὰ Σύνοδος πεισθεῖσα περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς μεθόδου τοῦ Χρυσάνθου διέταξεν αὐτὸν νὰ διδάσκῃ καὶ ἑρμηνεύῃ ὡς γινώσκει. Ὁ Χρύσανθος παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ Γρηγόριον τὸν Λαμπαδάριον καὶ Χουρμούζιον τὸν ἱεροψάλτην καὶ συνεννοηθεὶς τὸ δεύτερον μετ' αὐτῶν ἐσυστηματοποίησε τὰς κλίμακας τῶν

1118) Ἐν τῇ Παραλλαγῇ τοῦ ἀρχαίου συστήματος ὑπῆρχον, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἴπομεν, οἱ πολυσύλλαβοι φθόγγοι νεαγιε, αννανες, νεανες, νανα, αγιε κτλ.

ἤχων, τὸν τροχὸν καὶ τὸ διαπασῶν σύστημα, ἐφήρμοσαν ἐπ' αὐτῶν τοὺς φθόγγους τῆς παραλλαγῆς, ὁδηγηθέντες ἐκ τῆς μεθόδου Ἀμβροσίου τοῦ Μεδιολάνων. Διωρίσθη δὲ ὁ ἐκ Μαδύτου κληρικὸς καὶ διδάσκαλος τῆς θεωρίας τῆς μουσικῆς ἐν τῇ Γ' πατριαρχικῇ Μουσικῇ Σχολῇ, εἰς ἀμοιβὴν δὲ ἐδόθη αὐτῷ τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα καὶ ἡ ἐπαρχία Δυρράχιον. Ὁ Χρύσανθος ἐν Δυρραχίῳ ἐδίδαξε μετὰ ζήλου τὴν μουσικὴν εἰς τὰ πνευματικά του τέκνα, ἅτινα ἀνεδείχθησαν οὐκ εἰς μακρὰν ἔμπειροι μουσικοί. Καθὰ δὲ διεβεβαίωσεν ἡμᾶς ὁ νῦν μητροπολίτης Δυρραχίου Βησσαρίων, ὁ πρὸς τὴν μουσικὴν ζῆλος τῶν Χριστιανῶν τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἔκτοτε ἀκμαῖος διατηρεῖται, διὸ καὶ ἀμιλλῶνται κατὰ τὰς ἑορτὰς τίς αὐτῶν πρῶτος νὰ καταλάβῃ τοὺς χοροὺς τῶν ψαλτῶν ἵνα ἐπιδείξῃ τὴν μουσικὴν αὐτοῦ ἐμπειρίαν. Ὁ Χρύσανθος ἐκ Δυρραχίου μετετέθη εἰς Σμύρνην, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Προῦσαν, ἔνθα καὶ ἀπέθανε τῷ 1843 μ. Χ.

Ὁ μουσικὸς ἱεράρχης συνέγραψεν ἐγχειρίδιον τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ μέρους τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, ὅπερ ἐξετυπώθη τῷ 1821 ἐν Παρισίοις, ὡς καὶ τὸ Μέγα Θεωρητικὸν τῆς Μουσικῆς, διαιρούμενον εἰς δύο μέρη, τὸ θεωρητικὸν καὶ τὸ ἱστορικόν. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο θεωρεῖται ὡς πηγή, ἐξ ἧς πάντες οἱ ἐπιχειροῦντες γράψαι περὶ μουσικῆς ὑπὸ οἱανδήποτε ἔποψιν δύνανται ν' ἀρυσθῶσι σπουδαίαν ὕλην. Τὸ Θεωρητικὸν τοῦ Χρυσάνθου κτῆμα γενόμενον Παναγιώτου τοῦ Πελοπίδα ἐξεδόθη μετὰ πολλῶν κόπων ἐν Τεργέστῃ τῷ 1832· ὁ καθηγητὴς Χρίστιος ἀποκαλεῖ τὸν Χρύσανθον «τὸν σπουδαιότατον τῶν Ἑλλήνων θεωρητικῶν», καὶ δικαίως, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν χρόνον καθ' ὃν συνετάχθη τὸ Θεωρητικὸν αὐτοῦ, καὶ τὰ ὀλίγα βοηθήματα, ἃ εἶχε πρὸς μελέτην ὁ συγγραφεύς. Ὁ Χρύσανθος ἐποίησε πολλὰ καὶ ποικίλα ποιήματα, καὶ διὰ μὲν τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς ἐμέλισεν, ὅσον ἐνῆν, διάφορα μουσουργήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, διὰ δὲ τῶν ἡμετέρων χαρακτήρων διάφορα μαθήματα τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς. Τὰ μουσουργήματα τοῦ περιφανοῦς τούτου μουσικοῦ ἐγένοντο δυστυχῶς παρανάλωμα τοῦ πυρὸς κατά τινα πυρκαϊάν. Εἰς τὸν ἱεράρχην τοῦτον ἡ καλλιεπὴς Ταντηλίδειος Μοῦσα γοόωσά τε μυρομένη τε ἐποίησε τὸ ἐπίγραμμα τόδε, διασωθὲν ἡμῖν ὑπὸ Θευδώρου τοῦ Ἀριστοκλέους[1119].

«Πότμον ἀγακλυμένου Χρυσάνθου Ἀρχιερῆος
Ἔκλαυσαν Μοῦσαι σχασάμεναι κιθάρας·

1119) Βιογραφία Κωνσταντίου Α΄ τοῦ ἀπὸ Σιναίου καὶ Συγγραφαὶ αἱ Ἑλάσσονες Ἐκκλησιαστικαὶ καὶ Φιλολογικαί, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1866 σ. 61.

Ὅς ποτε ἁρμονίης μελέων σοφὰ τέθμια εὑρών,
Ῥηΐδίην μολπῆς πᾶσι παρέσχε τέχνην.
Αὐτὰρ ὁ καὶ πτολίεθρα ἐκόσμησ' ἐμμελέως δήν,
Δυρράχιον, Σμύρναν, Προῦσαν ἀπ' ἐκ Μαδύτου·
Νῦν δ' ἄρ' ἐπουρανίῃσι χοροστασίῃσι χορεύει,
Τὸν Θεὸν ἱλάσκων ᾄσμασιν ἡδυτέροις».

1849 ματου 30.

Κωνστάντιος ὁ **ἀπὸ Σιναίου,** πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἀριθμεῖται ὑπὸ τῶν συντακτῶν τῆς *Μουσικῆς Βιβλιοθήκης* εἰς τοὺς μουσικοὺς τῆς ἐποχῆς του. Ἐγεννήθη ἐν Κ/πόλει κατὰ τὴν συνοικιαν τῆς Ξυλοπόρτης, κάτοχος τῆς τε θύραθεν καὶ ἔσω παιδείας, καὶ ἐγκρατὴς πρὸς τῇ ἑλληνικῇ καὶ τῆς γαλλικῆς, λατινικῆς καὶ ρωσσικῆς γλώσσης. Ἐξεπαιδεύθη ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ καὶ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Κιέβου. Τῷ 1805 ἐξελέγη ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου καὶ τῷ 1830 οἰκουμενικὸς πατριάρχης. Μετὰ τετραετῆ πατριαρχείαν[1120] ἀπεσύρθη εἰς τὴν νῆσον Ἀντιγόνου, ἔνθα ἐφησυχάζων ἐνησχολεῖτο εἰς τὰς φίλας Μούσας. Ἀπεβίωσε δὲ τῇ 5 ἰανουαρίου 1859. κηδευθεὶς μεγαλοπρεπῶς καὶ ἐξυμνηθεὶς καταλλήλως ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ ἄμβωνος ὑπὸ τοῦ σοφοῦ ἱεροκήρυκος Νικηφόρου τοῦ Γλυκᾶ (τανῦν μητροπολίτου Μηθύμνης). Ὁπόσον δὲ ἠγάπα τὴν μουσικὴν ὁ Κωνστάντιος μαρτυρεῖ καὶ αὐτὸς ὁ βιογράφος αὐτοῦ γράφων τάδε «Καί τοι δὲ θηρεύων τὴν συντομίαν ἐν ταῖς ἀκολουθίαις, ἠγάπα ὅμως ὑπερβαλλόντως τὴν μουσικὴν καὶ κατεκηλεῖτο ὑπὸ τῆς ἡδυφωνίας· διὸ καὶ ἐπὶ τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ ἤκμαζεν, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ἐφημίζετο ὁ πατριαρχικὸς ναὸς ἐπὶ τοῖς ἀρίστοις καὶ ἡδυφωνοτάτοις κανοναρχαις, ὥστε πανταχόθεν τῆς τε Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν περιχώρων συνέρρεεν ἐν αὐτῷ ἄπειρον πλῆθος λαοῦ, οὐκ ἐπ' ἀκροάσει μόνον τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν, ἀλλ' ἵνα καὶ εὐφρανθῶσι πνευματικῶς ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ γαληνίου καὶ σεβασμίου προσώπου τοῦ πατριάρχου, καὶ ἐμπλησθῶσι τῆς γλυκυτάτης φωνῆς καὶ μελῳδίας τοῦ τε μουσικοῦ τέττιγος τῆς ἐκκλησίας ἀοιδίμου Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ψαλτῶν τε καὶ κανοναρχῶν»[1121].

1120) Ἡ τετραετὴς πατριαρχεία τοῦ Κωνσταντίου περιγράφεται ὑπὸ τοῦ βιογραφήσαντος αὐτὸν Θεοδώρου Ἀριστοκλέους τοῦ ἐκ Χάλκης (Κωνσταντίου Α' τοῦ Σιναίου ἀοιδίμου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Βυζαντίου Βιογραφία καὶ Συγγραφαὶ αἱ Ἑλάσσονες Ἐκκλησιαστικαὶ καὶ Φιλολογικαὶ καί τινες ἐπιστολαὶ αὐτοῦ μετὰ παραρτήματος, ἐν Κων/πόλει, 1866).

1121) ἔνθ. ἀνωτέρω σ. 13, 14.

Κωνσταντῖνος Βυζάντιος, Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, μαθητὴς γενόμενος Γεωργίου τοῦ Κρητὸς καὶ Μανουὴλ τοῦ Πρωτοψάλτου. Ἐγεννήθη τῷ 1777, καὶ πρῶτον κανοναρχης ἐγένετο τῆς τοῦ Σιναϊτικοῦ ἐν Βαλατᾷ μετοχίου ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, εἶτα δὲ διωρίσθη δεύτερος καὶ μετὰ μικρὸν πρῶτος ψάλτης τῆς αὐτῆς ἐκαλησίας. Β΄ δομέστικος προσελήφθη εἰς τὰ πατριαρχεῖα τῷ 1800 (τῇ 23 ἀπριλίου) ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Νεοφύτου, πρωτοψάλτου ὄντος τοῦ Ἰακώβου. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ πρωτοψάλτου Α΄ δομέστικος γενόμενος, συνέψαλλε μετὰ Μανουὴλ τοῦ πρωτοψάλτου μέχρι τοῦ 1819, οὗτινος τὸ σοβαρὸν ἐκκλησιαστικὸν ὕφος ἐμιμήθη πιστότατα ὁ Κωνσταντῖνος. Τῷ 1821 (23 δεκεμβρίου) ἀποθανόντος Γρηγορίου τοῦ πρωτοψάλτου, διεδέχθη αὐτὸν τῇ ἐπαύριον 24, χειροθετηθεὶς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Εὐγενίου τοῦ ἀπὸ Ἰκονίου, ἔψαλλε δὲ ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ 55 ἔτη, ὢν τὰ 43 ὡς πρωτοψάλτης, ἄχρι τοῦ 1855. Ἔκτοτε, μὴ δυνάμενος χοροστατεῖν, ἕνεκα τῆς ἐπισυμβάσης αὐτῷ ποδαλγίας, ἐφησύχασεν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ μελοποιῶν καὶ ἐκδιδοὺς τὰ μελισταγῆ αὐτοῦ ᾄσματα. Ἀπέθανεν εἰς τὴν νῆσον Χάλκην ἐν ἡλικίᾳ 85 ἐτῶν τῇ 30 ἰουλίου τοῦ 1862 μ. Χ., καὶ ἐνεταφιάσθη ἔξωθεν τῆς ἐν τῇ νήσῳ Μονῆς τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Κρημνοῦ, δεξιῶς βιογραφηθεὶς κατὰ τὴν κηδείαν ὁ μελίρρυτος μουσικὸς ὑπὸ τοῦ εὐμαθεστάτου ἱεροκήρυκος Γρηγορίου τοῦ Γώγου[1122]. Ὁ βιογράφος τοῦ Κωνσταντίνου Θεόδωρος ὁ Ἀριστοκλῆς[1123] ἐξυμνῶν τὸν ἡδυμελίφθογγον μουσικὸν γράφει τάδε «Ἐπὶ πεντήκοντα οὖν καὶ πέντε ἔτη ἐχοροστάτησεν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ ψάλλων μετ' εὐλαβείας καὶ θερμῆς πίστεως, καὶ κατανύγων τοὺς ἐκκλησιαζομένους διὰ τῆς γλυκείας αὐτοῦ φωνῆς καὶ τοῦ θαυμασίου καὶ σεβαστοῦ ἐκείνου ἐκκλησιαστικοῦ ὕφους (τοῦ κατ' ἀλληλοδιάδοχον μίμησιν ἔκπαλαι διασωζομένου ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τοῖς ἐν αὐτῇ ψάλλουσιν ἐξαιρέτως προσιδιάζοντος), ὅπερ ἀπέστραξεν ἐκ τοῦ μελιρρύτου αὐτοῦ στόματος, μὴ κινουμένου ἐν τῷ ψάλλειν οὐδενὸς τῶν μελῶν τοῦ σώματος οὐδ' αὐτῆς αὐτοῦ τῆς κεφαλῆς παντελῶς, μόνον δὲ τῶν χειλέων. Τοιοῦτον δ' ἐκ φύσεως ἀξιόλογον, καὶ ἰδιάζον αὐτῷ μόνῳ, προτέρημα εἶχεν ἡ εὐλύγιστος καὶ ἡδύφθογγος αὐτοῦ φωνή, ὥστε μεταξὺ τῶν φωνῶν καὶ ἄλλων πολλῶν συμψαλλόν-

---

1122) Ἴδε τὸν ἐπικήδειον Λόγον ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἀργοσυντόμου Ἀναστασιματαρίου τοῦ πρωτοψάλτου Κωνσταντίνου, καὶ εἰς τοὺς ἐκδοθέντας λόγους τοῦ ἀρχιμανδρίτου Γ. Γώγου.

1123) Βιογραφία Κωνσταντίου Α΄ τοῦ ἀπὸ Σιναίου καὶ Συγγραφαὶ Ἑλάσσονες, ἐν Κων/πόλει, 1866. Σημείωσις Ζ΄, σ. 65, 66.

των, ἡ τοῦ Πρωτοψάλτου φωνὴ διεκρίνετο καθαρῶς ἀκουομένη. Καὶ πολλοὶ ἔτι ἐπιζῶντες αὐτήκοοι ὑπῆρξαν, καὶ αὐτὸς ἐγώ, ὡς ἐπὶ τετραετίαν τὰ τῆς Κανοναρχίας παρ' αὐτῷ τελῶν σὺν Ἠλίᾳ τῷ Ταντηλίδῃ καὶ Βασιλείῳ τῷ Καλλίφρονι, ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ ἀοιδίμου γέροντός μου Κωνσταντίου, ὅστις τοσοῦτον ὑπερηγάπα τὸν Πρωτοψάλτην, ὡς φιλομουσικώτατος, διά τε τὸ ἐκκλησιαστικόν, ὡς ἐρρέθη, ὕφος καὶ τὸ προσιδιάζον αὐτῷ ἡδὺ τῆς φωνῆς καὶ μελίρρυτον, ὥστε. ὅτε ἐπαύσατο τοῦ χοροστατεῖν, πολλάκις ἤκουσα τοῦ Πατριάρχου λέγοντός μοι οὕτως: *Ἂν ἤμην Πατριάρχης, ἐσκόπευον νὰ ὑψηλώσω τὸ κάθισμα τοῦ στασιδίου τοῦ Πρωτοψάλτου, καὶ διὰ τοῦ φορείου νὰ τὸν φέρω νὰ ψάλλῃ, ἔστω καὶ καθήμενος.* Ἐσχάτως μὴ δυνάμενος ὁ ἀοίδιμος Κωνστάντιος ἵνα ἴδῃ προσωπικῶς τὸν Πρωτοψάλτην, εὐχαριστήθη μόνον ἰδὼν τὴν εἰκόνα αὐτοῦ».

Κωνσταντῖνος ὁ Πρωτοψάλτης ἐποίησεν εἰς τὴν παλαιὰν μέθοδον διάφορα μέλη τῆς ἱερᾶς ψαλμῳδίας ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἐξ ὧν τὰ μὲν εἰσὶν ἐκδεδομένα, τὰ δὲ ἀνέκδοτα· συντάξας ἐξέδωκε δὶς τὸ Τυπικὸν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας[1124], τὸ Ἀργοσύντομον Δοξαστάριον κατὰ τὸ εἶδος τῆς παραχορδῆς, ἐξηγηματικώτερον ἐποίησε τὸ Ἀναστασιματάριον Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου[1125], ἐξέδωκε καὶ τὴν δίτομον Ἀνθολογίαν τῆς μουσικῆς, εἰς ἣν ἔχει καὶ ἴδια μαθήματα διπλᾶ καὶ τριπλᾶ, καί τινα τῶν ἀρχαιοτέρων μουσικῶν[1126]. Ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ Κωνσταντίνου ὑπάρχουσιν ἓν Εἱρμολόγιον Καταβασιῶν καὶ ἓν Δοξαστάριον σύντομον, ἀμφότερα τὰ τοῦ Πέτρου Λαμπαδαρίου, καλλωπισθέντα παρ' αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ἀναλυτικώτερον· ὁ Κωνστα-

1124) Τὸ αὐτὸ Τυπικὸν ἐξέδωκε καὶ εἰς τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν.

1125) Τὸ Ἀναστασιματάριον ἐξεδόθη τῷ 1863 ἄχρι τοῦ Βαρέως ἤχου παρὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Πρωτοψάλτου, τοῦ κ. Νικολάου.

1126) Εἰς τὴν Ἀνθολογίαν τοῦ Κωνσταντίνου ὁ Ἠλίας Ταντηλίδης ἐποίησε τὸ ἐπίγραμμα τουτί:

«Ὀρφεῖς μὲν καὶ Ἀμφίονες, Ἀρίονες καὶ Λῖνοι,
Καὶ τῶν λοιπῶν σιγάτωσαν μελοποιῶν τὰ σμήνη.
Ἰδοὺ γὰρ ἐντετάνυσται κιθάρα σιωνίτις,
Ἐξ ἧς ἐκχέει' ἄφατος, οὐράνιος γλυκύτης,
Οὐ θῆρας τιθασσεύουσα, οὐ λίθακας κηλοῦσα,
Ἀλλὰ ψυχὰς εἰς οὐρανὸν ἐκ γῆς ἀνακαλοῦσα.
Τὰς δὲ νευρὰς συνήρμοκεν οὐ Τέρπανδρος, οὐ Λῖνος,
Ἀλλ' ἀοιδῶν ὁ φέριστος ἁπάντων Κωνσταντῖνος
Πᾶσα λοιπὴ μελίγηρυς σειρὴν τῆς Ἐκκλησίας
Ὑμνολογείτω τὸν Θεὸν διὰ μολπῆς γνησίας»

1845. Ἰουνίου 18.

τῖνος ἐποίησε καὶ ἐντέχνους καλοφωνικοὺς εἱρμούς, ἄσματά τινα καὶ ᾠδὰς εἰς Πατριάρχας, καὶ ἄλλα. Ὑπῆρξεν ἀμίμητος εἰς τὰς ἀναλύσεις τῶν καταληκτικῶν γραμμῶν τοῦ παλαιοῦ ἢ ἀργοῦ στιχηραρικοῦ καὶ τοῦ παπαδικοῦ μέλους· μιμητὴς δὲ πιστότατος γενόμενος τῶν εὐκλεῶν αὐτοῦ προκατόχων κατεκάλλυνε τὸ σεμνοπρεπὲς μουσικὸν ὕφος τῆς Μ. Ἐκκλησίας[1127].

Ἀντώνιος Λαμπαδάριος τῆς Μ. Ἐκκλησίας, Ἀδριανουπολίτης, καὶ ἀνεψιὸς τοῦ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως Κυρίλλου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου· μουσικὸς καὶ μελοποιὸς κάλλιστος, καλλιφωνότατος, γνώστης καὶ τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς. Ἐμαθήτευσε δὲ κατά τινας μὲν παρὰ Μανουὴλ τῷ Πρωτοψάλτῃ καὶ Γεωργίῳ τῷ Κρητί, κατ' ἄλλους παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πρωτοψάλτῃ, μεθ' οὗ καὶ συνέψαλλεν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ. Ἀπέθανεν ἐν Ρωσσίᾳ τῷ 1828, τὸ δὲ περιέχον τὰ ποιήματα καὶ τὰ σημειώματα αὐτοῦ κιβώτιον ἔμεινεν εἰς χεῖρας τοῦ μουσικωτάτου ἱερέως Γεωργίου τοῦ Ρυσίου. Ἐμελοποίησε κατὰ τὴν παλαιὰν μέθοδον ἐπὶ τὸ ἐπεξηγηματικώτερον τὸ ἀργὸν Ἀναστασιματάριον Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, ἐμέλισε Χερουβικὰ κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους, Κοινωνικὰ ἰσάριθμα τῆς ἑβδομάδος, τὸ παρὰ τοῦ πρωτοψάλτου ᾀδόμενον κατ' ἦχον σύντομον «Εἰς πολλὰ ἔτη» εἰς τὸ τέλος τῶν Χερουβικῶν ψαλλομένου τοῦ, Ἀλληλούϊα, καὶ τὰ στιχηρὰ ἰδιόμελα τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ὡς καὶ τὸ ὀκτάηχον καὶ δίχορον Δοξαστικὸν στιχηρὸν «Θεαρχίῳ νεύματι».

Ἀθανάσιος Σελευκείας ἱεράρχης, ἐγεννήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐν Λευκωσίᾳ τῆς Κύπρου, ἀπεβίωσε δὲ ἐν πρεσβυτικῇ ἡλικίᾳ τῷ 1850 μ. Χ. ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐγκρατὴς ἦν τῆς θεολογίας, τῆς ἑλλάδος φωνῆς καὶ τῆς μουσικῆς, ἧς τήν τε πρᾶξιν καὶ θεωρίαν ἄριστα ἐγίνωσκεν ὡς καὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ νέον γραφικὸν μουσικὸν σύστημα· μαθητὴς ὑπῆρξε Γεωργίου τοῦ Κρητός. Ἐθεωρεῖτο κάτοχος καὶ τῆς ἀραβοπερσικῆς μουσικῆς. Ἡρμήνευσε τὸ Ἀργὸν καὶ Σύντομον Εἱρμολόγιον τῶν Καταβασιῶν καὶ τὰ ἄλλα εἱρμολογικὰ εἴδη Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου. Τὰ ἔργα τοῦ ἱεράρχου τούτου περιῆλθον, λέγεται, εἰς χεῖρας τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Κ. Φιλοξένους.

Ἀπόστολος Κρουστάλας, πατρίδα ἔσχε τὴν Χίον,

1127) Ὕφος ἐν τῇ μουσικῇ λέγεται ἡ παρατηρουμένη διαφορὰ ἐν τῇ προφορᾷ καὶ τῇ ἀπαγγελίᾳ τῶν μελῶν Τὸ μουσικὸν ὕφος ἀνήκει εἰς τὴν προφορὰν καὶ ἀπαγγελίαν τοῦ μέλους, ὡς ἀνήκει τὸ ὕφος τοῦ λαλεῖν τὴν γλῶσσαν εἰς τὴν προφορὰν καὶ τὴν ἀπαγγελίαν.

καὶ ἐκ τῶν ἐξόχων μουσικῶν φιλολόγων, γνώστης δὲ ἀκριβὴς τῆς τε παλαιᾶς καὶ νέας μουσικῆς μεθόδου. Ἐσπούδασε τὴν μουσικὴν πρῶτον παρὰ Πέτρῳ τῷ Βυζαντίῳ καὶ εἶτα παρὰ Γεωργίῳ τῷ Κρητί, διεκρίνετο δὲ καὶ ὡς καλλιγράφος ἄριστος πάμπολλα γράψας χειρόγραφα μουσικὰ βιβλία παλαιά τε καὶ νέα. Λίαν δὲ δεξιῶς ἐχειρίζετο τὴν πανδουρίδα, ἥτις ἐχρησίμευεν αὐτῷ καὶ ὡς φθογγόμετρον· ἐμελοποίει κανονικώτατα κατὰ τοὺς ὁρισμοὺς τῆς μελοποιΐας. Μεταξὺ τῶν μελοποιημάτων αὐτοῦ διακρίνονται τὸ ἀμίμητον χερουβικὸν τῶν Προηγιασμένων εἰς ἦχον Α΄ τετράφωνον, καὶ μία ἔντεχνος δοξολογία εἰς ἦχον Πλ. Δ΄, ἧς τὸ ἁσματικὸν θεωρεῖται ἀριστούργημα. Ἀπέθανε πενέστατος τῷ 1840 μ. Χ.

Πέτρος Συμεὼν Ἁγιοταφίτης, πρωτοψάλτης τῆς τοῦ ἁγιοταφιτικοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετοχίου ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου, τὴν πατρίδα Βυζάντιος. Μουσικὸς ἐπισημότατος καὶ καλλιγράφος τῆς μουσικῆς κάλλιστος. Ἀκουστὴς ἐγένετο Γεωργίου τοῦ Κρητὸς καὶ ἰδίᾳ Μανουὴλ τοῦ πρωτοψάλτου, ὃν καὶ ἐμιμήθη πιστῶς κατὰ τὸ ὕφος τοῦ ψάλλειν, διὸ καὶ ἐφημίζετο ὡς διατηρήσας ἀπαραμείωτον ἰδίᾳ τὸ ἐκκλησιαστικὸν καὶ κατανυκτικώτατον ἀρχαῖον ὕφος. Τὴν νέαν μουσικὴν μέθοδον ἐδιδάχθη ἐν τῇ Γ΄ πατριαρχικῇ Μουσικῇ Σχολῇ. Ὡς δὲ Πέτρος ὁ Φυγὰς ἡρμήνευσεν ὅσα ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ Πέτρος ὁ Πελοποννήσιος δὲν προέλαβεν, οὕτω καὶ Πέτρος ὁ Ἁγιοταφίτης ἡρμήνευσε πολλὰ λείψανα ἀρχαίων μουσουργημάτων, ἅπερ δὲν προέλαβον νὰ ἑρμηνεύσωσιν οἱ τρεῖς διδάσκαλοι τῆς νέας μουσικῆς μεθόδου. Ἐποίησε μίαν ἀμίμητον συλλογὴν Ἰδιομέλων καὶ Δοξαστικῶν ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ μετὰ τῶν Ἀπολυτικίων καὶ Κοντακίων καὶ ἄλλων διαφόρων εἱρμολογικῶν μελοποιημάτων εἰς τόμον ὀγκωδέστατον. Ἐμέλισε κατὰ μίμησιν Πέτρου τοῦ Βυζαντίου μίαν σειρὰν χερουβικά, τὰ ἔνδεκα ἐωθινὰ ἀργότερα τῶν τοῦ Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, ἐν οἷς τηρεῖται ἀπαραμείωτον τὸ ὕφος τῆς Μ. Ἐκκλησίας. Ἐθαυμάζετο διὰ τὴν θαυμασίαν μνήμην αὐτοῦ εἰς τὸ μουσικὸν εἶδος· ἠδύνατο δὲ ὡς διηγοῦνται νὰ τηρῇ ἐν τῇ μνήμῃ αὐτοῦ πιστότατα τὰς γραμμὰς ἀναριθμήτων ποιημάτων ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἀρχαίων μουσικοδιδασκάλων. Ὁ φιλόπονος οὗτος μουσικὸς πολλοὺς μαθητὰς ἀναδείξας καὶ τὸν Ὕψιστον δοξολογῶν ἄχρι τοῦ ὀγδοηκοστοῦ ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ἀπεβίωσε τῇ 27 δεκεμβρίου τοῦ 1861 μ. Χ.

Θεόδωρος Συμεὼν ὁ Κοντὸς ἐπωνυμούμενος, ἕνεκα τοῦ σμικροῦ ἀναστήματος αὐτοῦ· αὐτάδελφος Πέτρου τοῦ Ἁγιοταφίτου, σύγχρονος δὲ καὶ συμμαθητὴς Θεοδώρου τοῦ Φωκαέως. Ὑπῆρξεν εἷς τῶν πρώτων μαθητῶν τῆς νέας μουσικῆς μεθόδου, διεκρίνετο δὲ ἐπὶ

μεγαλοφωνίᾳ. Τὴν ἐξωτερικὴν μουσικὴν ἐδιδάχθη ὑπὸ τοῦ χανεντὲ ντεντὲ Ἰσμαηλάκη, καὶ ἀκολούθως ἐδίδασκε ταύτην ἐπιτυχέστερον τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς· ἐφύλαττεν ὅμως πιστότατα τὸ ὕφος ἑκατέρας. Ἔχει εἱρμοὺς καλοφωνικοὺς καὶ σχολικὰ ᾄσματα, ἀνέκδοτα ὄντα καὶ παρὰ τῶν μουσικῶν περιζήτητα. Ἐπὶ δεκαπενταετίαν ἐχοροστάτησεν εἰς τὴν ἐν Βαλατᾷ ἐκκλησίαν τῶν Ταξιαρχῶν καὶ ἐπὶ δεκαοκταετίαν εἰς τὴν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐν Διπλοκιονίῳ. Ὁ Θεόδωρος Κοντὸς κατέλιπε πολυαρίθμους μαθητὰς διακριθέντας ἐπὶ μουσικῇ ἐμπειρίᾳ.

Θεόδωρος Φωκαεύς, υἱὸς Παράσχου ἱερέως τοῦ ἐκ Φωκαίας τῆς Ἐφέσου, μουσικοδιδάσκαλος κεκοσμημένος δι' ἐκκλησιαστικωτάτου ὕφους. Τὴν μουσικὴν ἐσπούδασε τὸ πρῶτον ἐν Μαγνησίᾳ παρὰ Γεωργίῳ τῷ Κρητί, εἶτα δὲ καὶ ἐν τῇ Γ' πατριαρχικῇ Μουσικῇ Σχολῇ. Ἐχοροστάτησεν εὐδοκίμως εἰς τὸν ἐν Ταταούλοις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου καὶ εἰς τὸν ἐν Γαλατᾷ τοῦ ἁγίου Νικολάου. Κατόπιν ἐγκατέλιπε τὸ τοῦ ἱεροψάλτου ἐπάγγελμα ἐν τοῖς ναοῖς, ἐνησχολεῖτο δὲ διδάσκων κατ' οἶκον τὴν μουσικὴν καὶ ἐκδιδοὺς μουσικὰ βιβλία. Ἐξέδωκε δὲ πλεῖστα ἐκκλησιαστικὰ μέλη τῶν ἀρχαίων μουσικῶν εἰς διτόμους καὶ τριτόμους Ἀνθολογίας, προβὰς μάλιστα καὶ εἰς δ' γ' καὶ δ' ἐκδόσεις αὐτῶν. Δὶς ἐξέδωκε τὸ Ἀναστασιματάριον Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, ἅπαξ δὲ τὸ καλοφωνικὸν Εἱρμολόγιον Πέτρου Γλυκέως τοῦ Μπερεκέτου. Συγγράψας ἐξέδωκε τὴν κατ' ἐρωταπόκρισιν Κρηπίδα τῆς μουσικῆς θεωρίας, ἀντιγράψας ἐν πολλοῖς τὸ Θεωρητικὸν τοῦ Χρυσάνθου[1128]. τὴν *Μουσικὴν Μέλισσαν*, βιβλίον μουσικὸν εὐχρηστότατον, τὴν *Παρθώραν*, δίτομον συλλογὴν ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν ᾀσμάτων καὶ τὴν *Εὐτέρπην*, συλλογὴν οὖσαν ἀραβοτουρκικῶν ᾀσμάτων τοῦ χανεντὲ Ζαχαρίου. Ἐκ τῶν πολλῶν αὐτοῦ μουσουργημάτων διακρίνονται ἓν χερουβικὸν «Νῦν αἱ δυνάμεις» εἰς ἦχον Α' τετράφωνον, ἓν κοινωνικὸν «Εἰς μνημόσυνον» εἰς ἦχον Βαρύν, τὸ εἰς ἦχον Βαρὺν πρωτότυπον «Μακάριος ἀνήρ», εἰς πολυέλεος «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ» εἰς ἦχον Λέγετον, τὰ συντετμημένα ἀνοιξαντάρια, τὰ στιχηρὰ ἰδιόμελα τῶν Αἴνων τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων, ἐκ δὲ τῶν δοξολογιῶν αὐτοῦ ἡ κατ' ἦχον Β' ψαλλομένη εἰς ἁπλοῦν καὶ εἰς διπλοῦν χρόνον. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη τοῦ Φωκαέως ἔχουσιν ὕφος μᾶλλον προσκλί-

1128) Κατὰ τῆς Κρηπίδος τοῦ Φωκαέως ἔγραψαν ὁ ἐκ Καστορίας Μαργαρίτης μετὰ Στεφάνου τοῦ Λαμπαδαρίου (τότε Α' δομεστίκου ὄντος) ἕτερον Θεωρητικὸν μουσικῆς, ὅλως τραγελαφικόν.

νον πρὸς τὸ ἐξωτερικόν, ἕνεκα τῆς μεγάλης ἐπιδόσεως αὐτοῦ εἰς τὴν μελέτην τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς. Ἀπέθανεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1848 μ. Χ.

Παναγιώτης Πελοπίδας ὁ ἐκ Πατρῶν, ὀπαδὸς τοῦ τε κερδώου καὶ λογίου Ἑρμοῦ, εἰς δὲ τῶν πρώτων μαθητῶν τῆς νέας μουσικῆς μεθόδου. Ἠγόρασε τὸ πρωτότυπον χειρόγραφον τοῦ Μεγάλου Θεωρητικοῦ τοῦ Χρυσάνθου καὶ μετέβη εἰς Τεργέστην πρὸς ἔκδοσιν αὐτοῦ, διότι εἰς Κωνσταντινούπολιν δὲν ὑπῆρχον τότε μουσικοὶ χαρακτῆρες. Ὡς ἐκ τῆς ἀπειρίας δὲ τῶν τυπογράφων πολλὰς στενοχωρίας ὑπέστη ὁ Πελοπίδας, ἀλλ' ὅτε εἶδε τὸ φῶς τὸ σύγγραμμα, ὁ ἐκδότης ἀπεβίωσε, τῷ 1834. Ἐμελοποίησε μίαν σειρὰν Χερουβικὰ κατὰ μίμησιν τῶν τῆς Β' στάσεως τοιούτων τοῦ Γρηγορίου Πρωτοψάλτου, ὡς καὶ ἓν «Ἄξιόν ἐστιν» εἰς ἦχον πλ. Α'.

Ζαφείριος Ἀποστόλου Ζαφειρόπουλος, Πρωτοψάλτης ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις ἱερῷ ναῷ τῆς ἁγίας Εἰρήνης, ἀνὴρ μουσικὸς καὶ μουσικολόγος, μαθητὴς ἐγένετο πρῶτον Γεωργίου τοῦ Κρητὸς καὶ εἶτα τῶν τριῶν διδασκάλων τῆς νέας μεθόδου ἐν τῇ πατριαρχικῇ Μουσικῇ Σχολῇ, ἐξ ἧς ἔλαβε καὶ δίπλωμα· ὁ Ζαφείριος εὐδοκίμως ἐδίδαξε τὴν μουσικὴν καὶ ἐν Ἀθήναις. Ἐμέλισεν ἕνα πολυέλεον εἰς ἦχον ἐναρμόνιον, δύο «Ἄξιόν ἐστιν» εἰς ἦχον Πλ. Α' καὶ Πλ. Β', χερουβικά, κοινωνικὰ καὶ τὴν δοξολογίαν τῆς ἐθνικῆς τελετῆς ἤτοι τὸν Κ' ψαλμὸν «Κύριε ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεύς». Ἐξέδωκεν ἐν Ἀθήναις τὸ Ἀναστασιματάριον Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, ἐδημοσίευσε δὲ (τῷ 1842) καὶ διατριβὴν περὶ Μουσικῆς κατὰ τοῦ Λεσβιακοῦ συστήματος[1129]. Ἀπέθανεν ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου τῷ 1851.

Πέτρος Γεωργίου Βυζάντιος, μαθητὴς Μανουὴλ τοῦ Πρωτοψάλτου καὶ Γεωργίου τοῦ Κρητὸς εἰς τὴν ἀρχαίαν μέθοδον, συμμαθητὴς δὲ Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου, Πέτρου τοῦ Ἁγιοταφίτου καὶ Πέτρου τοῦ Ἐφεσίου. Τὴν νέαν μέθοδον ἐδιδάχθη παρὰ τῶν τριῶν ἐφευρετῶν αὐτῆς, ἱκανὰ δ' ἔτη ἔψαλλεν εὐδοκίμως εἰς τὴν ἐν Γαλατᾷ Κωνσταντινουπόλεως ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν Χίων. Τῷ 1821 μετέβη εἰς Τῆνον διορισθεὶς Πρωτοψάλτης τοῦ ναοῦ τῆς Εὐαγγελιστρίας, τῷ δὲ 1830 κατῆλθεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἔψαλλεν οὐχὶ ὡς τακτικὸς ἱεροψάλτης ἀλλ' οἰκειοθελῶς εἴτ διαφόρους ναοὺς κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς ἄνευ ἀμοιβῆς. Τῷ 1831 ἀποθανόντος Ἀντωνίου

1129) Ὁ Γεώργιος Λέσβιος καὶ τὸ Λέσβιον αὐτοῦ σύστημα ὑπὸ Ζ. Α. Ζαφειροπούλου διδασκάλου τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἐν Ἀθήναις 1842.

τοῦ Λαμπαδαρίου προσεκλήθη ὁ Πέτρος ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντίου τοῦ Α΄ ὅπως καταλάβῃ τὴν θέσιν τῆς Λαμπαδαρείας, ἀλλ' ἠρνήθη, ἕνεκα καὶ τῆς τότε οὐχὶ εὐαρέστου οἰκονομικῆς καταστάσεως τῶν πατριαρχείων. Ἀπέθανε δὲ ὑπέργηρως τῷ 1875, τὰ δὲ πολυάριθμα αὐτοῦ μουσουργήματα ἐδωρήσατο τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Χάλκῃ θεολογικῆς σχολῆς.

Ἀθανάσιος Χρηστόπουλος, ποιητὴς καὶ μουσικὸς δόκιμος. Ἐγεννήθη ἐν Καστορίᾳ τῆς Μακεδονίας τῷ 1770 μ. Χ., ἐξεπαιδεύθη ἐν Βλαχίᾳ, Πέστῃ καὶ Παταβίῳ, ὑπῆρξε δὲ διδάσκαλος καὶ σύμβουλος διαφόρων ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας. Πολλὰ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ ἐμελοποίει ψάλλων αὐτὰ πρὸς πανδουρίδα. Διέμεινεν ἐφ' ἱκανὸν εἰς τὴν Κωνστ/πολιν, ὁπόθεν μετέβη εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐξ ἧς ἐπανελθὼν εἰς Βλαχίαν ἐτελεύτησεν εἰς Βουκουρέστιον τῷ 1847 μ. Χ.

Βασίλειος Στεφανίδης, ἰατροφιλόσοφος, ἤκμασε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος γεννηθεὶς ἐν Νεοχωρίῳ τοῦ Βοσπόρου. Διεκρίθη ὡς μουσικὸς καὶ μουσικολόγος, συγγράψας λατινιστὶ καὶ Θεωρητικὸν Μουσικῆς ἐν Φλωρεντίᾳ τῷ 1791 ἐκδοθὲν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἁρμονικά»· τὸ ἑλληνιστὶ γραφὲν εἶναι ἀνέκδοτον, ἐπιγράφεται δὲ κατὰ τὴν μαρτυρίαν Κυριακοῦ τοῦ Φιλοξένους τοῦ πιθανῶς ἰδόντος αὐτὸ «Σχεδίασμα περὶ μουσικῆς ἰδιαίτερον ἐκκλησιαστικῆς, ἐν ἔτει ᾳωιθ». Σώζεται αὐτοῦ εἰς πολυέλεος «Δοῦλοι Κύριον» εἰς τὴν παλαιὰν γραφὴν γεγραμμένος.

Γεώργιος Λέσβιος, μαθητὴς τοῦ μουσικοδιδασκάλου Καλλινίκου Λεσβίου, καὶ σύγχρονος τῶν τριῶν ἐφευρετῶν τῆς νέας γραφικῆς μουσικῆς μεθόδου. Ἔγραψε γραμματικὴν τοῦ παλαιοῦ τῆς μουσικῆς συστήματος καὶ κατὰ τῆς νέας μεθόδου[1130]. Τῷ 1841 ἤγγειλεν εἰς τὸ δημόσιον τὴν ἔκδοσιν νέας γραφικῆς μουσικῆς μεθόδου, ἣν ὠνόμαζε *Λέσβιον Σύστημα*. Διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως τῶν σημείων ἐφρόνει ὅτι ἤθελε προκύψει εὐκολία καὶ πρόοδος εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικήν. Ἀλλὰ δυστυχῶς διὰ τῶν νέων μουσικῶν σημείων μᾶλλον παρέφθειρεν αὐτήν, διαφθείρας συγχρόνως τήν τε ποιότητα καὶ προφορὰν εἰς πᾶν ἀνεξαιρέτως μέλος· καὶ ὅ,τι δι' ὀλίγων σημείων γνησίως ἐμφαίνει ἡ ἡμετέρα γραφή, τοῦτο διὰ πολλῶν ἐκφέρει ὁ Γεώργιος Λέσβιος. Καὶ ὅμως τὸ Λέσβιον σύστημα τῆς μουσικῆς ἐδιδάχθησαν ἱκανοὶ καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Τουρκίᾳ. Καὶ αὐτὴ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις παραδεχθεῖσα τὸ σύστημα

1130) Ἡ Λεσβιάς, ᾠδὴ ἢ ἱστορικὸν ἐγκώμιον τῆς Λέσβου, μετὰ σχολίων, ὑπὸ Σταυράκη Α. Ἀναγνώστου, ἐν Σμύρνῃ, 1850 σ. 61, 63.

τοῦ Λεσβίου ἐν Αἰγίνῃ δι' ἐπισήμων Διαταγμάτων ἵδρυσε Μουσικὴν Σχολήν, ὥρισε μισθοδοσίαν εἰς τὸν διδάσκοντα, διώρισε τριμελῆ ἐπιτροπὴν πρὸς ἐπιτήρησιν, καὶ τέλος ἐξέδωκε προκηρύξεις, δι' ὧν προσεκάλει τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ σπουδάσωσιν αὐτὸ ἀμισθί· ὁ δὲ Κυβερνήτης Ἰωάννης Καποδίστριας εἰσήγαγε τὸ Λεσβιακὸν σύστημα καὶ ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Ὀρφανοτροφείῳ. Τῷ 1840 ἐξέδωκε τὸ Θεωρητικὸν τοῦ πρὸ 22 ἐτῶν διδασκομένου ὑπ' αὐτοῦ συστήματος καὶ τὸ Ἀναστασιματάριον αὐτοῦ. Τὸ Λέσβιον σύστημα τῷ 1846 ἀπεδοκιμάσθη ὑπὸ τῆς Μ. Ἐκκλησίας δι' ἐγκυκλίου ἐχούσης ὧδέ πως:

Ανθιμος *ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.*

Πρὸ ἑνὸς καὶ ἐπέκεινα χρόνου παραγενόμενος ἐνταῦθα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μουσικός τις Γεωργιος τοὔνομα, Λέσβιος, ἐνεφάνισε σύστημα νέας μεθόδου μουσικῆς ἐκκλησιαστικῆς δῆθεν, καθυποβάλλων αὐτὸ ὑπὸ τὴν παρατήρησιν καὶ κρίσιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ πρότασις αὐτοῦ ἠκροάσθη συνοδικῶς, καὶ προσκληθέντες οἱ περὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἁσματικὴν ἐπιστήμην ἔμπειροι, καὶ ἐπιστημονικῶς εἰδήμονες, οἵτε μουσικολογιώτατοι διδάσκαλοι, ψάλται τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, καὶ ἄλλοι ἐξ ἄλλων ἐκκλησιῶν ἔντεχνοι μουσικοὶ διεξῆλθον καὶ ἀνέκριναν τὴν νέαν ταύτην μουσικὴν μέθοδον τοῦ εἰρημένου ἐφευρέτου· ἀλλ' ἐν τῇ δοκιμασίᾳ αὐτῆς εὑρέθη πάντη ἀσυναρμολόγητος, καὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν γεραρὰν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν ξενίζουσα, κατά τε τὸ ποιόν, ὡς νέους παρεισάγουσα καὶ προστιθεμένη ἤχους, καὶ τούτων τὰ ὀνόματα, καὶ γνωρίσματα καιναῖς κλήσεσι παραλλάττουσα καὶ συγχέουσα, ἔτι δὲ καὶ κατὰ τὰ σημεῖα τῆς γραφῆς, τὰ πρὸς τὸ ὕφος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μέλους ἁρμόζοντα, καὶ ὅλως ἀπαλλοτριουμένη τῆς νενομισμένης καὶ καθιερωμένης τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ μουσικῆς. Τοιαύτη.γοῦν τότε ἀποδειχθεῖσα ἡ μέθοδος αὕτη ἀπεδοκιμάσθη συνοδικῶς, καὶ κατεκρίθη, διαταχθέντος κἀκείνου τοῦ αὐτουργοῦ αὐτῆς μὴ ἐκδοῦναι, μήτε παραδοῦναι αὐτὴν τὸ σύνολον. Ἀλλ' ἤδη μὲ ἀπορίαν εἴδομεν περιελθοῦσαν ὑπ' ὄψιν καὶ ἡμῶν Ἀγγελίαν εἰς τύπους ἐν ἀλλοδαπῇ ἐκδεδομένην, καὶ κηρύττουσαν ὅτι καὶ τόμοι, καὶ ποιήματα μουσικὰ τῆς Ἀκολουθίας ἐτυπώθησαν, καὶ ἄλλα μέλλουσιν ἐκδοθῆναι κατ' αὐτὴν τὴν μέθοδον, ἥτις καὶ Λέσβιον σύστημα ἐπωνομάσθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου Γεωργίου Λεσβίου· ὅπερ διήγειρεν, ὡς εἰκὸς, τὴν ἀξιόχρεων προσοχὴν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ προήγαγεν ἐκδοῦναι τὴν παροῦσαν ἐν τύποις ἐγκύκλιον ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν ἐπιστολὴν ἀπαγορεύουσαν ἀναγκαίως τὴν εἴσαξιν καὶ χρῆσιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος μουσικῆς μεθόδου. Εὔδηλον γὰρ ὅτι

οὕτως ἔχουσα τρόπου, καὶ νεωτερίζουσα, οὐ μόνον παρέξει σκάνδαλον ἀνατροπῆς καὶ παρασαλεύσεως τῶν ἀρχαίων σεβαστῶν καθεστώτων. ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν τάξιν τῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν θέλει προξενήσει ἀνωμαλίαν, μὴ συνάδουσα, μήτε συμφωνοῦσα πρὸς τὰ κανονικὰ βιβλία αὐτῶν, ἅτινα σχέσιν ἔχοντα πρὸς ἄλληλα, καὶ συναρμολογούμενα ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ὑμνῳδίαις. Καὶ διὰ ταῦτα γράφοντες ἐντελλόμεθα καὶ παραγγέλλομεν τῇ Ἀρχιερωσύνῃ σου, ὅπως γνωρίζων καὶ εἰδοποιούμενος ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος νεωτερίζουσα μέθοδος τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἡ ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Λεσβίου ἐφευρεθεῖσα, καὶ διαδοθεῖσα, ὡς μὴ ὤφειλεν, ὑπάρχει ἀποδεδοκιμασμένη καὶ κατακεκριμένη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, προσέξῃς καλῶς ἵνα μὴ παρεισφρήσῃ εἰς τὴν ἐπαρχίαν σου, ἢ παραδιδομένη ὑπό τινος ἢ ψαλλομένη ἐν ἐκκλησίᾳ, ἢ ὅλως ἐν σχέσει τιθεμένη παντάπασιν· ἀλλὰ καὶ ἂν τυχὸν φανῶσι μουσικὰ βιβλία κατ' αὐτὴν τετυπωμένα, ἢ χειρόγραφον, ἀποβάλῃς αὐτά, καὶ ἐξαλείψῃς, ἵνα μηδόλως λάβωσι χώραν καὶ παραδοχήν· καὶ ἐνὶ λόγῳ θέλεις προσενεχθῇ μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς καὶ ἐπαγρυπνήσεως, λαμβάνων τὰ ἀνήκοντα μέτρα ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, καὶ εἰδοποιῶν καὶ ἡμῖν ἐν περιστάσει τολμηθησομένης ἀντιπράξεως καὶ ἀπειθείας παρά τινος. Ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος εἴη μετὰ τῆς ἀρχιερωσύνης σου.

† Ὁ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ *ἐν Χριστῷ ἀδελφὸς*

† *ὁ Καισαρείας Παΐσιος*, † *ὁ Ἐφέσου Ἄνθιμος*, † *ὁ Ἡρακλείας Παγάρετος*, † *ὁ Κυζίκου Ἰωακείμ*, † *ὁ Νικομηδείας Διονύσιος*, † *ὁ Χαλκηδόνος Ἱερόθεος*, † *ὁ Δέρκων Νεόφυτος*, † *ὁ Ἀδριανουπόλεως Γεράσιμος*, † *ὁ Νεοκαισαρείας Κύριλλος*, † *ὁ Πισσιδείας Μελέτιος*, † *ὁ Σμύρνης Ἀθανάσιος*, † *ὁ Ἐρσεκίου Ἰωσήφ.*

Ὁ Λέσβιος ἐδημοσίευσεν ἐν Ἀθήναις τῷ 1848 ἀνασκευὴν δηθεν τῆς κατὰ τῶν μουσικῶν βιβλίων τοῦ συστήματος αὐτοῦ ἐκδοθείσης πατριαρχικῆς ἐγκυκλίου, ἣν ἀποκαλεῖ «Τέταρτον θρίαμβον τοῦ Λεσβίου συστήματος τῆς Μουσικῆς κατὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μουσικομονοπωλείου καὶ Συντροφίας»[1131]. Ἐπεσκέφθη τὰς Κυδωνίας τῆς Μ. Ἀσίας, ὅπου ἐκαυχᾶτο ἐνώπιον Γεωργίου τοῦ Κρητὸς καὶ ἄλλων μουσικοδιδασκάλων ὅτι δύναται ν' ἀναδείξῃ ἐντὸς ἑξαμηνίας τε-

1131) Κατὰ τὸν Λέσβιον, Α' θρίαμβος αὐτοῦ ἐγένετο εἰς τὸ Α' Γυμνάσιον τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ἐξετάσεων τῆς μεθόδου αὐτοῦ τῷ 1836 ἰανουαρίου 31. Β' θρίαμβος διὰ τῆς κατὰ τοῦ Ζ. Α. Ζαφειροπούλου διατριβῆς τῷ 1842. Γ' θρίαμβος ἐγένετο εἰς Κωνσταντινούπολιν τῇ 23 σεπτεμβρίου 1846 ἐν συνοδικῇ συνεδριάσει προεδρεύοντος τοῦ Πατριάρχου.

λειοποιουμένους περὶ τὴν μουσικὴν μαθητάς. Προσκληθεὶς δὲ μιᾷ τῶν ἡμερῶν παρὰ τοῦ προεστῶτος Κυδωνιῶν καὶ ἄλλων μουσικοδιδασκάλων, ἐν οἷς καὶ Ζαφειρίου τοῦ Ζαφειροπούλου εἰς δεῖξιν καὶ ἐξέλεγξιν τῆς περὶ τὴν μουσικὴν ἱκανότητος αὐτοῦ, καὶ ἀναβαλὼν τὴν παρουσίασιν διὰ τὴν ἐπιοῦσαν, λάθρα διὰ νυκτὸς ἀνεχώρησεν ἀποβιβασθεὶς εἰς Σμύρνην, ἐξ ἧς ἀποδρὰς μετέβη εἰς Ἰάσιον, ἔνθα ἐδίδαξε τὴν μουσικὴν διαδεξάμενος τὸν Χῖον ἱεροδιάκονον Γρηγόριον.

Ἀνέστης χανεντές, ὁ Ἀδριανουπολίτης, συγχρονίσας Γεωργίῳ τῷ Πάντζογλου[1132] καὶ τῷ Μυρώνῃ[1133] καὶ Γιωβαννίσκῳ τῷ Μολδοβλάχῳ[1134], μεταγενέστερος δὲ Γεωργίου τοῦ Τυφλοῦ ἢ Στραβογεώργη[1135].

1132) Ὁ Γεώργιος Πάντζογλους ἦν ἔξοχος ἀσματοποιὸς καὶ μελῳδὸς ἀμίμητος τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς, ἡδυφωνότατος δέ, ἐφ' ᾧ περ καὶ ἀπήλαυε τῆς εὐνοίας τῶν φιλομουσοτάτων σουλτάνων Μαχμοὺτ καὶ Μεδζίδ. Ἐποίησε πολυάριθμα ἄσματα, δι' ὧν κατέθελγε μεγάλως τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ. Συνήθως ἔψαλλεν ἐπὶ δωδεκάωρον καὶ ἔτι πλέον, ὅπερ ἐπήνεγκεν ἐπὶ τέλους τὸν ὄλεθρον αὐτοῦ, διότι διηγοῦνται ὅτι οἱ Ἀρμένιοι χανεντέδες, φθονοῦντες τὸν Γεώργιον, προσεκάλεσαν αὐτὸν εἰς συμπόσιον ἐμπόρων ἀρμενίων καὶ ὑπεχρέωσαν τὸν οἰκοδεσπότην ἵνα συμφωνήσῃ μετ' αὐτοῦ ὅπως τραγῳδήσῃ ἐπὶ 15 ὥρας κατὰ συνέχειαν ἀντὶ 15000 γροσίων. Ὁ Γεώργιος ἔψαλε πλέον τῶν 15 ὡρῶν καὶ ἔλαβεν ἐπὶ τούτῳ 16000 γρόσια· ἀλλ' ἡ δεκαεξάωρος κόπωσις μετ' οὐ πολὺ ἐπέφερεν αἱμοπτυσίαν ἀνίατον. Ἀπέθανε τῷ 1850 μ. Χ.

1133) Ὁ Μυρώνης, διαπρεπέστατος μελῳδός, ἐκέκτητο σπάνια καὶ ἔξοχα μουσικὰ προσόντα· κατήγετο ἐξ Ἰασίου τῆς Μολδοβλαχίας· ἀπέθανεν ὀγδοηκοντούτης ἐν Κων)πόλει τῷ 1842 μ. Χ.

1134) Ὀργανοδιδάσκαλος περιώνυμος καὶ μουσικὸς τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς, ἣν ἐδιδάχθη παρὰ τοῦ Μυρώνη. Ἠγαπᾶτο μεγάλως ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Μαχμοὺτ καὶ τῶν ὑπουργῶν αὐτοῦ καὶ αὐλικῶν, ἐδίδασκε τὴν μουσικὴν εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ ἐλάμβανεν ἐπὶ τούτῳ γενναίαν σύνταξιν. Λίαν πολυτελῶς ἐνεδύετο, φέρων τὴν τῶν Γενιτσάρων στολήν, καὶ τὸ σουλτανικὸν βεράτιον ἔχων ὡς ρομφαίαν περὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ. Διετέλεσε κατόπιν καὶ ὀργανοδιδάσκαλος ἐν τῷ χαρεμίῳ τοῦ ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου Μεχμὲτ Ἀλῆ πασᾶ τιμηθεὶς διὰ δώρων, παρασήμων καὶ συντάξεων, ἀλλ' ἕνεκα τῆς μέθης αὐτοῦ ἀπώλεσε κατόπιν τὴν εὔνοιαν τοῦ ἀντιβασιλέως. Κατὰ Κυριακὸν Φιλοξένην τὸν Ἐφεσιομάγνητα, ὁ Γιωβαννίσκος ἐγένετο θῦμα τοῦ πάθους τῆς μέθης διότι τῷ 1840 ἐν καταστάσει μέθης διατελῶν, εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Αἰγύπτου κατεκάη ἐν ὥρᾳ νυκτὸς ἐκ τῶν φλογῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκ τοῦ κρατουμένου ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἀναφλεγέντος χαρτίνου φανοῦ μετεδόθησαν καὶ εἰς τὰ ἐνδύματα αὐτοῦ.

1135) Ὁ Στραβογεώργης ἐγεννήθη ἐν Ταταούλοις τῆς Κωνσταντινουπόλεως περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἐτελεύτησε δὲ τῷ 1810. Διδάσκαλος μουσικῶν ὀργάνων, μελοποιὸς δὲ καὶ μελῳδὸς τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς πεφημισμένος. Μετεχειρίζετο ἰδίᾳ τὴν τετράχορδον λύραν, εἰς ἣν προσέθηκεν οὗτος καὶ ἑτέρας τρεῖς χορδὰς καὶ ἀπετέλεσε τὴν ἑπτάχορδον λύραν (τὸ μέγα βιολί, τουρκιστὶ Κεμὰν καλούμενον).

Ὑπῆρξε τὸ πρῶτον νεωκόρος ἐν τῷ κατὰ Γαλατᾶν ναῷ τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἐδιδάχθη δὲ ἐντελέστατα τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν, ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Φωκαέως. Ἐπειδὴ δὲ εἶχε μεγάλην καὶ ὁμαλὴν φωνήν, κλίσιν δὲ ἠσθάνετο καὶ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν μουσικήν, ἐμαθήτευσε καὶ παρὰ τῷ χανεντὲ Γεωργάκῃ, καὶ ἐντὸς βραχέως χρόνου ἀπέβη διδάσκαλος τῆς ρυθμοποιίας καὶ μελῳδὸς ἄριστος. Ἐμελοποίησε διὰ τῆς σημειογραφίας τῆς ἡμετέρας μουσικῆς διάφορα μελίρρυτα αὐτοῦ ἄσματα. Ἔπεσε δὲ θῦμα τοῦ φθόνου ἀρμενίων τινῶν χανεντέδων οἵτινες ἐπεβουλεύοντο τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Ἀπέθανε τῷ 1858.

Ἰωάννης Βυζάντιος, πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ἐκ Νεοχωρίου τοῦ Βοσπόρου καταγόμενος, σύγχρονος Κωνσταντίνου τοῦ Πρωτοψάλτου, ὃν καὶ διεδέξατο εἰς τὴν θέσιν τῆς Πρωτοψαλτείας, πρότερον λαμπαδάριος ὤν. Μαθητὴς ἐγένετο Θευδώρου Συμεὼν τοῦ Κοντοῦ. Εἰσήχθη εἰς τον πατριαρχικὸν ναὸν ὡς Β΄ δομέστικος τῷ 1824 ἐπὶ Ἀγαθαγγέλου, τῷ 1831 ἐπὶ Κωνσταντίου τοῦ Α΄ τοῦ ἀπὸ Σιναίου διωρίσθη λαμπαδάριος, κατὰ δὲ τὴν Α΄ πατριαρχείαν Ἰωακείμ τοῦ Β΄ ἀνεδείχθη πρωτοψάλτης. Ἐξέδωκεν ὁ δι' ὕφους ἐκκλησιαστικωτάτου κεκοσμημένος Ἰωάννης δὶς τὸ Εἱρμολόγιον τῶν Καταβασιῶν Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, ἑπτάκις τὸ Ἀναστασιματάριον, τὰ χερουβικὰ καὶ κοινωνικὰ τοῦ Πέτρου, μίαν Ἀνθολογίαν μονότομον, συλλογὴν Καλοφωνικῶν Εἱρμῶν διαφόρων ποιητῶν καὶ τὴν τετράτομον Πανδέκτην τῆς Μουσικῆς. Ἐμελοποίησεν ᾠδάς τινας εἰς Πατριάρχας, τὸν εἰς ἦχον Βαρὺν καλοφωνικὸν Εἱρμὸν «Κύκλῳ τῆς τραπέζης σου», καὶ τινας κανόνας τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν. Ἀπέθανε τῇ 20 ἰουλίου τοῦ 1866 μ. Χ. ἔτους.

Στέφανος Μιχαήλ, Λαμπαδάριος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Βυζάντιος τὴν πατρίδα ἐκ τῆς συνοικίας Ταταούλων, μαθητὴς Χουρμουζίου τοῦ Χαρτοφύλακος, ἱεροψάλτης δὲ καὶ μελοποιὸς ἄριστος, μυηθεὶς τὸ ὕφος τῆς μουσικῆς παρὰ Κωνσταντίνου τοῦ πρωτοψάλτου. Τῷ 1840 ἐξέδωκε τὴν *Μοῦσαν*, ἐν ᾗ ἑρμηνεύει τὰ συστήματα τῶν κλάδων τῆς ἀραβοπερσικῆς μουσικῆς. Β΄ ἐξέδωκε τῷ 1850 μετὰ Ἰωάννου τοῦ Λαμπαδαρίου (κατόπιν πρωτοψάλτου) τὴν *Παρδέκτην*, περιέχουσαν πολλὰ ποιήματα διαφόρων ἀρχαίων ποιητῶν εἰς τόμους τέσσαρας. Γ΄ τὴν *Κυψέλην*, συλλογὴν οὖσαν ἰδιομέλων, ἀπολυτικίων καὶ ἄλλων εἱρμολογικῶν. Δ΄ τῷ 1862 ἐξέδωκε μίαν ἐπιτομον Ἀνθολογίαν περιέχουσαν ἴδια ἔργα καὶ ἄλλων ποιητῶν. Ὁ Στέφανος μετήνεγκεν εἰς τὴν νέαν μέθοδον πάντα τὰ ποιήματα Κωνσταντίνου τοῦ Πρωτοψάλτου. Παρεσκεύασε καὶ Θεωρητικόν, ὅπερ ἐλλιπὲς μεῖναν ἕνεκα τοῦ ἐπισυμβάντος θανάτου αὐτοῦ τῷ 1864 ἀν-

επληρώθη ὑπὸ τοῦ μουσικοδιδασκάλου Π. Γ. Κηλτσανίδου τοῦ Προυσαέως, ὅστις καὶ πραγματείαν εἰς αὐτὸ προσέθηκε «Περὶ ὀρθογραφίας». Ἐπιστασίᾳ τοῦ Κηλτσανίδου ἐξεδόθη τὸ τοῦ Στεφάνου Εἱρμολόγιον ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Δημητρίου Πρωτοψαλτίδου.

Χατζηαφεντούλης Σαραντεκκλησιώτης, μουσικὸς γινώσκων ἄριστα τὴν νέαν μέθοδον καὶ τὴν παλαιὰν ἐν μέρει, κάτοχος δὲ καὶ τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς. Ἐποίησε χερουβικά, κοινωνικὰ τῶν κυριακῶν καὶ δοξολογίας κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους, κρατήματα καὶ ἄλλα διάφορα τῆς ψαλμῳδίας εἴδη. Ἐχρημάτισεν ἱεροψάλτης εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν ἐπισημοτέρων ἐνοριῶν τῆς Κ/πόλεως, ἀπεβίωσε δὲ ἐν Ἐπιβάταις τῆς Θράκης τῷ 1835.

Γεννάδιος μοναχός, ὁ ἐκ Ραιδεστοῦ, πρωτοψάλτης τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ θρόνου, διακρινόμενος ἐπὶ μεγάλῃ καὶ στεντορείᾳ φωνῇ, ἀπαραιτήτως ἀναγκαίᾳ διὰ τὸν ψάλλοντα εἰς τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις μέγαν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως[1136]. Ἐμέλισεν ὁ Γεννάδιος ᾠδάς, ὕμνους καὶ ἓν μακρὸν καὶ ἔντεχνον ἐγκώμιον εἰς τὸν μακαριώτατον πατριάρχην τῆς Σιὼν Κύριλλον τὸν Β΄ πρὸς ἦχον Δ΄, εἰς ὃ συνέπεται καὶ μακρὸν κράτημα. Ὀγδοηκοντούτης σχεδὸν ἀπέθανε περὶ τὸ 1868 μ. Χ.

Δωρόθεος ἁγιοταφίτης, ἀρχιμανδρίτης τοῦ Παναγίου Τάφου, ἀνεψιὸς Ἀθανασίου τοῦ Ἱεροσολύμων. Ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀνὴρ λόγιος καὶ μουσικός, διακούσας τὴν μὲν φιλολογίαν παρὰ Νικολάῳ τῷ Λογάδῃ, τὴν δὲ μουσικὴν παρὰ Πέτρῳ τῷ ἁγιοταφίτῃ. Διέπρεψε καὶ ὡς εὔγλωττος ἱεροκήρυξ, πολλοὺς λόγους ἐκφωνήσας, ἐν οἷς διακρίνεται ὁ εἰς τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιον ἐπικήδειος, ὁ καὶ τύποις ἐκδοθείς. Μετέστη πρὸς Κύριον τῷ 1858 μ. Χ.

Ἄνθιμος ὁ Ἐφεσιομάγνης, πρωτοψάλτης Μεσολογγίου. Ὑπῆρξε ζωγράφος καὶ μουσικὸς κάλλιστος, γινώσκων τήν τε ἀρχαίαν καὶ νέαν μέθοδον, προσέτι ἦν καὶ ἐγκρατὴς τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς, δεξιῶς χειριζόμενος διάφορα μουσικὰ ὄργανα. Ὡς πρωτοψάλτης ἐν Μαγνησίᾳ τῆς Ἐφέσου ἐδίδαξε τὴν μουσικὴν εἰς πολλοὺς πατριώτας αὐτοῦ, τῷ δὲ 1828 μεταβὰς εἰς Ἑλλάδα διωρίσθη πρωτοψάλτης ἐν

1136) Ὁ μέγας ναὸς τῆς Ἀναστάσεως ἔχει ὁμολογουμένως ἀνάγκην ἱεροψάλτου μεγαλοφωνοτάτου ὅπως ἡ φωνὴ αὐτοῦ φθάνῃ μέχρι τῆς βασιλικῆς τοῦ ναοῦ πύλης καὶ ὑπερπληροῖ τὸν ναόν. Τὴν εὕρεσιν δύο ἱεροψαλτῶν μεγαλοφώνων ἀνεθετό μοι ὁ νῦν ἐπικοσμῶν τὸν ἱεροσολυμιτικὸν θρόνον Νικόδημος ὁ Α΄ πρὸ ἑπταετίας, ὅτε κατερχόμενος ἐκ Ρωσσίας διῆλθε διὰ Κωνσταντινουπόλεως μεταβαίνων εἰς Ἱεροσόλυμα. Ὅρα τὰ τῆς ἐντολῆς ταύτης λεπτομερῶς εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει τότε ἐκδιδομένην ἐφημερίδα **Αὐγήν** (ἔτος Δ΄ ἀρ. 1301.)

Μεσολογγίῳ, ἔνθα καὶ τὸν βίον κατέλυσε πρὸ εἰκοσαετίας περίπου. Ὁ ἱεροδιάκονος Ἄνθιμος ἐμέλισεν ὕμνους, εἱρμούς, μεγαλυνάρια καὶ ἄλλα εἰς διάφορα μέλη.

Κωνσταντῖνος Θαλίδης ὁ ἐκ Σωζουπόλεως, λυρικὸς ποιητὴς καὶ μουσικὸς κάτοχος τοῦ ἡμετέρου καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ συστήματος. Προσελήφθη ὡς μουσικὸς τοῦ ἐν Ἀθήναις παλατίου ὑπὸ τοῦ Ὄθωνος καὶ τῆς Ἀμαλίας, τιμηθεὶς καὶ διὰ παρασήμων. Πολλὰ ἐποίησε καὶ ἐμελοποίησε. Πάσχων ἐκ ποδαλγίας μετέβη εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ὅπου καὶ ἀπεβίωσε τῇ 19 ἰουνίου τοῦ 1867. Ἡ Σωζούπολις ἐτίμησεν αὐτὸν ἀνεγείρασα περιφανὲς μαυσωλεῖον[1137], ἐν τῷ ὁποίῳ ἐκρέματο ἐπὶ ἕν ἔτος καὶ κανδήλα ἀκοίμητος, ὡς μοὶ διαβεβαιοῖ ὁ ταγὸν μητροπολίτης Σωζουαγαθουπόλεως Παρθένιος· ὁ πολύτιμος πλαγίαυλος τοῦ Θαλίδου ἐπωλήθη ἀντὶ διακοσίων λιρῶν τουρκίας.

Γρηγόριος Βιζύης μητροπολίτης ὁ κατόπιν Χίου, ὑπῆρξε μαθητὴς τῶν τριῶν ἐφευρετῶν τῆς νέας μεθόδου καὶ διεκρίθη ὡς μουσικὸς ἔμπειρος. Ἀπέθανε τῷ 1862. Ἀγνοῶ τί ἐμελοποίησε.

Προκόπιος Σωζουαγαθουπόλεως μητροπολίτης, ἐγεννήθη κατὰ τὴν πρώτην δεκαετηρίδα τοῦ παρόντος αἰῶνος, μαθητὴς τῆς Γ' πατριαρχικῆς Μουσικῆς Σχολῆς. Ἐμελοποίησε στίχους πολιτικοὺς καί τινα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς μέλη. Ἀπέθανε τῷ 1884 ἐν Πριγκήπῳ ἰδιωτεύων.

Ζαχαρίας Βάρνης μητροπολίτης ὁ καὶ Φυγὰς ἐπικληθείς, διότι κατὰ τὸν Τουρκορρωσικὸν πόλεμον τῷ 1828 ὑποδεξάμενος πανηγυρικῶς εἰς Βάρναν τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας, ἐδέησε νὰ δραπετεύσῃ εἰς Ρωσσίαν ἀκολούθως μετὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς Βάρνης εἰς τὴν Τουρκίαν. Κατόπιν ὁ Ζαχαρίας ἐμόνασεν ἐν Ἄθῳ, ὅπου καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1850 μ. Χ. Ἦν ἀνὴρ μουσικώτατος, μελίσας κοινωνικὰ τῶν Κυριακῶν συντομώτερα μὲν τῶν τοῦ Δανιὴλ Πρωτοψάλτου, ἀλλ' ἔντεχνα καὶ ἄνευ κρατημάτων. Ταῦτα ἐστάλησαν Ἰωάννῃ τῷ Πρωτοψάλτῃ κατὰ τὸ 1835 (τότε Λαμπαδαρίῳ ὄντι) πρὸς δημοσίευσιν. καλλωπισθέντα δὲ πιθανῶς, ἐδημοσιεύθησαν ἐπ' ὀνόματι Ἰωάννου Λαμπαδαρίου ἐν τῇ μονοτόμῳ Μουσικῇ αὐτοῦ Ἀνθολογίᾳ.

Μελέτιος Σισανίου μητροπολίτης, Σμυρναῖος τὴν πατρίδα, εἶχε φωνὴν μελῳδικὴν καὶ λίαν εὔστροφον. Ἐτελεύτησε τῷ 1864 μ. Χ. Ὁ λόγιος οὗτος καὶ μουσικὸς ἱεράρχης ἐμελοποίησε πολλά, ἐξ ὧν τινὰ εἰς μέλη νεοφανῆ καὶ ἀσυνήθη, διὸ καὶ ὡς νεωτερίζοντα δὲν

1137) Ὁ τάφος τοῦ Θαλίδου εἶναι ἤδη ἄγνωστος καὶ ἀφανὴς ἕνεκα τῶν ἐπελθουσῶν ἐν τῷ μεταξὺ καταστροφῶν.

ηὐδοκίμησαν. Τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐκδοθέντα τῷ 1864 ὑπὸ Ἀβραὰμ Θεοχαρίδου ἀπετέλεσαν Μουσικὴν Ἀνθολογίαν, εἰς ἣν εὑρηνται πολυέλεοι, δοξολογίαι, τὰ ΙΑ΄ ἑωθινά, μία σειρὰ χερουβικῶν καὶ κοινωνικῶν τῶν Κυριακῶν, εἱρμοὶ καλοφωνικοί, αἱ συνήθεις καταβασίαι «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου», τὸ «Μακάριος ἀνήρ» εἰς ἦχον Α΄ καὶ ἄλλα διάφορα.

Σταυράκης ὁ **χανεντὲς** καλούμενος, ὡς ὢν ἐγκρατέστατος πλὴν τῆς ἡμετέρας μουσικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς. Ἐγεννήθη εἰς τὴν συνοικίαν Ταταούλων τῆς Κ/πόλεως. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδουσί τινες ἐσφαλμένως τὴν *Εὐτέρπην*, συλλογὴν ἀραβοπερσικῶν ᾀσμάτων, τὴν συγγραφεῖσαν πολὺ ἀρχαιότερον ὑπὸ Ζαχαρίου τοῦ χανεντέ[1138]. Ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη συνέψαλλεν εἰς τὸν κατὰ Γαλατᾶν ναὸν τοῦ ἁγίου Νικολάου μετὰ Θεοδώρου τοῦ Φωκαέως, ἐτελεύτησε δὲ τῷ 1835 μ. Χ.

Γεώργιος πρωτοψάλτης Φιλιππουπόλεως, ἤκμασε κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ παρόντος αἰῶνος. Ἐξέδωκε τῷ 1846 ἐν Κ/πόλει τῇ ἐπιστασίᾳ Ἰωάννου τοῦ Πρωτοψάλτου (τότε Λαμπαδαρίου) Ἀνθολογίαν Μουσικήν, περιέχουσαν ποιήματα διαφόρων μουσικοδιδασκάλων. Ἐποίησε δὲ καὶ ἴδια μέλη. Τὰ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ ἐκδοθέντα, ὡς τὸ «Ἄξιόν ἐστιν» καὶ ἄλλα, εἶναι ποιήματα τοῦ μουσικοδιδασκάλου Πέτρου τοῦ Ἐφεσίου, ὧν τὴν γραφὴν μόνον ἀνέλυσε.

Ζηνόβιος ἱερομόναχος, Προυσαεὺς τὴν πατρίδα, μαθητὴς τοῦ Χρυσάνθου. Διεκρίνετο ὡς μουσικὸς καὶ ἄριστος καλλιγράφος τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν. Ἐμέλισε διάφορα ᾄσματα, δύο πολυελέους τεχνικωτάτους εἰς ἦχον Β΄ καὶ Δ΄, καὶ δοξολογίαν εἰς ἦχον Δ΄. Ἀπέθανε τῷ 1864 ἱερατεύων ἐν Ὑψωμαθείοις.

Γεώργιος Ρύσιος, ἱερεὺς εὐλαβέστατος καὶ ἐνάρετος, μουσικὸς δὲ καὶ ἱεροψάλτης ἐκκλησιαστικώτατος, μαθητὴς γενόμενος Πέτρου τοῦ ἁγιοταφίτου. Ἐνησχολεῖτο μετὰ ζήλου εἰς τὴν φιλολογίαν τῆς μουσικῆς, εὐμοιρῶν ἅμα καὶ πλουσίας βιβλιοθήκης. Ἐμέλισε ᾠδάς τινὰς καὶ ὕμνους, ὡς καὶ τὰ ἑσπέρια στιχηρὰ προσόμοια καὶ τὸ ὀκτάηχον δοξαστικὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου «Θεαρχίῳ νεύματι». Ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ ὑπάρχουσι κοινωνικὰ καὶ ἄλλα λαμπρὰ μαθήματα, ἅπερ ἀνήκουσιν ἴσως Μανουὴλ τῷ Πρωτοψάλτῃ, οὗ καὶ τὴν βιβλιοθήκην ἐκληρονόμησεν. Ἐπὶ τεσσαρακονταετίαν ἔψαλλε καὶ ἱεράτευεν εἰς τὸν ἐν Βλάγκᾳ τῆς Κ/πόλεως ναὸν τῶν ἁγίων Θεοδώρων, ἀπέθανε δὲ τῷ 1865 προσβληθεὶς ὑπὸ τῆς χολέρας.

1138) Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ὑπὸ Κυριακοῦ Φιλοξένους. Τεῦχ. Β΄ σ. 98.

Σταυράκης Γρηγοριάδης, ὁ ἐξ Αἴνου, πρωτοψάλτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἐπὶ πενταετίαν διατελέσας, ἐμαθήτευσε παρὰ Γεωργίῳ πρωτοψάλτῃ Αἴνου. Ἐγκρατὴς τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς, καὶ εἰδήμων τῆς χρήσεως τῆς λύρας καὶ τῆς πανδουρίδος. Ἐχοροστάτησεν εἰς τὰς ἐκκλησίας τῶν ἐπισημοτέρων ἐνοριῶν τῆς Κ/πόλεως, ἐκ δὲ τοῦ 6′ χοροῦ τῆς ἐν Πέραν ἐκκλησίας τῶν Εἰσοδίων κληθεὶς διωρίσθη πρωτοψάλτης τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ. Μὴ ὢν κάτοχος τοῦ πατριαρχικοῦ ὕφους διηυθύνετο ὑπὸ τοῦ Λαμπαδαρίου καὶ τῶν δομεστίκων, ὧν καὶ τὸ ὕφος ἐμιμεῖτο. Ζήσας 65 ἔτη, ἀπεβίωσεν τῷ 1871 μ. Χ. ἰανουαρίου 29.

Παρθένιος Μικρόστομος ὁ ἱεροδιάκονος, διαπρεπὴς ἱεροψάλτης καὶ μουσικοδιδάσκαλος. Ἐγεννήθη τῷ 1804 ἐν τῇ ἐν Κων/πόλει συνοικίᾳ τῶν Ὑψωμαθείων, ἔνθα καὶ τὰ ἐγκύκλια μαθήματα ἐξέμαθε διδάσκοντος Ἰωσὴφ μοναχοῦ τοῦ Θεσπρωτοῦ, παιδεύματος τῆς ἐν Ἄθῳ Ἀκαδημίας καὶ τοῦ γυμνασίου Κυδωνιῶν. Τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν ἐδίδαξαν εἰς τὸν Παρθένιον Οὐγουρλοῦς ὁ ἐκ Καισαρείας, εἶτα δὲ καὶ Γρηγόριος ὁ Πρωτοψάλτης, τὴν δὲ ἐξωτερικὴν οἱ περιώνυμοι χανεντέδες ντεντὲ Ἰσμαηλάκης καὶ Σταυράκης. Ἐχοροστάτησεν εἰς τὴν ἐν Γαλατᾷ ἱερὰν ἐκκλησίαν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, καὶ ἀκολούθως ἐπὶ 16 ἔτη εἰς τὴν ἐν Ὑψωμαθείοις τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου· ἀπέθανε τῷ 1870 διαβιώσας ἐναρέτως καὶ θεοφιλῶς. Ἐμέλισε τὰ ἔνδεκα ἑωθινὰ εἰς τὸ ἀργὸν στιχηραρικὸν εἶδος ἀργότερα τῶν τοῦ Πέτρου Λαμπάδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, μικρότερα δὲ τῶν τοῦ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου, μίαν σειρὰν χερουβικὰ ἔντεχνα καὶ ἄλλα διάφορα ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα. Ἔγραψε δὲ καὶ τὸ μέλος πολλῶν τουρκικῶν ἀσμάτων διὰ τῶν χαρακτήρων τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Καὶ πολλοὶ τῶν ἐπιζώντων μαθηταὶ ἐγένοντο τοῦ διαπρεποῦς τούτου μουσικοδιδασκάλου[1139].

Σωτήριος Βλαχόπουλος, ὁ ἐκ Ταταούλων, καλλίφωνος μουσικός, μαθητὴς Χουρμουζίου τοῦ Χαρτοφύλακος, καὶ γραμματεὺς τοῦ περιωνύμου χανεντὲ τοῦ Σουλτάνου Μαχμοὺτ τοῦ Β′ Γεωργάκη τοῦ Πάντζογλου. Ἐδίδαξε τὴν θεωρίαν τῆς μουσικῆς εἰς τὴν Ε′ μετὰ τὴν ἅλωσιν πατριαρχικὴν Μουσικὴν Σχολήν. Ἐφημίζετο ὡς ἄγαν ἐγκρα-

---

1139) Καὶ ὁ γράφων ταῦτα, ἐπὶ ἓν ἔτος (1869—1870) τὰ τῆς Κανοναρχίας παρὰ τῷ Παρθενίῳ Μικροστόμῳ ἐτέλεσε μόλις τὸ δέκατον ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγων, ὅτε ταὐτοχρόνως ἐδιδάσκετο καὶ τὸν τρόπον τοῦ παδουγαδίζειν παρὰ τοῦ μουσικωτάτου πρὸς πατρὸς πάππου του Δημητρίου ἱερέως Πρωτόπαπα τῆς Μ. Ἐκκλησίας.

τὴς τῆς τε ἡμετέρας μουσικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς. Ὁ Βλαχόπουλος ἐξέδωκε τῷ 1848 τὴν *Ἁρμονίαν*, ἥτις περιέχει διάφορα ἔντεχνα ᾄσματα ἑλληνικὰ καὶ ἀραβοπερσικά[1140]. Ἀπεβίωσε πρὸ εἰκοσαετίας.

Ὀνούφριος Βυζάντιος, μαθητὴς τῶν τριῶν ἐφευρετῶν τῆς νέας μεθόδου, ἀναδειχθεὶς δὲ μουσικοδιδάσκαλος ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων. Ἐμέλισε ἕνα πολυέλεον, δοξολογίαν, δύο κοινωνικά, τὸ «Νῦν αἱ δυνάμεις» κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους, «Τῆς μετανοίας ἄνοιξον», «Τῆς σωτηρίας εὔθυνον», «Τὰ πλήθη τῶν πεπραγμένων», τὸ εἰς τὴν μεγάλην ἐκτενῆ ψαλλόμενον ἐμμελέστατον «Κύριε ἐλέησον», καὶ ἄλλα. Ὁ ἀοίδιμος ἀνέδειξε πολλοὺς μαθητάς, ἐν οἷς διαπρέπουσι καὶ οἱ δύο υἱοὶ αὐτοῦ Τιμολέων καὶ Βασίλειος. Ἀπέθανε τῷ 1872 ἐν ἡλικίᾳ πρεσβυτικῇ.

Ἰωάννης Χαβιαρᾶς, Χῖος τὴν πατρίδα, πρωτοψάλτης τῆς ἐν Βιέννῃ ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Τριάδος ἀπὸ τοῦ 1844, καὶ καθηγητὴς τῶν ἑλληνικῶν ἐν τῇ αὐτόθι ἑλληνικῇ σχολῇ. Ἦτο κάτοχος κατά τι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς. Συνεφώνησε μετὰ τοῦ διαπρεποῦς μουσικοδιδασκάλου Ρανδχαρδιγγέρου, ὑποδιευθυντοῦ τῆς τῶν ἐν Βιέννῃ ἀνακτόρων καισαροβασιλικῆς Καπέλλης, ἵνα ὁ μὲν τονίσῃ εἰς εὐρωπαϊκὴν γραμμὴν τὰς μελῳδίας τῆς τῶν Ὀρθοδόξων ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ὁ δὲ τονίσῃ αὐτὰς εἰς εὐρωπαϊκὴν τετραφωνίαν[1141]. Ὁ λόγιος γερμανὸς ἀνέλαβε τὸ ἔργον τοῦ μετενεγκεῖν εἰς τετράφωνον ἁρμονίαν ᾄσματα ἑλληνικά, δὲν εἶχεν ὅμως τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα τοῦ μελοποιοῦ, διότι ὁ τοιοῦτος πρέπει νὰ νοῇ ἀκριβέστατα τὴν γλῶσσαν, ἐν ᾗ συνετάχθη τὸ ᾆσμα, νὰ ἦναι ἐπιστήμων τῆς προσῳδίας τῆς γλώσσης ἐκείνης, νὰ γινώσκῃ τὴν ἀπαγγελίαν τῶν λέξεων, νὰ ἔχῃ συνείδησιν τῆς τε φύσεως τῶν αἰσθημάτων καὶ τοῦ τρόπου, δι' οὗ ταῦτα ἐκφράζονται, νὰ ἐκλέγῃ τὸν οἰκεῖονἦχον, τὸν πρέποντα χρόνον, τὸν κατάλληλον ρυθμὸν καὶ τὸ ἁρμόδιον μέτρον. Ὁ μουσικὸς Γ. Ν. Ματζαβίνος ὑπεστήριξε διὰ διατριβῶν τὸ σύστημα τοῦ Χαβιαρᾶ. Ὁ δὲ ἔγκριτος μουσικολόγος ἀρχιμανδρίτης Εὐστάθιος Θερειανὸς ἐξετάζει μετ' ἐμβριθείας τοὺς ὑπὸ τῶν δύο μουσικῶν τονισθέντας ὕμνους τῆς λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου,

---

1140) Ἡ «Ἁρμονία» ἐξεδόθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1848.

1141) Ἰστέον ὅτι τὴν μουσικὴν ἡμῶν προσεπάθησαν νὰ ἐνδύσωσι δι' ἁρμονίας δύο ἔξοχοι μουσικοὶ Gottfried Preyer (πρῶτος μουσικὸς τῆς ἐν Βιέννῃ αὐτοκρατορικῆς αὐλικῆς ἐκκλησίας, καθηγητὴς τῆς μελοποιίας καὶ ἁρμονίας κτλ) καὶ B. Randhartinger (ὑποδιευθυντὴς τῆς τῶν ἐν Βιέννῃ ἀνακτόρων Καισαρο-βασιλικῆς Καπέλλης κτλ.).

δεικνύων ὅτι οὐ μόνον κατεστράφη ἡ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ᾀσμάτων λεκτικὴ συνάφεια, ἀλλὰ καὶ ἠλλοιώθη καὶ παντάπασι διεφθάρη ὁ χαρακτὴρ τῆς μελῳδίας τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς[1142]

Ἀρχόμεθα ἀπὸ τοῦ «Ἅγιος ὁ Θεός». Ἀποροῦσι βεβαίως οἱ παρ' ἡμῖν ἐπιστήμονες μουσικοί, ἀκούοντες ὅτι ὁ Τρισάγιος ὕμνος ἐτονίσθη εἰς ἦχον πλάγιον τοῦ τετάρτου. Δὲν δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ Χαβιαρᾶς, ὡς πρακτικὸς ψάλτης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπίστατο νὰ ψάλλῃ τὸ «Ἅγιος ὁ Θεὸς» εἰς ἄλλον ἦχον ἢ εἰς ὃν ἀνέκαθεν ἡ ἁγία τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία τὸν καθιέρωσε καὶ ὃν συνειθίζουσιν νὰ ψάλλωσιν ἅπαντες οἱ μουσικοί, δηλαδὴ εἰς ἦχον δεύτερον. Ἐξ ἀνάγκης λοιπὸν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι αὐτὸ τοῦ Ρανδχαρδιγγέρου τὸ ὄργανον ἴσως οὐδένα ἄλλον ἠχεῖ ἦχον ἢ τὸν πλάγιον τοῦ Τετάρτου. Τῳόντι πῶς ἠδύνατο νὰ τονίσῃ ὁ ἀνὴρ τὸν ὕμνον τοῦτον εἰς ἦχον χρωματικόν, ἀφοῦ οὐδεμία ἐν τῷ κλειδοκυμβάλῳ ὑπάρχει χρωματικὴ κλίμαξ; Τούτου δὲ συνέπεια εἶναι ὅτι οἱ ἐκκλησιαζόμενοι χριστιανοὶ ἀκούουσιν οὐχὶ ἐκκλησιαστικὸν ὕφος ἀλλ' ἁπλῆν ἁρμονίαν ἐκ τῆς πλοκῆς τῶν συμφωνιῶν.

Β'. Περὶ τῶν, «Κύριε ἐλέησον», «Παράσχου Κύριε» καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα ἐτονίσθησαν ἐν τῷ πρώτῳ φυλλαδίῳ, οὐδὲν λέγομεν, διότι οἱ παρ' ἡμῖν μουσικοὶ ψάλλουσι ταῦτα κατ' ἰδιότροπον φαντασίαν καὶ δὴ καὶ τοσοῦτον ἀτυχῶς ἐνίοτε, ὥστε εἰλικρινῶς ὁμολογοῦμεν ὅτι κατὰ τὴν τετραφωνίαν ψαλλόμενα εἶναι πολλῷ τερπνότερα τῆς ἀσκόπου καὶ ἰδιογνώμονος κραυγῆς τῶν ἡμετέρων μουσικῶν.

Γ'. Ὁ χερουβικὸς ὕμνος ἐνετάθη καὶ αὐτὸς εἰς ἦχον πλάγιον τοῦ τετάρτου. Οὔτε χαρακτῆρα καθόλου κέκτηται ἐκκλησιαστικῆς μελῳδίας, οὔτε ὁμοιάζει τὸ παράπαν πρὸς τοὺς τῆς ἐκκλησίας χερουβικοὺς ὕμνους, τὸ δὴ χείριστον ἀπυβαίνει καὶ φορτικώτατος ἕνεκα τῶν πολλῶν ἐπαναλήψεων. Οἱ εὐσεβεῖς ἀκούουσι μόνον ἐξωτερικὴν ἁρμονίαν κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν τρόπον, οὐχὶ ὅμως ἐμμελῆ μουσικὴν συμβουλεύουσαν αὐτοῖς νὰ ἀποβάλωσι πᾶσαν βιωτικὴν μέριμναν καὶ ὑποδεχθῶσι τὸν βασιλέα τῶν ὅλων, ὡς εἰκονίζοντες αὐτοὶ τὰ χερουβίμ.

Δ'. Καὶ ὁ ὕμνος «Ἄξιόν ἐστιν ὡς ἀληθῶς», τεθεὶς εἰς ἦχον πλάγιον τοῦ τετάρτου, φαίνεται πάντη ἀνάρμοστος εἰς τὸν μακαρισμὸν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου· πρῶτος ὁ βαρύφωνος μόνος ψάλλει «Ἄξιόν ἐστιν»· εἶτα ἐπαναλαμβάνουσιν οἱ δύο μεσόφωνοι πάλιν «Ἄξιόν ἐστιν»· ἔπειτα καὶ ὁ τρίτος μεσόφωνος ἐπαναλαμβάνει ἐκ τρίτου τὸ

1142) Περὶ τῆς μουσικῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίως τῆς ἐκκλησιαστικῆς. Ἐν Τεργέστῃ 1876 σ. 8—9.

αὐτὸ «Ἄξιόν ἐστιν». Τὸ σχῆμα τοῦτο τὸ καλούμενον ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων a canone εἶναι κωμικώτατον καὶ ἐπομένως ἀνοίκειον εἰς δοξολογίαν τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας. Ὁ ὕμνος οὗτος ὑπάρχει κακῶς ἐρρυθμισμένος· ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ τῶν λέξεων ἔννοια παράγουσι τὸ μέλος, ὁ δὲ μελοποιήσας ἠγνόει καὶ τῶν λέξεων τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν προσῳδίαν αὐτῶν. Ἀντὶ μελῳδίας ἐκκλησιαστικῆς ὁ Ρανδχαριγγέρος ἐδωρήσατο ἡμῖν ᾄσμα θεατρικόν.

Ε'. Τὸ κοινωνικὸν «Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν» ἐτονίσθη εἰς ἦχον κατὰ μὲν τοὺς Εὐρωπαίους «mi terza minore», καθ' ἡμᾶς δὲ ὡς εἰς ἦχον πρῶτον. Ἀλλ' ἡ μὲν τῶν εὐρωπαίων κλίμαξ terza minore ζητεῖ δίεσιν ἐν ἀναβάσει τοῦ ἕκτου καὶ ἑβδόμου τόνου, ἐν δὲ καταβάσει ἀναδέχεται τοὺς τόνους τούτους ὡς ἔχουσι φυσικῶς. Ἡ δὲ καθ' ἡμᾶς κλίμαξ τοῦ πρώτου ἤχου ἀναβαίνει καὶ καταβαίνει δι' ἑνὸς πενταχόρδου, περιέχοντος τέσσαρας τόνους, οὓς ἐπαναλαμβάνει πολλάκις, καὶ εἶναι ὅλως διάφορος τῆς εὐρωπαϊκῆς terza minore. Τὸ κοινωνικὸν τοῦτο ἐπομένως πρῶτον μὲν ἐπαναλαμβάνει τρὶς τὸ «Αἰνεῖτε», τρὶς «τὸν Κύριον» καὶ τρὶς «Ἐκ τῶν οὐρανῶν», ἐνῷ τοιαύτας ἐπαναλήψεις οὐδαμοῦ ἔχουσι τὰ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας κοινωνικά, εἶτα δὲ ἐλέγχεται εὐρωπαϊκὸν καὶ ἥκιστα ἑλληνοπρεπὲς καὶ ἑλληνικόν.

ΣΤ'. Τὸ «Εἴδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν» ἐτονίσθη καὶ τοῦτο εἰς ἦχον πλάγιον τοῦ τετάρτου, ἐνῷ ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἔχει αὐτὸ εἰς ἦχον δεύτερον χρωματικόν, ὁ μελοποιὸς οὐδαμῶς νοήσας τὴν ἔννοιαν τῶν λέξεων καὶ τὴν προσῳδίαν, ἀπέτυχεν ἐν τῷ ρυθμῷ· εἶναι πρὸς τούτοις ἐσφαλμένον κατὰ τὸν τονισμὸν καί, τὸ χείριστον, ἔχει τὰς λέξεις ἀτόπως πάνυ διακεκομμένας, λ. χ. *πίστινα ληθῆα διαίρετον*. Τὸ ᾄσμα τοῦτο εἶναι κυρίως κακόφθογγός τις ἁρμονία εὐρωπαϊκή.

Ζ'. Τὸ «Εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου» ἐτονίσθη, καὶ τοῦτο εἰς πλάγιον τοῦ τετάρτου, ἐνῷ κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν, εἶναι τεθειμένον εἰς ἦχον δεύτερον χρωματικόν. Τὸ ἦθος τοῦ ἤχου τούτου ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων *Λύδιος*· σώζει δὲ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς μουσικῇ χαρακτῆρα ὁτὲ μὲν παροτρύνοντα, ὁτὲ δὲ ἀλγεινῶς διατιθέντα, ὁτὲ δὲ πάλιν ἄλλο τι πάθος ἐνστάζοντα ταῖς ψυχαῖς. Τὸ οὕτω λοιπὸν ἐξευρωπαϊσθὲν ᾄσμα πᾶν ἄλλο ἔχει ἢ ἑλληνικὸν χαρακτῆρα.

Τοῦ λόγου ὄντος περὶ τοῦ γερμανομαθοῦς[1143] Ἰωάννου Χαβιαρᾶ, τοῦ πρώτου μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἐπιχειρήσαντος τονίσαι διὰ τῆς εὐρω-

1143. Ὁ Χαβιαρᾶς μεθηρμήνευσεν ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἐν Βιέννῃ 1836.

παϊκῆς παρασημαντικῆς τὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἄσματα, σημειούμεθα ὅτι τῇ κυριακῇ τοῦ Πάσχα τοῦ 1844 ἐψάλη κατὰ πρῶτον ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῆς ἁγίας Τριάδος ἐν Βιέννῃ ἡ ἐκ μονοφώνου εἰς τετράφωνον μεταρρυθμισθεῖσα ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ δι' ἑνὸς ἐξ εἴκοσι καὶ τεσσάρων εὐφώνων ψαλτῶν χοροῦ, καὶ τὴν κυριακὴν τῆς Πεντηκοστῆς τοῦ αὐτοῦ ἔτους καθιερώθη διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, ἱερουργήσαντος δι' αὐτῆς τοῦ μακαριωτάτου Πατριάρχου Καρλοβίτσης Ἰωσὴφ Γιάρατσιτς[1144]. Ἡ πάνδημος παρὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Καρλοβίτσης καθιέρωσις τοῦ νέου μουσικοῦ συστήματος εἵλκυσε ταχέως τὴν ἔφεσιν καὶ τῶν ἄλλων ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ Ὀρθοδόξων Κοινοτήτων, ὥστε παραδεχθεῖσαι ταύτην, ἐκτελοῦσι δι' αὐτῆς ἔκτοτε τὰς ἱερὰς τῆς Ἐκκλησίας τελετάς[1145].

Ἄνθιμος Νικολαΐδης, ἱεροδιάκονος, μουσικὸς ἐγκρατὴς τῆς μουσικῆς ἡμῶν, ἐν μέρει δὲ καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς, σύμφωνος κατὰ τὴν μουσικὴν ἰδέαν τῷ Ἰωάννῃ Χατζῇ Νικολάου Χαβιαρᾶ. Ὑπῆρξε διευθυντὴς τοῦ μουσικοῦ χοροῦ τοῦ ἐν Βιέννῃ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐπί τινα ἔτη. Ἀπεβίωσε δὲ πρὸ εἰκοσιπενταετίας περίπου ἐν Ἀθήναις, ἔνθα ἐδίδασκε τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ. Ἐν Βιέννῃ διατρίβων ἐξέδωκε τρίτομον Ἀνθολογίαν μουσικὴν διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς παρασημαντικῆς. Ἡ καθ' ἁρμονίαν ἐπεξεργασία τῆς μουσικῆς αὐτοῦ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ γερμανοῦ μουσικοδιδασκάλου Πραϊέρου, τοῦ Ἀνθίμου δόντος αὐτῷ τὰς ἐκκλησιαστικὰς μελῳδίας γεγραμμένας διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς παρασημαντικῆς.

Γρηγόριος Καλαγάννης[1146], ἱερεὺς ἐκ Μιτυλήνης, μουσικὸς εὐδόκιμος, ἐκμαθὼν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικὴν εἰς τὴν Γ' πατριαρχικὴν Μουσικὴν Σχολὴν καὶ διδάξας ταύτην εὐδοκιμώτατα εἰς τὴν ἐν Βιέννῃ Μουσικὴν Σχολὴν καὶ εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Ριζάρειον Σχολήν. Ὁ Καλαγάννης ἐγκρατὴς ὢν τῆς γερμανικῆς γλώσσης μετέφρασεν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ ἱστορίαν τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς[1147]. Ἀπεβίωσε κατὰ τὴν προπαρελθοῦσαν δεκαετηρίδα.

1144) Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. (Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον διὰ τὸ ἔτος 1863 ἐκδιδόμενον ὑπὸ Μαρίνου Π. Βρετοῦ σελ. 73).

1145) Πρβλ. Ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ὑπὸ Ἰωάννου Χ. Ν. Χαβιαρᾶ καὶ Β. Ρανδχάρδιγγερ, ἐν Βιέννῃ, 1859, ἔκδοσις τρίτη.

1146) Περὶ Καλαγάννη, ἴδε, Σχεδίασμα κατόπτρου Νεοελληνικῆς Φιλολογίας ἤτοι ὀνομαστικὸς κατάλογος τῶν νεωτέρων ἑλλήνων συγγραφέων τε καὶ μεταφραστῶν (δηλ. ἀπὸ τοῦ 1550 μέχρι τέλους τοῦ 1838) ὅπου σημειοῦνται καὶ οἱ νεοελληνιστὶ συγγράψαντες ἀλλογενεῖς, ὑπὸ Ἰωσὴφ Δεκιγάλλα, ἐν Ἑρμουπόλει 1846. σ. 42.

1147) Ἐν Βιέννῃ 1819.

Φραγκίσκος Λιμπρίτης[1148] ἐκ Κρήτης, κατήγετο ἐκ παλαιᾶς ἐγκρίτου οἰκογενείας, γεννηθεὶς τὸ 1795. Ἐδιδάχθη τὴν πάτριον ἱερὰν μουσικήν, ἐξ ἔρωτος πρὸς αὐτήν, παρὰ Γεωργίου τοῦ Κρητὸς κατὰ τὴν ἀρχαίαν μέθοδον, καὶ εἶτα κατὰ τὴν νέαν παρὰ Γρηγορίου τοῦ πρωτοψάλτου. Ἀναγκασθεὶς νὰ μείνῃ μακρὰν τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἐχρησιμοποίησε τὰς βαθείας γνώσεις, ἃς ἐκέκτητο, τῆς μουσικῆς, διδάξας αὐτὴν ἐν τῇ Μουσικῇ Σχολῇ τῆς Νέας Ἐφέσου, καὶ εἶτα ἐπ' ὀλίγον εἰς τὴν ἐν Σάμῳ μονὴν τῆς Ἁγίας Ζώνης. Ἀλλὰ καὶ κατόπιν ἐν μέσῳ τῶν ἄλλων του ἀσχολιῶν ἐτήρησεν ἀκμαῖον τὸν πρὸς τὴν μουσικὴν ἔρωτά του. Εὐτυχήσαντες κατὰ τὴν τελευταίαν ἐν Ἀθήναις διατριβήν ἡμῶν νὰ μελετήσωμεν τὰ μουσικὰ αὐτοῦ χειρόγραφα, σωζόμενα εἰς χεῖρας τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ διαπρεποῦς δὲ μύστου τῆς θείας τοῦ Ἱπποκράτους καὶ Γαληνοῦ τέχνης Ἰωάννου Λιμπρίτου, παρέστημεν ἐνώπιον καταπληκτικῆς ἀληθῶς ἐργασίας ἀνεκδότου, ἤτοι ὁλοκλήρου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἁσματολογίας, περιλαμβανούσης τὸ Ἀναστασιματάριον Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, καὶ τὸ τοῦ Πέτρου Βυζαντίου, τὰ Δοξαστάρια Ἰακώβου τοῦ Πρωτοψάλτου, τὸ Εἱρμολόγιον, καὶ Ἀνθολογίαν τρίτομον, περιέχουσαν τὰ τοῦ ἑσπερινοῦ, ὄρθρου καὶ λειτουργίας· πάντα ταῦτα ἄθικτα καὶ γνήσια, ὡς ἐτονίσθησαν εἰς τὴν νέαν μέθοδον ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων ἐφευρετῶν τῷ 1815—1820, κατὰ τὸ ὕφος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Τὰ ἱστορικὰ ταῦτα μνημεῖα ἄτινα διέσωσεν ἡμῖν, συναθροίσας καὶ ταξινομήσας εἰς τόμους ὁ φιλόπονος καὶ ἀείμνηστος ἀνήρ, ἐνδεικνύουσι προσέτι ὅτι οὗτος ἐκέκτητο καὶ βαθείας μουσικὰς γνώσεις, καταφαινομένας εἰς τὸ ἀνέκδοτον εἰσέτι ἔργον του, «Εἰσαγωγὴ εἰς τὸ θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς». Ἐκ τινος δὲ ἄσματος αὐτοῦ κοσμικοῦ ἢ ἐξωτερικοῦ, ἀναφερομένου εἰς τὴν πατρίδα του, δείκνυται ὅτι καὶ εἰς τὴν μελοποιΐαν ἦν ἀρκούντως ἱκανός. Τὸ Θεωρητικὸν αὐτοῦ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι ἐκ τῶν τελειοτέρων, τελειότερον καὶ ἀκριβέστερον τοῦ Χρυσάνθου περιγράφον τὰ μουσικὰ διαγράμματα (κλίμακας) τῶν ἤχων καὶ γενῶν, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι εἶχε ἀποκτήσει γνώσεις βαθυτέρας καὶ αὐτοῦ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Γρηγορίου. Ἀπεβίωσε τῇ 10 μαρτίου τοῦ 1876.

Κωνσταντῖνος Φαρουδάκης, Πρωτοψάλτης Κρήτης, μαθητὴς τῆς Γ' πατριαρχικῆς Μουσικῆς Σχολῆς. Ὁ ἄριστος οὗτος μου-

1148) Εἷς τῶν ἐνδόξων προγόνων αὐτοῦ ἦτο ἀρχειοφύλαξ ἐπὶ τῆς Ἐνετοκρατίας, ἤτοι ἐκράτει τὰ libra, ἐξ οὗ τὸ ἐπίθετον Λιμπρίτης.

σικοδιδάσκαλος καί μελοποιὸς ἀπεβίωσεν ἐν Χανίοις κατὰ ἰούλιον τοῦ 1884 πολλοὺς ἀναδείξας ἐν Κρήτῃ μαθητάς.

Νικόλαος Γεωργίου, Πρωτοψάλτης Σμύρνης ἐπὶ 53 ἔτη διατελέσας, ὡρμᾶτο ἐκ Καβάλλας, μαθητὴς δὲ ἐγένετο τῶν τριῶν ἐφευρετῶν τῆς νέας μεθόδου. Ὁ φιλοπονώτατος οὗτος μουσικοδιδάσκαλος ἐμέλισε πολλά, τὰ δὲ ἐκδοθέντα εἰσὶ Δοξαστάριον, Τριῴδιον, Πεντηκοστάριον, καὶ αἱ ἀκολουθίαι τῶν 12 μηνῶν. Ἀπέθανε κατὰ νοέμβριον τοῦ 1887 ἑκατοντούτης περίπου. Τὰ μουσουργήματα τοῦ Νικολάου δὲν ἔτυχον τῆς ἐπιδοκιμασίας τῆς Μ. Ἐκκλησίας ὡς παρεκκλίνοντά πως ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν μουσικῶν γραμμῶν.

Δημήτριος Ἀντωνιάδης, Βυζάντιος, μαθητὴς Νικολάου Γεωργίου Σμύρνης πρωτοψάλτου καὶ γνώστης τοῦ Λεσβίου συστήματος. Ἐπὶ τῆς πρωτοψαλτείας Κωνσταντίνου τοῦ Πρωτοψάλτου ὑπῆρξε Β' δομέστικος τῶν Πατριαρχείων, ἀκολούθως προσελήφθη εἰς τὴν ἐν Πέραν ἐκκλησίαν τῶν Εἰσοδίων, ὅπου καὶ ἔψαλλε μέχρι γήρως βαθυτάτου. Ἀποθανὼν ἐγκατέλιπε διάφορα μουσουργήματα. Ἐδίδαξεν ὁ Δημήτριος καὶ εἰς τὴν Ε'. πατριαρχικὴν Μουσικὴν Σχολήν.

Γεώργιος Πήλελης, Πρωτοψάλτης Ἰωαννίνων διατελέσας ἐπὶ πολλὰ ἔτη, καὶ ἐπὶ πεντηκονταετίαν ἐνασχοληθεὶς περὶ τὴν καθ' ἡμᾶς μουσικήν, πολλὰ μελοποιήσας, καὶ δοξάσας τὴν σχολὴν τῶν τριῶν ἐφευρετῶν τῆς νέας γραφικῆς μεθόδου, ἧς τρόφιμος ἐγένετο. Ὁ Πήλελης, πλὴν διαφόρων ἄλλων μουσουργημάτων, συνέταξε καὶ Θεωρητικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς μουσικῆς, ἀνέκδοτον εἰσέτι. Ἀπεβίωσε πρὸ πενταετίας.

Ἰωάννης Ζωγράφου Κεϐέλης, ἔγκριτος μουσικός, καλλιφωνότατος, κάτοχος δὲ καὶ τῆς ὀθωμανικῆς ρυθμικῆς, ἣν ἐδιδάχθη τῷ 1851 ὑπό τινος χανεντέ, ὡς ὁ ἴδιος γράφει εἰς τὸν Πρόλογον τοῦ *Ἀπαρθίσματος* αὐτοῦ, τοῦ συνταχθέντος κατὰ μίμησιν τῶν ἔργων τοῦ Θεοδώρου Φωκαέως, τοῦ ἐκδόντος τὴν *Παρδώραν* καὶ *Εὐτέρπην*, καὶ εἰς ὃ ὑπάρχουσι διάφορα ἀραϐοτουρκικὰ ἔντεχνα ἄσματα, παλαιά τε καὶ νεώτερα[1149]. Ἐχοροστάτησεν εἰς διαφόρους ἐκκλησίας τῆς Κ/πόλεως.

1149) Εὕρηται ἐν τῷ πονημάτιῳ τούτῳ κατόπιν τοῦ Προλόγου κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ὑπὸ τοῦ Δ. Καλλιϐούλου καὶ πραγματεία περὶ τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ ρυθμοῦ, ἥτις ἔχει ὧδέ πως: «Ὁ καλούμενος ρυθμὸς εἶναι ἡ τρυτάνη τῶν μεμελισμένων ᾀσμάτων. Ἕκαστον δὲ μεμελισμένον ᾆσμα μὴ συνᾴδον τῷ ρυθμῷ ἀντιϐαίνει εἰς τὴν μουσικήν, τούτου ἕνεκα πρὸ τῶν μεμελισμένων ᾀσμάτων τὸ σπουδαιότερον καὶ ἀναγκαιότερον εἰς τοὺς πρωτοπείρους εἶναι ἡ σπουδὴ τοῦ ρυθμοῦ. Ἐν τοῖς μεμελισμένοις ᾄσμασιν ὁ καλούμενος κτύπος εἶναι ὁ καταμετρούμενος χρόνος πρὸς διάκρισιν τοῦ μακροῦ καὶ ϐραχέως, καὶ τοῦ μεταξὺ αὐτῶν χρονιαίου ποσοῦ, εἶναι δὲ ὁ κτύπος οὗτος τριῶν εἰδῶν. Πρῶτος ϐραχὺς δεύτε-

Στέφανος Μωϋσιάδης ὁ καὶ Κούτρας ἐπωνυμούμενος ὡς ἐκ τοῦ εὐρυτάτου μετώπου αὐτοῦ, Βυζάντιος τὴν πατρίδα, γεννηθεὶς εἰς τὴν συνοικίαν Σαλματομβρουκίου περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἀποβιώσας ἐν ἡλικίᾳ 79 ἐτῶν κατὰ μάϊον τοῦ 1881. Παιδιόθεν τακτικῶς ἐφοίτα εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ τά τε ἱερὰ γράμματα μανθάνων καὶ περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν ἀσχολούμενος. Τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Μωϋσέως ἐτέθη ἐνωρὶς ὑπὸ τὴν κηδεμονικὴν προστασίαν τοῦ τότε ἡγουμένου τοῦ ἐν Φαναρίῳ ἁγιοταφικοῦ μετοχίου Καισαρίου. Κανονάρχης δὲ γενόμενος ἐν τῷ τοῦ μετοχίου ναῷ συγχρόνως ἐδιδάσκετο καὶ τὴν μουσικὴν παρὰ τῷ ἡδυμελιφθόγγῳ Πέτρῳ Συμεὼν τῷ ἁγιοταφίτῃ. Εὐφυὴς δὲ εἰς ἄκρον καὶ ἐπιμελὴς τυγχάνων διήνυσεν ἐν τῇ πατριαρχικῇ Μ. τοῦ Γ. Σχολῇ παρὰ τῷ ἀοιδίμῳ διδασκάλῳ τοῦ Γένους Νικολάῳ τῷ Λογάδῃ. Τοῦ Στεφάνου τὴν ἐγκύκλιον παίδευσιν διανύοντος, ὁ προστάτης καὶ κηδεμὼν αὐτοῦ Καισάριος ὑπὸ τῆς Σιωνίτιδος Ἐκκλησίας, ἧς προΐστατο ὁ Πολύκαρπος, ἐκλέγεται μητροπολίτης Καισαρείας τῆς Φιλίππου καὶ ἀποστέλλεται

ρος βραχύς, καὶ μακρός. Ὁ πρῶτος βραχὺς εἶναι τὸ χρονιαῖον ποσὸν τῆς προφορᾶς δύο γραμμάτων, ὧν τὸ πρῶτον εἶναι κινητὸν καὶ τὸ δεύτερον ἠρεμοῦν, ὁ δὲ δεύτερος βραχὺς εἶναι ὁ διπλάσιος τοῦ πρώτου βραχέως, ὁ δὲ μακρὸς εἶναι ὁ διπλάσιος τοῦ δευτέρου βραχέος. Τὸ δὲ μέσον χρονιαῖον ποσὸν ἐναπόκειται εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ μετ' ἐπιφυλάξεως μετρίαν χρῆσιν αὐτοῦ ποιοῦντος. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ χρῆσις τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ρυθμοῦ γεννᾶται ἀπὸ τοῦ κτύπου τῶν χειρῶν ἐπὶ τῶν γονάτων, τύπτοντες μὲν τὴν δεξιὰν χεῖρα, προφέρομεν τὴν λέξιν Δούμ, τύπτοντες δὲ τὴν ἀριστερὰν προφέρομεν τὴν λέξιν Τέκ, καὶ πάλιν πρῶτον τὴν δεξιάν, ἔπειτα δὲ τὴν ἀριστεράν, προφέρομεν τὴν λέξιν Τεκέ, καὶ τελευταῖον, τύπτοντες ταὐτοχρόνως τὰς δύο χεῖρας, προφέρομεν διπλασίως τό, κ, τοὐτέστι Τεκκέ. Ἡ δὲ χρῆσις τῆς λέξεως Τεκὲ εἶναι τοιαύτη, ὥστε, προφερομένου μὲν τοῦ γράμματος Τὲ τύπτομεν τὴν δεξιὰν χεῖρα, προφερομένου δὲ τοῦ γράμματος Κε τύπτομεν τὴν ἀριστερὰν χεῖρα καὶ ἀναλόγως τοῦ ἀπαιτουμένου ρυθμοῦ, τύπτομεν τὸ γόνυ πλειότερον ἢ ἅπαξ, προφέρομεν τὴν λέξιν Τεκέ, καθὼς προσέτι διπλασιάζομεν ἐν τῇ προφορᾷ τὸ κάππα τῆς ρηθείσης λέξεως, οἷον, Τεκκέ. Πρὸς κατάληψιν δέ, ἐκ τούτου τοῦ ὁρισμοῦ καταφαίνονται καὶ διαδηλοῦνται οἱ διάφοροι ρυθμοί, οἵτινες συνίστανται εἰς τὸ μακρὸν καὶ βραχὺ προφερομένων τῶν λέξεων Δούμ καὶ Τέκ, καὶ Τεκέ, καὶ διπλασιαζομένου τοῦ κ, Τεκκέ. π. χ. ἡ λέξις Δοὺμ ἐστὶ τὸ πρῶτον βραχύ, ἡ δὲ λέξις Δουούμ τὸ δεύτερον βραχύ, ἡ δὲ λέξις Τεκκὲ τὸ μακρόν. Ὅθεν ἐξ αὐτῶν τῶν λέξεων ὅσαι λέξεις συναχθῶσι καὶ ἔλθωσιν ἐπὶ τὸ αὐτό, ὁ προκύπτων ἐξ αὐτῶν σχηματισμὸς καλεῖται ρυθμὸς (οὐσούλ.) Ἐπὶ παραδείγματος, ἐν τῷ ρυθμῷ, ὅστις καλεῖται Δουγιάκ, ἐπειδὴ θεωρεῖται πρῶτος βραχὺς καὶ ὑπάρχουσιν ὀκτὼ κτύποι χειρῶν, ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ρυθμὸς εἶναι ἐν χρήσει κατὰ τὸν ρηθέντα σχηματισμόν. (σ. Η'—Ι.)

εἰς Βλαχίαν. Ὁ δὲ Στέφανος ἄνευ προστασίας ἀνωτέρας ἐγκαταλειφθείς, ἐπεδόθη μετὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ φιλομαθείας εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱερᾶς τέχνης παρὰ τῷ προειρημένῳ μουσικοδιδασκάλῳ Πέτρῳ καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐγκρατέστατος ταύτης ἀναδείκνυται. Διετέλεσε πρῶτος ψάλτης τῆς ἐν Βαλατᾷ Ἐκκλησίας τῶν Ταξιαρχῶν, κατόπιν τῆς ἐν Μουχλίῳ τῆς Παναγίας, τῆς ἐν Γαλατᾷ τῆς Καφατιανῆς Παναγίας, τῆς ἐν Βλάγκᾳ τῶν ἁγίων Θεοδώρων, καὶ τῆς ἐν Βαλουκλῇ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ὅπου ἔψαλλε μετ' εὐλαβείας καὶ θερμῆς πίστεως κατανύγων τὸ ἐκκλησιαζόμενον πλήρωμα διὰ τοῦ θαυμασίου ἐκείνου ὕφους, ὅπερ ἐκληρονόμησε παρὰ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ. Ὁ Στέφανος ἠρμήνευσε ἐν τῇ Ἱ. Συνόδῳ τῇ 22 σεπτεμβρίου τοῦ 1846 πατριαρχοῦντος Ἀνθίμου τοῦ ΣΤ', τὴν Γραμματικὴν καὶ τὸ σύστημα τοῦ Γ. Λεσβίου καὶ κατέδειξε τὸ σύστημα τοῦτο πάντη ἀσυναρμολόγητον καὶ πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικὴν ξενίζον κατὰ τὸ ποιόν, ὡς παρεισάγον νέους ἤχους, ἡ δὲ Μ. Ἐκκλησία ἐξέδωκε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου συνοδικὰς ἐγκυκλίους πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ νέου συστήματος. Ὑπῆρξε μέλος τοῦ κατὰ τὸ 1863 ἱδρυθέντος ἐν Κωνσταντινουπόλει Μουσικοῦ Συλλόγου, καὶ μουσικοδιδάσκαλος τῆς ἐπὶ Γρηγορίου τοῦ ΣΤ' τῷ 1868 ἱδρυθείσης Μουσικῆς Σχολῆς. Ἔγραψε διαφόρους διατριβὰς περὶ τῆς διαφορᾶς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς πρὸς τὴν τετράφωνον καὶ πρὸς τὴν τῶν Ὀθωμανῶν καὶ Ἀραβοπερσῶν, δημοσιευθείσας εἰς διαφόρους ἐφημερίδας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Τεργέστης καὶ Σμύρνης[1150]. Ἦν ἐγκρατὴς τῆς τῶν Εὐρωπαίων καὶ Ὀθωμανῶν μουσικῆς. Ἐχειρίζετο δεξιώτατα τὴν λύραν καὶ τὴν πανδουρίδα[1151]. Ὁ Ἑλληνικὸς Μουσικὸς

1150) Ἀξιανάγνωστοι κρίνονται ἰδίᾳ αἱ ἐν τῷ «Νεολόγῳ» τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ἀριθμ. 365 καὶ 2277) δύο διατριβαὶ αὐτοῦ.

1151) Ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Στεφάνου ὁ «Νεολόγος» (ἔτος ΙΕ', ἀριθ. 3363) ἔγραψε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τάδε «Τὰς ἀτελείας καὶ ἐλλείψεις τοῦ Θεωρητικοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς βουλόμενος ἀναπληρῶσαι ὁ περὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ᾀσματικὴν ἐπιστήμην ἐπιστημονικῶς εἰδήμων Στέφανος, ἐπὶ εἰκοσαετίαν ὅλην εἰργάζετο πρὸς ἔκδοσιν τοιούτου καταλλήλου ὑπὸ τὸν τίτλον «Θρίαμβος τῆς Μουσικῆς», περὶ οὗ πολλάκις καὶ τὴν ὑλικὴν συνδρομὴν τῶν φιλομούσων ἡμῶν ὁμογενῶν ἐπεκαλέσθη, ἄνευ ὅμως ἀποτελέσματος. Τὰ ἀπειροπληθῆ μουσικῆς χειρόγραφα τοῦ ἀοιδίμου, τῇ προσκλήσει τῶν συγγενῶν αὐτοῦ, ἐμελετήθησαν ὡρίμως πρό τινων ἡμερῶν ὑπὸ ἰδιαιτέρας τριμελοῦς ἐπιτροπῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, συγκειμένης ἐκ τῶν κκ. Γεωργίου Ραιδεστηνοῦ πρώην Πρωτοψάλτου, Γεωργίου Ι. Παπαδοπούλου καὶ Π. Γ. Κηλτσανίδου. Κατὰ τὴν ἔνθεσιν τῆς ἐπιτροπῆς αἱ ἐν χειρογράφῳ ἐμβριθεῖς κρίσεις τοῦ Στεφάνου Βυζαντίου ἐπὶ τοῦ Θεωρητικοῦ τοῦ Χρυσάνθου, τὰ σπουδαῖα αὐ-

Σύλλογος γεραίρων τὴν μνήμην τοῦ μουσικωτάτου ἀνδρὸς ἐτέλεσε τῇ 28 ἰουνίου 1881 πολιτικὸν τεσσαρακονθήμερον μνημόσυνον, ἐν μέσῳ πολυαρίθμου κόσμου, προεδρεύσαντος τῆς πενθηφόρου τελετῆς τοῦ ἐπιτίμου προέδρου τοῦ Συλλόγου Σπυρίδωνος Μαυρογένους πασᾶ, ἀρχιάτρου καὶ ἰδιαιτέρου ἰατροῦ τῆς Α. Α Μ. τοῦ Σουλτάνου, τὸν δὲ ἐπιμνημόσυνον λόγον ἐξεφώνησεν ὁ γράφων ταῦτα.

Δημήτριος Βουλγαράκης, ὁ Μακεδών, ἱεροψάλτης τῆς Θεσσαλονίκης ὀνομαστότατος ἐπὶ ἡδυφωνίᾳ καὶ μουσικῇ ἐμπειρίᾳ. Κατέλιπε οὐκ ὀλίγους μαθητάς, εἰς οὓς εὐδοκίμως ἐδίδαξε τὴν θείαν τέχνην. Ἀγνοῶ τί μουσουργήματα ἐποίησε.

Θεόδωρος Ἀριστοκλῆς, ὁ ἐκ Χάλκης τῆς Προποντίδος, ἔγκριτος λόγιος, μουσικὸς καὶ μουσικολόγος, μαθητεύσας παρὰ Χουρμουζίῳ τῷ Χαρτοφύλακι. Ἀπήλαυε τῆς εὐνοίας Κωνσταντίου τοῦ ἀπὸ Σιναίου, ὃν καὶ ἐβιογράφησε λίαν δεξιῶς. Ἀπεβίωσε τῷ 1880 ἐν Ταταούλοις, ἔνθα ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη ἐδίδασκε καρποφόρως τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοκλέους ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν διδαξάντων ἐν τῇ Ε΄ πατριαρχικῇ Μουσικῇ Σχολῇ. Εἰς τὸν κάλαμον αὐτοῦ ἀποδίδονται καὶ τὰ ἐν τῇ *Μουσικῇ Βιβλιοθήκῃ* ὑπάρχοντα Προλεγόμενα.

Ἀναστάσιος Ταπεινός, ὁ ἐξ Ὕδρας, μουσικοδιδάσκαλος καλλιφωνότατος καὶ μελοποιὸς οὐκ ἀδόκιμος, μαθητὴς δὲ Γρηγορίου τοῦ Πρωτοψάλτου τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ὃν καὶ ἐμιμεῖτο ἄριστα, καθὰ μαρτυρεῖ περὶ τούτου καὶ ὁ μετὰ τοῦ Ταπεινοῦ ἐπὶ δεκαετίαν συμψάλας φιλόπονος μουσικὸς Γεώργιος Χιλιορῆς ὁ ἐξ Ὕδρας ἐν τῷ Προλόγῳ τοῦ Νέου Ταμείου τῆς Μουσικῆς Ἀνθολογίας του[1152]. Ὁ εἰς βαθὺ γῆρας ἐκμετρήσας τὸ ζῆν πρό τινων ἐτῶν μουσικὸς καταλείπει οὐκ εὐάριθμα μουσικὰ ἔργα αὐτοῦ, ἀνέκδοτα ὄντα.

Γεώργιος Σκρέκος, ἐκ Θεσσαλίας ὁρμώμενος, ὀνομαστὸς ἱεροψάλτης τοῦ αἰῶνός μας, χοροστατήσας εἰς σειρὰν ἐτῶν ἐν Πύργῳ τῆς Ἠλείας, ἔνθα καὶ ἀπεβίωσεν ἀρχομένης τῆς παρούσης δεκαετηρίδος ἐν ἡλικίᾳ 65 ἐτῶν. Καὶ τὰ μουσουργήματα τοῦ καλλίστου τούτου ψαλμῳδοῦ τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶδον τὸ φῶς.

Γεράσιμος Κανελλίδης, ἱεροψάλτης ὀνομαστότατος ἐπὶ καλ-

τοῦ μουσουργήματα, ἰδίᾳ δὲ τὰ τοῦ Ἀναστασιματαρίου καὶ Τριῳδίου, δεικνύουσιν ὅτι ἦν εἷς τῶν ἀρίστων μουσικῶν, ἐργασθεὶς εἴπερ τις καὶ ἄλλος ὑπὲρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, διὸ καὶ ἔχαιρε τὴν εὔνοιαν τῶν κατὰ καιροὺς πατριαρχῶν καὶ μάλιστα Ἀνθίμου τοῦ ΣΤ, ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ ὁποίου μεταξὺ ἄλλων μουσικωτάτων ἀνδρῶν, αὐτὸς ἐφίμωσε τὸν Γεώργιον Λέσβιον, ἀποδοκιμάσας καὶ κατακρίνας τὸ σύστημα αὐτοῦ».

1152) Ἐν Ἀθήναις, 1890 τόμος Α΄. σ. στ΄

λιφωνίᾳ, ἀπαραμίλλῳ εὐστροφίᾳ τῆς φωνῆς καὶ γονίμῳ μουσικῇ φαντασίᾳ, γνώστης δὲ καὶ τῆς ἐξωτερικῆς μουσικῆς. Ἐμαθήτευσε παρὰ Θεοδώρῳ Συμεὼν τῷ Κοντῷ, ὃν καὶ πιστότατα ἀπεμιμήθη ἐν τῷ ψάλλειν. Γεννηθεὶς τῷ 1835 ἐν Τυρολόῃ (Τζορλοῦ) τῆς ἐπαρχίας Ἡρακλείας τῆς Θρᾴκης, διετέλεσε τὸ πρῶτον καὶ διάκονος παρὰ τῷ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Κυρίλλῳ τῷ Β'. Ἔψαλλεν ἐν Βλαχίᾳ ἐπὶ πολλὰ ἔτη, εἶτα δὲ ἐν τῷ ἐν Μεγάλῳ Ρεύματι τοῦ Βοσπόρου ναῷ τῶν Ταξιαρχῶν, ἐν τῷ κατὰ Γαλατᾶν ναῷ τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἐν τῷ ἐν Ὑψωμαθείοις ναῷ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου, ἐν τῷ ἐν Διπλοκιονίῳ ναῷ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἐν τῷ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἐν Γαλατᾷ (δίς), ἐν τῷ τῆς Θεοτόκου (τοῦ Παλαιοῦ Μπάνιου) ἐν Διπλοκιονίῳ, καὶ ἐν Ταταούλοις ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Δημητρίου, προσελκύων πανταχόθεν πλῆθος ἄπειρον, ὅπερ κατεγοητεύετο ἐκ τῆς ἡδυφθόγγου καὶ εὐλυγίστου φωνῆς αὐτοῦ, μὴ κινουμένου ἐν τῷ ψάλλειν οὐδενὸς τῶν μελῶν τοῦ σώματος οὐδ' αὐτῆς αὐτοῦ τῆς κεφαλῆς παντελῶς, μόνον δὲ τῶν χειλέων. Ὁ Γεράσιμος ψάλλων πολλάκις πρὸς διατήρησιν τῆς ἐννοίας λέξεων τινῶν τῶν Τροπαρίων εἰς τὰ προσόμοια δὲν ἐτήρει τὸν οἰκεῖον ρυθμόν, ὅπερ ἔπραττεν, ὡς ἀλλαχοῦ εἴρηται, καὶ ὁ περιώνυμος Ἰάκωβος Πρωτοψάλτης. Τῷ 1879 ἐπηγγέλλετο τὸν ἱεροψάλτην ἐν Σμύρνῃ, ὅπου νοσήσας μετέβη εἶτα εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἔνθα καὶ ἐτελεύτησε πρὸ δεκαετίας. Ὁ Γεράσιμος δὲν ἔγραψε τὰ ἀμίμητα αὐτοῦ μαθήματα ὡς μὴ ἐκγυμνασθεὶς εἰς τὸ μελοποιεῖν· σώζονται δὲ ταῦτα ἀπὸ μνήμης παρὰ τοῖς πολυαρίθμοις μαθηταῖς αὐτοῦ, οἵτινες μετ' αὐτοῦ εἴτε ὡς ἱεροψάλται ἐν τῷ ἀριστερῷ χορῷ, εἴτε ὡς δομέστικοι, εἴτε ὡς κανονάρχαι συνέψαλλον, ἐν οἷς ἀριθμεῖται καὶ ὁ πρὸς αἰωνίαν μνήμην τοῦ ἡδυμελιφθόγγου ἱεροψάλτου ταῦτα γράφων.

Εὐστάθιος Θερειανός, ἀρχιμανδρίτης, ἐκ Ζακύνθου, μουσικὸς καὶ μουσικολόγος, ἐγκρατὴς δὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς. Ὁ κληρικὸς οὗτος ἔγραψε καὶ ἀξιόλογον πραγματείαν περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς. Ἀπεβίωσε τῷ 1881.

Κυριακὸς Φιλοξένης ὁ Ἐφεσιομάγνης, ἱερεὺς καὶ ἐκ τῶν καλῶν μουσικολόγων τῶν μετὰ σπανίου ζήλου ὑπὲρ τῆς φιλολογίας τῆς ἱερᾶς μουσικῆς ἀσχοληθέντων. Ἐδιδάχθη τὰ ἐγκύκλια μαθήματα ἐν Μαγνησίᾳ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου ἑλληνιστοῦ Ἰωάννου Τάξη, τὴν δὲ πρᾶξιν τῆς μουσικῆς παρὰ τοῦ πάππου αὐτοῦ Χατζῆ Παλῆ τοῦ Ἐφεσίου[1153] καί τινος Ἰωσὴφ ἱερομονάχου τοῦ Κρητός, τὴν δὲ θεωρίαν

1153) Οὗτος ἦτο ἱεροψάλτης μεγαλόφωνος καὶ καλὸς μουσικός, ἀπέθανε τῷ 1808 προσβληθεὶς ὑπὸ τῆς πανώλους.

παρὰ τοῦ Σελευκείας Ἀθανασίου, οὗ καὶ οὐκ ὀλίγα περὶ μουσικῆς χειρόγραφα ἐκληρονόμησεν, ὡς λέγεται. Συναρμολογήσας ἐξέδωκε τῷ 1859 Θεωρητικὸν Στοιχειῶδες τῆς Μουσικῆς κατὰ τὸν κανονισμὸν τῶν τριῶν διδασκάλων τοῦ νέου συστήματος Χρυσάνθου, Γρηγορίου καὶ Χουρμουζίου, περιέχον τὴν ἀνάλυσιν τῶν μουσικῶν κανόνων, τὴν γένεσιν τῶν τόνων, τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κλιμάκων, τὰς διαιρέσεις τῶν ἤχων, τὴν ἀναπλήρωσιν τῆς κλίμακος τοῦ Β' ἤχου, τὸ ποσὸν καὶ ποιόν, τὰ παραδείγματα τῆς μελοποιίας, τῆς μετροφωνίας, καὶ τὰ σημαδόφωνα τοῦ παλαιοῦ συστήματος κτλ. Ὁ φιλόπονος Φιλοξένης ἐξέδωκε καὶ Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς (ἀπὸ τοῦ στοιχείου Α—Μ), ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξηγοῦνται πάντες οἱ τεχνικοὶ ὅροι τῆς μουσικῆς κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν, κυρίως δὲ διὰ θεωρητικῆς ἀναλύσεως, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ διὰ μουσικῶν παραδειγμάτων πρὸς πρακτικωτέραν κατάληψιν[1154]. Ὑπ' αὐτοῦ ἐξεπονήθη τῷ 1870, ἀνέκδοτον τυγχάνον, καὶ Λεξικὸν τῶν Ἑβραίων μουσικῶν, ἀρχαίων Ἑλλήνων, Βυζαντινῶν καί τινων Λατίνων καὶ ἄλλων εὐρωπαίων, τὰς δὲ περὶ αὐτοῦ κρίσεις ἡμῶν ἀνεγράψαμεν ἐν τοῖς Προλεγομένοις τῆς παρούσης συγγραφῆς. Ἀπεβίωσε πρὸ δεκαετίας περίπου.

Κωνσταντῖνος Σαββόπουλος, Α' δομέστικος τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ὡρμᾶτο ἐκ 40 Ἐκκλησιῶν τῆς Θράκης, ἀπέθανε τῷ 1882 ὑπερεξηκοντούτης. Ὁ καλὸς οὗτος μουσικὸς ἐξέδωκε καὶ μουσικὸν ἔργον ἐπιγραφόμενον «Κανὼν τῆς Μ. Πέμπτης, οὗ προτάσσεται τό, *Κύριε ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις*, μελοποιηθέντα ὑπὸ Κωνσταντίνου Σαββοπούλου Α' δομεστίκου τῆς Μ. Ἐκκλησίας, οἷς προσετέθησαν καὶ αἱ καταβασίαι, *Ἀνοίξω τὸ στόμα μου*, ἔτος 1881». Ὁ Σαββόπουλος ἐμαθήτευσε παρὰ Στεφάνῳ τῷ Μωϋσιάδῃ, συνέψαλλε δὲ ἐν τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ μετὰ τῶν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἀκμασάντων ἐν αὐτῇ διαπρεπῶν μουσικοδιδασκάλων. Ὁ Σαββόπουλος κατέλιπε πολλοὺς μαθητάς, ἐν οἷς ἀριθμεῖται καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις τανῦν διατρίβων λόγιος ἱεροψάλτης Ἠλίας Γεωργιάδης.

Παναγιώτης Κουπιτώρης, ἀνὴρ λογιώτατος, ἔγκριτος μουσικολόγος, καὶ μετὰ ζήλου σπανίου ἀγωνισθεὶς ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς. Μετέφρασεν ἐκ τῆς λατινίδος φωνῆς τὴν «Περὶ τῶν Ἑλλήνων μουσικῶν» διατριβὴν τοῦ Ι. Φραν-

1154) Ἡ ἀνέκδοτος συνέχεια τοῦ Λεξικοῦ τούτου (Ν—Ω) εὑρηται παρά τινι οἰκογενείᾳ ἐν Μακροχωρίῳ οἰκούσῃ, ἐξ ἧς καλὸν νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν κυριότητα τῆς ἀξιοτίμου χήρας τοῦ μακαρίτου καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ, τῇ ἐνεργείᾳ τῶν πατριαρχείων ἢ συλλόγου τινός.

τζίου[1155], διετέλεσεν ἐπίτιμον μέλος καὶ πρόεδρος τοῦ ἐν Ἀθήναις τῷ 1873 ἱδρυθέντος Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, τῇ δὲ 4 δεκεμβρίου 1874 ἐν τῇ ἐπετείῳ πανηγύρει τοῦ Συλλόγου ἐξεφώνησε λαμπρὸν πανηγυρικὸν λόγον «Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς», θεωρούμενον πιστὸν ἀπεικόνισμα ψυχῆς ἀγωνιώσης ὑπὲρ τῆς ἱερᾶς μουσικῆς. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐπετείῳ τοῦ Συλλόγου ἀπήγγειλε προσλαλιὰν πατριωτικωτάτην, δι' ἧς προέτρεπε τὸ ἑλληνικὸν δημόσιον νὰ ἱδρυθῇ ἐν Ἀθήναις Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ Σχολή, ἐν ᾗ νὰ διδάσκηται ὡς ἐμπρέπει εἰς Ἕλληνας ὀρθοδόξους τὸ μετὰ τὴν γλῶσσαν τιμαλφὲς ἐθνικὸν κειμήλιον ἡ ἑλληνικὴ μουσική, ἐκκλησιαστική τε καὶ ἐξωτερική. Προσέτι ἐδημοσίευσε καὶ λαμπρὰν μελέτην περὶ τῆς πραγματείας τοῦ σοφοῦ γαλάτου Ἐρρίκου Στεβένσωνος, τῆς ἐπιγραφομένης «Περὶ τοῦ ρυθμοῦ ἐν τῇ ὑμνογραφίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας». Ἀπέθανε τῷ 1881 ἐν Ὑπάτῃ τῇ ἐπὶ τοῦ Σπερχειοῦ πόλει, ὁ δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Μουσικὸς Σύλλογος, οὗτινος ἐπίτιμον μέλος ἐτύγχανε, πολιτικὸν μνημόσυνον ἐτέλεσεν ἐν τῇ αἰθούσῃ αὐτοῦ, ἔνθα δι' ἐπιμνημοσύνου λόγου ὑπὸ τοῦ γράφοντος ταῦτα ἐκφωνηθέντος, ἐξυμνήθη ὁ ζηλωτὴς μουσικολόγος.

Νικόλαος Ἰωαννίδης, ὁ ἐκ Νεοχωρίου τοῦ Βοσπόρου, ἐγεννήθη κατὰ μάϊον τοῦ 1839 καὶ ἀπεβίωσε κατ' ἀπρίλιον τοῦ 1883. ἡδύφωνος καὶ ὑψίφωνος μουσικοδιδάσκαλος. Ὁ Νικόλαος ἀκουστὴς ἐγένετο Ἰωάννου Πρωτοψάλτου τῆς Μ. Ἐκκλησίας. Ἐξέδωκεν ἓν Ἀσματολόγιον πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων, ἐμελοποίησε καὶ πολλὰ μαθήματα, μὴ ἐκδοθέντα, ἀνέδειξε δὲ καὶ πολλοὺς μαθητὰς ἐν τῇ μουσικῇ τέχνῃ[1156]. Ὁ Νικόλαος συνειργάσθη εἰς τὴν κατὰ τὸ 1881 συστᾶσαν ὑπὸ τῆς Μ. Ἐκκλησίας μουσικὴν ἐπιτροπὴν τὴν κατασκευάσασαν τὸ *Ψαλτήριον*, ὑπῆρξε δὲ καὶ ἐκ τῶν ἱδρυτῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου. Δυνάμει ψηφίσματος τοῦ Συλλόγου τούτου, ἐπὶ τῷ νεκρῷ τοῦ Νικολάου ὁ γράφων ταῦτα ἐξεφώνησε τὸν ἐπικήδειον ἐν τῷ ἐν Νεοχωρίῳ ναῷ τῆς Παναγίας Κουμαριωτίσσης.

Δημήτριος Πρωτόπαππας τῆς Μ. Ἐκκλησίας, κληρικὸς μουσικώτατος καὶ καλλίφωνος, ἐμὸς δὲ πρὸς πατρὸς πάππος. Ἀπεβίωσεν ἐννενηκοντούτης περίπου τῇ 19 ἀπριλίου 1884 καὶ ἐκηδεύθη τὴν ἐπιοῦσαν ἐν Μακροχωρίῳ μετὰ μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς πομ-

---

1155) Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Ἐφημερίδι τῶν Φιλομαθῶν» τοῦ ἔτους 1867 φυλλ. 623.

1156) Παρὰ τῷ Νικολάῳ Ἰωαννίδῃ τὰ τῆς Κανοναρχίας ἐτελέσαμεν ὅτε διετέλει Πρωτοψάλτης τῆς ἐν Γαλατᾷ Ἐκκλησίας τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ.

πῆς[1157]. Ἐκ τῆς βυζαντινῆς «Αὐγῆς» ἀρυόμεθα τὰ ἑξῆς βιογραφικὰ περὶ τοῦ μουσικωτάτου τούτου κληρικοῦ: «Γεννηθεὶς ἐν Κων)πόλει τῷ 1796 καὶ διδαχθεὶς τὰ πρῶτα γράμματα ἐν τῇ τότε ἀκμαζούσῃ σχολῇ τῶν Ἓξ Μαρμάρων, ἐπεδόθη ὕστερον ὡς καλλιφωνότατος μετὰ πολλοῦ τοῦ ζήλου τῇ προτροπῇ τοῦ τότε ἡγουμένου τοῦ Ἁγιοταφιτικοῦ μετοχίου Καισαρίου, τοῦ κατόπιν μητροπολίτου γενομένου Καισαρείας τῆς Φιλίππου, εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς παρὰ τοῦ διαπρεποῦς μουσικοῦ Πέτρου τοῦ Ἁγιοταφίτου, παρ' ᾧ ἐχρησίμευσε καὶ ὡς δομέστικος. Κατὰ τὸ 18 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ εἰς γάμου κοινωνίαν ἐλθών, προείλετο εἶτα χειροτονηθῆναι εἰς ἱεροδιάκονον. ἐπὶ δὲ τῆς πατριαρχείας τοῦ ἀπὸ Χαλκηδόνος Ἀγαθαγγέλου, παρ'οὗ μεγάλως ἐξετιμᾶτο ὡς καλλίφωνος, νοήμων, ἠθικώτατος καὶ ἱεροπρεπὴς κληρικός, ἐχειροτονήθη εἰς πρεσβύτερον, διαπρέψας ἐπὶ ὅλην ἑξηκονταετίαν ὡς τοιοῦτος εἰς τὴν ἐν Νεοχωρίῳ ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας Κουμαριωτίσσης, τῆς Παναγίας ἐν Μουχλίῳ, τῆς τοῦ ἁγιοταφιτικοῦ Μετοχίου, τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐν Φωτηρᾷ, τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐν Γαλατᾷ, τῆς Παναγίας ἐν ἓξ Μαρμάροις, τῆς Παναγίας ἐν Σαλματομβρουκίῳ, τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ἐν Ὑψωμαθείοις, τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐν Ἐδερνεκαπίῳ, τοῦ ἁγίου Φωκᾶ ἐν Ὀρτάκιοϊ καὶ τέλος τῆς Παναγίας ἐν Σαλματομβρουκίῳ τὸ δεύτερον. Ὑπὸ πάντων δὲ τῶν κατὰ καιροὺς πατριαρχῶν μεγάλης ἀπήλαυεν ὑπολήψεως καὶ ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ, ὅστις καὶ διὰ τοῦ ὀφφικίου τοῦ Πρωτόπαππα περιέβαλεν αὐτὸν, ὡς καὶ παρὰ Γρηγορίου τοῦ ΣΤ'. Ὁ ἀοίδιμος διέπρεψεν ὡς μέλος τοῦ ἐν τοῖς πατριαρχείοις ἱεροῦ δικαστηρίου, συνεργασθεὶς μάλιστα καὶ ἐφ' ἱκανὸν χρόνον μετὰ τοῦ νῦν τοποτηρητοῦ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ἁγίου Ἐφέσου, μητροπολίτου Δράμας τότε ὄντος καὶ προέδρου τοῦ δικαστηρίου, μέχρι τοῦ 1872 ὅτε μετέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ἵνα προσκυνήσῃ τοὺς ἁγίους Τόπους, ἐφ' ὧν ἔστησαν οἱ πόδες τοῦ Κυρίου. Ἐκεῖθεν ἐπανακάμψας καὶ τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἔχων διετέλει ἐφησυχάζων παρὰ τοῖς τέκνοις καὶ τοῖς ἐγγόνοις καὶ δισεγγόνοις, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων καὶ ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν, ἐπευλογήσας αὐτοὺς δαψιλῶς, καὶ θερμῶς συστήσας αὐτοῖς στοργὴν καὶ ἀγάπην πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, ἐμμονὴν δὲ εἰς τὰ πά-

1157) Τὰ κατὰ τὴν κηδείαν ἴδε εἰς τὴν «Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν» (ἔτος Δ', τεῦχος 29, φύλλ. τῆς 27 ἀπριλίου 1884 σ. 423) τὴν «Βυζαντίδα» (ἔτος ΚΘ' ἀριθμ. 2873), τὸν «Ἀνατολικὸν Ἀστέρα» (ἔτος ΚΓ' Περίοδος Β' ἀριθμ. 30) καὶ εἰς τὴν «Ἀνατολὴν» (ἔτος ΛΔ', ἀριθ. 3311). Λεπτομερέστερον δὲ περιέγραψε τὴν κηδείαν ἡ «Αὐγή».

τρια καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν μουσικὴν τῶν πατέρων ἡμῶν, ἧς δεινότατος μύστης ἐτύγχανεν ὁ ἀοίδιμος». Τὸν βίον τοῦ μουσικωτάτου πρωτοπρεσβυτέρου Δημητρίου δεξιῶς ἐξιστόρησαν ὁ διαπρεπὴς ἱεροκήρυξ Εἰρηνουπόλεως Φώτιος (νῦν μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως) μετὰ τοῦ Μανουὴλ Γεδεών ἐν ἐπικηδείοις σοφοῖς λόγοις[1158] καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς θεολογίας Εὐμένιος Ξηρουδάκης (τανῦν ἐπίσκοπος Λάμπης καὶ Σφακίων) ἐν τῷ ἐπιμνημοσύνῳ λόγῳ[1159], τῷ ἐκφωνηθέντι ἐν τῷ κατὰ Βαλουκλῆ ἱερῷ ναῷ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τῇ 10 Ἰουνίου 1884, λειτουργοῦντος τοῦ γηραιοῦ μητροπολίτου Ἀγκύρας Γερασίμου.

Γεώργιος Ραιδεστηνός ὁ **Β΄**, ὁ κατὰ Αὔγουστον τοῦ 1889 ἀποβιώσας, χρηματίσας Πρωτοψάλτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας, μέγα δὲ ἐπὶ μουσικῇ τέχνῃ καὶ ἐμπειρίᾳ ἀράμενος ὄνομα παρὰ τοῖς συγχρόνοις αὐτοῦ. Ἐγεννήθη ἐν Ραιδεστῷ τῷ 1833, ἔνθα καὶ τὴν μουσικὴν ἐκδιδαχθεὶς παρά τινος Δομετίου ἱερέως ἐπηγγέλλετο τὸν ἱεροψάλτην. Μεταβὰς δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1849 ἔψαλλεν ἐν πρώτοις εἰς τὴν ἐν Ὑψωμαθείοις ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Νικολάου. Τῇ συστάσει δὲ τοῦ τότε πρώην Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κωνσταντίου Α΄ τοῦ ἀπὸ Σιναίου, ἐν Ἀντιγόνῃ ἐφησυχάζοντος, διωρίσθη ἱεροψάλτης εἰς τὸν κατὰ Βαλατᾶν ναὸν τοῦ Σιναϊτικοῦ μετοχίου, ἅμα δὲ προσεκολλήθη καὶ τῷ ἡδυμελιφθόγγῳ Πρωτοψάλτῃ τῆς Μ. Ἐκκλησίας Κωνσταντίνῳ τῷ Βυζαντίῳ ὅπως τελειοποιηθῇ εἰς τὴν μουσικήν. Κατόπιν ἔψαλλεν εἰς τὴν ἐν Τσιβαλίῳ ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Νικολάου, εἰς τὴν ἐν Χάσκιοϊ τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, εἰς τὴν ἐν Διπλοκιονίῳ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ εἰς τὴν ἐν Ταταούλοις τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Τῷ 1863 πατριαρχοῦντος Σωφρονίου τοῦ Β΄ τοῦ ἀπὸ Ἀμασείας προσεκλήθη ν' ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντα Λαμπαδαρίου τῆς Μ. Ἐκκλησίας, Πρωτοψάλτου ὄντος τοῦ Ἰωάννου. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου τὴν θέσιν τῆς Πρωτοψαλτείας κατέλαβε Σταυράκης ὁ Β΄ ψάλτης τῆς ἐν Πέραν ἐκκλησίας τῶν Εἰσοδίων, καὶ τούτου δὲ ἀποθανόντος, τῇ 2 φεβρουαρίου 1871 ἐπὶ Γρηγορίου τοῦ ΣΤ΄ ἀνεδείχθη Πρωτοψάλτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας ὁ Γεώργιος Ραιδεστηνός, τηρήσας τὴν θέσιν ταύτην ἄχρι τοῦ ὀκτωβρίου τοῦ 1876. Ἐκ τῶν πατριαρχείων ἀποσυρθεὶς ἐχρημάτισεν ἀ ψάλτης τῶν ἐν Γαλατᾷ ἐκκλησιῶν ἁγίου Ἰωάννου, τοῦ ἁγίου Νικολάου καὶ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ,

---

1158) Ὁ ὑπὸ τοῦ Μ. Ι. Γεδεὼν ἐκφωνηθεὶς λόγος ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» (Ἔτος Δ΄. τεῦχος 29, σ. 423—424).

1159) Ὁ ἐπιμνημόσυνος τοῦ Ξηρουδάκη ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ «Ἀνατολικῷ Ἀστέρι» καὶ ἐν τῇ «Συλλογῇ Ἐκκλησιαστικῶν Λόγων» ὑπὸ Β. Δ. Καλλίφρονος.

καὶ τῆς ἐν Πέραν ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Τριάδος. Περὶ τὰ τέλη δὲ τοῦ βίου αὐτοῦ ἐχοροστάτει δοξολογῶν τὸν Ὕψιστον εἰς τὴν ἐν Τσιβαλίῳ ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Νικολάου. Ὁ Ραιδεστηνὸς ἐφημίζετο ὡς κράτιστος ἱεροψάλτης καὶ μουσικοδιδάσκαλος, ἐθαυμάζετο δ' ἐξαιρέτως διὰ τὸ διακρίνον αὐτὸν σεμνοπρεπὲς καὶ ἀρχαΐζον ἐκκλησιαστικὸν μουσικὸν ὕφος, μιμητὴς γενόμενος ὡς πρὸς τοῦτο τοῦ πολλοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Βυζαντίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Πρωτοψάλτου[1160]. Ὁ ὀνομαστὸς οὗτος μουσικὸς ἐμέλισε διάφορα μουσικὰ μαθήματα, οἷον, Ἀνοιξαντάρια Καλοκαιρινὰ καλούμενα, ὡς προωρισμένα ἵνα ψάλλωνται κατὰ τὸ καλοκαίριον εἰς Ἅγιον Ὄρος ἐν ταῖς ἀγρυπνίαις, καὶ ἔτι συντομώτερα τὰ *Πολίτικα* λεγόμενα, προωρισμένα διὰ τὰς ἐκκλησίας τῶν πόλεων· προσέτι Δοξολογίαν εἰς ἦχον πλ. δ', καὶ ἄλλα μελουργήματα πολυάριθμα. Ἐκάλλυνε καὶ ἐρρύθμισε κατὰ τὴν μουσικὴν αὐτοῦ θεωρίαν, ἀνέκδοτον εἰσέτι, πάντα τὰ μαθήματα τῆς ἐνιαυσίου ἀκολουθίας. Ὁ Ραιδεστηνὸς ἐξέδωκε δύο μουσικὰς βίβλους, ἐν οἷς εὑρηνται αἱ ᾀσματικαὶ ἀκολουθίαι τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος καὶ τοῦ Πεντηκοσταρίου μετὰ τῆς τυπικῆς διατάξεως, ἧς ἦν πολυτίμητος κιβωτὸς καὶ γνώστης ἀκριβέστατος. Ὁ Ραιδεστηνὸς κατέλιπεν ὀλίγους μὲν μαθητὰς ἀλλ' ἐμπείρους καὶ πιστοὺς μιμητὰς τοῦ ὕφους αὐτοῦ, ἐν οἷς διακρίνεται ὁ νεαρὸς υἱὸς αὐτοῦ Νικόλαος, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἱεροψάλται Κυριακὸς Ἰωάννου, Μιχαὴλ Παυλίδης, Ἀλέξανδρος Γεωργιάδης, Δημήτριος Μπαλαμπάνης καὶ ἄλλοι. Ἀκουσταὶ τοῦ περιωνύμου τούτου μουσικοδιδασκάλου ἐγενόμεθα καὶ ἡμεῖς ἐπὶ ὅλην τετραετίαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς λειτουργίας τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, οὗ ἐκεῖνος μὲν ἐτύγχανε Πρόεδρος, ὁ δὲ γράφων Γενικὸς Γραμματεύς. Ἀληθὲς βεβαίως τυγχάνει ὅτι ἡ φήμη πολλάκις μεγαλοποιεῖ τὰ πράγματα, ἀλλὰ προκειμένου περὶ τῆς μουσικῆς ἀξίας τοῦ βιογραφουμένου μουσικοδιδασκά-

---

1160) Περὶ τοῦ ὕφους τοῦ Ραιδεστηνοῦ καὶ τὸ ἐπίσημον τῆς Μ. Ἐκκλησίας ὄργανον, ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1881 ἔγραφε τάδε διὰ τοῦ γλαφυροῦ καλάμου τοῦ φιλοπονωτάτου καὶ εὐρυμαθοῦς ἀρχισυντάκτου αὐτῆς Μηνᾶ Δ. Χαμουδοπούλου (τανῦν νομικοῦ συμβούλου τῆς ἐν Ἀθήναις τουρκικῆς πρεσβείας) «..... ὁ πρώην Πρωτοψάλτης τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ διακεκριμένος ἱεροψάλτης καὶ μουσικὸς κ. Γεώργιος Ραιδεστηνός, διατηρῶν ἀπαραμείωτον τὸ λεγόμενον μουσικὸν ὕφος τῆς Μ. Ἐκκλησίας, οὗτινος τὰς καλλονὰς καὶ τῶν ἀλλογενῶν οἱ τῆς μουσικῆς ἐγκρατεῖς ἀνομολογοῦσι, καίτοι ἐξῳκοιωμένον ἔχοντες τὸ οὖς πρὸς ἄλλο ὕφος μουσικόν, καὶ ὅπερ εὐκταῖον ἵνα καὶ ἄλλοι τῶν ἱεροψαλτῶν μιμῶνται ἐπὶ διαφυλάξει τοῦ πατροπαραδότου τούτου κειμηλίου». (Ἔτος Β', τεῦχος Γ'. σ. 161).

λου προβάλλομεν τὸ τοῦ Κικέρωνος, ὅτι ἡ πραγματικὴ ἀξία, τὰ πράγματα, ἦσαν ὄντως ἀνώτερα τῆς φήμης. Τὸν ἐπικήδειον λόγον ἐπὶ τῷ νεκρῷ τοῦ Ραιδεστηνοῦ ἐξεφωνήσαμεν ἡμεῖς ἐν τῷ ἐν Τσιβαλίῳ Κωνσταντινουπόλεως ναῷ τοῦ ἁγίου Νικολάου. Ὁ λόγος ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν ἐφημερίδα «Κωνσταντινούπολιν»[1161].

Κωνσταντῖνος Σακελλαρίδης, ὁ Θετταλομάγνης, μουσικὸς ἔμπειρος καὶ ἐν τοῖς μουσικολόγοις τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος διαπρεπῆ θέσιν καταλαβών. Ἐν Κωνσταντινουπόλει διατρίψας ἐπὶ μακρὸν ἀκουστὴς ἐγένετο κατὰ τὴν νεανικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν τῶν ἐπισημοτέρων μουσικῶν τῆς βασιλευούσης καὶ δὴ τοῦ μουσικωτάτου Γεωργίου τοῦ Βιολάκη, (τανῦν Πρωτοψάλτου τῆς Μ. Ἐκκλησίας) μεθ' οὗ καὶ συνέψαλλε τότε εἰς τὸν ἐν Γαλατᾷ ναὸν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν Χίων ὡς δομέστικος. Ἀποφοιτήσας δὲ ἐκ τοῦ Ἀθήνησι Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, ἔνθα ἰατρικήν τε καὶ φιλολογίαν ἐσπούδασε, πρῶτον τὰ τοῦ σχολάρχου ἐν ταῖς ἐπαρχίαις εἶτα δὲ καὶ τὰ τοῦ δημοσιογράφου καθήκοντα ἐξετέλεσεν ἔν τε Ἀθήναις καὶ Βώλῳ διὰ τῆς ἐφημερίδος «Θεσσαλίας»· οὐκ ἐπαύσατο δὲ συνάμα κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο μετ' ἐνθέου ζήλου ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῆς πατρίου μουσικῆς, περὶ τὴν θεωρίαν ἰδίᾳ τῆς ὁποίας ἀνεδείχθη ἔμπειρος, ὡς δῆλον γίγνεται ἐκ τοῦ ἀνεκδότου εἰσέτι *Θεωρητικοῦ* αὐτοῦ, ὅπερ ἐπιγράφει «Κλεὶς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς», καὶ δι' οὗ ἐπιστημονικώτατα καταδείκνυσι τὴν ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς ἀπόρροιαν τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς καθ'ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς[1162]. Ὁ Κ. Σακελλαρίδης ἐξέδωκε κατὰ τὸ ὁδεῦον ἔτος καὶ ἀξιόλογον μουσικὴν βίβλον ὑπὸ τὸν τίτλον «Νέον Ἀναστασιματάριον κατὰ τὸ τοῦ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, ἐντολῇ τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἐκπονηθὲν κατὰ τὸ πρωτότυπον ὑπὸ τῶν διδασκάλων τῆς πατριαρχικῆς σχολῆς καὶ ἐγκριθὲν ὑπὸ τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἐκδίδοται νῦν συμπεπληρωμένον καὶ ἐρρυθμισμένον»[1163]. Ὁ Σακελ-

---

1161) Ἔτος ΚΑ'. ἀριθ. 181, 183, 184.

1162) Τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο Θεωρητικὸν δεῖται πρὸ τῆς ἐκτυπώσεώς του μικρᾶς ἐπεξεργασίας, ὡς εὑρισκόμενον κατὰ φύλλα, μὴ φέροντα αὔξοντα ἀριθμόν.

1163) Περὶ τοῦ Ἀναστασιματαρίου τοῦ Κ. Σακελλαρίδου ὁ γνωστὸς ἐν Ἀθήναις μουσικὸς καὶ ζηλωτὴς τῆς πατρίου μουσικῆς Θεοχάρης Χ. Γερογιάννης ἰατρὸς ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν «Νέαν Ἐφημερίδα» (ἔτος Θ', ἀριθ. 36 φύλλον τῆς 5 φεβρουαρίου 1890) τὴν ἐξῆς ἀξιανάγνωστον βιβλιοκρισίαν:

«Πρὸ μικροῦ ἐκ τῶν καταστημάτων τῶν κ. Κουσουλίνου καὶ Ἀθανασιάδου ἐξεδόθη «Νέον Ἀναστασιματάριον» τοῦ ὁποίου τὴν διάταξιν ἀνέλαβεν ὁ κ. Κωνσταντῖνος Σακελλαρίδης, τέως συντάκτης τῆς «Θεσσαλίας». Ἐξ ἀρχῆς ὀφείλω νὰ σημειώσω ὅτι ἐστενοχωρήθην ἅμα ἀνέγνων ἐν ταῖς ἐφημερίσι τὸν τίτλον

λαρίδης διετέλεσεν ὁ τελευταῖος πρόεδρος τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπιθανα-

---

«Νέον Ἀναστασιματάριον» καὶ ἔσπευσα νὰ ἀντιληφθῶ καὶ ἰδίοις ὀφθαλμοῖς τὰ περιεχόμενα, διότι νέα μέλη ἐν τῇ μουσικῇ καὶ νέοι τρόποι εἶνέ τι τὸ ὁποῖον σπουδαίως πρέπει νὰ ἐρευνᾶται, μάλιστα δὲ διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὑμνολογίαν. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι εἶνε γνωστὸς ὁ φίλος μου κ. Κωνσταντῖνος Σακελλαρίδης καὶ εἰς αὐτὸ τὸ κοινὸν ἐκ πολλῶν αὐτοῦ πραγματειῶν περὶ τε τῆς νῦν καὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς, μεθ' ἧς συνέχεται καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσική, καὶ ἠδύνατό τις ἐκ τῶν προτέρων νὰ ᾖ βέβαιος ὅτι τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη ἐτέθησαν ὅσον οἷόν τε ἀμιγῆ νεωτερισμῶν καὶ καθαρὰ κατὰ τὰ παλαιὰ κείμενα, ἀλλ' ἐν ζητήματι ἐν τῷ ὁποίῳ πολλοὶ ἄλλοι καλοὶ μουσικοὶ ὡσαύτως δὲν κατώρθωσαν νὰ ἀποφύγωσι νεωτερισμούς τινας, ὀφείλει τις νὰ ἀντιλαμβάνηται ψηλαφητῶς τοῦ πράγματος. Δὲν εἶνε δὲ ἀδιάφορον διὰ τὴν ἐκκλησίαν καὶ διὰ πάντα ἐνδιαφερόμενον διὰ τὴν πάτριον μουσικὴν ἡ ἔκδοσις βιβλίων μουσικῶν, ἔστω καὶ ἂν ἡ Ι. Σύνοδος ἀνεξετάστως καὶ λίαν εὐκόλως ἐγκρίνῃ παντὸς ἀμούσου τὰ προϊόντα, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ἡ μουσικὴ εὑρίσκεται οὕτω τεταλαιπωρημένη νῦν, καὶ διὰ τοῦτο τὸ «Νέον Ἀναστασιματάριον» ὤφειλον νὰ κρίνω μετὰ τὴν ἐν αὐτῷ ἔρευναν καὶ θεωρίαν. Τὸ «Νέον Ἀναστασιματάριον» λοιπὸν δὲν εἶνε νέον, ἀλλ' ἀντιθέτως πρὸς τὸν τίτλον αὐτοῦ εἶνε παλαιόν, ἤτοι εἶνε αὐτὸ αὐτούσιον τὸ φιλοπονηθὲν ὑπὸ τοῦ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου κατὰ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, διότι ὁ κ. Σακελλαρίδης, ὡς καὶ ἐν τῷ προλόγῳ του λέγει, ἀνέλαβε τὴν διάταξιν τοῦ Ἀναστασιματαρίου οὐχὶ ὅπως προσθέσῃ νέας μελῳδίας, ἀλλὰ τοὐναντίον ὅπως ἐν αὐτῷ ἐπαναγάγῃ τὰς παλαιὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς γραμμάς, μάλιστα δὲ ὅπως ἐκδοθῇ αὐτὸ τοῦτο αὐτούσιον καὶ ἀπαράλλακτον τὸ Ἀναστασιματάριον Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, τὸ ὁποῖον οἱ κατὰ καιροὺς ἐκδόται ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ καλλωπισμοῦ τῶν μελῶν ἐξέδωκαν ἠλλοιωμένον κατά τε τὸ ὕφος καὶ τὴν ἀπαγγελίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μελῳδίας, ὡς ἐκράτησεν αὕτη ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, μὴ τηρήσαντες δὲ πρὸ πάντων μηδὲ τὸν ρυθμόν· ἐνῷ ἐν ἅπασι τοῖς παλαιοτέροις μέλεσιν ὁ ρυθμὸς οὐδαμοῦ προσκρούει. Καὶ ἔλαβε μὲν ὡς βάσιν ὁ κ. Σακελλαρίδης τὸ ὑπὸ τῶν διδασκάλων τῆς πατριαρχικῆς σχολῆς ἐκδοθὲν τῷ 1869 Ἀναστασιματάριον ὑπὸ τὸν τίτλον «Μουσικὴ Βιβλιοθήκη», ἀλλ' ἰδίως ἠρύσθη τὴν ὕλην ἐκ χειρογράφων ἀνευρεθέντων ἐν ταῖς ἐνταῦθα βιβλιοθήκαις, μάλιστα δὲ ἐκ χειρογράφων τοῦ μακαρίτου Φραγκίσκου Λιμπρίτου, ἀντιγραφέντων τῷ 1814 ἐκ τῶν τοῦ Γρηγορίου τοῦ Πρωτοψάλτου, ἀντιπαραβαλὼν δὲ ταῦτα καὶ πρὸς χειρόγραφα τῆς γραφῆς τοῦ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου εὑρισκόμενα ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ ἀληθῶς τοιοῦτον εὑρίσκει τις τὸ «Νέον Ἀναστασιματάριον» καὶ καθ' ὅλα ταῦτα πράγματι διερρυθμισμένον, ὡς ἦν αὐτὸ τὸ πρωτότυπον τοῦ ἔργου καὶ τὸ τοιοῦτον ὀφείλομεν νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἓν βῆμα βελτιώσεως διὰ τὴν μουσικὴν τῆς ἐκκλησίας, ἥτις ὁμολογουμένως ὅσῳ ἐπιζητεῖται ἐν ἀρχαιοτέροις ἀφ' ἡμῶν χρόνοις τοσούτῳ παρουσιάζει καὶ βελτίονα τύπον ὡς μουσικὴ ἱερά, τὴν ὁποίαν ἐφιλοτέχνησεν ἡ κλασικὴ βυζαντινὴ ἐποχή, ὅτε τὸ καλλιτεχνικὸν πνεῦμα ἠρείδετο ἐν τῇ ἁπλότητι καὶ ἐν αὐτῇ καὶ μόνῃ ἐζήτει τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ πρέπον. Ἀλλὰ τοῦτο δυστυχῶς δὲν κατενοήθη ὑπὸ τῶν νεωτέρων τῶν ἀσκούντων τὸ ἐπάγγελμα τοῦ μουσικοῦ καὶ ἐκδότου καὶ διὰ τοῦτο πολ-

τίου τανῦν διατελοῦντος Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, ἅμα δὲ καὶ πρόεδρος καὶ εἰσηγητὴς τῆς ἐπιτροπῆς τῶν Ἑλλανοδικῶν[1164].

λοὶ ὅπως καλλωπίζωσι δῆθεν καὶ γλυκαίνωσι τὰ ἱερὰ μέλη, παρεισάγουσι γραμμὰς πολυπλόκους καὶ πολυχρώμους ἕνεκα τῶν ὁποίων ἡ ἱερὰ ὑμνολογία ἀπεμακρύνθη τοῦ σοβαροῦ καὶ σεμνοῦ αὐτῆς ἤθους καὶ διὰ τὸ ὁποῖον προέκυψε σύστημα ἥκιστα ἁρμόζον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν σεμνοπρέπειαν, ἠλλοιώθη δὲ καὶ ἡ ἑνότης τῶν μελῶν, ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ἡ καταφορὰ κατὰ τῆς ἱερᾶς ἐπιστήμης καὶ ἐγεννήθη καὶ ζήτημα περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἄνευ λόγου καὶ ἀνάγκης. Ἀληθὲς εἶνε ὅτι ζήτημα περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς δὲν ὑπάρχει· βέβαιον ὅμως εἶνε ἐπίσης ὅτι ἡ παλαιὰ μουσική, ἡ πρὸ πεντηκονταετίας, ὡς ὁμολογεῖται παρὰ πάντων, δὲν ἀκούεται νῦν ἐν τοῖς ναοῖς, διότι οἱ μουσικοὶ δὲν ψάλλουσι τὴν ἱερὰν ὑμνολογίαν ὡς οἱ τρεῖς ἀοίδιμοι διδάσκαλοι τῇ ἐντολῇ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐξήγησαν αὐτὴν ἐκ τοῦ παλαιοῦ συστήματος γραφῆς εἰς τὴν νῦν καθεστηκυῖαν, ἀλλ' ἕκαστος αὐτῶν ἀκολουθεῖ, ἐλλείψει ἐπιβλέψεως τῶν ἁρμοδίων, τῆς ἰδίας αὐτοῦ φαντασίας τὰ προϊόντα ἢ ἐκδίδωσι τὰ ὑπ' ἐκείνων ἐξηγηθέντα μέλη διὰ γραμμῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ μέλους εἰλημμένων, ἀγνοοῦσι δὲ πάντες ὅτι ἡ ἱερὰ ὑμνολογία εἶνε ἔργον αἰώνων, ὅτι καλλιτέχναι πολὺ ἀνώτεροι αὐτῶν μετ' εὐλαβείας παρελάμβανον καὶ μετέδιδον αὐτὴν χωρὶς οὔτε γραμμὴν νὰ προσθέσωσιν ἢ νὰ ἀφαιρέσωσιν ἐν αὐτῇ, καὶ ὅτι μόνον ἡ ἀκριβὴς καὶ πιστὴ ἐκτέλεσις αὐτῆς δύναται καὶ νὰ τέρψῃ καὶ νὰ ὑψώσῃ τὴν διάνοιαν τοῦ ἐκκλησιαζομένου λαοῦ. Τούτου ἕνεκα καὶ εἰς τὰ μέχρι τοῦδε ἐκδοθέντα Ἀναστασιματάρια ὑπὸ διαφόρων μουσικῶν ἐπεκράτησε τὸ πνεῦμα οὐχὶ νὰ ἀποτυπωθῶσιν ἐν αὐτοῖς ἀπαράλλακτοι καὶ αὐτούσιοι αἱ ἱεραὶ μελῳδίαι τῶν παλαιῶν χρόνων, ὡς ἔπραξεν ἐν τῷ «Νέῳ Ἀναστασιματαρίῳ» ὁ κ. Κωνσταντῖνος Σακελλαρίδης, ἀλλ' ἀντιστρόφως φωρᾶται ἔφεσις μετατροπῆς τῶν μελῶν καὶ δῆθεν καλλωπισμοῦ πνεῦμα, ἐνῷ, ὡς γνωστόν, ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ καὶ δὴ τῇ καθόλου, τῇ τε πλαστικῇ, τῇ ζωγραφικῇ, τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, τῇ ποιήσει, τῇ μουσικῇ ἡ πρὸς τὰ ὀπίσω, καὶ πρὸς τὸ σχῆμα τὸ πρὸ αἰώνων δοθὲν αὐταῖς, προσέγγισις εἶνε ἡ πρόοδος. Ἐν ταῖς τέχναις αὐταῖς καὶ ταῖς ἐπιστήμαις ὑπάρχουσι τύποι καὶ κανόνες, οἵτινες ἐτέθησαν ὡς ἀπὸ τῆς δημιουργίας καὶ τοὺς ὁποίους ἔχει πάντοτε βάσιν ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη, ἀπαρεγκλίτως τηροῦσα αὐτοὺς ἢ βαίνουσα παραλλήλως, διότι ἑκάστης ἐπιστήμης ἡ ἀλήθεια εἴτε ἡ μουσικὴ ἀλήθεια, εἴτε ἡ ζωγραφική, ἢ ἡ ποιητικὴ ἀλήθεια, περιορίζει τὴν ἐλευθερίαν ἐντὸς ὡρισμένου κύκλου ἐνεργείας καὶ δὲν δύναται ὁ τεχνίτης οὔτε τοὺς ρυθμούς, οὔτε τὴν φύσιν ἢ τὸ σχῆμα νὰ ἀλλοιώσῃ, καίτοι κέκτηται τὴν ἐλευθερίαν νὰ δημιουργήσῃ. Δυστυχῶς ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ μουσικῇ διὰ τὴν κρατοῦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀμαθίαν δὲν κατενοήθη ἡ τοιαύτη ἀλήθεια καὶ τούτου ἕνεκα λίαν ἐχάρημεν ὅταν ἐν τῷ «Νέῳ Ἀναστασιματαρίῳ» εὕρομεν τὰ παλαιὰ μέλη καὶ οὐδὲν τὸ νεωτεριστικόν, μάλιστα δὲ ὅταν εἰς ὅλα ἴδαμεν τὴν ρυθμικὴν ἀγωγὴν πληρουμένην καὶ μηδαμοῦ προσκόπτουσαν, ἐν δὲ τῷ ὅλῳ τὴν σεμνὴν καὶ ἐμπρέπουσαν τῷ Θεῷ ὑμνολογίαν.»

1164) Τὴν ἐν λόγῳ ἐπιτροπὴν ἀπετέλουν πλὴν τοῦ προέδρου καὶ εἰσηγητοῦ καὶ οἱ ἑξῆς μουσικοί: Θεοχάρης Γερογιάννης, Ἀθανάσιος Σακελλαριάδης, Δημήτριος Παπαρίζος καὶ Εὐστράτιος Βαφειάδης.

ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν μουσικῶν ἔργων τῶν ἀποσταλέντων κατὰ τὴν Δ' Ὀλυμπιάδα, συντάξας καὶ ἐμβριθεστάτην Κριτικὴν Ἔκθεσιν ἐξ ὀνόματος τῶν μουσικωτάτων συναδέλφων του, πολυσέλιδον, μήπω ἐκδεδομένην[1165]. Ὑπ' αὐτοῦ ἐγράφησαν κατὰ καιροὺς διάφοροι περὶ μουσικῆς πραγματεῖαι κατὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐμφανισθέντων νεωτεριστῶν, τῶν ἀποπειρωμένων τὴν ἀντικατάστασιν τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν μουσικῆς διὰ τῆς τετραφώνου εὐρωπαϊκῆς. Ἀπεβίωσε τῇ 20 ἰουλίου τρέχοντος ἔτους ἐν ἡλικίᾳ 45 ἐτῶν, ἡμεῖς δὲ τυχόντες παρεπιδημοῦντες ἐν Ἀθήναις ἐθρηνήσαμεν τὸν ἀγαπητὸν φίλον καὶ ἄλλοτε συνεργάτην καὶ συνάδελφον ἐν τῇ δημοσιογραφίᾳ[1166] καὶ ἀκαταπόνητον ζηλωτὴν ἐπιστήμονα καὶ σκαπανέα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς κατὰ τὴν κηδείαν αὐτοῦ ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῆς ἁγίας Εἰρήνης διὰ λόγου ἐπικηδείου[1167] ἐξ ὀνόματος τοῦ ἡμετέρου ἐν Κωνσταντινουπόλει Μουσικοῦ Συλλόγου «*Ὀρφέως*», οὗπερ ἐπίτιμον μέλος ἐτύγχανεν, ἐν μέσῳ κόσμου ἐξόχως πεφωτισμένου καὶ πολυαρίθμου.

Καὶ ταῦτα περὶ τῶν ἀποιχομένων εἰς τὴν αἰωνιότητα ἐπισήμων ἱεροψαλτῶν, μουσικοδιδασκάλων, μουσικολόγων καὶ μουσικῶν. Ἴσως παρελείφθησαν ἐξ ἀγνοίας καὶ ὀνόματα μουσικῶν ἰσαξίων τοῖς μνημονευθεῖσιν, ἀλλὰ ταῦτα γνωριζόμενα ἡμῖν ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων ἀναγραφήσονται ἐν τῷ καταρτιζομένῳ ὀγκωδεστάτῳ συγγράμματι ἡμῶν, ὅπερ ἐκδοθήσεται μετὰ πολυχρονίους ἐρεύνας καὶ μελέτας ὑπὸ τὸν τίτλον:

Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, περιέχον τοὺς βίους τῶν Ἑλλήνων ὑμνῳδῶν, ὑμνογράφων, ᾀσματογράφων, μουσικῶν τε καὶ μουσικολόγων τῶν ἀκμασάντων ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἄχρι τῶν καθ'ἡμᾶς.

1165) Τὴν ἔκδοσιν τῆς ἀξιολόγου Κριτικῆς Ἐκθέσεως ἀνέλαβον οἱ γνωστοὶ ἐν Ἀθήναις βιβλιοπῶλαι καὶ καταστηματάρχαι τυπογραφείου Σπυρίδων Κουσουλῖνος καὶ Εὐάγγελος Ἀθανασιάδης.

1166) Ἐπὶ ὅλην πενταετίαν διετελέσαμεν τακτικὸς ἀνταποκριτὴς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῆς ὑπὸ τοῦ Σακελλαρίδου ἐκδιδομένης ἐν Βώλῳ ἐφημερίδος Θεσσαλία, ὅτε ταὐτοχρόνως διετελοῦμεν ἀνταποκριτὴς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐφημερίδος καὶ συντάκτης τῆς ἐν Κωνστ/πόλει Βυζαντίδος.

1167) Περὶ τοῦ ἐπικηδείου λόγου εὐφήμως ἔγραψαν αἱ ἐν Ἀθήναις ἐφημερίδες, ἐξαιρέτως δὲ δύο ἐκ τῶν καλλίστων δημοσιογραφικῶν ὀργάνων ἡ Νέα Ἐφημερὶς (ἔτος Θ', ἀριθ. 202, φύλλ. τῆς 21 ἰουλίου 1890) καὶ ἡ Ἐθνικὴ (ἔτος Α'. ἀριθ. 58).

ΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΚΑΤΩ ΧΡΟΝΟΥΣ ΑΚΜΑΣΑΣΑΙ ΣΧΟΛΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ[1168]

Μελετῶντες τὴν ἐπὶ τῆς ἁλώσεως ἱστορίαν τοῦ Γένους ἡμῶν μανθάνομεν ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ δαψιλοῦς ἔτυχε προστασίας καὶ ὑπὸ τοῦ μεγαλεπηβόλου πορθητοῦ Μωάμεθ τοῦ Β'. Ἡ ἱστορία διηγεῖται ὅτι ὁ φιλομουσότατος καὶ φιλομουσικώτατος ἐκεῖνος Σουλτάνος τῷ πρώτῳ μετὰ τὴν ἅλωσιν Πατριάρχῃ Γενναδίῳ τῷ Σχολαρίῳ οὐ μόνον τὰ ἀνέκαθεν ἐδωροφόρησε προνόμια, ἀλλ' ἅμα καὶ διέταξεν ὅπως ὁ ὀρθόδοξος χριστιανικὸς λαὸς ἐπιτελῇ ἐλευθέρως πᾶσαν θρησκευτικὴν ἐθιμοταξίαν μεταχειριζόμενος σὺν τοῖς ἄλλοις ἐν ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς καὶ τὴν ἀνέκαθεν ἐν χρήσει βυζαντινὴν μουσικήν. Τοσοῦτον δ' ἐξετίμησεν ὁ Κατακτητὴς τὸ ὕφος, τὴν μελῳδίαν καὶ τὸ γραπτὸν σύστημα τῆς ἡμετέρας μουσικῆς, ὥστε μετακαλεσάμενος τὸν Πρωτοψάλτην τῆς Μ. Ἐκκλησίας Γρηγόριον Μπούνην τὸν Ἀλιάτην, ἐκέλευσεν αὐτὸν νὰ διδάξῃ τὴν ἡμετέραν γραπτὴν μουσικὴν εἰς τοὺς Ὀθωμανούς· ὁ δὲ περιώνυμος μουσικοδιδάσκαλος παρέστησε τὸ δύσκολον τῆς ἐπιχειρήσεως ὡς ἐκ τοῦ διαφόρου τρόπου τῆς γραφῆς τῶν Ὀθωμανῶν καὶ Ἑλλήνων, ὧν οἱ μὲν γράφουσι χωροῦντες ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, οἱ δὲ ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά. Ἠλίκων δὲ τιμῶν ἠξιοῦντο οἱ ὁμογενεῖς μουσικοὶ ὑπὸ τοῦ Κατακτητοῦ μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Χρονογράφου διηγουμένου: «Ἔμαθε δὲ ὁ σουλτὰν Μεχμέτης ὅτι οἱ Ρωμαῖοι γράφουν τὰς φωνὰς τῶν ψαλτῶν καὶ τῶν τραγουδιστάδων, καὶ ἔκραξέ τους εἰς τὸ Παλάτι, καὶ εἶχεν ἕνα Πέρσην ἐκλεκτόν, καὶ ὥρισε, καὶ ἐτραγούδισεν· ὁ δὲ κὺρ Γεώργιος καὶ κὺρ Γεράσιμος οἱ ψάλται ἔγραφον τὰς φωνὰς τοῦ Πέρσου. Ἐσχεδίασαν

1168) Τὸ ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον μακρὸν Κεφάλαιον μετὰ τοῦ ἑπομένου «Περὶ τῶν Μουσικῶν Συλλόγων» ἀνέγνων τῇ Κυριακῇ τῆς Ὀρθοδοξίας (26 Φεβρουαρίου τοῦ 1889) ἐν τῷ ἐν Φαναρίῳ Μουσικῷ Συλλόγῳ Ὀρφεῖ ἐπὶ τῇ ἐγκαινίσει τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθείσης καὶ ἤδη εὐδοκίμως λειτουργούσης ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς σχολῆς, ἐν μέσῳ κόσμου ἀπειραρίθμου καὶ ἐκλεκτοῦ. Τὰ καθέκαστα τῆς λαμπρᾶς τελετῆς ὅρα εἰς τὰς βυζαντινὰς ἐφημερίδας Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν (ἔτος Θ' ἀριθ. 18), Ἀνατολικὸν Ἀστέρα (ἔτος ΚΗ' ἀριθ. 22), Κωνσταντινούπολιν (ἔτος ΚΑ' ἀριθ. 47) Νεολόγον (ἔτος ΚΓ' ἀριθ. 5904), Ἐπιθεώρησιν (ἔτος Γ' ἀριθ. 522) καὶ Ἀνατολὴν (ἔτος ΜΘ' ἀριθ. 4022). Προσθετέον δ' ὅτι τὴν πραγματείαν ταύτην ἀπήγγειλα προλογισάμενος καὶ ἐπιλογισάμενος διὰ μακρῶν.

οὖν τὸ τραγοῦδι τοῦ Πέρσου, καὶ τότε ὥρισε νὰ τὸ ψάλλουν· καὶ ἔψαλλάν το καλλιώτερα παρὰ τὸν Πέρσην· ἤρεσέ του πολλὰ καὶ ἐθαύμασε τὴν λεπτότητα τῶν Ρωμαίων· καὶ ἐφιλοδώρησε τοὺς ψάλτας· ὁ δὲ Πέρσης ὡς εἶδε πῶς εἶναι τοιοῦτοι τεχνῖται ἐπροσκύνησέ τους»[1169]. Μολονότι δὲ ἡ μουσική, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται, θερμῆς ἔτυχε προστασίας παρὰ τῶν Κατακτητῶν, οὐχ ἧττον ὡς ἀποτελοῦσα ἀναπόσπαστον μέρος τοῦ βίου τῶν λαῶν καὶ τῶν ἐθνῶν, ἅτε παρομαρτοῦσα ταῖς φάσεσι καὶ περιπετείαις τοῦ ἐθνικοῦ βίου, καὶ οὐδέποτε ἀποτελοῦσα κράτος ἐν κράτει, συνανυψουμένη δὲ πάντως καὶ συνταπεινουμένη ἀναλόγως τῆς καταστάσεως τοῦ ἔθνους, συνεταπεινώθη μικρὸν σὺν τῇ γλώσσῃ μετὰ τὴν ἅλωσιν. Τοῦτο τυγχάνει ἀναντίρρητον, ὡς ἔστιν εἰκάσαι καὶ ἐξ ὅσων ψαλμῳδεῖ περὶ τῶν ὑποδουλωθέντων ἄλλοτε Ἰουδαίων ὁ γλυκὺς ψαλμῳδὸς τοῦ Ἰσραήλ, ὁ Προφητάναξ Δαβίδ· «Ἐπὶ τὸν ποταμὸν Βαβυλῶνος, ἐκεῖ ἐκαθίσαμεν καὶ ἐκλαύσαμεν ἐν τῷ μνησθῆναι ἡμᾶς τῆς Σιών. Ἐπὶ ταῖς ἰτέαις ἐν μέσῳ αὐτῆς ἐκρεμάσαμεν τὰ ὄργανα ἡμῶν· ὅτι ἐκεῖ ἐπηρώτησαν ἡμᾶς οἱ αἰχμαλωτίσαντες ἡμᾶς λόγους ᾠδῶν, καὶ οἱ ἀπαγαγόντες ἡμᾶς ὕμνον. Ἄσατε ἡμῖν ἐκ τῶν ᾠδῶν Σιών. Πῶς ᾄσωμεν τὴν ᾠδὴν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας;».

Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς ἥ τε Μ. Ἐκκλησία καὶ οἱ λογάδες τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν Γένους ἐμερίμνησαν κατὰ καιροὺς ἐν τοῖς κάτω χρόνοις ἐκ πόθου ἱεροῦ ὅπως καλλιεργουμένη αὕτη ἀλώβητος διασωθῇ τοῖς ἐπιγιγνομένοις· διὸ καὶ εἰς ἵδρυσιν μουσικῶν σχολῶν προέβησαν. Ἔδει ὅμως πράγματι μείζων πρόνοια νὰ ληφθῇ κατὰ καιροὺς πρὸς καλλιέργειαν τῆς μουσικῆς ἡμῶν, διότι διὰ μὲν τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν θρησκείαν κατεβλήθησαν μέγισται προσπάθειαι ἐν τοῖς σχολείοις, διὰ τὴν μουσικὴν δέ, ἥτις προφανῶς ὑπηρετεῖ ἀμφοτέρας εἰς τὴν ἐμμελῆ ἔκφρασιν τῶν αἰσθημάτων, ἐλαχίστη ἐλήφθη πρόνοια. Ἔδει καὶ πρὸς τοῦτο νὰ μιμηθῶμεν τοὺς φιλομούσους ἡμῶν πατέρας, διότι ἡ μουσικὴ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἀπετέλει τὸ τρίτον μέρος τῶν ἐν τοῖς σχολείοις διδασκομένων μαθηματικῶν, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν συγγραμμάτων Μιχαὴλ τοῦ Ψελλοῦ, Μανουὴλ Βρυεννίου καὶ ἄλλων, οὐδέποτε τῆς Ἀριθμητικῆς καὶ Γεωμετρίας ἀποχωρισθεῖσα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ.

Α'. Πατριαρχικὴ Σχολὴ Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς. Οἱ παρ' ἡμῖν μουσικοὶ ἐμορφοῦντο πιθανῶς μετὰ τὴν ἅλωσινἐν τοῖς μουσικοῖς χοροῖς τῶν πατριαρχείων Κ/πόλεως καὶ παρὰ τοῖς διαπρεπεστέ-

1169) σ. 428 τῆς ἐν Βενετίᾳ ἐκδόσεως τοῦ 1806.

ροις ἱεροψάλταις τῶν ἐνοριῶν τῆς βασιλευούσης, διότι οὐδαμοῦ ὕπαρξις Μουσικῆς Σχολῆς μνημονεύεται. Τὸ πρῶτον Σχολὴ Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, προνοίᾳ πατριαρχικῇ, συνέστη ἐν Φαναρίῳ ἐντὸς τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς ἐπὶ Παϊσίου Β' τοῦ ἀπὸ Νικομηδείας, τῷ 1727, καὶ ἧς ἡ διάρκεια ἄγνωστος καὶ τῷ Μανουὴλ Γεδεών, τῷ περὶ τῶν πρώτων τριῶν μόνον μουσικῶν σχολῶν γράψαντί τινα[1170] καὶ συμπληρώσαντι ταῦτα βραδύτερον[1171] μετὰ προσθήκης περὶ τῆς πρώτης σχολῆς τοῦ πατριαρχικοῦ γράμματος, οὗ τινος σώζεται τὸ δεύτερον ἥμισυ, καὶ ἐξ οὗ μανθάνομεν τὴν ὕπαρξιν ἐν τῇ σχολῇ τριῶν τάξεων, τὸν μισθὸν τοῦ διδάσκοντος προσωπικοῦ, καὶ ἄλλα.

ΠΑΪΣΙΟΣ *ἐλέῳ Θεοῦ κτλ.*

. . . . . .

ἀναλαβεῖν τὴν διδασκαλίαν, καὶ παράδοσιν τῶν μουσικῶν μαθημάτων καὶ συστῆσαι κοινὸν μουσικὸν φροντιστήριον εἰς ὠφέλειαν τοῦ ἡμετέρου γένους, ἐπὶ συμφωνίᾳ τοιαύτῃ καὶ διορισμῷ, ὅπως ἔχων ὡς καὶ πρότερον τὴν ἐπιστασίαν καὶ φροντίδα καὶ διακονίαν τοῦ δομεστίκου ἐν τῷ χοροστατεῖν καὶ ψάλλειν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ἡμῶν ναῷ κατὰ πάσας τὰς συνειθισμένας καὶ διωρισμένας ἑορτάς τε καὶ κυριακὰς καὶ λοιπὰς τοῦ χρόνου ἡμέρας, καὶ ἐκτελῶν τὸ ἔργον τοῦτο ἀνελλιπῶς, ὡς νενόμισται, ἔχῃ παρὰ ταῦτα καὶ τὴν διορισθεῖσαν ἤδη αὐτῷ διδασκαλίαν καὶ παράδοσιν τῶν μουσικῶν μαθημάτων, ἣν καὶ ὀφείλει ἐνεργεῖν ἀδιακόπως ἔνδον τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, συναθροίζων τοὺς προσερχομένους αὐτῷ μαθητὰς ἐπὶ ἀκροάσει καὶ διδασκαλίᾳ τῶν μουσικῶν μαθημάτων ἱερωμένους καὶ λαϊκούς, πρὸς οὓς καὶ ὀφείλει διδάσκειν εἰς τρεῖς κλάσεις τὰ μαθήματα, τῇ μὲν μιᾷ τὴν παπαδικὴν λεγομένην, τῇ δὲ ἄλλῃ τὸ μέγα στιχηράριον, καὶ τῇ τρίτῃ τὸ ἀναστασιματάριον, καὶ ἑρμηνεύειν ἐπιμελῶς καὶ φιλοπόνως τὸ εὔρυθμον καὶ ἐναρμόνιον ἐκκλησιαστικὸν μέλος μετὰ τῶν ἐφαρμοζόντων σεμνῶν καὶ ἱεροπρεπῶν σχημάτων καὶ κινημάτων τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἁρμονίας, καὶ δὶς τῆς ἡμέρας συνέρχεσθαι καὶ διδάσκειν αὐτούς, ἔωθεν καὶ τὸ δειλινόν, ἐκχειρίας τε πολλὰς μὴ ἄγειν, οὐδὲ ἀργίας, εἰμὴ μόνον ἐν ταῖς κυριακαῖς καὶ ἐπισήμοις ἑορταῖς, φροντίζειν τε καὶ ἐπιμελεῖσθαι ἀόκνως τῆς προκοπῆς καὶ ἐπιδόσεως τῶν ὑπ' αὐτῶν μαθητευομένων, κἀντεῦθεν ἀμοιβὴν τοῦ κόπου αὐτοῦ, δηλαδὴ τῆς τε ἐπιστασίας καὶ διακονίας τοῦ ψάλλειν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ἡμῶν ναῷ,

---

1170) Δελτίον τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἑταιρίας τῶν μεσαιωνικῶν ἐρευνῶν, ἐν Κωνσταντινουπόλει, σ. 89.

1171) Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ἔτος Η' ἀριθ. 4, σ. 35—36.

ὡς εἴρηται, καὶ τῆς διδασκαλίας καὶ παραδόσεως τῶν μουσικῶν μαθημάτων, κατὰ τὸν διορισθέντα τρόπον, διωρίσαμεν· καὶ συνεθέμεθα κοινῶς, λαμβάνειν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Κοινοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίας ἀνὰ διακόσια γρόσια τὸν καθ' ἕκαστον χρόνον, εἰς ἀναγκαίαν κυβέρνησιν καὶ περίθαλψιν, ἐξ ὧν τὰ μὲν ἑκατὸν γρόσια διωρίσθησαν αὐτῷ δίδοσθαι ἀπὸ τοῦ ἐμβατοικίου τῆς ἐνορίας τοῦ Πύργου· περὶ δὲ τῶν λοιπῶν ἑκατὸν ἔχει λαμβάνειν ἀπὸ τοῦ παγκαρίου τοῦ καθ' ἡμᾶς πατριαρχικοῦ ναοῦ, ἀνὰ χίλια ἄσπρα τὸν καθ' ἕκαστον μῆνα, καὶ οὕτω συμπληροῦσθαι τὸν συμπεφωνημένον χρονικὸν μισθὸν αὐτοῦ τῶν διακοσίων γροσίων. Τούτου χάριν γράφοντες ἀποφαινόμεθα συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων, καὶ ὑπερτίμων τῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, ἵνα τοῦ θείῳ ἐλέει συγκροτηθέντος ἤδη παρ' ἡμῖν φροντιστηρίου τῶν μουσικῶν μαθημάτων, ἔχειν ὀφείλοντες τὴν σύστασιν καὶ συντήρησιν καὶ ἐνέργειαν ἀμετάθετον, καὶ ἀμετακίνητον εἰς τὸ ἑξῆς, ὁ διαληφθεὶς ἐντιμώτατος δομέστικος κυρίτσης Ἰωαννάκης φροντίζων ὡς κύριον χρέος ἀπαραίτητον, ψάλλειν τε ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ διδάσκειν τοὺς μαθητὰς τὰ μουσικὰ μαθήματα, κατὰ τὸν γεγονότα ἀνωτέρω διορισμόν, ἔχῃ λαμβάνειν ἀπαραιτήτως τὸν συμφωνηθέντα αὐτῷ μισθὸν ἀπὸ τοῦ Κοινοῦ, ἤτοι τὰ διακόσια γρόσια κατ' ἔτος, καθ' ὃν εἴρηται τρόπον διὰ κυβέρνησιν ἀναγκαίαν αὐτοῦ, μηδενὸς ἐναντιουμένου αὐτῷ ἢ ἀντιλέγοντος. Ὅθεν εἰς ἔνδειξιν ἐγένετο καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον πατριαρχικὸν συνοδικὸν συμφωνητικὸν γράμμα, καὶ ἐδόθη τῷ αὐτῷ κυρίτσῃ Ἰωαννάκῃ. Ἐν ἔτει, ΑΨΚΖ».

Β' Πατριαρχικὴ Μουσικὴ Σχολή. Ἡ δευτέρα σχολὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἱδρυται μετὰ πεντηκονταετίαν, τῷ 1776, πατριαρχοῦντος Σωφρονίου τοῦ ἀπὸ Ἱεροσολύμων. Ἐν αὐτῇ ἐδίδαξαν ὁ Πρωτοψάλτης Δανιὴλ ἐπὶ μισθῷ ἐτησίῳ γροσίων 400, Πέτρος Λαμπαδάριος ὁ Πελοποννήσιος καὶ ὁ δομέστικος τοῦ δεξιοῦ χοροῦ Ἰάκωβος[1172]. Ἡ διάρκεια τῆς σχολῆς ταύτης ἄγνωστος, γνωστὸν δὲ μόνον ὅτι αὕτη δὲν ὑπῆρχε τῷ 1791, διότι ὁ ἀπὸ Μαρωνείας πατριάρχης Νεόφυτος διέταξε τὸν τότε Πρωτοψάλτην Ἰάκωβον καὶ τὸν Λαμπαδάριον Πέτρον νὰ διδάσκωσι τὴν μουσικὴν εἰς τοὺς κατ' ἔγκρισιν ἐκκλησιαστικὴν στελλομένους πρὸς αὐτοὺς μαθητάς.

Γ' Πατριαρχικὴ Μουσικὴ Σχολή. Τρίτη σχολὴ καλῶς διωργανωμένη ἀριθμεῖται ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἱδρυθεῖσα,

1172) Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἐκδιδόντος ἀρχιμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου Σιναΐτου Ἐν Κ)πόλει, 1870 σ. 555.

ήτις καὶ ἔκειτο παρὰ τὸ τεῖχος τοῦ Βαλατᾶ ἔν τινι οἰκίᾳ λιθοκτίστῳ. Περὶ τῆς σχολῆς ταύτης πληροφορίας τινὰς διέσωσεν ἡμῖν ὁ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτῆς Παναγιώτης Πελοπίδας ὁ Πελοποννήσιος. Ἱδρύθη τῷ 1815 πατριαρχοῦντος Κυρίλλου τοῦ Ζ', ὅστις ὡς ἀνεγείρας, πήξας καὶ στηρίξας τὴν σχολὴν ταύτην δικαίων ἐπαίνων ἄξιος κρίνεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὡς μέγας τῶν Μουσῶν προστάτης καὶ κηδεμών. Ἀναμφίλεκτον δὲ ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν καὶ ἐν τοῖς κάτω χρόνοις ἔσχεν ἄνδρας περιφανεῖς ἔκ τε τοῦ βίου, τῆς σοφίας καὶ τῆς φιλομουσίας, οἵτινες τὸ ἐκκλησιαστικὸν στερέωμα κατηγλάϊσαν, καθάπερ παμφαεῖς ἀστέρες. Ὁ κλεινὸς λοιπὸν πατριάρχης Κύριλλος συγκροτήσας συνέλευσιν ἐκ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν λογάδων τοῦ Γένους ἐπήνεσε τὸ νέον μουσικὸν γραφικὸν σύστημα τῶν τριῶν διδασκάλων Χρυσάνθου, Γρηγορίου καὶ Χουρμουζίου, καὶ διέταξεν ὁμοθύμῳ ἀποφάσει, τὴν ἵδρυσιν μουσικῆς σχολῆς, εἰς ἣν τὸ πρακτικὸν μέρος τῆς ἱερᾶς τέχνης ἐδίδαξαν ὅ,τε Γρηγόριος καὶ ὁ Χουρμούζιος, τὸ δὲ θεωρητικὸν ὁ Χρύσανθος. Ἡ σχολὴ αὕτη εὐδοκιμώτατα λειτουργήσασα ἐπὶ ἐξαετίαν καὶ πλουσίους καρποὺς παραγαγοῦσα, διελύθη δυστυχῶς τῷ 1821 ἕνεκα τῶν τότε ἐπισκηψασῶν καιρικῶν δυσχερειῶν, καί τοι ἡ παραλυσία ἤρξατο ἀπὸ τοῦ 1820, ὅτε ὁ μὲν Χρύσανθος προαχθεὶς εἰς τὴν μητρόπολιν Δυρραχίου ἀπῆλθεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ, ὁ Γρηγόριος ἀπεβίωσεν, ὁ δὲ Χουρμούζιος ἐγκαταλειφθεὶς μόνος, παρητήθη. Ἡ ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ διδασκαλία ἦτο διετής[1173], οἱ δὲ τελειόφοιτοι ἐλάμβανον δίπλωμα διδασκάλου τῆς μουσικῆς· τοῦ διπλώματος τὸν τύπον διέσωσεν ἡμῖν ὁ προμνησθεὶς εὐγνώμων αὐτῆς μαθητὴς Πελοπίδας[1174], ἔχοντα ὧδέ πως :

«Ἡμεῖς οἱ ὑπογεγραμμένοι διδάσκαλοι τῆς ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταύτῃ Γενικῆς Μουσικῆς Σχολῆς δηλοποιοῦμεν πρὸς οὓς ἀνήκει ὅτι ὁ Παναγιώτης Πελοπίδας ὁ Πελοποννήσιος χρηματίσας παρ' ἡμῖν μαθητής, εὐδοκίμησεν ἀποχρώντως καὶ εἶναι ἱκανὸς ἵνα ὅπου ἂν ἀπέλθῃ, διδάσκῃ καὶ παραδίδῃ τό τε πρακτικὸν τῆς παρ' ἡμῶν διδασκομένης νέας καὶ κανονικῆς μεθόδου τῆς Μουσικῆς καὶ ὅσα μεθοδικῶς ἀπαιτοῦνται πρὸς εἰσαγωγὴν θεωρητικὴν αὐτῆς. Ὅθεν καὶ εἰς ἔνδειξιν τούτου καὶ παράστασιν, ἐκδίδοται ἡ παροῦσα ἡμετέρα διδασκαλικὴ ἀπόδειξις, ἐπικυρωθεῖσα καὶ παρὰ τῶν ἐφόρων τῆς Μουσικῆς ταύτης σχολῆς, κατὰ τὸ σύνηθες».

Ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 1818, σεπτεμβρίου 28.

(εἵποντο αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν διδασκάλων καὶ ἐφόρων).

1173) Θεωρητικὸν Μέγα, Χρυσάνθου. Πρόλογος, σ. ε'—η'

1174) αὐτόθι, Πρόλογος.

Ἡ τρίτη αὕτη σχολὴ τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἐγένετο πανθομολογουμένως πρόξενος μεγίστων ὠφελειῶν τῇ τε Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ Γένει, τοῦτο μέν, διότι συνετέλεσε διὰ τῶν μαθητῶν αὐτῆς νὰ κατασκευασθῶσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει μουσικοὶ χαρακτῆρες, δι' ὧν ἀπηλλάγησαν οἱ κατόπιν μουσικοὶ τοῦ κόπου τῆς ἀντιγραφῆς, τοῦτο δέ, διότι ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης ἐξελθόντες ἱκανώτατοι μουσικοὶ διεσπάρησαν εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ εἰς διαφόρους ἑλληνικὰς ἀποικίας καὶ ἵδρυσαν μουσικὰς σχολὰς ἢ συνετέλεσαν πρὸς εἰσαγωγὴν τοῦ μαθήματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς σχολαῖς. Οὕτως, ὁ Χῖος ἱεροδιάκονος Γρηγόριος ἐδίδαξε πρῶτος εἰς τὴν ἐν Ἰασίῳ ἱδρυθεῖσαν τῷ 1816 Μουσικὴν Σχολήν, καὶ μετ' αὐτὸν Γεώργιος ὁ Λέσβιος[1175]. Πέτρος ὁ Ἐφέσιος καὶ ὁ προμνησθεὶς Γρηγόριος ὁ Χῖος ἐδίδαξαν εἰς τὴν ἡγεμονικὴν Μουσικὴν Σχολὴν τοῦ Βουκουρεστίου, τὴν ἱδρυθεῖσαν τῷ 1818 γενναίως ἀμειβόμενοι παρὰ τοῦ μεγάλου βορνίκου Γρηγορίου τοῦ Μπαλλιάνου. Καὶ ἐν Ὀδησσῷ ἱδρύθη Μουσικὴ Σχολὴ συγχρονίζουσα ταῖς ἀνωτέρω, εἰς ἣν ἐδίδαξε προσκληθεὶς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ ἱεροδιάκονος Ἄνθιμος[1176], ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν Βιέννῃ, εἰς ἣν ἐδίδαξεν ὁ ἱερεὺς Γρηγόριος Καλαγάννης ὁ Λέσβιος[1177]. Τὸ μάθημα τῆς μουσικῆς εἰσήχθη προσέτι καὶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς σχολὰς τῆς Αἴνου, τῆς Ἀδριανουπόλεως, τῶν Κυδωνιῶν, τῆς Μιτυλήνης, τῆς Σμύρνης καὶ Τραπεζοῦντος καὶ ἐδιδάσκετο ὑπὸ μαθητῶν τῆς τρίτης Πατριαρχικῆς Μουσικῆς Σχολῆς λίαν εὐδοκίμως. Ἐν τῷ γυμνασίῳ τῆς Χίου κατὰ τὸν Lacroiax 14 καθηγηταὶ ἐδίδασκον τὰ τῆς πρώτης παιδεύσεως, 8—10 τὰ τῆς μέσης, περιλαμβανούσης πρὸς τοῖς ἄλλοις μαθήμασι καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν. Καὶ εἰς τὴν πατριαρχικὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολὴν εἰσήχθη κατὰ τὸ 1860 ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσική, διδάσκοντος αὐτὴν τοῦ Πρωτοψάλτου Ἰωάννου, ἀλλ' ὀλίγον διήρκεσεν ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τούτου[1178].

Δ' Πατριαρχικὴ Μουσικὴ Σχολή. Μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς τρίτης Πατριαρχικῆς Μουσικῆς Σχολῆς ἐπὶ 45 ἔτη οὐδεμία τοιαύτη ἐν Κωνσταν/πόλει ἱδρύθη, καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ μουσικὴ τέχνη, ἧς τινος ἡ θεωρία καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν μέρος εἶχον διατηρηθῆ τέως διὰ μόνης

1175) Ὁ Γ. Λέσβιος καὶ τὸ Λέσβιον αὐτοῦ σύστημα ὑπὸ Ζ. Α. Ζαφειροπούλου, διδασκάλου τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐν Ἀθήναις, 1842 σ. 5.

1176) Λόγιος Ἑρμῆς 1818, σελ. 574.

1177) Πρβλ. περὶ Καλαγάννη τὸ τοῦ Δεκιγάλλα Σχεδίασμα κατόπτρου Νεοελλ. Φιλολογίας σ. 42.

1178) Ἐκπαιδευτικὰ καὶ Ἐκκλησιαστικὰ ὑπὸ Β. Δ. Καλλίφρονος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867 σ. 22.

τῆς διὰ ζώσης φωνῆς παραδόσεως, ὑπήχθη εἰς παραφθοράν τινα κατὰ τὸ ὕφος καὶ εἰς ἀλλοιώσεις κατὰ τὸ μέλος. Τῇ πρωτοβουλίᾳ δὲ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Σωφρονίου τοῦ Β' (τανῦν πατριάρχου Ἀλεξανδρείας) καθιδρύεται τῷ 1866 ἐντὸς τοῦ λεγομένου ἁγίου Ἀθανασίου κατὰ τὸ Πετρίον[1179] ἡ τετάρτη τῶν πατριαρχείων Μουσικὴ Σχολὴ πρὸς θεραπείαν ἀνάγκης, καταστάσης ἐπαισθητῆς. Κελεύσει δὲ πατριαρχικῇ) τὸν διοργανισμὸν τῆς σχολῆς κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1886 ἀνέλαβον οἱ ἐν τοῖς μακαριστοῖς ἤδη ἀριθμούμενοι Γάνου καὶ Χώρας Χρύσανθος καὶ ὁ Μ. Ρήτωρ Ἠλίας Τανταλίδης μετὰ τοῦ ἐπιζῶντος μουσικωτάτου ἀρχιμανδρίτου Γερμανοῦ Ἀφθονίδου τοῦ Σιναΐτου, οἵτινες καὶ Κανονισμὸν ἁρμόδιον πρὸς τὰς τότε ἀνάγκας συνέταξαν, ἐγκριθέντα ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου. Ὁ λίαν συνοπτικὸς Κανονισμὸς τῆς σχολῆς ταύτης, τύποις «Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος» ἐκδεδομένος, περιέχει ἐννέα ἄρθρα[1180]. Ἡ σχολὴ διηυθύνετο ὑπὸ τριμελοῦς ἐφορίας, ἧς τὰ μέλη διωρίζοντο ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου, ἐδίδαξαν δὲ ἐν αὐτῇ οἱ κράτιστοι τῶν παρ' ἡμῖν μουσικῶν· ἀλλὰ καὶ ἡ σχολὴ αὕτη μικρὸν λειτουργήσασα διελύθη ἀπορίας χρημάτων καὶ ἀτόπων μικροφιλοτιμιῶν ἕνεκεν.

Ε'. Πατριαρχικὴ Μουσικὴ Σχολή. Μετὰ διετίαν τῷ 1868, πατριαρχοῦντος Γρηγορίου τοῦ ΣΤ' ἐπὶ τῶν βάσεων τῆς ρηθείσης σχολῆς διωργανώθη ἐπὶ τὸ τελειότερον ἡ πέμπτη Πατριαρχικὴ Μουσικὴ σχολή[1181]. Εἰδικὴ τριμελὴς ἐφορία ἀπαρτιζομένη ἐκ τοῦ μητροπολίτου Χίου Γρηγορίου προέδρου, καὶ τῶν μελῶν Ἀντωνίου Χαριλάου καὶ Ἀναστασίου Ἀλτιντζῆ[1182], συνέταξε, κελεύσει πατριαρχικῇ, εἰδικὸν Κανονισμὸν ἐκ ιθ' συγκειμένων[1183] ἄρθρων, καὶ ἐπικυρωθέντα συνοδικῶς. Σκοπὸς τῆς σχολῆς ταύτης ἦτο ἡ συστηματικὴ ἐκμάθησις καὶ ἡ αὐθεντικὴ καὶ ἀσφαλὴς διάδοσις τοῦ ἀρχαίου καὶ γνησίου καὶ κομιδῇ σεμνοῦ καὶ μεγαλοπρεποῦς ἐν ἀπεριττῳ τῷ ἁδεῖ καὶ χαρίεντι μέλους τε καὶ ὕφους τῆς τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίας. Ἰδοὺ καὶ ἡ ἐπὶ τῇ καθιδρύσει τῆς σχολῆς ταύτης ἀπολυθεῖσα πατριαρχικὴ Ἀπόδειξις.

1179) Ἐκπαιδ. καὶ ἐκκλησιαστικὰ Καλλίφρονος, σ. 136.

1180) Κανονισμὸς τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, ἐν Κωνσταντινουπόλει. 1866. σ. 1—7.

1181) Περὶ τῆς σχολῆς ταύτης μνεία γίνεται καὶ ἐν τοῖς Προλεγομένοις τῆς Μουσικῆς Βιβλιοθήκης, σ. ξδ'—ξδ'.

1182) Ἐκκλησιαστικὸν Δελτίον. Β. Δ. Καλλίφρονος, τομ. Γ', σ. 35.

1183) Κανονισμὸς τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς. Ἐν Κων)πόλει, ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, 1868, σ. 1—14.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ *ἐλέῳ Θεοῦ* κτλ.

«Ἐντιμότατοι κληρικοὶ τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ εὐλαβέστατοι ἱερεῖς καὶ ὁσιώτατοι ἱερομόναχοι, οἱ ψάλλοντες ἐν ταῖς ἱεραῖς ἐκκλησίαις τῆς Πόλεως τοῦ Γαλατᾶ καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς Καταστένου, καὶ λοιποὶ ἁπαξάπαντες εὐλογημένοι χριστιανοί, τέκνα ἐν Κυρίῳ ἡμῶν ἀγαπητά· χάρις εἴη ὑμῖν καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ. Ἐπειδὴ ἡ πρὸ δύο ἐτῶν κατὰ πρόνοιαν ἐκκλησιαστικὴν συστᾶσα Μουσικὴ Σχολὴ πρὸς διδασκαλίαν τῆς ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἐν χρήσει ἱερᾶς μουσικῆς διωργανώθη ἀρτίως ἐπὶ τὸ τελειότερον ὑπὸ ἐπίτηδες διορισθείσης εἰδικῆς ἐπιτροπῆς, συγκειμένης ὑπὸ τῶν ἱερωτάτων μητροπολιτῶν Γάνου καὶ Χώρας κὺρ Χρυσάνθου καὶ Χίου κὺρ Γρηγορίου, ἀγαπητῶν ἡμῖν ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν, ὡς ἐχόντων γνῶσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἥτις ἀντὶ τοῦ προεκδεδομένου Κανονισμοῦ τῆς σχολῆς συνετάξατο πληρέστερον καὶ τῷ σκοπῷ αὐτῆς συμφωνότερον, ἐγκριθέντα παρ' ἡμῶν τε καὶ τῆς περὶ ἡμᾶς ἱερᾶς Συνόδου καὶ τύποις ἐκδοθέντα, διὰ τοῦτο ἀναγκαίας καὶ ἐγκαίρου οὔσης τῆς ἐπαναλήψεως τῶν διακοπέντων μαθημάτων ἐν ταύτῃ τῇ σχολῇ, ἐν ᾗ γίνονται δεκτοὶ πάντες οἱ βουλόμενοι διδαχθῆναι συστηματικῶς καὶ εὐμεθόδως καὶ κατὰ τὸ ὕφος τῆς Μ. Ἐκκλησίας τὴν ἐκκλησιαστικὴν Μουσικήν, καὶ διαφερόντως πάντες ὅσοι προτίθενται μετελθεῖν τὸ ἐπάγγελμα τῶν ἱεροψαλτῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς ἐκκλησίαις τοῦ οἰκουμενικοῦ καὶ ἀποστολικοῦ θρόνου, γράφοντες διὰ τῆς παρούσης πατριαρχικῆς ἡμῶν Ἀποδείξεως, καὶ κοινοποιοῦντες πᾶσιν ὑμῖν τοῖς εὐλογημένοις χριστιανοῖς, ὅτι προσεχῶς γίνεται ἔναρξις τῶν μαθημάτων τῆς ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ταύτῃ Πατριαρχικῇ σχολῇ ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, διδασκομένης ἐν τοῖς κατὰ τὸ Φαναρίον οἰκήμασι τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, προτρεπόμεθα πατρικῶς καὶ ἐντελλόμεθα ἐκκλησιαστικῶς, ὅπως οἱ ἐκμαθεῖν βουλόμενοι, ὡς εἴρηται, εὐμεθόδως καὶ κατὰ τὸ σεμνὸν καὶ κόσμιον ὕφος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας τὴν ἱερὰν μουσικήν, καθὼς καὶ μετελευσόμενοι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἱεροψάλτου, προθυμηθῶσι προσελθεῖν ἀνυπερθέτως τῇ ἐφορίᾳ τῆς σχολῆς ταύτης, ἀπαρτιζομένῃ ὑπὸ τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Χίου, ἀγαπητοῦ ἡμῖν ἐν Χριστῷ ἀδελφοῦ κὺρ Γρηγορίου προέδρου, Ἀντωνίου Χαριλάου καὶ Ἀναστασίου Θ. Ἀλτιντζῆ, καὶ ἐφοδιασθῆναι τοῖς προσήκουσιν εἰσιτηρίοις, ἵνα μετὰ τὴν ἀπάρτισιν ἱκανοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητευόντων ἄρξωνται σὺν Θεῷ τὰ μουσικὰ μαθήματα· ἰδίᾳ δὲ ὑπαγορεύομεν πᾶσι τοῖς ἐν ἐνεργείᾳ ἱεροψάλταις ἐν ἁπάσαις ταῖς ἐνταῦθα ἱεραῖς ἐκκλησίαις, ὅπως, στοιχοῦντες ταῖς διαγορεύσεσι τοῦ ιϐ' ἄρθρου τοῦ Κανονισμοῦ τῆς Μου-

σικῆς ταύτης σχολῆς, συνέρχωνται ἀπαραιτήτως δὶς τοῦ μηνὸς ἐν τῇ σχολῇ ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ, καὶ ψάλλωσι κατὰ χορούς πρὸς ἄσκησιν τὰ ἄσματα τῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν πάσης ἑορτῆς μετὰ τῆς πρεπούσης εὐκοσμίας καὶ σεμνότητος καὶ ἡσυχίας καὶ μετὰ καθαρᾶς τῆς προφορᾶς πρὸς γενικὴν καὶ ὁμοιόμορφον καὶ ἀκριβῆ διάσωσιν τοῦ ὕφους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Καὶ γὰρ αὐστηρῶς ἀπαγορεύοντες τοὐντεῦθεν τὰς ἀπό τινος χρόνου οὐ καλῶς παρεισαχθείσας ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς ἰδιοτρόπους ξενοφωνίας διὰ τὴν ἀπειρίαν ἢ αὐταρέσκειαν ἐνίων ἱεροψαλτῶν ὅλως ἀπείρζομεν τοῦ χοροστατεῖν τοὺς πρωτοπείρους ἢ τοὺς ἀγνώστους ψάλτας, ἐὰν μὴ προηγουμένως ἐτασθέντες καὶ δοκιμασθέντες ὑπὸ τῶν διδασκάλων τῆς σχολῆς τύχωσι τῆς προσηκούσης ἐγγράφου ἀδείας τῆς ἐφορίας. Πρὸς γνῶσιν τοίνυν τῶν ἐν τῷ Κανονισμῷ τῆς σχολῆς περιλαμβανομένων ὅρων καὶ διατάξεων πέμποντες εἰς ἑκάστην ἐνορίαν ἀνὰ ἓν ἀντίτυπον αὐτοῦ, οὐδόλως ἀμφιβάλλομεν ὅτι σύμπαντες εἰς τὸν κοινωφελῆ καὶ ἱερὸν σκοπὸν τῆς κατὰ πρόνοιαν ἐκκλησιαστικὴν συστάσεως τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος Πατριαρχικῆς Μουσικῆς Σχολῆς ἀποβλέποντες, φιλοτιμήσεσθε πειθηνίους ἑαυτοὺς παρασχεῖν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ συμμορφωθῆναι τοῖς ἐν τῷ Κανονισμῷ ὁριζομένοις, κατὰ τὰ πατροπαράδοτα, ἵνα καὶ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ᾖ σὺν πᾶσιν ὑμῖν. Ἐν ἔτει, ΑΩΞΗ».

Περὶ τῆς σχολῆς ταύτης γράφει καὶ ὁ πολύκλαυστος κληρικὸς τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου Εὐστάθιος ὁ Κλεόβουλος ὅτι «Οὐ μόνον συστηματικῶς καὶ εὐμεθόδως διδάσκονται ἐν αὐτῇ πάντα τὰ ἱερὰ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίας ἄσματα μαθηταὶ ἀστοιχείωτοι καὶ νεώτεροι τὴν ἡλικίαν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος καὶ ἐνεργείᾳ ἱεροψάλται, συνερχόμενοι ἀνὰ πᾶν δεκαπενθήμερον, συμψάλλουσι κατὰ χοροστασίας καὶ συγγυμνάζονται περὶ τὸ μέλος καὶ τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν στάσιν θεωρητικῶς τε καὶ πρακτικῶς»[1184]. Τὰ ὀνόματα τῶν διορισθέντων μουσικοδιδασκάλων ἐν τῇ σχολῇ ἀναγινώσκομεν ἐν τῷ Ε' ἄρθρῳ τοῦ Κανονισμοῦ, εἰσὶ δὲ οἱ τότε τέσσαρες πατριαρχικοὶ ψάλται καὶ οἱ ἐκ τῶν ἐνοριακῶν ψαλτῶν Ἰωάννης Ζωγράφος, Δημήτριος Βυζάντιος, Στέφανος Βυζάντιος, Γεώργιος Βιολάκης, Ἰωάσαφ Ρῶσσος, Πανα-

---

1184) Πίνακες στατιστικοὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ κατὰ τὰ προάστεια σχολείων τῶν ὀρθοδόξων, καταρτισθέντες φροντίδι καὶ ἐπιστασίᾳ τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἐκδίδονται φιλοτίμῳ δαπάνῃ τοῦ ἐνδοξοτάτου καὶ μουσοτραφοῦς ἄρχοντος Μεγάλου Λογοθέτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας Σταυράκη τοῦ Ἀριστάρχου. Ἐν Κ)πόλει, ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, 1870 σελ. 17.

γιώτης Κηλτσανίδης Προυσαεύς, Σωτήριος Βλαχόπουλος καὶ Θεόδωρος Ἀριστοκλῆς, οἵτινες καὶ προσκληθέντες τῇ 20 ἰανουαρίου τοῦ 1868 εἰς τὰ πατριαρχεῖα καὶ τοῦ Κανονισμοῦ ἀκροασάμενοι, ἐγνωμοδότησαν ὅτι, ἐφαρμοζόμενος οὗτος, θέλει συντελέσει εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς σχολῆς, διὸ καὶ προσυπέγραψαν αὐτόν. Ἀλλὰ τινὲς τῶν ἀνωτέρω μνημονευομένων μουσικοδιδασκάλων μετὰ μικρὸν καταλιπόντες τὴν ἐν τῇ σχολῇ διακονίαν αὐτῶν, τὰ καθήκοντα διδασκάλων ἀνέλαβον οἱ μουσικολογιώτατοι ἄρχων Πρωτοψάλτης Σταυράκης, ἄρχων Λαμπαδάριος Γεώργιος Ραιδεστηνός, Ἰωάσαφ Ρῶσσος, Δημήτριος Βυζάντιος, Παναγιώτης Κηλτσανίδης, Ὀνούφριος Βυζάντιος καὶ Θεόδωρος Ἀριστοκλῆς, οἵτινες—πρός τε συστηματικὴν καὶ συνεχῆ διάδοσιν τοῦ ἀρχαίου γνησίου, σεμνοῦ καὶ μεγαλοπρεποῦς μέλους τοῦ ἀλλοιωθέντος καὶ παραμορφωθέντος διά τε τὰς συνεχεῖς πρὸ τοῦ τύπου ἀντιγραφάς, καὶ διὰ τὰς ὑπὸ τοσούτων ἐκδοτῶν μετατυπώσεις, καὶ διὰ τὰς ἰδιοτρόπους μάλιστα ξενοφωνίας, αἵτινες παρεισφρήσασαι εἰς τὰ ἱερὰ ᾄσματα τῆς ἐκκλησίας ἕνεκα τῆς ἀπειρίας εἴτε τῆς αὐταρεσκείας ἱεροψαλτῶν τινων, παρήλλαξαν ὅλως τὴν σεμνότητα καὶ τὸ γνήσιον αὐτοῦ—, ἔκριναν ἀναγκαῖον ὅπως τὰ διδαχθησόμενα ἐν τῇ σχολῇ ὦσιν εἰς τὸ ἑξῆς κεκαθαρμένα ἀπὸ τῶν διαφόρων ξενισμῶν, ὅπερ ἄλλως οὐ δύναται κατορθωθῆναι, εἰμὴ διὰ τοῦ παραλληλισμοῦ τῆς ὑπὸ τῶν τριῶν διδασκάλων ἐξηγήσεως μετὰ τῆς παλαιᾶς Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ Πέτρου μετὰ τῆς ἔτι ἀρχαιοτέρας. Παρά τε δὲ τοῦ προέδρου τῆς Ἐφορίας τοῦ μουσικοῦ Διδασκαλείου μητροπολίτου Χίου Γρηγορίου (τοῦ εἶτα Σερρῶν καὶ κατόπιν Ἡρακλείας ἀποθανόντος) καὶ τοῦ συλλόγου τῶν διδασκάλων ἐνεκρίθησαν ὅπως εἰσαχθῶσιν εἰς τὴν σχολὴν τὰ ἑξῆς μουσικὰ βιβλία καὶ μαθήματα· _οἷον, Σύντομον στιχηραρικὸν μέλος ἤτοι Ἀναστασιματάριον καὶ Δοξαστάριον Πέτρου Λαμπαδαρίου τῆς Α΄ ἐκδόσεως. Ἀργὸν στιχηράριον Μανουὴλ τοῦ Χρυσάφου ἀνέκδοτον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ τὸ συντετμημένον αὐτοῦ παρὰ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου Δοξαστάριον ἐκδεδομένον. Εἱρμολόγιον τῶν Καταβασιῶν ἀργὸν καὶ σύντομον Πέτρου Λαμπαδαρίου: Ἀνθολογία, ἡ τετράτομος Πανδέκτη. Τὸ καλοφωνικὸν Εἱρμολόγιον, καὶ τὰ κατ' ἐκλογὴν μαθήματα τῆς Παπαδικῆς τὰ μελοποιηθέντα παρὰ διαφόρων τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς μουσικοδιδασκάλων, μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀνέκδοτα. Ἐπειδὴ δὲ τῶν ἐν λόγῳ βιβλίων τινὰ μὲν ἦσαν δυσεύρετα καὶ δυσώνητα, ἄλλα δὲ καὶ ἀνέκδοτα σωζόμενα ἐν χειρογράφοις, οἱ ἐν τῇ Μουσικῇ Σχολῇ διδάσκοντες, ἀδείᾳ ἐκκλησιαστικῇ, ἤρξαντο ἐκδιδόντες κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1869 ὑπὸ τὸν τίτλον *Μουσικὴ Βιβλιο-*

θήκη ἀπάσης τῆς ἐνιαυσίου ἀκολουθίας τὰ μαθήματα, ἀργὰ καὶ σύντομα. Ἀλλὰ τὸ περιοδικὸν τοῦτο μετὰ τὴν ἔκδοσιν ἐνίων φυλλαδίων, ἕνεκα μικροφιλοτιμιῶν ἀναπτυχθεισῶν μεταξὺ τῶν ἐκδοτῶν, ἀναυάγησε. Καὶ ἡ Μουσικὴ Σχολὴ μετὰ πολλὰς περιπετείας διελύθη τῷ 1872.

Πρὸς ἀνασύστασιν τῆς ρηθείσης σχολῆς ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Ἀνθίμου ΣΤ' τοῦ ἀπὸ Ἐφέσου, τῷ 1873, ἐνδιαφερόντως ἡ Ἐκκλησία προὐνόησε, διορίσασα μάλιστα πρὸς τοῦτο καὶ εἰδικὴν ἐπιτροπήν, πρόεδρον μὲν ἔχουσαν τὸν μητροπολίτην Ἄρτης Σεραφείμ, μέλη δὲ τὸν ὑπογραμματέα τῆς ἱερᾶς Συνόδου Ἀθανάσιον Μεγακλῆν (τανῦν μητροπολίτην Σισανίου) καὶ τὸν Πρωτοψάλτην καὶ Λαμπαδάριον τῆς Μ. Ἐκκλησίας. Ἀλλ' οὐδὲν κατωρθώθη[1185].

ΣΤ' Πατριαρχικὴ Μουσικὴ Σχολή. Καὶ ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ παναγιωτάτου Ἰωακεὶμ Γ' τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης ἡ Ἐκκλησία μεριμνήσασα ὑπὲρ τῆς διασώσεως τοῦ προγονικοῦ κειμηλίου, τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, καὶ τῆς ἐκκαθάρσεως αὐτῆς ἀπὸ τῶν ξενισμῶν, οὓς αἱ τῶν χρόνων ἐπιφοραὶ παρεισήγαγον ἐπ' ἀλλοιώσει τοῦ ἀρχετύπου κάλλους τῆς ὡραίας τέχνης, ἀνέθετο εἰς ἐγκρίτους μουσικοδιδασκάλους τὴν μελέτην τῶν μέσων, δι' ὧν ἡ τοῦ πόθου αὐτῆς τούτου ἐκπλήρωσις θὰ εὐωδοῦτο. Ἡ ἐπὶ τούτῳ συστᾶσα ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν κυρίων Γεωργίου Βιολάκη πρωτοψάλτου τῆς Μ. Ἐκκλησίας, Εὐστρατίου Παππαδοπούλου, Ἰωάσαφ Ρώσσου, Παναγιώτου Κηλτσανίδου, Ἀνδρ. Σπαθάρη, Νικολάου Ἰωαννίδου καὶ Γ. Πρωγάκη γραμματέως, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ἀρχιμανδρίτου Γερμανοῦ Ἀφθονίδου, τῷ 1881, σκοπὸν θεμένη, κατὰ Πρόγραμμα συνοδικῶς ἐγκριθέν, τὴν διάσωσιν τῆς οὐσίας τοῦ ἱεροῦ μέλους καὶ προστησαμένη τὴν παράδοσιν ὡς μόνον ὁδηγὸν καὶ γνώμονα καὶ μέτρον φωνητικόν, ἀπεφάσισε νὰ εἰσαγάγῃ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καὶ ἐν τῇ πράξει τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς *τονικὴν βάσιν* καὶ ἐνέκρινε τὴν εἰσαγωγὴν τῆς χρήσεως *τοναρίου*· β) ἀπεφάσισε νὰ καταταξῃ εἰς ὡρισμένας χρονικὰς ἀγωγὰς πάντα τὰ εἴδη τῶν ἐκκλησιαστικῶν ᾀσμάτων καὶ ἀπεφήνατο ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ *μετρονόμου* ἐν τῇ διδασκαλίᾳ· γ) νὰ ὁρίσῃ τὰ μουσικὰ κείμενα τὰ ψαλτέα ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, περιορίζουσα οὕτω τὰ καινοφανῆ καὶ ἰδιότροπα· δ) νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ τονιαῖα διαστήματα τῶν τριῶν γενῶν τῆς ἡμετέρας μουσικῆς καὶ νὰ καθορίσῃ μετ' ἐπιστημονικῆς καὶ μαθηματικῆς ἀκριβείας ἐπὶ τοῦ *μονοχόρδου*· ε) νὰ ἐπινοήσῃ μουσικὸν ὄργανον ἐπὶ τοῦ

1185) Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις Καλλίφρονος. Περίοδος Β'. τομ. Ζ' σ. 23.

ὁποίου νὰ ἐκτελῶνται μετὰ πάσης ἀκριβείας αἱ ἐπὶ τοῦ μονοχόρδου ὁρισθησόμεναι διαιρέσεις τοῦ φθόγγου· ς) νὰ συντάξῃ στοιχειώδη διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ νέου μουσικοῦ ὀργάνου[1186]. ζ) καὶ τελευταῖον νὰ συσταθῇ καὶ μουσικὴ σχολὴ πρὸς διάδοσιν τῆς διδασκαλίας καὶ εὔρυνσιν τοῦ κύκλου τῶν φίλων καὶ θιασωτῶν τῆς ἡμετέρας μουσικῆς[1187]. Πράγματι δὲ συνέστη κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1882 ἡ ἔκτη κατὰ τοὺς κάτω χρόνους Μουσικὴ Σχολὴ τῆς Μ. Ἐκκλησίας. Οἱ ἑξήκοντα μαθηταὶ αὐτῆς ἀπετέλεσαν μίαν καὶ μόνην τάξιν, σχηματισθεῖσαν ἐκ τῶν μαθητῶν τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς καὶ τῆς πατριαρχικῆς δημοτικῆς τοῦ Φαναρίου. Ἐδίδαξε δὲ ἐν αὐτῇ ὁ πρωτοψάλτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας Γεώργιος Βιολάκης καὶ ὁ πρῶτος ψάλτης τῆς ἐν Πέραν ἐκκλησίας τῶν Εἰσοδίων Εὐστράτιος Παππαδόπουλος. Ὧραι διδασκαλίας ὡρίσθησαν τρεῖς καθ' ἑβδομάδα, ἡ δὲ τακτοποίησις τῶν ὡρῶν ἀφέθη εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς καὶ τῆς δημοτικῆς. Καὶ ἡ σχολὴ αὕτη μετὰ ὀλιγόμηνον λειτουργίαν διελύθη. Ἔκτοτε ἔπαυσε βιοῦσα καὶ ἡ μουσικὴ ἐπιτροπὴ ἡ ἄλλως ἐπωφελέστατα ἐργασθεῖσα· χάριν ὅμως τῶν περὶ τὴν μουσικὴν ἀσχολουμένων ἐδημοσιεύθη πρὸ διετίας ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ[1188]» ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κατασκευασθέντος νέου μουσικοῦ ὀργάνου (Ψαλτηρίου κληθέντος) ἐκπονηθεῖσα ὑπὸ τῆς ρηθείσης μουσικῆς ἐπιτροπῆς «Στοιχειώδης διδασκαλία τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς».

Ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ νῦν πατριαρχοῦντος Διονυσίου Ε' τοῦ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως ἔγνω νὰ καλλιεργήσῃ τὴν ἱερὰν ἐθνικὴν ἡμῶν μουσικήν. Πρὸς τοῦτο δὲ πρὸ τριετίας διωρίσθη

1186) Σημειωτέον ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ ὀργάνου ἐπερατώθη περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς ἰουνίου τοῦ 1882, ὁ δὲ παναγιώτατος οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰωακεὶμ ὁ Γ' μετά τινων ἀρχιερέων μετέβη εἰς τὸ ἐν Φαναρίῳ ἁγιοταφικὸν μετόχιον, ἔνθα ἀνέμενον τὴν Α. Θ. Π. οἱ ἐκ τῶν μελῶν τῆς μουσικῆς ἐπιτροπῆς ἀρχιμ. Γερμανὸς Ἀφθονίδης, Ἀνδρέας Σπαθάρης ὁ σοφὸς καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν ἐν τῇ πατριαρχικῇ Μ. τοῦ Γένους Σχολῇ καὶ Γεώργιος Βιολάκης πρωτοψάλτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ἐκεῖ δὲ ἐπὶ παρουσίᾳ τῆς Α. Θ. Π. καὶ τῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων ὁ ἀρχιμ. Γερμανὸς Ἀφθονίδης ἐξετέλεσε διάφορα ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα εἰς διαφόρους ἤχους ἐπὶ τοῦ ὀργάνου, ὅπερ ἀπέδοτο κατὰ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν (ἔτ. Β', τεῦχος ΛΖ' σ.614) ἀκριβέστατα τὰ γένη καὶ τοὺς χρωματισμοὺς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἐπὶ τούτοις ἡ Α. Θ. Π. ἐξέφρασε τὴν πατριαρχικὴν αὐτῆς εὐαρέσκειαν εἰς τὰ μέλη τῆς μουσικῆς ἐπιτροπῆς τὰ μετὰ ζήλου ἐργασθέντα εἰς κατασκευὴν τοῦ μουσικοῦ ὀργάνου.

1187) Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια. Ἔτος Η', ἀρ. 16 σ. 128—129.

1188) Ἔτος Η' ἀριθ. 17, 18, 19, 21.

συνοδικῶς ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ μουσικολόγου καὶ ἐν ἱεράρχαις ἐπιφανοῦς ἁγίου Μιτυλήνης Κωνσταντίνου Βαλιάδου ὅπως ἐξετάσῃ τὴν ἐνεστῶσαν κατάστασιν αὐτῆς. Αὕτη δὲ εἰς πέντε συνελθοῦσα συνεδριάσεις συνετέλεσε τὸ ἀνατεθὲν αὐτῇ ἔργον καὶ ὑπέβαλε τῇ Α. Θ. Π. καὶ τῇ ἱερᾷ Συνόδῳ τὴν ἔκθεσιν τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς, ἥτις καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ»[1189]. Ἐκ τῆς ἐκθέσεως μανθάνομεν ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ ἐξετάσασα ἐν πρώτοις ἂν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν μουσική, ὡς ἐκτελεῖται σήμερον, διασώζῃ τὸν ἐκκλησιαστικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, προήχθη εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λεγομένου ὕφους, ὅτι τοῦτό ἐστιν ἡ ὀρθὴ καὶ ἀκριβὴς κατά τε ποιότητα καὶ ποσότητα ἀπαγγελία τῶν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας παραδεδεγμένων καὶ ἐγκεκριμένων ἐκκλησιαστικῶν ᾀσμάτων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀπαγγελία προϋποτίθησιν ἀκριβῆ γνῶσιν τοῦ ὅλου συστήματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς τέχνης, καὶ μακρὰν ἐπ' αὐτῆς ἐξάσκησιν καὶ πεῖραν, εὐκόλως κατέληξεν ἡ ἐπιτροπὴ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ παροῦσα κατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ καλῶς, ἔνθεν μὲν διότι ἡ εὐκολία τῆς γνώσεως, ἣν συνεπήγαγεν ἡ ὑπὸ τῶν τριῶν ἀοιδίμων διδασκάλων τῆς μουσικῆς μεταρρύθμισις, παρήγαγεν ὡς μὴ ὤφελεν παρὰ τοῖς τὴν μουσικὴν διδασκομένοις τὴν ἀδιαφορίαν τῆς πολυχρονίου ἀσκήσεως καὶ μελέτης, καὶ οὕτως αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἐστέρησαν τοῦ μεγάλου πλεονεκτήματος, ὅπερ ἐκτῶντο ἐπὶ εἰκοσιεπταετίαν διδασκόμενοι τὴν μουσικὴν τέχνην παρὰ διδασκάλοις ἐπισήμοις, ἐνῷ ἔδει ἵνα ἐπωφεληθῶσι τὴν ἄλλως ἀξιόλογον ταύτην εὐκολίαν καὶ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὴν εὐρυτέραν μελέτην τῆς μουσικῆς· ἔνθεν δὲ διότι σχολὴ διαρκὴς οὐχ ὑπάρχει πρὸς παράδοσιν τῆς μουσικῆς εἰς τοὺς βουλομένους, καὶ οὕτως οἱ πλείους τῶν νῦν ἱεροψαλτῶν ἔμαθον ἐλλιπῶς τὴν μουσικὴν παρὰ τοῦ τυχόντος. Ἐντεῦθεν ἡ ἐπιτροπὴ συνήγαγεν ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν μουσικὴ παραμεληθεῖσα γέγονεν ἔρμαιον τῆς ἀγνοίας καὶ αὐθαιρεσίας τῶν πλείστων· προέτεινε δὲ κατὰ πλειονοψηφίαν πρὸς θεραπείαν τῶν ἐλλείψεων καὶ διάσωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς ἐν τῷ μέλλοντι, τὴν σύστασιν σχολῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς διδασκούσης ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐργασίας, ἣν ἐξεπόνησεν ἡ πρό τινων ἐτῶν συστᾶσα μουσικὴ ἐπιτροπή, καὶ τὴν ἀνασύστασιν τοῦ ἄλλοτε ὑπάρξαντος ἐνταῦθα καὶ ὁπωσδήποτε ἐπωφελῶς ἐργασθέντος Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου[1190] πρὸς διόρθωσιν δ' ἐν τῷ παρόντι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μουσι-

1189) ἔτος Η' ἀριθ. 15 σ. 119—121.

1190) Ὁ ἀειθρήνητος Ἠλίας Τανταλίδης γράψας ἀξιόλογον διατριβὴν «Περὶ

κοῦ χοροῦ προέτεινε κυρίως τὴν ἐκλογὴν ἱεροψαλτῶν συμφωνούντων πρὸς ἀλλήλους κατά τε τὴν ποιότητα τῆς φωνῆς καὶ τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐκλογὴν κανοναρχῶν καὶ ἰσοκρατῶν τριῶν ἑκατέρωθεν, τακτικῶς καθ' ἑβδομάδα γυμναζομένων, τὸν ὁρισμὸν τῶν ψαλτέων μαθημάτων καὶ τὴν ἐπ' αὐτῶν γύμνασιν, τὴν πᾶσι τοῖς ἱεροψάλταις σύστασιν ἀκριβοῦς προφορᾶς, τὸν καθορισμὸν ἐκ τῶν προτέρων τῆς οἰκείας εἰς ἕκαστον ἐκκλησιαστικὸν ᾄσμα χρονικῆς ἀγωγῆς καὶ τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἀντιγραφῆς αὐτοῦ κατὰ τομὴν ἐν τῇ διαρκείᾳ τῶν μελῶν, καὶ τὴν προσθήκην ἰδιαιτέρας γραμμῆς, ἀναγραφούσης ἐν τῇ διαρκείᾳ τοῦ ψαλλομένου ᾄσματος τὸ μέρος τῶν ἰσοκρατῶν. Ἡ ἔκθεσις αὕτη ἀναγνωσθεῖσα συνοδικῶς παρεπέμφθη εἰς τὸ Δ. Ε., Μ. Συμβούλιον ἵνα γένηται ἡ δέουσα σκέψις περὶ ἐξευρέσεως πόρων πρὸς συντήρησιν τῆς προτεινομένης μουσικῆς σχολῆς. Ὡρίσθη δὲ συνοδικῶς καὶ ἐφορία τῆς συσταθησομένης σχολῆς, ἥτις ἐργαζομένη ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ κεκτημένου καὶ μουσικὰς γνώσεις μητροπολίτου Σισανίου Ἀθανασίου, παρεσκεύασεν ἐσχάτως καὶ τὸν ἁρμόδιον διὰ τὴν σχολὴν Κανονισμόν. Ἡ σχολὴ ἄχρις ὥρας δὲν ἱδρύθη.

Α΄ Μουσικὴ Σχολὴ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Πλὴν τῆς Μ. Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας ἵδρυσε δύο μουσικὰς σχολάς, ὧν ἡ μὲν Α΄ ἱδρύθη ἐν Αἰγίνῃ, δι' ἐπισήμων Διαταγμάτων τοῦ κυβερνήτου Ἰωάννου Καποδιστρίου, δι' ὧν ὁρίζεται ἡ μισθοδοσία εἰς τὸν διδάσκοντα, διορίζεται δὲ καὶ τριμελὴς ἐπιτροπὴ πρὸς ἐπιτήρησιν· ἅμα δὲ ἐξεδόθησαν καὶ προκηρύξεις, δι' ὧν προσεκαλοῦντο οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ σπουδάσωσιν τὴν μουσικὴν ἀμισθί. Διδάσκαλος τῆς ἐπί τινα ἔτη λειτουργησάσης σχολῆς ταύτης ὑπῆρξεν ὁ Γεώργιος Λέσβιος, μεταδοὺς τὸ σύστημα αὐτοῦ εἰς ἱκανοὺς τῶν ἐν Ἑλλάδι.

Β΄ Μουσικὴ Σχολὴ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἱδρύθη ἐν Ἀθήναις τῇ 26 ἰανουαρίου 1837 διὰ βασιλικοῦ διατάγματος τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, εἰς ἣν διευθυντὴς διωρίσθη ὁ Ζαφείριος Ζαφειρόπουλος, προβιβασθεὶς μετὰ ταῦτα εἰς βαθμὸν καθηγητοῦ. Ταὐτοχρόνως ὅμως ἐδιδάσκετο ἐν τῷ Διδασκαλείῳ Ἀθηνῶν ἡ ἁρμο-

---

τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς μουσικῆς, ἐκκλησιαστικῆς τε καὶ κοσμικῆς» (Εὐαγγελικὸς Κήρυξ, ἐν Ἀθήναις 1870. Περίοδος Β΄, ἔτος Β΄, ἀριθμ. 1 σ. 24—42) διετύπωσεν ἐν τέλει τὴν ἰδέαν περὶ ἱδρύσεως Ἑταιρίας Φιλομούσων, ἧς ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἐνέργεια εἰς ΙΓ΄ ἄρθρα ἀναγράφεται. Ἐν τῷ Δ΄ ἄρθρῳ προτείνει τὴν ἵδρυσιν καὶ Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, ἔργον ἔχοντος παρεμφερὲς πρὸς τὸ ὑπὸ τῆς ἀνωτέρω ἐπιτροπῆς ὑποδεικνυόμενον.

νικὴ μουσικὴ ἀπὸ τοῦ 1834 ὡς μάθημα ὑποχρεωτικόν, ὑπό τινος Ἀβραμιάδου, τὸν ὁποῖον διεδέξατο ὁ Διγενὴς διδάξας μέχρι τῆς διαλύσεως τοῦ Διδασκαλείου, ἐξακολουθήσας δὲ νὰ διδάσκῃ κατόπιν καὶ ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος. Ἰδοὺ δὲ καὶ τὸ προμνημονευθὲν βασιλικὸν Διάταγμα, ὅπερ ὧδε παρατίθεμεν, ἵνα ἴδωσιν οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ὁποῖα εὐσεβῆ καὶ ἐθνικὰ αἰσθήματα διέτρεφεν ἡ Ἑλλὰς κατὰ τοὺς πρώτους τῆς αὐτονομίας αὐτῆς χρόνους καὶ ὁπόσον τότε ἐπεθύμει τὴν καλλιέργειαν τῶν μουσικῶν γνώσεων ἐν τῷ ἔθνει καὶ τὴν τελειοποίησιν τῆς τόσον συντελούσης εἰς εὐσέβειαν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.

ΔΙΑΤΑΓΜΑ

Περὶ συστάσεως σχολείου ψαλτικῆς[1191]

ΟΘΩΝ

κλπ. κλπ. κλπ.

Εἰς τὰ διατάγματα περὶ στοιχειώδους καὶ ὑψηλῆς ἐκπαιδεύσεως ἐλάβομεν ἤδη τὴν ἀνήκουσαν πρόνοιαν καὶ περὶ ἀναπτύξεως τῶν μουσικῶν γνώσεων. Διὰ νὰ καταστήσωμεν ὅμως αὐτὰς γενικάς, καὶ διὰ νὰ τελειοποιήσωμεν βαθμηδὸν τὴν ψαλτικήν, ἥτις συνεργεῖ οὐσιωδῶς εἰς τὸν ἠθικὸν ἐξευγενισμὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὸν καλλωπισμὸν τοῦ βίου, μετὰ τὴν γνωμοδότησιν τῆς ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμματείας, ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάττομεν τ' ἀκόλουθα.

1. Συσταίνεται εἰς Ἀθήνας σχολεῖον ψαλτικῆς εἰς τὸ ὁποῖον ἐμποροῦν νὰ διδάσκωνται ἀνεξόδως ὅσοι ἔχουν κλίσιν εἰς τὴν ψαλτικὴν καὶ ἰδίως εἰς τὴν χορῳδίαν.

2. Τὰ ἔξοδα τοῦ σχολείου τούτου τῆς ψαλτικῆς ἤτοι οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων καὶ τὰ ἀναγκαῖα τῆς μουσικῆς θέλουν πληρώνεσθαι παρὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου. Τὸ ἀναγκαῖον οἴκημα θέλει προσδιορισθῆ εἰς ἓν τῶν δημοσίων διδακτικῶν καταστημάτων ἀνεξόδως.

3. Οἱ μαθηταὶ τοῦ σχολείου τῆς ψαλτικῆς εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ συμπράττωσιν ἀμισθὶ εἰς τοὺς γινομένους ψαλμοὺς εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ εἰς τὰς χορῳδίας ἐν καιρῷ ἐθνικῶν ἑορτῶν.

4. Ἡ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως γραμματεία ἐπιφορτίζεται νὰ ἐνεργήσῃ τὴν σύστασιν ἐθνικῆς μουσικῆς ἑταιρίας πρὸς διάδοσιν μουσικῶν γνώσεων εἰς τὸ ἐσωτερικόν, καὶ ἐν ταὐτῷ πρὸς βελτίωσιν τῆς εἰς εὐσέβειαν τόσον συντελούσης ἐκκλησιαστικῆς ψαλτικῆς, ὥστε νὰ ἀναγεννηθῇ πάλιν ὁ περὶ μουσικῆς ζῆλος τῶν παλαιῶν ἑλλήνων.

1191) Ἴδε Κλάδου ἐκκλ. καὶ ἐκπαιδ τομ. Α' σ: 58.

Τὸ παρὸν Διάταγμα θέλει δημοσιευθῆ διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως. Ἡ δὲ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμματεία ἐπιφορτίζεται τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ.

Ἐν Ἀθήναις, τὴν 26 ἰανουαρίου (7 φεβρουαρίου) 1837.

Ἐν ὀνόματι καὶ κατ' ἰδιαιτέραν διαταγὴν τῆς Α.Α.Μ. τοῦ Βασιλέως

Τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον

Ὁ κόμης ΑΡΜΑΝΣΠΕΡ πρόεδρος, Ι. ΡΙΖΟΣ, ΣΜΑΛΤΣ, Δ. ΜΑΝΣΟΛΑΣ, Α. Γ. ΚΡΙΕΖΗΣ, Γ. ΛΑΣΣΑΝΗΣ.

Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ Σχολὴ ἐν Σάμῳ. Τῷ 1884 ὁ τότε περινούστατος ἡγεμὼν τῆς Σάμου Κωστάκης Ἀδοσίδης πασᾶς προνοῶν ἀξιεπαίνως καὶ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, ἐξέδωκε Διάταγμα, δι' οὗ ὁρίζεται ἡ ἵδρυσις μουσικῆς σχολῆς, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν καὶ καθηγεσίαν τοῦ διαπρεποῦς γηραιοῦ μουσικοδιδασκάλου Γρηγορίου Κωνσταντᾶ. Τὸ Διάταγμα ἔχει οὕτω :

ΔΙΑΤΑΓΜΑ

Ἀριθμ. 229.

Ἡμεῖς Κωνσταντῖνος Ἀδοσίδης ἡγεμὼν τῆς Σάμου

Ἐπειδὴ ἡ διδασκαλία τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐν τῇ νήσῳ, ἀπὸ πολλοῦ καιροῦ παραμεληθεῖσα, χρήζει τῆς δεούσης ἐκ μέρους τῆς διοικήσεως μερίμνης, εἰς τρόπον ὥστε ἡ γνῶσις αὐτῆς νὰ ἐπεκταθῇ καὶ νὰ παραχθῶσιν ἱκανοὶ μουσικοί, ὧν ἡ σπάνις κατέστη λίαν ἐπαισθητή.

Ἐπειδὴ, μικρᾶς δαπάνης διατιθεμένης ἐκ τοῦ περισσεύματος τῶν μοναστηριακῶν εἰσοδημάτων, εἶναι δυνατὸν νὰ συστηθῇ ἐνταῦθα σχολὴ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, καθόσον μάλιστα σώζεται ἔτι παρ' ἡμῖν ἱκανὸς μουσικοδιδάσκαλος καὶ λόγιος ἀνήρ, ἤτοι ὁ κ. Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, ὅστις δύναται τὴν σχολὴν ταύτην νὰ διευθύνῃ καὶ τὴν μουσικὴν εὐδοκίμως νὰ διδάξῃ ὑπό τε τὴν θεωρητικὴν καὶ τὴν πρακτικὴν ἔποψιν.

Διὰ ταῦτα ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάσσομεν·

ΑΡΘΡΟΝ 1. Συνιστᾶται ἐν τῇ πόλει ταύτῃ σχολὴ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, συντηρουμένη διά τινος μέρους ἐκ τοῦ περισσεύματος τῶν μοναστηριακῶν εἰσοδημάτων, εἰς ἣν δύναται νὰ μαθητεύσῃ πᾶς ὁ βουλόμενος καὶ νὰ διδαχθῇ δωρεὰν τὴν μουσικὴν ταύτην.

ΑΡΘΡΟΝ 2. Ἡ σχολὴ αὕτη διαιρεθήσεται εἰς τρεῖς τάξεις, ἡ Α' διὰ τοὺς ἀρχαρίους, ἡ Β' διὰ τοὺς ἔχοντας γνώσεις τινὰς μουσικῆς καὶ ἡ

Γ' διὰ τοὺς κάπως προωδευμένους, οἵτινες θέλουσι διδάσκεσθαι τὴν μουσικὴν κατὰ θεωρίαν ἅμα καὶ πρᾶξιν.

ΑΡΘΡΟΝ 3. Διευθυντὴς τῆς σχολῆς διορίζεται ὁ κ. Γρηγόριος Κωνσταντᾶς ἐπὶ μηνιαίῳ μισθῷ γρ. 500, ὅστις μετὰ τοῦ ἐνοικίου τῆς σχολῆς θέλει καταβάλλεσθαι ἐκ τοῦ ταμείου τῶν μονῶν δι' ἐντάλματος τῆς ἐπιτροπῆς κατ' ἀναλογίαν πρὸς τοὺς πόρους ἑκάστης Μονῆς.

Τὸ Διάταγμα τόδε κοινοποιηθήτω διὰ τοῦ Ἡμετέρου διοικητικοῦ γραφείου καὶ ἐκτελεσθήτω προσηκόντως.

Ἐγένετο καὶ ἐξεδόθη ἐν Λιμένι Βαθέος, τῇ 14 νοεμβρίου 1884

Κ. ΑΔΟΣΙΔΗΣ.

Μουσικὴ Σχολὴ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου. Ὁ ἀπὸ τοῦ 1880—1883 λειτουργήσας ἐν Γαλατᾷ Ἑλληνικὸς Μουσικὸς Σύλλογος ἵδρυσε τῷ 1882 καὶ Μουσικὴν Σχολήν, ἥτις εἶναι ἡ πρώτη ὑπὸ Μουσικοῦ Συλλόγου συσταθεῖσα. Ἰδοὺ δὲ τὰ κατὰ τὴν Σχολὴν ταύτην, ὧν ἡ ἀκρίβεια ἀδιαφιλονείκητος, ἅτε τοῦ γράφοντος Γενικοῦ Γραμματέως καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ Συλλόγου ἤτοι ἐπὶ ὅλην τετραετίαν χρηματίσαντος. Ὁ Σύλλογος ἔχων ὑπ' ὄψιν ὅτι πᾶσα ἐπιστήμη καὶ τέχνη διὰ σχολείων διατηρεῖται καὶ βαθμηδὸν προάγεται καὶ τελειοποιεῖται, βλέπων δὲ καὶ τὸ ἐθνικὸν σέμνωμα τῆς προγονικῆς εὐκλείας καὶ τῆς χριστιανικῆς ὀρθοδόξου μούσης τὸ ἐγκαλλώπισμα, τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικήν, παραφθειρομένην καὶ διαστρεφομένην ὑπὸ τῆς ἀμαθείας καὶ ὀσημέραι φθίνουσαν δι' ἔλλειψιν σχολῆς καὶ ἱκανῶν διδασκάλων, ἓν τῶν πρωτίστων αὐτοῦ μεληκάτων ἡγήσατο καὶ τὴν ἵδρυσιν σχολῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἐν ᾗ οἱ ὅλως ἀρχάριοι καὶ ἀτελεῖς ἀρχὰς τῆς μουσικῆς ἔχοντες καὶ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου καὶ σεμνοῦ τῆς ἐκκλησίας μέλους παρεκκλίναντες, νὰ διδάσκωνται ἀνεξόδως καὶ ἄνευ διδάκτρων τὴν μουσικὴν πρακτικῶς τε καὶ θεωρητικῶς, ὅπως οὕτω παύσῃ ἡ παρατηρουμένη ἀκοσμία ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἐξ ἧς γεννᾶται ἡ ἀνευλάβεια πρὸς τὰ θεῖα, ἐπανέλθῃ δὲ ἡ ὑμνῳδία εἰς τὴν ἀρχαίαν σεμνότητα καὶ κατάνυξιν. Ὑπὸ τοῦ Συλλόγου ἀπαραίτητος ἐθεωρήθη ἡ διδασκαλία τοῦ τιμαλφεστάτου τούτου κειμηλίου τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν ἐκκλησίας καὶ εἰς τοὺς δημοδιδασκάλους, οἵτινες ἐν ταῖς ἐπαρχίαις συνήθως λαμβάνουσι μέρος εἰς τὰς ἐκκλησίας ὡς ἱεροψάλται. Πρὸς διοργάνωσιν τῆς σχολῆς συνετάχθη τὸ προσῆκον πρόγραμμα, ὁ Κανονισμὸς ὡρίσθη δὲ καὶ ἐφορία[1192]. Ἐπειδὴ δὲ ἡ συν-

1192) Ἔφοροι ἐξελέγησαν οἱ ἐκ τῶν τότε συνοδικῶν ἀρχιερέων Ἐφέσου Ἀγαθάγγελος, Νικομηδείας Φιλόθεος, Νικαίας Διονύσιος, Ἀμασείας Σωφρόνιος

τήρησις τῆς σχολῆς ἀπήτει καὶ δαπάνας, ἐξεδόθη κατὰ Αὔγουστον τοῦ 1881 Λαχεῖον ἐκ γραμματίων πεντακοσίων συγκείμενον, ὧν ἕκαστον ἐτιμᾶτο ἀντὶ ἑνὸς ἀργυροῦ μετζητιέ. Ἡμεῖς δὲ ὁρισθέντες ὑπὸ τοῦ Συλλόγου νὰ διαχειρισθῶμεν τὰ τοῦ Λαχείου, ἀνελάβομεν μόνοι νὰ διαθέσωμεν τὰ 500 γραμμάτια, τοῦθ' ὅπερ καὶ κατωρθώσαμεν[1193]. Οἱ ὁμογενεῖς, κληρικοί τε καὶ λαϊκοί, οἱ κηδόμενοι τῆς διασώσεως καὶ καθωραΐσεως τῆς μουσικῆς ἡμῶν, ἐπροθυμήθησαν ἀγοράζοντες γραμμάτια τοῦ Λαχείου νὰ συντελέσωσιν εἰς ἔργον οὐτωσὶν ἐθνωφελές. Ἡ ἐκκύβευσις τοῦ Λαχείου ἐγένετο τῇ 1 μαΐου 1883, οἱ δὲ κερδήσαντες ἀριθμοὶ ἐδημοσιεύθησαν διὰ τοῦ ἐγχωρίου τύπου[1194]. Τὸ Λαχεῖον ἐξεδόθη ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν προστασίαν τοῦ ἐπιτίμου προέδρου τοῦ Συλλόγου Σπ. Μαυρογένους πασᾶ, ὅστις ὡς πύρινος στύλος καθωδήγει τὸ μουσοφιλὲς σωματεῖον πρὸς πραγμάτωσιν τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ σκοποῦ, ἐκ στερρᾶς πάντως πεποιθήσεως ὅτι πρόκειται περὶ ἐθνικοῦ κειμηλίου, ἀξίου πάσης ἐπιμελείας, σπουδῆς, στοργῆς καὶ θυσίας, συνεχίζων οὐτωσὶν ἐπιζήλως τὸ ἔνδοξον ἔργον τοῦ εὐγενοῦς ἐκείνου καὶ ἀριζήλου οἴκου, οὗτινος εὐθαλὴς καὶ καλλίγονος βλαστὸς τυγχάνει[1195]. Τῆς μουσικῆς σχολῆς ἀνώτατος προστάτης ἀνεκηρύχθη ὁ

καὶ Μιτυλήνης Κωνσταντῖνος, οἵτινες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐργασθῶσιν ὑπὲρ τοῦ Συλλόγου ἕνεκα τῶν βαρέων ὄντως συνοδικῶν καθηκόντων αὐτῶν.

1193) Ὁπόσον ἐξετιμήθησαν αἱ ἡμέτεραι πρὸς τοῦτο προσπάθειαι καταδείκνυται καὶ ἐκ τῶν γραφέντων μετὰ τὴν ἐκκύβευσιν τοῦ Λαχείου ἐν τῇ Βυζαντίδι ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ αὐτῆς ἐνδοξοτάτου Δ. Ξένη ἐφέντη, τοῦ καὶ προέδρου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοῦ Συλλόγου. Ἰδοὺ τὸ σχετικὸν ἀρθρίδιον «Παρακαλούμεθα ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου ὅπως δημοσίᾳ θερμὰ ἐκφράσωμεν εὐχαριστήρια πρὸς τὸν φιλοπονώτατον πρόεδρον τῆς ἐπὶ τοῦ Λαχείου ἐπιτροπῆς κ. Γ. Ι. Παπαδόπουλον, τὸν ἀκαμάτως ἐργασθέντα ὅπως διαθέσῃ τὰ 500 γραμμάτια τοῦ Λαχείου, ὅπερ καὶ εὐχαρίστως πράττομεν, καθόσον μάλιστα ἐπὶ δεκάμηνον πρόεδρος τοῦ Συλλόγου διατελέσαντες, εἴδομεν ἰδίοις ὄμμασι τοὺς μόχθους καὶ ἀγῶνας τοῦ ἐν λόγῳ κυρίου ὑπὲρ τοῦ σωματείου τούτου» (ἔτος ΚΗ', ἀριθ. 2718 μαΐου 6 τοῦ 1883).

1194) Νεολόγος ἀριθ. 4224, Αὐγὴ 1164, Βυζαντὶς 2717, Ἀνατολὴ 3175.

1195) Ὁ Σπυρίδων Μαυρογένης ὁρμᾶται ἐξ ἀρχαίας καὶ διασήμου οἰκογενείας τῶν Μοροζίνη, ἧς πλεῖστα μέλη διεκρίθησαν ὡς Δόγαι τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας καὶ ἥτις, συνεπείᾳ φορᾶς τῶν πραγμάτων, ἐκπατρισθεῖσα, κατέφυγεν εἰς Πελοπόννησον καὶ εἶτα εἰς Μύκωνον. Ὁ πάππος του διορισθεὶς Ὀσποδάρος τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας παρέσχε σπουδαίας ὑπηρεσίας τῇ Πύλῃ, καὶ παντοιοτρόπως ἐτιμήθη τότε ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου. Ὁ δὲ θεῖός του Ἰωάννης Μαυρογένης ὅστις ἀντεπροσώπευσεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὸν Σουλτάνον Μαχμοὺτ τὸν Β' παρὰ τῇ Βιενναίᾳ αὐλῇ, διαγνοὺς τὸν πρὸς τὴν ἐπιστήμην ἔρωτα τοῦ ἀνεψιοῦ του

τότε οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰωακεὶμ ὁ Γ', συνῳδὰ τῷ Κανονισμῷ, εἰδικὴ δὲ τριμελὴς πρεσβεία ἐπέδωκε τῇ Α. Θ. Π. κατὰ σεπτέμβριον

παρέλαβεν αὐτὸν εἰς Βιέννην, ὅπου καὶ ἐνεγράφη ὡς φοιτητὴς τῆς ἰατρικῆς. Τῷ 1843, ὑποστὰς τὰς ἐξετάσεις, ἀνηγορεύθη ὁ Σπυρίδων Μαυρογένης διδάκτωρ τῆς ἰατρικῆς, ἣν ἐξήσκησεν ἐπὶ δύο εἰσέτι ἔτη ἐν τῷ γενικῷ νοσοκομείῳ, μεθ' ὃ ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου διὰ τῆς φιλίας καὶ προστασίας τοῦ Ριφαάτ πασᾶ, ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν, διωρίσθη ἰατρὸς ἐν τῷ νοσοκομείῳ τοῦ πυροβολικοῦ. Μετὰ δύο ἔτη ἀπεστάλη εἰς Ρωμυλίαν καὶ ὀλίγον κατόπιν, ἐπανελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, διωρίσθη ἀρχίατρος τοῦ ἐν Χαλκηδόνι μεγάλου νοσοκομείου τῆς Αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς. Ἐπὶ διετίαν τηρήσας τὴν θέσιν ταύτην μετέβη εἰς Παρισίους ὅπου καὶ ἠκροάσατο τῶν διασημοτέρων καθηγητῶν τῆς ἰατρικῆς. Ἀλλ' ἕνεκα τῆς τότε ἐκραγείσης Φεβρουαρινῆς ἐπαναστάσεως ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διορισθεὶς ἀρχίατρος ἔν τινι νοσοκομείῳ. Ἀκολούθως διωρίσθη καθηγητὴς τῆς ὑγιεινῆς ἐν τῇ Αὐτοκρατορικῇ Ἰατρικῇ Σχολῇ, εἶτα τῆς γενικῆς παθολογίας καὶ ἅμα τῇ εἰς Γαλλίαν ἐπανακάμψει τοῦ διασήμου Φωβέλ, τῆς ἐσωτερικῆς παθολογίας· τῷ αὐτῷ ἔτει διωρίσθη καὶ ἰδιαίτερος ἰατρὸς τοῦ Σουλτάνου Χαμίτ, τότε Αὐτοκρατορικοῦ πρίγκηπος. Ἀλλὰ μετὰ τριακονταετῆ εὐδόκιμον διδασκαλίαν ἠναγκάσθη ὁ Μαυρογένης νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησίν του, ἕνεκα διαφωνίας τινός, καὶ ν' ἀρκεσθῇ εἰς τὸ ἄξίωμα ἐπιτίμου καθηγητοῦ τῆς ἐσωτερικῆς παθολογίας.

Ὁ Σπυρίδων Μαυρογένης διεκρίθη καὶ ἐν τῇ τῶν γραμμάτων λατρείᾳ. Ἐγένετο εἷς τῶν ἱδρυτῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου καὶ τῆς Αὐτοκρατορικῆς Ἰατρικῆς Ἑταιρίας. Ὁ δὲ Σουλτάνος Ἀβδοὺλ Χαμὶτ ἀνελθὼν ἐπὶ τὸν θρόνον, ἐπλήρωσεν εὐνοίας καὶ τιμῶν τὸν πιστὸν ἰατρόν του, ἀπονείμας αὐτῷ τὸν τίτλον μουσίρου, ἤτοι στρατάρχου ὑπὸ πολιτικὴν ἔποψιν, γερουσιαστοῦ καὶ ὁμοτραπέζου. Διωρίσθη δὲ καὶ πρὸ δύο περίπου ἐτῶν γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν νοσοκομείων, τῆς αὐτοκρατορικῆς ἰατρικῆς σχολῆς, καὶ ἵδρυσε τὴν ἐφημερίδα τῶν νοσοκομείων, ἧς ἐστερεῖτο μέχρι τοῦδε ἡ Τουρκία, καὶ ἥτις δημοσιευομένη κατὰ δεκαπενθημερίαν τουρκιστὶ καὶ γαλλιστὶ μεγάλας ὠφελείας παρέχει εἰς τὴν διάδοσιν ἀνὰ τὴν Ἀνατολὴν τῶν προόδων τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης. Τῇ πρωτοβουλίᾳ δὲ τοῦ Μαυρογένους ἀπεστάλη εἰς Παρισίους ἐπιτροπὴ διὰ νὰ μελετήσῃ τὴν παστέριον μέθοδον καὶ ἐφαρμόσῃ αὐτὴν καί ἐν Τουρκίᾳ, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Ὁ Σπυρίδων Μαυρογένης εἶναι τετιμημένος διὰ τῆς μεγάλης ταινίας τοῦ Ὀσμανιὲ καὶ Μετζητιέ, τοῦ χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ μεταλλίου τοῦ Ἰμτιγιάζ, τῆς μεγάλης ταινίας τοῦ σιδηροῦ στέμματος τῆς Αὐστρίας, τῆς τοῦ Βάζα τῆς Σουηδίας, τῆς τοῦ Λέοντος καὶ Ἡλίου τῆς Περσίας, τῆς τοῦ πρίγκηπος Νικήτα τοῦ Μαυροβουνίου, τυγχάνει δὲ ταξιάρχης τοῦ Λεοπόλδου τοῦ Βελγίου καὶ ἱππότης τοῦ Παναγίου Τάφου κτλ. Ὁ Σπυρίδων Μαυρογένης εἶναι ἐπίτιμον καὶ ἀντεπιστέλλον μέλος διαφόρων σπουδαίων ἑταιριῶν, πολλὰς δὲ πραγματείας καὶ διατριβὰς ἐδημοσίευσε κατὰ καιρούς.

Ὁ Μαυρογένης πασᾶς ὠνομάσθη ἐ π ί τ ι μ ο ς π ρ ό ε δ ρ ο ς τοῦ Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου ἐν τακτικῇ συνεδριάσει τῇ 19 ἀπριλίου 1881, τὰ δὲ ἁρμόδια τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ἔγγραφα μετὰ τοῦ περιχρύσου διπλώματος ἐπεδόθησαν αὐτῷ ὑπὸ εἰδικῆς πρεσβείας μεταβάσης ἐπὶ τούτῳ εἰς τὸ ἐν τοῖς σουλτα-

τοῦ 1881 τὰ ἀρμόδια τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ἔγγραφα καὶ ὑπέβαλεν ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν πατριαρχικὴν ἔγκρισιν τὸ πρόγραμμα τῆς σχο-

---

νικοῖς ἀνακτόροις τοῦ Γιλδὶζ ἰδιαίτερον περίπτερον αὐτοῦ, τῇ 28 ἀπριλίου, ἀποτελουμένης δὲ ὑπὸ τοῦ τακτικοῦ προέδρου Γ. Ραιδεστηνοῦ, καὶ τοῦ γράφοντος ταῦτα ὡς γενικοῦ γραμματέως. Ἡ Α. Ἐξοχότης οὐ μόνον εἰς τὴν ἐμὴν προσφώνησιν καταλλήλως ἀπήντησε καὶ ἀβροφρονέστατα ἐν γένει τὴν πρεσβείαν ὑπεδέξατο, ἀλλὰ καὶ τὴν παρὰ πόδας ὑπὸ ἡμερ. 29 ἀπριλίου ὡραίαν ἐπιστολὴν ἀπέστειλε τῷ Συλλόγῳ. Ἰδοὺ ἡ ἐπιστολή:

«Μουσικώτατε ἄνερ καὶ κύριε Πρόεδρε.

Ἀπὸ τῶν χειρῶν ὑμῶν αὐτῶν τε, καὶ τοῦ ὁτρηροῦ ὑμετέρου γενικοῦ γραμματέως, τῶν τιμαλφῶν, τὸ χρυσαῖς ἀκτίσι λαμπραυγαῖς, ἀκτινοβολοῦν πολύτιμον Πτυχίον, τό, ἐμέ, τὸν ἐν τοῖς Μουσικοῖς δυστυχῶς Βοιωτόν, ἐπίτιμον τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου Πρόεδρον ὀνομάζον εὐγνωμόνως δεξάμενος, καὶ προφορικῶς ἡμῖν πάραυτα εὐχαριστήσας, οὐκ ὀκνῶ τε νῦν, κατὰ καθῆκον, ἐς ἐπήκοον πάντων τῶν ἀξιοτίμων συνεταίρων, καὶ ἐγγράφως καὶ πανδήμως τόν, ἐπὶ τῇ ἐξόχῳ τιμῇ, ἐμοὶ τῷ ἀναξίῳ χορηγηθείσῃ, τιμῇ, δίκαιον τῆς ἐμῆς βοηθείας, εὐσεβάστως ἀποτῖσαι φόρον. Δέξασθε δέ, κύριε Πρόεδρε, τὴν ἐπανειλημμένην ἔγγραφον διαβεβαίωσιν τῆς πρὸς ὑμᾶς ἐξαιρέτου μου ὑπολήψεως τοῦ ὅλως προθύμου ὑμετέρου θεράποντος.

Σ. Σ. Μαυρογένους».

Ὁ Μαυρογένης πασᾶς ἐνθέρμως εἰργάσθη ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, προκαθήμενος πάντοτε τῶν συλλογικῶν ἑορτῶν καὶ ἄλλων ἐπισήμων τελετῶν, ὅτε καὶ διάφορα ἀπήγγειλε λογύδρια, σύντομα μὲν ἀλλὰ νευρώδη καὶ γλαφυρά, δημοσιευθέντα ἤδη, (ἐν τῷ Νεολόγῳ ἔτος ΙΕ' ἀριθ. 3639. φύλλ. 7)19 μαΐου 1881, ἐν τῷ Ἀνατολικῷ Ἀστέρι ἔτος ΚΑ' περίοδος Β' 1882 ἀριθ. 20 σ. 152 καὶ ἐν τῷ Γραφικῷ Κόσμῳ, περιοδικῷ συγγράμματι, ἔτος Β' τεῦχος ΜΗ' 1882 σ. 1510 — 1511), ἐν οἷς διὰ τῆς ἀρχαϊκωτέρας γλώσσης, ἣ τοσοῦτον καλῶς οἶδε χρῆσθαι, ἀνέπτυξε τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξάρσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς. Ὁ Σύλλογος ἐξόχως τιμῶν τὸν ὑπὲρ τοῦ σωματείου ζῆλον τοῦ Μαυρογένους πασᾶ τῇ 12 Δεκεμβρίου 1882, ἡμέρᾳ τῆς ὀνομαστικῆς ἑορτῆς τῆς Α. Ἐξοχότητος ἐτέλεσε πρὸς τιμὴν αὐτοῦ πανηγυρικὴν λειτουργίαν ἐν τῷ κατὰ Γαλατᾶν ἱερῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Νικολάου, λειτουργούντων τριῶν ἀρχιερέων. Τὰ κατὰ τὴν τελετὴν ταύτην λεπτομερέστερον τῶν λοιπῶν ἐφημερίδων ἐδημοσίευσεν ἡ βυζαντινὴ Βυζαντὶς εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 2678 φύλλον τῆς 14 δεκεμβρίου. Ἰδοὺ τὸ ἀρθρίδιον «Προχθὲς Κυριακήν, ἐτελέσθη μετὰ τῆς δυνατῆς ἐπισημότητος καὶ ἱεροπρεπείας ἐν τῷ κατὰ Γαλατᾶν ναῷ τοῦ ἁγ. Νικολάου ἡ προαγγελθεῖσα ὑπὸ τοῦ παρ' ἡμῖν Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου ἀρχιερατικὴ λειτουργία ὑπὲρ τοῦ τὴν ἐπέτειον ὀνομαστικὴν ἑορτὴν ἄγοντος ἐπιτίμου προέδρου τοῦ Συλλόγου ἐξοχωτάτου κ. Σπυρίδωνος Μαυρογένους, ἀρχιάτρου καὶ ἰδιαιτέρου ἰατροῦ τῆς Α. Α. Μ. τοῦ Σουλτάνου καὶ γερουσιαστοῦ, λειτουργοῦντος τοῦ ἐνταῦθα ἐπιτρόπου τοῦ Παναγίου Τάφου σεβασμιωτάτου μητροπολίτου Σχυθοπόλεως κ. Γερασίμου μετὰ τῶν θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων Κίτρους κ. Ἰωαννικίου καὶ Παμφίλου κ. Σωφρονίου. Κατὰ τὴν λειτουργίαν ταύτην παρῆσαν καὶ ἡ Α. Ε. ὁ

λῆς[1196]. Ἡ τελετὴ τῆς ἱδρύσεως τῆς σχολῆς ἐγένετο τῇ Τετάρτῃ τῆς Μεσοπεντηκοστῆς (21 ἀπριλίου τοῦ 1882) καθ' ἣν μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Μιτυλήνης Κωνσταντίνου Βαλιάδου τελεσθεῖσαν ἱερουργίαν καθηγιάσθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου τὸ ἐν Γαλατᾷ κατάστημα τῆς σχολῆς, ἔνθα ὑπὸ τοῦ γράφοντος ταῦτα ἀπηγγέλθη σύντομος αὐτοσχέδιος ἐναρκτήριος λόγος, σοφὸν δὲ προσφώνημα προσεφωνήθη ὑπὸ τοῦ προεξάρχοντος ἱεράρχου[1197]. Ἡ ἔναρξις τῶν μαθημάτων ἐγένετο τῇ

κ. Σ. Μαυρογένης μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ κ. Ἀλεξάνδρου, τὸ Προεδρεῖον τοῦ Συλλόγου, οἱ ἐπὶ τούτῳ προσκληθέντες ἀντιπρόσωποι τῶν διαφόρων τῆς βασιλευούσης σωματείων καὶ διάφορα ἐπίλεκτα τῆς κοινωνίας ἡμῶν μέλη. Μετὰ τὴν ἀπόλυσιν οἱ ἱερουργήσαντες ἱεράρχαι, ὁ ἀντιπρόεδρος τοῦ Συλλόγου κ. Θ. Γεωργιάδης ἰατρὸς καὶ ὁ γενικὸς γραμματεὺς κ. Γ. Ι. Παπαδόπουλος μετέβησαν εἰς τὸν ἐν Πέραν οἶκον τοῦ κ. Σ. Μαυρογένους, ἔνθα ἐνώπιον ἐπιλέκτων ὁμογενῶν καὶ μελῶν τινων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἐκ μέρους τοῦ Συλλόγου ὁ κ. Γεωργιάδης προσεφώνησε τὰ εἰκότα, μεθ' ὃ ἐγερθεὶς ὁ κ Μαυρογένης ἐξέφρασεν ἐπανειλημμένως τὴν εὐαρέσκειαν αὐτοῦ διὰ τὴν τιμὴν ἣν περιεποιήσατο αὐτῷ ὁ Σύλλογος, τελέσας λειτουργίαν ὑπὲρ αὐτοῦ τε καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ καὶ ηὐχαρίστησε θερμῶς τοῖς ἱερουργήσασιν ἱεράρχαις, τῷ προσφωνήσαντι κ. Γεωργιάδῃ καὶ τῷ Γεν. Γραμματεῖ, οὗτινος ὑπερεξῆρε λίαν εὐφήμως τὸν ὑπὲρ τοῦ Συλλόγου ζῆλον. Ἐν τέλει δὲ παρεκάλεσε τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Συλλόγου ὅπως διαβιβάσωσι καὶ τοῖς ἀπούσι μέλεσιν ὅτι οὐ παύσεται κατὰ τὸ ἐνὸν ἐργαζόμενος ὑπὲρ τοῦ Συλλόγου, οὗτινος τὴν τακτικὴν πορείαν μετ' ἐνδιαφέροντος παρακολουθεῖ».

1196) Τὰ κατὰ τὴν παρουσίασιν τῆς πρεσβείας εἰς τὸν φιλομουσικώτατον Πατριάρχην Ἰωακεὶμ τὸν Γ' ἡ Α ὐ γ ὴ περιέγραψεν ὧδέ πως «Εἰδικὴ τριμελὴς ἐπιτροπὴ τοῦ Ἑλλην. Μουσικοῦ Συλλόγου ἀπαρτιζομένη ἐκ τῶν κυρίων Γ. Ραιδεστηνοῦ πρ. πρωτοψάλτου, Γ. Ι. Παπαδοπούλου καὶ Δ. Κυφιώτου μεταβᾶσα εἰς τὰ πατριαρχεῖα ἐνεχείρισε τῇ Α. Θ. Π. τῷ οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ τὰ ἁρμόδια τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ἔγγραφα ὡς ἀ ν ω τ ά τ ο υ π ρ ο σ τ ά τ ο υ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς Σχολῆς τοῦ Συλλόγου, καταλλήλως προσφωνήσαντος ἐκ μέρους τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ἐπιτίμου ῥήτορος τοῦ Συλλόγου κ. Γ. Ι. Παπαδοπούλου. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης πολλὰ καὶ καλὰ ὑπεσχέθη ὅτι ἐνεργήσει μετὰ τῶν μελῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ὑπὲρ τῆς σχολῆς, ἧς ἡ σύστασις, προσέθηκε, πόθος ἐστὶ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας» (ἔτος Β' ἀριθ. 348).

1197) Περὶ τῆς τελετῆς ταύτης ἐν ἐκτάσει ἔγραψαν αἱ ἐφημερίδες Ἀ ν α τ ο λ ι κ ὸ ς Ἀ σ τ ὴ ρ (ἔτος ΚΑ' ἀριθ. 30) καὶ Ἀ ν α τ ο λ ὴ (ἀριθμ. 2021)· ἡ δὲ Β υ ζ α ν τ ὶ ς οὕτω περιέγραψε τὰ κατ' αὐτήν «Κατὰ τὰ προαγγελθέντα, ἐτελέσθη προχθὲς ἡ ἑορτὴ τῆς καθιδρύσεως τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς Σχολῆς τοῦ παρ' ἡμῖν Μουσικοῦ Συλλόγου μετὰ τῆς δυνατῆς ἐπισημότητος. Μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς λειτουργίας τῆς τελεσθείσης ὑπὸ τοῦ Σ. Μητροπολίτου Μιτυλήνης κ. Κωνσταντίνου ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐν Γαλατᾷ, προπορευομένου τοῦ ἱερουργήσαντος ἀρχιερέως, τοῦ ἐκ τῶν ἐπιτίμων μελῶν μητροπολίτου Νεοκαισαρείας κ. Ἱεροθέου, τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Παμ-

Κυριακῇ τοῦ Τυφλοῦ, ὡρίσθησαν δὲ ὡς ἡμέραι πρὸς διδασκαλίαν, ἡ Κυριακή, ἡ Τρίτη καὶ ἡ Πέμπτη. Καὶ τὸ μὲν πρακτικὸν μέρος ἐδίδαξαν ἐν τῇ σχολῇ ὁ σχολάρχης Γεώργιος Ραιδεστηνὸς καὶ ὁ μουσικολογιώτατος Ἀλέξανδρος Βυζάντιος, τὸ θεωρητικὸν ὁ περὶ τὴν θεωρίαν τῆς μουσικῆς ἐντριβὴς Μιχαὴλ Παυλίδης, ἡμεῖς δὲ τὴν ἱστορίαν καὶ φιλολογίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς καὶ τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἐν ταῖς λειτουργίαις καὶ ταῖς λοιπαῖς ἱεραῖς ἀκολουθίαις ψαλλομένων καὶ ἀναγινωσκομένων. Ἡ σχολὴ αὕτη μετὰ ὀλιγόμηνον μὲν πλὴν καρποφόρον λειτουργίαν διελύθη ἕνεκα ἐρίδων, αἵτινες ἀνεφύησαν μεταξὺ

φίλου κ. Σωφρονίου, τοῦ πρεσβυτερίου τῶν ἐν Γαλατᾷ ἐκκλησιῶν καὶ πλήθους ἄλλων κληρικῶν, μετέβησαν οἱ ἐκκλησιασθέντες μετὰ τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου ἐν τῷ καταστήματι τῆς Σχολῆς, ἔνθα ἐτελέσθη ὁ νενομισμένος ἁγιασμός, μνημονευθέντων καὶ αὖθις τῶν ἱδρυτῶν, εὐεργετῶν καὶ μελῶν τοῦ Συλλόγου, ὡς καὶ ἐν τῇ λειτουργίᾳ, μεθ' ὃν ἐψάλη ᾆσμα λαμπρὸν πρὸς τὸν θεῖον Δαμασκηνόν, ὑπὸ χοροῦ συγκροτουμένου ἐκ τῶν καθηγητῶν τῆς σχολῆς, χορηγοῦντος τοῦ σχολάρχου κ. Γ Ραιδεστηνοῦ. Κωλυθέντος δὲ παραστῆναι ἐν τῇ τελετῇ ταύτῃ ἕνεκα ἐκτάκτου ἐργασίας τοῦ ἐπιτίμου προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Σ. Μαυρογένους, προήδρευσε μὲν τῆς τελετῆς ὁ ἐπίτιμος ἀντιπρόεδρος τοῦ Συλλόγου ὁ καὶ ἀντιπρόσωπος τῆς Α. Θ. Π. τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου μητροπολίτης Μιτυλήνης κ. Κωνσταντῖνος, ὁ δὲ ἐπίτιμος ῥήτωρ τοῦ Συλλόγου κ. Γεώργιος Παπαδόπουλος τῇ παρακλήσει τοῦ Προεδρείου διὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν στωμυλίας ἀπήγγειλε κατάλληλον τῇ ἡμέρᾳ λόγον. Ἀκολούθως ἐψάλη ὑπὸ τοῦ χοροῦ τὸ πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν Πατριάρχην ἐμμελὲς ᾆσμα, μεθ' ὃ ἐγερθεὶς ὁ προκαθήμενος ἐκ μέρους τοῦ Οἰκ. Πατριάρχου εὐπαίδευτος μητροπολίτης Μιτυλήνης ἐξέφρασε τὴν ἄκραν αὐτοῦ εὐαρέσκειαν πρὸς τὸν Σύλλογον ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ του ὡς ἐπιτίμου ἀντιπροέδρου τοῦ Συλλόγου, καὶ ἐπηύξατο τῷ Συλλόγῳ τὰ εἰκότα ἐκ μέρους αὐτοῦ τε, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων πρὸς ἐπιτυχίαν καὶ εὐόδωσιν τοῦ ἐπιδιωκομένου ὑψηλοῦ σκοποῦ τοῦ Συλλόγου, προσθέσας ἐν τῇ εὐγλώττῳ ταύτῃ προσλαλιᾷ ὁ ἱεράρχης ὅτι ἐν μεγάλῳ βαθμῷ ἀνεκούφισε τὴν ὡς ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ κ. Μαυρογένους θλῖψιν τῶν παρεστώτων ὁ αὐτοσχέδιος μὲν ἀλλὰ σπουδαῖος ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν λόγος τοῦ ἐλλογίμου κ. Γ. Ι. Παπαδοπούλου. Μετὰ τὸν λόγον τοῦ ἁγίου Μιτυλήνης τὸν ζωηρῶς χειροκροτηθέντα, ἐγερθεὶς ὁ κ. Παπαδόπουλος διερμηνεὺς ἐγένετο τῶν αἰσθημάτων τῆς ὁλομελείας τοῦ Συλλόγου πρὸς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν, ἥτις μετ' ἐνδιαφέροντος παρακολουθεῖ τὴν τοῦ Συλλόγου πορείαν καὶ εὐλογεῖ ἑκάστοτε τὰς ἐθνωφελεῖς αὐτοῦ πράξεις, ἰδίᾳ δὲ θερμὰ εὐχαριστήρια ἀπένειμε πρὸς τὸν ἅγιον Μιτυλήνης, τὸν ἀσμένως ἀποδεξάμενον τὴν τοῦ Συλλόγου πρόσκλησιν πρὸς ἐπιτέλεσιν τῆς λειτουργίας καὶ τῆς νενομισμένης τελετῆς τῆς καθαγιάσεως τῆς σχολῆς, τὸν καὶ ἀγαθὰς ἐντυπώσεις παρασχόντα τῷ Συλλόγῳ, ἅτε ἐγκρατέστατον ὄντα μάλιστα τῆς ἱερᾶς μουσικῆς τέχνης καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως. Καὶ οὕτω ληξάσης τῆς λαμπρᾶς ταύτης τελετῆς, ἀπῆλθον ἅπαντες, κληρικοί τε καὶ λαϊκοί, ἀποκομίζοντες τὰς εὐαρεστοτέρας τῶν ἐντυπώσεων» (ἔτος ΚΖ' ἀριθ. 2611).

τοῦ σχολάρχου καὶ τοῦ Προεδρείου, ἐπενεγκοῦσαι ἀτυχῶς καὶ τὴν ἀπόσπασιν ἐκ τοῦ συλλογικοῦ σώματος τεσσάρων διαπρεπῶν μελῶν τοῦ Προεδρείου[1198].

Μουσικὴ Σχολὴ τοῦ ἐν Κωνστ/πόλει Μουσικοῦ Συλλόγου «Ὀρφέως». Ἡ σχολὴ αὕτη εἶναι ἡ δευτέρα ὑπὸ Μουσικοῦ Συλλόγου ἱδρυομένη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀριθμεῖ δὲ ὑπερπεντήκοντα σπουδαστὰς κληρικούς τε καὶ λαϊκούς, ὧν οἱ πλεῖστοι ἱεροψάλται τῶν ἐνοριῶν καὶ μαθηταὶ τῶν ἀνωτέρων τάξεων τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς. Ἐν αὐτῇ, ἀπὸ ἑνὸς ἤδη ἔτους εὐδοκιμώτατα λειτουργούσῃ ἐν τῷ ἐν Φαναρίῳ καταστήματι τοῦ Συλλόγου, ἐδίδαξαν ἀντὶ τοῦ ἀποβιώσαντος κατ' αὔγουστον τοῦ 1889 σχολάρχου Γ. Ῥαιδεστηνοῦ τοῦ ἄλλοτε πρωτοψάλτου τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ὁ λόγιος μουσικὸς καὶ πάνυ εὐμεθόδως διδάσκων τὴν ἱερὰν μουσικὴν Κωνσταντῖνος Φωκαεὺς καὶ ὁ γηραιὸς μουσικοδιδάσκαλος Π. Γ. Κηλτζανίδης.

Χάριν ἱστορικῆς ἀκριβείας σημειούμεθα ὅτι ἡ ἐναρκτήριος τελετὴ ἐπὶ τῇ καθιδρύσει τῆς σχολῆς ταύτης ἑωρτάσθη πανηγυρικώτατα τῇ Κυριακῇ τῆς Ὀρθοδοξίας (26 φεβρουαρίου 1889), ὅτε ὁ μὲν σχολάρχης Γεώργιος Ῥαιδεστηνὸς ἔψαλε μετὰ χοροῦ διάφορα ἡδύμολπα ἄσματα, μετὰ δὲ τὸν ἐναρκτήριον τοῦ τότε ἐπιτίμου προέδρου Θεοδώρου Γεωργιάδου ἰατροῦ λόγον, ἡ ἐμὴ λιτότης ἐξεφώνησεν, εὐγενόφρονι προσκλήσει τοῦ ἐριτίμου προεδρείου, τὸν πανηγυρικὸν τῆς ἡμέρας, οὗ θέμα ἦν «Ἡ κατὰ τοὺς κάτω χρόνους καλλιέργεια τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς διὰ Μουσικῶν Σχολῶν καὶ Συλλόγων». Εἰς μελέτην προεστησάμεθα καὶ ἀνεπτύξαμεν τὸ περὶ τῶν Μουσικῶν Σχολῶν καὶ Συλλόγων θέμα ὅπως καταστήσωμεν γνωστοὺς τοὺς λό-

---

1198) Ἡμεῖς πρὸς τοὺς φίλους διακεκριμένους ἱεροψάλτας κυρίους Παναγιώτην Κηλτζανίδην, Ἀλέξανδρον Βυζάντιον, Πολυχρόνιον Παχείδην καὶ Δημήτριον Κυφιώτην εἰλικρινῆ καὶ ἐγκάρδια ἀπενέμομεν εὐχαριστήρια, διότι καὶ ἐν τῇ συναφθείσῃ τότε δημοσιογραφικῇ πάλῃ (Πρβλ. Αὐγῆς ἀριθ. 912 τοῦ ἔτους 1882—Βυζαντίδος ἀριθ. 2630, Αὐγῆς 915, Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος 39—Αὐγῆς ἀριθ 922—Βυζαντίδος 2636, Αὐγῆς 927 καὶ Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος 41) καίπερ ἀντικείμενοι αὐτοῖς παρέστημεν, οὐχ' ἧττον ἐπειδὴ ἦσαν βέβαιοι, ὅτι ἐξ ὑψηλοτέρων λόγων ὁρμώμενοι συνετάχθημεν τῷ σχολάρχῃ μετ' εὐλαβείας πάντοτε καὶ εὐφήμως ἐμνημόνευσαν τοῦ ὀνόματος ἡμῶν γράψαντες ἐν εἰλικρινείᾳ ἐπὶ λέξει τάδε: πράγματι μεγάλως ἐμόχθησεν ὁ κ. Παπαδόπουλος ὑπέρτε τοῦ Συλλόγου καὶ τῆς Σχολῆς. Ἡ εὐλαβὴς γλῶσσα τῆς μουσικῆς τετρακτύος μαρτυρεῖ ἱπποτικότητα χαρακτῆρος, ἥτις χαρακτηρίζει τοὺς λογίους καὶ εὖ ἡγμένους τῶν παρ' ἡμῖν ἱεροψαλτῶν.

γους τῆς προόδου καὶ τὰς ἀφορμὰς τῶν ναυαγίων αὐτῶν τῷ Συλλόγῳ *Ὀρφεῖ*, διότι ἡ ἱστορία ὑπανοίγει ὑπὸ τὰς ὄψεις τοῦ ἀνθρώπου τὸν πίνακα τῶν αἰώνων, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐνορῶνται σαφῶς τά τε καλὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τὰ φευκτὰ τῆς κακίας. Καὶ ὥσπερ ὁ ναυτιλλόμενος προγινώσκων τοὺς κατὰ τὸν διάπλουν αὐτοῦ σκοπέλους ἀσφαλέστερον τὸ πέλαγος διαπλέει καὶ εἰς τὸν λιμένα ἀκινδύνως καταίρει, καὶ ὥσπερ ὁ ἀθλητὴς τὴν τοῦ ἀντιπάλου δύναμιν μανθάνων προσεκτικώτερος γίνεται καὶ ἁρμοδιωτέραν καὶ ἀσφαλεστέραν ἵσταται στάσιν, οὕτω καὶ ὁ Σύλλογος προδιδασκόμενος ἐκ τῆς ἱστορίας τοὺς κυρίους λόγους τῆς ἀκμῆς τῶν Μουσικῶν Σχολῶν καὶ Συλλόγων καὶ τὰς αἰτίας τῆς διαλύσεως αὐτῶν, ἐπιτυχέστερον τὸν σκοπὸν αὐτοῦ θὰ ἐπιδιώξῃ. Σχολαί τε καὶ Σύλλογοι ἤκμασαν ὅτε ζῆλος ἅγιος καὶ αὐταπαρνησία ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ διέλαμπον ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν πατέρων ἡμῶν· διελύοντο δὲ καὶ ἐναυάγουν ἢ ὅτε ὁ ἐγωϊσμός, ἡ ἀρχολιπαρία καὶ ἡ μικροφιλοτιμία, τὰ τρομερὰ ταῦτα δηλητήρια, κατήρδευον τὰς καρδίας τῶν συγκροτούντων αὐτὰ ἀτόμων, ἢ ἐλλείψει πόρων ἢ διότι τὸ μέγεθος τοῦ ζητήματος ἦν ἀληθῶς πολλῷ ὑπέρτερον τῆς σχετικῆς ἀτελείας τῶν γνώσεων, ὅσας οἱ ἡμέτεροι μουσικοὶ εἶχον. Ἡ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου *Ὀρφέως* καλλιέργεια τῆς μουσικῆς ἡμῶν εἶναι φαινόμενον λίαν τῇ ἀληθείᾳ παρήγορον διὰ τὸ μέλλον τῆς τανῦν νερωνικῶς σπαρασσομένης θείας τέχνης· οὐδεὶς ἀμφιβάλλει ὅτι εἰς τὴν προκοπὴν παντὸς ἔθνους ἀναγκαιοτάτη εἶναι ἡ μόρφωσις τῆς νεολαίας, τῆς μελλούσης μετ' οὐ πολὺ ἵν' ἀντικαταστήσῃ τὴν παρερχομένην γενεὰν τῶν πρεσβυτέρων. Ἡ εὐπαίδευτος λοιπὸν νεολαία τοῦ Φαναρίου ἀναγνωρίζουσα τὴν ἐθνικὴν καὶ θρησκευτικὴν αὐτῆς ἀξίαν, ἀνέλαβε νὰ καλλιεργήσῃ καὶ τὴν ἱερὰν τέχνην, ἣν οἱ πατέρες ἡμῶν ὑπὲρ πάντα ἄλλον λαὸν κατηύγασαν διὰ τῶν ἀκτίνων τοῦ φωτοβόλου καὶ θείου αὐτῶν πνεύματος. Ἐπάναγκες θεωροῦμεν ὅτι ἀπανταχοῦ ὅπου ὑπάρχουσιν ὁμογενεῖς, ἐκεῖ κατὰ μίμησιν τοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου *Ὀρφέως* διὰ μουσικῶν σχολῶν νὰ καλλιεργῆται ἡ πάτριος μουσική, ἡ καθαγιασθεῖσα ὡς σύμμαχος τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἧς φωστῆρες ὑπέρλαμπροι ὑπῆρξαν οἱ φυλάξαντες πιστῶς τὸν κώδικα ἐκεῖνον, ὃν τὸ θῦμα τῆς Γολγοθᾶ διὰ τοῦ θείου αὐτοῦ αἵματος ἐπεσφράγισεν. Ἐν Ἑλλάδι, ὡς γνωστόν, μεταξὺ τοσούτου ἀριθμοῦ θεοτήτων ἐγεννήθη καὶ ἡ *Ἐλπίς*· αὕτη δὲ καὶ μόνη ἀπομένει παρήγορος ἡμῖν, καὶ ἐν ἀπομεμακρυσμένῳ μέλλοντι ἐπιδεικνύει ἡμῖν ἀναθάλλουσαν τὴν ἱερὰν ταύτην τέχνην κατὰ τοὺς πόθους τοῦ ὀρθοφρονοῦντος καὶ ὅλως ἀφωσιωμένου εἰς τὰ πάτρια ὁμογενοῦς δημοσίου.

ΟΙ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΣ ΔΕΚΑΕΤΗΡΙΔΑΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΗΣΑΝΤΕΣ ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ

Γνωστὸν ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας ἠγέρθη ζωηρὰ ἁμιλλα μεταξὺ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῇ Δύσει ὁμογενῶν κοινοτήτων πρὸς σύστασιν συλλόγων καὶ ἀδελφοτήτων, ὑφ' ὧν ἐκαλλιεργήθησαν ἢ καὶ καλλιεργοῦνται τὰ πατρῷα κειμήλια καὶ ἰδίᾳ ἡ γλῶσσα καὶ ἡ μουσική. Πρὸς καλλιέργειαν δὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς οὐ μόνον αἱ μουσικαὶ σχολαὶ συνεβάλοντο τὰ μάλιστα, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ μουσικοὶ σύλλογοι, οἵτινες θεωροῦνται οἱ ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες τοῦ ἑλληνικοῦ μουσικοῦ πνεύματος. Ἐν αὐτοῖς συνήρχοντο μουσικοί τε καὶ φιλόμουσοι, ὧν οἱ μὲν ἠγωνίζοντο τὸν ὑπὲρ τῆς μουσικῆς ἀγῶνα, οἱ δὲ ἐμόρφουν ἑαυτοὺς μουσικῶς.

Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησιαστικὸς Μουσικὸς Σύλλογος. Ὁ πρῶτος ἀναφανεὶς Μουσικὸς Σύλλογος εἶναι ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατ' ἀπρίλιον τοῦ 1863 συγκροτηθεὶς ἐκ μουσικολόγων ὁμογενῶν καὶ ἐκ τῶν πρακτικῶν ἱεροψαλτῶν καὶ τῶν μουσικοδιδασκάλων, καὶ σκοπὸν ὁρίσας τὴν μελέτην τῶν περὶ τὴν μουσικήν, ἱεράν τε καὶ ἐξωτερικήν, ἱστορικῶν καὶ θεωρητικῶν ζητημάτων. Τοῦ Συλλόγου τούτου προέστη καὶ ὁ ἀγακλυτὸς καὶ τῶν πατρῴων ἔνθερμος ζηλωτὴς ἄρχων Μέγας Λογοθέτης τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας Σταυράκης βέης Ἀριστάρχης, τῇ ἐπαινετῇ τοῦ ὁποίου μερίμνῃ τρεῖς μουσικοὶ καὶ μέλη τακτικὰ τοῦ Συλλόγου οἱ κύριοι Γεώργιος Βιολάκης, Ἰωάσαφ Ῥῶσσος καὶ Παναγιώτης Γ. Κηλτσανίδης ἔψαλλον ἐν τῷ Συλλόγῳ τὰ ἐκδεδομένα ἀρχαῖα μουσουργήματα τῶν μουσικοδιδασκάλων. Ὁ Σύλλογος οὗτος ἐξετάζων τὰ ἀρχαῖα μαθήματα τὰ ἐν πρωτοτύπῳ εὑρισκόμενα καὶ σώζοντα τὸ ἀρχαῖον ὕφος καὶ μέλος, καὶ ἐκ τούτων ὁδηγούμενος, ἀπεπειράθη νὰ ἐκκαθάρῃ τὰ μετὰ ταῦτα καὶ τὰ ἔτι νεώτερα, καὶ οὕτω νὰ ἀποχωρήσῃ τὰ καθαρῶς ἐκκλησιαστικὰ τῶν λεγομένων ἐξωτερικῶν. Ὁ πρωτογενὴς οὗτος Σύλλογος ἐξέπνευσε πρὸ τοῦ 1870 ἕνεκα μικροφιλοτιμιῶν, ἐρίδων καὶ διχονοιῶν τῶν μελῶν αὐτοῦ[1199].

Ὁ ἐν Ἀθήναις Ἐκκλ. Μουσικὸς Σύλλογος. Ὁ Β'. κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν Σύλλογος συνέστη ἐν Ἀθήναις τῷ 1873 ὑπ' ἀνδρῶν

1199) Περὶ τοῦ πρωτογενοῦς Συλλόγου ἀναφέρει καὶ ὁ Μαυρογένης πασᾶς ἐν τῷ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Μουσικὸν Σύλλογον ἐκφωνηθέντι ἐναρκτηρίῳ λόγῳ του τῇ

ζηλωτῶν τῶν πατρίων, οἵτινες ἐπιθυμοῦντες ἐκ τῶν ἐνόντων νὰ θεραπεύσωσι τὴν ἐν τῇ πόλει τῆς Παλλάδος οὐχὶ εὐάρεστον κατάστασιν τῆς μουσικῆς, καὶ δημοσίας διαλέξεις συνεκρότησαν, καὶ Κανονισμὸν συνέταξαν ἐπιτήδειον[1200], καὶ μουσικὰ μαθήματα καὶ ἑορτὰς ἐτέλεσαν ἀπὸ κοινοῦ, καὶ πραγματείας ἀνέγνωσαν περὶ διαφόρων θεμάτων τῆς μουσικῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ὁ Σύλλογος οὗτος ὁ σπουδαῖον ἔργον ἀναλαβών, καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς μουσικῆς δωρεὰν καὶ ἄνευ διδάκτρων ἐξακολουθήσας ἐπί τινα χρόνον, ἐπειδὴ οὐδεμίαν εὗρε τακτικὴν μηνιαίαν βοήθειαν καὶ ἀρωγὴν παρὰ τῶν ἁρμοδίων, ὥσπερ ἄλλοι Σύλλογοι, αἱ δὲ ἰδιωτικαὶ προσφοραὶ γενόμεναι δὶς ἢ τρὶς ἤρξαντο ἀραιούμεναι καὶ ἐπὶ τέλους ἐξέλιπον, ἀφέθη εἰς τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν ἰδίων ἑαυτοῦ μελῶν. Τὰ τακτικὰ δὲ μέλη τοῦ Συλλόγου, οἱ ψάλται τῶν ἐκκλησιῶν, ἄνθρωποι συνήθως σπουδασταί, μόλις ἀποζῶντες ἐκ τοῦ γλίσχρου αὐτῶν μισθοῦ, οὐδὲν γενναῖον καὶ διαρκὲς ἠδυνήθησαν νὰ συνεισφέρωσιν ὅπως συντηρηθῇ σχολὴ ἐπαρκής. Ὅθεν ἀπεφάσισεν ὁ Σύλλογος τῷ 1880 νὰ ἀναφερθῇ δι' εἰδικῆς ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν σεβαστὴν Βουλὴν τῶν Ἑλλήνων δι' ὑπομνήματος καὶ παρακαλέσῃ αὐτὴν ὅπως εὐαρεστουμένη ἀναγράψῃ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τὴν ἀναγκαίαν δαπάνην ἵνα συστηθῇ καὶ συντηρηθῇ ἐν Ἀθήναις σχολὴ ἐπιστημονικὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, συμφώνως πρὸς τὸ ἀπὸ 26 ἰανουαρίου 1837 βασιλικὸν Διάταγμα. Τὸ διάβημα ἀπέτυχε. Τοῦ συλλόγου τούτου πρόεδρος διετέλεσεν ὁ ἐν τοῖς μακαριστοῖς ἤδη ἀριθμούμενος διάσημος καθηγητὴς τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας καὶ ἐν μουσικολόγοις εὐδόκιμος Παναγιώτης ὁ Κουπιτώρης. Ὁ Σύλλογος οὗτος ἐπὶ πολὺ ἀτυχῶς ἀπρακτήσας, κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνασυνέστη καὶ εἰργάζετο καλῶς ὑπὸ τὴν ἔμφρονα προεδρείαν τοῦ ἀπὸ τῆς 20 ἰουλίου ὁδεύοντος ἔτους ἐν τοῖς μακαριστοῖς ἀριθμουμένου Κωνσταντίνου Σακελλαρίδου, ἐγκρατεστάτου τῆς μουσικῆς ἔν τε τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ πράξει. Καὶ ὁ Σύλλογος οὗτος δυστυχῶς ἐπιθανάτιος ἤδη διατελεῖ. Εἴθε δὲ νὰ ἀναγεννηθῇ ὡς ὁ μυθολογούμενος ἐκεῖνος Φοίνιξ ἐκ τῆς τέφρας αὐτοῦ ἐπωφελέστατα ἄλλως ὑπὲρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐργασάμενος, συνολωθῇ δὲ καὶ συσσωματωθῇ ἐκ νέου καὶ σταδιοδρομήσῃ ἐμπεδοφρόνως καὶ ἐπὶ βάσεων ἐδραιοτέρων καὶ μακρὰν ἐρίδων καὶ μικροφιλοτιμιῶν. Λέγεται

Τετάρτῃ τῆς Μεσοπεντηκοστῆς τοῦ 1881. Ὁ λόγος οὗτος ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν Νεολόγον (ἀριθ. 3639).

1200) Κανονισμὸς τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου. Ἀθήνησι· 1874. (περιέχει 16 σελίδας).

ὅτι τὸ πάλαι αἱ Μοῦσαι εἶχον συνοδίτας τὰς Χάριτας, ἤδη δὲ δυστυχῶς τὸν ἐγωϊσμόν, τὴν οἴησιν καὶ τὰς μικροφιλοτιμίας. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ Μουσικοὶ Σύλλογοι δὲν εἶναι ὅμοιοι τῷ Ἑλικῶνι ἐκείνῳ τῷ Παρνασσῷ καὶ τῇ Πιερίᾳ, ἀλλ' ὅμοιοι μελάθρῳ Κίρκης καὶ φάρῳ Πρωτέως καὶ παντὶ ἄλλῳ προσφυεστέρῳ.

Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Μουσικὸς Σύλλογος[1201]. Τρίτος Μουσικὸς Σύλλογος ἀριθμεῖται ὁ τῷ 1880 ἱδρυθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἑλληνικὸς Μουσικὸς Σύλλογος*, εἰς οὗ τὴν παγίωσιν, ὡς κοινῶς ὁμολογεῖται, εἴπερ τις καὶ ἄλλος συνετέλεσεν ὁ ἱστορῶν ταῦτα, καὶ πρὸς πρόοδον αὐτοῦ καὶ ἀκμὴν ἠγωνίσθη μεγάλως κατὰ τὴν τετραετῆ συλλογικὴν δρᾶσιν[1202]. Ἡ ἵδρυσις τοῦ σωματείου τούτου εἶναι ὁ καρπὸς καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν κατὰ τὴν 10 φεβρουαρίου[1203], καὶ 24 μαρτίου τοῦ

1201) Ἱστοροῦντες τὰ κατὰ τὸν Σύλλογον τοῦτον λυπούμεθα πολὺ διότι ἀναγκαζόμεθα τὸ ἀκριβὲς θηρεύοντες νὰ περιαυτολογῶμεν ἔν τισι καὶ αὐτέπαινον νὰ φιλοτεχνῶμεν.

1202) Εἰς τὴν περὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συλλόγου δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ Γραφικῷ Κόσμῳ (Ἔτος Β', τεῦχος ΜΑ', 1881, σ. 1298) μακρὰν ἔκθεσιν ἀναγινώσκομεν τάδε «Παρὰ πάντων ὁμολογεῖται ὅτι ὁ Σύλλογος οὗτος ὀφείλει τὴν πρόοδον καὶ ἀκμὴν αὐτοῦ εἰς πολλὰ μέλη, ἰδίως δὲ εἰς τὸν ὑπὲρ τοῦ πατρῴου κειμηλίου, τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, εὐγενῆ ζῆλον τοῦ ἐκ τῶν ἱδρυτῶν κ. Γ. Ι. Παπαδοπούλου, οὗτινος ἐκτιμῶν καὶ ὁ Σύλλογος τοὺς κόπους οὓς καταβάλλει ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτοῦ . . . . . καὶ βουλόμενος παρασχεῖν αὐτῷ ἐλάχιστον τεκμήριον τῆς πρὸς αὐτὸν ἰδιαζούσης εὐγνωμοσύνης καὶ ὑπολήψεως, ἀπένειμε πρὸ μικροῦ τὸν τιμητικὸν τίτλον τοῦ ἐπιτίμου ἱδρυτοῦ. Τοιοῦτος δ' εὐγενὴς ζῆλος εἶναι ἀνώτερος παντὸς ἐπαίνου». Ἐν τῇ Βυζαντίδι ἀναγινώσκομεν (Ἔτος ΚΣΤ', ἀριθ. 2514) «Καθῆκον θεωροῦμεν ν' ἀπονείμωμεν τὸν προσήκοντα ἔπαινον εἰς τὸν Γενικὸν Γραμματέα τοῦ Συλλόγου κ. Παπαδόπουλον, ὅστις διὰ τῆς ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς αὐτοῦ συνδρομῆς συνετέλεσεν εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ παγίωσιν τοῦ Συλλόγου». Καὶ ἐν τῷ Νεολόγῳ (ἔτος ΙΕ', ἀριθ.3729) «Τὸν κ. Γ. Παπαδόπουλον, τὸν πολυειδῶς ὠφελήσαντα τὸν Σύλλογον». Καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 4118 φύλλον τῆς αὐτῆς ἐφημερίδος εὑρηνται ταῦτα «Περὶ τοῦ Γενικοῦ τοῦ Συλλόγου Γραμματέως κ. Γ. Ι. Παπαδοπούλου, οὗτινος δὲν ἔχει ὁ Σύλλογος ἢ νὰ ἐπαινέσῃ τὸν ἄοκνον ζῆλον, τὴν ἀπαράμιλλον ἀφοσίωσιν καὶ τὴν μετ' εἰλικρινοῦς εὐσυνειδησίας μεθ' ἡμέραν τε καὶ νύκτα ἐκπλήρωσιν τοῦ τόσον ἐργώδους ὅσον καὶ σπουδαίου καὶ χριστιανικοῦ τούτου ἔργου του συμφώνως πρὸς τὰ ἐπιβαλλόμενα αὐτῷ ὑπό τε τοῦ Κανονισμοῦ καὶ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ καθήκοντα κτλ». Καὶ ἀλλαχοῦ ἐν τῇ αὐτῇ ἐφημερίδι (ἀριθ. 2442) «Ὁ κ. Παπαδόπουλος, ὅστις ἀπ' ἀρχῆς τῆς συστάσεως τοῦ σωματείου οὐκ ἐπαύσατο μετὰ παραδειγματικοῦ ζήλου ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῆς προόδου αὐτοῦ».

1203) Ἴδε ἐφημερίδος Θρᾴκη ς ἀριθ. 1788, 1789.

1880[1204] δύο διαλέξεών μου «Περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς» γενομένων ἐν τῷ καταστήματι τοῦ ἐν Πέραν Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου. Ὁ Σύλλογος συνεκροτήθη ἐκ μουσικολόγων καὶ ἱεροψαλτῶν, 40 ἐν συνόλῳ μελῶν[1205], σκοπὸς δὲ αὐτοῦ ὡρίσθη ἵνα θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς ἀναπτύξῃ καὶ καλλιεργήσῃ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν μουσικήν, ἐκκλησιαστικήν τε καὶ ἐξωτερικήν, μετὰ προσοχῆς καὶ ἐμβριθείας ἐξακριβώσῃ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς ἀπὸ τῶν ἀρχαίων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, καὶ παραλληλίσῃ αὐτὴν πρὸς τὴν μουσικὴν ἄλλων ἐθνῶν. Ἐν γένει τὸ σωματεῖον τοῦτο ἀνέλαβε νὰ ἐκκαθάρῃ τὴν μουσικὴν ἡμῶν, ὡς ποτε ὁ Κοραῆς τὴν νεοελληνικὴν γλῶσσαν ἀπὸ τῶν παρεισφρησάντων ξενισμῶν, καὶ νὰ ἀναβιβάσῃ αὐτὴν εἰς τὸ καλλιτεχνικὸν ὕψος ἐξ οὗ κατέπεσεν. Ὁ Σύλλογος συνῃσθάνθη τὴν σπουδαιότητα καὶ σοβαρότητα τοῦ ἔργου, οὗπερ ἐπελήφθη, καὶ εὐθαρσῶς ἐχώρει φρονῶν ὅτι καὶ ἐὰν ἐλάχιστον μέρος τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ ἐπραγματοῦτο, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἐθεωρεῖτο ἐθνικῆς εὐφημίας καὶ εὐγνωμοσύνης ἄξιον. Ἠθέλησεν ἀξιεπαίνως νὰ μιμηθῇ ἐν τῷ μουσικῷ ζητήματι τὸ παράδειγμα τοῦ εὐσεβοῦς ἐκείνου Αἰνείου, ὅστις κατὰ τὴν πυρπόλησιν τοῦ Ἰλίου οὐχὶ τὰ πάντα ἀλλὰ μόνον τὸν γηραιὸν Ἀγχίσην καὶ τοὺς πατρίους θεοὺς ἠγωνίζετο νὰ σώσῃ. Ὁ Μουσικὸς οὗτος Σύλλογος ἀνέλαμψε πράγματι «ὡς νυμφίος ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτὸς» καὶ εὗρεν ἀληθῶς γρηγοροῦντας μακαρίους δούλους καὶ ἔλαιον προσκομίζοντας διὰ τὰς λαμπάδας· παρ' οὐδενὸς ἐζήτει τὸ ἀδύνατον, τὸ οὐκ ἐπ' αὐτῷ, ἀλλὰ τὸ ἐπ' αὐτῷ.

Τὴν ἵδρυσιν τοῦ Συλλόγου εὐφροσύνως ἐχαιρέτισεν ἡ ἐγχώριος

1204) Θρᾴκη ἀριθ. 1081. Βυζαντὶς 2388. Ἀνατολικὸς Ἀστὴρ 125. Ἀνατολὴ 2692, 2693.

1205) Τὰ ὀνόματα τῶν ἱδρυτῶν εὑρηνται ἀναγεγραμμένα εἰς τὸ τέλος τοῦ Κανονισμοῦ τοῦ Συλλόγου. Εἰσὶ δὲ ταῦτα: Γ. Ραιδεστηνὸς πρ. Πρωτοψάλτης, Χ. Π. Κηλτσανίδης, Γ. Ι. Παπαδόπουλος, Ν. Ἰωαννίδης, Ἀλ. Γεωργιάδης, Νηλεὺς Καμαράδος, Δ. Γ. Κυφιώτης, Θ. Α. Παπαδόπουλος, Ἀλ. Βυζάντιος, Ἰω. Πάγκαλος, Ἀγ. Κυριαζίδης, Ἠλίας ἱεροδιάκονος, Χαρ. Γεωργίου, Γ. Πρωγάκης, Μ. Πογιατζόγλους, Α. Παλαμάρης, Γ. Νομικός, Ἰάκωβος ἱεροδιάκονος, Πολ. Παχείδης, Δημ. Κουκκουζέλης, Ἀλ. Νομισματίδης, Β. Βελλιάδης, Ἰωάσαφ Ρῶσσος ἱεροψάλτης, Δ. Πεταλλίδης, Σπ. Γεωργόπουλος, Ἰωάννης ἱεροδιάκονος, Ἰορδάνης Νικολάου, Ἀλ. Καρακιόζης, Δημ. Παπαδόπουλος, Π. Πετρίδης, Κ. Μαυρίδης, Ν. Ἀλφατζῆς, Κ. Χ. Δημητριάδης, Ἰω. Τζιρινίδης, Κωνστ. Φωκαεύς, Χρ. Πασχάλης, Β. Κυφιώτης. Ἰω. Κυφιώτης, Γ. Σαραντεκλησιώτης, Γ. Μακασταρίδης, Ἐμμ. Πίκος, Γ. Τιβέριος, Κ. Παπαδόπουλος, Κ. Ἀνανιάδης.

ἑλληνικὴ δημοσιογραφία[1206]· ἀμέσως δὲ ὁ Κανονισμὸς τοῦ σωματείου συνετάχθη ὑπὸ τοῦ ἱστοροῦντος ταῦτα, δαπάναις δὲ τοῦ ἀξιοτίμου ὁμογενοῦς Γεωργίου Νομικοῦ ἐξετυπώθη, τὰ πολυτελῆ καὶ περίχρυσα διπλώματα δαπάναις τοῦ γράφοντος ταῦτα ἐξεδόθησαν καὶ τούτου ἕνεκα διὰ τοῦ τίτλου τοῦ *εὐεργέτου* ἀντετιμήθη[1207], ἡ φάλαγξ τῶν μελῶν ηὐρύνθη καὶ ἐντὸς ἐνιαυσίου χρονικοῦ διαστήματος τριακόσιοι ἑταῖροι ἐπίτιμοί τε καὶ τακτικοὶ ἦσαν ἐγγεγραμμένοι, τακτικῶς κατὰ Κυριακὴν ἡ ὁλομέλεια συνήρχετο, ὅτε καὶ ποικίλα μουσικὰ θέματα συνεζητοῦντο, διάφορα βυζαντινὰ μουσουργήματα ἐψάλλοντο ὑπὸ Γεωργίου τοῦ Ραιδεστηνοῦ ἄλλοτε προτοψάλτου τῆς Μ. Ἐκκλησίας[1208], καὶ ἄλλων, διάφοροι πραγματεῖαι πρωτότυποι ἀνεγινώσκοντο παρὰ διαφόρων μελῶν[1209], ἱκαναὶ δὲ καὶ παρ' ἡμῶν[1210], ἐφ' ᾧπερ καὶ ὁ τίτλος

1206) Νεολόγος ἀριθ. 3348, Θράκη 1838, Βυζαντὶς 2406, Ἀνατολικὸς Ἀστὴρ 132.

1207) Ἴδε Βυζαντίδος ἀρ. 2484, καὶ Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος ἀρ. 18

1208) Ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Ραιδεστηνοῦ ἐπὶ τοῦ μαυροπίνακος καὶ ἐψάλησαν αἱ Καταβασίαι τῆς Ὑπαπαντῆς, τοῦ Πάσχα καὶ ἄλλα λαμπρὰ ἐκκλησιαστικὰ μελουργήματα.

1209) Ὁ κ. Γ. Ραιδεστηνὸς ἀνέγνω τὰς ἑξῆς πραγματείας:

Περὶ ποιότητος καὶ ποσότητος τῶν χαρακτήρων τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.

Περὶ φθόγγων.

Περὶ τονιαίων διαστημάτων.

Περὶ συστημάτων τοῦ ὀκταχόρδου καὶ πενταχόρδου.

Περὶ τετραχόρδου ἢ τριφωνίας τῶν τριῶν γενῶν.

Περὶ φθορῶν τῶν τριῶν γενῶν.

Περὶ ἤχων.

Περὶ τῶν μαρτυριῶν τῶν γραφομένων πρὸ τῆς μελῳδίας.

Ὁ κ. Παναγιώτης Κηλτζανίδης.

Περὶ τῆς δυνάμεως τῶν ἐν ἑκάστῳ ἤχῳ ὑπαρχόντων μέσων, διφώνων, τριφώνων καὶ τετραφώνων.

Περὶ τῶν μουσικῶν χαρακτήρων.

Ὁ κ. Ἀλέξανδρος Βυζάντιος.

Περὶ χρόνου καὶ χρονικῆς ἀγωγῆς.

1210) Τάςδε τὰς ἐπιγραφὰς φέρουσιν κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν αἱ ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως ἄχρι τῆς διαλύσεως τοῦ Συλλόγου φιλοπονηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἱστοροῦντος ταῦτα πραγματεῖαι, ὧν τινες ἀνεγνώσθησαν ἕνεκα τοῦ σχοινοτενοῦς αὐτῶν εἰς σειρὰν τακτικῶν ἢ ἐκτάκτων συνεδριάσεων:

Περὶ μουσικῆς ὑπὸ φιλοσοφικὴν ἔποψιν.

Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ὡς μουσικοφιλόσοφος ἐξεταζόμενος.

Περὶ τοῦ ὀργανικοῦ συστήματος τῆς φωνῆς καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ φωνητικοῦ ἤχου.

τοῦ *ἐπιτίμου ῥήτορος* τοῦ Συλλόγου ἐξ ἐπιεικείας παμψηφεὶ ἐδόθη

Γραμματικὰ καὶ κριτικὰ περὶ τῶν λέξεων ψ ά λ λ ω, ψ α λ μ ό ς, ψ ά λ τ η ς.

Περὶ τῆς καταπτώσεως τοῦ σεμνοπρεποῦς μουσικοῦ ὕφους τῆς Μ. Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς κάτω χρόνους.

Μελέται ἐπὶ τῶν μουσικῶν χειρογράφων τῆς ἐν Φαναρίῳ ἁγιοταφιτικῆς βιβλιοθήκης.

Βίος καὶ μουσουργήματα Ἰωάννου τοῦ Κουκκουζέλη.

Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος ὑπὸ ἱστορικὴν καὶ καλολογικὴν ἔποψιν.

Περὶ τῶν χαρακτήρων τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἱστορικῶς.

Περὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μελοποιΐας.

Μελέται ἐπὶ τῶν τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς συγγραμμάτων τῶν σοφῶν εὐρωπαίων Κιρχέρου, Μαρτίνη, Βουρνέη, Γερβέρτου, Πραϊέρου, Ρανδχαρδιγγέρου, Ἰωάννου Βαπτιστοῦ τοῦ Δόνη, Φραγκίσκου τοῦ Προβέδη, Βιλλωτοῦ καὶ Ἀλοϋσίου Νερίκη.

Περὶ τῆς Μουσικῆς καθ' Ὅμηρον.

Περὶ τῶν ἑπτὰ ἑλλήνων μουσικογράφων, Ἀριστοξένου, Εὐκλείδου, Νικομάχου τοῦ Γερασηνοῦ, Ἀλυπίου, Γαυδεντίου, Βακχείου τοῦ Γέροντος καὶ Ἀριστείδου Κυντιλιανοῦ, καὶ μελέται ἐπὶ τῶν περὶ μουσικῆς σωζομένων συγγραμμάτων αὐτῶν.

Περὶ ὑμνογραφίας καὶ τῶν ἀπὸ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ μέχρι τῆς ἁλώσεως ἀκμασάντων ὑμνογράφων.

Ἀνάλυσις τοῦ περὶ Μουσικῆς λόγου τοῦ Πλουτάρχου.

Περὶ τῶν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν μουσικῶν μελῶν.

Περὶ τῶν ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ᾄσμασι ρυθμῶν καὶ μέτρων.

Περὶ τῶν διαφόρων γραφικῶν τῆς μουσικῆς μεθόδων ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Περὶ τῶν παρεισφρησάντων ἐκ τῆ ἐκκλησιαστικῆ μουσικῆ ξενισμῶν.

Περὶ τῆς μουσικῆς τῶν Ἀραβοπερσῶν καὶ τῶν ἐν Ἀνατολῆ Ἰουδαίων.

Περὶ τῶν κορυφαίων ὑμνογράφων τῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς ἐκκλησίας μέχρις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἀκμασάντων.

Περὶ τῶν ἀρχαίων ὕμνων τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς ἀκολουθίαις ἄχρι σήμερον ψαλλομένων.

Περὶ τῆς δημοτικῆς τῶν Βυζαντινῶν μουσικῆς.

Περὶ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν πρωτοψαλτῶν τῆς Μ. Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐκτοτε διαπρεψάντων καὶ διαπρεπόντων ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς μουσικῷ κόσμῳ μουσικοδιδασκάλων.

Περὶ ᾠδῆς καὶ χοροῦ καθ' Ὅμηρον.

Περὶ τῆς μουσικῆς χειρονομίας.

Ἡ ἀρχαία ὑμνολογία κατὰ Ἰουστῖνον τὸν φιλόσοφον καὶ μάρτυρα, Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα καὶ τὸν καρδινάλιον Pitra.

Ἡ παρὰ τοῖς ἀναχωρηταῖς ἀρχαία ἁπλῆ ὑμνῳδία κατὰ Θεοδώρητον, Κασσιανὸν καὶ ἄλλους.

Αἱ κατὰ τῶν ψαλτῶν μομφαὶ τῶν πατέρων τοῦ Δ' αἰῶνος διὰ τὰς ἐν τῆ μουσικῆ τέχνη εἰσαχθείσας καταχρήσεις.

ἡμῖν μετ' ἐπισήμου διπλώματος κατὰ Αὔγουστον τοῦ 1881[1211]. Ἐγκαίρως κατηρτίσθη ἡ Ἐκπαιδευτικὴ τοῦ Συλλόγου Ἐπιτροπὴ[1212] ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ἱεροψάλτου Ἰωάσαφ Ρώσσου, ἥτις ἤρξατο εἰδικῶς ἐργαζομένη πρὸς ἐξωραΐσιν τῆς μουσικῆς ἡμῶν ἐπὶ τῇ βάσει κανονισμοῦ καὶ προγράμματος, ὧν ἡ ἐκπόνησις ὀφείλεται τῇ ἐμῇ λιτότητι· ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη εἰργάσθη μετὰ ζήλου, τῇ δὲ 14 δεκεμβρίου τοῦ 1880 ἔτους, συνῆλθε, προσκλήσει πατριαρχικῇ, ἐν τοῖς πατριαρχείοις μετὰ τοῦ προεδρείου, προκαθημένου τοῦ παναγιωτάτου Ἰωακείμ Γ' τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης, καὶ συμπαρακαθημένων τῶν παρ'ἡμῖν γνωστῶν μουσικολόγων Γερμανοῦ Ἀφθονίδου ἀρχιμανδρίτου, Ξενοφῶν-

---

Περὶ τῆς σεμνοπρεποῦς ψαλμῳδίας.

Διατί οὐκ ἐπιτρέπεται ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἡ ὀργανικὴ μουσική.

Χρῆσις δύο εἰδῶν μουσικῶν σημείων κατά τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας.

Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς κατὰ Σουΐδαν, Κωνσταντῖνον τὸν Ἀκροπολίτην καὶ Ἰωάννην τῶν Ἱεροσολύμων.

Μελέται ἐπὶ τῆς Ὀκτωήχου τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Περὶ τῆς σημασίας τῶν Εἱρμῶν καὶ Τροπαρίων της Ὀκτωήχου κατὰ Ἰωάννην τὸν Ζωναρᾶν.

Ἑρμηνεῖαι καὶ διασαφήσεις ἐπὶ τῶν τροπαρίων, ἰδιομέλων καὶ εὐχῶν τῶν εἰς τὸν Δαμασκηνὸν ἀποδιδομένων.

Περὶ τῶν ὀκτὼ ἤχων καὶ μουσικῶν σημείων τῆς Ὀκτωήχου.

Μελέται ἐπὶ τῶν ᾀσματικῶν κανόνων τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Οἱ ἑρμηνευταὶ τῶν εἰς τὰς Δεσποτικὰς καὶ Θεομητορικὰς ἑορτὰς Κανόνων τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Μελέται ἐπὶ τῶν κατὰ τὰς ἐρεύνας τοῦ Μαΐου καὶ Ἀλλατίου Κανόνων τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰς μνήμας προφητῶν, ἀποστόλων, ἱεραρχῶν, ὁσίων, μαρτύρων κλπ.

Μελέται ἐπὶ τῶν εἰς τὰς Ὥρας τοῦ Πάσχα Τροπαρίων, τῶν στιχηρῶν τῆς ἀκολουθίας τοῦ Πάσχα καὶ τῆς ὅλης Διακαινησίμου ἑβδομάδος.

Περὶ τῶν νεκρωσίμων ἀντιφώνων καὶ στιχηρῶν τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Κρίσεις ἐπὶ τῆς κατὰ Ἀλλάτιον Παρακλητικῆς τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐπιθεωρηθέντος Ἱεροσολυμιτικοῦ Τυπικοῦ.

Περὶ τῶν ἐν τῇ Ὀκτωήχῳ στιχηρῶν τοῦ Ἀνατολίου.

Περὶ τῶν Ἀποστίχων Παύλου τοῦ Ἀμμορίου.

Περὶ τῶν Τριαδικῶν Κανόνων τοῦ Μητροφάνους.

Περὶ τῶν ἑωθινῶν Τροπαρίων Λέοντος τοῦ Σοφοῦ.

Περὶ τῶν ἐξαποστειλαρίων Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου.

1211) Ἴδε καὶ Νεολόγου ἀριθμ. 729, Βυζαντίδος ἀρ. 2545, καὶ Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος 48.

1212) Πλὴν τοῦ προέδρου, μέλη τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐπιτροπῆς ἦσαν οἱ κύριοι Γ. Ραιδεστηνός, Π. Κηλτζανίδης, Ν. Ἰωαννίδης, Ν. Καμαράδος, Α. Κυριαζίδης, Δημ. Κυφιώτης, Π. Γ. Παχείδης, Ἀλ. Γεωργιάδης καὶ ἐγώ.

τος Τριανταφυλλίδου, Δημητρίου Πασπαλλῆ καὶ Ἀνδρέου Σπαθάρη, ὅτε καὶ πολλαὶ ἰδέαι ἀντηλλάγησαν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐξωραΐσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς. Ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Συλλόγου, τῇ προσλήψει καὶ ἄλλων μελῶν, κατήρτισεν ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία βραδύτερον τὴν ἐπιτροπὴν τὴν φιλοπόνως ἐργασθεῖσαν καὶ κατασκευάσασαν τὸ μουσικὸν ὄργανον *Ψαλτήριον*, περὶ οὗ ἔφθημεν εἰπόντες. Ἔκτοτε δὲ ἔπαυσεν ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ Συλλόγου ἐργαζομένη ὡς ἀπολέσασα τὰ σπουδαιότερα τῶν μελῶν αὐτῆς.

Γνωστὸν δὲ ὅτι ὡς ἔχουσι τὰ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἐπειδὴ πᾶς ὁ βουλόμενος, ὁμογενὴς ἢ ἀλλογενὴς καὶ ἀλλόδοξος, ἐκμαθεῖν αὐτὴν καὶ τὸ γραφικὸν αὐτῆς σύστημα, εἶναι ὑπόχρεως νὰ διδαχθῇ πάντα τὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἡμῶν ἐν χρήσει μέλη καὶ τὰ ποικίλα μαθήματα τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν διὰ τὴν ἔλλειψιν βιβλίου εὐμεθόδως συντεταγμένου, ὁ Σύλλογος κατὰ τὴν ΡΝΘ' αὐτοῦ συνεδρίασιν μετὰ μακρὰν συζήτησιν ἀνέλαβε δι' εἰδικῆς ἐπταμελοῦς ἐπιτροπῆς[1213] νὰ παρασκευάσῃ κατάλληλον βιβλίον ἐξωτερικῶν μελῶν εὐμέθοδον, συντεταγμένον οὕτως ὥστε ὁ μὴ σκοπῶν νὰ χοροστατῇ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ νὰ ἀναδειχθῇ ἐξ ἐπαγγέλματος ἱεροψάλτης, νὰ δύνηται νὰ ἐκμάθῃ τὴν καθ' ἡμᾶς μουσικὴν καὶ τὸ γραφικὸν αὐτῆς σύστημα διὰ μόνων τῶν ἐξωτερικῶν ἐθνικῶν μελῶν, καίτοι ὁ τοιοῦτος θὰ ἦναι οἴκοθεν ἱκανὸς νὰ ψάλλῃ ἔπειτα οἱονδήποτε θέλει ἐκκλησιαστικὸν μέλος[1214]. Ἡ αὐτὴ ἐπιτροπὴ ἀνέλαβε νὰ τονίσῃ νέα ἐθνικὰ

1213) Τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης ἦσαν οἱ κύριοι Γ. Ραιδεστηνός, Π. Γ. Κηλτζανίδης, Ἀλεξ. Γεωργιάδης, Ἀλεξ. Νομισματίδης, Πολ. Παχείδης, Δ. Γ. Κυφιώτης καὶ ὁ γράφων ταῦτα.

1214) Τὴν σύνταξιν παρομοίου ἔργου διὰ διαγωνίσματος ἀνέλαβε τῷ 1875 καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις Ἐκκλησιαστικὸς Μουσικὸς Σύλλογος. Ὁ αὐτὸς Σύλλογος τὸν αὐτὸν διαγωνισμὸν ἐκ νέου προεκήρυξε βελτιώσας τοὺς ὅρους αὐτοῦ ἱκανῶς καὶ νέαν παρασχὼν προθεσμίαν.

Ἰδοὺ οἱ ὅροι.

1) Τὸ βιβλίον θέλει περιλαμβάνει πᾶσαν τὴν ἐξωτερικὴν μουσικήν, τεταγμένην κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους καὶ διηρημένην εἰς ὀκτὼ τμήματα.

2) Ἕκαστον τμῆμα ἄρχεται ἀπὸ τῆς κλίμακος τοῦ οἰκείου ἤχου καὶ τῆς παραλλαγῆς αὐτοῦ, εἶτα τάσσονται αἱ ἁπλούστεραι φράσεις καὶ περικοπαί, ἄσματα εὔκολα, καὶ κατὰ μικρὸν προβαίνει εἰς τὰ συνθετώτερα καὶ δυσκολώτερα.

3) Τὴν ὕλην ἑκάστου τμήματος ἀποτελοῦσιν ἐν γένει τὰ ἐξωτερικὰ ἐθνικὰ μέλη, οἷον ἄσματα δημοτικά, ἄσματα χορῶν, ὕμνοι, ἐγκώμια, θρῆνοι, μυρολόγια, ἄσματα εὐρωπαϊκά, τουρκικὰ καὶ ποικίλα ἐρανίσματα.

ᾄσματα καὶ ᾠδὰς διὰ τὸν λαὸν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μελῶν τῆς ἐθνικῆς

4) Ἐν οἷς ἤχοις αἱ παραλλαγαὶ ἐλλείπουσιν, ἀνάγκη νὰ συντεθῶσι νῦν τὸ πρῶτον κατὰ τὴν φύσιν καὶ τοὺς κυριεύοντας ἐν ἑκάστῳ ἤχῳ συγγενεῖς φθόγγους πρὸς ἀνάδειξιν ὅσον οἷόν τε γνησιωτέραν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἤχου ἐκείνου.

5) Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἀπαιτουμένων ἐν ἑκάστῳ τμήματι μαθημάτων δύναται καὶ ἐκ δεδημοσιευμένων νὰ ἐρανισθῇ, καὶ τὰ εἰσέτι ἄγραφα, φερόμενα δ' ἐν τῷ στόματι τοῦ ἔθνους ᾄσματα, συγγράψας νὰ καταχωρήσῃ καὶ νέα νὰ συνθέσῃ καὶ μελοποιήσῃ.

6) Οἱ παραλλάσσοντες τρόποι ἤχου τινὸς εἴτε κατὰ βάσιν, εἴτε κατὰ σύστημα, εἴτε κατὰ φθορὰν ἐπ' ἄλλης βάσεως, τάσσονται ὡς ἴδια κεφάλαια ἐν τῷ τμήματι τοῦ οἰκείου ἤχου, οἷον ἐν τῷ Δ' ἤχῳ καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ Βου ἐν τῷ Βαρεῖ καὶ τά ἀπὸ τοῦ Ζω, κτλ.

7) Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ βιβλίου δύναται νὰ προσθέσῃ καὶ βραχεῖάν τινα εἰσαγωγὴν εἴτε εἰς τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν συλλεγέντων, εἴτε εἰς τὸ εἶδος τῶν συντεθέντων καὶ μελοποιηθέντων ἀφορᾷ αὕτη, εἴτε οἱαδήποτε ἄλλας ἀναγκαίας πληροφορίας ἐπιπροστίθησιν.

8) Τὸ βιβλίον τυπούμενον πρέπει νὰ πληροῖ 16—20 τυπογραφικὰ φύλλα.

9) Πᾶς εἰδήμων τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικοῦ ἢ βυζαντινοῦ συστήματος μουσικὸς εἶναι δεκτὸς ὡς συγγραφεὺς εἰς τὸν διαγωνισμόν.

10) Οἱ διαγωνισθησόμενοι ὀφείλουσι νὰ πέμψωσι πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου τὰ χειρόγραφα αὐτῶν μέχρι τῆς 1 Αὐγούστου 1881, καλῶς ἐσφραγισμένα καὶ ἐπὶ συστάσει ἢ ἀποδείξει διὰ τὸ ἀσφαλές. Οὐδεμία δὲ οὐδαμοῦ ὑπογραφὴ ἢ ἄλλη τις δήλωσις θὰ ὑποδεικνύῃ τίς ἐστιν ὁ συγγραφεύς, ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ χειρογράφου ἐν φακέλλῳ, καλῶς ἐσφραγισμένῳ, ἐγκλείει ὁ συγγραφεὺς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἐπιγράφει ἔξωθεν τοῦ φακέλλου ρητόν τι στίχον τινὰ καὶ τὸ αὐτὸ προσγράφει καὶ ἐν τῇ πρώτῃ σελίδι τοῦ χειρογράφου διὰ τὴν ταὐτότητα.

11) Τὸ ἆθλον ἔσται χιλιόδραχμον, ἤτοι δραχμαὶ παλαιαὶ 1120.

12) Τὰ χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται εἰς τοὺς συγγραφεῖς, ἀλλὰ κατατίθενται εἰς τὸ ἀρχεῖον τσῦ Συλλόγου.

13) Τοῦ βραβευθησομένου συγγράμματος ὁ συγγραφεὺς ὅταν ἐκτυπώσῃ αὐτό, ὀφείλει νὰ προσφέρῃ ἑκατὸν ἀντίτυπα δωρεὰν τῷ Συλλόγῳ.

14) Ἡ κρίσις γενήσεται τῇ πρώτῃ Κυριακῇ μετὰ τὴν 4 Δεκεμβρίου 1881, ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὑπὸ ἀγωνοδίκου ἐπιτροπῆς ἐπὶ τούτῳ ἐκλελεγμένης ὑπὸ τοῦ Συλλόγου.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 16 μαΐου 1880.

Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ὁ Πρόεδρος
Π. ΚΟΥΠΙΤΩΡΗΣ

Τὰ μέλη
ΕΜΜ. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ
ΑΘ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗΣ
Ιω. Θ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗΣ
ΝΙΚ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

ἡμῶν μουσικῆς καὶ πρὸς χρῆσιν τῶν ἐν τοῖς σχολείοις παίδων. Προσέτι ἐνεκρίθη παμψηφεὶ ὑπὸ τῆς ὁλομελείας ὅπως ὁ ἱστορῶν ταῦτα μεταβῇ εἰς τὴν παράλιον κώμην τῆς Βιθυνίας, Ρύσιον (Ἀρετσοῦν), εἰς τὴν νῆσον Πάτμον καὶ εἰς Ἅγιον Ὄρος πρὸς μελέτην τῶν διασωζομένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ρηθέντων μερῶν μουσικῶν ἀνεκδότων χειρογράφων καὶ πρὸς κατάστρωσιν καταλόγου ἀκριβοῦς, τῶν ἐν αὐταῖς ὑπαρχόντων μουσικῶν βιβλίων[1215]. Ἀλλ' ἡ ἐπελθοῦσα χαλάρωσις ἐν τῷ σωματείῳ ἐματαίωσεν ἀτυχῶς τὰς ρηθείσας ἀξιολόγους καὶ ἐθνωφελεῖς ἄλλως ἀποφάσεις.

Ὁ Σύλλογος ἐπιθυμῶν ὅπως διευκολυνθῇ τὸ ἔργον τῆς τότε μελετωμένης πρὸς ἵδρυσιν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς αὐτοῦ Σχολῆς ἔγνω κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1882 νὰ τάξῃ καὶ ἐπόπτην ἐπὶ τῶν ψαλλόντων ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς πόλεως ἡμῶν, ὅστις κατ' ἀξίαν νὰ διαιρέσῃ τοὺς παρ' ἡμῖν ἱεροψάλτας εἰς τρεῖς τάξεις, ὅπως τινὲς μὲν τῶν ἐκ τῆς πρώτης τάξεως χρησιμεύσωσι, τῇ ἐγκρίσει καὶ ἐπιδοκιμασίᾳ τοῦ Συλλόγου καὶ τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ὡς καθηγηταὶ τῆς Μ. Σχολῆς, οἱ τῆς τρίτης ὑποχρεωθῶσιν ὑπὸ τῶν πατριαρχείων νὰ φοιτῶσιν εἰς τὴν σχολὴν πρὸς τελειοποίησιν τῶν μουσικῶν αὐτῶν γνώσεων, οἱ δὲ τῆς δευτέρας μετὰ τῶν ἱεροψαλτῶν τῆς πρώτης τάξεως νὰ ψάλλωσι κατὰ χοροστασίας πρὸς σχηματισμὸν τοῦ ὁμοιομόρφου ἐν τῷ ψάλλειν. Τὸ ἔντιμον μὲν πλὴν καὶ δυσχερὲς λειτούργημα τοῦ ἐπόπτου ἀνετέθη παμψηφεὶ εἰς ἡμᾶς.[1216]. Τὰς παρατηρουμένας δὲ ἐλλείψεις τῶν παρ' ἡμῖν μουσικῶν χορῶν, ἃς ἄλλοτε ὑπέδειξεν ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν καὶ ὁ μακαρίτης Ἰωάννης Ραπτάρχης ἐν ἰδίῳ συγγράμματι,[1217] ἀνεγράψαμεν τότε λεπτομερέστατα ἐν τῇ *Βυζαντίδι*[1218].

Τρεῖς μεγαλοπρεπεῖς ἑορταὶ ἐτελέσθησαν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου κατὰ τὸ διάστημα τῆς τετραετοῦς λειτουργίας αὐτοῦ. Καὶ ἡ μὲν Α' τῇ 6 μαΐου τοῦ 1881 ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς Μεσοπεντηκοστῆς, ὅτε προκαθη-

---

1215) Πρβλ. Νεολόγου ἀριθ. 3771, Βυζαντίδος 2559, Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος 5.

1216) Τὰς λεπτομερείας ὅρα ἐν τῇ Βυζαντίδι (ἔτος ΚΣΤ'. ἀρ. 2593) καὶ τῷ Ἀνατολικῷ Ἀστέρι (Ἔτος ΚΑ' ἀριθ. 19).

1217) Πρβλ. Πικρὰ ἡ ἀλήθεια, ἢ ἡ κατ' ἀντίθεσιν τῆς ὀσημέραι ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς αὐξανομένης ἐξωτερικῆς πολυτελείας καὶ μεγαλοπρεπείας, ἐλάττωσις τοῦ θείου ἐσωτερικοῦ διακόσμου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1860 σ. 17—20.

1218) Ἔτος ΚΣΤ' ἀριθ. 2593, 2598, 2600, 2602, 2603, 2606, 2607, 2608, 2610, 2613, 2617, 2618, 2626, 2629, 2630, 2631, 2632, 2635, 2636, 2646, 2649, 2650.

μένου τῆς εὐσήμου τελετῆς τοῦ ἐπισκόπου Μυρέων (εἶτα Χίου, κατόπιν μητροπολίτου Ἰκονίου ἀποθανόντος) Ἀμβροσίου, καὶ ᾄσματα διάφορα ἐψάλησαν χοραρχοῦντος τοῦ Γ. Ραιδεστηνοῦ, λόγοι δὲ ἐξεφωνήθησαν ὑπὸ τοῦ ἐπιτίμου προέδρου Σπυρίδωνος Μαυρογένους πασᾶ, ὑπ' ἐμοῦ, ὑπὸ τοῦ μουσικολόγου Ἀνδρέου Βάτη, καὶ προσλαλιὰ συγχαρητήριος ὑπὸ τοῦ ἐπιτίμου μέλους ἀρχιεπισκόπου Φιλαδελφείας (τανῦν πατριάρχου Ἀντιοχείας) Γερασίμου[1219]. Τὴν Β' πανήγυριν ἐτέλεσεν ὁ Σύλλογος τῇ 4 δεκεμβρίου 1881, ἐπὶ τῇ μνήμῃ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, καθ' ἣν, μετὰ τὰ ψαλέντα ᾄσματα ὁ ἐπίτιμος πρόεδρος Μαυρογένης πασᾶς ἀπήγγειλε τὸν ἐναρκτήριον[1220], ὑπ' ἐμοῦ ἐξεφωνήθη ὁ πανηγυρικὸς τῆς ἡμέρας[1221], ὁ μητροπολίτης Μιτυλήνης ὡμίλησεν ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας[1222], ἀντιπροσωπευομένης ὑπὸ τριῶν ἱεραρχῶν τοῦ Ἀμασείας Σωφρονίου, τοῦ Μιτυλήνης καὶ τοῦ Χίου Ἀμβροσίου, καὶ ὁ δημοσιογράφος Θωμᾶς Πασχίδης εἶπεν ὀλίγα τινὰ ἐκ μέρους τῶν παρεστώτων. Ἡ Γ' δὲ πανήγυρις ἐγένετο ἐπὶ τῇ ἐγκαινίσει τῆς μουσικῆς σχολῆς τοῦ Συλλόγου, περὶ ἧς ἔφθημεν εἰπόντες τὰ δέοντα. Ὁ Σύλλογος ἐν τῇ τετραετεῖ δράσει του ἐθρήνησε τὸν θάνατον δύο ἐπιτίμων μελῶν αὐτοῦ, τοῦ ἐν Ἀθήναις διασήμου μουσικολόγου Παναγιώτου Κουπιτώρη[1223] καὶ τοῦ περιωνύμου γερμανοῦ μουσικοῦ Ριχάρδου Βάγνερ,[1224] καὶ τοῦ ἐκ τῶν τακτικῶν μελῶν μουσικοδιδα-

---

1219) Τὰ κατὰ τὴν Α' ἐπέτειον ἑορτὴν ἴδε ἐν ἐκτάσει εἰς τὸν Νεολόγον, (ἔτος ΙΕ' ἀριθ. 3639), ἔνθα εὑρηται καὶ ὁ λόγος τοῦ κ. Μαυρογένους, εἰς τὴν Βυζαντίδα (ἔτος ΚΣΤ' ἀριθ. 2514) καὶ Ἀνατολικὸν Ἀστέρα, (ἔτος Κ. ἀριθ. 33).

1220) Ὁ λόγος ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Ἀνατολικῷ Ἀστέρι (ἔτος ΚΑ' ἀριθ. 20 σ. 152) καὶ ἐν τῷ Γραφικῷ Κόσμῳ (ἔτος Β', τεῦχος ΜΗ' σ.1510).

1221) Περὶ τοῦ λόγου τούτου εὐφήμως ἔγραψαν αἱ ἐφημερίδες Νεολόγος, Βυζαντίς, Αὐγή, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια καὶ Γραφικὸς Κόσμος· ἐκτενῶς δὲ ὁ Ἀνατολικὸς Ἀστήρ, οὗτινος ὁ σεβαστὸς διευθυντὴς Β. Δ. Καλλίφρων παρέστη καὶ εἰς τὴν τελετήν. Ὁ πανηγυρικὸς λόγος μου ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν Γραφικὸν Κόσμον κατὰ Μάρτιον τοῦ 1882, ὅτε διετέλουν ἀρχισυντάκτης τοῦ περιοδικοῦ τούτου συγγράμματος.

1222) Ἡ προσλαλιὰ τοῦ ἐμβριθοῦς ἱεράρχου Μιτυλήνης Κωνσταντίνου ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Ἀνατολικῷ Ἀστέρι (ἔτος ΚΑ'. ἀριθ. 20. σ. 152,153.)

1223). Ἀνατολικὸς Ἀστήρ, (ἔτος ΚΑ'. ἀριθ. 6.)

1224). Ἐν τῷ τῆς 4ης μαρτίου 1883 φύλλῳ τοῦ Νεολόγου (ἀριθ. 4175) ἐδημοσιεύθη τὸ κάτωθι σχετικὸν ἀρθρίδιον, ὅπερ αὐτολεξεὶ μεταφέρομεν. «Γνωστὸν ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐφημερίδων ὅτι τῇ 1/13 Φεβρουαρίου ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν μόλις ἑβδομηκοντούτης ἐν Βενετίᾳ ὁ γνωστότατος γερμανὸς καλλιτέχνης καὶ διαπρεπέστατος τῆς ἐποχῆς ἡμῶν μουσικὸς Ριχάρδος Βάγνερ. Ἡ κηδεία αὐτοῦ

σκάλου Νικολάου Ἰωαννίδου[1225]. Ἐκ καθήκοντος φιλαδελφείας ὁ Σύλλογος ἐτέλεσε καὶ πολιτικὸν τεσσαρακονθήμερον μνημόσυνον ἐπὶ τῷ θανάτῳ καὶ ἑτέρου ἀρχαίου μουσικοδιδασκάλου, τοῦ Στεφάνου Μωϋσιάδου, καί περ μὴ ὄντος μέλους τοῦ σωματείου.

Ὅτε τὸ σωματεῖον τοῦτο ἔπαυσε λειτουργοῦν, ἡ χρηματικὴ αὐτοῦ περιουσία εἰς ὑπερεκατονταπλάδα μετζητίων ἀνερχομένη καὶ μέχρις ἐσχάτων ὑπὸ τοῦ τότε ταμίου ἀξιοτίμου ὁμογενοῦς Γεωργίου Νομικοῦ εὐλαβῶς φυλαττομένη, παρεδόθη ὑπὸ τοῦ τελευταίου ἀξιολόγου προέδρου Θ. Γεωργιάδου ἰατροῦ, τοῦ ταμίου, καὶ τοῦ ἱστοροῦντος ταῦτα ὡς γενικοῦ γραμματέως εἰς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον. Ἐκ τοῦ ταμείου τῶν πατριαρχείων τὰ χρήματα ληφθέντα πέρυσιν ὑπὸ τῶν προμνησθέντων τριῶν, παρεδόθησαν, τῇ ἐπινεύσει τοῦ παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Διονυσίου τοῦ Ε', τῷ Μουσικῷ Συλλόγῳ *Ὀρφεῖ* ὅπως χρησιμεύσωσιν αὐτῷ διὰ τὸν ἴδιον σκοπὸν δι' ὃν εἰσεπράχθησαν ἄλλοτε, ἤτοι πρὸς ἀξιοπρεπῆ διατήρησιν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς σχολῆς.

Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μουσικὸς Σύλλογος «Ὀρφεύς». Τὸ σωματεῖον τοῦτο ἱδρυθὲν κατὰ μάρτιον τοῦ 1886 ἐκαλλιέργησεν ἐπὶ ὅλην τριετίαν μόνον τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικήν, ὡς καὶ ὁ ἐν Πέραν εὐδοκίμως τανῦν ἐργαζόμενος Ἑλληνικὸς Σύλλογος *Ἑρμῆς* ὑπὸ τὴν πεπνυμένην προεδρείαν τοῦ δραστηρίου καὶ εὐμαθεστάτου Κωνσταν-

---

ἐγένετο πρό τινων ἡμερῶν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ Λειψίᾳ, δαπάναις τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας, ὅστις ἅμα τῇ ἀγγελίᾳ τοῦ θανάτου τοῦ ἐξόχου τούτου μουσουργοῦ ἀπέστειλεν ἔκτακτον ἀπεσταλμένον εἰς Βενετίαν ὅπως παραλάβῃ τὸν νεκρὸν αὐτοῦ. Ἐν τῇ μεγαλοπρεπεστάτῃ κηδείᾳ τοῦ Βάγνερ παρέστησαν καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν διαφόρων Μουσικῶν Συλλόγων τῆς ἑσπερίας. Ἐκ μέρους δὲ τοῦ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει ἑδρεύοντος Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, οὗτινος ἐπίτιμον μέλος καὶ ἀντιπρόσωπος ἐν Γερμανίᾳ διετέλει ὁ ἀοίδιμος Βάγνερ παρέστησαν κατ' ἐντολὴν οἱ ἐκ τῶν ἐν Γερμανίᾳ ἐπιτίμων μελῶν τοῦ Συλλόγου κκ. Παῦλος Στόππελ καὶ Ριχάρδος Φοίστερος, ἐπιθέντες ἐπὶ τῆς σοροῦ καὶ στέφανον μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς «ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Μουσικὸς Σύλλογος τῷ πολυκλαύστῳ ἐπιτίμῳ μέλει Ριχάρδῳ Βάγνερ». Ὁ Σύλλογος ἐξέφρασε μάλιστα καὶ τηλεγραφικῶς διὰ τοῦ γενικοῦ αὐτοῦ γραμματέως κ. Γ. Ι. Παπαδοπούλου τὰ συλλυπητήρια αὐτοῦ πρὸς τὴν οἰκογένειαν τοῦ θρηνουμένου μεγαλοφυοῦς μουσικοῦ, ὃν θρηνεῖ ἅπας ὁ μουσικὸς κόσμος καὶ ἰδίᾳ ἡ Γερμανία, ἧς τὴν μουσικὴν ἀνύψωσεν εἰς ἄκρον ἄωτον διὰ τῶν ἀμιμήτων μουσουργημάτων, τοῦ Ριένζη καὶ τοῦ Ἀσματοδιδασκάλου, τοῦ Πετῶντος Ὁλλανδοῦ καὶ τοῦ Τριστᾶνος καὶ τῆς Ἰσόλδας, τοῦ δακτυλίου τοῦ Νίβελλουγγ τοῦ Ταγχόϋζερ, τοῦ Λόεγγριν, καὶ τοῦ Πάρσιφαλ».

1225) Αὐγή, ἀριθ. 1433 καὶ Βυζαντίς, περιοδ. Β'. ἀριθ. 125.

τίνου Καλλιάδου βέη, Μεγάλου Ρήτορος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Ἀπὸ ἑνὸς ὅμως ἔτους καλλιεργεῖ καρποφόρως ὁ *Ὀρφεὺς* καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικὴν, λαβὼν ὑπὸ μελέτην καὶ τὴν «Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς» ἀξιόλογον διατριβήν, ἣν ἐπέστειλε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1888 μουσικολόγος τις εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον[1226]. Τὰ κατὰ τὸν Σύλλογον τοῦτον, οὗτινος ἔχω τὴν τιμὴν νὰ προεδρεύω, εὑρίσκει ὁ φιλίστωρ ἀναγνώστης ἐν τῇ λογοδοσίᾳ μου τῇ ἀναγνωσθείσῃ κατὰ τὴν τριετηρίδα αὐτοῦ τῇ 4 ἰουνίου 1889[1227] καθ' ἣν τὸν πανηγυρικὸν τῆς ἡμέρας ἐξεφώνησεν ὁ ὀνομαστότατος ρήτωρ Κ. Καλλιάδης βέης, τὰς δὲ εὐχὰς τῆς Μ. Ἐκκλησίας διηρμήνευσε διὰ λόγου ὑψίστης σημασίας ὁ προκαθήμενος τῆς τελετῆς παναγιώτατος ἱεράρχης Θεσσαλονίκης Γρηγόριος Καλλίδης[1228]. Τὴν μακρὰν λογοδοσίαν ἡμῶν δημοσιεύομεν κατωτέρω, διότι λεπτομερῶς ἐν αὐτῇ ἐκτίθενται αἱ πράξεις καὶ ὁ τριετὴς βίος τοῦ Συλλόγου, ἰδίᾳ δὲ διότι ἐκτίθενται τὰ μέσα πρὸς παλινόρθωσιν τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν μουσικῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ λογοδοσίᾳ περιγράφεται μόνον ὁ τριετὴς συλλογικὸς βίος, σημειούμεθα ἀναφορικῶς πρὸς τὸ διαγενόμενον Δ' ἔτος ὅτι ὁ *Ὀρφεὺς*, καίπερ ὑπὸ τὸ κράτος καὶ τὸ βάρος διατελέσας ποικίλων ἔξωθεν δοκιμασιῶν, πολλὰ ὅμως διεπράξατο ὑπὲρ τῆς καλλιεργείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ ἐπιτροπῆς, διὰ τῆς εὐδοκιμώτατα, τῇ ἡμετέρᾳ ἀγρύπνῳ ἐποπτείᾳ, λειτουργούσης Μουσικῆς αὐτοῦ Σχολῆς, καὶ διὰ καταλλήλων διαλέξεων γενομένων ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου καὶ τῶν μουσικολογιωτάτων Πέτρου Φιλανθίδου ἀντεπιστέλλοντος μέλους ἐν Πανόρμῳ τῆς Κυζίκου[1229] καὶ Νικο-

---

1226) Ἡ διατριβὴ φέρουσα τὴν ὑπογραφὴν Εἷς ὀρθόδοξος ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Νεολόγῳ (ἔτος ΚΒ', ἀριθ. 5595, φύλλ. τῆς 10 Φεβρουαρίου). Προσθετέον δ' ἐνταῦθα ὅτι ὁ ἀξιότιμος καὶ ἐμβριθὴς διατριβογράφος ὁρίζει πρὸς λύσιν διάφορα κεφάλαια καὶ μέρη τοῦ περὶ μουσικῆς ζητήματος, ὧν τινὰ λύονται ἐν τῇ παρούσῃ λιτῇ βίβλῳ ἡμῶν, ποῦ μὲν διεξοδικώτερον, ποῦ δὲ συνοπτικώτερον.

1227) Τὰ κατὰ τὴν τελετὴν τῆς τριετηρίδος τοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου Ὀρφέως ὅρα εἰς τὰς ἐφημερίδας Νεολόγον, Κωνσταντινούπολιν Ἐπιθεώρησιν, Ἀνατολικὸν Ἀστέρα, καὶ Ἀνατολήν.

1228) Ὁ ἐπιφανὴς οὗτος ἱεράρχης διαπηδαλιουχεῖ ταυτῦν εὐδοκιμώτατα τὴν θεόσωστον ἐπαρχίαν Ἰωαννίνων.

1229) Ὁ κ. Π. Φιλανθίδης ἐπίτηδες ἐκ Πανόρμου ἀφίκετο εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀνέγνω ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ Συλλόγου ἐν μέσῳ κόσμου φιλακροάμονος τὴν ἀξιόλογον αὐτοῦ πραγματείαν, ἣν προθύμως ἐδημοσιεύσαμεν καὶ εἰς τὴν Ἐπιθεώρησιν, ἧς συνεργάτης διατελοῦμεν.

λάου Παγανᾶ, ἀντιπροσώπου καὶ ἀντεπιστέλλοντος μέλους ἐν Μιτυλήνῃ[1230]. Ἄριστα ἐλειτούργησεν ἅμα καὶ τὸ τμῆμα τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, ὁ δὲ χορὸς ἐξεγυμνάσθη κάλλιστα ἐπὶ ὁλοκλήρους μῆνας ὅπως ἐκτελέσῃ τό, τε δραματικὸν καὶ μουσικὸν μέρος τοῦ ἀμιμήτου μελοδράματος, τῆς *Νόρμας*. Τὰ πάντα ἦσαν ἕτοιμα κατόπιν πανημερίων καὶ πανυχίων κόπων τοῦ Προεδρείου, ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις τοῦ μελοδράματος, εἰς ὃ ἡ συρροὴ τοῦ πλήθους θὰ ἦτο ἀπειράριθμος ἐν τῷ θεάτρῳ τῶν Μνημματακίων τοῦ Πέραν ὡς ἔστιν εἰκάσαι ἐκ τῶν ἀμέσως διετεθέντων εἰσιτηρίων, ἀνεβλήθη δυστυχῶς τῇ τελευταίᾳ ὥρᾳ, κατ' ἀνωτέραν διαταγήν, ὡς ἀνεβλήθη, κατ' ἀνωτέραν καὶ πάλιν διαταγήν, τὸ προαγγελθὲν δημοτελὲς πολιτικὸν μνημόσυνον εἰς μνήμην τοῦ πολυκλαύστου δημοσιογράφου Εὐαγγελινοῦ Μισαηλίδου, πρώτου ἱδρυτοῦ καὶ ἐπιτίμου μέλους τοῦ Συλλόγου. Ὁ *Ὀρφεὺς* κατὰ τὸ Δ' ἔτος ἀνέδειξεν *ἐπίτιμον πρόεδρον* ἀντὶ τοῦ ἐξοχωτάτου ἐν ἰατροῖς Θεοδώρου Γεωργιάδου τὸν Σπυρίδωνα Μαυρογένην πασᾶν, ἀρχίατρον τῶν ἀνακτόρων καὶ ἰδιαίτερον ἰατρὸν τῆς Α. Α. Μ. τοῦ Σουλτάνου Χαμὶτ τοῦ Β', ὅστις καὶ ἀγόρευσιν σοφὴν περὶ τοῦ μυθικοῦ Ὀρφέως ἐποιήσατο ἐν τῷ συλλόγῳ τῇ 17 10βρίου 1889, δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν ἐφημερίδα *Κωνσταντινούπολιν* καὶ εἰς ἰδιαίτερον φυλλάδιον.

Ἰδοὺ ἡ κατὰ τὴν τριετηρίδα τοῦ Συλλόγου ἀπαγγελθεῖσα ἡμετέρα λογοδοσία, περὶ ἧς ἔφθημεν εἰπόντες ἀνωτέρω:

Παναγιώτατε ἱεράρχα,

Σεβασμιώτατοι μητροπολῖται, ἐξοχώτατε ἄρχων Μ. Λογοθέτα τῆς Μ. Ἐκκλησίας, σεβαστὲ ἐπίτιμε πρόεδρε, καὶ ἡ λοιπὴ φιλόμουσος ὁμήγυρις.

Μετὰ τριετῆ εὐάθλον σταδιοδρομίαν, ἰδοὺ τέλος ἀφίκετο, Θεοῦ συναιρομένου, εἰς σημεῖον ἐπίζηλον καὶ ὀνομαστὸν ὁ ἐπ' αἰσίοις ἱδρυθεὶς ἐν τῷ ἱστορικῷ τούτῳ καὶ παλαιδόξῳ προαστείῳ τῆς βασιλευούσης ἡμέτερος Σύλλογος *Ὀρφεύς*. Ἡμεῖς δὲ ταχθέντες πρόεδροι αὐτοῦ κατὰ τὴν ἄρτι λήξασαν τρίτην συλλογικὴν περίοδον, προσερχόμεθα πλήρεις ῥώμης καὶ θάρρους, ὅπως συνῳδὰ τῷ ἐκ πατέρων παραδεδομένῳ τύπῳ, δῶμεν πανδήμως λόγον τῶν πεπραγμένων τῷ Συλλόγῳ ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτοῦ ἄχρι τῆς σήμερον ἡμέρας, ἐν ᾗ τοσοῦτοι τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους λόγῳ καὶ φιλογενείᾳ καὶ πλούτῳ καὶ ἀξιώμασι προεξάρχοντες, ἐκλήθησαν ὅπως διὰ τῆς παρουσίας αὐτῶν τιμή-

1230) Καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ πραγματεῖαι τοῦ κ. Ν. Παγανᾶ ἐδημοσιεύθησαν ἐγκαίρως εἰς τὴν ἡμετέραν Ἐ π ι θ ε ώ ρ η σ ι ν.

σωσι τὸ ἡμέτερον σωματεῖον, ἐφ' ὃ ἔθνος τε καὶ Ἐκκλησία τὰς θυμηρεστέρας τῶν ἐλπίδων ἐπαναπαύουσι. Ναί, πᾶς ὁ μικρὰν ἢ μεγάλην διακονίαν μετ' ἐλευθέρας ἐνεργείας πεπιστευμένος, καθῆκον ἔχει νὰ ὑπέχῃ εὐθύνας ὧν τε ἐπεμελήθη, ἔπραξε καὶ διεχειρίσατο· διὸ καὶ ἡ ἀναγνωσθησομένη ἔκθεσις παρὰ τοῦ ἀμέσως καὶ ὑπευθύνως πηδαλιουχεῖν τὸ σκάφος τοῦτο τοῦ Συλλόγου λαχόντος, κρίνεται λίαν ἀπαραίτητος. Σπεύδομεν δὲ νὰ πράξωμεν τοῦτο, καθόσον καὶ καλῶς οἴδαμεν καὶ πεποίθαμεν ὅτι τὰ ἔργα τοῦ φωτὸς ἐργαζόμενα ὑπὸ τῶν υἱῶν τοῦ φωτός, δέον ἵνα τοῖς πᾶσι φανερὰ γένωνται, ἵνα οἱ πάντες πρὸς ταῦτα ἀποβλέποντες, τὰ βέλτιστα ποθῶσι καὶ περὶ τούτων ζωηρότερον τὸ ἐνδιαφέρον ἐπιδεικνύωνται. Διαβεβαιούμεθα δ' ὑμᾶς, κυρίαι μου καὶ κύριοι, ὅτι πόρρω ἱστάμεθα τῆς ἀξιώσεως ὅτι ἐτελέσαμεν θαύματα, διότι στερούμεθα καὶ μαγικῆς ράβδου καὶ θαυματουργοῦ δυνάμεως. Ἴσως ἐσμὲν καθ' ἑαυτοὺς σμικροὶ πρὸς ἐκτέλεσιν μεγάλων ἔργων, πλὴν ἡ πεῖρα, ὁ μέγιστος οὗτος διδάσκαλος τῆς ἀνθρωπότητος, ἀπέδειξεν ὅτι οἱ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τὰ μεγάλα διαπραξάμενοι, οὐχὶ τῷ μέτρῳ τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ πλούτου ἐμετρήθησαν, ἀλλὰ τῷ τῆς θελήσεως καὶ ὑπομονῆς καὶ ἐπιμονῆς, τῷ μέτρῳ ἐν γένει τοῦ θάρρους. Πολλὰ σωματεῖα ἐκ σμικρῶν ἤρξαντο τοῦ ἔργου αὐτῶν καὶ εἰς ἐπίφθονον βαθμὸν μεγαλείου ἀνῆλθον· ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ ὅτι ῥᾷον τὸ γενέσθαι τινὰ ἐκ μικροῦ μέγαν, ἢ τηρῆσαι τὸν ὄγκον προϋπάρξαντος μεγαλείου. Ὅ,τι δὲ μετὰ παρρησίας δυνάμεθα εἰπεῖν καὶ ἀνομολογῆσαι τυγχάνει τόδε, ὅτι, καίπερ πολλοῖς καὶ ποικίλοις συνεχόμενοι πειρασμοῖς, ἠγωνίσθημεν ὅμως ἵνα, τό γ' ἐφ' ἡμῖν, καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ Συλλόγου ἐπιτυχῶς πραγματώσωμεν, καὶ τὴν ἀσφάλειαν καὶ δόξαν αὐτοῦ κατορθώσωμεν, ὡς γε ἡ ἐμὴ λιτότης ἐπίστευε καὶ πιστεύει. Ἠγωνίσθημεν νὰ παρουσιάσωμεν καρποὺς δαψιλεῖς, διότι καλῶν γεωργῶν ἴδιον τυγχάνει νὰ φροντίζωσιν ἐκ παντὸς τρόπου ὅπως καὶ διὰ καλλιεργείας ἐπιμελεστέρας καὶ δι' ἀρδείας ἀφθονωτέρας καὶ πάσης ἄλλης φιλοπονίας, εὐγενεστέρους ἀποδείξωσι τοῦ ἀγροῦ αὐτῶν τοὺς καρπούς. Μετὰ τὰ εἰσαγωγικῶς εἰρημένα ἡμῖν, εἰς τὴν ἀφήγησιν τοῦ τριετοῦς συλλογικοῦ βίου τὸν λόγον θὰ διαντλήσωμεν καὶ δὴ ἐν γλώσσῃ ἀτέχνῳ καὶ οὐχὶ εὐλάλῳ καὶ γλαφυρᾷ, οἷα ἔσται ἡ μετὰ μικρὸν ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου ἀκουσθησομένη τοῦ εὐρυμαθοῦς καὶ λιγέως τῆς ἡμέρας ῥήτορος Κωνσταντίνου τοῦ Καλλιάδου.

Τρίτον ἤδη συμπεπλήρωται ἔτος, ἀφ' ὅτου νέοι χρηστοὶ καὶ εὐπαίδευτοι τῆς γεραρᾶς ταύτης συνοικίας καὶ τῶν πέριξ συνοικιῶν ἐνεπνεύσθησαν ὑπὸ ἰδέας εὐγενοῦς καὶ λαμπρᾶς, φιλοκαλίαν καὶ φιλομουσίαν μαρτυρούσης, καὶ ὀφειλομένης εἰς γόνον γεραροῦ καὶ τῷ Γένει

σεβαστοῦ ἀνδρός, τοῦ νὰ ἱδρύσωσι δηλονοῦν μουσικὸν σωματεῖον, εἰς ὃ συνερχόμενοι νὰ ἐκμανθάνωσι τὴν φωνητικὴν τετράφωνον μουσικὴν πρὸς καταρτισμὸν σὺν τῷ χρόνῳ τελείου μουσικοῦ χοροῦ, ὅστις προθύμως νὰ παρέχῃ τὴν σύμπραξιν αὐτοῦ διὰ πάντα κοινωφελῆ σκοπόν. Τοιαῦται εὐγενεῖς ὁρμαὶ ἠλέκτρισαν κατὰ καιροὺς διάφορα ἄτομα, ἅτινα πρὸς τὸ κοινὸν καλὸν ἀποβλέποντα, προέβησαν ἐν αὐταπαρνήσει κατὰ τοὺς κάτω χρόνους εἰς τὴν σύστασιν σωματείων. Μόλις ἠκούσθη ἡ πρωτόβουλος ἰδέα τῆς ἱδρύσεως τοιούτου σωματείου ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ἡδυφώνου καὶ μουσοφιλοῦς νέου κ. Ἀποστόλου Ε. Μισαηλίδου, ἀμέσως ἐγένετο ἀσπαστὴ καὶ ὑπ' ἄλλων οὐκ εὐαρίθμων, ἐξ ὧν μνημονεύομεν τῶν ὀνομάτων τῶν τότε ἐπικροτησάντων τὴν ἰδέαν καὶ μέχρι τῆς σήμερον παραμενόντων ἐν τῷ Συλλόγῳ, ἤτοι τῶν κυρίων Ἡρακλέους Κοσμίδου, Πανανοῦ Πανανίδου, Χρήστου Μισαηλίδου, Θεαγένους Μισαηλίδου, Γεωργίου Μισαηλίδου, Δημοσθένους Θωμαΐδου, Ἡρακλέους Μπίλλια, Ἀνδρέου Χατζοπούλου, Γεωργίου Ψαροπούλου, καὶ Δημητρίου Χατζοπούλου, οἵτινες συσσωματωθέντες μετὰ τοῦ σχόντος τὴν ἀρχέβουλον ἰδέαν περὶ ἱδρύσεως μουσικοῦ φυτωρίου ἐγένοντο ἀρωγοὶ αὐτοῦ ἵνα ἡ καλὴ ἰδέα πραγματοποιηθῇ καὶ ἄρξηται ἡ λειτουργία τοῦ σώματος. Οὕτω συνελθόντες ἅπαντες τὸ πρῶτον τῇ 2 μαρτίου 1886 ἐν τῷ ἔναντι τοῦ Ἁγιοταφιτικοῦ Μετοχίου ἀρχαίῳ καταστήματι τῆς *Μικρᾶς Ἀσίας*, ἀπεφάσισαν ὅπως τὸ μουσικὸν τοῦτο σωματεῖον κοσμηθῇ τῷ ὀνόματι τοῦ μεγάλου καὶ περιωνύμου ἐκείνου τῆς Θρᾴκης ἀοιδοῦ, τοῦ Ὀρφέως. Μετὰ τὸν ἐντελῆ καταρτισμὸν τοῦ Συλλόγου, τὸ πρῶτον Προεδρεῖον ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ῥέκτου κ. Χρήστου Μισαηλίδου ταχθέν, μετὰ ζήλου ἐπελάβετο τῶν καθηκόντων αὐτοῦ καὶ πάσαις δυνάμεσιν ἐφιλοτιμήθη πρὸς τὴν ἀνελλιπῆ αὐτῶν ἐκπλήρωσιν, συνήρχετο δὲ τακτικῶς καὶ συνεσκέπτετο περὶ παντὸς ὅ,τι ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν πρόοδον καὶ προαγωγὴν τοῦ σωματείου. Ἔκτοτε ὁ Σύλλογος ἤρξατο ἐργαζόμενος καὶ διαδραμὼν αἰσίως τὸ διαγενόμενον τριετὲς χρονικὸν διάστημα, ἀνέπτυξε κατ' αὐτὸ δυνάμεις σθεναρὰς καὶ ἔθετο θεμέλια ἀρραγῆ ἐν ταῖς καρδίαις τῶν μελῶν καὶ τῶν λοιπῶν θαυμαστῶν αὐτοῦ, διὰ δὲ τῶν ἐπιζήλων ἔργων αὐτοῦ κατεκτήσατο ἤδη τὰς συμπαθείας τῆς καθ' ἡμᾶς κοινωνίας.

Ὀφείλω δὲ προσθεῖναι ἐν εἰλικρινείᾳ ὅτι ὁ ἀκραιφνὴς ζῆλος, ἡ ἐπαινετὴ προθυμία, ἡ ἄτρυτος φιλοπονία, ἡ φιλοτιμία καὶ ἡ αὐταπάρνησις τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων αὐτῶν, συνετέλεσαν εἰς τὴν πρόοδον καὶ ἀκμὴν τοῦ σωματείου καὶ εἰς τὴν ὑπὸ μουσικὴν ἔποψιν προκοπὴν αὐτοῦ. Τὰ πλεῖστα τῶν τακτικῶν μελῶν τοῦ σωματείου ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτοῦ

ἄχρι τοῦδε μετὰ παραδειγματικῆς προθυμίας τὸν σκοπὸν τοῦ Συλλόγου καλλιεργοῦντα, ἀνεδείχθησαν ἱεροφάνται τῆς θείας καὶ ὡραίας τοῦ λιγυροῦ Ὀρφέως τέχνης ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν καὶ καθηγεσίαν τοῦ διακεκριμένου μουσικοδιδασκάλου κ. Ραφαὴλ Ρίτση, τοῦ δικαίως πάνυ κλεϊζομένου ἐπὶ μουσικῇ τέχνῃ καὶ ἐμπειρίᾳ καὶ εὐμεθόδῳ διδασκαλίᾳ. Πεντήκοντα καὶ πλέον ἐκλεκτὰ τεμάχια διαφόρων μελοδραμάτων τῶν ἐξοχωτέρων μουσουργῶν τῆς Δύσεως ἐσπούδασαν οἱ θαλεροὶ τοῦ *Ὀρφέως* ἑταῖροι. Ὁ Ὀρφικὸς χορὸς τὰς μουσικὰς αὐτοῦ προόδους ἐπεδείξατο εἰς τὸ δημόσιον τὸ πρῶτον κατὰ τὴν 24 μαρτίου τοῦ 1887, ἤτοι ἓν ἔτος μετὰ τὴν ἵδρυσιν αὐτοῦ, ὅτε εἰς τὸ ἐν Πέραν Νέον Γαλλικὸν Θέατρον ἐδίδετο ἡ πρὸς τιμὴν τοῦ κ. Ρίτση μουσικὴ συναυλία. Αἱ μεγάλαι πρόοδοι τοῦ μουσικοῦ χοροῦ ἀνωμολογήθησαν καὶ κατόπιν, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ Ἑλλην. Φιλολογ. Συλλόγου δοθεῖσαν συναυλίαν, εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς Λέσχης *Μνημοσύνης*, εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς ἐν Χαλκηδόνι Ἀδελφότητος ὁ *Ζῆλος*, εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς ἐν Μακροχωρίῳ Φιλεκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος ὁ *Κοραῆς*, εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς ἐν Ὑψωμαθείοις Φιλομούσου Ἑταιρίας ὁ *Ἑλικών*, εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς ἑλληνοκαθολικῆς ἀδελφότητος ἡ *Σύμπνοια*, εἰς τὴν ὑπὲρ τῶν σχολῶν τῶν συνοικιῶν Ἓξ Μαρμάρων καὶ τοῦ Κοντοσκαλίου. Οὐ μόνον δὲ διὰ τῆς μουσικῆς ἀλλὰ καὶ ἄλλως ὁ ἡμέτερος Σύλλογος ἐπήρχετο ἀρωγὸς εἰς τὰ ἀδελφὰ σωματεῖα, οἷον καὶ διὰ θεατρικῶν παραστάσεων, ἐξ ὧν μνημονεύομεν τὴν ὑπὲρ τῆς Λέσχης *Μνημοσύνης* δοθεῖσαν. Πρὸς πάντα δὲ τὰ προμνημονευθέντα καταστήματα προσήνεγκεν ὁ Σύλλογος τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀπαιτήσεως. Κατ' εὐκληρίαν αἱ πρόοδοι τοῦ Συλλόγου δεόντως ἐξετιμήθησαν ἐν ταῖς εὐκαιρίαις ταύταις παρὰ τῶν ἐπαϊόντων, καὶ ἐκτήσατο ἐπαινέτας ἐκείνους οἵτινες ἐπὶ τῇ ἱδρύσει τοῦ σωματείου ἐφοβοῦντο μὴ ὁ πρῶτος ζῆλος τῶν μελῶν ἀποσβεσθῇ, μὴ τὸ ἀρτιπαγὲς πλοῖον κατασυντριβῇ ἐπὶ τῶν περικυκλούντων αὐτὸ σκοπέλων, μὴ τὸ νεογνὸν ἀποβῇ θνησιμαῖον, μὴ μαρανθῇ ὡς ἄνθος λιπαρόχρουν καὶ ἡδύοσμον μόλις τῶν καλύκων προκῦψαν, μὴ παρέλθῃ ἐν ἀκαρεῖ ὡς κομήτης ἢ ὡς ἀστραπή. Πεποίθαμεν δὲ ὅτι πᾶς ὁμογενὴς σεμνύνεται ἐπὶ τῇ λειτουργίᾳ τοῦ μουσικοῦ τούτου ἐργαστηρίου ὡς ἐπὶ τρανῇ ἀποδείξει ὅτι τὸ αἴσθημα τοῦ καλοῦ εἶναι ἔν τινι βαθμῷ ἀνεπτυγμένον καὶ παρ' ἡμῖν τοῖς νεωτέροις. Οἱ ἀγλαοὶ καρποὶ τοῦ παγκαλλοῦς τούτου μουσικοῦ φυτωρίου μαρτυροῦνται ἐν σμικρῷ καὶ ἐκ τῶν ἡδυμόλπων καὶ θιξικαρδίων ἀσμάτων, ἅπερ ἐν τῇ εὐσήμῳ ταύτῃ ἡμέρᾳ ψάλλονται ὑπὸ τοῦ ἑτέρου ἡμίσεως τοῦ ἡμετέρου Ὀρφικοῦ χοροῦ. Εἰς ταῦτα δὲ προσθετέον ὅτι συχνάκις κατὰ τὴν χειμερινὴν περίοδον οἱ κάτοικοι τοῦ Φαναρίου καὶ

τῶν πέριξ συνοικιῶν διήρχοντο ὁλοκλήρους ὥρας διασκεδάζοντες ἀνεξόδως ἐκ τῶν γινομένων ὑπὸ τοῦ *Ὀρφέως* οἰκογενειακῶν ἑσπερίδων, ἐν αἷς οὐ μόνον ἐλατρεύετο ἡ Μελπομένη, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ αὐτὴ ἡ Τερψιχόρη. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ παρισταμένου ὠδε χοροῦ, ὑπάρχει καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1887 εὐδοκίμως λειτουργῶν γυναικεῖος μουσικὸς χορός, συγκροτούμενος ἐκ πεντεκαίδεκα δεσποινίδων, ἀνηκουσῶν εἰς τὰς μᾶλλον εὐϋπολήπτους οἰκογενείας τοῦ Φαναρίου. Εἰδικὴ δὲ κοσμητεία, ἀποτελουμένη ἐκ προέδρου, τῆς καλλίστης καὶ λογίας κ. Μαρίας Θ. Γεωργιάδου ἰατροῦ, ἀντιπροέδρου τῆς κ. Ἀσπασίας Λαζαρίδου διευθυντρίας τοῦ Ἁγιοταφιτικοῦ Παρθεναγωγείου, καὶ γραμματέως τῆς εὐπαιδεύτου νηπιαγωγοῦ κ. Καλλιόπης Κλωναριάδου, διευθύνει τὰ τοῦ τμήματος τούτου.

Ὁ ἀναδιφῶν τὸ Μητρῷον τοῦ Συλλόγου παρατηρεῖ ὅτι ὁ ὁλικὸς ἀριθμὸς τῶν μελῶν ἀνέρχεται νῦν εἰς 163, ἐξ ὧν 84 ἀνήκουσιν εἰς τὴν τῶν τακτικῶν μελῶν τάξιν, 76 εἰς τὴν τῶν ἐπιτίμων, καὶ 3 εἰς τὴν τῶν ἀντεπιστελλόντων. Ὥστε τοῦ Συλλόγου πρὸς πυραμίδα παραβαλλομένου, τὴν μὲν βάσιν συγκροτεῖ φιλόπονος νεότης, τὴν δὲ κορυφὴν κατέχει ὁ πολιὸς θίασος τῶν ἐπιτίμων μελῶν. Ὁ Σύλλογος ηὐτύχησε νὰ καταταξῃ μεταξὺ τῶν ἐπιτίμων αὐτοῦ ἑταίρων πρόσωπα τὰς πρώτας τῶν βαθμίδων ἐν τῇ ἡμετέρᾳ κοινωνίᾳ κατέχοντα, περιηνθισμένα παντοίᾳ μαθήσει τε καὶ παιδείᾳ καὶ ἐξόχῳ φιλογενείᾳ. Ὠνομάσθησαν ἐπίτιμα μέλη οἱ πλεῖστοι τῶν ἱεραρχῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, καὶ οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν παρ' ἡμῖν ὁμογενῶν, οἵτινες ἐλπίζομεν ὅτι μεγάλως ὑποστηρίξουσι τὸν Σύλλογον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ πάντες μετ' ἀληθοῦς ζήλου καὶ ἐνδιαφέροντος ἀνέλαβον τοῦ ἡμετέρου σωματείου τὴν προστασίαν. Σεμνυνόμεθα ὅτι ἔχομεν ἐπίτιμα μέλη φιλότιμα καὶ ἀγαπῶντα τὸν Σύλλογον, ἅτινα βλέποντα τὴν πρόοδον αὐτοῦ, πεποίθαμεν ὅτι μετὰ προθυμίας θὰ καταβάλωσιν ὑπὲρ αὐτοῦ τὸν ἠθικὸν ἢ καὶ ὑλικὸν ὀβολὸν αὐτῶν, ὅταν προσκληθῶσιν. Ναί, δικαιούμεθα νὰ ἐλπίζωμεν, διότι ὁ ἄνθρωπος ἐν γένει εἶναι ἀγαθότης καὶ φιλοτιμία· ἐὰν δὲ αἱ ἀρεταὶ αὗται προσηκόντως κεντῶνται, οὐδὲν νομίζω τῶν ἀνθρωπίνων ἐστὶν ἀκατόρθωτον. Τὸν τίτλον τοῦ *ἀρωτάτου προστάτου* ἀπένειμεν ὁ Σύλλογος ἐπὶ τῆς ἐμῆς προεδρείας εἰς τοὺς τέσσαρας Πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς, τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην κ. Διονύσιον, τὸν Ἀλεξανδρείας κ. Σωφρόνιον, τὸν Ἀντιοχείας κ. Γεράσιμον καὶ τὸν Ἱεροσολύμων κ. Νικόδημον. Ὁ αὐτὸς τίτλος ἀπενεμήθη εἷς τινας μεγάλους τοῦ ἔθνους εὐεργέτας καὶ εἰς μεγαλοδωρίας ἀνεξαντλήτους ὁμογενεῖς, οἵτινες εὐελπιστοῦμεν ὅτι κατὰ τὸ ἤδη ἀρχόμενον νέον συλλογικὸν ἔτος φιλοστόργως θὰ περιθάλπωσι

καὶ ἀγρύπνως θὰ περιφρουρῶσι τὸν ἡμέτερον Σύλλογον. Εἴθε ἡ φωνὴ ἡμῶν νὰ μὴ ἀποβῇ « φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ »[1231]. Εἴθε οὐκ εἰς μακρὰν νὰ ἐκτείνωσι τὴν εὐεργετικὴν χεῖρα αὐτῶν καὶ ἐπὶ τὸν ἡμέτερον Σύλλογον μετὰ τῆς δεούσης ἐλευθεριότητος, τῆς χαρακτηριζούσης καὶ τιμώσης αὐτούς. Οἱ μεγάτιμοι οὗτοι ὁμογενεῖς ἐχέτωσαν ὑπ' ὄψει τὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. « Ὁ σπείρων φειδομένως, φειδομένως καὶ θερίσει, καὶ ὁ ἐπ' εὐλογίαις σπείρων, ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίσει »[1232]. Ποιούμεθα ἐνταῦθα λόγον περὶ χρημάτων, κυρίαι μου καὶ κύριοι, διότι ταῦτα εἶναι γανον πρὸς πραγμάτωσιν τῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ Συλλόγου. Ἄνευ πόρων πᾶν ἔργον ματαιοῦται, ἡ δὲ ἀποτυχία εἶναι διακωμώδησις οἱασδήποτε ὑψηλῆς ἰδέας.

Αἱ γενόμεναι συνεδριάσεις κατὰ τὴν διαρρεύσασαν τριετῆ συλλογικὴν περίοδον ἀνέρχονται εἰς 61, ὧν αἱ 53 τακτικαὶ αἱ δὲ 8 ἔκτακτοι. Κατὰ ταύτας συνεζητήθησαν καὶ ἐψηφίσθησαν διάφορα ζητήματα ἀφορῶντα τὸν Σύλλογον, ἅπερ ἁπαντᾷ ὁ βουλόμενος ἀναγραφόμενα λεπτομερῶς ἐν τοῖς πρακτικοῖς. Καὶ τὸ Προεδρεῖον συνῆλθεν εἰς 48 συνεδριάσεις περὶ τὰ ἀνατεθέντα αὐτῷ ἔργα μετὰ προσοχῆς μεριμνῆσαν καὶ βουλευσάμενον, καὶ μετὰ ζήλου καὶ προθυμίας ἐνεργῆσαν πᾶν ὅτι ἀπῃτεῖτο διὰ τὴν πρόοδον τοῦ Συλλόγου. Πάντες δὲ οἱ φίλτατοι μοι συμπάρεδροι συνάδελφοι φιλοτίμως ἐπροθυμοποιήθησαν οἱ μὲν ἐλευθεριώτερον, οἱ δὲ φειδωλότερον νὰ συνεισφέρωσιν ἕκαστος τὸν προαιρετικὸν ἔρανον τῆς συνεργασίας αὐτῶν, ἐν παντὶ καὶ πάντοτε συναντιλαμβανόμενοί μου τῶν κόπων τῆς προεδρείας μετ' ἀνυποκρίτου φιλαδελφίας. Διὸ ἀσμένως δράττομαι τῆς εὐκαιρίας ἵνα ἐκφράσω δημοσίᾳ τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Συλλόγου πρὸς αὐτοὺς καὶ ἀποδώσω τὸν προσήκοντα ἔπαινον, διότι « μισθὸς ἀρετῆς ἔπαινος ». Καὶ αὐτοὶ οἱ Ρωμαῖοι θέλοντες νὰ δείξωσιν ὅτι ἡ τιμή, ἡ δόξα, ὁ ἔπαινος εἰς μόνην τὴν ἀρετὴν προσήκει, δύο ναοὺς εἶχον ἐν Ρώμῃ, ὧν ὁ μὲν ἦν ἀφιερωμένος εἰς τὴν Ἀρετήν, ὁ δὲ εἰς τὴν Τιμήν· τόσον δὲ τεχνηέντως ἦσαν κατεσκευασμένοι, ὥσθ' ὁ μέλλων εἰσελθεῖν εἰς τὸ τῆς Τιμῆς ἱερὸν ἔδει ἵνα διὰ τῆς θύρας τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρετῆς διέλθῃ. Ἀξίους λοιπὸν τιμῆς καὶ ἐπαίνων θεωρῶ πάντας τοὺς συναδέλφους μου, ἰδίᾳ δὲ τὸν δραστήριον Γενικὸν Γραμματέα κ. Λεωνίδαν Καλαμίδαν, ὅστις μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν ἱκανότητος δεξιῶς διηύθυνε τὸ γραφεῖον. Δίκαιος ὀφείλεται ἔπαινος καὶ ὁ Σύλλογος δι' ἐμοῦ ἀπονέμει τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ πρὸς τὸν κ. Χρῆστον Μισαηλίδην, τὸν ἀκούραστον τοῦ-

1231) Λουκ. Κεφ. Γ'. 6.
1232) Πρὸς Κορινθ. Β. Κεφ. Θ'. 6.

τον καὶ ρέκτην ἡμῶν συνάδελφον καὶ θερμότατον τοῦ Συλλόγου ζηλωτήν, τὸν ἐπὶ ὅλην τριετίαν μετ' ἀκαμάτου ζήλου ἐκπληρώσαντα τὰ δυσχερῆ τοῦ ταμείου καθήκοντα, καὶ μετ' ἐπαινετῆς ἀκριβείας ἐφαρμόσαντα τὰς ἀφορώσας τὴν εἴσπραξιν συνδρομῶν διατάξεις τοῦ Κανονισμοῦ. Ὁ θερμὸς οὗτος τοῦ Συλλόγου συνεργάτης ἕνεκα τῆς πολλῆς περὶ τὰ πράγματα τοῦ ἡμετέρου σωματείου πείρας αὐτοῦ μοι παρέσχε σπουδαίαν συνδρομὴν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν δυσχερῶν τοῦ Προέδρου καθηκόντων. Ἀλλὰ μήπως καὶ ὁ τὰ χρέη τοῦ Εἰδικοῦ Γραμματέως ἐκπληρώσας ζηλωτῶς φερέπονος καὶ ἀγαθὸς νέος κ. Γεώργιος Παλαμήδης δὲν εἶναι ἄξιος δικαίου ἐπαίνου, ἀφοῦ οὐδενὸς τῶν δεόντων ἠμέλησεν, εἰργάζετο δὲ καὶ ἐνήργει ὑπερμέτρως, καὶ ταῦτα πολυάσχολος ὤν; Καθῆκον ὡσαύτως δικαιοσύνης ἐκπληρῶν ἀπονέμω δημοσίᾳ ἐν τῇ σημερινῇ δημοτελεῖ πανηγύρει τὴν ζωηρὰν τοῦ Συλλόγου εὐγνωμοσύνην καὶ πρὸς τὸν ἐπίτιμον ἡμῶν Πρόεδρον κ. Θ. Γεωργιάδην ἰατρόν, ὅστις μετὰ τοῦ χαρακτηρίζοντος αὐτὸν θερμουργοῦ ζήλου, πᾶν τό γ' ἐπ' αὐτῷ, ἔπραξεν ὑπὲρ τοῦ Συλλόγου, μεθ' ἡμῶν πάντοτε ἀνενδότως συνεργαζόμενος.

Προκειμένου περὶ τοῦ Ταμείου ἡμῶν σημειῶ ὅτι ὁ Σύλλογος εἰσέπραξε καὶ ἐξώδευσε κατὰ τὸ διαγενόμενον τριετὲς διάστημα ὑπὲρ τὰς ἑξακοσίας λίρας τουρκίας. Κατὰ μῆνα δὲ δαπανῶνται διὰ μισθοδοσίαν τοῦ μουσικοδιδασκάλου, δι' ἐνοίκιον τοῦ καταστήματος, καὶ ἄλλα ἔξοδα τοῦ γραφείου δεκαπέντε περίπου λίραι. Ὁ Σύλλογος διατηρεῖ Βιβλιοθήκην, αὕτη δὲ πλουτισθεῖσα διὰ δωρεῶν πολλῶν μελῶν περιλαμβάνει ἐν ὅλῳ περὶ τοὺς διακοσίους τόμους. Τὸ Προεδρεῖον ἐσκέψατο καὶ περὶ τῆς δυνατῆς αὐξήσεως τῶν βιβλίων. Πρώτη δὲ ἐπῆλθεν ἰδέα ἡ τοῦ ἐπικαλέσασθαι τὴν συνδρομὴν τῶν ἀδελφῶν σωματείων, μεθ' ὧν διατελεῖ εἰς σχέσεις, καὶ ἰδίᾳ τὴν συνδρομὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, ὅστις καὶ σήμερον ἀντιπροσωπεύεται ἐνταῦθα διὰ τοῦ φιλοπονωτάτου Γενικοῦ αὐτοῦ Γραμματέως κ. Εὐσταθίου Ποπέσκου. Καὶ ὄντως τὸ γεραρὸν τοῦτο σωματεῖον ἔπεμψε πρότριτα εἰς τὸν ἡμέτερον Σύλλογον τὴν σειρὰν τοῦ σπουδαίου περιοδικοῦ αὐτοῦ συγγράμματος καὶ ἄλλα διάφορα βιβλία. Σπουδαίαν δὲ θεωρεῖ ὁ Σύλλογος τὴν δωρεὰν ταύτην, ὡς προερχομένην ἐκ τοῦ ἀνωτάτου παρ' ἡμῖν ἐκπαιδευτικοῦ σωματείου. Ἡ ἐπιστημονικὴ τῆς Βιβλιοθήκης κατάταξις ὀφείλεται εἰς τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀξίου δικαίων ἐπαίνων βιβλιοφύλακος κ. Γεωργίου Ε. Μισαηλίδου, πρὸς ὃν ὁ Σύλλογος δι' ἐμοῦ ἀπονέμει ἐγκαρδίους εὐχαριστίας. Οὕτω σήμερον ἡ μικρὰ Βιβλιοθήκη ἡμῶν εὐπρόσωπος καὶ χρήσιμος παρίσταται εἰς τὰ μέλη. Ὁ Σύλλογος διατηρεῖ καὶ Ἀναγνωστήριον, ὅπερ δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ὃν προ-

σιτὸν τοῖς μέλεσι καὶ τῷ δημοσίῳ, περιέχει διαφόρους ἐφημερίδας. Καὶ αἱ μὲν ἐφημερίδες *Κωνσταντινούπολις*, *Σερβέτ*, *Ἀνατολικὸς Ἀστὴρ* καὶ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, πέμπονται ὑπὸ τῶν διευθυντῶν αὐτῶν δωρεάν. Ὁ κ. Εὐαγγελινὸς Μισαηλίδης ἀρχισυντάκτης καὶ διευθυντὴς τῆς *Ἀνατολῆς* προσφέρει εἰς τὸ Ἀναγνωστήριον τὰς ἐφημερίδας *Ταρὴκ*, *Μουρβέτ*, *Ἀνατολήν*, τὴν *Ἐφημερίδα τοῦ Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου*, τὴν *Ἀμάλθειαν* καὶ τὴν *Μαζουμὲ ἐφκιάρ*. Ὁ ἰατρὸς κ. Θ. Γεωργιάδης τὸν *Ἀνατολικὸν Μηνύτορα* καὶ ὁ κ. Νικ. Καλτσουνίδης τὸν *Νεολόγον*. Πρὸς τοὺς δωρητὰς τῶν ρηθεισῶν ἐφημερίδων τὴν βαθεῖαν τοῦ Συλλόγου ἐκφράζομεν εὐγνωμοσύνην ἐπὶ τῇ συμπαθείᾳ, ἣν ἐπιδεικνύουσιν ὑπὲρ τῆς προαγωγῆς τοῦ Ἀναγνωστηρίου τοῦ Συλλόγου ἡμῶν, καὶ εὐχόμεθα ὅπως εὑρεθῶσι καὶ ἄλλοι μιμηταὶ ἀντάξιοι αὐτῶν.

Φέρε δὲ εἴπωμεν βραχέα ἄττα καὶ περὶ τῶν δωρεῶν. Εἰς τὸν Σύλλογον ὁ κ. Σταῦρος Κέπετζης ἐδωρήσατο ἐφέτος δέκα λίρας τουρκίας, ὁ δὲ κ. Κωστάκης Μουσοῦρος πασᾶς, πέντε. Κατὰ τὸν κανονισμὸν ἀμφότεροι ἀνεκηρύχθησαν *Εὐεργέται*. Ἀνὰ μίαν λίραν προσήνεγκον οἱ κύριοι Θ. Γεωργιάδης ἰατρός, Κ. Δημάδης ἀρχιτέκτων, Ἰωάννης Ζάμπογλους, Δόπερ Μάγερ ἰατρός, Ἡρακλῆς Κοσμίδης, Χρῆστος Μισαηλίδης καὶ Παναγιώτης Βαφειάδης, δύο λίρας προσέφερον ὁ ἐπίτροπος τοῦ Παναγίου Τάφου κ. Νικόδημος Ἀλεξανδρίδης, ὁ ἐπίτροπος τοῦ θεοβαδίστου ὄρους Σινᾶ ἀρχιμανδρίτης κ. Κορνήλιος Κοσμίδης δέκα μετζήτια, καὶ δύο εἰκοσάφραγκα ὁ ἐπίτροπος τοῦ Ἁγίου Ὄρους κ. Θεοδόσιος Ἰβηρίτης. Οἱ ρηθέντες κύριοι ἀνεκηρύχθησαν δωρηταὶ τοῦ Συλλόγου. Πᾶσι τοίνυν τούτοις τοῖς φιλογενέσι δωρηταῖς τὴν τοῦ Συλλόγου ὀφειλομένην εὐγνωμοσύνην ἀποδιδόντες καὶ δημοσίᾳ, εὐχόμεθα ἵνα καὶ ἄλλοι ζηλώσαντες τούτων τὴν ἀγαθοεργὸν φιλογένειαν πλουτίσωσι κατὰ μικρὸν τὰς τοῦ Συλλόγου προσόδους ὅπως ἔχωσι τὸν ἔπαινον ἀγήρω. Ὁ Σύλλογος τὸν τίτλον τοῦ εὐεργέτου ἀπένειμε πρὸς τοὺς κυρίους Θ. Γεωργιάδην ἰατρόν, Γεώργιον Δ. Νομικὸν καὶ Γεώργιον Ι. Παπαδόπουλον, οἵτινες ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ ταμείου τῶν πατριαρχείων παραλαβόντες κατόπιν αἰτήσεως[1233] τὴν ὡς παρακαταθήκην ὑπ' αὐτῶν πρὸ

1233). Ἰδοὺ ἡ πρὸς τὴν Α.Θ.Π. αἴτησις.

Παναγιώτατε Δέσποτα.

Οἱ κάτωθι ὑποφαινόμενοι παραδόντες τὸ παρελθὸν ἔτος διὰ τῆς Μ. Πρωτοσυγκελλίας εἰς τὸ ἐθνικὸν ταμεῖον ὡς παρακαταθήκην δι' ἐγγράφου φέροντος ἀριθμὸν μὲν Πρωτοκόλλου 5553 ἡμερομηνίαν δὲ 23 Ἰανουαρίου 1888 Γρόσια δύο χιλιάδας ἑκατὸν τριάκοντα ὀκτὼ ἀργυρᾶ, περιουσίαν τοῦ πρὸ πενταετίας παύ-

ἱκανοῦ χρόνου τεθεῖσαν περιουσίαν τοῦ ἄλλοτε ἐν Γαλατᾷ ἐπὶ τετραετίαν λειτουργήσαντος, πρὸ πενταετίας δὲ διαλυθέντος Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, οὗτινος ἐχρημάτισαν οἱ τελευταῖοι ἰθύντορες, ἀνερχομένην εἰς 2138 γρόσια ἀργυρᾶ, ἐδωρήσαντο τῷ ἡμετέρῳ Συλλόγῳ *Ὀρφεῖ*. Καίτοι δὲ τὸ ποσὸν τοῦτο δὲν ἐδόθη ἐκ τοῦ βαλαντίου τῶν ρηθέντων κυρίων, ὁ Σύλλογος ὅμως ἐπιθυμῶν ν' ἀμείψῃ τὴν ἀγαθοβουλίαν καὶ τὴν πρὸς τὸν Σύλλογον μεγάλην στοργὴν αὐτῶν, ἀνεκήρυξεν αὐτοὺς *εὐεργέτας*. Τοῦ λόγου ὄντος περὶ δωρεῶν, θεωροῦμεν τοιαύτην καὶ οὐχὶ ἀσήμαντον, ὅτι δωρεὰν καταχωρίζουσιν εἰς τὰς στήλας αὐτῶν πᾶσαν εἰδοποίησιν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου αἱ ἐγχώριοι ἐφημερίδες *Νεολόγος*, *Κωνσταντινούπολις*, *Ἀνατολικὸς Ἀστήρ*, *Ἐπιθεώρησις* καὶ *Ἀνατολή*. Πρὸς τοὺς ἀξιοτίμους διευθυντὰς τῶν ρηθεισῶν ἐφημερίδων ἐκφράζομεν τὰ εὐχαριστήρια τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου. Θερμὴν εὐγνωμοσύνην ὀφείλομεν νὰ ἐκδηλώσωμεν καὶ πρὸς τοὺς διέποντας τὰ τοῦ ἁγιοταφικοῦ Παρθεναγωγείου ἐπὶ τῇ εὐμενεῖ φιλοξενίᾳ, ἧς ἐν τῇ αἰθούσῃ αὐτοῦ οὐ μόνον σήμερον τυγχάνει, ἀλλὰ καὶ ἄλλοτε ἔτυχεν ἐπὶ μακρὸν ὁ ἡμέτερος Σύλλογος. Ὁ *Ὀρφεὺς* ἀφοῦ ἐπὶ μικρὸν διέμεινεν ἐν τῷ καταστήματι τῆς γεννήσεως αὐτοῦ ἤτοι τῆς *Μικρᾶς Ἀσίας*, ἐνῳκίασε κατόπιν κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1886 αἴθουσαν ἐν τῷ Ξενοδοχείῳ *Κιλβουρνου*, ὅπου ἔμεινε μέχρι τοῦ ἀπριλίου τοῦ 1887, ὁπότε ἐν τῷ καταστήματι τῆς Λέσχης *Μνημοσύνης* ἐγκατεστάθη κατόπιν αἰτήσεως αὐτοῦ, καὶ ἐκ ταύτης κατόπιν λυπηρῶν ἐπεισοδίων ἀπελθὼν κατὰ μάρτιον τοῦ 1888 εὗρεν φιλοξενίαν ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ τοῦ ἁγιοταφιτικοῦ Παρθεναγωγείου, φιλοξενηθεὶς ἐπὶ ὀκτάμηνον. Βραδύτερον δὲ ὁ Σύλλογος συσκεψάμενος ὅτι ἕνεκα τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ καὶ τῶν ποικίλων αὐτοῦ ἀναγκῶν παρ-

---

σαντος λειτουργεῖν Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, παρακαλοῦμεν τὴν ὑμ. Θ. Π. ὅπως εὐαρεστουμένη διατάξῃ ἵνα ἐπιστραφῇ εἰς ἡμᾶς τὸ ποσὸν τοῦτο διὰ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ ἀπό τινος λειτουργοῦντος τμήματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς τοῦ ἐν Φαναρίῳ Μουσικοῦ Συλλόγου Ὀ ρ φ έ ω ς.

Ὁρίζομεν δὲ ὡς πρόσωπον πρὸς παραλαβὴν τοῦ ποσοῦ τούτου τὸν πρόεδρον τοῦ ρηθέντος συλλόγου Ὀ ρ φ έ ω ς κ. Γ. Ι. Παπαδόπουλον.

Ἐπὶ τούτοις διατελοῦμεν μετὰ τοῦ ἀνήκοντος σεβασμοῦ.

Ἐν Φαναρίῳ, τῇ 3 Μαΐου 1889.

Τῆς Ὑμετέρας θειοτάτης Παναγιότητος

ταπεινοὶ θεράποντες

Θ. Γεωργιάδης ἰατρὸς

Γ. Δ. Νομικὸς

Γ. Ι. Παπαδόπουλος.

έστη ἡ ἀνάγκη πρὸς ἐγκατάστασιν ἐν ἰδιαιτέρῳ καὶ καταλλήλῳ καταστήματι, ἐνῳκίασε τότε τὸ εὐρύχωρον κατάστημα τῆς *Μικρᾶς Ἀσίας* καὶ ἐγκατεστάθη ὁριστικῶς εἰς αὐτὸ ἀπὸ τῆς 22 νοεμβρίου τοῦ παρελθόντος ἔτους. Ἐκφαντορικώτερον δὲ θέλων νὰ δείξῃ ὁ Σύλλογος τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀγιοταφιτικὸν Παρθεναγωγεῖον ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν ἐπὶ δύο ἤδη ἔτη κατὰ συνέχειαν νὰ διδάσκῃ δωρεὰν διὰ τοῦ μουσικοδιδασκάλου αὐτοῦ κ. Ρ. Ρίτση εἰς τὰς μαθητρίας τὴν φωνητικὴν μουσικήν.

Ἐπὶ τῆς ἐμῆς λιτῆς προεδρείας ἐγένοντο αἱ ἐκτεθησόμεναι μεταρρυθμίσεις ἐν τῷ Συλλόγῳ, περὶ τῆς σημασίας τῶν ὁποίων κρινάτω τὸ πεπνυμένον δημόσιον. Κατὰ δεκέμβριον τοῦ λήξαντος ἔτους 1888 ἤτοι πρὸ ἑξαμήνου ἐξελέγην μέλος τοῦ εὐγενοῦς τούτου καὶ μουσοπόλου θιάσου, καὶ τῇ 5 μαρτίου ἤτοι πρὸ τριμηνίας ἡ ἐμπιστοσύνη τῶν συναδέλφων μου μὲ ἀνεβίβασε παμψηφεὶ εἰς τὸ τοῦ Προέδρου ἀξίωμα ἀντὶ τοῦ παραιτηθέντος κ. Βασιλείου Πανοικίδου, δικηγόρου. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα δισταγμῷ συνεσχέθην, ἀναλογιζόμενος, τοῦτο μέν, τὸ μέγεθος τῶν καθηκόντων δι' ὧν περιεβλήθην, τοῦτο δὲ, συναισθανόμενος τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν δυνάμεών μου πρὸς τοιαύτην διακονίαν. Εἶπον δὲ ἀνωτέρω *καθηκόντων* καὶ οὐχὶ *δικαιωμάτων*, διότι ἀσπάζομαι πληρέστατα καὶ ἐπὶ τοὺς διευθύνοντας τὰ σωματεῖα, τὸ φιλελεύθερον ἐκεῖνο λόγιον τὸ περὶ τῶν διοικούντων τὰ ἔθνη ρηθέν, καθ' ὃ «οἱ κυβερνῆται καθήκοντα μόνον ἔχουσιν, οὐχὶ καὶ δικαιώματα». Προσέτι ἐδειλίασα ν' ἀναλάβω τὴν προεδρικὴν ἀρχήν, ἅτε γινώσκων ἐκ τῶν προτέρων τὴν κατὰ τοῦ Συλλόγου ἀντιπολίτευσιν ἐνίων χρηστῶν ἄλλως νέων τοῦ Φαναρίου, οἵτινες ἀποχωρήσαντες ἀτυχῶς ἐκ τοῦ Συλλόγου πρὸ μηνῶν, ψυχρῶς διάκεινται πρὸς αὐτόν. Αἱ ἔριδες δὲ καὶ τὸ φιλόπρωτον καθὸ προγονικὴ ἡμῶν κληρονομία καὶ ἰδιάζων χαρακτὴρ τῶν ζωηρῶν λαῶν, ἀναφυεῖσαι καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ σωματείῳ, παρήγαγον ἀτυχῶς τὸ προμνησθὲν γεγονός. Ἕκαστον σωματεῖον ἀποτελεῖ δρᾶμα πολύπλοκον, ἐν ᾧ πλεῖστα ὑπάρχουσι τὰ δρῶντα πρόσωπα, ποικίλοι οἱ χαρακτῆρες, ἀντίρροποι αἱ ἐνέργειαι. Ἕκαστον τῶν δρώντων προσώπων ἔχει ἴδιον χαρακτῆρα, ἴδια συμφέροντα, ἴδια πάθη. Τῶν λόγων τούτων σοφὸς διδάσκαλος τῷ λέγοντι γέγονεν οὐ γνῶσις ψιλή, ἡ ἀντιλαμβανομένη ἐπιλίγδην μόνης τῆς ἐπιφανείας τῶν πραγμάτων, ἀλλ' αὐτὴ ἡ πεῖρα· ὥστε οὐχὶ ἀκαίρως καὶ ἀναρμόστως, οὐδ' ἀκαταλλήλως ἠδύνατό τις διὰ τῆς γλώσσης τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου ν' ἀνακράξῃ «Φεῦ τοῦ πάθους· ἀλλήλοις περιπίπτομεν καὶ ὑπ' ἀλλήλων ἀναλισκόμεθα»[1234]. Ἀλλά, φιλόμουσον ἀκροατήριον,

1234) Migne Τόμ. Α'. Λόγος Β', κεφ. πα.

εἰς οὐδὲν ἴσχυσαν οἱ δισταγμοί μου, διότι ἐπὶ τέλους ἐνδοὺς ταῖς θερμαῖς προτροπαῖς τῶν ἀγαπητῶν μοι συναδέλφων, ἀνεδεξάμην τὴν ἀσθένειάν μου τὸ βαρὺ τῆς προεδρείας καθῆκον, στηρίξας τὴν πεποίθησίν μου, ἔνθεν μέν, ἐπὶ τὴν τ' ἀσθενῆ θεραπεύουσαν καὶ τὰ ἐλλείποντα ἀναπληροῦσαν ὑπερτάτην ἐξ ὕψους ἀντίληψιν, ἔνθεν δέ, εἰς τὴν ἀκραιφνῆ ἀγάπην καὶ ὑπόληψιν τῶν συμπαρέδρων μοι συνεργατῶν.

Ἐπειδὴ δὲ ἔδει ἐκ τῶν ἐνόντων τὰ δυνατὰ ποιῆσαι, πάραυτα πρὸς κρείττονα τακτοποίησιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ μουσικοῦ τούτου ἐργαστηρίου, ἀνελάβομεν τὴν σύνταξιν νέου Κανονισμοῦ, καθόσον ὁ παλαιὸς ἀπεδείχθη ἐν πολλοῖς ἀτελής, ἐλλειπέστατος καὶ ἀόριστος. Πολλοὺς δὲ ἄλλων σωματείων Κανονισμοὺς μελετήσαντες καὶ οὕτω πληρώσαντες τὰ κενὰ καὶ σαφηνίσαντες τὰ ἀόριστα, συνετάξαμεν νέον Κανονισμόν, ὅστις ἐπιψηφισθεὶς καὶ ἐπικυρωθεὶς ὑπὸ τοῦ Συλλόγου, τύποις ἐξεδόθη καὶ διενεμήθη πρὸ μηνὸς τοῖς μέλεσι. Χάριν συντομίας παρατρέχων ἥσσονος λόγου λεπτομερείας περὶ τοῦ νέου Κανονισμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸν πρῶτον, σημειῶ ἁπλῶς τὴν κυριωτέραν καὶ οὐσιωδεστέραν προσθήκην καὶ μεταβολήν, ἥτις εἶναι ἡ ἑπομένη. Ὁ σκοπὸς τοῦ Συλλόγου τέως περιοριζόμενος εἰς τὴν ἐκμάθησιν μόνον καὶ καλλιέργειαν τῆς φωνητικῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, μετεβλήθη ὡς ἑξῆς: «Κύριος σκοπὸς τοῦ Συλλόγου τυγχάνει ἡ ἐπιστημονικὴ καλλιέργεια παντὸς κλάδου τῆς μουσικῆς». Ὁ ἀναγραφεὶς ἐν τῷ νέῳ Κανονισμῷ μέγας σκοπὸς τοῦ Συλλόγου ὡρίσθη νὰ ἐπιτευχθῇ α) δι' ἱδρύσεως δύο ἰδιαιτέρων τμημάτων πρὸς καλλιέργειαν, ἀνάπτυξιν καὶ διάδοσιν τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ τῆς τετραφώνου εὐρωπαϊκῆς. β) δι' ἀναγνώσεως πραγματειῶν περὶ μουσικῆς, γ) δι' ἐκδόσεως σχετικοῦ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ Συλλόγου περιοδικοῦ συγγράμματος, καὶ δ) διὰ παντὸς ἄλλου συντελεστικοῦ μέσου. Αἰτία δὲ τῆς εὐρύνσεως καὶ ἐπεκτάσεως τοῦ σκοποῦ τοῦ Συλλόγου εἶναι αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξις αὐτοῦ, κατιδόντος ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν νὰ τελέσῃ ἀγῶνας ἀνδρικωτέρους καὶ θέσῃ πρὸς τοῦτο εὐρυτέρας καὶ στερεωτέρας βάσεις. Μεγάλη ἀληθῶς εὐγνωμοσύνη, δόξα, τιμὴ καὶ ἔπαινος ὀφείλονται εἰς τοὺς πρωτοβούλως τὸ ἔργον τοῦτο σχεδιάσαντας καὶ εἰς πέρας ἀγαγόντας. Ὁ νέος σκοπὸς τοῦ σωματείου τυγχάνει ἀναμφηρίστως θεοφιλὴς καὶ ἅγιος καὶ εὐκλεοῦς προγονικῆς δόξης ἀπόζων, διότι προγονικὴ παρακαταθήκη, ἱερὰ καὶ ἀγλαόμορφος, καλλιεργηθήσεται καὶ ἐνδυθήσεται διὰ τῆς παλαιᾶς δόξου ἡγεμονικῆς καὶ χρυσῆς αὐτῆς ἀλουργίδος. Ὁ σκοπὸς τοῦ Συλλόγου εἶναι ἤδη ὄντως ἐθνοσωτήριος, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀτυχῶς ἐκ τῶν κόλπων τοῦ ἔθνους ἐξῆλθόν τινες, οἵτινες ὅ,τι δὲν κατ-

ώρθωσαν αἱ τῶν χρόνων εἰσφοραί, αὐτοὶ προσπαθοῦσι νὰ κατορθώσωσιν ἐξοστρακίζοντες ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ περιβόλου τιμαλφὲς πατροκληρονόμητον κειμήλιον, τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικήν. Οἱ περιφρονοῦντες τὴν ἱερὰν τῶν πατέρων ἡμῶν μουσικὴν εἶναι πάντως οἱ ἐπαιρόμενοι καὶ γαυριῶντες ἐπὶ ἀσεβείᾳ καὶ ἀθείᾳ, οἱ ἀποβαλόντες πᾶν σέβας πρὸς τὴν ἱερὰν καὶ ἁγιωτάτην ἡμῶν θρησκείαν, οἱ ὡς μειρακιώδεις μύθους τὰ δόγματα καὶ τὰς παραδόσεις τῆς θείας ἡμῶν πίστεως θεωροῦντες. Ἀλλ' ὡς οἱ καλοὶ ἀγωνισταὶ ἀνθίστανται μέχρις ἐσχάτων εἰς τοὺς ἀγῶνας, οὕτω καὶ ὁ Σύλλογος καὶ ἡμεῖς οἱ ἐλάχιστοι τοῦ λόγου καὶ τῆς γραφίδος καὶ τοῦ καθήκοντος στρατιῶται ὀφείλομεν ὅλαις δυνάμεσι ν' ἀγωνιζώμεθα ὑπὲρ τῆς πατρίου ἱερᾶς μουσικῆς, βέβαιοι ὄντες ὅτι διὰ τῆς καλλιεργείας τῆς μουσικῆς σπονδὴν ἱερὰν σπένδομεν ἐπὶ τοῦ νοεροῦ μαυσωλείου τῶν θειοτάτων ἐκείνων μουσουργῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους ἡμῶν, ὅτι θυμίαμα προσφέρομεν ἐπὶ τοῦ νοεροῦ βωμοῦ τοῦ ὑπὲρ τῆς μουσικῆς ἡρωϊσμοῦ αὐτῶν, ὅτι διὰ μυρσινῶν στέφομεν τὸ νοερὸν ἄγαλμα αὐτῶν.

Καὶ δὴ ὁ *Ὀρφεὺς* ἀποφασίζει νὰ καλλιεργήσῃ πλὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς καὶ τὴν ἑλληνοβυζαντινὴν μουσικήν, τὴν μουσικὴν τῶν ἐνδόξων ἡμῶν πατέρων, τὴν τοσοῦτον δυστυχῶς παραμεληθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἔθνους καὶ ὑπὸ ξενισμῶν πανταχόθεν πολιορκηθεῖσαν. Ἀλλὰ θαρρῶμεν καὶ μετὰ τοῦ ἱερωτάτου Φωτίου οὐκ ἀκαίρως καὶ ἀπεικότως ἐπιφωνήσωμεν « Κλάδος εὐθαλὴς καρποὺς ὡραίους ἐνεγκών, περιήρηται, ἀλλ' ἡ ρίζα μένει· οἴσει πάλιν οὐκ ἐλάττονα. Ἀπῆλθεν ἡ καλὴ καὶ θαυμασία εἰκών· ἀλλ' ὁ Γραφεὺς ἔτι τὴν χεῖρα κινεῖ, καὶ γράφει γε πάντως, ἐραστὴς ὢν τοῦ καλοῦ, οὐκέτι τὴν αὐτήν, ἀλλὰ καὶ τελειοτέραν ». Ὅ,τι δὲν ἐνήργησαν οἱ πρὸ ἡμῶν, ἡμεῖς ἂς ἐνεργήσωμεν ζηλωτῶς διὰ τοὺς μεθ' ἡμᾶς, οἵτινες, εὐδαιμονέστεροι ἡμῶν ἔσονται· ἂς σπεύσωμεν νὰ καλλιεργήσωμεν, διατηρήσωμεν καὶ περιθάλψωμεν αὐτὴν ὡς ἰσχυρότατον μοχλὸν καὶ ζώπυρον γονιμώτατον τοῦ ἐθνικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ ἡμῶν βίου. Καὶ ἰδοὺ ὁ Σύλλογος καταρτίζει πρὸς τοῦτο σχολήν, εἰς ἣν καλεῖ οὐ μόνον τὰ μέλη αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ πάντα φιλόμουσον καὶ θιασώτην τῆς πατρίου μουσικῆς καὶ πάντα ὑπολειπόμενον κατὰ τὴν τέχνην ἱεροψάλτην, ὅπως ἐκμάθῃ αὐτήν, καὶ οὕτω καταστῇ τὸ τοῦ ἱεροψάλτου ἐπάγγελμα σεμνόν, ἐπίζηλον καὶ περισπούδαστον. Εἰς τὴν καθίδρυσιν τῆς σχολῆς προβὰς ὁ Σύλλογος ἐσκέψατο ὡς ὁ φρόνιμος τοῦ Εὐαγγελίου, ὅστις « θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι καθίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην εἰ ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρτισμόν, ἵνα μή ποτε θέντος αὐτοῦ θεμέλιον καὶ μὴ ἰσχύσαντος ἐκτελέσαι, πάντες οἱ θεωροῦντες ἄρξωνται ἐμπαίζειν αὐτῷ λέγοντες,

ὅτι, οὗτος ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο οἰκοδομεῖν καὶ οὐκ ἴσχυσεν ἐκτελέσαι ».[1235] Ἀλλ' εὐχόμεθα ὅπως ὁ πρὸς καλλιέργειαν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν μουσικῆς ζῆλος τοῦ Συλλόγου μὴ ἀποσβεσθῇ, διότι ἄλλως τὸ ἀρτίβλαστον τοῦτο φυτὸν τοῦ *Ὀρφέως* θὰ ἀποξηρανθῇ πρὶν ἢ καταστῇ δένδρον, πρὶν ἢ δώσῃ ἄνθη καὶ καρπούς. Καὶ ὥσπερ τὸ θερμογόνον ρευστὸν τιθέμενον εἰς κίνησιν ἐπιφλέγει ἄσπετον ὕλην καὶ πολλαπλασιάζει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν τελεσματικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν, καὶ ὥσπερ τὸ ἠλεκτρικὸν καὶ γαλβανικὸν ρευστὸν τιθέμενον εἰς κίνησιν μεταδίδει τὸν ἐξ αὐτοῦ κλονισμὸν εἰς ἀλληλουχίαν σωμάτων ἐπὶ ἀπέραντα διαστήματα, οὕτω καὶ ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης, εἴθε ὡς ἐκ πολυχεύμονος καὶ πολυκρούνου κρήνης, θὰ ἐκπηγάσωσιν οἱ διαυγεῖς ρύακες τῆς ἀληθοῦς μουσικῆς παιδεύσεως. Ὁ *Ὀρφεὺς* ἐν ἀρχῇ ὑπὲρ αὐτοῦ ὑπάρξας, νῦν ἀξιοζήλως ἀξιοῖ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν γενικὴν ὠφέλειαν· ἤδη καθίσταται σωματεῖον βαθμηδὸν ἀνυψούμενον, ὑπερήφανον τὴν ὄψιν καὶ ἐπίζηλον τὰ ἔργα. Φρονοῦμεν δέ, ὦ φιλόμουσον ἀκροατήριον, ὅτι ἡ ὑπὸ ἑλληνικοῦ σωματείου καλλιέργεια τῆς μουσικῆς ἡμῶν μαρτυρεῖ ὅτι οὐδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις ἠδυνήθη ἵνα ἀμαυρώσῃ τὰ ἔμφυτα προσόντα τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, ἤτοι τὴν φιλομουσίαν, τὴν φιλοκαλίαν καὶ τὰ ἄλλα, ἅπερ καὶ ἡ ἱστορία ἐπιφωνεῖ ὅτι συντηρούμενα διαδίδονται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν ἀκήρατα. Ναί· οἱ πατέρες ἡμῶν καὶ κατὰ τοὺς κάτω χρόνους ὑπὸ τὸ ἔνδυμα τοῦ καλογήρου ἐν τοῖς κελλίοις τῶν μονῶν ἀντέγραφον τὰ συγγράμματα τῶν ἡμετέρων προγόνων συντηροῦντες οὕτω τὴν ζῶσαν γλῶσσαν ἡμῶν εἰ καὶ ἠμαυρωμένην καὶ πενητεύουσαν, ὡσαύτως δὲ καὶ τὴν ἱερὰν μουσικὴν καὶ πάντα τὰ πατρῷα ἤθη καὶ ἔθιμα. Φρονοῦμεν ὅτι ὁ Σύλλογος καλλιεργῶν τὴν μουσικὴν βεβαιοῖ ἐμπράκτως τὴν εὐγενῆ καταγωγὴν τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὸν μελῶν· διότι ἓν τῶν γνωρισμάτων τῶν διακρινόντων τοὺς πάλαι καὶ νῦν ὁμογενεῖς ἡμῶν εἶνε ἡ ἐμμονὴ εἰς τὰ πάτρια. Ἔθνος δέ, τοῦ ὁποίου ἡ νεολαία τοσοῦτον λυσιτελῶς καὶ ἐνδιαφερόντως ἐνασχολεῖται περὶ τὰ πάτρια, δύναται μετ' ἐλπίδος ν' ἀτενίζῃ εἰς τὸ μέλλον. Τὰ ἔθνη τότε μόνον προάγονται καὶ φαίνονται ἄξια τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν, ὅταν καλλιεργῶσι τὰ ἄνθη τῆς διανοίας, τοὺς προγονικοὺς θησαυρούς. Προσέτι διατρέφομεν τὴν πεποίθησιν ὅτι εἶναι λίαν εὐεργετικὴ ἡ ρηθεῖσα τοῦ Συλλόγου ἀπόφασις διά τε τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, διότι πρὸς παλινόρθωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς ἔχομεν ἀνάγκην ἐν πρώτοις σχολείων μουσικῶν. Ναί, παρ' ἔμοι γε ταπεινῷ κριτῇ, διὰ τῶν τοιούτων σχολῶν εἶναι

1235) Λουκ. Κεφ. ΙΔ'. 28.

δυνατὸν ν'ἀνυψωθῇ ἐν πολλοῖς εἰς τὴν προσήκουσαν τ[illegible]ν ἡ μουσικὴ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν ἀκολουθίας, ἡ τὴν Ἐκκλησι[illegible]μπρύνουσα καὶ εἰς τὴν θείαν κατάνυξιν τῶν ἐκκλησιαζομένων ὑπὲρ πᾶν ἄλλο συντελοῦσα. Διὰ τῶν τοιούτων σχολῶν οἱ ἱεροὶ ναοὶ ἡμῶν ἀναλήψονται τὴν πάλαι εὐπρέπειαν αὐτῶν καὶ αἱ μεμψιμοιρίαι τῶν ἐκκλησιαζομένων κατὰ τῆς μουσικῆς παύσονται, οἱ δὲ πολέμιοι τῆς μουσικῆς ἡμῶν πεισθήσονται περὶ τῆς σπουδαιότητος καὶ τοῦ κάλλους αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος νῦν περὶ παλινορθώσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἐπιτρεψάτω μοι τὸ πεπνυμένον ἀκροατήριον, ὑπομνῆσαι παρεκβατικώτερον μέν, οὐκ ἀσκόπως δέ, ὅτι ἡ διόρθωσις τῶν κακῶς ἐχόντων ἐν τῇ μουσικῇ ἐπιτευχθήσεται, παρ' ἔμοι γε κριτῇ, ὧδέ πως. Καὶ ὥσπερ ὁ ἰατρὸς δίδωσιν εἰς τὸν πάσχοντα παραγγελίας καὶ φάρμακα, ἀλλ' ἡ ἀκριβὴς χρῆσις τούτων ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἀσθενοῦντος, οὕτω καὶ ἡμεῖς λέγομεν μὲν τὰ δέοντα, ἀλλ' ἡ ἀκριβὴς ἐφαρμογὴ αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν ἀρχῆς.

Α'. Ἐν πρώτοις δέον νὰ καθορισθῶσιν ἐπισήμως παρ' εἰδικῶν ἀνδρῶν, προνοίᾳ ἐκκλησιαστικῇ, τὰ μουσικὰ βιβλία τὰ διὰ τοὺς ἱεροψάλτας κατάλληλα, ἐξ ὧν νὰ ψάλλωνται τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἡμῶν ἄσματα.[1236] Οὕτω τίθεται φραγμὸς εἰς τὰς γινομένας ἑκάστοτε ἀπειροπλη-

1236) Πρόνοιά τις λίαν ἐπαινετὴ περὶ τοῦ θιγομένου ζητήματος καὶ ἄλλων συναφῶν ἐλήφθη τῷ 1880 πατριαρχοῦντος τοῦ φιλομουσικωτάτου Ἰωακεὶμ τοῦ Γ'. Ἰδοὺ καὶ αἱ σχετικαὶ δύο ἐγκύκλιοι.

Α'.

Τοῖς ἱεροψάλταις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἱερῶν Ἐκκλησιῶν.

Οἱ ἀπό τινος ἀρξάμενοι, ἐπ' ἐσχάτων δὲ καὶ μετ' ἐπιτάσεώς τινος ἐκδηλούμενοι γογγυσμοὶ καὶ μομφαὶ κατὰ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν Μουσικῆς, τοῦ πολυτίμου καὶ ἀξιοσεβάστου τούτου κειμηλίου τῶν ἀρχαίων ἡμῶν προγόνων, ὡς λίαν δῆθεν ὀχληρᾶς καὶ μὴ ἱκανούσης διεγεῖραι τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα καὶ ἐξυψῶσαι τὴν διάνοιαν πρὸς τὸν Θεὸν, εὐλόγως μὲν ἀπασχολοῦσι σπουδαίως τὴν μητέρα Ἐκκλησίαν, ἀλλ' ὅμως ἀνάγκη ἵνα καὶ παντὸς χριστιανοῦ τὴν σύντονον προσοχὴν καὶ μέριμναν κινήσωσιν, ἰδίᾳ δὲ μάλιστα ὑμῶν τῶν ἱεροψαλτῶν, τῶν ὀπαδῶν καὶ θιασωτῶν τῆς ἐπιστήμης ταύτης, πρὸς διάσωσιν τῆς κίνδυνον ἀπωλείας διατρεχούσης πατρῴας ταύτης κληρονομίας.

Ὅτι ἡ Ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν Μουσική, ὡς ἀπορρέουσα ἐκ τῆς μουσικῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, καθάπερ τοῦτο ἐκ πολλῶν δείκνυται τεκμηρίων, τῶν μέχρι καὶ νῦν θαυμαζομένων ἐπὶ τῷ δημοσίῳ αὐτῶν πνεύματι, ὅπερ εἰς τὴν αὐτὴν τελειότητα, εἰς ἣν ἠδυνήθη ἀναβιβάσαι τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ποίησιν, τὴν ζωγραφικήν, τὴν γλυπτικήν, καὶ εἰς ἔτι μείζονα προήγαγε τὴν μουσικὴν ἐπιστήμην, καὶ ὡς ἐγκλείουσα ἐν ἑαυτῇ πολλὰς ἀρετάς, ποικιλίαν οὐ τὴν τυχοῦσαν, ὡς κάλλιστα γιγνώσκουσιν οἱ περὶ ταύτην ἀσχολούμενοι, οὐκ ἔστι δυνατὸν ἵνα αὐτὴ

θεῖς ἐκδόσεις διαφόρων μουσικῶν βιβλίων ποικίλης ἀσχημίας μεστῶν,

καθ' ἑαυτὴν ἤ τοιαύτη, οἵαν οὐκ ὀλίγοι τῶν ἡμετέρων ἐπιπολαίως κρίνοντες, τολμῶσι χαρακτηρίζειν, βαθυτέρα μελέτη καὶ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἠδύνατο καταδεῖξαι τοῦτο. Ὅτι ὅμως καὶ οἱ γογγυσμοὶ καὶ αἱ μομφαὶ καὶ ἡ ἀπαρέσκεια ἐν γένει πρὸς τὴν Μουσικὴν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας οὐκ εἰσὶν ὅλως ἀσύστατοι, ἀναμφίλεκτον.

Τὴν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν Μουσικῆς, ἀφ' ἑνός, τὰ αἴτια τῆς δικαίας ἐν πολλοῖς κατακραυγῆς κατ' αὐτῆς καὶ ἀπογοητεύσεως, ἀφ' ἑτέρου, καὶ ἐξ ἄλλου τ' ἀπαιτούμενα πρὸς ἄρσιν τῶν τοιούτων μέμψεων καὶ παραπόνων καὶ πρὸς βελτίωσιν καὶ ἀνύψωσιν εἰς τὴν οἰκείαν αὐτῆς ἀξίαν καὶ μεγαλοπρέπειαν, πάντα ταῦτα δύναταί τις ἰδεῖν συντόμως ἐκτιθέμενα ἐν τῇ διατριβῇ, ἣν ἐπ' ἐσχάτων ἐδημοσίευσε διὰ τῶν ἐφημερίδων τῆς Βασιλευούσης ὁ ὁμογενὴς κ. Δ. Πασπαλλῆς, ἀνὴρ εἰδήμων τῆς τε Ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν Μουσικῆς καὶ τῆς τῶν Εὐρωπαίων καὶ τῶν πατρώων ζηλωτής.

Ἐκ τῆς μετὰ προσοχῆς καὶ ἐμβριθείας μελέτης τῆς διατριβῆς ταύτης καὶ πᾶς μὲν χριστιανὸς ἐν γένει, ἰδίᾳ ὅμως ὑμεῖς οἱ ἱεροψάλται δύνασθε ἐν εὐσυνειδησίᾳ κατανοῆσαι τὰ αἴτια τῆς ἐκπτώσεως τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, τὴν σπουδαιότητα τῶν συνεπειῶν, ἃς δύναται ἐπαγαγεῖν ἡ περὶ ταύτης ὀλιγωρία καὶ ἀκηδία, καὶ τὴν μεγάλην εὐθύνην, ἣν ἔχουσιν οἱ ἐξυπηρετοῦντες διὰ τῶν ἰδιοτροπιῶν αὐτῶν τὴν κατάπτωσιν αὐτῆς καὶ κατὰ συνέπειαν ἀποτελεσματικῶς καὶ τελεσφόρως ἐργασθῆναι πρὸς ἐκκάθαρσιν, βελτίωσιν καὶ ἀνύψωσιν εἰς τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῇ θέσιν καὶ λαμπρότητα.

Καίτοι δὲ ἡ Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία καὶ περὶ τοῦ σπουδαίου τούτου ζητήματος σκέπτεται ἐμβριθῶς καὶ ἐν καιρῷ προνοήσει σπουδαιότερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον, οὐκ ἄπο σκοποῦ ὅμως ἠγήσατο ἵνα καὶ ἀπὸ τοῦδε δῷ ἡμῖν νύξιν καὶ συνιστῶσα τό γε νῦν τὴν μετὰ προσοχῆς μελέτην τῆς εἰρημένης διατριβῆς προτρέψηται ὑμᾶς καὶ συστήσῃ θερμῶς, ὅπως, παραιτούμενοι παντὸς ξένου καὶ ὀθνείου δυναμένου διαφθεῖραι καὶ ἀσχημίσαι τὸν ἅγιον καὶ χριστιανικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν Μουσικῆς χαρακτῆρα, φιλοτιμηθῆτε ἐργασθῆναι κοινῇ καὶ ἀποτελεσματικῶς ὑπὲρ τῆς ἐκκαθαρίσεως καὶ ἀναδείξεως τοῦ πολυτίμου τούτου ἐθνικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ ἡμῶν θησαυροῦ, περιαιροῦντες ὅσας κηλῖδας ὁ χρόνος, αἱ περιστάσεις καὶ αἱ διαθέσεις ἐπέθηκαν ἐπὶ τοῦ λαμπροῦ τούτου ἀδάμαντος, ἵνα ἀνακτήσηται οὗτος τὴν ἰδίαν αὐτοῦ λαμπρότητα καὶ μεγαλοπρέπειαν.

Τὰς ἀτάκτους βοὰς καὶ τὰς ἐκβεβιασμένας κραυγάς, τὰς ἀναρμόστους στροφὰς καὶ τοὺς ἐκλελυμένους σχηματισμοὺς τῆς φωνῆς ἔκπαλαι ἡ Ἐκκλησία κατέκρινε καὶ ἀπηγόρευσε κατηγορηματικῶς, ὡς ὅλως ἀηδῆ καὶ ἀνάρμοστα εἰς ναὸν Θεοῦ, προείλετο δὲ καὶ ἐμόρφωσε μουσικὴν ἐπιτηδείαν πρὸς τὸν σκοπὸν τῶν ἐκκλησιαζομένων, ὅς ἐστὶν ἡ ἀνύψωσις τῆς διανοίας ἐκ τῶν γηΐνων πρὸς τὰ οὐράνια καὶ ἡ προσευχὴ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, καὶ ἀνάλογον πρὸς τὰ θεῖα αὐτῆς ἄσματα, ἔχουσαν τὸ μεγαλοπρεπὲς ἐν τῇ ἁπλότητι, τὸ τερπνὸν ἐν τῇ εὐρυθμίᾳ καὶ τὸ σεμνὸν ἐν τῇ μετὰ ταπεινότητος, ἡρεμίας καὶ κατανύξεως καθαρᾷ, εὐκρινεῖ, ἀπερίττῳ καὶ ἐμμελεῖ ψαλμῳδίᾳ.

Ταῦτα καὶ εἴτι ἄλλο καλὸν ἐνυπάρχει ἐν τῇ διατριβῇ, ἕκαστος ὑμῶν ὡς γνώμονα ἑαυτῷ προστησάμενος καὶ τῆς τροχιᾶς ταύτης οὐδόλως παρεκκλίνων,

ἅμα δὲ σχηματίζεται καὶ μία ὁμοιόμορφος ψαλμῳδία διὰ πάσας τὰς ἱερὰς ἐκκλησίας.

ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀείποτε ἐν τῷ νῷ ἔχων τὴν ἀποστολικὴν παραγγελίαν, ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ πρέπον γίγνεσθαι εὐσχημόνως καὶ ἐν τάξει, «πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν γενέσθω» (Κορινθ ΙΔ', 40), ἔστω βέβαιος ὅτι κατὰ πολὺ βελτιωθήσεται ἡ Ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν μουσικὴ καὶ αἱ κατ' αὐτῆς μέμψεις βαθμηδὸν ἐκλείψουσιν.

Οὐκ ἄκαιρον δέ, συνῳδὰ τῇ ἀποστολικῇ ταύτῃ περὶ τῆς ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ ἐμπρεπούσης εὐσχημοσύνης καὶ τάξεως ἐντολῇ, ἐπιστῆσαι τὴν προσοχὴν ὑμῶν καὶ εἰς ἕτερά τινα ἀφορῶντα τὴν εὐπρέπειαν καὶ εὐταξίαν τῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἣν ὀλίγη δυστυχῶς καταβάλλεται προσοχὴ καὶ ἐπιμέλεια. Εἰς τὴν τήρησιν τῆς ἀπαιτουμένης ἐν τῷ ναῷ, ὡς οἴκῳ Θεοῦ, εὐσχημοσύνης καὶ τάξεως ἀναμφιβόλως συντελοῦσι μὲν τὸ ἐπ' αὐτοῖς καὶ οἱ ἐκκλησιαζόμενοι διὰ τῆς εὐσχήμου, σεμνῆς, ἀθορύβου καὶ εὐλαβητικῆς αὐτῶν στάσεως καὶ διὰ τῆς ἐν κατανύξει προσευχῆς, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀναντιρρήτως ὀφείλουσι φυλάττειν ταύτην τὰ ὄργανα εἴτε οἱ ἡγέται, οὕτως εἰπεῖν, τῆς κοινῆς προσευχῆς καὶ λατρείας, οἵτινες διὰ τοῦτο ὀφείλουσι παρέχειν ἑαυτοὺς ὑπόδειγμα ἐν πᾶσι τοῖς ἐκκλησιαζομένοις. Τοιαύτην σπουδαίαν θέσιν κατέχετε ἐν τῷ ναῷ καὶ ὑμεῖς οἱ ἱεροψάλται· διὸ ὀφείλετε ἅπαντες ἀνεξαιρέτως μετὰ καὶ τῶν κανοναρχῶν ὑμῶν φέρειν μέλανα ἐπενδύτην ποδήρη, κάλυμμα δὲ τῆς κεφαλῆς ἐπίσης ὁμοιόμορφον καὶ ὁμόχρουν ἐκ μέλανος βελούδου κατεσκευασμένον ἐν σχήματι εὐαρμόστῳ καὶ εὐπρεπεῖ. Ὀφείλετε ἵστασθαι ἐν τοῖς στασιδίοις ὑμῶν μετὰ πάσης σεμνότητος καὶ εὐλαβείας, ψάλλειν ἐν κατανύξει καὶ ἱλαρότητι, ποιεῖν πάσας τὰς κινήσεις τοῦ σώματος εἰς προσευχὴν μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας καὶ σεμνότητος, εἴτε ἐν τοῖς στασιδίοις ὑμῶν ἱστάμενοι εἴτε κατερχόμενοι, ὅταν προσήκῃ ἀποδιδόναι τῷ προεξάρχοντι τῆς τελετῆς πατριάρχῃ ἢ ἀρχιερεῖ τὸν προσήκοντα σεβασμόν, προσέχειν ταῖς ἐκφωνήσεσι τοῦ ἱερουργοῦντος καὶ ἀντιφωνεῖν ἐναλλὰξ καὶ ἀνελλιπῶς τὰ διατεταγμένα καὶ ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, πάντα ποιεῖν ὅσα προσήκει κατὰ τὴν ἐν τῷ Εὐχολογίῳ διάταξιν καὶ κατὰ τὴν ἐν τῇ Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ κρατοῦσαν ἀρχαίαν τάξιν, ἣν ὀφείλετε μαθεῖν καὶ σπουδάσαι παρὰ τῶν εἰδότων ταύτην, καὶ τοὺς κανονάρχας αὐτὴν διδάξαι, ὥστε ἐν πάσαις ταῖς ἱεραῖς ἐκκλησίαις διαφυλάττεσθαι μὲν τὸ εὔσχημον καὶ εὔτακτον, διατηρεῖσθαι δὲ τὸ ὁμοιόμορφον καὶ ἀπαράλλακτον ἐν πᾶσιν εἰς ἔνδειξιν τῆς ἑνότητος τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῆς ταὐτότητος τῆς πίστεως καὶ τῆς λατρείας.

Ἐὰν οὕτω ποιῆτε, ὥσπερ εἰσηγούμεθα ὑμῖν καὶ ἐντελλόμεθα, πεπείσμεθα ὅτι καὶ τὸ ὀσημέραι ἐκπῖπτον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς γόητρον ἀνορκωθήσεται καὶ ἡ παραμεληθεῖσα τάξις καὶ εὐπρέπεια ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ ἀποθατασταθήσεται, οὗ ἡ χάρις καὶ τὸ ἔλεος εἴη μεθ' ὑμῶν.

Ἐν τοῖς πατριαρχείοις, τῇ β' ἰανουαρίου ,αωπ'.

† Ο ΜΕΓΑΣ ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΣ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ.

Β'. Νὰ καταρτισθῶσιν εὐδόκιμοι χοροί, ὁ δὲ διορισμὸς τῶν ἱεροψαλτῶν νὰ γίνηται οὐχὶ παρὰ τῶν ἐπιτρόπων τῶν ἐνοριακῶν ἐκκλη-

---

Β'.

Τοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἱεροψάλταις

Συνῳδὰ τῇ προεκδοθείσῃ ἐγκυκλίῳ πρὸς τοὺς ἱεροψάλτας τῆς Βασιλευούσης περὶ τῶν καθηκόντων αὐτῶν, τοῦ σεβασμίου τρόπου τοῦ ἵστασθαι ἐν ταῖς ἱεραῖς ἐκκλησίαις καὶ ψάλλειν ἐν φωναῖς αἰσίαις, κατὰ τοὺς συνοδικοὺς κανόνας κτλ. παραγγέλλονται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ ἑφεξῆς ἀπολύτως χρήσιμα, ὡς ἀφορῶντα τὸ ὁμοιόμορφον τῆς ἱερᾶς ψαλμῳδίας πάντων τῶν ἱεροψαλτῶν, ἐν πάσαις ταῖς ἱεραῖς ἐκκλησίαις.

Α'. Πάντων τῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ δοξαστικῶν, στιχηρῶν, προσομοίων, καθισμάτων, ἀπολυτικίων, εἱρμῶν, κανόνων, καταβασιῶν, ἀργῶν τε καὶ συντόμων, τῶν ἐμπεριλαμβανομένων ἐν ταῖς ἱεραῖς βίβλοις τῆς Παρακλητικῆς, τοῦ Τριῳδίου, τοῦ Πεντηκοσταρίου, καὶ τοῖς δώδεκα Μηναίοις, οἱ χοροστατοῦντες πρέπει νὰ ἐκστηθίζωσι τὰ μέλη καὶ ψάλλωσιν αὐτὰ κατὰ γράμμα, ὡς εὕρηνται τονισμένα ἐν τοῖς μουσικοῖς βιβλίοις, εἰ δυνατὸν δέ, νὰ ἐκστηθίζωσι καὶ τὰ κείμενα τῶν δεσποτικῶν καὶ μεγάλων ἑορτῶν, ἵνα μὴ ἀναγκάζωνται κύπτειν ἀτόπως καὶ φυλλομετρεῖν τὰς βίβλους καὶ αἰτιᾶσθαι τοὺς κανονάρχας διὰ τὰς ἐξ ἀμελείας αὐτῶν προκυπτούσας χασμῳδίας, τοῖς δὲ πρωτοπείροις ψάλταις παραγγέλλομεν ἐντόνως, ἵνα οὐδέποτε ψάλλωσί τι ἄνευ μουσικῆς βίβλου, ἕως οὗ ἡ πολυχρόνιος ἄσκησις καὶ πεῖρα καταστήσῃ αὐτοὺς τοιούτους, ὥστε νὰ ψάλλωσιν ἀπταίστως καὶ μετὰ θάρρους.

Β'. Τὸ μέλος τούτων θέλει διδάσκεσθαι καὶ ψάλλεσθαι εἰς τὸ ἑξῆς ἐκ τῶν καθιερωθέντων ἔκπαλαι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας μουσικῶν βιβλίων, ἤτοι τοῦ συντόμου Ἀναστασιματαρίου Πέτρου τοῦ Βυζαντίου, τοῦ συντόμου Δοξασταρίου Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, τοῦ Εἱρμολογίου Π. τοῦ Βυζαντίου, καὶ τοῦ ἀργοῦ Δοξασταρίου Ἰακώβου πρωτοψάλτου, τὰ ἀμέσως ἐκ τῆς ἀρχαίας γραφῆς ἐξηγηθέντα ὑπὸ τῶν ἀειμνήστων διδασκάλων Γρηγορίου καὶ Χουρμουζίου, καὶ ἐκδοθέντα εἰς τύπον τὸ μὲν Ἀναστασιματάριον κατὰ πρῶτον ἐν Βουκουρεστίῳ ὑπὸ Π. τοῦ Ἐφεσίου, καὶ Β' ὑπὸ Χουρμουζίου, τὸ δὲ σύντομον Δοξαστάριον κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Π. Ἐφεσίου, καὶ Β' ὑπὸ Θ. Φωκαέως, τὸ Εἱρμολόγιον δὲ κατὰ πρῶτον ὑπὸ Χουρμουζίου, καὶ Β' ὑπὸ Ἰωάννου πρωτοψάλτου, τὸ δὲ ἀργὸν Δοξαστάριον ἅπαξ ὑπὸ Θ. Φωκαέως· τῶν δὲ νεωτέρων μελοποιημάτων, τῶν ἐν διαφόροις ἐκδόσεσι περιφερομένων, ἀπαγορεύεται ἡ χρῆσις ἐν ταῖς ἱεραῖς ἐκκλησίαις, ὡς στερουμένων τῆς ἁπλότητος καὶ τοῦ εὐρύθμου, τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἀρχαίας ἱερᾶς ψαλμῳδίας, δύνανται δὲ ταῦτα νὰ χρησιμεύωσι πρὸς ἰδιαιτέραν μελέτην ἑκάστου.

Γ'. Ἐκ τοῦ παππαδικοῦ μέλους ψάλλονται χερουβικὰ μὲν κατὰ πᾶσαν κυριακὴν τὰ τῆς ἑβδομάδος σύντομα, καὶ τὰ τοῦ Πέτρου τοῦ Βυζαντίου, ἐν ἐκτάκτοις δὲ περιστάσεσι, καὶ τὰ τοῦ Γρηγορίου καὶ Κωνσταντίνου τῶν πρωτοψαλτῶν, κοινωνικὰ δὲ τῶν κυριακῶν ψάλλονται τὰ τοῦ Δανιὴλ καὶ τοῦ Πέτρου, κοινωνικὰ δὲ τῶν ἑορτῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ καὶ τῶν ἁγίων ψάλλονται τὰ τοῦ Πέτρου, Δανιὴλ καὶ Γρηγορίου τῶν πρωτοψαλτῶν. Δοξολογίαι δὲ μεγάλαι ψάλλονται αἱ τοῦ Π. τοῦ Πελοποννησίου, τοῦ Π. Βυζαντίου, Ἰακώβου, ἡ τοῦ Δα-

σιῶν, οἵτινες συνήθως ἀκατάλληλοι εἶναι περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ καταλλήλου προσώπου, ἀλλὰ παρὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς. Οὕτως, ἐλπίζω, θὰ παύσωσιν αἱ κατὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς μεμψιμοιρίαι τῶν ἡμετέρων καὶ αἱ μομφαὶ τῶν ξένων. [1237]

Γ'. Τὰ μελοποιήματα τῶν νεωτέρων μελοποιῶν νὰ ἐκκαθαρθῶσιν ἐκ τῶν εἰσφρησάντων τυχὸν ποικιλμάτων καὶ ἰδιωτισμῶν τῆς δημώδους ἀσιατικῆς ἐν γένει μουσικῆς, καὶ διορθωθῶσιν ἐντὸς τῶν ὅρων,

---

νικὴλ καὶ Γρηγορίου, αἱ δὲ σύντομοι δοξολογίαι Μανουὴλ πρωτοψάλτου, ταῦτα δὲ πάντα ἐκ τῶν δοκίμων ἀρχαίων ἐκδόσεων Χουρμουζίου, Θ. Φωκαέως καὶ τῆς Πανδέκτης Ἰωάννου πρωτοψάλτου.

Δ'. Ἐν ταῖς πανηγύρεσι τῶν ἱερῶν ἐκκλησιῶν ἀπαγορεύονται ψάλλεσθαι διὰ λόγους οὓς οἶδεν ἡ Ἐκκλησία τὰ ἀνοιξαντάρια καὶ τὸ ὀκτάηχον Θεοτόκε παρθένε, ἅτινα μόνον ἐν ταῖς ἀγρυπνίαις χρησιμεύουσι καὶ διὰ τοῦτο ἐτονίσθησαν, ψάλλεται δὲ μόνον τὸ Μακάριος ἀνὴρ τοῦ Μανουὴλ, καὶ ἐν ὡρισμέναις τισὶ περιστάσεσι τα κεκραγάρια Ἰακώβου πρωτοψάλτου. Ἐν δὲ τῇ ἱερᾷ λειτουργίᾳ ἀπαγορεύονται, ἅμα τῇ ἐξόδῳ τῶν Ἁγίων, αἱ μεγάλαι φωναί, καὶ τὰ κρατήματα, καὶ ἐπιβάλλεται τοῖς ψάλταις ἵνα σιγῶσι, μέχρι τῆς εἰσόδου τῶν λειτουργῶν εἰς τὸ ἅγιον Βῆμα, ἀπαγορεύονται πρὸς τούτοις καὶ τὰ λεγόμενα λειτουργικά, ἀνταποκρίνονται δὲ τῷ ἱερεῖ οἱ χοροὶ ἐν ταῖς ἐκφωνήσεσιν αὐτοῦ διὰ ταπεινῆς καὶ ἡσύχου μονῳδίας κατὰ τὸ ἔθιμον τῆς Μ. Ἐκκλησίας, τὰ δὲ τυπικὰ οὐδέποτε πρέπει νὰ ἐγκαταλιμπάνωνται, ἐκτὸς τῶν μεγάλων ἑορτῶν, ἐν αἷς ψάλλονται τὰ ἀντίφωνα.

Ταῦτα ἐγκριθέντα ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ὑποβάλλονται εἰς ἕκαστον ἱεροψάλτην, ἐφιστᾶται δὲ ἡ προσοχὴ αὐτῶν ἵνα μή τις ἐξ ἐγωϊσμοῦ, ἢ αὐταρεσκείας παρεισάγῃ ἐν ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς ἀδόκιμα καὶ ἀνάρμοστα ἰδιαίτερα μέλη, ἐκτὸς τῶν ἐγκεκριμένων καὶ παραδεδεγμένων ἔκπαλαι παρὰ τῆς Ἐκκλησίας. Οὐδεὶς δὲ προϊστάμενος ἱερᾶς ἐκκλησίας, ἢ ἔφορος, ἢ πρόκριτος δύναται νὰ καταναγκάσῃ τὸν ἱεροψάλτην ἵνα ψάλλῃ τι ἀπᾴδον τῇ παρούσῃ ἐγκυκλίῳ. Ὁ μὴ συμμορφωθησόμενος πρὸς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ταύτας παραγγελίας τιμωρηθήσεται παραδειγματικῶς.

Ἐν τοῖς πατριαρχείοις, τῇ 8 Ἰανουαρίου αωπ'.

† Ο ΜΕΓΑΣ ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΣ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

1237) Ὁ Χυτραῖος Δαβίδ, ἀνὴρ πολυμαθὴς τ' ἄλλα ἀμαθὴς δὲ εἰς τὴν μουσικήν, παρετήρησεν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς μουσικὴν φωνῶν ἐκμέλειαν καὶ ἀταξίαν « εἰς ἣν ἄλλος μὲν φωνάζει ὡς ἀσκαύλης, καὶ ἄλλος ψάλλει τὸ χορευτικὸν dra, dra, dra, dra, (Dabid Chytraeus, de statu Eccles. Orient. p. 163). Εἰς τὴν γνώμην αὐτοῦ τὴν ἀντιγραφεῖσαν τυφλοῖς ὄμμασι καὶ ὑπ' ἄλλων Εὐρωπαίων, ἀπαντᾷ ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων λέγων ὅτι «ντρά, ντρά, ποτὲ δὲν ἤκουσα εἰς τὴν ἐκκλησίαν μου· ἀλλὰ τέτλαθι δὴ κραδίη καὶ ἄλλοτέ ποτε κύντερον ἔτλης» (Περὶ προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης σ. 434. Τμῆμ. Γ'. κεφ. Α'. Περὶ προσῳδίας δοξ. Ἐράσμου. ἔκδ. Πετρουπόλεως. 1830).

οὓς ἔθηκαν οἱ πατέρες, καὶ τοῦ λοιποῦ νὰ μὴ εἰσάγωνται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις μουσικὰ βιβλία ἄνευ προηγουμένης ἀδείας τῆς Μ. Ἐκκλησίας.

Δ'. Γνωστὸν ὅτι παρ' ἡμῖν ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ διαδίδεται καταπληκτικῶς ἀπό τινος· ἦχοι κλειδοκυμβάλου προσβάλλουσι τὰ ὦτα ἡμῶν διερχομένων τὰς ὁδοὺς τῶν πλείστων συνοικιῶν. Αἱ πλεῖσται τῶν ἡμετέρων ἐπισήμων τε καὶ μὴ οἰκογενειῶν φιλοδοξοῦσι ν'ἀποκτήσωσι διάφορα μουσικὰ ὄργανα πρὸς καλλιέργειαν τῆς συγχρόνου εὐρωπαϊκῆς μούσης. Ἐπειδὴ δὲ ἐν ταῖς δημοτικαῖς σχολαῖς ἡμῶν εἰσήχθησαν μέλη καθαρῶς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς καὶ τὸ οὖς τῶν ἡμετέρων παίδων ἀπομανθάνει ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων τὰ ἡμέτερα μέλη, καὶ προσδέχεται μετὰ πόθου τὰ ὀθνεῖα, ἐὰν ἡ ἐθνικὴ ἡμῶν μουσικὴ ἀποτελέσῃ ἀναπόσπαστον μέρος τῆς ἐγκυκλίου ἡμῶν παιδεύσεως καὶ εἰσαχθῇ εἰς ἅπαντα τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, ἀρρένων τε καὶ θηλέων, ὅπως ἐν αὐτῇ ἀσκῆται ἡ νεολαία πρὸς διάπλασιν τοῦ ἤθους, εὔελπίς εἰμι ὅτι ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς, ὅστις ἀπειλεῖ ἵνα καταβροχθίσῃ καὶ τὸ τιμαλφὲς τοῦτο κληροδότημα τῶν πατέρων ἡμῶν, θὰ σεβασθῇ τὸ ἄσυλον, καὶ ὃ ἤδη περιεκλείσθη αὐτὸ, ἤτοι τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐκ τοιούτων πάντως σκέψεων ὁρμώμενος ὁ ἀοίδιμος Εὐστάθιος Κλεόβουλος τῷ 1865 ἀναλαβὼν τὴν σχολαρχίαν τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς προέτρεπεν ἐν τῇ Λογοδοσίᾳ τοῦ σχολικοῦ ἐνιαυτοῦ 1864—1865 πρὸς τοῖς ἄλλοις τοὺς φιλοκάλους καὶ εὐμούσους ἐφόρους καὶ τοὺς ἄλλους τῶν κοινῶν ἐπιμελητὰς τὴν ἐν τῇ σχολῇ εἰσαγωγὴν τῆς μουσικῆς « ἵνα τὸν καλὸν κἀγαθὸν πολίτην καὶ χριστιανὸν ἐκ παίδων παρασκευάζωμεν ἐθνοσωτηρίως καὶ κατὰ τὰ πάτρια». Δύναται δὲ νὰ καταστῇ ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ παίδευμα τῆς διανοητικῆς τοῦ ἔθνους ἀναπτύξεως, ἐὰν διαπλασθῇ διὰ τοῦ γραφικοῦ συστήματος τῆς ἡμετέρας μουσικῆς ἐξωτερικὴ μουσική, ἁρμοδία πρὸς τὰς τέρψεις καὶ εὐθυμίας τοῦ κοσμικοῦ βίου. Οὕτω θὰ ἐκμανθάνῃ ἡ πεπαιδευμένη νεολαία ἄριστα τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικὴν χωρὶς νὰ διδάσκηται οὐδὲν ἐκκλησιαστικὸν ᾆσμα καὶ καλλιεργῇ αὐτὴν ὡς ψυχαγωγικὸν ἐπιτήδευμα κηρύττουσα ἅμα ἀναμφιβόλως τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ προτερήματα τῆς καθ' ἡμᾶς μουσικῆς.

Ε'. Ἡ παλινόρθωσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς ἐπιτευχθήσεται ἅμα κάλλιστα καὶ διὰ τῆς συνεχοῦς εἰς Εὐρώπην ἀποστολῆς λογίων ἱεροψαλτῶν, κατόχων τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας πρὸς τελείαν καὶ ἀκριβεστάτην ἐκμάθησιν τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς θεωρητικῶς τε καὶ πρακτικῶς, χωρὶς δὲ νὰ λησμονήσωσί ποτε τὸν σκοπόν, δι' ὃν ἀπεστάλησαν. Ἐπανερχόμενοι δὲ ν' ἀναλαμ-

βάνωσι τὸ ἔργον εὐσυνειδήτου ἐργασίας πρὸς καθαρισμὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς καὶ ἐξασφάλισιν ἀπὸ νεωτέρας διαστροφῆς, ἐπὶ τῇ ἀκραδάντῳ βάσει τοῦ ὕφους τῶν ἐκκλησιῶν Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων καὶ τῶν εὐαγῶν μονῶν τοῦ Ἄθωνος, οὕτως ὥστε ν' ἀναφανῇ τὸ γνήσιον καὶ ἀρχικὸν κάλλος, χωρὶς νὰ παρεισφρήσῃ ἐν αὐτῇ οὔτε εὐρωπαϊκός, οὔτε ἀσιατικὸς ξενισμός. Περιττὸν δὲ εἰπεῖν ὅτι οἱ διαρρυθμισταὶ οὗτοι τῆς μουσικῆς δέον νὰ ὦσι κάτοχοι σὺν τῇ ἡμετέρᾳ καὶ τῇ εὐρωπαϊκῇ, καὶ αὐτῆς τῆς ὀθωμανικῆς. Ἔχομεν δὲ πρὸς τοῦτο συνᾴδουσαν καὶ τὴν σεβαστὴν γνώμην τοῦ ἀοιδίμου Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, προειπόντος ἐν τῷ Δ' τεύχει τῆς περὶ τῶν Ο' ἑρμηνευτῶν σοφῆς τετραβίβλου. «Ἀλλὰ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς... φιλοχρινήσουσιν ἄνδρες ὁμογενεῖς, τῆς τε τῶν Εὐρωπαίων καὶ Ἀσιανῶν, καὶ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν καὶ πατροπαραδότου μουσουργίας ἐγκρατεῖς, κάλλιστον τοῦτο πονήσαντες πόνον»[1238]. Εἰς αὐτοὺς ἀνάγκη ἵν' ἀνατεθῇ ἡ ἔκδοσις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων μουσικῶν συγγραφέων τῶν ὑπὸ Μεϊβωμίου πρὸ δύο καὶ ἐπέκεινα αἰώνων ἐκδοθέντων καὶ τῶν μετὰ ταῦτα[1239] μετὰ σχολίων ἑρ-

---

1238) Σελὶς 766.

1239) Ἰωάννης ὁ Φράντζιος ὑπεσχέθη πρὸ πεντηκονταετίας νὰ ἐκδώσῃ πάντας τοὺς σωζομένους μουσικοὺς συγγραφεῖς μέχρι πεντεκαίδεκα, παραβαλὼν αὐτοὺς πρὸς τὰ ἄριστα τῶν χειρογράφων καὶ τοὺς προεκδεδομένους ἀναθεωρήσας καὶ κατὰ ταύτην σχεδὸν τὴν τάξιν διατάξας αὐτούς:

1) Ἀριστοξένου στοιχεῖα ἁρμονικῆς σὺν ἀποσπάσματι ρυθμικῷ.
2) Εὐκλείδου κατατομὴ κανόνος μετὰ εἰσαγωγῆς ἁρμονικῆς.
3) Πλουτάρχου περὶ μουσικῆς διάλογος.
4) Ἀριστείδου Κυντιλιανοῦ τὰ σωζόμενα περὶ μουσικῆς.
5) Θέωνος Σμυρναίου βιβλίον περὶ μουσικῆς.
6) Γαυδεντίου φιλοσόφου μουσικὴ εἰσαγωγή.
7) Ἀλυπίου εἰσαγωγὴ μουσικῆς.
8) Κλαυδίου Πτολεμαίου ἁρμονικὴ μετὰ ὑπομνήματος τοῦ Πορφυρίου
9) Νικομάχου τοῦ Γερασηνοῦ ἐγχειρίδιον ἁρμονικῆς.
10) Βακχείου τοῦ Γέροντος εἰσαγωγὴ τέχνης μουσικῆς.
11) Μιχαὴλ Ψελλοῦ βιβλίον περὶ μουσικῆς.
12) Μανουὴλ Βρυεννίου εἰσαγωγὴ ἁρμονική.
13) Παντοῖα ἀποσπάσματα περὶ μουσικῆς ἀδέσποτα, τὰ δὲ πλεῖστα καὶ ἀνέκδοτα. Καὶ ὡς ἐν παραρτήματι προστίθενται τούτοις δύο Λατῖνοι μουσικοὶ συγγραφεῖς οἱ ἑξῆς:
14) Μαρτιανὸς Καπέλλας καὶ
15) Βοήθιος.

Πᾶσι δὲ τούτοις προσῆψε λατινικὴν μετάφρασιν, ἐν ἀρχῇ δ' ἑκάστου τῶν βιβλίων τούτων προέταξε διὰ βραχέων ὅσα περὶ τοῦ βίου ἑκάστου τῶν συγγρα-

μηνευτικῶν καὶ συμπαραβολῆς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς ἔν τε τοῖς καθόλου καὶ τοῖς καθέκαστα, νὰ συμπαραβάλωσι δηλονότι τὰ ἀρχαῖα τρία τῆς μουσικῆς γένη πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν ἔτι σωζόμενα, τοὺς τόνους καὶ φθόγγους αὐτῆς, τοὺς τρόπους τῶν ἀρχαίων τοὺς ἀντιστοιχοῦντας πρὸς τοὺς καθ' ἡμᾶς ἤχους, τὰς μεταβολὰς αὐτῆς τὰς ἀντιστοιχούσας πρὸς τὰς παρ' ἡμῖν φθοράς, τὰς χρόας, τὰ συστήματα, καὶ τὰ λοιπὰ τῆς πάλαι μουσικῆς μέρη πρὸς τὰ ἀντίστοιχα τῆς ἡμετέρας· διότι ἐκ τούτου θέλομεν πορισθῆ τὰς μᾶλλον ἰσχυρὰς καὶ ἀναντιρρήτους ἀποδείξεις τῆς γνησιότητος τῆς περισωθείσης εἰς ἡμᾶς μουσικῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν, καὶ τὰς σπουδαιοτέρας ἐπινοίας καὶ οἰκειοτέρας ὁδηγίας πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν βελτίωσιν τῆς καθ' ἡμᾶς μουσικῆς. Οἱ αὐτοὶ ἐπιστήμονες μουσικοὶ δέον νὰ περιβάλωσι τὴν μουσικὴν δι' ἐπιστημονικοῦ τύπου ἀναλόγου ταῖς σημεριναῖς ἐπιστημονικαῖς προόδοις· διότι εἶναι ἀδιαφιλονείκητον ὅτι ἡ μουσικὴ ἡμῶν εἶναι εἰσέτι ἐπιστημονικῶς ἀνεπεξέργαστος, ἅτε τῶν παρ' ἡμῖν ἱεροψαλτῶν εἰς τὸ πρακτικὸν μέρος συνήθως ἐπιδιδομένων, ὡς στερουμένων τελειοτέρας μουσικῆς ἐκπαιδεύσεως· ἡ μουσικὴ ἡμῶν ὡς ἔχει σήμερον παρ' ἡμῖν φέρει τεχνικόν τινα μᾶλλον τύπον καὶ οὐχὶ ἐπιστημονικόν, οὐχὶ ἀνάλογον ταῖς σημεριναῖς προόδοις τῆς ἐπιστήμης, καὶ μὴ ἔχοντα ἀξίαν παρ' ἀνδράσιν ἐν ἐπιστήμαις διαβιοῦσιν. Ἐὰν δὲ εἴχομεν τὴν μουσικὴν ἡμῶν ἐν ἐπιστημονικῇ μορφῇ διατετυπωμένην καὶ διωργανωμένην ὡς δεῖ, ἀντὶ μορφῶν ἀναμφιβόλως ἠθέλομεν ἐπισύρει τὴν σύντονον προσοχὴν καὶ τὸν εὐφημισμὸν τῶν πεφωτισμένων ἀνδρῶν τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ ἡμισφαιρίου, διότι ὁ πεπολιτισμένος οὗτος κόσμος λίαν περίεργον ἀπό τινος ῥίπτει ὄμμα εἰς πᾶν ὅ,τι γίνεται ἢ ἐνεργεῖται παρὰ τῷ ἀνατολικῷ ὀρθοδόξῳ ἑλληνικῷ κόσμῳ ἐπιστημονικόν. Θεωρητικὰ συγγράμματα, οἷα τὰ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει νῦν, δὲν ἀνταποκρίνονται καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς ἐπιστήμης, διότι ἤδη χρήζομεν εὐρυτέρων γνώσεων καὶ λίαν ἐκτενῶν.

ΣΤ'. Ἐπάναγκες νὰ ληφθῇ ἡ προσήκουσα πρόνοια καὶ μέριμνα

φέων τούτων ὁμολογοῦνται, καὶ ἐν τέλει ἐν ὑπομνήματος τάξει προσέθηκε τρία βιβλία, ἐν οἷς ἐξέθηκε σύμπασαν τὴν ἑλληνικὴν μουσικὴν κατὰ τὴν δοξασίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων μουσικῶν συγγραφέων. Ταύτης δὲ τῆς ἐκδόσεως χάριν περιῆλθεν ὁ Φράντζιος τὰς βιβλιοθήκας τῆς Ἰταλίας καὶ Γερμανίας, ἀνερευνῶν τὰ χειρόγραφα τῶν μουσικῶν συγγραφέων, ἐν οἷς ἀνεκάλυψε πολλὰ τεμάχια, συνεπλήρωσε πολλὰ χάσματα καὶ διαφόρους ἀνεῦρε κρείττονας γραφάς. Ἀλλ' ἡ ἐπαγγελθεῖσα αὕτη ἔκδοσις τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων μουσικῶν συγγραφέων δὲν ἐφάνη δυστυχῶς.

καὶ περὶ τῆς δημοτικῆς ἡμῶν μουσικῆς, περὶ ἧς μεγάλη ἀμέλεια παρατηρεῖται· οὐδέποτε δυσυχῶς ἐμερίμνησε τὸ ἔθνος περὶ τοῦ μέλους τῶν πολλῶν καὶ παντοίων δημοτικῶν ἡμῶν ᾀσμάτων, αἱ δὲ ἡμέτεραι μουσοτραφεῖς δέσποιναι καὶ δεσποινίδες αἰσχύνονται ἴσως νὰ ψάλλωσιν ἐν ὁμίλοις καὶ οἰκογενειακαῖς συναναστροφαῖς τὰ ἀλλαχοῦ ὑπὸ φιλομόλπων ἑλληνίδων ᾀδόμενα μετ' ἐθνικῆς ὑπερηφανίας. Πρὸς διάσωσιν τῆς δημώδους μουσικῆς ἐκ τῆς ἐκ Δυσμῶν εἰς τὴν ἡμετέραν Ἀνατολὴν θριαμβευτικῶς εἰσελαυνούσης εὐρωπαϊκῆς μούσης δέον ἵνα ἀποσταλῶσιν εἰς τὰς διαφόρους ἐπαρχίας καὶ οἱ ἐναπολειφθέντες ὀλίγοι τῶν ἐγκρίτων μουσικῶν, οἱ δυνάμενοι νὰ παραδώσωσι τῇ γραφῇ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς τὰ ἀνὰ τὰ στόματα τῶν χωρικῶν κατεχόμενα ἔτι παρὰ τῷ λαῷ ἀρχαῖα δημοτικὰ ἐθνικὰ ᾄσματα, πρὶν ἢ ταῦτα ὑποστῶσιν ἔσωθεν μὲν φθισικήν τινα καχεξίαν καὶ μαρασμόν, ἔξωθεν δὲ ἐπίρροιάν τινα. Ἐκ τῆς συλλογῆς ταύτης οἱ μεταγενέστεροι ἱκανὴν ὕλην εὑρήσουσιν εἰς μελέτας καὶ εἰκασίας ἐμβριθεστέρας περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν μουσικῆς καὶ τῶν σχέσεων ταύτης πρὸς τὴν προγονικήν, καθάπερ διὰ τῆς μελέτης τῆς δημοτικῆς ἡμῶν ποιήσεως καὶ γλώσσης, πάσης ἱστορικῆς μαρτυρίας ἐναργέστερον καταδεικνύεται ἡ ἐθνικὴ γνησιότης ἡμῶν. Ἡ δὲ μουσικὴ ἡμῶν θὰ ἀποκαθιστᾷ τερπνὰς τὰς συναναστροφὰς ἡμῶν, ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, τοὺς χορούς καὶ τὰ συμπόσια, ἐπικροτοῦσα αὐτὴ πρώτη, καὶ κατόπιν τὰ ἰταλικὰ καὶ γαλλικὰ τσμάχια. Οὕτω καὶ παρὰ τῷ λαῷ κυκλοφορήσουσι τότε μέλη ἡμέτερα πεποικιλμένα διὰ τεχνικωτέρων ποικιλώσεων πρὸς παρακώλυσιν τοῦ χειμάρρου τῶν ξενικῶν, μέλλοντα νὰ ἐγκαινίσωσιν ὑπὸ ἔποψιν μουσικοῦ βίου νέαν ἐποχὴν παρ' ἡμῖν. Τότε θὰ ἀκούσωμεν καὶ αὖθις τὰ παρθένια ἐκεῖνα ᾄσματα, ἅτινα ἔψαλλον αἱ κόραι τῆς Λυδίας, αἱ ἰωνικαὶ ἀηδόνες, καὶ αἰολικὴ μοῦσα τῆς Σαπφοῦς.

Ζ'. Τέλος δὲ ἄλλοι μουσικοὶ νὰ περιέλθωσι τὰς διαφόρους βιβλιοθήκας τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν διαφόρων μονῶν πρὸς ἀνεύρεσιν ἀρχαίων μουσικῶν χειρογράφων. Ἡ ἠθικὴ αὕτη τάσις χρήζει καὶ τῆς ὑλικῆς βοηθείας, ἧς ἄνευ οὐδέν ἐστι γενέσθαι τῶν δεόντων. Τὸ δημόσιον ἔχει βεβαίως τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ὑποστηρίζῃ ὑλικῶς τὸν ἔχοντα τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ ἐργάζεσθαι δι' αὐτὸ ἠθικῶς. Οὕτω δὲ ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ διὰ συντόνου ἐνεργείας, διὰ πολυετοῦς ἐργασίας, καὶ ἐπιστημονικῆς καλλιεργείας πολλῶν σοφῶν μουσικῶν, ἀνυψωθήσεται εἰς οἵαν περιωπὴν ἀνυψώθη καὶ ἡ ἀδελφὴ αὐτῆς, ἡ γλῶσσα, ἀποβαλεῖ τοὺς παρεισφρήσαντας ξενισμούς, καὶ ἀποβήσεται καθαρωτέρα ὡς

τοιαύτη ἀποβαίνει ἡ καλλιεργουμένη ἡμετέρα γλῶσσα, τέρπουσα καὶ ἡμᾶς ὥσπερ τὸ πάλαι ἔτερπε τοὺς προγόνους ἡμῶν.

Μετὰ τὴν μακρὰν ταύτην παρέκβασιν ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ τῷ Συλλόγῳ πεπραγμένα.

Ἐπειδὴ ἐν τῷ Κανονισμῷ ἐσημειώθη ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ Συλλόγου ἐπιτευχθήσεται καὶ δι' ἀναγνώσεως πραγματειῶν περὶ μουσικῆς, ἀναλαβόντες τὴν ἀρχὴν ἓν τῶν πρωτίστων ἡμῶν μελημάτων ἦτο νὰ γίνωνται καὶ λίαν ἐνδιαφέρουσαι δημόσιαι διαλέξεις περὶ μουσικῆς, ὅπως οὕτω ὁ ἡμέτερος Σύλλογος *Ὀρφεὺς* ὠφέλιμος τοῖς φιλικοῖς ἑταίροις αὐτοῦ ἀποβαίνῃ καὶ τῷ φιλομούσῳ δημοσίῳ. Καὶ πρῶτον ἡμεῖς, καίπερ πολυάσχολοι, ὑποκλέπτοντες ὅμως ὥρας τινὰς ἐκ τῶν συγγραφικῶν καὶ δημοσιογραφικῶν ἐργασιῶν ἡμῶν παρεσκευάσαμεν οὐχὶ σπουδαῖόν τι, ἀλλ' ἄξιον μὲν καὶ προσῆκον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ Συλλόγου διὰ τὸ ἐπωφελές, τέλειον δὲ ὅσον ὁ χρόνος ἐπέτρεπεν ἡμῖν νὰ καταστήσωμεν αὐτό, καὶ οὕτω ἀναβάντες δὶς ἐπὶ τοῦ βήματος τουτουὶ ὡμιλήσαμεν διὰ μακρῶν «Περὶ τῆς ἱστορικῆς καὶ τεχνικῆς σχέσεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς πρὸς τὴν βυζαντινὴν καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικήν», ἀποδείξαντες ὅτι τὸ ἡμέτερον ἔθνος, ἐν τῇ μακρᾷ σειρᾷ τῶν αἰώνων ὑπὸ διάφορα ὀνόματα ζῆσαν, διετήρησεν ἄχρι τοῦδε μεταξὺ τῶν ἄλλων στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν μουσικὴν αὐτοῦ[1240]. Ἐκτὸς ἡμῶν, ἠγόρευσεν ἐπιτυχῶς ὁ φερέπονος ἑταῖρος τοῦ *Ὀρφέως* κ. Γεώργιος Μισαηλίδης ἐξετάσας τὴν ἀρχὴν τῆς μουσικῆς ἐν γένει, καὶ εἶτα ἐπισκοπήσας εἰδικώτερον τὰς προόδους τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἄχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Τῆς λαμπρᾶς ταύτης ὁμιλίας ἀνάλυσις καλὴ ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν ἐφημερίδα *Κωνσταντινούπολιν*. Αὗται αἱ γενόμεναι διαλέξεις, ἐν αἷς παρῆν πάντοτε ἀκροατῶν

1240) Ἡ Α' διάλεξις ἐγένετο τῇ 19 μαρτίου 1889 περὶ τὴν 9 ὥραν μ.μ., ἡ δὲ Β' τῇ 2 ἀπριλίου κατὰ τὴν 10 π. μ. Ἀμφότεραι ἐγένοντο ἐν μέσῳ κόσμου πολυπληθοῦς, ἐν ᾧ διεκρίνοντο οἱ πλεῖστοι τῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων, οἱ ἐπίτροποι τοῦ Σινᾶ καὶ Ἁγίου Ὄρους, ἐκ τῶν καθηγητῶν τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς, ὁ διευθυντὴς καὶ οἱ καθηγηταὶ τῆς ἱερατικῆς Σχολῆς, τὸ διδάσκον προσωπικὸν τοῦ ἁγιοταφικοῦ Παρθεναγωγείου καὶ οἱ τοῦ Πατριαρχείου μουσικοδιδάσκαλοι. Ἐν τῇ δημοσιογραφίᾳ τὰ ἄριστα ἐγράφησαν περὶ τῶν διαλέξεων τούτων, αἵτινες ἀδύνατον νὰ δημοσιευθῶσιν ἐν τῇ παρούσῃ βίβλῳ διὰ λόγους εὐνοήτους. Καὶ περὶ μὲν τῆς Α' διαλέξεως ὅρα Νεολόγον (ἔτος ΚΔ' ἀριθ. 5922 φύλλ. τῆς 24 μαρτίου), Ἐπιθεώρησιν (ἔτος Γ' ἀριθ. 541 φύλλ. τῆς 24 μαρτίου) περὶ δὲ τῆς Β' Ἀνατολικὸν Ἀστέρα (ἔτος ΚΗ' περίοδος β', ἀριθ. 27 φύλλ. τῆς 5 ἀπριλίου) καὶ Κωνσταντινούπολιν (ἔτος ΚΑ', ἀριθ. 76, φύλλ τῆς 5 ἀπριλίου).

πληθὺς ἀσυνήθης εἰς τὰ παρ' ἡμῖν σωματεῖα· μετὰ χαρᾶς δ' ἐβλέπομεν συνωθουμένους πρὸς ἀκρόασιν τῶν διαλέξεων καὶ ἄνδρας ἐπισήμους καὶ διαπρεπεῖς τὴν σοφίαν, πρὸς οὓς νομίζω καθῆκον νὰ ἐκφράσω τὰς εὐχαριστίας τοῦ Συλλόγου.

Κατὰ τὸν νέον Κανονισμὸν ὁ σκοπὸς τοῦ Συλλόγου ἐπιτευχθήσεται πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τῆς ἐκδόσεως Περιοδικοῦ συγγράμματος, ἐν ᾧ θὰ δημοσιεύωνται πραγματεῖαι περὶ μουσικῆς καὶ διάφορα μουσουργήματα διὰ τῶν χαρακτήρων τῆς τε ἡμετέρας καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς. Προκειμένου δὲ λόγου περὶ τοῦ ἐκδοθησομένου Περιοδικοῦ δὲν δύναμαι νὰ παρέλθω ἐν σιγῇ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἐξοχωτάτου Κωστάκη Μουσούρου πασᾶ, πρώην πρεσβευτοῦ τῆς Τουρκίας ἐν Λονδίνῳ καὶ ἐπιτίμου μέλους τοῦ Συλλόγου, ὅστις πρό τινων ἑβδομάδων πληροφορηθεὶς παρὰ τοῦ Προέδρου τὴν περὶ ἐκδόσεως μουσικοῦ Περιοδικοῦ πρόθεσιν τοῦ Συλλόγου ἀνέλαβε, τὸ γ' ἐπ' αὐτῷ, νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην τοῦ Σωματείου ἡμῶν. Ἀπὸ τοῦ ὀκρίβαντος τούτου μεθ' ὑψηλοῦ τοῦ κηρύγματος ἀναφέρω ταῦτα, στοιχῶν τῇ συμβουλῇ τοῦ Ναζωραίου Ἰησοῦ, τοῦ εἰπόντος «Ὃ ἠκούσατε πρὸς τὸ οὖς κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων, καὶ ὃ ἐν ταῖς γωνίαις ἐπὶ τῶν πλατειῶν[1241]». Καίτοι δὲ ἀγνοοῦμεν τὸ μέτρον τῆς ὑποστηρίξεως, οὐχ ἧττον τῇ ἀληθείᾳ οὔτε τὴν ἀγαλλίασιν οὔτε τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Συλλόγου δυνάμεθα νὰ διερμηνεύσωμεν πρεπόντως πρὸς τὸν ἔξοχον καὶ πολυμαθῆ ἄνδρα διότι ὑπὲρ λόγον ταῦτα πάντα διατελοῦσι. Μετὰ συμπαθείας δὲ καὶ φίλτρου ἀναφέρομεν τὸ τοῦ γεραροῦ καὶ πεπνυμένου πρεσβύτου ὄνομα, ἐπιρραίνοντες αὐτὸ δι' ἀνθέων τιμῆς καὶ σεβασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης καὶ διὰ τὸν προσημειωθέντα λόγον, ἀλλὰ καὶ διότι λίαν τιμητικῶς ἐδεξιώσατο τὸν πρόεδρον τοῦ Συλλόγου ἐν τῷ ἐν Μ. Ρεύματι μεγάρῳ αὐτοῦ καὶ μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας ἐδέξατο τὰ ἐπίσημα τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ὡς ἐπιτίμου μέλους ἔγγραφα, ἐδωρήσατο δὲ ἅμα αὐτῷ εἰς ἀνάμνησιν τῆς πρώτης γνωριμίας, ὡς εἶπε, τὸ ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς φωνὴν μεταγλωττισθὲν καὶ μετὰ σημειώσεων σοφῶν πλουτισθὲν ὑπὸ τῆς Α. Ἐξοχότητος τρίτομον σύγγραμμα τοῦ ἀθανάτου τῆς Ἰταλίας ποιητοῦ Δάντου, πολυτελέστατα δεδεμένον.

Ἰδοὺ ἐν κεφαλαίῳ καὶ ἐν ἁπλῇ σκιαγραφίᾳ ὁ τριετὴς βίος τοῦ Συλλόγου καὶ τὰ ἐπὶ τῆς ἐμῆς λιτῆς προεδρείας κυριώτερα ἔργα αὐτοῦ. Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων ἐννοεῖ τὸ νοῆμον ἀκροατήριον τί ἤδη ἐποιήσαμεν. Τὸ ἡμέτερον σωματεῖον ἐν εὐχαριστήσει ἐκθέτει τ' ἀνωτέρω, διότι, ὅσον ἔνεστιν αὐτῷ, ἐπετέλεσε τὸ καθῆκον αὐτοῦ. Τὸ παρελθὸν

1241) Ματθ. κεφ. ΣΤ'. 15.

τοῦ Συλλόγου παρέχει ἐχέγγυα εἰς τὸ μέλλον διὰ βίον λαμπρότερον καὶ δραστικώτερον, ὃν πάντες ποθοῦμεν καὶ ἐπιδιώκομεν. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς ἀρχαιρεσίας διὰ τὸ δ' συλλογικὸν ἔτος ἐκλήθη καὶ αὖθις ἡ ἐμὴ λιτότης εἰς τὸ ὕπατον τῶν τοῦ Συλλόγου λειτουργημάτων, εὔκαιρον ἤδη νομίζω νὰ ἐκφράσω δημοσίᾳ τὰς ἐγκαρδίους μου εὐχαριστίας τῇ ἐριτίμῳ ὁλομελείᾳ τοῦ ἡμετέρου συλλόγου ἐπὶ τῇ τιμῇ, ἣ διὰ τῆς ἐπιεικοῦς αὐτῆς ψήφου περιεβάλετό με. Ἡ πεποίθησις ἣν ἔχω ὅτι νέοι ἀξιόλογοι πρὸς καλλιέργειαν τῆς θείας τέχνης τείνοντες πολλὰ κατορθώσουσι σὺν τῷ χρόνῳ, ἡ ἰδέα ὅτι θὰ τυγχάνω πρόεδρος ἐκλεκτοῦ ὁμίλου μὲ ὑπαγορεύει μετ' εὐγνωμοσύνης ν' ἀποβλέψω πρὸς τὴν ψῆφον, δι' ἧς καὶ πάλιν ἐτιμήθην. Καλῶς οἶδα ὅτι τὸ ἔργον ὅπερ ἐνεπιστεύθη μοι ἡ ὁλομέλεια λίαν ἐπίμοχθόν ἐστι καὶ σπουδαῖον, διότι ὁ Σύλλογος ἡμῶν δὲν εἶναι ὡς ἄλλοτε λέμβος ἐν λιμένι πλέουσα, ἤδη πελαγοδρομεῖ καὶ θέλει χεῖρα στιβαρὰν εἰς τὸ πηδάλιον αὐτοῦ, οὐχ ἧττον τὴν ἱερότητα τοῦ καθήκοντος συνειδὼς, ἀνέλαβον τὴν ἐπιβληθεῖσάν μοι ἐντολὴν εἰς οὐδὲν ἕτερον θαρρῶν μετὰ τὴν θείαν ἀντίληψιν ἢ εἰς τὴν ὁμόθυμον τῶν ἀγαπητῶν μοι συναδέλφων συνδρομὴν καὶ εἰλικρινῆ συνεργασίαν, ὧν σύνθημα ἔστω ἡ αὐταπάρνησις καὶ γενναιότης. Χαίρω δὲ διότι ἡ ἰδία ψῆφος περιεστοίχισέ με διὰ συνεργατῶν ἐγνωσμένης δραστηριότητος καὶ ὑπὸ ἀκραιφνεστάτου ζήλου ἐμφορουμένων πρὸς τὴν πρόοδον καὶ τὸ καλῶς νοούμενον συμφέρον τοῦ μουσικοῦ τούτου ἐργαστηρίου. Διατρέφω τὴν πεποίθησιν ὅτι οἱ συμπάρεδροί μου συνάδελφοι ἐν ὁμοφροσύνῃ καὶ συμπνοίᾳ θὰ ἐργασθῶσι, διότι τότε μόνον καὶ αὐτὴ ἡ θεία χάρις ἔσται μεθ' ἡμῶν. «Οὗ γὰρ εἰσὶ δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα ἐκεῖ εἰμὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν».[1242] Ἔνθα θάλλει τὸ τῆς ὁμοφροσύνης καὶ ὁμονοίας ὑψίκομον δένδρον, ἐκεῖ ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ καθορῶμεν τὰ θαυμάσια καὶ λαμπρὰ αὐτῶν ἀποτελέσματα. Ὑμεῖς δέ, ὦ φίλοι ἑταῖροι τοῦ *Ὀρφέως*, οἱ φιλοτίμως ἀγωνιζόμενοι τὴν εὔαθλον μουσικὴν σταδιοδρομίαν, μὴ ἀποδειλιάσητε καλλιεργοῦντες ἐν χαρᾷ τὴν θείαν τοῦ Ὀρφέως τέχνην, ἀλλ' ἐπικαλέσθητε ἄνωθεν τὴν θείαν ἀντίληψιν ἐφ' ὑμᾶς ἵνα τὸ ἔργον μας κραταιωθῇ. Καὶ σήμερον ἀπὸ πρωΐας ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τοῦ συναϊτικοῦ μετοχίου πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ὁλομελείας τοῦ Συλλόγου ἀνέπεμψε τῷ Θεῷ δεήσεις καὶ ἐπεκαλέσατο τὰς ζωοπαρόχους καὶ φωτιστικὰς ἀκτῖνας τῆς θείας εὐλογίας ὁ παναγιώτατος ἀρχιθύτης τῆς τῶν Θεσσαλονικέων Ἐκκλησίας Γρηγόριος ὁ Καλλίδης, ὁ σοφὸς μὲν τὸν λόγον, διαπρεπὴς τὴν εὐσέβειαν, ἁπλοῦς τὸν τρόπον, τὰ ἤθη αἰδέσιμος

1242) Ματθ. κεφ. ΙΗ'. 20.

καὶ ἱεροπρεπὴς τὸν χαρακτῆρα, πρὸς ὃν ἐπὶ τούτῳ ἐκφράζω καὶ δημοσίᾳ διακηρύττω ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου καὶ ἐκ βάθους καρδίας ἀποδίδωμι τὸν φόρον τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ Συλλόγου. Αἱ τῆς μητρὸς ἡμῶν Ἐκκλησίας ζωοπάροχοι καὶ ρωστικαὶ εὐλογίαι αἱ διὰ τοῦ ἁγίου Θεσσαλονίκης προσκομιζόμεναι σήμερον τῇ ὥρᾳ ταύτῃ καὶ διὰ τῆς παρουσίας τῶν ἐπιφανῶν ἱεραρχῶν καὶ ἐγκρίτων συνοδικῶν μελῶν τοῦ Φιλιππουπόλεως Ἰωακεὶμ Εὐθυβούλου[1243], τοῦ Ξάνθης Διονυσίου καὶ τοῦ Σισανίου Ἀθανασίου Μεγακλέους ἐνισχυόμεναι, ἡ ἐκ μέρους τῆς πλειάδος των ἐπιτίμων μελῶν ἐμψύχωσις καὶ ἡ τῆς κοινωνίας ἐνθάρρυνσις, ἡ συνελθοῦσα ἐνταῦθα πολυπληθὴς καὶ ἐκλεκτὴ ὁμήγυρις, ἣν εὐχαριστῶ ἐπὶ τούτῳ ἐξ ὀνόματος τοῦ Συλλόγου, συγχαίρουσα ἡμᾶς διὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, πάντα ταῦτα, παρέχουσιν ἡμῖν ἠθικὴν ἐνίσχυσιν πρὸς εὐδόκιμον ἐξακολούθησιν τῆς πορείας τοῦ Συλλόγου. Τὸν ὀργασμὸν δὲ τοῦ Συλλόγου δέον νὰ ριπίζῃ τὸ δημόσιον· καὶ οἱ μὲν μουσικοὶ διὰ τῶν γνώσεων αὐτῶν, οἱ φιλόμουσοι διὰ τοῦ ζήλου αὐτῶν, οἱ δὲ κατέχοντες τὸν μεγάνορα πλοῦτον ὁμογενεῖς διὰ τῶν χρημάτων, μιμούμενοὶ τὸ ἔνδοξον παράδειγμα τῶν Πτολεμαίων ἐκείνων.[1244] Ὁ Σύλλογος λοιπὸν ἃς διαπορεύηται τὴν ἔντιμον πορείαν ἣν ἐχάραξε, διατελῶν πάντοτε ὑπὸ τὴν σωστικὴν αἰγίδα λαοποθήτου καὶ τρισεβάστου μονάρχου, τοῦ Σουλτὰν Ἀπδοὺλ Χαμὶτ Χὰν τοῦ Β΄. Ναί, οἱ Σύλλογοι εἶναι οἱ τηλαυγέστατοι φάροι καὶ οἱ μέγιστοι ἀδάμαντες τοῦ αὐτοκρατορικοῦ διαδήματος τοῦ μεγαλεπηβόλου καὶ φιλομούσου ἡμῶν Ἄνακτος,—οὗτινος αἱ ὑπὲρ τῆς προόδου καὶ εὐημερίας τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ εὐγενεῖς διαθέσεις, ὡς ψεκάδες δρόσου καθ' ἑκάστην πίπτουσιν ἐφ' ἡμᾶς,—τῆς πεφωτισμένης κυβερνήσεως Αὐτοῦ καὶ ἰδίᾳ τοῦ περινουστάτου καὶ εὐρυμαθεστάτου ὑπουργοῦ τῆς παιδείας Μουνὶφ πασᾶ, ἐπιτίμου μέλους τοῦ Συλλόγου. Ἂς ἐξακολουθήσωμεν λοιπὸν εὐθαρσῶς ἀγωνιζόμενοι τὸν ἀγῶνα τὸν καλόν, καθοδηγούμενοι εἰς τὰ διαβήματα ἡμῶν ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ αἰσθήματος, ὅπερ κατὰ τὴν ἀψευδῆ ἱστορίαν οὐδέποτε ἀπέπτη ἀπὸ ἑλληνίδων καρδιῶν. Οὕτω πράττοντες θέλομεν ἔχει ὡς ἀμοιβὴν τῶν ἱερῶν ἡμῶν ἀγώνων τὰς εὐχὰς τῆς μητρὸς ἡμῶν Ἐκκλησίας, τὴν ὑπόληψιν τῆς Σ. Α. Κυβερνήσεως, καὶ τὴν τιμήν, τὴν ἀγάπην καὶ εὐγνωμοσύνην τοῦ ἔθνους.

1243). Ὁ δημοφιλέστατος οὗτος ἱεράρχης ἀπὸ τοῦ δεκεμβρίου τοῦ 1889 ἐπιλαμπρύνει τὸν ἱστορικὸν καὶ παλαίδοξον θρόνον τῆς θεοσώστου ἐπαρχίας Χαλκηδόνος.

1244) Θεόκριτος, Ἐγκώμιον εἰς Πτολεμαῖον.

ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΑΞΙΟΙ ΜΝΕΙΑΣ ΜΟΥΣΙΚΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΙΕΡΟΨΑΛΤΑΙ

Προτιθέμενοι νὰ σκιαγραφήσωμεν τοὺς ἐπιζῶντας μουσικοὺς ἢ περὶ μουσικῆς γράψαντας, θὰ ἱστορήσωμεν τὰ κατ' αὐτοὺς κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς αὐστηρᾶς δικαιοσύνης, κελευούσης πάντα ἱστορικὸν ἵνα μὴ βαπτίζῃ τὸν κάλαμον αὐτοῦ εἰς τὰ πηλὰ τῆς κολακείας. Τὸ περὶ συγχρόνων γράφειν καὶ ἐργῶδες καὶ δυσχερέστατον κρίνεται. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἀρχαιοτέρων μουσικοδιδασκάλων, ὧν ἡ μουσικὴ ἀξία ἀπεδείχθη ἤδη καὶ κηρύττεται, τὰ δέοντα καὶ πρέποντα θὰ σημειώσωμεν, περὶ δὲ τῶν σχετικῶς νεωτέρων ὀλιγώτερα θὰ εἴπωμεν, προσέχοντες ἅμα ὅσον ἔνεστιν, ὅπως μὴ τὰ περὶ αὐτῶν μεταποιῶνται εἰς ἐγκώμια ἄκαιρα, καθόσον μάλιστα ἡ ἱστορικὴ ἀξία τῶν νεωτέρων εἶναι θεώρημα χρῄζον μελλούσης ἀποδείξεως. Πιθανὸν ἐκ τοῦ Κεφαλαίου τούτου νὰ παρελείφθησαν καὶ ὀνόματα ἐγκρίτων τινῶν μουσικῶν ἐν γωνίᾳ τινὶ τῆς Θρᾴκης ἢ Μακεδονίας ἢ Ἠπείρου διαβιούντων καὶ ἀγνώστων ἡμῖν· ἐὰν τοιαῦτα ὀνόματα οἱ ἁρμόδιοι γνωρίσωσιν ἡμῖν, τὸν πρέποντα λόγον ποιησόμεθα περὶ αὐτῶν ἐν τῷ προσεχῶς καταρτισθησομένῳ καὶ κατόπιν ἐκδοθησομένῳ πολυσελίδῳ συγγράμματι ἡμῶν ὑπὸ τὸν τίτλον *Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, περιέχον τοὺς βίους τῶν Ἑλλήνων ὑμνῳδῶν, ὑμνογράφων, ἁσματογράφων, μουσικῶν καὶ μουσικολόγων, τῶν ἀκμασάντων ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἄχρι τῶν καθ' ἡμᾶς.*

Γεώργιος Βιολάκης, ὁ ἄρχων Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας· τὴν πάροδον τοῦ βίου αὐτοῦ σχὼν ἐν τῇ εὐάνδρῳ Σίφνῳ, διῆλθε τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν κανοναρχῶν ἐν ταῖς κεντρικωτέραις ἱεραῖς ἐκκλησίαις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶτα κατῆλθεν εἰς Χίον καὶ ἐδιδάχθη ἐν τῇ Νέᾳ Μονῇ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν ὑπὸ τοῦ τότε πρωτοψάλτου τῆς Μονῆς ταύτης Μελετίου μοναχοῦ, παρ' ᾧ καὶ ἐχοροστάτει ἐν πάσαις ταῖς ἱεραῖς ἀκολουθίαις καὶ ἀγρυπνίαις, γυμναζόμενος κατά τε τὸ πρακτικὸν μέρος τῆς ψαλμῳδίας καὶ τὴν τυπικὴν τῶν ἀκολουθιῶν διάταξιν, τὸ δὲ θεωρητικὸν τῆς μουσικῆς μέρος ὑπὸ τοῦ τότε πρωτοψάλτου τῆς μητροπόλεως Νικολάου Πουλάκη. Μετὰ τετραετῆ ἐν Χίῳ διαμονὴν ἐπανελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν προσελήφθη ὡς β' ψάλτης εἰς τὴν ἐν Γαλατᾷ ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας Καφατιανῆς, χοροστατοῦντος ἐν τῷ δεξιῷ χορῷ τοῦ Στεφάνου Μωϋσιάδου τοῦ Βυζαντίου. Μετὰ ἓν ἔτος προσελήφθη β' ψάλ-

της εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν Χίων, ἔνθα ἔψαλλεν ἐπὶ ὅλην ἑπταετίαν. Ἀκολούθως διωρίσθη α΄. ψάλτης τοῦ χοροῦ τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας, ὃν διηύθυνεν ἀπὸ τοῦ 1854—1875. Ἐν τῷ μεταξὺ διῆλθε μετὰ Θεοδώρου τοῦ Φωκαέως ὅλην τὴν σειρὰν τῶν μουσικῶν μαθημάτων, ἐκδεδομένων τε καὶ ἀνεκδότων, μετὰ τῆς θεωρίας. Ἐδιδάχθη ἅμα τὴν ἐξωτερικὴν μουσικήν, ᾠδικήν τε καὶ ὀργανικὴν καὶ τὴν ρυθμικὴν αὐτῆς ὑπὸ ἐξωτερικῶν διδασκάλων, προσέτι δὲ καὶ τὴν γραφὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς. Τῷ 1865 προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ τότε Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Σωφρονίου τοῦ Β΄ ν' ἀναλάβῃ τὴν τῆς πρωτοψαλτείας θέσιν, ἠρνήθη, ἀνέλαβεν ὅμως νὰ διδάξῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Θεολογικῇ σχολῇ, ἔνθα ἐδίδαξεν ἐπὶ ἑξαετίαν, συνδεθεὶς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο διὰ στενῆς φιλίας μετὰ τοῦ Μ. Ῥήτορος τῆς Μ.Ἐκκλησίας καὶ σοφοῦ καθηγητοῦ τῆς σχολῆς Ἠλία τοῦ Ταντηλίδου. Τὴν μουσικὴν ἐδίδαξεν ὁ Βιολάκης εἴς τε τὴν Ε΄ καὶ Ϛ΄ κατὰ τοὺς κάτω χρόνους ἱδρυθείσας μουσικὰς πατριαρχικὰς σχολάς, ὑπῆρξε δὲ καὶ μέλος τῆς ἐπὶ Ἰωακεὶμ τοῦ Γ΄ ἐργασθείσης ἐπιτροπῆς πρὸς κατασκευὴν τοῦ μουσικοῦ ὀργάνου *Ψαλτηρίου*. Τῷ 1875 προσεκλήθη καὶ αὖθις ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Β΄, τοῦ μουσικώτατα φύσει τε καὶ τέχνῃ ἔχοντος διαπεπλασμένα τό τε οὖς καὶ τὴν καρδίαν, ἵνα ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντα τοῦ Πρωτοψάλτου, ἀλλ' ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἐνέδωκεν ὁ Γεώργιος Βιολάκης, χειροθετηθεὶς τῇ 5 Νοεμβρίου μηνός. Ἐμελοποίησε πολλὰ καὶ διάφορα μαθήματα ἡδυμελῆ, ἐξ ὧν τὰ ἐξωτερικά, κατ' ἐπίμονον αἴτησιν τοῦ ἀειμνήστου Ἰωάννου Ζωγράφου τοῦ ἐκ Κέϊβε τῆς Βιθυνίας, ἐδημοσιεύθησαν τῷ 1872 ἐν τῷ *Μουσικῷ Ἀπανθίσματι* αὐτοῦ[1245], φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ πονήσαντος καὶ διακρινόμενα διὰ τὴν πολλὴν αὐτῶν χάριν, τέχνην καὶ ἡδύτητα. Τὰ ὑπὸ τοῦ Βιολάκη ποιηθέντα ἐκκλησιαστικὰ μέλη δὲν ἐδημοσιεύθησαν, διότι ὁ μουσικοδιδάσκαλος οὗτος φρονεῖ ὀρθῶς, ὡς καὶ ἡμεῖς καὶ ἄλλοι[1246], ὅτι πάντα τὰ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν ἁρμόζοντα

1245) Τὰ μελουργήματα τοῦ Βιολάκη ὅρα εἰς τὸ Ἀ π ά ν θ ι σ μ α ἀπὸ τῆς σελίδος 20 καὶ ἑφεξῆς.

1246) Ὁμόφρονας ἔχομεν ἐν τῷ σπουδαίῳ τούτῳ ζητήματι, πλὴν πολλῶν ἄλλων ἐγκρίτων μουσικῶν, τόν τε πεπνυμένον καὶ μουσοτραφῆ ἱεράρχην Μιτυλήνης Κωνσταντῖνον τὸν Βαλιάδην καὶ τὸν ἐν Μιτυλήνῃ μουσικὸν Νικόλαον Παγανᾶν, οἵτινες φρονοῦσι δικαίως ὅτι τὰ μελῳδήματα τοῦ τε Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου καὶ Θεοδώρου Φωκαέως εἰσὶν ἱκανὰ καὶ ἁρμόζοντα τῇ θείᾳ λατρείᾳ, τὰ δὲ νεώτερα τὰ κατακλύζοντα ὁλονὲν τὸν παρ' ἡμῖν μουσικὸν ὁρί

ἄσματα καὶ μέλη ἐποιήθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς μουσικῶν, ἡμεῖς δὲ ὀφείλομεν νὰ ψάλλωμεν πιστῶς καὶ ἐρρύθμως ταῦτα, καὶ οὐχὶ νὰ μελοποιῶμεν νέα, τὰ ὁποῖα μεταπλάττει ἀτέχνως ἀδυναμία μουσικὴ διὰ γραμμῶν ἀνειμένων, στερουμένων τῆς σοβαρότητος καὶ τῆς σεμνότητος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὕφους, ἅπερ καὶ μόνα ἀπαιτεῖ ἡ ἱερὰ ὑμνολογία. Ὁ μουσικοδιδάσκαλος οὗτος εἰργάσθη μετὰ ζήλου καὶ εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησιαστικὸν Μουσικὸν Σύλλογον τὸν κατὰ τὸ 1863 ἱδρυθέντα, προτροπῇ δὲ τοῦ σωματείου τούτου ἐμελοποίησε πρὸς μέτρον καὶ ὕμνον τινά, τύποις Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος ἐκδοθέντα[1247]. Τὴν μουσικὴν ἀξίαν τοῦ Βιολάκη μαρτυρεῖ καὶ ὁ διάσημος Γάλλος μουσικολόγος Bourgault Ducoudray, ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς ἐν Ἀνατολῇ κατὰ τὸ 1875 περιοδείας αὐτοῦ, γράψας τάδε· «Τὴν γνῶσιν τοῦ ἐπισήμου ὀργάνου τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, τοῦ ταμπουρίου, ὀφείλω εἰς τὸν κ. Βιολάκην α΄ ψάλτην τοῦ ἐν Γαλατᾷ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου. Ὁ κ. Βιολάκης διὰ τοῦ διακεκριμένου αὐτοῦ πνεύματος καὶ τῶν φώτων αὐτοῦ ἀξίζει νὰ κατέχῃ θέσιν μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν τῶν προωρισμένων νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς». Ὁ φιλόπονος καὶ ἄριστος Πρωτοψάλτης ἐξεπόνησε καὶ τὸ προπέρυσιν ἐκδοθὲν Τυπικὸν τῆς Μ. Ἐκκλησίας[1248]. Ἔργα τοῦ Βιολάκη ἐν τῷ Τυπικῷ εἶναι ἡ Προθεωρία καὶ ὁ Πίναξ τοῦ Ἑορτοδρομίου. Καὶ ἡ μὲν εἰσάγει μετ' ἐπιστημοσύνης εἰς τὴν γνῶσιν τῶν λεπτομερειῶν καὶ μερικωτέρων δυσχερειῶν τοῦ Τυπικοῦ τοὺς ἱερεῖς καὶ ψάλτας καὶ πάντα εὐσεβῆ φιλαναγνώστην ἐφιέμενον ἵνα κατέχῃ τὴν Τυπικὴν τῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν ἀκρίβειαν, ὁ δὲ Πί-

---

ζοντα χάριν ματαιοδοξίας καὶ κερδοσκοπίας τῶν ἡμετέρων ἱεροψαλτῶν, συντελοῦσι πρὸς διαφθορὰν τῆς ἀρχαιοτρόπου καὶ κατανυκτικῆς ἡμῶν μελῳδίας.

1247) «Ὕμνος παίδων εἰς Χριστὸν ἐκ τῶν Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, ἐπιτμηθεὶς ὑπὸ Κωνσταντίνου Πρεσβυτέρου καὶ Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων. Μελοποιηθεὶς πρὸς μέτρον ὑπὸ Γεωργίου Βιολάκη, προτροπῇ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μουσικοῦ Συλλόγου, ἐν ἔτει 1864. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, Τύποις Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος, 1869».

1248) «Τυπικὸν κατὰ τὴν τάξιν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, δὶς ἐκδοθὲν ὑπὸ Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου, διασκευασθὲν δὲ καὶ πολλαῖς προσθήκαις καὶ ἐπιδιορθώσεσι συμπληρωθὲν ὑπὸ τοῦ νῦν Πρωτοψάλτου Γεωργίου Βιολάκη, ἐργασθέντος μετὰ δύο ἀλλεπαλλήλων ἐπιτροπῶν, ἐπὶ τούτῳ πατριαρχικῇ κελεύσει ὁρισθεισῶν, ἐκδίδοται ἀδείᾳ καὶ ἐγκρίσει τῆς Α. Θ. Π. τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τῆς περὶ Αὐτὸν Ἱερᾶς Συνόδου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1888».

ναξ ἀποτελεῖ εἶδος κατόπτρου, ἐν ᾧ εἰκονίζονται αἱ κινηταὶ τοῦ Τριῳδίου καὶ Πεντηκοσταρίου ἑορταὶ κατὰ πάσας τὰς δυνατὰς αὐτῶν περιπτώσεις, καὶ διευκολύνονται αἱ ἐκ τῆς συναντήσεως αὐτῶν μετὰ τῶν ἀκινήτων τοῦ Μηνολογίου ἑορτῶν προκύπτουσαι δυσχέρειαι [1249].

Νικόλαος Στογιάννης, πρώην Λαμπαδάριος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, Βυζάντιος τὴν πατρίδα, γεννηθεὶς ἐν Τεκφοὺρ Σεραῖῳ κατὰ τὴν πρώτην δεκαετηρίδα τοῦ παρόντος αἰῶνος, ἔνθα καὶ τὰ γράμματα ἐξέμαθε, διδάσκοντος τοῦ ἁγιορείτου μοναχοῦ Ἀνθίμου τοῦ ἐκ Θεραπείων τοῦ Βοσπόρου, παιδεύματος τῆς Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας. Τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν ἐδιδάχθη παρὰ Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου τοῦ Βυζαντίου. Ὑπηρέτησε τὸν πατριαρχικὸν ναὸν ἐπὶ ὅλην πεντηκονταετίαν ὡς ἱεροψάλτης· καταταχθεὶς τὸ πρῶτον ἐν τῷ μουσικῷ χορῷ τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ὡς δεύτερος δομέστικος ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Κωνσταντίου τοῦ Β', παρέμεινεν ἐν τῇ θέσει ταύτῃ μέχρι τῆς πατριαρχείας Σωφρονίου τοῦ Β', ὅτε προήχθη εἰς πρῶτον δομέστικον· ὡς τοιοῦτος δὲ διετέλεσεν ἐπὶ πενταετίαν ἄχρι τοῦ 1871, ὅτε ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ϛ', τὸ δεύτερον πατριαρχοῦντος, ἐχειροθετήθη Λαμπαδάριος, καὶ διέπρεψεν ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἄχρι τοῦ Φεβρουαρίου 1888, ὅτε οἰκειοθελῶς παρῃτήθη. Ὁ Νικόλαος καὶ ὡς διδάσκαλος ὑπηρέτησεν ἐπὶ 38 ἔτη (1833—1871) διευθύνας τὴν δημοτικὴν σχολὴν τοῦ Φαναρίου, τὴν ἱδρυθεῖσαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ σοφοῦ Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου [1250]. Ὁ μουσικοδιδάσκαλος Νικόλαος εἰς τοὺς καλλιφώνους τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς ἐδίδασκε μετὰ ζήλου καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικήν. Ὁ πολυσέβαστος οὗτος μουσικοδιδάσκαλος μόνος νῦν συνενοῖ ἐν ἑαυτῷ τὴν φαναριωτικὴν ἀρχαιότητα διασώζων πάντας τοὺς τύπους αὐτῆς, καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ περιβολῇ.

Νικόλαος Πουλάκης, ἄλλοτε πρωτοψάλτης Χίου, μαθητὴς γενόμενος τῶν τριῶν ἐφευρετῶν τῆς νέας μουσικῆς μεθόδου. Ἔχει ὁ ὑπέργηρως οὗτος μουσικοδιδάσκαλος διάφορα μουσουργήματα ἀνέκδοτα μεγίστης σπουδαιότητος.

Σταμάτιος Ζαρκινός, ἄλλοτε πρωτοψάλτης Σερρῶν, μαθητὴς δὲ τῶν τριῶν διδασκάλων Χρυσάνθου, Γρηγορίου καὶ Χουρμουζίου. Ὑπέργηρως ὢν ἐξακολουθεῖ μελοποιῶν.

1249) Ἔκθεσις τῆς ἐπιτροπῆς ἐν τῷ Τυπικῷ σελ. δ'.

1250) Εἰς τὸν Νικόλαον καὶ ἡ γνωστὴ παρ' ἡμῖν ἐπὶ φιλογενείᾳ καὶ εὐσεβείᾳ οἰκογένεια Πασπαλλῆ ἐνεπιστεύθη τὰ τέκνα αὐτῆς ὅπως ὑπὸ τὴν ἐνδελεχῆ αὐτοῦ ἐπιτήρησιν καὶ μέριμναν ἐκπαιδευθῶσι κατ' οἶκον.

Ἀντώνιος Σιγάλας, ὁ ἐκ τῆς νήσου Θήρας καταγόμενος καὶ ἐν αὐτῇ ἐγγηράσας μετ' ἀτρύτου φιλοπονίας καὶ ζήλου καλλιεργῶν τὴν ἱερὰν ἐθνικὴν ἡμῶν μουσικήν, ἣν ἐδιδάχθη τὸ πρῶτον παρά τινος Κρητὸς Νικολάου Χανιωτάκη, μαθητοῦ τῆς Ε' πατριαρχικῆς Μουσικῆς Σχολῆς, ἐτελειοποιήθη δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τῷ Χουρμουζίῳ. Ὁ Σιγάλας διὰ τῆς ἐπιμελείας αὐτοῦ ἀνεδείχθη σὺν τῷ χρόνῳ ἐκ τῶν ἀρίστων μουσικῶν καὶ μελοποιῶν τοῦ αἰῶνός μας. Ἐμελοποίησε τὸ πρῶτον τῷ 1827 στιχηραρικῶς μὲν τὸ «Μετὰ τὸ τεχθῆναί σε» καὶ τὸ «Ὡς ἄνθρωπος ἐν ποταμῷ», εἱρμολογικῶς δὲ τὰ στιχηρὰ τῶν Αἴνων τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τὰ Εὐλογητάρια τοῦ Μ. Σαββάτου ἀρχαῖα κατὰ τὸ πάλαι ἁγιορειτικὸν ὕφος. Τῷ 1830 ἐμελοποίησε τὰ σύντομα Ἀνοιξαντάρια, αἰτήσει τῶν ἐκ τῆς μονῆς Βατοπαιδίου τοῦ ἁγίου Ὄρους Ἄθω Διονυσίου προηγουμένου καὶ Στεφάνου μοναχοῦ τοῦ Ἐφεσίου, ἀφικομένων εἰς Θήραν πρὸς παραλαβὴν τῆς Τιμίας Ζώνης τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ[1251]. Ἐμελοποίησεν ὁ Σιγάλας πέντε ἐθνικὰς καὶ βασιλικὰς τελετάς, προσέτι δὲ καὶ τετρακόσια ἐθνικὰ ᾄσματα, βραβευθέντα δι' ἀργυροῦ ἀριστείου Α' βαθμοῦ ὑπὸ τῶν Ἑλλανοδικῶν τῆς Γ' Ὀλυμπιακῆς Ἐκθέσεως, καὶ ἐκδοθέντα τῷ 1880 δαπάναις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, κατ' ἀπόφασιν τῆς Βουλῆς[1252]. Ἐμελοποίησε

1251) Τὰ Ἀνοιξαντάρια ταῦτα ἀπέστειλεν ὁ Σιγάλας τῷ 1833 πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει μουσικοδιδάσκαλον Θεόδωρον Φωκαέα, ὅστις καὶ ἐδημοσίευσεν αὐτὰ τῷ 1847 εἰς τὴν Μ ε λ ι σ σ α ν, λησμονήσας πιθανῶς νὰ προσθέσῃ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ γνησίου ποιητοῦ τῶν Ἀνοιξανταρίων.

1252) Ἐνταῦθα δημοσιεύομεν τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα τῶν Ἑλλανοδικῶν τῆς Γ Ὀλυμπιάδος περὶ τῶν ἐθνικῶν ᾀσμάτων τοῦ Ἀ. Σιγάλα καὶ τὰ σχετικὰ τούτων

Ἀριθ. 286.

Η ΕΠΙ ΤΩΝ ΟΛΥΜΠΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑΤΩΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Πρὸς τὸν κ. Ἀντώνιον Ν. Σιγάλαν ἐκθέτην μουσικῶν ἔργων.

Εἰς ἀπάντησιν τῆς ἀπὸ 10 τρ. μ. ἀναφορᾶς σας γνωστοποιοῦμεν ὑμῖν ὅτι ζητήσαντες κατ' αἴτησιν τῶν Ἑλλανοδικῶν τῆς μουσικῆς, τὴν γνώμην τοῦ ἐνταῦθα Ἐκκλ. Μ. Συλλόγου, ἐλάβομεν τὸ ἀπὸ 22 Ἰανουαρίου ἐ. ἔ. ἔγγραφον αὐτοῦ, δι' οὗ ἐπροτάθη ἡ βράβευσις ὑμῶν, ἥτις καὶ ἐνεκρίθη, ἀπονεμηθέντος ὑμῖν ἀργυροῦ Νομισματοσήμου, τὸ ὁποῖον μετὰ τοῦ προσήκοντος διπλώματος θέλει προσεχῶς συναποσταλῆ μετὰ τῶν ἀπονεμηθέντων εἰς τοὺς ἄλλους αὐτόθι ἐκθέτας.

Πρὸς πληρεστέραν δὲ εὐχαριστησίν σας συνάπτομεν ἐνταῦθα ἀντίγραφον τοῦ μνησθέντος ἐγγράφου τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Μ. Συλλόγου, καὶ θεωροῦμεν καλὸν καὶ συμφέρον ὑμῖν νὰ μεταβῆτε, ἂν θέλητε, ἐνταῦθα πρὸς κοινωφελῆ χρησιμοποίησιν τοῦ ἔργου σας, ἡ δὲ Ἐπιτροπὴ εἶναι εὐδιάθετος νὰ συστήσῃ τοῦτο εἰς

καὶ πολυάριθμα ἐκκλησιαστικὰ ᾄσματα, μεθ' ὧν συνέμιξε καί τινα σπου-

---

τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ἀποστέλλουσα συγχρόνως ἀντίγραφον τοῦ ἐγγράφου τοῦ Ἐκκλ. Μουσικοῦ Συλλόγου, καὶ τῆς γνωμοδοτήσεως τῶν Ἑλλανοδικῶν.

Ἐπιθυμοῦντες δὲ νὰ γνωρίζωμεν, ἂν προτίθεσθε νὰ ἔλθητε εἰς Ἀθήνας πρὸς τὸν ἀνωτέρω σκοπόν, ἀναβάλλομεν τὴν ἀποστολὴν τοῦ βιβλίου σας, ἣν θέλομεν ἐνεργήσει, ἂν μᾶς πληροφορήσητε περὶ τοῦ ἐναντίου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 29 Μαΐου 1876.

Ὁ Ἀντιπρόεδρος

Σ. Ε. Γιαννόπουλος

Ὁ Γραμματεὺς

Ἀναγνωστόπουλος.

Ἀπόσπασμα ἐγγράφου

ΤΟΥ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΜΟΥΣΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Ὀλυμπίων καὶ τῶν κληροδοτημάτων ἐπιτροπήν.

Εὐχαρίστως ἀποδεξάμενοι τὴν ἀπὸ 20 Δεκεμβρίου ἐ. ἔ. ὑπ' ἀριθ. 30 πρόσκλησιν ὑμῶν, ὅπως ἐπὶ τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν Ὀλυμπιάδα (1875) ἀποσταλέντων καὶ διὰ τοῦ συστήματος τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς γεγραμμένων μουσικῶν ἔργων, ἀποφανθῶμεν περὶ τῆς ἀξίας καὶ χρησιμότητος αὐτῶν, σπεύδομεν σήμερον μετ' ἀκριβῆ καὶ ἐκτεταμένην μελέτην, νὰ ὑποβάλωμεν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς κρίσεως ἡμῶν, καὶ ἰδίως τὸ ἐξαχθὲν ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ ἐκ Θήρας κ. Ἀντωνίου Ν. Σιγάλα.

Καὶ πρῶτον μὲν παρατηροῦμεν καθόλου εἴτε γενικῶς ταῦτα :

Αἱ τοιαῦται συλλογαὶ ἐξωτερικῶν ᾀσμάτων ἐθνικῶν, τονισμένων διὰ τῶν χαρακτήρων τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς εἰσὶν ἔργον ἐθνικόν, διότι οὐ μόνον θέλουσι συντελέσει εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἐκπεσούσης ἐκ τῆς περιωπῆς αὐτῆς ἐθνικῆς μουσικῆς ἕνεκα τῶν ἱστορικῶν τοῦ ἔθνους περιπετειῶν, ἀλλὰ καὶ θέλουσιν ἐξηγήσει καὶ διευκρινήσει τὸ τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς ζήτημα, παραλληλιζομένων τῶν διασωθέντων ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ τοῖς ὀροπεδίοις τῆς Ἑλλάδος καθαρῶς ἑλληνικῶν ᾀσμάτων, ὡς λ. χ. ἐν Ταϋγέτῳ, Παρνασσῷ, Ὀλύμπῳ, Πίνδῳ, Ἴδῃ καὶ ἐν ὀρειναῖς χώραις καὶ νήσοις ἀποκέντροις καὶ μεμονωμέναις, ὅπου ἢ ἐλάχιστα ἢ οὐδαμῶς ἐπέδρασεν ὁ ξενισμὸς, οὐδὲ εἰσεχώρησαν ποτὲ ξέναι φυλαί. Τοῦτο δ' ἐστὶ παραδεδεγμένον καὶ παρὰ πᾶσιν ὁμολογούμενον· τὸ ζήτημα τοῦτο ὅπερ σήμερον πολλοὺς σπουδαίους ἄνδρας ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ἀπασχολεῖ, δὲν πρέπει βεβαίως παρ' ἡμῖν νὰ θεωρηθῇ ὡς τι ἐπουσιῶδες, διότι ἀληθῶς δὲν πρόκειται περὶ εὐτελοῦς τινος ἀντικειμένου, ἀλλὰ περὶ στοιχείου τοῦ ἡμετέρου ἔθνους κυριωτάτου, καθότι, ὡς γνωστὸν, δύω εἰσὶ τὰ κυριώτατα γνωρίσματα παντὸς ἔθνους, ἡ γλῶσσα καὶ ἡ μουσικὴ, ἐφ' οἷς καὶ τὰ ἔθνη σεμνύνονται. Μὴ νομίσῃ δέ τις, ὅτι ἡ λύσις τοῦ σπουδαίου τούτου τῆς μουσικῆς ζητήματος θέλει ἐπιτευχθῇ μονομερῶς ἐκ τῆς Εὐρώπης, ἄνευ τῆς συμπράξεως καὶ ἡμῶν, ἢ χωρὶς πρότερον ἡμεῖς νὰ χορηγήσωμεν αὐτῇ τὴν ἀπολύτως ἀναγκαιοῦσαν πρὸς τοῦτο ὕλην· ἐπειδὴ δὲ ἡ ὕλη αὕτη δὲν δύναται ἄλλως νὰ συλλεχθῇ καὶ παρασκευασθῇ εἰμὴ διὰ τοιούτων συλλογῶν, καὶ μάλιστα γεγραμμένων διὰ τοῦ συστήματος τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς,

δαῖα ἄλλων μουσικοδιδασκάλων μαθήματα. καὶ οὕτω συνηρμολόγη-

διότι ἡ τῆς Εὐρωπαίας δὲν ἔχει τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα πρὸς ἀκριβῆ παράστασιν τοῦ ποιοῦ καὶ τῶν τριῶν τῆς ἡμετέρας μουσικῆς γενῶν καὶ τῶν πολλῶν αὐτῆς τρόπων καὶ ἤχων, ἐφ' ὧν εἰσὶ μελοποιημένα τὰ ἐθνικὰ ᾄσματα· διὰ τοῦτο ἐκ τῶν προτέρων κρίνομεν τὴν ἐν λόγῳ συλλογὴν ὠφελιμωτάτην, ὡς ἐξυπηρετοῦσαν οὕτως ἐθνικὸν σκοπόν, καὶ δὴ ἕνα τῶν σπουδαιοτάτων καθ' ἡμᾶς.

Τέλος ἡ συλλογὴ αὕτη τῶν ἐξωτερικῶν ᾀσμάτων τοῦ κ. Ἀντωνίου Ν. Σιγάλα, εἶναι ἐπιτυχὴς καὶ ἐπωφελεστάτη ὑπό τε ἐθνικὴν καὶ μουσικὴν ἔποψιν. Ἐὰν δὲ αὕτη διαιρεθῇ κατὰ ἤχους καὶ τὰ ᾄσματα ἐκ τῶν ἁπλουστέρων εἰς τὰ συνθετώτερα καὶ δυσκολώτερα βαίνοντα διευθετηθῶσι, δύναται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς βιβλίον ἐν τοῖς Μουσικοῖς Σχολείοις διδακτικόν, διότι ἐθνικωτέρων ᾀσμάτων κείμενον ἀδύνατον νὰ πορισθῇ ἡ παρ' ἡμῖν νεότης.

Περαίνοντες δὲ προτείνομεν τὴν βράβευσιν αὐτοῦ, εὐχόμενοι ἵνα καὶ ἄλλοι μιμούμενοι τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἐνασχοληθῶσιν εἰς παρομοίας συλλογάς· ἡ δὲ ἀξιότιμος τῶν Ὀλυμπίων Ἐπιτροπή, ἡ τὴν ἀνάπτυξιν καθ' ὅλους τοὺς κλάδους ἐπιδιώκουσα, λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν τὰς εὐχὰς ἡμῶν, φρονοῦμεν ὅτι ἤθελε παράσχει μεγάλην ὑπηρεσίαν εἰς τὸ ἔθνος, ἂν εἰς τὸ μέλλον ἤθελε κηρύξει, ὅτι τοὺς τὰς τοιαύτας συλλογὰς πέμψοντας, κατὰ τὰς γενησομένας εἰς τὸ ἑξῆς Ὀλυμπιακὰς ἐκθέσεις, θέλει οὐ μόνον δεχθῇ εὐμενῶς, ἀλλὰ καὶ ἐπαξίως ἀνταμείψῃ, ἂν ἤθελον κριθῇ ἄξια βραβεύσεως. Οὕτω δὲ δύνανται νὰ διαφύγωσι τοῦ πανδαμάτορος χρόνου τὸ παμφάγον στόμα πολλὰ ἔτι καὶ σπουδαῖα ἐθνικὰ χειμήλια, καὶ συλλεγόμενα νὰ περισωθῶσι καὶ χρησιμοποιηθῶσιν εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν εἰλικρινοῦς καὶ γνησίου παρ' ἡμῖν χαρακτῆρος.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 22 Ἰανουαρίου 1876.

Ἡ ἐπιτροπὴ

Π. ΚΟΥΠΙΤΩΡΗΣ, Π. ΑΓΑΘΟΚΛΗΣ, ΑΘ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗΣ.

Ὁ εἰσηγητὴς

Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗΣ.

Ἀναφορὰ

ΤΗΣ ΟΛΥΜΠΙΑΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ὑπουργεῖον.

Ὁ ἐκ τῆς ἐπαρχίας Θήρας κ. Α. Ν. Σιγάλας, κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1875 τελεσθεῖσαν Γ' Ὀλυμπιακὴν Ἔκθεσιν, ἐξέθεσε συλλογὴν 400 ἐξωτερικῶν ᾀσμάτων τονισμένων διὰ τῶν χαρακτήρων τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, τὸ δὲ συνέδριον τῶν Ἑλλανοδικῶν ἀπένειμεν αὐτῷ ἀργυροῦν νομισματόσημον Α' τάξεως.

Ὁ δ' ἐνταῦθα Ἐκκλησιαστικὸς Μ. Σύλλογος προσκληθεὶς παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς νὰ γνωμοδοτήσῃ ὑπέβαλε τὰς ἐσωκλείστους ἐπὶ ἐπιστροφῇ διευθυνομένας ἀπὸ 22 Ἰανουαρίου 1876 καὶ 27 Ἰουνίου 1878 γνωμοδοτήσεις του, πρὸς δὲ καὶ τὸ Συνέδριον τῶν Ἑλλανοδικῶν (ὅρα σελ. 68—71 τῶν πρακτικῶν αὐτοῦ) ἐν τῇ βραβεύσει του ἀποφαίνεται μετ' ἐκείνων περὶ τοῦ ἔργου τοῦ κ. Σιγάλα.

Τῶν συστάσεων τούτων συμμεριζόμενοι τοὺς λόγους, λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσωμεν τὸ Σ. Ὑπουργεῖον, νὰ παράσχῃ τῷ εἰρημένῳ Σιγάλα τὴν ἀνήκουσαν συνδρομὴν πρὸς δημοσίευσιν τοῦ ἀξιολόγου ἔργου του, συνιστῶν αὐτὸ

σε δεκατέσσαρας τόμους ἐκ τριάκοντα τυπογραφικῶν φύλλων ἕκαστον, ἤτοι, Ἀναστασιματάριον καὶ Εἱρμολόγιον δίτομον, ἀργὸν καὶ σύντομον, Μηνολόγιον τρίτομον περιέχον πάσας τὰς ἀκολουθίας τῶν ἑορτῶν καὶ ἑορταζομένων ἁγίων, παλαιῶν τε καὶ νέων, Τριῴδιον καὶ Πεντηκοστάριον, Ἑορτοδρόμιον, Λειτουργικόν, Ἀπάνθισμα, Καλοφωνικόν, καὶ Χρηστομάθειαν πρὸς διδασκαλίαν περιέχουσαν καὶ ἑρμηνείαν τῶν ἀποστολικῶν καὶ τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἱερῶν Κανόνων, καὶ ὁδηγίας τινὰς πρὸς τοὺς ἱεροψάλτας. Τὰ τεύχη ταῦτα ἐβραβεύθησαν διὰ χρυσοῦ ἀριστείου ὑπὸ τῆς μουσικῆς ἐπιτροπῆς τῆς Ἐκθέσεως τῆς Δ΄ Ὀλυμπιακῆς περιόδου. Ὁ Σιγάλας, ὅτε πρό τινων ἐτῶν ἀνεφύη τὸ περὶ Μουσικῆς ζήτημα μεταξὺ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἱεροψαλτῶν, τῶν μὲν ὑποστηριζόντων τὴν ἀρχαίαν βυζαντινὴν μουσικήν, τῶν δὲ τὴν τετράφωνον εὐρωπαϊκήν, ἐδημοσίσιευσε καὶ διαφόρους διατριβὰς διὰ τῆς ἐν Θήρᾳ ἐφημερίδος ἡ *Θήρα*. Ὑπέβαλε δὲ καὶ ἔκθεσιν εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις Ἐκκλησιαστικὸν Μουσικὸν Σύλλογον καὶ τεμάχια μουσικὰ μεμελισμένα εἰς ἁπλῆν γραφὴν καὶ ὕφος, καὶ ἅπαντα τὰ ἐν τῇ θείᾳ καὶ ἱερᾷ μυσταγωγίᾳ ψαλλόμενα ἄσματα ἀπὸ τῶν Τυπικῶν μέχρι τοῦ «Εἴδομεν τὸ φῶς». Ὁ περιώνυμος οὗτος μουσικοδιδάσκαλος οὐκ ἐπαύσατο ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ἄχρι σήμερον, ὅτε διατρέχει τὸ 85 ἔτος τοῦ βίου του, χοροστατῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἄνευ ἀμοιβῆς καὶ διδάσκων τὴν μουσικὴν καθ' ἑκάστην δωρεὰν εἰς τοὺς προσερχομένους φιλομούσους, οἵτινες εὐλογοῦσι τὸ ἀξιώμνητον ὄνομα αὐτοῦ.

Νεκτάριος Βλάχος, ὁ πεφημισμένος ἐπὶ ἐξαιρέτῳ ἡδυφωνίᾳ μουσικὸς τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω. Πρὸ τεσσαρακονταετίας περίπου ἀφίκετο ἐκ Βλαχίας εἰς Ἅγιον Ὄρος περὶ τὴν μουσικὴν ὢν ἄριστα συγκεκροτημένος, διετέλεσε δὲ ἔκτοτε πρωτοψάλτης τῆς ρουμανικῆς σκήτης τοῦ Προδρόμου, χοροστατῶν συνάμα προσκαλούμενος καὶ εἰς τὰς παννυχίδας τῶν λοιπῶν εὐαγῶν μονῶν τοῦ Ἄθωνος[1253]. Ἔχει μαθήματά τινα ὡς «Ἄξιόν ἐστιν» καὶ Εἱρμούς, δημοσιευθέντα εἰς τὰ μουσικὰ ἐγκόλπια τῶν νέων ἐκδόσεων. Ὁ Νεκτάριος ὑπερογδοηκοντούτης ὢν ἐφησυχάζει τανῦν ἐν τῇ σκήτῃ τοῦ Προδρόμου καὶ ἀπο-

---

εἴς τε τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς καὶ ἄλλας ἁρμοδίας ἀρχάς, πρὸς δὲ καὶ εἰς τοὺς διαφόρους εἰδικοὺς Συλλόγους πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ του.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 29 Ἰουλίου 1878.

Ὁ Ἀντιπρόεδρος

Σ. Α. ΣΠΗΛΙΩΤΑΚΗΣ.

1253) Ἀπό τινων ἐτῶν, κατόπιν ἀπαισίου τινὸς κατ' αὐτοῦ τολμήματος, ἔπαυσε μεταβαίνων ὁ πανηγυριστὴς μουσικὸς εἰς τὰς πανηγυριζούσας Μονάς.

λαύει φήμης πολλῆς, ὡς οἱ συγχρονίσαντες αὐτῷ ἀλλ' ἐν τοῖς μακαριστοῖς ἀριθμούμενοι ὀνομαστοὶ ἀγιορεῖται μουσικοὶ τῆς ἱερᾶς μονῆς Βατοπαιδίου, Ματθαῖος[1254], Σπυρίδων[1255], καὶ Θεοτόκης[1256].

Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, λόγιος μουσικοδιδάσκαλος ἐν Σάμῳ γεννηθεὶς τῷ 1812, γνώστης τῆς παλαιᾶς καὶ νέας μουσικῆς μεθόδου, μαθητεύσας ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ Χουρμουζίῳ τῷ Χαρτοφύλακι καὶ Θεοδώρῳ τῷ Φωκαεῖ, ἀκροασάμενος δὲ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου τῆς Μ. Ἐκκλησίας καὶ Πέτρου τοῦ Ἁγιοταφίτου. Διετέλεσε διδάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν γραμμμάτων[1257] καὶ τῆς μουσικῆς, ὡς καὶ ψάλτης εἰς Σώκια καὶ εἰς Δωμάτια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, κατόπιν δὲ καὶ ἐν Μιτυληνοῖς τῆς Σάμου. Ὑπηρέτησε τὴν πατρίδα αὐτοῦ οὐ μόνον ὡς διδάσκαλος ἀλλὰ καὶ ὡς ὑπάλληλος εἰς διαφόρους θέσεις καὶ ἀποστολὰς ἐπὶ ὅλην πεντηκονταετίαν[1258]. Τῷ

1254) Ὁ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα γεννηθεὶς Ματθαῖος ἦν Ἐφέσιος τὴν πατρίδα. Φημίζεται οὐχὶ διὰ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀλλὰ διὰ τὴν περὶ τὸ μελοποιεῖν δεξιότητα καὶ τὰς μουσικάς του γνώσεις, εἰδήμων ὢν τῆς τε παλαιᾶς καὶ νέας μουσικῆς μεθόδου. Ἔχει ἔντυπα μαθήματα ἐν τῷ Δοξασταρίῳ τῶν ἀποστίχων τοῦ Χουρμουζίου.

1255) Ὁ ἐκ Θεσσαλονίκης καταγόμενος Σπυρίδων Βατοπαιδινὸς ἦν ψάλτης ἐν Βατοπαιδίῳ καὶ σύγχρονος τοῦ Θεοτόκη· ἀπεβίωσεν ἐν προβεβηκυίᾳ ἡλικίᾳ καταλιπὼν ἀνέκδοτα μαθήματα, σωζόμενα ἐν τῇ πλουσίᾳ καὶ λαμπρᾷ βιβλιοθήκῃ τῆς Μονῆς Βατοπαιδίου.

1256) Ὁ λόγιος μουσικὸς Θεοτόκης ἐγεννήθη ἐν Μιτυλήνῃ. Εἰκοσιπενταετὴς μεταβὰς εἰς Ἅγιον Ὄρος ἐκάρη μοναχὸς ἐν τῇ μονῇ Κωνσταμονίτου. Ἐκεῖθεν μεταβὰς εἰς Κων/πολιν ἐμαθήτευσε παρὰ Χουρμουζίῳ τῷ Χαρτοφύλακι. Ἔψαλλεν ἐπί τινα ἔτη ἐν Κων/πόλει, κατόπιν ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐπὶ δωδεκαετίαν, ἐν Ἀθήναις ἐπὶ ὀκταετίαν καὶ μετὰ ταῦτα εἰς Βλαχίαν, ὁπόθεν προσεκλήθη πρωτοψάλτης τῆς μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου, ὅπου καὶ ἀπεβίωσεν τῇ 27 ὀκτωβρίου 1884 ὑπερογδοηκοντούτης, διατηρήσας μέχρι γήρως τὴν ἡδύτητα τῆς φωνῆς αὐτοῦ. Ὁ Θεοτόκης ἦν ἐγκρατὴς τῆς ρυθμικῆς τῆς τουρκικῆς μουσικῆς, ἅμα δὲ καὶ τῆς ἀρχαίας μουσικῆς μεθόδου καὶ τοῦ γραφικοῦ συστήματος τοῦ Λεσβίου. Μαθήματα ἔντυπα τοῦ Θεοτόκη ὡς καὶ τοῦ Νεκταρίου Βλάχου εὑρηνται ἐν τῇ Καλλικελάδῳ Ἀηδόνι. Ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὑπάρχουσι τρεῖς ἐν Ἀθήναις ἱεροψάλται, Γαβριὴλ Κωνσταντινίδης Καλλιπολίτης, Κυριακὸς Ζαχαριάδης Μακεδών, καὶ Δημήτριος Παπαδόπουλος Μακεδών, φοιτητὴς τῆς θεολογίας καὶ τελειόφοιτος τῆς φιλολογίας τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου.

1257) Τὰ γράμματα ἐδιδάχθη ἐν Σάμῳ καὶ ἐν τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῇ τοῦ Γένους.

1258) Ὁ Κωνσταντᾶς ὑπῆρξε πληρεξούσιος καὶ γραμματεὺς εἰς πολλὰς συνελεύσεις, γραμματεὺς τῆς Βουλῆς, βουλευτὴς τῶν Σαμίων, γενικὸς ταμίας, δικαστὴς ἐν τῷ Πρωτοδικείῳ καὶ Ἐφετείῳ, πρόεδρος τῶν Ἐφετῶν, μέλος πολλῶν καὶ διαφόρων ἐπιτροπῶν, ἐπόπτης τῶν σχολείων, διευθυντὴς καὶ ἐπόπτης

1875 ἐν τῇ τότε συστηθείσῃ Ἱερατικῇ σχολῇ ἐν Μαλαγαρίῳ, διωρίσθη ὁ Κωνσταντᾶς ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος Κωνσταντίνου Φωτιάδου βέη διδάσκαλος τῆς Μουσικῆς καὶ ἄλλων μαθημάτων, τῷ δὲ 1884 ἡγεμονεύοντος τοῦ Κωνσταντίνου Ἀδοσίδου πασᾶ ἐν τῇ ἱδρυθείσῃ τότε τὸ πρῶτον Ἐκκλησ. Μουσικῇ Σχολῇ ἐν λιμένι Βαθέος διωρίσθη δι' Ἡγεμονικοῦ Διατάγματος[1259] διευθυντὴς καὶ μουσικοδιδάσκαλος αὐτῆς. Τῷ 1888 ψηφίσματι τῆς συνελεύσεως ἀντὶ μιᾶς ἕως τότε καθιερώθησαν τέσσαρες μουσικαὶ σχολαί, ἀνὰ μία εἰς ἕκαστον τῶν τεσσάρων τμημάτων τῆς ἡγεμονείας, καὶ ἕκτοτε διατελεῖ διδάσκων τὴν μουσικὴν εἰς τὴν εἰς Μιτυληνοὺς ὑπάρχουσαν Μουσικὴν Σχολήν. Ὁ Κωνσταντᾶς ἐμελοποίησε πολλὰ καὶ διάφορα μουσουργήματα, οἷον πολυχρονισμοὺς βασιλέων καὶ πατριαρχῶν καὶ φήμας ἡγεμόνων, ὕμνους εἰς τὸν Σουλτάνον ἐπὶ τουρκικοῦ κειμένου εἰς διαφόρους ἤχους, πολυχρονισμοὺς κατὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικήν, ὧν τινα ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως ἕκαστον ἐν τῷ ἐν Σάμῳ ἡγεμονικῷ τυπογραφείῳ. Ἐτόνισε καὶ τρεῖς δοξολογίας διὰ τελετάς, ὧν ἡ μὲν ἐξετυπώθη, αἱ δὲ λοιπαὶ δύο εἰς ἡμίαργον χρόνον μένουσιν ἀνέκδοτοι· ὡσαύτως καὶ ᾄσματά τινα κατάλληλα ἐν τῇ τραπέζῃ μετὰ τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν μυστηρίων τοῦ Γάμου καὶ τῆς Βαπτίσεως, τέρψεως χάριν. Ἐπίσης ἐτόνισε καὶ τὴν ἱερὰν ἀκολουθίαν ἀμφοτέρων τῶν Μυστηρίων ὡς καὶ τὴν νεκρώσιμον Ἀκολουθίαν. Ἔτι δὲ καὶ χερουβικὰ εἰς τοὺς ὀκτὼ ἤχους, καὶ κοινωνικὰ καὶ «Ἄξιόν ἐστιν», πολλὰ ἰδιόμελα δοξαστικὰ καὶ προσόμοια τοῦ ἐνιαυτοῦ, τοῦ Τριῳδίου καὶ Πεντηκοσταρίου καὶ ἕτερα ἄλλα, σωζόμενα χειρόγραφα. Ἐκ τῆς παλαιᾶς μουσικῆς ὁ φιλόπονος μουσικοδιδάσκαλος μετήνεγκεν εἰς τὴν νέαν γραφικὴν μέθοδον καλοφωνικούς τινας Εἱρμούς, μίαν δοξολογίαν, Χερουβικὰ τῶν ὀκτὼ ἤχων καὶ τὸ κράτημα τοῦ «Καὶ νῦν» τοῦ Πολυελέου Πέτρου τοῦ Λαμπαδαρίου εἰς ἦχον Πλ. Α΄. καὶ εἰς χρόνον ἡμίαργον. Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους 1889 ἤρξατο ἐκδίδων εἰς τεύχη περιοδικῶς ὁ διακεκριμένος οὗτος τῆς ἐποχῆς ἡμῶν μελοποιὸς ἐν Σάμῳ διάφορα μουσικὰ ἔργα του διασκεδαστικά, ἠθικὰ καὶ ἐρωτικά, ὡς ἐκ τῆς ὕλης τοῦ κειμένου· ὁ ἀριθμὸς τῶν ᾀσμάτων τούτων θὰ ἦναι μέγας, ἐν οἷς καὶ πολλὰ ἑτερόγλωσσα.

τοῦ Γυμνασίου καὶ ταμίας τῶν μονῶν· δὶς ἀπεστάλη εἰς Ἀθήνας πρὸς ἀνεύρεσιν γυμνασιάρχου, καθηγητῶν καὶ διδασκάλων, ἅπαξ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅτε ἔσχε τὴν τιμὴν νὰ παρουσιασθῇ καὶ εἰς τὸν Σουλτάνον καὶ βασιλικῷ παρασήμῳ νὰ τιμηθῇ κτλ. κτλ.

1259) Ἴδε τὸ Διάταγμα ἐν σελίσι 385 καὶ 386.

Παναγιώτης Κηλτζανίδης, μουσικοδιδάσκαλος διατρίβων ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐγεννήθη ἐν Προύσῃ κατὰ τὴν δευτέραν δεκαετηρίδα τοῦ παρόντος αἰῶνος, ἔνθα καὶ τὸ τοῦ ἱεροψάλτου ἐπάγγελμα μετῆλθε τὸ πρῶτον. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1848—1882 ἐχρημάτισεν ἱεροψάλτης εἰς διαφόρους ἐκκλησίας τῆς Κων/πόλεως· ἔκτοτε ἐφησυχάζει παρὰ τοῖς ἀξιολόγοις αὐτοῦ υἱοῖς, τοῖς κατέχουσι σημαίνουσαν θέσιν ἐν τοῖς ἐμπόροις Κωνσταντινουπόλεως. Ἐξέδωκεν ὁ Κηλτζανίδης διάφορα μουσικὰ βιβλία, οἷον, τὴν *Καλλίφωνον Σειρῆνα*, περιέχουσαν τουρκικὰ καὶ ἑλληνικὰ ᾄσματα, τὸ *Ἐκκλησιαστικὸν Ἀπάνθισμα*, τὸ *Ἀναστασιματάριον* Ἀντωνίου Λαμπαδαρίου τῆς Μ. Ἐκκλησίας μετενεχθὲν ἐκ τῆς ἀρχαίας στενογραφίας εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἐν χρήσει μέθοδον, τὸ *Ἱερατικὸν Μουσικὸν Ἐγκόλπιον*, προσέτι δὲ καὶ τὰ Χερουβικὰ Δανιὴλ τοῦ Πρωτοψάλτου καὶ τὸ *Ἀναστασιματάριον* Κωνσταντίνου τοῦ Πρωτοψάλτου ἐκ τῆς ἀρχαίας γραφῆς ἑρμηνευθὲν εἰς τὸ ἀναλυτικὸν σύστημα (ἀπὸ τοῦ βαρέως ἤχου ἄχρι τέλους). Ἔχει προσέτι καὶ τὸ Σύντομον Δοξαστάριον, εἰς ὃ ὑπάρχουσι καὶ ἀνέκδοτα μαθήματα Μανουὴλ τοῦ Χρυσάφου. Ἐπεστάτησεν εἰς τὴν ἔκδοσιν διαφόρων μουσικῶν βιβλίων Στεφάνου τοῦ Λαμπαδαρίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Πρωτοψάλτου, ἐκδοθέντων ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἰωάννου, Δημητρίου Πρωτοψαλτίδου. Εἰργάσθη εὐδοκίμως ἔν τε τῷ κατὰ τὸ 1863 ἱδρυθέντι ἐν Κων/πόλει Ἐκκλησιαστικῷ Μουσικῷ Συλλόγῳ, καὶ μεθ' ἡμῶν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Μουσικῷ Συλλόγῳ ἐπὶ ὅλην τετραετίαν, ἀναγνοὺς εἰς ἀμφότερα τὰ σωματεῖα καὶ καλὰς πραγματείας περὶ τῆς θεωρίας τῆς μουσικῆς. Τῷ 1876 ἐδημοσίευσε διατριβὰς περὶ μουσικῆς ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ[1260], καὶ ἑτέραν διατριβὴν περὶ μουσικῆς ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 3162 φύλλῳ τοῦ *Νεολόγου*, εἰς ἣν ἀπήντησαν ἐν τῇ αὐτῇ ἐφημερίδι οἱ μουσικοδιδάσκαλοι Εὐστράτιος Παπαδόπουλος[1261] καὶ Μισαὴλ Μισαηλίδης[1262], καὶ πρὸς οὓς ἀνταπήντησεν ὁ Κηλτζανίδης[1263]. Ὁ φιλοπονώτατος μουσικοδιδάσκαλος ἐδίδαξεν εἰς τὴν κατὰ τὸ 1868 ἱδρυθεῖσαν Ε' Πατριαρχικὴν Μουσικὴν Σχολήν, ὑπῆρξε μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τῆς κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἀναλαβούσης τὴν ἔκδοσιν τοῦ περιο-

1260) Διατριβαὶ περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς ὑπὸ Π. Γ. Κηλτζανίδου, Προυσαέως, εἰς ἀπάντησιν τῶν ἐπισυνημμένων διατριβῶν τῶν κυρίων Εὐστρατίου Παπαδοπούλου, Μισαὴλ Μισαηλίδου καὶ Δημητρίου Πασπαλλῆ. Προστίθενται δ' ἐν τέλει καὶ αἱ τῆς Μ. Πρωτοσυγκελλίας πρὸς τοὺς ἱεροψάλτας ἐγκύκλιοι, ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τύποις Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος 1879.

1261) Ἀριθ. Νεολόγου 3190, 3196, 3197.

1262) Ἀριθ. Νεολόγου 3191.

1263) Ἴδε «Διατριβαὶ περὶ τῆς Ἑλλ. Ἐκκλ. Μουσικῆς», σ. 8 – 12.

δικοῦ συγγράμματος τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον *Μουσικὴ Βιβλιοθήκη*, καὶ μέλος τῆς γνωστῆς μουσικῆς ἐπιτροπῆς τῆς κατὰ τὸ 1881 συστάσης, προνοίᾳ τοῦ παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Γ' καὶ κατασκευασάσης τὸ γνωστὸν *Ψαλτήριον*. Ὁ Κηλτζανίδης συνύφανε σπουδαίαν καὶ πολυσέλιδον συγγραφήν, δι' ἧς ἑρμηνεύονται μεθοδικώτατα τὰ διὰ τῆς ἀρχαίας μουσικῆς σημειογραφίας γεγραμμένα μελουργήματα. Τὸ εἰσέτι ἀνέκδοτον τοῦτο ἔργον τοῦ ἀκαταπονήτου μουσικοδιδασκάλου ἐβραβεύθη διὰ τοῦ χρυσοῦ ἀριστείου ὑπὸ τῆς μουσικῆς ἐπιτροπῆς τῆς κρινάσης τὰ ἔργα τὰ ὑποβληθέντα εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Δ' Ὀλυμπιακὴν Ἔκθεσιν. Διατρέφοντες δὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ φιλοπόνημα τοῦτο χρησιμεύσει ὡς πολύτιμος συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίου μουσικῆς, ἃς ἐλπίσωμεν ὅτι οὐκ εἰς μακρὰν εὑρεθήσεται ἡ ζάπλουτος χείρ, ἥτις θὰ ἀναλάβῃ τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ.

Μισαὴλ Μισαηλίδης, Πρωτοψάλτης Σμύρνης, ἐνασχολούμενος εὐδοκιμώτατα περὶ τὴν θεωρίαν τῆς Μουσικῆς. Ἐγεννήθη εἰς Κοῦλα τῆς ἐπαρχίας Φιλαδελφείας, ἔνθα καὶ τὰς προκαταρκτικὰς γραμματικὰς καὶ μουσικὰς γνώσεις ἐδιδάχθη. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐτελειοποιήθη περὶ τὴν μουσικὴν παρὰ Θεοδώρῳ τῷ Φωκαεῖ καὶ Ἰωάννῃ τῷ Πρωτοψάλτῃ. Εἰς μελέτην προστησάμενος τὴν περὶ μουσικῆς θεωρίαν τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων καὶ τὰ θεωρητικὰ τοῦ Χρυσάνθου, Φωκαέως καὶ Ἀγαθοκλέους[1264], ἀνεῦρε πολλὰ τὰ ἐσφαλμένα εἰς τὰς θεωρίας τῶν νεωτέρων, τοῦθ' ὅπερ κατέδειξεν ἐν ἀγορεύσεσι καταλλήλοις ἐνώπιον πολλῶν ἐπιστημόνων κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1879 διατριβὴν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν Φαναρίῳ Λέσχην *Μνημοσύνην*[1265],

---

1264) Τὸ Θεωρητικὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς τοῦ μακαρίτου Παναγιώτου Ἀγαθοκλέους ἐξεδόθη ἐν Ἀθήναις τῷ 1855 (τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφέως). Ὁ ἐξ Αἴνου ὁρμώμενος Ἀγαθοκλῆς καὶ ἐν Κίῳ ἀνατραφεὶς ἐξέδωκε τὸ Θεωρητικὸν ὧν διδάσκαλος ἐν τῇ ἑλληνικῇ σχολῇ τοῦ Ἄργους καὶ ἱεροψάλτης τῆς ἐκεῖ κεντρικῆς ἐκκλησίας, ἐπιχειρήσας δι' αὐτοῦ νὰ σαφηνίσῃ τὰ ἀσαφῆ καὶ νὰ ἀναπληρώσῃ τὰ ἐλλείποντα τὰ ἀπαντῶντα ἐν τῷ Θεωρητικῷ τοῦ Χρυσάνθου, ἐξ οὗ τὰ πλεῖστα μετέγραψε κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ Φωκαέως καὶ Κυριακοῦ τοῦ Φιλοξένους, τῶν ἐκδόντων Θεωρητικά. Σημειωτέον ὅτι ὁ μουσικοδιδάσκαλος οὗτος ἐδίδαξεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς πολλοὺς φιλομούσους τήν τε πρᾶξιν καὶ θεωρίαν τῆς μουσικῆς ἡμῶν.

1265) Περὶ τῆς ἐν τῇ Λέσχῃ Μνημοσύνῃ γενομένης διαλέξεως Εἰς τῶν παρευρεθέντων ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ Θράκῃ Κωνστ/πόλεως τὰς ἐντυπώσεις αὐτοῦ. Ἐκ τῆς διατριβῆς ταύτης ἀποσπῶμεν τὰ ἑξῆς χωρία κατ' ἐκλογήν: «Ὁ κ. Μισαὴλ Μισαηλίδης, ἐκ νεαρᾶς αὐτοῦ ἡλικίας περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν ἀσχολούμενος, ἐφάνη ἡμῖν ὡς ἐκ τοῦ ἀναγνώσματος τῷ ὄντι κάτοχος σπανίων μουσικῶν γνώσεων· ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐπισταμένως μελετῶν καὶ ἐρευνῶν τὰ

καὶ ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Μεγάλης τοῦ Γ. Σχολῆς, κατόπιν δὲ καὶ ἐν τῷ Α-

---

κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν μετ' ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν ἐπιστήμην ταύτην, δικαίως, ὡς φρονοῦμεν κατατίθησι πρώτην ἤδη φορὰν τὸν θεμέλιον λίθον τῆς ἀναμορφώσεως καὶ διορθώσεως τῆς καθ' ἡμᾶς μουσικῆς. Μελετήσας μετ' ἐπιστασίας τὰ περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Μουσικῆς πραγματευόμενα προγράμματα, καὶ ὅσα ἀναφέρουσιν οἱ ἀρχαῖοι περὶ μουσικῆς ἐν γένει, προσέτι δὲ ἐξακριβώσας μαθηματικῶς τὰς ἀπορίας τῶν καθ' ἡμᾶς διδασκάλων τῆς μουσικῆς, ἐξήγαγεν ἐντεῦθεν πορίσματα ὧν τὴν ὀρθότητα οὐδείς, ὡς νομίζομεν, δύναται νὰ διαμφισβητήσῃ.

»Πρῶτον μὲν πραγματευθεὶς περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς ἀπέδειξεν ὅτι αὕτη δὲν εἶναι ἑβραϊκῆς ἀλλ' ἑλληνικῆς καταγωγῆς· διότι τὸ μόνον περὶ ἑβραϊκῆς μουσικῆς βιβλίον, ὅπερ ὑπῆρχεν ἐν τῇ Ἀλεξανδρινῇ βιβλιοθήκῃ πυρποληθὲν κατὰ τὴν γνωστὴν ἐποχήν, ἀδύνατον ἦν, καθὸ ἀπολεσθέν, νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τοὺς πρώτους θεμελιωτὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, οἵτινες ἤκμασαν εἰς ἐποχὴν πολὺ μεταγενεστέραν τῆς ἐποχῆς τῆς ἀπωλείας τοῦ βιβλίου. Προσέθηκε δὲ ὅτι οἱ πρῶτοι θεμελιωταὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ποιήσαντες χρῆσιν ὅρων μουσικῶν ἑλληνικῶν καὶ ὁρμηθέντες ἐκ βάσεων μουσικῶν τοιούτων, οἵας ἔθηκαν οἱ Πυθαγόρας, Κυντιλιανός, Εὐκλείδης καὶ λοιποὶ καὶ εἰς οὐδεμίαν ἐπικοινωνίαι ἐλθόντες μετὰ μουσικῶν Ἑβραίων, ἀδύνατον ἦν νὰ προβῶσιν εἰς σύστημα ἄλλης μουσικῆς, ἢ τὸ τῆς ἑλληνικῆς, τὴν δὲ γνώμην του ταύτην ἐστήριξεν ἐπὶ ὀρθοτάτου συλλογισμοῦ, διαλαβών, ὅτι οὐδὲν μέλος ἑβραϊκὸν παρίσταται ἐφαρμοσθὲν ἐπί τινος ἐκκλησιαστικοῦ ᾄσματος, καὶ ὅτι, εἴπερ οἱ Ἑβραῖοι εἶχον μουσικὴν γραπτήν, καθ' ὃ γνωστοὶ ὡς λίαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὰ τῆς θρησκείας των, ἀναμφηρίστως θὰ διέσωζον καὶ ταύτην, ὡς τὴν Π. Διαθήκην διέσωσαν.

»Δεύτερον, περὶ τῆς μουσικῆς κλίμακος τὸν λόγον ποιούμενος, ἀπέδειξε θεωρητικῶς καὶ μαθηματικῶς ὅτι ἡ εἰς 68 τμήματα διαίρεσις αὐτῆς ὑπὸ τῶν μουσικοδιδασκάλων ἐστὶν ἐσφαλμένη, ὀρθὴ δὲ ἡ κατὰ τοὺς ἀρχαίους διαίρεσις αὐτῆς εἰς 72 τμήματα, ἧς τὴν ὀρθότητα ἀπέδειξε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ψηλαφητῶς, δι' ἐγχόρδου μουσικοῦ ὀργάνου.

»Τρίτον, περὶ τοῦ θεμελιώδους τόνου τοῦ κατὰ Πυθαγόραν ὑπάτης βαρείας καλουμένου πραγματευθείς, ἀνέφερε τὴν ἐκ τοῦ τόνου τούτου ἐπικρατήσασαν ἐν τῇ μουσικῇ σύγχυσιν, ὡς ἐκ τῆς παρεξηγήσεως τῶν τριῶν διδασκάλων, καὶ τὰς ἐντεῦθεν προκυψάσας ἀνωμαλίας. Τοῦτο δέ, διότι, καίτοι ἡ ἐπωνυμία τοῦ τόνου σύνθετος τυγχάνει ἐκ δύο ἀντιθέτων ὅρων, οὐχ ἧττόν ἐστιν ὀρθὴ καθ' ὅλην τὴν τάξιν τὴν διέπουσαν τὸ ἡμέτερον μουσικὸν σύστημα, ὑπέδειξε δὲ ἀρκούντως τὰ λάθη, εἰς ἃ ὑπέπεσε μέχρι σήμερον ἡ καθ' ἡμᾶς μουσικὴ ἐκ τῆς ἐσφαλμένης ἑρμηνείας τοῦ θεμελιώδους τούτου μουσικοῦ ὅρου.

»Τέταρτον, διαλαβὼν πλεῖστα ὅσα περὶ ἀνωμαλιῶν τινων ἐπιπολαζουσῶν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς μουσικῇ, καὶ ταύτας ψηλαφητὰς καταστήσας, ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπανορθώσεως αὐτῶν διὰ Μουσικοῦ Συλλόγου, ὡς ἐσφαλμένως ἑρμηνευθεισῶν καὶ οὐχὶ καλῶς κειμένων, προσθεὶς δὲ καί τινα ἐν συγκρίσει τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς πρὸς τὴν εὐρωπαϊκὴν καὶ προσδιορίσας τὸ εἶδος ἑκατέρας μὲ ἀποδείξεις, παρέστησεν ὅτι καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν

θήνησι Συλλόγῳ *Παρνασσῷ*[1266]. Αἱ ἐφημερίδες λίαν εὐστόχως ἀνέλυσαν τὰς θεωρίας τοῦ ἐγκρίτου μουσικοῦ καὶ ἰδίᾳ ἡ ἐν Ἀθήναις *Θεσσαλία*, ἡ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου μουσικολόγου Κωνσταντίνου Σακελλαρίδου τότε γραφομένη καὶ διευθυνομένη[1267]. Τὰς μουσικὰς γνώσεις τοῦ Μισαηλ-

---

μουσικὴ δὲν στερεῖται ἐναρμονίων χαρίτων, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ διεξάγηται ὑφ' ἑνὸς μόνου ψάλτου, καὶ τούτου τοῦ τυχόντος ἢ κακοφώνου ἢ παραφώνου». (Θρᾴκη, ἀριθ. 1620).

Σημειωτέον ὅτι ὁ Π. Γ. Κηλτζανίδης ἀπεπειράθη διὰ τοῦ Νεολόγου ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὸν ἀνωτέρω διατριβογράφον, ἀντιτάξας ἰδίᾳ εἰς τὴν περὶ διαιρέσεων τῆς κλίμακος εἰς 72 τμήματα γνώμην τοῦ Μισαηλίδου. Ἴδε καί, Διατριβὰς περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ὑπὸ Π. Γ. Κηλτζανίδου Προυσαέως εἰς ἀπάντησιν τῶν ἐπισυνημμένων διατριβῶν τῶν κυρίων Εὐστρατίου Παπαδοπούλου, Μ. Μισαηλίδου καὶ Δ. Πασπαλλῆ· ἐν Κωνσταντινουπόλει 1879 σελ. 15—17.

1266) Ὅτε μετέβη ὁ Μισαὴλ Μισαηλίδης εἰς Ἀθήνας ἐδόθη αὐτῷ τὸ ἑξῆς συστατικὸν γράμμα παρ' Ἰωακεὶμ τοῦ Γ' πρὸς τὸν Ἀθηνῶν Προκόπιον.

Ἀριθ. πρωτ. 2110 τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἑλλάδος.

Ἀριθ. πρωτ. 3739 τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

† Πανιερώτατε καὶ θεοπρόβλητε μητροπολίτα Ἀθηνῶν καὶ Πρόεδρε τῆς ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ, λίαν ἀγαπητὲ καὶ περιπόθητε ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος κύριε Προκόπιε. Τὴν φίλην ἡμῖν αὐτῆς πανιερότητα ἀδελφικῶς ἐν Κυρίῳ κατασπαζόμεθα. Ὁ ἐπιδιδοὺς τὴν παροῦσαν ἡμετέραν ἀδελφικὴν ἐκ Σμύρνης κὺρ Μισαὴλ Μισαηλίδης, ἀσχοληθεὶς ἐν τῇ μελέτῃ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ ἱκανὰς περὶ αὐτῆς ἀποκτήσας γνώσεις καὶ πολλὰς λύσας ἀπορίας, μετέβη ἐσχάτως ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει, ἔνθα ἐπανειλημμένως ὡμίλησε δημοσίᾳ, ἐπιστημονικῶς ἀναπτύξας τὰς ἐπὶ τῆς ὡραίας πατροπαραδότου ἡμῶν ταύτης τέχνης σπουδαίας γνώσεις αὐτοῦ. Ἐρχόμενον δὲ ἤδη καὶ αὐτόσε ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ συνιστῶμεν αὐτὸν τῇ ἡμετέρᾳ περισπουδάστῳ ἡμῖν Πανιερότητι, ὡς ἕνα τῶν δοκιμωτέρων καὶ πολυμαθεστέρων τῆς ἐποχῆς μουσικοδιδασκάλων καὶ μᾶλλον φλεγόμενον ὑπὲρ τοῦ θερμοῦ πόθου τῆς διασώσεως τοῦ ἱεροῦ τούτου κειμηλίου ἀπὸ τῆς τελείας αὐτοῦ καταστροφῆς, ἀξιοῦντες αὐτὴν φιλαδέλφως ἵνα παράσχῃ αὐτῷ τὴν προστασίαν αὐτῆς χάριν τοῦ εὐσεβοῦς καὶ φιλομούσου αὐτοῦ τούτου σκοποῦ, ἐπὶ δὲ τούτοις διαβεβαιοῦντες αὐτῇ περὶ τῶν φιλαδέλφων ἡμῶν αἰσθημάτων, ἐξαιτούμεθα ἄνωθεν ὑπὲρ αὐτῆς ἔτη πλεῖστα, ὑγιεινὰ καὶ σωτήρια.

αωοθ' Ἰουνίου κ.

Τῆς ὑμετέρας λίαν ἡμῖν περισπουδάστου Πανιερότητος
ἀγαπητὸς ἐν Χριστῷ ἀδελφὸς καὶ ὅλος πρόθυμος
† *Ὁ Κωνσταντινουπόλεως* ΙΩΑΚΕΙΜ

1267) Ἰδοὺ πῶς ἀναλύει ἡ Θεσσαλία τὰς ἐν Ἀθήναις γενομένας διαλέξεις τοῦ Μ. Μισαηλίδου ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 236 φύλλῳ τῆς 7 Ἰουλίου 1881:

«Ὁ κ. Μισαὴλ Μισαηλίδης ἀνέπτυξε τὴν γνώμην του περὶ τῆς Διαπασῶν,

λίδου ἐξετίμησε καὶ ὁ τὴν Ἀνατολὴν περιελθὼν σοφὸς γάλλος μου-

καταδείξας ἐπὶ τῆς χορδῆς, ἔχων βάσιν τὸ μῆκος, ὅτι αὕτη τέτμηται εἰς 72 μόρια, ὡς παρεδέχοντο αὐτὴν καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι καὶ ὡς ἔχουσιν αὐτὴν νῦν οἱ Εὐρωπαῖοι μουσικοί. Λέγομεν ὅτι ἔλαβεν ὡς βάσιν τὸ μῆκος, ἀλλὰ τοῦτο καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὅλην χορδὴν ἢ τὴν Διαπασῶν, ἀκολουθῶν τὴν διαίρεσιν τῆς κατὰ Πυθαγόραν τομῆς τῆς χορδῆς. Ἀνάγκη ἐνταῦθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὁ κ. Μισαηλίδης δὲν ἀπέσχε καὶ τῆς θεωρίας τῆς κατὰ φυσικὸν λόγον διαιρέσεως τῆς χορδῆς. Καὶ ἰδοὺ πῶς, κατὰ τοὺς παραδεδεγμένους κανόνας τῆς Φυσικῆς ἐπιστήμης οἱ παλμοὶ τῆς χορδῆς, ἐν ἀναβάσει διαιρουμένης, ἤτοι πρὸς τὸ ὀξύ, εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογοι τοῦ μήκους αὐτῆς· ἄρα ἂν τμῆμά τι μήκους ἔχῃ λ. χ. παλμοὺς 12, τὸ αὐτὸ τμῆμα ἐν ἀναβάσει θὰ ἔχῃ παλμοὺς 6. Τοῦτο ὅμως ἐν τῇ μουσικῇ κλίμακι δέον νὰ λογίζηται διὰ τὸ πρῶτον τετράχορδον σύστημα, ὡς πα, βου, γα, δι (ρε, μι, φα, σολ) διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι ὅλη ἡ Διαπασῶν σύγκειται ἐκ δύο τετραχόρδων συναπτομένων διὰ τῆς προσθήκης ἐν τῷ μεταξὺ ἑνὸς ἀκεραίου τόνου. Τούτων ἄρα οὕτως ἐχόντων, ἡ κατὰ Πυθαγόραν διαίρεσις ἔχει κανονικώτατα, καὶ ἐπομένως ἡ διὰ τοῦ διαβήτου εἰς ἀνάλογα τμήματα τῆς χορδῆς παράγει τὴν φυσικὴν διαίρεσιν τῆς Διαπασῶν εἰς 72 μόρια ἢ διαστήματα, ὅπως καλοῦσιν αὐτὰ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες μουσικοί. Τοῦτο ἰσχυρίσθημεν καὶ ἡμεῖς ἄλλοτε, γράψαντες ἐν τῇ Θ ε σ σ α λ ί α ὅτι ἡ εἰς 68 διαίρεσις τῆς Διαπασῶν, ὡς ἐσημείωσαν αὐτὴν οἱ τρεῖς ἀείμνηστοι διδάσκαλοι Χρύσανθος, Γρηγόριος καὶ Χουρμούζιος, ἦτο πλημμελὴς καὶ ἐσφαλμένη. Καὶ ταῦτα δὲ ἀπέδειξεν ὁ ἔγκριτος μουσικὸς καὶ ἱεροψάλτης κ. Μισαηλίδης διὰ πειραμάτων ἐπὶ τῆς χορδῆς. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἐξέπληξε τὸ ἀκροατήριον αὐτοῦ, ἀποδείξας ἐπὶ τῶν αὐτῶν ψηλαφητῶν βάσεων, ἐπὶ τῆς χορδῆς δηλαδή, τὴν ὕπαρξιν καθαρῶς τοῦ ἐναρμονίου γένους, ὅπερ ὅλοι ἐθεώρουν ὡς ἀπολεσθὲν οἱ σήμερον περὶ τὴν μουσικὴν ἀσχολούμενοι Ἕλληνές τε καὶ Εὐρωπαῖοι. Λέγομεν δὲ ἐ ξ έ π λ η ξ ε, διότι ἐνῷ ἐπιστεύομεν ὅτι ὁ Πλ. Β' ἦχος κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὁ ἔχων βάσιν τὸ ν ε ν ν α ν ώ, ἦν ἦχος ἀναγόμενος εἰς τὸ χρωματικὸν γένος, ἤδη ἀπεδείχθη ὅτι οὗτος εἶναι κατὰ προσέγγισιν αὐτὸ τὸ ἐναρμόνιον γένος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. . . . . Τὸ ἐναρμόνιον γένος ἐμελῳδεῖτο κατὰ δίεσιν καὶ δίεσιν καὶ δίτονον (ἤτοι 3, 3, 24), ἀλλὰ τοῦτο, ἢ τὴν κλίμακα αὐτοῦ, ἐθεωροῦμεν ὡς ἀπολεσθεῖσαν· ἐν τούτοις ὁ κ. Μισαηλίδης ἀπέδειξε διὰ πειράματος, ὡς ἐρρέθη, ὅτι ὑπῆρχε καὶ ὑπάρχει ἐκεῖ ὅπου οὐδόλως ἐφανταζόμεθα, ἤτοι ἐν τῇ κλίμακι τοῦ Πλ. Β'. ἤχου. Ὁ κ. Μισαηλίδης ἐστήριξε τὸ πείραμα αὐτοῦ ἐπὶ μόνης τῆς κλίμακος τῆς κατὰ δίεσιν καὶ δίεσιν καὶ δίτονον διασκευῆς (ἤτοι 3, 3, 24) καὶ ἐκ τούτου παρήχθη ἔν τε ταῖς ἀκοαῖς ἡμῶν κλίμαξ γνωστὴ ὀλίγον ἢ ἐλάχιστον παραλλάσσουσα, ἡ τοῦ Πλ. Β', ἥτις μέχρι τοῦδε ἐθεωρεῖτο ὡς εἰς τὸ χρωματικὸν γένος ἀνήκουσα. Παρατηρήσαντες δ' ἡμεῖς ἔπειτα εὕρομεν ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν ἀρχαίων ὅτι οὐ μόνον ὁ τύπος κατὰ δίεσιν καὶ δίεσιν καὶ δίτονον ὑπῆρχεν, ἀλλὰ καὶ ἄλλως, ἤτοι κατὰ δίεσιν καὶ δίτονον καὶ δίεσιν (3, 24, 3,) ὅπερ εἶναι ἀκριβῶς ὁ τύπος τοῦ Πλ. 6', ὃν ἔχομεν ἡμεῖς σήμερον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὥστε δυνάμεθα οὕτω διὰ τῆς τροποποιήσεως ταύτης τοῦ τιθέναι ὡς ἔπραττον καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι, τὸ δίτονον ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο διέσεων νὰ κηρύξωμεν μετὰ θάρρους, ὅτι τὸ ἐναρμόνιον γένος ἀνευ-

σικὸς Ducoudray. Ἐφιλοπόνησε *Δοκίμιον Μουσικῆς θεωρίας*, ἀνέκδοτον τυγχάνον ἄχρι τοῦδε. Ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ ἐν Σμύρνῃ περιοδικὸν σύγγραμμα ὁ *Μέντωρ*[1268] ἀξιόλογον πραγματείαν περὶ μουσικῆς, ὡσαύτως καὶ εἰς τὸ ἐν Σμύρνῃ περιοδικὸν σύγγραμμα ὁ *Ὅμηρος*[1269], καὶ ἑτέραν «Περὶ διαστημάτων» ἐν τῇ ἐφημερίδι *Ἐποχῇ*[1270], εἰς ἣν ἀπήντησε κατὰ Αὔγουστον τοῦ 1876 διὰ τοῦ *Νεολόγου*[1271] ὁ μουσικοδιδάσκαλος Στέφανος Μωϋσιάδης ὁ Βυζάντιος. Εὐστόχως ἀνεσκεύασεν ὁ Μισαηλίδης καὶ τὰς παραδοξολόγους περὶ μουσικῆς θεωρίας δοξασίας τοῦ ἐν Ἀθήναις μουσικολόγου Ἰωάννου Τζέτζη διὰ

ρέθη καὶ εἶναι αὐτὴ ἡ κλίμαξ τοῦ Πλ. Β΄ ἡ τοῦ νεννανὼ μὲ ὕφεσιν τοῦ Βου καὶ δίεσιν τοῦ Γα.

»Ὅτι δὲ ἐτίθετο τὸ δίτονον καὶ μεταξὺ τῶν τεταρτημορίων διέσεων τοῦ ἐναρμονίου γένους ρητῶς λέγει ὁ Ἀνώνυμος οὕτω: «δεύτερον δέ, οὗ αἱ διέσεις ἐφ' ἑκάτερα διτόνου ἀπὸ παρυπάτης μέσων ἐπὶ τρίτων συνημμένων». Ἐπίσης καὶ ὁ Ἀριστόξενος τὴν αὐτὴν δίδει θέσιν λέγων «δεύτερον δὲ οὗ δίεσις ἐφ' ἑκάτερα τοῦ διτόνου κεῖται» τὸ δίτονον ἀναφέρων αὐτὸ ὡς κείμενον ἐν τῇ θέσῃ τοῦ λιχανοῦ, ἤτοι ἐν τῇ δευτέρᾳ θέσει τῆς κλίμακος ἐπὶ τὸ ὀξύ· λέγει δ' ἐπίσης «ὅτι δ' ἔστι τις μελοποιΐα διτόνου λιχανοῦ δεομένη καὶ οὐχὶ φαυλοτάτη δέ, ἀλλὰ σχεδὸν ἡ καλλίστη, τοῖς μὲν πολλοῖς τῶν νῦν ἁπτομένων μουσικῆς οὐ πάνυ εὔδηλόν ἐστι, καλεῖσθαι δέ φησὶν Ἀριστόξενος, κατὰ τὸν Θέωνα, τοῦτο τὸ προειρημένον γένος ἁρμονίαν, διὰ τὸ εἶναι ἄριστον, ἐπενεγκόμενον τοῦ παντὸς ἡρμοσμένον τὴν προσηγορίαν». Τὸ δὲ ἐναρμόνιον γένος τὸ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς μουσικοῖς θεωρητικοῖς ἀναφερόμενον ὡς τοιοῦτον εἶναι μικτόν, διότι ἐν αὐτῷ μόνον ἡ δίεσις ἤτοι τὸ τεταρτημόριον (3) εὕρηται, τὸ δὲ δίτονον (24) ἐλλείπει, ὥστε ἀφοῦ ἐλλείπουσιν οἱ τόνοι τοῦ ἐναρμονίου γένους, ἤτοι οἱ ἀπαραίτητοι ὅροι, δὲν δύναται νὰ ἦναι καὶ λέγεται ἐναρμόνιον γένος. Ἄρα τὸ μέχρι τοῦδε μέλος τοῦ Πλ. Β΄ ἀναγόμενον εἰς τὸ χρωματικὸν γένος προφερόμενον καλῶς, ὡς εἴπομεν ὁ Βου μὲ ὕφεσιν καὶ ὁ Γα μὲ δίεσιν ἀντικαθίστησιν ἀκριβῶς τὸ ἐναρμόνιον γένος τῶν ἀρχαίων ἀκέραιον. Δικαίως δὲ καὶ οἱ Βυζαντινοὶ μουσικοδιδάσκαλοι ἠπόρουν καὶ ὠνόμαζον τὸν Πλ. Β΄ ἦχον κατὰ νεννανὼ ὡς ἔννατόν τινα ἦχον.

» Εἰς τὸν κύριον Μισαὴλ Μισαηλίδην λοιπὸν ὀφείλομεν τὴν πρώτην ἀνακάλυψιν τοῦ ὡς ἀπολεσθέντος θεωρουμένου τούτου γένους, διὸ καὶ ἐπαινοῦμεν καὶ συγχαίρομεν αὐτῷ, ἡμεῖς δὲ προσθέντες τὴν συμπλήρωσιν διὰ τῆς ἐν τῷ μέσῳ τῶν διέσεων ἀνευρέσεως τοῦ διτόνου, χαίρομεν ὅτι ἐδόθη ἀφορμὴ νὰ συντελέσωμεν κατά τι εἰς τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην, ἥτις τοσοῦτον τιμᾷ τήν τε ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν μουσικήν».

1268) Σύγκρισις τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐκκλησιαστικήν, (Μέντωρ, σύγγραμμα περιοδικὸν ἐν Σμύρνῃ, 1874, τόμ. Ε΄, τεῦχος ΝΗ΄).

1269) Τόμ. Α΄ σ. 578, καὶ τόμ. Β΄. σ. 214.

1270) Ἔτος Α΄, 28 Ἰουλίου τοῦ 1875 καὶ 9 Αὐγούστου, ἀριθ. 92.

1271) Ἀριθ. 2277.

τῆς *Ἀμαλθείας* Σμύρνης[1272]. Ὁ Μισαηλίδης ἔγραψε καὶ περὶ τῶν μουσικῶν θεωριῶν τοῦ μουσικοδιδασκάλου Π. Γ. Κηλτζανίδου[1273].

Γερμανὸς Ἀφθονίδης, ἀρχιμανδρίτης Σιναΐτης ἐν Κωνσταντινουπόλει διατρίβων, ἐγκρατέστατος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς, δεξιῶς χειριζόμενος καὶ διάφορα μουσικὰ ὄργανα. Εἰς αὐτὸν ἐξόχως ὀφείλεται τὸ μουσικὸν ὄργανον *Ψαλτήριον*, τὸ κατασκευασθὲν πατριαρχοῦντος τοῦ παναγιωτάτου Ἰωακεὶμ τοῦ Γ', τῇ πολυτίμῳ συνεργασίᾳ τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ τῶν φυσικομαθηματικῶν ἐν τῇ Μ. τοῦ Γ. Σχολῇ Ἀνδρέου Σπαθάρη. Ὁ διαπρεπέστατος οὗτος μουσικός, μόλις ἑξηκοντούτης, μεγάλας καὶ πολυτίμους ὑπηρεσίας θὰ παρεῖχε τῇ μουσικῇ τέχνῃ ἂν μὴ ἐστερεῖτο πρὸ ἐτῶν τὴς ὁράσεως. Διακρίνεται καὶ ἐπὶ παιδείᾳ καὶ συγγραφικῇ ἱκανότητι, συγγράψας τὴν ἱστορίαν τοῦ Σινᾶ καὶ ἐκδοὺς *Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν* τοῦ Ὑψηλάντου. Ἐδημοσίευσε δὲ καὶ τὴν ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ ὁ *Χρόνος* Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1872 περὶ μουσικῆς ἀξιοσπούδαστον πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Δοκίμιον περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱερᾶς μουσικῆς κατ' ἀντιπαράθεσιν πρὸς τὴν εὐρωπαϊκὴν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς τέχνης».

Παναγιώτης Παπαδάκης, ἐκ Σύρου διαπρεπὴς μουσικοδιδάσκαλος, ἐπὶ πεντηκονταετίαν ἐξασκήσας τὸ τοῦ ἱεροψάλτου ἐπάγγελμα εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος. Ἐμελοποίησεν *Ἀνθολογίαν*, ἤδη ἐκδοθησομένην καὶ περιέχουσαν ἅπασαν τὴν ἐνιαύσιον ἀκολουθίαν μετὰ τοῦ Τριῳδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, ἐγκριθεῖσαν δὲ ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ὑπέργηρως οὗτος μουσικοδιδάσκαλος μαθητὴς ἐγένετο τῶν τριῶν διδασκάλων τῆς νέας μεθόδου.

Φωκίων Βάμβας, μουσικὸς λογιώτατος, γλωσσομαθής, εἰδήμων τῆς ἡμετέρας καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, καὶ μετ' ἀσυνήθους εὐχερείας μελοποιῶν. Ὁ γηραιὸς οὗτος ἀνὴρ διατρίβει ἐν Πειραιεῖ ὁμόσκηνον καὶ συμφράδμονα ἔχων τὸν λόγιον γυναικάδελφον αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν κρατίστων ἱεροψαλτῶν τοῦ Πειραιῶς Νικόλαον Παπαϊωάννου, ἀκουστὴν γενόμενον τῶν ἐπιζώντων μουσικῶν τῆς Κωνστ/πόλεως καὶ μαθητὴν τοῦ Ἀνακτασίου Ταπεινοῦ, πρωτοψάλτου Ὕδρας

Στέφανος Σεργίου, πρωτοψάλτης τῆς Εὐαγγελιστρίας Τήνου. Ἐμαθήτευσεν ὁ λόγιος οὗτος μουσικὸς εἰς τὴν Γ' Πατριαρχικὴν Μουσικὴν Σχολήν, ψάλας ἔν τε Κωνσταντινουπόλει καὶ Σύρῳ.

1272) Ἔτος ΜΖ', 1883, ἀριθ. 3164, 3173, 3175.

1273) Περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἀνταπάντησις τοῦ ἐν Σμύρνῃ κ. Μ. Μισαηλίδου πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει κ. Χ.Π.Γ. Κηλτζανίδην. Ἀμάλθεια, ἐν Σμύρνῃ, ἔτος ΜΖ', 1880, ἀριθ. 2670, 2671, 2672).

Ἰωάσαφ Ῥῶσσος, ἱερεὺς μουσικώτατος, εἰδήμων τῆς ἡμετέρας μουσικῆς καὶ τῆς τῶν Εὐρωπαίων. Ἐγεννήθη εἰς Ἀνδρονίκιον τῆς Καισαρείας Καππαδοκίας, ἐξεπαιδεύθη δὲ ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ Σχολῇ τῆς Σμύρνης, ἔνθα ἐδιδάχθη τὰ ἐγκύκλια μαθήματα, συνάμα δὲ καὶ τὴν ἐκκλησ. μουσικὴν παρὰ τοῦ πρωτοψάλτου Σμύρνης Νικολάου. Ἀκολούθως περιβληθεὶς τὸ μοναχικὸν τριβώνιον διεβίωσεν εἰς τὴν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ἱερὰν ρωσσικὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, χρησιμεύων συνάμα ὡς ἱεροψάλτης καὶ γραμματεὺς τῆς μονῆς, εἶτα δὲ καὶ τῆς τῶν Ἰβήρων, ἐκγυμναζόμενος ἐν τῷ μεταξὺ καὶ καλλιεργῶν τὰς μουσικὰς αὐτοῦ γνώσεις μετὰ τῶν ἁγιορειτῶν ὀνομαστῶν μουσικοδιδασκάλων. Κατόπιν μετέβη εἰς Ἀθήνας, ἐκεῖθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετερχόμενος τὸ τοῦ ἱεροψάλτου ἐπάγγελμα εἰς τὴν ἐν Τσιβαλίῳ ἱερὰν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Νικολάου, εἰς τὴν ἐν Διπλοκιονίῳ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, εἰς τὴν ἐν Γαλατᾷ τοῦ ἁγίου Νικολάου καὶ εἰς τὴν ἐν Πέραν τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου. Ἐσχάτως μεταβὰς εἰς Καισάρειαν ἐδίδαξε τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν εἰς τὴν Ροδοκανάκειον Ἱερατικὴν σχολήν. Ἤδη δὲ τὰς διατριβὰς ποιεῖται ἐν Γαλαζίῳ τῆς Ρουμανίας. Ὁ Ἰωάσαφ ἐξέδωκε μετὰ Σταυράκη τοῦ Πρωτοψάλτου τῆς Μ. Ἐκκλησίας καὶ μετὰ Δημητρίου τοῦ Βυζαντίου μέρος τοῦ ἀργοῦ Ἀναστασιματαρίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τὸ σύντομον Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου, συνέγραψε καὶ «Ὁδηγὸν τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς», ἐμουσούργησε δὲ καὶ διάφορα μαθήματα. Ὑπῆρξε καθηγητὴς τῆς Ε΄. πατριαρχικῆς μουσικῆς σχολῆς καὶ τοῦ μουσικοῦ Κυριακοῦ σχολείου τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, ποιησάμενος καὶ δημοσίας διαλέξεις ἐν τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ «Περὶ Προσῳδίας» (δὶς), «Περὶ βυζαντινῆς μελοποιΐας» (δὶς), «Περὶ τῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἑλληνικῆς μουσικῆς καὶ τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων μουσικῶν» καὶ «Περὶ τῆς ἑβραϊκῆς μουσικῆς καὶ τῶν Ἑβραίων μουσικῶν». Ἐδημοσίευσε τῷ 1874 διατριβὴν περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς[1274], συνειργάσθη δὲ μεθ' ἡμῶν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Μουσικῷ Συλλόγῳ διατελέσας καὶ πρόεδρος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς καὶ μέλος τῆς ἐπὶ τοῦ παναγιωτάτου Ἰωακεὶμ τοῦ Γ΄ συστάσης μουσικῆς ἐπιτροπῆς, τῆς κατασκευασάσης τὸ γνωστὸν *Ψαλτήριον*. Ὁ Ἰωάσαφ ἀνέδειξε πολλοὺς μαθητάς, εἰς οὓς ἐδίδαξε τήν τε πρᾶξιν καὶ θεωρίαν εὐδοκιμώτατα.

Ἐμμανουὴλ Ἰωαννίδης. Ἀμοργῖνος· ὁ ἐπιφανὴς οὗτος λό-

1274) Πρβλ. Θ ρ ά κ η ς ἀριθ. 138, φύλλον τῆς $^{14}/_{26}$ Μαρτίου.

γιος μουσικὸς ἑβδομηκοντούτης περίπου τὴν ἡλικίαν εἰργάσθη εὐδοκίμως εἴς τε τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1863 ἱδρυθέντα Ἐκκλησιαστικὸν Μουσικὸν Σύλλογον καὶ τὸν ἐν Ἀθήναις. Θερμότατος δὲ τυγχάνει θιασώτης καὶ ἐραστὴς τῆς πατρίου μουσικῆς, ὁμοζήλους σχὼν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοὺς μακαρίτας Ἀδαμάντιον Ἰωαννίδην[1275], Σ. Σ. Κλήμεντα[1276], Ζαχαρίαν Καραλλῆν[1277], Μηνᾶν Δομένικον[1278], Κωνσταντῖνον Κηρύκου[1279], Χαραλάμπην Φλωρόπουλον[1280] καὶ Γεώργιον Φωτιάδην[1281].

1275) Ὁ Ἀδαμάντιος Ἰωαννίδης ἀπεβίωσε πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐν Ἀθήναις. Μαθητὴς ἐγένετο Ζαφειρίου τοῦ Ζαφειροπούλου, συντάξας δὲ ἐξέδωκεν ἐν σμικρῷ φυλλαδίῳ καὶ μελέτην περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς. Ἐδίδαξε τὴν μουσικὴν ἐν τῷ Διδασκαλείῳ Ἀθηνῶν, εἰργάσθη δὲ καὶ ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Ἐκκλησιαστικῷ Μουσικῷ Συλλόγῳ.

1276) Ὁ ἐκ Καλύμνου οὗτος μουσικὸς ἀπεβίωσεν ἐν Ἀθήναις πρό τινων ἐτῶν. Μετὰ ζήλου εἰργάσθη κατὰ τῶν νεωτεριστῶν τῆς μουσικῆς, καὶ πραγματείας καλὰς ἐν διαφόροις ἐφημερίσιν ἐπὶ τούτῳ δημοσιεύσας, ἐν αἷς διακρίνεται ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ καὶ ἡ μελετωμένη ἐν Κωνσταντινουπόλει μεταρρύθμισις αὐτῆς», δημοσιευθεῖσα τῷ 1881 εἰς τὴν Σ τ ο ὰ ν (ἔτος Η'. ἀριθ. 327).

1277) Ὁ πρωτοψάλτης οὗτος τῆς Τήνου διεκρίθη ὡς μελοποιός, τὰ δὲ μουσουργήματα αὐτοῦ ἐβραβεύθησαν εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Γ' Ὀλυμπιακὴν ἔκθεσιν.

1278) Ὁ Μηνᾶς Δομένικος ἦν γαμβρὸς τοῦ ὀνομαστοῦ μουσικοδιδασκάλου Θεοδώρου τοῦ Φωκαέως. Τῷ 1872 ἐξητήσατο τὴν ἄδειαν παρὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἑλλάδος ὅπως μετατυπώσῃ ὑπὸ τὸν τίτλον Ν έ α Μ ο υ σ ι κ ὴ Κ υ ψ έ λ η, μουσικὸν βιβλίον περιέχον τὸ ὑπὸ τοῦ Φωκαέως ἐκδοθὲν Δοξαστάριον τοῦ τε Τριῳδίου καὶ Π εντηκοσταρίου καὶ ἁπάντων τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν Πέτρου τοῦ Λαμπαδαρίου.

1279) Κωνσταντῖνος Κηρύκου, μαθητὴς τῶν τριῶν διδασκάλων τῆς νέας μεθόδου. Ἐπὶ τεσσαρακονταετίαν ἔψαλεν εἰς διάφορα μέρη, ἐπὶ τοῦ Καποδιστρίου ἐδίδαξε τὴν μουσικὴν εἰς Ναύπλιον, εἶτα εἰς Σῦρον καὶ ἀκολούθως εἰς Ἀθήνας. Ὑπῆρξε καθηγητὴς τῆς μουσικῆς ἔν τε τῷ Διδασκαλείῳ Ἀθηνῶν μετὰ τοῦ Ζαφειρίου Ζαφειροπούλου καὶ ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ. Τὸν Κ. Κηρύκου διεδέξατο εἰς τὴν Ριζάρειον σχολὴν ὁ Ἄνθιμος Νικολαΐδης.

1280) Χαραλάμπης Φλωρόπουλος, μουσικοδιδάσκαλος καὶ ἄλλοτε χρηματίσας πρωτοψάλτης τῆς μητροπόλεως Ἀθηνῶν. Ἐγεννήθη ἐν Σμύρνῃ, ἔνθα καὶ τὴν μουσικὴν ἐδιδάχθη παρὰ Νικολάου Γεωργίου τοῦ πρωτοψάλτου. Ὁ πρὸ ἑπταετίας ἀποβιώσας οὗτος μουσικὸς διεκρίνετο ἐπὶ ἡδυφωνίᾳ, ἐμελοποίησε δὲ καὶ ἄσματά τινα, ἐν οἷς καὶ πολυχρονισμὸν ψαλλόμενον εἰς τὰς πλείστας τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος.

1281) Φωτιάδης ὁ Λαρισσαῖος ὑπῆρξε ψάλτης τοῦ ἐν Ἀθήναις ναοῦ τοῦ Ὀρφανοτροφείου τῶν κορασίων καὶ ἰδιωτικὸς διδάσκαλος. Ἦν ἐγκρατὴς τῆς ἡμετέρας μουσικῆς καὶ τῆς τῶν Εὐρωπαίων, ἣν ἐδιδάχθη τὸ πρῶτον ἐπὶ τῆς Ἀντιβασιλείας (Νόμος περὶ Δημοτικῶν σχολείων, ἄρθρον 8 § 13) ὑπὸ τοῦ Ἀ-

Γεώργιος Κυριακίδης[1282], ἐγκρατέστατος τῆς ἡμετέρας μουσικῆς καὶ περὶ τὸ μελοποιεῖν οὐκ ἀδόκιμος, ἄλλοτε πρωτοψάλτης τῆς μητροπόλεως Ἀθηνῶν καὶ κατόπιν τῆς Σύρου· ὁ λόγιος οὗτος μουσικοδιδάσκαλος, ὅστις ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐδίδαξε καὶ ἔψαλε καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀνέδειξεν ἰδίᾳ ἱκανοὺς μαθητὰς ἐν τῇ ἱερατικῇ σχολῇ τῆς Σύρου[1283].

Δημήτριος Βερναρδάκης, ὁ ἐν Μιτυλήνῃ τανῦν διατρίβων καὶ ἄλλοτε ἐπιφανὴς καθηγητὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, κράτιστος μουσικολόγος καὶ ἰσοστάσιος τοῖς ἀειμνήστοις ἐκείνοις Εὐγενίῳ τῷ Βουλγάρει[1284], Ἠλίᾳ Τανταλίδῃ[1285], Εὐσταθίῳ Θερειανῷ ἀρχιμανδρίτῃ[1286] καὶ ἄλλοις, ὁμόζηλος δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ραγκαβῆ[1287]

βραμιάδου, περὶ οὗ ἀνεφέραμεν ἐν τῇ 384 σελίδι τοῦ παρόντος συγγράμματος, εἰς τὸ ἐν Ναυπλίῳ Διδασκαλεῖον διὰ τοῦ τετραχόρδου (violon, κοινῶς βιολίου), οὐδέποτε δὲ διὰ φωνῆς, ἅτε κακοφώνου ὄντος τοῦ μουσικοδιδασκάλου Ἀβραμιάδου, εἶτα δὲ καὶ παρ' ἄλλοις εὐρωπαίοις μουσικοῖς καὶ ἐν τῷ Ἀθήνησιν Ὠδείῳ. Ἐδημοσίευσε τῷ 1878 καὶ Ἀγγελίαν, δι' ἧς ἀνήγγειλεν εἰς τὸ δημόσιον τὴν ἔκδοσιν συγγραφῆς του, περιεχούσης τὴν ὅλην λειτουργίαν τοῦ Χρυσοστόμου διὰ τῆς τετραφώνου εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικὴν διὰ τῶν ἡμετέρων χαρακτήρων καὶ κανόνων. Ἡ Ἱερὰ τῆς Ἑλλάδος Σύνοδος, ἀξιεπαίνως προνοοῦσα περὶ τῆς πατρίου μουσικῆς, δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἔκδοσιν τῆς μνησθείσης συγγραφῆς. Ὑπὸ τοῦ Φωτιάδου γνωρίζομεν δεδημοσιευμένας καὶ δύο πραγματείας ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ τῆς τετραφώνου αὐτῆς», ὧν ἡ μὲν ἐν τῷ Τηλεγράφῳ Ἀθηνῶν (ἔτος Δ', ἀριθ. 1318, φύλλον τῆς 7 ἀπριλίου 1880), ἡ δὲ ἐν τῷ Λαῷ (ἔτος Ζ' ἀριθ. 1928 καὶ 1929, φύλλῳ τῆς 7 καὶ 8 ἀπριλίου 1883). Ἀπεβίωσε πρὸ διετίας ὑπερεβδομηκοντούτης.

1282) Πατὴρ τυγχάνει τοῦ ἐκ τῶν διαπρεπῶν ἐπὶ παιδείᾳ κληρικῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου μητροπολίτου Ἀγχιάλου Βασιλείου Γεωργιάδου

1283) Ἐν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἀριθμεῖται καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις τανῦν τὸν ἱεροψάλτην ἐπαγγελλόμενος Ἰωάννης Μαρκουίζος, διδάκτωρ τῆς ἰατρικῆς.

1284) Πραγματεία περὶ Μουσικῆς, γραφεῖσα κατ' αἴτησίν τινος ἵνα προταχθῇ βιβλίου μουσικοῦ, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐκ χειρογράφου τῆς ἐν Κιέβῳ βιβλιοθήκης ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἀνδρονίκου Δημητρακοπούλου καὶ κατεχωρίσθη ἐν ἐπιφυλλίδι εἰς σειρὰν φύλλων τῆς ἐν Τεργέστῃ ἐφημερίδος Ἡμέρας καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελικῷ Κήρυκι.

1285) Περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς μουσικῆς, ἐκκλησιαστικῆς τε καὶ κοσμικῆς (Εὐαγγελικὸς Κήρυξ, ἐν Ἀθήναις, 1870, περίοδος Β', ἔτ. 6' ἀριθ. 1.)

1286) Περὶ τῆς μουσικῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίᾳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ἐν Τεργέστῃ 1875.

1287) Ὁ σεβαστὸς καὶ διακεκριμένος οὗτος λόγιος, ὁ τιμήσας καὶ τιμῶν τὴν ἑλληνικὴν εὐφυΐαν καὶ ἐπιστήμην καθόλου ἐν Εὐρώπῃ, τυγχάνει ἔμπειρος καὶ δεξιὸς πολιτικὸς ἀνήρ, πολύγλωσσος καὶ ποιητὴς θαυμάσιος. Ὡς ἐγκυκλοπαι-

καὶ ἄλλων[1288]. Ἔγραψε λόγον περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μου-

---

δικώτατος δὲ ἐνησχολήθη καὶ περὶ τὴν πάτριον μουσικήν, σοφὰς περὶ αὐτῆς πραγματείας ἀνυγνοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος διαφόρων συλλόγων καὶ δημοσιεύσας τοιαύτας ἐν διαφόροις ἐφημερίσιν. Ὁ σεβάσμιος καὶ ἀειθαλὴς πρεσβύτης **Α. Ρ. Ραγκαβῆς** ἀνῆψε τὴν ἐν ἑαυτῷ δᾷδα τοῦ ἱεροῦ πυρὸς ἀπὸ τῆς οἰκογενειακῆς ἑστίας, ἅτε υἱὸς ὢν πατρὸς εὐδοκίμως θεραπεύσαντος τὰς Μούσας, τοῦ Ἰακώβου Ῥίζου, καὶ μικρανεψιὸς ἄλλου Ῥίζου, τοῦ περιωνύμου Νερουλοῦ.

1288) **Κωνσταντῖνος Ν. Σάθας.** Ὁ ἄριστος οὗτος βυζαντινολόγος ἔγραψε περὶ μουσικῆς ἀξιοσπούδαστα ἐν τῷ Ἱστορικῷ Δοκιμίῳ περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν, ἤτοι ἐν τῇ εἰσαγωγῇ εἰς τὸ Κρητικὸν θέατρον, (ἐν Βενετίᾳ 1879)

Α. Ν. Βερναρδάκης. Ὁ διαπρεπὴς οὗτος λόγιος, καίπερ μὴ ὢν μουσικὸς, ἔγραψε περὶ μουσικῆς διατριβὴν δημοσιευθεῖσαν τῷ 1874 ἐν τῇ ἐφημερίδι οἱ Καιροὶ (ἔτος Β'. ἀριθ. 195),δι' ἧς καθιστᾷ γνωστὸν εἰς τοὺς περὶ τὴν μουσικὴν ἀσχολουμένους τὸ σοφὸν περὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς σύγγραμμα τοῦ γάλλου ἀκαδημαϊκοῦ **Vincent**, οὗ καὶ καλὴν ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου ποιεῖται. Προσέτι ἐπερειδόμενος εἰς τὴν ἀξιόλογον ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας τοῦ κ. **E. Burnouf**, γράφει περὶ μουσικῆς τινα ἀναγόμενα εἰς τὴν θεωρίαν αὐτῆς. Ὁ Βερναρδάκης ἐν ἐπιλόγῳ γράφει τὰ ἑξῆς «Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀνάγκη νὰ συστήσῃ ἐπιτροπήν τινα ἐκ καταλλήλων προσώπων διὰ τὸ ζήτημα τοῦτο, ἥτις ἀφοῦ ἐμβριθῶς μελετήσῃ τὸ ζήτημα νὰ ὑποβάλῃ τὴν πορείαν, ἣν ἡ κυβέρνησις πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ. Νομίζομεν δὲ ὅτι τὸ καλλίτερον μέσον εἶναι, ἐν πρώτοις. νὰ μεταφρασθῇ τὸ σύγγραμμα τοῦ **Vincent**, ἢ μᾶλλον ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ νὰ γείνῃ ἀνάλογόν τι σύγγραμμα, νὰ ἱδρυθῇ ἕδρα τις τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ἱστορίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, νὰ διδάσκηται ὑπὸ τὰς ἐπόψεις ταύτας καὶ εἰς τὸ Πολυτεχνεῖον καὶ εἰς τὸ Ὠδεῖον καὶ ἔνθα δεῖ. Ἡ κυβέρνησις νὰ ἐπιφορτίσῃ τὸ κατάλληλον πρόσωπον ἢ ἐπιτροπήν τινα, ἵνα γραφῇ ἱστορία (ἥτις ἐν οὐδεμιᾷ γλώσσῃ ὑπάρχει) καὶ ἐγχειρίδιον τῆς μουσικῆς, νὰ σταλῶσιν ὑπότροφοί τινες εἰς τὴν Εὐρώπην ἵνα σπουδάσωσιν ἀποκλειστικῶς τὴν μουσικὴν θεωρητικῶς τε καὶ πρακτικῶς, καὶ τέλος νὰ προκληθῇ ἀγών τις μουσικός, καὶ ἀφοῦ σαφῶς ἐννοήσωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο ἱστορικῶς τε καὶ ὑπὸ σημερινὴν ἔποψιν, τότε μόνον πρέπει νὰ ὁμιλῶμεν περὶ μεταρρυθμίσεων».

Ἰσίδωρος Ἰσιδωρίδης Σκυλίτσης, διαπρεπὴς λόγιος ἐν Ἀθήναις καὶ ἀρχαῖος δημοσιογράφος. Γράφει ἔστιν ὅτε καὶ δημοσιεύει, ἄλλοτε δὲ ἀπαγγέλλει ἀπὸ τοῦ βήματος διαφόρων συλλόγων πραγματείας περὶ τῆς ἡμετέρας μουσικῆς, ἣν χαρακτηρίζει ὡς ἰουδαϊκὴν παραφθαρεῖσαν ἔτι μᾶλλον δι' ἀναμίξεως μετὰ τῆς ἀσιατικῆς, καὶ ἀνθ' ἧς συνιστᾷ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς τετραφώνου, καὶ δὴ τῆς ἰταλικῆς, ἥτις, κατ' αὐτόν, εἶναι ἡ ἀληθὴς καὶ μόνη θυγάτηρ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς. Ὁ Σκυλίτσης φρονεῖ ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι θρησκεία ἐχθρὰ καὶ ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικήν, καὶ ἑπομένως οὐδὲν ἐκείνης παρεδέχθη, ἄρα οὔτε τὴν μουσικήν· καὶ ὅμως γινώσκομεν ἐξ ἀντιθέτου ὅτι ὁ χριστιανισμὸς πλεῖστα ἐδέξατο ἐκ τῆς ἀρχαίας θρησκείας, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀπεδείξαμεν, σύμμαχον σχόντες τὸν μουσικολόγον Κουπιτώρην καὶ ἄλλους, ἄρα βε-

σικῆς, ὃν ἀπήγγειλεν ἐν τῷ Βαρβακείῳ κατ' ἐντολὴν τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐκκλησιαστικοῦ μουσικοῦ Συλλόγου τῇ 4 σεπτεμβρίου τοῦ 1875, ἡμέραν ἐπέτειον τῆς συστάσεως τοῦ σωματείου. Ὁ λόγος δημοσιευθεὶς ἐν τῇ *Νέᾳ Ἡμέρᾳ* τῆς Τεργέστης, μετετυπώθη καὶ εἰς ἰδιαίτερον φυλλάδιον, ἀναγινώσκεται δὲ ἁπλήστως ὑπὸ τῶν φίλων καὶ ἐραστῶν τῆς πατρίου μουσικῆς.

Κωνσταντῖνος Βαλιάδης μητροπολίτης Μιτυλήνης[1289], εἷς τῶν κατὰ Πλάτωνα μουσικωτάτων ἀνδρῶν. Ὁ ἐκ Χίου καταγόμενος οὗτος ἱεράρχης, πρὸ εἰκοσαετίας, ὅτε τὰς θεολογικὰς καὶ νομικὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐποιεῖτο ἐν Γερμανίᾳ, ἐδημοσίευσεν ἐν δυσὶ φύλλοις τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως *Νεολόγου*[1290], διατριβὴν σπουδαίαν ἐπιγραφομένην «Παρατηρήσεις τινὲς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς κατ' ἀντιπαράθεσιν πρὸς τὴν τετράφωνον», ἣν ἡ σύνταξις τῆς ἐφημερίδος προλογιζομένη *ἀξιαναγνωστον* δικαίως ἀποκαλεῖ, καὶ δι' ἧς ἀνασκευάζει δεξιῶς τὰ ἐπιχειρήματα τῶν τὴν ἀντικα-

---

βαίως ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τὴν μουσικήν. Καὶ ἀληθὲς μὲν ὅτι τινὲς τῶν βυζαντινῶν μνείαν ποιοῦνται περὶ δαβιτικῆς μελῳδίας, ἀλλ' ὁ Δαβὶδ εἶναι ὅ,τι καὶ ὁ Τέρπανδρος καὶ ὁ Ὀρφεύς, καὶ διὰ τῆς ἐκφράσεως ἐκείνης ἐννοοῦσι βεβαίως οὐχὶ τὴν ἰουδαϊκὴν μουσικὴν ἀλλὰ τὴν ἐκκλησιαστικήν. Ὡς πρὸς δὲ τὴν εὐρωπαϊκὴν καὶ ἰταλικὴν μουσικήν, ἡ μὲν ἐκκλησιαστικὴ (ἡ ἀρχαία plein-chant), ἀναντιρρήτως τυγχάνει θυγάτηρ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς, ὡς ἐν Ῥώμῃ διεμορφώθη ἐπὶ τῶν αὐτῶν βάσεων βαίνουσα· ἡ δὲ τῶν μουσικῶν Ροσσίνη καὶ ἄλλων δὲν εἶναι ἐκείνης συνέχεια, ἀλλ' αὐτῆς ἀτομικὴ ἔμπνευσις καὶ ἐπίνοια, οὐδὲ δύναται νὰ θεωρηθῇ συνέχεια μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς ἡμετέρας, διότι αὕτη δὲν προέκυψεν ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς· τὰ δὲ δημοτικὰ ᾄσματα τὰ ψαλλόμενα εἰς τὰ ὄρη τῆς Καλαβρίας ἔχουσιν ἀναμφιβόλως τὸν τόνον τῶν ἡμετέρων δημοτικῶν ᾀσμάτων. Τὰ ἥκιστα πειστικὰ συμπεράσματα τοῦ Σκυλίτση ὡς ἐξ ἐπαγωγῆς μᾶλλον ἢ ὡς στηριζόμενα εἰς ἀποδείξεις, τῷ 1874 ἐπεχείρησεν εἷς τῶν ἀκροατῶν του ν' ἀναιρέσῃ διὰ τῆς Ἐφημερίδος, (ἔτος Α', ἀριθ. 255, φύλλ. τῆς 12 ἰουνίου).

1289) Σημειωτέον ὅτι πλὴν τοῦ μητροπολίτου Μιτυλήνης οἱ πλεῖστοι τῶν ἱεραρχῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου εἰσὶ κάτοχοι μουσικῶν γνώσεων, ὡς οἱ μητροπολῖται Ἰωαννίνων Γρηγόριος Καλλίδης, Σισανίου Ἀθανάσιος Μεγακλῆς, Λήμνου Ἀθανάσιος Καπεράλης, Δρυϊνουπόλεως Κοσμᾶς Εὐμορφόπουλος, Ἱερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὄρους Ἱλαρίων Μακαρώνης καὶ ὁ πρώην Κίτρους Ἰωαννίκιος. Τῶν ρηθέντων ὑπερέχει ὁ μουσικώτατα φύσει τε καὶ τέχνῃ ἔχων διαπεπλασμένα τό τεοῦς καὶ τὴν καρδίαν, σεβασμιώτατος μητροπολίτης Κυζίκου Νικόδημος, διαπρεπέστατος καὶ οὐδενὸς δεύτερος τῶν ἱεραρχῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, περιηνθισμένος πολυμαθείᾳ, ἐξόχῳ νοημοσύνῃ, ἐξιδιασμένῃ πείρᾳ καὶ ἐκτάκτῳ διοικητικῇ ἱκανότητι.

1290) Ἔτος Δ', ἀριθμ. 648 καὶ 649, φύλλα τῆς 9 καὶ 11 Ἰουλίου 1870.

τάστασιν τῆς μουσικῆς ἡμῶν ἐπιδιωκόντων. Ἀφορμὴν ἔσχεν ἵνα γράψῃ τὴν διατριβὴν ἐκ τῆς παρατηρουμένης καὶ τότε τάσεως πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς πατροπαραδότου ἡμῶν μουσικῆς διὰ τῆς λεγομένης *νέας ἁρμονικῆς τετραφώνου*, ὅτε μάλιστα τὸ ζήτημα τοῦτο ἦν ἀντικείμενον τῆς ἡμέρας σπουδαῖον παρὰ τῇ ἱερᾷ Συνόδῳ τῆς Ἑλλάδος[1291], καθὰ ἔγραφε τότε καὶ ὁ Παναγ. Ἀγαθοκλῆς εἰς τὸ ὑπ'

1291) Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν καὶ Ἠλείας Κύριλλος τῷ 1870 δι' ἀναφορῶν αὐτοῦ ἀπὸ 5 καὶ 25 Φεβρουαρίου ἔγραψεν εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἑλλάδος ὅτι ἐν τῷ ἐν Πάτραις ἐνοριακῷ ναῷ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ εἰσήχθη ἡ τετράφωνος εὐρωπαϊκὴ μουσική, κατ' ἀπόφασιν τοῦ ἐκκλησιαστ. συμβουλίου τοῦ μνησθέντος ναοῦ πρὶν ἢ τὸ Ὑπουργεῖον καὶ ἡ Σύνοδος ἀπυφανθῇ ὁριστικῶς περὶ τῆς προκειμένης ὑποθέσεως. Ἐπειδὴ δὲ ἦν ἐνδεχόμενον καὶ ἕτερα συμβούλια ἄλλων ἐκκλησιῶν νὰ μιμηθῶσι τὸ παράδειγμα αὐτοῦ, ἔσπευσεν ἡ Σύνοδος δι' ἐγκυκλίου αὐτῆς, ἐκτυπωθείσης ἐν τῷ Βασιλικῷ Τυπογραφείῳ, κοινοποιῆσαι εἰς ἅπαντας τοὺς ἱεράρχας τοῦ Κράτους τὸ ἀπαράδεκτον τῆς εἰσαγωγῆς αὐτῆς διὰ λόγους ἰσχυρούς.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἀριθ. πρωτ. 1628.

Ἡ ἱερὰ Σύνοδος τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

Πρὸς ἅπαντας τοὺς κατὰ τὴν ἐπικράτειαν

σεβ. ἱεράρχας.

Λαβοῦσα ἡ Σύνοδος τὸ ἐνδόσιμον ἐξ ἀναφορᾶς πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον, καὶ πρὸς αὐτὴν ἐπισημειωτικῶς διευθυνθείσης μουσικοδιδασκάλου τινὸς Π. Ἀγαθοκλέους, κοινοποιεῖ ὑμῖν παρὰ πόδας τὸ πρὸς αὐτὸ ἀπὸ 13 τοῦ φθίνοντος καὶ ὑπ' ἀριθ. 1628 Συνοδικὸν περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἔγγραφον, καὶ συνάμα παρακαλεῖ ὑμᾶς ἵνα συμμορφωθῆτε ἀκριβῶς πρὸς τὰ ἐν αὐτῷ διαλαμβανόμενα.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 27 Ἰουλίου 1870.

† Ὁ Ἀθηνῶν ΘΕΟΦΙΛΟΣ, Πρόεδρος
† Ὁ Σύρου καὶ Τήνου ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ
† Ὁ Ἀργολίδος ΔΑΝΙΗΛ
† Ὁ Τριφυλίας καὶ Ὀλυμπίας ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ
† Ὁ Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας ΕΥΘΥΜΙΟΣ
Ὁ Β. Γραμματεὺς
Ἰγνάτιος Β. Ἠπειρώτης

Ἀριθ. Πρωτ. 1628 / Διεκ 579

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἡ ἱερὰ Σύνοδος τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

Πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτλ. Ὑπουργεῖον

Περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.

Ἐπιστρέφουσα ἡ Σύνοδος εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ὧδε ἐγκλείστως τὴν ἀπὸ 22

ἀριθμὸν 628 φύλλον τοῦ *Νεολόγου*. Ὑπῆρξε μέλος ἐπίτιμον καὶ ἐπί-

---

Μαΐου ἐ. ἔ. ἀναφορὰν ἐπισημειωματικῶς πρὸς αὐτὴν διευθυνθεῖσαν, τοῦ μουσικοδιδασκάλου Π. Ἀγαθοκλέους, δι' ἧς οὗτος ἀποχρώντως παριστᾷ τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἐπομένως δὲ καὶ τὴν ἄφυκτον ἀνάγκην τῆς βελτιώσεως αὐτῆς, πληροφορεῖ αὐτὸ εἰς ἀπάντησιν, ὅτι αὕτη δὲν δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς ἱεροὺς ναοὺς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς τετραφώνου εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς καθότι, τούτου γενομένου, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἰσάγεται ἔκφυλόν τι, ἀλλότριον καὶ ὄζον Δυτικισμοῦ, ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος τετράφωνος μουσικὴ συνεπάγεται καὶ τὴν καταστροφὴν μιᾶς ὁλοκλήρου φιλολογίας τῆς τῶν ἱερῶν ᾀσμάτων, ἅτινα δὲν δύνανται νὰ ψάλλωνται διὰ τῆς τετραφώνου μουσικῆς.

Ἐπειδὴ δὲ ἤδη ἐπίκειται ἀνάγκη περὶ βελτιώσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἥτις παρ' ἡμῖν δυστυχῶς ἠμέληται, παρακαλεῖται τὸ Ὑπουργεῖον, ἵνα λάβῃ σύντονον πρόνοιαν καὶ ἐξεύρῃ τὰ κατάλληλα μέσα πρὸς καλλιέργειαν αὐτῆς ἐπὶ τὰ κρείττω. Ἐν δὲ τούτων θεωρεῖ τὴν σύστασιν εἰδικῆς ἕδρας ἐν Ἀθήναις πρὸς διδασκαλίαν τῆς μουσικῆς ὑπὸ δύο ἢ τριῶν ἀποδεδειγμένων ἐπιστημόνων μουσικοδιδασκάλων οὓς δύναται ἐξευρεῖν καὶ προσκαλέσαι ἐξ ἄλλων ἐκτὸς τοῦ Κράτους μερῶν.

Ἐν τούτοις δὲ δὲν κρίνει ἄπο σκοποῦ ἡ Σύνοδος, ἵνα παρακαλέσῃ τὸ Ὑπουργεῖον ὅπως διορίσῃ ἐν ταῖς ὑφισταμέναις ἱερατικαῖς σχολαῖς, καθὼς καὶ ἐν τῇ Ῥιζαρείῳ σχολῇ ἱκανοὺς διδασκάλους τῆς μουσικῆς, ἔχοντας ὕφος τῆς ἐκκλησίας Κων/πόλεως, καὶ δυναμένους διδάσκειν καὶ τὸ θεωρητικὸν αὐτῆς· καὶ τούτου πραγματοποιουμένου εἶναι αὕτη βεβαία ὅτι κατ' ἔτος θέλουσιν ἐξέρχεσθαι ἐκ τῶν σχολῶν αὐτῶν μουσικοὶ ἱκανῶς κατηρτισμένοι κατά τε τὴν πρᾶξιν καὶ θεωρίαν, δυνάμενοι καὶ ἄλλους διδάξαι.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 31 Ἰουλίου 1870.

† Ὁ Ἀθηνῶν ΘΕΟΦΙΛΟΣ, Πρόεδρος
† Ὁ Σύρου καὶ Τήνου ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ
† Ὁ Ἀργολίδος ΔΑΝΙΗΛ
† Ὁ Τριφυλίας καὶ Ὀλυμπίας ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ
† Ὁ Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας ΕΥΘΥΜΙΟΣ

Ὁ Β. Γραμματεὺς
Ἰγνάτιος Β. Ἠπειρώτης.

Ἡ ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἑλλάδος ἔγραψε καὶ ὑπ' ἀριθ πρωτ. 313, διεκπ. 1406 τῇ 13 Ἰουνίου 1874 πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ὑπουργεῖον σοβαρὸν Ὑπόμνημα περὶ Μουσικῆς, ἐν ἐπιλόγῳ προσθεῖσα τὰ ἀξιοσημείωτα τάδε:

«Ἡ ἐπιχείρησις πρὸς μεταρρύθμισιν τῆς μουσικῆς ἔσται κατ' ἀνάγκην πλημμελὴς καὶ ἐπιβλαβής, ἡ δὲ ὁλοσχερὴς αὐτῆς ἀπόρριψις ἀσύνετος. Ἀνάγκη λοιπὸν τὸν πάτριον τοῦτον θησαυρόν, τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικήν, νὰ τηρῶμεν, ὅση ἡμῖν δύναμις, ἀσφαλῶς, καὶ μετ' ἐπιστήμης νὰ χωρῶμεν εἰς τελειοτέραν, εἰς ἑλληνοπρεπεστέραν αὐτῆς μόρφωσιν, ἐὰν θέλωμεν νὰ βαίνωμεν ἐπὶ τὰ πρόσω, οὐχὶ παιδαριωδῶς νεωτερίζοντες, ἀλλ' ἐπιστημονικῶς καὶ λελογισμένως ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἐπιστημονικῶν βάσεων ἐποικοδομοῦντες· διότι οὕτω θέλομεν κατορθώσει νὰ παριστάμεθα ἐνώπιον τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ὡς ἔθνος, ὅπερ εὐμοιρεῖ ἐπιστημῶν, εἰς ἃς ἐνετύπωσε τὴν τοῦ ἰδίου χαρακτῆρος

τιμος ἀντιπρόεδρος τοῦ κατὰ τὸ 1880 ἱδρυθέντος ἐν Γαλατᾷ καὶ ἐπὶ τετραετίαν λειτουργήσαντος Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, ἐν δὲ τῇ ἐπετείῳ πανηγύρει αὐτοῦ, τῇ 4 δεκεμβρίου 1881 ἐκ μέρους τῆς Μ. Ἐκκλησίας παραστὰς λαμπρὸν ἀπήγγειλε λογύδριον[1292]. Ὁ αὐτὸς καθηγίασε μεθ' ἱεροπρεπείας καὶ τὴν μουσικὴν σχολὴν τοῦ Συλλόγου, εὐγλώττως ἀγορεύσας καὶ ἐν τῇ περιστάσει ἐκείνῃ ἐξ ὑπογυίου. Διατελεῖ ἐπίτιμον μέλος καὶ τοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου *Ὀρφέως*, ὃν καὶ ὑλικῶς μετὰ ζήλου ὑποστηρίζει. Ὁ μητροπολίτης Μιτυλήνης διετέλεσε πρόεδρος τῆς ἐν τοῖς πατριαρχείοις πρὸ τριετίας συστάσης μουσικῆς ἐπιτροπῆς, ἧς τὰς ἐργασίας ἐν ἑτέρῳ Κεφαλαίῳ ἀνεφέραμεν. Ὡς πρόεδρος δὲ τῆς πατριαρχικῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐπιτροπῆς ἐνεργήσας τὴν σύνταξιν Προγράμματος τετραετοῦς ὁμοιομόρφου διδασκαλίας διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα[1293] ὥρισεν ὅπως οἱ μαθηταὶ ἐν τῷ μαθήματι τῆς ᾠδικῆς ἐγυμνάζωνται ἅμα καὶ εἰς ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα[1294].

Διονύσιος Λάτας, Ἀρχιεπίσκοπος Ζακύνθου[1295], ἱεράρχης ἐκ

σφραγίδα, καὶ καλῶν τεχνῶν, ἐν αἷς διακρίνεται ὁ τύπος ὁ ἐθνικός. Εἶναι δὲ γνωστὸν παντὶ τῷ εὖ φρονοῦντι, ὅτι τοῦτο καὶ μόνον καὶ οὐδὲν ἕτερον θέλει καθεδραιώσει τὴν διανοητικὴν ἡμῶν ὑπεροχὴν μεταξὺ πάντων τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ναὶ μὲν τὸ ἔργον εἶναι ὁμολογουμένως δυσχερές, ἀλλ' ἀναντίρρητον ὡσαύτως ὅτι οὐχὶ τὰ ῥάδια, ἀλλὰ τὰ δυσχερῆ ἐκλήθησαν νὰ ὑπερπηδήσωσι τὰ ἔθνη, ἅτινα αἰσθάνονται ἐν αὐτοῖς καὶ στοιχεῖα ζωῆς καὶ πυρῆνα ἀκμῆς».

1292) Ἴδε Ἀνατολικὸν Ἀστέρα (ἔτος ΚΑ', περίοδος Β' 1882 ἀριθ. 20) καὶ Γραφικὸν Κόσμον (ἔτος Β'. τεῦχος ΜΗ, 1882).

1293) Πρόγραμμα τετραετοῦς ὁμοιομόρφου διδασκαλίας διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, συνταχθὲν ὑπὸ εἰδικῆς ἐπιτροπῆς ἐκλεγείσης ἐν συνελεύσει καθηγητῶν καὶ διδασκάλων μετὰ τῆς πατριαρχικῆς Κεντρικῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐπιτροπῆς, ἐγκριθὲν ὑπὸ τῆς αὐτῆς συνελεύσεως καὶ ἐπικυρωθὲν ὑπὸ τῆς Α. Θ. Π. τοῦ οὐκουμενικοῦ πατριάρχου. Ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου 1887. σελ. 8, 9, 11, 13, 16, 19

1294) Λίαν σοφὸν τυγχάνει τὸ μέτρον τοῦτο, διότι ἡ τῆς μουσικῆς ἐπὶ τὰς ἁγνὰς καὶ τρυφερὰς ψυχὰς ἐπιρροὴ εἶναι μεγίστη· ὁ σκοπὸς τῶν σχολείων εἶναι ἡ ἁρμονικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἐκπαίδευσις ὅλων τῶν διαθέσεων καὶ δεξιοτήτων τῶν νέων. Ὅταν δὲ ἡ μουσικὴ ἑνόνηται μετὰ τοῦ λόγου καὶ συμπεριλαμβάνῃ τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας ἐντὸς τῆς μελῳδικῆς αὐτῆς ἁρμονίας, οὐδὲν ἕτερον τότε ὑπάρχει ἐφ' ἁπάσης τῆς γῆς, ὅπερ τοσοῦτον νὰ εἰσδύῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς καρδίας καὶ ν' ἀγιάζῃ τὸν ἀγῶνα τοῦ ἀνθρώπου διά τινος τοσοῦτον ὑψηλῆς ἱερουργίας· ἐκ τῆς εἰς τὰ σχολεῖα εἰσαγωγῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν ἱκανὴν ἀνάπτυξιν καὶ βελτίωσιν τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου καὶ αὐτῆς τῆς ἱερᾶς τέχνης.

1295) Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἔχει καὶ τινας ἄλλους μουσικοὺς ἱεράρχας, ἐν οἷς τοιοῦτος τυγχάνει, πλὴν τοῦ σεβαστοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν Γερμα-

τῶν ἐπιφανεστέρων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, διακρινόμενος ἐπὶ παιδείᾳ, συγγραφικῇ ἱκανότητι καὶ μουσικαῖς γνώσεσιν. Γνώστης τυγχάνει τῆς ἡμετέρας μουσικῆς, χρηματίσας ἄλλοτε ἐπὶ τριετίαν καὶ δεξιὸς ψάλτης ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις ναῷ τῆς ἁγίας Εἰρήνης[1296], ὑπερκάλλως δὲ ψάλλει καὶ τὴν ἐν Ἑπτανήσῳ ἐν χρήσει ἁρμονικήν[1297], ἧς τὸ θεωρητικὸν μέρος εἶναι κατά τι ἐλλιπές[1298]. Ἔγραψε πολλάκις περὶ μουσικῆς ἐν τῇ ἐν Ἀθήναις θρησκευτικῇ ἐφημερίδι *Σιών*, ἣν αὐτὸς ἐξέδιδεν, ἀείποτε συνηγορήσας ὑπὲρ τῆς ἰδέας ὅτι χάριν τῶν ὁμογενῶν τῶν ὀπαδῶν τῆς τετραφώνου μουσικῆς δέον νὰ ὑπάρχῃ ἐν χρήσει ἡ ἁρμονία ἔν τισι ναοῖς[1299], ὅπως καὶ τούτους κερδήσωμεν, κατὰ τὸ τοῦ Παύλου «Τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα ἵνα πάντως τινὰς σώσω»[1300]. Τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ ἄλλως ἐπιφανοῦς τούτου φίλου ἱεράρχου θεωροῦμεν ἀνίσχυρον, διότι, καθ' ἡμᾶς «ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γενέσθω»[1301] καὶ οὐχὶ ὡς θέλουσιν οἱ ὀπαδοὶ τῆς τετραφώνου μουσικῆς, ὧν αἱ ἐλπίδες «ἐγρηγορότων εἰσὶν ἐνύπνια», ὡς διαπρυσίως διακηρύττει καὶ ἡ κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1848 ἐκδοθεῖσα συνοδικὴ ἐγκύκλιος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

νοῦ, ὁ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Κων/πόλεως ἐγγηράσας, ἤδη δὲ τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἀνήκων διαπρεπὴς μητροπολίτης Ἄρτης Σεραφείμ, ἱεράρχης μουσικώτατος, γνώστης ἀπαράμιλλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς τυπικῆς τάξεως καὶ ὑμνογράφος τοῦ αἰῶνός μας εἴπερ τις καὶ ἄλλος εὐδόκιμος.

1296) Σιών θρησκευτικὴ ἐφημ. ἐν Ἀθήναις 1882, ἔτος Β' ἀριθ. 94, σ 4

1297) Περὶ τῆς διοικήσεως τῆς ἐν Ζακύνθῳ Ἐκκλησίας ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Διονυσίου Λάτα (Σιών, ἔκτακτον παράρτημα τοῦ ἀριθ. 274).

1298) Σύμφωνον τῇ ἡμετέρᾳ γνώμῃ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς θεωρίας τῆς ἐν Ἑπτανήσῳ μουσικῆς ἔχομεν καὶ τὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διαπρεπῆ μουσικόν, γράψαντα ἄλλοτε περὶ τοῦ θέματος τούτου (Εὐαγγελικὸς Κήρυξ, ἐν Ἀθήναις, ἔτος ΙΑ'. 1867 ἀριθ. 11, σελ. 506, 507). Ἡ ἐν Ἑπτανήσῳ μουσικὴ ἔχουσα τὰ αὐτὰ γραμματικὰ στοιχεῖα τῆς τέχνης μετὰ τῆς ἡμετέρας, ἤτοι τὴν αὐτὴν γραμματικήν, τὴν αὐτὴν σημειογραφίαν, τοὺς αὐτοὺς κανόνας, τὴν αὐτὴν τέλος θεωρίαν, ἀποβαίνει ἀδύνατον ἕνεκα τοῦ ἀκαταλλήλου τῶν ρηθέντων συστατικῶν, νὰ κανονισθῇ συστηματικῶς, γραφομένη καὶ κατὰ τὰ τέσσαρα αὐτῆς μέρη. Γράφεται δηλ. τὸ πρῶτον μέρος αὐτῆς, ἡ μελῳδία, ἥτις εἶναι τὸ κύριον συστατικὸν τῆς μουσικῆς, ὡς ἡ ἰχνογραφία ἐν τῇ ζωγραφικῇ. Ἐνῷ λοιπὸν γράφεται τὸ οὐσιωδέστερον αὐτῆς μέρος, ἀναντιρρήτως δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν αὐτὴν ὡς καθόλου ἀκανόνιστον, ἐπειδὴ τὰ μὴ γραπτὰ αὐτῆς μέρη δὲν ἔχουσι τὴν σημαντικότητα, ὁποίαν τὸ γραφόμενον· διότι ἐκεῖνα μὲν δύνανται νὰ παραλειφθῶσιν, ὄντα ἁπλῶς ὡραϊσμοὶ τῆς μουσικῆς· ἡ μελῳδία δὲν δύναται νὰ παραλειφθῇ, καθὸ οὖσα ἡ μουσικὴ ἔκφρασις.

1299) Σιών, ἔτος Β'. ἀριθ. 87 καὶ 94· ἔτος Γ'. ἀριθ. 112 καὶ 130.

1300) Α' Κορινθίους, κεφ. Θ'. 22.

1301) ἔνθ. ἀνωτ. κεφ. ΙΔ', 26.

Δημήτριος Πασπαλλῆς, τραπεζίτης ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἰδήμων τῆς τε ἐκκλησιαστικῆς καὶ εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς καὶ τῶν πατρώων ἀπαράμιλλος ζηλωτής, μετὰ σπανίου ζήλου ἐργασθεὶς ἐν τῷ κατὰ τὸ 1863 ἱδρυθέντι Ἐκκλησιαστικῷ Μουσικῷ Συλλόγῳ Κωνσταντινουπόλεως, ὅτε καὶ ἀγῶνα μουσικῶν συγγραφῶν προέθετο. Πρὸ δεκαετίας ἐδημοσίευσε πραγματείας περὶ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν μουσικῆς, ὧν τὴν ἀνάγνωσιν ἡ Μ. Πρωτοσυγκελλία συνέστησε δι' ἐγκυκλίων τοῖς παρ' ἡμῖν ἱεροψάλταις[1302]. Πρὸς ἀπαρτισμὸν τοιούτων πραγματειῶν ἔλαβε τὸ ἐνδόσιμον ἐκ τῆς συγκαταριθμήσεως αὐτοῦ τῷ 1878 ἐν τοῖς μέλεσι τῆς μουσικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου. Ἐδημοσίευσεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος διατριβὴν ἐν τοῖς ὑπ' ἀριθ. 3209 καὶ 3214 φύλλοις τοῦ *Νεολόγου*[1303] καὶ ἑτέραν τῷ 1880 ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ, τύποις *Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος*[1304]. Πραγματείαν περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς ἐδημοσίευσε καὶ ἐν τῇ *Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ*[1305], ἐν ᾗ πρὸς τοῖς ἄλλοις προτείνει τὴν τροποποίησιν καὶ τὴν ἀντικατάστασιν τῆς βυζαντινῆς σημειογραφίας διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς γραφῆς, ὡς ἐντελεστέρας δῆθεν καὶ μεθοδικωτέρας πασῶν, ἅτε κατὰ τὰς ὁδηγίας αὐτῆς τῆς φύσεως ἐκπληρούσης ἀνεξαιρέτως ἁπάσας τὰς ἀπαιτήσεις οἱασδήποτε κανονικῆς μουσικῆς[1306]. Ὁ φιλομουσικώτατος οὗτος ἀνὴρ ἐσχάτως ἐπιστείλας πρὸς δημοσίευσιν εἰς τὴν *Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν* τὰ ἐν τῇ *Ἑστίᾳ* Ἀθηνῶν γραφέντα περὶ Μουσικῆς ὑπὸ τοῦ σοφοῦ Ἀλεξάνδρου Ραγκαβῆ, προέταξε αὐτῶν ὡραῖον προοίμιον[1307].

1302) Ἴδε τὴν ἐγκύκλιον δημοσιευθεῖσαν ἐν σελ. 420, 421 καὶ 422.

1303) Κατὰ τῆς διατριβῆς τοῦ Πασπαλλῆ ἔγραψεν ὁ γηραιὸς Κηλτζανίδης. Πρβλ. Διατριβαὶ περὶ τῆς ἑλλ. ἐκκλ. μουσικῆς ὑπὸ Π. Γ. Κηλτζανίδου εἰς ἀπάντησιν τῶν ἐπισυνημμένων διατριβῶν τῶν κυρίων Εὐστρατίου Παπαδοπούλου, Μ. Μισαηλίδου καὶ Δημ. Πασπαλλῆ. Ἐν Κ|πόλει, 1879.

1304) Σελ. 1—12.

1305) Ἔτος Η' ἀριθ. 22, σελ. 174—178.

1306) Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐποιήσατο μακρὰν ἔκθεσιν ἡ τοῦ Φιλ. Συλλόγου Μουσικὴ ἐπιτροπὴ (Περιοδικὸν 1876—1877, σελ. 172— 175) ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ ἐπισκόπου Ἀμφιπόλεως (νῦν Μοσχονησίων) Ἰακώβου, προέδρου, Δ. Παπαλλῆ, Α. Σπαθάρη, Ἰωάσαφ ἱεροψάλτου, Εὐστρατίου Παπαδοπούλου, Ματθ. Παρανίκα, Γερμανοῦ Ἀφθονίδου καὶ Δανιὴλ ἱεροδιακόνου, γραμματέως, καὶ ἀναλαβοῦσα τὸ διακοπὲν ἔργον τοῦ ἄλλοτε συστάντος καὶ εἶτα διαλυθέντος Μουσικοῦ Συλλόγου, τῇ προτάσει τοῦ Προεδρείου κατὰ τὴν ΥΠ' τακτικὴν συνεδρίασιν, γενομένην τῇ 13 δεκεμβρίου 1876, προεδρεύοντος τοῦ κ. Ι. Δ. Ἀριστοκλέους.

1307) Ἔτος Θ', ἀριθμ. 7, φύλλ. τῆς 14 Δεκεμβρίου 1888, σελ. 51—52.

Κωνσταντῖνος Φωκαεύς, υἱὸς καὶ μαθητὴς ἐν τῇ μουσικῇ τοῦ μουσικοδιδασκάλου Θεοδώρου τοῦ Φωκαέως. Κάτοχος τυγχάνει τῆς ἡμετέρας καὶ τῆς τῶν Εὐρωπαίων μουσικῆς. Καὶ τὴν μὲν εὐρωπαϊκὴν ἐδίδαξε καὶ διδάσκει εἰς διάφορα παρθεναγωγεῖα ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὴν δὲ ἐκκλησιαστικὴν ἄλλοτε εἰς τὴν ἐν Χάλκῃ Θεολογικὴν σχολὴν καὶ πέρυσιν εἰς τὴν μουσικὴν σχολὴν τοῦ ἡμετέρου Μουσικοῦ Συλλόγου *Ὀρφέως*. Ὁ μουσικοδιδάσκαλος οὗτος διδάσκει λίαν εὐμεθόδως τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν, διὸ καὶ κατώρθωσεν ἐν μήπω συμπληρωθέντι ἐνιαυτῷ νὰ μορφώσῃ μουσικῶς ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ *Ὀρφέως* μαθητὰς δυναμένους ἁπταίστως νὰ ψάλλωσι κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους. Ὁμολογοῦμεν ὅτι καὶ ἡμεῖς πολλὰς ὠφελείας ἐκαρπώθημεν ἐκ τῶν γνώσεων τοῦ λογίου τούτου μουσικοῦ, ἅτε ὡς πρόεδρος τοῦ Συλλόγου καθήκοντα ἐποπτείας ἐπιτελοῦντες ἐν ταῖς παραδόσεσι, πιστότατα παρηκολουθήσαμεν τὸ σύστημα καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ὁ καλλίφωνος Φωκαεὺς διετέλεσεν ἱεροψάλτης εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ Φώκαιαν καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ἀριστείδης Νικολαΐδης, Λαμπαδάριος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, μαθητὴς Ἰωάννου τοῦ Πρωτοψάλτου, παρ' ᾧ ἐχρημάτισε καὶ Κανονάρχης ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ. Ἔψαλεν εἰς διαφόρους ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἷον, εἰς τὴν ἐν Πριγκήπῳ τῆς Παναγίας, εἰς τὴν ἐν Γαλατᾷ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου (δίς), εἰς τὴν ἐν Διπλοκιονίῳ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (δίς), καὶ εἰς τὴν ἐν Ταταούλοις τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Τῷ 1882 κατὰ μῆνα Ἰούλιον, συνοδικῇ ἀποφάσει, προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ παναγιωτάτου Ἰωακεὶμ τοῦ Γ' ὡς Α'. Δομέστικος τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ, ἀντὶ τοῦ ἀπολυθέντος ἕνεκα γήρως Κωνσταντίνου Σαββοπούλου, καὶ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1888 μετὰ τὴν οἰκειοθελῆ παραίτησιν τοῦ Λαμπαδαρίου Νικολάου Στογιάννου διωρίσθη ἐπαξίως Λαμπαδάριος. Ὁ Α. Νικολαΐδης ἐγεννήθη ἐν Κων/πόλει κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς τετάρτης δεκαετηρίδος τοῦ παρόντος αἰῶνος, τυγχάνει δὲ εἷς τῶν δεξιωτάτων ἐκτελεστῶν τῆς ᾀσματικῆς τέχνης.

Ἀλέξανδρος Βυζάντιος, λόγιος μουσικός ἐν Κωνσταντινουπόλει, διδάσκων καρποφόρως τὴν μουσικὴν ἡμῶν ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Θεολογικῇ Σχολῇ. Ὑπῆρξε μαθητὴς ἐν τῇ μουσικῇ Πέτρου τοῦ Ἁγιοταφίτου, κέκτηται δὲ ἱκανὰς γνώσεις περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς μουσικῆς, ἃς μετέδωκεν εὐμεθόδως τῷ 1882 καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν σχολὴν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου. Ὁ μουσικὸς οὗτος εἰδικὰς μελέτας ἐποιήσατο ἐπὶ τοῦ ἐν τῇ μουσικῇ χρόνου καὶ τῆς χρονικῆς ἀγωγῆς, ἀναγνοὺς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου

καὶ ἀνάγνωσμα λαμπρὸν τῷ 1881 ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Μουσικῷ Συλλόγῳ, μήπω δημοσιευθέν. Ὁ Βυζάντιος ὑπὸ τὸν τίτλον *Μουσικὸν Δωδεκαήμερον* ἐξέδωκε βιβλίον περιέχουσαν τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Δωδεκαημέρου, ἐν ᾧ ὑπάρχουσι γραμμαὶ ἐκκλησιαστικαὶ καὶ μέλος σύμφωνον τοῖς τόνοις καὶ τῷ νοήματι τοῦ κειμένου, καὶ ρυθμὸς τακτικώτατος. Καλὴν βιβλιογραφίαν τῆς μουσικῆς ταύτης βίβλου ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ ἐφημερίδι *Κωνσταντινουπόλει*[1308] ὁ ἐν Γαλατᾷ εὐπαίδευτος ἱεροψάλτης Πολυχρόνιος Παχείδης, ὁ καὶ ὑλικῶς ὑποστηρίξας τὸν συγγραφέα, ἡμῶν παρασχόντων τῷ Βυζαντίῳ τὴν δυνατὴν ἠθικὴν ὑποστήριξιν, ὡς τοῦτο εὐγνωμόνως ἀναφέρεται ἐν τοῖς Προλεγομένοις τοῦ *Δωδεκαημέρου* ὑπὸ τοῦ φιλοπόνου μουσικοδιδασκάλου[1309].

Εὐστράτιος Παπαδόπουλος, Βυζάντιος, Πρωτοψάλτης τῆς ἐν Πέραν Κων/πόλεως ἐκκλησίας τῶν Εἰσοδίων, μουσικοδιδάσκαλος φιλοπονώτατος καὶ ἐγκρατὴς πρὸς τῇ ἐκκλησιαστικῇ καὶ εὐρωπαϊκῇ μουσικῇ καὶ τῆς ὀθωμανικῆς ρυθμικῆς, δεξιῶς χειριζόμενος ἅμα καὶ τὸ κλειδοκύμβαλον καὶ βιολίον. Ἐδημοσίευσε πρὸ ἐτῶν διατριβὴν ἐν τῷ *Νεολόγῳ* «Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς», ἧς σημειά τινα ἀνεσκεύασε διὰ διατριβῆς του ὁ μουσικοδιδάσκαλος Π. Γ. Καλτζανίδης[1310].

Βασίλειος Φωτιάδης, ἔγκριτος μουσικοδιδάσκαλος ἐν Κωνσταντινουπόλει, γεννηθεὶς ἐν Ὑψωμαθείοις τῷ 1825, σπουδάσας δὲ τὴν μουσικὴν παρ' Ὀνουφρίῳ τῷ Βυζαντίῳ καὶ Στεφάνῳ τῷ Λαμπαδαρίῳ. Ἐχρημάτισεν ἱεροψάλτης εἰς διαφόρους ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ μουσικοδιδάσκαλος τῆς κατὰ Βαλατᾶν Κεντρικῆς Ἱερατικῆς Σχολῆς ἐπὶ τῆς διευθύνσεως Βασιλείου Γεωργιάδου (τανῦν μητροπολίτου Ἀγχιάλου), διδάσκων τὴν μουσικὴν εὐδοκίμως καὶ συμψάλλων μετὰ τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς ἐν τῇ ἐν Ξυλοπόρτῃ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ ἐπὶ διε-

---

1308) Ἔτος Δ', ἀριθμ. 1358.

1309) Ἰδοὺ τὸ σχετικὸν χωρίον· «Τῷ τῆς εὐγνωμοσύνης ἐπίσης καθήκοντι ὑπείκων δὲν δύναμαι νὰ μὴ ἐκφράσω δημοσίως τὰς εὐχαριστήσεις μου πρὸς τὸν ἀξιότιμον κ. Πολυχρόνιον Παχείδην, δεξιὸν ψάλτην τῆς ἐν Γαλατᾷ ἱερᾶς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας Καφατιανῆς, τὸν καταβαλόντα ἅπαν τὸ πρὸς ἐκτύπωσιν τοῦ πονήματος τούτου ὑλικὸν ποσόν, καθὼς καὶ εἰς τὸν παρ' ἡμῖν λόγιον μουσικολόγον κ. Γεώργιον Ι. Παπαδόπουλον, τὸν οὐκ ὀλίγον ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ὑποστηρίξεως συντελέσαντα» (σελ. κη΄.).

1310) Διατριβαὶ περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ὑπὸ Π. Γ. Καλτζανίδου Προυσαέως εἰς ἀπάντησιν τῶν ἐπισυνημμένων διατριβῶν τῶν κυρίων Εὐστρ. Παπαδοπούλου, Μ. Μισαηλίδου καὶ Δ. Πασπαλλῆ. Ἐν Κ]πόλει 1879.

τίαν, ἐν δὲ τῷ Ἁγιοταφιτικῷ παρθεναγωγείῳ ἐπὶ εἰκοσαετίαν περίπου καὶ ἐν διαφόροις ἄλλαις σχολαῖς ἐδίδαξεν ὁ Φωτιάδης καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα σπουδάσας τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν παρὰ Νικολάῳ τῷ Λογάδῃ. Ὁ σεβαστὸς οὗτος μουσικοδιδάσκαλος, ὅστις τυγχάνει καὶ πενθερὸς τοῦ ἱστοροῦντος ταῦτα, πρό ἑνὸς ἔτους παθὼν ὑπὸ νευροπαθείας ἀπέσχεν ἔκτοτε, συμβουλῇ ἰατρικῇ, πάσης ἐργασίας.

Νικόλαος Παγανᾶς, μουσικὸς ἐν Μιτυλήνῃ, ἐντριβὴς περὶ τὴν θεωρίαν τῆς μουσικῆς, δεξιῶς μεταχειριζόμενος συνάμα καὶ διάφορα ὄργανα, ὡς τὴν πανδουρίδα, πλαγίαυλον, κλειδοκύμβαλον, λύραν καὶ ἄλλα. Ἐγεννήθη ἐν Πλωμαρίῳ τῆς Λέσβου τῷ 1845, τὰς πρώτας δὲ μουσικὰς γνώσεις ἐδιδάχθη παρὰ τοῦ Λεσβίου ἱερομονάχου Ἰγνατίου Καλαθέλλη, ἃς εἶτα ἀνέπτυξε καὶ ἐκαλλιέργησε μετ' ἐπιμελείας. Ἐδημοσίευσε διὰ τῶν ἐφημερίδων τὰς ἑξῆς διατριβάς του· α') Περὶ τῆς παρ' αὐτοῦ ἐφευρέσεως νέου μουσικοῦ ἐγχόρδου ὀργάνου, τοῦ ἔχοντος μὲν τὴν διαίρεσιν τῶν τονιαίων διαστημάτων ὅλως ἀσύμφωνον τῶν διατάξεων τῶν ἡμετέρων θεωρητικῶν, ἐκτελοῦντος ὅμως ἀκριβῶς καὶ ἀπαραλλάκτως ἅπαντα τά τε ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ᾄσματα[1311]. β') Ἀνασκευὴν τῆς τε στοιχειώδους μουσικῆς διδασκαλίας τῆς παρὰ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου ἐκτυπωθείσης, καὶ τοῦ *Ψαλτηρίου*, μουσικοῦ ὀργάνου κατασκευασθέντος τῷ 1881 παρὰ τῆς τότε μουσικῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐπὶ Ἰωακεὶμ τοῦ Γ' διορισθείσης[1312]. γ') Διατριβὴν κατὰ τοῦ ἐκ Σμύρνης κ. Α. Δ. Χ., γράψαντος ὑπὲρ τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ κατὰ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν μελῳδίας καὶ ἀπαιτοῦντος τὴν ἐξόντωσιν αὐτῆς ἐκ τῆς ἐκκλησίας[1313]. δ') Πραγματείαν περὶ μουσικῆς ἐν γένει ἀποδεικνύουσαν τὰ ἐλαττώματα τῆς καθ' ἡμᾶς μουσικῆς θεωρίας καὶ τῆς ἱερᾶς μελῳδίας[1314]. ε') Διατριβὴν περὶ ἐναρμονίου γένους[1315]. ς') Διατριβὴν κατὰ τῶν περὶ Μουσικῆς γραφομένων τοῦ

1311) Ἴδε Νεολόγον Κωνσταντινουπόλεως τῇ 18 Φεβρουαρίου 1889 καὶ 5 ἀπριλίου.

1312) Ἡ πραγματεία αὕτη ἀνεγνώσθη κατ' ἀρχὰς ἐν τῷ ἡμετέρῳ Συλλόγῳ Ὀρφεῖ, ἐδημοσιεύθη δὲ κατόπιν εἰς τὸ ὑπὸ ἡμερ. 18 αὐγούστου 1889 φύλλον τοῦ Νεολόγου.

1313) Νεολόγος τῆς 12 ὀκτωβρίου 1889.

1314) Ἀνεγνώσθη τὸ πρῶτον ἐν τῷ Μουσικῷ Συλλόγῳ Ὀρφεῖ, κατόπιν δὲ ἐδημοσιεύθη εἰς τὰ ὑπὸ ἡμερ. 8, 9, 10 καὶ 13 φεβρουαρίου 1890 φύλλα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐπιθεωρήσεως.

1315) Καὶ ἡ διατριβὴ αὕτη ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῷ Συλλόγῳ Ὀρφεῖ ἐδημοσιεύθη κατόπιν εἰς τὸ ὑπὸ ἡμερ. 10 ἀπριλίου 1890 φύλλον τῆς Ἐπιθεωρήσεως.

Πρωτοψάλτου Σμύρνης Μισαὴλ Μισαηλίδου[1316]. καὶ ζ΄) Ἀνταπάντησιν πρὸς τὸν Π. Γ. Κηλτζανίδην[1317]. Ὁ Νικόλαος Παγανᾶς μετὰ σπανίου ζήλου ἐργαζόμενος εὐδοκίμως ὑπὲρ τῆς ἱερᾶς τέχνης συνέταξε Θεωρητικὸν τῆς Μουσικῆς, ὅπερ οὐκ εἰς μακρὰν εἰς φῶς ἀχθήσεται.

Μιχαὴλ Παυλίδης, μουσικὸς ἐκ Χίου, μαθητὴς γενόμενος Σωτηρίου τοῦ Βλαχοπούλου. Ὑπῆρξεν ἐπὶ δεκαετίαν (1872—1881) 6΄. Δομέστικος τῆς Μ. Ἐκκλησίας, διατελεῖ δὲ μετερχόμενος τὸ τοῦ ἱεροψάλτου ἐπάγγελμα ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει ἀπὸ τοῦ 1859· ἐδίδαξε τῷ 1882 τὴν θεωρίαν τῆς μουσικῆς, ἣς ἐντριβὴς τυγχάνει, εἰς τὴν μουσικὴν σχολὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, μέλος δὲ διετέλεσε καὶ τῆς ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ μητροπολίτου Μιτυλήνης Κωνσταντίνου πρὸ τριετίας ἐργασθείσης ἐν τοῖς πατριαρχείοις μουσικῆς ἐπιτροπῆς. Τυγχάνει εἷς τῶν ἀρίστων ἐκτελεστῶν τῆς ψαλμῳδίας.

Γεώργιος Σαραντεκκλησιώτης, ἱεροψάλτης ἡδυφωνότατος, μελοποιὸς εὐδόκιμος, καὶ τῆς ὀθωμανικῆς ρυθμικῆς ἐγκρατής. Ἐγεννήθη τῷ 1843 ἐν 40 Ἐκκλησίαις τῆς Θράκης, ἐμαθήτευσε δὲ παρὰ τῷ πρωτοψάλτῃ τῆς μονῆς Ἰβήρων Ζωσιμᾷ τῷ μοναχῷ καὶ ἄλλοις περιωνύμοις μουσικοδιδασκάλοις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπὸ τοῦ 1864 μέχρι τῆς σήμερον χοροστατεῖ ψάλλων κατανυκτικώτατα εἰς διαφόρους ἐκκλησίας τῆς βασιλευούσης, διακρινόμενος μεταξὺ τῶν κρατίστων ἐκτελεστῶν τῆς ἱερᾶς ψαλμῳδίας. Ἐκ τῶν πολλῶν μελοποιημάτων τοῦ Σαραντεκκλησιώτου τινὰ ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ *Δωδεκαημέρῳ* τοῦ Ἀλ. Βυζαντίου καὶ ἐν τῇ *Καλλιφώνῳ Σειρῆτι*.

Ἰωάννης Καβάδας, πρωτοψάλτης Χίου, εἷς τῶν διαπρεπῶν μουσικοδιδασκάλων τῆς ἐποχῆς μας, πολλοὺς ἀναδείξας μαθητὰς ἔν τε Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐχοροστάτει ὡς πρωτοψάλτης ἐν τῷ ἐν Γαλατᾷ ναῷ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, τῶν Χίων, ὡς καὶ ἐν Χίῳ, διδάσκων εὐδοκίμως τὴν μουσικὴν καὶ εἰς καλλιφώνους μοναχάς.

Νηλεὺς Καμαράδος, μουσικὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ τῶν φιλοπονώτατα ἀσχολουμένων περὶ τὴν θεωρίαν τῆς ἱερᾶς μουσικῆς καὶ διακρινόμενος ἐν τοῖς καλλίστοις ἱεροψάλταις. Ἐσπούδασε τὸ μὲν πρακτικὸν τῆς ψαλμῳδίας παρὰ Γερασίμῳ τῷ Κανελλίδῃ, τὴν θεωρίαν παρὰ Παναγιώτῃ τῷ Κηλτσανίδῃ, τὴν δὲ γραφὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς μετὰ τοῦ θεωρητικοῦ τῆς ἡμετέρας παρὰ Ἰωάσαφ τῷ Ρώσσῳ. Ὁ γράφων ταῦτα ἔχει λόγους νὰ πιστεύῃ ὅτι αἱ μετ' ἀτρυ-

1316) Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ ὑπὸ ἡμερ. 13 ἀπριλίου φύλλον τοῦ Νεολόγου.

1317) Νεολόγος τῆς 6 καὶ 7 ἰουνίου 1890.

τοπονίας ἐνασκούμεναι μελέται ἐπὶ τῆς θεωρίας τῆς μουσικῆς ὑπὸ τοῦ ἀξιολόγου τούτου μουσικοῦ δημοσιευόμεναί ποτε, οὐκ ἀσήμαντον συμβολὴν θὰ παράσχωσιν εἰς τὸ μουσικὸν ζήτημα.

Ἰωάννης Τζέτζης. ὁ ἐξ Ἠπείρου καταγόμενος καὶ ἐν Ἀθήναις διατρίβων μουσικολόγος, φιλοπόνως ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἡμετέραν μουσικήν, γράψας δὲ καὶ ἐκδοὺς γερμανιστὶ ἐν Μονάχῳ τῷ 1874 καλὴν πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Μουσικῆς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ», πρὸς ἣν ἀντιφάσκει τό τε δεύτερον ἥμισυ νεωτέρας τοῦ αὐτοῦ μελέτης, ἐκδοθείσης ἐν Ἀθήναις τῷ 1882 ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τῆς κατὰ τὸν μεσαίωνα μουσικῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας» ὡς καί τινες ἄλλαι πραγματεῖαι, περὶ ὧν ἐγράψαμεν ἐν ἑτέρῳ κεφαλαίῳ ἀναλυτικώτατα καὶ κατὰ πλάτος τὰ δέοντα.

Πέτρος Φιλανθίδης, λόγιος μουσικὸς ψάλλων ἐν Πανόρμῳ τῆς ἐπαρχίας Κυζίκου καὶ εἰδήμων τυγχάνων τῆς ὀθωμανικῆς ρυθμικῆς. Διακρίνεται ὡς μελοποιός, ἐντέχνως μελοποιῶν καὶ δεξιῶς ἅμα στιχουργῶν. Ἔχει συλλογὴν ᾀσμάτων ἀνεκδότων καὶ μελέτας περὶ τῆς παρ' ἡμῖν μουσικῆς, ὧν μία ἀνεγνώσθη ἐν μέσῳ πολυαριθμου ἀκροατηρίου πέρυσιν ἐν τῷ ἡμετέρῳ Μουσικῷ Συλλόγῳ *Ὀρφεῖ* καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ *Ἐπιθεωρήσει* Κωνστ/πόλεως κατὰ Ἰούνιον ἐ. ἔ.

Ἀθανάσιος Πετρίδης, ἑλληνοδιδάσκαλος ἐν Ἑλλάδι, ἐξ Ἠπείρου καταγόμενος, θερμὸς ἐραστὴς καὶ ἐγκρατὴς τῆς πατρίου μουσικῆς, μετὰ δυνάμεως καλάμου γράψας καὶ δημοσιεύσας διατριβὰς περὶ τῆς ἱερᾶς τέχνης, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν τὰς ἐν τῷ *Εὐαγγελικῷ Κήρυκι*[1318], καὶ τῇ ἐν Ἀθήναις ἐκδιδομένῃ δημοφιλεῖ ἐφημερίδι, οἱ *Καιροί*[1319], ὧν ἡ τελευταία ἀπάντησις εἶναι εἰς τὴν ἐν τῇ *Παλιγγενεσίᾳ*[1320] καταχωρηθεῖσαν διατριβὴν περὶ τῆς παρ' ἡμῖν εἰσαγωγῆς τοῦ τετραφώνου συστήματος ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τῆς θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν Ἀναστασίου Διομήδους Κυριακοῦ.

Θεοχάρης Γερογιάννης. Μακεδών, ἀπόφοιτος τῆς ἰατρικῆς σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου καὶ τὸν ἰατρὸν ἐπαγγελλόμενος ἐν Ἀθήναις. Διαπρέπει ὡς μουσικός, ζῆλον ὑπερβάλλοντα αἰσθανόμενος περὶ τὴν ἡμετέραν μουσικήν, ὑπὲρ ἧς καὶ διατριβάς τινας ἐδημοσίευσεν ἀνασκευάζων ξενοτρόπους δοξασίας τινῶν, ἐξ ὧν μνημονεύομεν τῆς κατὰ τοῦ Ἰσιδώρου Ἰσιδωρίδου Σκυλίτση[1321]. Ἐμαθήτευσεν παρὰ

1318) Ἔτος Β΄ ἀριθ. 165 καὶ 166, φύλλ. τῆς 19 καὶ 24 Ἰανουαρίου 1874.

1319) Ἀριθ 2845, φύλλ. τῆς 31 Δεκεμβρίου 1873.

1320) Περίοδος Β΄. ἀριθ. 3 ἐν Ἀθήναις 1870.

1321) Νέα ἐφημερὶς ἔτος Η΄ ἀριθ. 222, φύλλ. τῆς 10 αὐγούστου 1889

Δημητρίῳ τῷ Βουλγαράκῃ πρωτοψάλτῃ Θεσσαλονίκης, ἀκουστὴς γενόμενος καὶ Σταματίου τοῦ Ζαρκινοῦ, ὅτε ἔψαλλεν ἐν Σέρραις, τὴν δ' Εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν ἐδιδάχθη ἐν τῇ Ἀθήνησι Φιλαρμονικῇ Ἑταιρίᾳ. Ἄλλοτε ἐπὶ δεκαπενταετίαν περίπου ἔψαλλεν ἐν Ἀθήναις, ἐκτιμώμενος ὡς καλλίφωνος καὶ δόκιμος τῆς ᾀσματικῆς τέχνης ἐκτελεστής, διατελέσας καὶ ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς τῶν Ἑλλανοδικῶν τῆς Δ' Ὀλυμπιακῆς Ἐκθέσεως.

Ἀθανάσιος Σακελλαριάδης, ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις εὐπαιδεύτων μουσικοδιδασκάλων· παιδιόθεν ταῖς μούσαις προσομιλῶν καὶ ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἱερέως ὄντος, προτρεπόμενος ἐσπούδασε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐγκυκλίοις μαθήμασι καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικὴν μετὰ τῆς ἐξωτερικῆς, θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς, μαθητὴς γενόμενος τοῦ Δημητρίου Σειραδοπούλου, ἐγκρατοῦς τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ τῆς ἱερᾶς τέχνης. Ὁ Σακελλαριάδης ἐκ τῶν κρατίστων τροφίμων τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου γενόμενος, διετέλεσε τῷ 1885 βουλευτὴς τῆς πατρίδος αὐτοῦ Θεσσαλίας, ἤδη δὲ διαπρέπει ὡς καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας ἐν διαφόροις ἐκπαιδευτηρίοις τῆς ἑλληνικῆς πρωτευούσης, καὶ ὡς μουσικοδιδάσκαλος ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ, χρώμενος ὡς πρὸς τὴν ἑρμηνείαν τῶν τετραχόρδων τῶν τριῶν γενῶν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ πρακτικοῦ μέρους τοῖς ὅροις καὶ κανόσι τῶν ἀρχαίων ἁρμονικῶν συγγραφέων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων καὶ ἰδίαν μουσικὴν θεωρίαν παρεσκεύασε, μετὰ μικρὸν ἐκδοθησομένην. Ἐχρημάτισεν ὡς πρωτοψάλτης ἐν πολλοῖς κεντρικοῖς ναοῖς τῆς πόλεως Ἀθηνῶν καὶ ἐπὶ μακρὸν ἐν τῷ καθεδρικῷ ναῷ τῆς μητροπόλεως, ἔνθα πολυμελέσι χοροῖς τὸν Ὕψιστον ἐδοξολόγει. Ὅτε δέ τινες κενόσπουδοι νεωτερισταὶ κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν ἤρξαντο ἀποφαινόμενοι κατὰ τῆς πατρίου ἡμῶν μουσικῆς, ἥκιστα ἐπιτυχῶς τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν προσάγοντες, ὁ Σακελλαριάδης κατιδὼν τὸ ἀνίσχυρον τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν κατηγόρων τῆς μουσικῆς ἡμῶν, ἐδημοσίευσε κατ' αὐτῶν τότε ἀνωνύμως μὲν ἐν διαφόροις ἐφημερίσι διατριβάς, διὰ τῆς ὑπογραφῆς δὲ αὐτοῦ τῷ 1874 ἐν ταῖς τότε ἐκδιδομέναις ἐφημερίσι οἱ *Καιροί*[1322], καὶ ἡ *Πολιτεία*[1323], δι' ὧν ἐπιστημονικῶς ἀνεσκεύασε τὰς γνώμας τῶν ἀντιφρονούντων, ἐπαρκῶς ὑπεραμυνόμενος τῆς μουσικῆς, ὑπὲρ ἧς καὶ μετὰ ταῦτα οὐκ ἐπαύσατο ἐργαζόμενος. Εἰργάσθη ζηλωτῶς ἐν τῷ Ἀθήνησιν Ἐκκλησιαστικῷ

1322) Ἔτος Β'. ἀριθ. 2 φύλλ. τῆς 20 ἀπριλίου 1874.

1323) Ἔτος Α'. ἀριθ. 49 φύλλ. τῆς 23 ἀπριλίου 1874.

Μουσικῷ Συλλόγῳ, οὗ διετέλεσε καὶ πρόεδρος, τιμήσας τὴν προεδρείαν αὐτοῦ διὰ τῆς ὑπὸ ἡμερ. 23 Φεβρουαρίου 1887 αἰτήσεως μεθ' Ὑπομνήματος ἀπὸ 3 μαρτίου χρονολογουμένου τοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, ἐκζητήσαντος τὴν ἐνέργειαν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἑλλάδος παρὰ τῇ ἑλληνικῇ Κυβερνήσει ὅπως ἱδρυθῇ ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ Σχολὴ καὶ χορηγηθῶσι τὰ ὑλικὰ μέσα πρὸς συντήρησιν αὐτῆς. Ἡ αἴτησις ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῇ συνοδικῇ συνεδριάσει τῆς 6 μαρτίου 1887 διεβιβάσθη μετὰ τοῦ Ὑπομνήματος τῇ 11 μαρτίου εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ὅπως λάβῃ τὴν δέουσαν περὶ τούτου πρόνοιαν, ἀλλ' οὐδὲν δυστυχῶς ἐγένετο[1324]. Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Σακελλαριάδου τῷ 1881 μουσικὸν πόνημα ὑπὸ τὸν τίτλον ὁ *Τέρπανδρος*, οὗ ὁ Πρόλογος καὶ ἡ Εἰσαγωγὴ συνυφανθέντα ἐν γλώσσῃ ἀρχαϊκωτέρᾳ, ἢ καλῶς οἶδε χρῆσθαι, πολὺν τὸν ἔπαινον τῷ συγγραφεῖ προσεπορίσαντο ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐν διαφόροις ἐφημερίσιν, ἰδίᾳ δὲ ἐν τῇ *Στοᾷ*[1325] καταχωρισθεισῶν βιβλιοκρισιῶν κρίνεται.

Δημήτριος Παπαρίζος. Θετταλομάγνης, δικηγόρος καὶ ἐκ τῶν ἀρίστων ἱεροψαλτῶν τῆς πόλεως Ἀθηνῶν, διακρινόμενος ἐπὶ ἡδυφωνίᾳ καὶ λίαν ἐπιτυχεῖ ἐκτελέσει τῶν ψαλμῳδουμένων. Ὁ ἐν λόγῳ μουσικὸς ἄριστα συνεκροτήθη παρὰ τῷ μουσικοδιδασκάλῳ αὐτοῦ Κωνσταντίνῳ Σακελλαρίδῃ, διετέλεσε δὲ καὶ μέλος τῆς μουσικῆς ἐπιτροπῆς τῶν Ἑλλανοδικῶν τῆς Δ' Ὀλυμπιακῆς Ἐκθέσεως.

Κύστράτιος Βαφειάδης, ἰατρός, Μιτυληναῖος τὴν πατρίδα, ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις σημαινόντων μουσικῶν, διατελέσας καὶ μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τῆς κρινάσης τὰ μουσικὰ ἔργα τὰ ὑποβληθέντα εἰς τὴν Δ' Ὀλυμπιακὴν Ἔκθεσιν. Ἐμαθήτευσε παρὰ Νικολάῳ τῷ πρωτοψάλτῃ Σμύρνης.

Κλεομένης Ἀθήνης, Μεσολογγιεύς, πρωτοψάλτης Πατρῶν, μαθητὴς δὲ Ἀνθίμου Πρωτοψάλτου Μεσολογγίου. Τὴν συλλογὴν τῶν μαθημάτων τοῦ μουσικοῦ Ἀνθίμου ἐνέκρινε πρὸς ἔκδοσιν πρό ἐτῶν ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἑλλάδος, τῇ αἰτήσει τοῦ εὐγνώμονος μαθητοῦ αὐτοῦ Κλεομένους. Ἡ συλλογὴ διαιρεῖται εἰς τέσσαρας τόμους,

1324) Λυπηρὸν τῇ ἀληθείᾳ τὸ ἀναγράφειν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ὅτι οἱ ἐν Ἑλλάδι ἀντιπρόσωποι τοῦ ὀρθοδόξου ἡμῶν γένους ἐλαττούμενοι τῶν τοῦ 1837 ἔτους ὑπουργῶν, ἐν οἷς ὑπῆρχον καὶ δύο ἀλλόθρησκοι ὁ κόμης Ἀρμασπεργ καὶ ὁ Σμάλτς, κατά τε τὸν θρησκευτικὸν ζῆλον καὶ τὸ ἐθνικὸν ἐνδιαφέρον, δὲν εἰσήκουσαν τῆς αἰτήσεως τοῦ Συλλόγου πρὸς διάσωσιν ἀπὸ τῆς καθημερινῆς διαφθορᾶς καὶ τοῦ κινδύνου τῆς παντελοῦς ἐκλείψεως τοῦ τιμαλφεστάτου τούτου κειμηλίου τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας, τῆς ἐκκλησιαστικῆς δηλονοτῦν μουσικῆς.

1325) Ἔτος Θ'. ἀριθ. 2925 φύλλ. τῆς 6 φεβρουαρίου 1882.

ὧν οἱ δύο περιέχουσι τὰς ἀκολουθίας τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, ὁ Γ' τὸ Τριῴδιον καὶ ὁ Δ' τὸ Πεντηκοστάριον.

Νικόλαος Ἀναστασίου, καθηγητὴς τῶν ἐμπορικῶν ἐν Ἀθήναις καὶ διευθυντὴς τοῦ γραφείου τοῦ ἐθνικοῦ στόλου, τῆς δὲ μουσικῆς ἡμῶν ἐνθερμότατος ζηλωτής. Ἐγένετο ἐκ τῶν μαθητῶν Γεωργίου τοῦ Λεσβίου, ἀπριξ ἀντεχόμενος καὶ τοῦ μουσικοῦ γραφικοῦ συστήματος τοῦ μουσικοδιδασκάλου αὐτοῦ. Ἐδημοσίευσε τῷ 1881 ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει ἀξιοσπουδάστους περὶ μουσικῆς μελέτας ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσική»[1326], ἃς ἀφιεροῖ «τῇ ἱερᾷ σκιᾷ τοῦ ἀοιδίμου ναυάρχου *Κωνσταντίνου Νικοδήμου* ἀγωνοθέτου Μουσικῆς Ἀνθολογίας»[1327]. Ὁ Ν. Ἀναστασίου, ὅστις τυγχάνει συνεργάτης πολύτιμος πάντων σχεδὸν τῶν ἐν τῇ ἑλληνικῇ πρωτευούσῃ δρώντων σωματείων, εἰργάσθη ἐξαιρέτως εἰς τὸν ἀπὸ τοῦ 1873—1889 ἐπωφελέστατα ἐργασθέντα Ἐκκλησιαστικὸν Μουσικὸν Σύλλογον[1328],—περὶ οὗ διὰ μακρῶν διελα-

---

1326) Τοῦ φυλλαδίου τούτου ἐξαντληθέντος, ἐγένετο ἀνατύπωσις τῷ 1884.

1327) Ἡ σχετικὴ πρὸς τὸν Σύλλογον ὑπὸ ἡμερ. 1 αὐγούστου 1874 ἐπιστολὴ τοῦ Κ. Νικοδήμου ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Περιστεράν, ἐφημερίδα ἐν Ἀθήναις. (Ἔτος Δ'. ἀριθ. 170).

1328) Τῷ 1875 ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἑλλάδος πολυειδῶς ἴσως πιεσθεῖσα, ἠναγκάσθη παλινῳδοῦσα πρὸς τὰς προτέρας αὐτῆς ἀποφάσεις ἃ ἐπιτρέψῃ ὅπως διὰ τῆς τετραφώνου μουσικῆς ψάλλωνται ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ τῆς πρωτευούσης αἱ ἐθνικαὶ καὶ βασιλικαὶ ἑορταί, μέχρις οὗ εἰς τὴν ἡμετέραν μουσικὴν ἐπέλθῃ ἡ ἀναγκαία βελτίωσις. Κατὰ τῆς καινοτομίας ταύτης διεμαρτυρήθη ἐντόνως ὁ ἐν Ἀθήναις Ἐκκλησιαστικὸς Μουσικὸς Σύλλογος πρὸς τὴν Σύνοδον διὰ τοῦ ὑπὸ ἡμερ. 5 ἰανουαρίου 1875 ἐγγράφου αὐτοῦ προεδρεύοντος τοῦ Συλλόγου τοῦ Σπυρίδωνος Κροκιδᾶ, ὡς καὶ διὰ τοῦ ἑξῆς ὑπὸ ἡμερ. 24 μαρτίου 1875 Ψηφίσματος.

ΨΗΦΙΣΜΑ

Τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου.

Ἐν Ἀθήναις σήμερον τῇ 24 μαρτίου 1875 ὁ Ἐκκλησιαστικὸς Μουσικὸς Σύλλογος συνελθὼν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καταστήματι ἐν ἐκτάκτῳ συνεδριάσει περὶ ὥραν 3 μ. μ. προεδρεύοντος τοῦ προέδρου κ. Σ. Δ. Κροκιδᾶ καὶ τῶν γενικοῦ καὶ εἰδικοῦ γραμματέων κ. Α. Χ. Παππαδήμου καὶ Γ. Οἰκονομοπούλου, ἵνα ἀκούσῃ τὴν γνώμην τοῦ προέδρου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου παρὰ τοῦ Προεδρείου του, εἰς ὃ χθὲς ἐν τακτικῇ συνεδριάσει ἀνέθετο τὴν ἐντολήν, ἵνα μεταβὰν αὐτοπροσώπως ποιήσῃ τὰς δεούσας παραστάσεις, περὶ τῆς δοθείσης ἀδείας τοῦ νὰ ψαλῇ ἐν τῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως ἡ τετράφωνος μουσικὴ ἀντὶ τῆς πατρῴας ἐκκλησιαστικῆς, καὶ μαθὼν παρ' αὐτοῦ ὅτι πράγματι ἐδόθη ἡ τοιαύτη ἄδεια παρὰ τῆς Συνόδου ἐναντίον μάλιστα ῥητῶν διατάξεων τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας καὶ ἐναντίον ἀποφάσεων ἄλλων προγενεστέρων αὐτῆς συνόδων καὶ αὐτῆς ἤδη τῆς ἰδίας,

βομεν ἐν προγενεστέρῳ Κεφαλαίῳ τῆς παρούσης συγγραφῆς—οὗπερ

ἥτις κατὰ τὴν 1ην ἰανουαρίου ἐνεστῶτος ἔτους εἶχεν ἐκδώσει ἐγκύκλιον, δι' ἧς ῥητῶς ἀπεφαίνετο ὅτι οὐδαμοῦ καὶ οὐδέποτε καὶ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπιτρέπεται νὰ ψαλῇ ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς τοῦ Ὑψίστου ἡ τετράφωνος μουσική, ἀποφαίνεται·

α'.) Ἐκφράζει τὴν λύπην αὐτοῦ ὅτι ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἔλαβεν ἀπόφασιν θεμελιωδῶς ἀντιβαίνουσαν εἰς τὰς ἐθνικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις καὶ τῆς ἐκκλησ. Μουσικῆς, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν πανήγυριν τῆς 25 Μαρτίου, τὴν καθιερωθεῖσαν ὅπως ἀναμιμνήσκωνται εἰς τὸ ἔθνος τὰ ἔργα τῶν πατέρων αὐτοῦ

β'.) Ἐπιφυλάσσεται, ἐὰν πραγματοποιηθῇ αὔριον ἡ ἀπόφασις αὕτη τῆς Συνόδου, νὰ συνέλθῃ εἰς ἄλλην συνεδρίασιν ν' ἀποδοκιμάσῃ τὴν τοιαύτην πρᾶξιν τῆς Συνόδου, καὶ νὰ προβῇ εἰς δικαιότερα καὶ διὰ τοῦτο αὐστηρότερα μέτρα.

γ'.) Ἀντίγραφον τοῦ παρόντος αὐθωρεὶ νὰ κοινοποιηθῇ πρὸς τὸν Μητροπολίτην καὶ τὴν Ἱερὰν Σύνοδον, καὶ νὰ δημοσιευθῇ διὰ τοῦ τύπου καὶ ἐν παραρτήμασιν.

Ὁ πρόεδρος (Τ. Σ.)
Σ. Δ. ΚΡΟΚΙΔΑΣ

Οἱ γραμματεῖς
Α. Χ. ΠΑΠΠΑΔΗΜΟΣ
Γ. Α. ΟΙΚΟΝΟΜΟΠΟΥΛΟΣ

Ὁ Μουσικὸς Σύλλογος ἔπεμψε πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδον ἔγγραφον ταὐτόσημον πρὸς τὸ ἀνωτέρω ὑπὸ ἡμερ. 3 μαρτίου 1888 καὶ Ὑπόμνημα ὑπὸ ἡμερ. 20. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα ὑπὸ σπουδαίαν ἔποψιν λαβοῦσα ἡ Σύνοδος ἀπέλυσε τὰ ἑξῆς γράμματα.

Ἀριθ. Πρωτ. 2242 / Διεκπ. 286.

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

Πρὸς τὸν Σεβ. Μητροπολίτην Ἀθηνῶν

Διαβιβάζουσα ἡ Σύνοδος ἐγκλείστως ὧδε ἀντίγραφα τῶν ἑξῆς ἐγγράφων, ἤτοι πρῶτον τοῦ ἀπὸ 3 τοῦ λήγοντος μηνὸς καὶ ὑπ' ἀριθ. 20 Ὑπομνήματος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐκκλ. Μουσικοῦ Συλλόγου, καὶ δεύτερον τοῦ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Συνοδικοῦ ἐγγράφου, ταὐτοχρόνου καὶ ταὐταρίθμου τῷ παρόντι, περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἐντέλλεται ὑμῖν ἵνα λαβόντες ὑπ' ὄψει τὴν σπουδαιότητα τοῦ προκειμένου ζητήματος, ἐνεργήσητε ὅ,τι ἐκ τῶν καθηκόντων ὑμῶν πρὸς κατάπαυσιν τοῦ ἐγερθέντος, ὡς μὴ ὤφελε, ἐκκλησιαστικοῦ σκανδάλου, εἰδοποιοῦντες ἐν καιρῷ περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τῶν ἐνεργειῶν ὑμῶν καὶ τὴν Σύνοδον.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 29 μαρτίου 1888.

† Ὁ *Ἀθηνῶν* ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, πρόεδρος
† Ὁ *Χαλκίδος* ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ
† Ὁ *Θήρας* ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ
† Ὁ *Ὕδρας καὶ Σπετσῶν* ΑΡΣΕΝΙΟΣ

Ὁ παρὰ τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ Β. Ἐπίτροπος
ΠΕΤΡ. ΑΛ. ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ

ψηφισθεὶς ἐπαξίως καὶ πρόεδρος[1329] διὰ μεγάλης πλειοψηφίας ἐν τακτικῇ γενικῇ συνεδριάσει ἁπάντων τῶν μελῶν, παρῃτήσατο ἀμέσως τὴν ἀρχὴν δι' ἐγγράφου σοβαροῦ δημοσιευθέντος ἐν τῇ *Νέᾳ Ἐφημερίδι*[1330], ἔνθα ὡς ἐν κατόπτρῳ εἰκονίζεται τὸ μετριόφρον τοῦ ἀνδρός, ἡ συναίσθησις τῆς μεγάλης εὐθύνης ἣν ὑπέχει ὁ ἀναλαμβάνων νὰ διευθύνῃ τοιοῦτον σωματεῖον καὶ αἱ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμεναι γνώσεις. Τῇ 16 σεπτεμβρίου 1889, τῇ προσκλήσει τοῦ νῦν εὐκλεῶς τὰ σῆς ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος διϊθύνοντος μητροπολίτου Ἀθηνῶν Γερμανοῦ, συνῆλθον οἱ ἐν Ἀθήναις ἔγκριτοι μουσικοὶ καὶ μουσικολό-

---

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

ΠΡΟΣ ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΤΛ.

Περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς

Λαβοῦσα ἡ Σύνοδος ἀφορμὴν ἐκ τοῦ πρὸς αὐτὴν ἐγγράφου τοῦ σεβασμιωτάτου μητροπολίτου Ἀθηνῶν ἀπὸ 1 Φεβρουαρίου 1886 καὶ ὑπ' ἀριθ. 2009, παρεκάλεσε τότε τὸ ὑπουργεῖον διὰ τοῦ ἀπὸ 10 Μαρτίου καὶ ὑπ' ἀριθ. 2687 ἐγγράφου αὐτῆς, ἵνα διατάξῃ τὰς διοικητικὰς καὶ δημοτικὰς τοῦ Κράτους ἀρχὰς ὅπως συμμορφωθῶσι πρὸς τὰ συνοδικῶς ἀποφασισθέντα διὰ τῆς ταὐτοχρόνου καὶ ταὐταρίθμου τῷ μνημονευθέντι ἐγγράφῳ ἐγκυκλίου αὐτῆς ἐπιστολῆς.

Νῦν δὲ λαβοῦσα καὶ τὸ ἐγκλείστως ὧδε διαβιβαζόμενον ὑπόμνημα τοῦ ἐνταῦθα Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, ἀπὸ 3 τοῦ λήγοντος μηνὸς καὶ ὑπ' ἀριθ. 20, παρακαλεῖ καὶ αὖθις τὸ ὑπουργεῖον ὅπως εὐαρεστούμενον ἐνεργήσῃ τὰ προσήκοντα, διότι ἡ Σύνοδος δὲν δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν εἰσαγωγὴν ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς συστήματος μουσικῆς, μὴ ἀναγνωριζομένης ὑπὸ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, μεθ' ἧς ἀναποσπάστως διατελεῖ ἡνωμένη ἡ Ἐκκλησία τοῦ θεοσώστου καὶ θεοστηρίκτου ἔθνους τῆς Ἑλλάδος· καὶ, διότι τοιαύτη μεταβολὴ ἐνδεχόμενον νὰ χαλαρώσῃ τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ὑφισταμένην ἁρμονίαν καὶ πνευματικὴν ἑνότητα.

Καὶ ταῦτα σχετικῶς πρὸς τὸ ἀπὸ 11 μαρτίου π. ἔ. καὶ ὑπ' ἀριθ. 315 Συνοδικὸν ἔγγραφον.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 23 μαρτίου 1888.

† *Ὁ Ἀθηνῶν* ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, πρόεδρος
† *Ὁ Χαλκίδος* ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ
† *Ὁ Θήρας* ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ
† *Ὁ Ὕδρας καὶ Σπετσῶν* ΑΡΣΕΝΙΟΣ

Ὁ παρὰ τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ Βασιλικὸς ἐπίτροπος
ΠΕΤΡ. ΑΛ. ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ

1329) Οἱ κατὰ καιροὺς προεδρεύσαντες τοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου εἰσὶν ὁ δικηγόρος Σπυρίδων Κροκιδᾶς, Παναγιώτης Κουπιτώρης, Ἀθανάσιος Σακελλαριάδης καὶ Κωνσταντῖνος Σακελλαρίδης.

1330) Ἔτος Η', ἀριθ. 155. φύλλ. τῆς 4 ἰουνίου 1889.

γοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Ν. Ἀναστασίου, ὅπως γένηται σκέψις περὶ τοῦ μουσικοῦ ζητήματος, ὅτε καὶ ὡρίσθη ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν κυρίων Α. Ρ. Ῥαγκαβῆ, Κ. Σακελλαρίδου, Θ. Γερογιάννη, Ἀθ. Σακελλαριάδου, Ν. Ἀναστασίου, Ε. Βαφειάδου, Α. Τσικνοπούλου καὶ Ν. Παππαϊωάννου, ἥτις συσκεφθεῖσα περὶ τῆς βελτιώσεως τῆς καταστάσεως τῆς μουσικῆς ἐν Ἑλλάδι ἀπεφήνατο πρὸς τοῦτο καὶ ἀνέθετο τῷ μητροπολίτῃ τὰ ἑξῆς, μήπω εἰσέτι ἐνεργηθέντα. α) Ν'ἀποβληθῇ ἐκ τῆς μητροπόλεως, καὶ ἐκ τῶν ναῶν τῆς ἁγίας Εἰρήνης, τῆς Χρυσοσπηλαιωτίσσης καὶ τοῦ ἁγίου Γεωργίου τὸ ἐν χρήσει τετράφωνον σύστημα· β) νὰ ἐξακολουθήσῃ ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ μητροπολίτου τὰς διακοπείσας ἀπὸ διετίας περίπου ἐργασίας αὐτοῦ ὁ Μουσικὸς Σύλλογος καὶ γ) νὰ ἱδρυθῇ Μουσικὴ Σχολή.

Παπαθεόδωρος Μαντζουρανῆς ἱερεὺς καὶ ἱεροψάλτης, ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐκ τῶν καλλιφώνων καὶ φιλοπόνων, διδάξας ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ παναγιωτάτου Ἰωακεὶμ τοῦ Γ' τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν εὐδοκιμώτατα καὶ μετὰ ζήλου εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Κεντρικὴν Ἱερατικὴν Σχολήν, συμψάλας ἅμα μετὰ τῶν μαθητῶν καὶ ἐν τῷ ἐν Ξυλοπόρτῃ ναῷ τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

Παναγιώτης Γριτσάνης[1331], μουσικοδιδάσκαλος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐγεννήθη ἐν Ζακύνθῳ τῷ 1835, ἐξεπαιδεύθη ἐγκυκλοπαιδικῶς ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, ἅμα δὲ ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς τε καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς, χρηματίσας καὶ ἱεροψάλτης ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Διονυσίου ἐπὶ δεκαετίαν (1855—1865). Τῷ 1863 συστάντος ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, ἐπὶ τοῦ τότε Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου (νῦν δὲ Ἀλεξανδρείας) Σωφρονίου, εἰς τὸν Γριτσάνην ἀνετέθη τὸ ἐκθεῖναι περὶ τῆς ἐν τοῖς Ἰονίοις νήσοις ψαλλομένης Κρητικῆς ἢ Ἑπτανησιακῆς Μουσικῆς, ἥτις ἦτο ἓν τῶν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου ἐξεταστέων ζητημάτων κατὰ τὸν Κανονισμὸν αὐτοῦ. Ἀναλαβὼν ὁ Γριτσάνης τὴν σύνταξιν τῆς τοιαύτης μουσικῆς πραγματείας, ἐκδοὺς δὲ μάλιστα καὶ Ἀγγελίαν πρὸς ἔκδοσιν αὐτῆς (τῷ 1864), ἀνέβαλε τὴν ἐκτύπωσιν αὐτῆς ἅτε προσκληθεὶς τῷ 1865 ὑπὸ τῆς ἐν Νεαπόλει ἑλληνικῆς Κοινότητος ὡς μουσικὸς τῆς αὐτόθι ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἐν Νεαπόλει ὁ Γριτσάνης ἀνέπτυξε τὰς μουσικάς του γνώσεις σπουδάσας τακτικῶς ἐπὶ ὀκταετίαν θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν (1865—1873), εἰς ἣν ἔδωκεν ἐξετάσεις τυχὼν καὶ

1331) Περὶ τοῦ Π. Γριτσάνη βλέπε καὶ τὸν ἕκτον Τόμον τῶν Ἱ σ τ ο ρ ι κ ῶ ν Ἀ π ο μ ν η μ ο ν ε υ μ ά τ ω ν τ ῆ ς Ἑ π τ α ν ή σ ο υ ὑπὸ Π. Χιώτου 1888, σελ. 377, 378.

διπλώματος μετὰ τοῦ βαθμοῦ ἄριστα[1332]. Ἐν τῷ ὀκταετεῖ διαστήματι τῆς ἐν Νεαπόλει διατριβῆς αὐτοῦ ἐδημοσίευσε πραγματείαν περὶ τῆς ἐν Ἑπτανήσῳ καὶ ἰδίᾳ ἐν Ζακύνθῳ ψαλλομένης Κρητικῆς μουσικῆς ἐν τῷ ἐν Παρισίοις ὑπὸ τοῦ Μαρίνου Βρετοῦ ἐκδιδομένῳ *Ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ* (1868) ὡς καὶ διατριβὴν περὶ τοῦ ζητήματος τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς[1333], ἐν τῇ τότε ἐκδιδομένῃ ἐν Νεαπόλει ὑπὸ τοῦ πρυτάνεως τῶν παρ' ἡμῖν δημοσιογράφων Ὀδυσσέως Ἰαλέμου ἑλληνικῇ ἐφημερίδι οἱ *Λαοί*. Τῷ 1873 προσεκλήθη ὁ Γριτσάνης ὑπὸ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἑλληνικῆς κοινότητος ὅπως γείνῃ ἱδρυτὴς τοῦ τετραφώνου μουσικοῦ συστήματος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὅτε καὶ πολλαὶ διατριβαὶ ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τῶν διαφωνουσῶν ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ μερίδων. Ἐπὶ ἑξαετίαν διετηρήθη ἡ τετράφωνος μουσικὴ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῷ δὲ 1879 ἔπαυσε τὸ σύστημα τοῦτο, ἕνεκα οἰκονομικῶν λόγων. Τὸ ὑπὸ τοῦ Γριτσάνη ἐφαρμοζόμενον μουσικὸν τῆς τετραφωνίας σύστημα εἶναί τι μικτόν, διότι παραδέχεται μετ' ἀκριβείας ἐκ τοῦ συστήματος τοῦ Χαβιαρᾶ ὅσα θεωρεῖ ἁρμόδια, ἀποβάλλει δὲ ὅσα φαίνονται αὐτῷ ἐλλιπῆ κατά τι, συμπληρῶν αὐτὰ δι' ἰδίων διορθώσεων καὶ συνθέσεων. Ἐν ταῖς συνθέσεσι τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων προσπαθεῖ ὅσον τὸ δυνατὸν νὰ τηρῇ τοὺς ὀκτὼ ἤχους τῆς Ἐκκλησίας. Ἔγραψε διαφόρους ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς διατριβάς, δημοσιευθείσας εἰς διάφορα ἑλληνικὰ φύλλα. Πέρυσιν ἐξέδωκεν ἐν Ἀθήναις μουσικὸν τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς θεωρητικὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «Στοιχεῖα τῆς φωνητικῆς μουσικῆς πρὸς χρῆσιν τῆς ἐν τοῖς σχολείοις σπουδαζούσης νεολαίας»[1334]. Ὁ Γριτσάνης διατελεῖ νῦν διδάσκαλος τῆς μουσικῆς εἰς τὰ σχολεῖα τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἑλληνικῆς κοινότητος. Ἐὰν κρίνωμεν τὰ πρόσωπα ἀναλόγως τῆς συμβολῆς ἣν παρέσχον ὑπὲρ τῆς μουσικῆς ἡμῶν, ἀναμφίβολον ὅτι ὁ βιογραφόμενος ἐπιφανὴς ἄλλως μουσικὸς δαψιλέστερον εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς τετραφώνου μουσικῆς ἢ ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας.

1332) Τὸ γεγονὸς τοῦτο εὐφήμως ἐδημοσίευσαν κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1873 αἱ ἑλληνικαὶ ἐφημερίδες Κλειώ, Νεολόγος καὶ ἄλλαι.

1333) Τὴν διατριβὴν περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς ἐπιθεωρήσας καὶ πλουτίσας ὁ Γριτσάνης ἐξέδοτο κατόπιν καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει ἀφιερώσας αὐτὴν εἰς τὴν ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας προεδρευομένην ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν Θεοφίλου.

1334) Ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ τοῦ πονήματος τούτου ἐπαγγέλλεται τὴν ἔκδοσιν παραθετικῆς μεθόδου τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς μετὰ μελικῶν παραδειγμάτων γεγραμμένων δι' ἀμφοτέρων τῶν σημειογραφιῶν, ἐκκλησιαστικῆς τε καὶ εὐρωπαϊκῆς.

Ἰωάννης Σακελλαρίδης, ἐξ Ὀλύμπου, Πρωτοψάλτης τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Ἀθηνῶν καὶ μουσικοδιδάσκαλος ἔν τε τῷ Διδασκαλείῳ τῆς πόλεως καὶ τοῖς ἀνωτέροις παρθεναγωγείοις Ἀρσακείῳ, Ἀμαλιείῳ καὶ Χίλλ. Διδασκάλους ἔσχεν ἐν μὲν τῇ ἡμετέρᾳ μουσικῇ τὸν Παπαθεόδωρον Μαντζουρανῆν, ἐν δὲ τῇ τετραφώνῳ τὸν διαπρεπέστατον μουσικοδιδάσκαλον Ἰούλιον Ἔννιγγ[1335]. Θεωρεῖται διδάσκαλος τῆς ἡμετέρας μουσικῆς καὶ εἴδους τινὸς τετραφώνου ἁρμονικῆς μουσικῆς, πρὸς τῇ ὁποίᾳ ἐν τῇ μητροπόλει ψάλλει ὁ πολυμελὴς μουσικὸς αὐτοῦ χορός. Κατὰ τοῦ ἀρτιφανοῦς ἐν Ἑλλάδι ἰδιορρύθμου τούτου συστήματος οὐκ εὐάριθμοι σοβαροὶ ἄνδρες ἔγραψαν, ἐν οἷς ὁ θερμὸς ζηλωτὴς τῶν πατρῴων ἀείμνηστος μητροπολίτης Ἀθηνῶν καὶ πρόεδρος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἑλλάδος Προκόπιος[1336], καὶ ὁ πρὸ

1335) Ὁ μουσικοδιδάσκαλος οὗτος διατρίβει ἐν Ἀθήναις καὶ ἐγκρατέστατος τυγχάνει τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς· ἐγεννήθη τῷ 1810 ἐν Bahn τῆς Πομμερανίας τῆς Πρωσσίας, ἐξεπαιδεύθη ἐν Βερολίνῳ, ἐν Ἑλλάδι δὲ ἀφικόμενος ὑπηρέτησεν ἐν τῷ πυροβολικῷ τοῦ στρατοῦ (1833—1838), εἶτα ὑπῆρξε παιδαγωγὸς (1843—1855) καὶ ὑπάλληλος τοῦ αὐλαρχείου (1855—1867), Κατόπιν ἐπὶ 16 ἔτη ἐδίδαξε τὴν ᾠδικὴν καὶ γυμναστικὴν παραδίδων ἐν τοῖς ἐν Ἀθήναις σχολείοις καὶ παρθεναγωγείοις. Ἀνεκηρύχθη τακτικὸν μέλος τοῦ ἐν Ἀθήναις μουσικοῦ καὶ δραματικοῦ Συλλόγου, ἐπίτιμον δὲ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ 1880 ἱδρυθέντος Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου καὶ τοῦ ἤδη λειτουργοῦντος Μουσικοῦ Συλλόγου Ὀ ρ φ έ ω ς. Ἐδημοσίευσε πραγματείας περὶ μουσικῆς, ἐξέδωκε δὲ καὶ διάφορα ᾀσματολόγια καὶ μουσικὰ ἐγχειρίδια, ἐν οἷς διακρίνεται βιβλίον ἐπιγραφόμενον «Ἐγχειρίδιον Φωνητικῆς Μουσικῆς· ἤτοι Διδασκαλία ᾠδικῆς κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ γερμανοῦ διδασκάλου Γ. Κυμπλέρου ὑπὸ Ἰουλίου Ἔννιγγ, διδασκάλου τῆς ᾠδικῆς καὶ ἐπιμελητοῦ τοῦ Ὠδείου».

1336) Ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Προκόπιος τῇ 1 φεβρουαρίου 1886 ἔγραψε καὶ ὑπέβαλεν εἰς τὴν ἱερὰν Σύνοδον τὴν ἑξῆς σοβαρὰν διαμαρτύρησιν, ἐξόχως τιμῶσαν τὸν ἀείμνηστον ἱεράρχην, ἀναγνωσθεῖσαν δὲ τῇ 5 μαρτίου ἐν συνοδικῇ συνεδριάσει καὶ τὸ πρῶτον νῦν δημοσιευομένην.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρὸς τὴν Ἱ. Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Πρᾶξις ἀντικανονικὴ καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν καὶ παράδοσιν ἀπάδουσα ἐγένετο κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν τῷ ἐνταῦθα ἐνοριακῷ ἱερῷ ναῷ τῆς ἁγίας Εἰρήνης ὑπό τινος ψάλτου Ἰωάννου Σακελλαρίδου καλουμένου, εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν, ἀντὶ τῆς ὁμοφωνίας τετραφωνίαν εἰσαγαγόντος καὶ συναινέσαντος νὰ μετάσχωσιν αὐτῆς κατὰ τὴν θείαν λειτουργίαν κοράσια μικρά, ὄπισθεν τοῦ δεξιοῦ χοροῦ ἱστάμενα.

Ταῦτα δὲ μαθών, ἐπανειλημμένως τοὺς ἁρμοδίους ἐπιτρόπους παρῄνεσα ὅπως διατάξωσι τὸν ψάλτην ἢ νὰ ἀπόσχῃ τῆς καινοτομίας ἢ νὰ παύσωσιν αὐτὸν ἀπει-

μηνῶν ἀποβιώσας δημοσιογράφος καὶ μουσικολόγος Κωνσταντῖνος

θήσαντα. Καὶ ἔπαυσαν μὲν αὐτόν· ἀλλὰ τὸ κακὸν δὲν κατεστάλη, διότι ὁ διάδοχος αὐτοῦ Νικόλαος Ἐμμανουὴλ Κανακάκης οὐ μόνον τὸ παράδειγμα τοῦ προκατόχου ἐμιμήθη, ἐξαιρουμένης τῆς εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα μετοχῆς κορασίων, ἀλλὰ καὶ τοὺς δύο τῶν ψαλτῶν χορούς εἰς ἓν συνάψας ἀνήγαγεν εἰς τὸν γυναικωνίτην, ἔνθα ψάλλει μετ' αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ γυναικῶν περιστοιχούμενος· ὁ δὲ Ἰωάννης Σακελλαρίδης, ψάλτης ἀρτίως ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Γεωργίου προσληφθείς, ἐξακολουθεῖ ψάλλων τὴν ἰδιόρρυθμον αὐτοῦ μουσικήν, καὶ τοῦτο πράττει, ὡς ἔμαθον, καὶ ἐν τῷ Ἀρσακείῳ Παρθεναγωγείῳ καὶ ἐν τῇ Ῥιζαρείῳ Ἐκκλησιαστικῇ Σχολῇ καὶ ἐν τῷ Διδασκαλείῳ, ἐνῷ εἶναι μουσικοδιδάσκαλος διωρισμένος. Ἐπὶ τούτοις δὲ προσετέθη καὶ ἕτερος νεωτερισμός, καθ' ὃν περικόπτονται μὲν ἄσματά τινα τῆς Ἐκκλησίας, ὑπηκοῦσι δὲ ἐν τῷ τέλει ἑκάστης περιόδου τοῦ ἐπ' Ἐκκλησίας ἀναγινωσκομένου Ἀποστόλου οἱ τῶν μουσικῶν χορῶν παῖδες· οἱ δὲ καινοτομοῦντες ψάλται ἐπιλανθάνονται τῆς ῥήσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐντελλομένου «Πάντα δὲ εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν γενέσθω», (Κορινθ. Α'. 14, 40), τοῦ 75 κανόνος τῆς ΣΤ' οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ τοῦ ΙΕ' τῆς ἐν Λαοδικείᾳ. «Τοὺς ἐπὶ τῷ ψάλλειν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις παραγινομένους βουλόμεθα μήτε βοαῖς ἀτάκτοις κεχρῆσθαι καὶ τὴν φύσιν πρὸς κραυγὴν ἐκβιάζεσθαι, μήτε τι ἐπιλέγειν τῶν μὴ τῇ ἐκκλησίᾳ ἁρμοδίων τε καὶ οἰκείων, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ κατανύξεως τὰς τοιαύτας ψαλμῳδίας προσάγειν τῷ τῶν κρυπτῶν ἐφόρῳ Θεῷ· εὐλαβεῖς γὰρ ἔσεσθαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ, τὸν ἱερὸν ἐδίδαξε λόγον», «Περὶ τοῦ μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν ψαλτῶν τῶν ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβαινόντων καὶ ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων ἑτέρους τινὰς ψάλλειν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ», καὶ ἀθετοῦσι τὴν ἀπὸ 27 ἰουλίου 1870 ἐγκύκλιον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἀπαγορευούσης τὴν εἰς τοὺς ἡμετέρους ἱεροὺς ναοὺς τῆς τετραφώνου μουσικῆς εἰσαγωγὴν καὶ ἐπιεικῶς ἐπιτρεπούσης διὰ τοῦ πρός με ἀπὸ 24 μαρτίου 1875 ἐγγράφου τὴν χρῆσιν αὐτῆς μόνον ἐν ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς τῶν βασιλικῶν ἑορτῶν καὶ τῆς ἐθνικῆς.

Ἡ δὲ εἰσαγωγὴ τῆς ἐκφύλου καὶ ὀθνείας τετραφωνίας εἰς τὴν ἡμετέραν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν τῇ συναινέσει ἐγένετο τῶν ἐπιτρόπων τῶν δύο εἰρημένων ναῶν ὅπως διὰ τῆς καινοτομίας αὐξάνηται τῶν ἐκκλησιαζομένων ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ τῶν χρηματικῶν εἰσφορῶν εἴσπραξις πρὸς εὐχερεστέραν συντήρησιν καὶ διακόσμησιν αὐτῶν. Ἀγαθὸς μὲν ὁ σκοπός, ἀλλὰ τὸ μέσον ἄθεσμον. Ταῦτα δὲ κατὰ καθῆκον τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ ἀνακοινῶν, καὶ ὑποβάλλων αὐτῇ περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ἀναφορὰν τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ ψαλτῶν, παρακαλῶ θερμῶς νὰ μεριμνήσῃ συντόνως, ὅπως τὸ κακὸν ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ κατασταλῇ καὶ προληφθῇ ἡ διάδοσις αὐτοῦ, διότι τῶν δύο ἐκκλησιῶν τὸ παράδειγμα ἐπ' ἐσχάτων ἐζήλωσεν ἡ τῆς Χρυσοσπηλαιωτίσσης καὶ ἄλλαι ζηλώσουσιν.

εὐπειθέστατος

† Ὁ Ἀθηνῶν ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἐκ τοῦ ἀνωτέρω δημοσιευθέντος ἐγγράφου τὸ ἐνδόσιμον λαβοῦσα τὴν κάτωθι ἐγκύκλιον ἀπέλυσε πρὸς τοὺς ἀνὰ τὸ Κράτος σεβασμιωτάτους ἱεράρχας, πρὸς δὲ τὸ Ὑπουργεῖον διεβίβασε τὰ ἐξῆς δύο σπουδαῖα ἔγγραφα :

Σακελλαρίδης ὁ Θετταλομάγνης διὰ διατριβῶν δύο δημοσιευθεισῶν ἐν

Ἀριθ. Πρωτ. 2687 / Διεκπ. 1610

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

Πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κτλ.

Λαβοῦσα ἡ Σύνοδος τὸ ἐνδόσιμον ἐξ ἐγγράφου τοῦ σεβασμιωτάτου μητροπολίτου Ἀθηνῶν ἀπὸ α' τοῦ λήξαντος μηνὸς καὶ ὑπ' ἀριθ. 2009 ἐξέδοτο ἐγκύκλιον αὐτῆς ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς κατὰ τὸ Κράτος σεβασμιωτάτους ἱεράρχας, ταὐτόχρονον καὶ ταὐτάριθμον τῷ παρόντι, περὶ τοῦ ὅτι καὶ οἱ ψάλται εἰσὶν κληρικοί, κατὰ τοὺς ἱεροὺς Κανόνας, καὶ ὅτι ὑπάγονται εἰς τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ οἰκείου Ἐπισκόπου.

Διαβιβάζουσα δ' ἐγκλείστως ὧδε τὸ μνημονευθὲν ἔγγραφον μετὰ τοῦ συνημμένου αὐτῷ ὑπομνήματος ἁπάντων τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Πειραιεῖ ψαλτῶν, ὡς καὶ δέκα ἔκτυπα τῆς ἐκδοθείσης ἐγκυκλίου, παρακαλεῖ τὸ Ὑπουργεῖον ὅπως εὐαρεστούμενον ἐκδώσῃ τὰς ἀνηκούσας διαταγὰς πρὸς ἁπάσας τὰς διοικητικὰς καὶ δημοτικὰς ἀρχάς, καὶ δι' αὐτῶν πρὸς ἅπαντα τὰ συμβούλια τῶν ἐγοριακῶν ναῶν.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 10 μαρτίου 1886.

† Ὁ *Ἀθηνῶν* ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, πρόεδρος
† Ὁ *Μαρτινείας* ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ
† Ὁ *Τρίκκης* ΜΕΛΕΤΙΟΣ
† Ὁ *Θαυμακοῦ* ΜΙΣΑΗΛ

Ἀριθ. Πρωτ. 3052 / Διεκπ. 1757

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

Πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κτλ.

Ὑπομιμνήσκουσα ἡ Σύνοδος τῷ Ὑπουργείῳ τὸ ἀπὸ 10 μαρτίου ἐ. ἔ. καὶ ὑπ' ἀριθ. 2687 ἔγγραφον αὐτῆς, δι' οὗ διεβίβασε πρὸς αὐτὸ καὶ δέκα ἔκτυπα τῆς ἐγκυκλίου αὐτῆς, περὶ τοῦ ὅτι καὶ οἱ ψάλται εἰσὶ κληρικοὶ κατὰ τοὺς ἱεροὺς Κανόνας ὑπαγόμενοι ὑπὸ τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου παρακαλεῖ αὐτὸ καὶ αὖθις ὅπως εὐαρεστούμενον δηλώσῃ αὐτῇ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἑαυτοῦ ἐνεργείας, δηλαδή, ἂν ἐξέδοτο τὰς ἀνηκούσας διαταγὰς πρὸς τὰς διοικητικὰς καὶ δημοτικὰς τοῦ Κράτους ἀρχάς, καὶ δι' αὐτῶν πρὸς τὰ συμβούλια ἁπάντων τῶν ἐνοριακῶν ναῶν.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 25 ἀπριλίου 1886

† Ὁ *Ἀθηνῶν* ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, πρόεδρος
† Ὁ *Μαρτινείας* ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ
† Ὁ *Τρίκκης* ΜΕΛΕΤΙΟΣ
† Ὁ *Θαυμακοῦ* ΜΙΣΑΗΛ

τῇ ἐφημερίδι ὁ *Αἰών*, ἐν αἷς ἀνασκευάζονται καὶ αἱ περὶ εἰσαγω-

'Αριθ. Πρωτ. 2687.
Διεκ. 1609.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

Πρὸς τοὺς ἀνὰ τὸ Κράτος Σεβασμιωτάτους Ἱεράρχας

Πληροφορηθεῖσα ἡ Σύνοδος, ὅτι ἔνιοι τῶν ἐν 'Αθήναις καὶ ἀλλαχοῦ ἱεροψαλτῶν εἰσῆγον μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐν τῷ ψάλλειν καινοτομίας τινάς, δι' ὧν τὸ ὕψος καὶ τὸ κάλλος τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀλλοιοῦται, ἀπηγόρευσε κατὰ καθῆκον τὴν εἰσαγωγὴν αὐτῶν διά τε τῆς ἀπὸ 16 φεβρουαρίου 1839 καὶ ὑπ' ἀριθ. 7601 καὶ τῆς ἀπὸ 14 δεκεμβρίου 1884 καὶ ὑπ' ἀριθ. 444 αὐτῆς ἐγκυκλίων, ὡς ἀπηγόρευσε καὶ δι' ὁμοίας προγενεστέρας, ἀπὸ 27 Ἰουλίου 1870 καὶ ὑπ' ἀριθ. 1628, τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τοὺς ἱεροὺς ναοὺς τῆς τετραφώνου Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς. 'Αλλὰ καὶ περ τῆς Συνόδου ρητῶς καὶ ἐπανειλημμένως ἐπὶ τοῦ σπουδαίου τούτου ἀντικειμένου ἀποφηναμένης, οἱ τῶν καινοτομιῶν εἰσηγηταὶ τολμηρότεροι, ὡς μὴ ὤφειλεν, ἐγένοντο· διότι, ὡς θετικῶς μανθάνει ἡ Σύνοδος, οὗτοι τανῦν καὶ μέρη τινὰ τῶν ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἁγίᾳ ἡμῶν Ἐκκλησίᾳ παραδεδεγμένων ἱερῶν ἀσμάτων αὐτοβούλως ἀποκόπτουσι καὶ ἐν τῷ τέλει ἑκάστης περιόδου τοῦ ἐπ' Ἐκκλησίας ἀναγινωσκομένου 'Αποστόλου ἐν χορῷ μετὰ βοῆς ὑπηχοῦσι, σύγχυσιν οὕτω καὶ χασμῳδίαν προκαλοῦντες, καὶ τοὺς ἀρχῆθεν ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς ὑφισταμένους δύο χοροὺς ἑνὶ συμπτύξαντες εἰς φωνὰς ἐκμελεῖς καὶ ἐν πολλοῖς ἀσυμμέτρους ἐκτρέπονται, τὸ ἀρχαιότατον τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ σεμνότατον ὕφος παραμορφοῦντες καὶ φθείροντες· Τὸ δὲ παράτολμον τοῦτο μουσικὸν σύστημα, τὸ ὑπ' αὐτῶν ἰδιορρύθμως μορφωθὲν ἐκ τῶν τοιούτων προσθηκῶν καὶ ἀφαιρέσεων, ὡς ἀνάπτυξιν ὑπολαμβάνουσιν οἱ τούτῳ χρώμενοι τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Καὶ ἀληθὲς μέν, ὅτι τὴν κανονικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἀναγκαίαν καλλιέργειαν τῆς ἐν μὲν τῇ θεωρίᾳ πλουσίας, ἐν δὲ τῇ πράξει ἠμελημένης Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, δι' ἧς τὸ χριστιανικὸν αἴσθημα θερμαίνεται καὶ τὸ εὐσεβὲς τῶν πιστῶν φρόνημα ἐπιρρώννυται καὶ μορφοῦται, οὐδεὶς ποτε ἐπουσιῶδες πρᾶγμα ἐνόμισε, καὶ οὐδεὶς ὑπάρχει ὁ μὴ ἐπαινῶν τὴν μετὰ θρησκευτικοῦ ζήλου ἐπιδιωκομένην ἀνάπτυξιν τῶν εὐγενῶν αὐτῆς καὶ ποικίλων στοιχείων. 'Αλλ' ἡ ἐπιζητουμένη αὕτη βελτίωσις τῆς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ ἀσματικῆς μουσικῆς τότε μόνον σκόπιμος καθίσταται, ὅταν αὐτὴ δι' ἑαυτῆς ἀναπτυσσομένη βαθμηδὸν προάγηται, ὅταν δηλονότι διὰ τῆς εἰδικῆς διδασκαλίας οἱ ρυθμικοὶ αὐτῆς κανόνες ἐν τῷ ψάλλειν ἀκριβῶς ἐφαρμόζωνται, ὅπερ κατ' ἀνάγκην ἀπαιτεῖ τὴν ἵδρυσιν Σχολῆς Μουσικῆς πρὸς ἐκπαίδευσιν ἱεροψαλτῶν, ὡς ἤδη ὑπέδειξεν ἡ Σύνοδος διὰ τοῦ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφου αὐτῆς, ἀπὸ 13 Ἰουλίου 1870 καὶ ὑπ' ἀριθ. 1628. Ἡ δὲ σπουδὴ πρὸς τὴν πρόοδον αὐτῆς διὰ τῆς ἀναμίξεως αὐτῇ ἑτερογενῶν καὶ ἀναρμόστων στοιχείων, τὸ μὲν ἀπειρίαν πολλὴν ἐλέγχει περὶ τὴν ἀποχρῶσαν ἐκτίμησιν τοῦ πλούτου αὐτῆς, τὸ δὲ ἄγνοιαν ὡς πρὸς τὴν προσήκουσαν ἐφαρμογὴν τῶν θεωρητικῶν αὐτῆς κανόνων, καὶ ἐντεῦθεν παρανόησιν τῆς ὡμολογουμένης αὐτῆς ἀξίας καὶ τοῦ ὑψηλοῦ σκοποῦ, ὃν αὕτη ἐπιδιώκει. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ παρά τινων ἐνεργουμένη εἰσαγωγὴ καὶ χρῆσις τῶν εἰρημένων καὶ ἄλλων καινοτομιῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησιαστικῇ ὑμνῳδίᾳ αὐ-

γῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς τετραφώνου εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς διατριβαὶ

στηρῶς ἀπαγορεύεται ὑπό τε τῶν θείων Κανόνων καὶ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως τῆς ἁγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας, ἐν ᾗ, τελουμένων τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν καὶ μάλιστα τῆς θείας μυσταγωγίας, «πάντα κατὰ τάξιν καὶ εὐσχημόνως προσήκει γίγνεσθαι», ὡς ὁ Ἀπόστολος Παῦλος παραγγέλλει, ἡ δὲ τήρησις τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπαιτουμένης εὐκοσμίας ὑμῖν ἀνετέθη, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ἡ. ἄρθρου τοῦ Σ' Νόμου, καὶ ἐπειδή, κατὰ τοὺς ἱεροὺς τῆς Ἐκκλησίας Κανόνας, ἤτοι τοῦ ΚϚ'. τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τοῦ ΚΔ' τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου, τοῦ Ϛ'. τῆς Δ'. Οἰκουμενικῆς Συνόδου, τῆς ρκγ' Νεαρᾶς τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ ΙΓ'. ἄρθρου τοῦ αὐτοῦ Σ'. Νόμου, οὐ μόνον οἱ πρεσβύτεροι, διάκονοι κλπ. ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἱεροψάλται, μετὰ χειροθεσίαν, κατὰ τὸν λγ'. Κανόνα τῆς Ϛ'. Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ὑμῶν ὑπάγονται ἐποπτείαν, διότι καὶ οὗτοι ἐκ τῶν τοῦ κλήρου θεωροῦνται, εἰ καὶ μόνον ὑπηρετικὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατέχουσι θέσιν, διὰ τοῦτο ἡ Σύνοδος πρὸς ἐπαγωγὴν τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ χαλαρωθείσης τάξεως δίδωσιν ὑμῖν τὰς ἑπομένας ὁδηγίας, ὧν τὴν ἐφαρμογὴν ὑμῖν ἐντέλλεται.

Α') Ἱεροψάλται διορίζονται εἰς πλήρωσιν κενῆς θέσεως ἔν τινι ἱερῷ ναῷ μετὰ προηγουμένην σύστασιν τοῦ ἁρμοδίου ἐκκλησιαστικοῦ συμβουλίου καὶ ἔγκρισιν τοῦ οἰκείου Ἐπισκόπου.

Β') Μουσικοδιδάσκαλοι ἐκκλησιαστικοὶ ἐν ἐκπαιδευτηρίοις διορίζονται ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν γνωμοδοτήσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου κατὰ τὸ ΙΑ'. ἄρθρον τοῦ ΣΑ'. Νόμου.

Γ') Οἱ ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς οὕτω διοριζόμενοι ἱεροψάλται ὑποχρεοῦνται ἀ) νὰ τηρῶσιν ἀμφοτέρους τοὺς χορούς, β') νὰ ἀντιψάλλωσιν ἀλλήλοις «μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ κατανύξεως», ὡς διακελεύεται ὁ ΟΕ'. κανὼν τῆς Ϛ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καὶ γ') «ἀπὸ διφθέρας», κατὰ τὸν ΙΕ'. κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου, ἤτοι ἀπὸ μόνων τῶν ὑπό τε τῆς Μ. Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐγκεκριμένων μουσικῶν βιβλίων.

Δ') Οἱ μὴ συμμορφούμενοι τῶν Ἱεροψαλτῶν πρός τε τοὺς ἱεροὺς Κανόνας καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, εἰσάγοντές τι κατὰ γνώμην ἰδίαν εἰς τὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἁσματικὴν μουσικήν, ἢ παραλείποντές τι τῶν ἐν τῷ Τυπικῷ τῆς Μ. Ἐκκλησίας διατασσομένων παύονται ὑπὸ τοῦ οἰκείου Ἐπισκόπου καὶ ἀντικαθίστανται δι' ἄλλων.

Κατὰ ταῦτα ἔχοντες νῦν τὰς Συνοδικὰς ταύτας ὁδηγίας ὀφείλετε νὰ καταβάλητε τὴν δέουσαν μέριμναν ὑπὲρ τῆς ἀκριβοῦς ἐν τῷ ψάλλειν ὁμοιομόρφου τάξεως, περιστέλλοντες ἐγκαίρως πᾶσαν παρεκτροπὴν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀνωτέρω διαταχθέντων.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 10 Μαρτίου 1886.

† *Ὁ Ἀθηνῶν* ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, *Πρόεδρος*
† *Ὁ Μαρτινείας καὶ Κυνουρίας*, ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ
† *Ὁ Τρίκκης* ΜΕΛΕΤΙΟΣ
† *Ὁ Οἰτύλου* ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ
† *Ὁ Θαυμακοῦ* ΜΙΣΑΗΛ Ὁ Γραμματεὺς
(Τ. Σ.) *Ἀρχιμανδρίτης* ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ

τοῦ καθηγητοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ Ἀναστασίου Διομήδους Κυριακοῦ[1337], αἱ μετ' ἀμυθήτου ψυχι-

---

1337) Ἰδοὺ αἱ κατὰ τοῦ Α. Δ. Κυριακοῦ καὶ Ι. Σακελλαρίδου διατριβαὶ τοῦ Κωνσταντίνου Σακελλαρίδου.

Α'.

«Εἶναι ἱστορικῶς ἀποδεδειγμένον ὅτι τὸ Ἔθνος ἡμῶν ὑπῆρξε τὸ κατ' ἐξοχὴν ἔθνος, ὅπερ ἐλάτρευσε τὰς Μούσας καὶ ἐκαλλιέργησε μετ' ἀπαραμίλλου καλαισθησίας τὰς καλὰς τέχνας, ἐφ' ᾧ ἐπέσυρε καὶ τὸν θαυμασμὸν ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου. Τὴν πρώτην δὲ βαθμῖδα ἐξ αὐτῶν τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ αὐτοῦ βίου κατεῖχεν ἡ ποίησις καὶ ἡ μουσική· ἀλλ' ἀμφότεραι αὗται αἱ ἀδελφαὶ ἀείποτε παρεστάθησαν ὑπὸ δύω διακεκριμένας μορφάς, ἤτοι ὑπὸ μορφὴν κοινωνικὴν καὶ ὑπὸ μορφὴν θρησκευτικήν. Τοιουτοτρόπως καὶ ἡ ποίησις καὶ ἡ μουσική, αἱ προωρισμέναι εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ὑπερτάτου Ὄντος ἐν τοῖς ναοῖς, ὑπῆρξεν ἑκατέρα διάφορος καὶ διακεκριμένη τῆς ἑτέρας, ἥτις προώρισται εἰς τὰς κοινωνικὰς καὶ τὰς ἄλλας τοῦ βίου ἀνάγκας. Καὶ οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα εἴδη διῃρέθη ἡ ποίησις καὶ ἡ μουσική, τηρήσασαι καὶ λέξιν καὶ μέτρον καὶ ρυθμὸν καὶ ἦθος διάφορον δι' ἕκαστον εἶδος καὶ διὰ πᾶσαν θρησκευτικὴν ἢ κοινωνικὴν ἀνάγκην. Οὕτω δὲ ἦχός τις ἐθεωρεῖτο αὐτὸς μόνον ἁρμόδιος διὰ τὴν μελοποίησιν τῶν παιάνων, ἄλλος διὰ τὴν τῶν θρήνων ἢ τῶν ὑμεναίων ἢ τῶν πρὸς τοὺς θεοὺς ὕμνων κλπ. καὶ οὐ μόνον, προκειμένου περὶ τῆς ἱερᾶς μουσικῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν λατρείαν ἑκάστου θεοῦ καὶ ἑκάστης ἑορτῆς ὑπῆρχεν ὡρισμένος ὁ κατάλληλος ἦχος πρὸς παράστασιν τῶν αἰσθημάτων τῶν ἑορταστῶν. Οὕτω λ. χ. ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ σοφὸς Μύλλερος, ἡ Φρυγιστὶ ἁρμονία ἦν θορυβώδης καὶ ἐμέλπετο εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ Διονύσου· ἡ Λυδιστὶ δὲ ἁρμονία ἦν κατάλληλος κατὰ Ἀριστοτέλην καὶ ἁρμοδία διὰ τὴν ἀνατροφὴν κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν τῶν νέων καὶ τόσα ἄλλα, ἅτινα ἀναγινώσκομεν εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς περὶ τῆς ταξινομήσεως, οὕτως εἰπεῖν, τῆς μουσικῆς, ἀλλ' ἅπερ παραλείπομεν ἐνταῦθα, μὴ προτιθέμενοι νὰ πραγματευθῶμεν εἰδικῶς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἐν τούτοις γίνεται φανερὸν ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων, ὅτι ἡ μουσικὴ εἶχεν ἰδιαίτερον τύπον καὶ ὕφος διὰ τὴν θρησκευτικὴν ὑμνολογίαν καὶ ἰδιαίτερον διὰ τὴν ἐκτὸς τῶν ναῶν ἀσκουμένην μουσικήν. Οὐδέποτε δὲ συνεχέοντο τὰ δύο ταῦτα εἴδη, πρὸ πάντων παρ' ἀρχαίοις, ἕκαστον τηρούμενον εὐλαβῶς καὶ ἔχον ἰδίους νόμους καὶ ἰδίους κανόνας οὕτως ὥστε ἡ θρησκευτικὴ μουσικὴ δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐφαρμόζηται εἰς τὰς ποιήσεις τῶν θεάτρων, ἢ ἡ μουσικὴ τῶν θεάτρων καὶ τῶν κώμων εἰς τοὺς ὕμνους τῶν θεῶν. Γνωστόν, ὅτι ἐκ τῆς γοργότητος τῶν μέτρων, τῶν ἐχόντων πολλοὺς βραχεῖς χρόνους, τὰ ἄσματα καθίσταντο ἔκλυτα, γοργὰ καὶ ἐπιτήδεια εἰς παράστασιν θυμελικοῦ ἤθους ἤτοι θεατρικοῦ· ὅθεν οἱ πρὸς τοὺς θεοὺς ὕμνοι ἐποιοῦντο ἔχοντες ἀραιοὺς τοὺς βραχεῖς χρόνους, μάλιστα δὲ ὡς παρατηροῦμεν εἰς διασωθὲν δίστιχον τοῦ Τερπάνδρου ἐν ὕμνῳ πρὸς τὸν θεὸν οὐδεὶς ὑπάρχει βραχὺς χρόνος, ἔχον οὕτω:

«Ζεῦ, πάντων ἀρχά, πάντων ἀγήτωρ,
Ζεῦ, σοὶ πέμπω ταύταν ὕμνων ἀρχάν».

Τὸ τοιοῦτον δὲ ἦθος παρέλαβε καὶ ἐτήρησεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανι-

κοῦ ἄλγους ἀναγνωσθεῖσαι, ὡς ἡμεῖς κάλλιστα γινώσκομεν, ὑπὸ τῆς

σμοῦ καὶ ἡ ἑλληνικὴ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, ἐφαρμόσασα τὴν μουσικὴν τῶν πρὸς τοὺς θεοὺς ὕμνων εἰς τὰ ᾄσματα τῶν μουσουργῶν τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἡ μουσικὴ τότε καθ' ἅπαντα τὸν πεπολιτισμένον κόσμον καὶ ἰδίως κατὰ τὴν Ἀνατολὴν μέχρι τῶν Περσῶν, τῶν Συρίων, τῶν Αἰγυπτίων καὶ πασῶν τῶν ἐν Μικρασίᾳ φυλῶν ἦτο μουσικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἡ πρὸ πάντων διὰ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου διαδοθεῖσα, ἀφοῦ κατὰ Πλούταρχον ὁ μὲν «Ἀρτουάσδης ὁ Ἀρμενίων βασιλεὺς ἐποίει τραγῳδίας ἑλληνικάς οἱ δὲ Περσῶν καὶ Γεδρωσίων παῖδες τὰς Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους τραγῳδίας ᾖδον.» Ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ λοιπὸν ἐγένετο κτῆμα ὅλων τῶν φυλῶν τῆς δυτικῆς Ἀσίας, διότι συνῆδε καὶ πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἰδιοσυστασίαν τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας, καθόσον ἡ ἑλληνικὴ ἔχει ρίζαν αὐτὴν τὴν Ἀσίαν, διαμορφωθεῖσα ἐκ τῆς Λυδίας καὶ τῆς Φρυγίας, ὡς μαρτυροῦσιν αὐτοὶ οἱ ὅροι τῶν ἤχων αὐτῆς καλούμενοι Λύδιοι, Φρύγιοι, Μιξολύδιοι κτλ. Καὶ οὐ μόνον ἐγένετο κτῆμα τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας ἐπὶ ὀλίγον χρόνον, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ ὀθωμανοὶ εἶχον αὐτὴν ἐν μεγάλῃ ἀναπτύξει. Εἶχε δὲ μάλιστα λάβει μεγάλην ἀνάπτυξιν καὶ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία παρ' αὐτοῖς, ὁ δὲ Μιχαὴλ Ψελλός, κατὰ τὸ ΙΑ΄ αἰῶνα μ. Χ. ἀκμάσας, παραπονεῖται, ὅτι οἱ Πέρσαι, οἱ Ἄραβες, οἱ Αἰγύπτιοι καὶ λοιποὶ εἶχον ἐντελέστερον ἢ ἡμεῖς πᾶν ἑλληνικὸν εἰσηγμένον παρ' ἑαυτοῖς. Ἐκ τούτων λοιπὸν δῆλον, πόσον ἡμεῖς ἔχομεν δίκαιον, ὅταν μεμφώμεθα τὴν μουσικὴν τῆς Ἐκκλησίας, ἀναφέροντες συχνὰ πυκνὰ ὅτι ψάλλεται «ἐρρίνως καὶ κατὰ ὕφος ἀσιατικὸν» δεικνύοντες παχυλωτάτην ἄγνοιαν τῶν σχέσεων καὶ τῆς καταγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς· ταῦτα δὲ νὰ ἐπαναλαμβάνωσιν οὐχὶ κοινοὶ ἄνδρες ἀλλ' ἀξιότιμοι καθηγηταὶ τῆς θεολογίας, οἷος ὁ κ. Α. Διομήδης Κυριακός, ὅστις ὤφειλε παρὰ πάντα ἄλλον, ὡς καθηγητὴς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, νὰ γινώσκῃ καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς μουσικῆς ἐν γένει· τοῦτο εἶναι ἀσύγγνωστον. Ἐτηρήθη λοιπὸν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡ σοβαρὰ καὶ κατανυκτικὴ μουσική, ἀπαραλλάκτως ὡς ἦν καὶ παρ' ἀρχαίοις, διότι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὑμνολογία δὲν ἔχει σκοπὸν τὴν τέρψιν, ἀλλ' ἐπιδιώκει τὴν κατάνυξιν καὶ τὴν συντριβὴν τῆς καρδίας, συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, αὐτὸ τοῦτο ὅπερ ἐπεδίωκε καὶ τῶν προγόνων ἡμῶν ἡ ἀρχαία ὑμνολογία. Δέον ἄρα ἡ μουσικὴ τῆς Ἐκκλησίας νὰ ᾖ ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν καὶ διάφορος τῆς ἔξω μουσικῆς, ἥτις τίθεται ὑπὸ λέξιν ᾀσμάτων ἐρωτύλων ἢ καὶ ἄλλων εὐθύμων καὶ ἐρωτοτρόπων στροφῶν. Ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ κ. Α. Δ. Κυριακός, «ὅτι σήμερον δὲν πρέπει νὰ καταργηθῇ ἡ ἡ παλαιὰ μουσική, εἰσαγομένης ξένης, διότι . . διὰ τούτων ἐξεγείρονται ἐν ἡμῖν τὰ θρησκευτικὰ συναισθήματα» ἀλλ' ἐνῷ ταῦτα φρονεῖ, ὑποπίπτει εἰς φοβερὰν ἀντίφασιν ὑποστηρίζων ὅλως τ' ἀντίθετα, ἤτοι τὴν εἰσαγωγὴν ξένης μουσικῆς, συνηγορῶν ὑπὲρ συστήματος, ὅπερ οὐ μόνον ξένον πρὸς τὴν ἑλληνικὴν μουσικὴν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὑμνολογίαν ἐστίν, ἀλλὰ καὶ πάντη ἀκατάλληλον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἀναρμοστότατον ὅπως τεθῇ ὑπὸ τὰς γραμμὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. Λησμονεῖ φαίνεται ὁ ἀξιότιμος καθηγητὴς τῆς Θεολογίας, ἐὰν δὲν ἀγνοῇ, ὅτι τὰ τροπάρια τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνολογίας ἀπὸ

ἀνωτέρας ἱεραρχίας τοῦ ἁγιωτάτου, ἀποστολικοῦ οἰκουμενικοῦ θρό-

τού Ἑσπερινοῦ μέχρι τέλους τοῦ Ὄρθρου ἢ τῆς δοξολογίας εἶναι μεμελοποιημένα κατὰ ρυθμὸν καὶ πρόλογον καὶ ὅτι ἕνεκα τούτου οὔτε ὑπέστησαν, οὔτε δύνανται νὰ ὑποστῶσιν ἀλλοίωσιν ἢ μεταβολὴν εἰς τὸ ἀρχῆθεν δοθὲν αὐτοῖς μέλος, διότι ὅπου ὑπάρχει «πρόλογος», τιθέμενος ὡς ὁδηγὸς καὶ τύπος τοῦ ρυθμοῦ καὶ τοῦ μέλους, τούτέστιν ὡς εἰς στίχους τινὰς ἂν τεθῇ ὡς πρόλογος, ὅτι δέον νὰ ψαλῶσι κατὰ τὸ «εἰς τὸ ρεῦμα τῆς ζωῆς μου» ἢ κατὰ τὸ «ὦ λυγερὸν καὶ κοπτερὸν κτλ.» τίθεται τοιοῦτος τις πρόλογος καὶ εἰς τὰ τροπάρια, ταῦτα καθίστανται «προσόμοια» καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ ψάλῃ αὐτὰ ἄλλως ἢ ὡς ἀπαιτεῖ ὁ πρόλογος, οὔτε ποτὲ δύνανται νὰ παραλλαχθῶσι. Ποία δευτέρα ἢ τρίτη φωνὴ δύναται νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν γραμμὴν τῶν προσομοίων τῶν Κανόνων τῶν Καταβασιῶν, τῶν Καθισμάτων, τῶν Κεκραγαρίων, τῶν Αἴνων, τουτέστιν εἰς τὸν πρόλογον «ὦ τοῦ παραδόξου θαύματος» εἰς τὸν κανόνα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου «Κύματι θαλάσσης» εἰς τὰ καθίσματα «τὸν τάφον σου Σωτήρ» εἰς τὸ «ἰδοὺ ὁ νυμφίος» εἰς τὸ «τὰς ἑσπερινὰς ἡμῶν εὐχάς» καὶ νὰ μὴ καεαστρέψῃ τὸν ρυθμὸν καὶ τὸ μέλος των; Εἶναι λυπηρὸν ἀληθῶς νὰ παρουσιάζωνται συμπτώματα τοιαύτης ἐλαφρᾶς κρίσεως περὶ ζητημάτων ἀπαιτούντων βαθεῖαν μελέτην καὶ σοβαρὰν καὶ ἐμβριθῆ σκέψιν καὶ δὴ παρ' ἀνδρῶν, ὧν ὁ λόγος ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των δύναται νὰ ἔχῃ βαρὺ τὸ κῦρος. Ὡμίλεῖ ὁ κ. **Α.** Διομήδης Κυριακὸς περὶ εἰσαγωγῆς τετραφώνου μουσικῆς ὡς εἰσαχθείσης ἔν τισιν ὀρθοδόξοις ἑλληνικοῖς ναοῖς ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἰδίως ἐν Βιέννῃ καὶ ἀναφέρει, ὅτι ἡ μουσικὴ ἥτις εἰσήχθη ἐκεῖ, εἶναι μουσική, εἰς ἣν συνειργάσθησαν μεγάλοι εὐρωπαῖοι μουσικοὶ καὶ τοῦτο καὶ μόνον δίδει αὐτῷ τὸ ἐνδόσιμον νὰ ἐξάρῃ τὸ σύστημα ἐκεῖνο ἀποβλέπων μόνον εἰς τὸν ὄγκον τῶν ὀνομάτων οὐχὶ δὲ εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος. Ὁ κ. Διομήδης ζητεῖ, ἵνα ἡ μουσικὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἂν καὶ θέλῃ τὴν διατήρηριν τῆς παλαιᾶς μουσικῆς, ἀκολουθήσῃ τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ, διότι κατὰ τὴν γνώμην του, δὲν πρέπει νὰ βλέπωσιν ἡμᾶς οἱ πρέσβεις καὶ οἱ λοιποὶ ξένοι ἐν τῇ στασιμότητι, ἀποκαλεῖ δὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὑμνολογίαν «βάρβαρον», διότι ἐν αὐτῇ εἰσέφρησαν (εἰς τίνα ὅμως τροπάρια δὲν λέγει), κακόζηλα ἀνατολικὰ καὶ ἀπαιτεῖ νὰ ἀπορρίψωμεν αὐτὴν καὶ εἰσαγάγωμεν τὴν ἁρμονικὴν πολυφωνίαν, τὸ ξένον δηλ. ἰδίωμα, ἀδιαφορῶν, ἂν διὰ τοῦ τοιούτου μέτρου ἡ ἐθνικὴ παρακαταθήκη, παραδόσεις καὶ ἀναμνήσεις ἱεραὶ τίθενται ἐκποδών, οὐχὶ ὅπως βελτιώσωμεν τὸ σύστημα τῆς μουσικῆς, ἀλλ' ἁπλῶς ὅπως καινοτομήσωμεν καὶ ἀκολουθήσωμεν τὸν συρμόν, ἐξ οὗ καὶ πελατείαν θὰ ἀποκτήσωσιν πρὸς τοῖς ἄλλοις οἱ ἱεροὶ ἡμῶν ναοί! Ταῦτα ζητοῦνται καὶ μάλιστα νὰ εἰσαχθῶσιν ἐν τῷ τῆς Μητροπόλεως ναῷ τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους! Ἀλλ' ἐὰν διὰ τούτων ἡ ἱερὰ ὑμνολογία, ἥτις ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρις ἐσχάτων ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν διετηρήθη διάφορος τῆς ἐκτὸς τῶν ναῶν, ὡς κατεδείξαμεν ἐν ἀρχῇ, ἀποβάλληται, ἀντικαθισταμένη διὰ τῆς θεατρικῆς μουσικῆς, ἐὰν ἡ ἐθνικὴ παρακαταθήκη προπηλακίζηται, ἐὰν αἱ ἱεραὶ διατάξεις παραβιάζωνται, αἱ προστάττουσαι τοὺς ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ψάλλοντας ἀπὸ διφθέρας ψάλλειν ὡς τεθέσπισται καὶ παρεδόθη ἡμῖν ἡ ἱερὰ ἀκολουθία, ἐὰν αἱ παραδόσεις ἐξουθενῶνται, ἐὰν αἱ τῶν ἑλλήνων αὐτοκρατόρων μελοποιΐαι καὶ αἱ τῶν ἀοιδίμων μουσουργῶν τῆς Ἐκκλησίας ᾠδαὶ νοθεύωνται οὐ φροντὶς Ἱπποκλείδει, ἀρ-

νου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ παντὸς τοῦ λογίου καὶ μουσικοῦ

κεῖ μόνον ὅτι θὰ ἔχωμεν πελατείαν ἐν τοῖς ναοῖς, ἀρκεῖ ὅτι θὰ παρασταθῶμεν ἀπέναντι τῶν ξένων ὡς μὴ στάσιμοι. Καὶ βεβαίως εἰσὶ στάσιμοι οἱ Ἄγγλοι ψάλλοντες μονοτόνως ἐν τοῖς ναοῖς αὐτῶν καὶ οἱ διατηροῦντες ἐν τῇ στρατιωτικῇ μουσικῇ εἰς τὰ σκωτικὰ τάγματα τὰς γκάϊδας. Ἄλλως δὲ εἶναι ἀνάγκη ἡμεῖς, ἀφοῦ ἠρξάμεθα τόσων ἄλλων καινοτομιῶν εἰς τὸ ἔνδυμα, νὰ λησμονήσωμεν τὴν φουστανέλλαν πλέον, νὰ ἀφήσωμεν τοὺς συνδέοντας ἡμᾶς δεσμοὺς πρὸς τὸ ὅλον ἔθνος καὶ πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ νὰ ὑψώσωμεν ἐν αὐτῇ τῇ ἑλληνικῇ πρωτευούσῃ, ἐν αὐτῷ τῷ Πατριαρχείῳ τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους τὴν σημαίαν τῆς ἀνταρσίας κατὰ τῆς Μ. Ἐκκλησίας, μεθ' ἧς συνδέονται αἱ ἱερώτεραι καὶ εὐγενέστεραι ἀναμνήσεις· καὶ τί νὰ πράξωμεν; νὰ ὑποκαταστήσωμεν τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ἱερὰν μουσικὴν διὰ συστήματος ξενοτρόπου, ἀγράφου, ἀνυπάρκτου, ἀσυστηματοποιήτου, διότι εἶναι ψευδὲς καὶ ἀνύπαρκτον τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ ἀξιοτίμου καθηγητοῦ τῆς θεολογίας κ. Α. Διομήδους Κυριακοῦ ὅτι τὸ ψαλλόμενον μετὰ πολλῶν φωνῶν σύστημα (ὃς τὸ εἴπωμεν σύστημα) ὑπὸ τοῦ κ. Ι. Σακελλαρίδου εἶναι γεγραμμένον καὶ μάλιστα ἐν βιβλίῳ διὰ μουσικῶν σημείων τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ ἐγκεκριμένῳ ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου· ναί, εἶναι ψεῦδος ἄντικρυς τὸ λεχθὲν τοῦτο καὶ δὲν ὤφειλε ἀνήρ, κατέχων ὑψηλὴν θέσιν ἐν τῷ λογίῳ κόσμῳ καὶ δὴ ὡς καθηγητὴς τῆς θεολογίας, εἰς τοιοῦτον νὰ καταφύγῃ μέσον πρὸς ἀποπλάνησιν τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας, ἥτις πιθανὸν δὲν ἐδίστασε καὶ νὰ τὸν πιστεύσῃ. Βιβλίον ἁρμονικὸν ὡς ψάλλει ὁ κ. Ι. Σακελλαρίδης δὲν ὑπάρχει γεγραμμένον καὶ ἐγκεκριμένον ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἡ δὲ ψαλλομένη Ζακυνθινὴ καντάδα εἶναι κατὰ τὸ σύστημα τῶν τσαγκάριδων κατηρτισμένη ἐμπειρικῶς καὶ ἄνευ κανόνων, οὓς ἀπαιτεῖ ἡ εὐρωπαϊκὴ ἁρμονία. Ἄλλως δὲ ὀφείλει νὰ γινώσκῃ πᾶς τις ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὑμνολογία, ἥτις εἶναι μελοποιημένη κατὰ τὰ τρία τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς γένη καὶ εἰς ποικίλας κλίμακας, εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ τροπάριον πολλάκις, εἶναι ἀνεπίδεκτος ἁρμονίας καὶ μάλιστα δι' εὐρωπαϊκῆς κλίμακος, διότι ἡ μία καὶ μόνη εὐρωπαϊκὴ διατονικὴ κλίμαξ διαφέρει τῆς ἑλληνικῆς διατονικῆς κλίμακος, οὔσης διῃρημένης εἰς τόνους μείζονας, ἐλάσσονας καὶ ἐλαχίστους, ἐνῷ ἡ εὐρωπαϊκὴ εἶναι διῃρημένη εἰς μόνον τόνους καὶ ἡμιτόνια, ὥστε οἱ ἑλληνικοὶ τόνοι δὲν εὑρίσκονται μετὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν τόνων εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ἐν τῇ κλίμακι. Πρὸς τούτοις οὐδέποτε ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπῆρξε τοιοῦτον σύστημα ἁρμονικῆς πολυφωνίας, ἔψαλλε δέ, καὶ πολλῶν ὄντων ψαλτῶν, πάντοτε εἷς, τῶν λοιπῶν ὑπηχούντων (ἰσοκρατούντων ἐλαφρῶς) ὡς ῥητῶς γράφει ὁ Μέγας Βασίλειος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν κλῆρον τῆς Νεοκαισαρείας, λέγων «τελευταῖον ἀναστάντες πρὸς προσευχὴν εἰς τὴν ψαλμῳδίαν καθίστανται, νῦν μὲν διχῇ διανεμηθέντες ὀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις . . . καὶ ἐπιτρέψαντες ἘΝΙ κατάρχειν τοῦ μέλους, οἱ λοιποὶ ὑπηχοῦσιν». Ὅθεν οἱ νεωτεριστα, οἱ ὑποστηρίζοντες, ὅτι διὰ τῆς ἁρμονικῆς πολυφωνίας ψάλλουσιν αὐτὴν τὴν ἑλληνικὴν βυζαντινὴν μουσικὴν ἢ ἀγνοοῦσι τὴν μουσικὴν ταύτην καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς ἢ προσποιοῦνται, ὅπως ἀποπλανήσωσι τὴν ἀνωτέραν τάξιν, ἣν φέρουσιν εἰς τὸ στόμα, ὡς μὴ στέργουσαν δῆθεν τὸ καθεστὼς τῆς Ἐκκλησίας, τοῦθ' ὅπερ οὐδέποτε αἱ καλαὶ οἰκογένειαι θὰ ἐδέχοντο, ἐὰν δὲν ἀπεπλανῶντο

κόσμου τῆς βασιλευούσης, ἅτε δὴ προερχόμεναι ἐκ καλάμου ἀνδρός,

---

ὅτι προσκαλοῦνται (διὰ τῶν ἀποσταλέντων αὐταῖς προσκλητηρίων) νὰ ὑποστηρίξωσι δῆθεν τὴν ἑλληνικὴν μουσικὴν καὶ ἀποβάλωσι τὴν καθεστηκυῖαν μουσικὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἣν προσονομάζουσι ἀσιατικὴν καὶ ὅσα ἄλλα ἐπισωρεύουσιν οἱ νεωτερισταὶ καὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ συρμοῦ. Δὲν ὤφειλε δὲ προσέτι ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του, ὡς καθηγητὴς τῆς θεολογίας, ὁ κ. Α. Διομήδης Κυριακὸς νὰ γνωματεύῃ, ὅτι οὐδεὶς κανὼν ἐμποδίζει τὴν καινοτομίαν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ μουσικῇ, ἀφοῦ δὲν πιστεύομεν νὰ ἀγνοῇ, ὡς καθηγητὴς τῆς θεολογίας, τὸν ΟΕ' κανόνα τῆς ΣΤ' Οἰκουμεν. Συνόδου ὡς καὶ τὸν ΙΕ' κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου καὶ δὴ καὶ τὸ τεθεσπισμένον ἀπὸ «διφθέρας ψάλλειν». Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνο, ὅπερ γράφει ὅτι «ἡ μουσικὴ μεταβάλλεται κατὰ τὰς περιστάσεις» καὶ ὅτι «διάφοροι λαοὶ ὀρθόδοξοι ψάλλουσι διαφοροτρόπως «κατὰ διαφόρους ἐποχὰς» οὐδόλως ἔχεται ἀληθείας· διότι οὐδεμία τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ὑπὸ τὰ τέσσαρα ἑλληνικὰ Πατριαρχεῖα ψάλλει ἄλλως ἢ ὡς ψάλλεται ἡ ἀκολουθία ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ. Περιττὸν νομίζομεν νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἐπὶ πλέον, ὅπως καταδείξωμεν εἰς τοὺς ὑποστηρίζοντας τὰς καινοτομίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὅτι δὲν εἶναι εὔκολον νὰ μεταβληθῇ καθεστὼς, κρατῆσαν ἐπὶ δεκαεννέα αἰῶνας διαρκῶς ἐν τῇ ἐθνικῇ κιβωτῷ καὶ δι' οὗ ἐτηρήθη ἡ ἐθνικὴ ἑνότης καὶ διετράφη ἡ ἰδέα, ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς εἰσὶν ἀδελφοὶ καὶ ὁμόφυλοι, ἔχοντες κοινὰ τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς παραδόσεις. . . . Φοβερὸν δὲ θὰ ἦτο ἂν ἕλλην ὑπουργός,. . . . ἄστοργος δεικνύμενος πρὸς τὰ ἐθνικὰ κειμήλια, συνετέλει νὰ γελωτοποιηθῇ δι' ἐμπειρικῶν κανταδόρων ἡ θαυμαζομένη ὑπὸ διασήμων λογίων εὐρωπαίων ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ διὰ τὸν πλοῦτον τῶν κλιμάκων της καὶ τῶν τριῶν αὐτῆς γενῶν καὶ περὶ τῆς ὁποίας ὁ ὑπὸ τῆς γαλλικῆς Κυβερνήσεως ἀποσταλεὶς τῷ 1874 κ. Δεγκουδράϋ καὶ περιηγηθεὶς τὴν Ἀνατολὴν πρὸς μελέτην τῆς ἀνατολικῆς μουσικῆς μετὰ θαυμασμοῦ γράφει, ἐξαίρων τὸ κάλλος καὶ τὸν πλοῦτον αὐτῆς, δημοσιεύων καὶ πολλὰ ἐκκλησιαστικὰ ᾄσματα. Παραλείποντες δὲ ἄλλους διασήμους γερμανούς, ὡς τὸν Λοβέκιον, ἐξαίροντα τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικὴν καὶ οἰκτείροντα τὴν εὐρωπαϊκὴν διὰ τὴν πενιχρότητά της καὶ περὶ τῆς ὁποίας λέγει ὅτι ἡ πτωχεία της ἐπέβαλε τὴν περιβολὴν αὐτῆς διὰ τῆς πολυφωνίας, ἐνῷ, λέγει, ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ δὲν ἔχει ἀνάγκην τοιαύτης, ἔχουσα πλοῦτον καὶ δυναμένη νὰ ἦναι ἀφ' ἑαυτῆς τερπνὴ καὶ ποικιλωτάτη, παραλείποντες, λέγομεν, ἄλλων διασήμων εὐρωπαίων τὰς κρίσεις, φρονοῦμεν ὅτι ἡ ἐθνικὴ συνείδησις εἶναι ἀρκούντως ἐδραιωμένη ὥστε νὰ μὴ ἐπηρεασθῇ ἐκ τῆς στηθείσης σαγήνης ἐνίων ὀπαδῶν τοῦ συρμοῦ καὶ μήτε εἰς ὑπουργοὺς ἢ καὶ εἰς αὐτὸν ἔτι τὸν Σ. Μητροπολίτην, ἐὰν δὲν ἤθελε συμμορφωθῇ πρὸς τὰ ἐπιβαλλόμενα αὐτῷ καθήκοντα ὡς θεματοφύλακι τῆς ἐθνικῆς ἱερᾶς παρακαταθήκης, νὰ ἐπιτρέψῃ νὰ παραδώσωσι τὰ ἱερὰ τοῖς κυσί».

Ἀθήνησι, τῇ 24 φεβρουαρίου 1888.

(Αἰών, ἔτος ΜΘ. ἀριθ. 5,204 φύλλ. τῆς 24 φεβρουαρίου 1888).

Β'.

«Ἴσως δὲν ἦτο ἀνάγκη μεθ' ὅσα ἐγράψαμεν ἐν τῷ «Αἰῶνι» ἐν τῷ φύλλῳ τῆς παρελθούσης Πέμπτης περὶ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν μουσικῆς, ἣν ἡ Ἐκκλησία

ἐφ' ὃν ἔθνος τε καὶ ἐκκλησία τὰς χρηστοτέρας καὶ θυμηρεστέρας τῶν

διετήρησε μέχρις ἡμῶν ὁμοιόμορφον πάντοτε, νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀφοῦ, ὡς κατεδείξαμεν δι' ἐπισημοτάτων μαρτυριῶν, ἡ ἑλληνικὴ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐπὶ δεκαεννέα αἰῶνας, ἐτήρησε καὶ τηρεῖ τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ ψάλλειν, ὡς ἀριδήλως καταδείκνυται ἐκ τῶν λόγων τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ρητῶς λέγοντος, ὅτι κατὰ τὴν ψαλμῳδίαν ἔψαλλε μόνον ΕΙΣ, τῶν λοιπῶν ὑπηχούντων. Λέγομεν δὲ δὲν ἦτο ἀνάγκη, διότι, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀπαντήσεως τοῦ κ. Διομήδους Κυριακοῦ, ὁ ἀξιότιμος καθηγητὴς τῆς θεολογίας ἀνεγνώρισε καὶ ἐπεδοκίμασε τὰ ὑφ'ἡμῶν δύο κεφαλαιώδη ὑποστηριχθέντα, γράφων α΄.) ὅτι δὲν πρέπει νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν ξένη θεατρικὴ μουσική. β΄.) ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται ἡ καινοτομία ἐν αὐτῇ, καὶ ὅτι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ οἱ ψάλται πρέπει νὰ ψάλλωσιν ἐκ βιβλίων ἐγκεκριμένων ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, ὑποστηρίζων ὅτι ὑπάρχει βιβλίον τοῦ κ. Ἰ. Σακελλαρίδου ἐγκεκριμένον ὑπὸ τῆς Ἱ. Συνόδου, ἐκ τοῦ ὁποίου ψάλλει οὗτος μετὰ τοῦ χοροῦ του, τοῦθ' ὅπερ εἰς τὸ πρῶτόν του ἄρθρον ἐν τῷ «Αἰῶνι» δὲν ἀνεγνώριζε, γράφων ὅτι «οἱ κανόνες οὐδὲν λέγουσι περὶ τῆς παρούσης μουσικῆς»· τοῦτο εἶναι εὐχάριστον. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ παραδέχεται μὲν τοὺς τύπους, φαίνεται ὅμως παρορῶν τὴν οὐσίαν, καὶ δὲν ἀμφιβάλλομεν ἐκ καλῆς πίστεως, ὀφείλομεν νὰ πραγματευθῶμεν καὶ πάλιν τὸ ζήτημα τοῦτο ὅπερ δὲν εἶναι βεβαίως τόσῳ ἁπλοῦν καὶ κοινόν, ὅσῳ νομίζουσί τινες, καθ' ὃ συνδεόμενον μετὰ τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν παραδόσεων, τῆς γλώσσης καὶ τῆς θρησκείας ἡμῶν καὶ περὶ τοῦ ὁποίου δὲν ὀφείλομεν νὰ ἀποφασίζωμεν μετὰ τόσῳ ἐλαφρᾶς εὐκολίας. Καὶ ἐν πρώτοις θὰ ἐξετάσωμεν: εἶναι ἡ μουσικὴ ὑπὲρ τῆς ὁποίας συνηγορεῖ ὁ κ. Α. Διομήδης Κυριακός, θυμελικοῦ ἤθους, τουτέστι θεατρικοῦ; τὸ ὁποῖον ἦθος πάντοτε ἀπέκρουσεν ἡ Ἐκκλησία καὶ κατὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ὁποίου ὁ Χρυσόστομος ὁμιλεῖ σφοδρότατα ἐν τῇ ὁμιλίᾳ του «εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου» ὁ δὲ κ. Α. Διομήδης Κυριακὸς ἀποκρούει ὡσαύτως; Ἔπειτα καὶ τί εἶναι θυμελικὸν ἦθος ἢ καὶ ποῖον τρόπον τῆς μουσικῆς καλοῦσιν οἱ μουσικοὶ ἦθος θυμελικόν; Χωρὶς νὰ μακρηγορήσωμεν, θυμελικὸν ἦθος ἦν τὸ σύστημα τῆς πολυφωνίας, τὸ ὁποῖον μετεχειρίζοντο τότε ἐν τοῖς θεάτροις καὶ καθ' ὅ, ἄνδρες, γυναῖκες, ὅλοι ὁμοῦ συνέψαλλον, οὐχὶ μὲν κατὰ τὸν τρόπον τῆς εὐρωπαϊκῆς ἁρμονίας ἐκ διαφόρων τόνων τῆς κλίμακος ψάλλων ἕκαστος, ἀλλ' ἐπὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς βάσεως, ἀλλ' ὅμως, καίτοι οὕτω ἔψαλλον, παρήγετο εἶδος ἁρμονίας ἐκ τῆς ποικιλίας τῶν φωνῶν καὶ τοιουτοτρόπως ἐκ τοῦ εἴδους τούτου τοῦ ψάλλειν καὶ τῶν κινήσεων καὶ τῆς ἐρωτοτρόπου ἀπαγγελίας τοῦ τοιούτου χοροῦ τὸ κοινὸν ἐτέρπετο καὶ ἐνεθουσία, καὶ οὐχὶ ἅπαξ καὶ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐγεννήθη τὸ ζήτημα, ὅπερ ἔχομεν καὶ ἡμεῖς σήμερον, ἀπαιτούντων καὶ τότε τῶν θαμώνων τοῦ θεάτρου νὰ εἰσαχθῇ ἡ θυμέλη, ἤτοι ὁ χορὸς τοῦ θεάτρου, ἐν τοῖς ναοῖς καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καθ' ὧν ἀντετάχθη ἡ Ἐκκλησία διὰ τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Κλήμεντος καὶ λοιπῶν ἁγίων πατέρων. Αἱ αὐταὶ δὲ αἰτιάσεις καὶ τὰ αὐτὰ περίπου ἐπιχειρήματα καὶ ἰδίως τὸ περὶ ρινοφωνίας τετριμμένον ἐπιχείρημα ἀντετάσσοντο καὶ τότε ὑπὸ τῶν καινοτόμων, ἀλλ' ὁ σώφρων κόσμος, ὁ γινώσκων νὰ διακρίνῃ τοὺς δύο τόπους, τὸν ναὸν καὶ τὸ θέατρον, οὐδὲ κατὰ κεραίαν ὑπε-

ἐλπίδων ἐπαναπαύουσι, καὶ παρ' οὐ προσδοκῶσι νὰ διδάσκῃ πα-

χώρησε, καὶ ἂν ποτε ἡ Ἐκκλησία ἐδέχθη εἰσαγωγὴν νέου εἴδους, ἐδέχθη αὐτὸ μετὰ πολλῆς αὐστηρότητος συνεσκευασμένον, ὅπερ ὤφειλε νὰ ἦνε σοβαρὸν καὶ κατανυκτικὸν καὶ παράλληλον ταῖς καθεστηκυίαις ἐκκλησιαστικαῖς μελωδίαις. Τοιούτου λοιπὸν ὄντος τοῦ θυμελικοῦ ἤθους, ἤτοι τοῦ θεατρικοῦ, ἐρωτῶμεν ἤδη, τὸ σύστημα τῆς πολυφωνίας «τοῦ ὑψιφώνου, τοῦ ἀνθυψιφώνου τοῦ μεσοφώνου καὶ βαθυφώνου», ὅπερ μεταχειρίζεται ὁ κ. Ἰωάννης Σακελλαρίδης, δὲν εἶναι ἐκ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ θεάτρου εἰλημμένον; δὲν εἶναι αὐτὸ τοῦτο αὐτόχρημα τὸ θυμελικὸν ἦθος, τὸ ὁποῖον ὁ Χρυσόστομος ἐλέγχει, λέγων: «σὺ τὰ μίμων καὶ ὀρχηστῶν ἐνταῦθα παρεισάγεις . . . . . ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς θεάτροις ἀκουσμάτων τε καὶ θεαμάτων τὸν νοῦν «ἐσκοτίσθης καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἐκεῖσε πραττόμενα τοῖς τῆς Ἐκκλησίας ἀναφύ«ρεις τόποις»; ἢ δὲν εἶναι ὅμοια ἐκείνοις, ἅτινα ἀναγράφει ὁ θεῖος Βαλσαμὼν ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τοῦ ΟΕ' κανόνος, λέγων: «ἀφορισμῷ καθυποβάλλουσι τὰ ση«μειώματα διαφόρων Πατριαρχῶν, τοὺς μὴ διὰ ψαλμῳδημάτων καὶ ἀλληλουα«ρίων λιτῶν ψαλλομένων, κατὰ τὸ Θεμέλιον τῆς Ἐκκλησίας, ἐκπληροῦντας τὴν «παννύχιον ψαλμῳδίαν, μηδὲ γίνεσθαι . . . μήτε μὴν διὰ καλλοφωνιῶν ἀνοι«κείων τῇ ἐκκλησιαστικῇ καταστάσει καὶ ἀκολουθίᾳ, οἷά εἰσι τὰ θυμελικὰ μέ«λη καὶ αἱ περιτταὶ ποικιλίαι τῶν φωνῶν»; Δὲν εἶναι, λέγομεν, ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν θεάτρων κατεσκευασμένα τὰ μέλη καὶ ὁ τρόπος, ὃν μεταχειρίζεται ὁ κ. Ι. Σακελλαρίδης καὶ ὅλως ξένα πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἦθος καὶ τὴν κρατήσασαν τάξιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ; Ἀληθῶς κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐδέχθη μὲν προσθήκην μελῶν ἐκ τῆς ἔξω μουσικῆς ἡ Ἐκκλησία, διότι μετὰ τὸν ε'. αἰῶνα εἰσήχθησαν τὰ κρατήματα καὶ ἡ χειρονομία ἐκ τοῦ ἀσματικοῦ ἤθους τῆς μουσικῆς, ἀλλ' ὅμως πάντοτε τὰ εἰσαχθέντα ἦσαν οὐχὶ ξενότροπα καὶ ἀθνεῖα, ἀλλ' ἐθνικὰ μέλη καὶ ἐκ τῶν συναδόντων εἰς τὸ γράμμα καὶ πνεῦμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. Εἶναι ἄρα θεατρικὰ καὶ ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ᾠδὴν καὶ ὅλως ἀντικείμενα εἰς τὴν ἐθνικὴν μουσικὴν τὰ ὑποστηριζόμενα ὅπως εἰσαχθῶσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀποπειράματα τοῦ κ. Σακελλαρίδου καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀπορριπτέα. Ἀλλὰ πλὴν τούτων θὰ ἀποδείξωμεν ὅτι εἶναι καὶ κακότεχνα καὶ ἄμοιρα πάσης τέχνης καὶ ἕνεκα τούτου οὐ μόνον δὲν βελτιοῦσι καὶ δὲν καθαρίζουσι τὸ παράπαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν, ἀλλὰ καταστρέφουσι τὸ μέλος αὐτῆς, καὶ τὸ ἑλληνικὸν ὕφος καὶ παραμορφοῦσι τὸ ἦθος αὐτῆς, καθότι πλὴν ἄλλων ἀπόλλυται καὶ ἡ προφορὰ τῶν φθόγγων, διότι ὅπως ἐπιτευχθῇ ἁρμονία, φθείρεται ἡ ἰδιάζουσα ἑκάστου φθόγγου προφορά, ἤτοι ἡ λεγομένη ἐξαγγελία τῆς φωνῆς τῶν φθόγγων, μάλιστα δὲ εἰς τὰ χρωματικὰ μέλη, ὡς εἰς τὸ «ἅγιος ὁ θεὸς», «ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου» καὶ λοιπά, ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἀμουσότατα καὶ ἀτεχνότατα τίθησι τὰς τρεῖς ἑτέρας φωνὰς διὰ διατονικῆς κλίμακος! ὅτε προκύπτει ἀληθὴς τραγέλαφος ἡ ἁρμονία. Ἀλλὰ περὶ τῶν οὐσιωδεστάτων τούτων πλημμελειῶν προκειμένου, ἵνα μὴ φανῇ εἴς τινας ἀγνοοῦντας τοὺς κανόνας τῆς ἁρμονίας, ὅτι ἡμεῖς ἐκ συστηματικῆς ἀντιδράσεως γράφομεν ταῦτα, ὅτι δηλαδὴ διὰ τῆς ἁρμονικῆς πολυφωνίας οὐ μόνον δὲν ψάλλεται κεκαθαρμένον τὸ μέλος καὶ δὲν διατηρεῖται ἀβλαβὴς ἡ δεδομένη εἰς ἕκαστον ἐκκλησιαστικὸν ᾆσμα μελῳδία, ἀλλὰ καὶ ὅτι καταστρέφεται καὶ ἀπόλλυται τέλεον τὸ ἑλληνικὸν

σαν ὑψηλὴν ἰδέαν, τείνουσαν πρὸς σεβασμὸν τῶν τύπων, τῶν παρα-

ἐκκλησιαστικὸν μέλος, ... ἀντὶ ἄλλων ἡμετέρων κρίσεων κρίνομεν εὔκαιρον νὰ παραθέσωμεν γνώμην εὐρωπαίου μουσικοδιδασκάλου, κάλλιστα εἰδότος καὶ τὴν ἡμετεραν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν, τοῦ γνωστοῦ παρ' ἡμῖν κ. Ἐνιγγ, δόντος εἰς τὴν δημοσιότητα κατὰ τὸ 1884 τάδε· «Ἡ εἰσαγωγὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν καὶ συνάμα ἡ ἐν αὐτῇ διατήρησις τῶν ἀρχαίων μουσικῶν μελῶν αὐτῆς εἶναι ἀδύνατος, ὡς ἐκ τῶν ἀκολούθων τριῶν λόγων ἀποδεικνύεται.»

α' «Ὅτι ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς εὐρωπαϊ-«κῆς λεγομένης μουσικῆς ἁπλῶς εἰς τοῦτο συνίσταται, ὅτι ἐκείνη μὲν ἐν ταῖς «ἑπτὰ ἀρχικαῖς ἁρμονίαις: δωριστί, ὑποδωριστί, φρυγιστί, ὑποφρυγιστί, μιξο-«λυδιστί, ὑπολυδιστί, λυδιστί, καὶ ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρωματικοῖς καὶ ἐναρμο-«νίοις γένεσι μετὰ ρυθμικῆς ἐλευθερίας μονοφώνως, αὕτη δὲ εἰς τὸ λύδιον καὶ «τὸ κατὰ τὸ δεύτερον τετράχορδον τῆς κλίμακος μεταβεβλημένον ὑποδώριον «διάτονον γένος περιωρισμένη ἐν αὐστηρᾷ ρυθμικῇ τάξει πολυφώνως ἐκτελεῖται.

β. «Ὅτι ἡ πολυφωνία τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, τουτέστιν ἡ ἐκ τῆς κοι-«νωνικῆς ἀκολουθίας συμφωνιῶν μορφωμένη ἁρμονία, μόνον εἰς τὰ δύο διάτονα «γένη τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, ὄχι δὲ εἰς τὰ λοιπὰ ἀρχαῖα γένη τὰ ἐντὸς «τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἐφαρμόζεται, ὥστε εἰσαγωγὴ ἐκείνης εἰς ταύτην θὰ «ἐσήμαινε προφανῆ ἀντικατάστασιν τῶν πρὸ δεκαοκτὼ αἰώνων ἐν χρήσει ὑπαρ-«χόντων μελῶν διὰ νέων ὅλως ξένων σκοπῶν.»

καὶ γ' «Ὅτι ἡ ἐν τοῖς ἀρχαίοις δράμασι καὶ τῇ ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ δια-«τηρουμένη μονόφωνος ἀπαγγελία καὶ ᾠδὴ ἀνυψοῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἱεροῦ λόγου «καὶ καθιστᾷ αὐτὸν σοβαρώτερον, μεγαλοπρεπέστερον, συγκινητικώτερον καὶ «πειστικώτερον, ἐνῷ τοὐναντίον ἡ πολύφωνος ᾠδὴ διὰ τῆς μουσικῆς παιδιᾶς «τὸν ἀκροατὴν ἄλλως πως τέρπει καὶ διασκεδάζει, ὥστε προφανῶς ἐκείνη μὲν «εἶναι προσφορωτέρα καὶ καταλληλοτέρα διὰ τὴν ἐκκλησιαστικήν, αὕτη δὲ διὰ «τὴν κοσμικὴν χρῆσιν. Δύναται ὅμως καὶ αὕτη πρὸς ἀνακούφισιν καὶ ἄνευ «ζημίας διὰ τὴν ψυχικὴν οἰκοδομὴν τῶν χρωμένων νὰ ἐφαρμόζηται καὶ ἐν τῇ «ἐκκλησίᾳ ἐπὶ τῶν ἐπανειλημμένων λέξεων καὶ φράσεων τῆς λειτουργίας. «Ἀ-«μήν, Ὡσαννά, Ἀλληλούϊα, Σὺ Κύριε, Κύριε ἐλέησον».

«Ἡ καταφορὰ κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐκ μέρους ἀ-«δαῶν μουσικῶν καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἀνατεθραμμένων Ἑλλήνων, ὡς φυσικὸν «ἀποτέλεσμα ἀμαθείας καὶ προλήψεως, δὲν πρέπει νὰ ταράττῃ τὸν γνήσιον Ἕλ-«ληνα, τὸν αἰσθανόμενον, ὅτι διατηρεῖ ἀνέπαφον ἐν τῇ μουσικῇ του, πιθανὸν πρὸς «ὄφελος ἁπάσης τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν πολύτιμον κληρονομίαν τῶν σοφῶν προ-«γόνων αὐτοῦ».

Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν λοιπὸν τούτων, τί λέγουσι τόρα οἱ φρονοῦντες καὶ ὑποστηρίζοντες τὸν κ. Σακελλαρίδην; ἆρά γε ἐπιμένουσι νὰ φρονῶσιν, ὅτι «τὸ μέλος εἶναι τὸ αὐτὸ» καὶ νὰ ἐρωτῶσι: «ποῦ ἡ μεταβολὴ τῆς μουσικῆς»; καὶ νὰ λέγωσιν, ὅτι «ὁ κ. Σακελλαρίδης δὲν ἔπλασε νέαν μουσικήν, δὲν μετεκίνησε τὰ μουσικὰ καθεστῶτα οὐδὲ κατὰ ἰῶτα ἕν,» καὶ ὅτι τὸ συντελεσθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Ι. Σακελλαρίδου εἶναι «κατόρθωμα; Ὡς βλέπει ἕκαστος, καὶ πείθεται νομίζομεν, ἐξάγεται ἐντεῦθεν α'.) ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Ι. Σακελλαρίδου καταρτισθεῖσα πολυφω-

δόσεων καὶ αὐτῶν τῶν συνηθειῶν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν. Ὑπὸ τοῦ

νικὴ μουσική, ἔχουσα ὑψίφωνον, ἀνθυψίφωνον, μεσόφωνον καὶ βαθύφωνον, εἶναι κατὰ μίμησιν τῶν ξένων θεατρικῶν ἰδιωμάτων κατασκεύασμα, β'.) ὅτι ὡς κατεδείχθη, μάλιστα δὲ ἐκ τῶν τοῦ κ. Ἐνιγγ, εὐρωπαίου μουσικοδιδασκάλου, ἐκ τῆς περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη ἐφαρμοσθείσης ἁρμονικῆς πολυφωνίας «ἡ διατήρησις εἰς αὐτὰ τῶν ἀρχαίων μουσικῶν μελῶν εἶναι ἀδύνατος»· καὶ ὅτι, κατ' αὐτὸν τὸν κ Ἐνιγγ, ἡ εἰς τὰ ἀρχαῖα γένη τὰ ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας τῆς ἑλληνικῆς εἰσαγωγὴ εὐρωπαϊκῆς πολυφωνίας, θὰ ἐσήμαινε προφανῆ ἀντικατάστασιν τῶν πρὸ δεκαοκτὼ αἰώνων ἐν χρήσει ὑπαρχόντων μελῶν διὰ νέων ὅλως ξένων σκοπῶν. Ἰδοὺ λοιπὸν τὰ δύο κεφαλαιώδη στοιχεῖα ἕνεκα τῶν ὁποίων ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Ι. Σακελλαρίδου κατασκευασθεῖσα πολυφωνικὴ μουσικὴ δὲν δύναται νὰ εἰσαχθῇ ἐν τοῖς ὀρθοδόξοις ἑλληνικοῖς ναοῖς, οὖσα ἀφ' ἑνὸς ἄτεχνος, θεατρικὴ καὶ ἀφ' ἑτέρου καταστρέφουσα τὸ ἑλληνικὸν ἦθος καὶ μέλος· ἀλλ' οὔτε καὶ ἐν τῇ Ριζαρείῳ σχολῇ πρέπει νὰ διδάσκηται, ἐκεῖ ἔνθα πρόκειται νὰ μορφωθῇ ὁ σπουδαστὴς καὶ παρασκευασθῇ διὰ τὸ ἱερατικὸν σχῆμα, ὡς ξενότροπος καὶ ἀπάδουσα πρὸς τὰ θεμελιώδη στοιχεῖα τῆς καθεστηκυίας πατρῴας ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς· ἀλλ' οὔτε δὲ καὶ εἰς τὰ ἑλληνικὰ παρθεναγωγεῖα ἁρμόζει νὰ διδάσκηται τοιοῦτον ξενότροπον καὶ διεφθαρμένον ἦθος, καθ' ὃ αἱ μέλλουσαι μητέρες τῶν ἑλλήνων παίδων δέον νὰ μεταδώσωσιν εἰς τὰ τέκνα των γνησίαν τὴν μουσικὴν τῶν πατέρων ἡμῶν καὶ ἀμιγὲς τὸ ἑλληνικὸν ἦθος ξενισμῶν καὶ ἀναρμόστων τῇ ἡμετέρᾳ φύσει καὶ ἕξει μελῶν. Μένει δὲ προσέτι νὰ ἐξετάσωμεν τόρα, ἂν εὑρηται καὶ ἐντὸς τῆς ἀκριβείας ὁ κ. Α. Διομήδης Κυριακὸς καὶ ἐν τῷ ἐπιχειρήματι, ὅτι ὁ κ. Ι. Σακελλαρίδης ἔχει βιβλίον, Χρησομάθειαν, ἐγκεκριμένον ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ὡς ἐπιμένει διατεινόμενος καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου ψάλλει ὁ χορὸς αὐτοῦ. Ἀληθῶς ὁ κ. Ι. Σακελλαρίδης, ἱεροψάλτης, καὶ οὐχὶ καθηγητὴς ὡς αὐτοτιτλοφορεῖται, ὑπέβαλεν εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τοιούτου ὀνόματος βιβλίον κατὰ τὸ 1880 καὶ τὸ ὁποῖον συνέστησεν ἡ Ἱερὰ Σύνοδος εἰς τοὺς ἀρχιεπισκόπους καὶ ἐπισκόπους τοῦ Κράτους, ἵνα οὗτοι συνδράμωσι τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου, ἐγγράφοντες συνδρομητάς, ἀλλὰ τὸ βιβλίον ἐκεῖνο, ἡ Χρηστομάθεια, δὲν εἶναι κατὰ τὸ τετράφωνον σύστημα γεγραμμένον, οὔτε ἔχει δευτέραν, τρίτην, καὶ τετάρτην γραμμήν, ὃν καθὼς ὅλα τὰ ἄλλα βιβλία τῶν ἱεροψαλτῶν ἐκδεδομένον καὶ ἑπομένως ἄσχετον πρὸς τὸ ψαλλόμενον σύστημα νῦν ὑπ' αὐτοῦ, διότι καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι αὐτὸς οὗτος ψάλλει ἐκ τοῦ βιβλίου τούτου ὡς ὑψίφωνος, πόθεν τότε ψάλλει ὁ ἀνθυψίφωνος, ὁ μεσόφωνος καὶ ὁ βαθύφωνος; Οὐχὶ κατὰ τὸ δοκοῦν καὶ ὡς ἕκαστος πείρας καὶ ἕξεως ἔχει; Τὸ βιβλίον ἐκεῖνο ἐκ τοῦ Ἀναστασιματαρίου τοῦ μακαρίτου Ζαφειρίου καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων προεκδεδομένων ἐκκλησιαστικῶν μουσικῶν βιβλίων συναρμολογηθέν, ἐκτὸς τῶν ἀτέχνων γυμνασμάτων τοῦ ἰδίου, φέρει καὶ πρόλογον καὶ θεωρητικὴν ἑρμηνείαν ἀντιγραφεῖσαν ἐκ τοῦ Μεγάλου Θεωρητικοῦ τοῦ ἀοιδίμου Χρυσάνθου, καθ' ἣν ἀποκρούεται ἡ ἁρμονικὴ πολυφωνία αὐτὸς οὗτος δὲ ὁ κ. Ι. Σακελλαρίδης ἐν τῷ προλόγῳ του οἰκτείρει, ὡς γράφει, τοὺς πιθηκίζοντας ἡμιμαθεῖς ὑπὸ τὸ σατανικὸν μειδίαμα τοῦ πιθηκισμοῦ τῆς Δύσεως, γράφων: «ἡ μουσικὴ ἐκείνη, δι' ἧς τὸ ἔθνος ἐν τῇ δυσπραγίᾳ του ἐτόνιζε τὸ μελαγχολικὸν αὐτοῦ μέλος, ὡς οὐχ ἧττον ἐν τῇ εὐπραγίᾳ του διέχυνε τὰς θυμήρεις αὐτοῦ μελῳδίας .... παραμε-

Σακελλαρίδου διετυπώθησαν πέρυσι διὰ τῆς δημοσιογραφίας δοξασίαι τινὲς αὐτοῦ περὶ τοῦ ἐν ἁγίοις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, κατόπιν ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀναιρεθεῖσαι, καὶ καθ' ὧν ἀντεπεξῆλθεν ὁ ἐν Πειραιεῖ

ληθεῖσα ὑπὸ τῶν πιθηκιζόντων ἠμιμαθῶν, κεῖται πτῶμα φθῖνον καὶ ἴσως ἐκλεῖπον μετὰ καιρὸν ὑπὸ τὸ σατανικὸν μειδίαμα τοῦ πιθηκισμοῦ τῆς Δύσεως». Τί λέγει ὁ κ. Α. Διομήδης εἰς ταῦτα, ἄτινα γράφει αὐτὸς οὗτος ὁ κ. Ἰωάννης Σακελλαρίδης ἐναντίον τῶν ἰδεῶν του, ὑβρίζων τόσον ἀπηνῶς τοὺς σήμερον ὑποστηρικτάς του; ἐγράψαμεν ἢ ὄχι ἡμεῖς τὴν ἀλήθειαν εἰπόντες, ὅτι δὲν ὑπάρχει βιβλίον, καθ' ὃν τρόπον ψάλλει ὁ κ. Ἰωάννης Σακελλαρίδης «τετραφώνως», ἐγκεκριμένον ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου; ἀλλὰ τέλος πάντων ἐπείσθησαν οἱ ὑποστηρίζοντες, καλῇ βεβαίως τῇ πίστει, τὸν κ. Ἰωάννην Σακελλαρίδην ὅτι οὔτε βιβλίον ἔχει ἐκ τοῦ ὁποίου ψάλλει τὴν καντάδα του, προσέτι ὅτι δὲν ψάλλει τὴν ἑλληνικὴν βυζαντινὴν μουσικὴν καὶ ὅτι τὸ λεγόμενον σύστημά του εἶναι ἀνύπαρκτον, ἀσυστηματοποίητον, ἄγραφον καὶ ὅτι οὐδὲν περιέχει στοιχεῖον τέχνης ἁρμονικῆς, ὡς τοῖς καταδεικνύει εὐρωπαῖος μουσικοδιδάσκαλος, ὁ κ. Ἔνιγγ, ἀποφαινόμενος μετὰ ἀξιεπαίνου εἰλικρινείας καὶ ἀμεροληψίας, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ εἶναι ἀνεπίδεκτος πολυφωνίας καὶ ὅτι δι' αὐτῆς καταστρέφεται τὸ μέλος, ἀντικαθιστάμενον «διὰ νέων ὅλως ξένων σκοπῶν», ὀνομάζων δὲ καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς πολυφωνίας εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη «μουσικὴν παιδιάν»; Ὡς γίνεται λοιπὸν δῆλον ἐκ τούτων, ἐπιβάλλεται τὸ καθῆκον εἰς πάντα ὀρθόδοξον Ἕλληνα τιμῶντα τὴν θρησκείαν αὐτοῦ καὶ ἀγαπῶντα καὶ σεβόμενον τὰ πάτρια καὶ τὴν προγονικὴν κληρονομίαν, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον καὶ τὸν Σ. Μητροπολίτην νὰ ἀποδοκιμάσωσι καὶ ἀπεδάλωσιν ἀπὸ τῶν ἱερῶν ναῶν καὶ τῶν ἑλληνικῶν σχολῶν τὴν τοιαύτην μουσικήν, τηροῦντες πιστῶς καὶ εὐλαβῶς τὰς διατάξεις καὶ τοὺς κανόνας τῆς μητρὸς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἥτις ἄγρυπνος φρουρὸς καὶ πιστὴ θεματοφύλαξ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καθεστώτων οὐδέποτε ἐπέτρεψεν οὐχὶ μεταβολὴν συστήματος, ἀλλὰ καὶ γραμμὰς μόνον νὰ παραδεχθῇ μουσικάς, αἵτινες ἐφάνησαν αὐτῇ, ὅτι ἐξέκλιναν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὕφους ἐν βιβλίοις μουσικοῖς, σπεύσασα, ὡς ἔλαβε γνῶσιν, νὰ ἀποκηρύξῃ καὶ ἀπαγορεύσῃ ἐγκρίτου μουσικοῦ βιβλίον ἐκδοθὲν ἐν Θεσσαλονίκῃ, τοῦ πέρυσιν ἀποβιώσαντος μακαρίτου Δ. Βουλγαράκη, μόνον διότι παρενεῖρεν ὁ μακαρίτης γραμμάς τινας ἐλευθερίου ὕφους, διατάξασα τὸν Μητροπολίτην Θεσσαλονίκης «ἵνα ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα ἐπιτοπίως πρὸς ἀποκήρυξιν τοῦ ἐν λόγῳ βιβλίου καὶ ἀπαγόρευσιν τῆς χρήσεως αὐτοῦ ἐν ταῖς αὐτόθι ἐκκλησίαις ἢ σχολείοις». Οὕτω δὲν πιστεύομεν νὰ ἀντιτάξῃ ἐπὶ πλέον ἀδιαφορίαν καὶ ἀνοχὴν ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἐπιτρέπουσα εἰς ἐπιτρόπους ναῶν ἢ καὶ εἰς ἄλλους οἱουσδήποτε νὰ καταστήσωσι τοὺς οἴκους τοῦ Θεοῦ οἴκους ἐμπορίου καὶ τόπους τέρψεων καὶ διασκεδάσεων, διότι ἀληθῶς ἡ τοιαύτη ἀνοχὴ ἤθελεν εἶναι ἀσύγγνωστος. Ἐπὶ τέλει προκειμένου περὶ βελτιώσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς φρονοῦμεν, ὅτι ὀφείλομεν νὰ μὴ παρίδωμεν τὸ τοῦ Πλάτωνος, καθ' ὃ «εἶδος καινὸν μουσικῆς μεταβάλλειν εὐλαβητέον, ὡς ἐν ὅλῳ κινδυνεύοντα, οὐδαμοῦ γὰρ κινοῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων».

Ἀθήνησι α' Μαρτίου 1888.

(Αἰὼν, ἔτος ΜΘ'. ἀριθ. 5,210 φύλλ. τῆς 8 μαρτίου 1888).

λόγιος ἱεροψάλτης Νικόλαος Παπαϊωάννου[1338]. Ὁ λόγιος μουσικὸς Σακελλαρίδης διακρινόμενος ἐπὶ ἡδυφωνίᾳ καὶ φιλοπονίᾳ κοσμεῖται ἅμα καὶ διὰ μουσικῆς ἰδιοφυΐας, ἣν ἂν χρησιμοποιήσῃ ὑπὲρ τῆς πατροκληρονομήτου ἱερᾶς ἐθνικῆς ἡμῶν μουσικῆς ἀποβήσεται πάντως σὺν τῷ χρόνῳ μουσικὸς ἐπιφανέστατος καὶ ἄξιος ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης. Ὁ Σακελλαρίδης ὑπῆρξεν ἐνεργὸν μέλος ἐν τῷ Ἀθήνησιν Ἐκκλησιαστικῷ Μουσικῷ Συλλόγῳ, καὶ δὴ ἐπὶ τῆς προεδρείας τοῦ μουσικολόγου Παναγιώτου Κουπιτώρη, ἐξέδωκε δὲ κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τὰ ἑξῆς ἔργα: Α') Τῷ 1880 *Χρηστομάθειαν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, περιέχουσαν τήν τε θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς μετὰ Προλεγομένων[1339]. Β') Τῷ 1882 βιβλίον μουσικὸν παιδαγωγικόν, ὑπὸ τὸν τίτλον *Μοῦσα*, προωρισμένον διὰ τὰ διδασκαλεῖα καὶ περιέχον πρὸς ταῖς ἄλλαις μελῳδίαις καὶ δημώδη τινὰ ᾄσματα εἴς τε τὴν εὐρωπαϊκὴν καὶ τὴν ἡμετέραν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν, τῇ εὐγενεῖ συμπράζει τοῦ Ἰουλίου Ἔνιγγ[1340]. Γ') *Ἄσματα Ἐκκλησιαστικὰ* εἰς εὐρωπαϊκὴν παρασκη-

1338) Ὁ Νικόλαος Παπαϊωάννου, ἀφορμὴν λαβὼν ἐκ τῶν ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῇ 4 δεκεμβρίου 1889 δημοσιευθέντων ὑπὸ τοῦ κ. Ἰωάννου Σακελλαρίδου περὶ τῆς ἐξοχωτάτης ἱερᾶς Μούσης τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἐν ἁγίοις θείου πατρὸς Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὅτι δηλ. «Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς δὲν ἦτο μουσουργός, ἐκαλεῖτο δὲ προδότης καὶ ἀρνησίπατρις ὡς χρηματίσας πρωθυπουργὸς τοῦ Καλίφου τῶν Ἀράβων, καὶ ὅτι ἡ ὀκτώηχος ἐσφαλμένως ἀποδίδοται τῷ Δαμασκηνῷ κτλ. κτλ.» ἐδημοσίευσε διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῇ 15 δεκεμβρίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ ἀσεβὴς Γραικύλος Ἰωάννης ὁ Σακελλαρίδης» μακρὰν διατριβήν, γεγραμμένην ἐν γλώσσῃ πικρᾷ, μαρτυρούσῃ τὴν ἄκραν ἀγανάκτησιν τοῦ εὐσεβοῦς διατριβογράφου. Ὅτε δὲ διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 345 φύλλου τῆς Ἐφημερίδος, ἀνήρεσεν ὁ Ἰωάννης Σακελλαρίδης τὰ κατὰ τοῦ ἱερωτάτου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ γραφέντα, καὶ αὖθις ὁ Ν. Παπαϊωάννου διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 351 καὶ ἡμερ 17 δεκεμβρίου τῆς αὐτῆς ἐφημερίδος ὑπὸ τὸν τίτλον «Καὶ πάλιν ὁ Γραικύλος Ἰω. ὁ Σακελλαρίδης» ἀντεπεξῆλθεν, ἐμβάψας τὸν δόκιμον κάλαμον αὐτοῦ εἰς φάρυγγα ὄφεως.

1339) Τῆς Χρηστομαθείας ἐγένετο καὶ δευτέρα ἔκδοσις τῷ 1885 ἐξ ἧς ἀφῃρέθησαν τὰ ἀξιόλογα Προλεγόμενα τῆς πρώτης ἐκδόσεως, ἅπερ διακρίνουσι οὐσιωδῶς τὸν συγγραφέα αὐτῶν ἀπὸ τοῦ συγγραφέως τῶν Προλεγομένων καὶ ἐπιλεγομένων τῆς Ὀκτωήχου τοῦ Σακελλαρίδου. Ἠμετ' ἐπιστασίας μελέτη αὐτῶν δικαιοῖ πάντως τὴν ταπεινὴν κρίσιν τοῦ ἱστοροῦντος ταῦτα.

1340) Περιττὸν δὲ ἐνταῦθα προσθεῖναι, ὅτι τὰ διὰ τῆς ἁρμονίας περιβαλλόμενα ᾄσματα δὲν τηροῦσι τὰ ἀρχαῖα μέλη ὡς θ' ἀποδείξωμεν παρακατιόντες διὰ μακρῶν ἐν ἑτέρῳ Κεφαλαίῳ. Τοῦτο ἄλλως ὁμολογεῖ καὶ ὁ πολὺς μουσικοδιδάσκαλος Ἰούλιος Ἔννιγγ. Πρβλ. τὴν πρὸς τὸν μουσικολόγον Νικόλαον Ἀναστασίου ἐπιστολὴν τοῦ εὐρωπαίου μουσικοῦ, τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ τέλει τῆς Β' ἐκδόσεως τοῦ ὑπὸ

μαντικήν, τῇ ἐπιμελείᾳ Ἰουλίου Ἔννιγγ εἰς πέντε φυλλάδια, ὧν τὰ δύο ἐκδοθέντα τῷ 1884[1341], τὸ γ' τῷ 1886, καὶ τὰ δύο τελευταῖα τῷ 1887. Δ') *Συρτόν*, μελῳδίαν δημώδη, εἰς εὐρωπαϊκὴν παρασημαντικήν, τῇ συμπράξει τοῦ Ἀλ. Κατακουζηνοῦ, τῷ 1887. Ε') Τῷ 1888 καὶ 1889 εἰς φυλλάδια πεντεκαίδεκα τὴν *Ὀκτώηχον*, ἤτοι βιβλίον μουσικὸν περιέχον πᾶν ὅ,τι ψάλλεται ἐν τῷ ἑσπερινῷ τοῦ Σαββάτου καὶ τῷ ὄρθρῳ τῆς Κυριακῆς, μετὰ προλεγομένων καὶ ἐπιλεγομένων, ἐκδιδόντος Σπυρίδωνος Κουσουλίνου[1342]. Ϛ') Τῷ 1889 *Ἀκολουθίαν τῆς Μεγάλης Πέμπτης* εἰς παρασημαντικὴν ἡμετέραν. Ὑπὸ τὰ πιεστήρια εὕρηται τοῦ αὐτοῦ εἰς παρασημαντικὴν εὐρωπαϊκὴν ἡ *Ἀκολουθία τῆς Ἑβδομάδος τῶν Παθῶν*.

Ἀνδρέας Τσικνόπουλος, ἐκ Μεσολογγίου, ἀπόφοιτος τῆς Νομικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἐν τῇ μουσικῇ μαθητὴς Ἀνθίμου τοῦ ὀνομαστοῦ Πρωτοψάλτου Μεσολογγίου, μεθ' οὗ καὶ συνέψαλλε τὸ πρῶτον ὡς δομέστικος καὶ εἶτα ὡς ἀριστερὸς ψάλτης. Ὁ ἐν Ἀθήναις διατρίβων οὗτος μουσικοδιδάσκαλος εἰργάσθη ζηλωτῶς ἐν τῷ Ἐκκλησιαστικῷ Μουσικῷ Συλλόγῳ, ἔνθα καὶ καλὰς διαλέξεις ἐποιήσατο, πάντοτε δὲ προτείνων καὶ ὑποστηρίζων τὴν ἰδέαν περὶ ἱδρύσεως Μουσικῆς Σχολῆς καὶ καλλιεργείας τῆς πατρίου μουσικῆς. Τέλος, αὐτὸς μόνος ἵδρυσε πρὸ διετίας καὶ διευθύνει ἀξιεπαίνως ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν σχολὴν ἐν Ἀθήναις, εἰς ἣν διδάσκει τὴν ἱερὰν τέχνην εἰς ὑπερτεσσαράκοντα φιλομούσους ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀπολαυῆς καὶ ὑποστηρίξεως, ἔχων ἁπλῶς ἐν τῷ Λυκείῳ Βαρβακείῳ αἴθουσαν κατάλληλον πρὸς διδασκαλίαν, παραχωρηθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας. Ὁ χορὸς τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς ψάλλει μετὰ τοῦ μουσικοδιδασκάλου Ἀνδρέου Τσικνοπούλου τὰς κυρια-

τὸν τίτλον «Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσική» φυλλαδίου, τῷ 1884. Ἴδε αὐτὴν καὶ ἐν σελίδι 484 τοῦ παρόντος βιβλίου.

1341) Ἀνατύπωσις τοῦ Α' τεύχους, ἐξαντληθέντος, ἐγένετο τῷ 1889.

1342) Ὁ διευθυντὴς τοῦ μουσικοῦ χοροῦ τῆς ἁγίας Εἰρήνης Νικόλαος Κανακάκης ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ Νέᾳ Ἐφημερίδι (φύλλον τῆς 14 ὀκτωβρίου 1888) σπουδαίαν ἐπίκρισιν κατὰ τῶν μουσικῶν ἔργων τοῦ Σακελλαρίδου καὶ ἰδίᾳ κατὰ τῆς Ὀκτωήχου, ἀποδεικνύων καὶ αὐτὸς ὅτι «δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιβληθῇ τελείως ἁρμονίᾳ ἡ Βυζαντινὴ Μουσικὴ χωρὶς νὰ μεταβληθῇ τὸ ἄκουσμα τῶν ἤχων αὐτῆς, καὶ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκφρασθῶσιν ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα ταύτης διὰ μόνων τῶν δύο ἤχων τῆς εὐρωπαϊκῆς, ἤτοι ἐπακριβέστερον, ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ μεταχειριζομένη δύο μόνον ἤχους, τὸν μείζονα καὶ ἐλάσσονα, τοὺς ὁποίους μεταθέτει πολλάκις ὁμοιομόρφως, ἀδυνατεῖ νὰ ἐκφράσῃ τὰ ποικίλα συστήματα, γένη, τρόπους καὶ μεταβολὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς». Εἰς ἀπόδειξιν τῶν ἀνωτέρω συναρωγὸν ἔσχεν ὁ Κανακάκης τὸν διάσημον γάλλον μουσικὸν Ducoudray.

κὰς καὶ ἑορτὰς τακτικῶς μὲν ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας Βλασσαροῦς[1343], ἐκτάκτως δὲ ἐν ἄλλαις πανηγυριζούσαις ἐκκλησίαις προσκαλούμενος[1344]. προσέτι δὲ συγκροτεῖ ὁ χορὸς καὶ συναυλίας, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν τὴν ἐπὶ τοῖς γάμοις τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου[1345]. Τὴν σχολὴν τοῦ Τσικνοπούλου πρὸς ὑποστήριξιν συνιστᾷ δι' ἐγκυκλίου καὶ ἡ Σύνοδος τῆς Ἑλλάδος[1246], τιμᾷ δὲ αὐτὴν δι' ἐπισκέψεων αὐτοπροσώ-

---

1343) Ἴδε καὶ Σύλλογον, ἐφημερίδα Ἀθήναις, ἔτος Β' ἀριθ. 438.

1344) Ἡ Χώρα, ἐφημερὶς ἐν Ἀθήναις, ἔτος Γ'. ἀριθ. 724.

1345) Ἰδοὺ τί ἀναγινώσκομεν περὶ τῆς μνησθείσης συναυλίας εἰς τὴν ἀξιόλογον Ἐφημερίδα Ἀθηνῶν (ἔτος ΙϚ' ἀριθ. 296, φύλλ. τῆς 23 ὀκτωβρίου 1889): «..... Ἀπονέμομεν τὰ συγχαρητήριά μας εἰς τὸν κάλλιστον ἐκκλησιαστικὸν μουσικοδιδάσκαλον κ. Ἀνδρ. Τσικνόπουλον διὰ τὰ γνήσια ἑλληνικῆς μουσικῆς ὡραῖα ἡρωϊκὰ καὶ διάφορα ἄλλα ᾄσματα, ἅπερ χορὸς ὑπ' αὐτοῦ τελείως καταρτισθεὶς ἔμελψεν ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Βαρβακείου Λυκείου τὴν ἑσπέραν τῆς παρελθούσης Παρασκευῆς. Τὸ ἐκλεκτὸν καὶ πυκνὸν ἀκροατήριον ἐνθουσιασθὲν ἐκ τῶν ᾀσμάτων τούτων, τὰ ὁποῖα εἶχε τονίσει ὁ ἴδιος, ἐν οἷς καὶ ᾆσμα πρὸς τὴν Α Γ. τὴν πριγκήπισσαν Σοφίαν, ἐξερράγη ἐπανειλημμένως εἰς ραγδαῖα χειροκροτήματα. Ὁ αὐτὸς χορὸς κατὰ τὴν λαμπαδηφορίαν τοῦ Σαββάτου ἔψαλε πρὸ τῶν Ἀνακτόρων καὶ εἰς τὰς κεντρικωτέρας ὁδοὺς τὰ αὐτὰ ᾄσματα. Τοιοῦτος μουσικοδιδάσκαλος εἶναι ἄξιος θερμῆς ὑποστηρίξεως».

1346) Ἰδοὺ ἡ ἐγκύκλιος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου:

Ἀριθ. Πρωτ. 2251 / Διεκπ. 217

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

Πρὸς τοὺς ἀνὰ τὸ κράτος Σ. ἱεράρχας καὶ τὰς ἐπισκοπικὰς ἐπιτροπάς.

Ὁ φιλόπονος μουσικοδιδάσκαλος κ. Ἀνδρέας Β. Τσικνόπουλος ἀείποτε θείου ζήλου ἐμφορούμενος ὑπὲρ τῆς διαδόσεως καὶ ἐπικρατήσεως τῆς τῶν προγόνων ἡμῶν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἥτις μόνη ὡς ἀληθῶς προώρισται εἰς δοξολογίαν τοῦ ἁγίου Θεοῦ ἡμῶν καὶ κατάνυξιν πάσης ἀνθρωπίνης καρδίας ἐπιστημονικῶς διδασκομένη, συνέστησεν ἐνταῦθα πρὸ ἑνὸς ἔτους ἑλληνικὴν Μουσικὴν σχολήν, λειτουργοῦσαν πληρέστατα, ἀριθμοῦσαν ὑπὲρ τοὺς 40 μαθητάς, καὶ κύριον σκοπὸν ἔχουσαν τὴν ὅσον ἔνεστι εὐρυτέραν διάδοσιν τῆς γνησίας βυζαντινῆς μουσικῆς.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ σχολὴ αὕτη ἔχει ἀνάγκην καὶ τῶν καταλλήλων πρὸς διδασκαλίαν βιβλίων, ὧν ἄνευ ὁ ἱερὸς σκοπὸς αὐτῆς ματαιοῦται, ἡ Σύνοδος ἐγκλείουσα ὧδε ἀγγελίαν αὐτοῦ συνίστησι πᾶσιν ὑμῖν θερμῶς ταύτην καὶ παραγγέλλει, ὅπως ἐνεργήσητε τὸ ἐφ' ὑμῖν, ἵνα τύχῃ τὸ θεάρεστον τοῦτο ἔργον τῆς προσηκούσης ὑποδοχῆς καὶ ὑποστηρίξεως καὶ ἐγγραφῶσι συνδρομηταὶ ἐν αὐτῇ διὰ τῆς συμβολῆς τῶν ὁποίων θὰ δυνηθῇ νὰ προβῇ ὁ κ. Τσικνόπουλος εἰς τὴν ἀνατύπωσιν διαφόρων ἀρχαίων μελῳδιῶν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ νέων τοιούτων ὑπ' αὐτοῦ

πως ὁ φιλόμουσος μητροπολίτης Ἀθηνῶν Γερμανὸς[1347]· καὶ ἡμεῖς ἐπισκεφθέντες κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις τελευταίαν τετράμηνον διαμονὴν ἡμῶν μετ' ἄλλων ἐγκρίτων λογίων καὶ μουσικολόγων τῇ 14 σεπτεμβρίου τὴν σχολήν, ἐξετιμήσαμεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς προόδους αὐτῆς, ἥτις οἱονεὶ διαμαρτυρίαν ἀποτελεῖ κατὰ τῆς βασιλευούσης ἐν Ἀθήναις τάσεως πρὸς ἐξοστράκισιν ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πατρίου μουσικῆς καὶ ἐγκαθίδρυσιν ἄλλης τινὸς ξενοτρόπου καὶ ξενοφώνου, διὸ καὶ κρίνομεν τὸ ἵδρυμα τοῦτο ἄξιον θερμοτάτης ὑποστηρίξεως[1348]. Ὁ φιλόπονος μουσικὸς Τσι-

---

καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν μελοποιῶν συντεθεισῶν· οὕτω δὲ θέλει κρατυνθῇ καὶ εὐοδοθῇ ὁ ἀξιόλογος σκοπὸς τῆς εἰρημένης σχολῆς.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 26 Φεβρουαρίου 1890.

† Ὁ Ἀθηνῶν ΓΕΡΜΑΝΟΣ, πρόεδρος
† Ὁ Μεσσηνίας ΠΑΝΑΡΕΤΟΣ,
† Ὁ Ζακύνθου ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ,
† Ὁ Νάξου ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ,
† Ὁ Ναυπακτίας καὶ Εὐρυτανίας ΔΑΒΙΔ.

Ὁ Γραμματεὺς
Ἀρχιμ. Γ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ.

1347) Κατὰ τὴν πρώτην ἐπίσκεψιν γενομένην ἀρχομένου τοῦ ὀκτωβρίου π. ἔ. ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐψάλη πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἐγκώμιον εἰς τὴν Α. Σεβασμιότητα, ποιηθὲν καὶ τονισθὲν ὑπὸ τοῦ διευθύνοντος τὴν Σχολήν (Ἀκρόπολις, ἔτος Θ'. ἀριθ. 2658).

1348) Τὰ κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν ἡμῶν ταύτην ἰδοὺ πῶς ἀνέγραψαν δύο τῶν ἐγκρίτων ἐφημερίδων τῆς ἑλληνικῆς πρωτευούσης.

«Χθὲς ἐπεσκέφθη τὴν ἐνταῦθα λειτουργοῦσαν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν σχολήν, τὴν διευθυνομένην ὑπὸ τοῦ κ. Ἀνδρ. Τσικνοπούλου, ὁ ἐνταῦθα διατρίβων δημοσιογράφος καὶ πρόεδρος τοῦ ἐν Κ/πόλει μουσικοῦ Συλλόγου «Ὀρφέως» κ. Γεώργιος Παπαδόπουλος καὶ ἐξέφρασε τὰ θερμὰ συγχαρητήριά του εἰς τὸν κ. Τσικνόπουλον διὰ τὴν πρόοδον τῆς σχολῆς» (Νέα Ἐφημερὶς ἔτος Θ'. ἀριθ. 258. φύλλον τῆς 15 σεπτεμβρίου 1890).

«Χθὲς ὁ ἐνταῦθα διατρίβων πρόεδρος τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μουσικοῦ Συλλόγου «Ὀρφέως» καὶ δημοσιογράφος κ. Γεώργιος Παπαδόπουλος, συνοδευόμενος καὶ ὑπ' ἄλλων ἐπιστημόνων τῆς ἡμετέρας πόλεως, ἐπεσκέψατο τὴν ἐνταῦθα ἄριστα λειτουργοῦσαν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν σχολήν, τὴν ὑπὸ τοῦ φιλοπονωτάτου μουσικοδιδασκάλου κ. Ἀνδρ. Τσικνοπούλου διευθυνομένην. Ὁ κ. Παπαδόπουλος ἐπιθυμῶν νὰ βεβαιωθῇ περὶ τῶν προόδων τῆς σχολῆς ταύτης ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς μαθητὰς διαφόρους ἐρωτήσεις ἀναγομένας εἴς τε τὴν θεωρίαν καὶ πρᾶξιν τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, ἐν τέλει δὲ διὰ προσφωνήσεως σπουδαίας συνεχάρη θερμῶς τῷ διευθύνοντι τὴν σχολὴν κ. Τσικνοπούλῳ διὰ τὰς προόδους αὐτῆς, πολλὰ καὶ ἀξιοσπούδαστα προσθέσας περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀξίας τῆς πατρίου ἐθνικῆς ἡμῶν μουσικῆς, δι' ἧς ὁ ὀρθόδοξος ἑλληνισμὸς ἐπὶ ΙΘ' αἰῶνας δοξολογεῖ τὸν ὕψιστον ἐν τοῖς ναοῖς. Ὁ κ. Παπαδόπουλος ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς σχολῆς προπεμφθεὶς τιμητικῶς.» (Ἐπιθεώρησις. Ἔτος ΣΤ'. ἀριθ. 251).

κνόπουλος μετ' ἐνθέρμου ζήλου ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως, διαδόσεως καὶ καλλιεργείας τῆς καθ' ἡμᾶς μουσικῆς ἀγωνιζόμενος, ἐνασχολεῖται φιλοτίμως τονίζων καὶ πλεῖστα δημοτικὰ ᾄσματα μεστὰ αἰσθημάτων, φαντασίας καὶ ποιήσεως τῶν παλαιτάτων χρόνων, οἷον ἡρωικά, κλέφτικα, ἐρωτικά, τοῦ γάμου, τῆς τραπέζης, τῶν χορῶν, μυρολόγια καὶ ἄλλα, διασωζόμενα ἀπὸ στόματος εἰς στόμα παρὰ τῷ λαῷ, καὶ μὴ ὄντα τέως περιβεβλημένα διὰ παρασημαντικῆς. Πρὸς μείζονα διάδοσιν τῶν ᾀσμάτων τούτων ἐδόθησαν ταῦτα εἰς μετάφρασιν διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς παρασημαντικῆς τῷ ἀρίστῳ γνώστῃ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς καὶ διευθυντῇ τοῦ μουσικοῦ χοροῦ τῶν ἀνακτόρων Ἀλεξάνδρῳ Κατακουζηνῷ, τῷ Δημητρίῳ Παπαδοπούλῳ[1349] καὶ ἄλλοις, πλὴν καίτοι ἡ μετάφρασις ἐγένετο μετὰ ζήλου καὶ προσοχῆς, δὲν θεωρεῖται ὅμως ἐπιτυχής, διότι, ὡς γνωστόν, αἱ κλίμακες τῆς ἡμετέρας μουσικῆς δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὰς τῆς εὐρωπαϊκῆς. Ὑπὸ τοῦ Τσικνοπούλου τονισθεῖσα ἐξεδόθη πρὸ μικροῦ ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ ἡ Νεκρώσιμος Ἀκολουθία. Προσεχῶς ἐκδοθήσονται Λειτουργικὰ καὶ ἄλλα ἱερὰ μαθήματα, ἐν οἷς καί τινα κατ' ἀπαγγελίαν ἡμετέραν τονισθέντα δεξιῶς παρὰ τοῦ μουσικοῦ τούτου.

Θεοφάνης Παπαϊωάννου, μοναχὸς τὸ σχῆμα, πρωτοψάλτης τοῦ ἐν Σύρῳ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, διακρινόμενος ἐπὶ ἡδυφωνίᾳ καὶ ὡς ἄριστος ἐκτελεστὴς τῆς ψαλμῳδίας. Μαθητὴς ἐγένετο τοῦ ἐξ Ὕδρας μουσικοδιδασκάλου Ἀναστασίου Ταπεινοῦ, ὡς καὶ ὁ ἐν Πειραιεῖ κάλλιστα ψάλλων ἀδελφὸς αὐτοῦ Νικόλ. Παπαϊωάννου.

Συνέσιος Δοχειαρίτης, ὁ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει λιγυρόφωνος ἱεροψάλτης καὶ ἄριστος ἐκτελεστὴς τῆς ψαλμῳδίας καὶ ἰδίᾳ τῶν παπαδικῶν μελῶν, μαθητεύσας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα διετέλεσεν ἐν διαφόροις ναοῖς ἐπὶ πολλὰ ἔτη διάκονος, παρὰ Στεφάνῳ τῷ Λαμπαδαρίῳ καὶ Ἰωάννῃ τῷ Κεΐβελῃ. Κατάγεται ἐκ Γανοχώρων.

Ἰωάννης Πρώϊος, Μακεδών, γνώστης τῆς ἡμετέρας καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς. Ἀπέστειλεν εἰς τὴν Δ' Ὀλυμπιακὴν Ἔκθεσιν δημώδεις μελῳδίας, τιμηθεὶς παρὰ τῶν ἑλλανοδικῶν διὰ τοῦ Χρυσοῦ βραβείου.

Γεώργιος Σολομός, ἐκ Κεφαλληνίας, γνώστης τῆς τε ἐκκλησιαστικῆς καὶ εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς.

Φ. Ξανθίδης, ἐν Σμύρνῃ διατρίβων μουσικοδιδάσκαλος συνεργασθεὶς μετὰ τοῦ Νικολάου Γεωργίου πρωτοψάλτου Σμύρνης εἰς τὸ Δοξαξαστάριον αὐτοῦ. Ἀπέστειλεν εἰς τὴν μουσικὴν ἐπιτροπὴν τῶν Ἑλλα-

1349) Νέα Ἐφημερίς Ἔτος Η'. ἀριθ. 119, φύλλ. τῆς 29 ἀπριλίου 1889.

νοδικῶν τῆς Δ' Ὀλυμπιακῆς ἐκθέσεως σχέδια περὶ νέου συστήματος μουσικῆς γραφῆς καὶ διαιρέσεως τῶν μουσικῶν τόνων. Ὁρμᾶται ἐκ Μιτυλήνης.

Ἰωάννης Μαρτῖνος, ἐκ Πελοποννήσου ὁρμώμενος, ἀρχιμανδρίτης ἐν Ἀθήναις διακρινόμενος ἐπὶ παιδείᾳ καὶ ἀρετῇ, καὶ μουσικαῖς γνώσεσι κομῶν οὐκ ἀδοκίμοις, γράψας δὲ καὶ καλὴν μελέτην περὶ τῆς παρ' ἡμῖν μουσικῆς, δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν ἔγκριτον ἀθηναϊκὴν ἐφημερίδα *Ἀκρόπολιν* κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1889 καὶ ἰανουάριον ὁδεύοντος ἔτους, ὑπ' ἀριθμ. 2743, 2744, 2746, 2747, 2748.

Α. Χ. Παππαδῆμος, λόγιος μουσικὸς ἐν Ἑλλάδι, γενικὸς γραμματεὺς διατελέσας φιλοπονώτατος τοῦ Ἀθήνησι Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου.

Δημήτριος Παπαδόπουλος, Μακεδών, σπουδάσας τὴν φιλολογίαν ἐν τῷ Ἀθήνησιν Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ καὶ ἤδη διακούων μαθήματα θεολογίας. Νέος φιλόπονος, γνώστης τῆς ἡμετέρας μουσικῆς, ἣν ἐδιδάχθη παρὰ Δημητρίῳ τῷ Βουλγαράκῃ καὶ Θεοτόκῃ τῷ Βατοπαιδινῷ, ἐντριβὴς δὲ καὶ τῆς τῶν Εὐρωπαίων φωνητικῆς ὡς καὶ τῆς ὀργανικῆς μουσικῆς. Συνειργάσθη μετὰ τοῦ διευθύνοντος τὸ Ὠδεῖον καὶ ὡς μουσικοῦ κρατίστης ἀπολαύοντος φήμης Λαμπελέτ, ὅπως περιβάλῃ δι' ἁρμονίας τὴν καθ' ἡμᾶς λειτουργίαν· τὸ ἔργον τοῦτο ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς μουσικῆς ἐπιτροπῆς τῆς Δ' Ὀλυμπιακῆς Ἐκθέσεως[1350]. Ὡσαύτως συνειργάσθη μετὰ τοῦ Ἀνδρέου Τσικνοπούλου, γράψας διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς παρασημαντικῆς 60 δημοτικὰ ᾄσματα. Ὁ

1350) Ἡ δημοφιλεστάτη ἐν Ἀθήναις ἐφημερὶς Ἀ κ ρ ό π ο λ ι ς (ἔτος Α' ἀρ. 28, φύλλ. τῆς 24 νοεμβρίου 1888) ἰδοὺ πόσον εὐστόχως κρίνει περὶ τοῦ εἰς τὴν Ἔκθεσιν ὑποβληθέντος ἔργου τοῦ Δ. Παπαδοπούλου καὶ τοῦ εὐρωπαίου μουσικοδιδασκάλου Λαμπελέτ.

«..... Τὸ ὑποβληθὲν εἰς τὴν Ἔκθεσιν ἔργον, ὅπερ, καθ' ἡμᾶς, δὲν ἀνακινεῖ καὶ τίποτε νέον ζήτημα, ἀλλὰ τὸ αἰώνιον περὶ ἁρμονίας ἐπαναφέρει, ὅπερ, ὅσα καὶ ἂν εἴπωσι, δὲν δύνανται νὰ τὸ ἀποδείξωσιν, ὡς δὲν δύνανται νὰ μεταγράψωσιν εἰς εὐρωπαϊκὴν παρασημαντικὴν τὰ μαθήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, ὅσον καὶ ἂν τοῖς φαίνεται ὅτι τὸ κατορθόνουσιν. Ἀξιέπαινος ἐν τούτοις ἡ ἐπιμονὴ τῶν μουσικοφίλων κ. κ. Λαμπελὲτ καὶ Παπαδοπούλου, οἵτινες μοχθοῦντες οὕτω θὰ κατήρτισαν ἴσως ἔργον τὸ ὁποῖον δύναται εὐαρέστως ν' ἀκουσθῇ. Διότι μέσα εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἁρμονίαν των — τοιαύτη βεβαιότατα θὰ ἦναι ἡ ἁρμονία μὲ τὴν ὁποίαν ὁ κ. Λαμπελὲτ μᾶς λέγει ὅτι περιέβαλε τὰ ἐκκλησιαστικὰ ᾄσματα, — πολλὴν χαρὰν θὰ προξενῇ παρεισχωροῦν τὸ ἐκκλησιαστικὸν μέλος, οἷαν αἰσθάνεται ἕνας ὀρφανὸς καὶ ἐγκαταλελειμμένος Ἕλλην, ὅταν ἔξαφνα ἐν μέσῳ ἀγνώστων προσώπων καὶ ἐνδυμασιῶν καὶ γλωσσῶν ἀναγνωρίσῃ ἐν τῇ ξένῃ κανένα συμπατριώτην του ὑπὸ τὸ ἄνοστον ἐκεῖνο ξύρισμα τοῦ μύστακος ἢ τοῦ πώγωνος».

Δ. Παπαδόπουλος ἀνήκων εἰς τὴν σχολὴν τῶν νεωτεριστῶν φρονεῖ ὅτι ἡ μουσικὴ ἡμῶν ὅπως ἀναπτυχθῇ δέον νὰ περιβληθῇ δι' ἁρμονίας[1351].

Γεώργιος Πασχαλίδης, ὁ καὶ Ἀλτηπαρμάκης ἐπωνυμούμενος ὡς ἔχων ἀνὰ ἓξ δακτύλους εἰς τὰς χεῖρας. Βυζάντιος τὴν πατρίδα, μαθητὴς δὲ ἐν τῇ μουσικῇ Θεοδώρου Συμεὼν τοῦ Κοντοῦ καὶ Ἀποστόλου τοῦ Κρυστάλα. Διακρίνεται ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τοῖς κρατίστοις ἐκτελεσταῖς τῆς ἀσματικῆς τέχνης, ψάλλων καταννυκτικώτατα.

Γρηγόριος Πασχαλίδης, ἀδελφὸς τοῦ προειρημένου Γεωργίου[1352], παρ' ᾧ τὸ πρῶτον ἐδιδάχθη τὴν μουσικήν, εἶτα παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Καβάδᾳ καὶ Σωτηρίῳ τῷ Βλαχοπούλῳ. Ὁ λιγυρόφωνος καὶ δόκιμος οὗτος ἱεροψάλτης διευθύνει ἀπὸ εἰκοσιπενταετίας εὐδοκίμως τὸν β' χορὸν τῆς ἐν Πέραν Κ/πόλεως ἐκκλησίας τῶν Εἰσοδίων.

Γεννάδιος Θέμελις, ἱεροδιάκονος ἐν τῇ ἐν Πέραν Κωνσταντινουπόλεως ἐκκλησίᾳ τῶν Εἰσοδίων, καλὸς καὶ ἡδύφωνος μουσικὸς διακούσας τὴν μουσικὴν ἐν τῇ πατρίδι του Καλύμνῳ παρὰ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ, μαθηταῖς γενομένοις Νικολάου Γεωργίου Πρωτοψάλτου Σμύρνης, τὴν δὲ θεωρίαν τῆς ἱερᾶς τέχνης παρὰ Ἰωάσαφ τῷ Ρώσσῳ. Ἐτόνισε καὶ ἐξέδωκε τῷ 1883 τὰ ἑλληνικὰ εὐαγγέλια τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ἔχει ἕτοιμον πρὸς ἔκδοσιν *Βιβλίον Μεθοδικὸν πρὸς διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, ὡς καὶ διάφορα δημοτικὰ ᾄσματα, μέλη παπαδικὰ καὶ ἐξωτερικά. Ὑπὸ τοῦ Γενναδίου καὶ Ἰωάσαφ τοῦ Ρώσσου ἀνηγγέλθη εἰς τὸ δημόσιον ἡ ἔκδοσις περιοδικοῦ συγγράμματος ὑπὸ τὸν τίτλον *Αἱ Μοῦσαι*[1353].

1351) Ἑβδομάς, ἐν Ἀθήναις, ἔτος Ε', ἀριθ. 3. φύλλ. τῆς 16 ἰανουαρίου 1888, καὶ Αἰών, ἔτος ΜΘ. ἀριθ. 5213, φύλλ. 15 μαρτίου 1888.

1352) Σημειωτέον ὅτι καὶ ἕτερον ἀδελφὸν ἱεροψάλτην, τὸν Βασίλειον Πασχαλίδην, ἔχουσιν οἱ ρηθέντες δύο ἀδελφοὶ μουσικοί, παρ' ᾧ καὶ ἡμεῖς ἐν τῷ ἐν Ὑψωμαθείοις ναῷ τοῦ ἁγίου Μηνᾶ πρὸ δεκαοκταετίας τὰ τῆς Κανοναρχίας ἐτελέσαμεν.

1353) Ἰδοὺ καὶ ἡ Ἀγγελία, ἐξ ἧς γνωρίζεται ὁ σκοπὸς καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀγγελλομένου περιοδικοῦ συγγράμματος.

«Ἐπιθυμοῦντες νὰ συντελέσωμεν τὸ ἐφ' ἡμῖν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πατρῴας ἡμῶν μουσικῆς καὶ νὰ παράσχωμεν τοῖς φίλοις αὐτῆς ἀσχολίαν οὐκ ἀτερπῆ, ἐπιχειροῦμεν τὴν ἔκδοσιν Περιοδικοῦ αἱ «Μοῦσαι», ὅπερ ἅπαξ τοῦ μηνὸς ἐκδιδόμενον θὰ περιέχῃ ποικίλην ὕλην, οἷον, Ὕμνους Ἐκκλησιαστικούς, ᾄσματα δημοτικά, Ἑλληνικὰ καὶ Ὀθωμανικὰ καὶ Εὐρωπαϊκά, Ῥαψῳδίας τοῦ Ὁμήρου καὶ ᾠδὰς τοῦ Πινδάρου, καὶ μουσικὴν κλειδοκυμβάλου. Πρὸς πλείονα δὲ διέγερσιν τῆς προσοχῆς τῶν Εὐρωπαίων καὶ βαθυτέραν αὐτῆς μελέτην ὑπὸ τούτων, ἔτι δὲ πρὸς ῥᾳδίαν κατανόησιν τῆς Εὐρωπαϊκῆς καὶ τῆς ἡμετέρας μουσικῆς

Ἐν τοῖς ἀξίοις μνείας ἱεροψάλταις τῆς ἐποχῆς μας, τοῖς εὐδοκίμως ἐκτελοῦσι τὰ τῆς ψαλμῳδίας καὶ ἀκουσταῖς ἢ μαθηταῖς γενομένοις τῶν παρ' ἡμῖν διαπρεπεστέρων μουσικῶν ἀριθμοῦνται οἱ ἑξῆς:

Σίμος Ἀβαγιανοῦ, πρωτοψάλτης ἐν Μιτυλήνῃ, χρηματίσας τοιοῦτος καὶ ἐν τῷ Ἀθήνησι καθεδρικῷ ναῷ τῆς μητροπόλεως.

Δημήτριος Μακαρώνης, πρωτοψάλτης ἐν Κυδωνίαις, καὶ πατὴρ τοῦ ἱεράρχου Ἱερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὄρους Ἱλαρίωνος Μακαρώνη.

Γεώργιος Βόλτος, πρωτοψάλτης ἐν Βώλῳ, ἄλλοτε χρηματίσας ἱεροψάλτης ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ἀγαθάγγελος Κυριακίδης, πρωτοψάλτης ἐν Βραΐλᾳ, ἄλλοτε τοιοῦτος διατελέσας καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἔψαλλεν ἔν τε Κωνσταντινουπόλει καὶ Ἀθήναις.

Νικόλαος Γούτας, πρωτοψάλτης Τραπεζοῦντος.

Δανιὴλ Ἱεροδιάκονος ἐν Βραΐλᾳ, μαθητεύσας παρὰ Ἰωάσαφ τῷ Ρώσσῳ καὶ μετ' ἐπιμελείας ἐνασχολούμενος εἰς τὴν μελοποιΐαν.

Νικόλαος Παπαϊωάνναυ, ἱεροψάλτης ὀνομαστὸς ἐν Πειραιεῖ, οὗ ἐμνημονεύσαμεν εὐφήμως ἐν σελίσι 449, 487, 491.

Χριστόφορος Νικολάου, ἐν Σύρῳ ἱεροψάλτης, υἱὸς τοῦ μακαρίτου πρωτοψάλτου Σμύρνης Νικολάου Γεωργίου.

Γεώργιος Χαλιορῆς, ἐν Ὕδρᾳ μουσικός.

Χαράλαμπος Μοσχόπουλος, ἐν Ἀργοστολίῳ Κεφαλληνίας.

Κωνσταντῖνος Σεργιάδης, ἐν Ἀθήναις, μαθητὴς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει διαπρεπεστέρων ἱεροψαλτῶν, ἄλλοτε χρηματίσας πρωτοψάλτης ἐν Βραΐλᾳ.

Ἠλίας Γεωργιάδης, ἐκ τῶν εὐδοκίμων μαθητῶν Κωνσταντίνου τοῦ Σαββοπούλου, ψάλλων ἐν Ἀθήναις.

Δημήτριος Παπαγεωργίου, ἱεροψάλτης ἐν Ἀθήναις, Ἀδριανου-

ὑπὸ τῶν ὁμογενῶν ἐκείνων, οἵτινες μόνον τὴν ἑτέραν αὐτῶν γνωρίζουσιν, ἡ ὕλη ἑκάστου φυλλαδίου, γραφομένη ἐν τῇ οἰκείᾳ μὲν γλώσσῃ διὰ στοιχείων δὲ Ἑλληνικῶν καὶ Εὐρωπαϊκῶν, θὰ μεταφράζηται κατ' ἀντιπαράθεσιν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν καὶ τ' ἀνάπαλιν.

Νομίζοντες δ' ὅτι οὕτω καθιστῶμεν τὸ περιοδικὸν ἡμῶν ὠφέλιμον καὶ καταληπτὸν τοῖς τε ὁμογενέσι καὶ τοῖς ἀλλογενέσιν, ἐπικαλούμεθα τὴν συνδρομὴν τῶν φίλων τῆς μουσικῆς· τὴν δὲ τιμὴν ἑκάστου φυλλαδίου, συγκειμένου ἐκ δύο φύλλων τυπογραφικῶν εἰς μέγα εὐρωπαϊκὸν τέταρτον καὶ ἐπὶ χάρτου ἀρίστου, ὁρίζομεν εἰς φράγκα 2, πληρωτέα ἅμα τῇ παραλαβῇ τοῦ φυλλαδίου.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῇ 5 Νοεμβρίου 1882.

Οἱ Συντάκται καὶ Ἐκδόται
Ἰωασαφ Ἱεροψάλτης
Γεννάδιος Ἱεροδιάκονος»

πολίτης, τρόφιμος τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς σχολῆς, σπουδάσας καὶ τὰς φυσικομαθηματικὰς ἐπιστήμας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Νικόλαος Κανακάκης, ἐν Ἀθήναις, ἔχων γνώσεις τῆς ἡμετέρας μουσικῆς ἅμα δὲ καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς, ἣν ἐδιδάχθη ἐν τῷ Ὠδείῳ.

Συμεὼν Μανασσείδης, ἐξ Αἴνου μουσικολόγος.

Θεόδωρος Παπαδόπουλος (Καμπάνης), μεγαλόφωνος καὶ καλλίφωνος ἱεροψάλτης ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Νικομηδείας.

Ὁ Σεβαστείας Κύριλλος, καὶ Πτολεμαΐδος Πατρίκιος, ἱεράρχαι τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ θρόνου[1354].

Εὐγένιος, Πολύκαρπος, καὶ Νικόδημος, ἀρχιμανδρῖται τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ θρόνου, ὧν οἱ δύο τελευταῖοι κατάγονται ἐκ Κρήνης.

Ἐκ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καλῶν ἱεροψαλτῶν πλὴν τῶν ἀλλαχοῦ εὐφήμως μνημονευθέντων Ἀλεξάνδρου Γεωργιάδου, Τιμολέοντος Ὀνουφριάδου, Βασιλείου Ὀνουφριάδου, Κυριακοῦ Ἰωάννου, Δημητρίου Μπαλαμπάνη, Νικολάου Γ. Ραιδεστηνοῦ, ἀριθμοῦνται καὶ οἱ ἑξῆς·

Ἰάκωβος Ναυπλιώτης, ὁ πολλὰ ὑπισχνούμενος τῇ μουσικῇ τέχνῃ ἡδύφωνος Α΄. Δομέστικος τῆς Μ. Ἐκκλησίας, μαθητὴς Γ. Βιολάκη.

Κωνσταντῖνος Κυριακοῦ, Β΄. Δομέστικος τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ἄλλοτε δὲ Πρωτοψάλτης τῆς μητροπόλεως Ἀδριανουπόλεως.

Πολυχρόνιος Παχείδης, λόγιος ἱεροψάλτης μεθ' ὑπερμέτρου ζήλου συνεργασθεὶς μεθ' ἡμῶν ἐν τῷ ἄλλοτε λειτουργήσαντι Ἑλληνικῷ Μουσικῷ Συλλόγῳ.

Δημήτριος Κυφιώτης, βιβλιοφύλαξ καὶ ὀργανοφύλαξ διατελέσας τοῦ Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου καὶ ἐκ τῶν εὐδοκίμων ἐκτελεστῶν τῆς ᾀσματικῆς τέχνης.

Μιχαὴλ Μουρκίδης, ἐκ τῶν μαθητῶν Γεωργίου τοῦ Ραιδεστηνοῦ ἀπὸ πολλῶν δὲ ἐτῶν ψάλλων εὐδοκίμως ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Γεώργιος Πρωγάκης, εὐπαίδευτος ἱεροψάλτης.

Χρῆστος Πασχάλης συνέψαλλεν ὡς ἀριστερὸς ἱεροψάλτης μετὰ τῶν ἐγκριτωτέρων μουσικοδιδασκάλων τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Σπυρίδων Θεοδωρίδης, μαθητὴς ἐπάξιος Θεοδώρου τοῦ Κοντοῦ.

Θεολόγος Λογαρίδης ὁ καλλίφωνος πρωτοψάλτης τῆς μητροπόλεως Χαλκηδόνος.

Ἰάκωβος Μυρωνίδης, ἐκ τῶν καλῶν ψαλτῶν τῆς βασιλευούσης, ὡς καὶ οἱ ἑξῆς· Ἀλέξανδρος Νομισματίδης, Ἀλέξανδρος Ξενίδης, Ἰωάννης Ξανθόπουλος, Μάρκος Μαυρομμάτης, Ἰωάν-

1354) Σημειωτέον ὅτι ἐν Ἱεροσολύμοις διέπρεψεν ὡς μουσικὸς ὁ πρό τινων ἐτῶν ἀποβιώσας Παΐσιος ἱεροδιάκονος ὁ Σερραῖος, οὗτινος μαθητὴς τυγχάνει καὶ ὁ ἐν Πειραιεῖ ἱεροψάλτης Ἰουβινάλιος.

νης Μαστοράκης, Μάρκος Πογιατζόγλους, Ἰωάννης Λαμπαδαρίδης, Κυριακὸς Μαυρίδης, Στέφανος Ἀναστασιάδης, Ἀνδρέας Καμίλης, Σταῦρος Ζεμπουλίδης, Νικόλαος Παπαδόπουλος, Ἀναστάσιος Συμεωνίδης, καὶ ἄλλοι.

Ὑστερόγραφον. Εἴχομεν γράψει τὰ περὶ τοῦ *Νικολάου Πουλάκη*, ἄλλοτε πρωτοψάλτου Χίου, ἐν σελίδι 436 συναριθμήσαντες αὐτὸν ἐν τοῖς ἐπιζῶσι μουσικοδιδασκάλοις, ὅτε κατόπιν, ἐξ ἐπιστολῆς χρονολογουμένης ἀπὸ 24 σεπτεμβρίου τοῦ σεβαστοῦ φίλου μητροπολίτου Χίου Κωνσταντίνου Δηλιγιάννη, ἑνὸς τῶν λογιωτέρων καὶ ἐναρετωτέρων ἱεραρχῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, ἐπληροφορήθημεν ὅτι ὁ Πουλάκης ἀπεβίωσεν. Ὁ ὀνομαστὸς οὗτος μουσικὸς ἐγεννήθη ἐν Λατομίῳ, προαστείῳ τῆς πόλεως Χίου, μαθητεύσας παρὰ τοῖς τρισὶ διδασκάλοις Γρηγορίῳ, Χουρμουζίῳ καὶ Χρυσάνθῳ, καὶ παρὰ τῷ Ὑδραίῳ μουσικοδιδασκάλῳ Ἀναστασίῳ τῷ Ταπεινῷ. Ἐγένετο πρωτοψάλτης ἐν τῷ ἐν Σύρῳ μητροπολιτικῷ ναῷ τῆς Μεταμορφώσεως, τῷ δὲ 1835 ἐν τῷ ἐν Χίῳ μητροπολιτικῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, καὶ κατόπιν μετατεθείσης τῆς μητροπόλεως ἐπὶ τοῦ νῦν πατριάρχου Ἀλεξανδρείας (μητροπολίτου Χίου χρηματίσαντος) κατὰ τὸ 1840 εἰς τὸν ναὸν τῶν ἁγίων Βικτόρων καὶ ἐν αὐτῷ πρωτοψάλτης ἐπὶ 16 ἔτη. Ἐδίδαξε πολλοὺς τὴν μουσικὴν ἰδιαιτέρως καὶ ἐν τῇ σχολῇ τῆς Χίου, μισθοδοτούμενος ὑπὸ τῆς Κοινότητος. Ἦν λίαν ἐγκρατὴς τῆς μουσικῆς, εἰς ἣν φιλοπόνως ἠσχολεῖτο, καίτοι εἶχε καὶ τὸ ἔργον τοῦ βιβλιοπώλου καὶ βιβλιοδέτου. Ἐκ τῶν σεισμῶν τῆς Χίου δυστυχήσας διέμενε κατόπιν εἰς τὸ νοσοκομεῖον τῆς πόλεως, ὅπου καὶ ἀπεβίωσεν, ὀγδοηκοντούτης περίπου γεγονώς, δημοσίᾳ δαπάνῃ ταφεὶς εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης, οἵαν πᾶσα χώρα ὀφείλει νὰ αἰσθάνηται καὶ ἐμπράκτως δεικνύῃ πρὸς τοὺς κοινοὺς λειτουργοὺς καὶ εὐεργέτας.

Τὴν ἐν τῇ μητροπόλει Χίου θέσιν τῆς πρωτοψαλτείας κατέχει τανῦν ἐπαξίως, ὡς καὶ ἐν σελίδι 463 ἐγράψαμεν, ὁ ἐκ Χίου ὁρμώμενος *Ἰωάννης Καβάδας*, γεννηθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀνατραφεὶς δὲ ἐν τῷ κατὰ Φανάριον ἁγιοταφικῷ μετοχίῳ, ὅπου καὶ ἐσπούδασε τὴν ἱερὰν τέχνην παρὰ Πέτρῳ Συμεὼν τῷ Ἁγιοταφίτῃ καὶ Χουρμουζίῳ Χαρτοφύλακι τῆς Μ. Ἐκκλησίας. Ἐπαγγέλλεται τὸν ἱεροψάλτην ἀπὸ τοῦ 1844, διακρινόμενος διὰ τὴν ἡδυφωνίαν καὶ τὴν περὶ τὴν ἱερὰν μουσικὴν ἐμπειρίαν αὐτοῦ.

ΤΟ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

ΑΔΥΝΑΤΟΣ Η ΑΝΤΙΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΗΜΩΝ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΔΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΤΕΤΡΑΦΩΝΙΑΣ

('Αγόρευσις γενομένη ὑφ' ἡμῶν ἐν τῇ ἐν Φαναρίῳ Λέσχῃ Μνημοσύνῃ τῇ 15 Ἰανουαρίου 1899)[1355].

Κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἀνεκινήθη παρ' ἡμῖν ζήτημα ζωτικώτατον καὶ σπουδαιότατον, ἐθνικὸν ἅμα καὶ ἐκκλησιαστικόν, ὅπερ οὐσιωδῶς ἐπασχολεῖ Ἐκκλησίαν τε καὶ Γένος, ἀφορᾷ δὲ εἰς τὸ τιμαλφὲς τῶν πατέρων ἡμῶν κειμήλιον, τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικήν. Ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσιν ἔνιοι τῶν ἡμετέρων ὁμογενῶν, ἐξ ὧν ἄλλοι μὲν εἰς τὴν Ἑσπερίαν παροικήσαντες καὶ ἐν πολλοῖς μετ' ἀλλοεθνῶν ἀφομοιωθέντες καὶ ἀπολέσαντες τὴν μνήμην τῆς προγονικῆς αὐτῶν εὐγενείας, ἄλλοι δέ, ἐκ τῆς γενετείρας ἢ ἑστίας αὐτῶν μὴ ἀπομακρυνθέντες, ἀκολουθοῦντες ὅμως τὰς ἰδέας τοῦ ψευδοπολιτισμοῦ, τὴν δὲ καρδίαν καὶ τὸν νοῦν αὐτῶν ἀφέντες ἔρμαιον εἰς τὴν ἐπίρροιαν τῶν πλημμυρησάντων ξένων μουσικῶν στοιχείων, προτιμῶσι τὰ ἀλλότρια καὶ ὀθνεῖα τῶν οἰκείων καὶ ἰδίων, καὶ διακηρύττουσιν ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν μουσικὴ δεῖται ριζικῆς μεταρρυθμίσεως, καταχλευάζουσι δὲ συνάμα ἐξ ἀμαθείας τὴν τιμαλφῆ ταύτην τοῦ ἔθνους ἡμῶν κληρονομίαν, ἀποκαλοῦντες αὐτὴν *ὀθνείαν*, *γέννημα βαρβάρων χρόνων*[1356]

1355) Περὶ τοῦ Α'. μέρους τῆς μελέτης μου ταύτης ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει δημασιογραφία ἔγραψε τὰ δέοντα, μακρότερον δὲ ἡ ἐφημερὶς Κωνσταντινούπολις (Ἔτος ΚΑ', ἀριθ. 13, φύλλον τῆς 17 Ἰανουαρίου 1889). Τὸ πλῆθος τὸ συρρεῦσαν ἐν τῇ εὐρυτάτῃ αἰθούσῃ τῆς Λέσχης Μνημοσύνης κατὰ τὴν διάλεξιν ταύτην ἦν ἀπειράριθμον καὶ ἐκλεκτότατον, συγκείμενον ἐξ ἱεραρχῶν καὶ ἄλλων εὐπαιδεύτων κληρικῶν, ἐκ σύμπαντος σχεδὸν τοῦ μουσικοῦ ὁμίλου τῆς βασιλευούσης, ἐκ λογίων, καθηγητῶν καὶ ἄλλων φιλομούσων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν φύλων.

1356) Πρβλ. Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἄρθρον καταχωρισθὲν ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ, ἐκδοθέντι ὑπὸ Μ. Βρετοῦ, 1863.

καὶ *μουσικὴ μιαρέδων*[1357], καὶ ἐν κεφαλαίῳ, χαρακτηρίζουσιν αὐτὴν ὡς ράκος πενιχρόν, ξένον καὶ παρείσακτον. Οἱ τοιοῦτοι ἐπιζητοῦσι μουσικὴν θελκτικωτέραν, τρυφερωτέραν καὶ θωπεύουσαν διὰ τῆς ἀκοῆς τὰ ἑαυτῶν ὑλικὰ πάθη, τὴν **τετράφωνον ἁρμονικὴν μουσικήν**[1358]. Θέλοντες δὲ νὰ δικαιολογήσωσι τὴν ἔφεσίν των ταύτην, ὡς ἀπὸ τρίποδος δογματίζουσιν ὅτι, ὡς εὐρωπαϊστὶ διαιτώμεθα, ἐνδυόμεθα καὶ χορεύομεν, οὕτω καὶ εὐρωπαϊστὶ δέον νὰ ᾄδωμεν οὐ μόνον εἰς τὰς ἑσπερίδας καὶ τὰς ἑορταστικὰς διασκεδάσεις ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας.

Εὐγενοφρόνως προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐριτίμου Προεδρείου τῆς Λέσχης ταύτης *Μνημοσύνης* ὅπως κἀγὼ παραθέσω εἰς τὴν κοινὴν ταύτην πανδαισίαν ἐκ τῶν ψιχίων τῆς πενιχρᾶς μου τραπέζης, ἐνέδωκα μετά τινα δισταγμὸν προερχόμενον ἐκ συναισθήσεως τῆς ἐμῆς ἀδυναμίας, εἰς τὴν εὐγενῆ πρότασιν καὶ ἀπεφάσισα νὰ μὴ φανῶ ἀσυντελὴς εἰς τὸν λεσχηνίτην τοῦτον ἀγῶνα. Ἐπὶ πολὺ ἐσκεπτόμην περὶ τίνος ἀντικειμένου νὰ πραγματευθῶ· διότι ὅστις προτίθεται νὰ ὁμιλήσῃ ἐνώπιον τοιούτου ἐκλεκτοῦ, φιλοακροάμονος καὶ φιλομούσου ἀκροατηρίου, ὁποῖον εἶναι τὸ ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἔχω τὴν ὑψηλὴν τιμὴν νὰ παρίσταμαι, ὀφείλει νὰ ἐκλέξῃ ἀντικείμενον τερπνὸν ἅμα καὶ ὠφέλιμον· καὶ ἂν τὸ τερπνὸν δὲν ὑπάρχῃ εἰς τὴν φύσιν τοῦ πράγματος, ὁ ἀγορητὴς ὀφείλει νὰ περιβάλῃ αὐτὸ διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐκείνου στολισμοῦ, τῆς καλλιεπείας, δι' ἧς καθίσταται καὶ ἐπαγωγότερον καὶ ἀξιακουστότερον. Ἀλλ' ἐγὼ ἄμοιρος ὢν τῆς περὶ τοὺς λόγους τέχνης, προέκρινα ὡς ἀντικείμενον τοῦ σημερινοῦ λόγου τὸ «Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς» προσφιλές μοι θέμα, ἔστω καὶ γυμνὸν παντὸς ρητορικοῦ κάλλους. Ἔχων δὲ πεποίθησιν ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει θέλετε δικάσει ἐπιεικῶς τὸν ἀσθενῆ μου λόγον, προβαίνω θαρραλέως εἰς ἀνάπτυξιν αὐτοῦ. Τοῦ σπουδαίου ζητήματος τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐπιλαμβανόμενοι, φρονοῦμεν ὅτι θέλομεν ἐμπέσει εἰς ἀδιέξοδον λαβύρινθον, ἐὰν δὲν ἐμπερικλεισθῶμεν ἐντὸς ὁρίων, ἐὰν δὲν διαγράψωμεν προηγουμένως τὴν περιφέρειαν ἐντὸς τῆς ὁποίας μέλλομεν νὰ περιστραφῶμεν· διὸ καὶ ὁρίζομεν τὰ σημεῖα, ὧν τὴν ἀναδίφησιν θὰ

σελ. 70 ποίημα μὲν ἀδέσποτον, ἀλλ' ὡς εἰκάζω, τοῦ μουσουργοῦ τῆς νεωτέρας τετραφωνίας Ἰωάννου Χαβιαρᾶ τοῦ ἐκ Χίου.

1357) Πρβλ. Βρεττανικὸν Ἀστέρα, ἐφημ. Λονδίνου, 17 ὀκτωβρίου 1861 ἀριθ. 68.

1358) Ἡ Μουσικὴ ἐν γένει διαιρεῖται εἰς τὴν μονότονον καὶ τὴν ἁρμονικήν· βάσις δὲ τῆς καθόλου μουσικῆς εἶναι ἡ μονότονος ἡ καὶ συγκριτικῶς πλουσιωτέρα, ἐξ ἧς ἐκπηγάζει ἡ ἁρμονική.

ἐπιχειρήσωμεν, προαγγέλλοντες ὅτι θέλομεν ἐξετάσει, *Ἂν ἦναι δυνατὴ ἡ ἀντικατάστασις τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐθνικῆς ἡμῶν ἱερᾶς μουσικῆς διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς τετραφώνου.*

Ἐρχόμεθα δὲ νὰ δείξωμεν ὅτι ἡ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς προσαρμογὴ εἰς τὴν ἡμετέραν ἐκκλησιαστικὴν ἀποβαίνει ἀδύνατος, α') διὰ λόγους τεχνικοὺς ἢ ἐπιστημονικούς· β') ὅτι πλὴν τῶν τεχνικῶν κωλυμάτων καὶ λόγοι ἐθνικοὶ μᾶς ὑπαγορεύουσι νὰ μὴ ἀντικαταστήσωμεν διὰ ξένης τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἡμῶν σωζομένην πάτριον μουσικήν· γ') ὅτι ἡ περὶ ἀντικαταστάσεως τῆς ἡμετέρας μουσικῆς ἰδέα διὰ λόγους θρησκευτικοὺς εἶναι ἀσεβής, καὶ δ') ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ καὶ εὔκολος ἡ ἀντικατάστασις τῆς ἱερᾶς ἡμῶν μουσικῆς διὰ λόγους οἰκονομικούς.

Α'. Ὑπὸ τεχνικὴν ἢ ἐπιστημονικὴν ἔποψιν.

Καὶ πρῶτον ἐξετάσωμεν ἐν τεχνικῇ ἀντιπαραβολῇ ἂν ἦναι καθόλου δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικὴν ἡ εὐρωπαϊκὴ σημειογραφία καὶ ἁρμονία. Ποιούμεθα δὲ τὴν ἀντιπαράθεσιν τῶν δύο μουσικῶν, εἰς μελέτην προστησάμενοι διαφόρους πρὸς τοῦτο ὁδηγούς, ξένους τε καὶ ἡμετέρους, ἐν οἷς καὶ τὸ περὶ μουσικῆς πόνημα τοῦ κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1881 ἀποβιώσαντος μουσικωτάτου ἀρχιμανδρίτου Εὐσταθίου Θερειανοῦ τοῦ Ζακυνθίου[1359], τὸ εὐφήμως μνημονευθὲν ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ καὶ γερμανικοῦ τύπου, καὶ δημοσιευθὲν ὁλόκληρον ἐν τῇ Revue Musicale τῶν Παρισίων, τῷ 1876, ἐκ μεταφράσεως τοῦ ἑλληνιστοῦ Ruelle.

Ἡ εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν προσαρμογὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καθίσταται ὅλως ἀδύνατος διὰ τοὺς ἑξῆς ἐν κεφαλαίῳ τεχνικοὺς ἢ ἐπιστημονικοὺς λόγους :

α) Πρώτην δυσκολίαν εἰς τὴν ταὐτότητα τῶν τόνων ἢ διαστημάτων παρεμβάλλει ἡ περὶ τοὺς πλείστους τόνους τῆς κλίμακος διαφορὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς· ἄλλοις λόγοις, ἡ ὀκτάχορδος κλίμαξ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς εἶναι κατὰ τὰς διαστάσεις τῶν τόνων ἀνόμοιος πρὸς τὴν κλίμακα τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ὅπερ προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι, κατὰ τὴν ἡμετέραν μουσικὴν οἱ ἑπτὰ τόνοι διαιροῦνται εἰς τρεῖς μείζονας, δύο ἐλάσσονας καὶ δύο ἐλαχίστους,

1359) Περὶ τῆς Μουσικῆς τῶν ἑλλήνων καὶ ἰδίως τῆς ἐκκλησιαστικῆς. Ἐν Τεργέστῃ, 1876.

ἐνῷ κατὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν διαιροῦνται εἰς πέντε ἀκεραίους καὶ δύο ἡμιτόνια[1360].

β) Τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς οἱ ἦχοι εἶναι ὀκτώ, τῆς δὲ εὐρωπαϊκῆς μόνον δύο, ὁ Maggiore καὶ ὁ Minore.

γ) Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἔχει τρία συστήματα, τὸ ὀκτάχορδον, τὸν τροχὸν καὶ τὸ τετράχορδον, δι' ὧν παριστάνει τοὺς ὀκτὼ ἤχους· ἡ δὲ εὐρωπαϊκὴ ἔχει μόνον τὸ ὀκτάχορδον, δι' οὗ παριστάνει τοὺς δύο ἤχους αὐτῆς.

δ) Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἔχει τρία γένη, τὸ διατονικόν, χρωματικὸν καὶ ἐναρμόνιον, δι' ὧν ἐκφράζει τὰ διάφορα εἴδη τῆς μελῳδίας· ἡ δὲ εὐρωπαϊκὴ ἔχει μόνον τὸ διατονικόν, ἀμοιρεῖ ἀπολύτως τοῦ ἐναρμονίου, δὲν ἀμοιρεῖ δὲ παντάπασι τοῦ χρωματικοῦ, διότι σχηματίζει τοῦτο ἀναβιβαζομένης καὶ καταβιβαζομένης τῆς διατονικῆς κλίμακος ἡμιτονιαίως, ἀλλὰ καὶ τοῦτο γίνεται ἀκαριαίως πως ἐντός τινων ᾀσμάτων διατονικῶν. Ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ ἀδυνατεῖ νὰ σχηματίσῃ τὰ ἡμιτόνια, τὰ τριτημόρια καὶ τὰ τεταρτημόρια τῆς ἑλληνικῆς, διότι ἔχουσα τοὺς τόνους δεδεμένους εἰς τὰ μουσικὰ ὄργανα, δὲν δύναται νὰ μεταβάλῃ εἰς μικροτέρους βαθμούς, εἰμὴ μόνον τοὺς πέντε ἀκεραίους αὐτῆς τόνους εἰς ἡμιτόνια, διατηρεῖ δὲ τὰ δύο ἡμιτόνια ἀνέπαφα καὶ ἀδιαίρετα.

ε) Οἱ ὀκτὼ τονικοὶ χαρακτῆρες τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, ἔχουσι μόνον διάρκειαν χρονικὴν καὶ ἀπαγγέλλονται ξηρῶς καὶ σταθερῶς, οἱ δὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δεικνύουσιν ἕκαστος ἕνα χρόνον καὶ διάφορον ποιότητα τῆς μελῳδίας, ἄλλοις λόγοις, οἱ τονικοὶ χαρακτῆρες τῶν Εὐρωπαίων δὲν δύνανται νὰ χαρακτηρίσωσι τοὺς σχηματισμοὺς τῶν ἡμετέρων τονικῶν χαρακτήρων καὶ τῶν ἀχρόνων ὑποστάσεων τὴν ἐνέργειαν.

ς) Ἡ ἔκτασις τῆς φωνητικῆς μουσικῆς κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιορίζεται ἐν τρισὶν ἑπταφωνίαις, καλουμέναις τρεῖς διαπασῶν· ἡ βαρυτέρα διαπασῶν ὀνομάζεται *ὑπατοειδής*, ἡ μέση *μεσοειδής*, ἡ ὀξυτέρα *νητοειδής*· οἱ δὲ ἐν ταύταις ἐμπεριεχόμενοι φθόγγοι ἔχουσιν ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ μαρτυρίαν, ἥτις δεικνύει τό τε ποσὸν καὶ ποιόν. Ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ τοὐναντίον κατάλληλος οὖσα εἰς τὰ ὄργανα, ἐκτείνεται ἐπὶ τοῦ κλειδοκυμβάλου εἰς ὀκτὼ ἑπταφωνίας, οἱ δὲ τόνοι τῆς κλίμακος αὐτῆς οὐδεμίαν οὐδαμῶς ποιότητα δεικνύουσι.

ζ) Ὁ χρόνος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἤτοι ἡ χρονικὴ ρυθμι-

1360) Ὁπόταν ὁ τόνος χωρισθῇ εἰς δύο μέρη, ἀλλ' οὐχὶ ἀκριβῶς κατὰ μέσον, τὸ ἓν αὐτοῦ μέρος καλεῖται ἡ μ ι τ ό ν ι ο ν.

κὴ διάταξις τῆς μελῳδίας, καταμετρεῖται διὰ τῆς κρούσεως τῆς χειρός· ἄλλοις λόγοις, ἡ καθ' ἡμᾶς μουσικὴ δὲν ἔχει ἐν τοῖς ᾄσμασιν ἠκριβωμένον ρυθμόν, ἀναπληροῖ ὅμως τὴν φαινομένην ἀλλ' οὐχὶ καὶ πραγματικὴν ἔλλειψιν τοῦ ρυθμοῦ διὰ τοῦ μακροῦ καὶ τοῦ βραχέος χρόνου, τοῦ δηλουμένου ἢ ὑπονοουμένου ἐν ἀρχῇ ἑκάστου ᾄσματος. Ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ ὅμως μουσικῇ περιγράφεται ὁ χρόνος μετὰ πολλῆς τῆς ἀκριβείας, διότι ἐν αὐτῇ τὸ ᾆσμα διαιρεῖται εἰς πόδας, ἐξ ὧν οἱ μὲν εἶναι ἄρτιοι, οἱ δὲ περιττοί. Ἀλλ' ὁ χρόνος φυσικῶς ἐμπεριέχεται ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ᾄσμασι, διὸ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ οὐ μόνον δύναται αὐτὴ ἀφ' ἑαυτῆς νὰ κανονίσῃ τὸν χρόνον καὶ τὸν ρυθμόν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐκφράσῃ ἀμφοτέρους μετ' ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης τοῦ μέλους ἀλλοιώσεως.

η) Δίεσις καὶ Ὕφεσις[1361] τίθενται ἐφ' ἅπαντας τοὺς τόνους τῆς κλίμακος, ἐνεργοῦσι δὲ μόνον ἐπὶ τοῦ τόνου, ἐφ' οὗ ἐτέθησαν καὶ οὐχὶ ἐφ' ἑτέρου· ὁπόταν δεήσῃ νὰ ἐνεργῶσι κατὰ σειρὰν καὶ ἐπὶ τῶν ἑπομένων τόνων, τῶν τὸν αὐτὸν φθόγγον ἐχόντων, γίνεται χρῆσις ἄλλων σημείων, τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ἐχόντων, ἐπὶ τοσοῦτον δὲ διαρκούντων ἄχρις οὗ εὑρεθῇ ἕτερόν τι σημεῖον ἵνα λύσῃ τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν. Ἡ Δίεσις λοιπὸν καὶ ἡ Ὕφεσις τῆς ἡμετέρας μουσικῆς διαιρεῖ τοὺς μείζονας, τοὺς ἐλάσσονας καὶ τοὺς ἐλαχίστους τόνους εἰς ἡμιτόνια, τριτημόρια, τεταρτημόρια κτλ. Ἡ Εὐρωπαϊκὴ διαιρεῖ μόνον τοὺς πέντε ἀκεραίους τόνους εἰς ἡμιτόνια καὶ οὐδὲν πλέον. Ἑπομένως δὲν φαίνεται Δίεσις καὶ Ὕφεσις, ἀλλὰ μόνον ἀλλαγὴ τόνων, ἐνῷ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἡ Δίεσις καὶ Ὕφεσις καὶ αἱ ἄλλαι ὑποδιαιρέσεις τῶν τόνων εἶναι πραγματικαί. Ἐὰν λοιπὸν θελήσωμεν νὰ ἐφαρμόσωμεν ἐπὶ τὴν ἡμετέραν μουσικὴν τοὺς κανόνας τῆς ἁρμονίας, τοὺς ἀκριβῶς ἐστηριγμένους ἐπὶ τῶν διαστημάτων τῆς εὐρωπαϊκῆς κλίμακος, ἀνάγκη νὰ μεταβάλωμεν αὐτὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διατονικῆς κλίμακος τὰ διαστήματα, ἄλλως, ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς καθίσταται ἀδύνατος.

θ) Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἔχει δεκαὲξ φθοράς, ὀκτὼ διατονικάς, πέντε χρωματικὰς καὶ τρεῖς ἐναρμονίους, ὑποδηλούσας τίνι τρόπῳ δέον νὰ μεταβάλληται τὸ ᾆσμα ἀπὸ τόνου εἰς τόνον, ἀπὸ γένους εἰς γένος, καὶ ἀπὸ ἤχου εἰς ἦχον. Ἡ εὐρωπαϊκὴ στερεῖται φθορῶν, διότι οὔτε συστήματα, οὔτε γένη, οὔτε ἤχους ἔχει πολλούς, οὔτε τόνους νὰ μεταβάλῃ ἐν τοῖς ᾄσμασιν αὐτῆς.

1361) Ὁπόταν ὁ τόνος μέλλῃ νὰ αὐξηθῇ κατὰ ἓν ἡμιτόνιον τίθεται ἡ Δίεσις, ἤτοι πλεονεξία τόνου, ὁπόταν τοὐναντίον μέλλῃ νὰ ἐλαττωθῇ, τίθεται ἡ Ὕφεσις ἤτοι μειονεξία τόνου.

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων ἐπιστημονικῶν λόγων καταδηλον γίγνεται ὅτι ἀνέφικτος ἀποβαίνει ἡ εἰς ἁρμονίαν μεταποίησις τῆς ἡμετέρας μελῳδίας, διότι ἄλλως καταστρέφεται τὸ μέλος καὶ ὕφος αὐτῆς. Συμπεραίνομεν δὲ συναμα ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ ἴσως ἐξ ἀνάγκης προσέφυγεν εἰς τὴν ἁρμονίαν, καθόσον ἄνευ τῆς ἁρμονίας οὐδεμίαν παρέχει τέρψιν μονοφώνως ᾀδομένη, ἅτε στερουμένη τοῦ πλούτου καὶ τῆς ποικιλίας τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς.

Διὰ νὰ πεισθῶσι δὲ οἱ τὰ μάλιστα ἐπιποθοῦντες τὴν ἐφαρμογὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἁρμονίας εἰς τὰ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας ᾄσματα ὅτι ἐπιδιώκουσί τι φυσικῶς καὶ λογικῶς ἀδύνατον, σύμμαχον λαμβάνομεν τὸν μακαρίτην ἀρχιμανδρίτην Εὐστάθιον Θερειανόν, γράψαντα ἐπὶ λέξει τὰ ἑξῆς : «Ἡμεῖς αὐτοὶ πρό τινων ἐτῶν παρεκλήθημεν ὑπὸ τοῦ ἀξιοσεβάστου καθηγητοῦ ἐν Μονάχῳ κ. Χριστίου ὅπως προσαρμόσωμεν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν τὸν Κανόνα τοῦ Μ. Σαββάτου καὶ τῆς Ἀναστάσεως, τὰ Προσόμοια τῶν ὀκτὼ ἤχων καὶ διάφορα Ἰδιόμελα· καὶ πραγματικῶς ἐφιλοτιμήθημεν ἵνα μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς τὰ προσαρμόσωμεν ἀπαράλλακτα, ὡς ὑπάρχουσι τετονισμένα ἐν τῷ τῆς ἐκκλησίας Εἱρμολογίῳ καὶ Δοξασταρίῳ· πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὸ «Ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ» τῆς *Μουσικῆς Βιβλιοθήκης*. Προσθήκην ἢ ἀφαίρεσιν οὐδεμίαν ἄλλην ἐποιήσαμεν ἢ ἔν τινι μόνῳ χρόνῳ, ἀναγκαίῳ εἰς τὴν ρυθμοποιΐαν. Μεθ' ὅλην ὅμως τὴν πιστήν, ἀκριβῆ καὶ ἀνελλιπῆ ἡμῶν ἔκφρασιν, μεθ' ὅλας τὰς ἑρμηνευτικὰς παρατηρήσεις, ἃς ἐδέησε νὰ ἐπισυνάψωμεν, εἶναι σφόδρα ἀμφίβολον ἂν ἡ ἐπιθυμία τοῦ καθηγητοῦ Χριστίου ἀπέβη κατ' εὐχήν, ἀφοῦ μάλιστα ἡ μὲν ἡμετέρα ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ διδάσκεται ἄνευ ὀργάνου, ἕκαστον δὲ ἔθνος ἔχει ἴδιον ὕφος καὶ ἰδιορρύθμους ἰδιότητας ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ. Ἐὰν ψάλλῃ τὰ ᾄσματα ἐκεῖνα Ἕλλην ἠσκημένος εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν βεβαίως θὰ τὰ ὑπολάβῃ ἄρτια καὶ ἀνελλιπῆ, ἐὰν τοὐναντίον τὰ ψάλλῃ εὐρωπαῖος ἀνεπιστήμων τῆς καθ' ἡμᾶς μουσικῆς, μάλιστα δὲ μετὰ τοῦ ὀργάνου, θὰ τὰ ψάλλῃ ἅπαντα εἰς ὕφος εὐρωπαϊκόν, ἄνευ πάθους, ἄνευ ζωῆς, ἄνευ χαρακτῆρος ἐκκλησιαστικοῦ. Μετὰ πολλοὺς λοιπὸν κόπους καὶ ἐπανειλημμένας ἀποπείρας πεισθεὶς ὁ ἐν Μονάχῳ καθηγητὴς ὅτι ἦτο ἀδύνατος ἡ εἰς ταῦτα ἐφαρμογὴ τῆς ἁρμονίας, τὰ ἐξετύπωσεν ὥσπερ εἴχομεν ἐπιστείλῃ αὐτῷ μονόφωνα ἐν τῷ ἐν Λειψίᾳ τῷ 1871 ἐκδοθέντι σοφῷ αὐτοῦ πονήματι «Anthologia graeca Carmina Christianorum».

Πλὴν τοῦ ἡμετέρου ἀρχιμανδρίτου καὶ ὁ ἄλλοτε μαθητὴς τῆς ἐν Ρώμῃ σχολῆς ἔγκριτος φιλέλλην γάλλος μουσικὸς L. A. Bourgault Ducoudray ἀπέτυχεν εἰς τὴν δι' εὐρωπαϊκῆς σημειογραφίας ἐκτέλε-

σιν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ᾀσμάτων. Ὁ ρηθεὶς μουσικὸς ἐπέμφθη ὑπὸ τοῦ γαλλικοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας εἰς τὴν Ἀνατολὴν πρὸς σπουδὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, ἐκδοὺς τὸ πολλαχῶς ἐπαινεθὲν ἔργον Mélodies populaires de Grèce, καὶ σοφήν τινα πραγματείαν ἐπιγραφομένην Mondalitè dans la musique Grecque. Ἐπανακάμψας δὲ εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐν Παρισίοις Παγκόσμιον Ἔκθεσιν τοῦ 1878 ἐν τῷ μεγάλῳ Trocadero ἔψαλλεν ἐν μεγάλῃ συνελεύσει προεδρευομένῃ ὑπὸ τοῦ διασήμου μουσουργοῦ κ. Gounod, παρεδρευόντων ἐπισήμων μελῶν, οἷοι ὁ σοφὸς κ. K. Burnouf, πρώην διευθυντὴς τῆς ἐν Ἀθήναις γαλλικῆς σχολῆς καὶ ὁ φιλέλλην μαρκήσιος Saint—Hilair, τὰς διαφόρους κλίμακας τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων, ὁμολογῶν ἑκάστοτε κατὰ τὴν ὁμιλίαν του τὸ ἀτελὲς τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς. Ἐπιχειρήσας μάλιστα διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς σημειογραφίας νὰ ἐκτελέσῃ διάφορα ἐκκλησιαστικὰ ᾄσματα, ἀπέτυχεν.

Ἰδοὺ καὶ παράδειγμα.

Ὁ εἱρμὸς «Οὐκ ἐλάτρευσαν» ἐμελοποιήθη εἰς ἦχον Δ΄ κατὰ τὴν διατονικὴν κλίμακα τοῦ διαπασῶν, τὸ δὲ ἀπήχημα αὐτοῦ εἶναι Λέγετος. Ἔχει βάσιν τὸν *Βου*, ὅστις εἶναι καὶ ὁ δεσπόζων φθόγγος, περιέχει ἀτελεῖς καταλήξεις εἰς τὸν *Πα*, ἐντελεῖς εἰς τὸν *Δι*, καὶ τελικὰς εἰς τὸν *Βου*. Τὸ ἦθός του ἀπ' ἀρχῆς τοῦ Εἱρμοῦ ἕως τοῦ «παρὰ τὸν κτίσαντα» εἶναι πανηγυρικόν· κατὰ τὴν περίοδον «ἀλλὰ πυρὸς ἀπειλὴν» εἶναι παθητικόν, διὰ τοῦτο καὶ ἐτέθη ἡ χρωματικὴ φθορὰ ἐπὶ τοῦ *Δι* ἵνα μεταβάλῃ τὸ διατονικὸν γένος εἰς χρωματικὸν καὶ ἐκφράσῃ τὸ πάθος μετὰ φόβου· βραδύτερον δὲ ἡ φθορὰ αὕτη ζητεῖ νὰ καταβῇ ὁ φθόγγος *Γα* $^1/_4$ ἐκ τοῦ *Δι* καὶ ἀπὸ τὸν *Γα* εἰς τὸν φυσικὸν *Βου*· ἔπειτα καταβαίνει ἐκ τοῦ *Βου* εἰς τὸν διεσμένον *Πα* καὶ πάλιν ἀναβαίνει εἰς τὸν *Βου*, ὅπου λήγει τὸ παθητικὸν ἦθος καὶ ἐπανέρχεται ἐκ τοῦ ἑτέρου *Βου*, ἔχοντος τὴν διατονικὴν φθορὰν εἰς τὸ πανηγυρικὸν ἦθος καὶ λήγει εἰς τὸν φθόγγον ἐξ οὗ ἤρχισεν.— Ἂς ἴδωμεν δὲ τί ἔπραξεν ὁ Ducoudray ἐπὶ τοῦ Εἱρμοῦ τούτου. Πρῶτον ἐξήγησε τὸν Εἱρμὸν εἰς ἦχον τοῦ Do, ἄνευ καταλήξεων καὶ ρυθμοῦ, ἔθεσε βάσιν τὸν Sol φθόγγον, καὶ Mi καταλῆξιν, δωδεκάκις δ' ἔγραψε τὸ παρ' εὐρωπαίοις λεγόμενον mordente καὶ οὐδὲν πλέον. Ἂν δὲ τὸν Εἱρμὸν τοῦτον παίξωσιν ἐπὶ τοῦ κλειδοκυμβάλου Εὐρωπαῖοι, δύνανται νὰ προκύψωσι τόσα ἀκούσματα ὅσοι εἶναι καὶ οἱ παίζοντες αὐτόν, διότι καὶ χρόνος ὡρισμένος καὶ αἱ προσήκουσαι καταλήξεις ἐλλείπουσιν· ὥστε καὶ ὁ διάσημος οὗτος μουσικὸς ἐπείσθη ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐνδυθῇ ἡ ἡμετέρα μουσικὴ διὰ τοῦ μανδύου τῆς εὐρωπαϊκῆς ἁρ-

μονίας[1362]. Ματαιόσχολις λοιπὸν καὶ ἡ ἰδέα τινῶν νεωτεριστῶν προτεινόντων τὴν ἀντικατάστασιν τῆς καθ' ἡμᾶς σημειογραφίας διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς, ἀφοῦ οἱ χαρακτῆρες τῆς μουσικῆς ἡμῶν ἀπαγγέλλουσιν ἐξηκριβωμένως πᾶν μέλος ἐκκλησιαστικόν τε καὶ πολιτικόν, μάλιστα δὲ καὶ ξένον· προσέτι δὲ ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν δύναμιν εἰς τὸ ἀπαγγέλλειν μεθ' ὅλης τῆς ἀπαιτουμένης ποιότητος καὶ προφορᾶς τὰ μακρὰ καὶ βραχέα τῶν φθόγγων.

Περὶ τῆς ὑπεροχῆς δὲ τῆς ἡμετέρας μουσικῆς ὡς πρὸς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν εὐρωπαϊκήν, ἐκ τῶν ὁμογενῶν μουσικολόγων ἔγραψεν ὁ πολὺς καθηγητὴς Δημήτριος Βερναρδάκης, καταδείξας ὅτι χάσμα μέγα καὶ ἀνυπέρβλητον διαχωρίζει τὰς δύο μουσικάς, ὧν ἡ μὲν ἐκκλησιαστικὴ τυγχάνει εἰς ἄκρον πλουσία καὶ ποικίλη, ἡ δὲ εὐρωπαϊκὴ πενιχρὰ καὶ μονοειδής· ἐκ δὲ τῶν ἑτεροεθνῶν καὶ ἑτεροδόξων ἔγραψαν διάφοροι σοφοί, ὧν ὁ φθόγγος ἐνώπιον τοῦ πεφωτισμένου ἐπιστημονικοῦ κόσμου ἀείποτε μετὰ κύρους περιβομβεῖται. Φραγκίσκος ὁ Προβένδης, ὅστις καλῶς τὴν μουσικὴν ἡμῶν ἐξεμελέτησεν, οὐ σμικροὺς ὑποστησάμενος πόνους πρὸς ἐκμάθησιν αὐτῆς καὶ διάδοσιν ἐν τῇ σοφῇ Εὐρώπῃ, λέγει. «Ἡ Ἀμβροσιανὴ ψαλμῳδία βάσιν ἔχει τοὺς τέσσαρας ἤχους, τὸν Δώριον, Φρύγιον, Λύδιον καὶ Μιξολύδιον, οἵτινες ἦσαν ἡ βάσις τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς, καὶ καλοῦνται κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν τάξιν *Πρῶτος*, *Δεύτερος*, *Τρίτος*, *Τέταρτος*, τὸ δὲ παρὰ Λατίνοις λεγόμενον canto fermo ἐσημειοῦτο δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων ἄχρι Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου, ὅστις ἀφελὼν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἀνεπλήρωσεν αὐτὰ διὰ Λατινικῶν. Μετεχειρίζετο δὲ ὁ ἱερὸς Ἀμβρόσιος τεχνικοὺς ἑλληνικοὺς ὅρους ὅπως ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ψαλμῳδία αὐτοῦ ἦν κατὰ τὴν γνησίαν ἑλληνικὴν μουσικήν, οὖσαν κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἐν χρήσει παντοχοῦ. Ἔστι δὲ αὕτη ἕνεκα τῆς ἀφελοῦς, ἀλλὰ θαυμασίας αὐτῆς ἐκφράσεως, ἀπείρως ὡραιοτέρα καὶ ἐντελεστέρα τῆς νέας»[1363]. Ὁ πολυμαθὴς Γερβέρτος εἰς τὸ περὶ Μουσικῆς ἀξιόλογον αὐτοῦ σύγγραμμα ἀναφέρει περικοπὴν τινὰ ἐκ τοῦ πρὸς τὸν καρδινάλιον Βαρβερῖνον λόγου Ἰωάννου Βαπτιστοῦ τοῦ Δόνη, τοῦ ἐκ Φλωρεντίας διασήμου μουσικοῦ († 1634), ἔνθα προτρέπει αὐτὸν ἵνα διατηρήσῃ τὴν ὑψη-

1362) Πρβλ. καὶ τὴν ὑπὸ ἡμερ. 14 ὀκτωβρίου 1888 διατριβὴν περὶ ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ὑπὸ Νικολάου Κανακάκη, τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν παραρτήματι τῆς ἐν Ἀθήναις Νέας Ἐφημερίδος.

1363) Ἴδε Paragone della Musica antica e della moderna. Ragionamenti di Francesco Provedi, pag. 372 e 435. 50 della Raccolta di opuscoli del P. Calogerà.

λὴν τῶν ἑλλήνων ψαλμῳδίαν, ὡς ἔχουσαν χάριτας παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις ἀσυνήθεις[1364]. Ἀξίας συστάσεων κρίνομεν καὶ τὰς περὶ μουσικῆς συγγραφὰς τοῦ πολυμαθοῦς γάλλου μουσικοϊστοριοδίφου Βιλλωτοῦ[1365], τὸ περὶ Ἑλληνικῆς Μουσικῆς σύγγραμμα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Vincent[1366], τὰς περὶ μουσικῆς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων μελέτας τοῦ διασήμου ἐν Γερμανίᾳ καθηγητοῦ τῆς ρυθμικῆς καὶ τῆς μουσικῆς φιλέλληνος Westphal[1367], καὶ τὰς πραγματείας τοῦ γάλλου ἀκαδημαϊκοῦ Lêveque, ὡς πραγματευομένας ἐμβριθῶς περὶ τῆς μεγάλης ἀξίας καὶ ὑπεροχῆς, περὶ τοῦ πλούτου καὶ τῆς ποικιλίας καὶ τοῦ ὕψους τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν Εὐρωπαϊκήν.

Ἀναμφιβόλως ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ εἶναι ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς μακρὰν καθόσον ἀπέχουσιν ἀνατολαὶ ἀπὸ δυσμῶν τῆς πολυποικίλου καὶ καλῆς ἡμῶν μουσικῆς. Ἀναμφιβόλως ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν

1364) Gervertus de Musica sacra. Τομ. Β', σελ. 250.

1365) Ἀκριβῆ μετάφρασιν τῆς μελέτης ταύτης τῆς ἐπιγραφομένης «Πραγματεία περὶ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς μουσικῆς ἐφιλοπόνησε καὶ ἐξέδοτο ἐν Βενετίᾳ τῷ 1874 ὁ ἑλλόγιμος ἐν ἱερεῦσι καὶ ἀρχιμανδρίτης Εὐγένιος Περδικάρης ὁ ἐκ Λευκάδος, ἐφημέριος ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἐν Βενετίᾳ μεγαλομάρτυρος Γεωργίου. Ταύτῃ καὶ ὑποσημειώσ. προσέθετο. Ὁ δὲ Ἰωάννης Βελούδης, ἔφορος τῆς τοῦ ἁγίου Μάρκου Βιβλιοθήκης, προέταξε καὶ Προλεγόμενα εἰς τὴν μετάφρασιν. Τὸ πρωτότυπον τῆς πραγματείας τοῦ Βιλλωτοῦ ὁ βουλόμενος εὑρίσκει ἐν τῇ Description de l'Egypte, τόμ. ΙΔ', Paris, par Panckouche, 1826, εἰς 8ον.

1366) A. J. H. Vincent. Notice sur divers manuscrits grecs, relatifs à la musique, comprenant une traduction française et des commentaires. Paris, 1847. imprimerie royale, 1, vol. in 4. pag. 600.

Ὁ τόμος οὗτος, ἐκτὸς τοῦ προλόγου, ἐμπεριέχει τὴν μετάφρασιν ἀνωνύμου τινὸς συγγράμματος περὶ μουσικῆς, τὴν μετάφρασιν ἐγχειριδίου τῆς πρακτικῆς καὶ θεωρητικῆς μουσικῆς ἑτέρου ἀνωνύμου, ὧν τὰ κείμενα ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Bellermann καὶ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν μουσικὴν τέχνην Βακχείου τοῦ Γέροντος. Τὸ β' μέρος ἐμπεριέχει σχόλια καὶ σημειώσεις ἐξ 160 σελ. περίπου, καὶ τὸ γ' τεμάχια διαφόρων χειρογράφων περὶ μουσικῆς ὡς δικαιολογητικὰ ἐπιχειρήματα εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀποκατάρτισιν τῆς ἀρχαίας μουσικῆς, μεθ' ὧν ὑπῆρχον καὶ παράδοξα ἄλλα τεμάχια ἅτινα μετέφρασεν ἐπίσης πρὸς ἀποφυγὴν πάσης συγχύσεως τῶν μελλόντων ἀναγνωστῶν τῶν χειρογράφων. Ὁ Vincent εἶναι ὁ πρῶτος δημοσιεύσας τὴν περὶ μουσικῆς πραγματείαν τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη, τοῦ ἀκμάσαντος κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα, ἣν ἐν πολλοῖς ἐμιμήθη καὶ Μανουὴλ ὁ Βρυέννιος.

1367) Μετάφρασιν χωρίων τινῶν τῆς μελέτης ταύτης εὑρίσκει ὁ περίεργος φιλίστωρ καὶ εἰς τὴν «Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς» ἀξιόλογον διατριβὴν τοῦ καθηγητοῦ Π. Καπλανίδου, δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν Ἀνάπλασιν (Ἔτος Δ' ἀριθ. 59, σελ. 740).

μουσικὴ ὑπερέχει τῆς τετραφώνου, ὡς ἔχουσα πηγὰς πρὸς μέλη ἀσυγκρίτως περισσοτέρας καὶ ἐξόχους, χρυσὸς ὅμως θεωρεῖται ἀκατέργαστος, ἡ δὲ τετράφωνος ὑπερέχει τῆς ἡμετέρας μηχανικῶς, ἤτοι διὰ τὸν πολὺν ρυθμὸν τῶν ψαλλόντων καὶ ἰδίᾳ διὰ τὸ ὀρχηστικὸν μέλος, οὗτινος ἀμέτοχος τυγχάνει ἡ ἐκκλησιαστική. Ἐξηγοῦμαι σαφέστερον. Κατὰ τὸ σύστημα τῆς τετραφώνου μουσικῆς τὸ μέλος εἶναι τετραπλοῦν, ἤτοι συνίσταται ἐκ τεσσάρων διαφόρων μελῶν, τοῦ soprano ἢ primo, secondo ἢ contralto, sottuna ἢ tenore, καὶ basso. Τὸ πρῶτον μέρος, ὅπερ καὶ ἀρχικὸν μέλος ὀνομάζεται εἶναι ἡ βάσις τῆς μουσικῆς, τὰ δὲ λοιπὰ τρία μέρη εἶναι τὰ τῆς ἁρμονίας, ἅτινα συμψαλλόμενα ἀποτελοῦσι τὴν μουσικὴν τετράφωνον· λειπομένων δὲ τούτων, καὶ ψαλλομένου μόνον τοῦ πρώτου μέρους, καθίσταται ἡ μουσικὴ μελῳδική. Τὸ τετραπλοῦν τοῦτο μέλος συμψάλλεται καὶ συνεκφωνεῖται ὑπὸ τεσσάρων ψαλτῶν, ὧν ἕκαστος ἔχει ἰδίαν θέσιν καὶ μέλος διάφορον καὶ ἀσύμφωνον πρὸς τὰ τῶν ἄλλων, ὅπερ εἰ καὶ τοιοῦτον, ἐφ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ρυθμοῦ στηρίζεται, καὶ οὕτως ἀποτελεῖται πλήρης καὶ ἐντελὴς ἁρμονία. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ διευθύνων τὴν ψαλμῳδίαν, ὑπόχρεως ἐπισταμένως νὰ ἄρξηται τοῦ ᾄσματος κατὰ τὰ ἀπαιτούμενα ἐν τῇ μουσικῇ, δηλ. ἦχον, μέλος, χρόνον καὶ τονισμὸν (intonazione), ἵνα ἐκφραζομένης καλῶς τῆς μελῳδίας, τῆς ἀγγελλούσης τὴν μουσικὴν ἰδέαν, καλῶς ἐπιτεθῶσιν ἐπ' αὐτὴν καὶ τὰ λοιπὰ τρία μέρη τῆς ἁρμονίας, ἅτινα περιάπτουσιν εἰς τὴν μουσικὴν μεγίστην εὐπρέπειαν καὶ λαμπρότητα. Ἐν ταῖς ἐκκλησίαις λοιπὸν οἱ Εὐρωπαῖοι ψάλται ἀναλαμβάνουσιν ἕκαστος τὸ κατάλληλον μέρος, ὅπερ ἡ ἱκανότης καὶ τὸ ὄργανον τῆς φωνῆς ἐπιτρέπουσιν αὐτῷ. Αἱ δὲ θέσεις τῶν τεσσάρων ψαλτῶν διαφέρουσιν, ὡς εἴπομεν, ἀπ' ἀλλήλων, διότι ἡ μὲν ἐξ αὐτῶν στηρίζεται εἰς τὸ τῆς ὑπερβολαίων ἢ ὑψίφωνον τετράχορδον, ἡ δὲ εἰς τὸ τῆς νήτης ἢ ὀξύφωνον, ἡ ἑτέρα εἰς τὸ τῆς μέσης ἢ μεσόφωνον, καὶ ἡ ἄλλη εἰς τὸ τῆς ὑπάτης ἢ βαρύφωνον. Ἐν δὲ τῇ συμφωνίᾳ ταύτῃ τῆς μουσικῆς πολλάκις χαρακτηρίζεται τὸ διαπασῶν ἁρμονικῶς, διότι εἰς ἑκάστην βάσιν, οἱ μὲν ἐκφωνοῦσιν ἐπὶ τὸ ὀξὺ τοῦ διαπασῶν, οἱ δὲ ἐπὶ τὸ βαρύ· πρὸς δὲ τούτοις ἕκαστος τῶν τεσσάρων ψαλτῶν δύναται νὰ ἔχῃ τρεῖς καὶ τέσσαρας καὶ πέντε βοηθούς, ὡς καὶ διάφορα πολυειδῆ ὄργανα, διὰ τῶν ὁποίων χαρακτηρίζουσι τὸ δυνατὸν τῆς φωνῆς, τὸ μεσαῖον καὶ τὸ ἀδύνατον. Οὕτω δὲ συντασσομένου τοῦ μέλους τετραπλῶς καὶ συμψαλλομένου ὑπὸ τοσούτων ψαλτῶν ἢ καὶ ὀργάνων, ὁ τοσοῦτος κρότος ἐκτυπούμενος ἀθρόος εἰς τὰς ἀκοὰς δὲν δύναται νὰ παραστήσῃ καὶ νὰ χαρακτηρίσῃ εἰς τὴν ἀκοὴν κεκανονισμένον μέλος ἰδιαιτέρου ἤχου, οὐδὲ

πάντων τῶν χρωμάτων τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν χρῆσιν, τὴν γινομένην εἰς ἕκαστον ἦχον τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, διότι, ὡς προερρέθη, οἱ Εὐρωπαῖοι ἔχουσιν ἀκανονίστους τὰς παρ' ἡμῖν διαφόρους κεκανονισμένας διαστηματικὰς θέσεις τῶν τόνων πάντων τῶν ἤχων καὶ πάντων τῶν χρωμάτων τῆς μουσικῆς ἐπιστήμης. Καὶ καθάπερ αἱ νεώτεραι εὐρωπαϊκαὶ γλῶσσαι ὑπολείπονται τῆς ἑλληνικῆς κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν τῆς συντάξεως καὶ τῶν γραμματικῶν τύπων, οὕτω καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ ὑπολείπεται τῆς ἑλληνικῆς κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν μελῶν.

Β'. Ὑπὸ ἐθνικὴν ἔποψιν.

Ἐρχόμεθα ἤδη νὰ δείξωμεν ὅτι ἡ ἀντικατάστασις τῆς μουσικῆς ἡμῶν διὰ τῆς τετραφώνου εἶναι ἄδικος καὶ ἄλογος διὰ λόγους ἐθνικούς.

Ἕκαστον ἔθνος ὁπωσοῦν προηγμένον εἰς τὸν πολιτισμόν, ὡς ἔχει ἰδίαν γλῶσσαν, ἤθη καὶ ἔθιμα, παραδόσεις, ἴδιον προορισμόν, ἱστορίαν, ἴδιον τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τοῦ ἐνεργεῖν, καὶ ἴδιον διακριτικὸν χαρακτῆρα, οὕτως ἔχει καὶ ἰδιάζουσαν καλλιτεχνικὴν αἴσθησιν καὶ κλίσιν καὶ ἐμπειρίαν περί τε τὰς ἄλλας τῶν ὡραίων λεγομένων τεχνῶν, καὶ δὴ καὶ περὶ τὴν Μουσικήν. Τὸ ἡμέτερον ἔθνος ἐχαρακτηρίσθη καὶ διεκρίθη ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν μουσικώτατον τῶν ἐθνῶν, ἀνέκαθεν προσκείμενον εἰς τὴν σπουδὴν καὶ καλλιέργειαν τῆς ὡραίας τέχνης, τῆς μουσικῆς, ἥτις εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς αἰσθητικότητος τῶν λαῶν, καὶ ἥτις εὑρίσκεται στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τοῦ ἔθνους, οὗτινος τὰ αἰσθήματα διερμηνεύει. Πλέον δὲ ἢ βέβαιον εἶναι ὅτι καὶ ἡ μουσικὴ ὡς ἡ γλῶσσα, τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, εἶναι ἓν τῶν διακρινόντων τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοὺς τῆς Δύσεως. «Τὶς γὰρ ἀγνοεῖ, ὡς λέγει Γρηγόριος ὁ Μαρτῖνος, ἔμφυτον εἶναι ἑκάστῳ ἔθνει ἰδιαιτέραν τινὰ προφοράν, μηδὲ τῷ αὐτῷ τρόπῳ διατίθεσθαι τὰ πάντων τῶν ἐθνῶν ὄργανα πρὸς τὴν τῆς φωνῆς μόρφωσιν»[1368]. Ἡ διαφορὰ καταφαίνεται ἂν ἀκούσωμεν ὁμογενεῖς ψάλλοντας ἡρωϊκὰ ἢ κλέφτικα ᾄσματα, καὶ κατὰ παραβολὴν Εὐρωπαίους. Τούτου ἕνεκα, ὅ,τι θεωρεῖται κατάλληλον διὰ τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως, ἀπαρέσκει εἰς ἡμᾶς. Ἀρέσκεται δ' ἕκαστος εἰς τὴν ἐν ᾗ ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη μουσικήν. Πᾶς δὲ ὁ ἐπιχειρῶν ὁρίσαι ποῖον ἐξ ἑκατέρων τῶν εἰδῶν τῆς μουσικῆς τὸ σπουδαιότερον, δέον νὰ γινώσκῃ πιστῶς τὴν ἰδιοσυγκρασίαν τῶν λαῶν, ὧν

1368) Ἰώσηπ. Ἀρχαιολ. Ἰουδ. Β, κ'.

τὴν μουσικὴν πρόκειται νὰ κρίνῃ, μὴ καταδικάζων τὴν μὲν καὶ ἀποδεχόμενος τὴν ἑτέραν ἐξ ἁπλῆς ἐντυπώσεως, ἣν παράγει ἡ μία τούτων. Αἱ ἐντυπώσεις ἐν τῇ ἐξετάσει τοῦ ποιοῦ τῆς μουσικῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς γνώμη, καθὰ φρονεῖ ὀρθῶς καὶ ὁ ἐν Σμύρνῃ διαπρεπὴς μουσικὸς Μισαὴλ Μισαηλίδης[1369], καθότι τὸ ἄριστον ἀσιατικὸν ᾆσμα, ὅπερ δονεῖ τὰς χορδὰς τῆς καρδίας τοῦ ἀσιάτου, ὑπὸ τοῦ Εὐρωπαίου θεωρεῖται ναρκωτικὸν μυρολόγιον· καὶ τὸ κάλλιστον εὐρωπαϊκὸν ᾆσμα ὑπὸ τοῦ ἀσιάτου θεωρεῖται ξηρὸν καὶ ἀνούσιον, ὁ δὲ λόγος προφανής. Ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ ὁμιλεῖ γλῶσσαν καταληπτὴν εἰς τὴν τοῦ Εὐρωπαίου καρδίαν, ἡ δὲ ἀσιατικὴ δονεῖ τὰς ἴνας τῆς καρδίας τοῦ ἀσιάτου· ἑκατέρου δὲ τὸ οὗς ἐνηδύνεται ἵνα ἀκροᾶται τῆς μουσικῆς ἐκείνης, ἥτις παιδιόθεν τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἔτερπε διὰ τῶν ἤχων αὐτῆς.

Ὅτι δὲ τὸ ἔθνος ἐξασκεῖ ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς μουσικῆς αὐτοῦ, ἐπικυροῦσι τὰ ἐξῆς ἀληθῆ συμβάντα. Ὁ Bodenstandt π. χ. λόγον ποιούμενος περὶ τῆς τά τε ὦτα καὶ τὴν καρδίαν διαρρηγνύσης περσικῆς μουσικῆς, διηγεῖται ὅτι νεανίαι Πέρσαι ἀπερχόμενοι τῆς πατρίδος των εἰς Πετρούπολιν, καὶ ἐκεῖ ἐκπαιδευόμενοι, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν, ἀκούουσι μετὰ μείζονος τέρψεως τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν μουσικήν, περὶ πολλοῦ ποιούμενοι αὐτὴν ἀπὸ παντὸς εἴδους μουσικῆς καὶ τέρψεως τῶν θεάτρων καὶ ᾠδείων τῆς Πετρουπόλεως. Ὡσαύτως ὁ Amiot διηγεῖται περὶ τῶν Σινῶν, ὅτι ἐκτελέσας πρὸ αὐτῶν les plus belles sonnates, les aires de flûte les plus mélodieux et les plus brillants, οὐ μόνον δὲν ἔτερπεν οὐδ' ἐκήλει αὐτούς, ἀλλὰ καὶ ἠνώχλει καὶ κατεβασάνιζεν, ὥστε ἐπὶ τέλους εἶπον αὐτῷ «τοιαῦτα μέλη καὶ μελῳδίαι δὲν εἶναι διὰ τὰ ὦτα ἡμῶν, οὐδὲ τὰ ὦτα ἡμῶν διὰ τοιαύτας μελῳδίας», εἰ καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ ὠτός, ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερική, πάντων τῶν ἀνθρώπων οὐδόλως διαφέρει[1370]. Ἐν γένει δὲ πάντα τὰ ἔθνη τῆς ὑφηλίου αἰσθάνονται στοργὴν καὶ κλίσιν πρὸς τὴν πάτριον αὐτῶν μουσικὴν καὶ ὑπ' αὐτῆς ἠλεκτρίζονται.

Πανθομολογούμενον τυγχάνει ὅτι Θέατρον, Μουσικὴ καὶ Ποίησις συμβάλλονται τὰ μάλιστα εἰς τὴν μόρφωσιν ἐθνικοῦ χαρακτῆρος καὶ

1369) Σύγκρισις τῆς Εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐκκλησιαστικήν. (Μ έ ν τ ω ρ, σύγγραμμα περιοδικὸν ἐν Σμύρνῃ. 1874. Τομ. Ε' Τεῦχ. ΝΗ'. σ. 300).

1370) Περὶ τῆς κατὰ τὸν μεσαίωνα μουσικῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ Ι. Δ Τζέτζη. Ἐν Ἀθήναις. 1882, σελ. 11.

ἤθους. Ἀδυνατοῦμεν δὲ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ ξενόφυλος εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ δύναται νὰ μορφώσῃ παρ' ἡμῖν χαρακτῆρα καὶ ἦθη. Καὶ ὅμως, ὑπάρχουσιν ὁμογενεῖς, οἵτινες τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν μουσικήν, ἀποπειρῶνται νὰ ἐξοστρακίσωσιν ἐκ τοῦ καθ' ἡμᾶς ὁρίζοντος. Τοῦτο ὁμολογουμένως ἀντίκειται εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, διότι τὸ κυριεῦον ἠθικὸν πάθος τὸν πάλαι καὶ νῦν ἕλληνα τὸν μὴ συμμιγέντα μετ' ἀλλογενῶν, εἶναι τὸ ἐμμένειν ἀμετατρέπτως τοῖς πατρίοις ἔθεσι, τοῖς διακρίνουσι μάλιστα τῶν ἄλλων ἐθνῶν τὸ ἡμέτερον. Οὕτω βλέπομεν τοὺς Ἀττικοὺς τραγικοὺς χρωμένους τῇ Δωρικῇ ὡς δυναμένῃ νὰ τηρήσῃ ἀλώβητον τὸ ἀρχαῖον δώριον μέλος, τὸ διακρινόμενον διὰ τὴν σεμνότητα καὶ σοβαρότητα αὐτοῦ, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι οὐδ' ἠνείχοντο ν' ἀκούσωσι προσθήκας ἢ καινοτομίας ἐν τῇ πατροπαραδότῳ ἐθνικῇ μουσικῇ. Ὡς ἔθνος τεκμηριοῦντες τὸν χαρακτῆρα ἡμῶν, καθῆκον ἔχομεν ἵνα μὴ νεωτερίζωμεν παρὰ τοὺς μουσικοὺς νόμους, πρεσβεύοντες μετὰ τοῦ θείου Πλάτωνος ὅτι «Εἶδος καινὸν μουσικῆς μεταβάλλειν εὐλαβητέον, ὡς ἐν ὅλῳ κινδυνεύοντα, οὐδαμοῦ γὰρ κινοῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων[1371].

Τὸ καθ' ἡμᾶς, οἱ ἀρνούμενοι τὴν πάτριον μουσικήν, τὸ τιμαλφὲς τοῦτο ἐθνόσημον, καταπατοῦσι λελησμένως τὸν ἐθνισμὸν αὐτῶν, διότι αὐτὸς δὲν συνίσταται εἰς μόνην τὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν μουσικήν, τὰ ἤθη, τὰς παραδόσεις καὶ ἄλλα. Τί τὸ ὄφελος ἂν ἀπειροκάλως ἐναβρυνώμεθα ὅτι παῖδες ἐσμὲν σεπτῶν προγόνων, ἐνῷ οὐδὲ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν θέλομεν νὰ ὁμιλῶμεν, οὐδὲ τὴν μουσικὴν αὐτῶν νὰ καλλιεργῶμεν; «Εἴ τις μὴ μετὰ τῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ φρονήματος,—λέγει ὁ πολύκλαυστος ἐκεῖνος τῆς Καισαρείας Καππαδοκίας ἱεράρχης Εὐστάθιος ὁ Κλεόβουλος—οὗτός ἐστι κατὰ τῶν ἑλλήνων». Ἂς παραδειγματισθῶμεν παρὰ τῶν Ἄγγλων, οἵτινες φοβούμενοι μὴ ἐξασθενήσῃ ὁ χαρακτὴρ αὐτῶν, φροντίζουσιν, οὗ γῆς εἰσίν, ἵνα διαιτῶνται καὶ αὐτοὶ καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καὶ τὰ τέκνα ἀπαραλλάκτως ὡς ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι· διὸ καὶ βλέπομεν αὐτοὺς οὐ μόνον ὁμιλοῦντας καὶ συμπεριφερομένους, ἀλλὰ καὶ τρώγοντας καὶ πίνοντας καὶ ἐνδυομένους εἰς τὰ θερμὰ κλίματα, ὡσεὶ ἔτρωγον ἢ ἔπινον ἢ ἐνεδύοντο εἰς τὴν κατεψυγμένην αὐτῶν χώραν. Ὁ προτιμῶν τὰ ξένα τῶν ἰδίων, ὡς ἔλεγεν ὀρθότατα καὶ ὁ Chateaubriand «est presque toujours, un homme sans respect pour la mémoire de ses pères; les tombeaux sont sans intérêt

1371) Πολιτ. Δ', 424.

pour lui; les institutions de ses aïeux ne lui semblent que des coutumes barbares; il n'a aucun plaisir à se rappeler les sentences, la sagesse et les goûts de sa mère». Οἱ ἐγκαυχώμενοι ὡς ἀπόγονοι τοῦ Ὀρφέως, τοῦ Ἀλκαίου, τοῦ Τερπάνδρου καὶ τῆς ἄλλης ἐνδόξου μουσικῆς χορείας, μαθέτωσαν ὅτι οἱ ρηθέντες μουσικοὶ τῆς ἀρχαιότητος ἔψαλλον μονοφώνως καὶ ὁμοτόνως, καὶ οὐχὶ ὡς οἱ Εὐρωπαῖοι τετραφώνως καὶ τετρατόνως[1372], διότι τὴν πολύχορδον καὶ πολύτονον μουσικὴν (τὴν ἐκ τῆς κανονικῆς ἀκολουθίας συμφωνιῶν μεμορφωμένην ἁρμονίαν), καὶ αὐτοὶ οἱ προπάτορες ἡμῶν ἀπεστρέφοντο, κατὰ τὸν Γερασηνὸν Νικόμαχον, λέγοντα «Διὰ τὸ μὴ ἐπιδέχεσθαι τὴν τῶν ἀνθρώπων φωνήν, μήτε ἐπὶ τὸ βαρύ, τοὺς λεγομένους παρ' αὐτῶν βαυκανισμοὺς καὶ βηχίας, φθέγματα ἄσημα καὶ ἄναρθρα καὶ ἐκμελῆ, ἐπὶ δὲ τὸ ὀξὺ τοὺς κοκκυσμοὺς καὶ τοῖς τῶν λύκων ὠρυγμοῖς παραπλησίους, ἀξυνέτους τε καὶ ἀναρμόστους».

Πρὸς τί δὲ ὁ τοσοῦτος πάταγος κατὰ τοῦ Φαλμεράγερ, τοῦ ἰσχυρισθέντος ὅτι ἐξέλιπεν ὅλως ἡ ἡμετέρα φυλή, καὶ ὅτι οἱ νῦν κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος οὐκ εἰσιν οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀλλὰ πανσπερμία διαφόρων σλαυϊκῶν καὶ ἀλβανικῶν φύλων[1373], ἀφοῦ τὰ μέσα δι' ὧν δυνάμεθα εὐγλώττως ν' ἀνασκευάσωμεν τὰ σοφί-

1372) Ὁ ἐν Ἀθήναις ἔγκριτος μουσικὸς Ἰούλιος Ἔννιγγ ἔγραφε περὶ τῆς μονοφώνου καὶ πολυφώνου ἀπαγγελίας ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ Ἐπιθεωρήσει τὰ ἑξῆς «Ἡ ἐν τοῖς ἀρχαίοις δράμασι καὶ τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ διατηρουμένη μονόφωνος ἀπαγγελία καὶ ᾠδή, ἀνυποῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἱεροῦ λόγου καὶ καθιστᾷ αὐτὸν σοβαρώτερον, μεγαλοπρεπέστερον καὶ πειστικώτερον, ἐνῷ τοὐναντίον ἡ πολύφωνος ᾠδὴ διὰ τῆς μουσικῆς παιδιᾶς ἄλλως πως τέρπει καὶ διασκεδάζει, ὥστε προφανῶς ἐκείνη μὲν εἶναι προσφορωτέρα καὶ καταλληλοτέρα διὰ τὴν ἐκκλησιαστικήν, αὕτη δὲ διὰ τὴν κοσμικὴν χρῆσιν».

1373) Ὁ μακαρίτης Γ. Σερούϊος ἀνασκευάζων τὸν διϊσχυρισμὸν τοῦ Φαλμεράγερ καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ λέγει «Ἡμεῖς τοὺς ἀποκρινόμεθα μὲ τὴν αἰωλοδωρικήν μας γλῶσσαν, αὐτὴν ἐκείνην οὖσαν κατά τε τὸν σχηματισμὸν καὶ τὴν σημασίαν τῶν πρωτοτύπων λέξεων καὶ τὸν τονικὸν ρυθμόν, ὁποίαν αὐτὴν ἐφθέγγετο ἐκεῖνος ὁ Γενάρχης λαός, εἴτε Γραῖοι, εἴτε Γραικοί, εἴτε κατά τινας Πελασγοί, ὑπὸ τὸν Ἰαπετόν, Προμηθέα, Δευκαλίωνα, Ἕλληνα, Αἴολον, Δῶρον, Ἴωνα, Ἀχαιόν. Τοὺς ἀποκρινόμεθα μὲ τὴν ἐκκλησιαστικήν μας μουσικήν, αὐτὴν ἐκείνην οὖσαν κατὰ τὰς συμφωνίας καὶ ἁρμονίας, ὁποίαν αὐτὴν ἐκανόνισαν καὶ ἐμόλπαζον οἱ περὶ τὸν Ὀρφέα, Μουσαῖον, Λῖνον καὶ Ἀλκμάνα» (Σκαλαθύρματα Φιλολογικά, σελ. 160—161).

Αἱ περὶ ἐκσλαυΐσεως τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἐωλοκρασίαι τοῦ Falmerayer ἀνεσκευάσθησαν εὐστόχως διὰ σπουδαίας μελέτης, δημοσιευθείσης ἐν τῷ Νεολόγῳ (Ἔτος ΚΒ', ἀριθ. 5486) ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἐκ τῶν ἀρχαίων καταγωγὴ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων».

σματα τοῦ εὐρωπαίου μισέλληνος, ἤτοι τὴν γλῶσσαν, τὴν μουσικήν, τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, ἡμεῖς αὐτοὶ λακπατοῦμεν αὐτὰ καὶ περιφρονοῦμεν; Ἔχοντες ἀρίστην πάτριον μουσικήν, ξένης ἀνάγκην δὲν ἔχομεν. Δὲν εἶναι κομπορρημοσύνη καὶ κενεαυχὴς περιαυτολογία, δὲν εἶναι μεγαλαυχία καὶ μάταιος κόμπος ἀλλ' ἀλήθεια ἱστορική, ἐὰν εἴπωμεν ὅτι τὸ ἡμέτερον ἔθνος δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀλλοτρίων παραδειγμάτων καὶ ξένων μιμήσεων, ἐὰν δεόντως καὶ προσηκόντως χρῆται τοῖς ἰδίοις θησαυροῖς. Οἱ ἀμίμητοι τοῦ κόσμου τούτου τύποι καὶ ὑπογραμμοί, οὓς καὶ αὐτοὶ οἱ σοφοὶ Εὐρωπαῖοι θαυμάζουσιν, ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον. Καὶ ὁ λόγος οὗτος μὴ ἐκληφθήτω ὡς ῥῆμα κενὸν καὶ ἕωλον ἢ ὡς ρητορική τις ὑπερβολή. Εἶναι μαθηματικὴ καὶ ἀναντίρρητος ἀλήθεια. Ὁ Ὅμηρος ἐποίησε μεγαλουργότερον καὶ ὑψηλότερον πάντων τῶν ποιητῶν τοῦ κόσμου, ἤτοι τοῦ ρωμαίου Βιργιλίου, τοῦ ἄγγλου Σαικσπήρου, τοῦ γάλλου Κορνηλίου καὶ τοῦ ἰταλοῦ Δάντου. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐφιλοσόφησαν βαθύτερον πάντων τῶν φιλοσόφων τῆς γῆς· ὁ Φειδίας ἐκαλλιτέχνησε καλλιτεχνικώτερον πάντων τῶν καλλιτεχνῶν τῆς ὑφηλίου. «Ἔχοντες δὲ προγονικοὺς κανόνας μεμορφωμένους ὑπὸ τὴν ὑψίστην καλαισθησίαν τῆς φυλῆς ἡμῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ἀβέλτεροι ἐσόμεθα, ὥστε μηδὲν βλέμμα θέλομεν ρίψει πρὸς αὐτούς, ἀλλ' ἀμέσως θέλομεν δεχθῇ ὡς ἔθνος ἄμοιρον τοιούτων τὰ ἕτοιμα τῶν ἄλλων, ὡς τὸ τετράφωνον τῆς ἰταλικῆς μουσουργίας, λείψανον βενετικῶν χρόνων ἐν Ἑπτανήσῳ; Ποῖον εὐρωπαϊκὸν ἢ ἀμερικανικὸν ἔθνος καυχώμενον ἐπὶ πατρογονικῇ ἐπιστημονικῇ εὐκλείᾳ, ὅσον ἡμεῖς, ἤθελε καταφρονήσει τὰ πάτρια αὐτοῦ; Καὶ σήμερον ἔτι αὐτὰ τὰ σοφὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης δὲν ἀναμιμνήσκονται τῶν ἀρχαίων ᾀσμάτων τῶν Βάρδων αὐτῶν; Δὲν ψάλλονται οἱ ἀρχαῖοι ἐθνικοὶ ὕμνοι αὐτῶν; Ἡμεῖς δὲ θέλομεν πετάξει τὰ ἡμέτερα, κατὰ τὴν κοινὴν ἔκφρασιν, πέραν, ἀσυνέτως καὶ ἀνεπιστημόνως;»[1374].

Ἀλλὰ τὸ ἡμέτερον ἔθνος κατὰ τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν αἰώνων οὐδέποτε ἀπηρνήθη τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ἀτομικότητα· ἂν δὲ ἐν τῇ ἀπαρνήσει τῶν πατρῴων κειμηλίων καὶ παντὸς θεσμοῦ ἀναφερομένου εἰς τὰ πνευματικώτερα γνωρίσματα καὶ συμφέροντα τοῦ ἔθνους, ἀπαρνῆται αὐτήν, τοῦτο προέρχεται ἐξ ἐσφαλμένης τοῦ ἔθνους κρίσεως κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα. Μεθ' ὑψηλοῦ τοῦ κηρύγματος κηρύττω τὴν πικρὰν ἀλήθειαν, ὅτι, ἂν πάντες εἴχομεν ἐν ἑαυτοῖς ζωηρότερον ἀνεπτυγμέ-

1374) Περὶ ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ὑπὸ Ἀθ. Πετρίδου τοῦ ἐκ Δοβριανῆς τῆς Ἠπείρου. (Εὐαγγελικὸς Κήρυξ, ἐν Ἀθήναις, 1870. Περίοδος Β', ἔτος β', ἀριθ. 4, σελ. 306.)

νον τῆς ἀτομικῆς ἡμῶν καὶ ἐθνικῆς ἀξιοπρεπείας τὸ αἴσθημα, βεβαίως δὲν θὰ ὑπῆρχον καὶ οἱ ξενομανοῦντες ἡμῶν ὁμογενεῖς οἱ τὰ ξένα τῶν οἰκείων προτιμῶντες. Ἐς κόρακας τὸ νεωτεριστικὸν πνεῦμα καὶ ἡ φραγκομανία ἀφ' ἡμῶν. Οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι οὐδὲν τιμαλφέστερον, οὐδὲν φίλτατον τῶν οἰκείων καὶ ἰδίων ἐνόμιζον· ἀπόδειξιν τούτου τρανὴν ἔχομεν τὸν Ὀδυσσέα τοῦ Ὁμήρου, ὃν ἡ θεὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ πείσῃ νὰ κατοικήσῃ εἰς τὴν νῆσον αὐτῆς καὶ νὰ διανεμηθῇ μετ' αὐτῆς τὴν ἀθανασίαν, προὐτίμησεν ὁ πολύμητις ἀνὴρ ἵν' ἀποθάνῃ καὶ μόνον καπνὸν ἂν ἔβλεπε τῆς φίλης Ἰθάκης.

«. . . . . Αὐτὰρ Ὀδυσσεὺς. . . . . .
Ἱέμενος ὡς καπνὸν ἀποθρώσκοντα νοῆσαι
ἧς γαίης, θανέειν ἱμείρεται»[1375].

Τοιαῦτα εὐγενῆ αἰσθήματα πρέπει νὰ κατέχωσι τὰς καρδίας καὶ ἡμῶν τῶν νεωτέρων. Διατρέφω ὅμως τὴν ἐλπίδα ὅτι τὸ ἔθνος ἡμῶν δὲν θὰ ἀνεχθῇ νὰ ἴδῃ τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν καταλαμβάνουσαν τὴν τῆς ἡμετέρας θέσιν, καὶ ὅτι ὡς διέσωσε τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλάτωνος καὶ Δημοσθένους ἐκ τοῦ ναυαγίου, οὕτω κατορθώσει καὶ τὴν διάσωσιν τῆς γεραρᾶς πατρίου μουσικῆς[1376], ἅτε θεωρουμένης ταύτης τρανῆς μαρτυρίας τῆς εὐγενείας ὁλοκλήρου τοῦ ἔθνους, ἐὰν μάλιστα θέλωμεν νὰ διακρινώμεθα καὶ ἐν τῇ μουσικῇ, καθάπερ καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ, ὡς ἴδιον ἔθνος. Ἡ φιλοτιμία καὶ ἡ εὐγενὴς καταγωγὴ ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς ὑποχρέωσιν καὶ καθῆκον ἵνα τηρήσωμεν τὴν πάτριον μουσικὴν εἰς τὴν ἀνατροφὴν ἡμῶν, ἀφοῦ τυγχάνει πλουσιωτάτη ὡς ἐκ τοῦ συστήματος τῶν διαφόρων αὐτῆς γενῶν καὶ τρόπων, κλιμάκων καὶ φθόγγων, μεταβολῶν καὶ χροῶν. Καὶ συνελόντι εἰπεῖν, καθῆκον ἔχομεν ἵνα ἐνδε-

---

1375). Ὁμ. Ὀδυσ. Α' 57—59.

1376) Ὃν λόγον ἔχει ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα πρὸς τὴν νῦν παρ' ἡμῶν γραφομένην, τὸν αὐτὸν λόγον ἔχει καὶ ἡ καθ' ἡμᾶς μουσικὴ πρὸς τὴν ἀρχαίαν τῶν ἡμετέρων προγόνων. Καὶ ὁ ἀείμνηστος Κοραῆς παρόμοια σχεδὸν ἔγραφεν ἐν τῇ ΞΖ' ἐπιστολῇ αὐτοῦ περὶ τῆς γνώμης ταύτης «Ἂς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν, ἥτις (μὴν ἀμφιβάλλῃς) ἔχει τὸν αὐτὸν λόγον μὲ τὴν παλαιάν, τὸν ὁποῖον καὶ ἡ σημερινὴ ἡμῶν γλῶσσα πρὸς τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλάτωνος καὶ Δημοσθένους . . . . Τοῦτο δὲ λέγω, φίλε, διὰ νὰ καταλάβῃς, καὶ ἄλλους νὰ διδάξῃς καὶ ὅτι ἡ περὶ τῆς σημερινῆς μουσικῆς ἡμῶν ἔρευνα εἶναι πρᾶγμα ἀξιόλογον, καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ποσῶς ὅτι, καθὼς ἡ ἔρευνα τῆς σημερινῆς γλώσσης συμβάλλει πολὺ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἀρχαίας, οὕτω καὶ ἐκ τῆς ἐρεύνης τῆς μουσικῆς θέλουν ὀπωσδήποτε σαφηνισθῆ πολλὰ μέρη τῶν σωζομένων παλαιῶν μουσικῶν, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀκόμη αἰνίγματα» (Ἀπάνθισμα ἐπιστολῶν, σελ. 167—170. Ἴδε καὶ Ἀνατολικὸν Ἀστέρα, Περιοδ. Β', ἔτος ΙΘ', ἀριθ. 127, σελ. 347).

λεχῶς καλλιεργῶμεν τὴν παρ' ἡμῖν μουσικήν, ὡς πατροκληρονόμητον κειμήλιον, μετὰ τοσούτου ζήλου μεθ' ὅσου μελετῶμεν καὶ σπουδάζομεν καὶ τὴν γλῶσσαν, μὴ λησμονοῦντες ὅτι διὰ τῆς μουσικῆς ταύτης οἱ πατέρες ἡμῶν ὕμνουν καὶ ἐδοξολόγουν τὸν Θεὸν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐπὶ ΙΘ΄ αἰῶνας, διὰ ταύτης ἐβαυκάλιζον τὰ βρέφη αὐτῶν, διὰ ταύτης ἐκαλλάνδιζον τὰς ἑορτὰς καὶ τὰς ἀρχιετηρίδας αὐτῶν, διὰ ταύτης ἐχόρευον καὶ ἐκώμαζον ἐν εὐθυμίαις, διὰ ταύτης ὑπεγλύκαινον τὴν πικρίαν χαλεπῶν ἡμερῶν. Διὰ τοὺς λόγους τούτους,καὶ διότι ἀνοίκειος εἶναι ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ πρὸς τὴν ἰθαγενῆ ἀπαγγελίαν καὶ τοὺς ἐθνικοὺς τόνους, ἄδικον καὶ ἄλογον θεωρῶ τὴν εἰσαγωγὴν ταύτης ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ψαλμῳδίᾳ.

('Αγόρευσις γενομένη ἐν τῇ ἐν Φαναρίῳ Λέσχῃ Μνημοσύνῃ τῇ 5 Φεβρουαρίου 1889;[1377].

Προσερχόμενος καὶ πάλιν νὰ ὁμιλήσω ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου, τὸ ὁποῖον τόσα ἐξόχως πεπαιδευμένα πρόσωπα τῆς κοινωνίας ἡμῶν ἐπαξίως τιμῶσι, προτίθεμαι νὰ ἀπασχολήσω τὸ φιλήκοόν σας οὖς εἰς τὴν ἀκρόασιν τῆς συνεχείας τῆς περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς μελέτης μου. Καὶ ὅσοι μὲν παρῆσαν εἰς τὴν πρώτην ὁμιλίαν, γινώσκουσιν ὁποῖον θέμα ὥρισα νὰ ἀναπτύξω, χάριν δὲ τῶν μὴ παραστάντων εἰς τὴν ὁμιλίαν ἐκείνην ἀνακεφαλαιῶ διὰ βραχέων καὶ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ λόγου μου καὶ τὰ ἀποδειχθέντα, ὅπως οὕτως οἱ πάντες μὲ παρακολουθήσητε, καὶ ὅπως ἡ ἐντεῦθεν ὠφέλεια ἀποβῇ ὅσον ἔνεστι μείζων.

'Από τινων δεκαετηρίδων ἤρξατο, σεβασμιώτατοι ἱεράρχαι, κυρίαι καὶ κύριοι, ὑπόκωφός τις ἀποδοκιμασία ἐκ μέρους μερίδος τινὸς ἀνεπτυγμένης τῆς καθ' ἡμᾶς κοινωνίας κατὰ τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἡμῶν ἐν χρήσει ἐθνικῆς μουσικῆς. 'Εφάνησαν δὲ καὶ σημεῖα κινήσεως καὶ τάσεως πρὸς μεταρρύθμισιν καὶ μεταβολὴν τῆς μουσικῆς ταύτης ἐπὶ τὸ ἁρμονικώτερον. Δὲν ὑπάρχει δὲ ἀμφιβολία ὅτι ἡ διάθεσις πρὸς εἰσαγωγὴν τῆς ἁρμονίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἀνατρέφονται ἐν τῇ ἁρμονίᾳ ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας. Ἡ

1377) Καὶ τὸ Β΄ μέρος τῆς παρούσης πραγματείας ἀνεγνώσθη ἐνώπιον ἱκανοῦ ἀκροατηρίου ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν. Τὰ καθέκαστα ὅρα εἰς Κωνσταντινούπολιν (ἔτος ΚΑ΄, ἀριθ. 28, 6 φεβρουαρίου 1889) 'Ανατολικὸν 'Αστέρα (ἔτος ΚΗ΄, ἀριθ. 19. φύλλ. 8 φεβρ.) καὶ 'Ανατολήν (ΛΘ΄ ἔτος).

δημοσίευσις δὲ τῆς ἰδέας πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ μουσικοῦ καθεστῶτος, καὶ αἱ προσπάθειαι πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς τάσεως ταύτης χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 1870, ὅτε ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Ματζαβίνου, διδάσκοντος τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν ἐν τῇ Ἀθήνησι Ῥιζαρείῳ σχολῇ, διατριβαὶ ἀνώνυμοι εἰς τὸν *Αἰῶνα* Ἀθηνῶν, εἰς ἃς ἀπήντησαν ἄλλοι. Ἔκτοτε ἐξακολουθεῖ ἡ συζήτησις. Καὶ ὅσῳ ἐπιτείνεται ἡ καθ' Ἡσίοδον ἀγαθὴ ἔρις, τοσούτῳ μᾶλλον ἐλπὶς ὑπάρχει ὅτι ἐπὶ τέλους θ' ἀναλάμψῃ ἡ τοὺς πεπλανημένους εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν ἐπανάγουσα ἀλήθεια. Βλέπων δὲ ὅτι ἀπό τινος ἡ τάσις πρὸς ἀποβολὴν ἐκ τῶν σκηνωμάτων τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, τῶν ἡμετέρων ἐκκλησιῶν, τῆς πατρίου μουσικῆς καὶ ἐνθρόνισιν ἀντ' αὐτῆς τῆς θυμελικῆς μουσικῆς μείζονας διαστάσεις λαμβάνει, μετὰ προσοχῆς ἱκανῆς καὶ ἐπιμελείας εἰς μελέτην προεστησάμην τὸ ἐξῆς θέμα. «*Ἆρ' δηλ. εἶναι δυνατὸν ν' ἀντικατασταθῇ ἡ ἡμετέρα μουσικὴ διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς*». Τὸ προϊὸν δὲ τῶν μελετῶν μου εἶναι ὅτι ἡ ἀντικατάστασις τῆς μουσικῆς ἡμῶν διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς εἶναι ἀδύνατος διὰ λόγους τεχνικούς, ἀνοίκειος διὰ λόγους ἐθνικούς, ἀσεβὴς διὰ λόγους θρησκευτικούς, καὶ οὐχὶ εὔκολος καὶ δυνατὴ διὰ λόγους οἰκονομικούς. Ἐξετάσας δὲ τὸ ζήτημα ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου ἐν τῇ Α΄ διαλέξει ὑπὸ τεχνικὴν καὶ ἐθνολογικὴν ἔποψιν, θὰ ἐξετάσω ἤδη αὐτὸ καὶ ὑπὸ ἔποψιν θρησκευτικὴν καὶ οἰκονομικήν.

Γ΄. Ὑπὸ θρησκευτικὴν ἔποψιν.

Ἡ μουσική, ἐκ τοῦ ΟΕ΄ κανόνος τῆς ϛ΄ οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων πατερικῶν χωρίων καταφαίνεται ὅτι τυγχάνει *παράδοσις* τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὡς τοιαύτη δέον πιστῶς νὰ τηρῆται ὑφ' ἡμῶν. Ὁ τῶν ἐθνῶν Ἀπόστολος Παῦλος ἔγραφε πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς. «Στήκετε καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, ἃς ἐδιδάχθητε, εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν»[3178]. Ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος γράφει πρὸς τοὺς Γαλάτας «Εἴ τις ὑμῖν εὐαγγελίζεται, παρ' ὃ παρελάβετε, κἂν ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ ᾖ, ἀνάθεμα ἔστω»[1379]. Καὶ ὁ σοφὸς Σολομὼν παραγγέλλει «Υἱὲ φύλασσε νόμους πατρός σου καὶ μὴ ἀπώσῃ θεσμοὺς μητρός σου· ἄφαψαι δὲ αὐτοὺς ἐν σῇ ψυχῇ διαπαντός, καὶ ἐγκλείωσε περὶ σῷ τραχήλῳ»[1380]. Καὶ ἡ Ζ΄ Σύνοδος οὕτωσὶ δογματίζει

1378) Παύλου, πρὸς Θεσσαλ. Β΄. Κεφ. 6, 15.
1379) Πρὸς Γαλάτας ἐπιστ. Κεφ. Α΄. 8, 9.
1380) Παροιμ. ΙΣΤ΄. 20.

«Εἴ τις παράδοσιν ἐκκλησιαστικήν, ἔγγραφον ἢ ἄγραφον, ἀθετεῖ, ἀνάθεμα». Ὁ δὲ χρυσοῦς τὴν γλῶτταν Ἰωάννης ἑρμηνεύων τὴν πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς τοῦ Παύλου ἐπιστολήν, λέγει «Ἐνταῦθα δῆλον ὅτι οὐ πάντα δι' ἐπιστολῆς παρεδίδοσαν οἱ Ἀπόστολοι, ἀλλὰ πολλὰ καὶ ἀγράφως· ὁμοίως κἀκεῖνα, καὶ ταῦτά ἐστιν ἀξιόπιστα· ὥστε καὶ τὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας ἀξιόπιστον ἡγούμεθα· παράδοσίς ἐστι, μηδὲν πλέον ζήτει». Καὶ ὁ Θεοφύλακτος ἑρμηνεύων τὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴν λέγει «Δὲν εἶπεν, ἐὰν τὰ ἐναντία καταγγέλλωσιν, ἀλλὰ κἂν μικρόν τι εὐαγγελίζωνται, παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα».

Ἡ μουσικὴ καὶ *συνήθεια* τῆς Ἐκκλησίας ἂν θεωρηθῇ, οὐχὶ δυνατὴ τυγχάνει ἡ ἀντικατάστασις ἢ μεταβολὴ αὐτῆς, διότι κατὰ τὸν οὐρανοφάντορα Βασίλειον «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ συνήθεια ὡς ἄγραφος νόμος ἰσχύει». Καὶ συνελόντι εἰπεῖν, ἀπαράδεκτός ἐστιν ἡ μεταρρύθμισις εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας. «Μὴ μέταιρε ὅρια αἰώνια, ἃ οἱ πατέρες σου ἔθεντο»[1381]. Ἡ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησία ἐστὶν ἐξόχως συντηρητική, τὰ πατροπαράδοτα μετὰ βαθείας εὐλαβείας ἀσπαζομένη καὶ εἰς αὐτὰ ἐμμένουσα. Ἡμεῖς δὲ ἀποστροφὴν δέον νὰ αἰσθανώμεθα πρὸς τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ τὰς καινοτομίας, κατὰ τὸ ἀρχαῖον τῆς Ἐκκλησίας λόγιον «Παυσάσθω ἡ καινοτομία μιαίνειν τὴν ἀρχαιότητα». Πᾶσα μετακίνησις ἔχει λυπηρὰς τὰς συνεπείας, διότι καὶ εἰς λίθος, καὶ ὁ ἐλάχιστος ἀφαιρούμενος, προπαρασκευάζει καὶ τῶν λοιπῶν τὴν καταπτωσιν. Ἡ αὐστηρότης δὲ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡμῶν ἀναπόφευκτός ἐστι βεβαίως διά τε τὰ δόγματα, καὶ διὰ τὰ δευτερεύοντα ἄλλα τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας· διότι ἐὰν παραδεχθῶμεν τὸ ἐναντίον, λογικῶς ἕπεται ὅτι δυνάμεθα κατ' ὀλίγον καὶ ἀναλόγως τῶν σημερινῶν ἰδεῶν καὶ τρόπων τοῦ κατ' εὐφημισμὸν πολιτισμοῦ, πάντα τ' ἀνέκαθεν παραδεδεγμένα ἔθιμα νὰ μεταβάλωμεν καὶ μετακινήσωμεν ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον. Καὶ ὅμως, οὐδ' ἡ ἐλαχίστη ἀλλοίωσις, λόγῳ βελτιώσεως, ἐπιτρέπεται εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἄλλως ἂν ἑκάστῳ ἐπετρέπετο νὰ μεταβάλλῃ καὶ διορθοῖ ὅ,τι καὶ ὡς αὐτῷ δοκεῖ, ἡ θρησκεία θὰ φαίνηται ἐκτισμένη ἐπὶ ἄμμου καὶ οὐχὶ ἐπὶ πέτρας, καὶ ἡ Ἐκκλησία θὰ κινδυνεύσῃ νὰ διασπασθῇ μυριαχῶς εἰς αἱρέσεις χαρακτηριζομένας ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν μᾶλλον ἐκδηλώσεων τῆς λατρείας. Καὶ ἡ μουσικὴ δὲ τῆς Ἐκκλησίας, ἀπόρροια οὖσα τῆς τῶν ἀρχαίων ἡμῶν προγόνων, καθιερωθεῖσα δὲ ἀνέκαθεν ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν Συνόδων θεσπισθεῖσα ὡς ἀδιάσπαστον μέρος τῆς κοινῆς ἡμῶν λατρείας, καὶ τὸ κῦρος ΙΘ' αἰώνων φέρουσα,

1381) Παροιμ. ΚΒ'. 28.

δὲν εἶναι εὔκολον καὶ εὐσεβὲς νὰ μεταβληθῇ καὶ μεταρρυθμισθῇ, ἀλλὰ δέον ἵνα τηρηθῇ ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ παραδόσεις καὶ τὰ ἔθιμα τῆς ἁγιωτάτης ἡμῶν θρησκείας, καθόσον μάλιστα ἡ ἱερὰ ἡμῶν μουσική, διηνεκής ἐστι διδασκαλία τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, διδάσκουσα καὶ ποδηγετοῦσα ἡμᾶς τε καὶ τὰ τέκνα ἡμῶν διὰ τῶν ὕμνων, τῶν συνδεομένων μετὰ τῆς ἱστορίας τῶν εὐτυχιῶν καὶ δυστυχιῶν τοῦ ἔθνους ἡμῶν, καὶ μετὰ τῶν ἐνδόξων καὶ θεοπνεύστων ἐκείνων ἀνδρῶν, τῶν τιμησάντων τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Γένος ἡμῶν. Οὐδεμία ἄλλη Ἐκκλησία ἐμερίμνησε περὶ τούτου ὡς ἡ ἡμετέρα.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, δὲν εἶναι ἆρά γε ἀσέβεια νὰ βλέπωμεν εἰσηγμένην τὴν τετράφωνον μουσικὴν ἐν τοῖς ὀρθοδόξοις ναοῖς τῶν ἑλληνικῶν τῆς Εὐρώπης ἀποικιῶν, ψαλλομένην δὲ εἰς ἐπίμετρον παρὰ ψαλτῶν ξενοφώνων καὶ ἑτεροθρήσκων (Ἑβραίων, Δυτικῶν ἢ Διαμαρτυρομένων); «Ὁποία τῶν Κανόνων τῆς Ἐκκλησίας παράβασις, ἀναφωνεῖ ὁ ἐνθερμότατος τῶν πατρῴων ζηλωτὴς μητροπολίτης Μιτυλήνης Κωνσταντῖνος Βαλιάδης, καὶ ὁποία παραγνώρισις τοῦ ἀξιώματος τῶν ἱεροψαλτῶν! Καθολικοὶ ἢ προτεστάνται ἢ καὶ Ἰουδαῖοι οἱ ἀποτελοῦντες τὸν χορὸν ἐν τοῖς ναοῖς τούτοις, ὡς ἐμάθομεν, οἵτινες ἀντιπροσωπεύουσι τοὺς παρισταμένους Ὀρθοδόξους, νῦν μὲν τὴν πίστιν αὐτῶν καὶ τὸ αἴσθημα προσφέροντες τῷ Θεῷ, νῦν δὲ εἰς εὐλάβειαν καὶ κατάνυξιν προκαλοῦντες αὐτούς, καθ' ἣν ὥραν μάλιστα ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ διάκονος κραυγάζει μεγαλοφώνως «Ὅσοι κατηχούμενοι προέλθετε .... μήτις τῶν κατηχουμένων, ὅσοι πιστοὶ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν»[1382]. Ὁ αὐτὸς ἱεράρχης γράφει τὰ ἑξῆς ἄξια προσοχῆς «Συνέπεσε νὰ ἀκούσωμεν ὀκτάκις μέχρι τοῦδε τὴν ἱερὰν λειτουργίαν διὰ τῆς μουσικῆς ταύτης ἐν Πέστῃ, ἐν Βιέννῃ καὶ ἐν Βάδεν· ἐν τῇ τελευταίᾳ μάλιστα πόλει ἠκούσαμεν καὶ τὰς ἀκολουθίας τῆς Μ. Ἑβδομάδος, ἀλλ' ὅμως μεθ' ὅλην τὴν καλὴν ἰδέαν τὴν ὁποίαν εἴχομεν προεσχηματισμένην περὶ τῆς μουσικῆς ταύτης κατὰ παραστάσεις ἑτέρων, καὶ μεθ' ὅλην τὴν προσπάθειαν τὴν ὁποίαν κατεβάλομεν ἑκάστοτε ὅπως ἠλεκτρισθῶμεν ὑπ' αὐτῆς, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξασκήσῃ ἐφ' ἡμᾶς ὁποίαν ἠλπίζομεν ἐπιρροήν. Ναί· εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ χορὸς τῆς μουσικῆς ταύτης ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῶν μνησθεισῶν πόλεων σύγκειται ἐξ ἀνδρῶν καὶ παίδων, οἵτινες ὄντες ὑποκριταὶ τῶν ἐπιτοπίων θεάτρων, ἀλλόγλωσσοι καὶ ἑτερόδοξοι, οὔτε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν γινώσκουσιν, οὔτε τὴν σημασίαν τῶν τελετῶν συναισθάνονται, ὥστε οὕτω νὰ δύνανται, ἐμπνεόμενοι πρῶτοι αὐτοί, νὰ ἐμπνεύσωσι καὶ εἰς τὸ παρι-

1382) Νεολόγος ἔτος Δ'. φύλλ. τῆς 11]23 ἰουλίου 1870, ἀριθ. 649.

στάμενον ὀρθόδοξον ἀκροατήριον τὸ ἀπαιτούμενον αἴσθημα, ἀλλ' ἡμεῖς κατὰ μέρος τιθέντες τὰς ἐκ τοῦ ἀλλογλώσσου καὶ ἑτεροδόξου προκυπτούσας ἐλλείψεις, δὲν ἠδυνήθημεν οὐδὲ οὕτω νὰ ἀνεύρωμεν τὸ ἐν αὐτῇ καλόν. Τὸ καθ' ἡμᾶς, ἡ μουσικὴ αὕτη ἅμα μὲν διὰ τὸ πολύφθογγον καὶ ποικιλόφωνον, ἅμα δὲ διὰ τὴν περὶ τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν ἁρμονίαν ἐξεζητημένην ἐπιτήδευσιν, παράγει βομβώδη καὶ παιγνιώδη τινὰ μελῳδίαν, ἀλλοτρίαν τοῦ πνεύματος τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, καὶ καταπνίγουσαν τὰ λόγια τῆς πίστεως, τὴν βάσιν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ψαλμῳδίας. Ὡς τοιαύτη δὲ ἀποροῦμεν πῶς δύναται νὰ θεωρηθῇ προτιμοτέρα τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ καταλληλοτέρα εἰς τὸν σκοπὸν τῆς δημοσίας προσευχῆς καὶ λατρείας, ἀφοῦ προσευχή ἐστιν ἡ διὰ τῶν λογίων τῆς πίστεως ἀνύψωσις τοῦ πνεύματος εἰς Θεὸν καὶ κατάνυξις τῆς καρδίας, καὶ ἀφοῦ τὸ τοῦ Παύλου λόγιον *ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοΐ* θεωρεῖται θέσπισμα ἱερόν, ἡ δὲ μουσικὴ αὕτη ἐξ ἐναντίας διὰ τὸ ποικιλόφωνον καὶ πολύθρουν αὐτῆς προσκρούει εἰς ἀμφότερα. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου ἀναγκαζομένη χάριν τῶν νόμων καὶ πλοκῶν τῆς ἁρμονίας νὰ ἐκτείνῃ τὸ μέλος ἐν οὐ δέοντι, καθιστᾷ τὴν λειτουργίαν μᾶλλον ἐκτεταμένην ἢ ὅ,τι πραγματική ἐστιν, ἐνῷ ἐπὶ τούτῳ μάλιστα συνετμήθησαν ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου αἱ ἀρχαῖαι λειτουργίαι, *ἵνα μὴ οἱ ἄνθρωποι διὰ τὸ ῥάθυμον καὶ κατωφερὲς ὀκνῶσι τὸ τῆς λειτουργίας μῆκος*, ὡς λέγει ὁ τοῦ Χρυσοστόμου μαθητὴς Πρόκλος. Καὶ ὅμως παραλειπομένων ὅλων τούτων καὶ τοσούτων ἄλλων καθ' ἃ μειονεκτεῖ καὶ ἀπολείπεται τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, καθὼς ἡμεῖς τοὐλάχιστον νομίζομεν, ἡ μουσικὴ αὕτη ἄλλης φύσεως οὖσα καὶ ἄλλην πορείαν ἔχουσα δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ διόλου πρὸς τὴν καθιερωμένην ᾠσματογραφίαν τῆς ὅλης ἡμῶν ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας, καθ' ὅσον αὕτη συνετάχθη ὑπὸ ὑμνῳδῶν ἐπὶ τῇ βάσει μέλους καὶ ρυθμοῦ ὡρισμένου καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἤχου τοῦ μᾶλλον ἁρμόζοντος εἰς ἔκφρασιν τῶν ἐννοιῶν καὶ εἰς τὸ ἐπίσημον τῆς ἡμέρας· διὸ καὶ ἄσβεστος κατέλαβε γέλως (ἐπιτραπήτω ἡμῖν ἡ τοιαύτη ἐξομολόγησις) ἡμᾶς τε καὶ πολλοὺς τῶν παρευρεθέντων, ὑποχωρήσας, ὡς εἰκός, μετ' οὐ πολὺ εἰς αἴσθημα βεβαίας θλίψεως, ὅτε ἠκούσαμεν Τροπάρια τινα καὶ Καθίσματα τῆς Μ. Ἑβδομάδος καὶ τινας ἐπιταφίους ὕμνους τοῦ Μ. Σαββάτου ὑποβαλλομένους ὑπὸ τὸ ἀσύνηθες καὶ καινότροπον μέλος τοιαύτης μουσικῆς συνῳδίας, καὶ ὅτε εἴδομεν ὅτι διὰ τὴν ἐξ αὐτῆς ἀργοπορίαν ἀπῃτεῖτο καὶ ἑτέρα μείζων θυσία, ἤγουν ὅπως ἄλλο μὲν μέρος τῶν ὕμνων ἀναγνωσθῇ χύμα, ἄλλο δὲ καὶ παραλειφθῇ ὅλως διόλου, μ' ὅλην τὴν περὶ τὰς τυπικὰς διατάξεις

ἀκρίβειαν τοῦ ἁξιοσεβάστου προεστῶτος. Τοιαῦται συνέπειαί εἰσιν ἀναπόφευκτοι, ὅταν ἅπαξ ἡ καινοσπουδία καὶ ἀπειροκαλία ἰσχύσῃ νὰ διασαλεύσῃ σύστημα πρὸ αἰώνων καθιερωθὲν καὶ στενώτατα συνδεόμενον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας καὶ πρὸς τὰς νενομισμένας ἱερᾶς αὐτῆς ἀκολουθίας. Ἀλλ' αἱ συνέπειαι αὗται ἐκλείπουσιν, ἴσως εἴποι τις. ἅμα ἡ ἁρμονικὴ μουσικὴ ἢ συντμηθῇ ὀλίγον ἢ εἰσαχθῇ μόνον διὰ τὴν λειτουργίαν, ἀφιεμένου καὶ πάλιν τοῦ λοιποῦ μέρους τῆς ἀκολουθίας διὰ τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν. Ναί, δὲν ἀρνούμεθα ὅτι οὕτως ἢ ἄλλως ἐκλείπει πραγματικῶς μέρος τι τῶν συνεπειῶν τὰς ὁποίας προϋπεδείξαμεν, ἀλλὰ προκύπτουσι νέαι ἄλλαι οὐχ ἧττον καθ' ἡμᾶς σπουδαῖαι. Τούτων πρώτη καὶ μεγίστη ἐστὶ, ὅτι ἡ διάκρισις αὕτη ἐμπνέει ἀνεπαισθήτως εἰς τὸν λαὸν τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ μόνον οὐσιῶδες μέρος τῆς δημοσίας ἡμῶν προσευχῆς ἐστιν ἡ λειτουργία, καθὼς συνέβη κατὰ δυστυχίαν ἐν πᾶσι τοῖς ναοῖς ὅπου καθιερώθη ἡ διάκρισις αὕτη, καὶ ὅτι τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας ἐστὶν ἐπουσιῶδές τι καὶ ὅλως ἀσήμαντον προανάκρουσμα· καὶ ὅμως οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι τὸ διδακτικώτερον μέρος τῆς κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐκκλησίαν δημοσίου προσευχῆς ἐστιν ὁ Ὄρθρος αὐτὸς καὶ ὁ Ἑσπερινός, διότι ἐν αὐτοῖς ἐναποταμίευσαν οἱ ἱεροὶ ἁσματογράφοι τὰ κάλλη τοῦ πνεύματος καὶ τὰ κάλλη τοῦ φθέγματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν φιλολογίας καὶ ποιήσεως, ἐν αὐτοῖς ἐξύμνησαν ἱεροπρεπῶς τὴν ὑπόθεσιν ἑκάστης ἑορτῆς, καὶ ἀνέπτυξαν ἐνθέως χάριν τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ τὰ κυριώτερα ἄρθρα τῆς ἁγίας ἡμῶν πίστεως, ἀντικαταστήσαντες οὕτω τὸν ἕνεκα πλείστων ὅσων καιρικῶν περιπετειῶν σιγήσαντα ἄμβωνα· ὅτι δὲ παρὰ πάσας τὰς αὐστηρὰς καὶ ἐν μέρει ἀδίκους ἐπικρίσεις τοῦ ἄλλως σοφοῦ καὶ κριτικωτάτου Κοραῆ, αἱ ἀκολουθίαι αὗται τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ Ὄρθρου ὑπῆρξαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀμαθείας ὁ ἐπιούσιος ἄρτος τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος, καὶ ἐστήριξαν οὐ μόνον εἰς τὴν πίστιν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἑλληνισμὸν πολλὰ κλονούμενα πνεύματα, μαρτυρεῖ τοῦτο τρανῶς ἡ ἱστορία· ἂν δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀμαθείας συνετέλεσαν τοσοῦτῳ, οὐδεὶς ἤθελεν ἀρνηθῇ ὅτι ἡ ἐξ αὐτῶν ὠφέλεια καὶ καρποφορία ἔσται πολυπλασία, ὅταν ποτὲ ἡ παιδεία διαδοθῇ εἰς ἁπάσας τὰς τάξεις τοῦ λαοῦ καὶ ἐνισχυθῇ τὸ πνεῦμα εἰς εὐχερεστέραν ἀντίληψιν τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως· ὥστε ὁ προσδιορισμὸς χοροῦ ἰδιαιτέρου διὰ τὴν λειτουργίαν ἤθελε χρησιμεύσει πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ὡς ἀφετηρία τις πρὸς περιφρόνησιν τῶν λοιπῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν, ὡς δῆθεν διὰ μόνους τοὺς κληρικοὺς ὡρισμένων, καὶ ἤθελε προσκρούσει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας,

ἤτις οὔτε τὸν κλῆρον ἀπὸ τοῦ λαοῦ, οὔτε τὸν Ὄρθρον ἀπὸ τῆς λειτουργίας ἐχώρισεν, ὅπως ἡ λατινική, ἡ καὶ παρεκτραπεῖσα διὰ τοῦτο εἰς τρομερὰν περὶ τὴν λειτουργίαν κατάχρησιν .... Ἀνακεφαλαιοῦντες ἤδη τὰ προειρημένα λέγομεν ὅτι ἡ τετράφωνος ἁρμονικὴ μουσική, οἱασδήποτε καὶ ἂν ᾖ ἀξίας ὑπὸ ἔποψιν ἐπιστημονικὴν δὲν δύναται νὰ ὑπηρετήσῃ ἐπιτυχῶς εἰς τὸν σκοπὸν τῆς δημοσίου λατρείας, ἓν μὲν διότι ὑπὸ τὸν ἦχον τῆς πολυφώνου καὶ ποικιλοτόνου ἁρμονίας της πνίγει τὸν λόγον, ὅστις ἐστὶν ἡ ψυχὴ καὶ ἡ οὐσία, τὸ ζώπυρον τῆς λογικῆς λατρείας, ἓν δὲ διότι δὲν προσαρμόζεται εἰς τὴν ἀπὸ πολλῶν αἰώνων καθιερωμένην ἁσματολογίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν ἀκολουθίας, ἀπ' ἐναντίας ἡ μέχρι τοῦδε ἐν χρήσει ἐκκλησιαστικὴ μουσική, σεμνὴ καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀρχαιοπρεπής, πλουσία κατ' οὐσίαν καὶ πλήρης χαρίτων ἐν πάσαις αὐτῆς ταῖς ποικίλαις στροφαῖς, οὔτε τὴν ἀκοὴν καταθορυβεῖ, οὔτε τὴν προσοχὴν ἀποσπᾷ, οὔτε τὸν λόγον καταπνίγει χάριν ἰδίας ἐπιδείξεως, ἀλλὰ τοὐναντίον θαυμασίως συμπεριπλεκομένη αὐτῷ ὥς τι ἱεροπρεπές, εὐάρμοστον καὶ σύμμετρον περίβλημα, καθιστᾷ αὐτὸν περικαλλέστερον καὶ ἐναργέστερον. Τοιαύτη δὲ πατροπαράδοτος κληρονομία, τοσούτῳ πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας καὶ πρὸς τὴν φύσιν ἔτι τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν μουσικῆς σύμφωνος, δὲν δύναται, νομίζομεν, οὔτε εὐκόλως νὰ περιφρονηθῇ, οὔτε ἐπιτυχῶς ν' ἀντικατασταθῇ». Καὶ ταῦτα λέγει ὁ κλεινὸς μητροπολίτης Μιτυλήνης.

Ἀλλὰ μήπως καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐγένοντο ἀπόπειραι εἰσαγωγῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα τοῦ 1836, παρόντος τοῦ βασιλέως Ὄθωνος; Ἀλλ' ὁ γογγυσμὸς καὶ ὁ θόρυβος τῶν ἐκκλησιαζομένων τότε ἔπεισαν τὸν βασιλέα ἐκ τῶν πραγμάτων περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς εἰσαγωγῆς τῆς τετραφώνου μουσικῆς. Καὶ πρὸ δύο δεκαετηρίδων ἐγένετο ἐνέργεια ἵν' ἀποβληθῇ ἡ μουσικὴ ἡμῶν ἐκ τῆς μητροπόλεως Ἀθηνῶν· μόλις δ' ἀπεσοβήθη ὁ κίνδυνος διὰ τῶν ἐντόνων παραστάσεων τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη[1383], ἔτι δὲ μᾶλλον διὰ τῆς ἐγκαίρου καὶ θερμῆς ἀντιδράσεως καὶ ἐνεργείας τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρός, τοῦ μουσικωτάτου Ἀλεξάνδρου Λυκούργου. Ὅ,τι δὲ δὲν κατωρθώθη τότε, γίνεται δυστυχῶς σήμερον, διότι ἡ τετράφωνος μουσικὴ μεθ' ὅλας τὰς ἐντόνους ἀντιδράσεις τῆς ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰς σοβαρὰς διαμαρτυρίας

1383) Λόγος αὐτοσχέδιος περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ὑπὸ Δ. Βερναρδάκη. Ἐν Τεργέστῃ 1876, σελ. 10.

ἐπιφανῶν ἀνδρῶν[1384] εἰσήχθη ἤδη, ὡς μανθάνομεν, εἰς τὴν τῆς Ἑλ-

1384) Εἰς τοὺς ἐπιφανεῖς τούτους ἄνδρας τὰς ἄραντας φωνὴν δικαίας ἀγανακτήσεως διὰ τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καινοτομίαν, ἀριθμοῦμεν, πλὴν πολλῶν ἄλλων ἀλλαχοῦ μνημονευθέντων, καὶ τὸν σοφὸν καθηγητὴν τῆς θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ Νικόλαον Δαμαλᾶν, οὗ δημοσιεύομεν καὶ μίαν διατριβὴν καταχωρισθεῖσαν ἐν τῇ Παλιγγενεσίᾳ, μιᾷ τῶν σοβαρωτέρων Ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων

Ἰδοὺ ἡ διατριβή :

« Τὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ζήτημα καὶ ἄλλοτε διὰ βραχέων ἐπραγματεύθην ἐν ταῖς στήλαις τῆς ὑμετέρας ἀξιολόγου ἐφημερίδος, καταδείξας τὸν ἀναντιρρήτως ἐθνικὸν χαρακτῆρα τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ τὴν μεγίστην αὐτῆς ἐν τῇ μελλούσῃ κανονικῇ τοῦ ἔθνους ἀναπτύξει σπουδαιότητα καὶ σημασίαν, ἣν καὶ διάσημοι Εὐρωπαῖοι μουσικοὶ ὡς ὁ Γάλλος Bourgault-Ducoudray ἀνεγνώρισαν, ὡς διασωσάσης ἐν ταῖς μελῳδίαις αὐτῆς πολλοὺς διατονικοὺς τρόπους τῶν ἀρχαίων. Ὁ ἔγκριτος οὗτος μουσικὸς ἔψαλλεν ἐν Παρισίοις κατὰ τὴν παγκόσμιον ἔκθεσιν τοῦ 1878 ἐν μεγάλῃ συναθροίσει προεδρευομένῃ ὑπὸ τοῦ διασήμου Gaunod τὸ «Οὐκ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει οἱ θεόφρονες» ὡς δωρίου τρόπου ὑπόδειγμα χειροκροτηθὲν ὑπὸ τῶν παρισταμένων. Δυστυχῶς δὲν δύναμαι νὰ δημοσιεύσω περικοπὴν ὁλόκληρον τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, ἀλλ' ὁ πρόλογος ἐπαρκῶς δεικνύει τὸ θέμα ταύτης «je vais essayer, λέγει, de montrer qu'il existe dans les modes nombreux de la musique grecque une saveur et un accent particulier que les deux modes uniques de la musique européenne ne peuvent rendre etc, (Τουτέστι πειράσομαι καταδεῖξαι, ὅτι ἐν τοῖς παλυαρίθμοις τρόποις τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς ὑπάρχει χάρις καὶ τόνος ἰδιάζων, ὃν οἱ δύο μοναδικοὶ τρόποι τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς ἀδυνατοῦσιν ἀποδιδόναι)· καὶ ἐν ἐπιλόγῳ προτρέπει τοὺς εὐρωπαίους μουσικοὺς διὰ τῶν λέξεων τοῦ Ρώσσου μουσικοῦ Kui, ἵνα καλλιεργήσωσι cette mine feconde τὴν πλουσίαν ταύτην πηγὴν μελωδιῶν προωρισμένων, ἵνα ποικίλλωσι τὸ μονότονον τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς. Οὐδεὶς δὲ τῶν εἰδημόνων Εὐρωπαίων ἀρνεῖται, ὅτι ἐν αὐτῇ διεσώθησαν οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν τρόπων, ἀφοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ συγγενεῖ ταύτης γρηγοριανῇ μουσικῇ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας εἰσήχθησαν μελῳδίαι ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἀσμάτων τῶν ἀδομένων ἐν τοῖς ἐλευσινίοις μυστηρίοις (οὕτως ὁ Ἀββᾶς Bergier ἐν τῷ λεξικῷ τῆς Θεολογίας μαρτυρεῖ ρητῶς, ὅτι ὁ Πάπας Γρηγόριος ὁ Διάλογος «n'eut aucun scrupule d'introduire dans le chant ecclésiastique des airs dont plusisurs étaient tirés des chants usités chez les Grecs aux mystères d'Éleusis». Ταύτην δὲ τὴν γρηγοριανὴν μουσικὴν ἔχει ἔτι ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ἐν πάσαις ταῖς ἄλλαις ἀκολουθίαις πλὴν τῆς λειτουργίας, ἥτις μόνη ἐπιδέχεται τὴν νεωτέραν ἐναρμόνιον εὐρωπαϊκὴν μουσικήν.

Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ἡμῖν ὡς μάθημα ἵνα κατανοήσωμεν, ὅτι καὶ ἄν ποτε διὰ μουσικῆς σχολῆς κατορθώσωμεν τὴν ἐν τῇ λειτουργίᾳ εἰσαγωγὴν μιᾶς ἀληθοῦς καὶ ὁμοειδοῦς ἐναρμονίου μουσικῆς, ἡ κοινὴ ὅμως ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἔσται ἡ βυζαντινὴ ἀνακτῶσα διὰ τῆς ἐν

λάδος πρωτεύουσαν, «ὅπου ἡ πατροπαράδοτος εὐσέβεια ἐπικρατοῦσα

σχολαῖς μουσικαῖς ἐπιστημονικῆς καλλιεργείας τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς καθαρότητα. Ἀλλὰ σήμερον αἱ περιστάσεις οὐκ εἰσὶν εὐνοϊκαὶ πρὸς τοιαύτην συστηματικὴν ἐργασίαν, ἥτις ἀπαιτεῖ ἀποκατάστασιν τοῦ ἔθνους, καὶ ἐνθουσιασμὸν θρησκευτικόν, ὅστις μόνος δύναται ἵνα γεννήσῃ μεγάλους μουσικούς, ὡς ἐγέννησε τοὺς ὑμνογράφους καὶ μουσικοὺς τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας. Ἄχρις οὗ τοίνυν ἐπιστῇ ὁ καιρὸς ἐκεῖνος, ἱερὸν ἡμῶν καθῆκον ἐστὶν ἡ συντήρησις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, ἣν κατὰ τὸ πρακτικώτατον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας παράδειγμα ὀφείλομεν διὰ δοκίμων μουσικῶν καθηγητῶν καὶ μουσικῆς σχολῆς νὰ τηρήσωμεν ἀλώβητον, ὡς ἱερὰν ἐθνικὴν κληρονομίαν, ἥτις κατὰ τὸν Ducudray, ne constitue pas le moindre trésor du riche patrimoine des Hellènes (δὲν ἀποτελεῖ τὸ ἐλάχιστον μέρος τοῦ θησαυροῦ τῆς πλουσίας πατρικῆς κληρονομίας τῶν Ἑλλήνων).

Μὴ λησμονῶμεν δὲ ὅτι καὶ οἱ πρόγονοι ἡμῶν ἦσαν συντηρητικώτατοι ἐν τῷ περὶ μουσικῆς ζητήματι τὰς ἁπλᾶς καὶ τὰς σεμνὰς μόνας καὶ ἠθικοποιούσας μελῳδίας ἀσπαζόμενοι, καὶ ὁ θεῖος Πλάτων ἀποφαίνεται ἐν τῷ Δ' βιβλίῳ τῆς Πολιτείας αὐτοῦ «εἶδος καινὸν μουσικῆς μεταβάλλειν εὐλαβητέον ὡς ἐν ὅλῳ κινδυνεύοντας· οὐδαμοῦ γὰρ κινοῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων». Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δ' ἀποφαινόμενος ἐν Θ'. τῶν Πολιτικῶν ὅτι ἡ μουσικὴ καὶ παιδεία καὶ παιδιὰ καὶ διαγωγὴ ἐστι καὶ δύναται ποιόν τι τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος παρασκευάζειν, συνιστᾷ πρὸς παιδείαν τῶν νέων τὰς ἠθικωτάτας μελῳδίας, τοιαύτην δὲ τὴν δωριστὶ μελῳδίαν καὶ αὐτὸς ὡς καὶ ὁ Πλάτων, ἐξόχως ἡγεῖται, ἥτις ἰδιαζόντως ἔχει τὸ στάσιμον καὶ μάλιστα ἦθος ἀνδρεῖον. Καὶ ὁ ἐκ Χαιρωνείας δὲ φιλόσοφος λέγει περὶ τῶν ἀρχαίων ἐν τῷ περὶ μουσικῆς § 37 «Ἅτε οὖν ἠθῶν μάλιστα φροντίδα πεποιημένοι οἱ παλαιοὶ τὸ σεμνὸν καὶ ἀπερίεργον τῆς ἀρχαίας μουσικῆς προετίμων». Καὶ πολλὰ ἕτερα εἶχον ἐκ τοῦ Πλουτάρχου εἰπεῖν· ἀλλ' οὐ δύναμαι πλέον καταχρήσασθαι τῇ ὑμετέρᾳ φιλοξενίᾳ.

Οἱ τοίνυν ζητοῦντες τὴν ἀληθῆ καὶ κανονικὴν τοῦ ἔθνους καὶ ἐν τούτῳ ἀνάπτυξιν συνηγορησάτωσαν ὑπὲρ ἱδρύσεως ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς σχολῆς ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ σοφὸν τῶν ἐν Κ]πόλει ἀδελφῶν παράδειγμα καὶ ἵνα μηδεὶς διορίζηται ψάλτης ἄνευ πτυχίου τῆς σχολῆς ταύτης καὶ τέλος ἵνα ἡ Ἱερὰ Σύνοδος καὶ αἱ καθεστηκυῖαι ἀρχαὶ ὑποχρεώσωσι πάντας τοὺς ψάλτας ἀπὸ διφθέρας ψάλλειν κατὰ τὸν ΙΕ'. Κανόνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ, τουτέστιν ἀπὸ μόνων τῶν ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐγκεκριμένων μουσικῶν βιβλίων καὶ τὸ ὕφος αὐτῆς καὶ τότε μόνον θέλει ἀντηχήσει πανταχοῦ ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς ἡ σεμνοτάτη καὶ ἀληθὴς βυζαντινὴ μουσική, ἥτις ἀδίκως σήμερον διὰ τὴν ἐσχάτην τῶν ψαλτῶν ἀμάθειαν ὑβρίζεται, διότι ἀληθεύει δι' αὐτοὺς ὅ,τι ὁ Ἱπποκράτης ἔλεγε διὰ τοὺς ἰατροὺς τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ «Ἰατρικὴ τεχνῶν μὲν πασέων ἐπιφανεστάτη· διὰ δὲ ἀμαθίην τῶν τε χρεομένων αὐτῇ καὶ τῶν εἰκῇ τοὺς τοιούς δε κρινόντων πολύ τι πασέων ἤδη τῶν τεχνέων, ἀπολείπεται». Κακῶς δὲ νομίζουσι τινὲς πρόοδον τὴν εἰσαγωγὴν γυμνασμάτων τραγελαφικῶν καὶ ποικίλων, δῆθεν ἐναρμονίων, ὡς εἰσαγωγὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, ἐν ᾧ πράγματι οὐδὲν ἕτερον ἢ εἰσαγωγὴ χάους καὶ βαβυλω-

προστατεύεται μὲν ὑπὸ ὀρθοδόξου πολιτείας, περιφρουρεῖται δὲ ὑπὸ ἱερᾶς Συνόδου, ὅπου τὸ πατριωτικὸν αἴσθημά ἐστιν, ὡς εἰκός, γνησιώτερον, θερμότερον καὶ δραστηριώτερον, ὅπου τοσοῦτοι καὶ τηλικοῦτοι ὑπάρχουσι λόγιοι καὶ πεφωτισμένοι ὁμογενεῖς, ἴσον ἔχοντες τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἱκανότητα πρὸς τὸ διενεργεῖν τὰ χρήσιμα τῇ πατρίδι καὶ τῇ ἐπιστήμῃ...., ὅπου ἀνώρθωται θρόνος βασιλικὸς κοσμούμενος ὑπὸ βασιλέως φιλοτίμως ἔχοντος περὶ τὰ καλά, καὶ σεβομένου εἰλικρινῶς τὰ πάτρια τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ὑπὸ βασιλίσσης ὀρθοδόξου, ἀξιομιμήτως εὐλαβοῦς περὶ τὰ θεῖα καὶ πεφωτισμένης προστάτιδος τῶν ἑλληνικῶν ἠθῶν, αἰσθημάτων καὶ παραδόσεων»[1385]. Καὶ ὅμως οἱ τοιοῦτοι ὁμογενεῖς κομπάζουσιν ὅτι ὀρθοδοξοῦσιν, ὡς ὁμολογοῦντες τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως, καίτοι καταργοῦσι τὴν ψαλμῳδίαν τῶν ἐπισημοτέρων τῆς Ἐκκλησίας Ἀκολουθιῶν[1386], ἃς ἐμόλπασαν οἱ θεηγόροι καὶ θεόσοφοι τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀριστοτέχναι, ὑμνογράφοι τε καὶ μελῳδοί, καὶ ἐν οἷς καταλέγονται καὶ θεόστεπτοι βασιλεῖς, καὶ πατριάρχαι καὶ πλῆθος ἐνδόξων καὶ ἱστορικῶν ὀνομάτων, ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν[1387]. Φρονοῦσι τινὲς ὅτι ἡ ὁμόδοξος Ρωσσία, καινοτομοῦσα περὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις εἰσήγαγεν ἐν τῇ Ρωσσικῇ Ἐκκλησίᾳ τὴν Δυτικὴν μουσικήν, καὶ ὅτι ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς νὰ πράξωμεν τὸ αὐτό. Ἀλλ' ἡ Ῥωσσία δὲν ἐκαινοτόμησεν· αὕτη πρὸ τῆς παραδοχῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἱερὰν μουσικὴν δὲν εἶχε· λαβοῦσα δὲ τὴν ἡμετέραν μουσικήν, ὡς ἀλλαχοῦ διὰ μακρῶν εἴρηται, δὲν ἠδύνατο νὰ τὴν τηρήσῃ ἄνευ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, διὰ λόγους ἐθνολογικούς, ὡς ἐν τῇ Α΄ διαλέξει ἀπεδείξαμεν, διὸ καὶ ἤρξατο ἰδίαν πλάττουσα

νίας μουσικῆς ἐστιν ἀναιρούσης τὴν ἀπαραίτητον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἑνότητα καὶ τὸ ὁμοιόμορφον, ὅπερ ἔν τε τοῖς δόγμασι καὶ τῇ λειτουργίᾳ καὶ ταῖς ἀκολουθίαις καὶ ἐν πονηροτάταις ἡμέραις ἀλώβητον ἐτήρησεν ἡ ἁγία Μήτηρ ἡμῶν ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία. Ταῦτα δὲ γράφω διὰ τοὺς σώζοντας σπινθῆρα ὀρθοδόξου ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ οὐχὶ διὰ τοὺς ὑπὸ τοῦ ὑλισμοῦ καὶ πιθηκισμοῦ διεστραμμένους, περὶ ὧν ἀληθεύει τὸ «χαλεπὸν λέγειν πρὸς κοιλίαν ὦτα μὴ ἔχουσαν».

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 22 Φεβρουαρίου 1888.

(Παλιγγενεσία. Ἐν Ἀθήναις. Ἔτος ΚϚ΄ ἀριθ. 7166, φυλλ. τῆς 25 φεβρ.)

1385) Περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς μουσικῆς, ἐκκλησιαστικῆς τε καὶ κοσμικῆς, ὑπὸ Ἠλία Τανταλίδου. (Εὐαγγελικὸς Κήρυξ, ἐν Ἀθήναις, 1870. Περίοδος Β΄, Ἔτος β΄. ἀριθ. 1, σ. 36).

1386) Πρβλ. Κλειοῦς, ἀριθ. 444 μηνὸς ἰανουαρίου 1870.

1387) Περὶ τούτων μέτιθι τὴν Ἀλλατίου Διάλεξ. Α΄. σ. 81, καὶ τὴν Καβέου Διάλεξιν Β΄. περὶ τῶν βιβλίων καὶ τῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

ἐθνικὴν μουσικήν, χωρὶς νὰ ἀπορριφθῇ ἡ ἡμετέρα,[1388] κυμαινομένην μὲν τὸ πρῶτον, κανονισθεῖσαν δὲ τέλος ὑπὸ Χερουβίνη. Ἀλλ' οὕτως ἢ ἄλλως, ἡμεῖς οἱ πρωτόκλητοι χριστιανοί, οἱ πρῶτοι τῶν ὀρθοδόξων, ἠδεῖαν καὶ μεγάλην χαρὰν ὀφείλομεν νὰ αἰσθανώμεθα μετά τινος ἐνδομύχου καὶ δικαίας οἰήσεως, ὅτι μόνοι μεταξὺ πάντων τῶν ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν ἡμῶν λαῶν ἀπαράλλακτον τηροῦμεν τὸν τύπον τῆς ἀποστολικῆς καὶ καθολικῆς ἀρχαιότητος, καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν πρώτην

1388) Περὶ τῆς Ρωσσικῆς Μουσικῆς καὶ ἰδίως τῆς ἐν Κιέβῳ ἰδού τί ἔγραψεν ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 68 τῆς 8 μαρτίου 1884 φύλλῳ τῆς ἐν Ἀθήναις ἀξιολόγου Νέας Ἐφημερίδος ὁ λόγιος μουσικολόγος Νικόλαος Ἀναστασίου:

« Ἐπειδὴ ἐσχάτως ὁ ἡμέτερος ἐν Βερολίνῳ πρεσβευτής, ὁ πολὺς κ. Ραγκαβῆς, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τῶν ἁρμοδίων ἐπὶ τῆς ἐν Κιέβῳ τῆς Ρωσσίας σωζομένης ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἣν ἀπὸ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ χριστιανισμοῦ διακρατοῦσιν οἱ Ρῶσσοι μοναχοί, ἐκρίναμεν καλὸν ἵνα δημοσιεύσωμεν τὰς κατωτέρω σχετικὰς πληροφορίας, ἃς ὁ ἐν Θήρᾳ ἔγκριτος περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν ἀνὴρ κ. Ἀντ. Σιγάλας εὑρηστήθη ν' ἀποστείλῃ ἡμῖν, λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τοῦ ὑφ' ἡμῶν τῷ 1881 ἐκδοθέντος ὑπὸ τὸν τίτλον Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ φυλλαδίου, ἐν ᾧ ὑποδεικνύομεν σὺν τοῖς ἄλλοις ὅτι ἔδει νὰ γείνῃ ἔρευνα καὶ τῆς ρωσσικῆς μουσικῆς.

« Ὅτε κατὰ τὸ 1850 διέμενον εἰς Ταγανρὸκ τῆς Ρωσσίας, εἶχεν ἐκδοθῇ καὶ δημοσιευθῇ αὐτοκρατορικὸν οὐκάζιον (θέσπισμα), ἀπαγορεῦον πάντα νεωτερισμὸν εἰς τὰς Ἐκκλησίας καὶ ὑποχρεοῦν συνάμα τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς νὰ εἰσάξωσιν ἐν αὐταῖς τὴν ἀρχαίαν τῆς Κιέβου ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν, οἵτινες τῷ ὄντι ἐφρόντισαν νὰ προμηθευθῶσι τὰ ἀναγκαῖα μουσικὰ βιβλία. Ἡ μουσικὴ αὕτη δὲν εἶναι ρωσσική, ἀλλὰ Σλαυϊκή· ἐν τοῖς βιβλίοις τούτοις ἀπήντησα ᾄσματα μένοτα εὐρωπαϊκὰς τονισμένα εἰς ἁπλουστάτην γραμμήν, ὅμοια καὶ ἀπαράλλακτα πρὸς τὰ ἡμέτερα λ. χ. Τὸν νυμφῶνά σου βλέπω Σὲ τὸν ἀναβαλλόμενον τὸ φῶς, Χριστὸς ἀνέστη καὶ ἄλλα τοιαῦτα, διαφέροντα μόνον τῶν ἡμετέρων κατὰ τὸ ὕφος καὶ τὸν ρυθμόν. Ἐν δὲ τῇ Λαύρᾳ τοῦ Κιέβου ἐπικρατεῖ συνήθεια ἀπὸ τοῦ ἔτους 800, καθ' ὃ εἰσήχθη ἐκεῖ ὁ Χριστιανισμὸς νὰ ψάλλωσιν ἑλληνιστὶ τὴν ἱερὰν λειτουργίαν καὶ τὸ δοξαστικὸν τῶν Αἴνων τὴν ἡμέραν τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως· ὥστε πιθανὸν νὰ εὑρίσκωνται ἐκεῖ σημεῖα τῆς Βυζαντιακῆς μουσικῆς ὅπου τ' ἀρχαῖα διασώζονται ἀλώβητα». Καὶ ταῦτα ἔγραφεν ὁ ἀξιότιμος ἡμῶν φίλος.

Ἰδοὺ δὲ τί αὐτολεξεὶ ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ρωσσικῆς Ἐκκλησίας (σελ. 21, Μετάφρ. ὑπὸ Θεοδώρου Βαλλιάνου). «Ἐν ἔτει 1051, τοῦ μητροπολίτου Ἱλαρίωνος κατέχοντος τὸν ἱεραρχικὸν θρόνον, ἦλθον τρεῖς ψάλται Ἕλληνες ἐκ τῆς βασιλευούσης καὶ εἰσήγαγον τὴν δίχορον εἰς ὀκτὼ ἤχους ἐκκλησιστικὴν ψαλμῳδίαν, ἥτις ἐνμέρει φυλάττεται καὶ μέχρι τοῦδε ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτῆς ἁπλότητι».

τῶν χριστιανικῶν μελῳδιῶν μολπάζοντες, ἣν οἱ ἀπ' ἀρχῆς πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐμόλπαζον.

Εἰσερχόμενοι δὲ εἰς τὴν ἐκκλησίαν πρὸς προσευχὴν καὶ κατάνυξιν οὐχὶ ὡς εἰς θέατρον ἢ ᾠδεῖον πρὸς τέρψιν τῶν αἰσθήσεων διὰ τῶν μελῳδιῶν τοῦ Παλεστρίνα[1389], τοῦ Cimarosa[1390], τοῦ Χάϋδν[1391],

---

1389) **Ὁ Παλεστρίνας**, ἐγεννήθη ἐν Πρενέστῃ τῆς Ἰταλίας τῷ 1524. Μεταξὺ τῶν πρώτων συνθέσεων αὐτοῦ ἀριθμοῦνται τὰ Improperia, περιλαμβάνοντα μόνον μελῳδίαν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἐγένετο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ μουσουργοῦ τούτου διαγωνισμὸς διὰ τὴν σύνθεσιν λειτουργίας, ἁρμοδιωτέρας τῇ θείᾳ ἱεροτελεστίᾳ· ἡ τοῦ Παλεστρίνα ὑπερίσχυσε τῶν ἀντιπάλων ἔργων, καὶ ἡ λειτουργία του ἐξετελέσθη τὸ πρῶτον ἐν Ρώμῃ, τῇ 21 ἀπριλίου 1565. Τῷ μουσικῷ τούτῳ, ἀποθανόντι τῷ 1594, ἀπεδόθη ἡ περιφανὴς τιμὴ νὰ ἐνταφιασθῇ ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Πέτρου τῆς Ρώμης. Ὁ Παλεστρίνας ἔσχε πολλοὺς μιμητάς, οἵτινες ὑπῆρξαν ἐν Ρώμῃ οἱ δημιουργοὶ τῆς τέχνης τοῦ ᾄσματος κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα.

1390) Ἐκ τῶν μεγάλων μουσικῶν τῆς Ἰταλίας, ἐγεννήθη ἐν Ἀβέρσῃ τῇ 17 δεκεμβρίου 1749, ἀπεβίωσε δέ, ὡς ὑποτίθεται, δολοφονηθεὶς ἐν Νεαπόλει κατὰ τὸ 1801. Ἓν ἔτος μετὰ τὴν ἔξοδόν του, κατὰ τὸ 1773, ἀπὸ τοῦ ᾠδείου τῆς Νεαπόλεως ἔδρεψε τὰς πρώτας δάφνας ἐν τῷ Νέῳ Θεάτρῳ τῆς πόλεως. Εἰς τὸ κοινὸν παρέδωκε πολλὰ ἀριστουργήματα αὐτοῦ, ἀπαράμιλλα διὰ τὴν γνησίαν καὶ ἀπέριττον εὐθυμίαν, τὴν τρυφερὰν ἔκφρασιν καὶ τὸ βαθὺ σκηνικὸν αἴσθημα αὐτοῦ. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ μεγαλοφυοῦς τούτου μουσικοῦ ἡ Ἰταλικὴ σχολὴ ἔλαβε νέαν πορείαν. Γενικῶς πιστεύεται ὅτι ἄνευ τοῦ Cimarosa ἡ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ δὲν θὰ ἦτο οἵα σήμερον εἶναι.

1391) **Φραγκίσκος-Ἰωσὴφ-Χάυδν**, ὁ καλούμενος πατὴρ τῆς συμφωνίας, καίτοι καὶ ἕτεροι πρὸ αὐτοῦ ἤψαντο ἀκροθιγῶς τοῦ εἴδους τούτου. Ἦν αὐτοδίδακτος, ὡς ὁ Μπάχ. Ὡς μουσικὸς ἦν τοσοῦτον μεγαλοφυής, ὥστε καθίστα μέγα πᾶν ὅ,τι κατεδέχετο νὰ ἐγγίσῃ. Ἐν τῷ μουσικῷ βίῳ τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἀποδίδουσιν ἄπειρα ἀνέκδοτα καὶ μύθους. Ἐγεννήθη τῇ 31 μαρτίου 1732 ἐν Ροράου, παρὰ τὴν Βιέννην. Εἶχε πατέρα ἁμαξοπηγόν, ὅστις διεκρίνετο καὶ ὡς μουσικός. Ἐπέδειξεν ὁ Χάϋδν μουσικὰς διαθέσεις ἀπὸ τοῦ πέμπτου ἤδη ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτοῦ· ἀνεδείχθη δὲ ἔξοχος μουσικὸς ὑπὸ τὴν προστασίαν ἑνὸς μουσικοῦ συγγενοῦς αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀρχιμουσικοῦ τῆς μητροπόλεως Βιέννης. Ἀπὸ τοῦ 1760—1785 ὑπῆρξεν ἀρχιμουσικὸς τοῦ πρίγκηπος Ἀντωνίου Ἐξερχάζεν. Ἡ φήμη του ἦτο διαδεδομένη καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην, καὶ παντοῦ ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ πρῶτος μουσικοδιδάσκαλος. Καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ προσεκλήθη ἀντὶ λαμπρᾶς ἀμοιβῆς, ἀλλ' οὐδέποτε ἠθέλησε νὰ ἀπομακρυνθῇ ὁριστικῶς τῆς πατρίδος του. Ἄγων τὸ 62 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἀπεσύρθη εἰς μικράν τινα ἰδιόκτητον οἰκίαν ἔν τινι προαστείῳ τῆς Βιέννης, ἔνθα ἀπὸ τοῦ 1794—1809 διῆλθε τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ γήρατός του. Ἀπέθανε τῷ 1809 ἐν ἡλικίᾳ 77 ἐτῶν. Οὐδεὶς μουσικὸς ἔγραψεν ὅσα ὁ Χάϋδν. Τὰ ἔργα αὐτοῦ ἀνέρχονται εἰς ὑπερεκατακοσίας συνθέσεις, μεγάλας τε καὶ μικράς, ἐξ ὧν 120 συμφωνίαι· 19 λειτουργίαι, 83 τετραῳδίαι, 8 γερμανικὰ μελοδράματα, 14 ἰταλικά, 44 σο,

τοῦ Χένδελ[1392], τοῦ Μπάχ[1393], τοῦ Μόζαρ[1394], τοῦ Βετχόβεν[1395],

νέτα διὰ κλειδοκύμβαλον καὶ 4 ἐκκλησιαστικὰ μελοδράματα. Αἱ συμφωνίαι καὶ τὰ δύο αὐτοῦ ἐκκλησιαστικὰ μελοδράματα αἱ ἔ π ο χ α ὶ καὶ ἡ Π λ ά σ ι ς ἀρκοῦσιν ἵνα καταστήσωσιν ἀθάνατον τὸν ἐκ Βιέννης διδάσκαλον.

1392) **Ὁ Γεώργιος-Φραγκῖσκος-Χένδελ** εἶναι ἐκ τῶν ἐξοχωτάτων μουσικῶν τῆς Γερμανίας· ἐσπούδασεν ἐκ τοῦ σόνεγγυς τοὺς Ἰταλούς, διὸ καὶ ἐμετρίασε τὴν τραχύτητα τοῦ γερμανίζοντος ὕφους του, καὶ κατέστησεν αὐτὸ ζωηρότερον καὶ εὐκολώτερον. Ἐγεννήθη ἐν Χάλλῃ κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1685. Τῷ 1710 διωρίσθη ἀρχιμουσικὸς τοῦ Ἐκλέκτορος, τῷ δὲ 1712 ἐγκατεστάθη ὁριστικῶς ἐν Λονδίνῳ. Ὁ βίος του ἦτο πολυτάραχος, διότι ἠγωνίζετο πρὸς πολλοὺς μουσικοὺς ἀνταγωνιστάς. Ἀπηυδηκὼς ἐκ τῶν ἀγώνων τούτων ἵδρυσε θέατρον, ἀλλ' ἀπολέσας τὴν περιουσίαν του καὶ ριψοκινδυνεύσας τὴν ὑγείαν αὐτοῦ, ἀφιερώθη καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ μελοδράματα, τὰ ἀθανατίσαντα αὐτόν. Ὁ Χένδελ ἀπεβίωσε τῷ 1759 ἐξ ἀποπληξίας, ἐνεταφιάσθη δὲ παρὰ τοῖς ἐνδοξοτέροις ἀνδράσι τῆς Ἀγγλίας. Μαθητὴς τοῦ Χένδελ εἶναι καὶ ὁ μελίρρυτος μουσικὸς Γκλύκ, ὁ γεννηθεὶς τῷ 1714 ἐν Βοεμίᾳ, καὶ ἀποβιώσας τῷ 1787 ἐν Βιέννῃ, ἀφοῦ προηγουμένως διέχυσεν ἐν Παρισίοις μέγα μέρος τοῦ μουσικοῦ τούτου πνεύματος. Ἀντίπαλος τοῦ Γκλὺκ ἦτο ὁ Πισσίνης (1384—1800).

1393) **Ἰωάννης-Σεβαστιανὸς-Μπάχ**, γερμανός, γεννηθεὶς τῷ 1685, καὶ ἐξ οἰκογενείας μουσικῶν διασήμων καταγόμενος. Διήρχετο τὰς ἡμέρας αὐτοῦ μεταξὺ τοῦ σπουδαστηρίου καὶ τῆς ἐκκλησίας, συνθέτων, ὀργανίζων, διδάσκων. Ἐγκατεστάθη ἐν Λειψίᾳ, ἔνθα συγχρόνως ὑπῆρξε διευθυντὴς τοῦ χοροῦ καὶ ὀργανιστὴς τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς σχολῆς τοῦ ἁγίου Θωμᾶ. Ἐκεῖ ἐποίησε καὶ τὰ ἀριστουργήματα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα εἶναι ἄπειρα. Ἀπέθανε τῇ 28 ἰουλίου 1750, ἐν ἡλικίᾳ 65 ἐτῶν. Περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου αὐτοῦ, ὡς καὶ ὁ Χένδελ, ἀπώλεσε τὴν ὅρασιν. Ἐν Γερμανίᾳ συνέστη ἑταιρία, ἥτις ἀπὸ τοῦ 1851 ἀνέλαβε τὴν δημοσίευσιν πάντων τῶν ἔργων τοῦ Μπάχ, ἅπερ δηλοῦσιν ὅτι ὁ πλοῦτος τῆς φαντασίας αὐτοῦ συνεδυάζετο μετὰ τῆς ἀλανθάστου τέχνης.

1394) **Ὁ Βόλφ Γάνκ Ἀμεδαῖος Μόζαρ**, μέγας γερμανὸς καλλιτέχνης, ἐγεννήθη τῷ 1756 ἐν Σαλτσβούργῳ. Πενταέτης μόνον συνέθετε μενουέτα, ἅπερ καθ' ὑπαγόρευσιν ἔγραφεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ καὶ ἔκρουε διὰ τοῦ τετραχόρδου. Ἑξαέτης ἔγραφε τὰ πρῶτα αὐτοῦ ἔργα, ἑπταέτης δὲ συνώδευε τὸν πατέρα καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, ἵνα δώσῃ ἀνὰ τὴν Εὐρώπην συναυλίας. Πανταχοῦ ἐξέπληττε καὶ ἐγοήτευεν. Ἐν ἡλικίᾳ 14 ἐτῶν ἔδιδεν ἐν Μεδιολάνοις τὸ πρῶτον μελόδραμά του. Βραδύτερον παρήγαγεν ἔργα μαρτυροῦντα μεγάλην μεγαλοφυΐαν. Ἀλλ' ὁ θάνατος λίαν προώρως τὸν ἐθέρισεν, ἐν ἡλικίᾳ 36 ἐτῶν.

1195) **Ἐκ τῶν μεγίστων μουσικῶν τῆς Εὐρώπης, ἐγεννήθη τῷ 1770 ἐν Βόννῃ ἀπεβίωσε δ'** ἐν Βιέννῃ τῇ 26 μαρτίου 1827· ὅλον αὐτοῦ ἀφιέρωσε τὸν βίον εἰς τὴν μουσικήν. Ἐποίησε ἀπειράριθμα ἔργα γνωστότατα ἐν Εὐρώπῃ. Ἡ μουσικὴ αὐτοῦ φαίνεται τείνουσα πρὸς ἕνα καὶ μόνον σκοπόν, τὴν συμφωνίαν. Ἐκ πάντων τῶν ἀριστοτεχνημάτων αὐτοῦ αἱ ἐννέα συμφωνίαι εἶναι πράγματι τὰ μᾶλλον ὑπέροχα τῶν ἔργων αὐτοῦ. Ἐν ταύταις ἐκφράζονται μετὰ θαυμαστοῦ ὕψους τὰ ποιητικώτερα αἰσθήματα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Οὐδέποτε ἀνθρώπι-

τοῦ Ραμώ[1396], τοῦ **Méhul**[1397], τοῦ Βέμπερ[1398], τοῦ Ροσσίνη[1399], τοῦ Βέρδη[1400] καὶ τοῦ Βάγνερ[1401], δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν πολὺ τὸ ὕψος καὶ τὸ κάλλος ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ μελῳδίᾳ, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς λαμπροτέρας εὐρωπαϊκὰς συνθέσεις, ἂν καλῶς ἐκτελῆται. Εἰς ἐπίμετρον δὲ προστιθέμεθα ὅτι ἀνέκαθεν οἱ ἱεροὶ κανόνες ἀπηγόρευσαν ἐν τῇ ψαλμῳδίᾳ ἦθος θρασὺ καὶ ἀνευλαβές, οἷον τὸ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ μουσικῇ, συνέστησαν δὲ ἦθος εὐλαβὲς καὶ κατανενυγμένον, οἷον εὕρηται ἐν τῇ ἐθνικῇ ψαλμῳδίᾳ. Ἀλλὰ μήπως πρόκειται νὰ εὐχαριστήσωμεν τὴν ἀκοὴν ἡμῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ; Ἐὰν πρόκηται περὶ τούτου, ἐπάναγκες τότε νὰ εἰσαχθῇ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἡ ὀργανικὴ μουσική, διότι καὶ αὐτὴ ἡ φωνητικὴ τετράφωνος εἶναι ἀνεπαρκὴς πρὸς τελείαν εὐχαρίστησιν τῆς ἀκοῆς. Ὀρθῶς παρατηρεῖ καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις διατρίβων μουσικολόγος Νικόλαος Ἀναστασίου ὅτι ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίᾳ δὲν προσευχόμεθα διὰ τοῦ ὠτός, ἀλλὰ διὰ τῆς καρδίας καὶ τοῦ

νος νοῦς ἀπέδωκε τῇ μουσικῇ ἐξοχωτέραν γλῶσσαν πρὸς ἔκφρασιν τῆς ἐπωδύνου πάλης τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τῆς ἀπογοητεύσεως καὶ τῆς ἀπελπισίας.

1396) **Ἰωάννης-Φίλιππος-Ραμώ**, γεννηθεὶς τῷ 1683, ἐκ τῶν μεγίστων καὶ ἐξοχωτέρων γάλλων μουσικῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Ὁ Ραμὼ πρὶν ἢ ἐπιχειρίσῃ νὰ γράψῃ διὰ τὸ θέατρον, ἦν συνθέτης ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ὀργανιστὴς καὶ γλωσσιδοκυμβαλιστής. Οὗτος ἀπέδωκεν ἐν τῷ μελοδράματι ἰσχυροτέραν τὴν ἁρμονίαν καὶ βαθυτέραν τὴν μελῳδίαν.

1397) **Méhul** ἐν τῶν μεγαλειτέρων μουσικῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος καὶ ὁ ἐπιφανέστερος τῆς γαλλικῆς σχολῆς. Νεώτατος μετέβη εἰς Παρισίους. Ἐποίησε διάφορα μουσικὰ μελοδράματα, ἅπερ θεωροῦνται ἀληθῆ ἀριστουργήματα.

1398) **Ὁ Κάρολος Βέμπερ** ἐγεννήθη ἐν **Eutin** τῷ 1786, ἀπέθανε δὲ ἐν Λονδίνῳ τῷ 1826. Διεκρίθη ὡς δημῴδης μουσικός, ὡς ἀρχηγὸς ὀρχήστρας, καὶ ὡς συνθέτης κωμικομελοδραματίων. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐγένετο περιλάλητον ἐν Γερμανίᾳ. Ἐποίησε τέσσαρα ἐξαίρετα μελοδράματα, ἔγραψε πλεῖστα διὰ φωνητικὴν καὶ ὀργανικὴν μουσικήν, ἀλλ' ὑπὲρ πᾶν ἄλλο αἱ εἰσαγωγικαὶ συμφωνίαι εἰσὶν αἱ κατατάξασαι αὐτὸν εἰς τὴν πρώτην τάξιν τῶν συνθετῶν τῆς ὀργανικῆς μουσικῆς.

1399) **Ὁ Ἰάκινος Ροσσίνης** (1792—1868), ἐκ τῶν μεγαλειτέρων μουσικῶν τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος. Προσεκλήθη ὡς διδάσκαλος εἰς Παρισίους· ἐποίησε διάφορα ἔξοχα ἔργα.

1400) **Ὁ Ἰωσὴφ Βέρδης** († 1813) ὁ ἐνδόξως ἀντιπροσωπεύων τὴν Ἰταλικὴν σχολήν. Εἶναι κάτοχος μεγίστης ποικιλίας ἰδεῶν καὶ βαθέως δραματικοῦ αἰσθήματος. Ἐποίησε διάφορα ἀξιόλογα μελοδράματα.

1401) **Ὁ Ριχάρδος Βάγνερ** ἦτο ὁ διασημότερος τῆς Γερμανίας μουσουργὸς (1819—1883), συνεχίσας τὸ ἔργον τοῦ Γκλὺκ, τοῦ Βετχόβεν καὶ τῶν λοιπῶν. Ὁ Βάγνερ εὗρε πηγὴν ἀκένωτον μουσικῶν ἐμπνεύσεων ἐν ταῖς παλαιαῖς γαλλικαῖς καὶ γερμανικαῖς τοῦ μεσαίωνος παραδόσεσι. Περὶ τῶν ἔργων τοῦ Βάγνερ ἐγράψαμεν ἐν σελ. 404 καὶ 405.

λόγου· ὥστε ἡ ἀναπεμπομένη τῷ Δημιουργῷ προσευχὴ πρέπει νὰ ἦναι τοιαύτη, ὥστε καὶ τὸ στόμα νὰ κινῇ εἰς λατρείαν λογικὴν καὶ τὸ σῶμα νὰ καταρτίζῃ ἱεροπρεπῶς καὶ τὴν φωνὴν τέλος νὰ ρυθμίζῃ ἐμμελῶς»[1402]. Παρόμοια σχεδὸν γράφει καὶ ὁ σοφὸς Ἀλέξανδρος Ρ. Ραγκαβῆς· «Εἰς τὴν ἐκκλησίαν μεταβαίνομεν οὐχὶ ἵνα τερπώμεθα ὑπὸ τῆς μουσικῆς, ἄλλως, εἰς τὰς ἱεροτελεστίας ἡμῶν οἱ μὲν θ' ἀπήτουν τὴν εἰσαγωγὴν τῶν συνθέσεων τοῦ Βάγνερ, ἄλλοι τῶν τοῦ Ροσσίνη καὶ ἄλλοι τῶν τῆς Μαδὰμ Ἀγγώ· οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ψαλμοὶ εἰσὶ πτερὰ τῆς σεμνῆς ἀνατάσεως τῶν προσευχῶν καὶ τῶν καρδιῶν πρὸς τὸν Πλάστην»[1403].

Λοιπόν, τὴν βασιλεύουσαν ἰδέαν ὅτι ἡ νέα μουσικὴ θὰ ἐλκύῃ πλείονας εἰς τοὺς ναούς, ἀποκρούομεν ἄντικρυς. Ἀληθῶς, ὡραία συναυλία ἐντὸς μουσείου εἰκόνων τοῦ Ραφαὴλ καὶ ἀγαλμάτων τοῦ Κανόβα ὑπὸ πολλῶν θὰ ἐφοιτᾶτο, οὓς ὅμως θὰ εἵλκυον τὰ αἰσθητήρια καὶ οὐχὶ ἡ καρδία. Οἱ τοιοῦτοι ἂς προτιμῶσι μᾶλλον τὸ θέατρον. «Καὶ ἀγνοοῦσιν ἆρα οἱ φιλοπρόοδοι, λέγει ὁ ἐν Ἀθήναις εὐδόκιμος ἱεροκήρυξ καὶ τῶν πατρῴων παραδόσεων ἀπαράμιλλος ζηλωτὴς Γεώργιος Λαγανόπουλος[1404], ὅτι θέατρον καὶ ἐκκλησία ἐκ διαμέτρου εἰσὶν ἀντίθετα; Δὲν ἐπίστανται ἆρα ὅτι ἄλλο τὸ ὕφος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ ἄλλο τὸ τῆς θεατρικῆς; πότε ἡμεῖς ἀπεπειράθημεν νὰ ταράξωμεν τοὺς θεατρικοὺς αὐτῶν κύκλους; πότε! ἂν καὶ τοῦτο ἦν παράλειψις χριστιανικοῦ καθήκοντος. Καὶ ὅμως αὐτοὶ ἀπετόλμησαν νὰ ζητήσωσιν, ὅπως ἀφομοιωθῇ ἡ μουσικὴ τῆς ἐκκλησίας μας πρὸς τὴν μουσικὴν τῶν θεάτρων των. Μωροὶ καὶ δείλαιοι! καὶ δὲν σκέπτεσθε ὅτι τὸ τοιοῦτόν σας τόλμημα θὰ ἔχῃ ὡς συνέπειαν τὴν ἐξέγερσιν τῆς ὑγιαινούσης καὶ ἀδηλητηριάστου ὀρθοδόξου καθολικότητος, ὅπως προασπίσηται αὕτη τὰ πάτρια ἐκεῖνα, ἅτινα σεῖς οἱ κίβδηλοι ἐπιβουλεύεσθε μετὰ πείσματος σατανικοῦ; Τί ἄλλο ἐστὶν ἡ ἐν τοῖς ναοῖς συνάθροισις τῶν πιστῶν ἢ ἀπεικόνισμα τῆς οὐρανίου ἀγγελικῆς ἐκκλησίας, καὶ ὅμως τὴν τοιαύτην αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας εὐκοσμίαν

1402) Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσική. Ἐν Ἀθήναις. 1881 σελ. 14.

1403) Ἑστία, Ἐν Ἀθήναις, ἔτος ΙΓ'. ἀριθμ. 642, τόμ. ΚΕ', 17 ἀπριλίου 1888, σελ. 242.

1404) Λόγος πανηγυρικὸς ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῆς Χρυσοσπηλαιωτίσσης τῇ 4 Δεκεμβρίου 1886 ἐπὶ τῇ μνήμῃ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, μεγαλοπρεπῶς πανηγυρίζοντος αὐτὴν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου. Ἐν Ἀθήναις. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδελφέως 1887 σελ. 10—12.

καὶ τάξιν θέλουσιν οἱ πεπολιτισμένοι νά μεταβάλωσιν εἰς ὀργίασιν καὶ ἀκοσμίαν θεατρικήν, εἰς ἀπεικόνισμα τοῦ χάους τῆς ἀβύσσου. Πρὸς τί, ἀγαπητοί, συνερχόμεθα ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς; οὐχὶ διὰ νὰ λατρεύσωμεν τὸν Κύριον καὶ Σωτῆρά μας; οὐχὶ ἵνα προσφέρωμεν διὰ τοῦ θείου λειτουργοῦ τὴν ἀναίμακτον θυσίαν πρὸς ἐξιλασμὸν καὶ ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν μας; οὐχὶ ἵνα δεηθῶμεν τοῦ Παντεπόπτου ὅπως δώσῃ ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς καὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν; ἐὰν λοιπὸν ὄντως πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπὸν συνερχώμεθα, ὀφείλομεν καὶ νὰ ἐκπληρῶμεν τὰ λατρευτικά μας πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα μετὰ φόβου καὶ κατανύξεως καὶ συντριβῆς καρδίας. Ὀφείλομεν νὰ ψάλλωμεν σεμνῶς καὶ εὐπρεπῶς, ὡς οἱ οὐράνιοι ἄγγελοι· ὀφείλομεν νὰ ἐντρυφῶμεν ἐν ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς πληρούμενοι χάριτος καὶ ᾄδοντες τῷ Κυρίῳ κατὰ τὸν τύπον τῶν οὐρανίων ἀγγέλων· ὀφείλομεν νὰ ψάλλωμεν συνετῶς καθὼς καὶ ὁ ἠθικὸς ἡμῶν προστάτης Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὅστις μελοποιῶν καὶ ᾀδων δὲν εἶχεν ὡς σκοπὸν οὔτε τὴν τέρψιν τῆς ἀκοῆς οὔτε τὸ πῶς ν' ἀρέσῃ τούτῳ ἢ *ἐκείνῃ*, ἀλλ' ἀπέβλεπεν εἰς τὴν διέγερσιν τῆς ὑπνωττούσης ψυχῆς πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ἐν μέσαις νύκταις καὶ ἐν ἀγνώστῳ ἡμῖν ὥρᾳ ἐρχομένου Νυμφίου· ὅσοι δὲ προσερχόμεθα εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἵνα τέρψωμεν μόνον τὴν ἀκοήν, εἶνε πολὺ προτιμότερον νὰ μένωμεν ἐν τοῖς οἴκοις μας ἢ νὰ ἐρχώμεθα καὶ ν' ἀπερχώμεθα ἐντεῦθεν ἄνευ τινὸς πνευματικῆς ὠφελείας· διὰ τοὺς τοιούτους ἰδοὺ τὰ θέατρα, κἀκεῖ πορευέσθωσαν. Οἱ ἀληθεῖς χριστιανοὶ ὀρθρίζουσι καὶ νήφοντες πορεύονται εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ἵνα τραφῶσι πνευματικῶς ἐκ τῶν θείων μυστηρίων καὶ τῶν ἱερῶν μελῳδημάτων· οἱ δὲ ἄνθρωποι τοῦ κόσμου, τῶν παθῶν καὶ τῶν σαρκικῶν διαχύσεων πρὸς ἑσπέραν πορεύονται εἰς τὰ θέατρα, βεβαρημένην ἔχοντες τὴν γαστέρα καὶ οἱονεὶ ἐν ἠθικῷ ταραγμῷ διατελοῦντες, ἐκεῖ δὲ μέχρι βαθείας νυκτὸς καὶ πρωΐας ἔτι μένουσι πανν ύχιοι πρὸς μόνην τὴν τέρψιν τῆς σαρκὸς περισπώμενοι· ἐκεῖ μεθύουσιν ἐκ τῶν ἐπῳδῶν τῶν ἀσέμνων καὶ θεατρικῶν ᾀσμάτων καὶ βυθίζονται εἰς τὸν λήθαργον καὶ τὴν ραθυμίαν τῆς πλάνης. Τὴν τοιαύτην δὲ ἠθικὴν κραιπάλην καὶ παραλυσίαν ἐπεθύμησαν οἱ ἄφρονες νὰ ὑπεισάξωσι καὶ εἰς τοὺς ἱεροὺς ναούς, ὅπως συνέχειαν ἐν αὐτοῖς εὑρίσκωσι τῆς νυκτερινῆς ἐκλελυμένης εὐθυμίας των»[1405]. Καὶ κατωτέρω ὁ αὐτὸς λόγιος προστίθησι τάδε· «Ὁ Θεὸς ὁ καλῶν ἡμᾶς ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς οὐ παρατίθησιν ἡμῖν τράπεζαν πλήρη ἐδεσμάτων ἵνα τὸ σῶμα ἐν αὐτοῖς ἐντρυφήσῃ, ἀλλὰ τράπεζαν μυστικὴν καὶ πνευμα-

1405) Σελ. 15—16.

τικήν, ἐν ᾗ παρατίθησι βρῶσιν μὲν τὸ ἄχραντον σῶμα τοῦ ἀκάκου Ἀμνοῦ, πόσιν δὲ τὸ πανακήρατον καὶ ζωήρρυτον αἷμα Αὐτοῦ· ἐπομένως τοιαύτης οὔσης τῆς εὐωχίας δέον καὶ ἡ ᾄσματικὴ μελῳδία νὰ ᾖ ἀνάλογος πρὸς αὐτήν· ἀνάγκη ἵνα οἱ ψάλλοντες ψάλωσιν ᾠδὰς πνευματικὰς καὶ οὐχὶ νὰ παρῳδῶσιν ἐκβεβακχευμένα ληρήματα, ἐμπαθῆ καὶ σαρκομανίας ἀνάπλεα· δέον οἱ ψάλλοντες νὰ τηρῶσι τὸ ὕφος τῆς κατανύξεως, ὅπερ ἡ πνευματοκίνητος γλῶσσα τοῦ Δαμασκηνοῦ διετύπωσε· διότι ἐν τῇ ταπεινώσει τὸ ὕψος εὑρηται, ἐν δὲ τῇ σεμνότητι ἡ μεγαλοπρέπεια καὶ ἐν τῇ κατανύξει ἡ μεταρσίωσις».

Καὶ ἀληθὲς ὅτι ὁ λαός, ὁ ἀφωσιωμένος εἰς τὴν θρησκείαν αὐτοῦ, πιστῶς τηρεῖ ὡς ἱερὸν θεσμὸν τὴν πάτριον μουσικήν, τὸ αὐτὸ ὅμως δὲν πράττει μερίς τις τῆς καθ' ἡμᾶς κοινωνίας, ἐξ ἧς τὰ κληρονομήματα ἡμῶν ἀπεξεδέχοντο πᾶσαν περιθαλψιν καὶ κηδεμονίαν· ἡ μερὶς αὕτη τοῦ ἔθνους ἡμῶν, ἀνατραφεῖσα, ὡς ἔφθημεν εἰπόντες, ἐν τῇ ἁρμονίᾳ ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας, δυσανασχετεῖ ν' ἀκούῃ τὴν ἡμετέραν μουσικήν, οὐδεμίαν ἐφίστησι προσοχὴν εἰς τὸ οὐσιῶδες τοῦτο στοιχεῖον τῆς ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἡμῶν ζωῆς, καὶ ἐν γένει διακηρύττει ὅτι δὲν προσέρχεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἕνεκα αὐτῆς τῆς μουσικῆς. Ἡ μερὶς αὕτη ἀλήθειαν θὰ ἔλεγεν, ἂν ὡμολόγει εἰλικρινῶς ὅτι δὲν προσέρχεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, διότι πράγματι διάκειται ψυχρῶς πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ ἀδιαφόρως πρὸς τὰ τῆς ἐκκλησίας. Τὸ ἔθνος πολλὰ πάσχει παρ' ἡμῶν αὐτῶν τῶν ἐπιπολαίων καὶ οὐχὶ ἀριστοβούλων, τῶν εἰς οὐδὲν μέγα καὶ ὑψηλὸν θελόντων νὰ ἐπιδοθῶμεν, ἀλλὰ προτιμώντων τὰ ἕτοιμα καὶ ξένα πρὸς ἀποφυγὴν ἀγώνων καὶ δαπάνης. Ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἁρμονίας εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς ναούς, ἴσως θὰ μεταβάλῃ κατ' ἀρχὰς τὴν ὄψιν τῶν ναῶν κατὰ τὸ πλῆθος, ἀλλὰ αὐτὸ θὰ κινῆται ἁπλῶς ὑπὸ περιεργείας, καὶ ἀφοῦ ἐπέλθῃ ὁ κόρος, τὸ ἐκκλησιαζόμενον πλήρωμα ἔσται καὶ πάλιν τὸ ἴδιον, ἤτοι αἱ γυναῖκες καὶ ὁ ὄχλος· διότι δυστυχῶς ὀσημέραι τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα μαραίνεται, σβέννυται καὶ ἐκλείπει παρὰ τοῖς ἀνεπτυγμένοις. Ὥστε ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐγερθῶσιν ἐκ τῶν τάφων οἱ προαπελθόντες ἐν Κυρίῳ πατέρες ἡμῶν, οἱ διελθόντες διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος δοκιμασίας ἵνα κληροδοτήσωσιν ἡμῖν ἀλώβητον τὸν θεῖον τῆς ἀμωμήτου ἡμῶν θρησκείας μαργαρίτην, καὶ παραστῶσι μάρτυρες σιγηλοὶ τῆς ἀσεβείας καὶ τῆς πρὸς τὰ θεῖα ψυχρότητος ἡμῶν, ἤθελον ἀποστρέψει μετὰ λύπης βαθείας ἀφ' ἡμῶν τὸ πρόσωπον αὐτῶν, βλέποντες ἐκλείπουσαν τὴν οὐρανοδώρητον ἐκείνην ζέσιν. Αὐτὰ τὰ πράγματα ἐπιβεβαιοῦσι τοὺς λόγους, καὶ αἱ ὑποθέσεις ὑποχωροῦσιν ἐνώπιον τῶν πασιφανῶν ἀποδείξεων.

Ἐπειδὴ δὲ οὔτε εὐσεβές, οὔτε δίκαιον καὶ πρέπον, οὔτε θρησκευτικῶς ὀρθόν, οὔτε τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν φιλοτιμίας ἄξιον εἶναι νὰ παρίδωμεν τὴν ἱερὰν ἡμῶν μουσικήν, κατὰ καθῆκον, ὡς ὀρθόδοξοι χριστιανοί, ὀφείλομεν νὰ τηρῶμεν εὐλαβῶς ὡς ἱερὸν θεσμὸν ταύτην, δωροφορηθεῖσαν ἡμῖν παρὰ τῶν καλλινίκων τῆς ὀρθοδοξίας μαρτύρων, οἵτινες διὰ τοῦ ἱεροῦ αὐτῶν αἵματος ἐπορφύρωσαν τὸν ἄρραφον χιτῶνα τῆς ἐνδόξου τοῦ Εὐαγγελίου ἡρωΐδος, οἵτινες ἀπέθανον μετὰ τῆς ἐνδομύχου εὐχαριστήσεως, ἣν αἰσθάνεται πατὴρ ὀψίπλουτος καὶ φιλόπονος καταλείπων υἱοὺς καὶ κληρονόμους ἀξίους, οἵτινες ἀπῆλθον ἐκ τῶν τῇδε μετὰ τῆς τερψινόου οἰήσεως ὅτι ἡμεῖς θέλομεν ἀναφανῆ ἀντάξιοι αὐτῶν διὰ τοῦ μεγαλόφρονος ἐγωϊσμοῦ τῆς διαδοχικότητος. Λοιπόν, ἡ ἀκάθεκτος τάσις τῆς νεολαίας ἡμῶν πρὸς ἀποβολὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς οὐ μόνον ἐκ τῶν τοῦ κοσμικοῦ βίου τέρψεων ἀλλὰ καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι αὐτόχρημα ἀσεβής, τοῦτο μέν, διότι ἀπᾴδει ἡ πρᾶξις αὕτη εἰς αὐτὸν τὸν ἱερὸν σκοπόν, δι' ὃν ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία εἰσήγαγεν εἰς τὴν λατρείαν τὴν μουσικήν, τοῦτο δέ, διότι ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ξενοφώνου καὶ ξενοφυοῦς μουσικῆς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ θ' ἀνατρέψῃ, ἀφ' ἑνὸς μέν, τὰς ἀπ' αἰῶνος παραδοθείσας ἡμῖν παρὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας πατέρων ἱερὰς ἀκολουθίας, ἐν αἷς ἀνετράφημεν καὶ πρὸς ἃς ἐξωκοιώθη τὸ ἐκχριστιανισθὲν ἡμέτερον ἔθνος, ἀφ' ἑτέρου δέ, θὰ μεταρρυθμίσῃ αὐτὰς ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον κατὰ τοὺς Δυτικοὺς ἢ Διαμαρτυρομένους.

Δ'. Ὑπὸ οἰκονομικὴν ἔποψιν.

Γνωστὸν τυγχάνει ἱστορικῶς ὅτι κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὅτε οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἡμῶν πόροι ἦσαν δαψιλεῖς, οὐκ εὐάριθμοι καλλίφωνοι καὶ πεπαιδευμένοι μουσικοὶ ἀπετέλουν τοὺς δύο τῆς Ἐκκλησίας χορούς. Ἡ ἱστορία διηγεῖται καὶ οὐδεὶς ἀρνεῖται ὅτι ἐπὶ Ἡρακλείου ἦσαν 25 ψάλται ἐν τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ, 160 ἀναγνῶσται καὶ 70 ὑποδιάκονοι. Ἐκ τούτων δ' ἁπάντων ἀπετελοῦντο χοροὶ καὶ ἐκ διαδοχῆς ἔψαλλον ὁμοφώνως καὶ ὁμοτόνως. Τῶν χορῶν δὲ ἡγοῦντο οἱ Δομέστικοι ἢ Πρωτοψάλται, οἵτινες καὶ διὰ χειρονομίας ὡδήγουν[1406]. Κατὰ τοὺς κάτω χρόνους ἐστείρευσαν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἡμῶν πόροι, συνεπῶς δὲ καὶ εἰς τοὺς ναοὺς ἡμῶν δὲν ἠδυνάμεθα πλέον νὰ διατη-

1406) Πρωτοψάλτης ἐπὶ Κουροπαλάτου μόνον ὁ τοῦ Αὐτοκράτορος ἐλέγετο, οἱ δὲ λοιποὶ Δομέστικοι, Ἄρχωδοί, ἔτι δὲ καὶ Πριμικήριοι.

ρήσωμεν ἀξιοπρεπῶς δύο μουσικοὺς χορούς ἐκ δοκίμων κατά τε τὴν τέχνην καὶ φωνὴν ἱεροψαλτῶν συγκροτουμένους, ἀλλὰ μόνον δύο ἱεροψάλτας, ὧν ἡ μισθοδότησις ἦν καὶ ἔστι πενιχρά. Ἐὰν λοιπὸν δύο κανονικοὺς ἱεροψάλτας δὲν δυνάμεθα νὰ διατηρήσωμεν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς ναοῖς, πῶς οἱ εὐρωπαΐζοντες ἡμῶν ὁμογενεῖς ζητοῦσι τὴν τετράφωνον μουσικήν, ἥτις πρὸς ἐκτέλεσιν ἀπαιτεῖ 8—12 μουσικούς; «Ἡ εἰσαγωγὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς ἀπαιτεῖ πολλὰ καὶ μεγάλα, ἐνῷ ἡμεῖς καὶ τῶν ἐλαχίστων στερούμεθα· ἀπαιτεῖ ὑπέρογκα χρηματικὰ ποσά, ἐνῷ ἡμεῖς οὐδ' ἕνα ψάλτην τῆς *ἀνθρωπειᾶς* νὰ διατηρήσωμεν δυνάμεθα»[1407].

Ὁ ἐν Σμύρνῃ ἔγκριτος μουσικοδιδάσκαλος Μισαὴλ Μισαηλίδης τὴν ταπείνωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς ἐξαρτῶν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἐκ τῆς πενιχρᾶς τῶν ψαλτῶν μισθοδοτήσεως γράφει τὰ ἑξῆς ἀξιανάγνωστα. «Ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς οἱ τὰ πρῶτα ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ φέροντες μηδ' αὐτῶν τῶν αὐτοκρατόρων ἐξαιρουμένων, κατεγίνοντο περὶ τὴν μουσικήν, σήμερον δὲ ἀτυχῶς ἡ περὶ αὐτὴν ἐνασχόλησις θεωρεῖται ὡς βάναυσος ἐργασία, καὶ διὰ τὴν μεγάλην περιφρόνησιν τοῦ ἐπαγγέλματος ψάλλει ὁ τυχών. Ἄλλοτε πολλαὶ δεκάδες δοκίμων ἀνδρῶν συνεκρότουν τὸν δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν χορόν, νῦν δὲ τὴν θέσιν τῶν πάλαι δεκάδων εἷς μόνος ψάλτης, καὶ ἄχρι σήμερον κατ' ὄνομα μόνον σώζονται δεξιὸς καὶ ἀριστερὸς χορός, ἀλλ' οὐχὶ πράγματι, καὶ πᾶσαν τὴν ἐν τῇ μουσικῇ πρέπουσαν καὶ ἀπαιτουμένην ἁρμονίαν περιμένουσιν οἱ ἀκροαταὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ μεμονωμένου ψάλτου, ὅστις, ἀναδεχόμενος ὅλον τὸν ἀγῶνα καὶ τὸν μόχθον τῶν ἄλλοτε δεκάδων ψαλτῶν, ἐπιμοχθεῖ ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς καὶ τέσσαρας κατὰ συνέχειαν πολλάκις ὥρας, διὸ καὶ ἔνιοι αὐτῶν καταντῶσι φθισικοί. Τοιοῦτος λοιπὸν ἐκ τοῦ ἀγῶνος κεκμηκὼς καὶ κατάμονος ψάλτης ποίαν ἁρμονίαν ἢ τέρψιν δύναται νὰ παράσχῃ; ἔστω καὶ τὸ ὡραιότερον κλειδοκύμβαλον[1408], ὅταν ἀφαιρεθῶσιν ἀπ'

1407) Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως, ἔτος ΙΖ', 13 ἀπριλίου 1883, ἀριθ. 4208.

1408) Οὐκ ἄποσκοπον κρίνομεν νὰ παραθέσωμεν ἡμεῖς ὀλίγα ἐνταῦθα περὶ τοῦ κλειδοκυμβάλου, ὅπερ εἶναι ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ὄργανον τοῦ συρμοῦ καὶ τῆς μιμητικῆς λεγομένης ἀνατροφῆς. Τὸ ὄργανον τοῦτο ἐναλλὰξ ἀπὸ κλειδοχόρδου κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα, ἀπὸ παρθενίου κατὰ τὸν ΙϚ' ἐτελειοποιήθη κατὰ τὸν ΙΖ', καὶ ΙΗ' καὶ ἀποκατέστη γλωσσιδοκύμβαλον, οὗτινος αἱ χορδαὶ ἐκρούοντο διὰ πλήκτρου. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐπενοήθη ἡ πλῆξις τῶν χορδῶν τοῦ γλωσσιδοκυμβάλου διὰ σφυρῶν ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπό τινος Δημητρίου

αὐτοῦ τὰ βοηθητικὰ μέσα καὶ παίζηται μονοτόνως, δι' ἑνὸς μόνου δακτύλου, ποίαν ἁρμονίαν ἢ τέρψιν δύναται νὰ παράσχῃ; Ἡ πενιχρὰ τῶν ψαλτῶν μισθοδότησις καὶ ἡ πρὸς γλίσχρον οἰκονομίαν ἑνὸς μόνου ψάλτου διατήρησις, ἐταπείνωσε τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικήν, καὶ τὴν κατέστησε δύσηχον. . . . . Γνώτωσαν οἱ κατηγοροῦντες τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν μουσικὴν ὅτι δὲν πταίει ἡ μουσική, ἀλλ' ἡμεῖς, ἡμεῖς αὐτοί· διότι δὲν τὴν ἐκτιμῶμεν, οὔτε τὴν καλλιεργοῦμεν, καὶ οὔτε μεταχειριζόμεθα πρὸς αὐτὴν τοὐλάχιστον καλοὺς καὶ ἀξίους μουσικοὺς προσθέτοντες δύο ἢ τέσσαρας καλλιφώνους βοηθοὺς πρὸς πλειοτέραν ἁρμονίαν καὶ ζωηρότητα, ἀλλὰ τοὐ-

---

Χριστοφάλη, κατ' ἄλλους δὲ τῷ 1717 ὑπὸ τοῦ βοεμοῦ Scroeter, καὶ κατ' ἄλλους ὑπό τινος ἄγγλου μοναχοῦ Padre Wood καλουμένου. Ἡ ἐπινόησις αὕτη ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ κατασκευασθῶσι τὰ πρῶτα κλειδοκύμβαλα. Ἀλλ' ἡ τελειοποίησις τοῦ κλειδοκυμβάλου ὀφείλεται τῷ Ἐρράρδῳ καὶ τῷ Σεβαστιανῷ, οἵτινες ἐφεῦρον νέον μηχανισμὸν διδόντα εἰς τὴν σφῦραν πλείονα ἐλαστικότητα, ἐλευθερίαν καὶ στερεότητα. Ἔκτοτε νέαι ἐπινοήσεις ἐτελειοποίουν καθ' ἑκάστην τὸ κλειδοκύμβαλον. Τὴν μουσικὴν τοῦ ὀργάνου τούτου ἀνήγαγεν εἰς ὕψος ἀνέφικτον ὁ Βετχόβεν (1770—1827) διὰ πέντε διαπασῶν μεταδοὺς εἰς αὐτὸ τὴν δύναμιν τῆς συμφωνικῆς μουσικῆς. Ἐκτὸς τούτου μεγάλως εἰς ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης τοῦ κλειδοκυμβάλου συνετέλεσεν ὁ Βέμπερ (1786—1826), ὁ Μόσελες (1794—1870), Σοπέν, Ἔνσελτ, Τάλβεργ, καὶ Λὶτζτ (γεννηθεὶς τῷ 1811) καὶ ὁ Ἀντώνιος Ρουβινστάϊν (γεννηθεὶς τῷ 1811). Τὸ ὄργανον τοῦτο ὑπεδέξατο ἐνθουσιωδῶς ὁ Εὐρωπαϊκὸς κόσμος, ἤδη δὲ ἐπικρατεῖ καὶ παρ' ἡμῖν παντὸς ἄλλου ὀργάνου, ἄνευ βαθυτέρας ἐρεύνης ἂν κατὰ τὸ κλῖμα καὶ τὰ ἤθη εἶναι κατάλληλον. Ἰδοὺ τίνα σχετικὰ περὶ τοῦ μουσικοῦ τούτου ὀργάνου ἀναγινώσκομεν ἐν τῷ Φοίβῳ (ἐπιμηνίῳ συγγραφῇ ὑπὸ Ι. Π. Πύρλα, ἐν Ἀθήναις, Ἔτος Η', ἀριθ. 8, σ. 116—117) «Εἰς τὰ θερμὰ κλίματα καὶ εἰς τὸ τῆς Ἑλλάδος οἱ τοῦ κλειδοκυμβάλου ἦχοι κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος εἰσὶ τραχεῖς, καὶ οὐ τερπνοὶ προσηκόντως· εἶναι ὄργανον δυσχερῶς μανθανόμενον, δύσχρηστον, ἀπαιτοῦν μέγαν χῶρον, ἀκίνητον καὶ τυραννικόν, διότι δὲν παρακολουθεῖ τὸν μουσικόν· ἀλλ' οὗτος ὑποχρεοῦται ἀναποφεύκτως νὰ μεταβαίνῃ ὅπου τοῦτο κεῖται, νὰ κάθηται ἐνώπιόν του, ἔχων τὰ νῶτα πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ τὸ πρόσωπον πρὸς τοῦτο, καὶ οὐδὲν ἄλλο νὰ βλέπῃ παρὰ τὸ ὄργανον τοῦτο. Ἀλλαχοῦ ἐκτὸς τῆς θέσεως τοῦ κλειδοκυμβάλου ὁ μουσικὸς ἔχει ἄχρηστον τὴν μουσικήν του. Αἱ δὲ μεγάλαι δαπάναι πρὸς ἀγορὰν τοῦ ὀργάνου τούτου καὶ αἱ πρὸς διδασκαλίαν ἀτελεύτητοι δαπάναι, διότι δυσχερὴς ἡ μάθησις αὐτοῦ, ἀποβαίνουσιν ἐπὶ τέλους μάταιαι, διότι ἡ νεᾶνις ἅμα γείνῃ μήτηρ, καὶ ὁ νέος πατήρ, τὸ μουσικὸν τοῦτο ὄργανον καθίσταται πλέον δύσκολον». Τὰ ἐν τῷ Φοίβῳ σημειούμενα καὶ ἡμεῖς ἐπιδοκιμάζομεν, καθόσον μάλιστα φρονοῦμεν ὅτι ἡ μουσικὴ ὡς ὡραία τέχνη δὲν πρέπει ἁπλῶς νὰ συντελῇ πρὸς θελκτικὴν διασκέδασιν, ἀλλὰ νὰ θεωρῆται καὶ ὡς μέσον μορφώσεως τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας.

ναντίον διὰ γλίσχρον οἰκονομίαν ἢ μᾶλλον κακὴν φειδωλίαν ἔχομεν καὶ ἀνεχόμεθα ἀνίκανόν τινα ἢ κακόφωνον ἢ ἀδαῆ τῆς μουσικῆς παράφωνον ψάλτην»[1409].

Πάντες δὲ γνωρίζομεν ὅτι εἰς τὰς ἐν Εὐρώπῃ ἑλληνικὰς κοινότητας, ὅπου εἰσήχθη ἡ τετράφωνος μουσικὴ ὑπάρχουσι πόροι, δι' ὧν διατηρεῖται ἀξιοπρεπῶς μουσικὸς χορός, ψάλλων κατὰ τὰς ἑορτὰς καὶ τὰς λοιπὰς δεσποτικὰς καὶ θεομητορικὰς ἑορτάς. Ἀναμφίβολον δὲ ὅτι οὐδεὶς τῶν ψαλτῶν τῆς τετραφώνου μουσικῆς θὰ ἦναι εἰς θέσιν νὰ διακονήσῃ τῷ ἱερεῖ κατὰ τὰς λοιπὰς ἡμέρας ἐν ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς ἐὰν εἰσαχθῇ ἡ ξένη μουσικὴ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν, διότι ἕκαστος τῶν εὐρωπαίων μουσικῶν ἐπίσταται μόνον τὸ ἑαυτοῦ μέρος, οὐχὶ δὲ τὴν ἁρμονίαν ἅπασαν. Τὸ θέμα δὲ γυμνούμενον τῆς ἁρμονίας καθίσταται αὐτόχρημα μέλος ἀνούσιον καὶ ἀηδές. Δυοῖν λοιπὸν θάτερον: ἢ πρέπει ὁ μουσικὸς νὰ γνωρίζῃ οὐ μόνον τὸ ἑαυτοῦ μέρος, ἀλλ' ἅπασαν τὴν ἁρμονίαν, ἢ πρέπει νὰ ἔχωμεν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἡμῶν δύο εἴδη μουσικῆς, τὴν εὐρωπαϊκὴν, διὰ τὰς ἑορτασίμους ἡμέρας, καὶ τὴν ἑλληνικὴν διὰ τὰς μὴ ἑορτασίμους· ἀλλὰ τὸ πρῶτον δυσχερές, τὸ δὲ δεύτερον ἄτοπον καὶ μὴ πρὸς τοὺς πόρους τῶν καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιῶν ἀνταποκρινόμενον· ὥστε συμπεραίνομεν ὅτι καὶ διὰ λόγους οἰκονομικοὺς δὲν εἶναι δυνατὴ καὶ εὔκολος ἡ ἀντικατάστασις τῆς μουσικῆς ἡμῶν διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς.

Καίτοι δὲ φρονοῦμεν ὅτι εἶναι δυσχερὴς ἡ ἀντικατάστασις τῆς ἡμετέρας μουσικῆς διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς, οὐχ ἧττον δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἡ ἱερὰ ἡμῶν μουσικὴ ἐκ πολυτελεστάτης κατέστη πενιχρά, ἕνεκα τῶν τοῦ ἔθνους περιστάσεων, ἕνεκα ἡμῶν αὐτῶν, οἵτινες ἐνῷ τὴν ξένην εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν μετὰ τοσαύτης προθυμίας καὶ ἀφειδίας καὶ ἀκροώμεθα καὶ διδασκόμεθα, περὶ τὴν ἐθνικὴν μουσικὴν ὀλιγώρως ἔχομεν καὶ ὅλως αὐτὴν περιφρονοῦμεν, οὐδεμιᾶς ἀξιοῦντες αὐτὴν ἐπιμελείας καὶ προστασίας· ἕνεκα, τέλος, τῶν ἐλλείψεων τινῶν ἱεροψαλτῶν τῶν καθ' ἡμᾶς ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν, ἀνθρώπων ἰδιωτῶν τὰ πολλά, σπανίως μὲν καλῶν ἐκτελεστῶν τῆς τεχνικῆς παραδόσεως, ἥκιστα δὲ ἁρμοδίων πρὸς ἐπιστημονικὴν θεωρίαν δι' ἔνδειαν εὐρυτέρας γνώσεως καὶ ἐμπειρίας. Ἴσως πρέπει νὰ ῥίψωμεν πέπλον ἐπὶ τῶν ἐλλείψεων τῶν ἱεροψαλτῶν ἡμῶν, ὡς ἄλλοι υἱοὶ τοῦ Νῶε ἐπὶ τῆς γυμνότητος τοῦ πατρὸς αὐτῶν, ἀλλ' ἀδυνατοῦμεν νὰ σιγήσωμεν χάριν

1409) Μ έ ν τ ω ρ σύγγραμμα περιοδικόν, ἐν Σμύρνῃ. Τόμ. Ε'. Τεῦχος ΝΗ'. σ. 303—304.

αὐτῆς τῆς ἀληθείας, ἔστω καὶ ἂν ἦναι πικρά[1410]. Ἡ σχολαστικὴ ἀπολογία περὶ τῆς νῦν καταστάσεως τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν μουσικῆς δὲν εἶναι ἀξιέπαινος. Ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸ Γένος ἔχουσι τὴν ἀξίωσιν νὰ βλέπωσι τελείους μουσικούς, ἀλλ' ἂς φροντίσωσι νὰ καταρτίσωσι πρὸς τοῦτο καὶ μουσικὰς σχολὰς διότι οἱ ψάλται δὲν εἶναι μύκητες ἐκ τῆς γῆς ἀναφυόμενοι. Ἀνάγκη ἐπέστη, ὡς περὶ πάντα σχεδὸν τὰ λοιπὰ εἴδη τῆς κοινωνικῆς παιδείας ἀξιεπαίνως λαμβάνομεν τὴν δέουσαν πρόνοιαν, οὕτω νὰ προνοήσωμεν καὶ περὶ τῆς μουσικῆς διασώζοντες αὐτὴν ἀπὸ περαιτέρω διαφθορᾶς καὶ καταπτώσεως. Ἀνάγκη νὰ καλλιεργήσωμεν καὶ ἀναπτύξωμεν αὐτήν, ἀφοῦ μεθ' ὅλας τὰς παρατηρουμένας ἐλλείψεις, ὑπερβάλλει τὴν δυτικὴν κατὰ τὴν ἐντέλειαν τοῦ σημειογραφικοῦ αὐτῆς συστήματος καὶ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν τῆς μελῳδίας. Τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον, καὶ μάλιστα ἤδη ὅτε αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι προάγονται, τὸ δὲ ἡμέτερον ἔθνος προχωροῦν ἐπὶ τὰ κρείττω σπουδάζει παλινδρομῆσαι εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ δόξαν· κατὰ τοιαύτην, λέγω, καταλληλον ἐποχήν, δέον νὰ ληφθῇ πρόνοια καὶ περὶ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν μουσικῆς, ἄλλως, κινδυνεύει ἡ μουσικὴ ἡμῶν, ἐκκλησιαστική τε καὶ δημοτική, ἵνα κατὰ μικρὸν ἐξίτηλος γένηται τῷ χρόνῳ, ἐπὶ ζημίᾳ τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλολογίας αὐτῆς, καὶ ἐπὶ δικαίᾳ μομφῇ, ἐνοχῇ καὶ ἀρᾷ τῆς καθ' ἡμᾶς γενεᾶς, ἥτις εἰς ἀλάνθαστον τεκμήριον στηλογραφηθήσεται ὡς τὸ ὄνομα τῶν Πεισιστρατιδῶν.

Συγκριθήτω ἡ πρὸ ἡμίσεως αἰῶνος κατάστασις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης πρὸς τὴν νῦν, ἡ δὲ διαφορὰ εἶναι πασίδηλος· καὶ ἂν ἐξ ἀναλογίας ἐν διαστήματι ὀλίγων δεκαετηρίδων τοσαύτη πρόοδος ἐπεγένετο εἰς τὴν γλῶσσαν, πῶς δὲν ἔχομεν λόγον νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι οὕτω προνοοῦντες καὶ περὶ τῆς πατρίου μουσικῆς, μετά τινα ἔτη θὰ δυνηθῶμεν νὰ καταρτίσωμεν μουσικοὺς βελτίους καὶ δοκιμωτέρους τῶν σήμερον ὑπαρχόντων; Ἂς μεταχειρισθῶμεν καὶ ὑπὲρ τῆς μουσικῆς τὰ σωστικὰ ἐκεῖνα μέσα ἅπερ ἐκρίθησαν κατάλληλα διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς γλώσσης. Οἱ ἀναλαβόντες τὸ περὶ τῆς γλώσσης ἔργον εὗρον πολλὰς δυσκολίας καὶ ἀπογοητεύσεις. Ἐν πρώτοις ἐζήτησαν νὰ μεταφυτεύσωσιν ἐν τῷ λαῷ τὴν ἀρχαίαν ἑλλη-

1410) Περὶ τῶν ἐλλείψεων τῶν παρ' ἡμῖν ἱεροψαλτῶν ἐπραγματεύθη ἐπιτυχῶς ἐν ἰδιαιτέρᾳ ἀξιαναγνώστῳ διατριβῇ δημοσιευθείσῃ πρὸ πενταετίας ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ (Περίοδος Β΄, ἔτος Α΄, τεῦχ. ΚΑ΄ καὶ ΚΒ΄, σελ. 485—493 καὶ 433—442) ὁ εὐρυμαθὴς Βασίλειος Γεωργιάδης, (τανῦν μητροπολίτης Ἀγχιάλου) ὑπὸ τὸν τίτλον «Σκέψεις περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς».

νικήν· ἀλλ' ἀκριβεστέρα ἐξέτασις τοῦ ἐγχειρήματος, ἔπεισε τοὺς καλλιεργητὰς ὅτι δὲν ἠδύνατο ἡ πρωτόγονος γλῶσσα νὰ παραγάγῃ καρπὸν ἐπαρκοῦντα διὰ τὰς ἀνάγκας ὅλου τοῦ Γένους· ἀναλαβόντες λοιπὸν τὴν τεραστίαν ἐκκάθαρσιν τῶν ἐκ παντοειδῶν ὀθνείων θάμνων περικυκλουμένου τότε δένδρου, ἀπέτεμον τὰ παράφυτα ἐπιστημονικῶς, ἠρδεύοντο δὲ ἀδιαλείπτως ἐκ τῆς ἀφθόνου πηγῆς τῆς ἀρχαίας γλώσσης, καὶ οὕτω κατώρθωσαν ἵνα ἀναβλαστήσῃ βλαστὸς ἐθνικοῦ δένδρου, ὅστις ὁσημέραι ἐπὶ τὰ πρόσω χωρῶν ἀποβήσεται σὺν τῷ χρόνῳ ἀμφιλαφὴς καὶ ἐφάμιλλος τοῦ ἀρχαίου. Καὶ διὰ τὴν μουσικὴν ἡμῶν, ἥτις ἐν τῇ παρόδῳ τῶν αἰώνων ἀπέβαλε τὰ κάλλη αὐτῆς, πράξωμεν τὸ αὐτὸ ὅπως ἀναβλαστήσῃ τὸ εὐθαλὲς καὶ ὁσμὴν ἀποπνέον οὐράνιον ἐθνικὸν μουσικὸν φυτόν, ἀντὶ νὰ ζητῶμεν νὰ μεταφυτεύσωμεν εἰς τὴν φαιδρὰν ἡμῶν φύσιν φυτὸν προωρισμένον μόνον διὰ τὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ παγεροῦ βορρᾶ. Ἂν δὲν δυνάμεθα νὰ προσπορίσωμεν ἑαυτοῖς τὴν χρυσοῦφαντον τῶν προπατόρων ἡμῶν στολήν, εἶναι ἄρα πρέπον νὰ μὴ καλύψωμεν τὴν ἡμετέραν γύμνωσιν ἱματίῳ πενιχροτέρῳ μέν, ἐπίσης ὅμως ἐξ ἐθνικοῦ ἐρίου ἐπεξειργασμένῳ καὶ τὴν αὐτὴν χρείαν ἀναπληροῦντι ;

«Ἂν μὴ ἐγκαίρως ληφθῇ σύντονος πρόνοια περὶ τῆς ἐθνικῆς μουσικῆς, οὐκ εἰς μακρὰν θέλομεν περιέλθει εἰς τὴν ἀπευκταίαν ἀνάγκην νὰ παραδεχθῶμεν εἰς τὴν θείαν ἡμῶν λατρείαν ξένον ἰδίωμα μέλους, ὡς ἐὰν πρῶτον ἤδη ἐξερχόμενοι ἐξ ἡμιαγρίας καταστάσεως συνιστῶμεν ἔθνος· ὡς ἐὰν ἀρτίως κατηχηθέντες εἰς τὸν χριστιανισμὸν συνιστῶμεν ἤδη πρῶτον Ἐκκλησίαν, ὀφείλουσαν παραδεχθῆναι τὸν τύπον καὶ τὸν διάκοσμον ἑτέρου ἔθνους κατηχητοῦ· ὡς ἐὰν μὴ εἴχομεν ἐθνικὴν καὶ πατροπαράδοτον συστηματικῶς ὠργανισμένην καὶ τῇ λατρείᾳ καὶ τῷ ἤθει καὶ τῇ γλώσσῃ καὶ τῷ μετρικῷ συστήματι τῆς ὑμνογραφίας ἡμῶν προσφυᾶ καὶ κατάλληλον μελοποιΐαν θέλομεν περιέλθει, λέγομεν, εἰς τὴν ἀπευκταίαν ἀνάγκην νὰ καταδικάσωμεν εἰς ἀχρηστίαν, ἀργίαν καὶ λήθην ὁλόκληρον σύστημα ἱερᾶς μελῳδίας καθαρῶς Ἑλληνικόν, διῆκον μέχρις ἡμῶν ἀπὸ τῆς μᾶλλον σεβαστῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος, καὶ νὰ τολμήσωμεν ξενήκουστόν τινα ἐκκλησιαστικὴν καινοτομίαν ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς πρωτοτύπῳ ἀνατολικῷ χριστιανισμῷ, εἴπως δυνηθῶμεν καὶ οὕτω νὰ ἑλκύσωμεν εἰς ἀκρόασιν τῆς δημοσίας προσευχῆς ἐξευρωπαϊσμένας χριστιανικὰς ἀκοάς· ἀλλ' ἡ κατάργησις τῆς ἰθαγενοῦς ταύτης τέχνης, μήπω τυχούσης τῆς δυνατῆς ἀναπτύξεως, θέλει καταδικάσει εἰς λήθην καὶ ἀγνωσίαν καὶ πάντα τὰ περὶ τῆς μουσικῆς ταύτης πολλὰ ἢ ὀλίγα γεγραμμένα καὶ σωζόμενα τεχνολογήματα, ἐν οἷς ὑπάρχουσι τοσοῦτοι τεχνικοὶ

ὅροι, ἀναφαίρετος περιουσία τοῦ ἑλληνικοῦ Λεξικοῦ, ὧν τὴν σημασίαν μετὰ πόνου, ἀλλὰ καὶ μάτην θέλει ἀναζητεῖ ὁ μεταγενέστερος φιλόλογος»[1411]. Καὶ ταῦτα ἔψαλλεν ἡ ὡς ἀηδόνος αὐδὴ λιγυρὰ καὶ ἡδυμελίφθογγος φωνὴ τοῦ μεμουσωμένου καὶ πολυμαθοῦς διδασκάλου τοῦ Γένους μακαρίτου Ἠλία τοῦ Τανταλίδου. Ναί, εἶναι ἄδικον ἡμεῖς νὰ ἐγκαταλείπωμεν ἄνευ ἰατρικῆς περιθάλψεως καὶ προνοίας εἰς ἄσπλαγχνον θάνατον τὴν πάσχουσαν μουσικὴν ἡμῶν, τὴν μουσικὴν ἐκείνην, ἥτις καὶ ἐν εὐτυχίαις καὶ ἐν δυσπραγίαις παρέστη σύντροφος τῷ ἡμετέρῳ Γένει, τὴν μουσικὴν ἐκείνην, ἥτις ἐχορήγει θάρρος ἐν ἡμέραις χαλεπαῖς εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν. «Μὴ δῷς ἑτέρῳ τὴν δόξαν σου καὶ τὰ συμφέροντά σου ἔθνει ἀλλοτρίῳ»[1412]. Εἶναι ἄδικον νὰ παρορῶμεν θνήσκουσαν καὶ ἀπολλυμένην τὴν πάτριον μουσικήν, ἐπὶ τοῦ τάφου δὲ ταύτης νὰ τολμῶμεν νὰ στήσωμεν τὴν νυμφικὴν παστάδα ἐκτεθηλυμένης ξενοφυοῦς Μούσης. Τὸ ἔργον τοῦτο ἔσται χλευασμὸς διὰ τὸ ἔθνος, αἶσχος εἰς τοὺς ἐργάτας τοιούτου ἀντεθνικοῦ ἔργου, καὶ ἀρὰ εἰς τὴν μνήμην αὐτῶν παρὰ τῶν μεθεπομένων γενεῶν.

Καιρὸς λοιπόν, ἔθνος τε καὶ Ἐκκλησία, νὰ παύσωμεν ὡσεὶ ὑπὸ μανδραγόραν τὸν Ἐπιμενείδιον ὕπνον τῆς ἀφιλομουσίας καθεύδοντες· καιρός, ὡς θιασῶται καὶ τῆς πατρίου μούσης ὑπέρμαχοι νὰ προβῶμεν θαρραλέοι, εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς μουσικῆς ἀγῶνα· βεβαίως καὶ λίθοι προσκόμματος καὶ πέτραι σκανδάλου δὲν θὰ λείψωσι παρεμβαλλόμενα εἰς τὴν σταδιοδρομίαν ἡμῶν, ἀλλὰ θαρρῶμεν, μὴ μικροψυχῶμεν, διότι καὶ οἱ λίθοι μετακινοῦνται, τῇ θείᾳ συναντιλήψει, καὶ αἱ πέτραι ἐκποδὼν γίγνονται. Οὕτω πράττοντες τὸν ἐκ τῆς Δύσεως λάθρᾳ ἐπερχόμενον πειρατὴν θὰ καταποντίσωμεν, ὡς ἐκ θαύματος δὲ θὰ εὑρεθῇ καὶ διὰ τὴν μουσικὴν ὁ δελφὶν ἐκεῖνος ὅστις ἐξάγων αὐτὴν ὡς ἄλλοτε τὸν μουσόληπτον Ἀρίωνα ἐκ τοῦ κινδύνου τῆς ἀπωλείας νὰ ἐπαναγάγῃ καὶ πάλιν εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ ἀπολλύντος αὐτὴν Περιάνδρου τοῦ ἡμετέρου ἔθνους. Ναί, ἀδελφοί, ἐὰν οὕτως ἐνεργήσωμεν θέλομεν δείξει καὶ εἰς τὰ λοιπὰ πεφωτισμένα ἔθνη, τίνος ἐκκλησίας ἐσμὲν γένεθλα, ποίου ἔθνους πολῖται, ποίων προγόνων ἀπόγονοι.

1411) Περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς μουσικῆς, ἐκκλησιαστικῆς τε καὶ κοσμικῆς ὑπὸ Ἠλία Τανταλίδου. Εὐαγγελικὸς Κήρυξ, ἐν Ἀθήναις, 1870. Περίοδος Β', β', ἀριθ. 1, σ. 30—31.

1412) Βαρούχ, Δ'. 3.

ΠΙΝΑΞ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΗι ΠΑΡΟΥΣΗι ΒΙΒΛΩι ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΕΧΝΙΚΩΝ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

Α

Ἄανες, μουσικὸς φθόγγος, 179.
Ἀβαγιανὸς Σίμος, 494.
Ἀβάρι, 149.
Ἀββακούμ, ὁ προφήτης, 54, 188, 207, 238.
Ἀβδιού, ὁ προφήτης, 238.
Ἀβδοὺλ Μελὶχ Ἀ', καλίφης τῶν Ἀράβων, 157.
Ἀβέρκιος, ὁ ἅγιος, 215.
Ἀβέρσα τῆς Ἰταλίας, 526.
Ἀβραμιάδης, 384, 452.
Ἄβυδος, ἡ πόλις, 252.
Ἀγαθάγγελος, ὁ ἅγιος 296.—Ὁ ἀπὸ Χαλκηδόνος, οἰκουμενικὸς πατριάρχης 346,363. — Ὁ μητροπολίτης Ἐφέσου, 268,363,386.
Ἀγάθη, μήτηρ Ἰωσὴφ ὑμνογράφου, 244.—Ἡ μάρτυς, 152, 239.
Ἀγαθή, 97.
Ἀγαθοκλῆς Παναγιώτης, 439, 444, 455, 456.
Ἀγαθονίκη, ἡ μάρτυς, 254.
Ἀγαθόνικος, ὁ μάρτυς, 241.
Ἀγαλλιανὸς Θεόδωρος, 277, 278.—Μανουήλ, ιθ, 220, 265.
Ἀγαμέμνων, βασιλεὺς τῶν Μυκηνῶν, 15.
Ἀγάπη, ἡ μάρτυς 296.
Ἀγάπιος, ὁ μοναχός, 140, 205, 218, 264, 269, 295. — Ὁ ἱερομόναχος, ἐκ Μεσολογγίου, 307.
Ἀγγαῖος, ὁ προφήτης, 238.
Ἀγγλία, 9, 526, 527.
Ἀγηνορεία, γενεὰ μουσικῶν, 27.
Ἀγήνωρ, μουσικὸς ἐκ Μιτυλήνης, 27.
Αγια, μουσικὸς φθόγγος, 178, 333.
Ἅγιοι Πάντες, 223, 271, 273.
Ἅγιον Ὄρος Ἄθως, κα, κδ, κγ, κθ, 100, 121, 156, 165, 177, 220, 234, 260, 262, 263, 264, 268, 272, 276, 278, 295, 301, 302, 303, 307, 309, 310, 311, 312, 313, 316, 326, 348, 365, 403, 426, 429, 440, 441.
Ἁγιοπαυλίτης Γεώργιος, κγ'.—Γρηγόριος, 297.
Ἁγιοπολίτης, 61, 165.
Ἁγιορείτης Συνέσιος, 276.
Ἁγιοσοφῖται ψάλται, 103.
Ἁγιοταφίτης, Δωρόθεος, 347,—Πέτρος Συμεών, 317, 339, 341, 349, 357, 358, 363, 441, 460, 496.
Ἁγιοταφιτικόν, μετόχιον ἐν Φαναρίῳ, κ', 363, 381, 496.—Παρθεναγωγεῖον, 415, 416, 429, 462.
Ἀγχίαλος, ἡ πόλις, 231, 300.
Ἀγχίσης, πατὴρ τοῦ Αἰνείου, 397.
Ἀδελφοποίησις, ἐφημερὶς ἐν Ἀργοστολίῳ, 281.
Ἀδοσίδης Κωστάκης (πασᾶς), 90, 385, 386, 442.
Ἀδριανὸς, ὁ μάρτυς, 244.
Ἀδριανούπολις, ἡ πόλις, 301, 304, 375, 495.
Ἄδων, γάλλος ἀρχιεπίσκοπος, 244.
Ἀζαρίας, ὁ ἐν τῇ καμίνῳ, 54, 139
Ἀθανασιάδης Εὐάγγελος, 366, 369.
Ἀθανάσιος, ὁ Μέγας, 73, 75, 91, 96, 98, 111, 112, 115, 116, 124, 125, 129, 143, 151, 239, 270, 299, 402.—Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως 220, 270, 291.—Ὁ Πατελλάριος, 304—Θετταλὸς μοναχός, 304.—Ὁ ἐκ Ραδεστοῦ, 297.—Ὁ Τορνόβου ἀρχιεπίσκοπος 301.—Ὁ Ἱεροσολύμων πατριάρχης 331, 347.—Ὁ Σμύρνης μητροπολίτης 344.— Ὁ Σελευκείας ἐπίσκοπος, 317, 338, 361. — Μέγας Πρωτοσύγκελλος, 422, 424.
Ἀθηνᾶ, ἐφημερίς, 2.
Ἀθῆναι ις', κδ, κε, κς',κζ, λδ. 31,

33, 84, 87, 95, 116, 127, 129, 166, 171, 216, 250, 260, 281, 287, 304, 341, 348, 354, 355, 361, 362, 366, 367, 369, 383, 384, 394, 395, 404, 438, 441, 442, 444, 446, 448, 450, 451, 452, 453, 456, 458, 464, 467, 472, 473, 474, 475, 488, 490, 492, 494, 495, 505, 512, 521, 523, 528, 529.

'Αθήναιον, περιοδικὸν ἐν 'Αθήναις, 135

'Αθήναιος, ὁ Δειπνοσοφιστὴς, 2, 4, 8, 10, 15, 26, 31, 69, 144.

'Αθηναῖος 'Εφραὶμ, 326.

'Αθήναις (ἐν) ἡ ἔκδοσις, ιζ, ιη, 2, 5, 10, 37, 39, 46, 54, 57, 58, 61, 84, 86, 124, 133, 141, 145, 155, 157, 163, 181, 182, 185, 186, 199, 218, 219, 234, 235, 243, 244, 280, 281, 282, 284, 288, 292, 297, 298, 299, 307, 341, 344, 359, 375, 383, 385, 402, 438, 439, 440, 444, 452, 455, 456, 458, 464, 466, 467, 469, 471, 474, 489, 490, 493, 510, 513, 524, 525, 529, 534, 538.

'Αθήνης Κλεομένης, 466.

'Αθήνησι, ιζ, κζ, 34, 39, 140, 244, 246, 247, 267, 299, 366, 395, 452, 465, 481, 486, 487, 492, 494, 516.

'Αθηνογένης ὁ ἱερομάρτυς, 80, 89, 296.

'Αθωνιὰς 'Ακαδημία, 296, 307, 308, 326, 350, 436.

Αἴας ὁ βασιλεὺς, 194.

Αἴας Μαστιγοφόρος τοῦ Σοφοκλέους, 187, 188, 189, 191, 194.

Αἴγινα, ἡ νῆσος, 343, 383.

Αἴγισθος, 15.

Αἰγυπτιομονοφυσῖται ἢ Κόπται, 134.

Αἴγυπτος, 29, 31, 33, 34, 73, 87, 96, 98, 132, 226, 345.

Αἰκατερίνα ἡ μεγαλομάρτυς, 239, 277, 297.

Αἰλιανός, ἱστορικὸς, 9, 10, 11, 12, 156, 169.

Αἰμὰν, μουσικὸς Ἑβραῖος, 65.

Αἱμώνιος ὁ Μοναχὸς 71.

Αἰνείας, ὁ υἱὸς τοῦ 'Αγχίσου, 195, 397.

Αἶνος, πόλις τῆς Θράκης, 350, 375, 444, 495.

Αἰόλιος τρόπος ἢ ἦχος, ἢ αἰολιστὶ ἁρμονία, 25, 26.

Αἴολος, υἱὸς τοῦ Ἕλληνος, 512.

Αἰσχύλος, 4, 19, 186, 187.

Αἰτωλὸς Ἱερόθεος, 297.

Αἰὼν, ἐφημερὶς ἐν 'Αθήναις, 282, 475, 481, 482, 486, 493, 516.

'Ακάθιστος ὕμνος διατὶ ὠνομάσθη, 149.

'Ακάκιος, ὁ μάρτυς. 239. — Ὁ πατριάρχης, 121, 122.

'Ακεψιμᾶς ὁ μάρτυς, 244.

'Ακινάτης Θωμᾶς, 66.

'Ακίνδυνος ὁ μάρτυς, 239.

'Ακρίτας, 242.

'Ακροπολίτης Κωνσταντῖνος, 155, 156, 196, 205, 400.

'Ακρόπολις, ἐφημερὶς ἐν 'Αθήναις, 490, 492.

'Ακροστίχια, 94, 95

'Ακροστιχὶς, 199, 204, 205.

Ἀκροτελεύτια, 57, 73, 94, 96, 115.

'Ακροτελευτῶ τί λέγεται, 98.

Ἄλδος Μανούκκιος ὁ πρεσβύτερος 294.

'Αλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου ις', 29, 33, 40, 87, 88, 91, 99, 111, 115, 116, 124, 125, 129, 130, 281, 300, 468, 470, 471, 482. — Βιβλιοθήκη, 169.

'Αλεξανδρίδης Νικόδημος, 89, 90, 414.

'Αλέξανδρος, ὁ Μέγας, 17, 29, 33, 34, 168, 280, 478. — Ὁ ἅγιος, 327. — Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σύρου καὶ Τήνου 455, 456, 521.

'Αλεξιάδης Πέτρος, ιέ.

'Αλέξιος, ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, 293. — Ὁ Κομνηνὸς, 213, 260, 262.

'Αλήθεια, ἐφημερὶς, 2.

'Αλιάτης Μπούνης Γρηγόριος, 292, 370.

'Αλκαῖος, ὁ ἐκ Μιτυλήνης ποιητὴς, 7, 512.

'Αλκιβιάδης, στρατηγὸς τῶν 'Αθηναίων, 17.

'Αλκμὰν, ποιητὴς, 97, 164, 512.

'Αλκμήνη, μήτηρ τοῦ 'Ηρακλέους 37.

'Αλλάτιος Λέων, ιδ, 123, 138, 142, 147, 149, 151, 159, 160, 200, 220, 240, 247, 249, 253, 256, 257, 259, 260, 261, 267, 271, 273, 277, 292, 312, 400, 524.

Ἄλλον ἀνάβασμα, μουσικὸν σημεῖον 225.

'Αλμυριώτης Λέων, ιθ'.

'Αλτιντζῆς 'Αναστάσιος, 376, 377.

'Αλύπιος 'Αλέξανδρος, 27, 29, 399, 426. — Κιωνίτης ὁ θαυματουργὸς, 294.

'Αλφατζῆς Νικόλαος, 397.

'Αμάλθεια, ἐφημερὶς ἐν Σμύρνῃ, 281, 414, 449.

'Αμαλία, βασίλισσα τῆς 'Ελλάδος 348.

'Αμαλίειον Παρθεναγωγεῖον, 472.
'Αμβροσιανὴ ψαλμῳδία, 506.
'Αμβροσιανὸς ὕμνος, 170.
'Αμβρόσιος, ὁ Μεδιολάνων, 47, 77, 81, 91, 116, 118, 131, 132, 133, 143, 163, 170, 331, 506. — 'Ο ἐπίσκοπος Μυρέων (εἶτα Χίου καὶ κατόπιν 'Ικονίου), 404.
'Αμπελοκηπιώτης 'Αλύπιος, ιθ'.
'Αμστελοδάμῳ (ἐν) ἐξεδόθη, ις', 2, 29, 30.
'Αμυνεία, γενεὰ μουσικῶν, 27.
'Αμφιλόχιος ὁ 'Ικονίου, 83, 123, 130, 198, 239.
'Αμφίων, μουσικός, 12, 337.
'Αμωρίῳ (ἐν) ἀθλήσαντες μάρτυρες, 152.
'Αμὼς ὁ προφήτης, 66, 144.
'Αναβαθμοὶ ποῖοι λέγονται, 201, 236.
'Αναγνώστου Σταυράκης, 342.
'Αναγνωστόπουλος, 438.
'Ανακρέων, λυρικὸς ποιητής, 17.
'Ανάληψις τοῦ Σωτῆρος, 71, 192, 212, 214, 233, 245, 249, 253.
'Ανανιάδης Κωνσταντῖνος, 397.
'Ανανίας, ἐκ τῶν ἐν τῇ καμίνῳ τριῶν παίδων, 139. — 'Ο ἀπόστολος, 213. — 'Ο Κυζίκου μητροπολίτης, 312.
'Ανάπαυμα, μουσικὸν σημεῖον, 226.
'Ανάπαυμα σήμερον, μουσικὸν σημεῖον, 226.
'Ανάπλασις, περιοδικὸν ἐν 'Αθήναις, 507.
'Αναστασία Φαρμακολύτρια, 152.
'Αναστασιάδης Στέφανος, 496.
'Αναστάσιμα τροπάρια ποῖα λέγονται, 200.
'Αναστάσιος ὁ πρεσβύτερος, 103. — 'Ο αὐτοκράτωρ, 120, 140.
'Αναστασίου Νικόλαος, 402, 467, 470, 487, 525, 528.
'Αναστασιούπολις ἡ ἐν Γαλατίᾳ, 152.
'Ανατολή, ἐφημερὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει, 90, 363, 370, 390, 397, 406, 414, 415, 515.
'Ανατολικὰ ἢ 'Ανατολιακὰ στιχηρά, 138, 199, 241.
'Ανατολικὸς 'Αστήρ, ἐφημερὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει, 36, 79, 90, 175, 198, 199, 203, 206, 250, 269, 363. 364, 370, 376, 377, 381, 390, 392, 397, 398, 400, 403, 404, 406, 414, 415, 429, 435, 443, 457, 459, 514, 515.
'Ανατολικὸς Μηνύτωρ, ἐφημερὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει, 414.
'Ανατόλιος, ὁ Στουδίτης, 138, 199, 240, 254, 258, 400. — 'Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, 83, 88, 138, 139 150, 198, 199. — 'Ο Θεσσαλονίκης ἐπίσκοπος, 253, 254.
'Ανδρέας, ὁ 'Απόστολος, 147, 151, 213 254, 293. — 'Ο ὅσιος, ὁ διὰ Χριστὸν σαλός, 296. — 'Ο 'Ερημίτης, 297. — 'Ο Πυρρός, 83, 139, 150. — 'Ο Κρήτης ὁ καὶ 'Ιεροσολυμίτης, 100, 123, 147, 148, 150, 157, 165, 180, 185, 190, 193, 194, 222.
'Ανδρονίκιον τῆς Καισαρείας, 450.
'Ανδρόνικος ὁ πρεσβύτερος, υἱὸς Κωνσταντίνου τοῦ Δούκα, 261, 273, 275, 277.
"Ανδρος, ἡ νῆσος, 171.
'Ανέανες, μουσικὸς φθόγγος, 179.
'Ανέστης Χανεντές, 345.
"Ανθιμος, ὁ πρεσβύτερος, 138, 198. — 'Ο αἱρετικὸς, 179. — 'Ο ἱερομάρτυς καὶ ἐπίσκοπος Νικομηδείας, 244, 296. — 'Ο 'Ιεροσολύμων, 291, 310. — 'Ο Οὐγγροβλαχίας, 290. — 'Ο Μιτυλήνης μητροπολίτης, 302. — 'Ο Δομέστικος. ιθ'. — 'Ο ΣΤ, οἰκουμενικὸς πατριάρχης, 343, 358, 359, 380. — 'Ο μητροπολίτης 'Εφέσου, 344. — 'Ο ἁγιορείτης μοναχὸς, 436.
'Ανίκητος, ὁ μάρτυς, 213.
"Αννα, ἡ μήτηρ Σαμουὴλ, 54. — 'Η θεομήτωρ, 244. — "Αννης ἁγίας σύλληψις, 148, 293.
"Αννανες, μουσικὸς φθόγγος, 178, 333.
'Αντιγόνου νῆσος ἐν τῇ Προποντίδι, 335, 364.
'Αντικένωμα, μουσικὸν σημεῖον 226.
'Αντικενωκύλισμα, μουσικὸν σημεῖον, 173, 226.
'Αντικούντισμα, μουσικὸν σημεῖον, 226.
'Αντιόχεια τῆς Συρίας, 33, 48, 57, 60, 82, 85, 94, 95, 115, 120, 132, 133, 184, 142, 224, 233, 266.
'Αντίοχος, ὁ ἐπιφανὴς, 33, 41.
'Αντιόπη μήτηρ τοῦ 'Αμφίωνος, 12.
"Αντισσα, πόλις τῆς Λέσβου, 7.
'Αντίφωνα, 94, 95, 113.
'Αντιφωνάριον, 'Αμβροσίου Μεδιολάνων, 132. — Γρηγορίου Διαλόγου, 77, 144, 172.
'Αντίφωνος ψαλμῳδία, 85, 93, 96.
'Αντιψαλλόμενος τρόπος τοῦ ἄδειν ποῖος λέγεται, 93.

'Αντωνιάδης Δημήτριος, 356, 378, 379, 450.
'Αντώνιος ὁ Μέγας 152, 239, 254. —'Ο νέος, 297.—'Ο Μέγας Οἰκονόμος τῆς Μ. 'Εκκλησίας, 293—'Ο Μέγας Ρήτωρ τῆς Μ. 'Εκκλησίας, 294.—'Ο Λαμπαδάριος τῆς Μ. 'Εκκλησίας, 317, 338, 341, 443.
'Ανυσία, ἡ μάρτυς, 239.
'Απαμεία, πόλις τῆς Γαλατίας, 135.
'Απόδομα, μουσικὸν σημεῖον, 173.
'Απολλινάριος, ὁ πρεσβύτερος ὁ καὶ Γραμματικὸς, 114, 260.—'Ο νεώτερος, 114, 129, 149.
'Απολλιναρισταὶ, 114.
'Απολλόδωρος, ὁ 'Αλεξανδρινὸς χρονογράφος, 164.
'Απόλλων, ὁ θεὸς, 5, 8, 12, 16, 17, 18, 31, 57, 164.
'Απολλώνιος ὁ Ρόδιος, 18.
'Απολυτίκια Τροπάρια ποῖα λέγονται, 76.
'Απόστιχα ποῖα λέγονται, 199.
'Αποστολῖται ψάλται, 103.
'Απόστροφος, μουσικὸν σημεῖον, 169.
'Απορροή, μουσικὸν σημεῖον, 226.
"Απυκνοι φθόγγοι, 22.
'Αραβία, 29, 88, 96, 237, 308, 321.
'Αραβοπερσικὴ μουσικὴ, 306, 314.
'Αργόν, μουσικὸν σημεῖον 226.
'Αργοναῦται, 12, 16.
"Αργος, ἡ πόλις, 11, 444.
'Αργοστόλιον τῆς Κεφαλληνίας, 281, 494.
'Αργοσύνθετον, μουσικὸν σημεῖον, 173, 226.
'Αργυρόπουλος, Γερμανὸς μοναχὸς κ'.—Θεόδωρος, ιθ'.—Θεοφύλακτος Δομέστικος, ιθ'.
'Αρέθας, ὁ μάρτυς 239, 254.
'Αρειανοί, 77, 82, 110, 112, 113, 114, 125, 129, 134, 290.
"Αρειος, ὁ αἱρετικὸς, 82, 103, 112, 130, 260, 290.
"Αρης, ὁ θεὸς τοῦ πολέμου, 18, 23.
'Αριθμοί, βιβλίον τῆς Π.Δ. 65.
'Αριστάρχης Σταυράκης, Μ. Λογοθέτης τῆς Μ. 'Εκκλησίας, 378, 394, 407.
'Αριστηνὸς, 104.
'Αριστοκλῆς Θεόδωρος, ιζ', 323, 332, 334, 335, 336, 379. —'Ιωάννης, 459.
'Αριστοξένειος, γενεὰ μουσικῶν, 27, 29, 30.
'Αριστόξενος, μουσικός, 24, 25, 27, 28, 29, 46, 63, 164, 279, 399, 426, 448.
'Αριστοτέλης, φιλόσοφος 3, 10, 14, 17, 25, 26, 28, 38, 46, 50, 156, 477, 513, 523.
'Αριστοφάνης, κωμικὸς ποιητής, 7, 19, 181, 182, 186, 187.
'Αρίων, ὁ Μηθυμναῖος, 9, 12, 337, 538.
'Αρκαδία, 10.
'Αρκάδιος, ὁ γραμματικὸς, 204.
'Αρκλᾶς, 159, 160, 211, 212.
'Αρλέσιος, ιδ', 200, 261.
"Αρμανσπερ, ὁ κόμης 385, 466.
'Αρμενία, 33.
'Αρμενικὴ μουσικὴ, 319,
'Αρμονία, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μουσικῇ, 21, 62. 63. — 'Εν τῇ εὐρωπαϊκῇ μουσικῇ, 62, 63, 64. — Χρόα, 24.
'Αρμόνιος ἢ 'Αμμώνιος ὁ Γνωστικὸς, 116, 117.
'Αρνόβιος, 55, 66, 81.
'Αρνόλδος Γεώργιος, 35, 36, 227.
'Αροάνιος, ποταμὸς τῆς 'Αρκαδίας, 10.
'Αρσάκειον Παρθεναγωγεῖον, 472, 473.
'Αρσακίδαι, 34.
'Αρσένιος, ὁ μοναχὸς, 83, 150, 254. —'Ο ἐπίσκοπος Ὕδρας καὶ Σπετσῶν 468, 469.
"Αρτα, ἡ πόλις, 326.
"Αρτεμις, ἡ θεά, 18.
'Αρτέμων, ὁ μάρτυς, 213.
'Αρτινὸς Χριστοφόρος, 326
'Αρτουάσδης, ὁ 'Αρμενίων βασιλεὺς, 478.
'Αρχίλοχος, ποιητής, 20, 98, 279.
'Αρχιστρατεία, γενεὰ μουσικῶν, 27.
'Αρχῳδοὶ ποῖοι ἐκαλοῦντο, 532.
'Ασάφ, μουσικὸς ἑβραῖος, 65.
"Ασελλα, 132.
'Ασία, 16, 34, 85, 280, 478.
'Ασσὰν Νικόλαος ὁ Κύπριος, κ'.
'Ασσεμάνης, ιδ', 126.
'Αστραχάνιον, ἡ πόλις, 308.
'Ασώπιος Κ. 307.
'Ασώτου Κυριακή, 194, 237.
'Ατρείδης, 15, 193.
'Αττικός, ἐπίσκοπος Κ/πόλεως, 55,
Αὐγερινὸς 'Ανδρέας, κς',
Αὐγή, ἐφημερὶς ἐν Κ/πόλει, 282, 347, 363, 387, 390, 392, 404, 405.
Αὐγουστῖνος, ὁ τῆς 'Ιππῶνος ἱεράρχης, 58, 69, 73, 76, 77, 81, 83, 103, 109, 110, 116, 118, 125, 131, 133, 141, 170.
Αὔγουστος, αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων, 29, 40.
Αὐλός, ἐμπνευστὸν ὄργανον, 17.
Αὐξέντιος, ὁ μάρτυς, 239, 252, 254. —'Ο ἀββᾶς τῆς Βιθυνίας, 118, 139.
Αὐρηλία, 145.

Αὐρηλιανός, αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων, 221. — Μοναχὸς δυτικός, 174.
Αὐτόλυκος, 8.
Αὐτόνομος, ὁ ἅγιος, 150.
Ἀφθονίδης Γερμανός, ἀρχιμανδρίτης Σιναΐτης, ιζ', 167, 292, 313, 315, 319, 373, 376, 380, 381, 400, 449, 459.
Ἀφρική, 89, 109.
Ἀφροδίτη, ἡ θεὰ τοῦ Ὀλύμπου, 18, 23.
Ἀχαιός, ὁ υἱὸς τοῦ Αἰόλου 512.
Ἀχιλλεύς, ὁ ὁμηρικὸς ἥρως, 18, 194.

Β

Βαβύλας, ὁ ἅγιος, 57, 150, 239.
Βαβυλών, ἡ πόλις, 65, 201, 371.
Βάγνερ Ριχάρδος, 404, 405, 528, 529.
Βάδεν, ἡ πόλις, 518.
Βαΐων ἑορτή, 71, 192, 212, 241, 250.
Βαχχεῖος ὁ Γέρων, 29, 170, 399, 426, 507.
Βάχχος, ὁ μάρτυς, 239.
Βάκυα, μουσικὸς φθόγγος τῶν Ἀράβων, 179.
Βάκων, φιλόσοφος ἄγγλος, 83.
Βαλάσιος ἱερεύς, 158, 219, 220, 257, 301, 302, 303, 304, 306.
Βαλατᾶς, συνοικία ἐν Κ/πόλει, 340, 358, 374.
Βαλιάδης Κωνσταντῖνος, μητροπολίτης Μιτυλήνης, 41, 43, 80, 286, 284, 382, 387, 390, 391, 404, 431, 457, 457, 463, 518, 521.
Βαλλερμῖνος, 70
Βαλλιάνος Θεόδωρος, 525.
Βαλσαμὼν Θεόδωρος, 59, 73, 83, 104, 266.
Βάμβας Φωκίων, 449.
Βάπτισις τοῦ Σωτῆρος, 71, 233, 340.
Βαρβάκειον, Λύκειον ἐν Ἀθήναις, 454, 488, 489
Βαρβάρα, ἡ μεγαλομάρτυς, 152, 215, 240, 254.
Βαρβερῖνος, καρδινάλιος, 506.
Βάρβιτος, ἔγχορδον ὄργανον, 17, 67.
Βαρδεσάνος ἢ Βαδησάνος, 116, 117.
Βάρδας, ἀδελφὸς τῆς βασιλίσσης Θεοδώρας, 243.
Βαρεῖα, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Βαρθολομαῖος, ὁ ἀπόστολος, 238. — Ὁ μοναχός, 258, 259. — Ὁ Δομέστικος τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Λαύρας, 302. — Ὁ ἐπίσκοπος Τριφυλίας καὶ Ὀλυμπίας, 455, 456.
Βαρλαάμ, ὁ αἱρετικός, 270. — Ὁ ἱερομόναχος, 155, 223, 250.
Βάρνα, ἡ πόλις, 318.
Βαρνάβας, ὁ ἀπόστολος 152, 238, 326. — Ὁ ὅσιος ἐξ Ἀθηνῶν, 308.
Βαρούχ, ὁ προφήτης, 538.
Βάρταλης Λέων, 273.
Βαρύαυλος, ἐμπνευστικὸν ὄργανον, 17.
Βαρύπυκνοι φθόγγοι 22.
Βαρύς, ἦχος 164, 194, 197, 198. — Μουσικὸν σημεῖον, 226. — Τετράφωνος, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Βαρύφωνοι 65.
Βασᾶς Πέτρος, κδ'.
Βασιλεία (ἐν) ἡ ἔκδοσις, 30, 133.
Βασίλειος, ὁ μέγας, 46, 53, 57, 58, 73, 77, 80, 81, 82, 88, 89, 91, 92. 93, 94, 96, 111, 126, 127, 128, 129, 133, 134, 151, 203, 213, 354, 257, 267, 298, 480, 482, 517, 519. — Ὁ πατὴρ τοῦ Μ. Βασιλείου, 127. — Ὁ μάρτυς 239. — Ὁ Μακεδών, 83, 243, 244, 250.
Βάτανα, πόλις τῆς Συρίας, 30.
Βάτης Ἀνδρέας, 404.
Βατικανὸν τῆς Ῥώμης 248.
Βατοπαιδινός, Δαμασκηνός κ'. - Δαμιανὸς, 310, 311. — Διονύσιος προηγούμενος, 437. — Θεοτόκης, 441, 492. — Ἰάκωβος Δημόπουλος κδ'. — Ματθαῖος, κ'. — Ἕτερος Ματθαῖος, 441. — Νίκανδρος προηγούμενος, κγ', 178, 307. — Σπυρίδων, 441.
Βατοπαιδίου μονὴ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, 178, 267, 308, 310, 437, 441.
Βαυαρία, 405.
Βαφειάδης, Εὐστράτιος, 368, 466, 470. — Παναγιώτης, 414.
Βαφείδης Φιλάρετος, μητροπολίτης Καστορίας, ις' 110, 145, 167.
Βεγλερῆς Γεώργιος, κζ.
Βελημᾶς Γεώργιος, 297.
Βελλαρᾶς Νικόλαος, 326.
Βελλιάδης Βέλλιος, 397.
Βελούδης Ἰωάννης, 145, 160. 300. 310, 507.
Βέμπερ Κάρολος, 528, 534.

Βενέδικτος, ὁ μάρτυς, 239.—Ὁ ΙΔ'. πάπας, 69 —Ὁ ἡγούμενος, 234, 256.
Βενετία τῆς Ἰταλίας, 300, 404, 405, 507.—Βενετία (ἐν) ἡ ἔκδοσις, ιστ'. ιζ'. 28, 61, 104, 145, 160, 161, 165, 179, 202, 203, 204, 205, 209, 212, 214, 233, 234, 245, 250, 252, 254, 293, 296, 297, 309, 325, 326, 371, 453, 507.
Βέρδης Ἰωσὴφ, 528.
Βερναρδάκης Δημήτριος, 43, 64, 452, 506, 521. — Ν. Α. 453.
Βερολῖνον, 283, 472, 525.
Βετχόβεν, μουσικὸς, 527, 528. 534.
Βηθλεέμ, 75, 132, 218.
Βηρυττὸς τῆς Συρίας, 140.
Βησσαρίων, ὁ ὅσιος, 297.—Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Λαρίσσης, 299. — Ὁ μητροπολίτης Δυρραχίου, 334.
Βιβλιοθήκη, ἐν Λέσβῳ 45. — Ἐν Μόσχᾳ, 141.—Ἐν Πάτμῳ, 141, 171. — Ἐν Φαναρίῳ Κ]πόλεως τοῦ ἁγιοταφιτικοῦ μετοχίου, 220, 221, 325, 331.
Βιέννη, 101, 230, 351, 354, 375, 388, 479, 518, 526. — Βιέννη (ἐν) ἡ ἔκδοσις, 353, 354.
Βιθυνία, 74, 139, 242.
Βίκτωρ, ὁ μάρτυς, 152.
Βιλλεμαῖνος ὁ γάλλος, ιδ', 124.
Βιλλωτὸς, ὁ γάλλος, 399, 507.
Βιολάκης Γεώργιος, ιη', 167, 366, 378, 380, 381, 394, 433, 434, 435. 495.
Βιργίλιος, ὁ ποιητής, 513.
Βιταλιανός, ὁ πάπας, 70.
Βιτρούβιος, 69.
Βλάγκα, συνοικία τῆς Κων]πόλεως, 349, 358.
Βλαδίμηρος, ὁ μέγας, 227.
Βλάσιος, ὁ ἱερομάρτυς, 292.
Βλασόπουλος Στυλιανός, 298.
Βλάσταρις Ματθαῖος, 109.
Βλαστὸς Μελέτιος, ἱερομόναχος, ιη'.
Βλαχέρναι, 149.
Βλαχία, 308, 309, 316, 328, 342, 358, 360, 441.
Βλαχόπουλος Σωτήριος, 350, 351, 379, 463, 493.
Βλάχος Νεκτάριος, 440, 441.
Βλεμμίδης Νικηφόρος, 83, 269.
Βογιάτσης Ἱερώνυμος, ιή., 140, 204.
Βοεβόδας Σοῦτζος Νικολάου Ἀλέξανδρος, 328.
Βοεμία, 527.
Βοέτιος, 170.
Βοήθιος, 426.
Βόλτος Γεώργιος, 394.
Βόννη, ἡ πόλις, 527.
Βόσσιος, 37.
Βουκολιασμοί, μέλη διὰ τοὺς βόσκοντας, 18.
Βουκουρέστιον τῆς Βλαχίας, 295, 305, 316, 327, 328, 329, 342, 375, 423.
Βουλγαράκης Δημήτριος, 359, 465, 486, 492.
Βούλγαρης, Κ. κζ'.
Βουλγαρία, 68.
Βούλγαρις Εὐγένιος, 2, 113, 137, 181, 199, 283, 291, 296, 306, 307, 308, 326, 452.
Βουλλιάλδος, 2.
Βουρνένης, 399,
Βουτυρᾶς Ι. Σ. ιζ', 135.
Βουχηρᾶς Ἰσίδωρος, 270.
Βραΐλα τῆς Ρουμανίας, 494,
Βραΐλας Πέτρος, ιζ', 3, 66.
Βρετὸς Παπαδόπουλος Α. ιζ'. — Η· Μαρῖνος, 354, 471, 499.
Βρεττανικὸς Ἀστήρ, ἐφημερὶς ἐν Λονδίνῳ, 500.
Βροκίνης Σ. Λ., 308.
Βρυέννιος Ἰωσήφ, 212. — Μανουὴλ ιε', ιστ', 2, 45, 166, 167, 275, 371, 426, 507. — Φιλόθεος, μητροπολίτης Νικομηδείας, 79, 386.
Βυζάντιον, 1, 224, 255, 257, 260, 262, 284, 287, 322.
Βυζάντιος Ἀλέξανδρος, 391, 392, 397, 398, 460, 461, 463. — Ἰωάννης Πρωτοψάλτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας, 346, 348, 349, 362, 364, 365, 375, 423, 424, 443, 444, 460. — Κωνσταντῖνος Πρωτοψάλτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας ιή'., 140, 176, 203, 264, 220, 317, 335, 336, 337, 338, 341, 346, 356, 364, 365, 423, 435, 436, 441, 443. — Μανουὴλ Πρωτοψάλτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας, 265, 317, 318, 327, 331, 332, 336, 338, 339, 341, 349, 424. — Ὀνούφριος, 351, 360, 361. — Πέτρος Γεωργίου, 341, 342, — Στέφανος, 158.
Βυζαντὶς, ἐφημερὶς ἐν Κ]πόλει, 78, 90, 363, 369, 387, 389, 390, 392, 396, 397, 398, 400, 403, 404, 405.
Βύζας, 150.
Βυθόν, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Βῶλος τῆς Θεσσαλίας, 366, 494.

Γ

Γαβαλλᾶς Φίλιππος, κ'.
Γαβριήλ, ὁ Ἀρχάγγελος, 245, 255.— Ὁ φιλόσοφος, 255.— Ὁ μητροπολίτης Φιλαδελφείας, 291.— Ὁ ἱερομόναχος, ιθ'. — Ὁ ἐπίσκοπος Ἱερισσοῦ κ'.
Γαβριηλόπουλος Νικόλαος, 296.
Γαζῆς Ἄνθιμος, ιή', 306. — Μανουήλ, ιθ'.
Γαϊτάνος, 71.
Γάϊος, πρεσβύτερος Ρώμης, 82, 88.
Γαλάζιον Ρουμανίας, 450.
Γαλάνης Ἐμμ., 5
Γαληνός, 8, 355.
Γαλάται (πρὸς) ἐπιστολὴ Ἀπ. Παύλου, 516, 517.
Γαλατᾶς ἐν Κων]πόλει, 307, 331, 340, 341, 346, 349, 350, 358, 360, 362,363, 364, 366, 377, 389, 390, 391, 415, 433, 450, 460, 461, 463.
Γαλατία Καππαδοκίας, 259.
Γαλλία, 68, 69, 86, 131, 135, 145, 283, 388, 526.
Γαμηλιών, 300.
Γάνδη (ἐν) ἡ ἔκδοσις 2.
Γανόχωρα, 491.
Γαριζίν, τὸ ὄρος, 41.
Γαυδέντιος, ὁ μουσικός, 21, 30, 399, 426.
Γεδεὼν Μανουήλ, 122, 206, 264, 266, 310, 364, 372.
Γεδρωσίων παῖδες, 33, 478.
Γέλα τῆς Σικελίας, 29.
Γενέσιον τῆς Θεοτόκου, 148, 151, 212, 240, 245, 253, 254.
Γένεσις, βιβλίον τῆς Π. Δ. 65.
Γένη ἐν τῇ μουσικῇ, 20, 162.
Γεννάδης Νικόλαος, 90.
Γεννάδιος ὁ μοναχός, 347.
Γέννησις τοῦ Ἰησοῦ, 71, 94, 151.
Γερακάκης Π. ιζ, 2.
Γέρασα τῆς Ἀραβίας, 29.
Γερασινὸς Νικόμαχος, 399, 512.
Γεράσιμος, ὁ ὅσιος, 149. — Ὁ ἐκ Κεφαλληνίας, 296, 297. — Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, 302. — Ὁ μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως, 344. — Ψάλτης ἐπὶ τῆς ἀλώσεως, 370. — Ὁ ἱερομόναχος, κγ'. — Ὁ ἀπὸ Φιλαδελφείας Σκυθοπόλεως καὶ νῦν πατριάρχης Ἀντιοχείας, κ, λα', 389, 404, 411.— Ὁ μητροπολίτης Ἀγκύρας, 364.
Γερβέρτος Φρ. Αὐγ. ιδ', 2, 45, 257, 264, 271, 276, 399, 506.
Γερμανία, 42, 78, 145, 297, 405, 427, 454, 507, 527, 528.
Γερμανός, ὁ ὁμολογητής, πατριάρχης Κων]πόλεως, 83, 119, 150, 151, 239, 269. —Ὁ παλαιῶν Πατρῶν, 158, 220, 298, 302, 303, 330, 331. — Ὁ Ε'. πατριάρχης Κων]πόλεως, 363. — Ὁ Καλλιγᾶς, μητροπολίτης Ἀθηνῶν, κδ', κστ', 457, 469, 490.
Γερογιάννης Θεοχάρης, 366, 368, 464, 470
Γεωργιάδης, Ἀλέξανδρος, 365, 397, 400, 401, 495.—Ἀναστάσιος Φιλιππουπολίτης, ιστ', 28. — Βασίλειος ὁ μητροπολίτης Ἀγχιάλου, 101, 160, 452, 461, 536. — Ἠλίας, 361, 494. — Θεόδωρος, ἰατρός, 390, 392, 405, 407, 413, 414, 415.
Γεωργιάδου Μαρία, 411.
Γεώργιος ὁ μεγαλομάρτυς, 223, 233, 239, 241, 254, 260, 273. — Συρακουσῶν ἐπίσκοπος, ὁ Σικελιώτης, ἢ Σικελός, 147, 150, 242.—Ὁ πατὴρ Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης, 147. — Ὁ Πισίδης, 148, 149, 150, 152. — Ὁ Νικομηδείας, 150, 247. — Ἀμάστριδος ἐπίσκοπος, 83, 157, 246.— Ὁ ἐπίσκοπος Μιτυλήνης, 246.— Ὁ Δομέστικος, υἱὸς Παναρέτου Πατζάδα, 257, 265.—Ψάλτης ἐπὶ τῆς ἁλώσεως, 370. — Πρωτοψάλτης ὁ ἐκ Ραιδεστοῦ, 219. — Πρωτοψάλτης Αἴνου, 350. — Πρωτοψάλτης Φιλιππουπόλεως, 328, 349. — Ὁ ἱερεύς, πατὴρ Γρηγορίου τοῦ Λευίτου, 329.
Γεωργίου Νικόλαος, 356, 450, 451, 466, 491, 493, 494. — Χαραλάμπης, 397.
Γεωργόπουλος Σπυρίδων, 397.
Γιαννόπουλος Ε. Σ. 438.
Γιάρατσιτς Ἰωσήφ, πατριάρχης Καρλοβίτσης, 354.
Γιλτίζ, σουλτανικὰ ἀνάκτορα, 389.
Γιωβάσκος Βλάχος, 270.
Γκλύκ, μουσικὸς εὐρωπαῖος, 527, 528.
Γλαύκων, 14.
Γλυκᾶς Νικηφόρος, μητροπολίτης Μηθύμνης, 335.
Γλυκερία, ἡ ἁγία, 149.
Γλυκὺς Ἰωάννης, 158, 220, 242, 250, 255, 258, 274, 319, 331.
Γοάρ, ιδ', 202.

Γοβδελᾶς Πέρσης, ὁ πολύαθλος, 294.
Γολινδούχη, ἡ μάρτυς, 273.
Γοργόν, μουσικὸν σημεῖον, 169, 226.
Γοργοσύνθετον, μουσικὸν σημεῖον, 173.
Γόρδιος, ὁ μάρτυς, 239.
Γορθμικόν, μουσικὸν σημεῖον, 169.
Γορθμός, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Γουϊάνη, ἡ πόλις, 9.
Γουρίας, ὁ μάρτυς, 239.
Γούτας Μανουήλ, κ'. — Νικόλαος, 494.
Γραφικὸς Κόσμος, περιοδικὸν ἐν Κ]πόλει, 389, 396, 404, 457.
Γρηγοριάς, Γερμανὸς ἀρχιμανδρίτης, 300.—Μητροφάνης, 295.— Νικηφόρος, 268, 269, 270, 271.
Γρηγορία, μήτηρ Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης, 147.
Γρηγοριάδης Σταυράκης, 350, 364, 379, 450.
Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς ὁ καὶ Θεολόγος, ιγ', ιζ', 52, 68, 76, 84, 91, 95, 109, 114, 120, 122, 126, 127, 128, 129, 130, 133, 146, 198, 207, 208, 209, 232, 233, 235, 239, 254, 416.— Ὁ Νύσσης ἐπίσκοπος, 50, 52, 67, 88, 127, 128, 213.—Ὁ Ναζιανζοῦ ἐπίσκοπος, 129.— Ὁ Νεοκαισαρείας ἐπίσκοπος ὁ θαυματουργός, 82, 88, 92, 239. — Ὁ ἐπίσκοπος τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας, 253. — Ὁ Διάλογος, πάπας Ρώμης, 77, 142, 143, 144, 145, 146, 163, 172, 506, 522. — Ὁ Δυρραχίου ἱεράρχης, 297. — Ὁ Βιζύης μητροπολίτης, 348. — Ὁ Δομέστικος τῆς ἐν Ἁγίῳ ὄρει μονῆς τῆς Λαύρας, 264,266. — Ὁ Χῖος, ἱεροδιάκονος, 328, 329, 345, 375. — Ὁ Ε', πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, 315, 316. — Ὁ ς'. πατριάρχης Κ]πόλεως, 358, 363, 364, 376, 377, 438.— Ὁ Χίου μητροπολίτης, ιζ', 123, 376, 377, 379. — Ὁ ἐπίσκοπος Νάξου, κς', 490.
Γριτσάνης Παναγιώτης, 281, 470, 471.
Γρόνθισμα, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Γροτταφερράτας μονή, 242, 258.
Γῶγος Γρηγόριος, ἀρχιμανδρίτης, 336.

Δ

Δαβίδ, ὁ Προφητάναξ, 8, 41, 43, 46, 49, 50, 54, 55, 65, 72, 73, 75, 79, 81, 95, 105, 110, 114, 116,201, 216, 233, 271, 454. —Ὁ μοναχὸς, κ'. — Ὁ ἐπίσκοπος Ναυπακτίας καὶ Εὐρυτανίας, κς', 490.
Δαχιανὸς Δημήτριος ὁ Δομέστικος, 308.
Δαλματία, 132.
Δαμαλᾶς Νικόλαος 522.
Δαμασκηνός, ὁ Στουδίτης μοναχός, 156. — Ὁ ἐπίσκοπος, ὁ τῶν Ποικίλων συγγραφεύς, 156. — Ὁ Ρονδίνης ἐπίσκοπος, 156.
Δαμασκὸς τῆς Συρίας, λ6', 146, 147, 153, 156, 157, 159, 197, 201, 202.
Δαμιανὸς ὁ Ἀνάργυρος καὶ μάρτυς, 139, 151, 213, 244. —Ὁ ἱερομόναχος, κδ'. — Ὁ ἁγιοταφίτης ἀρχιμανδρίτης ὁ ἐκ Σάμου, κ'.
Δάμων,ὁ διδάσκαλος τῆςμουσικῆς,20.
Δαμωνεία, γενεὰ μουσικῶν, 27.
Δανιήλ, ὁ προφήτης, 152, 238, 254, 293. — Βιβλίον τῆς Π. Δ. 54. — Ὁ Πρωτοψάλτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας, 158, 220. 303, 313, 314, 315, 318, 331, 348, 373, 423, 424, 443. — Ὁ ἱεροδιάκονος, 459, 494. — Ὁ ἐπίσκοπος Ἀργολίδος, 455, 456.
Δάντης, ὁ ποιητής, 430, 513.
Δαπόντες Καισάριος, 301, 305, 307, 308, 309, 325.
Δαράκης Βίκτωρ, ὁ καὶ Κλαπατσαρᾶς, 296.
Δαρμός, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Δαρτά, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Δεγκουδράϋ, ὁ γάλλος μουσικός, 481.
Δεκάδυος Ἰουστῖνος, 150, 293, 294.
Δεκαπολίτης Γρηγόριος, 239.
Δεκιγάλλας Ἰωσήφ, ιζ', 254, 375.
Δέκιος, αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων, 55,87,88.
Δευτερονόμιον, βιβλίον τῆς Π. Δ. 54, 96.
Δεύτερος ἦχος, 164, 167, 189, 197, 506.
Δηλιγιάννης Κωνσταντῖνος, μητροπολίτης Χίου, 496.
Δῆλος, ἡ νῆσος, 18.
Δημάδης Κ. 414.
Δήμητρα, ἡ θεά, 18, 20.
Δημητρακόπουλος Ἀνδρόνικος, ἀρχιμανδρίτης, ιζ', 2, 243, 260, 261, 265, 266, 269, 270, 271, 272, 273, 274,

277, 292, 295, 298, 299, 300, 301, 304, 305, 306, 207, 308, 452.
Δημητριάδης Χ. Κωνσταντῖνος, 397.
Δημήτριος, ὁ μεγαλομάρτυς, 147, 237, 238, 239, 254, 260, 271, 296.— Ὁ ἐκ Χίου, ιη΄. — Ὁ νεομάρτυς ὁ ἐκ Χίου, 295.—Πρωτοπαπᾶς τῆς Μ. Ἐκκλησίας, 350, 362, 364.
Δημητσάνα, ἡ πόλις, 209.
Δημόδοκος, ὁ ἀοιδός, 4, 18.
Δημοσθένης, ὁ ῥήτωρ, 514.
Διαζευκτικὸς τόνος, 23.
Διακεκλασμένη μουσικὴ, 104.
Διαπασῶν ἢ ὀκτάχορδον σύστημα, 21, 64, 166.
Διὰ πέντε σύστημα, 21, 64.
Διασταλτικὸν ἦθος τῆς μελοποιΐας, 27.
Διαστήματα μουσικὰ, 20, 21.
Διὰ τεσσάρων σύστημα, 21, 64.
Διατονικὸν γένος ἢ Διάτονον, 24, 91, 162, 163.
Διάτονον, σύντονον, 24.— Μαλακόν, 24.—Διάστημα, 21.
Διὰ τριῶν τί λέγεται ἐν τῇ μουσικῇ, 63.
Διάφωνα διαστήματα, 21.
Διάψαλμα, μουσικὸν σημεῖον τῆς ἑβραϊκῆς μουσικῆς, 37.
Διγενῆς, μουσικός, 384.
Δίγοργον, μουσικὸν σημεῖον, 169.
Δίδυμος, συγγραφεὺς τοῦ Α΄, μ.χ. αἰῶνος, 29. — Ὁ Ἀλεξανδρεὺς, 83, 88, 130.
Διεζευγμένα τετράχορδα, 23.
Δίεσις τί λέγεται, 21, 503.
Διθύραμβοι ὕμνοι, 18.
Δικαίαρχος ὁ Μεσσήνιος, 29.
Διόδωρος ὁ Ἀντιοχεύς, 83, 95, 132.
Διοκλητιανός, αὐτοκράτωρ τῆς Ῥώμης, 55, 89, 123.
Διονύσια, ἡ ἑορτή, 41.
Διονύσιος, ὁ Ἁλικαρνασσεύς, 4, 289. — Ὁ περιηγητής, 209. — Ὁ μουσικός, 31. — Ὁ Ἀρεοπαγίτης, 57, 75, 81, 83, 84, 239. — Ὁ Ἀλεξανδρείας ἱεράρχης, 89. — Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Αἰγίνης, 297. — Ὁ μητροπολίτης Ἡρακλείας ιθ΄. — Ὁ Οὐγγροβλαχίας μητροπολίτης, 328. — Ὁ Νικαίας μητροπολίτης, 386.—Ὁ Μηθύμνης μητροπολίτης, 297.— Ὁ Ε΄., ὁ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως, Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, κα΄, κη΄, κθ΄, λ΄, 381, 405, 411. — Ὁ μητροπολίτης Ξάνθης, 89, 432. — Ὁ μητροπολίτης πρώην Ἀμίδης, 90.
Διονυσίου μονὴ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, 156, 165, 214.
Διόνυσος, ὁ θεός, 18, 41, 477.
Διοξεῖα ἐν τῇ μουσικῇ τί λέγεται, 21, 64.
Διπλῆ, μουσικὸν σημεῖον, 225.
Διπλοκιόνιον ἐν τῷ Βοσπόρῳ, 340, 360, 364, 450, 460.
Διπλοπέλαστον, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Δὶς διαπασῶν σύστημα ποῖον λέγεται, 23.
Δοβριανὴ τῆς Ἠπείρου, 282, 464, 513.
Δοβριανίτης Μαργαρίτης, 166.
Δόγαι τῆς ἑνετικῆς δημοκρατίας, 487.
Δογματικὰ τροπάρια ποῖα λέγονται, 200.
Δομένικος Μηνᾶς, 451.
Δομέστικος τίς ὠνομάζετο, 155, 532.
Δομέτιος, ὁ ἅγιος, 239.-Ὁ ἱερεύς, 364.
Δομνίνα ἡ παρθένος, 97.
Δονατισταί, αἱρετικοί, 109, 110.
Δονάτος, ἐπίσκοπος, 109.
Δόνης Ἰωάννης Βαπτιστής, 399, 506.
Δοξολογία μικρά, 82.
Δόπερ Μάγερ, 414.
Δοσίθεος Ἱεροσολύμων, ιστ΄, 236, 274, 277, 291, 292, 295, 300, 303, 304, 310.
Δουκάγγιος, ιδ΄, 155.
Δούκας, ὁ χρονογράφος, 148.
Δουσίκου μονὴ ἐν Ἀγράφοις, 297.
Δοχειαρίτης Συνέσιος, 491.
Δράβος, ὁ ποταμός, 125.
Δυρράχιον τῆς Ἰλλυρίας, 262, 334, 335.
Δωδώνη, 295.
Δωμάτια τὰ ἐν τῇ Μ. Ἀσίᾳ, 441.
Δωρικὴ μουσική, 19.
Δώριος τρόπος ἢ δώριον μέλος ἢ δωριστὶ ἁρμονία, 22, 25, 26, 91, 132, 164, 167, 168, 265, 506.
Δῶρος, ἀρχηγέτης τῶν Δωριέων, 512.

Ε

Ἑβδομάς, περιοδικὸν ἐν Ἀθήναις, 493.
Ἑβραϊκὴ μουσική, 36, 37, 39, 40, 450.
Ἐγκαίνια ναοῦ Ἀναστάσεως, (τροπάρια), 151, 213.
Ἐγρῆ—καποῦ, συνοικία ἐν Κ]πόλει, 322, 323.

Ἐδερνεκαποῦ, συνοικία ἐν Κ]πόλει, 363.
Ἔδεσσα τῆς Συρίας, 103, 116, 118, 126, 140.
Ἐζεκίας, ὁ προφήτης, 54.
Ἐθνική, ἐφημερὶς ἐν Ἀθήναις, 369.
Εἰκόνος ἀχειροποιήτου τοῦ Σωτῆρος μνήμη, 151.
Εἰρηναῖος, ὁ θεσπέσιος, 83, 85, 86, 87, 88.
Εἰρηνάρχης, ὁ ὁμολογητής, 239.
Εἰρήνη, ἡ αὐτοκράτειρα, 214, 223.
Εἰρμολόγιον, τί λέγεται, 203.—Καλοφωνικὸν τί λέγεται, 203.
Εἰρμός τί λέγεται, 202, 203, 204.
Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, 150, 203, 245, 247, 253, 257, 260, 273.
Εἰσοδικὸς ὕμνος, 79.
Ἑκάβη, Εὐριπίδου, 187, 191.
Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ἐφημερὶς ἐν Κ]πόλει, 78, 101, 122, 160, 206, 228, 230, 282, 302, 315, 363, 364, 365, 370, 372, 381, 382, 404, 414, 459, 536.
Ἐκκλησιαστικὸς μουσικὸς Σύλλογος ὁ ἐν Ἀθήναις, 39, 362, 368, 394, 395, 401, 402, 437, 438, 439, 440, 451, 454, 465, 466, 467, 468, 469, 487, 488, 492, 529.—Ὁ ἐν Κων]πόλει, 358, 394, 435, 443, 451, 457, 459, 470.
Ἐκστρεπτόν, μουσικὸν σημεῖον, 173.
Ἕκτωρ, ὁ υἱὸς τοῦ Πριάμου, 38, 195.
Ἐλαιῶν ὄρος, 91.
Ἐλαφρόν, μουσικὸν σημεῖον, 169.
Ἑλένη, ἡ γυνὴ τοῦ Μενελάου, 18, 188, 194. — Ἡ μήτηρ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, 152, 242, 277.—Ἡ μήτηρ Γρηγορίου Πρωτοψάλτου τοῦ Λευίτου, 329.
Ἑλενούπολις τῆς Βιθυνίας, 135.
Ἐλευθέριος ὁ ἱερομάρτυς, 295, 296. — Ὁ ἱερεύς, κδ.
Ἑλικών, τὸ ὄρος, 4, 396. — Ἡ ἐν Ὑψωμαθείοις ἑταιρία, 410.
Ἕλινος, ᾠδή, 19.
Ἐλισσαιέ, ὁ προφήτης, 313.
Ἑλλάδιος Ἀλέξανδρος, ιδ', 305.
Ἕλλην, ὁ ἀρχηγέτης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, 512.
Ἑλληνικὸς Μουσικὸς Σύλλογος, ὁ ἐν Κων]πόλει, 358, 362, 365, 382, 383, 386, 387, 388, 389, 390, 394, 396, 405, 415, 443, 450, 460, 461, 463, 472, 495.
Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, ὁ ἐν Κ]πόλει, ιη', κα', 46, 53, 80, 97, 136, 142, 147, 172, 178, 181, 248, 276, 297, 301, 302, 304, 314, 388, 397, 406, 410, 413, 450, 459.
Ἐλπίς, ἡ μάρτυς, 296.
Ἐμμέλεια, μήτηρ τοῦ Μ. Βασιλείου, 127.
Ἐμπορικὴ σχολὴ ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ, κα', 332.
Ἐναρμόνιον γένος, 24, 91, 162, 163.
Ἔναρξις, μουσικὸν σημεῖον, 173.
Ἐνδεκάχορδον σύστημα, 23.
Ἐνετίησι, ιστ', 269, 297, 309, 325, 327.
Ἔνιγγ Ἰούλιος, 472, 484, 485, 486, 487, 488, 512.
Ἐννίκιος, εὐρωπαῖος γράψας περὶ μουσικῆς, 37.
Ἔνσελτ, εὐρωπαῖος μουσικός, 534.
Ἐξαποστειλάρια, 200.
Ἔξαρξις, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Ἐξερχάζεν Ἀντώνιος, εὐρωπαῖος μουσικός, 526.
Ἐξ Μάρμαρα, συνοικία ἐν Κ]πόλει, 363, 410.
Ἔξοδος, βιβλίον τῆς Π. Δ., 54, 65.
Ἔξω θεματισμός, μουσικὸν σημεῖον, 173.
Ἐπαμεινώνδας, στρατηγὸς τῶν Θηβαίων, 7.
Ἐπέγερμα, μουσικὸν σημεῖον, 173, 226.
Ἐπιβάται, ἡ κωμόπολις τῆς Θράκης, 347.
Ἐπιγονεία, γενεὰ μουσικῶν, 27.
Ἐπιθεώρησις, ἐφημερὶς ἐν Ἀθήναις, 490, 512. — Ἐφημερὶς ἐν Κων]πόλει, 90, 370, 406, 407, 415, 429, 462, 464.
Ἐπιλήνια μέλη, 18.
Ἐπιλύχνιος ὕμνος, 80, 81, 147.
Ἐπιμύλια μέλη, 18.
Ἐπινίκιος ὕμνος, 77.
Ἐπιφάνιος ὁ Κύπρου, 83, 88, 89, 97, 114, 116, 124, 125, 198, 213.
Ἐποχή, ἐφημερίς, 448.
Ἑπτάνησος, 458, 470, 471, 513.
Ἑπτάχορδον σύστημα, 23.
Ἔρασμος, 30, 37, 133, 171, 283, 424.
Ἐρεσσὸς τῆς Λέσβου, 7.
Ἐρετικὰ μέλη, 18.
Ἐριγένης ὁ Σκῶτος, 174.
Ἐριννῦς, 12.
Ἑρμῆς, ὁ θεὸς τοῦ Ὀλύμπου, 16,

18, 23. — Ἑλληνικὸς Σύλλογος ἐν Κ]πόλει, 405.
Ἑρμιππεία, γενεὰ μουσικῶν, 27.
Ἑρμουπόλει (ἐν) ἡ ἔκδοσις, ιζ', 354.
Ἐρράρδος, μουσικὸς εὐρωπαῖος, 534.
Ἐρρῖκος Στέφανος, 8.
Ἑσπερινὸς ὕμνος, 76.
Ἕσπερος, περιοδικὸν ἐν Λειψίᾳ, 36.
Ἑστία, περιοδικὸν ἐν Ἀθήναις, 62, 192, 459, 529.
Ἔσω θεματισμός, μουσικὸν σημεῖον, 173.
Ἕτερον, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Εὔα, ἡ πρωτόπλαστος, 211.
Εὐαγγελικὴ σχολὴ ἐν Σμύρνῃ, 450.
Εὐαγγελικὸς Κήρυξ, περιοδικὸν ἐν Ἀθήναις, 2, 37, 93. 98, 124, 129, 133, 155, 157, 181, 199, 231, 282, 383, 452, 458, 464, 513, 524, 538.
Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου, 71, 151, 152, 192, 212, 214, 223, 233, 238, 247, 254, 273, 306, 330.
Εὐάγριος, ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικός, 135, 136, 137, 142.
Εὔβουλος, ὁ Πατάρων ἐπίσκοπος, 96.
Εὐγενία, ἡ μάρτυς, 239.
Εὐγένιος, ὁ ἀπὸ Ἰκονίου Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, 336. — Ὁ ἀρχιμανδρίτης, 495.
Εὐδοξία, ἡ βασιλίς, 113, 134.
Εὐελπίδης Δωρόθεος, 307.
Εὐθυβούλης Ἰωακείμ, μητροπολίτης, 432. — Κωνσταντῖνος, 306
Εὐθύμιος, ὁ Μέγας, 151, 152, 213. — Ὁ ἀναχωρητής, 221, 239. — Ὁ ἐπίσκοπος Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας, 455, 456.
Εὐκλείδης, ὁ μαθηματικός, 20, 21, 24, 28, 29, 162, 275, 399, 426, 445.
Εὐλαμπία, ἡ μάρτυς, 215, 339.
Εὐλάμπιος, ὁ μάρτυς, 215, 239.
Εὔμολπος, ὁ μουσικός, 12.
Εὐμορφόπουλος Κοσμᾶς, μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως, 454.
Εὐνόμιος, ὁ ἀρειανίζων, ιγ', 103.
Εὐόδιος, ὁ ἐκ Ταγάστης, 98.
Εὐριδίκη, ἡ σύζυγος τοῦ Ὀρφέως, 12.
Εὐριπίδης, ὁ ποιητής, 19, 33, 130, 181, 186, 187, 478.
Εὐρυσθένης, πρῶτος βασιλεὺς τῆς Σπάρτης, 136.
Εὐρώπη, ιε', 145, 226, 248, 259, 283, 296, 305, 316, 354, 438, 452, 453, 506, 513, 518, 526, 535.
Εὐσέβιος, ὁ Παμφίλου, ιστ', 43, 44, 50, 54, 72, 73, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 96, 115, 124, 201.
Εὐστάθιος, ὁ μεγαλομάρτυς, 139, 151, 244. — Ὁ Θεσσαλονίκης ἀρχιεπίσκοπος, 4, 16, 83, 159, 161, 209, 211, 214, 265.
Εὐστράτιος, ὁ μάρτυς, 213, 252.
Εὐτυχής, ὁ αἱρετικός, 119.
Εὐτυχιανοί, οἱ αἱρετικοί, 119.
Εὐτύχιος, ἱεράρχης, 239.
Εὐφημία ἡ μεγαλομάρτυς, 213.315.
Ἐφεσιομάγνης Ἄνθιμος, 347, 348, 466, 488.
Ἐφέσιος Πέτρος, 317, 327, 328, 329, 341, 349, 375, 423. — Χατζῆ Παλῆς, 360
Ἐφεσίους (πρὸς) ἐπιστ. Ἀπ. Παύλου, 53, 74, 85.
Ἔφεσος τῆς Μ. Ἀσίας, 33, 137, 267, 270, 316.
Ἐφημερίς, ἡ ἐν Ἀθήναις ἐφημερίς, 286, 369, 454, 487, 489. — Τῶν Φιλομαθῶν, 63, 362.
Ἐφημερὶς ἐμπορικοῦ ἐπιμελητηρίου, ἐφημερὶς ἐν Κ]πόλει, 414.
Ἐφραὶμ ὁ Σῦρος 57, 91, 116, 117, 126, 170, 239, 249, 254, 258. — Ὁ Καρίας, 150, 244.
Ἐφραίμιος, 136.
Ἑωθινά, ἡ εὐαγγελικὰ στιχηρά, 200.
Ἑωθινὴ δοξολογία, 75.
Ἑωθινὸς ὕμνος, 54, 75.

Ζ

Ζαβίρας, 294, 298, 304, 307, 326.
Ζαγορᾶ τῆς Ἠπείρου, 909.
Ζακύνθιος Θεόφιλος, 295.
Ζάκυνθος, ἡ νῆσος, 54, 58, 74, 81, 360, 458, 470, 471.
Ζαμπέλιος Σπυρίδων, ιζ', 61, 184, 186, 243, 301.
Ζάμπογλους Ἰωάννης, 414.
Ζαρκινὸς Σταμάτιος, 436, 465.
Ζαφειρόπουλος Ζαφείριος, 317, 341, 344, 345, 375, 383, 451, 485.
Ζαχαριάδης Κυριακὸς, 441.
Ζαχαρίας, ὁ προφήτης, 54, 215, 238, 241, 254. — Ὁ πρωτοψάλτης τῆς

μητροπόλεως Κυζίκου, 312.—Ὁ μητροπολίτης Βάρνης, 348.—Ὁ Χανεντὲς 314, 315, 332, 340, 349.
Ζεμπουλίδης Σταῦρος, 496.
Ζερτζούλας Νικόλαος, 296.
Ζεύς, ὁ ὕπατος τῶν θεῶν, 5, 12, 26, 41, 46, 193, 477.
Ζῆλος, ἀδελφότης ἐν Χαλκηδόνι, 410.
Ζηνοβία, ἡ μάρτυς, 215.
Ζηνόβιος, ὁ μάρτυς, 215.—Ὁ ἱερομόναχος, 349.
Ζίχνα τῆς Δράμας, 296.
Ζοιρνικάβιος, 133.
Ζυγομαλᾶς Θεοδόσιος, 298.
Ζωγράφος Ἰωάννης ὁ ἐκ Κεΐβε, 167.
Ζωναρᾶς Ἰωάννης, 59, 66, 83, 103, 104, 108 121, 123, 199, 202, 213, 233, 237, 251, 253, 257, 260, 400.
Ζωοδόχου Πηγῆς ἀκολουθία, 171, 272.—Ναὸς ἐν Βαλουκλῇ, 271, 327, 358, 364.
Ζωσιμᾶς μοναχὸς, 463.

Η

Ἠλίας Κρήτης ὁ καὶ Ἔκδικος, 83, 235.—Ὁ Σύγκελλος, 205. — Ὁ ἱεροδιάκονος, 397.
Ἠλιού, ὁ προφήτης, 151, 152, 213, 255.
Ἡμέρα, ἐφημερὶς ἐν Τεργέστῃ, 2, 452, 454.
Ἡμιολία χρόα, 24.
Ἡμιτόνιον διάστημα, 21.
Ἡμίφθορον, μουσικὸν σημεῖον, 173.
Ἡμίφωνον, μουσικὸν σημεῖον, 173.
Ἤπειρος, 61, 307, 464.
Ἠπειρώτης Β. Ἰγνάτιος, 455, 456.
Ἡράκλεια τῆς Θράκης, 159, 261, 272, 360.
Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, 24, 26.
Ἡράκλειον Κρήτης, 295.
Ἡράκλειος αὐτοκράτωρ, 148, 149, 150, 152, 179, 532.
Ἡρακλῆς, ὁ υἱὸς τοῦ Διός, 12, 98.
Ἡρατοκλεία, γενεὰ μουσικῶν, 27.
Ἤρινα, ἡ Λεσβία, 7.
Ἡρόδοτος, ὁ ἱστορικός, 12.
Ἡρωδιανὸς ὁ Ἀλεξανδρεύς, 204.
Ἥρων ὁ φιλόσοφος, 69, 111.
Ἡσαΐας, ὁ προφήτης, 26, 54, 77, 125, 135, 197, 208, 212, 238, 313.
Ἡσίοδος, ὁ ποιητής, 38, 516.
Ἡσυχαστικὸν ἦθος ἐν τῇ μελοποιΐᾳ, 27.
Ἡσύχιος, 63, 145.
Ἤττων τόνος παρ' Ἀριστοξένῳ, 63.
Ἠχάδην, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Ἤχων (περὶ), 2, 35, 163.

Θ

Θαλασσινὸς Θεόδωρος, κ'.
Θάλεια, 97.—Ὁ ὕμνος, 111, 112.
Θαλίδης Κωνσταντῖνος, 348.
Θάλλουσα, 97.
Θάμυρις, ὁ ἀοιδός, 5, 12, 25.
Θαυμαστὸν ὄρος ἐν Ἀντιοχείᾳ, 142.
Θέκλα, ἡ πρωτομάρτυς, 97, 213, 241, 253.
Θέμα ἁπλοῦν, μουσικὸν σημεῖον, 173, 226.
Θεματισμός, μουσικὸν σημεῖον, 225.
Θέμελις Γεννάδιος, 493, 494.
Θεμιστοκλῆς, ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων, 7.
Θέμις, ἐφημερὶς ἐν Ἀργοστολίῳ, 281.
Θέογνις, ὁ ποιητής, 2, 5.
Θεοδόσιος ὁ Μικρός, αὐτοκράτωρ, 82, 122, 137, 138.—Ὁ Μέγας, 59, 112.—Ὁ Ἀλεξανδρεὺς 204.—Ὁ Κοινοβιάρχης, 213.—Ὁ Συρακουσῶν ἐπίσκοπος, 249.
Θεόδουλος, ὁ πρεσβύτερος τῆς Κοίλης Συρίας, 200.—Ὁ μοναχὸς 200.—Ὁ Θηκαρᾶς, 276.
Θεοδώρα, ἡ ὁσία, 246.—Ἡ βασίλισσα, 242, 243, 251.
Θεοδώρητος ὁ ἐπίσκοπος Κύρου, 44, 49, 53, 57, 70, 82, 83, 85, 92, 94, 95, 96, 98, 107, 114, 115, 117, 118, 120, 125, 126, 130, 137, 141, 399.
Θεοδωρίδης Σπυρίδων, 495.
Θεοδώριχος, 145.
Θεόδωρος, ὁ ὅσιος, 246.—Ὁ Στρατηλάτης, 239, 249, 259.—Ὁ Στουδίτης, 150, 157, 199, 201, 222, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 247, 248,

249, 253.—Ὁ Γραπτὸς ὁ καὶ ὁμολογητής, 237, 238.—Ὁ ἐπίσκοπος Μοψουεστίας ἐν Κιλικίᾳ, 132.—Ὁ Ἀναγνώστης, 138.—Ὁ μητροπολίτης Ἡρακλείας, 122.—Ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, 147.—Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ρωσσίας, 301.

Θεόκλητος, ἐπίσκοπος Λαντινείας καὶ Κυνουρίας, 474, 476.

Θεόκριτος, βουκολικὸς ποιητής, 18, 97, 432.

Θεοκτίστη, μήτηρ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου 235.

Θεόκτιστος Στουδίτης, 221, 239, 247.—Ὁ μοναχὸς, 267, 276.

Θεόληπτος, μητροπολίτης Φιλαδελφείας, 276.

Θεολογικὴ σχολὴ ἐν Χάλκῃ, ιε′, κα, 342, 434, 460, 495.

Θεοπάτρα, 97.

Θεοστήρικτος, ὁ μοναχὸς, 246.

Θεοτόκης Νικηφόρος, 234, 291, 308.

Θεοτοκία τροπάρια ποῖα λέγονται, 200.

Θεοφανείων ἑορτή, 91, 123, 139, 147, 161, 190, 209, 210, 212, 214, 232, 233, 240, 243, 245, 254.

Θεοφάνης, ὁ Γραπτὸς ὁ καὶ Ὁμολογητὴς, 103, 118, 119, 122, 138, 150, 155, 157, 159, 206, 212, 237, 238, 239, 240, 245, 253, 296, 326.

Θεοφίλα, 97.

Θεόφιλος, ὁ μάρτυς, 148.—Ὁ εἰκονομάχος αὐτοκράτωρ, 83, 136, 156, 225, 227, 241, 242, 251, 252, 253.—Ὁ Ἀντικήνσωρ, 103.—Ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν, 455, 456, 471.

Θεόφραστος, φιλόσοφος, 6, 8, 23.

Θεοφύλακτος, ὁ χρονογράφος, 53, 107, 239, 517.—Ὁ πατριάρχης Κ]πόλεως, 103.

Θεοχαρίδης Ἀβραάμ, 349.

Θεραπεῖα τοῦ Βοσπόρου, 436.

Θερειανὸς Εὐστάθιος, 62, 64, 72, 75, 290, 351, 360, 452, 501, 504.

Θὲς καὶ ἀπόθες, μουσικὸν σημεῖον, 173, 225.

Θεσπρωτὸς Ἰωσήφ, 350.

Θεσσαλία, ἡ χώρα, 359, 465.—Ἐφημερὶς ἐν Ἀθήναις, 446, 447.—Ἐφημερὶς ἐν Βώλῳ, 281, 366, 369.

Θεσσαλονικεῖς (πρὸς) ἐπιστολαὶ Ἀπ. Παύλου, 15, 516, 517.

Θεσσαλονίκη, ἡ πόλις, 147, 237, 238, 254, 256, 266, 272, 295, 359, 441, 465, 470, 486.

Θέων Σμυρναῖος, ὁ μαθηματικός, 2, 30, 426, 448.

Θεωνᾶ ἐκκλησία ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, 111.

Θῆβαι, ἡ πόλις, 11, 12.

Θήρα, ἡ νῆσος, 437, 439, 525.—Ἡ ἐν Θήρᾳ ἐφημερὶς, 440.

Θρᾴκη, ἡ χώρα, 12, 84, 159, 361.—Ἡ ἐν Κ]πόλει ἐφημερὶς, 396, 397, 398, 444, 450.

Θρεττεναλό, μουσικὴ λέξις, 98.

Θρησκευτικὴ Φωνή, ἐφημερὶς ἐν Ἀθήναις, 86. 135, 136.

Θυμελικὴ μουσική, 103.

Θύρσος, ὁ μάρτυς, 239.

Θωμαΐδης Δημοσθένης, 409.

Θωμᾶς ὁ ἀπόστολος, 238, 254.—Ὁ ἐκ Ραιδεστοῦ, ἱερεύς, ιθ′.

Ι

Ἰακώβ, υἱὸς τοῦ Ἰσαάκ, 233, 516.

Ἰακωβῖται, 85, 134.

Ἰάκωβος, ὁ Ἀδελφόθεος, 57, 77, 81, 82, 100, 143, 239.—Ἐπιστολὴ αὐτοῦ α′, 74.—Ὁ Ἀλφαίου, 238.—Ὁ Ἐδέσσης, 235.—Ὁ ὁμολογητής, 147, 246, 295.—Ὁ ἐπίσκοπος Σίδης, κδ′.—Ὁ ἐπίσκοπος ἐν Μεσοποταμίᾳ, 116.—Ὁ Πατριάρχης, 296.—Ὁ Πρωτοψάλτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ιϐ′, 158, 175, 219, 315, 316, 317, 324, 327, 329, 330, 331, 332, 336, 350, 355, 360, 373, 379, 423, 424.—Ὁ ἐπίσκοπος Ἀμφιπόλεως, 459.—Ὁ ἱεροδιάκονος, 397.

Ἰάλεμος Ὀδυσσεύς, 471.

Ἰανουάριος, ὁ ἅγιος, 297.

Ἰαπετός, εἷς τῶν Τιτάνων, 512.

Ἰάσιον τῆς Βλαχίας, 274, 296, 305. 309, 325, 327, 329, 345, 375.

Ἰαστὶ ἢ ἰάστιος ἁρμονία, 25, 26.

Ἰβηρίτης Ἀθανάσιος, 296.—Δαμασκηνός, κδ′.—Θεοδόσιος, 90, 414.—Κοσμᾶς, 306.—Μελέτιος, πρωτεπιστάτης, κϐ′.—Ὀνούφριος, 313.

Ἰβήρων μονὴ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, 306, 450, 463.
Ἰγνάτιος, θεοφόρος, 44, 52, 57, 84, 85, 94, 95, 113, 148, 239, 241, 254. — Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, 148, 243, 246, 248.— Ὁ μητροπολίτης Μηθύμνης, 297.
Ἴδη, τὸ ὄρος, 438.
Ἰδιθούν, μουσικὸς ἑβραῖος, 65.
Ἰδιόμελα ποῖα λέγονται, 198.
Ἱέραξ, ὁ Αἰγύπτιος, 89, 114.
Ἱερεμίας, ὁ προφήτης, 96, 263. — Ὁ Β' ὁ Τρανός, πατριάρχης Κ|πόλεως, 291, 300.—Ὁ Κρής, 297. — Ὁ Χαλκηδόνος μητροπολίτης, 293, 301.
Ἱερόθεος, ὁ Ἀθηνῶν ἐπίσκοπος, 83, 84, 239, 296. —Ὁ ἱεροδιάκονος Οὐγγροβλαχίας, 296. — Ὁ μητροπολίτης Χαλκηδόνος, 344. — Ὁ μητροπολίτης Νεοκαισαρείας, 390. — Ὁ Α', πατριάρχης Ἱεροσολύμων, κθ'.
Ἱεροσλάβος ὁ Α', υἱὸς Βλαδιμήρου, 227, 228.
Ἱεροσόλυμα, 41, 42, 52, 81, 125, 132, 133, 134, 146, 158, 201, 215, 220, 221, 240, 326, 494. — Ἱεροσολύμοις (ἐν) ἡ ἔκδοσις, ιστ', ιζ', 146, 155, 347, 363, 495.
Ἱερώνυμος, ὁ μακάριος, 50, 52, 78, 83, 85, 87, 88, 107, 126, 130, 132, 133. — Ὁ Νικοπόλεως μητροπολίτης, (νῦν Νικαίας), 89.
Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, βιβλίον τῆς Π. Δ 65, 95.
Ἰθάκη, ἡ νῆσος, 514.
Ἰκάσιον μοναστήριον, 251.
Ἰκόνιον τῆς Μ. Ἀσίας, 221.
Ἱλάριος, ὁ Πικτώνων ἢ Ποατείρων ἐπίσκοπος, 83, 125.
Ἱλαρίων, ὁ ὅσιος, 239, 254. — Μητροπολίτης ἐν Ρωσσίᾳ, 525.
Ἰλιὰς τοῦ Ὁμήρου, 2, 4, 5, 12, 16, 18, 37, 38, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 266.
Ἴλιον, ἡ πόλις, 397.
Ἱμαῖα μέλη, 18.
Ἰμονιοστρόφος ᾠδή, 19.
Ἰνδία, ἡ χώρα, 33, 87.
Ἰνδίκτου ἑορτή, 139, 151.
Ἰόλαος, 98.
Ἰουβάλ, μουσικὸς ἑβραῖος, 65, 72.
Ἰουβινάλιος, ἱεροψάλτης, 495.
Ἰουδαία, ἡ χώρα, 41.
Ἰούδας, ὁ ἀπόστολος, 238.
Ἰουλιανός, ὁ παραβάτης, 55, 57, 69, 97, 127, 149. — Ὁ μάρτυς, 213.
Ἰουλίττη, ἡ μάρτυς, ιη', 151, 241
Ἴουλοι, ὕμνοι, 18.
Ἴουλος, ᾠδή, 19.
Ἰουστίνη, ἡ αὐτοκράτειρα, 131.
Ἰουστινιανός, ὁ αὐτοκράτωρ, 57,59, 61, 71, 72, 81, 110, 119, 221. -- Ὁ πατρίκιος, 150.
Ἰουστῖνος, ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς, 66, 81, 85, 86, 96, 399. — Ὁ πρεσβύτερος, 119.
Ἱππεῖς τοῦ Ἀριστοφάνους, 195.
Ἱπποκλείδης, 479.
Ἱπποκράτης, ὁ ἰατρός, 355, 523.
Ἱππόλυτος, ὁ Ρώμης, 52, 87, 95, 213.
Ἱππών, ἡ πόλις, 133.
Ἰσαάκ, ὁ μέγας, 116.
Ἰσιδώρειοι ὕμνοι, 270.
Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης, 50, 83, 107, 108, 136, 137.
Ἰσμαϊλάκης Χανεντές, ὁ Ντεντές, 330, 340, 350.
Ἰσμηνίας, πλούσιος Θηβαῖος, 7.
Ἰσοκράται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ, 56, 60.
Ἴσον, μουσικὸν σημεῖον, 169, 225.
Ἱσπανία, ἡ χώρα, 261.
Ἱστιαῖος ὁ Κολοφώνιος, 23.
Ἰταλία, ἡ χώρα, 9, 87, 98, 152, 153, 242, 292, 294, 305, 306, 427, 526.
Ἰωακείμ, ὁ θεοπάτωρ, 244. — Ὁ Βιζύης ἀρχιεπίσκοπος, 306. — Ὁ μητροπολίτης Κυζίκου, 344. — Ὁ Β', ὁ ἀπὸ Κυζίκου, Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, 346, 434.—Ὁ Γ', ὁ ἀπὸ Θεσσαλονίκης,Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης,228, 380, 381, 388, 390, 400, 420, 434, 444, 446, 449, 450, 460, 462, 470.
Ἰωάννης Πρόδρομος, ὁ καὶ Βαπτιστής, 152, 238, 245, 259, 270, 273. —Ὁ εὐαγγελιστής, 74, 81, 96, 98, 100, 130, 139, 151, 152, 213, 216, 223, 245, 260, 273. — Ὁ Χρυσόστομος, 47, 51, 55, 56, 58, 59, 60, 67, 68, 73, 75, 76, 77, 78, 81, 84, 85, 92, 96, 100, 104, 107, 108, 112, 113, 114, 120, 121, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138,, 151, 213, 224, 232, 239, 241, 247, 254, 290, 482, 483, 517, 519. — Ὁ Φιλόπονος, φιλόσοφος, 161.—Ὁ Νηστευτής, πατριάρχης Κ|πόλεως, 151. — Ὁ Δαμασκηνός, ιϐ', ιζ', ιη', 33, 35, 122, 123, 128, 130, 142, 150, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165,

166, 167. 168, 170, 171, 172, 173, 177, 178, 180, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 227, 230, 231, 232, 235, 240, 255, 259, 265, 266, 272, 274, 277, 312, 315, 319, 330, 331, 391, 398, 399, 400, 402 404, 450, 486, 487, 529, 530, 531.—Ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ὁ σύγχρονος τοῦ Δαμασκηνοῦ, 158. — Ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ὁ βιογράφος τοῦ Δαμασκηνοῦ, 97, 155, 156, 158, 159, 215, 232, 400. — Ὁ Μοναχός, 100. — Ὁ Ἐλεήμων, 254. — Ὁ Ἐρημίτης, 297. —Ὁ τῆς Κλίμακος, 246, 248, 292.—Δαμασκηνὸς ὁ Μεσουέ, 156.—Ὁ Μαυρόπους ὁ καὶ Εὐχαΐτων, 83, 150, 259. —Σχολαστικὸς, ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας, 120. — Βατάτζης, ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου, 267, 269.—Ὁ ἐξ Ἰωαννίνων νομάρτυς, 294.—Ὁ πρωτοφάλτης Ραιδεστοῦ, ιθ'. — Ὁ ἱερεύς, ὁ πατὴρ τοῦ Φ. Λιμπρίτου, 355.—Ὁ ἱεροδιάκονος, 397.

Ἰωαννίδης Ἀδαμάντιος, 451.—Ἐμμανουήλ, 402, 450.— Νικόλαος, 362, 380, 397, 400, 405.

Ἰωαννίκιος, ἐπίσκοπος Κίτρους, 389, 454.

Ἰωάννινα τῆς Ἠπείρου, 305, 326, 356.

Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου μονὴ ἐν Πάτμῳ, 141.

Ἰωάννου Κυριακός, 365, 495.

Ἰώβ, ὁ δίκαιος, 95, 198, 213, 259, 261.—Ὁ Μόσχας μητροπολίτης, 301.

Ἰωήλ, ὁ προφήτης, 238.

Ἴων, ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἰώνων, 512.

Ἰωνᾶς, ὁ προφήτης, 54, 181, 187.

Ἰώνιος τρόπος ἢ ἦχος, 25, 168.

Ἰώσηππος, ἱστορικός, 26, 44.

Ἰωσήφ, ὁ μνήστωρ, 233. — Ὁ ἐνταφιάσας τὸν Κύριον, 119.—Ὁ ὑμνογράφος, 150, 157, 206, 236, 244, 245, 246, 259 —Ὁ Θεσσαλονίκης, 83, 157, 234, 235, 236, 237.—Ὁ ἱερομόναχος, ὁ Κρής, 360. — Ὁ μητροπολίτης Ἐρσεκίου, 344.

Κ

Καβάδας Ἰωάννης, 463, 493, 496.

Καβάλλα τῆς Μακεδονίας, 356.

Καβάσιλας Νικηφόρος, 83, 271.

Καβέος, ιδ'., 149, 161.

Καθίσματα, τροπάρια, 93, 198, 205. —Ψαλτηρίου, 73.

Καθ' ὑπακοὴν τρόπος τοῦ ᾄδειν, 93, 96.

Καινὴ Διαθήκη, 44, 51, 52, 94, 131, 145, 148, 203.

Καΐρης Θεόφιλος, 171.

Καιροί, ἐφημερὶς ἐν Ἀθήναις, 453, 464, 465.

Καισάρεια Καππαδοκίας, 92, 126, 127, 129, 257, 327, 350, 450.—Παλαιστίνης, 88, 124, 129, 304, 537, 363.

Καισαρικὴ βιβλιοθήκη Αὐστρίας, 171.

Καισάριος, ἀδελφὸς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, 84, 122, 309.—Ὁ ἡγούμενος τοῦ ἐν Φαναρίῳ ἁγιοταφικοῦ μετοχίου, 357, 363.

Καλαβρία τῆς Ἰταλίας, 157, 256, 454.

Καλάβρυτα, ἡ πόλις, 306.

Καλαγάννης Γρηγόριος, 354, 375.

Καλαμίδας Λεωνίδας, 412.

Καλβῖνος, 71.

Καλίφαι, 34.

Καλλιάδης Κωνσταντῖνος, 405, 406, 408.

Καλλιβούλης Δ. 356.

Καλλιγᾶς Π. κς'.

Καλλιγούλας, αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων, 40.

Καλλίδης Γρηγόριος, μητροπολίτης, 406, 431, 432, 454.

Καλλικρατίας Θεόδωρος, κ'.

Καλλίνικος Β', πατριάρχης Κ]πόλεως, 303. — Ὁ ἀπὸ Νικαίας, πατριάρχης Κων]πόλεως, 325. — Ὁ Ἡρακλείας, ιη'.

Καλλιόπη, ἡ Μοῦσα, 12, 31.

Κάλλιστος Ξανθόπουλος, 271. — Ὁ ἐκ Νικαίας ἱερομόναχος, ιη'. — Ἰωάννης ὁ Μαγίστωρ, κ'.

Καλλίφρων Βασίλειος, ιζ', 337,364, 375, 376, 380, 404.
Καλογερᾶς Νικηφόρος, ιη', 129.
Καλοποθάκης Μ., 2.
Καλτσουνίδης Νικόλαος, 414.
Κάλυμνος, ἡ νῆσος, 451, 493.
Κάλχας, ὁ μάντις, 285.
Καμαράδος Νηλεύς, 397, 400, 463.
Καμαριώτης Ματθαῖος, 298.
Καμενιάτης Ἰωάννης, 83, 225,256.
Καμίλης Ἀνδρέας, 496.
Κανακάκης Ἐμμ. Νικόλαος, 473, 488, 495.
Κανελλίδης Γεράσιμος, 359, 360, 463.
Κανόβας, ἁγαλματοποιός, 529.
Κανόνες ᾄσματικοὶ ποῖοι ὀνομάζονται, 199.
Κανόνιον τοῦ Δαμασκηνοῦ, 165.
Καντακουζηνός, 270, 271, 272.
Καλλιέργης Καλλιόπιος ὁ Κρής,294.
Καντεμίρης Δημήτριος, 166, 308.
Κανών, τὸ ὄργανον, 29, 30. — Μικρὸς παρακλητικός, 247.
Καπέλλας Μαρτιανός, 426.
Καπλανίδης Π. 507.
Καποδίστριας Ἰωάννης, 171, 343, 383, 451.
Καπαράλης Ἀθανάσιος, μητροπολίτης Λήμνου, 454.
Καππαδοκία τῆς Μ. Ἀσίας, 89, 99, 100, 128, 130, 220.
Καραθεοδωρῆς, 308.
Καρακιόζης Ἀλέξανδρος, 397.
Καραλλῆς Ζαχαρίας, 451.
Καρολίδης Παῦλος, ιζ', 26.
Κάρολος ὁ Μέγας, 145, 174, 201.
Κάρπος, ὁ ἅγιος, 239.
Καρυαί, ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, κγ'.
Καρύκης Θεοφάνης, πατριάρχης Κ] πόλεως, 220, 301.
Καρχηδών, 109.
Κασσία ἡ καὶ Κασσιανὴ καὶ Ἰκασία ἡ μοναχή, 150, 157, 251, 252.
Κασσιανός, 399.
Κάσσιον ὄρος, 256.
Καστορία τῆς Μακεδονίας, ις', 342.
Καταβασίαι τί λέγονται, 203.
Κατάβασμα Ἄλλον, σημεῖον μουσικόν, 225.
Κατακουζηνὸς Ἀλέξανδρος, 488, 491.
Κατασκεπηνὸς Νικόλαος, ιη'.
Καυσοκαλυβίτης Νεόφυτος, 291, 300, 307, 326, 332.
Κεδρηνός, χρονογράφος, 82, 103, 119, 122, 155, 157, 213, 225, 232, 238, 241.
Κείβελης Ζωγράφου Ἰωάννης, 356, 378, 434, 491.
Κεκραγάρια Δαμασκηνοῦ, 219.
Κένρος, 39.
Κέλσος, 72, 73.
Κένταυρος, 124.
Κέντημα, μουσικὸν σημεῖον, 169.
Κεντήματα, μουσικὸν σημεῖον, 169.
Κεντρικὴ Ἱερατικὴ σχολὴ ἐν Βαλατᾷ. 461, 470.
Κέπετζης Σταῦρος, 414.
Κεραμεὺς Θεοφάνης, 83, 261 — Π. Ἀθανάσιος, ιη', 45, 178, 276, 298, 301, 302, 303, 314.
Κέρβερος, 12.
Κέρκυρα, ἡ νῆσος, 296, 306, 307. — Κερκύρα (ἐν) ἡ ἔκδοσις, 308.
Κερνίκη, 306.
Κεφαλληνία, ἡ νῆσος, 280, 281,306. 325, 491.—Κεφαλληνίᾳ, (ἐν) ἡ ἔκδοσις, 296
Κηλτζανίδης Παναγιώτης, ὁ Προυσαεύς, ιθ', 347, 358, 379, 380, 392, 394, 397, 398, 400, 401, 443, 444. 446, 449, 459, 461, 463.
Κηρύκος, ὁ μάρτυς, ιη', 151, 241, 254.—Κωνσταντῖνος, 441.
Κιέβον, 2, 127, 228, 230, 295,335, 452, 525.
Κιθάρα, ἔγχορδον μουσικὸν ὄργανον, 16, 17, 67, 68, 72, 105.
Κικέρων, ὁ ρωμαῖος ῥήτωρ, 58, 366.
Κιλικία, 158.
Κινύρα, μουσικὸν ὄργανον, 65.
Κίος τῆς Βιθυνίας, 444.
Κίρκη, ἡ μάγισσα, 396.
Κίρχερος, ὁ Ἰησουίτης, ιδ', 9, 31, 126, 399.
Κλάβας Θεόδωρος, κ'.
Κλαδᾶς Ἰωάννης, 166, 219, 220, 242, 265, 274 275, 331.
Κλάρκιος, 171.
Κλάσμα, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Κλαύδιος, αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων, 40.
Κλέαρχος, ὁ περιπατητικός, 10.
Κλεινίας, ὁ Πυθαγορικός, 10.
Κλείτωρ, ποταμὸς τῆς Ἀρκαδίας,10.
Κλειώ, ἐφημερὶς ἐν Τεργέστῃ, 471, 524.
Κλεόβουλος Εὐστάθιος, 378, 425, 511.
Κλεόπας Διονύσιος, ιζ', 26, 310.
Κληδόνιος, 114.

Κλήμης, Τίτος Φλάβιος ὁ Ἀλεξανδρεύς, 39, 41, 44, 46, 74, 77, 82, 87, 91, 93, 108, 110, 116, 239, 297, 399, 435, 482. — Ὁ Ρωμαῖος, 239, 254. — Ὁ Στουδίτης, 236, 248. — Ὁ ἱερεύς, 264. — Ὁ Ἀδριανουπόλεως μητροπολίτης, 296. — Ὁ Ἀγκύρας μητροπολίτης, 296 — Σ. Σ. 281, 451.

Κλόβις, 145.

Κλυταιμνήστρα, γυνὴ τοῦ Ἀγαμέμνονος, 15.

Κλωναριάδου Καλλιόπη, 411.

Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, 52, 84, 151, 152, 191, 206, 212, 214, 233, 241, 245, 247, 254, 260, 268, 271, 277, 293, 330, 338, 349.

Κολασσαεῖς (πρὸς) ἐπιστ Ἀπ. Παύλου, 53, 55, 120.

Κολαφισμός, μουσικὸν σημεῖον, 226

Κολχίς, 12.

Κολωνία, (ἐν) ἡ ἔκδοσις, ιδ'.

Κόμανα τῆς Μ. Ἀσίας, 134.

Κομνηνός, Μανουήλ, 266. — Νικόλαος, 260.

Κοντακάριον, 142.

Κοντάκια, 140, 141, 142, 198, 202, 205.

Κοντογόνης Κωνσταντῖνος, ιζ', ιη', 36, 86, 90, 98, 124, 127.

Κοντοσκάλιον, συνοικία ἐν Κων]πόλει, 319, 327, 410.

Κοντοπετρῆς Γεώργιος, 265, 266.

Κοντὸς Θεόδωρος ὁ Συμεών, 339. 340, 346, 360, 493, 495.

Κόππιος Β., 5.

Κόπται, 221.

Κορακῆς, Ἀδαμάντιος, ιε', 514, 520. — Ἀδελφότης ἐν Μακροχωρίῳ, 410.

Κορέσιος Γεώργιος, 291, 294.

Κορινθίους (πρὸς) ἐπιστ. Ἀπ. Παύλου, 43, 52, 53, 56, 71, 299, 454.

Κορνήλιος, ὁ γάλλος ποιητής, 513. — Ὁ μοναχός, ιθ'.

Κορυδαλεὺς Θεόδωρος, 304.

Κορώνη τῆς Πελοποννήσου, 266.

Κορώνης Ἀγάθων, 220, 226. — Μανουήλ, 220, 267. — Ξένος, 219, 220, 264, 265, 266, 267.

Κοσμᾶς, ὁ Ἀνάργυρος, 139, 151, 213, 244, 254. — Ξένος ὁ καὶ Ἱκέτης καὶ Ἀσύγκριτος, 83, 152, 153, 157, 231. — Ὁ Μελωδὸς ὁ καὶ Μαϊουμᾶ ἐπίσκοπος, 60, 126, 129, 150, 152, 157, 188, 189, 191, 192, 194, 205, 206, 220, 231, 232, 233, 234, 235, 252, 253, 265, 276, 312.

Κοσμᾶς Ἡρακλῆς, 409, 414. — Κορνήλιος, ἐπίτροπος τοῦ Σινᾶ, 414.

Κόσμος, περιοδικὸν ἐν Κ/πόλει, 79.

Κουκκουζέλης, Δημήτριος ἱεροψάλτης, 397. — Ἰωάννης ὁ Μαγίστωρ, ιδ', 158, 166, 175, 218, 219, 220, 226, 242, 258, 261, 262, 263, 264, 266, 274, 331, 399. — Ἰωάσαφ, 212

Κοῦλα τῆς Μ. Ἀσίας, 444.

Κούμας, 307.

Κουμαριωτίσσης Παναγίας ναός, ἐν Νεοχωρίῳ 362, 363.

Κουντουριώτης Ἀνδρέας, κς'.

Κουπιτώρης Παναγιώτης ιζ', 37, 39, 62, 63, 163, 182, 186, 361, 395, 402, 404, 439, 453, 469, 487.

Κουροπαλάτης, 532.

Κουσουλῖνος Σπυρίδων, 366, 369, 488.

Κουτλουμουσιανός, Βαρθολομαῖος ὁ Ἴμβριος, 138, 159, 180, 199, 240, 250, 254, 293. — Χαρίτων, κγ'.

Κουτροῦκας Γεώργιος, ιη'.

Κούφισμα, μουσικὸν σημεῖον, 173, 226.

Κράτημα, μουσικὸν σημεῖον, 173, 225.

Κρατημοκατάβασμα, μουσικὸν σημεῖον, 225.

Κρατημοκούφισμα, μουσικὸν σημεῖον, 226.

Κρατημοϋπόρροον, μουσικὸν σημεῖον, 173.

Κρατύλος τοῦ Πλάτωνος, 2.

Κρήνη τῆς Μ. Ἀσίας, 495.

Κρήτη, ἡ νῆσος, 147, 292, 299, 304, 355, 356

Κρητικὸς Γερμανός, 325.

Κρὴς Ἀνδρέας, Πρωτοψάλτης τῆς Κρήτης, 324. — Γεώργιος, 219, 265, 303, 316, 317, 318, 327, 329, 330, 331, 336, 338, 339, 340, 341, 355. — Ἱερεμίας ἀρχιμανδρίτης, 329.

Κριεζῆς Γ. Α. 385.

Κριμαία, ἡ πόλις, 227, 308, 309.

Κριταί, βιβλίον τῆς Π. Δ. 8, 95.

Κρόνος, Τιτάν, 23.

Κροκιδᾶς Σπυρίδων, 467, 468, 469.

Κρουμβάχερος, καθηγητὴς ἐν Μονάχῳ, 141.

Κροῦσμα, μουσικὸν σημεῖον, 225.

Κρουστάλας Ἀπόστολος, 317, 338, 493.

Κτενᾶς δομέστικος, 255.

Κτησίβιος, 69.

Κυβέλη, ἡ θεά, 25.

Κυδωνίαι τῆς Μ. Ἀσίας, 297, 317, 344, 345, 350, 375, 494.
Κύζικος, ἡ ἐπαρχία, 134, 138, 151.
Κύθηρα, ἡ νῆσος, 133
Κύκκου μονὴ ἐν Κύπρῳ, 326.
Κυκλάδες, αἱ νῆσοι, 171.
Κύλισμα, μουσικὸν σημεῖον, 173, 225.
Κύμβαλα, μουσικὰ ὄργανα, 65.
Κυμπλέρος Γ., 472.
Κυντιλιανὸς Ἀριστείδης, 7, 24, 26, 27, 30, 275, 279, 399, 426, 445.
Κυπριανός, ὁ ἅγιος, 82, 150. — Ὁ Στουδίτης, 236, 248.—Ὁ μητροπολίτης Κιέβου, 227.
Κύπρος, ἡ νῆσος, 40, 267, 326.
Κυρήνη τῆς Αἰγύπτου, 135.
Κυριαζίδης Ἀγαθάγγελος, 397, 400, 494.
Κυριακίδης Γεώργιος, ὁ ἄρτι ἀποβιώσας ἐν Ἀγχιάλῳ μουσικός, 452.
Κυριακὸς ὁ Ἀναχωρητής, 240.
Κυριακοῦ, Διομήδης Ἀναστάσιος, ιη', 135, 464, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 485, 486.— Κωνσταντῖνος, 495.
Κύριλλος, ὁ Ἱεροσολύμων, 75, 125, 239, 313.—Ὁ Ἀλεξανδρείας, 119, 137, 138, 198, 239, 297, 299, 302. — Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Τήνου, 166, 314. — Ὁ Σκυθοπόλεως μητροπολίτης, 221. —Ὁ Σινᾶ ἀρχιεπίσκοπος, 297. — Ὁ Σεβαστείας ἀρχιεπίσκοπος, 495. — Ὁ Ζ'. ὁ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως, οἰκουμενικὸς πατριάρχης, 175, 312, 338, 374.—Ὁ Β', πατριάρχης τῆς Σιών, 331, 347, 360. — Ὁ μητροπολίτης Νεοκαισαρείας, 344. — Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν καὶ Ἠλείας, 455. —Ὁ μητροπολίτης Παλμύρας, 78, 79.
Κύρκος Νικόλαος, 297.
Κύρος ὁ Σμύρνης, 139.
Κύρου μοναστήριον τῆς Θεοτόκου, 140.
Κυφιώτης Βασίλειος, 397.— Δημήτριος, 390, 392, 397, 400, 401, 495. —Ἰωάννης, 397.
Κωδηνός, χρονογράφος, 122, 148, 236, 251, 252.
Κωνσταμονίτου μονὴ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, 441.
Κωνσταντᾶς Γρηγόριος, 385, 386, 441, 442.
Κωνσταντινίδης Γαβριήλ, 441.
Κωνσταντῖνος, ὁ Μέγας, 72, 94, 152, 213, 242, 277, 309.—Ὁ Πωγωνάτος, 147.—Ὁ Ε', αὐτοκράτωρ, 197. — Ὁ Κοπρώνυμος, 70, 158, 159, 210. — Ὁ Πορφυρογέννητος, 102, 178, 179, 180, 200, 224, 251, 255, 256, 257, 400 — Ὁ Δούκας 261. — Ὁ Η' αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου, 103. — Ὁ ἐξ Ἀγχιάλου, ιθ'. — Ὁ νεομάρτυς ὁ ἐξ Ὑδρας 313. — Ὁ Διάδοχος τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου 489.
Κωνσταντινουπόλει (ἐν) ἡ ἔκδοσις, ις', ιζ', ιη'. 26, 36, 42, 46, 53, 58, 59, 97, 99, 110, 135, 136, 140, 141, 170, 175, 178, 187, 198, 199, 203, 204, 207, 214, 230, 248, 250, 258, 262, 264, 266, 276, 282, 292, 296, 297, 298, 302, 315, 319, 327, 334, 335, 336, 349, 351, 372, 373, 375, 376, 378, 403, 435, 443, 446, 459, 461, 494.
Κωνσταντινούπολις, ἡ πρωτεύουσα τῆς Τουρκίας, ιβ, ις, ιη, κ, κβ, κδ, κε, κζ, κθ, 72, 78, 89, 90, 92, 95, 99, 112, 113, 122, 129, 137, 138, 140, 147, 148, 149, 150, 159, 175, 218, 235, 243, 244, 254, 260, 261, 263, 265, 266, 267, 270, 271, 272, 275, 276, 280, 285, 291, 292, 294, 295, 302, 304, 305, 306, 309, 310, 311, 316, 318, 319, 320, 321, 326, 327, 328, 329, 333, 335, 338, 339, 341, 342, 444, 345, 347, 350, 356, 358, 363, 364, 366, 369, 371, 373, 374, 375, 378, 388, 392, 396, 406, 432, 437, 441, 442, 443 444, 449, 450, 452, 463, 461, 463, 470, 478, 479, 482, 491, .493, 494, 495, 496, 523 — Ἐφημερὶς ἐν Κων]πόλει, 90, 366, 370, 406, 407, 414, 415, 429, 461, 499, 515.
Κωνστάντιος, υἱὸς Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, 2, 52, 82, 94.—Ὁ ἀπὸ Σιναίου, Α', οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ιζ', 291, 295, 298, 300, 301, 304, 305, 323, 332, 334, 335, 336, 337, 342, 346, 359, 364, 436 — Ὁ Β', οἰκουμενικὸς πατριάρχης, 436.

Λ

Λαβοὰ Ἐρρῖκος, 287.
Λαγανόπουλος Γεώργιος, 529.
Λάδων, ποταμὸς τῆς Ἀρκαδίας, 10.
Λαζαρίδου Ἀσπασία, 411.
Λαζάρου Σάββατον, 148, 212, 238, 250.
Λαζική, ἡ χώρα, 150.
Λαζὸς Σταυρινός, κδ΄.
Λακτάντιος, χριστιανὸς συγγραφεύς, 125.
Λαλοῦτζος, κδ΄.
Λαμβέκκιος, 277.
Λαμπαδαρίδης Ἰωάννης, 496.
Λαμπαδάριος ποῖος ὀνομάζεται, 175.
Λαμπάκης Γεώργιος, κζ, 207, 250, 269.
Λαμπελέτ, μουσικός, 492.
Λάμπρος Ἐρυθραῖος Ξενόφιλος, 28.
Λάνσος, ὁ ἔπαρχος, 135.
Λαοδικεία, 88, 114.
Λαοί, ἐφημερὶς ἐν Νεαπόλει, 471.
Λαός, ἐφημερὶς ἐν Ἀθήναις, 281, 452.
Λαοσυνάκτης Δούκας, ιθ΄.
Λάρισσα τῆς Θεσσαλίας, 300.
Λάσκαρις Θεόδωρος, αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας, 191, 268, 269, 276.—Ἀλέξ. 119.—Ἰωάννης, κδ΄.—Κωνσταντῖνος, 291, 292.
Λᾶσος ὁ Ἑρμιονεύς, διθυραμβοποιός, 25.
Λασσάνης Γ., 385.
Λάτας Διονύσιος, ἀρχιεπίσκοπος Ζακύνθου, ιη΄, κς΄, 54, 57, 58, 74, 145, 219, 457, 458, 490
Λατομίον τῆς Χίου, 496
Λαυριώτης, Ἀλέξανδρος Εὐμορφόπουλος, κγ΄, 158.—Κοσμᾶς ὁ ἐξ Ἀδριανουπόλεως, κγ΄.—Σεραφείμ, ιθ΄.
Λαύρας μονὴ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, ιθ΄, 158, 262, 263, 264, 266, 272, 302.
Λάχης Πλάτωνος, 19, 26.
Λέγερος Ἀντώνιος, ὁ καλβινιστής, 295.
Λειμῶνος μονὴ ἐν Λέσβῳ, 178, 276, 301, 302, 303.
Λειψία, 405, 527. — Λειψία (ἐν) ἡ ἔκδοσις, 36, 243, 304, 504.
Λεκιένος Μιχαήλ, 197.
Λεόντιος, πατριάρχης Ἀντιοχείας, 82, 95, 128.—Ὁ μάρτυς, 213.
Λεοπόλδος τοῦ Βελγίου, 388.
Λέσβιον σύστημα, 341, 342, 343, 344, 356, 375, 441.
Λέσβιος Καλλίνικος, 342. — Ἰγνάτιος ἱερομόναχος, 462 —Γεώργιος, 166, 176, 341, 342, 343, 344, 358, 359, 375, 383, 467.
Λέσβος, ἡ νῆσος, 7, 11, 45, 342.
Λεῦδη (ἐν) ἡ ἔκδοσις, 28.
Λευΐτης Γρηγόριος, ὁ Πρωτοψάλτης τῆς Μεγ. Ἐκκλησίας, 147, 175, 220, 270, 303, 317, 327, 329, 330, 333, 336, 341, 350, 355, 359, 361, 367, 374, 423, 424, 436, 447, 496.
Λευκάς, ἡ νῆσος, 507.
Λεύκιος Ἀναστάσιος, 283.
Λευκωσία Κύπρου, 338.
Λέων, ὁ σοφός, 200, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 257, 302, 400. — Ὁ ἅγιος, 141.—Ὁ Ἴσαυρος, 142, 150, 157, 158, 159, 161, 201.— Ὁ Μαγίστωρ, 150, 260. — Ὁ Βύζας ἢ Βυζάντιος ὁ καὶ Σχολαστικός, 152, 157, 251.—Ὁ Ἀρμένιος, 236.—Ὁ Ρωμαῖος, 239. —Ὁ γραμματικός, 251.— Ὁ Ἀλλάτιος, ιδ΄, 123, 138, 142, 147, 149, 151, 159, 160, 200, 220, 240, 247, 249, 253, 256, 257, 259, 260, 261, 267, 271, 273, 277, 292, 312, 400, 524.
Λιβέριος, ὁ ἐπίσκοπος, 132.
Λιβύη, ἡ χώρα, 96.
Λιμπρίτης Ἰωάννης, 355.—Φραγκίσκος, 355, 367.
Λίνδιος Ἰωάννης, 148.
Λῖνος, ὁ κιθαρῳδός, 12, 337, 512.
Λιτυέρσης, ᾠδή, 19.
Λίτζτ, μουσικός, 534
Λιχανός, ἡ χορδή, 22.
Λοβέκιος, μουσικολόγος, 481.
Λογάδης Νικόλαος, 337, 462.
Λογαρίδης Θεολόγος, 495.
Λογγῖνος ὁ τῆς ρητορικῆς διδάσκαλος 31.—Ὁ ἑκατόνταρχος, 215.—Ὁ μοναχός, ιθ΄, 219.
Λονδῖνον τῆς Ἀγγλίας, 430, 527, 528.
Λούγδουνον, ἡ πόλις, 86, 145.
Λούθηρος, 3.
Λούκαρις Κύριλλος, 300,304.
Λουκᾶς ὁ Εὐαγγελιστής, 51, 54, 130, 148, 239, 254, 260, 261, 273

Λουκιανὸς ὁ Σαμωσατεύς, ις΄, 2, 30. —Ὁ ὁμολογητὴς, 215, 239.
Λουκιλλιανός, ὁ μάρτυς, 24.6.
Λούκιος Οὐῆρος, 85. — Ὁ πατριάρχης, 111.
Λούνζης Ε. 283.
Λύγισμα, μουσικὸν σημεῖο ν, 173.
Λυδία, ἡ χώρα, 164, 428.
Λυδιστὶ ἁρμονία ἢ λύδιος τρόπος, 16, 25, 26, 91, 132, 164, 167, 265, 477, 478, 506.
Λυκάων, 188.
Λύρα, ἔγχορδον ὄργανον, 16, 17.
Λυσίας, ὁ μουσικός, 30.
Λυὼν τῆς Γαλλίας, 69.

Μ

Μαγαδίζειν τί λέγεται, 17, 62.
Μάγαδις μεγάλη, ἔγχορδον ὄργανον, 17.
Μαγιορῖνος ἐπίσκοπος, 109.
Μαγίστωρ τίς ὠνομάζετο, 155.
Μαγιώτας Γεώργιος, 295.
Μάγνης Ἰωσήφ, ιη΄.
Μαγνησία τῆς Μ. Ἀσίας, 267, 340, 347, 360.
Μάγνος, 130.
Μαγουλᾶς Κωνσταντῖνος, κ΄.
Μαδὰμ Ἀγγὼ, 529.
Μάδυτος, ἡ πόλις, 333, 334, 335.
Μαζαράκης Ἄνθιμος, 366.
Μαθᾶς Ζαχαρίας, 199, 292.
Μαῖος Ἄγγελος, ιδ΄, 147, 213, 248, 253, 261, 267, 276, 400.
Μαϊουμᾶ τῆς Γάζης, 157.
Μακάριος, ὁ ὅσιος, 239, 254.—Ὁ ἐκ Κίου τῆς Βιθυνίας, 295.—Ὁ Μοναχός, ἐκ Βερροίας, ιθ΄. — Ὁ Ἀγκύρας ἱεράρχης, 155.—Ὁ ἡγούμενος τῆς ρωσσικῆς ἁγιορειτικῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, κγ΄. — Ὁ ἐπίσκοπος πρώην Ἐλευθερουπόλεως, 89.
Μακαρώνης Δημήτριος, 494.—Ἰλαρίων, ἐπίσκοπος Ἱερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὄρους 454, 494.
Μακασταρίδης Γεώργιος, 397
Μακεδονία, ἡ χώρα, 4,33,268,306.
Μακεδόνιος, ὁ αἱρετικός, 260.
Μακκαβαῖοι οἱ ἅγιοι, 148, 215.
Μακραῖος Σέργιος, 308.
Μακρίνα, ἀδελφὴ Γρ. Νύσσης, 52, 127.
Μακροχώριον, προάστειον τῆς Κ|πόλεως, 361, 362.
Μαλαγάριον τῆς Σάμου, 442.
Μαλάλας, χρονογράφος, 104.
Μαλαξὸς Γρηγόριος 298.—Νικόλαος, 291, 292, 293, 299
Μαλαχίας, ὁ προφήτης, 238.
Μάμας, ὁ μάρτυς, 152, 239.
Μάμουκας Ἀνδρέας, 197, 295.
Μανασῆς, 54.
Μανασσείδης Συμεών, 495.
Μανζουμέϊ Ἐφκιάρ, ἐφημερὶς ἐν Κωνστ|πόλει, 414.
Μανιχαῖοι, οἱ αἱρετικοί, 133.
Μάνλιος, ὁ ὕπατος, 40.
Μανουγρᾶς Μανουήλ, κ΄.
Μανουήλ, ὁ Μ. Ῥήτωρ, 298.—Ὁ μάρτυς, 254. — Ὁ Θεσσαλονικεύς, ιθ. — Ὁ Αὐτοκράτωρ 83.—Ὁ Θρᾷος, κ.
Μάνσολας Δ. 385.
Μανσούρ, 155, 159, 210.
Μαντζουρανῆς παπᾶ Θεόδωρος, 470, 472.
Μάξιμος ὁ ὁμολογητὴς, 83, 150.—Ὁ Πελοποννήσιος, 300.
Μαργαρίτης ὁ Καστοριεύς, 340.
Μαργαριτώ, 103.
Μαργούνιος Μάξιμος, ἐπίσκοπος Κυθήρων, 291, 299, 300.
Μάρθα ἡ Αἰγυπτία, 142, 151.
Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ 152, 239, 254. —Αἰγυπτία, 256.
Μαρκέλλα, 97, 132.
Μαρῖνος ὁ μάρτυς, 249.—Τζάνες Πουνιαλῆς, 294.
Μαρκιανὴ (ἁγίου Μάρκου) βιβλιοθήκη, 160, 161, 177, 200, 272, 293, 507.
Μαρκιανός, ὁ αὐτοκράτωρ, 139.—Ψάλτης, 58.
Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνῖνος, 30, 85, 86.—Ὁ Εὐαγγελιστής, 57, 94, 137, 239.—Ὁ ἅγιος, 99.—Ὁ Εὐγενικός, μητροπολίτης Ἐφέσου, 141, 160, 214, 219, 220, 274, 276, 277, 291, 298.—Ὁ ἐπίσκοπος Ἱδρουῦντος, 157, 223, 252, 253.—Ὁ ἐπίσκοπος Ἀρεθουσίων, 150.
Μαρκελλῖνος, 125.
Μαρκουάρδος, καθηγητής, 29.
Μαρκουίζος Ἰωάννης, 452.

Μαρμαρᾶς, νῆσος τῆς Προποντίδος, 314.
Μαρσύας, ἱστορικός, 17, 25, 164.
Μαρτίνης, εὐρωπαῖος μουσικολόγος, 399.
Μαρτινιανός, ὁ ὅσιος, 239.
Μαρτῖνος Γρηγόριος, 509. — Ἰωάννης ἀρχιμανδρίτης, 492.
Μάρτυρες 40 ἐν Σεβαστείᾳ, 213, 223, 239, 292.
Μαστοράκης Ἰωάννης, 496.
Ματζαβῖνος Ν. Γ. 351, 516.
Ματθαῖος, ὁ εὐαγγελιστής, 55, 85, 96, 239. — Ὁ ἱερομόναχος, 300.
Ματθίας, ὁ ἀπόστολος, 238.
Ματρώνα, ἡ ὁσία, 239.
Μαυρίδης Κυριακός, 397, 496.
Μαυρίκιος ὁ αὐτοκράτωρ, 185.
Μαυρογένης, Ἀλέξανδρος, 390. — Ἰωάννης, 387. — Σπυρίδων (πασᾶς), ἀρχίατρος τῆς Α. Α. Μ. τοῦ Σουλτάνου Χαμὶτ Χὰν τοῦ Β', κα', 90, 359, 387, 388, 389, 390, 391, 394, 404, 407.
Μαῦροι, 249.
Μαυροκορδάτος, Ἀλέξανδρος, ὁ ἐξ Ἀπορρήτων, 291, 305. — Βοεβόδας Ἰωάννης, 309. — Κωνσταντῖνος, ἡγεμὼν Οὐγγροβλαχίας, 327. — Νικόλαος, ἡγεμὼν Οὐγγροβλαχίας, 325, 327. — Νικόλαος, ὁ νῦν πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος ἐν Κων]πόλει, κδ'.
Μαυρολέων, ιη'.
Μαυρομμάτης Ἐπαμεινώνδας, γενικὸς πρόξενος τῆς Ἑλλάδος ἐν Κ]πόλει, κδ', 89. — Μάρκος, 495. — Ν. 306.
Μαυρομιχάλης Πέτρος, 468, 469.
Μαχμοὺτ ὁ Β', 350, 387. — Ὁ Δ', Σουλτάνος, 308, 345. — Νεδὴμ βέης, πρεσβευτὴς τῆς Τουρκίας ἐν Ἀθήναις, κς'.
Μέγα Ἴσον, 258, 265.
Μεγακλῆς Ἀθανάσιος, μητροπολίτης Σισανίου, λ', 380, 383, 432, 454.
Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολὴ ἐν Κων]πόλει, 305, 307, 335, 357, 375, 381, 392, 425, 429, 445, 449.
Μέγα Ρεῦμα ἐν τῷ Βοσπόρῳ, 360, 430.
Μέγας Κανὼν τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης 148, 194, 222.
Μεδζὶτ ὁ σουλτάνος, 345.
Μεδιόλανα, ἡ πόλις, 96, 118, 131, 527.
Μεδιομάτρικον, ἡ πόλις, 145.
Μεθόδιος ὁμολογητής, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, 223, 238, 239, 242, 243. — Ὁ Πατάρων ἐπίσκοπος, 83, 96, 115, 123, 150, 297.
Μειβώμιος, ις', 426.
Μελάνη ἡ Ρωμαία, 133, 239.
Μελανία, 132.
Μελαννιπίδης, 20.
Μελετιανοί, 115.
Μελέτιος, ὁ Ἀντιοχείας ἐπίσκοπος, 134. — Ὁ Ἀθηνῶν μητροπολίτης, 152, 158, 238, 251, 269, 291, 295, 300, 302, 305, 306. — Ὁ μοναχός, 433. — Ὁ μητροπολίτης Ἡρακλείας, 333. — Ὁ μητροπολίτης Πισσιδείας, 314. — Ὁ μητροπολίτης Σισανίου, 348 — Ὁ ἐπίσκοπος Τρίκκης, 474, 476.
Μέλης, σύγγραμμα περιοδικόν, 8.
Μελίρρυτος Κυριακὸς Θεσσαλονικεύς, 163.
Μελοποιΐα ἐν τῇ μουσικῇ, 20, 26, 27.
Μελπομένη, ἡ Μοῦσα, 411.
Μελχισεδέκ, Ραιδεστοῦ ἐπίσκοπος, 302, 303.
Μελῳδία ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ μουσικῇ τί λέγεται, 62.
Μέμνων, 4.
Μέντωρ, περιοδικὸν ἐν Σμύρνῃ, 448, 510, 535.
Μεσοειδὴς μελοποιΐα, 27.
Μεσολόγγιον, ἡ πόλις, 347, 348, 488.
Μεσομήδης, 31.
Μεσοπεντηκοστή, 148, 151, 390, 395.
Μεσοποταμία, ἡ χώρα, 110, 126.
Μεσσήνη, ἡ πόλις, 9.
Μεσῳδία τροπάρια, 205.
Μεταβολὴ ἐν τῇ μουσικῇ τί λέγεται, 20.
Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος, 71, 152, 192, 206, 212, 214, 233, 241, 254.
Μετεώρων μονή, 284.
Μετζητιὲ παράσημον, 388.
Μεχμὲτ Ἀλῆ πασᾶς, ἀντιβασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, 345.
Μηνᾶς, ὁ μεγαλομάρτυς, 152, 213.
Μηνιάτης Ἠλίας, 291, 306.
Μηνολόγιον, 215.
Μητροφάνης, ὁ Σμύρνης ἐπίσκοπος, 200, 242, 293, 400. — Ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως, 200.
Μικρὰ Ἀσία, 4, 33, 91, 164, 478.
Μικρόστομος Παρθένιος, 350.
Μιξολύδιον μέλος, ἢ μιξολύδιος τρόπος ἢ μιξολυδιστὶ ἁρμονία, 22, 25, 91, 132, 164, 167, 265, 478, 506.

Μινωΐδης Μηνᾶς, 283.
Μισαήλ, εἷς τῶν ἐν τῇ καμίνῳ τριῶν Παίδων, 139.—Ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν ιζ, 157.—Ὁ ἐπίσκοπος Θαυμακοῦ, 474, 476.
Μισαηλίδης, Ἀπόστολος, 409.—Γεώργιος, 409, 413, 429.—Εὐαγγελινός, 407, 414,.—Θεαγένης, 409. — Μισαήλ, 281, 443, 444, 446, 447, 448, 449, 459, 461, 463, 510, 533. — Χρῆστος, 409, 412, 414.
Μιστριώτης Γεώργιος, κς'.
Μιτυληνὰ τῆς Σάμου, 441.
Μιτυληναῖος Δημήτριος, κδ.
Μιτυλήνη, ἡ νῆσος, 7, 267, 354, 375, 407, 434, 441, 452, 462, 492, 494.
Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος, 72, 152, 215, 254, 270. — Ὁ Ραγκαβὲ ὁ καὶ Κουροπαλάτης, 246.—Ὁ αὐτοκράτωρ,υἱὸς Κωνσταντίνου τοῦ Δούκα, 261. — Ὁ Τραυλός, βασιλεύς, 161, 242.—Ὁ Ἀνανεώτης ὁ καὶ Σύγκελλος, 83, 242, 255, 258, 274. - Ὁ Συνάδων ἐπίσκοπος, 297, 326.—Ὁ Βουλγαρίας ἱεράρχης, 243.—Ὁ μητροπολίτης Κιέβου, 227.
Μιχαήλιον τοῦ Βοσπόρου, 72.
Μνασέας Πατρεύς, 10.
Μνημοσύνη, Λέσχη ἐν Φαναρίῳ, 410, 415, 444, 499, 500, 515.
Μνησίας, 28.
Μόζαρ Ἀμεδαῖος Γάνκ Βόλφ, 527.
Μολδαυΐα, ἡ χώρα, 329.
Μολδοβλάχος Γιωβανίσκος, 345.
Μόναυλος, ἐμπνευστὸν ὄργανον, 17.
Μόναχον, ἡ πόλις, ιέ, 501.— Μονάχῳ (ἐν) ἡ ἔκδοσις, ιζ', 44, 61, 464.
Μονεμβασία, ἡ πόλις, 270.
Μονόδενδρον τῆς Ἀκαρνανίας, 297.
Μονοθελητῶν αἱρεσις, 201.
Μονοφυσῖται, οἱ αἱρετικοί, 120, 122, 201.
Μονόχορδον, ὄργανον, 17, 29.
Μορέλλης ἀββᾶς, 28.
Μοροζίνη Φραγκίσκου οἰκογένεια, 387.
Μόσελες, εὐρωπαῖος, μουσικός, 534.
Μόσχα τῆς Ρωσσίας, ιέ, 276, 300, 308.—Μόσχα (ἐν) ἡ ἔκδοσις, 41, 69, 165.
Μοσχάκης Ἰγνάτιος, ιζ', 86.
Μόσχας, βιβλιοθήκη συνοδική, 237, 293.—Ἀκαδημία, 273.
Μοσχόπολις, 297.
Μοσχοπολίτης Δημήτριος Προκοπίου, 299.
Μοσχόπουλος Χαραλάμπης, 280, 281, 494.
Μουνὶφ πασᾶς ὑπουργὸς τῆς παιδείας τῆς Τουρκίας, 432.
Μουρβέτ, ἐφημερὶς ἐν Κ/πόλει, 414.
Μουρκίδης Μιχαήλ, 495.
Μοῦσαι, θυγατέρες τοῦ Διός, 2, 7, 12, 13.
Μουσαῖος, ὁ μουσικός, 12, 512.—Θεοφάνης, 326.
Μπαλαμπάνης Δημήτριος 365, 495.
Μουχλίον, συνοικία ἐν Κωνστ]πόλει, 358, 363.
Μουσικὸς καὶ δραματικὸς Σύλλογος ἐν Ἀθήναις, 472.
Μουσοῦρος (πασᾶς) Κωστάκης, 414, 430.
Μουστοξύδης Α. 298, 306.
Μπαλλιάνος Γρηγόριος, μέγας Βόρνικος, 328, 329, 375.
Μπαλοὺκ Παζὰρ ἐν Κων]πόλει, 322.
Μπὰχ Σεβαστιανὸς Ἰωάννης, 526, 527.
Μπερεκέτης Πέτρος ὁ Γλυκύς, 158, 219, 220, 302, 310, 311,330,331,340.
Μπίλλιας Ἡρακλῆς, 409.
Μύκονος, 387.
Μύλλερ, 7, 477.
Μυλωθρικὰ μέλη, 18.
Μῦρα τῆς Λυκίας, 266.
Μυροφόραι γυναῖκες, 148, 241.
Μυρώνης, μουσικός, 345.
Μυρωνίδης Ἰάκωβος, 475.
Μυρτιδιώτισσα Παναγία, 296
Μυστάκων Χριστοφόρος, κ'.
Μωϋσῆς, ὁ Προφήτης, 54, 95, 215. 248.—Ὁ πατὴρ Στεφάνου τοῦ Μωϋσιάδου, 357.
Μωάμεθ Β', ὁ πορθητής, 370
Μωϋσιάδης Στέφανος, 357, 358, 361, 378, 405, 433, 448.

Ν

Νάβλα (ἡ) ἢ ὁ Νάβλας, μουσικὸν ὄργανον, 26, 65.
Ναζαρὲτ τῆς Παλαιστίνης, 326.
Ναζιανζὸς τῆς Μ. Ἀσίας, 129.
Ναθαναὴλ, ὁ μητροπολίτης Νικαίας, 220.
Νανά, μουσικὸς φθόγγος, 178, 333.
Νανάϊα, 179.

Ναούμ, ὁ προφήτης, 238, 297. — Ὁ ἅγιος, 297.
Ναταλία, ἡ μάρτυς, 244.
Ναύπλιον, ἡ πόλις, 171, 292, 451.
Ναύπλιος Μητροφάνης, 297
Ναυπλιώτης Ἰάκωβος, 495.
Νὲ, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Νεάγιε, μουσικὸς φθόγγος, 179, 333.
Νέα Ἔφεσος τῆς Μ. Ἀσίας, 355.
Νέα Ἐφημερίς, ἐφημερὶς ἐν Ἀθήναις, 366, 369, 464, 469, 488, 490, 491, 506, 525.
Νέα Ἑπτάλοφος, σύγγραμμα περιοδικὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει, 63.
Νέα Κεφαλληνία, ἐφημερὶς ἐν Κεφαλληνίᾳ, 281.
Νέαι Ἰδέαι, ἐφημερὶς ἐν Ἀθήναις, 281.
Νέανες, μουσικὸς φθόγγος, 178, 333.
Νεαραὶ Ἰουστινιανοῦ, 57, 61.
Νεάπολις τῆς Ἰταλίας, 297, 470, 471, 526.
Νεῖλος, ὁ ἅγιος, 48, 83, 108, 137, 239, 242. — Ὁ ἀββᾶς, 100. — Μοναχὸς τῆς Καλαβρίας, ὁ νεώτερος, 256, 259. — Ὁ Θεσσαλονίκης, 271.
Νεκτάριος, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κ]πόλεως, 114, 134, 223. — Ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, 221, 291, 304.
Νελίδωφ Ἀλέξανδρος, πρεσβευτὴς τῆς Ρωσσίας ἐν Κων]πόλει, κζ'.
Νέμεσις, ἡ θεά, 31.
Νεοκαισάρεια τῆς Μ. Ἀσίας, 88, 91, 92, 94, 127.
Νεολόγος, ἐφημερὶς ἐν Κων]πόλει, 42, 286, 307, 358, 370, 387, 389, 396, 398, 400, 403, 404, 406, 414, 415, 429, 443, 446, 448, 454, 456, 459, 461, 462, 463, 471, 512, 518, 533.
Νεόφυτος, πατριάρχης Ἀντιοχείας, 304. — Ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως, 323, 336, 373. — Ὁ μητροπολίτης Δέρκων, 344.
Νεοχώριον τοῦ Βοσπόρου, 324, 342, 346, 362, 363.
Νέπως ὁ Πενταπόλεως ἐπίσκοπος, 89.
Νερίκης Ἀλοῦσιος, 399.
Νερουλὸς Ῥίζος, 453.
Νέρων, ὁ αὐτοκράτωρ, 40, 103.
Νεστόριος, ὁ αἱρετικός, 119, 138, 197.
Νεφέλαι τοῦ Ἀριστοφάνους, 7, 19, 188, 191.
Νεχέανες, μουσικός φθόγγος, 179.
Νήτη ἢ νεάτη, ἡ χορδὴ ἢ φωνή, 22.
Νητοειδὴς μελοποιΐα, 27.
Νίκαια, ἡ ἐπαρχία, 109, 269.
Νικήτας, ὁ μάρτυς, 239. — Ὁ Σερρεῶν ἱεράρχης, 61, 83, 261. — Ὁ Στηθάτος, 260. — Ὁ νεομάρτυς, 296. — Ὁ πρίγκηψ τοῦ Μαυροβουνίου, 388.
Νικηφόρος, ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως, 83, 215, 235, 239, 246. — Ὁ Φωκᾶς, 158, 235. — Κάλλιστος ὁ Ξανθόπουλος, 57, 80, 82, 92, 95, 114, 116, 117, 137, 140, 148, 156, 171, 200, 201, 232, 234, 237, 238, 268, 271, 272, 276. — Ὁ Ἠθικός, 219, 242, 258, 274. — Ὁ ὅσιος, 246. — Ὁ Χῖος, 313. — Ὁ ἱεροδιάκονος, 297. — Ὁ ἀρχιδιάκονος Ἀντιοχείας, 327.
Νικόδημος, ὁ ἐνταφιάσας τὸν Ἰησοῦν, 119. — Ὁ Ἁγιορείτης, ις', ιζ', 53, 84, 140, 152, 160, 198, 201, 202, 203, 204, 206, 209, 212, 214, 218, 233, 235, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 252, 253, 254, 258, 259, 266, 267, 268, 270, 298, 312, 313. — Ὁ Α', πατριάρχης Ἱεροσολύμων, λα', 247, 411. — Ὁ μητροπολίτης Κυζίκου 454. — Κωνσταντῖνος, ὁ ναύαρχος, 467. — Ὁ ἁγιοταφίτης ἀρχιμανδρίτης, 495. — Ὁ ἐπίσκοπος Θήρας, 468, 469.
Νικολαΐδης Ἄνθιμος, 354, 375, 451. — Ἀριστείδης, 460.
Νικόλαος, ὁ ἅγιος ὁ καὶ Μυρέων ἐπίσκοπος, 151, 152, 213, 215, 245, 247, 254, 257, 259, 260, 270, 271, 273, 296. — Ὁ Στουδίτης, 236, 249. — Χρυσοβέργης ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, 234. — Ὁ ἅγιος, ὁ ἐκ Μετσόβου, 296. — Ὁ νεομάρτυς, 297. — Ὁ Δομέστικος, κ'. — Ἱερεὺς καὶ Χαρτοφύλαξ τῆς μητροπόλεως Αἴνου, κ. — Ὁ υἱὸς τοῦ πρωτοψάλτου Κωνσταντίνου τοῦ Βυζαντίου, 337.
Νικολάου Ἰορδάνης, 397. — Χριστόφορος, 494.
Νικόμαχος ὁ Γερασηνός, 21, 29, 30, 46.
Νικομήδεια ἡ πόλις, 495.
Νίκων, ὁ πατριάρχης, 122, 175, 229.
Νιτρία ἡ ἐν Αἰγύπτῳ, 99, 135, 137.
Νομικὸς Γεώργιος, 397, 398, 405, 414, 415.
Νομισματίδης Ἀλέξανδρος, 397, 401, 495.
Νόννα, ἡ μήτηρ Γρηγ. τοῦ Ναζιανζηνοῦ, 129.

Νόννος, ἐπίσκοπος Ἐδέσσης, 103.
Νόρμα, τὸ μελόδραμα, 407.
Νύσσα, ἡ ἐπαρχία, 50, 52, 67, 88.
Νῶε, ὁ ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ, 535.

Ξ

Ξανθίδης Φ. 491.
Ξανθόπουλος Ἰωάννης, 495.
Ξένης Δημήτριος (ἐφέντης), 387.
Ξενίδης Ἀλέξανδρος, 495.
Ξένος Θ. Στέφανος, 2.
Ξενοφῶν, ὁ ἱστορικός, 6.—Ὁ ὅσιος 239.
Ξηρὸν κλάσμα, μουσικὸν σημεῖον, 173.
Ξηροποταμινὸς Ἀγαθάγγελος ἀρχιμανδρίτης, κγ'.
Ξηροποτάμου μονὴ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, 158, 309.
Ξηρὸς Ἰωάννης, κδ'.
Ξηρουδάκης Εὐμένιος, 364.
Ξυλόπορτα, συνοικία ἐν Κωνστ|πόλει, 335, 461, 470.

Ο

Ὀδησσὸς τῆς Ρωσσίας, 375.
Ὁδοιπορικὰ μέλη, 18.
Ὀδύσσεια Ὁμήρου, 4, 5 8, 16 18, 37, 38, 76, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 266, 514.
Ὀδυσσεύς, ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰθάκης, 5, 8, 18, 190, 192, 514.
Ὄθων, ὁ Α΄ βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος, 348, 383, 384, 521.
Οἴαγρος, βασιλεὺς τῆς Θράκης, 12.
Οἰδίπους, υἱὸς τοῦ Λαΐου, ιϐ'.—Οἰδίπους Τύραννος τοῦ Σοφοκλέους, 189, 192.
Οἶκοι τοῦ Ρωμανοῦ, 141, 142, 198, 205.
Οἰκονομίδης Προκόπιος ἀρχιμανδρίτης 476.
Οἰκονομόπουλος Γ. 467, 468.
Οἰκονόμος, ὁ ἐξ Οἰκονόμων Κωνσταντῖνος, ις', 34, 37, 60, 84, 87, 88, 89, 122, 125, 126, 127, 137, 143, 146, 149, 156, 169, 171, 172, 180, 181, 231, 236, 237, 238, 241, 242, 244, 246, 247, 250, 256, 259, 260, 261, 265, 266, 269, 272, 273, 277, 283, 292, 295, 298, 299, 300, 301, 304, 305, 307, 308, 424, 426, 435.
Ὀκτάηχος τοῦ Δαμασκηνοῦ, 112, 138, 164, 166, 168, 196, 197, 198, 201, 205, 236, 240, 242, 258, 400.
Ὀκτάχορδον σύστημα, 23, 166.
Ὀκτώηχος Παρακλητική, 245.
Ὄλγα, ἡ βασίλισσα τῶν Ἑλλήνων, κζ'.
Ὀλίγον, μουσικὸν σημεῖον, 169, 225.
Ὁλόβοσος Μανουήλ, 298.
Ὀλυμπία, ἡ πόλις, 98.
Ὄλυμπος, ὁ μουσικός, 20, 25, 26, 279.—Τὸ τῆς Βιθυνίας ὄρος, 123 — Τὸ τῆς Θεσσαλίας ὄρος, 4, 284, 438, 472.
Ὁμηρόλης Ἀβράμιος, 332.
Ὅμηρος, ποιητής, ις', 2, 4, 5, 8, 16, 18, 38, 181, 186, 187, 209, 399, 493, 514.—Περιοδικὸν ἐν Σμύρνῃ, 448.
Ὅμοιον, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Ὁμότονον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλλ. μουσικῇ, 63.
Ὁμότονος ἐν ἑτεροφωνίᾳ, 64.
Ὀνησικράτης, 30.
Ὀνήσιμος, ὁ ἀπόστολος, 238.
Ὀνοῦ Μιχαήλ, πρεσβευτὴς τῆς Ρωσσίας ἐν Ἀθήναις, κζ'.
Ὀνουφριάδης Βασίλειος, 351, 495.—Τιμολέων, 351, 495.
Ὀνώριος, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως, 109.
Ὀξεῖα, μουσικὸν σημεῖον, 225.
Ὀξύπυκνοι φθόγγοι, 22.
Ὀξύφωνοι, 64.
Ὀξωνία (ἐν) ἡ ἔκδοσις, 2.
Ὁράτιος, ὁ ποιητής, 7, 67.
Ὀργανικὴ μουσικὴ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις, 65.
Ὄρθιον, μουσικὸν σημεῖον, 225.
Ὄρνιθες τοῦ Ἀριστοφάνους, 19, 190.
Ὀρτάκιοϊ τοῦ Βοσπόρου, 363.
Ὀρφανοτροφεῖον ἐν Ἀθήναις, 343, 451.
Ὀρφεύς, ὁ ποιητής, 12, 16, 18, 215, 407, 409, 410, 454, 512, 513. —

Ὁ ἐν Φαναρίῳ Κωνσταντινουπόλεως Μουσικὸς Σύλλογος, κε΄, λα΄, 89, 369, 370, 393, 405, 406, 407, 410, 415, 418, 419, 429, 431, 457, 460, 462, 464, 472, 490.
Ὀσμανιὲ παράσημον, 388.
Ὀσποδάρος τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας 387.
Οὐαλεντιανός, ὁ αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων, 131.
Οὐαλεντῖνος, ὁ αἱρετικός, 89.
Οὐάλης, ὁ αὐτοκράτωρ, 91.
Οὐαλλίσιος, 2, 30.
Οὐγγαρία, ἡ χώρα, 297.
Οὐγουρλοῦς Γεωργίου Εὐτύχιος, 317, 327, 350.
Οὐέστφαλος, ὁ γερμανὸς μουσικός, 34, 36, 278.
Οὐϊργίλιος, ὁ ποιητής, 38.
Οὐνῖται, 229.
Οὔπιγγοι, ὕμνοι, 18.
Οὐράνισμα, μουσικὸν σημεῖον, 173, 225.
Οὐρανιώτης Ἰωάννης, κ΄,

Π

Παγανᾶς Νικόλαος, 406, 407, 434, 462, 463.
Πάγκαλος Ἰωάννης, 397.—Σωφρόνιος, ἐπίσκοπος Κυθήρων, 296.
Παγκράτιος ἱερομόναχος, κ΄. — Ὁ μοναχός, 219.
Παιᾶνες, ὕμνοι, 18.
Παΐσιος ὁ Α΄, πατριάρχης Κων]πόλεως, 175. — Β΄, ὁ ἀπὸ Νικομηδείας, 344.—Ὁ μοναχός, κ, 220.— Ἱερομόναχος ὁ Σερραῖος 495.
Παλαιὰ Διαθήκη, 37, 42, 54, 55, 65, 75, 94, 96, 131, 142, 148, 203.
Παλαιολόγος Μιχαὴλ ὁ αὐτοκράτωρ, 298. — Μανουὴλ (Ματθαῖος) ὁ αὐτοκράτωρ, 273. — Ἰωάννης, 277, 291. — Κωνσταντῖνος, αὐτοκράτωρ, 264, 277.
Παλαιστίνη, 33, 40, 86, 88, 96, 125, 146, 159, 214, 220, 254, 326.
Παλαιστινὸς Δωρόθεος, 83, 146.
Παλαμάρης Ἀντώνιος, 397.
Παλαμᾶς Γεννάδιος, ὁ ἐξ Ἀγχιάλου, ιθ΄. — Γρηγόριος, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, 83, 150, 270, 271, 272. — Ἕτερος Γρηγόριος, ὁ σύγχρονος ἀρχιμανδρίτης, ιζ΄, 26, 146, 155, 304, 305, 310, 326.
Παλαμήδης Γεώργιος, 413.
Παλλάδιος ὁ θαυμάσιος, 83, 135.
Παλεστρίνας, μουσικός, 526
Παλιγγενεσία, ἐφημερὶς ἐν Ἀθήναις, 464, 522, 524.
Παλλάδος πόλις, κδ΄, 355, 395.
Παλλάς, ἡ θεά, 7.
Παλλιέρμος Ἀγάπιος, 316.
Παμβώ, ὁ ἀββᾶς, 99, 100.
Πάμφιλος, ὁ μάρτυς, 239.
Πάν, ὁ θεὸς τοῦ ἀγροῦ, 17.
Παναγίου Τάφου ἱππότης, 388.
Παναγιώτης Δομέστικος, κδ΄.
Παναγιωτόπουλος Γεννάδιος ἀρχιμανδρίτης, κς΄, 490.— Δαμασκηνὸς ὁ Πελοποννήσιος, 209.
Πανανίδης Πανανός, 409.
Πανάρετος, μητροπολίτης Ἡρακλείας, 344.—Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μεσσηνίας, κς΄, 490.
Παναχράντου μονὴ ἐν Ἄνδρῳ, 171.
Πανδουρίς, ἔγχορδον ὄργανον, 17.
Πανδώρα, περιοδικὸν ἐν Ἀθήναις, 300, 306, 308.
Πανεπιστήμιον, Ἐθνικὸν ἐν Ἀθήναις, 2, 86, 366, 452, 453, 464, 465, 477, 488, 492, 495, 522. —Ἐν Μονάχῳ, 44.
Παννονία ἡ ἄνω, 125, 132.
Πάνορμος τῆς Ἰταλίας, 249.—Τῆς Κυζίκου, 406, 464.
Πανοικίδης Βασίλειος, 416.
Πανταζῆς Δ., ιζ΄, 2, 4.
Παντελεήμονος ἁγίου μονὴ ρωσσικὴ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, κγ΄, 21, 450.
Παντελεήμων, ὁ μεγαλομάρτυς 151, 152, 239, 241, 254.
Πάντζογλους Γεώργιος, 345, 346, 350.
Παντοκράτορος μονὴ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, 234.
Παπαγεωργίου Δημήτριος, 494. — Σπυρίδων 280.
Παπαδάκης Παναγιώτης, 449.
Παπαδημητρίου Πολύκαρπος, 326.
Παπαδόπουλος Γεώργιος, ἱερεὺς ἐκ Κρήτης, 325. — Ὁ συγγραφεὺς τῆς παρούσης βίβλου, κα΄, κβ, κε, κς΄, κη΄, κθ, λ, λα, λβ, 358, 387, 390, 391, 392, 396, 397, 405, 414, 415, 461, 490.—Δημ. 397. — Δημήτριος Μακε-

δών, 441, 491, 492, 493. — Εὐστράτιος, 380, 381, 443, 446, 459, 461. —Θεόδωρος, 397, 495. — Κομνηνός, 295, 300. — Κωνσταντῖνος, ἱεροψάλτης ἐν Τζεσμέ, 397. — Νικόλαος, ἱεροψάλτης ἐν Μεγάλῳ Ρεύματι τοῦ Βοσπόρου, 496.

Παπαϊωάννου Θεοφάνης, 491.—Νικόλαος, 449, 470, 487, 491 494.

Παπαρίζος Δημήτριος, 368, 466.

Παπαφιλίππου Καμπίτης, 296.

Παπίας, 86.

Παππαδῆμος Χ. Α. 467, 468,492.

Παρακάλεσμα, μουσικὸν σημεῖον, 173, 226.

Παρακλητική, μουσικὸν σημεῖον, 173, 226.

Παραλειπόμενα, βιβλίον τῆς Π. Δ. 54, 65, 95.

Παρανήτη, χορδὴ (ἡ), 22.

Παρανίκας Ματθαῖος, ιε, ιζ, 53, 80, 97, 136, 142, 147, 180, 294, 459.

Παρασκευή, ἡ μεγαλομάρτυς, 239, 295

Παράσχος ἱερεὺς ὁ ἐκ Φωκαίας, 340.

Παραφωνία ἐν τῇ μουσικῇ, 21.

Πάργιος Ἀνδρέας, 297.

Πάρδος Γρηγόριος (Γεωργιος), ὁ ἐπίσκοπος Κορίνθου, 160, 214, 233.

Παρθένιος, ὕμνος, 97.—Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, 303.—Ὁ ἐκ τῆς νήσου Μήλου, 306.—Ὁ Καισαρεύς, 2. —Ὁ μητροπολίτης Νικομηδείας, 301. —Ὁ νῦν μητροπολίτης Σωζουαγαθουπόλεως, 89, 348.

Παρθενών, περιοδικὸν σύγγραμμα, 2.

Πάριος Ἀθανάσιος, 291, 295.—Ἰωακείμ, 297.

Παρίσιοι τῆς Γαλλίας, 145, 388, 501, 505, 522, 527, 528 —Παρισίοις (ἐν) ἡ ἔκδοσις, ιδ, ις, 28. 82, 94, 98, 133, 137, 186, 225, 334, 471.—Παρισίων εἰδικὴ βιβλιοθήκη, 165,231,267.

Παρνασσὸς τὸ ὄρος, 4, 396, 438. — Ὁ ἐν Ἀθήναις σύλλογος, 446.—Σύγγραμμα περιοδικὸν ἐν Ἀθήναις, 284, 285, 288.

Παρυπάτη χορδὴ (ἡ), 22

Πασπαλλῆ οἰκογένεια, 436.

Πασπαλλῆς Δημήτριος, 401, 421, 443, 446, 459, 461.

Πασπάτης Ἀλέξανδρος, ἰατρός, κζ'.

Πάσχα τῶν Χριστιανῶν, 71, 78, 115, 123, 135, 146, 206, 207, 208, 214, 218, 521.

Πασχάλης, ὁ συγγραφεύς, ιδ'.—Χρῆστος, ἱεροψάλτης, 397, 495.

Πασχαλίδης Βασίλειος, 493.—Γεώργιος, 493.—Γρηγόριος 493.

Πασχίδης Θωμᾶς, 404.

Πατάβιον, ἡ πόλις, 294, 300, 305, 325.

Πάταρα, Λυκιακὴ πόλις, 123.

Πατζάδας Πανάρετος ὁ Πρασινός, 257.

Πάτμος, ἡ νῆσος, ιη', 140, 204.

Πάτραι, ἡ πόλις, 306, 341, 455, 466.—Πάτραις (ἐν), ἡ ἔκδοσις, ιη', 140, 204.

Πατρίκιος, ὁ ὅσιος, 239 —Μητροπολίτης Πτολεμαΐδος 495.

Παῦλα, 132.

Παυλίδης Μιχαήλ, 365, 391, 463.

Παυλικιανοί, οἱ αἱρετικοί, 114.

Παῦλος, ὁ ἀπόστολος, 16, 42, 51, 52, 53, 56, 84, 107, 121, 139, 147, 151, 152, 213, 244, 255, 271, 412, 458, 473, 476, 516, 517, 519.—Θηβαῖος ὁ ὅσιος, 213.—Ὁ Ἀββᾶς, 99, 100.—Ὁ Ἀμμωρίου ἢ τῆς Εὐεργέτιδος, 200, 258, 400.—Ὁ Σαμωσατεύς, 114. — Ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, 239, 254.—Ὁ Ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης, 253.—Ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, 111, 151.—Ὁ μητροπολίτης Κώου, 89, 90.

Παυσανίας, ὁ περιηγητής, 7, 12, 39.

Παχείδης Πολυχρόνιος, 392, 397, 400, 401, 461, 495.

Παχυμέρης Γεώργιος, 507.

Παχώμιος ὁ ἅγιος, 299.—Ρουσάνος, 177.

Πειραιεύς, ἡ πόλις, 440, 473, 486, 491, 494, 495.

Πελαγία, 103.—Ἡ μάρτυς, 215.

Πελαστικὸν, μουσικὸν σημεῖον, 169.

Πελοπίδα Παναγιώτης, 334, 341, 374.

Πελοποννήσιος Πέτρος, Λαμπαδάριος τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ιϐ', 158, 175, 220, 250, 257, 264, 265, 270, 285, 303, 312, 315, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 328, 329, 330, 331, 332, 337, 338, 339, 340, 341, 346, 350, 355, 356, 367, 373, 379, 423, 434, 442, 450, 451.

Πελοποννησος, 270, 298, 300, 304, 305, 387, 492.

Πεντάχορδον σύστημα ἢ τροχός, 23, 35, 166.

Πεντεκαιδεκάχορδον σύστημα, 23.

Πεντηκοστή τοῦ Πάσχα, 71, 123, 128, 160, 161, 191, 209, 210, 211, 232, 233, 238, 250, 255, 266, 437.

Πέραν Κ]πόλεως, 356, 364, 365, 390, 407, 410, 450, 461, 493
Πέργαμος, ἡ πόλις, 11.
Περδικάρης Εὐγένιος 145, 507.
Περίανδρος, 538.
Περιστερά, ἐφημερὶς ἐν Ἀθήναις, 467.
Περιτομὴ Χριστοῦ, 151, 233, 240, 293.
Πέρσαι Αἰσχύλου, 191.
Περσεφόνη, 12.
Περσία, 308, 320, 321, 388.
Πέστη, ἡ πόλις, 342, 518.
Πεταλλίδης Δημήτριος, 397.
Πεταστή, μουσικὸν σημεῖον, 169, 225.
Πετρίδης Ἀθανάσιος, 282, 464, 513. —Π. 397.
Πετρίον ἐν Φαναρίῳ, 376.
Πετρίτσης Ἰωάννης, 2.
Πετρόπουλος Νικόλαος, κ'.
Πέτρος, ὁ ἀπόστολος, 95, 100, 139, 147, 151, 152, 213, 215, 238, 244, 255, 271.—Ὁ Στουδίτης, 249.—Ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, 239. — Ὁ Κναφεύς, πατριάρχης Ἀντιοχείας, 122.
Πετρούπολις τῆς Ρωσσίας, 283, 307, 510.—Πετρουπόλει (ἐν) ἡ ἔκδοσις, ις', 37, 41, 180, 424.
Πηγᾶς Μελέτιος, 291, 300.
Πηγοριώτης Βασίλειος, 150, 257.
Πηγωνίτης Λάσκαρις, κ'.
Πήλελης Γεώργιος, 280, 281, 356.
Πηνελόπη, γυνὴ τοῦ Ὀδυσσέως, 4.
Πιερία τῆς Μακεδονίας, 4, 396.
Πίεσμα, μουσικὸν σημεῖον, 173.
Πίθερμος ὁ Μιλήσιος, 25.
Πίνδαρος, ὁ Θηβαῖος ποιητής, 7, 12, 31, 97, 98, 181, 182, 186, 187, 209, 266, 493.
Πίνδος, τὸ ὄρος, 438.
Πιπῖνος, αὐτοκράτωρ τῶν Φράγκων, 70.
Πισίδεια τῆς Μ. Ἀσίας, 148.
Πισσίνης, μουσικὸς εὐρωπαῖος, 527.
Πίστις, ἡ μάρτυς, 296.
Πίτρας, ὁ καρδινάλιος, ιδ', 98, 99, 280.
Πιττακός, ὁ Μιτυληναῖος, 187.
Πλαγίαυλος, ἐμπνευστὸν ὄργανον, 17.
Πλάγιοι ἢ παράγωγοι ἢ δευτεροβάθμιοι ἦχοι, 166.
Πλάγιος τοῦ Α' ἦχος, 164, 192, 197.—Τοῦ Β', 164, 193, 197. — Τοῦ Γ' ἢ βαρύς, 164.— Τοῦ Δ', 164, 194.
Πλαγιώτου Γεώργιος ιθ'.
Πλακίδα ἡ μάρτυς, 239.
Πλάτων, ὁ φιλόσοφος, λδ', 6, 7, 12, 13, 19, 20, 26, 34, 38, 46, 50, 58, 67, 162, 210, 454, 486, 511, 514, 523 —Ὁ ὅσιος, 239.
Πλίνιος, ὁ νεώτερος, 43, 74
Πλουσιαδηνὸς Ἰωάννης ὁ καὶ Κουκουμᾶς, 166, 258.
Πλούταρχος, ὁ Χαιρωνεὺς φιλόσοφος, ις', 2, 7, 8, 16, 19, 20, 25, 30, 33, 38, 63, 164, 399, 426, 478, 522.
Πλούτων, ὁ θεὸς τοῦ Ἅδου, 12.
Πλωμάριον τῆς Λέσβου, 462.
Πλωτῖνος, πατὴρ Ἰωσὴφ τοῦ ὑμνογράφου, 244.
Πογιατζόγλους Μάρκος, 397, 496.
Ποθεινός, ὁ ἐπίσκοπος, 86.
Ποιμενικὰ μέλη, 18.
Ποιμήν, ὁ ὅσιος, 239.
Ποιόν ἐν τῇ μουσικῇ, 162.
Πολιτεία, ἐφημερὶς ἐν Ἀθήναις, 465.
Πολταυΐας ἡ ἐπαρχία, 308.
Πολύευκτος, ὁ μάρτυς, 239.
Πολύκαρπος, ὁ Σμύρνης, 44, 83, 85, 86, 239.—Ὁ Ἱεροσολύμων πατριάρχης, 231, 357. — Ὁ ἁγιοταφίτης ἀρχιμανδρίτης, κ', 495.
Πολύβιος ὁ ἱστορικός, ιδ', 11.
Πολύμναστος, 20.
Πολύμνηστος, ὁ Θρᾷξ, 25.
Πολύμνια, ἡ μοῦσα, 186.
Πολυξένη, 191.
Πολύφημος, ὁ ἀγαλματοποιός, 83.
Πολυφωνία τοῦ μέλους, 64.
Πολύφωνος μουσικὴ ἐν ἑτεροτονίᾳ, 64.
Πομμερανία τῆς Πρωσσίας, 472.
Πομπόζα, 173, 174.
Ποπέσκος Εὐστάθιος, 413
Ποπλία ἡ διάκονος, 97.
Πόρτον τὸ ρωμαϊκόν, 87.
Πορφύριος, ὁ νεοπλατωνικός, 2, 27, 30, 115.—Ὁ Γάζης, 147.
Ποσὸν ἐν τῇ μουσικῇ, 162.
Ποτούλωβ Ν., ῥῶσσος μουσικός, 230.
Πούζας Γρηγόριος, κδ'.
Πουλάκης Νικόλαος, 433, 436, 496.
Πραϊτέρος, εὐρωπαῖος μουσικός, 354, 399.
Πρανέστη τῆς Ἰταλίας, 526.
Πραξιτέλης, 287.
Πρίαμος, βασιλεὺς τῆς Τροίας, 191.
Πρίγκηπος, ἡ νῆσος τῆς Προποντίδος, 348, 460.

Πριμικήριοι ποῖοι ὠνομάζοντο, 532.
Πριντσίπια, 132.
Προβέδης Φραγκῖσκος, 399, 506.
Πρόβος, ὁ μάρτυς, 254.
Προδρόμου σύλληψις, 212. — Γενέθλια, 150, 152, 241, 252. — Ἀποτομὴ κεφαλῆς, 148, 151. — Εὕρεσις κεφαλῆς, 212, 214, 223, 240.
Προδρόμου ρουμανικὴ σκήτη ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, 226, 440.
Προηγιασμένων λειτουργία, 125, 134, 142, 143, 151.
Προκίλλα, 97.
Πρόκλος, πατριάρχης Κων]πόλεως, 47, 71, 121, 122, 128, 134, 138, 239, 519.
Προκοπία, ἡ βατίλισσα, 246.
Προκόπιος, ὁ μάρτυς, ιη', 239, 249, 254. — Ὁ Χαρτοφύλαξ, ιη'. — Ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν, κδ', 446, 448, 449, 470, 472, 473, 474, 476. — Ὁ Οἰτύλου, ἐπίσκοπος, 476. — Ὁ μητροπολίτης Σωζουαγαθουπόλεως, 348.
Προοιμιακὸς ψαλμός, 73.
Προποντίς, ἡ θάλασσα, 269.
Προσλαμβανόμενος φθόγγος, 23.
Προσόμοια, 198.
Προῦσα, ἡ πόλις, 295, 334, 335, 443.
Πρωγάκης Γεώργιος, 380, 397, 495.
Πρώτος Ἰωάννης, 491.
Πρωτάτον ἐν Καρεαῖς τοῦ ἁγίου Ὄρους, 234.
Πρωτεύς, θ', 396.
Πρῶτος ἦχος, 164, 167, 187, 197, 506.
Πρωτοψάλτης τίς ἐλέγετο, 57, 532.
Πρωτοψαλτίδης Δημήτριος, 347, 443.
Πτιστικὰ μέλη, 18.
Πτολεμαῖος ὁ Κλαύδιος, 2, 23, 24, 30, 31, 275, 426. — Ὁ Φιλάδελφος, 169.
Πτολεμαΐς, ἡ πόλις τῆς Ἄνω Αἰγύπτου, 30, 136. — Ἡ ἐκ Κυρήνης, 29.
Πτωχοπρόδρομος Θεόδωρος, 213, 233, 253, 265.
Πυθαγόρας ὁ Σάμιος, φιλόσοφος, 7, 8, 10, 23, 29, 38, 445, 447.
Πυθαγόρειοι, 10, 28, 29, 30, 50.
Πυκνὸν διάστημα, 22.
Πύργος τῆς Ἠλείας, 359.
Πυθιονίκαι τοῦ Πινδάρου, 31.
Πυθοκλείδης, ὁ διδάσκαλος τῆς μουσικῆς, 25.
Πὼπ Ζηνόβιος, 20.

Ρ

Ραγκαβῆς Ἀλέξανδρος, κς', 2, 43, 62, 181, 182, 281, 282, 452, 453, 459, 470, 525, 529
Ραζουμόβσκης Δημήτριος, ρῶσσος μουσικός, ιε', 39, 40, 68 91, 165.
Ραιδεστηνὸς Γεώργιος ὁ Α', πρωτοψάλτης, 303. — Ὁ Β' Πρωτοψάλτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας, 358, 364, 365, 366, 379, 389, 390, 391, 392, 397, 398, 400, 401, 404, 495.
Ραιδεστηνοῦ Νικόλαος, 365, 495.
Ραιδεστὸς τῆς Θράκης, 347, 364.
Ραμὼ Φίλιππος Ἰωάννης, 528
Ρανδχαρδιγγέρος, γερμανὸς μουσικός, 351, 352, 253, 354, 399.
Ραπτάρχης Ἰωάννης, 403.
Ραφαήλ, ὁ ζωγράφος, 529.
Ραψακίτας Ἀθανάσιος, 296, 298.
Ρέθυμνος τῆς Κρήτης, 294.
Ρενιέρης Μάρκος, κς'.
Ρηγῖνος, ὁ ἅγιος, 309.
Ριβέτης Ἀνδρέας, 71.
Ριζάρειος σχολὴ ἐν Ἀθήναις, 354, 451, 456, 465, 473, 485, 516.
Ρίζος Ἰάκωβος, 453. — Ἰ., ὁ ὑπουργός, 385.
Ρίκης Στυλιανός, 294.
Ρίτσης Ραφαήλ, μουσικοδιδάσκαλος, 410, 416.
Ριφαὰτ πασᾶς, 388.
Ρόδιος Ἀθανάσιος, ἱερομόναχος, 309. — Ἀργυρός, κ'. — Ἰωακεὶμ ἱερομόναχος, 312.
Ροδοκανάκειος Ἱερατικὴ σχολή, 450.
Ρόδος, ἡ νῆσος, 317.
Ροράον τῆς Βιέννης, 526.
Ροσσίνης, ὁ μουσικός, 454, 528, 529.
Ροτερδάμος Ἔρασμος, 71.
Ρουβινστάϊν Ἀντώνιος, 534.
Ρουσάνος Παχώμιος, 297, 299.
Ρουσόπουλος Ἀθ., 2.
Ρουφῖνος, ὁ πρεσβύτερος τῆς Ἀκυληΐας, 83, 131, 133.

Ρύσιον τῆς Βιθυνίας, 403.
Ρύσιος Γεώργιος, 338, 349.
Ρωμαίους (πρὸς) ἐπιστολὴ Ἀπος. Παύλου, 85.
Ρωμανὸς ὁ μελῳδός, 140, 141, 142, 202, 213, 235, 236.—Ὁ αὐτοκράτωρ, 103.
Ρώμη τῆς Ἰταλίας, 40, 41, 69, 85, 131, 132, 144, 145, 242, 412, 454, 526.—Ρώμη (ἐν) ἡ ἔκδοσις, ιδ', 126.
Ρωμυλία Ἀνατολική, 388.
Ρωσσία, ἡ χώρα, ιε', χζ', 91, 165, 223, 229, 230, 263, 278, 301, 304, 307, 308, 338, 347, 348, 524, 525—Ρωσσία (ἐν) ἡ ἔκδοσις, 41.
Ρῶσσος Ἰωάσαφ, 172, 378 379, 380, 394, 397, 400, 450, 459, 463, 493, 494.

Σ

Σαββαΐος, 38.
Σαββαΐτης Στέφανος, ὁ ἁγιοπολίτης, 150, 240. — Ὁ Γρηγόριος, 298.
Σάββας, ὁ ἡγιασμένος, ις', 220, 221, 239.—Σάββα μονὴ ἐν Ἱεροσολύμοις, 158, 215, 240.
Σαββατιαία Ἐπιθεώρησις, σύγγραμμα περιοδικὸν ἐν Κ]πόλει, 214.
Σαββόπουλος Κωνσταντῖνος, 361, 460, 494.
Σαβέλλιος, ὁ αἱρετικός, 82, 260.
Σαββῖνος, ὁ ὅσιος, 239.
Σάθας Κωνσταντῖνος, ις', 61, 104, 148, 161, 165, 177, 179, 196, 197, 260, 261, 269, 292, 294, 295, 298, 299, 300, 301, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 313, 326, 453.
Σαικσπήρ, ὁ ἄγγλος ποιητής, 3, 513.
Σακελλαριάδης Ἀθανάσιος, 368, 402, 439, 465, 466, 469, 470.
Σακελλαρίδης Ἰωάννης, 402, 472, 473, 477, 480, 482, 483. 484, 485, 486, 487, 488.—Κωνσταντῖνος, 166, 281, 290, 366, 367, 368, 369, 395, 139, 445, 446, 469, 470, 473, 474, 477.
Σακκελίων Ἰωάννης, κδ',
Σαλαμὶς ἡ ἐν Κύπρῳ, 125.
Σαλματομβρούκιον, συνοικία ἐν Κωνσταντινουπόλει, 357, 363.
Σάλπιγξ, ἐμπνευστὸν ὄργανον, 17.
Σαλτσβοῦργον, ἡ πόλις, 527.
Σαμάρεια, 52.
Σάμος, ἡ νῆσος, 11, 385, 441, 442.
Σαμουήλ, ὁ προφήτης, 54.—Ὁ πατριάρχης Κωνστ]πόλεως, 308.
Σαμώσατα τῆς Συρίας, 30.
Σανσκρητικὴ γλῶσσα τῶν Ἰνδῶν, 280.
Σαούλ, ὁ βασιλεύς, 8, 97.
Σαπφώ, ἡ Λεσβία, 7, 17, 25, 165, 428.
Σαρακηνοί, 103, 153, 157, 158. 244.
Σαράντα ἐκκλησίαι τῆς Θράκης, 463.
Σαραντεκκλησιώτης Γεώργιος, 397, 463.—Χατζηαφεντούλης, 347.
Σαραντηνὸς Μανουήλ, 269.
Σασσανίδαι, 34.
Σαυρομάται, 159.
Σγουρόπουλος Γεώργιος ὁ ἐξ Ἀθηνῶν, κ'.
Σεβάστεια Καππαδοκίας, 89.
Σεβαστιανός, μουσικὸς εὐρωπαῖος, 534.
Σειραδόπουλος Δημήτριος, 465.
Σειράχ, 222.
Σειρῆνες, 9, 12.
Σεῖσμα, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Σεῖσμα, μουσικὸν σημεῖον, 173, 225.
Σελά, μουσικὸν σημεῖον τῆς ἑβραϊκῆς μουσικῆς, 37.
Σελεύκεια, 254.
Σελευκίδαι, 35, 40.
Σέλευκος, ὁ Ἀντιόχου, 109.
Σεραγιώτης Δωρόθεος ἱερεύς, κγ'.
Σεραφείμ, ὁ ἡγούμενος, 334.—Μητροπολίτης Ἄρτης, 380, 458.
Σερβέτ, ἐφημερὶς ἐν Κ]πόλει, 414,
Σερβία, ἡ χώρα, 68.
Σεργιάδης Κωνσταντῖνος, 494.
Σέργιος, πατὴρ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, 153, 156, 231.—Ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως, 148, 149, 150. — Ὁ ἁγιοπολίτης μοναχός, 83, 253.
Σεργίου Στέφανος, 449.
Σερεμέτη Ἀθηνᾶ, 287.
Σερούϊος Γ. ις', 512.
Σέρραι τῆς Μακεδονίας, 436, 465.
Σευῆρος, ὁ αἱρετικὸς, 179. — Γραβριήλ, 300.
Σημηριώτης Π. κς'.
Σιγάλας Ἀντώνιος, 437, 438, 439, 440, 525.

Σιγηρὸς Ἀνδρέας, 324.
Σικελία τῆς Ἰταλίας, 9, 28, 29, 147, 242 244.
Σίλας, ὁ ἀπόστολος, 51.
Σίλβεστρος, 144.
Σιμοκάττης, ὁ ποιητής, 185
Σῖμος, ἱερομόναχος, κδ'.
Σίμων ὅσιος, 100, 101.
Σίμωνος Πέτρας μονὴ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει 100.
Σινᾶ ὄρος, 100, 137, 268, 297, 429.
Σιναΐτης Ἀναστάσιος, 76.—Γρηγόριος, 268. — Μελέτιος, ὁ Κρής, 264, 316, 317.
Σιναϊτικὸν μετόχιον ἐν Βαλατᾷ Κ]πόλεως, 329, 331, 336, 364.
Σίξτος, 69.
Σιρόπουλος Δούκας, ιθ'.
Σίφνος, ἡ νῆσος, 433,
Σιών, ἡ ἁγία γῆ, 157, 371.—Ἡ ἐν Ἀθήναις ἐφημερίς, 141, 219, 235, 280, 458.
Σκαρλάτος, αὐθέντης Οὐγγροβλαχίας, 301 —Ἕτερος Σκαρλάτος ιζ'.
Σκόπελος, ἡ νῆσος, 309.
Σκρέκος Γεώργιος, 359.
Σκυθόπολις τῆς Παλαιστίνης, 310.
Σκυλίτσης Γεώργιος, 260.— Ἰωάννης, 158.—Ἰσιδωρίδης Ἰσίδωρος,453, 454, 464.
Σλαβήνιον, ἡ πόλις, 307.
Σλόσσερος, ὁ γερμανὸς ἱστορικός,41.
Σμάλτς, ὑπουργὸς ἐν Ἑλλάδι, 385, 466.
Σμύρνη, ἡ πόλις, ις'. 2, 86, 295, 318, 334, 335, 345, 356, 358, 375, 444, 446, 449, 451, 462, 463, 491. 510, 533. — Σμύρνη (ἐν) ἡ ἔκδοσις, ιζ', 296, 342, 535.
Σολομὸς Γεώργιος, 491.
Σολομών, ὁ βασιλεύς, 41, 65, 95, 516.
Σοπέν, εὐρωπαῖος μουσικός, 534.
Σοῦδα τῆς Κρήτης, 325.
Σουεσσιών, ἡ πόλις, 145.
Σουηδίας παράσημον, 388.
Σουΐδας, 28, 63, 94, 144, 149, 154. 155, 205, 231, 238, 400.
Σουσιανῶν παῖδες, 33.
Σοφία, ἡ μάρτυς, 239, 296. — Ἡ πριγκήπισσα, 489. — Σοφίας ἁγίας ναὸς ἐν Κων/πόλει, 175, 177, 227.
Σοφοκλῆς δραματικὸς ποιητής, 19, 33, 181 186, 187, 478.
Σοφονίας, ὁ προφήτης, 238.
Σπαθάρης Ἀνδρέας, καθηγητής, λ, 380, 381, 401, 449, 459.
Σπάρτη, 19, 20, 136.
Σπηλιωτάκης Α. Σ. 440.
Σπίνθαρος, ὁ μουσικός, 28.
Σπυρίδων, ἐπίσκοπος Τριμυθοῦντος, 239, 254.
Σταλβάουμ, ιδ', 62.
Στάτιος Κοδράτος, ἀνθύπατος Ἀσίας, 85.
Σταυράκης, ὁ χανεντές, 315, 349, 350 — Ὁ Β' δομέστικος τῆς Μ. Ἐκκλησίας, 318.
Σταυρῆς, ὁ καλλιγραφεύς, ιθ'.
Σταυροαναστάσιμα τροπάρια ποῖα λέγονται, 200.
Σταυροδρόμιον ἐν Κ]πόλει, 309.
Σταυροθεοτοκία τροπάρια ποῖα λέγονται, 200.
Σταυρονικήτα μονὴ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, 299.
Σταυροπροσκυνήσεως κυριακή, 250.
Σταυρός, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Στεβένσων Ἐρρῖκος, ιέ, 180, 186, 204, 362.
Στεφανίδης Βασίλειος, 166, 342.
Στέφανος, ὁ πρωτομάρτυς, 52, 213, 238, 241, 249, 254.— Ὁ θαυματουργός, 240.—Ὁ νέος μάρτυς, 158.—Ὁ Βατοπαιδινὸς μοναχός, 437.—Ὁ Λαμπαδάριος τῆς Μεγ. Ἐκκλησίας, 340, 346, 447, 443, 461, 491.
Στιχηρὰ ποῖα λέγονται, 198.
Στοά, ἐφημερὶς ἐν Ἀθήναις, 451, 466.
Στογιάννης Νικόλαος, 90, 167, 436, 460.
Στόππελ Παῦλος, 405.
Στραβογεώργης, 345.
Στράβων, ὁ γεωγράφος, 6, 33.
Στραγγίσματα, μουσικὸν σημεῖον, 225.
Στρατούλης Κωνσταντῖνος, ἐπίσκοπος Κυθήρων, ιη', 133, 155.
Στρεπτόν, μουσικὸν σημεῖον, 225.
Στριδών, ἡ πόλις, 132.
Στυλιανός, ὁ Παφλαγών, 291. — Ὁ ἱερεύς, κ'.
Στυλιανοῦ Δ., 2.
Στωϊκοί, οἱ φιλόσοφοι, 50.
Συβωτικὰ μέλη, 18.
Σύγκλητος ἐν Ρώμῃ, 131.
Συγριανὸς Θεοφάνης, 238.
Συκεώτης Θεόδωρος, 152.
Σύλλογος, ἐφημερὶς ἐν Ἀθήναις, 489.
Συμβόλου ψαλμῳδία, 120.

Συμεών, ὁ θεοδόχος, 54, 76, 100 — Ὁ μάρτυς, 96. — Ὁ Μεταφραστὴς ὁ καὶ Μάγιστρος, 104, 159, 256. — Ὁ Στουδίτης, 236, 249, 253, 260. — Ὁ διὰ Χριστὸν σαλός, 239, 295. — Ὁ Θαυμαστορείτης ὁ καὶ Στυλίτης, 83, 142, 150, 151, 213, 241, 249, 259, 293. — Ὁ Θεσσαλονίκης ἀρχιεπίσκοπος, 82, 119, 121, 273, 274.
Συμεωνίδης Ἀναστάσιος, 446.
Σύμπνοια, Ἀδελφότης ἐν Πέραν, 410.
Σύμφωνα διαστήματα, 20, 21, 166
Συμφωνία παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι, 63.
Σύναγμα, μουσικὸν σημεῖον, 173, 225.
Συνέσιος ὁ Κυρηναῖος, ιη′, 83, 135, 136.
Σύνοδος, ἐν Ἀντιοχείᾳ, 115. — Ἡ ἐν Λαοδικείᾳ (τῷ 364) 57, 73, 170, 473, 476, 481 523. — Ἡ ἐν Καρθαγένῃ, 58, 103, 104, 141. — Ἡ ἐν Τριδέντῳ, 69. — Ἡ Α′ οἰκουμενική, 124, 224. — Ἡ Β′ οἰκουμενική, 125, 129, 132. — Ἡ Δ′ οἰκουμενική, 138, 139, 272, 476. — Ἡ Ε′ οἰκουμενική, 119. — Ἡ Ϛ′, 58, 59, 108, 109, 121, 128, 143, 147, 155, 222, 272. 473, 476, 481, 516. — Ἡ Ζ′, 72, 109, 128, 235, 240, 516.
Συντονολυδιστὶ ἁρμονία, 25.
Σύπανδρος Γεώργιος, 297.
Συρακοῦσαι τῆς Σικελίας, 242, 249.
Συρία, ἡ χώρα, 30, 33, 91, 96, 114, 116, 133, 140, 158, 170, 242, 310.
Σύριγξ, ἐμπνευστὸν ὄργανον, 17, 68
Συρίγγος Μελέτιος, 291, 295.
Συρόπουλος Δούκας, 20.
Σύρος, ἡ νῆσος, 449, 451, 452, 491, 494, 496.
Συσταλτικὸν ἦθος ἐν τῇ μελοποιΐᾳ, 27.
Σύστημα συνημμένον, 23
Συστήματα μουσικά, 20, 21, 166
Σφῆκες Ἀριστοφάνους, 192, 193.
Σφίγξ, ιϐ′.
Σχολάριος Γεννάδιος, 291, 292, 370.
Σωζόμενος, ἱστοριογράφος, 37, 44, 57, 78, 92, 95, 110, 114, 115, 116, 118, 126, 130. — Ὁ ἱερεύς, κδ′.
Σωζούπολις τοῦ Πόντου, 348.
Σώζων, ὁ μάρτυς, 239.
Σώκια τῆς Μ. Ἀσίας, 441.
Σωκράτης, ὁ φιλόσοφος, 7. — Ὁ ἱστοριογράφος, 44, 52, 55, 57, 92, 94, 95, 110, 112, 113, 114, 115, 123, 130.
Σωσάννα, 210, 211.
Σωτάδης ὁ Κρής, ἀλεξανδρινὸς ποιητής, 111.
Σωτήριχος, 30
Σωφρόνιος ὁ Ἱεροσολύμων, 81, 128, 134, 137, 146, 147, 150, 221, 239, 326, 330. — Ὁ μοναχός, 100, 119. — Ὁ ἐξ Ἀθηνῶν, ὅσιος, 308. — Ὁ ἀπὸ Ἱεροσολύμων οἰκουμενικὸς πατριάρχης, 373. — Ὁ Β′ ὁ ἀπὸ Ἀμασείας οἰκουμενικὸς πατριάρχης, (νῦν Ἀλεξανδρείας), λ′, 364, 376, 411, 434, 436, 470, 496. — Ὁ Ἀμασείας, 384, 401. — Ὁ ἐπίσκοπος Παμφίλου, 389, 391.

Τ

Ταγανρὸκ τῆς Ρωσσίας, 525.
Ταγάστη τῆς Ἰταλίας, 98.
Ταγέστη τῆς Νουμιδίας, 133.
Ταίναρον, ἀκρωτήριον, 12.
Τάλβεργ, μουσικὸς Εὐρωπαῖος, 534,
Τανινί, μουσικὸς φθόγγος τῶν Ἀράβων, 179.
Τανταλίδειος μοῦσα, 334.
Τανταλίδης Ἡλίας, 332, 337, 376, 382, 434, 452, 524, 538.
Τάξης Ἰωάννης, 360.
Ταξιάρχαι, Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ, 241, 244, 249.
Ταπεινὸς Ἀναστάσιος, 359, 449, 491, 496.
Τάρας τῆς Σικελίας, 28.
Ταράσιος, πατριάρχης Κων]πόλεως, 240, 246.
Ταρήκ, ἐφημερὶς ἐν Κων]πόλει, 414.
Ταρσός, ἡ πόλις, 33, 132.
Τάσις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μουσικῇ, 21.
Τατάουλα, συνοικία ἐν Κων]πόλει, 318, 331, 340, 345, 346, 349, 350, 359, 360, 364, 460.
Ταταρχάνης Σαλὴμ Κιρέη, 309.
Τατιανή, ἡ μάρτυς, 246.
Ταύγετον, 438.
Ταυρομενία ἐν Σικελίᾳ, 261.
Τεκφοὺρ σεράϊον, συνοικία ἐν Κ]πόλει, 436.
Τελώνου καὶ Φαρισαίου Κυριακή, 150, 193.

Τεκκές τοῦ Πέραν, 280, 321, 323.
Τεργέστη τῆς Αὐστρίας, ις΄, 341, 358. — Τεργέστη (ἐν) ἡ ἔκδοσις, ις΄, 2, 43, 62, 64, 65, 164, 178, 255, 275, 334, 352, 452, 501, 521.
Τεργικκῆς Χασὰν πασᾶς, 309.
Τερατζοὺν Χαμπαρτζούν, 319.
Τέρπανδρος, ὁ μουσικός, 7, 20, 23, 36, 46, 337, 454, 477, 512.
Τερτυλλιανός, 56, 73, 81, 85, 110, 129.
Τερψιχόρη, ἡ μοῦσα, 411.
Τέταρτος ἦχος, 164, 190, 197. 198, 506.
Τετράχορδον σύστημα ἢ τριφωνία, 21, 166.
Τετράχορδα συνημμένα, 23.
Τετραῴδια, 146, 147, 234, 237.
Τέως, ἡ πόλις, 11.
Τηλέγραφος, ἐφημερὶς ἐν Ἀθήναις, 452.
Τηλέμαχος, 193.
Τήνελλα μουσικὴ λέξις, 98.
Τῆνος, ἡ νῆσος, 341, 449, 451.
Τζέτζης Ἰωάννης, 46, 61, 217, 280, 281, 284, 285, 286, 287, 288, 448, 464, 510.
Τζιβαλίον, συνοικία ἐν Κων]πόλει, 333, 364, 365, 366, 450.
Τζιρινίδης Ἰωάννης, 397.
Τζουλάτος Φραγκῖσκος Ἰωάννης, 325.
Τιβέριος, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ρώμης, 40. — Γεώργιος, 397.
Τίμαιος Πλάτωνος, 13, 29.
Τιμίας ζώνης τῆς Θεοτόκου κατάθεσις, 150, 247.
Τιμίου Σταυροῦ προεόρτια, 151.
Τιμόθεον (πρὸς) ἐπιστολὴ τοῦ Ἀπ Παύλου, 74.
Τιμόθεος ὁ Μιλήσιος, 11, 19, 20, 23. — Ὁ ἀπόστολος, 134, 238, — Ὁ πατριάρχης Κωνστ]πόλεως, 120.
Τιμοκλῆς, ὁ τῶν Τροπαρίων ποιητής, 138, 198.
Τινινί, μουσικὸς φθόγγος τῶν Ἀράβων, 179.
Τίτος, ὁ ἀπόστολος, 238.
Τουρκία, κα΄, 308, 342, 348, 368, 430, 449.
Τραϊανός, ὁ αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων, 43, 74, 85.
Τρανὸς Ἱερώνυμος, κδ΄.
Τραπεζούντιος Διονύσιος, ἀρχιεπίσκοπος Χαλδείας, 326. — Ἰωάννης, ὁ Πρωτοψάλτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ιϐ΄, 158, 175, 264, 303, 311, 312, 313, 315, 318, 325, 330.
Τραπεζοῦς, ἡ πόλις, 325, 375, 494
Τρασυλβανία, ἡ χώρα, 327.
Τριαδικοὶ Κανόνες, 200.
Τριαδικὸν ὑμνολόγιον, 137.
Τριαδικὸς ὕμνος, 80.
Τριανταφυλλίδης Ξενοφῶν, 400, 401.
Τριαντάφυλλος Νικόλαος, 296.
Τριβοῦνος Θεόδωρος, 108.
Τρίγοργον, μουσικὸν σημεῖον, 169
Τριδέντον, 69.
Τριημιτόνιον διάστημα, 21.
Τρικούπη Σοφία, ἡ ἀδελφὴ τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ἑλλάδος, κς΄, 171.
Τρικούπης Σπυρίδων, 171. — Χαρίλαος, ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος, κς΄, κζ΄ 171.
Τρισάγιος ὕμνος, 121, 122, 123, 138.
Τρίτη χορδὴ ἐν τῇ μουσικῇ, 22.
Τρίτος ἦχος, 164, 190, 197, 198, 506
Τριφωνία ἢ τετράχορδον σύστημα, 166.
Τρίχισμα, μουσικὸν σημεῖον, 225.
Τριῴδιον, 126, 146, 147, 148, 150, 234, 235, 236, 245, 247, 248, 250, 272, 294.
Τροία, 15, 18.
Τρομικόν, μουσικόν σημεῖον, 173, 225.
Τρομικοπαρακάλεσμα, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Τρομικοσύναγμα, μουσικὸν σημεῖον, 173.
Τροπαρίων (περὶ), 198, 202, 204.
Τροχὸς ἢ πεντάχορδον σύστημα, 35, 166. — Μέγιστος τοῦ Κουκκουζέλη, 264. — Τοῦ Πλουσιαδινοῦ, 258.
Τρύφων, ὁ μάρτυς, 148, 249.
Τσικνόπουλος Ἀνδρέας, 470, 488, 489, 490, 491, 492.
Τύμπανον, μουσικὸν ὄργανον, 67, 68.
Τυπάλδος Γεώργιος, 124.
Τυπικά, 119.
Τυπικὸν ἐκκλησιαστικὸν τοῦ ἁγίου Σάββα, 60, 147, 205, 220, 221.
Τυπικὸν ἐπῳδιον, 137.
Τύρναβον τῆς Θεσσαλίας, 313.
Τυρολόη τῆς Θρᾴκης, 360.
Τύρος, ἡ πόλις, 88, 123.
Τυρταῖος, ποιητὴς Ἀθηναῖος, 7.
Τυσιανή, 97.
Τυφλὸς Ἀνδρέας, ιή.
Τύχων, 239.

Υ

Ὑαγνις, 25, 164.
Ὑδατηγὸς ἱμαῖος, ᾠδή, 19.
Ὕδρα, ἡ νῆσος, 359, 449, 491, 494.
Ὑδραυλικὸν ὄργανον, 69,
Ὕμνος τί λέγεται, 53.
Ὑπάδειν τί λέγεται, 98.
Ὑπακοὴ τί λέγεται, 93.
Ὑπακούειν τί λέγεται. 98.
Ὑπαπαντὴ τοῦ Κυρίου. 71, 147, 151, 191, 212, 215, 223, 233.
Ὑπάτη, ἡ ἐπὶ τοῦ Σπερχειοῦ πόλις, 362 —Ἡ χορδὴ ἢ φωνή, 22.
Ὑπατοειδὴς μελοποιΐα, 27.
Ὑπεραιόλιον μέλος, 26.
Ὑπερβολαῖαι (χορδαὶ), 23.
Ὑπερδώριος τρόπος ἢ ἦχος, 25, 26.
Ὑπεριάστιον μέλος, 26
Ὑπερλύδιος τρόπος ἢ ἦχος, 26
Ὑπερφρύγιος τρόπος ἢ ἦχος, 26.
Ὕπιγγοι, ὕμνοι, 18.
Ὑποαιόλιον μέλος, 26.
Ὑποδώριον μέλος, 26, 164, 265.
Ὑποϊάστιον μέλος, 26.
Ὑπολύδιος τρόπος, 26, 164, 265.
Ὑπομιξολύδιον μέλος, 164, 265.
Ὑπορροή, μουσικὸν σημεῖον, 169.
Ὑποφρύγιον μέλος, 26, 164, 265.
Ὑποψάλλειν τί λέγεται, 98.
Ὑποψαλμὸς τί λέγεται, 98.
Ὕφος ἐν τῇ μουσικῇ τί λέγεται, 338.
Ὑψηλάντης Κομνηνὸς Ἀθανάσιος, ιζ', 261, 301, 313, 315, 319, 373, 449.
Ὑψηλή, μουσικὸν σημεῖον, 169.
Ὑψηλὴ Πύλη, 323.
Ὑψωμαθεῖα, συνοικία ἐν Κωνστ/πόλει, ιέ, 122, 311, 349, 350, 360, 363, 364, 461, 493.
Ὕψωσις τοῦ τιμίου Σταυροῦ, 60, 147, 212, 215, 222, 223, 237, 241, 245, 249, 268, 270, 271, 297.

Φ

Φαβιόλα 132.
Φάβιος Μάριος Βικτωρῖνος, 83, 135.
Φαβρίκιος ιδ', 83, 149, 150, 154, 161, 165, 236, 252, 259, 261, 269, 270, 293, 298.
Φαλλμεράϋερ, ἱστορικὸς γερμανός, 512.
Φανάριον, συνοικία ἐν Κωνστ/πόλει, 89, 121, 177, 317, 322, 357, 372, 381, 392, 399, 411, 415, 416, 436.
Φανούριος, ὁ μεγαλομάρτυς, 295.
Φεβρωνία, ἡ μάρτυς, 239.
Φειδίας, ὁ ἀνδριαντοποιός, 287, 513.
Φενεός, ἡ λίμνη, 410.
Φερεκράτης, ὁ ποιητής, 181.
Φερεντῖνος Α. Κ. 281.
Φῆλιξ ὁ πάπας Ρώμης, 121, 122.
Φήμιος, ὁ ἀοιδός, 4, 5, 18.
Φθόγγοι μεσόπυκνοι. 22.
Φθόγγος ὀξύς, φθόγγος βαρύς, 21.
Φθορά, μουσικὸν σημεῖον 226.
Φιλαδελφεὺς Νικολαΐδης, θ, 140, 313, 444, 529.
Φιλανθίδης Πέτρος, 406, 464.
Φιλάρετος, ἐπίσκοπος Τζερνιγοβίας τῆς Ρωσσίας, ιε', 83, 128, 139, 141, 172, 214, 223, 245, 249, 250, 254, 267, 273.
Φιλαρμονικὴ ἑταιρία ἐν Ἀθήναις, 465.—Ἐν Κερκύρᾳ, κζ'.
Φιλήμων, ὁ ἱστορικός, 26.—Ὁ ἀπόστολος, 151.—Τιμολέων, δήμαρχος Ἀθηναίων, κς'.
Φιλητᾶς, 298, 299.
Φίλιππος, ὁ ἀπόστολος, 152, 239, 297.
Φιλισκεία, 27.
Φιλίτσιτας, 232.
Φιλοθεΐτης, Εὐστράτιος ἀρχιμανδρίτης, κγ'.—Συμεὼν ἀρχιμανδρίτης, κγ'.
Φιλόθεος, πρωτοσπαθάριος, 225.—Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, 150, 223, 272, 273.
Φιλοκτήτης Σοφοκλέους, 187.
Φιλοξένης Κυριακὸς ὁ Ἐφεσιομάγνης, ις', ιη', ιθ, 166, 167, 170, 181, 187, 195, 200, 275, 314, 315, 320, 338, 342, 345, 349, 360, 361, 444, 451.
Φιλόξενος, ὁ μουσικός, 11.
Φιλοστέφανος ὁ Κυρηναῖος, 10.
Φιλοστόργιος, ὁ ἱστορικός, 114.
Φίλων ὁ Ἰουδαῖος, 34, 44, 56, 72, 96 98.

Φλαβία, πόλις τῆς Παλαιττίνης, 86.
Φλαβιανός, ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, 82, 94, 95, 138.
Φλωρεντία, ἡ πόλις, 342, 506, 533.
Φλωρόπουλος Χαραλάμπης, 451
Φοῖβος, περιοδικὸν ἐν Ἀθήναις, 534.
Φοινίκη, ἡ χώρα, 96.
Φοίστερος Ριχάρδος, 405.
Φόρμιγξ, μουσικὸν ὄργανον, 16, 17, 23.
Φραγκφόρτη (ἐν) ἡ ἔκδοσις, 30.
Φραντζῆς Γεώργιος, 273.
Φράντζιος Ἰωάννης, ιζ', 63, 361, 426, 517.
Φρυγία, ἡ χώρα, 26, 125, 164, 478.
Φρύγιος τρόπος ἢ φρύγιον μέλος ἢ φρυγιστὶ ἁρμονία, 25, 26, 91, 164, 165, 477, 478, 506.
Φρύνις, ὁ μουσικός, 19.
Φυγᾶς Πέτρος ὁ Βυζάντιος, Πρωτοψάλτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας, 158, 220, 303, 316, 318, 324, 325, 329, 330, 331, 333, 339, 355, 423.
Φωβέλ, καθηγητής, 388.
Φωκαεὺς Θεόδωρος, 166, 314, 317, 327, 339, 340, 346, 349, 356, 423, 424, 434, 437, 441, 444, 460.—Κωνσταντῖνος, 392, 397, 460.
Φώκαια τῆς Ἐφέσου, 340, 460.
Φωκᾶς, ὁ ἱερομάρτυς, 248.—Ὁ Δομέστικος, κ'.
Φωκιανὸς Μανουήλ, κ'.
Φωταγωγικὰ τροπάρια ποῖα λέγονται, 200.
Φωταγωγικὸν ᾆσμα, 73.
Φωτεινὴ ἡ Σαμαρείτις, ἡ μάρτυς, 294.
Φωτηρᾶς, συνοικία ἐν Κων]πόλει, 363.
Φωτιάδης Βασίλειος, 461, 462. — Γεώργιος Λαρισσαῖος, 281, 451, 452. — Κωστάκης βέης, ἡγεμὼν τῆς Σάμου, 442.
Φώτιος, ὁ μάρτυς, 213.—Ὁ πατὴρ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, 235. — Ὁ πατριάρχης Κων]πόλεως, 86, 88, 92, 95, 124, 127, 135, 136, 137, 161, 205, 235, 240, 242, 243, 246, 250, 254, 418. — Ὁ ἐπίσκοπος Εἰρηνουπόλεως (νῦν Φιλιππουπόλεως), 80, 364.

Χ

Χαβιαρᾶς Ἰωάννης, 351, 352, 353, 354, 471, 500.
Χαλάτζογλους Παναγιώτης, ιϐ', 175, 310, 311, 313, 314.
Χαλιβούρις, κ'.
Χαλιορῆς Γεώργιος 359, 494.
Χάλκη, ἡ νῆσος τῆς Προποντίδος, 177, 331, 332, 335, 336, 359.
Χαλκηδὼν (Καδήκιοϊ), 138, 388, 432, 495.
Χαλκιόπουλος Γεράσιμος, κδ', 278.
Χάλλη (ἐν) ἡ ἔκδοσις, 137, 300, 327.
Χαμηλή, μουσικὸν σημεῖον, 169.
Χαμὶτ ὁ Α', 321. — Ὁ Β', ὁ νῦν εὐκλεῶς ἀνάσσων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας Σουλτὰν Ἀπδοὺλ, κς', 388, 407, 432.
Χαμουδόπουλος Μηνᾶς, 365.
Χανία τῆς Κρήτης, 356.
Χανιωτάκης Νικόλαος, 437.
Χαραλάμπης, ὁ ἱερομάρτυς, 325.
Χαρίλαος Ἀντώνιος, 376, 377.
Χαρίτων, ὁ ἀναχωρητής, 213.—Ὁ ὁμολογητής, 221.
Χαρσία, πύλη ἐν Κων]πόλει, 323.
Χάσκιοϊ ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ, 264.
Χατζόπουλος Ἀνδρέας, 409.—Δημήτριος, 409.
Χάϋδν Ἰωσὴφ Φραγκῖσκος, εὐρωπαῖος μουσικός, 526.
Χειρονομία ἐν τῇ μουσικῇ, 224, 225.
Χένδελ Φραγκῖσκος Γεώργιος, 527
Χερουβικὸς ὕμνος, 81, 119, 120.
Χερουβίνης, ὁ μουσικός, 230, 525.
Χερσών, ἡ πόλις, 307, 325.
Χίλλ παρθεναγωγεῖον ἐν Ἀθήναις, 472.
Χίος, ἡ νῆσος, ιϐ', 294, 295, 316, 317, 327, 338, 348, 375, 433, 436, 454, 463, 496, 500.
Χιώτης Π. ιη', 299, 470.
Χοιροβοσκὸς Γεώργιος, 139.
Χόρευμα, μουσικὸν σημεῖον, 173, 226.
Χόραρχος τίς ἐλέγετο, 57.
Χοροὶ ψαλτῶν, 57, 94.
Χορολέκτης, 57.
Χορῳδία, 64, 68.
Χοῦμπερ, Ι. 86.
Χουρμούζιος, ὁ ἱερεύς, ιϑ'. — Ὁ

Χαρτοφύλαξ τῆς Μ. Ἐκκλησίας, 166, 175, 220, 265, 270, 303, 317, 331, 332, 333, 346, 350, 359, 361, 374, 423, 424, 436, 437, 441, 447, 496.
Χρηστόπουλος Ἀθανάσιος, 342.
Χριστίνα, ἡ μεγαλομάρτυς, 150, 241, 248, 254.
Χρίστιος, ὁ ἐν Μονάχῳ καθηγητής, ιε', 44, 45, 176, 180, 204, 205, 334, 504.
Χριστοδούλου Ἀπόστολος, ιε', 228, 229.—Σεραφείμ, 328.
Χριστοῦ Γεννήσεως προεόρτια, 139, 141, 152, 241, 249, 254.
Χριστούγεννα, 123, 141, 147, 161, 187, 203, 209, 210, 212, 214, 218, 232, 241, 245, 252, 254.
Χριστοφάλης Δημήτριος, 534.
Χριστόφορος ὁ πατρίκιος, 269.
Χριστοφόρος, ὁ μάρτυς, 239, 241, 260, 261.—Ὁ ὅσιος, 308.—Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Χαλκίδος, 468, 469.
Χῶα τονιαῖα, 24.—Μαλακή, 24.
Χρόαι ἐν τῇ μουσικῇ, 24.
Χρυσαλλίς, περιοδικὸν ἐν Ἀθήναις, 300.
Χρύσανθος ὁ Νοταρᾶς, πατριάρχης Ἱεροσολύμων, 291, 302, 305, 306.—Ὁ Προύσης μητροπολίτης, ιε', ις', ιθ', κ', 35, 164, 166, 175, 176, 178, 224, 255, 257, 304, 313, 316, 317, 324, 329, 332, 333, 334, 340, 341, 349, 355, 358, 361, 374, 436, 444, 447, 485, 496. — Ὁ Κύπριος, 297. — Ὁ Γάνου καὶ Χώρας, 376, 377.
Χρυσάφης Μανουήλ, ὁ ἀρχαῖος, 158, 166, 218, 219, 220, 264, 278, 292. — Ὁ νέος, 158, 219, 220, 242, 255, 264, 274, 301, 302, 303, 330, 331, 379, 443.
Χρύσης, ὁ ἱερεύς, 38.
Χρυσόγονος Γεώργιος, 325.
Χρωματικὸν γένος, ἡ χρῶμα, 24, 91, 162, 163.
Χυτραῖος Δαβίδ, 424.
Χώρα, ἐφημερὶς ἐν Ἀθήναις, 489.

Ψ

Ψαλμοὶ Δαβίδ, 55, 65, 71, 72, 73, 76, 79, 94, 96, 100, 117.—Χριστιανικοί, 42, 43, 53.
Ψαλμὸς ὠδῆς, 145.
Ψάλται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ, 56, 57, 96, 144, 145.
Ψαλτήριον, τὸ ἑβραϊκὸν μουσικὸν ὄργανον, 65, 67, 72, 198, 293, 294 — Τὸ μουσικὸν ὄργανον τῆς Μ. Ἐκκλησίας, 362, 381, 401, 434, 444, 449, 450, 462.
Ψαρόπουλος Γεώργιος, 409.
Ψαρουδάκης Κωνσταντῖνος, 355.
Ψελλὸς Μιχαήλ, ις', 2, 83, 242, 255, 258, 274, 371, 426, 478.
Ψηφιστοκατάβασμα, μουσικὸν σημεῖον, 226.
Ψηφιστοπαρακάλεσμα, μουσικὸν σημεῖον, 173.
Ψηφιστοσύναγμα, μουσικὸν σημεῖον, 173.
Ψόφος ἐν τῇ μουσικῇ, 21.

Ω

Ὠδαὶ ἐννέα, 73, 203.— Πνευματικαί, 42, 43, 54.
Ὠδεῖον ἐν Ἀθήναις, 452, 453, 472, 492, 495.
Ὠδὴ ψαλμοῦ, 145.
Ὠριγένης ὁ μέγας, 31, 72, 73, 82, 83, 85, 87, 88, 112, 123, 129, 133.
Ὡσηέ, ὁ προφήτης, 238.
Ὡστία, ἡ πόλις, 87.

Allatius Leon, 159, **233**, 244, 245, 256, 259, 260, 264, 272, 274, 276, 292, 295.
Amiot, 510.
Arnobius, 55.
Athanasius sanctus, 111, 112.
Augustinus, 73, 118.
Bahn, 472.
Bellermann, 507.
Bergier, 522.
Bescherelle, 145.
Blainsille, ιε′
Bodenstandt, 510.
Burnouf ε′. 453, 505.
Carus Sterne, 9, 10
Cassiodorus, 118, 125.
Gave, ιδ′, 89, 133, 135, 137, **154**, 161, 196, 232, **235**, 236, 237, 243, 260, 261, 265, 266, 269.
Cedrenus, 120.
Chataubriand, 511.
Cimarosa, 526.
Christ W. ιε′. 44, 97, 213
Chytraeus David, 424
Codinus, 148.
Colonia, 124.,
Didymus, 131.
Ducangius, ιδ′·
Ducas, 148.
Ducoudray Bourgault, ιε′, 287, 435, 448, 488, 504, 505, 522, 523.
Eutin, 528.
Fabricius, ιδ′, 115, 116, 123, 127, 138, 142, 146, 147, 157, 161, 200, 211, 214, 215, 224, 232, 235, 236, 240, 242, 247, 250, 260, 264, 266, 268, 270, 271, 272, 273, 276, 277, 292, 293, 295, 299, 300.
Fallmerayer, 512.
Felix Nève, ιέ,
Fétis S. F. ιέ.
Galtier, 91.
Gardthausen, 178.
Gaunod, 505, 522.
Gerbert, ιδ′, 226.
Gervertus, 507.
Goar, ιδ′, 128, 135, 151, 242.
Gogavinus, 28.
Gregorius Nysseni, 127.
Grusius, 291.
Guy d'Arezzo, 173.
Harlesius, 137, 138, 146, 147, 157, 161, 293, 295, 300.
Hertlein, 70.
Heschel, 243.
Honorius, 146.
Julianus, 70
Kircher, 41.
Kui, 522.
Lacroix, 375.
Lavoix H. 287.
Lequien, 159.
Léveque, 507.
Lipsia, ιέ, 97.
Louvain, ιέ.
Maius, ιδ′, 103, 134, 155, 211, 215, 248, 251, 253.
Mansi, 109.
Méhul, 528.
Meibomius Marcus, ις′, 2, 29.
Meursius, 28.
Michel Nicolas, ιδ′, 44.
Migne, ις′, 59, 66, 84, 104, 107, 124, 129, 130, 133, 136, 137, 138, 146, 147, 154, 155, 156, 159, 161, 196, 212, 232, 235, **236**, 244, 250, 256, 257, 259, 260, 261, 265, 266, 268, 269, 271, 272, 273, 274, 277, 416.
Miller, ιέ, 112, 277.
Montfaucon, 178, 259, 260, 264, 267.
Murat Antoin 319.
N ssel. 101.
Padre Wood. 534.
Paranikas M. ιέ. 97.
Paris, ιδ′, ιε′, 99, 104, 116, 123, 128, 130, 186, 204, 220, 507.
Parisiis, 104, 111, 112, 159, 179.
Pascal, ιδ′, 70.
Pitras, cardinal, ιδ′, 97, 98, 115, 242, 399.
Preyer Gottfried, 351.
Randhartinger, 351.
Renan Ern. 101.
Roma, ιδ′, 118, 211.
Rousseau J. J ιέ.
Ruelle, 165, 261, 501.
Sabbas, 178.
Saint-Hillaire, 505.
Schulze. 70, 111.
Scroeter, 534.
Smith W. ιζ′, 2, 4.
Stevenson Henry, ιέ, 180, 186.
Tertullianus, 123.
Venetiis, 221.
Villoteau, 173, 179, 226.
Vincent, ιδ′, 185, 453, 507.
Walefride Stravo, 70.
Westphal, 507.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΤΑ ΚΥΡΙΩΤΕΡΑ

Σελὶς	στίχος	ἀντὶ	ἀνάγνωθι
ιϑ′	19	Σφυγγὸς	Σφιγγὸς
κδ′	24	πεντάμηνον	ἑξάμηνον
»	28	ἐφορεύει	ἐφορεύει ἐν τῷ τμήματι τῶν χειρογράφων
2	14	Meibonius	Meibomius
3	8	ἑυυτὸ	ἑαυτὸ
6	34	προσαασίᾳ	προστασίᾳ
10	2	ὀξειδίων	ταξειδίων
»	45	ὦ	ὦ
»	»	θῃσαυρὸς	θησαυρὸς
13	5	ἐκτάκτους	εὐτάκτους
14	28	μουσικῇς	μουσικῆς
15	34	ὀδῶν	ὀδῶν
18	26	εἰς Ἀπόλλωνα	εἰς τὸν Ἀπόλλωνα
36	4	διεσώθησαν ὡς εἶχον	διεσώθησαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς εἶχον
42	6	Θτῷ εῷ	τῷ Θεῷ
63	36	μουσικῆς	μουσικῶν
64	37	Δόγος	Λόγος
72	26	διότι,	διότι ὡςὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Γ. Λαμπάκης,
83	2	Μελῳδικοὶ	Μελῳδοὶ
96	38	ἔκθεσις	ὁμιλία
103	29	Sriptorum	Scriptorum
117	17	ἐγνώμια	ἐγκώμια
»	18	οἶμαι	οἷμαι
120	38	ἡ	ἢ
132	9	ἑλληνικῶν διατονικῶν μελῶν	ἑλληνικῶν μελῶν
139	34	τὰς ἱερᾶς	τὰς ἱερὰς
150	39	Ἰουρτῖνος	Ἰουστῖνος
151	5	Κυρίκου	Κηρύκου
156	2	καινὸς	κενὸς
161	11	Ὑπερξώριος	Ὑποδώριος
166	29	Μ. Βρυέννιος (ἀνέκδ.)	Μ. Βρυέννιος (ἐκδ.)
169	5	τὸ Κέντημα	τὸ Κέντημα
171	11	ὑπάρχουσιν	ὑπῆρχον
173	37	Εὐρωαῖοι	Εὐρωπαῖοι
183	31	τετράκολας	τετράκωλος
198	17	Ἀμφίλοχος	Ἀμφιλόχιος
217	10	ἐνοῦται	ἑνοῦται
241	22	θοεφόρου	θεοφόρου
251	5	Λεοντίῳ	Λέοντι
254	16	Κήρυκα	Κηρύκον
258	34	Ἀμμορίου	Ἀμμωρίου
»	37	806	906
260	21	ὧν ἕκαστον	οὗ ἕκαστον
271	32	765	965
»	37	697	967

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Σελὶς	στίχος	ἀντὶ	ἀνάγνωθι
272	8	772	972
»	10	974	973
»	11	975	974
»	19	ὡς ἴδιος	ὡς ὁ ἴδιος
277	9	βιβλιοθήκης	βιβλιοθήκης [999]
278	1	Χαλκόπουλος	Χαλκιόπουλος
282	15	ἐπαφὴς	ἐπαφῆς
286	3	ἀνακάλυψε	ἀνεκάλυψε
295	44	τοῦ διὰ Χριστὸνσαλοῦ	τοῦ ὁσίου Συμεὼν τοῦ διὰ Χριστὸνσαλοῦ
295	34	Τριαντάφυλος	Τριαντάφυλλος
313	11	1089	1809
334	2	μεθόθου	μεθόδου
335	35	τοῦ Σιναίου	τοῦ ἀπὸ Σιναίου
336	11	τῷ 1821	τῷ 1822.
»	14	τὰ 43	τὰ 33
353	6	Ρανδχαριγγέρος	Ρανδχαρδιγγέρος
356	19	ἐνησχοληθεὶς	ἐνασχοληθεὶς
377	3	ἱερομόναχοι	ἱερομόναχοι
392	32	καίπερ	καίτοι
412	9	γανον	τὸ ὄργανον
413	3	ταμείου	ταμίου
422	36	ἀνορκωθήσεται	ἀνορθωθήσεται
»	37	ἀποθατασταθήσεται	ἀποκατασταθήσεται
425	18	καὶ ὁ	εἷς ὁ
428	27	καὶ αἰολικὴ	καὶ ἡ αἰολικὴ
442	10	Μιτυληνοὺς	Μιτυληνά
458	26	μουσικόν,	μουσικὸν Π. Γριτσάνην,
463	8	ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει	ἐν Κωνσταντινουπόλει
466	27	Πρωτοψάλτης Πατρῶν	ἱεροψάλτης ἐν Πάτραις
478	37	διὰ τούτων	διὰ ταύτης
479	15	καεαστρέψῃ	καταστρέψῃ
»	26	διατήρηριν	διατήρησιν
500	1	μουσικὴ	μουσικὴν
»	17	φιλοακροάμονος	φιλακροάμονος
506	1	ματαιόσχολις	ματαιόσχολος
512	29	αἰωλοδωρικὴν	αἰολοδωρικὴν
520	16	τὰς ἱερᾶς	τὰς ἱερὰς
527	5	ἐξοχωτατάτων	ἐξοχωτάτων
536	7	τὴς	τῆς
»	15	εἷς τὴν	εἰς τὴν

Τὰ σημεῖα + τὰ εἰς τὰς σελίδας 57, 58, 59, 70, 81, 82, 88, 99, εὑρισκόμενα διορθωτέα διὰ τοῦ †.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΤΩΝ ΦΙΛΟΜΟΥΣΩΝ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ

Οἱ ἐκ τῆς ἀνωτάτης ἱεραρχίας

† Ὁ παναγιώτατος οἰκουμενικὸς πατριάρχης Διονύσιος, σώματα 10.—† Ὁ μακαριώτατος πατριάρχης τῆς Μ. Θεουπόλεως Ἀντιοχείας Γεράσιμος, 50.— † Ὁ μακαριώτατος πατριάρχης πρ. Ἱεροσολύμων Νικόδημος, 40.—† Ὁ μακαριώτατος ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος, 5.—† Ὁ Καισαρείας Ἰωάννης, 5.— † Ὁ Ἐφέσου Ἀγαθάγγελος 10.— † Ὁ Ἡρακλείας Γερμανός 10.— † Ὁ Κυζίκου Νικόδημος 25.— † Ὁ Νικομηδείας Φιλόθεος 5.— † Ὁ Νικαίας Ἱερώνυμος 10.— † Ὁ Χαλκηδόνος Ἰωακεὶμ 25.— † Ὁ Δέρκων Καλλίνικος 3.— † Ὁ Θεσσαλονίκης Σωφρόνιος 2.— † Ὁ Ἀδριανουπόλεως Κύριλλος 5.— † Ὁ Ἀμασείας Ἄνθιμος 5.— † Ὁ Ἰωαννίνων Γρηγόριος 15.— † Ὁ Προύσης Ναθαναὴλ 5.— † Ὁ Πελαγωνείας Νεόφυτος 5.— † Ὁ Νεοκαισαρείας Κωνστάντιος 5.— † Ὁ Ἰκονίου Ἀθανάσιος 5.— † Ὁ Βερροίας Προκόπιος 1.— † Ὁ Πισσιδείας Βενέδικτος 1.—† Ὁ Κρήτης Τιμόθεος 5.—† Ὁ Τραπεζοῦντος Γαβριὴλ 25.— † Ὁ Νικοπόλεως Ἰωακεὶμ 10 — † Ὁ Φιλιππουπόλεως Φώτιος 10.— † Ὁ Ρόδου Γρηγόριος 5.— † Ὁ Σερρῶν Κωνσταντῖνος 5.— † Ὁ Δράμας Γερμανὸς 5.—† Ὁ Μιτυλήνης Κωνσταντῖνος 30.—† Ὁ Διδυμοτείχου Μεθόδιος 25.— † Ὁ Ἀγκύρας Γεράσιμος 1.— † Ὁ Φιλαδελφείας Στέφανος 1.— † Ὁ Μελενίκου Προκόπιος 5.— † Ὁ Αἴνου Λουκᾶς 5.— † Ὁ Μεσημβρίας Σωφρόνιος 1.— † Ὁ Βιζύης Ἱερόθεος 1.—† Ὁ Ἀγχιάλου Βασίλειος 3.—† Ὁ Μαρωνείας Χρύσανθος 1.— † Ὁ Σηλυβρίας Γερμανὸς 2.—† Ὁ Σωζουαγαθουπόλεως Παρθένιος 5.— † Ὁ Ξάνθης Διονύσιος 10.— † Ὁ Λήμνου Ἀθανάσιος 2.—† Ὁ Ἴμβρου Παΐσιος 1.—† Ὁ Δυρραχίου Βησσαρίων 1.— † Ὁ Σκοπείων Παΐσιος 1.— † Ὁ Καστορίας Φιλάρετος 5.—† Ὁ Βοδενῶν Ἱερόθεος 1.— † Ὁ Κορυτσᾶς Φιλόθεος 5.— † Ὁ Βελεγράδων Δωρόθεος 5.— † Ὁ Στρωμνίτσης Καλλίνικος 2.— † Ὁ Γρεβενῶν Κλήμης 3.— † Ὁ Σισανίου Ἀθανάσιος 3.— † Ὁ Μογλενῶν Καλλίνικος 2.— † Ὁ Δεβρῶν καὶ Βελισσοῦ Μεθόδιος 2.— † Ὁ Κασσανδρείας Κωνστάντιος 1.— † Ὁ Ἐλασσῶνος Ἄνθιμος 5.— † Ὁ Προικοννήσου Νικόδημος 2.— † Ὁ Δρυϊνουπόλεως Κοσμᾶς 1.— † Ὁ Κώου Ἀθανάσιος 1.— † Ὁ Λιτίτζης Ἰγνάτιος 10.— † Ὁ Σερβίων καὶ Κοζάνης Κωνστάντιος 1.— † Ὁ Νευροκοπίου Γρηγόριος 1.— † Ὁ Ἐλευθερουπόλεως Διονύσιος 5.— † Ὁ Λέρου καὶ Καλύμνου Χρύσανθος 5.— † Ὁ πρώην Ἀδριανουπόλεως Ματθαῖος 5.— † Ὁ πρώην Αἴνου Ἄνθιμος 1.— † Ὁ Κολωνίας Δωρόθεος 1 — † Ὁ πρ. Κώου Παῦλος 1.— † Ὁ πρώην Ἐρσεκίου Ἰγνάτιος 1.— † Ὁ πρ. Ἀμίδης Διονύσιος 2.— † Ὁ Καμπανίας Νεόφυτος 1.— † Ὁ Πολυανῆς Ἰωακεὶμ Ἀναστασιάδης 1.—† Ὁ Μοσχοννησίων Ἰάκωβος 1 —† Ὁ Λάμπης καὶ Σφακίων Εὐμένιος Ξηρουδάκης 1.— † Ὁ πρ. Μετρῶν καὶ Ἀθύρων

Νεόφυτος 5.— † Ὁ Παραμυθίας Ἰωάννης 2.— † Ὁ Μυριοφύτου Γρηγόριος Φωτεινὸς 1.— † Ὁ Καλλιπόλεως Ἀβέρκιος 1.— † Ὁ Μυρέων Γρηγόριος 1.— † Ὁ Χαριουπόλεως Γεννάδιος 1.— † Ὁ Ἀργυρουπόλεως Χαρίτων 1.— † Ὁ Τρωάδος Μεθόδιος 1.— † Ὁ Κίτρους Λεόντιος Ἐλευθεριάδης 1.— † Ὁ Λεύκης Λεόντιος 5.— † Ὁ Μελιτουπόλεως Εὐγένιος 1.— † Ὁ Σταυρουπόλεως Γεννάδιος, 1.— † Ὁ Εὐδοξιάδος Γεράσιμος 1.

ΟΙ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

Ὁ Μ. Πρωτοσύγκελλος Κωνστάντιος Καρατζόπουλος 3. — Ὁ ἀρχιμανδρίτης Κωνσταντῖνος Ἀλεξανδρίδης, ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου 3.— Ὁ Μ. Ἀρχιδιάκονος Ἰωακεὶμ Βαλασιάδης. — Ὁ δευτερεύων Κωνσταντῖνος Μικρούλης. — Ὁ ὑπογραμματεὺς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἱεροδ. Κύριλλος Μουμτζῆς.— Μιχαὴλ Κλεόβουλος Ἀρχιμανδρίτης 3. — Εὐγένιος ἱερεὺς καὶ ἡγούμενος τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐν Βαλουκλῇ 15. — Ἀρχιμανδρίτης Νικόδημος Ἀλεξανδρίδης, ἐπίτροπος τοῦ Παναγίου Τάφου 10. — Ὁ ἐπίτροπος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω προηγούμενος Χρύσανθος Βατοπαιδινὸς 2. — Ἰωαννίκιος ἱερομόναχος, οἰκονόμος τοῦ ρωσσικοῦ μετοχίου τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος 10.— Ἰωαννίκιος ρῶσσος ἱερομόναχος 3. — Σωφρόνιος ἱερομόναχος, οἰκονόμος τοῦ ρωσσικοῦ μετοχίου τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου. — Ἰωακεὶμ Φορόπουλος ἱερεύς. — Ἀρχιμανδρίτης Καλλίνικος Δεληκάνης. — Ἀρχιμανδρίτης Ἀμβρόσιος Σταυρινός 2. — Ἀρχιμανδρίτης Θεόφιλος. — Ἰωάννης ἱερεύς, οἰκονόμος τῆς Μ. Ἐκκλησίας—Ἀρχιμανδρίτης Χρύσανθος Κοκκώνης. — Ἀρχιμανδρίτης Μητροφάνης, προϊστάμενος τῆς Παναγίας ἐν Γαλατᾷ. — Παπᾶ Ἀνδρόνικος Παναγιωτόπουλος Πελοποννήσιος.— Καλλίνικος ἱερομόναχος, πνευματικὸς ἐν Τσιβαλίῳ. —Προκόπιος ἱερομόναχος, πνευματικὸς τῆς Παναγίας Καφατιανῆς.— Πανάρετος Ἰμβριος ἀρχιμανδρίτης. —Στυλιανὸς Ἰάλεμος, ἱερεύς.—Συμεὼν ἀρχιμανδρίτης ἐν Βλάγκᾳ.—Ἀρχιμανδρίτης Μακάριος Σκλαβούνης.—Ἀρχιμανδρίτης Θεόκλητος ἐκ Ταταούλων.—Ἀρχιμανδρίτης Χρύσανθος ἐν Ταταούλοις.—Νεόφυτος ἱερομόναχος Ρωμανίδης.—Ἀρχιμανδρίτης Ἱερεμίας Θ. Πετρόπουλος Μεγαλοσπηλαιώτης, ἐν Πριγκήπῳ. —Ἀρχιμανδρίτης Ἄνθιμος Ρύσιος.—Σακελλάριος Ν. Ἰωαννίδης.—Αἰδεσιμώτατος παππᾶ Γεώργιος οἰκονόμος τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ἐν Μουχλίῳ.—Ἀρχιμανδρίτης Ἰωακεὶμ.—Ἀρχιμανδρίτης Ναούμ.— Γεννάδιος Κομνηνὸς ἀρχιμανδρίτης.—Ἱερόθεος, Σύγκελλος τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Χαλκηδόνος.—Φώτιος Ἀλεξανδρίδης, ἀρχιδιάκονος, καθηγητὴς τῆς ἐν Χάλκῃ θεολογικῆς σχολῆς. — Γεράσιμος Δώριζας, ἱεροδιάκονος. — Βενέδικτος Γεωργιάδης 2.—Ὁ πρώην δευτερεύων Γαβριὴλ Ἀναστασιάδης. — Γεννάδιος Θέμελις, ἱεροδιάκονος ἐν τῇ ἐν Πέραν ἐκκλησίᾳ τῶν Εἰσοδίων, 10.—Ὁ ἀρχιδιάκονος τῆς μητροπόλεως Χαλκηδόνος Δωρόθεος Μαμέλης 2.—Πορφύριος ἱεροδιάκονος.—Ἀθανάσιος Κρὴς, διάκονος τῆς ἐν Πέραν ἐκκλησίας τῶν Εἰσοδίων.— Νικηφόρος, ἱεροδιάκονος ἁγίου Κωνσταντίνου Ἡέραν.— Νικηφόρος ἱεροδιάκονος ἐν Βαφεοχωρίῳ.— Γερμανὸς Μητακίδης, ἱεροδιάκονος ἐν Τσιβαλίῳ.— Διονύσιος ἱεροδιάκονος ἐκ Μοσχονησίων.

Ν. Μαυροκορδάτος, πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος ἐν Κωνσταντινουπόλει 20.— Α. Νελίδωφ, πρεσβευτὴς τῆς Ρωσσίας ἐν Κωνσταντινουπόλει 10. — Ἐπαμεινώνδας Ι. Μαυρομμάτης, γενικὸς πρόξενος τῆς Ἑλλάδος ἐν Κωνσταντινουπόλει 2.

—Προξενικὸν γραφεῖον τῆς Ἑλλάδος 2.—Π. Ζ. Στεφάνοβικ 20.—Λ. Γ. Ζαρίφης 10.— Θεόδ. Μαυροκορδάτος 5 — Σ. Σ. Μαυρογένης (πασᾶς) 10.— Κ. Μουσοῦρος (πασᾶς) 10.— Κ. Ἀδοσίδης (πασᾶς) 10.— Ι. Σάββας (πασᾶς) 5.— Κ. Ἀνθόπουλος (πασᾶς) 5.— Ν. Σαρδίνσκης (πασᾶς) 5.— Γαβριὴλ Κρέστοβιτζ (πασᾶς) 3.— Ζαμπακὸς (πασᾶς) ἰατρὸς 2.—Ἀλ. Κωνσταντινίδης (πασᾶς). —Ἐλευθ. Π Κωνσταντινίδης (πασᾶς).— Κ. Μακρίδης (πασᾶς).—Δ. Νελίδωφ 10.— Σ. Ἀριστάρχης Μ. Λογοθέτης τῆς Μ. Ἐκκλησίας.— Ὁ Μ. Ρήτωρ Κ. Καλλιάδης 2.— Δ. Ν. Ταμβάκος 10.— Κ. Ράλλης 5.— Δ. Εὐγενίδης 5.— Ι. Σισμάνογλους 5.— Κ. Ἠλιάσκος 5.— Ἡ Τράπεζα Κωνσταντινουπόλεως 5.— Στ. Μουσοῦρος 5. — Π. Μουσοῦρος 3.— Β. Σαρακιώτης 5.— Ι Βιθυνὸς 5.—Μαξίμωφ, 6' διερμηνεὺς τῆς ρωσσικῆς πρεσβείας 5.—Π. Μανσούρωφ, 6' γραμματεὺς τῆς ρωσσικῆς πρεσβείας 2.— Α. Νεκλούδωφ, ἐκ τῶν γραμματέων τῆς ρωσσ. πρεσβείας.— Ζωρτζῆς Σεβαστόπουλος 3.— Υἱοὶ Δ. Φωτιάδαι 3.— Ἀλ. Παντζίρης 3.— Ι. Ἀναστασιάδης 2.— Παῦλος Ι. Κορωνάκης 2.— Δημ. Πασπαλλῆς 2.— Ν. Ψυχάρης 2.— Δ. Γενίδουνιας 2.— Κωνστ. Σ. Καραθεοδωρῆ 2.— Κ. Γ. Βαϊάνης 2.— Κ. Βλαστάρης 2. — Στ. Χρυσίδης.— Ν. Ἄκατος.— Β. Θ. Ἐλευθεριάδης.— Φ. Α. Μαυροκορδάτος.— Ἰωάννης Γκιών.— Π. Ἰγγλέσης.— Γ. Χ. Θεολόγου.— Ι. Βάλσαμος.— Γ. Καζανόβας.— Π. Δ. Σκυλίτσης.— Ἀρ. Κ. Σφέτσος.— Μ. Ἀγέλαστος.— Ἀντ. Ἀντωνιάδης.— Κ. Ψωμιάδης. — Πολύκαρπος Ψωμιάδης. — Θεμ. Ποστιάδης. — Σωτήριος Παπαϊωάννου. — Π. Καζονόβας. — Μιχ. Δ. Λενός. — Ἀλ. Βογιατζόγλους.— Γεώργιος Τσόλας. — Ἀλεξ. Ὀλίβο καὶ Ν. Βάϊα 2. — Γεώργιος Καλπάκας. — Ν. Φωτιάδης. — Ἀδελφοὶ Κωνσταντάρα. — Ἀδελφοὶ Λαζαρίδαι. — Ἀριστοτέλης Σ. Παππαδόπουλος. — Γεώργιος Σ. Παππαδόπουλος.— Ἀνώνυμος (Κ. Φ.).— Θρ. Καμαράδος.— Ἀλ. Γάγκος.— Ε. Καβάδας.— Γεώργιος Π. Βεγλερῆς 3.— Κ. Ρηγόπουλος.— Γ. Καρύδης.— Ἰωακεὶμ Μισαηλίδης 3.— Π. Καλλιάδης 3.— Ἀδελφοὶ Διαμαντόγλου 2.— Στ. Ψυχάρης.— Κ. Ἀνανιάδης.— Μ. Μαράσογλους — Ἀντ. Νέτης.— Α. Κουμπάρης.— Στέφ. Τσικαλιώτης.— Γ. Δ. Νομικός.— Σταῦρος Δ. Νομικός.— Γρ. Τσάμης.— Λεωνίδας Χρ. Διονυσιάδης.— Κυμνηνὸς Οἰκονομίδης.— Πολύβιος Σ. Ἀλεξιάδης. — Ἰωάννης Θελούδης.— Χρῆστος Παπαδόπουλος.— Κ. Στεκούλης ἰατρός 2.— Α. Καμπούρογλους ἰατρὸς 2,— Ι. Σταμέλος ἰατρός.— Χ. Μιχαηλίδης ἰατρός. Κ. Μακρῆς ἰατρὸς 2.— Κ. Θ. Ταχιντζῆς ἰατρός.— Ξ. Τριανταφυλλίδης ἰατρὸς 2.— Α. Βαβάκης ἰατρός.— Α. Β. Πηνιατῶρος, δικηγόρος 2.— Λ. Π. Ρώτας, δικηγόρος.— Γ. Ἀποστολίδης, δικηγόρος.— Νικ. Φ. Γεωργιάδης, δικηγόρος.— Β. Α. Δεσίρης δικηγόρος.— Δ. Μαλιάδης, δικηγόρος.— Β. Κ. Πανοικίδης, δικηγόρος.— Ἐλευθέριος Ταπεινός, δικηγόρος.— Χρυσούλα Σ. Ἰωαννίδου, διευθύντρια τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰωακειμίου Παρθεναγωγείου 2.

Σ. Δεμονίδης, βιβλιοπώλης 10.—Ἀδελφοὶ Κ. Σφύρα, βιβλιοπῶλαι 3.—Γ. Σεϊτανίδης 2.—Ε. Μικέλης καὶ Μ. Μπαχαράκης, βιβλιοπῶλαι 2.—Χριστόδουλος Κωνσταντίνου ἐξ Ἠπείρου, βιβλιοπώλης, 2.— Ἀδελφοὶ Δεπάστα βιβλιοπῶλαι 2.—Δημ. Κουκκουζέλης, βιβλιοπώλης καὶ α' ψάλτης τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας ἐν Βλακσεραΐῳ.—Δημήτριος Θ. Σωτηριάδης, ἐν Ὑψωμαθείοις 3.— Ἐμμανουὴλ Ραχτιβάν.—Π. Α. Βαφειάδης.—Μακεδονικὴ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότης 2.—Δημ. Κωνσταντινίδης.—Συμεὼν Ἀξαδάκης.—Ἄγγελος Ἡ. Κοτσίδας.—Νικόλαος Παπαδόπουλος, διδάσκαλος.—Λεόντιος Ἀβραάμ, ἱεροσπου-

δαστής.—Γεώργιος Σ. Γεροδημόπουλος, ἐν Χάλκῃ.—'Εμμανουὴλ Μουτεβελλῆς.—Παντελῆς Κ. Κρίθας, ἐν Τσεγκέλκιοϊ.—Ν. Δεστουνιάνος, καθηγητής.—Δ. Γεωργόπουλος.—Δ. Ν. Δημητριάδης, διερμηνεὺς τοῦ ἀμερικανικοῦ προξενείου.—'Ιωάννης Νικολαΐδης, ἐν Μακροχωρίῳ.—Γεώργιος Μολφέσης, ἐν Μακροχωρίῳ.—'Αναστάσιος Βαφειάδης, ἐν Χαρταλιμῇ.—Διονύσιος Π. Κοντογεώργης, καθηγητής.—'Αλέξανδρος Τριανταφυλλίδης.—Δαβὶδ 'Αλγιανάκ.—Κωνσταντῖνος Καρόβεης.—'Αδελφοὶ Γ. Νάκου.—Γεώργιος Παπαδόπουλος Νισύριος, διδάσκαλος ἐν Χάσκιοϊ.—Α. Τριανταφυλλίδης, καπνέμπορος 2.—Σταῦρος Γεωργιάδης.—'Αντώνιος Παπαδόπουλος, διδάσκαλος ἐν Μακροχωρίῳ.—Χρῆστος Χατζηχρήστου, διευθυντὴς τοῦ ἐν Πέραν ἑλληνικοῦ Λυκείου 5.—Γεώργιος Λιανόπουλος, διευθυντὴς τῆς ἐν Χάλκῃ 'Εμπορικῆς Σχολῆς 5.—Εὐστράτιος Γεωργιάδης, καθηγητής.—Γεώργιος Νιάγκας.—Γεώργιος Σισμάνογλους, ἐν 'Εγρικαπίῳ.—Γεώργιος Διοδωρίδης, διδάσκαλος ἐν 'Υψωμαθείοις.—'Ι. Βασματζίδης, διευθυντὴς τοῦ ἐν Πέραν Λυκείου.—Δημήτριος Μαυρόπουλος, ἐν 'Υψωμαθείοις.—'Ανδρέας Βάτης.—'Ιωάννης Πάγκαλος.—'Αντώνιος Παλαμάρης.—Δημ. Πεταλλίδης.—Σπυρίδων Γεωργόπουλος.—Νικόλ. 'Αλφατζῆς.—'Εμμανουὴλ Πίκος.—Μηνᾶς 'Αρτινιάδης.

Γ. Βιολάκης πρωτοψάλτης τῆς Μ. 'Εκκλησίας.—Εὐστράτιος Παπαδόπουλος, ἀ ψάλτης τῆς ἐν Πέραν ἐκκλησίας τῶν Εἰσοδίων.—Γεώργιος Πασχαλίδης, ἀ ψάλτης τῆς ἐν Βαλουκλῇ ἐκκλησίας τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς.—Γρηγόριος Πασχαλίδης, β' ψάλτης τῆς ἐν Πέραν 'Εκκλησίας τῶν Εἰσοδίων.—Βασίλειος Πασχαλίδης, ἀ ψάλτης τῆς ἐν 'Υψωμαθείοις ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Μηνᾶ.—Μιχαὴλ Παυλίδης, πρώην δομέστικος τῆς Μεγάλης 'Εκκλησίας.—Δημήτριος Γ. Κυφιώτης, β' ψάλτης τῆς ἐν Γαλατᾷ ἐκκλησίας τῆς Παναγίας.—Μάρκος Μαυρομμάτης, ἀ. ψάλτης τῆς ἐν Βλάγκα ἐκκλησίας τῶν ἁγίων Θεοδώρων.—'Αλέξ. Γεωργιάδης, α' ψάλτης τῆς ἐν Γαλατᾷ ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Νικολάου.—Χρῆστος Πασχάλης, β' ψάλτης τῆς ἐν Γαλατᾷ ἐκκλησίας τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ.—Στέφανος 'Ι. 'Αναστασιάδης, ἀ. ψάλτης τῆς ἐν Νεοχωρίῳ ἐκκλησίας τῆς Παναγίας Κουμαριωτίσσης.—Ν. Παπαδόπουλος Ρῦσιος, ἀ ψάλτης τῆς ἐν Μεγάλῳ Ρεύματι ἐκκλησίας τῶν Ταξιαρχῶν.—Σταῦρος Γ. Ζεμπουλίδης, ἱεροψάλτης.—Κυριακὸς 'Ιωάννου, ἱεροψάλτης.—Κυριακὸς Μαυρίδης ἱεροψάλτης.—Τιμολέων 'Ονουφριάδης, ἀ ψάλτης τῆς ἐν Ταταούλοις ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου.—Βασίλειος 'Ονουφριάδης, α' ψάλτης τῆς ἐν Ταταούλοις ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου 'Αθανασίου.—Θεόδωρος Γαϊτανάκης, ἀ. ψάλτης τῆς ἐν Μουχλίῳ ἐκκλησίας τῆς Παναγίας.—Νικόλαος Στογιάννος, πρώην Λαμπαδάριος τῆς Μ. 'Εκκλησίας.—Μιχαὴλ Ροδίτης, ἱεροψάλτης.—Εὐάγγελος Κολυβᾶς.—Στέφανος Κουτσογιαννόπουλος ἱεροψάλτης ἐν Πριγκήπῳ.—'Αθανάσιος Γεωργίου, β' ψάλτης τῆς ἐν Χάσκιοϊ ἐκκλησίας τῆς ἁγ. Παρασκευῆς.—Θεολόγος Λογαρίδης, ἀ. ψάλτης τῆς ἐν Χαλκηδόνι ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Εὐφημίας.—'Αλεξ. Βυζάντιος, καθηγητὴς τῆς μουσικῆς ἐν τῇ ἐν Χάλκῃ Θ. σχολῇ.—'Ιωάν. Ξανθόπουλος, β' ψάλτης τῆς ἐν Ταταούλοις ἐκκλησίας τοῦ ἁγ. Δημητρίου.—Βασίλειος Παπαδόπουλος, β' ψάλτης τῆς ἐν 'Υψωμαθείοις ἐκκλησίας τοῦ ἁγ. Κωνσταντίνου.—'Αλέξ. Κωνσταντινίδης, ἀ. ψάλτης τῆς ἐν 'Υψωμαθείοις ἐκκλησίας τῆς 'Αναλήψεως.—Νικόλαος Γ. Ραιδεστηνοῦ, ἀ ψάλτης τῆς ἐν Τσιβαλίῳ ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Νικολάου.—Μάρκος Πογιατζόγλους, β' ψάλτης τῆς ἐν Τσιβαλίῳ ἐκκλ. τοῦ ἁγ. Νικολάου.—'Αλέξανδρος Νομισματίδης, ἱεροψάλτης.

Ὁ ἐν Φαναρίῳ Μουσικὸς Σύλλογος «Ὀρφεύς».

Π. Γ. Κηλτσανίδης.— Χαράλαμπος Καλογερόπουλος, β' ψάλτης τῆς ἐν Μουχλίῳ ἐκκλησίας τῆς Παναγίας. — Παντελῆς Χ. Ἐγγονόπουλος.—Θεόφιλος Ἀραβίδης. — Ἀνδρέας Χατζόπουλος. — Γ. Κ. Παλαμήδης. — Λυσίμαχος Π Μαυρίδης.— Ι. Σ Ρουμῆς.— Γεώργιος Πιταρίδης.— Βλαδίμ Μιχαηλίδης.— Νέστωρ Π. Οὐσουλτζόγλους.— Ἡρακλῆς Κοσμίδης.— Κ. Ἀβρααμίδης — Ι. Θωμαΐδης.— Λ. Καλαμίδας,— Ἀνδρέας Α Μαυρίδης.— Γεώργιος Πετρίδης ἐκ Νευροκόπου.

Ἐπιμελείᾳ

τοῦ παναγιολογιωτάτου ἐπιτρόπου τοῦ Σιρᾶ Κορνηλίου Κοσμίδου.

Ἀρχιμανδρίτης Κορνήλιος 3.— Νικόδημος ἀρχιμανδρίτης, ἡγούμενος Βλαχερναίου. — Δαμιανὸς Δημόπουλος, ἐφημέριος τοῦ Σιναϊτικοῦ μετοχίου.— Αὐγουστῖνος, ἱεροδιάκονος συναϊτικοῦ μετοχίου.—Μιχαὴλ Κωνσταντίνου, α' ψάλτης σιν. μετοχίου.—Κυριακὸς Α. Κατραντζῆς Περιστασινός, β' ψάλτης σ. μετοχίου.— Ἰωάννης Σαμαρᾶς.

Ἐπιμελείᾳ

τοῦ παναγιολογιωτάτου ἁγιοταφίτου ἀρχιμ. Δαμιανοῦ τοῦ Σαμίου.

Γερμανὸς Κωνσταντινίδης, ἱερεύς.— Σπυρίδων Θεοδωρίδης, α' ψάλτης τοῦ ἁγιοταφιτικοῦ μετοχίου.— Ἰωάννης Λαμπαδαρίδης, β' ψάλτης τοῦ ἁγιοταφιτικοῦ μετοχίου.— Μελέτιος ἱερομόναχος.— Δημήτριος Κωνσταντινίδης.— Δημοσθένης Νικολαΐδης.— Προκόπιος ἀρχιμανδρίτης.— Θεόφιλος ἱερομόναχος.

Ἐπιμελείᾳ

τοῦ παναγιολογιωτάτου ἀρχιμανδρίτου Γερμανοῦ Θεοτοκᾶ.

Γερμανὸς Θεοτοκᾶς ἀρχιμανδρίτης.— Μιχαὴλ Ψαρρός πνευματικός, Χῖος. —Ἠλίας Αὐγουστίδης, ἱεροδιάκονος, Χῖος.—Δημήτριος Μ. Γέμελος, ἱεροψάλτης ἐν Χίῳ.— Νικόλαος Κολόμβος, ἐν Χίῳ.—Ἰωάννης Λιγνός, δομέστικος ἐν τῇ μητροπόλει Χίου.

Ἐπιμελείᾳ

τοῦ παναγιολογιωτάτου κ. Καισαρίου, Ἱερομνήμονος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Ὁ ἱερατικῶς προϊστάμενος τῆς ἐνορίας Σαρμασικίου Καισάριος Πάτμιος.— Δημήτριος Κ. Ταμπάρος, α' ψάλτης τῆς ἐν Σαρμασικίῳ ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου.— Ὁ ἐφημέριος Κύριλλος ἱερομόναχος Βυζάντιος.

Ἐπιμελείᾳ

τοῦ κυρίου Θεμιστοκλέους Κουσούδη.

Φωκίων Πλητᾶς.— Ι. Δ. Κρητικός.— Κλημ. Στεφανίδης.— Α. Καλπακτζόγλου.— Π. Βασιλειάδης.— Β. Ἰορδάνου.

Ἐπιμελείᾳ

τοῦ κυρίου Θεοδώρου Γεωργιάδου ἰατροῦ.

Θ. Γεωργιάδης ἰατρὸς 3.—Γ. Θ. Γεωργιάδης, 2.—Ι. Δ. Τσεράχογλους, ἰατρός.— Σ. Γ. Γωγιάδης.

Ἐπιμελείᾳ

τῆς ἐλλογίμου κυρίας Καλλιόπης Κλωναριάδου.

Καλλιόπη Δ. Κλωναριάδου.—Ἀσπασία Λαζαρίδου. — Βασίλειος Φωτιάδης καθηγητής. — Σταυροῦλα Χατζέλη — Θεοδότη Κοεμτζοπούλου.

Ἐπιμελείᾳ τοῦ μουσικολογιωτάτου κ. Π. Γ. Παχείδου.

Π. Γ. Παχείδης ψάλτης τῆς ἐν Γαλατᾷ ἐκκλησίας τῆς Παναγίας Καφατιανῆς. — Κωνσταντῖνος Τριανταφυλλίδης, καπνέμπορος.— Νικόλαος Χ. Ἀλεξιάδης, καπνέμπορος. — Αἰδεσιμώτατος Ἰωάννης Ρηνιέρης, πρωτοψάλτης Σύρου.— Αἰδεσιμώτατος Χριστόδουλος, ἐφημέριος ἐν Καβάλλᾳ.

Ἐπιμελείᾳ

τοῦ Λαμπαδαρίου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας κ. Α. Νικολαΐδου.

Ἀριστείδης Νικολαΐδης.—Χαράλαμπος Τσιμπουκζόγλους.—Μιλτιάδης Συμεωνίδης.—Δημήτριος Α. Καλλίφωνος —Πασχάλης Διαμαντῆ. — Ἰωάννης Εὐμολπίδης ἱερεὺς ἐν Βαλουκλῇ. — Χριστόδουλος Καλολίμνιος, ἱερεὺς ἐν Βαλουκλῇ.—Γεώργιος Μπάρας —Κωνσταντῖνος Μ. Κούρτογλους.—Πρόδρομος Καρατζόγλους.

Ἐπιμελείᾳ

τοῦ μουσικολογιωτάτου κυρίου Νηλέως Καμαράδου.

Νηλεὺς Καμαράδος, ἀ ψάλτης τῆς ἐν Γαλατᾷ ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν Χίων.—Ἰωάννης Μαστοράκης, ἀ. ψάλτης τῆς ἐν Κοντοσκαλίῳ ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Κυριακῆς.—Περικλῆς Γαβριηλίδης, β' ψάλτης τῆς ἐν Κοντοσκαλίῳ ἐκκλ. τῆς ἁγ. Κυριακῆς.—Θωμᾶς Π. Ἀναγνωστίδης.—Ἀπόστολος Σταμπολίδης.—Ἰωάννης Νικολαΐδης, Λέσβιος, ἱεροψάλτης.—Σταμάτιος Σ. Ζωγράφος, Μαδυτηνός.—Ἀθανάσιος Ε. Κύρου.—Πέτρος Κουτσουμπῆς.—Ρ. Γεωργιάδης.—Ἰ. Α. Τσελέκης.—Μιχαὴλ Π. Καπλάνογλου.

Ἐπιμελείᾳ

τοῦ μουσικολογιωτάτου κυρίου Ἰακώβου Μυρωνίδου.

Μαρὴ Δ. Ρίζου.—Ι. Μ. Καραγιαννίδης.—Ἀγαθάγγελος ἀρχιμανδρίτης, ἱερατικῶς προϊστάμενος τῆς ἐκκλησίας τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐν Διπλοκιονίῳ.—Πολυζώης ἱερεύς.—Καλλίνικος Νικολαΐδης ἱεροδιάκονος.—Ἀθανάσιος Δημητριάδης ἀρχιμανδρίτης. —Μιχαὴλ Μελισσόπουλος.—Γεώργιος Βλαχόπουλος.—Ἀχιλλεὺς Βαφόπουλος.—Δημήτριος Κατσιγίννης, ἀρχιτέκτων.—Ἰάκωβος Μυρωνίδης, α' ψάλτης τῆς ἐν Διπλοκιονίῳ ἐκκλ. τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου

Ἐπιμελείᾳ

τοῦ μουσικολογιωτάτου κυρίου Ἰ. Ναυπλιώτου.

Ἰάκωβος Ι. Ναυπλιώτης, ἀ δομέστικος τῆς Μ. Ἐκκλησίας.—Παπᾶ Γεώργιος Ν. Σανζαρόπουλος, Τραπεζούντιος.—Κωνσταντῖνος Κυριακοῦ, β' δομέστικος τῆς Μ. Ἐκκλησίας.—Δημήτριος Ἀφεντάκης.—Γεώργιος Κοτρανίτζας, ἱεροψάλτης.—Ἡλίας Εὐστρατίου.—Κωνσταντῖνος Χ. Ἀφεντάκης, ἱεροψάλτης.—Σωτήριος Ν. Ἀργυρόπουλος, ἱεροψάλτης ἐν Ἀδριανουπόλει.—Γεώργιος Κ. Παππαδόπουλος, ἱεροψάλτης ἐν Ἀδριανουπόλει.—Κωνσταντῖνος Κουτουκούδης, ἱεροψάλτης.

Ἐπιμελείᾳ

τοῦ μουσικολογιωτάτου κ. Γεωργίου Σαραντεκκλησιώτου.

Γ. Σαραντεκκλησιώτης, ἀ ψάλτης τῆς ἐν Γαλατᾷ ἐκκλησίας τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ —Κωνσταντῖνος Α. Ψάχος, ἐκ Μεγάλου Ρεύματος.—Ἰωάννης Βασιλειάδης ἐκ Νεοχωρίου.—Ἰωάννης Α. Δρυμιάκοβιτς, ἐν Γαλατᾷ.—Κωνστάντιος Ξυδάκης, ἱεροδιάκονος τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἐν Γαλατᾷ.

Ἐπιμελείᾳ

τοῦ μουσικολογιωτάτου κυρίου Δ. Μπαλαμπάνη.

Γερμανὸς Χ. Μ. Βυζάντιος, ἀρχιμανδρίτης. — Χριστοφόρος Μεγασπηλαιώτης, ἱερεύς.—Τριαντάφυλλος ἱεροδιάκονος.—Δημήτριος Π. Μπαλαμπάνης, ἀ ψάλτης τῆς ἐν Ὑψωμαθείοις ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου.—Θεόδωρος Γεωργιάδης ἱεροψάλτης.—Γεώργιος Ρόκου.—Μάϊος Μ. Δηλόπουλος, ἐκ Ζήλιας τοῦ Ἰκονίου.—Ἀναστάσιος Συμεωνίδης, ἱεροψάλτης καὶ διδάσκαλος.—Νικόλαος Α. Σβορῶνος, ἱεροψάλτης.—Βασίλειος Κ. Τομπούλιας, ἱεροψάλτης.

Ἐπιμελείᾳ

τοῦ μουσικολογιωτάτου κυρίου Μιχαὴλ Μουρκίδου.

Μ. Μουρκίδης, ἀ ψάλτης τῆς ἐν Πέραν ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Τριάδος.—Ἀνδρέας Δ. Καμίλης, β′ ψάλτης τῆς ἁγίας Τριάδος.—Βασίλειος Μ. Γεωργιάδης, ἀ ψάλτης ἁγίας Παρασκευῆς ἐν Χάσκιοϊ —Κωνσταντῖνος Ἀθανασίου δομέστικος ἁγίας Τριάδος ἐν Πέραν.

Ἐπιμελείᾳ

τοῦ ἐν Νεοχωρίῳ ἱεροψάλτου κυρίου Δημ. Νικολαΐδου.

Δημήτριος Νικολαΐδης.—Νικόλαος Α. Ἀγγελίδης, ἀ ψάλτης ἐν Σωσθενίῳ.—Γεώργιος Κωνσταντινίδης, β′ ψάλτης ἐν Σωσθενίῳ.

Ἐπιμελείᾳ

τοῦ ἐλλογίμου κυρίου Ἰωάννου Δημητριάδου.

Ἰ. Δημητριάδης.—Βασίλειος Ν. Ἀδαμίδης.—Χ. Ι. Μελιταῖος.— Γ. Παραφεντίδης, ἰατρός.

Ἐπιμελείᾳ

τοῦ βιβλιοπώλου κυρίου Κωνστ. Κουκκάκη.

Κωνσταντῖνος Κουκκάκης.—Γεώργιος Ἀναστασιάδης, ἱεροψάλτης.—Ἀναστάσιος Ἀντωνιάδης, ὡρολογοποιός.

Ἐπιμελείᾳ

τῆς ἐλλογίμου διδασκαλίσσης δεσποινίδος Εὐφροσύνης Σιδερᾶ.

Εὐφροσύνη Φ. Σιδερᾶ.—Ἰωάννης Μητάκης, ἱερατικῶς προϊστάμενος ἁγίου Κωνσταντίνου ἐν Ὑψωμαθείοις.—Σαράντης Ἰωαννίδης, φαρμακοποιός.—Ἐλευθέριος παπᾶ Χριστοδούλου Καλολίμνιος.

Ἐπιμελείᾳ τοῦ κ. Ἀλεξάνδρου Λυκοκτονίδου.

Α. Λυκοκτονίδης.—Νικόλαος Ἐπαινετός.—Ἀλέξανδρος Κάψαλης.

ΟΙ ΕΝ ΑΓΙΩι ΟΡΕΙ ΛΘΩι

† Ἀνώνυμος (Ι. Δ.) 15.—Ἡ ἱερὰ ρωσσικὴ μονὴ τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος, 50. — Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Βατοπαιδίου, 15. — Ἡ ἱερὰ μονὴ τῆς μεγίστης Λαύρας, 2.—Κοσμᾶς Λαυριώτης προηγούμενος.—Ἀλέξανδρος Εὐμορφόπουλος Λαυριώτης.—Στέφανος ἱεροδιάκονος (γραμματεύς).—Ἡ ἱερὰ μονὴ τῶν Ἰβήρων 3.—Κύριλλος Ἰβηρίτης, Κεφαλλὴν (ὁ Γέρων) 2.— Μελέτιος Ἰβηρίτης ὁ τῷ 1887 πρωτεπιστάτης.— Θεοδόσιος Ἰβηρίτης μοναχὸς 2.— Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Ξηροποτάμου 3.— Ἀγαθάγγελος ἀρχιμανδρίτης Ξηροποταμινός — Λεόντιος προηγούμενος Ξηροποταμινός.— Γρηγόριος προηγούμενος Ξηροποταμινός.—Ἀκάκιος προηγούμενος Ξηροποταμινός.— Εὐγένιος προηγούμενος Ξηροποταμινός.— Γέρων Διονύσιος Ξηροποταμινός —Χρύσανθος Μακρῆς, ἰατρός.—Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Φιλοθέου, 2.—Εὐστρ. ἀρχιμανδρίτης Φιλοθεΐτης.—Συμεὼν ἀρχιμανδρίτης Φιλοθεΐτης. –Δομέτιος Φιλοθεΐτης.-- Θεοδ. ἱεροδιάκονος Φιλοθεΐτης —Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Δοχειαρίου 2.— Ἀντών. Δοχειαρίτης ἐκ Βασιλικοῦ.—Συνέσιος ἱεροδιάκονος Δοχειαρίτης.— Σωφρόνιος ὁ ἐκ Προικονήσου Δοχειαρίτης.— Νίκανδρος ἐκ τῆς νήσου Κάσσου, Δοχειαρίτης. — Τὸ ἱερὸν κοινόβιον τοῦ ἁγίου Παύλου 4. — Τὸ ἱερὸν κοινόβιον τοῦ Γρηγορίου 2.— Τὸ Κάθισμα ἐν Καρυαῖς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων.— Ἰωάσαφ ἱερομόναχος ἐκ τῆς νήσου Σκιάθου.— Χρυσόγονος μοναχὸς (κελλίον γρηγοριάτικον τῶν ἁγίων Ἀναργύρων). — Μάξιμος καὶ Μηνᾶς ἐκ Πελοποννήσου (κελλίον Ἰβηριτικὸν «Ἡ ἁγία Τριάς»). — Θεοφύλακτος καὶ Βίκτωρ, ρῶσσοι, (Κάθισμα γρηγοριάτικον «Ἅγιος Νικόλαος» εἰς Κομμένους). — Παρθένιος, ρῶσσος μοναχὸς τοῦ Χατζῆ Γεώργη 2.— Συμεὼν (κελλίον γρηγοριάτικον «Ἅγιος Ἀθανάσιος»). — Τὸ ἱερὸν Κοινόβιον τοῦ Ζωγράφου 2.— Τὸ ἱερὸν Κοινόβιον τοῦ Ξενοφῶντος, 2.— Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Ἐσφιγμένου 2.—Ἰωαννίκιος μοναχὸς Ἐσφιγμενίτης.— Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Χιλιανδαρίου 2.— Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Κωνσταμονίτου 2.— Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σταυρονικήτα 2. — Κλέαρχος ὁ ἐκ Βαθείας τῆς Χαλκίδος (γραμματεύς). — Τὸ ἱερὸν Κοινόβιον τοῦ Κουτλουμουσίου.— Χαρίτων Κουτλουμουσιανός.—Τὸ ἱερὸν Κοινόβιον τοῦ ἁγίου Διονυσίου.— Κύριλλος Διονυσιάτης μοναχός.— Ἰάκωβος προηγούμενος Διονυσιάτης. —Τὸ ἱερὸν Κοινόβιον τοῦ Καρακάλλου.— Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Παντοκράτορος. — Προηγούμενος Θεόκλητος Παντοκρατορινός. — Γρηγόριος ἱερομόναχος Παντοκρατορινός. — Τὸ ἱερὸν Κοινόβιον τῆς Σιμοπέτρας.— Δημασκηνὸς Σιμοπετρίτης.— Ἡ ἱερὰ Βατοπαιδινὴ ρωσσικὴ Σκήτη τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου 5.— Προκόπιος μοναχὸς Σεραγιώτης.— Ἡ ἱερὰ παντοκρατορινὴ Σκήτη τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ 5.— Ὁ Δικαῖος τῆς ρωσσικῆς Παντοκρατορινῆς Σκήτης τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ ἱερομόναχος Γαβριήλ.— Ἡ ἱερὰ ρουμανικὴ Σκήτη τοῦ Τιμίου Προδρόμου 2.

ΟΙ ΕΝ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΟΙΣ

Τῇ φιλομούσῳ μερίμνῃ
τοῦ μακαριωτάτου πρ. πατριάρχου Ἱεροσολύμων Νικοδήμου.

† Ὁ Πέτρας Νικηφόρος.—† Ὁ Λύδδης Γρηγόριος.—† Ὁ Πέλλης Σωφρόνιος.—† Ὁ Κυριακουπόλεως Δανιήλ.—Εὐθύμιος ἀρχιμανδρίτης, παρασκευοφύλαξ τοῦ Παναγίου Τάφου.—Δοσίθεος ἀρχιμανδρίτης.—Δαμιανὸς ἀρχιμανδρίτης

Σάμιος 3.—Πολύκαρπος ἀρχιμανδρίτης ἐκ Κρήνης.—Νικόδημος ἀρχιμανδρίτης ἐκ Κρήνης.—Στέφανος ἀρχιμανδρίτης Βυζάντιος —Παρθένιος ἀρχιμανδρίτης.—Δανιὴλ ἀρχιμανδρίτης.—Γεράσιμος ἀρχιμανδρίτης.—Προκόπιος ἀρχιμανδρίτης Λέσβιος.—Μόδεστος ἀρχιμανδρίτης.—Ἱεροδιάκονος Κορνήλιος Κρής.—Κύριλλος μοναχὸς Προυσαεύς.—Γεώργιος Νικολάου Τραπεζούντιος.—Ἰουστῖνος ἱεροδιάκονος Βιθυνός.—Νεκτάριος, ἱεροδιάκονος Βιθυνός.—Νεκτάριος ἱεροδιάκονος Ἰκονιεύς.—Παντολέων Γ. Κογιγιαλίδης Ἀλατζατεύς.—Γεώργιος Κ. Σπανούδης Χῖος.—Βασίλειος Λεμονίδης.—Χρῆστος Δημητρίου Κυζικηνός.—Μανουὴλ Φωτίου Παπαϊακώβου.

ΟΙ ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑι

Τῇ φιλοτίμῳ μερίμνῃ
τοῦ σεβασμιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Σιναίου κυρίου Πορφυρίου.

Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σινᾶ 2.—† Ὁ Σιναίου Πορφύριος 2.—Παναγιώτης Γριτσάνης, μουσικοδιδάσκαλος 3.—† Ὁ Θηβαΐδος Ματθαῖος.—Σεραφεὶμ ἱερεύς.—Χρύσανθος Π. ἀρχιμανδρίτης.—Ἰγνάτιος ἱεροδιάκονος.—Ἀουδοβῖκος Λιμπρίτης 2.

ΟΙ ΕΝ ΣΑΜΩι

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ σεβαστοῦ μητροπολίτου Σάμου Γαβριὴλ.

† Ὁ Σάμου Γαβριὴλ 5.—Γρηγόριος Κωνσταντᾶς 10.—Π. Α. Καραθεοδωρῆ 2.—Δημήτριος Τσακιρογλίδης.—Δημήτριος Γ. Κοκκώνης.—Α. Μ. Γαλάνης.—Κωνσταντῖνος Α. Παπακωνσταντῆ.—Μανουὴλ Α. Κοτσίδης.—Δημήτριος Ι. Σαρρῆς.—Δημήτριος Ι. Δονψαλίδης ἱερεύς.

ΟΙ ΕΝ ΣΜΥΡΝΗι

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ μουσικολογιωτάτου κ. Μ. Μισαηλίδου.

† Ὁ Σμύρνης Βασίλειος. — Ξενοφῶν Σολομωνίδης. — Μισαὴλ ἱερομόναχος Κρής, ἐφημέριος ἁγίας Φωτεινῆς.—Στέφανος Σύγκελλος ἐκ Βρυούλων.—Γρηγόριος Σάμιος, ἱεροδιάκονος ἁγίας Φωτεινῆς.—Γρηγόριος ἱερομνήμων, Ὀλύμπιος. ἐφημέριος ἁγίας Αἰκατερίνης.—Φίλιππος Κυριακίδης, 6′ ψάλτης ἁγίου Δημητρίου.—Θεόδωρος Γρηγοριάδης, ά. ψάλτης ἁγίου Νικολάου.—Δημήτριος Α. Κουνταξῆς, ά ψάλτης ἁγίας Αἰκατερίνης.—Χρῆστος ἱεροδιάκονος ἁγίου Γεωργίου Χῖος.—Ἰωάννης Δ. Γιαλισάκης, ά ψάλτης ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου.—Νικόλαος Σινωπεύς, ἀρχιδιάκονος Σμύρνης.—Γεώργιος Χαμουδόπουλος.—Μισαὴλ Μισαηλίδης.

ΟΙ ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ

Τῇ φιλομούσῳ μερίμνῃ τοῦ σεβαστοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων (νῦν Θεσσαλονίκης) κυρίου Σωφρονίου.

Ἀρχιμανδρίτης Θεόκλητος.—Κ. Ζαλαμίχος ἱεροδιάκονος.—Γρηγόριος ἡγούμενος.—Ἀρχιμανδρίτης Κωνστ. Ι. Νάνος, πρωτοψάλτης.—Κωνσταντῖνος ἡγούμενος τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Ὄρους.—Γαβριήλ, ἡγούμενος τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς Εὐαγγελιστρίας.—Δ. Φωλλίδης, φαρμακοποιός.

ΟΙ ΕΝ ΧΙΩι

Τῇ φιλομούσῳ μερίμνῃ τοῦ σεβαστοῦ μητροπολίτου Χίου κ. Κωνσταντίνου Δηλιγιάννη.

† Ὁ Χίου Κωνσταντῖνος, 5. —Γιάγκος Μ. Καβάδας, πρωτοψάλτης Χίου. — Χρυσάνθη Φιλιππίδενα μοναχή. — Στυλιανὴ Κωνσταντίνου, δόκιμος. — Κωνσταντῖνος Τσαμπᾶς.—Κύριλλος Τρεχάκης, προηγούμενος Νεαμονήσιος —Μιχαὴλ Καράβας, ἀ ψάλτης ἁγίας Μαρίνης Ἐγρεμοῦ.—Ἰωάννης Λεονάρδου, β ψάλτης ἁγίας Μαρίνης.—Γεώργιος ἱερεὺς Καμπουνόπουλος.—Δημήτριος Ἀντωνιάδης, β' ψάλτης νεκροταφείου.—Δημήτριος Π. Ι. Μακρῆς.—Μενέλαος ἱεροδιάκονος Ξυδάδης.

ΟΙ ΕΝ ΤΗι ΕΠΑΡΧΙΑι ΧΑΛΔΕΙΑΣ

Τῇ φιλομούσῳ μερίμνῃ τοῦ Σ. μητροπολίτου Χαλδείας κ. Γερβασίου.

† Ὁ Χαλδείας Γερβάσιος 2.—Ὁ ἡγούμενος Γουμερᾶς Ἰάκωβος.—Ὁ ἡγούμενος Χαλιναρᾶ Ἰγνάτιος.—Ὁ ἐπίτροπος Χουτουρᾶ Πανάρετος.—Ἡ ἡγουμένη Λερμούχη Χ. Μακρίνη.—Θ. Παυλίδης, σχολάρχης Ἀργυρουπόλεως — Νικόλαος Γιγαντίδης, καθηγητής.—Στ. Βαφείδης, σύμβουλος τοῦ πρωτοδικείου.—Ἰ. Ἰωαννίδης, διευθυντὴς τοῦ μονοπωλείου.—Χ. Χαραλάμπης Θ. Ὑφαντίδης.—Ἰάκωβος Χ. Γ. Λαυρεντιάδης.—Ἀθανάσιος ἱερεὺς Οἰκονόμος.

ΟΙ ΕΝ ΤΗι ΕΠΑΡΧΙΑι ΔΡΥΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ Σ. μητροπολίτου Δρυϊνουπόλεως (νῦν Γρεβενῶν) κυρίου Κλήμεντος.

Ἀναστάσιος Οἰκονόμου ἱεροδιάκονος (Παγώνι Βοστίνα).— Ἀθ. Οἰκονομίδης (Χλωμοῦ)·—Α. Χρατζόγλους (Σχωριάδες).—Χρ. Δημ. Ζωΐδης, ἰατρός.—Ι. Χ. Δαλλὲς (Σχωριάδες). — Γ. Δ. Χατζηγιάννης (Ἀρίνιστα). — Οἰκονόμος παπᾶ Εὐάγγελος (Ἀργυρόκαστρον). — Οἰκονόμος παπᾶ Νικόλαος (Κεστοράτιον). — Δημήτριος Βενακίδης (Ἀργυρόκαστρον). — Μιχαὴλ Παπᾶ Νικολάου (Ἀργυρόκαστρον). — Κωνσταντῖνος Ε. Τζούμπης (Ἀργυρόκαστρον). — Παπᾶ Χρῆστος (Ἀργυρόκαστρον). — Παπᾶ Ἰωάννης (Ἀργυρόκαστρον).— Γρηγόριος παπᾶ Νικολάου, ὡρολογοποιός.— Δ Α. Παναγιωτίδης (Λάμποβον). — Παπᾶ Ἀθανάσιος (Λάμποβον).—Οἰκονόμος παπᾶ Μαργαρίτης (Λάμποβον).—Ι. Κωνσταντινίδης (Λάμποβον).— Β. Κ. Οἰκονόμος (Λάμποβον).

ΟΙ ΕΝ ΔΕΜΙΡ ΙΣΣΑΡ

Τῇ ἐπαινετῇ φροντίδι τοῦ φιλομούσου ἐπισκόπου Δαφνουσίας κ. Κωνσταντίνου Χ. Ἀποστόλου.

† Ὁ Δαφνουσίας Κωνσταντῖνος, 5.— Ἰωάννης Πρωτόπαπας.—Κ. Ε. Συμέτσος.— Ν. Ε. Συμέτσος.— Παναγιώτης Σ. Βάκης, διδάκτωρ τῆς ἰατρικῆς. — Θωμᾶς Παπαχαριζάνου.— Λάσκαρις Ἀναστασίου.— Δανιὴλ Δ. Τάκος.— Παναγιώτης Κ. Οἰκονόμου.— Γεώργιος Θ. Στιβαρός.— Ἀντώνιος Ἀβραμίδης.— Ἀριστοτέλης Δ. Κῶτζος, διδάκτωρ τῆς ἰατρικῆς.— Κωνσταντῖνος Δ. Μανόλτζος.— Ἰωάννης Ν. Βάσιος.— Δημήτριος ἱερεύς.— Ἀνδρόνικος ἱερομό-

ναχος Προδρομίτης.— Πέτρος ἱερεύς.—Σύγκελλος Νικόλαος Μελενίκιος.— Συμεὼν ἱερεύς.— Δ. Γ. Δαμάνης.— Θωμᾶς Γ. Γκουρνέλης.— Παντελῆς Γ. Μαυρομιχάλης.— Κωνσταντῖνος Δ. Ζαφειρόπουλος.— Χρῆστος Δ. Σαρκιόλης.— Ι. Ν. Πανταζῆς.— Ἀστέριος Δ. Γούσιος.— Κωνσταντῖνος Α. Λογοθέτης.— Δημήτριος Καλούσης Μελενίκιος.— Ἀνδρέας ἱερεύς — Συνέσιος Ἀρχιμανδρίτης Εἰκοσιφοινισσιώτης.

ΟΙ ΕΝ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙ

Τῇ φιλομούσῳ φροντίδι τοῦ σεβαστοῦ μητροπολίτου Τραπεζοῦντος (νῦν Ρόδου) κ. Γρηγορίου τοῦ Λεσβίου.

Βασίλειος Σ. Ἰωαννίδης.— Νικόλαος Γούτας, πρωτοψάλτης τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως.— Γ. Μιχαηλίδης.— Μ. Π. Ξενίδης.— Δημήτριος Ν. Κιτρίδης.— Ἠλίας Α. Νικολαΐδης.— Χ. Δημητριάδης.

ΟΙ ΕΝ ΣΟΥΜΕΛΑ

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ παναοσιολογιωτάτου ἡγουμένου τῆς μονῆς Σουμελᾶ ἀρχιμανδρίτου κ. Παρθενίου.

Ἡ ἱερὰ Μονὴ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου Σουμελᾶ 2.— Ὁ ἡγούμενος Παρθένιος ἀρχιμανδρίτης.— Ἡ ἱερὰ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Γεωργίου (κωμόπολις Λιτερά).— Ἡ ἱερὰ ἐκκλησία τῆς συνοικίας Φάλαινας (κωμόπολις Λιτερά).— Ἡ ἱερὰ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου (κωμ. Λιτερά).—Ἡ ἱερὰ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Γεωργίου (χωρίον Ἀγουρζενοῦ).—Ἡ ἱερὰ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου (χωρίον Σκαλίτα).— Ἡ ἱερὰ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Θεοδώρου (χωρίον Κούτουλα). — Ἡ ἱερὰ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Γεωργίου (χωρίον Λαραχανῆς).— Ἡ ἱερὰ ἐκκλησία τῆς γεννήσεως τῆς Θεοτόκου (χωρίον Ἄγουρσα).— Ἡ ἱερὰ ἐκκλησία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν (χωρίον Κουσπιδί).— Ἡ ἱερὰ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Χριστοφόρου (Ἡ ἐν τῷ τμήματι τῆς κωμοπόλεως Σάντας ἐνορία Πιστοφάντων).— Ἡ ἱερὰ ἐκκλησία τῆς ἁγίας Κυριακῆς (Σιχανάντων).— Ἡ ἱερὰ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Θεοδώρου (Τερζάντων).— Ἡ ἱερὰ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου (Ζουρναψάντων).— Ἡ ἱερὰ ἐκκλησία τοῦ Προφήτου Ἠλιοὺ (Πινατάντων).— Ἡ ἱερὰ ἐκκλησία τῆς συνάξεως τῶν 12 ἀποστόλων (Κοζλαράντων).

ΟΙ ΕΝ ΤΗι ΕΠΑΡΧΙΑι ΜΗΘΥΜΝΗΣ

Τῇ φιλομούσῳ φροντίδι τοῦ σεβαστοῦ μητροπολίτου Μηθύμνης κ. Νικηφόρου Γλυκᾶ.

† Ὁ Μηθύμνης Νικηφόρος 5.— Γρηγόριος Ι. Μπουλμπουλίδης (ἐν Καλλονῇ).— Εὐάγγελος Ν. Πέτρου (ἐν Καλλονῇ).— Μ. Δ. Μαλλίδης (ἐν Μολύβῳ). — Γ. Ε. Γιαννάκη (ἐν Μολύβῳ).—Σ. Κ. Κουτζαπᾶς.—Σακελλάριος παπᾶ Παναγιώτου — Εὐστράτιος Γ. Κουσβῆς (ἐν ἁγίᾳ Παρασκευῇ).— Δημήτριος Χ. Π. Βασιλείου (Ἁγιάσος).— Ἀνδρέας Παππαϊωάννου Χ. Μωλῆς (Ἁγιάσος).— Γιαννακὸς Γεωργίου ἐκ Καλλονῆς.

ΟΙ ΕΝ ΓΑΝΟΧΩΡΟΙΣ

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Γάνου καὶ Χώρας κ. Πολυκάρπου.

† Ὁ Γάνου καὶ Χώρας Πολύκαρπος.— Γρηγόριος ἡγούμενος ἁγίας [illegible]νης.

— Χ. Γ. Νικολάου.— Συμεών ἡγούμενος Κερασικῆς.— Ἀθανάσιος Ζαχαρία.

ΟΙ ΕΝ ΔΑΡΔΑΝΕΛΛΙΟΙΣ

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι
τοῦ πανιερωτάτου ἐπισκόπου Λαμψάκου κ. Γενναδίου.

† Ὁ Λαμψάκου Γεννάδιος.— Γεννάδιος Ἀρχιμανδίτης.— Ἐμμανουὴλ Α. Ζαφειρίου.— Ἀθανάσιος Α. Καυσαλούδης. — Ν. Παπακώστα, σχολάρχης ἐν Δαρδανελλίοις.

ΟΙ ΕΝ ΑΡΤΑΚΗι

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ πανοσιολογιωτάτου Πρωτοσυγκέλλου
τῆς μητροπόλεως Κυζίκου κυρίου Νικοδήμου.

Νικόδημος Πρωτοσύγκελλος τοῦ Σ. Γ ἀγίου Κυζίκου.— Ἀρκάδιος ἱερομόναχος ἡγούμενος Φανερωμένης.— Χαρίσης Δρακούντας.— Χριστόδουλος Στεφάνου.— Χρῆστος Δ. Τούγκας.— Στυλιανὸς Μαρῖνος.— Χ. Π. Ν. Βαϊανὸς ἱερεύς.— Προηγούμενος Γρηγέντιος Ἰβηρίτης.

ΟΙ ΕΝ ΜΙΤΥΛΗΝΗι

Τῇ φιλομούσῳ μερίμνῃ τοῦ πανοσιολογιωτάτου Πρωτοσυγκέλλου τῆς μητροπόλεως Μιτυλήνης κ. Νικηφόρου.

Νικηφόρος Λεβαντερίδης πρωτοσύγκελλος τοῦ μητροπολίτου Μιτυλήνης.— Νικόλαος Σ. Παγανᾶς 10.— Γεώργιος Π. Κεχαγιᾶς.— Νικόλαος Εὐστρατιάδης.— Δημήτριος Ἀποστολίδης.— Ἰγνάτιος Ε. Εὐστρατιάδης.— Γεώργιος Μυρογιάννης.— Παρθένιος ἀρχιμανδρίτης.— Καλλίνικος ἀρχιμανδρίτης.— Εὐγένιος ἀρχιμανδρίτης.— Ἡ μονὴ Ὑψηλοῦ.— Ἡ μονὴ Πιθαρίου.

ΟΙ ΕΝ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΠΑΣΑι

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ ἐλλογίμου κ. Συμεὼν Μανασσείδου.

Παππᾶ Ἀνδρέας Σακελλάριος.—Χρυσόστομος Τζημόπουλος.—Συμ. Α. Μανασσείδης.—Χρῆστος Φωτιάδης ἐξ Ἀδριανουπόλεως.—Δεμίρης Χρήστου.

ΟΙ ΕΝ ΣΑΝΑΑι ΤΗΣ ΑΡΑΒΙΑΣ

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ κυρίου Μιχαὴλ Ρηγοπούλου.

Μ. Ρηγόπουλος 2. — Π. Λαδινόπουλος —Ἀνδρέας Ἀγγελόπουλος.— Α. Ε. Καραντινόπουλος.—Θ. Α. Βασιλείου.—Πλάτων Γ. Ἀλεξιάδης.—Γ. Α. Συριανός.

ΟΙ ΕΝ ΤΩι ΜΙΚΡΩι ΣΑΜΜΑΚΟΒΙΩι

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ κ. Μιχαὴλ Κύρκου.

Αἰδεσιμώτατος παπᾶ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος.—Αἰδεσιμ. παπᾶ Δημήτριος Σακελλάριος.—Αἰδεσιμ. παπᾶ Ἀνέστης Πρωτόπαπας.—Μαργαρίτης Κύρκου Λογοθέτης.—Νικόλαος Κύρκου Πρωτοψάλτης.—Μιχαὴλ Κύρκου.—Κωνσταντῖνος Κύρκου.—Κωνσταντῖνος Δούκα.—Δούκας Κ. Εὐκλείδης.—Νικόλαος Κ. Εὐκλείδης.—Μαργαρίτης Δημητρίου.—Πολυχρόνιος Μ. Λογοθετίδης.

ΕΝ ΣΥΜΗι

Ὁ ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος Πρωτοσύγκελλος Μελέτιος 18.

ΕΝ ΤΡΙΓΛΙΑι

Παπᾶ Ἰωάννης, ἡγούμενος τῆς ἐν Τριγλίᾳ ἱερᾶς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Πελεκητῆς.

ΕΝ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑι

Θεόδωρος Α. Παπαδόπουλος (Καμπάνης) ἱεροψάλτης 5.

ΕΝ ΛΗΜΝΩι

Ἰωάννης Κηπουρίδης (ἐφέντης).

ΕΝ ΑΛΩΝΗι

Μελέτιος Κυριακίδης, ἀρχιδιάκονος τῆς μητροπόλεως Προικονήσου.

ΕΝ ΔΟΥΒΙΑΝΗι

Κωνσταντῖνος Ζέρης, καθηγητής.

ΕΝ ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΕΙ

Ὁ Πρωτοσύγκελλος τοῦ μητροπολίτου Ἀδριανουπόλεως Κωνσταντῖνος.

ΕΝ ΣΕΡΡΑΙΣ

Βασίλειος Παπαχρήστου, καθηγητὴς τοῦ γυμνασίου.

ΕΝ ΚΡΗΝΗι

Κωνσταντῖνος Παπαδόπουλος, πρωτοψάλτης ἐν Τσεσμέ.

ΕΝ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΩι

Ὁ τοῦ ἁγίου Δρυϊνουπόλεως γραμματεὺς Ἀντ. Παπαδόπουλος.

ΟΙ ΕΝ ΠΑΝΟΡΜΩι

Πέτρος Γ. Φιλανθίδης.—Εὐάγγελος Παρταλλίδης.

ΟΙ ΕΝ 40 ΕΚΚΛΗΣΙΑΙΣ

† Ὁ πρ. Κίτρους Ἰωαννίκιος 2.—Στυλιανὸς Ν. Μαυρίδης. — Μελισσηνὸ Χριστοδούλου.

ΟΙ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗι

Παπαθεόδωρος Μαντζουρανῆς — Χρῆστος Πάνου, ἱεροψάλτης.

ΕΝ ΚΑΤΙΡΑΙ

Παναγιώτης Γ. Μακρῆς διδάσκαλος.

ΟΙ ΕΝ ΜΟΣΧΑΙ

Ἀρχιμανδρίτης Ἀρσένιος Ἀγγελίδης, 10.—Ἀρχιμανδρίτης Σεραφεὶμ Σκαρούλης 10.

ΕΝ ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙΩΙ

Μιχαὴλ Ἰω. Παππαρηγόπουλος, πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος ἐν Ρουμανίᾳ 5.

ΟΙ ΕΝ ΒΡΟΣΘΕΝΙΩΙ

Κωνστ. Ζάππας 3.—Χρῆστος Ζάππας.

ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ

Χρηστάκης ἐφέντης Ζωγράφος 5.

ΕΝ ΛΕΙΨΙΑΙ

Ἀρχιμανδρίτης Κωνσταντῖνος Καλοζύμης.

ΕΝ ΒΟΥΔΑΠΕΣΤΗΙ

Γρηγόριος Γῶγος ἀρχιμανδρίτης, προϊστάμενος τῆς ἐν Βουδαπέστῃ ἑλληνικῆς ἐκκλησίας 2.

ΟΙ ΕΝ ΒΡΑΙΛΑΙ

Παπᾶ Γεώργιος ὁ ἐξ Ἰθάκης, ἐφημέριος τῆς ἐν Βραΐλᾳ ἑλληνικῆς ἐκκλησίας 10.—Ἀγαθάγγελος Κυριαζίδης, πρωτοψάλτης 10.—Δανιὴλ ἱεροδιάκονος ὁ ἐκ Κρήνης 10.

ΕΝ ΓΑΛΑΖΙΩΙ

Ἰωάσαφ Ρῶσσος, πρωτοψάλτης τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας.

ΟΙ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

† Ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Γερμανὸς 5.—† Ὁ Πατρῶν καὶ Ἠλείας Δαμασκηνὸς 5.—† Ὁ Κερκύρας Εὐστάθιος 5.—† Ὁ Ζακύνθου Διονύσιος 2.—† Ὁ πρ. Δημητριάδος Γρηγόριος.—Ὁ πρ. Κεφαλληνίας Σπυρίδων.—† Ὁ πρ. Πατρῶν Νικηφόρος.—Μιχαὴλ Ὀνοῦ, πρεσβευτὴς τῆς Ῥωσσίας ἐν Ἀθήναις 5.—Π. Σημηριώτης 5.—Α. Γ. Πασπάτης 5.—Γεώργιος Λαγανόπουλος, ἱεροκήρυξ, 5.—Νικόλαος Ἀναστασίου (διὰ τὸ Νικοδήμειον διαγώνισμα) 5.—Ἰούλιος Ἔνιγγ 2.—Γεώργιος Παπαδῆμος, ἀπόφοιτος τῆς φιλολογίας καὶ πρωτοψάλτης τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς.—Ἀναστάσιος Α. Φιλίππου, πρωτοψάλτης τοῦ ἁγίου

Κωνσταντίνου.—Κωνστ. Ε. Σεργιάδης.—Θεοχάρης Γερογιάννης ἰατρός.—Θεόφιλος Ἰωάννου ἀρχιμανδρίτης, καθηγητὴς ἐν τῷ γυμνασίῳ Ἀνδριτσαίνης — Μ. Ρενιέρης —Ἰ. Ζωχιός, ἰατρός, 2.—Ἀθ. Δ Λασπόπουλος.—Δ. Παπαρίζος, πρωτοψάλτης τῆς ἐκκλησίας τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος.—Α. Ρικάκης, 2.—Θεόδωρος Ν. Χανιώτης (ἐν τῇ τραπέζῃ Α. Καλέργη).—Ι. Ε. Φαράντος, Κρής.—Νικόλαος Βλαγάκης, ἱερεὺς τοῦ Μεγάλου Μοναστηρίου.—Λεόντιος ἱεροδιάκονος ἐκ Τσεσμέ.—Γ. Λαμπάκης.—Ἰωάννης Μαρτῖνος, ἀρχιμανδρίτης.—Παναγιώτης Πσπαδάκης.—Κωνστ. Δεσποτίδης, τελειόφοιτος τῆς ἰατρικῆς.—Ἰωάννης Λιμπρίτης 2.—Ζῆκος Ρώσης.— Πρωτοσύγκελλος Ἀνανίας, Ἔξαρχος τοῦ Παναγίου Τάφου ἐν Ἀθήναις.—Δημήτριος Παπαγεωργίου, ἱεροψάλτης. — Δημήτριος Ζαχρῆστος, ἱερεὺς τῆς βασιλίσσης Ὄλγας.—Γαβριὴλ Χαραλάμπους. —Ν. Κανακάκης, α' ψάλτης τῆς ἁγίας Εἰρήνης. —Παντζῆς Χατζόπουλος, ἐργοστασιάρχης μεταξωτῶν.—Εὐστ. Βαφειάδης, ἰατρός.—Ἰω. Μαρκουίζοςἰατρός.

Ἐκκλησιαστικὴ Ῥιζάρειος Σχολή.

Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ῥιζάρειος Σχολὴ 10.—Ἰωάννης Ἀργυριάδης, διευθυντὴς τῆς Ῥιζ. Σχολῆς.—Ἀθανάσιος Σακελλαριάδης, καθηγητὴς τῆς Ῥιζαρείου Σχολῆς 2.—Ἰωάννης Μεσολωρᾶς, καθηγητὴς τῆς Ῥιζ. Σχολῆς.—Π. Ἰωαννίδης Γραμμ. Συμβ. Ῥιζ. Σχολῆς.

Ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ σχολὴ Τσικνοπούλου.

Ἀνδρέας Β. Τσικνόπουλος, διευθυντὴς τῆς ἐν Ἀθήναις ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς σχολῆς, ἐκ Μεσολογγίου.— Ἰωάννης Γ. Τασίου, δικηγόρος ἐκ Καρύστου. — Γεώργιος Ἀρβανίτης, φοιτητὴς ἐκ Μεγαλουπόλεως — Ν. Σιγάλας, δημοδιδάσκαλος ἐξ Ἀνάφης.— Ι. Παππαμαρκάκης, ἔμπορος ἐκ Κρήτης.— Παρασκευᾶς Βάρλας, ὑπάλληλος ἐκ Λακεδαίμονος.—Σωτήριος Τριανταφυλλόπουλος, ἐκ Δούκα τοῦ Πύργου.—Ἰωάννης Ἀντωνιάδης Κρής.—Δημήτριος Σταυρόπουλος, ὑπάλληλος ἐκ Πατρῶν.— Ἡλίας Μαρκόπουλος, δημοδιδάσκαλος ἐκ Τριπόλεως

ΟΙ ΕΝ ΠΕΙΡΑΙΕΙ

Φωκίων Βάμβας. — Νικόλαος Παππαϊωάννου, πρωτοψάλτης τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Νικολάου.—Θεοδόσιος Δημητριάδης, ἱεροδιάκονος ἁγίου Νικολάου.—Κύριλλος Γεωργιάδης, ἐφημέριος ἁγίου Νικολάου. — Δημήτριος Ν. Βιτιβίλιας, β' ψάλτης τοῦ ἁγίου Νικολάου. — Σταῦρος Γ. Σασλόγλους.— Δημήτριος Παΐτας, πρεσβύτερος.—Γαβριὴλ Παππαϊωάννου,—Δημήτριος Μ. Δίσποτας, δημοδιδάσκαλος.—Ἀντώνιος Μ. Γελασταρῆς, βιβλιοπώλης.—Νικόλαος Ἀχιλλεύς.—Ἰουβενάλιος ἱεροδιάκονος, πρωτοψάλτης ἁγίας Τριάδος. — Βασίλειος Τυρρηνόπουλος

ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑι

Θεόδωρος Λιμπρίτης.

ΕΝ ΤΡΙΠΟΛΕΙ

Ἰδομενεὺς Λιμπρίτης.

ΟΙ ΕΝ ΣΥΡΩι

Θεοφάνης Παππαϊωάννου. — Χριστόφορος Νικολάου.

ΟΙ ΕΝ ΑΡΤΗι

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ σεβαστοῦ μητροπολίτου Ἄρτης κ. Σεραφείμ.

Ὁ Ἄρτης Σεραφείμ Ξενόπουλος, 2.— Διονύσιος Ῥηγίδης ἀρχιμανδρίτης.— Κ. Χ. Δημόπουλος, ἰατρός.— Ν. Χ. Ἀμβράζης, σχολάρχης Ἄρτης.— Ἰωάν. Δημητριάδης, δημοδιδάσκαλος Ἄρτης.—Δημήτριος Καζανζῆς, δημοδιδάσκαλος Ἄρτης.

ΟΙ ΕΝ ΠΑΤΡΑΙΣ

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ μουσικολογιωτάτου κυρίου Κλεομένους Ἀθήνη.

Κλεομένης Ἀθήνης, ψάλτης Εὐαγγελιστρίας.—Ἰωάννης Γ. Μουφλῆς, ψάλτης Παντανάσσης.— Ἰωάννης Ν. Γαΐκας, συμβολαιογράφος.— Χρῆστος Γ. Βλάχος, φοιτητὴς νομικῆς.— Χρῆστος Α. Σπηλιόπουλος.— Πέτρος Θ. Πετρόπουλος

ΟΙ ΕΝ ΤΩ Μ. ΣΠΗΛΑΙΩι

Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ πανοσιολογιωτάτου ἡγουμένου κ. Καλλιστράτου Παπαγεωργίου.

Τὸ κοινὸν τῆς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου.— Ὁ ἡγούμενος Καλλίστρατος Παπαγεωργίου.— Πορφύριος προηγούμενος.— Νεόφυτος Μαρκούλης ἱερομόναχος.

ΟΙ ΕΝ ΑΡΓΟΣΤΟΛΙΩι

Γεώργ. Ν. Σολομός.—Χαράλ. Μοσχόπουλος.—Χαραλ. ἱερ. Π. Κυριακάτος.

ΕΝ ΛΕΒΑΔΕΙΑι

Γρηγόριος Καμβασηνός, ἡγούμενος τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ ὁσίου Λουκᾶ.

ΕΝ ΥΔΡΑι

Γεώργιος Χαλιορῆς.

ΕΝ ΘΗΡΑ

Ἀντώνιος Σιγάλας μουσικοδιδάσκαλος.